Bijlage van S. en D. no. 1 van januari 1957

S&D

SOCIALISME EN DEMOCRATIE

MAANDBLAD VAN DE PARTIJ VAN DE ARBEID

Onder redactie van J. P. Kruijt, voorz., J. M. den Uyl, secr., J. J. A. Berger, E. Brongersma, J. J. Buskes, Ph. J. Idenburg, J. de Kadt, A. H. Kloos, J. J. van der Lee, Th. J. A. M. van Lier, E. A. Vermeer.

Inhoud jaargang 1956

In deze rubriek zijn niet opgenomen de artikelen, gepubliceerd in het februarinummer 'Tien jaar Partij van de Arbeid'. Deze zijn afzonderlijk vermeld aan het slot van de inhoudsopgave.

BINNENLANDSE POLITIEK

Wijzigingen in de loonpolitiek: *mr. Th. J. A. M. van Lier* 2
Het rapport 'bevordering bezitsvorming door sparen': *mr. Th. J. A. M. van Lier* 92
Onze strijdkrachten: *E. Bruins* 111
Rechtsontwikkeling onder leiding van minister Donker: *mr. A. Mulder* 129
Enkele aspecten van het politieke gedrag van de bevolking van Amsterdam: *dr. W. H. Vermooten* 163
De Nederlandse Bank en de loonpolitiek: *ir. H. Vos* 193
Voortgezette overwinning: *J. de Kadt* 257
De verkiezingen en het politieke protestantisme: *prof. dr. W. Banning* 269
De Katholieken en de verkiezingen: *dr. J. G. Tans* 273
Het perspectief der cijfers: *drs. J. M. den Uyl* 281
Van kabinetsformatie naar kabinetscrisis: *E. A. Vermeer* 321
Kabinetsformatie: *E. A. Vermeer* 385, 517
Socialistisch perspectief in de landbouwpolitiek: *ir. H. Dijkstra* 388
Het Westen ... en overig Nederland: *dr. ir. F. Bakker-Schut* 402
Het politiek aspect van het Nieuw-Guinea-vraagstuk: *dr. J. W. H. Leslie-Miller* 478

Over de wenselijkheid van een raamwet oorlogsschade: *mr. dr. N. H. Wiarda* 490
Een terugblik op de kabinetsformatie: *Scrutator* 521
De verhouding Nederland-Indonesië: *dr. P. J. A. Idenburg* 527
Nationale en internationale integratie van de landbouw: *dr. S. L. Mansholt* 553

BUITENLANDSE POLITIEK

De groeiende ontbinding: *J. de Kadt* 13
Veranderingen in de Russische politiek: *prof. mr. J. Barents* 21
Hoe jong zijn de V.S.... en hoe vitaal?: *S. Tas* 46
Argentinië: Voor en na Perón: *Mercator* 67
De gevaren van de huidige atoomwapens: *Militaire medewerker* 116
Internationale samenwerking op het gebied der atoomenergie: *G. Ruygers* 149
Het drama van Tussen-Europa: *Observer* 210
Waarom actieve bewapeningspolitiek?: *mr. dr. N. H. Wiarda* 224
Indrukken van een reis naar India en Pakistan: *mr. J. J. van der Lee* 289
Verrassende verkiezingen in Oostenrijk: *Observer* 297
Rusland in beweging: *J. de Kadt* 336
Spanje 1956: *Alfred Mozer* 355
Na de grote zuivering: *Boris I. Nicolaevsky* 363
Sowjet-Rusland na Stalins dood: *mr. J. in 't Veld* 367
Amerika onder Eisenhower: *David C. Williams* 409
Het Suezkanaal: *dr. J. Brummelkamp* 416
Eisenhower en Stevenson: *David C. Williams* 449
Toenemend neutralisme: *H. A. Wigbold* 458
Rusland en de politiek van het Westen: *drs. E. M. Janssen-Perio* 465
Antwoord aan Janssen-Perio: *J. de Kadt* 470
Tito de opvolger van Frans Jozef?: *Observer* 475
Het politiek aspect van het Nieuw-Guinea-vraagstuk: *dr. J. W. H. Leslie-Miller* 478
Na Boedapest: *J. de Kadt* 513
De verhouding Nederland-Indonesië: *dr. P. J. A. Idenburg* 527
Nationale en internationale integratie van de landbouw: *dr. S. L. Mansholt* 553
Positie en toekomst van de satellietlanden van Centraal- en Oost-Europa: *F. J. Goedhart* 559
De ontwikkeling in de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal: *drs G. M. Nederhorst* 599
De Russische bevolkingsgrootte: *drs. A. Pais* 634

SOCIALE EN ECONOMISCHE POLITIEK

Wijzigingen in de loonpolitiek: *mr. Th. J. A. M. van Lier* 2
De onderhoudsplicht, vermolmende steunbalk: *drs. A. Kaan* 39
Het rapport 'bevordering bezitsvorming door sparen': *mr. Th. J. A. M. van Lier* 92
Het economisch probleem der sociale verzekering tegen de zorgen van de ouderdom: *prof. dr. A. Mey* 179
De Nederlandse Bank en de loonpolitiek: *ir. H. Vos* 193
De menselijke factor in de bedrijfshuishouding: *prof. dr. A. Mey* 230
Socialistisch perspectief in de landbouwpolitiek: *ir. H. Dijkstra* 388
Over de wenselijkheid van een raamwet oorlogsschade: *mr. dr. N. H. Wiarda* 490
Bednarik of Kuylaars?: *B. R. Bakker* 497
Nationale en internationale integratie van de landbouw: *dr. S. L. Mansholt* 553
De ontwikkeling in de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal: *drs. G. M. Nederhorst* 599

LEVENSBESCHOUWING EN MAATSCHAPPIJ

Over de theorie: *mr. J. A. de Jong* .. 103
Het probleem van de christelijke organisatie: *J. J. Buskes* 138, 197
De verkiezingen en het politieke protestantisme: *prof. dr. W. Banning* 269
De katholieken en de verkiezingen: *dr. J. G. Tans* 273
Hedendaagse waardering van een marxist: *drs. A. A. van Ameringen* .. 432
Ethos en politieke partij: *prof. dr. J. P. Kruyt* 577

Van Ameringen trok ziedend ten strijde: *S. de Wolff* 618
Naschrift bij de repliek van Sam de Wolff: *drs. A. A. van Ameringen* 630

CULTURELE VRAAGSTUKKEN

Enkele beginselen van jeugdvorming: *prof. dr. Ph. J. Idenburg* 27
Rechtsontwikkeling onder leiding van minister Donker: *mr. A. Mulder* 129
Ir. Henri Hubertus van Kol: *P. van 't Veer* 240, 305
Welke eisen stelt de samenleving aan het onderwijs?: *prof. ir. W. Schermerhorn* 325
De Kroniek van P. L. Tak en de jaren 'negentig': *dr. H. E. van Gelder* 349
De toegenomen betekenis van onderwijs en opvoeding voor de socialistische beweging: *prof. dr. J. Tinbergen* 486

NECROLOGIE

Bij de dood van mr. L. A. Donker: *mr. J. Zeelenberg* 65

DE PEN OP PAPIER

Politieke en militaire consequenties van de huidige atoomwapens: *mr. F. J. Kranenburg* 58
Idem; een antwoord aan mr. F. J. Kranenburg: *dr. H. A. Tolhoek* 59
Een rechtzetting: *dr. B. W. Schaper* .. 123
Antwoord aan dr. B. W. Schaper: *dr. C. Patijn* 126
Groei en ontbinding: *mr. H. Raben* 184
Vervalste thermometer: *J. de Kadt* 248
Onze strijdkrachten in een ander licht: *mr. R. Mok* 249
Onze strijdkrachten in het zonnetje: *E. Bruins* 315
De zwijgers spreken: *Het dagelijks bestuur van Nieuwe Koers* 317
Moskou tracht Dostojewski te annexeren: *dr. J. Schaerf* 446
Rusland en de politiek van het Westen: *drs. E. M. Janssen Perio* 465
Antwoord aan Janssen Perio: *J. de Kadt* 470
Van Ameringen trok ziedend ten strijde: *S. de Wolff* 618
Naschrift bij de repliek van Sam de Wolff: *drs. A. A. van Ameringen* 630

HET BUITENLANDSE TIJDSCHRIFT

Het XXe congres van de communistische partij der Sowjet-Unie 187
Het verre Oosten 253
Sowjet-Rusland na Stalins dood 363, 367, 378, 379 en 381
Meer vrijheid in de Sowjet-Unie? 571

BOEKBESPREKINGEN

W. Romein: Welvaart en gezondheid, bespr. d. *dr. J. Z. Baruch* 62
Prof. dr. Fred. L. Polak: De toekomst is verleden tijd, bespr. d. *J. de Kadt* 80
Idem, bespr. d. *prof. dr. H. Brugmans* 86
Rapport 'bevordering bezitsvorming door sparen', bespr. d. *mr. Th. J. A. M. van Lier* 92
Unie van Mechelen: Sociaal Handboek, bespr. d. *dr. E. Brongersma* 109
Prof. mr. J. Valkhoff: Rechtssociologische elementen in de Nederlandse Rechtswetenschap van de 19e eeuw 128
Georges F. de Cuyper: Publiekrechtelijke organisatie van het bedrijfsleven, bespr. d. *mr. P. Verloren van Thenaat* 159
M. Vrieze: Het vraagstuk van de eigendom, bespr. d. *mr. dr. A. A. van Rhijn* 191
Herbert Lüthy: 'A l'heure de son clocher', bespr. d. *mr. J. J. van der Lee* 221
A. de Jong: De menselijke factor in de bedrijfshuishouding en de bedrijfseconomische problematiek, bespr. d. *prof. dr. A. Mey* 230
J. M. Meyer: Knowledge and revolution, bespr. d. *dr. J. S. Bartstra* 303
Dr. W. Thijs: De Kroniek van P. L. Tak, bespr. d. *dr. H. E. van Gelder* 349
Dr. W. H. Vermooten en drs. W. de Vries: Godsdienst en maatschappij, bespr. d. *dr. A. van Biemen* 383
Dr. A. de Wilde: De Persoon, bespr. d. *dr. A. van Biemen* 383
Hans Jürgen Baden: De grenzen van de vermoeidheid, bespr. door prof. dr. W. Banning 389
August Lecoeur: De verwachte zelfkritiek; Pierre Hervé: De revolutie en de fetisjen; Merleau-Pont: Het avontuur van de dialectiek en Raymond Aron: Opium der intellectuelen, bespr. d. *dr. J. Schaerf* 444

K. Bednarik: Der junge Arbeiter von heute, ein neuer Typ, en dr. A. M. Kuylaars S.J.: Het verband tussen werk en leven van de industriële loonarbeider als object van een sociale ondernemingspolitiek, bespr. d. *B. R. Bakker* 497
F. S. C. Northrop: European Union and U.S. foreign Policy, bespr. d. *F. Kool* 505
Prof. dr. F. J. H. M. van der Ven: Bedrijfsleven en democratie, bespr. d. *mr. H. B. J. Waslander* 510
C. M. Dozy: Roemenië, Joegoslavië, Bulgarije: verleden en heden 576
Dr. Fr. de Jong Edz.: Om de plaats van de arbeid, bespr. d. *dr. J. Mannoury* 590
Jan Romein: Aera van Europa en In de ban van Prambana, bespr. d. *dr. W. Brand* 612
J. J. Buskes jr.: Zuid-Afrika's apartheidsbeleid: onaanvaardbaar!, bespr. d. *prof. dr. J. P. Kruyt* 638

Inhoudsopgave van het februarinummer 'Tien jaar Partij van de Arbeid':

Voortgezette democratisering: *mr. J. A. W. Burger* 2
Christendom en socialisme: *G. Ruygers* 10
De verhouding van de PvdA tot de AR en de CHU: *mr. dr. A. A. van Rhijn* 15
De verhouding tot de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie: *J. Harmsen* 23
De verhouding van de Partij van de Arbeid tot de Communistische Partij Nederland: *J. H. Scheps* 29
De PvdA en de regering: *E. A. Vermeer* 35
Een rechtsorde van de arbeid: *H. Oosterhuis* 44
Om de PBO: *drs. D. Roemers* 49
Het landbouw- en voedselvoorzieningsbeleid: *dr. ir. A. Vondeling* 55
Volkshuisvesting: *J. Bommer* 62
Volksgezondheid: *dr. F. Wibaut* 70
Onderwijspolitiek: *prof. dr. W. Banning* 79
Signaal op rood — Cultuurpolitiek na de bevrijding: *drs. J. J. Voogd* 84
Tien jaren politiek in gemeenten en provincies: *W. Mensink* 90
Verdediging van het Westen: *J. de Kadt* 96
De nieuwe Partij en het federatief Europa: *mr. M. van der Goes van Naters* 103
Ons beleid t.a.v. de minder-ontwikkelde gebieden: *prof. dr. ir. W. Schermerhorn* 109
De idee van de doorbraak: *W. Thomassen* 118
Volksgemeenschap en verzuiling: *prof. dr. J. P. Kruijt* 121
Overheid en Kerk: *mr. G. E. van Walsum* 127
Ordening en vrijheid: *mr. dr. J. in 't Veld* 131
De overheidsbedrijven: *drs. G. M. Nederhorst* 137
De onderneming in de maatschappij: *mr. M. van der Stoel* 141
De gelijkheid van kansen: *dr. B. W. Schaper* 147
Theorie en beweging: *drs. J. M. den Uyl* 154

J. P. KRUYT

BIJ DE NIEUWE JAARGANG

Ook vroeger heeft de voorzitter van de redactie zich zo nu en dan wel eens in een persoonlijk woord tot de lezers van ons maandblad gericht. Het heeft zin dit bij de aanvang van de nieuwe jaargang te herhalen.

Niet echter om uitvoerig de plannen van de redactie voor de komende jaargang te ontvouwen. Dit kan reeds daarom niet, omdat de eis van actualiteit, die ook voor een maandblad geldt — zij het minder stringent dan voor een dagblad — mede een deel der onderwerpen bepaalt, die zullen worden aangesneden. Ons plan is heel eenvoudig de lijn door te trekken, die in de laatste tien jaren voor ons tijdschrift is gevolgd. D.w.z.: critisch voorlichting te geven, op wetenschappelijk peil, over tal van onderwerpen, op economisch, sociaal, politiek, cultureel, godsdienstig, indien mogelijk ook op kunstzinnig gebied, daarmee te helpen de socialistische beginselen te verdiepen en te verstevigen en het inzicht én uitzicht van de socialistische beweging te verbreden, en dit alles in nadrukkelijke dienst aan het gehele Nederlandse volk en aan de mensheid daarbuiten. Dit dienend en voorlichtend karakter, in in critische zin en ook rekenend op een critische verwerking door de lezers, hoopt de redactie dus te handhaven. Zij zal daarbij ook doorgaan met zo nu en dan in een speciaal nummer één centraal onderwerp te behandelen, zoals voor enige maanden is geschied met het onderwerp „Hulp aan minder ontwikkelde gebieden." Voor de komende jaargang staat op het programma een speciaal nummer over het verzuilingsprobleem.

Of de redactie er in geslaagd is, in de afgelopen jaargang aan deze richtlijnen te voldoen, zal de lezer zelf moeten beoordelen. Nu is het een eigenaardig feit — misschien normaal voor een maandblad als het onze — dat de redactie zelden een individuele reactie van de lezers ontvangt ten aanzien van de algemene lijn van „S. en D."

De redactie is zich natuurlijk bewust, dat zij fouten maakt — welke mensen of mensengroepen doen dit niet? En zij is ook verlangend om eens te horen, welke vervulbare wensen er onder de lezers van ons blad leven. De bedoeling van dit korte woord nu is om de lezers, die van de inhoud van ons maandblad geregeld kennis nemen, en zich een oordeel hebben gevormd, critisch of waarderend, niet over één bepaald artikel, maar over de gehele opzet van het tijdschrift, uit hun tent te lokken. Wij verwachten geen stroom van brieven: onze lezers behoren tot die grote groep van mensen, die weinig tijd hebben; maar wij hopen toch, dat een aantal lezers — jongeren en ouderen, partijgenoten en niet-partijgenoten — er gehoor aan zullen geven. Ik kan verzekeren, dat de redactie de gemaakte opmerkingen en geuite wensen met grote belangstelling en ernst tegemoet zal trachten te komen, zo dit materieel mogelijk is en de aard van ons maandblad niet te buiten gaat.

TH. J. A. M. VAN LIER

WIJZIGINGEN IN DE LOONPOLITIEK

Een stelsel van loonpolitiek, dat tien jaar lang in ons land goed heeft gewerkt en dat uniek is in de wereld, staat nu op het punt in meerdere opzichten te worden gewijzigd. Iedereen begrijpt, dat het hier om een belangrijke zaak gaat. De sociale vrede en de economische opbloei van de naoorlogse jaren zijn naar de mening van zeer velen goeddeels mede aan dit stelsel te danken. Wij socialisten willen het dan ook niet licht prijsgeven, zeker niet indien daardoor voor de toekomst ernstige gevaren zouden gaan dreigen van inflatie, dalende exporten en afnemende werkgelegenheid. Het is, om de woorden van Suurhoff aan te halen, in de eerste plaats onze zorg voor de toekomstige welvaart en werkgelegenheid, die onze voorkeur voor het tot dusver gevolgde systeem van loonpolitiek heeft bepaald.

Dit advies van de SER sloot een belangrijke ontwikkelingsfase af, immers het *gehele* bedrijfsleven had zich daarmee uitgesproken voor wijzigingen in de organisatorische opbouw der loonpolitiek, alsmede over een zekere mate van differentiatie in de lonen, zij het, dat de uitspraken over dit laatste punt heel wat vager en minder concreet waren dan over het eerste.

Het standpunt van de regering

Spoedig na het verschijnen van het SER-advies drong men er van verschillende zijden uit de Kamer bij de regering op aan, thans spoedig haar standpunt bekend te maken.

Reeds twee en een halve maand later maakte de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid, in de Memorie van Antwoord bij de begroting van Sociale Zaken het regeringsstandpunt bekend.

Zonder zich over de details (bijv. instelling van een loonraad, bevoegdheid van de SER tot vaststelling van loonrichtlijnen) uit te laten, verklaarde de regering zich in beginsel bereid, te gaan in de richting van overdracht van bevoegdheden ter zake van de loonpolitiek aan het georganiseerde bedrijfsleven, gerepresenteerd in de SER. Of hierbij in alle opzichten de voorstellen der SER-meerderheid gevolgd zullen kunnen worden, zou de regering slechts na uitvoerig beraad kunnen vaststellen, waarna een wetsontwerp aan de Staten-Generaal zal worden voorgelegd.

Ten aanzien van de inhoud der loonpolitiek verklaarde de regering bereid te zijn de *bedrijfstaksgewijze* differentiatie reeds eerder toe te laten, door aanwijzingen

in die richting te verstrekken aan het College van Rijksbemiddelaars. Deze differentiatie zal afwijking van de richtlijnen mogelijk maken „naar gelang werkgelegenheid, productiviteit en rendabiliteit van de onderhavige bedrijfstak daartoe aanleiding geven, een en ander uiteraard met inachtneming van het beginsel der coördinatie, als in het SER-advies aangegeven." [1])

Wat de ondernemingsgewijze loonverschillen betreft wilde de regering niet verder gaan dan, eveneens onder handhaving van een wenselijk te achten coördinatie, meer differentiatie dan tot dusverre gebruikelijk toe te staan bij reële winstdelingsregelingen.

Het standpunt van de fractie

D. Roemers, de woordvoerder van de fractie, heeft er geen twijfel over laten bestaan, dat deze altijd vóór de geleide loonpolitiek is geweest en dat nu nog is. Toen hij zich aan het slot van zijn rede bereid verklaarde de regering op haar weg van een meer gedifferentieerde loonpolitiek te volgen, deed hij dat na te hebben uiteengezet dat het niet langer mogelijk was het van allerlei andere kanten aangevochten stelsel van geleide loonpolitiek zoals dit tot nú toe geldt, te handhaven. Op verschillende plaatsen van zijn rede had hij de noodzaak onderstreept, dat het coördinatie-element in de nieuwe loonpolitiek een sterk accent zou moeten krijgen (slechts dan immers zou het gewijzigde stelsel nog een stelsel van *geleide* loonpolitiek mogen heten). En terwijl hij zich aansloot bij het beroep van de minister op de verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven, gaf hij anderzijds duidelijk blijk van zijn bezorgdheid om de nieuwe weg te gaan. „Bezorgdheid, omdat wij vrezen voor inflatie en prijsstijging, waardoor de vergeten groepen in de knel zullen komen. Bezorgdheid voor de werkgelegenheid in de toekomst. Bezorgdheid voor het ontstaan van nieuwe vergeten groepen, die de ontwikkeling van de gedifferentieerde loonpolitiek niet zullen kunnen volgen." [2]).

Op zijn vraag wat de minister zou doen, voor het geval zou blijken, dat de vrees van de fractie werkelijkheid zou worden, dat nl. de loonontwikkeling de regering uit de hand zou lopen, kreeg hij van minister Suurhoff ten antwoord, dat de regering dan weer zou moeten ingrijpen.

De wijzigingen in de organisatorische opbouw

Zoals te verwachten viel stuitte dit onderdeel van de door de regering aangekondigde wijzigingen in de Kamer op weinig of geen weerstand. Roemers had reeds het vorig jaar bij de begrotingsbehandeling medegedeeld, dat de socialistische Kamerfractie zich met de door de Stichting van de Arbeid gedane voorstellen in het algemeen kon verenigen, en het SER-advies, voorzover het de opvatting van de meerderheid betreft, bevatte geen principiële wijzigingen ten aanzien van deze voorstellen. Omdat daarover hier en daar misverstand was ontstaan, deelde Roemers nog mede, dat de vertegenwoordigers van het NVV in de SER niet behoord hebben

---

[1]) M. v. A., pag. 4.

[2]) Handelingen Tweede Kamer 1955—1956, p. 3333.

bij de minderheid, welke een minder vergaande overdracht van de bevoegdheden aan het bedrijfsleven had bepleit.

Weliswaar, zo verklaarde Roemers, had hij oog voor de gevaren van de overdracht van bevoegdheden van het College van Rijksbemiddelaars naar de SER en de zgn. Loonraad, maar men moet nu eenmaal enig risico durven nemen en een zeker vertrouwen in het verantwoordelijkheidsgevoel van het georganiseerde bedrijfsleven opbrengen, anders is het eenvoudig niet mogelijk de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie wezenlijk een functie te geven. Wel drong hij er op aan, dat de regering in één opzicht zich een grotere bevoegdheid zou voorbehouden, dan in het SER-advies is voorzien, nl. tot contrôle op de toepassing van de richtlijnen door de Loonraad. Immers wel zou volgens dit advies de centrale overheid toezicht uitoefenen op de *vaststelling* van de richtlijnen door de SER, doch bij een te soepele *toepassing* van die richtlijnen door de Loonraad zou het coördinatie-element ernstig in gedrang kunnen komen.

De gedifferentieerde loonpolitiek

Na deze vrij beknopt gehouden beschouwingen van overwegend beschrijvende aard over het onderwerp in het algemeen, zou ik het volgende deel van dit artikel wat meer in de bijzonderheden willen ingaan op wat toch eigenlijk de kern is van de wijziging: de gedifferentieerde loonpolitiek.

Nu moet ik ter voorkoming van misverstand direct opmerken, dat men het er in de Kamer bijna algemeen over eens was (het „bijna" slaat op de CPN), dat het oude systeem goed heeft gewerkt. Niemand wilde ook terug naar de vooroorlogse geheel vrije loonpolitiek. De socialistische fractie zowel als minister Suurhoff legden er de nadruk op, dat de voorgenomen wijzigingen geen loslaten van de *geleide* loonpolitiek als zodanig betekenen.

Op welke gronden is de gedifferentieerde loonpolitiek de laatste jaren van de ene kant zo sterk bepleit en van de andere kant met zo grote terughoudendheid in socialistische kringen bejegend?

Voor een vrijere loonpolitiek heeft men zich voornamelijk op een viertal argumenten beroepen.

1. Grotere loonverschillen zouden de mobiliteit van de arbeid bevorderen. De bedrijfstakken, die de grootste rendabiliteit vertonen, en dus de hoogste lonen zouden gaan betalen, zouden het gemakkelijkst van arbeidskrachten worden voorzien. Daargelaten dat er tegen deze redenering nogal wat in te brengen valt is het niet nodig haar hier te bestrijden, omdat zij de laatste tijd niet meer naar voren wordt gebracht. Dat is begrijpelijk genoeg: Zoals de heer Van der Gun op het KAB-congres van begin December jl. heeft gezegd, blijken in deze tijd van grote arbeidersschaarste zelfs de bedrijfstakken met relatief hoge lonen (en zwarte lonen) met tekorten te kampen te hebben. De binding aan woonplaats en beroep is in ons land over het algemeen zo groot, dat het zeer de vraag is of men de mobiliteit van de arbeid zelfs met een geheel vrije loonpolitiek aanzienlijk zou kunnen bevorderen.

2. Het tweede argument, dat nog wel herhaaldelijk gebruikt wordt, maar dat even weinig kracht heeft, luidt dat grotere loonverschillen de arbeidsproductiviteit zouden helpen bevorderen.

Nu is gebleken dat de voorstanders van loondifferentiatie de lonen in het algemeen op de geldende prijzen willen baseren, met uitsluiting dus van prijsverhoging. Dit betekent, dat men geen hogere lonen wil dan het bedrijf zoals dat loopt dragen kan. Welke prikkel is er in zo'n systeem dan voor de achterlijke bedrijven om hun productiviteit op te voeren, nu de mobiliteit van de arbeid bovendien laag blijkt te zijn? Overigens kan men bepaald niet zeggen, dat waar thans de hoogste lonen betaald worden (in het bouwbedrijf bijv.) de productiviteit erg florissant is.

Het invoeren van loonverschillen als prikkel tot verhoging der productiviteit heeft toch ook alleen in zoverre zin, als de arbeider zelf deze kan beïnvloeden, dit is in vele gevallen slechts in betrekkelijk geringe mate mogelijk. Voorzover het wel mogelijk is ligt het veel meer voor de hand deze extra inspanning en zorg rechtstreeks te belonen als geschiedt met de hulp van gemeten tarieven en werkclassificatie. Het behoort juist tot de voordelen van het geldende systeem van loonpolitiek, dat het de toepassing van dit soort middelen bevordert, een meer gedifferentieerde loonpolitiek zal zulks minder doen, juist omdat zij loonsverhogingen mogelijk maakt zonder dit verband te leggen.

Overigens doet dit argument, dat in wezen neerkomt op de klacht dat het oude loonsysteem de productiviteit onvoldoende bevordert, denken aan de stelling, zoals die in de Kamer o.m. door de heer Hazenbosch is verkondigd, dat tot nu toe de lonen op de marginale bedrijven zouden zijn afgestemd. Dit nu is volstrekt onjuist, zoals wij verder zullen zien.

3. Vervolgens wordt tegen het heersende loonsysteem vaak aangevoerd, dat het door zijn algemene loonronden het gevaar van inflatie zou oproepen, met alle nadelige gevolgen van dien, die een groot deel van de inkomensstijging voor de arbeiders zelf weg zouden nemen en de vergeten groepen helemaal in de kou zouden laten staan.

Als dit argument juist zou zijn zou het in ieder geval betekenen, dat de bovenaangehaalde stelling, als zouden tot nu toe de lonen zijn afgestemd op de marginale bedrijven, niet opgaat; want in dat geval zou er nooit sprake zijn geweest van prijsverhogingen na algemene loonronden, en dat is tot op zekere hoogte inderdaad het geval geweest. Dit effect van prijsverhoging is echter in aanzienlijke mate overdreven. Roemers heeft hierop gewezen en minister Suurhoff gaf de volgende sprekende cijfers: van December 1953 tot September 1955 stegen de richtlijnlonen met 16 % en de kosten van levensonderhoud slechts met 4 %.

Bovendien zijn in het geldende systeem de vergeten groepen juist altijd direct geholpen, omdat aan elke loonronde een verhoging van de sociale uitkeringen, en ook van de kinderbijslagen werd gekoppeld. Door Roemers is dan ook de vraag aan Suurhoff gesteld, of dit in het nieuwe systeem ook zou kunnen geschieden. Het antwoord van de minister luidde, dat van tijd tot tijd, wanneer een aanmerkelijke stijging van het loonniveau plaatsvindt, ook al gaat dat gedifferentieerd en niet op hetzelfde moment, aanpassing van de hoogte der sociale uitkeringen zal moeten volgen. Het automatisme is dan echter verdwenen.

Ten slotte moet er in dit verband nog op worden gewezen, dat in het nieuwe systeem de lonen licht uit de hand zullen kunnen lopen (hierover aanstonds meer), juist dán ontstaat een sterk gevaar van inflatie én een gevaar voor de werkgelegen-

heid. Terecht heeft Roemers er in zijn rede voor het looncongres van het NVV op gewezen, dat het dank zij de geleide loonpolitiek mogelijk is geweest de koopkracht van het arbeidersloon te handhaven en later te vergroten.

4. Het belangrijkste argument, met de meeste voorliefde door de voorstanders van een vrijere loonpolitiek in het veld gebracht, houdt in, dat in het oude systeem grote groepen arbeiders te kort zouden komen. Wanneer slechts algemene loonronden worden toegepast zijn er altijd enkele bedrijfstakken die méér mogelijkheden van loonsverhoging zouden hebben toegelaten, en dit meerdere blijft dan in de zakken van de ondernemers. Op het eerste gezicht lijkt dit argument enigszins hout te snijden. Zou er een middel kunnen worden gevonden om geen enkele arbeidersgroep te benadelen en wel enkele anderen te bevoordelen, dan zou dat middel ook naar onze mening zeker moeten worden toegepast.

De grote vraag is echter, of dit mogelijk is, het valt voorshands sterk te betwijfelen; en juist deze twijfel heeft bij velen, onder wie volgens zijn uitdrukkelijke verklaring ook minister Suurhoff, de voorkeur voor het thans geldende stelsel van loonvorming bepaald.

Bij de in 1953 door de toenmalige SER-meerderheid voorgestelde margepolitiek was het helemaal duidelijk dat dit doel niet kon worden bereikt: er was geen enkel objectief criterium, slechts werd een percentage aangegeven tot hetwelk de lonen boven de richtlijnen zouden mogen stijgen; in feite vormde deze grens een uitnodiging aan elke bedrijfstak om zich eraan op te trekken. De voor enkelen bedoelde marge zou licht door allen worden opgevuld met de bekende gevolgen van inflatie, aantasting van de welvaart en van de werkgelegenheid.

Ligt er nu een beter systeem op tafel? De zaak is, dat er in het geheel nog geen uitgewerkt systeem op tafel ligt; wat het SER-advies zegt is feitelijk niet veel meer dan negatief: loondifferentiatie, maar alstublieft geen margepolitiek. Nog geen van de voorstanders der vrijere loonpolitiek heeft een oplossing aan de hand gedaan. Het CNV liet helemaal verstek gaan. De KAB deed op haar jongste congres bij monde van drs. P. Bogaers in ieder geval een poging. Hij redeneerde als volgt: de *nationale* loonrichtlijnen zijn gebaseerd op gegevens betrekking hebbende op de gehele Nederlandse volkshuishouding: totaal nationaal inkomen, gemiddelde productiviteit, gemiddelde werkgelegenheidssituatie, de Nederlandse ruilvoet, enz. De aan afzonderlijke bedrijfstakken toe te stane loonsverhogingen moeten nu gebaseerd worden op de zo nauwkeurig mogelijk berekende afwijkingen per bedrijfstak van al die nationale gegevens.

Drs. Bogaers zou hiermee de oplossing gegeven hebben indien het mogelijk zou zijn deze berekeningen inderdaad op een ook maar enigszins nauwkeurige schaal te maken. Maar dat is helaas niet het geval. Op het looncongres van het NVV heeft de heer I. Baart medegedeeld, dat werkgevers en werknemers in de metaalnijverheid ernstig gepoogd hebben een dergelijke opzet te maken, doch zonder enig positief resultaat.

Een van de veronderstellingen waarvan drs. Bogaers (en ieder ander, die een oplossing probeert te vinden) uitgaat, is dat de werkgevers bereid zullen zijn hun boeken open te leggen om hun productiviteits- en rentabiliteitsgegevens ter inzage te verstrekken. Wat, als zij daartoe niet bereid zijn, zo vroeg Roemers, moeten dan

de werknemers bewijzen, dat loonsverhoging mogelijk is, of de werkgevers het omgekeerde?

Een ander criterium, door de heer Bogaers aan de hand gedaan zou bestaan uit de garantie van de werkgevers in een bedrijfstak, dat een loonsverhoging bij hen niet tot prijsverhoging zal leiden. Aan een dergelijke garantie zou naar zijn mening door de Loonraad evenveel waarde moeten worden toegekend als aan de bovenbedoelde nauwkeurige berekening; ervan afgezien, dat de arbeiders dan wel in heel sterke mate afhankelijk zouden worden van de medewerking der werkgevers, zou een dergelijke werkmethode de tendenz oproepen alle ruimte die er in een bedrijfstak is, in loonsverhogingen en niet in prijsverlagingen om te zetten. Dit zou uit een oogpunt van algemeen welzijn bepaald niet wenselijk zijn. De consument wordt dan de dupe, hetgeen te onrechtvaardiger zou wezen, wanneer de speelruimte niet door betere prestatie van de arbeiders of de ondernemers, maar door externe factoren veroorzaakt is.

Is de steen der wijzen dus nog niet gevonden, het blijft zaak een oplossing aan de hand van objectieve maatstaven te vinden, want anders is de wedloop naar het hoogste loonpeil tussen de afzonderlijke bedrijfstakken niet te vermijden. De differentiatie moet gebonden zijn aan concrete spelregels, waarover tussen regering en bedrijfsleven overeenstemming moet bestaan, aldus waarschuwde Roemers in de Kamer. „Het zal niet zo gemakkelijk zijn een min of meer sluitende procedure vast te stellen, maar een sluitende procedure zal het moeten zijn om te voorkomen, dat de loonvoet ons in zijn geheel uit de hand loopt" bevestigde Suurhoff in zijn antwoord.

Behalve het zojuist genoemde bezwaar tegen de vrijere loonpolitiek, hetgeen zowel naar de opvatting van de fractie van het NVV als van de minister het ernstigste is, is er nog een van andere aard dat meer rechtstreeks de sociale rechtvaardigheid betreft.

Gesteld men zou een middel vinden om de loonbeweging in de hand te houden, ontstaan er dan alleen maar voordelen en geen nadelen voor de groep der loontrekkenden in haar geheel?

Loondifferentiatie betekent niet alleen, dat sommige groepen op de rest vooruitlopen, maar bij definitie ook dat anderen relatief achterblijven. Men doet wel eens alsof differentiatie een soort tovermiddel is om alle lonen omhoog te brengen en de prijzen toch vast te houden, moest Suurhoff de heer Stapelkamp voorhouden, maar dat is een illusie.

Ogenschijnlijk is het wel zo, dat als de voorsprong die sommigen behalen slechts uit extra-winsten wordt gefinancierd, prijsverhoging vermeden kan worden en de anderen niet direct worden benadeeld, maar dan ziet men over het hoofd, zoals Roemers opmerkte, dat het loon niet alleen arbeidskosten is, doch ook inkomen, en dat het gestegen loonaandeel van de ene groep arbeiders het aandeel van de overigen in het nationale inkomen ongunstig kan beïnvloeden.

En waarom zouden juist speciale groepen moeten achterblijven? De achterblijvers zouden de arbeiders zijn in bedrijfstakken die geen extra-winst maken.

In een aantal gevallen zal de oorzaak daarvan gelegen zijn bij de ondernemers, dan werkt de differentiatie wel uiterst onrechtvaardig. Zou een algemene loonronde

hier niet veel beter werken? Zij zou wel dwingen tot verbetering van de bedrijfsvoering, en anders kan de ondernemer beter zijn bedrijf sluiten. Er is nu genoeg vraag naar arbeiders en het is geen nationaal belang achterlijke bedrijven in het leven te helpen houden.

In andere gevallen zal de onmogelijkheid hogere lonen te dragen te wijten zijn aan externe factoren, bijv. bij bedrijven, die voor de binnenlandse markt werken, wanneer het kostenpeil niet gedrukt kan worden ten gevolge van hoge invoerprijzen of ongunstige concurrentievoorwaarden.

Het is niet in te zien waarom in deze gevallen de arbeiders niet mee zouden mogen profiteren van de voordelen, die hun collega's in andere bedrijfstakken wel aan externe factoren te danken hebben. Waarom mag de metaalarbeider profiteren van gunstige exportprijzen, die mede het gevolg zijn van het lage nominale loonpeil van zijn collega's, en moet de bakker minder verdienen om zijn beter betaalde collega goedkoop brood te verschaffen, vroeg Roemers aan prof. Romme, die van mening was, dat de bakker geen reden had om zich te beklagen, nu de metaalarbeider toch van de winst van zijn baas profiteerde.

Tot de laagst betaalde arbeidskrachten in ons land behoren nog altijd de landarbeiders. Het is buiten kijf, dat er voor hen thans geen loonsverhoging mogelijk is, die niet tot prijsverhoging zou leiden. Wat moet er met hen gebeuren, was de uitdrukkelijke vraag, die Roemers niet alleen tot de regering, maar tot de gehele Kamer richtte. Het antwoord bleef niet uit: zowel van de regeringstafel als vanuit de Kamer (eerst bij monde van prof. Romme, een week later nog eens uitdrukkelijk vanuit de gehele Kamer, die de motie-Vondeling zonder hoofdelijke stemming aannam) kwam het antwoord, dat de landarbeiders niet achter mogen blijven, ook al kan het niet zonder prijsverhoging.

Maar hoe moet het dan met andere groepen loontrekkenden, in dienst van instellingen en organen die geen winst beogen, zoals de verplegenden en het overheidspersoneel? Zij kunnen zich nog niet beroepen op een door de Kamer aangenomen motie en het ziet er niet naar uit, dat zij van de loondifferentiatie beter, eerder dat zij er slechter van zullen worden.

Overigens was het wel zeer opvallend, dat de voorstanders van een vrijere loonpolitiek, die zozeer een beroep doen op het verantwoordelijkheidsgevoel van het bedrijfsleven om uit vrije wil de grenzen in acht te nemen er zich allen angstvallig voor gehoed hebben ook maar één groep arbeiders aan te duiden, die naar hun mening thans niet voor loonsverhoging in aanmerking zou komen.

Nog een andere vraag is door Roemers met nadruk in de Kamer gesteld, en wel met betrekking tot de loonvloer. Wat denken de voorstanders ener vrijere loonpolitiek te doen om het beginsel der coördinatie aan de onderzijde van het loonsysteem te beveiligen, hoe staan zij tegenover algemene loonmaatregelen die het SER-advies slechts bij hoge uitzondering zou willen zien toegepast?

Een zekere ongerustheid onzerzijds op dit punt lijkt bijvoorbeeld tegenover iemand als prof. Romme niet misplaatst, die het in 1953 bij de verdediging van zijn loonmotie voor een vrijere loonpolitiek had over „op- en neergaande loonsverhogingen".

De voorstanders van de vrijere loonpolitiek zijn op dit punt tot nu toe bepaald

niet erg helder en duidelijk geweest. De heer Bogaers, op het KAB-congres stelde het ongeveer aldus, dat de loonrichtlijnen het gemiddeld mogelijke zouden aangeven, sommigen krijgen dan méér, anderen minder; deze laatsten zouden echter niet: „op een niet redelijk te achten wijze" beneden die richtlijnen mogen blijven. Behalve dat dit wel een uiterst vage geruststelling is, komt uit zijn beschouwingen duidelijk het gevaar naar voren dat de vrijere loonpolitiek niet alleen een verdieping bóven het thans bestaande loongebouw zal kennen, doch ook een sousterrain daarónder. Nu laat ik de mogelijkheid even daar, dat we in werkelijkheid te zien krijgen, dat we in korte tijd allemaal in de bovenste verdieping zitten (dat willen de voorstanders der vrijere loonpolitiek bepaald niet), maar dan is er nog het bezwaar dat de luxe van de bovenverdieping betaald wordt door degenen, die naar het sousterrain moeten verhuizen. Voor het laten wonen in dat sousterrain voelen wij dan ook niets, en voorzover het van ons afhangt, zal het altijd „gecoördineerd" leeg blijven staan.

In dit verband is het eigenlijk van minder belang lang stil te staan bij de bewering, dat de vrijere loonpolitiek de totale loonsom (op het gemiddelde loonbedrag) hoger zou kunnen zijn dan bij het oude stelsel. Tot dusver is dit inderdaad niet meer dan een bewering. Wanneer men de loonrichtlijnen op het gemiddeld mogelijke baseert, en zowel afwijkingen daarbeneden als daarboven toelaat, zoals de heer Bogaers doet, dan vloeit hieruit logisch voort, dat er geen enkel verschil zal zijn tussen de totale loonsom in het nieuwe systeem, vergeleken bij het oude systeem. Immers ook tot nu toe — Suurhoff heeft dit uitdrukkelijk in de Kamer bevestigd — heeft men bij de vaststelling van de loonrichtlijnen altijd gemikt op de gemiddelde cijfers.

De uitkomst van het geheel wordt dan heel eenvoudig dit: evenveel als de ene groep arbeiders gaat worden bevoordeeld, worden anderen benadeeld. Van rechtvaardigheid en „echt christelijke gemeenschapsgedachte" (Stapelkamp) gesproken!

Nog een ander punt vraagt de aandacht; het verder doortrekken van de loondifferentiatie van de bedrijfstak tot de onderneming. Zoals reeds vermeld heeft de regering de gedachte om op dit punt verder te gaan dan thans reeds is toegestaan van de hand gewezen. De heer Romme, en buiten de Kamer nog anderen, willen verder gaan. Waarom doet de regering dat niet, vroeg hij. Suurhoff gaf daarvoor een tweetal redenen: het gevaar van wegkopen van personeel zou dan in deze periode van overspannen arbeidsmarkt wel zeer groot worden, en de mogelijkheid van contrôle en coördinatie zou heel erg moeilijk zijn.

Overigens is niet goed in te zien hoe prof. Romme, die zijn gedachte van differentiatie in het algemeen o.m. baseert op de „economische waarde van de arbeider", hieraan steun zou kunnen ontlenen voor een ondernemingsgewijze differentiatie. Wanneer men het heeft over de *economische* waarde van de arbeider zal men die toch in verband moeten brengen met de arbeidsdeelmarkt, waartoe hij behoort, en die wordt bijna altijd bedrijfstaksgewijs en niet ondernemingsgewijs begrensd.

Waarom toch wijziging in de loonvorming aanvaard?

Nu de argumenten van de voorstanders ener gedifferentieerde loonpolitiek zo zwak blijken (de argumenten ertegen zijn niet eens alle genoemd) zou het verwon-

dering kunnen wekken waarom het NVV en de fractie en de socialistische ministers deze weg zijn uitgegaan. Het antwoord op deze vraag is dunkt mij tweeërlei. In de eerste plaats was het, zoals Roemers ook in de Kamer en in zijn rede op het looncongres aan het NVV heeft uiteengezet, *onvermijdelijk*. Het oude systeem werd door een grote meerderheid van het bedrijfsleven niet meer gedragen. Het NVV alléén kan niet uitmaken welk systeem van loonvorming in ons land zal gelden. Bovendien is er het verschijnsel der zwarte lonen, die tegenwoordig op grote schaal voorkomen; de overspannen conjunctuur heeft ertoe geleid; een overspannen conjunctuur, die naar veler mening mede te wijten is aan een teveel aan investeringen en een te weinig aan belastingheffing op winsten. In de tweede plaats lijken er ook in de nieuwe situatie nog mogelijkheden aanwezig, al zijn wij daar bepaald niet gerust op, dat ernstige gevaren van ontwrichting en inflatie alsmede van achteruitgang in de positie van bepaalde groepen arbeiders zullen kunnen worden vermeden, doordat in voldoende sterke mate het accent zal blijven op het coördinatie-element in de loonpolitiek. Wij in ieder geval zien t.a.v. deze beide punten een zware verantwoordelijkheid.

Waar liggen de verantwoordelijkheden voor de gedifferentieerde loonpolitiek?

Het heeft zin op deze vraag speciaal in te gaan, te meer daar prof. Romme zich tijdens de Kamerdebatten zoveel moeite heeft gegeven de verantwoordelijkheid van de regering en met name van de socialistische minister van Sociale Zaken te onderstrepen.

Voor het besluit tot wijziging der loonpolitiek is natuurlijk de gehele regering en in het bijzonder minister Suurhoff verantwoordelijk. Aan deze verantwoordelijkheid heeft Suurhoff zich tijdens de debatten in de Tweede Kamer ook op geen enkele wijze onttrokken. Het valt echter niet te ontkennen, dat de verantwoordelijkheid voor de onvermijdelijkheid van het besluit bepaald niet bij deze minister, noch bij de regering is te zoeken, maar dat die in de eerste plaats gezocht moet worden bij diegenen in het bedrijfsleven en in het parlement, die sinds jaar en dag voor een vrijere loonpolitiek hebben geijverd. Maar waar ligt de verantwoordelijkheid voor de verdere uitwerking en voor de toepassing van het nieuwe loonsysteem? Voor wat het eerste betreft ligt zij bij de regering zowel als bij het bedrijfsleven, voor wat het tweede aangaat in overwegende mate bij het bedrijfsleven, d.w.z. bij het gehele bedrijfsleven. Dit lijkt nogal voor de hand te liggen, maar prof. Romme scheen toch een speciale taak te zien voor het NVV, en nog een meer speciale voor minister Suurhoff ten aanzien van het NVV. Het was overigens wel typerend, dat Romme zijn boodschap tot het NVV via minister Suurhoff wilde laten komen. Van een onmiddellijke communicatie scheen hij bij voorbaat geen effect te verwachten.

Deze laatste opdracht van „lekenapostolaat" in de kringen van zijn oude vrienden wees Suurhoff volkomen terecht als niet passend af, hij zit niet in het kabinet als exponent van het NVV. Bovendien is dit verzoek volkomen overbodig. Terecht wees Suurhoff erop, dat de regering voor de goede werking van het nieuwe loonsysteem de medewerking nodig heeft van *alle* groeperingen in het bedrijfsleven. Het NVV heeft op zijn looncongres van 17 December niet alleen een gedifferen-

tieerde loonpolitiek aanvaard, doch zich ook ten duidelijkste uitgesproken tegen een inflatoire dreiging als gevolg van een eventuele verwaarlozing der coördinatie. De bezorgdheid voor een dergelijke ontwikkeling is in het bedrijfsleven nauwelijks ergens in sterkere mate aanwezig dan bij het NVV. Men zou eerder geneigd zijn hier een tegenstelling te zien tot het KAB-congres, dat enkele weken eerder werd gehouden. Daar stond de ene spreker na de andere op, die voor zijn bedrijfstak de mogelijkheid van loonsverhoging wilde aantonen.

Natuurlijk was er geen een die beweerde, dat het er in zijn bedrijfstak niet af kon. Voorzover bekend heeft de heer Romme op dat congres zijn stem ook niet verheven in een beroep op zelfbeperking en verantwoordelijkheidsgevoel.

Beginselen in het geding

Wanneer men de bijdragen van prof. Romme tot de Kamerdebatten nagaat, dan bevatten die op het practische vlak niet veel nieuws, op de argumentatie van Roemers ging hij nauwelijks in. Een constructieve bijdrage tot de oplossing van het probleem der spelregels vermocht hij evenmin als ieder ander te leveren, men zou die toch wel in de eerste plaats van hem of van iemand als de heer Stapelkamp hebben mogen verwachten.

Het is dan ook niet te verwonderen, dat de heer Romme de discussie in tweede termijn verschoof naar het meer ijle vlak der beginselen. Hij introduceerde daarbij onder meer het welvaartsbegrip als nieuw additioneel beginsel der loonvorming en hield speciaal aan de socialisten de consequenties van de ondernemingsgewijze productie voor ogen.

Wat het eerste betreft: dit welvaartsbeginsel lijkt niets anders dan het reeds bekende argument voor een vrijere loonpolitiek gebaseerd op het veronderstelde tekort, dat de arbeiders zouden ondervinden bij het huidige systeem. Na hetgeen ik reeds daarover heb opgemerkt, kan ik kort zijn.

De vraag is, hoe men de welvaart aan de loontrekkenden op rechtvaardige wijze kan doen toevloeien. Over dit doel op zich zelf schijnen wij het allen eens te zijn. Onze stelling is, dat wij weinig opschieten als we dit doel op zodanige wijze zouden nastreven, dat wat de een meer krijgt de ander minder krijgt. Daarover kan men zeer concreet, eventueel aan de hand van cijfers en practische ervaringen discussiëren. Door zijn argument in een begripmatig kleed te hullen, kan de heer Romme echter nauwelijks tot verheldering der discussie bijdragen. Men zou er misschien op kunnen antwoorden, dat zijn beginsel van welvaart een einde van armoede met zich kan brengen.

Bovendien zou ik nog willen opmerken, dat als het welvaartsbeginsel in de loonpolitiek van prof. Romme een principieel verschil met de socialistische opvattingen zou betekenen, dat dit dan toch alleen maar het geval zou zijn, wanneer in dit welvaartsprincipe in onvoldoende mate verdisconteerd zou wezen het solidariteitsbeginsel, waarop men op het KAB-congres over de loonpolitiek volkomen terecht en uitdrukkelijk een beroep heeft gedaan om te grote loonverschillen af te wijzen.

En dan de consequenties van de ondernemingsgewijze productie. Suurhoff heeft er in zijn antwoord aan de heer Romme reeds op gewezen, dat hij als socialist vol-

strekt geen moeite had feitelijkheden te erkennen, en dat zijn aarzeling om een meer gedifferentieerde loonpolitiek te aanvaarden ook niet in de eerste plaats in deze richting moest worden gezocht. Een zekere mate van differentiatie is op zich zelf beschouwd voor socialisten niet volstrekt onaanvaardbaar, maar wij zijn geneigd aan deze verschillen enge grenzen te stellen op grond van de rechtvaardigheid en de solidariteit. Indien dan ook prof. Romme's verwijzing naar de ondernemingsgewijze productie een verschil met socialistische opvattingen zou markeren, dan zou dat (op overeenkomstige wijze als bij het welvaartsbegrip) alleen opgaan wanneer de heer Romme van de ondernemingsgewijze productie een te individualistische opvatting zou hebben, en niet bereid zou zijn het onderling verband te erkennen, waarbij de werkers in alle ondernemingen niet alleen technisch en economisch op elkaar zijn aangewezen, maar ook sociaal jegens elkaar zijn verplicht.

Wanneer men dit onderling verband te zwak zou zien, zou men een toestand kunnen veroorzaken, waarin de arbeiders tegen elkaar worden uitgespeeld, zou men die werkgevers in de kaart kunnen spelen, die de vrijere loonpolitiek bovenal prefereren in een laagconjunctuur, omdat zij er dan meer ruimte in zien voor loonsverlaging, men zou ook de schijn kunnen wekken, dat er naar een middel wordt gezocht om arbeidersgroepen te interesseren in hoge winsten gepaard met lage belastingen op de winst, los van wat het algemeen belang op beide punten eist. Ik denk er niet aan de heer Romme van dit alles te beschuldigen, maar dan zie ik ook niet in wat voor principieel verschil zijn opmerkingen bij het Kamerdebat aangeven met de door ons gehuldigde opvattingen.

Er zijn in de loonpolitiek allerlei practische kwesties, waarvan het moeilijk genoeg zal zijn ze op te lossen. Wij dienen zoveel als mogelijk is samen te werken tot het bereiken van die oplossingen. Het construeren van principiële verschillen over de nieuwe loonpolitiek zou gemakkelijk het wantrouwen aan arbeiderszijde in de mogelijkheden dezer politiek kunnen vergroten.

Het gaat ten slotte om de solidariteit, in het oude systeem zo goed als in het nieuwe. Zonder solidariteit werkt geen enkel loonsysteem. In het oude stelsel was de solidariteit echter hechter verankerd, het was daar als het ware een meer directe uitdrukking van – al kende het ook soepelheid –, het nieuwe gedifferentieerde systeem vráágt meer vrijwillig opgebrachte solidariteit. Dat is op zich zelf niet verkeerd, als er maar een redelijke zekerheid is, dat ze inderdaad zal worden opgebracht. Voorlopig ziet het er nog niet al te zeer naar uit, dat zij op een andere manier zal worden opgebracht, dan doordat de een de ander in een niet al te traag tempo zal weten in te halen.

We leven nu in een hoogconjunctuur. In deze tijd heeft een loonsysteem, dat een beroep doet op vrijwillige solidariteit het gevaar aan de bovenzijde te worden doorbroken. Het zal nodig zijn ons met alle kracht tegen dit gevaar te beveiligen, zoals door de Partij van de Arbeid en ook door het NVV is geëist. Laten we echter niet vergeten, dat er een tijd kan komen, waarin wij vooral zullen moeten waken tegen de gevaren, die ons loonsysteem aan de onderzijde doorbreken; overigens behoeven wij niet zo bevreesd te zijn, dat de arbeiders zich daartegen niet zullen weten te wapenen.

J. DE KADT

DE GROEIENDE ONTBINDING

Opmerkingen over de tiende algemene vergadering der Verenigde Naties

Het is natuurlijk altijd mogelijk een uitvoerig en omstandig verhaal te geven van de vele werkzaamheden die de Verenigde Naties ook ditmaal weer, tijdens hun 10e Algemene Vergadering hebben verricht. Als men ten slotte bijna drie maanden heeft vergaderd, een dag of tien aan een algemeen debat heeft besteed en daarna soms 5, soms 6 dagen per week, meestal twee-, soms zelfs driemaal per dag heeft vergaderd in zeven commissies tegelijk – om van de subcommissies en werkgroepen maar te zwijgen – dan kan men – net als „heer Jurriaan" na z'n „verre reizen" – ongetwijfeld „veel verhalen". De vraag is alleen maar of die verhalen in belangrijkheid van hetzelfde type zijn als die van „heer Jurriaan", die mijn generatie op de lagere school zong en waarvan de onbenulligheid althans werd goedgemaakt door de gezelligheid? Een zekere overeenstemming is er ongetwijfeld, in zover dat bij heer Jurriaan het eerste bezoek de Noordpool gold en de opmerking werd gemaakt „daar mocht het winter heten" – en bij de Verenigde Naties het algemene „klimaat" ook aanzienlijk „kouder" was geworden, dan in de direct daaraan voorafgaande periode, waarin de zon van „Genève" een begin van een volkeren-lente scheen aan te kondigen, althans voor degenen voor wie de schim van een zwaluw al lente of zelfs zomer maakt. Maar met hoeveel volharding de gezellige liedjes van Genève door het koor der Verenigde Naties ook werden gezongen onder Russische leiding en met de direct invallende tweede stem van India en de neutralisten van de Bandoeng-groep, na het Genève van de ministers van Buitenlandse Zaken was er heel veel diplomatieke hardhorigheid nodig om niet te bemerken dat het allemaal vreselijk vals klonk.

Hoezeer men ook poogde harmonie en hartelijkheid te suggereren, het ging niet meer. Het was triester en kouder geworden en van tijd tot tijd kwamen de Noordpoolwinden van de „koude oorlog" binnenwaaien, tot groot verdriet van de velen die, anders dan heer Jurriaan, hun pels hadden vergeten en die nu, na zoveel optimistische voorspellingen, in hun hemdjes stonden.

De algemene beschouwingen waren, zoals meestal, even onbelangrijk als vervelend geweest, want niemand wilde, met de conferentie van de ministers van Buitenlandse Zaken van de Grote Vier in Genève nog vóór ons, toegeven dat de bijeenkomst van de staatshoofden in Genève, die juist achter ons lag, een zeepbel was geweest die op het punt stond uiteen te spatten. Men blies dus nog maar een

beetje in het verschraalde zeepsopje, en noch Dulles, noch Molotow, noch MacMillan, noch Pinay zijn uitgesproken vertegenwoordigers van het spelelement der cultuur. En ook die ministers van Buitenlandse Zaken die in de normale omgang geestig en scherpzinnig zijn, voelen zich verplicht om in de VN grauwe redevoeringen te houden, die niet afwijken van het algemene patroon der nietszeggendheid en wier enige verdienste soms is dat ze ten minste kort zijn. India, dat zich het recht heeft toegeëigend over alle belangrijke onderwerpen slotredevoeringen te houden waarin het — „boven en buiten de partijen staand" — ons allen de les leest, liet aan het slot twee en een half uur schorre uitgestoten verwardheid, van zijn super-bemoeial Krishna Menon, op ons neerkomen.

Maar bij de bepaling van de agenda begon het weerlichten al. De Engelsen slaagden erin de Cyprus-kwestie van de agenda af te houden. De Nieuw-Guinea-zaak kwam er op, ondanks een voortreffelijk pleidooi van de Nederlandse permanente vertegenwoordiger, mr. Schürmann, om de Algemene Vergadering een herhaling van het tot niets geleid hebbend debat van het vorige jaar te besparen.

Doch het gedonder begon toen de kwestie van Algiers aan de orde kwam. In het debat hierover hield Spaak, die te laat was gekomen om aan de algemene beschouwingen deel te nemen, een meesterlijke redevoering waarin hij zijn bezorgdheid uitsprak over de toekomst van de Verenigde Naties, indien de ontwikkeling zou blijven gaan in de richting die zich steeds duidelijker aftekende.

Die richting is deze, dat de zogenaamde koloniale kwestie die sedert lang een kwestie van de derde of vierde rang is geworden, (nu de grote vroegere koloniale gebieden: India, Pakistan, Indonesië, Birma, Vietnam reeds onafhankelijk zijn, voor Tunis en Marokko regelingen aan de orde zijn, de Goudkust en andere gebieden zich naar onafhankelijkheid ontwikkelen) niet alleen tot een hoofdkwestie wordt opgeblazen, doch bovendien gebruikt wordt als uitgangspunt voor grootscheepse aanvallen op het Westen.

Rechten en vrijheden voor de koloniale volken worden nu opgeëist door een combinatie van de Sowjet-landen — waarin het anti-recht heerst —, de staten van het Bandoengblok, die op z'n best — India, Pakistan, Indonesië — chaotische half-dictaturen zijn, en in vele gevallen — Afghanistan, Yemen, Saoedië — barbarenlanden met een Oosterse despotie, of zoals dat in de verdere Aziatische en Afrikaanse landen het geval is, een tussenvorm tussen half-dictatuur, chaos, despotisme en barbaarsheid vertonen.

Aan deze combinatie dan, wordt verder deelgenomen door een groter of kleiner aantal van de republieken van Zuid- of Midden-Amerika, die bijna allen óf dictatuur, óf chaotische achtergebleven landen zijn, en die op z'n best, met al hun afkeer van „kolonialisme", ternauwernood begonnen zijn voor hun eigen koloniale volken (de Indianen) een begin van deelname aan de openbare zaak mogelijk te maken.

Tot overmaat van belachelijkheid en verwarring wordt dan aan deze combinatie vaak deelgenomen door landen als de Verenigde Staten, Canada en de Scandinavische staten, die een abstract anti-kolonialisme de voorrang geven aan een onderzoek naar iedere concrete situatie.

Het kan niet ontkend worden dat er in Algiers bijv. wantoestanden bestaan. Maar met welk recht bemoeien de VN, een organisatie van „souvereine" staten,

zich daarmee, terwijl iedere poging om zich te bemoeien met de wantoestanden in bijv. Sowjet-Rusland, of India, of Yemen, of Liberië, Egypte, Argentinië... of de Verenigde Staten, onmiddellijk wordt afgewezen met een beroep op de „interne aangelegenheden" van „souvereine staten"?

De bemoeiingen van de VN kunnen uiteraard niet verder gaan dan het aannemen van resoluties, die ieder naast zich neer kan leggen. Maar juist daarom is dit botvieren van fraseologische lusten alleen maar schadelijk voor het prestige van een organisatie, die in de laatste jaren alleen maar prestige verloren heeft.

En het is bepaald ontoelaatbaar wanneer alle uitspraken van de VN vrijwel steeds in één en dezelfde richting gaan, nl. tegen de Westeuropese groep, bestaande uit Engeland, Frankrijk en de Benelux.

Natuurlijk heeft Spaak niet op deze directe wijze tot de Algemene Vergadering gesproken, maar hij kwam, toespelingen makend, toch heel dicht erbij. En, om een woord te gebruiken dat naar aanleiding van een ander onderwerp werd gesproken: „hij overtuigde iedereen, behalve degenen die overtuigd moesten worden". Hij was zich daar trouwens wel van bewust, want hij begon z'n redevoering met eraan te herinneren dat een politicus eens gezegd had: „Een rede heeft wel eens mijn overtuiging gewijzigd, maar nooit m'n stem."

De vergadering besloot dus, met één stem meerderheid, Algiers op de agenda te plaatsen. Waarna de Franse delegatie de vergadering verliet, na een verklaring van Pinay dat men, zolang Algiers op de agenda bleef, niet meer aan het werk der Ver. Naties zou deelnemen, de Veiligheidsraad en de Ecosoc uitgezonderd.

Het uittreden van Frankrijk (een voorlopig uittreden dat echter de dreiging van een blijvend uittreden in zich hield) maakte een diepe indruk. Nadien werd voortdurend gewerkt aan pogingen om de Fransen terug te krijgen, pogingen die ten slotte slaagden toen de A.V., zonder enige discussie en zonder stemming, een resolutie aanvaardde waardoor het punt Algiers van de agenda werd afgevoerd!

Het zou ongetwijfeld merkwaardig zijn geweest indien de Algemene Vergadering haar voorgenomen besluit om een groot aantal nieuwe leden toe te laten, had genomen op een ogenblik dat Frankrijk, een van de oprichters van de VN en een van de leden met een „veto", zich gereedmaakte de organisatie voorgoed te verlaten.

Overigens werd het geval Frankrijk nog eens herhaald tijdens deze zitting, toen Zuid-Afrika, nadat voor de zoveelste maal een resolutie tegen de „apartheid" was aangenomen, zijn delegatie en permanente vertegenwoordiging uit deze zitting terugriep. Nu behoeft het geen betoog dat de racistische politiek van de Unie van Zuid-Afrika in de ogen van alle beschaafde mensen een schandaal is. Moreel is het een misdaad, en politiek, om het woord van Talleyrand te gebruiken, „erger dan een misdaad, want een stommiteit". Maar men vergist zich volkomen, als men de VN ziet als een organisatie, die de „beschaafde mensen" vertegenwoordigt. Ze is een organisatie waarin de barbaren en half-barbaren de overhand hebben. Ze is ook een organisatie waarin de politieke misdadigheid, zoals die door de Russen, hun satellieten en hun meelopers wordt vertegenwoordigd, een belangrijke plaats op het gestoelte der ere inneemt. En ze mist dus ieder moreel recht om een land te ver-

oordelen dat één van de mensenrechten met voeten treedt, zolang in de meerderheid van haar landen vrijwel alle andere mensenrechten buiten werking zijn gesteld.

Men zou Zuid-Afrika dus kunnen, en moeten, veroordelen in een organisatie van democratische staten. Men vervalst en verknoeit alle maatstaven indien men het doet in een gezelschap waarin de anti-democraten en de niet-democraten hoe langer hoe meer de toon aangeven.

Dat regeringen als die van Nederland en die van Nieuw-Zeeland (een dóór en dóór democratisch land dat ook zijn rassenprobleem op een bevredigende wijze heeft opgelost) weigeren zich voor die vertoning te lenen, kan dus slechts worden toegejuicht, al kan men twijfelen aan het nut van oprechtheid in een gezelschap dat huichelarij en leugen tot levensregel heeft gemaakt.

Ook het weggaan van Zuid-Afrika maakte indruk. Dat bleek toen de resolutie over de „apartheid" in de plenaire vergadering kwam en de paragraaf, die eigenlijk de kern van de resolutie vormt, – de instelling van een speciale commissie der VN die het rassenvraagstuk moet onderzoeken –, niet langer de vereiste 2/3 meerderheid behaalde, zodat alleen een leeg gebaar van afkeuring overbleef.

Blijkbaar kan men alleen indruk maken op de VN door óf haar resoluties naast zich neer te leggen, óf haar de rug toe te keren.

Men kan dit betreuren, maar dit is slechts een andere uitdrukking van het feit dat nog slechts weinigen willen erkennen en in het openbaar uitspreken, al wordt het in vertrouwelijke gesprekken wel eens toegegeven, het feit namelijk dat de VN een volslagen mislukking zijn geworden en gebleken.

Voor zover ze zich bepalen tot een los en tot niets bindend contact tussen vertegenwoordigers van staten, tot een soort vorm van collectieve diplomatie dus, hebben de VN een zekere, vooral niet te overschatten, nuttigheid. Hoe beperkt die nuttigheid overigens is blijkt wel uit het feit dat serieuze diplomatieke contacten nog altijd plaats vinden rechtstreeks tussen de vertegenwoordigers der betrokken staten, of in conferenties, als die van Genève, die meestal ook niet veel opleveren.

Voor zover de VN echter méér wilden zijn, nl. een organisatie op grondslag van beginselen, neergelegd in het „Charter", is het Rooseveltiaans illusionisme, dat aan een naar elkaar toegroeien van democraten en totalitairen geloofde, steeds duidelijker gebleken, niet een mooie droom, doch een nare nachtmerrie te zijn.

Wat men in 1945 nog kon hopen, nl. dat het voortdurend contact tussen meer en minder ontwikkelde staten, het algemene peil zou verhogen, is een ijdele hoop gebleken. Het kenmerkende van de ontwikkeling der VN is *niet:* de civilisatie der barbaren, doch integendeel: de barbarisatie van het geheel der VN. En zo zijn de VN thans in hoofdzaak een propagandatribune voor Russen, Aziaten, Afrikanen en Zuid-Amerikanen. Het voornaamste geluid dat van die tribune komt is het geluid van haat tegen het Westen, van afkeer van het Westen, van afgunst op het Westen.

Dat zou natuurlijk moeten leiden tot een nauwere aaneensluiting van het Westen, tot een uittreden van het Westen, waarna het overblijvende gezelschap weldra uit elkaar zou spatten. Want als de gemeenschappelijke vijand verdwenen is, beginnen de onderlinge tegenstellingen hun werking te doen voelen, zoals ze dat reeds op

de Bandoeng-conferentie deden, en nog meer zouden doen als India, Rusland, China, de Arabieren, Afrikanen e.d. met de Latino's bijeenbleven!

Het Westen zou daartegenover een gemeenschap moeten vormen waarin alleen die landen zouden worden toegelaten die aan bepaalde normen zouden voldoen. En men zou eens zien hoe groot de aandrang zou zijn om te mogen toetreden.

Dat zou dan het begin zijn van een waarlijke organisatie van *Verenigde* Naties.

Doch wien de Goden verderven willen slaan ze met blindheid. En die blindheid van het Westen is nooit duidelijker aan de dag getreden dan bij het grote succesnummer van deze Algemene Vergadering: de toelating van nieuwe leden. Dat men hierbij niet alleen dát artikel van het charter heeft losgelaten, dat bepaalde aan welke eisen een land moet voldoen om te kunnen toetreden tot de VN, doch daarmee in feite het hele charter overboord heeft gegooid, zou nog als een winst beschouwd kunnen worden, door degenen die al lang vrede hadden met het verdwijnen van het charter en die boven en buiten het charter een nieuw „beginsel" hebben gesteld, dat van „Universaliteit".

Een mooi „beginsel" die universaliteit, zolang men niet vraagt: waartoe, waarvoor? Want dan moet men óf antwoorden: om eens per jaar bijeen te komen en te praten over al die zaken die een 2/3 meerderheid, of een gewone meerderheid, aan de orde wil stellen, anders gezegd over de onderwerpen die de demagogen en de barbaren kunnen gebruiken; óf men moet pogen zekere grondslagen voor de werkwijze van die universele organisatie vast te stellen en dan komt men weer tot een charter, maar dan een aangepast aan de behoeften der vijanden van het Westen. Een charter dat rechten geeft aan de negatieve staten, die hunnerzijds geen enkele verplichting te vervullen hebben, en dat de behoorlijke landen belast met het vervullen van alle eisen die de onbehoorlijke willen stellen.

Herziening van het charter in democratische zin, is, zoals ieder weet, en zoals de 10e assemblee duidelijk vaststelde, uitgesloten. Maar intussen heeft die assemblee in feite het charter herzien, door een van de weinige artikelen die de anti-charterlanden buiten de deur konden houden, eenvoudig buiten werking te stellen.

Het argument, vaak gebruikt, dat we immers al zoveel anti-charterlanden in de VN hebben en dat het er dus niet meer toe doet wie we binnenlaten, lijkt me nogal zwak. Zeker in '45 en in de daarop volgende jaren heeft men, levend in de waan dat er met de Russen viel samen te werken en dat de VN de barbaren zouden civiliseren, een bont gezelschap bijeengebracht. Moet men daarom, nadat gebleken is dat de VN al bijna onhanteerbaar zijn geworden en dat de bontheid alleen maar leidt tot besluiten en werkwijzen die al te bont zijn, de weg opgaan die alle fouten en gebreken vergroot? Moet men aan de toch al bijna onherstelbare aanvangsfouten nog nieuwe fouten toevoegen, of zou men moeten proberen de veel te ruime en kinderlijke opzet tot grenzen terug te brengen die de VN – of een nieuwe organisatie – konden maken tot een organisatie die respect kan afdwingen?

Nu weet ik wel dat een pleidooi voor een politiek die op enkele grote beginselen berust, en die ernstig poogt aan die beginselen vast te houden en er naar te handelen, met een schouderophalen wordt afgedaan door de kwasi-realisten die zeggen

dat men niet moet moraliseren, doch het mogelijke moet nastreven. Aangezien deze „realisten" nooit iets anders tot stand weten te brengen dan onmogelijke situaties en ze alleen maar als opgeschrikt wild worden opgejaagd, van de ene erbarmelijke situatie naar de volgende, die nog erbarmelijker is, voel ik geen behoefte in discussie te treden met deze lieden die politiek verwarren met geknoei en zelfbedrog. Doch ik zou willen vragen, aan allen die als hoogste politieke wijsheid de opvatting hebben dat men toch tot zakendoen, tot een „deal" moet komen, of ze zélf niet beseffen, dat deze „package deal" met de Russen, weer een voorbeeld is van ongelofelijk slecht zaken doen?

Want wat is het resultaat? Men stelt het zó voor: Wij aanvaarden een aantal satellieten en krijgen daarvoor in de plaats een aantal „behoorlijke" landen, met het gevolg dat de VN als geheel „behoorlijker" worden. Maar wat is de werkelijkheid? We krijgen dus Albanië, Bulgarije, Hongarije en Roemenië, uitgesproken satellieten. We krijgen ook Laos en Cambodja, benevens Nepal en Jordanië en Lybië, geen van alle werkelijke staten, maar alle bereid om alle Afro-Aziatische offensieven tegen het Westen te steunen.[1])

En wat krijgt het Westen? Spanje en Portugal, half-fascistische staten, die, als ze ons steunen, ons prestige verkleinen in plaats van vergroten, en Ierland dat ongeveer van hetzelfde laken een pak is. Nog afgezien van de rel tegen Engeland die we én van de Ieren (Ulster) én van de Spanjaarden (Gibraltar) kunnen verwachten.

We krijgen Oostenrijk en Finland, uiterst respectabele landen, maar zo onder Russische druk staand dat ze in feite niet onafhankelijk zijn. We krijgen ten slotte Italië, dat vandaag of morgen ook in het neutralistische kamp kan verdwijnen.

We krijgen dus uitsluitend zwakke, negatieve, onze positie in geen enkel opzicht versterkende landen. De Russen, de Afro-Aziaten en zelfs de Latino's met hun drang naar toelating van Spanje en Portugal, zijn de winnaars bij deze „deal", die ons alleen maar kwetsbaarder en weerlozer maakt. Moreel en materieel zijn we er bekaaid afgekomen.

Dit alles hebben we dan aanvaard nadat gebleken is dat de „geest van Genève" alleen maar een geest van bedrog en zelfbedrog was, nadat gebleken is dat de Russen ons geen enkele werkelijke concessie hebben gedaan, in Z.O.-Azië vrij spel kregen voor hun demagogie en in het Nabije Oosten hun posities versterkt hebben.

Zelden heeft het Westen in zo'n korte tijd zoveel politiek onverstand aan de dag gelegd als in deze A.V. van de VN, bij dit punt van de nieuwe leden.

Dat Canada zich voor dit Russische spel heeft laten gebruiken en dat Engeland, Australië en Nieuw-Zeeland niet bereid en in staat waren dit te voorkomen is al erg genoeg. Maar het ergste is natuurlijk dat de VS ook nu weer tot geen enkele leiding in staat bleken.

Als Truman in deze „deal" had toegestemd zou de hele republikeinse publieke opinie in een woedegehuil zijn uitgebroken. Onder Eisenhower wordt dit, en worden alle politieke blunders, met de mantel der „I like Ike"-liefde bedekt. En het besef dat Eisenhower de Chamberlain van dit tijdperk is — een Chamberlain die helaas

[1]) Ceylon zal misschien blijken niet helemaal en altijd een negatieve aanwinst te zijn.

geen Churchill tegenover zich vindt — bestaat in de VS alleen nog maar bij de leiding van de nu verenigde vakbeweging AF of L-CIO, doch nog lang niet bij de leiding van de Democratische Partij. En buiten de VS is dat besef, voor zover aanwezig, nog nergens uitgesproken.

Wat bij deze kwestie van de nieuwe leden bleek, was trouwens gedurende de gehele vergadering van de VN duidelijk: een verzwakt en verdeeld Westen, zonder enige leiding, verliest meer en meer aan invloed tegenover de combinatie van Russische berekening, Aziatische demagogie en Zuidamerikaans onverstand.

Natuurlijk moet men de betekenis hiervan niet overdrijven. De VN zijn, gelukkig, niet veel meer dan een praatcollege. Met 16 nieuwe praters erbij, met nog meer Russisch-Aziatische rellen, zal het ontbindingsproces des te sneller verlopen. En de tijd is vermoedelijk niet ver meer dat de uittocht der Westeuropese landen een blijvend karakter zal aannemen, de VS alleenlatend met het zonderlinge gezelschap dat zij om zich verzameld hebben, door die, even abstracte, als van alle intelligentie gespeende politiek, wier bedoeling het is vijanden tot vrienden te maken, doch die alleen maar vrienden van zich afstoot en de vijand versterkt.

Eerst dan zal men in de VS gaan beseffen dat de moralistische en eenvoudige politiek van de leiders der Amerikaanse vakbeweging vele malen zakelijker is dan de vernuftige bedenksels van de kwasi-realisten Walter Lippmann, George Kennan c.s., zonder enig vernuft toegepast door Dulles-met-de-twee-linkerhanden en Cabot Lodge, die men niet kan beschrijven zonder zéér onhoffelijk te worden.

Heeft het nog zin om na deze opmerkingen over de meest kenmerkende gebeurtenis veel te zeggen over het verloop van deze assemblee? Het is immers van geen betekenis dat het debat over de ontwapening eindigde in de resolutie die het Eisenhower-plan vooropstelt. Want de Russen stemden tegen en dus zullen we wel doorgaan met te proberen ze te winnen, wat ons enige concessies zal kosten, zonder dat de aanvaarding of afwijzing van het plan enig verschil maakt, zolang de hele politieke situatie er een is, en blijft, van voortgezette strijd om de macht.

Het vreedzame gebruik van atoomenergie werd in een eenstemmige resolutie gedelegeerd naar een speciaal orgaan, maar de energie zélf blijft in het bezit van de gelukkige bezitters, een toestand die niet slechter is dan wanneer ze in het bezit zou zijn van de parasitaire meerderheid van de VN.

De schadelijke gevolgen van de atoomstraling worden bestudeerd, wat ook zou geschieden als de VN zich er niet mee bemoeiden. En in Korea blijft alles even onbevredigend als het was.

Dat Sunfed, het speciale fonds van de VN voor economische ontwikkeling der achtergebleven gebieden, in beginsel aanvaard is, ook door Amerikanen en Engelsen, zal in Nederland ongetwijfeld vreugde verwekken. Een vreugde getemperd door het feit dat de fondsen er nog niet zijn en dat de studie over de wijze waarop Sunfed werken moet, nu gaat beginnen en voorlopig nog niet tot een eenstemmig aanvaard resultaat zal leiden.

Nederland heeft het er niet slecht afgebracht in deze 10de vergadering. Men heeft goedgekeurd dat wij géén rapport meer uitbrengen over Suriname en de

Antillen, wat we tóch al niet deden en niet van plan waren te doen, maar wat men nu in de betrokken commissie aanvaardde in een resolutie, die al de dwaasheden van Bandoeng en Latijns-Amerika bevat, en die bovendien met méér onthoudingen dan voorstemmers werd aangenomen. Dat de verdediging van het Nederlandse standpunt door mr. Schürmann en door de premiers en de voorzitters der Staten van Suriname en de Antillen, voortreffelijk was, neemt niet weg, dat het vernederend is verhoudingen als die tussen Nederland en de West te moeten verdedigen tegenover „onafhankelijke" staten als de Oekraine, tegenover zulke fenomenen in zelfbestuur als India, Pakistan en Indonesië, en tegenover zulke goede bestuurders als die van sommige Zuidamerikaanse staten. Maar hoe dan ook, we kunnen van een Nederlands succes spreken.

Een succes werd ook Nieuw-Guinea. Of misschien een „strijd", die ten slotte eindigde omdat er elders, in Den Haag, al genoeg te vechten viel over zaken die voor Indonesië voorlopig belangrijker zijn dan de, niet opgegeven, aanspraken op Nieuw-Guinea. Die komen het volgend jaar weer terug; en die zullen ons in de VN blijven kwellen, tot we besluiten: ons niets meer aan te trekken van de uitingen van het illustere gezelschap.

Dat ook dán Nieuw-Guinea een probleem blijft ontken ik niet. Doch problemen kan men eerst oplossen als men begint alle schijnproblemen weg te vegen. En iedere zaak die in de VN komt, wordt onvermijdelijk tot een schijnprobleem.

Het zou goed zijn als men dit in Nederland begreep. In de eerste plaats natuurlijk voor onze algemene politiek. Maar zélfs voor onze positie in de VN. Nu is onze houding daar zó, dat onze stellingname in bijna iedere kwestie bepaald wordt door onze berekeningen omtrent Nieuw-Guinea. Wat zullen bepaalde landen doen in de Nieuw-Guineazaak, als wij, in andere zaken, zús stemmen of zó spreken. Dat is een positie een behoorlijk land onwaardig. En het is een dwáze positie, omdat al lang gebleken is dat de enige manier om zich te doen respecteren in de VN, is, zich niets aan te trekken van de VN.

Met uittreden uit de VN verliest men niets dan een hoeveelheid onnodige last, en al die aanstellerij en gewichtigdoenerij die tot het „leven van de VN" behoren, en die nagenoeg de hele inhoud van dit „leven" vormen.

Maar dit is geen pleidooi voor uittreden. Het is een pleidooi voor het blijven in de VN, op voorwaarde dat het gezelschap ophoudt ons permanent lastig te vallen en begint zich bezig te houden, niet met zulke splinters als Nieuw-Guinea, maar met zulke balken als het totalitaire gevaar en de Aziatische aanmatigingen. Op voorwaarde ook, dat wij in deze grote zaken van ons inzicht doen blijken tegenover onze vijanden en tegenover die vrienden, die, hoe machtig ook, noch in de VN, noch in de wereld blijk geven van veel inzicht. Op voorwaarde ten slotte dat we op ieder moment, zonder enig leedwezen, tot uittreden bereid zijn.

Als dit de houding zou worden, van ons, en van de Westelijke landen, dan valt er wellicht nog iets te maken van een organisatie, die anders snel zal verworden tot een propaganda-orgaan van de as Moskou-Peking-Bandoeng, of eenzelfde roemloos einde zal vinden als de oude Volkenbond.

J. BARENTS

VERANDERINGEN IN DE RUSSISCHE POLITIEK

Wie de tweede conferentie van Genève tussen de Grote Vier met de eerste conferentie van Genève vergelijkt zal neiging hebben om hetzij teleurgesteld, hetzij toch eigenlijk ook enigszins opgelucht te zijn. Teleurgesteld zullen degenen zijn die aan de eerste conferentie van Genève, waar de heersers over Rusland zo onverwacht zo vriendelijke gezichten vertoonden, de hoop ontleenden dat er een duidelijke ontspanning in de internationale politiek zou intreden. Uit de tweede conferentie van Genève is dan wel duidelijk gebleken dat zij zich, althans wat deze conferenties betreft, hebben vergist. Maar er zijn zeker ook onder de waarnemers die door het mislukken van de tweede conferentie van Genève eigenlijk enigszins zijn opgelucht. Zij zijn het (niet in de laatste plaats in socialistische kring) die meenden dat de meer optimistische gevoelens na de eerste conferentie van Genève gemakkelijk in staat zouden zijn om het niet al te goed geïnformeerde publiek in slaap te wiegen over de werkelijke bedoelingen van de Russen, welke de deskundigen nog altijd zien als wereldrevolutie op kortere of langere termijn. Voor wie zo denkt moet het een zekere opluchting zijn, dat de tweede conferentie van Genève althans klaarheid heeft gebracht over het feit dat de Russen niets wezenlijks hebben willen veranderen, ondanks de vriendelijke gezichten die zij niet alleen op de eerste conferentie van Genève, maar ook op reizen naar Zuidslavië, India en Birma vertonen. — Overigens was de neiging tot het koesteren van illusies bij de socialisten, althans in Nederland, al eerder gering.

Als men de vraag dus wat naïevelijk alleen zo stelt of „de bedoelingen van de Russen ten goede veranderd zijn" kan het antwoord eenvoudig „neen" zijn, en is de paedagogische noodzaak om „onze mensen" ervan te doordringen dat die bedoelingen *niet* zijn veranderd ook eigenlijk verdwenen. Men kan dan met commentaar op „Genève" kort zijn.

Achter deze, kennelijk te simpele vraag ligt echter een andere vraag die in actualiteitswaarde misschien bij haar achter staat, maar op de lange termijn het beeld van de internationale politiek wel eens diepgaand zou kunnen bepalen. Het is de vraag of er na de dood van Stalin niet zekere veranderingen in de Russische politiek zichtbaar zijn geworden (ten dele, maar toch onmiskenbaar zichtbaar) die, alweer op de lange termijn, de Russische politiek een ander aangezicht zouden kunnen geven.

Over de ontspanning die een gevolg zou zijn of zou hebben kunnen zijn van de

eerste conferentie van Genève zijn velen in de Westerse landen tot op zekere hoogte misleid door de propagandistische voorstelling van zaken door John Foster Dulles en de zijnen die er, ook om binnenlands-politieke redenen, hun voordeel in zagen om de „resultaten" van de conferentie van Genève zo gunstig mogelijk voor te stellen. Daarin zat iets kinderachtigs, maar ook iets gevaarlijks: op deze wijze werd, ook als men het tegendeel verklaarde, voedsel gegeven aan de voorstelling van zaken dat de bedoelingen van de Russen misschien fundamenteel zouden zijn gewijzigd.

Wat bij de eerste conferentie van Genève wèl aannemelijk leek te worden was dat de Russen dezelfde heilige angst voor de uiteindelijke consequenties van atoomwapenen hadden gekregen die ook ons in Westelijke landen sinds 1945 al bezighield. Andere Russische leiders hebben het niet zo duidelijk uitgesproken als de inmiddels weer opzij geschoven Malenkow, maar het is onwaarschijnlijk dat de stelling dat niet alleen de kapitalistische, maar ook de communistische landen slachtoffer zouden worden van een mogelijke totale atoomoorlog alleen de uiting zou zijn van de ene Malenkow of van een bepaalde richting in de Russische buitenlandse politiek; het is veeleer waarschijnlijk dat dit fundamentele inzicht ook hun allen is ingescherpt, en een gezamenlijke verklaring van Chroesjtsjew en Boelganin met Nehroe wijst in die richting.

Als dat zo is lijkt het zuivere winst. In dit geval bekruipt ons echter een andere, bepaaldelijk veel sinisterder vraag. Kan de oorzaak van de minder toegeeflijke houding van de Russen, ook in hun openbare gedragingen, bij de *tweede* conferentie van Genève misschien gelegen zijn in het feit dat zij menen de tot dusverre bestaande achterstand in atoomwapenen te hebben ingelopen? (Het bericht dat ook zij over de waterstofbom beschikken, komt niet alleen van hen, maar ook de Amerikanen schijnen het te aanvaarden.) Het is een benauwende vraag, omdat het nog altijd aannemelijk is dat Churchill gelijk had toen hij in 1946 verklaarde dat de vrijheid van West-Europa alleen bestond onder de paraplu van de Amerikaanse atoombom, — en omdat het mogelijk is dat de zoëven genoemde overtuiging over de vernietigende werking van atoomwapenen bij de Russen niettemin tot minder vredelievende consequenties zou leiden wanneer zij eenmaal weten dat zij op dit gebied de duidelijke meerderheid hebben. Wij beschikken over onvoldoende gegevens om ons daar een duidelijk beeld van te vormen. Het voorlopige beeld stemt echter allerminst tot volledige gerustheid.

Zoals gezegd is het niet waarschijnlijk dat de Russen wat de fundamentele doelstellingen van hun politiek betreft veel zijn veranderd. Misschien wel iets. Dit wordt althans waarschijnlijk door de schuldbelijdenis van Molotow, die moest verklaren dat hij de prestaties van de huidige „socialistische" maatschappij in de Sowjet-Unie had onderschat door te veel de nadruk te leggen op het feit dat het ideale „communisme" ook daar nog moet komen. Nieuws is dat niet; het is veeleer de voortzetting van een ontwikkeling die zeker al 25 jaar geleden is begonnen. Toen Stalin zijn leuze van een „socialisme in één land" duidelijk stelde, werden de wereldrevolutie en het verschil tussen het nu reeds in de Sowjet-Unie bestaande „socialisme" en een meer ideale, „communistische" toekomstmaatschappij, waarin niet alleen de productiemiddelen zouden zijn genationaliseerd maar ook de inko-

mens geëgaliseerd, na het slagen van de definitieve wereldrevolutie steeds meer op de achtergrond geschoven. Men kan zeker niet zeggen dat de wereldrevolutie uit het denken van de Sowjetheersers verdwenen is; dat veronderstellen staat gelijk aan de mening dat de Nederlandse calvinisten de praedestinatie zullen afzweren. Wel is duidelijk (en niet sinds kort, maar eigenlijk al sinds jaren) dat het gebruik van het woord minder veelvuldig wordt, en het begrip derhalve ook een meer secundaire plaats in het denksysteem van de Sowjetheersers gaat innemen.

Wat zijn nu echter de verschillen met het regime van Stalin die op het ogenblik al vaag zichtbaar worden?

In de eerste plaats is er het collectieve leiderschap. Het is duidelijk dat na het elimineren van Beria en het terugschuiven van Malenkow alle krachten in het Politburo en bij de andere leidende persoonlijkheden in de Sowjet-Unie erop zijn gericht om niet een zo heftige deining *in* de boot te veroorzaken dat het scheepje omslaat. Men regeert collectief. Dat geldt voor de „tweelingen" Chroestsjew en Boelganin, maar de eerste conferentie in Genève heeft duidelijk gemaakt (en voor dat soort illustraties hebben conferenties als deze zeker hun nut) dat ook zij tweeën het niet alléén voor het zeggen hebben. Toen namelijk president Eisenhower met zijn onverwacht voorstel kwam over een wederzijdse luchtinspectie kon uiteraard Boelganin als voorzitter van de Russische delegatie daarop niet aanstonds antwoorden. Hij antwoordde echter ook niet de volgende dag toen hij inmiddels ruimschoots gelegenheid had gehad om met Chroesjtsjew te overleggen. Er ging nog enige tijd overheen, en de veronderstelling is uitermate waarschijnlijk dat zij overleg moesten plegen met andere leidende persoonlijkheden in Moskou vóór Boelganin Eisenhower een antwoord gaf — dus blijkbaar niet alleen van hem en zijn medetweeling, maar van de gehele leidende groep in de Sowjet-Unie afkomstig. Het is niet waarschijnlijk dat onderlinge rivaliteiten in deze kring minder zijn geworden dan ze destijds waren. Maar als deze personen het nuttig en nodig achten om zich geregeld met elkaar te verstaan ten einde niet één van hen naar de macht te laten grijpen zit daar een zekere geruststellende factor in: wellicht zal dit hen minder snel tot riskante avonturen leiden.

Er schijnt voorts een zekere verzachting in de politieterreur in de Sowjet-Unie te zijn ingetreden. Er zijn bijv. berichten dat het concentratiekamp Workuta (hetzelfde waar de toestanden nog enkele jaren geleden zo waren dat onder de wanhopige gedetineerden een spontane opstand uitbrak) meer wat men dan noemt een „arbeidskamp" is geworden, nog wel niet een arbeidskamp in de westelijke zin van het woord, maar dan toch een waar de arbeid een iets vrijer karakter draagt dan wat tot voor kort in de ergste concentratiekampen van de Sowjet-Unie het geval was. Het schijnt ook dat in het gewone leven de geheime politie wat meer is teruggeschoven en een zekere mate van „vlucht" aan de gewone burger van de Sowjet-Unie wordt gegund. Het is nog maar een uiterst relatieve winst, maar concessies als deze zijn voor een totalitair bewind altijd een gevaarlijke zaak.

Dan zijn er de meer veelvuldige contacten met het buitenland. Men zou onjuist doen met hierover te juichen: daarvoor zoeken de Russen nog te duidelijk uit welke delegaties zij naar het buitenland willen sturen en al haast even duidelijk welke delegaties en personen zij uit het buitenland bij zich willen ontvangen. De schone

woorden van Chroesjtsjew dat „iedereen in de Sowjet-Unie welkom is," ook degene die er minder vriendelijk over denkt, zijn niet meer dan woorden. Het aantal buitenlandse bezoekers is ook nog te gering om daarvan op korte termijn grote resultaten te verwachten voor de geestelijke openlegging van dit millioenenrijk.

Op korte termijn: want het kan niet anders of het toelaten van vreemdelingen, als dezen ook maar enigszins critisch staan tegenover het Russische systeem (en dat is thans bij verscheidene bezoekers het geval), scherpt de geesten, opent de blik van de Russen voor wat er in het buitenland gebeurt, – en geeft derhalve een andere tint aan het politieke stelsel aldaar. Een enkel voorbeeld: bezoekers uit Engeland waren verstomd toen zij hoorden dat de meeste Russen oprecht geloven dat bijv. 500.000 Engelse schoolkinderen niet naar school gaan „omdat zij geen kleren hebben". Laten wij voorzichtig zijn en ons niet voorstellen dat de tegenspraak van deze incidentele Engelse bezoekers voldoende is om alle Russen tot nadenken te brengen, laat staan tot een meer critische houding tegenover het bewind dat over hen heerst. Maar wanneer deze uitwisseling van personen en delegaties met het buitenland voortgaat kan simpelweg niet vermeden worden dat critiek en rechtzettingen van buitenlandse zijde etsend inwerken op het eenzijdige en verstarde beeld dat de gemiddelde Sowjet-burger van de wereld krijgt en dat geleidelijk losmaken.

Misschien zit hierin ook een reden om niet te afwijzend te staan tegenover de uitwisseling van delegaties en personen die thans in iets ruimere mate mogelijk is dan zij tot voor enkele jaren was. Voorzichtigheid is uiteraard geboden. Het kan haast geen toeval zijn dat de Russen bijv. beginnen met landbouwdelegaties uit te wisselen. Op landbouwgebied hebben zij immers veel van de Amerikaanse techniek te leren, terwijl de landbouw, die met een nagenoeg gelijkblijvend aantal personen een steeds uitbreidende industriebevolking heeft te voeden, in de Sowjet-Unie met grote moeilijkheden heeft te kampen, – moeilijkheden waar ook de achtereenvolgens bovendrijvende leiders in de Sowjet-hiërarchie geen oplossing voor hebben weten te vinden. Hetzelfde geldt waarschijnlijk van de vrij grote openhartigheid waarmede de Russen zijn getreden in de internationale conferentie over het vreedzame gebruik van atoomenergie: zij hadden daar iets te leren, en men kan er wel zeker van zijn dat zij iets hébben geleerd ook. Het Westen zal er dus van geval tot geval zeker van moeten zijn dat alle voordelen niet alleen maar aan de Russische zijde staan, maar kan mits men de zaak goed overweegt er misschien door uitwisseling van de juiste delegaties en de juiste personen toe bijdragen dat het IJzeren Gordijn in geestelijk opzicht geleidelijk – geleidelijk, maar onvermijdelijk – wordt doorboord.

Het minst doorzichtig, maar waarschijnlijk op de lange termijn het belangrijkste, is de ontwikkeling van de verhouding tussen de Sowjet-leiders in Moskou en een man als maarschalk Tito. Tito, in 1948 in ongenade gevallen en in een volstrekte breuk met Moskou geraakt, is thans weer als vriend aanvaard. Tito zelf heeft door zijn manier van optreden zijn best gedaan om die vriendschap af te houden, of althans om tegenover het Westen duidelijk te maken dat hij wel diplomatieke betrekkingen met Moskou wil onderhouden, maar tegenover de Russische communistische partij als communist-van-een-ander-soort niet vriendschappelijk staat.

Boelganin en Chroestjew bewijzen hun belangstelling voor Azië. De burgemeester van Bombay (midden) is hier de glimlachende partij.

Maar laten we ons goed realiseren welk een belangrijke ideologische concessie Chroesjtsjew heeft gebracht toen hij in Belgrado zei wat tot dusverre voor een Sowjet-communist de reinste ketterij was, nl. dat andere naties misschien op hún manier de toekomst van het socialisme zouden kunnen bereiken. Dat geldt voor de Joegoslaven en kan ten dele bedoeld zijn om hen in te palmen. Maar als zoiets eenmaal wordt toegegeven is het waarschijnlijk dat het als consequentie inhoudt een nieuwe rangschikking van de krachten die zo niet als volledig communistisch, dan toch als half-communistisch door de Sowjet-Unie worden aanvaard. Het is duidelijk dat Tito ook ambities heeft om meer dan de Joegoslaven alleen te leiden: één van de redenen van zijn afval was immers dat hij met enkele andere Balkanlanden samen een zelfstandige communistische macht naast, maar mogelijkerwijze ook tegenover die van Stalin had willen vormen. Met het vriendschappelijk verzoek van Boelganin en Chroesjtsjew aan Joegoslavië is echter gepaard gegaan een heroriëntatie in verschillende satellietlanden, al is die nog niet overal even ver doorgevoerd. Gomulka en zijn vrienden in Polen, de tot voor kort uitgebannen aanhangers dus van de zgn. „nationale" richting in de Poolse communistische partij, zijn nog niet in ere hersteld, maar toch wel uit de gevangenis ontslagen. Rakosi, de door Stalin vertrouwde alleenheerser van de Hongaarse communistische partij, wordt gezegd op zijn troon te wankelen omdat Tito alle kracht van zijn polemiek

tegen hem richt. Misschien ligt hierin een aanwijzing voor wat er in de toekomst gaat gebeuren. Indien het Tito inderdaad mocht gelukken Rakosi door zijn meesters in het Kremlin te laten verwijderen, zou blijken dat men daar een andere lijn met het internationale communisme volgt; een lijn nl. van een samenwerking, niet in volledige gelijkheid, maar toch wel met een relatieve zelfstandigheid van degenen die zoals Tito willen „getrennt marschieren und vereint schlagen": d.w.z. naar hetzelfde doel streven in samenwerking met de Sowjet-Unie (een communistische samenleving en een communistische wereld), maar in relatieve zelfstandigheid van Moskou. Het is niet onwaarschijnlijk dat iets dergelijks ook in de verhouding tussen Moskou en Peking langzaam aan het uitkristalliseren is. Duidelijk was reeds lang dat China een meer bevoorrechte positie innam in de ogen van Moskou dan de kleine satellietlanden. Mao Tse Toeng is een goede leninist... maar naar uit zijn geschriften valt af te leiden, meer leninist dan stalinist. Uit de verschillende publicaties en mededelingen van de Chinese leiders is de laatste jaren geleidelijk duidelijk geworden dat zij een relatieve zelfstandigheid ten opzichte van Moskou nastreven. Dat, gesteld naast de ontwikkeling met Tito en de satellietlanden in Oost-Europa, zou op de lange duur wel een verrassende reoriëntatie van de Russische politiek kunnen betekenen.

In die reorganisatie zit zeker niet alleen maar geruststelling voor het Westen; het is zelfs de vraag of er wel *enige* geruststelling in zit. Er zijn nl. een aantal landen in de zgn. dubieuze zone tussen Rusland en het Westen (Tito's Zuidslavië is er het duidelijkste voorbeeld van, maar er zijn er meer) die misschien bij een dergelijke koers van Moskou gemakkelijk ertoe zouden kunnen worden gebracht om zich in hun houding nauwer aan te sluiten bij de Russische politiek en minder steun te bieden aan de politiek van de vrije wereld. De recente pogingen van de Russische leiders om onrust te zaaien in het Nabije Oosten en Zuidoost-Azië en zich door een concurrerende opzet van „technische hulp aan onderontwikkelde gebieden" bij landen als India steun te verwerven stemmen op zijn minst tot grote voorzichtigheid.

Als men over hoopgevende aspecten spreekt zou het misschien op korte termijn alleen kunnen zijn dat het verlenen van die technische hulp aan onderontwikkelde gebieden in het geval van de Russen hun industrie zodanig zal belasten dat de richting van meer nadruk op de productie van consumptiegoederen, die onder de leiding van Malenkow even werd ingeslagen, voor de eerste jaren weinig kans meer maakt. Dat is onplezierig voor de gewone Rus, maar ook niet gunstig voor het succes van de Kremlinpolitiek in Rusland zelf en bij naties, wier gunst het Kremlin wil verwerven.

Het is alles nog maar een begin, maar aan de weinige aspecten van de Russische ijsschots die wij thans reeds boven de duistere zee van de Sowjetpolitiek zien uitsteken, is te bespeuren dat er op langere, maar misschien niet eens zo heel lange termijn grote veranderingen op til kunnen zijn. Ik zou durven voorspellen dat zij komen. Al aarzelt men nog over de aard en afmetingen van die veranderingen, hun komst ligt in de waarneembare ontwikkelingen opgesloten.

PH. J. IDENBURG

ENKELE BEGINSELEN VAN JEUGDVORMING

Doel, middelen, leiders

Voorwoord.

Op het Congres Jeugd 1955, dat van 10-12 November j.l. in het Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam plaats vond, was mij de taak toevertrouwd de besprekingen van de tweede zittingsdag in te leiden. Op het programma van deze dag stond een aantal — sterk uiteenlopende-onderwerpen op het gebied van de vorming buiten schoolverband. In mijn inleiding heb ik gepoogd in deze verscheidenheid enkele verbindende aspecten te ontdekken. De redactie achtte de daaraan gewijde beschouwingen ook voor de lezers van Socialisme en Democratie van betekenis. Aangezien de vragen van opvoeding en cultuurpolitiek de socialistische beweging zeer ter harte gaan, zijn ze dat misschien ook wel . . .

Hier volgt mijn betoog, aangevuld met enkele passages, welke erin thuis behoren doch die ik wegens tijdgebrek niet kon uitspreken. Verwijzingen naar sprekers, welke mij voorafgingen, heb ik (op één na) in deze tekst weggelaten.

Richtpunt

Het is een breed terrein, waartoe ik u vanmorgen mag inleiden. Veelsoortiger nog dan gisteren zijn de onderwerpen, welke thans ter discussie zijn gesteld. Zullen wij er in slagen in deze veelheid het verbindende element te ontdekken dan lijkt het mij vóór alles nodig, dat wij het standpunt bepalen, van waaruit wij ons onderwerp gaan bezien. Dit is te meer noodzakelijk omdat van ons wordt verlangd dat wij de situatie der jeugd in deze tijd critisch zullen waarderen. En hoe kunt gij wegen en oordelen zonder de keuze van een uitgangspunt?

Het zou voor ons gesprek natuurlijk bijzonder belangrijk zijn indien wij, ondanks alle verschillen in wijsgerige en godsdienstige, politieke en sociale overtuigingen, een gezamenlijk uitgangspunt voor onze beschouwing konden vinden. Beter gezegd: een gemeenschappelijk vlak, waarop wij in 't belang van ons werk van vandaag samen kunnen gaan staan. „Pour se discuter il faut être d'accord," zegt de Fransman (om van gedachten te wisselen moet men het eens zijn).

Nu plegen wij ons in Nederland uitermate bewust te zijn van onze verschillen. Wij zijn gewoon deze in al hun consequenties uit te meten. Wij dreigen daarbij bijna te vergeten dat wij als Nederlandse Europeanen toch ook een gemeenschappelijk erfgoed hebben.

Als ge moeite hebt dit te onderkennen, moet ge u eens verdiepen in de zo vol-

komen anders georiënteerde cultuur van India of China. Maar zelfs de beschavingsvormen van de Verenigde Staten kunnen – ondanks de nauwe verwantschap met de onze – er toe bijdragen ons het eigene van Europa bewust te maken. Zeker, het is een eigenheid der tegenstellingen. Wij zijn voortgekomen uit antagonistische – met elkaar strijdende – elementen: de Grieks-Romeinse oudheid en het erfgoed van Israël; de Staat en de Kerk; Katholicisme en Protestantisme; de aandacht voor het regionale en het gevoel voor het universele; de eerbied voor de traditie en de hartstocht voor de vooruitgang; individualisme en gemeenschapszin. Maar de spanning dier krachten maakt ons tot wat wij zijn.

Laten wij ons vanmorgen Europeanen weten, die zich bewust zijn de meest essentiële waarden onzer samenleving tegen de bedreigingen van deze tijd te moeten verdedigen en ten opzichte van de visie van andere werelddelen te moeten doordenken en af te bakenen.

Wij zullen het er wel over eens zijn dat het ons vandaag bij al ons denken en zorgen, hopen en verwachten te doen is om de mens. Dat kan niet nalaten voor onze beschouwing reeds aanstonds consequenties te hebben. Laat mij enkele daarvan signaleren.

Als het ons werkelijk om de mens – in casu de jeugdige mens – te doen is, is hij in onze overwegingen doel en geen middel. Dan gaat het er dus niet om deze jonge mens te vormen tot, dienstbaar te maken aan iets anders, dat wij eigenlijk op 't oog hebben. Dat andere kan bijv. zijn een bepaalde maatschappij-voorstelling, een bepaalde ideologie, een persoonlijkheidsideaal of – nog vager – de toekomst.

Ik bedoel hier stelling te nemen tegen een veel voorkomende romantische beschouwing van de jeugd. De jeugd is dan de *spes patriae,* de hoop des vaderlands. Wie haar heeft, heeft de toekomst. Wij ouderen zijn er maar zeer gedeeltelijk in geslaagd deze aarde bewoonbaar te maken en daarop vrede en gerechtigheid te doen heersen. Maar wij rekenen op de jeugdige kracht van de komende generatie. Aan haar dragen wij de fakkel over!

Ik meen dat wij de jeugd onrecht doen met deze futuristische benadering. Wij belasten haar met onze problemen. Onze verbleekte idealen wensen wij in haar te zien herleven. Onze falende energie hopen wij in haar te zien vernieuwen. Zij moet goed maken wat wij bedorven hebben. Zij moet compensatie bieden voor onze ontgoocheling. En als de jeugd van vandaag, zakelijk gedistantieerd, niet-thuis geeft, verwijten wij haar gebrek aan élan. Wij nemen haar kwalijk, dat zij de functie niet vervult, welke wij haar – ter verhoging van onze gemoedsrust – hadden toegedacht. „Is dat jong zijn? wij hadden ons jonge mensen anders voorgesteld!"

Ons uitgangspunt, dat de mens centraal stelt, houdt in dat het in de grond volstrekt onbelangrijk is of de jeugd tegemoet komt aan onze behoeften. Het gaat er niet om dat zij beantwoordt aan onze verwachtingen. Zij behoeft zelfs niet te voldoen aan het persoonlijkheidsbeeld, dat ons uit een vroegere cultuurperiode werd overgeleverd. Beslissend is of zij haar eigen leven vindt. Dat leven behoeft zich niet te legitimeren door een latere bestemming. Jeugdig-zijn is in zichzelf een bestaansvorm, evenwaardig aan elke andere levensphase. Het staat onder dezelfde opdracht.

Deze opdracht luidt: te leven. Het staat onder hetzelfde oordeel: het gericht over alles wat niet-leven is en dat het menselijk bestaan bedreigt, bijv. het vluchten voor de opdracht in een van de vele schuilplaatsen, welke wij ons uit angst voor het leven hebben ingericht. Voor de één is dat het systeem, voor de ander de ideologie, voor de derde de deugd, voor de vierde het dogma.

Wij vragen niet anders van de jeugd dan dat zij het leven zal aanvaarden. Ons doel mag geen ander zijn dan haar daartoe te begeleiden op haar weg: de weg naar de volwassenheid, die ook nog steeds onze eigen weg is.

Het lijkt mij mogelijk en, in het verband van deze dag, ook nodig dit uitgangspunt nader te bepalen. Wat is mensvorming – niet in haar volle rijkdom – maar in essentie? Zie ik wel dan ligt het geheim van het volwassen worden hierin dat de opgroeiende mens leert zichzelf in zijn eigenheid te aanvaarden en met de ander, in zijn anderszijn, in een levende relatie te treden.

Het betekent dus vooreerst dat hij de moed moet krijgen om zichzelf te zijn. Niet om het beeld te zijn, dat hij van zichzelf heeft gemaakt. Er zijn zoveel mensen, wier wezen diep verborgen ligt achter het program, dat zij voor zichzelf hebben opgesteld. Het gaat er bepaald óók niet om het beeld te verwerkelijken, dat anderen tot model hebben verheven. David Riesman en zijn medewerkers beschrijven in *The lonely crowd* het nieuwste Amerikaanse karaktertype. Het is dat van de mens wiens doeleinden door zijn tijdgenoten worden bepaald. Hij is toegerust met een fijngevoelig apparaat, dat de boodschappen van zijn omgeving opvangt. De indicaties van het radar-toestel richten zijn bestaan.

Het een zowel als het ander is een karikatuur van 's mensen levensopdracht: onszelf te zijn en te accepteren dat wij anders zijn dan anderen. Onszelf, anders dan anderen, óók in onze, vaak vernederende lichamelijkheid. Volgens Buber heeft Rabbi Susja het kort voor zijn dood aldus gezegd: „In het komende Rijk zal mij niet gevraagd worden: „Waarom zijt gij niet Mozes geweest?" Mij zal gevraagd worden: „Waarom zijt gij niet Susja geweest?"

Het tweede, niet minder fundamentele element van het volwassenworden, ligt in de betrekking tot de ander. De opgroeiende mens moet leren de ander te ontmoeten.

Wederom liggen de karikaturen voor het grijpen. Het gaat er niet om: de ander als een factor te beschouwen, waarmede men wel moet rekenen en evenmin als een middel, dat men voor zijn plannen in kan schakelen. Zulke mensen moeten Napoleon en Hitler geweest zijn. Maar er lopen vele soortgenoten van hen onder ons rond! Wie zó naar de mensen kijkt, blijft besloten binnen de eenzaamheid van een gegrendeld huis. Als u wilt zien wat dit in-zichzelf-besloten-zijn kan betekenen óók voor een „man van de straat" dan moet ge de film *La Strada* op u laten inwerken. Dan zult ge niet zonder diepe ontroering meeleven hoe Zampanó de bruut, de egoïst, die Gelsomina, het onnozele meisje, traint als een hond, aan het slot in de verlatenheid van het zeestrand aan zijn eenzaamheid kapot breekt. En dan zult ge tevens zien dat er films zijn, die een boodschap brengen. Maar „een ander ontmoeten" – en dat is een andere verwording – is evenmin zich van de ander afhankelijk maken, zodat er voor eigen leven geen ruimte blijft.

Het is het uitgaan uit de schuilplaats van het eigen bestaan om de ander tege-

moet te komen, het is het openstellen van eigen leven om de ander te ontvangen.

Het „ontdekken van het ik" en het „ontmoeten van de ander" zijn twee samenhangende processen. Wij ontdekken ons zelf aan de ander en wij kunnen eerst met de ander in relatie treden als wij het eigen ik in de ogen durven zien.

In dit spanningsveld voltrekt zich 's mensen geestelijke groei. Hier vormt zich ons besef van waarden, hierin zien wij ons gesteld voor de keuze, de beslissing, de gewetensbeslissing. In dezelfde ontmoeting vormt zich onze kracht tot communicatie en verbondenheid, tot liefde en overgave. Hieraan leren wij wat verantwoordelijkheid is.

Opvoeden is: mensen in die spanningsverhouding binnenvoeren, ze leiden bij de ontmoeting met de ander.

Wanneer gij straks de situatie van de jeugd volgens de opdracht van dit Congres kritisch beziet, zal derhalve een wezenlijk kriterium moeten zijn of de jeugd leert zichzelf in zijn eigenheid te ervaren en te aanvaarden en met de ander in een levende relatie te treden. Daarbij denken wij ook aan de voorbereiding op de ontmoeting met de ander, waaraan de jonge mens straks zijn levenslot zal verbinden.

Intussen zou ik nu, naast deze allesbeslissende facet van het mensworden, de betrekking van het ik tot de dingen niet willen vergeten. Ook aan de wereld van het onpersoonlijke kan en moet de opgroeiende mens zichzelf ontdekken en vormen.

De aanraking met de stoffelijke wereld kan in dit verband van enorme waarde zijn. De opgroeiende mens moet het materiaal leren kennen en hanteren. In de zorgvuldige omgang met grondstoffen, werktuigen en meubilair oefent hij orde en zelftucht. Hier ligt de opvoedende waarde van de handenarbeid. Ik acht het een gevaar van de radio en nog sterker van de televisie, dat zij de jeugd aan deze heilzame omgang dreigen te onttrekken. Het is een van de bezwaren van het administratieve beroep, dat het deze aanraking met de harde realiteit mist. In de administratie is de werkelijkheid vertegenwoordigd door formulier en ponskaart. Maar het is een schimmenspel, waaraan de ervaring van echtheid ontbreekt. Het verwondert mij niet dat een goede ambachtsman in zijn verantwoordelijk optreden vaak een zo veel gevormder indruk maakt dan een kantoorbediende.

Voorts weten wij hoe de mens het materiaal vorm kan geven zodat het uitdrukking wordt van zijn innerlijk beleven. Ook zo kan het de opgroeiende persoon kansen bieden tot ontplooiing van zijn wezen. Hier ligt de betekenis der esthetische vorming.

In andere zin geldt het gezegde ook van de natuur. Het is niet toevallig, dat het jeugdwerk — zo even mogelijk — zijn leden naar buiten brengt. Het is de ervaring dat de jonge mens in het contact met deze „zwijgende tegenspeler" tot de ontdekking kan komen van een andere manier van „zijn" dan hij in de massale samenleving ooit vermag te ervaren.

Straks komen nog heel andere dingen op het levenspad van de jeugd: de maatschappij en haar, vaak zo onpersoonlijke, apparatuur. Het raderwerk, waarin zij vermalen dreigt te worden. Daar is bijv. reeds aanstonds het leger, dat de jongeman oproept en daar vóór hem komt te staan als een machtig onpersoonlijk geheel,

dat over hem beschikt als geen andere macht ter wereld. Het is voor mij de vraag of deze eerste ontmoeting met de Staat wel altijd de beste is om de jongeman met de Overheid en haar organen vertrouwd te maken. Het vraagt in elk geval heel wat om in deze verhouding, in alle – terecht verlangde – orde en gehoorzaamheid, jezelf te blijven.

Dit zijn alles werkelijkheden, waartoe de opgroeiende mens een houding moet leren vinden, waar hij mee klaar moet leren komen. Het lijkt mij andermaal een vraag voor kritische overdenking of de jeugd in de aanraking met deze veelsoortige realiteiten de leiding ontvangt, welke zij behoeft.

Nog één ding moet ik aan deze schets der menswording toevoegen. In de ontmoeting met de werkelijkheid van mensen en dingen doorkruist het onveranderlijke ons levenspad. Wij kunnen het als een blind lot ervaren. Maar het is ook mogelijk dat ons in die werkelijkheid iets openbaar wordt van een zin en een bestemming. De dingen blijken meer dan zij voor onze ongeoefende waarneming schijnen en de mensen worden ons een boodschap van een ongeziene wereld. Wat ons ontmoet is voor ons niet langer het spel van het toeval, het verdiept zich tot de ervaring van een hogere en diepere, geheimnisvolle, werkelijkheid achter dit leven. Ons bestaan krijgt een religieus perspectief. In de beleving en beschrijving daarvan verschillen wij. Maar misschien kunnen wij ons verenigen met de gedachte, dat op de weg naar de volwassenheid de vraag naar de zin van het leven een antwoord behoeft. Of misschien klinkt dit te bewust en gaat het hier minder om een weten dan om vertrouwen, minder om een woord dan om een houding tegenover het ongeziene.

Welnu, dan nemen wij onder de kriteria, welke ons bij het werk van vandaag moeten leiden, tevens op, dat de jeugd als het goed is ook tot deze hoogste en diepste belevenis moet worden ingeleid. Dat was dus ons uitgangspunt, het doel.

Onze rijke cultuur.

Wanneer wij het hierover eens zouden kunnen zijn, komen wij nu tot de volgende vraag: die naar de oefenstof, welke de opgroeiende mens op zijn weg naar de volwassenheid geboden wordt. Daarbij kunnen wij vaststellen dat, juist in Europa, als vrucht ener onnoemelijk rijke geschiedenis en een dynamisch heden, een oneindige veelheid van mogelijkheden gereed ligt, welke de jeugd bij haar gang naar het volle mens-zijn kan helpen en stimuleren. Zij is de erfgename van een kostbare traditie. Er wat is die traditie anders dan het verhaal van mens-worden en mens-zijn in hun veelsoortige mogelijkheden?

Het probleem dat ons toch wel allen benauwt, is dat de feiten van leven van jeugd en ouderen zo ver bij de zoëven gestelde norm achterblijven en de mogelijkheden, welke in onze cultuur gereed liggen, niet worden gebruikt. Wat ons met zorg vervult is het beeld van stagnerende groei en onvolwassenheid, dat onze samenleving vertoont. Laten wij het verschijnsel niet uitsluitend in bepaalde maatschappelijke klassen lokaliseren. Bij de massa-jeugd en de ongeschoolde arbeiders bijv. In alle rangen en standen vinden wij de mensen, die met de spanningsrelatie tussen het ik en het niet-ik geen weg weten. Onvolgroeiden, die zichzelf niet durven te zijn en de ander niet vermogen te ontmoeten. Mensen, die niet

kiezen kunnen en geen verantwoordelijkheid aanvaarden. Ongetelden, die alleen maar georiënteerd zijn op direct voor de hand liggende behoeften en verlangens. Levens, die geen vruchtbare relatie tot de werkelijkheid kennen.

Hoe is dat mogelijk? Waarom vinden zo velen geen aansluiting op de machtige krachtcentrale, welke in onze cultuur te vinden is?

Deze vragen liggen op de achtergrond van onze besprekingen van deze dag. Zij zullen u stellig in de secties telkens weer bezighouden. Er is trouwens in West-Europa reeds veel over gezegd en geschreven.

Laat mij er in deze inleiding een paar opmerking over mogen maken.

De eerste, voorlopige, opmerking is dat de feiten, welke ons bezig houden, minder nieuw zijn dan onze aandacht daarvoor. Laten wij nuchter zijn: het is natuurlijk ook in Europa steeds zo geweest dat een groot deel van het volk een geestelijk vegetatief bestaan heeft geleid. Het nieuwe van onze dag is, dat wij als gevolg van de ontwikkeling der samenleving en een verscherpt en verdiept inzicht in wat mens-zijn zou moeten betekenen, thans als nimmer tevoren met de realiteit van veler leven worden geconfronteerd. Wanneer wij thans verontrust zijn, is dat een verheugende verontrusting. Uit ons denken en spreken over de „massamens" komt ons geloof in menselijke vrijheid en mogelijkheden naar voren, dat vroeger heeft ontbroken. In de vorige eeuw aanvaardde men als onveranderlijk gegeven, waartegen wij ons thans te wapen stellen. Wij laten ons leiden door de hoop en de verwachting, dat de „verwildering der jeugd" geen voldongen feit is en dat de „meerderheidsjongen" en het „meerderheidsmeisje" — om deze begrippen van vroeger nog eens op te noemen — niet a priori hopeloze gevallen zijn. Wij spreken over de „gepolijste" en over de „ongepolijste" massajeugd niet zonder het besef van onze verantwoordelijkheid en het vertrouwen in betere mogelijkheden. Wij willen ook in de „onvolgroeide" de beelddrager Gods zien en in de „maar half-volwassene" de menselijke waardigheid erkennen. Dat is winst.

Een tweede preliminaire constatering zij nu echter dat, hoezeer wij vasthouden aan deze onvervangbare waarden en onverkende mogelijkheden, wij moeten erkennen dat de vrijheid van de mens niet zonder beperking en zijn kansen niet zonder grens zijn. Wij zijn op dit Congres niet speciaal uitgenodigd om over biologische factoren te spreken. Maar wij zullen wel niet ontkennen dat zij bij een diepere studie van onze problemen aan de orde zouden moeten komen. De mensen starten hun levensloop nu eenmaal niet met gelijke mogelijkheden en de erfelijkheid heeft met onze psychische potenties evenzeer te maken als met onze physische gegevenheden. Het zou eenzijdig zijn de mensen, die falen op hun weg naar de volwassenheid, eenvoudig tot de minus-varianten in het proces der erfelijkheid te verklaren. Maar het zou even eenzijdig en ireëel zijn deze gebondenheden in het menselijk bestaan uit het oog te verliezen. Wij staan hier, zoals steeds in ons Europese denken, voor die spanning tussen twee factoren, welke wij *beide* erkennen en vasthouden.

Met deze laatste opmerking zijn wij terug bij de vraag wat de Europese cultuur onze jeugd zou kunnen bieden op haar weg naar de volwassenheid. Immers, het is het kenmerk van deze cultuur, dat zij niet naar één patroon is opgetrokken. Ik wees reeds op de tegenstrijdige krachten in haar historie. Zij geeft ook thans geen

uniforme maatstaf voor het denken en behoren. Zij biedt geen vastgestelde zekerheden. Zij plaatst de opgroeiende mens altijd weer voor tegenstellingen: tussen rede en openbaring, individu en gemeenschap, gebondenheid en vrijheid, gezag en revolutie, recht en liefde. Europa lost de spanning dezer tegendelen niet op. Het geeft de mens deze spanning mee het leven in als een onrustig bezit.

Het is 'n moeilijke opgave steeds het een èn het ander vast te houden en de twee in zijn bestaan te verbinden! De jonge mens vraagt om zekerheid. Hij heeft een hang naar het absolute. Het is heel begrijpelijk dat jonge mensen vaak een absolutistisch stelsel verkiezen boven het moeilijke evenwicht ener democratie, en de voorkeur geven aan een absolute moraal boven het appèl op eigen verantwoordelijke keuze.

Daar komt in onze tijd nog bij, dat de evenwichten, welke op allerlei terrein gevonden waren en die voor de voor-oorlogse generatie nog vanzelfsprekende geldigheid hadden, nu – in een grote versnelling der historie – deze geldigheid verliezen. Godsdienstige en zedelijke overtuigingen – ik denk nu bijv. aan de sexuele moraal, aan vroegere deugden als zuinigheid en sparen – zijn in beweging; sociale en politieke oplossingen van de oudere generatie zijn onwerkzaam geworden; de wetenschap moest fundamentele grondstellingen herzien. Niets spreekt meer vanzelf. Ik ben er van overtuigd dat culturen met een minder ambivalent evenwicht minder problemen hebben met de inleiding der jongeren dan de Westerse, die meer dan ooit een stroomgebied van krachten is geworden.

„Wij ouderen" – zo zeggen wij dan – „zijn zelf onzeker geworden omtrent de boodschap, welke wij de jongeren brengen zullen. De problemen der jeugdvorming zijn het gevolg van een crisis der cultuur."

Dat betekent niet dat er geen uitzicht is. Een geestelijke crisis kan in het leven van een mens de doorgang zijn tot een nieuwe oriëntatie en een waarachtiger menszijn. Zou iets daarvan niet ook het geval kunnen zijn met een crisis der cultuur? Bijv. dat wij soberder, echter, nuchterder worden in ons beleven en vormgeven? Misschien ook dat wij beter leren verstaan wat cultuur voor ons wèl en wat zij niet kan betekenen? Ik meen althans dat er een misverstand bestaat over wat cultuur in Westerse zin is. Laat mij het punt duidelijk maken aan het taalkundig begrip zelf. Cultuur is zowel het proces van het in cultuur brengen als het resultaat van dit proces. Het is dynamisch zowel als statisch. Het is arbeiden, zoeken, denken, uitdrukken zowel als het resultaat van deze activiteiten.

Het euvel is dat in de laatste eeuwen de nadruk komt te liggen op de verworvenheden. Wij beschouwen cultuur als een bezit van waarden: wetenschappelijke en kunstzinnige waarden, geestelijke en morele waarden. Het ligt daar gereed en nu willen wij het uitdragen aan de sociale lagen, die er geen deel aan hebben en aan de jeugd. Juist zoals wij studeren op de bezitsspreiding. Dat „uitdragen" is intussen een omineus woord. Niet waar: wat plegen wij uit te dragen? Een dode en gebruikte kleding. Wij presenteren het nageslacht onze verworvenheden en beginselen. Daar hebben wij een steeds groeiend schoolwezen voor. Daarnaar streven de massa-communicatiemiddelen als zij zich haar verantwoordelijkheid bewust zijn. Dat tracht het jeugdwerk te doen.

Als wij eens zouden kunnen zien dat cultuur niet in de eerste plaats bezit maar

bovenal dynamiek is! Wat wij kunnen en moeten doorgeven zijn primair niet onze resultaten. Het is niet vóór alles onze wetenschap maar de traditie onzer wetenschapsbeoefening met haar objectiviteit en exactheid. Het is niet ons politiek bestel. Maar het is de traditie van vrijheid en eerbied voor de minderheden, waarvan het is doortrokken. Het is niet ons sociaal systeem, maar de zucht naar gerechtigheid, welke erin werkt. Het zijn niet vóór alles onze technische uitkomsten, maar het is de wijze, waarop wij met zo onmetelijke vrucht de natuur hebben leren bedwingen. Het zijn niet onze kunstschatten. Maar het is de wijze, waarop wij hebben leren zien en uitdrukken. Het zijn niet onze theologische formuleringen. Maar het is voortdurend zoeken om het onzegbare gestalte te geven. Het zijn niet beginselen maar het is de eerbied voor de levenswet, waaruit zij voortkwamen. Het is niet onze moraal. Maar het is de wijze, waarop wij hebben leren denken over onze verantwoordelijkheid voor anderen en onszelf. Dit hebben wij door te geven in het besef dat de jongere generatie met dit zoeken door moet gaan. Op haar wijze.

Onze taak is veel moeilijker dan wij vaak denken. Want het gaat er niet in de eerste plaats om jongeren feiten voor te leggen, kunstwerken te presenteren, met dogma's bekend te maken, beginselen door te geven, een morele code bij te brengen en onze staatsorganisatie en wetgeving over te dragen. Het gaat er om ze door zorgvuldige opvoeding in de kleine groep *zelf* te wekken, in beweging te brengen, te stimuleren. Onze verworvenheden kunnen daarbij de gegevens zijn, waarop zij voortbouwen, en een rijk demonstratie-materiaal. Maar dit materiaal blijft dood, onbegrepen, onbeleefd als het niet wordt opgenomen door het eigen denken, doen, beslissen der jongeren zelf en hun niet dient als uitgangspunt voor een nieuwe vormgeving. Alleen dan zullen zij ons niet kunnen verwijten, dat ons statisch bezit niet past in deze dynamische wereld. Zij zullen gaan begrijpen en waarderen dat wij hun geen gegeven zekerheden voorleggen maar slechts de weg wijzen tot eigen mogelijkheden. En *wij* zullen niet klagen over de veronachtzaming van onze cultuurschatten of beginselen dan wel over een vervliegend persoonlijkheidsbeeld, die immers alle de uitdrukking zijn *onzer* oplossingen maar ook niet meer dan dat. Onze taak is moeilijker dan wij dachten maar ook rijker. Zij rekent ermede, dat het leven doorgaat.

Kritici van onze beschaving verklaren dat wij tegenwoordig profiteurs kweken, die het cultuurgoed gebruiken zonder eerbied en verantwoordelijkheid. Deze alleen-nog-maar-consumenten van ons geestelijk en stoffelijk bezit benutten de vruchten van wetenschappelijk en technisch onderzoek zonder een vermoeden van de tucht, de toewijding, de overgave, welke er achter zitten. Zij eisen van onze sociale maatregelen, dat deze hen met voorzieningen van de wieg tot het graf omgeven, zonder een besef van de strijd, die ervoor gestreden moest worden, en de produktieve arbeid, welke ze mogelijk maakt. Dat zij door het omdraaien van een knop Mozart kunnen aanzetten . . . en uitschakelen is een vanzelfsprekendheid; niemand heeft hun geleerd erbij stil te staan. Ik kan de zorg over dit alles niet wegnemen. Maar ik ben ervan overtuigd dat als wij zelf beginnen de jeugd vanaf de vroegste jaren eindprodukten der cultuur aan te bieden in plaats van krachten te wekken, wij het euvel alleen maar in de hand werken. Alleen wie zelf leert zoeken zal het gevondene waarderen. Slechts wie zelf leert werken kan eerbied hebben voor het werkstuk.

Wie zelf kunst beoefent leert het kunstwerk verstaan. Uitsluitend wie zelf geestelijk gewekt wordt kan het geheim van het dogma bevroeden en wie zelf zedelijk heeft leren kiezen anderer keuze waarderen en eerbiedigen.

Zo – in deze dynamische zin – bevat onze cultuur overvloedige gegevens, welke de jeugd kunnen leiden op de weg naar de volwassenheid.

Leidersvorming.

Tot zover over onze Europese cultuur als „leermiddel". Maar wie zal de jeugd bij dit leerproces leiding geven?

Leiders der jeugd op weg naar de volwassenheid zullen – dit is duidelijk – slechts kunnen zijn cultuurdragers, die zelf een eindweegs op die weg zijn voortgeschreden. Maar laat hierover nu geen misverstand bestaan. Cultuurdragers zijn – zo zagen wij – niet primair de mensen, die enorm veel weten van ons cultureel bezit. Het zijn niet vóór alles degenen, die u kunnen oriënteren omtrent wetenschap en kunst, godsdienst en moraal, staatsrecht en politiek, enz. Het zijn niet vóór alles de mensen, die geselecteerd zijn naar hun intelligentie en technische vaardigheid. Het zijn de mensen, die een vruchtbare wijze van zoeken, denken, beleven, handelen tot de hunne hebben gemaakt, die waard is aan de jeugd te worden overgedragen.

Voorts: „mensen op weg naar de volwassenheid" zijn niet primair harmonische, alzijdig ontplooide persoonlijkheden. Het zijn zij, die staan in die spanningsrelatie tussen het ik en de werkelijkheid en die bezig zijn daarin en daardoor te groeien.

Het leek mij goed, wanneer wij over leiders spreken, dit voorop te stellen. Immers de nood van onze tijd is dat wij op de verschillende terreinen des levens geleid worden door de deskundigen. Het zijn de mensen, die met inzet van hun intellect en wil een bepaald gebied van onze cultuur onder de knie hebben gekregen. Maar er ontbreekt een bepaalde dimensie aan. Zij weten veel maar begrijpen maar heel weinig. Zij hebben op de een of andere wijze hun houding tot de hen omringende werkelijkheid bepaald – een stel omgangs- en leefregelen en daar kun je het een eind mee brengen – maar het zijn geen personen-in-beweging. Daarom zijn zij in laatste instantie niet geestelijk productief. De verwondering, die zij als kind hebben gekend, is uit hun bestaan geweken. Er valt voor hen niets meer te ontdekken.

Het noodlot van onze samenleving is dat zij aldus vaak de verkeerde mensen aan het stuur zet. Het grote, alles beslissende, probleem van onze tijd is: hoe selecteren en vormen wij de goede leiders.

Het is uiterst belangrijk dat wij het als het centrale punt van onze gehele cultuuroverdracht in dynamische zin leren onderkennen.

Daar zijn wij in Nederland stellig mee bezig. Bij het lager onderwijs wordt de onderwijzersopleiding opnieuw opgebouwd en juist zo, dat niet slechts de vakaspecten daarbij de aandacht hebben, maar ook de mensvorming tot haar recht zal kunnen komen. Bij het middelbaar onderwijs zijn wij nog lang zo ver niet. Daar overweegt het geloof, dat cultuuroverdracht bestaat in het doorgeven van verworvenheden. Maar op elk van de terreinen, welke gij vandaag in de secties zult bespreken, ligt hier de kardinale vraag.

Zij komt aan de orde als het straks gaat om voorbereiding voor de taak in huwe-

lijk en gezin, zij is beslissend bij de vraag naar de zorg voor de jeugdige arbeider en arbeidster in de onderneming en daarbuiten in zgn. levensscholen. In de jeugdbeweging geldt het punt reeds lang als van doorslaggevende betekenis. In de reconstructie van de kinderbescherming ligt hier de crux. Willen wij de jeugd wapenen tegen de neerhalende invloeden der moderne maatschappij dan zal het minder gaan om beschermende maatregelen dan om versterking van de weerstanden, dus om opvoeding en derhalve om opvoeders. Eén van de meest dringende aspecten van de moderne legerleiding is het vinden van officieren en onder-officieren, die de verantwoordelijkheid voor jonge mensen dragen kunnen. Er is hier vandaag geen sectie voor het kerkelijk opvoedingswerk. In de lijn van mijn beschouwing ware zij niet minder essentieel dan een van de andere. Maar alweer: hoe vindt de Kerk de mensen, die de religieuze inwijding zo kunnen geven als hier wordt gevraagd?

De vraag naar de leiders is die naar de elite en de vorming daarvan. Nogmaals: onze overgeleverde maatschappelijke processen zijn op dit stuk uitermate gebrekkig. Hier ligt bepaald een zwakke stee van de democratie. Zij staat daarin ver achter bij aristocratische of totalitaire systemen. Dit hangt samen met een verkeerd begrip van gelijkheid. Er is geen sprake van dat de mensen elkaar gelijk of elkanders gelijke zouden zijn als zijn zij gelijkwaardig. Er zijn opmerkelijk verschillen in de niveaus van volwassenheid, waartoe zij opklimmen, opmerkelijke verschillen ook in de mate, waarin zij deel hebben aan de culturele dynamiek. Het is een levensvoorwaarde van de democratie dat dit rustig en zakelijk wordt erkend. Het is het grote gevaar van onze massa-samenleving, dat zij voor de kwaliteit geen oog heeft. Op de knooppunten van ons maatschappelijke en culturele leven komen daardoor de zaakwaarnemers en niet de leiders te staan. In dit verband zou ik willen opmerken dat het zeker goed is dat de Nederlandse natie veel aandacht besteedt aan haar leden, die verstandelijk, moreel en lichamelijk zijn gehandicapt. Daarin openbaren zich haar gelukkigste eigenschappen: liefde, barmhartigheid, offerbereidheid, zorg, dienst. Maar wij mogen de selectie en opvoeding van de elite niet verwaarlozen! Dit vraagstuk is niet identiek met dat van het opsporen van intellectuele en technische begaafdheden, waaraan wij óók nog aanmerkelijk meer konden doen dan thans: in het onderwijs en in de onderneming. Het gaat erom als leiders mensen te vinden, die op weg zijn naar een rijper leven. Dat zal zich openbaren in hun talent om met inzet van de eigen persoon contacten met anderen te leggen, in hun geneigdheid tot het nemen van verantwoordelijkheid, in hun bereidheid tot het brengen van offers en een dienend leven. Deze mensen brengt onze maatschappij niet meer naar voren. Zij is ingesteld op de prestatie en het succes. Zij stelt verdienen boven dienst, winst boven offer. Zij schuwt het leed. Zij verheft het doen boven het luisteren. Zij mijdt de geest.

Zonder een geestelijke heroriëntatie krijgen wij geen leiders. Want die moeten nu juist die kwaliteiten hebben, welke naar het schijnt bezig zijn te verdwijnen. Het zal bij hen gaan om de niet-belanghebbende overgave aan hun roeping en de bereidheid daarvan óók het leed te dragen; het zal gaan om hun openheid voor anderer levens met alle bedreiging van eigen vrede en rust, die dit kan inhouden. En dan is het nodig, dat zij voor zichzelf de stilte kennen, die zo oneindig vruchtbaar is voor hun groei, hun geestkracht, hun originaliteit. Wat zouden velen op ver-

antwoordelijke posten rijper en wijzer en uiteindelijk ook produktiever zijn als zij eens minder bezet waren, als zij eens eenvoudig taken lieten liggen om te werken aan de grote taak van innerlijke groei: door te wachten en te luisteren.

Ik geloof dat wij ouderen ons in dit opzicht veel te verwijten hebben. De meesten van ons staan onder hoogspanning. Wij hebben het ontzaglijk druk, zodat wij er overwerkt van raken. Maar wij ontgaan daardoor onszelf. Hele werelden van potentieel geestelijk beleven blijven zo onverkend. Er is geen plaats meer voor de droom. Er is geen rust meer voor de bezinning. Wij doen onszelf en anderen daarmede te kort. Wij worden zo geen leermeesters, zoals de primitieven ze kennen, die de jeugd kunnen inleiden tot de geheimen van het leven. Wij onthouden de jeugd datgene waarnaar zij hunkert: „de rustgevende ontmoeting met de waarlijk volwassen mens" (dr. Perquin). Men zegt, dat tegenwoordig de ouderen de jongeren in de weg staan bij het vinden van hun plaats in de maatschappij. Wat betreft de woningen is dit stellig juist. Want wij zitten erin en laten de jonge gezinnen wachten tot de woningvoorraad op peil is. Hier is een ernstig maatschappelijk onrecht. Maar het is bepaald niet aantoonbaar dat de leidende functies thans meer dan vroeger door ouderen worden bezet. Ik heb dit voor ministers, Kamerleden, leden van gemeenteraden nagegaan en de leeftijdsverdeling is niet ten ongunste der jongeren gewijzigd. In de Kerk, welke ik het beste ken, de Hervormde, zie ik evenmin iets van dien aard. De Synode is aanmerkelijk jonger dan toen ik haar tijdens de bezetting het eerst mocht ontmoeten.

Maar het is, naar het mij voorkomt, bepaalt wèl waar dat de ouderen weigeren hun plaats in de orde der generaties in te nemen. Misschien ligt dit verwijt aan de klacht ten grondslag. Dan acht ik haar gegrond. Daarmede bedoel ik uiteraard niet dat de ouderen meer getuigenissen uit het verleden zouden moeten doen horen alsof de geschiedenis niet – en nog wel versneld – ware voortgegaan. Dat geschiedt reeds meer dan genoeg. Er is in onze – zo snel ontwikkelende maatschappij – op allerlei plaatsen meer dan voldoende frustratie door ouden van geest. Dat is intussen geen leeftijdskwestie! Maar het gaat hierom dat die ouderen de jeugd deelgenoot moeten maken van een voldragener vorm van mens-zijn. Zulke doorleefde en doorstreden ouderdom vinden wij maar zelden. Zijn wijsheid blijft de jongere generatie ontzegd. Toch behoeft zij deze. Zij heeft tegenspelers nodig om zelf volwassen te worden. Als de ouderen, zoals in Amerika, eeuwig jong blijven en weigeren zich op de hen passende plaats op te stellen ontbreekt er een gehele partij in het spel. Dat zou tegenwoordig ook in ons land wel eens waar kunnen zijn.

Hoe zullen – onder zulke omstandigheden – leiders gekweekt worden? In de Middeleeuwen waren de kloosters de centra van cultureel behoud en culturele vernieuwing. In de literatuur komt men tegenwoordig telkens opmerkingen tegen, welke ook voor deze tijd de noodzaak stellen van het afstand nemen van deze overvolle, overdrukke, vertechniseerde maatschappij. Ook wordt erop gewezen dat geestelijk leven slechts in de oude verhouding van „leermeester" en „leerling" kan worden gewekt en overgedragen. Men pleit voor een nieuw leerlingschap.

Dit zou kunnen wijzen op de noodzaak van het stichten van veel meer gemeenschappen, waar in vruchtbaar isolement mensen onder bezielde leiding gevormd worden tot de velerlei leidende functies, welke er in onze maatschappij zijn te ver-

vullen. Wij zien deze gemeenschappen thans reeds allerwegen opkomen onder de naam van instituut, academie of seminarium. Er zijn scholings- en opleidingstehuizen. Maar als wáár is dat het leidersprobleem het fundamentele vraagstuk is van onze democratie, moet dit stelsel belangrijk worden uitgebouwd. Ons land kan dit economisch opbrengen. Het is *nog* belangrijker dan het aanschaffen van auto's, bromfietsen, scooters en televisietoestellen. Wij moeten er echter de urgentie van gaan zien en de materiële consequenties ervan willen aanvaarden. Onze maatschappij zal het accent moeten gaan verleggen van een al te overwegende preoccupatie met de stoffelijke produktie naar die gebieden, waar de mens centraal staat. Wij zijn dan in de lijn van een visionnaire geest als de Fransman Jean Fourastié, die ons aankondigt, dat niets minder „industrieel" zal zijn dan de beschaving, welke uit de industriële revolutie zal voortkomen. „De gewone man zal de tijd herwinnen, waarover hij in de loop der eeuwen reeds beschikte maar die hem in de overgangsperiode is ontgaan, om te denken aan het enige probleem, dat zich in deze wereld werkelijk aan ons opdringt, dat van wat de theologen noemen de „laatste doeleinden" en dat het probleem van het leven zelf is." Hoe belangrijk wordt dan het leiderschap!

Wij zullen ons daarop geestelijk moeten voorbereiden.

Nederland heeft op dit punt slechts een bescheiden traditie. Bescheiden, zeker als wij ons vergelijken met Engeland, waar eeuwenoude *public schools* een regentenklasse hebben opgekweekt, die vanouds de leidinggevende plaatsen in de samenleving heeft bezet. Het heeft West-Europa daarmede een schoolvoorbeeld gegeven van de vorming ener elite. Toch zou ik dit voorbeeld niet willen navolgen. Wij beogen niet de kinderen der maatschappelijke aristocratie op te leiden om de plaatsen van hun ouders in te nemen. Wij streven naar een democratisch leiderschap, waarvoor niemand wordt uitgekozen vanwege zijn milieu en waarvan niemand wordt uitgesloten vanwege zijn afkomst of financiële positie. De leiders, die wij willen kweken, zullen niet gebonden zijn aan een bepaalde klasse. Integendeel: een te sterke gebondenheid van deze aard ware een teken van nog onvolgroeide volwassenheid. Er zou een stuk vrijheid en distantie aan ontbreken. Wij zullen ons óók niet kunnen beperken tot het vormen van een elite aan de top van de maatschappelijke piramide. Ze is overal op elke doorsnede nodig; van laag tot hoog; overal waar mensen samenwerken.

Maar overigens heb ik de indruk dat wij op dit stuk nog heel veel moeten leren. De psychologie van de selectie der elite en de paedagogiek van haar vorming moeten nog geschapen worden. Eén ding staat ervan vast: onze toekomstige leiders zullen moeten worden gekozen op grond van hun mens-zijn.

De jeugd gaat de grote levensschool binnen. Ik sprak over het doel van deze school, over de leermiddelen en over de leermeesters.

Het werd een geheel andere inleiding dan ik aanvankelijk had willen voorbereiden. Ik heb gegevens verzameld over elk van de gebieden, die vandaag aan de orde komen. Ik heb mij verdiept in de daar levende problemen. Maar hoe meer ik er van zag, des te sterker werd ik bepaald bij de vragen, die aan de gehele vorming in en buiten schoolverband ten grondslag liggen: die betreffende doel, middelen en leiders. De uitwerking is nu aan de mensen van de praktijk.

A. KAAN

DE ONDERHOUDSPLICHT,

VERMOLMENDE STEUNBALK

Het is voor de wetgever geen eenvoudige taak om in onze zo dynamische maatschappij het geheel der rechtsregelen tijdig af te stemmen op de bewegende krachten en gewijzigde opvattingen die zich in de samenleving vormen. Telkens weer ziet men hoe de wetgever zich moet haasten om bij te blijven met de economische, sociologische, psychologische ontwikkeling, die andere spelregels wenselijk of noodzakelijk maakt. Dit is des te moeilijker omdat men achter de symptomen van verandering niet altijd de oorzaken onderkent, zodat men zich niet aanstonds een klaar beeld kan vormen van de betekenis en de motorische kracht van het nieuwe. Meestal wordt zulk een verschijnsel gelijktijdig van meerdere kanten op de korrel genomen, het wordt „actueel" en er vindt een steeds ruimere meningsvorming plaats, welke ertoe leidt dat de overheid tot het opstellen van nieuwe voorschriften overgaat.

Dit ontwikkelingsproces doet zich thans voor met betrekking tot de onderhoudsplicht van bloedverwanten, waaromtrent in de loop van 1955 in enkele publicaties van gezaghebbende zijde voor afschaffing werd gepleit, terwijl ook in het politieke vlak dit geluid werd vernomen. [1])

Het is een dankbare en interessante taak na te gaan welke oorzaken aan deze veranderingen in de opvatting omtrent de onderhoudsplicht ten grondslag liggen. Nog in 1949 toen de vereniging van leiders van openbare diensten en instellingen voor sociale zorg dit onderwerp aan de orde stelde, kon men vaststellen dat de meerderheid van prae-adviseurs en discussianten de onderhoudsplicht wilde handhaven. [2])

Ook het ontwerp-Meijers en het regeringsontwerp voor een nieuw Burgerlijk Wetboek handhaafden de meeste bestaande alimentatieverplichtingen, die al vele tientallen jaren in ons recht zijn opgenomen, of wilden deze zelfs uitbreiden.

---

[1]) Prof. mr. G. E. Langemeijer in het Nederlands Juristenblad van 16 April 1955 en in diens inleiding voor de juridische sectie van de Dr. Wiardi Beckman Stichting op 29 October 1955.

R. H. Schuurmans in Sociale Zorg van 5 Augustus „Beter ten halve gekeerd . . ."

Begrotingsdebatten Gemeenteraad van Amsterdam, December 1955.

[2]) „De principiële grondslagen van de wettelijke ondershoudsplicht in het licht van de thans bij het volk levende rechtsovertuiging." Prae-adviseurs mr. H. Fukkink, dr. P. G. Mullaard en N. C. van der Wal.

„De alimentatie is nu eenmaal een vertrouwd bestanddeel van ons recht" schrijft prof. Langemeijer in zijn evengenoemd artikel in het Nederlands Juristenblad en de zo deskundige prae-adviseurs Fukkink en Mullaard pleiten met kracht, ja welhaast met bewogenheid voor handhaving van de onderhoudsplicht, welke berust op „natuurlijke, zedelijke en religieuze grondslag" (Fukkink blz. 9).

Vanwaar nu de toenemende afwijzing van de onderhoudsplicht, die zulk een lange en hechte traditie in de rechtsovertuiging van ons volk heeft? Wat is er in de loop der tijden veranderd?

Naar mijn mening is er een reeks van oorzaken die deze ombuiging in de opvattingen van een groot deel van ons volk over dit onderwerp hebben veroorzaakt. Niet alle zijn uiteraard even belangrijk, sommige zijn bovendien weinig opvallend en niet overal werkzaam, maar tezamen vormen zij naar mijn mening een stroom, die sterk genoeg is om de bestaande bedding te verleggen.

Alvorens over te gaan tot een puntsgewijze bespreking van deze oorzaken, wil ik nog eens wijzen op de hoge origine van de onderhoudsplicht. Hij stamt uit een evangelische opdracht, gelijk zovele zedelijke normen, die door de overheid in de wereldlijke wetboeken zijn vastgelegd. Op meer dan één plaats in de Bijbel vindt men deze opdracht, zowel voor de man met betrekking tot zijn echtgenote, als voor ouders t.o.v. hun kinderen en voor kinderen t.o.v. hun ouders.

In het prae-advies 1949 van de vereniging van leiders van openbare diensten en instellingen voor Sociale Zorg geeft de heer Mullaard een uitvoerig overzicht van de plaatsen waar deze voorschriften in de Bijbel zijn gegeven. [3])

De overheid heeft deze christelijke norm overgenomen in de burgerlijke leefregelen, zoals zij dit heeft gedaan met andere geboden als het gebod niet te zullen doodslaan, niet te zullen stelen, geen valse getuigenis af te leggen, enz.

Er zullen vermoedelijk geen voorstanders gevonden worden die deze zedelijke normen buiten de wet willen brengen. De nakoming van deze geboden dient door de overheid te worden bevorderd of afgedwongen en waar dit wordt nagelaten, te worden bestraft. Maar kan men dit ook zo stellen t.a.v. de onderhoudsplicht? Of mag men deze zedelijke norm op een andere wijze interpreteren dan tot dusver en buiten onze wetgeving houden zoals men dat bijv. doet met de evangelische vermaning tot verdraagzaamheid, vergevensgezindheid en andere zedelijke geboden?

Het gaat hier naar mijn mening inderdaad om een gewijzigde vormgeving van de zedelijke plicht tot onderhoud van bloed- of aanverwanten. De zedelijke plicht zelf is zeker niet vervallen. Hij geldt evenzeer als 100 of 1000 jaar geleden. Maar hij wordt anders beleefd en heeft in het bewustzijn van velen een andere plaats gekregen.

Verschillende oorzaken zijn hiervoor aan te wijzen.

1. Een belangrijke principiële oorzaak is de verschuiving van het karakter der sociale hulp van de barmhartigheid naar de gerechtigheid, waardoor men deze hulp steeds meer is gaan zien als een plicht van de gemeenschap. De wetenschappelijke verklaringen van de oorzaken van de armoede hebben niet weinig tot deze

---

[3]) Mullaard, t.a.p. blz. 22—24.

zienswijze bijgedragen. De armenzorg heeft in een wereldbeeld dat de armoede slechts ziet als een straf op de menselijke zondigheid een geheel andere plaats dan bij een beschouwing die haar ziet als een gevolg van de onvolkomenheid van de maatschappelijke structuur. Een conjunctuurleer die de massale armoede uit een economisch proces verklaart en zelfs voorspellen kan, geeft hieraan een heel ander karakter dan het leerstuk dat zegt dat het bij de armoede „het lijden (betreft), dat een gevolg is van de door de zonde ontstane barst in de Schepping en in een mensenleven" (ds. Roscam Abbing, lid van de Algemene Diakonale Raad der Ned. Hervormde Kerk in zijn in 1949 uitgebracht prae-advies „Taak en onderlinge verhouding van kerk, particulier initiatief en overheid ten aanzien van de maatschappelijke zorg").

Het is begrijpelijk dat de onderhoudsplichtige zich gaat afvragen: „Moet ik nu mede opkomen voor de fouten in de maatschappelijke structuur. Laat de overheid er voor zorgen dat deze fouten niet worden gemaakt en anders zelf hiervoor de verantwoordelijkheid nemen." In beginsel heeft ook de Nederlandse regering deze zienswijze tot de hare gemaakt. De ondertekening van de door de Verenigde Naties opgestelde Universele Verklaring van de Rechten van de Mens hield ook in dat onze regering het beginsel, vastgelegd in art. 22, heeft aanvaard, luidende:

Een ieder heeft als lid van de gemeenschap recht op maatschappelijke zekerheid, en heeft er aanspraak op, dat door middel van nationale inspanning en internationale samenwerking, en overeenkomstig de organisatie en de hulpbronnen van de betreffende staat, de economische, sociale en culturele rechten, die onmisbaar zijn voor zijn waardigheid en voor de vrije ontplooiing van zijn persoonlijkheid, verwezenlijkt worden.

2. De aanvaarding van de sociale hulp als overheidsplicht is niet alleen een principiële verklaring gebleven, maar heeft in ons land ook ruime toepassing gevonden in de wetgeving. Viel in het begin van deze eeuw in feite iedereen die in sociale nood verkeerde onder het begrip „arme" en ontving hij deswege steun krachtens een armenwet die de mogelijkheid openlaat tot verhaal wegens genoten ondersteuning op de onderhoudsplichtigen, in de loop van de laatste decennia werden voortdurend grote groepen van de Armenwet afgesplitst. Zieken, invaliden, werklozen, bejaarden kregen uitkeringen op geheel andere grondslag waaraan geen onderhoudsplicht te pas kwam. Slechts de restgroep, die krachtens de Armenwet gesteund bleef, kreeg een uitkering waaraan de verhaalsmogelijkheid bleef vastzitten. Voor vele arbeiders die voorheen in noodsituaties wel een uitkering krachtens een wet of rijksregeling zonder enig verder servituut ontvingen is het moeilijk aanvaardbaar dat zij, eenmaal in omstandigheden geraakt zijnde waarbij de Armenwet helpt, wel hun onderhoudsplichtige familie zien aangesproken. Zeer sterk wordt dit beleefd door hen die van de sociale voorzieningsregelingen overgaan naar de Armenwet, omdat beide soorten hulpverlening door dezelfde instellingen, de gemeentelijke sociale diensten, worden uitgevoerd. In hetzelfde bureau, door dezelfde ambtenaren soms, wordt nu eens een uitkering gegeven welke niet verhaald wordt en dan weer wel. De hulpzoekenden ondervinden dit als een grote onbillijkheid, die helaas maar al te zeer voedsel geeft aan een ongemotiveerd wantrouwen t.a.v. het beleid van de overheid.

3. De opvatting dat de overheid de aangewezen instantie is om voor de sociale nood op te komen, brengt ook mede, dat men een bijdrage ten behoeve van familieleden niet meer als zodanig ziet, maar als een tegemoetkoming aan die overheid. Naarmate men bijdraagt neemt de uitkering van de overheid aan de gesteunde af en in het bewustzijn van de bevolking wordt de particuliere bijdrage ondervonden als iets wat in de plaats komt van de overheidsuitkering. Zelden is men zich bewust dat de causaliteit omgekeerd ligt en dat de overheid aanvult wat er aan de particuliere uitkering ontbreekt. Het spraakgebruik heeft zich geheel aan deze misvatting aangepast. Men spreekt van: „Korten op de steun" aan welke onjuiste terminologie de wijze van verrekening gemakkelijk voedsel geeft. De hulp aan de ouders is hierdoor geheel uit de persoonlijke relatie weggehaald en in het zakelijke vlak gekomen. De ervaring met de noodwet-ouderdomsvoorziening leert dat het loslaten van de onderhoudsplicht in vele gevallen tot het geven van vrijwillige bijdragen leidt.

Wanneer men bij een gesteunde het gebod vervult dat Bertus Aafjes van een papyrusrol vertaalde: „Verdubbel het brood dat gij aan Uw moeder geeft; Draag haar, zoals zij U droeg" (De Blinde Harpenaar) dan komt in ons land de overheid en haalt een broodje van de schaal weg.

Velen zien er dan maar liever van af om te geven en maken er eerder een soort sport van om zich aan de onderhoudsplicht te onttrekken zoals men er bijwijlen een sport van maakt om de belastingen te ontduiken.

Vermoedelijk zou de wederzijdse hulpverlening tussen ouders en kinderen die armenwetuitkering ontvangen in ruimere mate en met een betere gezindheid worden gegeven, als de overheid ook deze familiale geldelijke hulp als een vrije gift zou beschouwen en niet als een primaire steunverlening. Vooral de hulp aan ouders zou daarom aan zedelijke inhoud winnen als ze vrij werd gelaten, zodat de gevers dan weer het gevoel zouden krijgen dat zij hun offer inderdaad voor hun vader of moeder brengen en niet voor de overheid aan wie men reeds via de belastingen schatplichtig is.

4. Van geheel andere aard is de oorzaak die voortspruit uit de grotere mobiliteit van de bevolking. Ik zou niet graag willen beweren dat een eeuw geleden de gevoelens van de familieleden jegens elkander warmer waren of dat de kinderliefde groter was dan nu, maar wel was het zo dat de familie veel meer bij elkander bleef wonen. Geslachten lang bleven de familieleden op hun dorp of in hun wijk wonen en werd men dagelijks geconfronteerd met de noden van ouders, grootouders of verdere familieleden. Aanzien doet gedenken, en onze voorouders die veel meer met hun naaste familie optrokken dan de hedendaagse mens vonden daarin zeker de prikkel om iets voor hun familie te doen. T.o.v. grootouders die elders wonen en men soms in jaren niet ziet zal men het zedelijk gebod van de hulpverlening moeilijker voelen dan wanneer er een familieband aanwezig is die door dagelijks verkeer wordt onderhouden.

5. Een andere oorzaak van de groeiende weerstand tegen de onderhoudsplicht t.a.v. ouders en grootouders zie ik in de toename van de gemiddelde levensduur. Is het voor velen nog wel te doen om een verplichting na te komen van een beperkte duur, het is vaak het lang voortduren van een plicht, die grote weerstanden

oproept. De verplichting om het levensonderhoud van de ouders of grootouders te financieren maakt daarop geen uitzondering. Hoe hard het ook moge schijnen, voor velen is de jarenlange alimentatieverplichting een toenemende ergernis, die niet door de verheugenis om het lange behoud van de ouders of grootouders wordt goedgemaakt. In dit verband moge ik ook nog wijzen op de omstandigheid dat door de verlenging van de levensduur de jongere generatie veel later dan vroeger in het bezit komt van de erfenis, van meubilair, woonruimte en andere waarden dan voorheen. De stelling dat de onderhoudsplicht de keerzijde is van het erfrecht, heeft daardoor aan practische betekenis ingeboet. Bijzonder zwaar kan een langdurige onderhoudsplicht drukken op jonge mensen die voor gezinsvorming staan en een uitzet, een zakelijke inventaris of sleutelgeld moeten bijeensparen.

6. Een factor van minder algemene strekking, maar nochtans voor een deel van de bevolking van betekenis is het feit, dat door de verschuiving van de beroepsarbeid van de agrarische en ambachtswerkzaamheid naar de industriële en administratieve sector, de bejaarde familieleden een aanzienlijk functieverlies hebben geleden. De ervaring en arbeidskracht van de ouderen in de eerstgenoemde bedrijvencategorieën kunnen voor de familie van veel betekenis zijn. Voor de industriële arbeider en voor de beambte is dit nauwelijks het geval. De adviezen en de medewerking van de oudere familieleden hebben voor de moderne loonarbeider geen economische waarde. Hij staat daardoor anders tegenover de oudere generatie dan bijv. een ambachtsman die hiervan nog dikwijls belangrijke en gewaardeerde hulp ontvangt. Naast het hiervoor genoemde functieverlies van de bejaarde arbeider komt als nieuwe factor een functieverschuiving in de taak van de gemeentelijke sociale diensten welke met de uitvoering van het verhaal op de verwanten van armenwetcliënten belast zijn. Hadden deze instellingen voorheen vrijwel uitsluitend tot taak financiële hulp aan de aanvragers te verlenen, thans zijn, mede door de ontwikkeling van de sociologie en de psychologie, nieuwe hulpmogelijkheden voor de sociale werkers geopend om hun cliënten uit hun sociale nood te helpen. Social casework, groepstherapie en andere methoden, waarbij het scheppen van een vertrouwensrelatie een belangrijke voorwaarde is, worden ook door de sociale werkers van de overheid toegepast. Het winnen van het vertrouwen van de cliënt wordt echter sterk belemmerd of zelfs onmogelijk gemaakt, indien de instelling die de helpende hand reikt, daarnaast verhaalsacties gaat voeren. Het feit, dat men voor deze beide facetten van het werk der sociale diensten meestal verschillende functionarissen heeft, neemt de bezwaren die door de cliënten worden gevoeld, niet voldoende weg. Elke ambtenaar is voor de cliënt een vertegenwoordiger van de overheid die het steunbeleid voert en de onaangename verhaalsactiviteiten zijn hiervan een onderdeel dat hem sterk raakt, waardoor zijn wantrouwen t.a.v. de goede bedoelingen van de sociale diensten de overhand krijgt en constructieve hulp in de weg staat.

8. Een veel gehoorde klacht, die ook nog eens door prof. Langemeijer in zijn voordracht voor de Dr. Wiardi Beckman Stichting is behandeld, is die dat de alimentatiebijdragen zo zwaar op de onderhoudsplichtigen drukken, dat deze ernstig worden belemmerd bij hun pogingen om zich naar een hoger sociaal niveau op te werken. Nu is het bijzonder moeilijk een maatstaf te vinden om vast te stellen of

een financiële verplichting al dan niet te zwaar drukt. Elke alimentatieverplichting drukt op een onderhoudsplichtige en wel meer naarmate diens inkomen lager is of diens verdere financiële verplichtingen zwaarder zijn.

Met de persoonlijke omstandigheden van de onderhoudsplichtige wordt weliswaar in ruime mate rekening gehouden. Het tarief dat ontworpen is door de vereniging van leiders van openbare diensten en instellingen voor sociale zorg (uitgave no. 6 Vuga-boekerij), vertoont een grote differentiatie en aanpassingsmogelijkheden, maar hiermede zijn niet alle bezwaren ondervangen. De grondslagen zijn dat een alleenstaande bij een inkomen van *f* 40,– per week voor 50 cent per week wordt aangeslagen, een gezin van twee personen betaalt dit bedrag bij een weekinkomen van *f* 57,–, een gezin van drie personen bij *f* 71,– en van vier bij *f* 81,– per week, enz. Op deze bedragen kunnen nog allerlei correcties worden toegepast ten gunste van de aangeslagene.

Op het eerste gezicht schijnen deze bedragen niet zo moeilijk op te brengen. Ze lopen echter wel snel op, nl. met 25% van de meerdere inkomsten. Dit kan een zware druk op de schatplichtige leggen, vooral als deze in inkomen achteruit gaat of voor grote uitgaven komt te staan. Speciaal de middengroepen worden daardoor zwaar belast. Men kan zich indenken dat men de bijdragen pas bij een aanzienlijk hoger inkomen gaat vorderen, zoals bijv. in Zweden het geval is. Voor enkele jaren begon in Stockholm de onderhoudsplicht pas bij een jaarinkomen van Kr. 15.000,–.

In zulke gevallen echter draagt de contribuabele echter reeds in ruime mate via de inkomstenbelasting bij in de kosten van de armenzorg.

9. Een aspect dat men niet uit het oog mag verliezen is de verhouding tussen de opbrengst en de inningskosten. Een ieder begrijpt dat het innen van een post van 50 cent thans veel meer kost dan een halve eeuw geleden en dat de kosten om deze bate binnen te krijgen vermoedelijk een veelvoud zullen zijn van het geinde bedrag. Men mag dit verband niet uit het oog verliezen [4]). Niet alleen ter wille van het rationele van de handeling, maar ook om de opinievorming bij het publiek. Als de overheid driemaal een kasloper stuurt om twee kwartjes te innen, dan denken vele: Wat een wanbeleid! Men geeft hier zeker een rijksdaalder uit om een kwartje binnen te krijgen. Zo houden ze de ambtenaren aan het werk. Ze zijn . . .!"

Bij overweging van al deze oorzaken, weegt echter naar mijn mening het allerzwaarste het feit, dat de onderhoudsplicht zoveel spanningen en ruzies in de families teweegbrengt. In vele gevallen worden overigens goede verstandhoudingen verstoord omdat de overheid een bijdrage gaat vragen voor de behoeftige familieleden.

De voorbeelden die de heer Schuurmans aanvoert in het hiervoren aangehaalde artikel „Beter ten halve gekeerd . . ." zijn met tientallen aan te vullen. Elke maatschappelijke werker kent deze uit zijn practijk en het leed dat door de onderhoudsplicht wordt veroorzaakt vormt een ontoonbare vlek in ons overigens zo verantwoord geheel van sociale zorg.

---

[4]) Men leze hiervoor het belangwekkende artikel van mr. R. Venema „Verhaal en kostenbesef" in Sociale Zorg van 20 Mei 1955.

Sprekender wellicht nog dan de spectaculaire breuk in de familie, zijn de gevallen waarin velen die in zorglijke omstandigheden leven er van afzien om overheidshulp te vragen uit vrees voor conflicten met de kinderen.

De „stille armen" zijn de meest wrange vruchten van de onderhoudsplicht. Het is heel moeilijk om de omvang van deze groep vast te stellen of zelfs maar te schatten. Vermoedelijk is hun aantal echter aanzienlijk. Indien men zich beperkt tot de groep die uitkering ontvangt krachtens de Noodwet Ouderdomsvoorziening dan blijkt dat bijv. in Amsterdam van de 34.041 gevallen die ult. Juni 1955 een NOV-uitkering ontvingen er slechts 7.686 bijsteun ontvingen van de gemeentelijke dienst van Sociale Zaken. Uit welke bronnen hadden de overige 26.355 bejaarden hun aanvullende inkomsten? Hoevelen van hen beschikten niet over voldoende andere middelen en leefden onder het sociaal levensniveau?

Slechts een uitvoerig onderzoek zal hierover klaarheid kunnen brengen, want het is juist het essentiële kenmerk van de stille armen dat zij zelve stil blijven. Zulk een onderzoek is stellig gewenst want de massa waarom het hier gaat is groot en van onbekende structuur. Zij bevat groepen waarvoor ik uit sociale en morele overwegingen de wettelijke dwang tot alimentatie zeker niet zou willen afschaffen, bijv. t.a.v. echtgenoten, van minderjarige kinderen, maar ook t.a.v. andere groepen zijn er consequenties, zowel met betrekking tot de overige bepalingen van de Armenwet, als met betrekking tot de financiële gevolgen die een mogelijke toeloop van aanvragen kan meebrengen.

Anderzijds telle men de verzwegen nood niet licht en mag men deze sociaal meest weerloze groep niet laten wachten op haar rechtmatig deel van de welvaart omdat er eerst moet worden onderzocht en gestudeerd.

Wil men aanstonds tot het wegnemen van de barrières der onderhoudsplicht overgaan, dan zal men dit echter niet ineens moeten doen, maar zal men dit geleidelijk dienen te realiseren. Zonder onderzoek weet men nooit voor welke verrassingen men kan komen te staan en deze zouden hier, gezien het grote aantal potentiële aanvragers, de overheid wel eens voor onverwachte grote opgaven kunnen stellen. Het voorbeeld van de toverleerling, die de krachten niet meer in de hand kon houden die hij zelf had opgeroepen, zij hier tot waarschuwing voor een overijlde uitvoering van een overigens wenselijke maatregel.

HOE JONG ZIJN DE V.S....

EN HOE VITAAL?

II

Formeel gesproken delen de VS met Europa de gehele moderne geschiedenis. De settlers die in de zestiende eeuw in Amerika voet aan wal zetten, brachten, in knopvorm, de westerse beschaving van hun tijd mee. Strikt genomen missen de VS eigenlijk vooral de middeleeuwen. Dat is triest, maar het is overkomenlijk.

Gedurende die gehele ontwikkeling heeft Amerika in contact met het westen gestaan, zijn invloed ondergaan en zelf invloed uitgeoefend. In het geval van zo iets belangrijks als „de verklaring van de rechten van de mens" is dit evident. Amerika heeft op dit punt Europese politiek, cultuur en moraal gemaakt. Men hoeft trouwens slechts Nieuw Engeland door te reizen, met zijn lieflijke heuvels, charmante boerderijen en bescheiden omhegde landerijen, waarvan elke vierkante inch door de menselijke hand bewerkt schijnt te zijn, om de band te zien. Dit kon Beieren, Zwitserland, de Jura of Engels heuvelland zijn.

Het culturele contact hoeft ook volstrekt niet chronologisch te zijn: men hoeft niet bij Palestrina te beginnen om Mozart te kunnen genieten. Wie door Mozart gegrepen is, heeft daarmee de voorafgaande ontwikkeling — als consument — afgelegd. Maar Amerikanen zijn op dit punt gevoelig en zelfs overgevoelig. Een Zuid-Amerikaan, die op een officieel diner aan de zijde van een van mijn vrienden geplaatst was, begon het gesprek met de zin: „We hebben een groot prozaïst; zijn naam is Cervantes..." Mijn vriend viel hem in de rede met de woorden: „Dat is merkwaardig. Wij hebben ook een groot prozaïst; zijn naam is eveneens Cervantes."

Ik heb die anecdote steeds gewaardeerd. Tot ik, pratend over mijn bezoek aan het Metropolitan Museum, tot een vriendin schertsend zei: „Als echte Hollander ging ik onmiddellijk naar de zaal met Rembrandts". „Ik dacht dat Rembrandt ook tot ons behoorde," antwoordde ze mij op die vragende toon, die de wellevendste vorm is om iemand op zijn plaats te zetten. Dit keer was mijn glimlach ietwat zuur. En ik vroeg me — uit wraak — af of mijn vriendin diezelfde impuls gehad zou hebben indien men in het Metropolitan Museum twee zalen gevuld had met schilderijen van een in Amerika geboren Rembrandt. De locale toevalligheid zou in beide gevallen van even weinig belang geweest zijn, maar de neiging om locaal patriottisme te snuiven waar het niet was, zou geringer geweest zijn. Die overge-

voeligheid is echter een reactie op een overeenkomstig misverstand van Europese kant. Want te veel Europeanen voelen zich uitsluitend en directe erfgenamen van het land van Rembrandt, Spinoza, Pascal, Goethe, Bach en Beethoven – (maar nooit van het land van Nero, Torquemada, Borgia of Hitler). Wie leeftijdsverschil zoekt op dit gebied is in negen van de tien gevallen een bedrieger.

De verspreiding van de cultuur is evenmin tegen te houden als die van de weersgesteldheid. Amerika is vooral het product van de kapitalistische ontwikkeling der 19de eeuw – en nog meer van de eerste helft der twintigste. En zo gezien is Amerika geen jaar jonger dan bijvoorbeeld Holland.

Er zijn zelfs vele redenen om aan te nemen, dat Holland een aantal jaren jonger is. We zijn een land met een twintig eeuwen lange voorhistorie. De geschiedenisleraren onzer HBS-en doordrenken ons er diep van. Maar dat is een gezichtspunt dat in hoge mate bepaald wordt door hun beroepsinteresse. In werkelijkheid zou men grote moeite hebben om een werkelijke effectieve, levende band te leggen tussen het Nederland van de zeventiende en de negentiende eeuw. Tussen die twee eeuwen ligt de ondergang van de Verenigde Republiek, die verdwijnt, eerst als grote en later zelfs als kleine mogendheid. Het Nederland dat uit de Franse bezetting van de Napoleontische era te voorschijn komt staat politiek, militair en economisch op het nulpunt. „Gras groeide in de straten van Amsterdam", fameuze zin onzer schoolboekjes. De ontwikkeling van het Roergebied schiep tegen het midden van de negentiende eeuw een modern achterland voor Nederland, dat daarmee zijn plaats in de Europese kapitalistische evolutie inneemt.

Wat heeft dit herlevende Nederland gemeen met het land dat een ogenblik de hegemonie over Europa uitoefende? Het is waar dat het niet moeilijk zou zijn in Holland taferelen terug te vinden die de herinnering oproepen aan de schilderijen van zijn gouden eeuw. Maar dat is niet omdat ze beide Hollanders zijn, doch beide boeren of kooplieden. Of politici. (Wat dat laatste betreft heeft het weinig zin, als een Amerikaans tijdschrift eens deed, zich erover te beklagen dat de politiek sinds George Washington geen vorderingen heeft gemaakt. De politiek is geen exacte wetenschap die voortschrijdt in het afschrijven van misvattingen op een meetbaar terrein. Het is een techniek in het hanteren van mensen, een vorm van toegepaste wijsheid veeleer dan een discipline. Ze heeft dus sinds Washington evenmin „vorderingen" gemaakt, als de philosophie sinds Spinoza „vooruit is gegaan" of de muziek sinds Mozart „gevorderd" is.

Indien dus sommige blunders in onze of uw politiek periodiek terugkeren pleit dat nog niet voor de historische continuïteit.

Wat een land aan eigen lotgevallen en transformaties heeft ondergaan, blijft natuurlijk van belang. De westerse cultuur kwam in de Verenigde Staten in knopvorm. Maar een knop, hoewel compleet, mist de charme van de bloei; en charme is in cultuurzaken van niet gering belang. De elementaire zestiende-eeuwse cultuur werd in Amerika trouwens aan rauwe beproevingen blootgesteld. Want de emigranten werden uitgesmeerd over een breed terrein en de voortgang van de frontier woelde telkens de maatschappij om, op het ogenblik dat ze zich begon te stabiliseren.

Voor wat Amerika betreft, haar continuïteit werd dan nog voortdurend onder-

broken door het binnenvloeien van emigranten die in grote golven kwamen, door armoede bijeengehouden, meestal op proletarisch zoal niet lompenproletarisch niveau, nog eens extra aan elkaar gekoppeld door de taal van herkomst – ook al een uiting van armoede, immers gebrek aan kennis van het Engels. Deze mensen waren cultureel gesproken zo jong mogelijk; het was niet de minst belangrijke bijdrage die Europa tot de Amerikaanse cultuur leverde.

Voeg daaraan toe dat het kapitalisme zich in de nieuwe wereld uitleefde met een kracht die het een eigen karakter verschafte en ge zult niet verbaasd zijn dat er aan deze zijde van de Atlantische Oceaan een ander accent wordt aangetroffen; een ander tempo, een andere stemming. De Europeaan ervaart het als een accent van jeugd. Het is geloof ik in werkelijkheid een verschil in vitaliteit.

Men is zo jong als men zich voelt. Dat geldt zowel voor mensen als voor naties. En de Amerikaanse natie voelt zich jong. Al zouden ze dan soms om complexe dan wel snobistische redenen een culturele baard willen dragen, ze willen toch geen afstand doen van hun recht de kuitenflikkers te slaan die hun energie-overschot hen voortdurend ingeeft. De Amerikaanse natie is jong, omdat ze nog pas aan het begin staat van haar loopbaan op het front van de wereldmacht. De fatale nederlagen of de Pyrrhusoverwinningen (die nog erger zijn) waren tot nu toe voor haar niet weggelegd. Het collectieve onderbewustzijn van het Amerikaanse volk mist de lidtekens die wij in Europa tot diplomatieke waardigheid hebben gesublimeerd. Het heeft tot nu toe eigenlijk alleen verantwoordelijkheid gedragen voor zich zelf. Die was nog wel te dragen omdat de ontzaglijke potentiële rijkdom van dit continent voor overeenkomstige reserves zorgde. Men kon zich geweldige blunders veroorloven, want men kon ze herstellen; een uitermate kalmerend gevoel.

Ook bij het zoeken naar de oorzaak van Amerika's vitaliteit komen we in laatste instantie bij de factor terug die ons ook in het begin al direct trof: Amerika's rijkdom, zijn geweldige reserves, zijn enorme potenties.

Veel meer dan de Europeaan heeft de Amerikaan het gevoel dat de grenzen van zijn ontwikkeling nog lang niet bereikt zijn. Ze zijn dat nog lang niet. De economische opleving die volgde op de gigantische expansie van de Amerikaanse productie tijdens de oorlog is schier miraculeus. De Amerikaan heeft in hoge mate wat de Duitsers Zukunftgefühl noemen – en dat een geëxalteerde en schier transcendente variant is van het gevoel van bestaanszekerheid. Dit is het gevoel dat Amerika jong houdt – want het is de directe uiting van zijn vitaliteit.

De vitaliteit is beslissend voor de politieke reacties van een volk. Men kan in Europa over de gevaren praten die Europa bedreigen: de nabijheid van de Russische legers, de gevaren van de A-bom, etc., etc. Maar ten slotte is Europa niet de enige die bedreigd wordt en misschien zelfs niet de eerste. De gevaren komen daaruit voort, dat de tegenstander klaarblijkelijk minder last heeft van humanitaire aarzelingen dan wij. Misschien vergissen we ons hierin, maar het is in elk geval veilig te wachten, bij dat voornoemde gezichtspunt te blijven tot we bij de tegenstander tekenen zien van atomaire aarzeling. Indien hij die aarzelingen niet heeft dan zijn wij gedwongen bij het bepalen van onze strategie te handelen alsof wij ze evenmin hebben. Ofwel we brengen onze aarzelingen op hem over, ofwel we brengen *zijn* aarzelloosheid op ons strategisch denken over.

Het is niet voldoende om moreel beter te zijn dan de ander; we moeten sterker zijn. Het is niet voldoende dat het goede bestaat, het moet triomferen. Dat kan niet altijd gebeuren met de methoden van de Bergrede. Dat is zelfs dikwijls de beste methode om de waarden van de Bergrede aan de vernietiging prijs te geven. We moeten ons in deze zaken niet laten opsluiten in de dwangredenering dat we ofwel menselijk ofwel realistisch moeten zijn. Er is geen menselijkheid mogelijk indien de menselijken zich niet weten te handhaven. Maar natuurlijk omgekeerd: geen realisme heeft zin, indien het niet uiteindelijk het domein van de menselijkheid vergroot (en dus eerst veilig stelt).

Angst is geen goede raadgever, maar deze dingen zijn nu eenmaal niet rationeel. Bij een schipbreuk zijn de oude mensen dikwijls het meest bang; toch hebben zij rationeel beschouwd minder te verliezen; ze hebben het grootste deel van hun leven achter de rug. Maar ze zijn oud, d.w.z. hun vitaliteit is verzwakt; ze kunnen de gevaren minder goed onder het oog zien. Terwijl de jonge man, overweldigd door zijn krachtsgevoel, beheerst de gevaren onder het oog ziet, siddert de grijsaard. Misschien heeft hij de golfslag beter gepeild dan de jongeling. Maar dat maakt hem nog geen goed schipper in de reddingboot. Ik wil niet beweren dat Amerika op mij de indruk maakt van een jongeman die fluitend het woeden van de baren gadeslaat; verre van dien. Maar ik wil in elk geval vaststellen dat die jongeman weinig te leren heeft van de sidderende grijsaard. De enorme gevaren – wie zal ze ontkennen? Ze ten volle peilen heeft alleen zin als men de waarheid dragen kan, d.i. er rustig bij blijven. Het is heel moeilijk rustig te onderzoeken indien men in de schaduw van de vijand leeft. Daarom heeft het niet altijd zin de adviezen of de redeneringen van uw bondgenoten (Europese of andere) over te nemen. En de reacties van Europa doen herhaaldelijk denken aan dezelfde situatie: men redeneert omdat men de gevaren niet goed meer onder het oog kan zien. *Hun oordeel heeft alleen zin indien het gedragen wordt door dezelfde vitaliteit.* De redenering van 'n jonge zelfbewuste natie of die van 'n oorlogsmoede natie kunnen beide evenveel logische patronen bevatten. Uiteindelijk gaat de keus tussen twee waarderingen van de gevarenzone, van de tegenstander, van de eigen verzetswil, van de verzetskeuze, van de strategische situatie. De keuze is uiteindelijk een vitaliteitsuiting.

Omdat ik dit wist ging ik vol vertrouwen naar de VS. Ik kreeg er de verrassing van mijn leven. De isolationisten zijn in de laatste jaren in Amerika regelmatig verslagen. Na de overwinning van Eisenhower op de republikeinse conventie, die aan de presidentsverkiezing vooraf ging, leek het alsof het isolationisme voorgoed verslagen was. Maar het isolationistisch gevoel is nog altijd enorm sterk; het neemt – bleek mij – velerlei gedaanten aan.

De grote meerderheid van het Amerikaanse volk heeft begrepen dat Amerika zijn westerse verwanten niet in de steek kan laten. Het heeft dat getoond, zowel in de eerste als in de tweede wereldoorlog. Maar hoe ziet dat gevoel van verwantschap eruit? Ongeveer zoals bij familieleden. Men helpt elkaar – maar alleen in tijden van nood, d.w.z. in tijden van crisis. In de tussentijd wenst Amerika met rust gelaten te worden, zoals het zelf bereid is anderen met rust te laten: leven en laten leven, is Amerika's politieke philosophie. Het is een heel sympathieke philosophie en als ze met ruimhartigheid geïnterpreteerd wordt, zoals door Amerika gedaan is,

zelfs een nobele philosophie. Het Marshallplan verried een saamhorigheidsgevoel in wereldverband dat uniek mag genoemd worden in de wereldgeschiedenis. Jammer genoeg is die houding niet meer voldoende. De Amerikanen zijn op een achternamiddag, en zonder dat ze het zelf precies bemerkten, de machtigste natie van de wereld geworden. Het is 'n positie waarnaar ze niet gesolliciteerd hebben en zelfs niet verlangd. Maar het is nu zover. We leven in de Pax Americana; niemand kan daar iets aan veranderen, zelfs de Amerikanen niet.

Ook al is men te nuchter om te erkennen dat die positie haar verplichtingen meebrengt, ze brengt in ieder geval haar gevaren mee en die gevaren zijn onontwijkbaar. De vrije wereld is nu geordend rondom de Amerikaanse hegemonie en ik kan niet zien hoe ze nu nog anders geordend zou kunnen worden. Abdiceren gaat niet; want abdicatie van de VS zou een vacuum opleveren dat gevuld wordt. De opvolger, wie dat ook zou zijn, zou als eerste verplichting hebben zijn hegemonie goed veilig te stellen en daarvoor zou hij allereerst zijn naaste concurrent machteloos moeten maken. Die concurrent zou dan altijd nog Amerika zijn. Hij zou Amerika daarom op zijn minst terug moeten brengen tot een machteloze mogendheid (moeten vanwege zijn zware verplichtingen). Er is dus voor Amerika geen keus: het gaat om aanvaarden en verdedigen van de hegemonie, of zelfvernietiging. En dit is een geflatteerd beeld van de positie. Want in werkelijkheid hebben we te maken met een wereld die in een vrije en een stalinistische verdeeld is. De wereld der tyrannie zou van iedere abdicatie van Amerika onmiddellijk gebruik maken om de vrije wereld in zijn geheel ten val te brengen.

Het is natuurlijk niet leuk in de hegemonie te groeien in een periode van ideologische oorlogen. Maar wat valt eraan te doen?

In normale omstandigheden levert de hegemonie minder problemen op. Men verdedigt zijn belangen met de kracht van zijn nationaal egoïsme; dat is meestal genoeg. Maar in crisistijden? Dan moet men het blok verdedigen waarin de hegemonie wordt uitgeoefend. Dan moet men dus zijn eigen blok aaneensmeden. Dan moet men, met andere woorden, leiding geven en men moet de belangen van de anderen voor zijn rekening nemen. Op dit punt begint de Amerikaan ernstig te aarzelen. Het oude isolationisme, het isolationisme van de mensen die bijvoorbeeld Europa geheel aan zijn lot willen overlaten, is zozeer verzwakt, dat het niet meer een ernstig gevaar vormt. Maar een nieuw isolationisme is geboren dat zich onder een dekmantel een plaats — en een stevige — in Amerika verworven heeft. „We hebben veel te veel respect voor Europa," zei me een der leidende figuren van de Chicago Tribune, „om het te willen koeieneren. Laat Europa zijn eigen weg vinden." Die argumentatie vindt gehoor ver buiten de kring der ouderwetse isolationisten. Ik heb haast nergens het besef aangetroffen dat Amerika leiding moet geven, de leiding moet nemen. Het Amerikaanse volk wil met rust gelaten worden.

Dit mag ten dele respect zijn voor Europa — maar dan is het een goedkoop respect. Het mag het gevoel zijn van „leven en te laten leven" — maar dan is het een lichtzinnige opvatting van het leven dat Amerika ons laat leiden en het straks zelf gedwongen zal zijn te leiden.

Misschien is het de reactie op de protesten van Europa dat meestal al evenmin neiging toont de leiding van Amerika te aanvaarden. Maar de Amerikanen dienen

wel te beseffen dat geen der égards die zij voor Europa koesteren door Rusland gedeeld wordt. Europa aan zijn lot overlaten, betekent het aan de Russen overlaten. En men kan ervan overtuigd zijn dat de Russen wél de methode bezitten om zich te laten gehoorzamen en respecteren. Zij zouden eventueel laten zien wat Europa aan bewapening kan opbrengen; zij zouden ook de weg weten te vinden om de Europeanen te laten vechten. De economische en militaire beperkingen waaraan het democratische Europa in de Pax Americana onderworpen schijnt – voor het bolsjewistische regime bestaan ze niet.

Het mag ook het gevolg zijn van het besef van onmetelijke ruimte en onmetelijke kracht, dat zo gemakkelijk ontstaat in dit land waarvan de horizon voor de motorkop gestadig wijkt. Dit onvermogen om de horizon te doorboren brengt iemand er gemakkelijker toe zich dan maar tevreden te beperken tot zijn naaste omgeving; de rest overlatend aan de defensieve werking van de afstand. Maar het resultaat is dan ook een kras provincialisme. Aan een der grootste kranten van San Francisco trof ik een staf aan van tachtig man. Twee daarvan bemoeiden zich met buitenland. En de rest met Amerika? Vergissing: met het stadsnieuws. De krant had zelfs geen eigen correspondent in Washington. Dat en ander werk wordt gedaan door de agentschappen; die regeling zelf verraadt de graad van belangstelling. Ik dacht aan mijn Amsterdamse krant met een staf van veertig; waarvan vijf voor buitenland – nog afgezien van de zes buitenlandse correspondenten...

De houding is een mengsel van onwetendheid, naïviteit en geestelijke luiheid. Het volk wordt op zijn taak niet voorbereid. De Amerikaanse wereld is zo groot, zo rijk, zo rijk ook aan verscheidenheid, dat het volk er alle energie, alle belangstelling waartoe het in staat is kwijt kan raken in zijn eigen land. Het heeft nooit genoeg overgehouden om imperialist te worden. Het heeft blijkbaar niet genoeg over om een equivalent van het imperialisme te scheppen. En heeft het al niet de begeerte te heersen, het heeft nog minder de wens de verantwoordelijkheid op zich te nemen die gevergd wordt voor het leiderschap – verantwoordelijkheid zonder de roes der heerschappij – op zich te nemen.

En dat spreekt nog veel luider indien de militaire consequenties van het leiderschap in zicht komen. Economische en financiële hulp – het wordt gegeven met een groothartigheid die ontroert – maar de boys! Zij kunnen niet gemist worden. Arbeidskracht is de duurste waar in Amerika. Met de levenskansen stijgt de levenswaarde. Het is hier vooral dat de Amerikaan tegen wereldheerschappij rebelleert.

Men herinnert zich de verhalen van de Amerikaanse soldaten in Korea die overgetraind moesten worden omdat ze gewend waren in een omheining van machines te vechten. De machines waren in Korea niet bruikbaar. Hij moest leren ontmanteld te vechten.

Men zal ook gemerkt hebben dat de Koreaanse oorlog in Amerika buitengewoon impopulair is. De twee feiten houden verband met elkaar. Men heeft wel als verklaring aangevoerd dat de Koreaanse de eerste oorlog was die Amerika verloren heeft. Dit is een van die doekjes voor het bloeden waarvan de lagere school een zo grote voorraad bezit. Als de VS in de loopbaan van de Pax Americana geen grotere nederlagen te slikken krijgt dan die het in Korea opliep, mag het zich gelukkig prijzen.

Wat is er per saldo gebeurd? Het Amerikaanse leger, misleid, verzwakt, overvallen, was al haast van het gehele Koreaanse schiereiland geworpen. Geravitailleerd over een afstand van duizenden mijlen, wist het zich eerst vast te klampen, toen te herstellen, waarna het de herovering begon, die ten slotte slaagde. Het is waar, aan de Yalu ontketende het een tweede oorlog waarop het noch gerekend had, noch voorbereid was. Dat zal altijd de grote verantwoordelijkheid blijven van Mac Arthurs hoofdkwartier en intelligence service. Tot op dat ogenblik had men met de staart van de draak gevochten, daarboven begon de draak zelf. De tweede oorlog is in het begin gestopt en in een ongemakkelijke remise geëindigd. Hij is eigenlijk niet gevoerd; hij is ook niet van de agenda afgevoerd zoals iedereen kan controleren die de berichten over Formosa, Quemoy en Matsu volgt. Hij is dus in ieder geval ook niet verloren.

Niettemin wordt er over de Koreaanse oorlog een misbaar gemaakt dat de Europeaan verrast. Komaan, de Amerikanen hebben in de tweede wereldoorlog over het uitgestrekte Aziatische front dat ze ten slotte zo meesterlijk bleken te beheersen, wel andere krachtsinspanningen geleverd. Vergeleken met de tweede wereldoorlog is de Korea-oorlog een filiaaloorlog. De offers die er gebracht zijn, waren niet meer dan de contributie die men betaalt voor het uitoefenen van de hegemonie, voor het leiderschap van de Pax Americana in een wereld die door tyrannen in tweeën gehakt is – en als zodanig, het zij zonder cynisme gezegd, is die contributie niet exorbitant. Het is waar – elk mensenleven dat in een oorlog sneuvelt is te veel en de hemel weet hoezeer ik sympathiseer met de burgertrots van de echte Amerikaan met zijn heerlijke afkeer van iedere militaristische ideologie. Maar de keus ligt nu eenmaal niet aan ons. Amerika is volwassen geworden in de koude oorlog en tegelijk met het stalinistische monster. Dat het – op algemeen menselijke gronden – woedend is over de offers die het gedwongen was te brengen, dank zij de inhumane provocaties van anderen, dat is begrijpelijk en het eert Amerika. Er ligt in de primitieve unsophisticated reacties van het Amerikaanse volk een grote kracht waarvoor we dankbaar moeten zijn. Maar als het de strijd in Korea met al zijn aspecten verwerpt, als het niet meer trots is op zijn aandeel daarin, als het niet meer kan zien wat er groots was in het Korea-evenement, als het de rug keert naar het feit, dat de interventie in Korea agressie tot stilstand bracht, en dat het een der zeer, zeer zeldzame gevallen is dat de democratie tijdig reageerde, dan gaat het Amerikaanse volk bij ons de indruk wekken, dat het de contributie van de Pax Americana niet kan dragen, dat het door de Koreaanse oorlog al de grens van zijn draagvermogen heeft bereikt. Dan moet Amerika voor die functie inderdaad bedanken. Maar dan stort ook de vrije wereld in. Indien Amerika te klein blijkt voor zijn taak, kunnen wij in Europa wel zelfmoord plegen.

Ik heb in Amerika ongelofelijke reacties vernomen. Dit volk dat in Europa voor oorlogszuchtig wordt uitgekreten, mijn hemel, hoe slecht wordt het gekend. Het is bezig zich naar het andere extreem te bewegen. Ik herinner me de boer in Utah, die me in zijn huiskamer ontving. Achter hem, op de muur, hing ingelijst een plaat. Men ziet Brigham Young, omringd door zijn mormoonse legerschare, zich opmaken de Indianen in de pan te hakken. We praatten over de buitenlandse politiek. De Russen hadden kortgeleden een Amerikaanse vlieger neergeschoten en Eisenhower

had met voldoening geconstateerd, dat de Russen voor het eerst het woord „betreuren" gebruikt hadden. Dat was, vond Eisenhower, een vooruitgang!

„Maar wat hadden de Russen dan betreurd?" vroeg ik. „Niet dat ze die Amerikaan neergeschoten hadden. Lees de verklaring maar goed. Ze betreurden dat hij zich op die plaats bevond, zodat ze genoodzaakt waren hem neer te schieten.

De reactie van Eisenhower," zei ik uitdagend, „gaat verder dan Neville Chamberlain ooit is gegaan." En ik voegde eraan toe: „Ik leg een verband tussen die uiting van Eisenhower en de arrestatie enkele weken later van de elf Amerikaanse vliegeniers door communistisch China."

Maar de boer schudde het hoofd. „Eisenhowers reactie bewijst dat hij een goed christen is. Wie een klap krijgt op de linkerwang, moet zijn belager de rechterwang toekeren."

Deze Mormoon was een extreem. Maar ik ben overal politieke reacties tegengekomen, die beheerst en overheerst werden door afkeer van de oorlog. Herhaaldelijk was die afkeer zo intens geworden en met zoveel succes gepropageerd, dat hij begon over te gaan in angst. Angst is gevaarlijk, maar hij is minder gevaarlijk dan moeheid. Oorlogsmoeheid is welhaast ongeneeslijk, zoals verval van krachten ongeneeslijk is. Angst kan genezen, zo lang een volk vitaal is. Een vitaal volk neemt een risico uit angst voor een groter risico. Een oorlogsmoe volk neemt geen enkel risico meer: het berust.

Angst kan een uitmuntende reactie zijn, indien hij bijdraagt tot realiteitsbesef en wakker schudt. Maar indien hij groter wordt dan het draagvermogen, ondermijnt hij 't afweervermogen en werkt hij verlammend. Ik wil niet zeggen dat dit stadium in Amerika bereikt is, of bij dit vitale gezonde volk gemakkelijk bereikt wordt. Maar de angst is op weg. Men merkt dat nergens beter dan in de discussie over de atomaire wapenen.

Het eerste wat de Parijzenaar in New York – en trouwens in iedere Amerikaanse stad – opvalt, is het bestaan van een civiele verdedigingsdienst. New York krioelt van de schuilkelders en elke stad heeft zijn evacuatiedienst. Evacuatie is, zo zei me een burgemeester, ons enige afweerwapen. Ze is trouwens in dit land met zijn vele auto's uitvoerbaar. Op tal van nationale wegen vond ik de borden die waarschuwen dat in tijden van nationale nood deze weg door de militaire dienst opgeëist zou worden. Hier heeft men het voorbeeld van een angst die de verbeeldingskracht heeft wakker geschud en de activiteit gestimuleeerd. In Parijs, de stad waar meer over het atoomgevaar gejammerd wordt dan waar ook, vindt men niets. Het wekt de indruk van een natie die niets meer ernstig neemt; zelfs niet zijn eigen angst.

Maar de discussie vooral in de kringen der atoomgeleerden heeft in de VS accenten aangenomen die apocalyptisch klinken. De elementaire naïeve politieke redeneringen die deze intellectuelen er dan aan hun wetenschappelijke vertogen vastknopen vinden, dank zij die apocalyptische accenten, een gehoor en een instemming die ver de grens van het redelijke te buiten gaan. In laatste instantie vallen die geleerden terug op het simpele argument van de bekering door getuigenis. Ze richten zich daarbij tot de Amerikaanse machthebbers, die dan weer op hun beurt zich richten moeten tot de Russische. Ze vergeten dat hun methode

alleen zin zou hebben als ze de omgekeerde volgorde had. Maar hoe wil men daarmee iets bereiken?

De atoomdiscussie heeft in elk geval aan de afkeer van de hegemonie en aan de angst voor de verantwoordelijkheid een wetenschappelijke en apocaliptische achtergrond gegeven. Deze ideologische invloed van de atoomgeleerden is heel wat groter – en gevaarlijker – dan hun politieke. Ziehier, waarom wij ietwat pijnlijk grijnzen wanneer we op de bewering stuiten dat in Amerika de elite door de massa overheerst wordt.

Het is mogelijk – ik blijf altijd ietwat sceptisch tegenover absolutismen – dat de atoomoorlog het volslagen einde van de wereld betekent. Maar zelfs in dat geval heeft de wereld alleen een kans in leven te blijven indien de Russen het gevaar even volledig inzien als wij. In afwachting hiervan kunnen wij hen alleen voor lichtzinnige experimenten behoeden door hen te bedreigen met de krachten die ze in eigen hand houden. Indien wij aan onze eigen bedreiging moreel bezwijken, capituleren we. Maar ook dat zou ons niet helpen. Onze geestelijke ineenstorting zou – meer dan iets anders – de Russen ertoe verleiden de gesel van de atoomoorlog op ons los te laten. Want daardoor zou het gebruik van atoomwapens voor het eerst ongevaarlijk worden voor hen.

Het paradoxale van de situatie is, dat de republikeinse partij tegen het communisme een propagandistische toon laat horen die het tegendeel van de angstmeierij impliceert. Dat geldt vooral voor de rechtervleugel van de partij, de vleugel Nixon. (Nixon heeft een completere politieke bagage dan Knowland.) Maar hier is de republikeinse partij en bijzonderlijk haar rechtervleugel dupe geworden van hun eigen verkiezingspropaganda. Alles wat de democraten gedaan hadden was verkeerd. Maar aangezien diezelfde democraten ten slotte toch ook de oorlog in Korea begonnen waren – een daad van niet geringe moed, waartegenover de republikeinse administratie niets kan stellen van gelijk inzicht en gelijke dynamiek – moest ook die oorlog als een kwaad afgeschilderd worden. Daarmee ondermijnde de republikeinse partij direct de dynamiek die ze voor haar buitenlandse politiek (beweert ze) nodig heeft. En daarmee bevestigde de rechtervleugel Eisenhower in zijn unieke positie van – passieve – naald op de weegschaal. Hij had die positie nooit kunnen innemen indien de rechtervleugel der republikeinen niet die propaganda tegen de oorlog van Korea gemaakt had.

Ik viel midden in de verkiezingscampagne van November. De douaneambtenaar die mijn papieren nakeek had me al gewaarschuwd: U komt in een rare tijd. Iedereen vertelt zoveel mogelijk lelijks over iedereen. Maar vergis u niet – na de verkiezingen is iedereen alles vergeten.

Dat laatste bleek niet waar: niet iedereen was alles vergeten. De democraten zijn de campagne van Nixon nog lang niet vergeten. Ik neem graag aan: alle verkiezingscampagnes in de VS worden uitgevochten met een verwaarlozing van égards die de Hollander af en toe een schok geeft. Niettemin, ik snoof in deze campagne een ideologisch element, dat me on-Amerikaans aandeed. De zaak hield me voortdurend bezig; ze werd me eigenlijk pas iets duidelijker toen ik op een bioscoopscherm een stukje oud filmnieuws zag: de verkiezingsnacht van 1952 en de wijze

waarop het republikeinse hoofdkwartier de overwinning vierde. Het was een merkwaardig gezicht die hotelzaal waarin alle mannen in smoking waren en alle dames in avondtoilet. De sfeer leek meer die van een enorm huwelijksbal dan van een verkiezingsvergadering en toen ik daarop Mamie voor de lens zag verschijnen in een toilet waarvan de pofmouwen me een ogenblik deden denken aan Madame Récamier . . .

„Maar dat is het Directoire dat zijn overwinning viert!" schoot me te binnen. En alles werd helderder, ook de ideologische sfeer. Want de campagne van 1952 was al ideologisch geweest. De New Deal was een revolutie geweest en niet alleen een politieke, maar zelfs een religieuze. Want de New Deal maakte een einde aan een droom: de droom van het individu dat op eigen kracht zich omhoog werkt en met diezelfde kracht, zonder inmenging van wat dan ook, zijn moeilijkheden te boven komt. Na de ineenstorting van 1929 hadden de industriëlen en de banken om regeringssteun gebedeld. Ze hadden die gekregen, maar in de periode van hun godenschemering hebben ze een gehele maatschappelijke omwenteling moeten accepteren. De vakbeweging nam haar gigantische plaats in. Sociale regelingen drongen zich in het weefsel van maatschappij en economie. Er ontwikkelde zich iets dat niet meer ongedaan gemaakt kon worden. Nog slechts een paar weken na de verkiezingen van November schreef Business-week – een conservatief orgaan, maar het enige weekblad van Amerika dat door zijn ondogmatische en critische, ook zelfcritische benadering, enigermate met de Londense Economist vergeleken kan worden – „Big Government has here to stay". Het was een bittere erkenning, maar een veelzeggende.

Niettemin, men moet zich in de herinnering roepen wat die Amerikaanse droom voor Amerika betekend heeft om te beseffen wat de New Deal gedaan heeft. Ze heeft een ideologie vernield, een ideologie die een eeuw lang een tomeloze opeenvolging van successen begeleid had. Een geweldige wrok moet zich na 1932 in de welgestelde middengroepen opgehoopt hebben; want niets is zo bitter als afstand te moeten doen van een droom. De democratische partij is de erfgenaam van de New Deal. Tegen haar richtte zich dus alle wrok. Voor tientallen miljoenen was de verkiezingsuitslag van 1952 niet een politiek oordeel, maar een wraakneming, ja, een Godsoordeel. Vanuit dit gezichtspunt worden zeer veel gedragingen van de republikeinse partij en vooral van haar rechtervleugel begrijpelijk. Het succes van MacCarthy was de uitingsvorm van de wrok dier miljoenen die door Eisenhower van een gedeelte van hun wraak beroofd werden. Ter wille van deze zaak had de republikeinse politiek zoveel mogelijk een antidemocratische politiek moeten worden – ongeveer zoals de sociaal-democratische politiek van Duitsland voor alles een anti-Adenauerpolitiek is. De communistenjacht was een jacht op democraten. In die sfeer was het ook logisch dat men een poging deed Truman voor de rechtbank te dagen. Het was hun contra-terreur. De politiek van deze mensen is het best geformuleerd door de minister van Financiën, Humphrey. Maar de leuzen zijn het best geformuleerd door Charles Wilson: „Wat goed is voor General Motors is goed voor de VS." In deze brutale omkering der volgorde lag de aanval op de wereld waarin „big business has to stay". In de befaamde en infame uitspraak over de jachthond en de schoothond lag de aanval op het systeem der sociale verzeke-

ring, dat stuk big government dat zich direct tegen hun sociale heerschappij richtte. Het is symbolisch dat de meest gezaghebbende formuleringen niet afkomstig waren van een groot-bezitter, maar van een manager in grote stijl als Wilson is. Kapitaal heeft opgehouden een vlottende massa te zijn; het is bezig een instituut te worden. En – mede daarom – big government has to stay. Eisenhower dankt zijn unieke positie daaraan dat hij noch revolutionnair, noch contrarevolutionnair is.[1]) Zijn gematigdheid, die de gehele man vormt, remt het Directoire en redt daardoor de republikeinse partij. MacCarthy is geen eerste consul geworden. Maar er is een vreselijke prijs voor betaald. Zelden heeft het Amerikaanse volk onder zo'n volslagen gebrek aan leiding geleden. Het is een euvel, maar een euvel waarin systeem zit. De gehele politiek van Eisenhower schijnt erop gericht te zijn de onzekerheid, de angst voor doortasten, de vrees voor beslissingen, de angstmeierij kortom, te vergroten. Hoe groter de angstmeierij – pleutrerie – bij het Amerikaanse volk, hoe meer armslag Ike heeft, hoe minder de regering hoeft te doen, hoe groter het veld van de terugtocht wordt. Het Amerikaanse volk heeft dat ook onderbewust gevoeld. Het is er hem dankbaar voor. Want zijn politiek ontheft hen van de verplichtingen en van beslissingen. Er is een gemeenschap van geestelijk-politieke desertie.

Het succes van Eisenhower is des te groter waar zijn politiek gebracht wordt in vormen die de consumptie voor het Amerikaanse volk verzachten en zelfs aantrekkelijk maken. Toen Eisenhower als president gekozen werd, dankte hij dit aan twee dingen. Hij was de grote oorlogsleider, de generaal die de grootste en meest tragische verantwoordelijkheden gedragen had; én hij was 'n civiele persoonlijkheid. Hij was tegelijk de grootste en de minst militaire der generaals. Het militaire is meer en meer verdwenen, mét het grootse; maar het civiele is gebleven. Gebleven zijn de vaderlijke gebaren en accenten, die het voor televisie en microfoon altijd doen, omdat ze het vermoeide kind in de mens wakker maken. Het is bij hem meestal ook echt. En indien al de Amerikaan niet meer het gevoel heeft dat Ike de grote verantwoordelijkheid van hem en zijn medeburgers afneemt en zelf torst, hij heeft daarvoor een ander gevoel gekregen. Als deze brave en ernstige man de grote verantwoordelijkheden al moet afwijzen, is hij, simpele belastingbetaler, zeker gerechtigd ze van zich af te laten glijden. Dit gevoel is niet minder aangenaam. Ikes rust kalmeert de Amerikanen niet alleen, ze rechtvaardigt hen ook; tenminste in eigen ogen. „De grote verdienste van Joffre tijdens de slag aan de Marne," zei eens iemand, „was dat hij zo goed sliep. Hij mocht niet gewekt worden; het was zijn meest geniale besluit. Want als we 's nachts, terwijl de ernstige mededelingen binnenkwamen, zijn gesloten slaapkamer zagen, dachten we: zo onrustbarend kunnen de berichten niet zijn." Wat de slaap deed voor Joffre doet golf voor Ike. Maar ik wilde wel dat het conflict met Rusland even ver achter ons lag als de slag aan de Marne.

Dat alles draagt in hoge mate tot Ikes populairiteit bij. Hij is populair door zijn paternalistische habitus – die trouwens oprecht bij zijn karakter aansluit. Hij is populair omdat hij terugdeinst voor de beslissingen die zijn volk in meerder-

[1]) De beschouwing over de positie van Eisenhower werd geschreven vóórdat deze door een hartaanval werd getroffen. *Redactie*

heid vreest. En hij is het omdat hij het extremisme van zijn partij remt. In dit soort dingen heeft Eisenhower een fijn gevoel voor de reacties der massa.

Deze afkeer van ongedekte risico's is zo groot in Eisenhower, dat ze bijna iets groots wordt en hem de kracht geeft tot beslissingen die hij anders geschuwd zou hebben als de pest. Deze man, die met een schier snobistisch bijgeloof opziet tegen alle gevestigde reputaties uit het bedrijfsleven, heeft zich tegen hun adviezen gekeerd wanneer die adviezen daden vergden die risico meebrachten en zijn populariteit in gevaar konden brengen.

Er is natuurlijk ook het gerechtvaardigde gevoel dat deze man nooit een avontuur zal beginnen. In die zin maken Knowland, Nixon c.s. voortdurend propaganda voor hem: ze laten de Amerikanen voelen wat er gebeuren zou als Ike er niet was. Het is een arbeidsverdeling die de president – bewust of onbewust (maar hij maakt een vernuftig gebruik van zijn onbewuste!) – aangenaam zal zijn. Aan de andere kant: Eisenhower zal ook de moed nemen tot ernstige beslissingen, wanneer hij weet dat dit de massa der Amerikanen achter hem brengt, of wanneer het uitblijven van die beslissing de massa tegen hem zou keren. Het is niet eenvoudig het Amerikaanse volk een München te verkopen en Eisenhower weet dit. Er zit in die kolossale inertie van hem iets dat niet alleen maar verwerpelijk is, doch dat de natuurlijke reactie is op zijn situatie: het beheer van een enorme macht.

Dat dit immobilisme nog veel grotere risico's meebrengt, namelijk het verlies van de hegemonie, beseft Eisenhower niet. Al zijn grote beslissingen zijn negatieve beslissingen geweest. Het is zijn kracht dat hij de gelukkige natuur bezit die hem belet de negatieve risico's te zien die hij loopt. Eisenhower is bovendien bijzonder plooibaar. Hij heeft de gewoonte ingevoerd verantwoordelijkheid af te schuiven. Hij springt altijd op het laatste moment over op het winnende paard en dat verschafte hem een reputatie van onfeilbaarheid – maar alleen bij een deel van de massa. Hij heeft, leek me, in ieder geval het vertrouwen en het respect verspeeld van het grootste deel der intellectuelen, democratisch of republikeins.

Er was na de onvermijdelijke overwinning der republikeinen zeker behoefte aan een bemiddelaar, een moderator. Maar de wereld is op noodlottige wijze gespleten en in die gespleten wereld een middenpositie handhaven eist grote kracht en het besef grote risico's koelbloedig doch adequaat te wegen. Te menen dat men een middenpositie kan handhaven door geen kracht uit te oefenen, dat met andere woorden de eigen gedragingen slechts de copie hoeven te zijn van de wankele situatie, is de afschuwelijke vergissing van de kleine man.

Stevenson, die op mij de indruk maakte een diep inzicht te hebben in de verantwoordelijkheden die het Amerikaanse volk toevallen en in de gevaren die de vrije wereld loopt indien de VS die verantwoordelijkheden van zich af zouden schuiven, zei me: „Het Amerikaanse volk zal de lasten van het leiderschap der wereld op zich nemen, indien het leiding krijgt."

De gehele geschiedenis van Amerika bewijst dat. Zo blijft ons toch als laatste strohalm de geschiedenis over.

DE PEN OP PAPIER

POLITIEKE EN MILITAIRE KONSEKWENTIES VAN DE HUIDIGE ATOOMWAPENS

Wij mogen dr. H. A. Tolhoek dankbaar zijn, dat hij als fysicus, onze aandacht vraagt voor een aantal fysische en biologische gegevens over het gebruik van atoomwapenen, die voor zijn niet-vakgenoten bezwaarlijk toegankelijk zijn. Ik deel echter niet zijn zorg, dat vele politici en militairen door gebrekkige kennis van deze gegevens bedenkelijk achter de feiten aanlopen en niet meer bevoegd zijn op dit gebied. Ware dit verwijt juist, dan zouden deze politici en militairen veeleer onbevoegd zijn op hun eigen gebied, dat der politiek en der krijgskunde.

Onder militairen en ambtenaren, die verantwoordelijkheid dragen voor de bescherming der bevolking zijn Tolhoeks gegevens wel bekend, al zijn niet al zijn conclusies buiten discussie.

In de bondgenootschappelijke gedachtenwisseling overheerst thans de vraag naar nog meer gegevens, ook naar die welke door de Verenigde Staten nog niet vrij gegeven zijn.

In het November-nummer van de Militaire Spectator is een uitvoerig artikel opgenomen van majoor-arts Th. H. Cowan over het stralingsgevaar bij toepassing van atoomwapens, dat de biologische gevolgen allerminst lichtvaardig behandelt.

Politici kunnen sinds Churchills magistrale laatste Lagerhuisrede als Eerste Minister geen onwetendheid meer voorwenden.

Het kan hun niet zijn ontgaan, dat de gegevens over de A-bom en de superbom ten grondslag hebben gelegen aan het Westerse standpunt tijdens de beide conferenties van Genève. De nucleaire oorlog, zoals Tolhoek deze beschrijft, maakt wel degelijk deel uit van de politieke en militaire veronderstellingen, al is hij één van meer veronderstellingen.

Tolhoeks stellingen, die hij als politieke consequentie op zijn gegevens baseert, acht ik als politiek richtsnoer onaanvaardbaar. Ik moge ze hier nog eens herhalen:

a. De superbom is thans één der voornaamste factoren of zelfs de voornaamste factor, die de internationale politieke verhoudingen beheerst.
b. Een wereldoorlog met atoomwapens uitgevochten zou erger zijn dan een overheersing hetzij door Rusland, hetzij door de U.S.A.

Deze stellingen richten zich gelijkelijk tot Oost en West, maar hun toepassing door communistische en democratische politici zou waarschijnlijk tegengesteld zijn.

Wanneer het Westen ervan uit gaat, dat zijn verhouding tot het communistische blok beheerst wordt door de superbom en dat deze erger is dan een Russische overheersing, dan staan wij aan de vooravond van een capitulatie. Wij weten dat wij blootgestaan hebben aan pressie of geweld zoals in de gevallen van Tsjechoslowakije, Berlijn en Korea

en dat wij daarmee opnieuw kunnen worden geconfronteerd. In Berlijn en Korea hebben wij de pressie en het geweld weerstaan door het collectieve gebruik van militaire middelen, die toereikend waren tegenover de communistische.

Middelen tot toebrengen van een nederlaag aan het communisme zijn niet ingezet. Indien bij een toekomstige pressie of agressie Tolhoeks stellingen worden toegepast, d.w.z. onze houding door de Russische superbom wordt bepaald, dan wordt een Westelijke politiek van collectieve zelfhandhaving verlamd. Een Russische politiek van streven naar wereldbeheersing, zou zich zeer wel op de bedreiging met de bom kunnen baseren.

Gelukkig trekt Tolhoek andere consequenties uit zijn stellingen. Zijn voorstellen snijden ten minste in feite de mogelijkheid tot collectieve verdediging niet af en ik kan mij met de meeste verenigen.

Misschien ligt het eraan, dat stellingen meer in de wereld van de fysica dan in die van de politiek thuishoren, maar op deze stellingen is ondanks hun schijnbare evidentie geen politiek te bouwen. Een bijzonder bezwaar zie ik in het ethische element, dat Tolhoek in zijn tweede stelling legt. Men zou hetzelfde ethische element kunnen leggen in het besluit van generaal Winkelman om te capituleren na het bombardement van Rotterdam en onder de bedreiging van een herhaling op andere steden. Maar dan krijgen wij ethica naar maat en gewicht, want Engeland vond geen ethisch motief om te wijken voor de terreurbombardementen op Londen en Coventry. Moeten wij de Japanse capitulatie na Hirosjima ethisch waarderen?

Ik beroep mij dan ook niet op de ethica, maar op politiek verantwoordelijkheidsgevoel wanneer ik voor het Westen een beter politiek richtsnoer zie in de Navo en de defensieve opzet daarvan. De Navo is een collectieve, zelfs geïntegreer-voorbereiding om geografisch scherp omlijnde agressie te keren met middelen die daarvoor toereikend zijn. Het beleid ten aanzien van Berlijn, Korea en Formosa heeft bewezen, dat deze zelfbeperking het Westen toevertrouwd is. Evenredigheid van strijdmiddelen aan het gestelde defensieve doel zal echter naar gelang van de omvang der agressie het gebruik van de tactische A bom, dan wel superbom verantwoord kunnen maken. Het Westen is verplicht tot de onomwonden verklaring dat in de huidige omstandigheden tegen de strategische overval met de superbom de vergelding met de superbom het enige adaequate middel is. Op deze duidelijkheid heeft de potentiële agressor recht, een recht dat Hitler ten onrechte teveel onthouden is.

Churchill heeft niet ten onrechte de verschrikking en de veiligheid als tweelingen gesteld. Beide moeten helder in het bewustzijn van alle verantwoordelijke politici leven. De gegevens van Tolhoek zijn daartoe een waardevolle bijdrage. Het is te hopen, dat de communistische fysici ze hun politieke leiders niet zullen onthouden. Zij kunnen ze desgewenst, evenals Tolhoek, aan open Westelijke bronnen ontlenen!

F. J. KRANENBURG

POLITIEKE EN MILITAIRE KONSEKWENTIES VAN DE HUIDIGE ATOOMWAPENS; EEN ANTWOORD AAN MR. F. J. KRANENBURG

Hoewel er geen uitgesproken tegenstelling bestaat tussen Kranenburgs opvatting en de mijne, voldoe ik toch gaarne aan het verzoek van de redactie om nog enkele kanttekeningen te maken: beide opvattingen verschillen in het leggen van accenten en dit is ook weer niet onbelangrijk.

Kranenburg wijst erop dat de feiten over atoomwapens bij militaire en politieke autoriteiten wel algemeen verbreid zijn en geeft daarvan voorbeelden. Nu wees ik in mijn tweede artikel ook reeds op de invloed van de kennis van deze feiten bij de conferentie van de Grote Vier te Genève en op het *deskundige* werk van de *politicus* Jules Moch

over het onderwerp. Tot voorlichting van het ontwikkelde publiek heeft het „Bulletin of Atomic Scientists" veel gedaan: vaak verkrijgt men er meer gegevens uit dan uit de officiële vrijgegeven rapporten. Mijn artikelen in „Wetenschap en samenleving" en „Socialisme en democratie" zijn een bescheiden poging om deze gegevens voor meer Nederlanders toegankelijk te maken.

Het is echter evenmin lastig voorbeelden van onvoldoende kennis van de feiten te geven: ik citeerde een Amerikaanse stem over de BB aldaar; en vaak merk ik, hoe weinig hier bij medewerkers van de BB bekend is. Het is misleidend en ondeskundig als vice-admiraal Pinke het gevaar van radioactief neerslag en gifgas min of meer over één kam scheert (De Ingenieur, 4 Mrt 1955); als dit neerslag zich in een filter van een gasmasker verzamelt, is de γ-straling geenszins onwerkzaam! En deze ondeskundigheden heeft men in de BB-week weer opnieuw kunnen beluisteren!

Pas sinds ongeveer Maart van 1955 is in ruimer kring van hen, die geen geheime gegevens kennen, bekend geworden tot welke hoge graad de radiologische oorlogvoering met de superbom thans technisch geperfectionneerd is. De enkele maanden, die sindsdien verlopen zijn, zijn nog wel onvoldoende om de volledige politieke consequenties van de bekend geworden feiten geheel verwerkt te hebben, zodat een voortgezette discussie hierover wel zeer nodig is.

Mijn twee stellingen, die door Kranenburg besproken worden, zou ik onverkort verder willen verdedigen. Ze *zijn* echter *niet,* en ik bedoelde ze ook niet zodanig: „politiek richtsnoer", waaruit gemakkelijk een politieke gedragslijn zou volgen. Mijn stellingen zijn bedoeld als het *duidelijk stellen van het probleem* van de kracht van de huidige atoomwapens. Ter verdere verduidelijking diene nog het volgende, hetgeen men veel uitvoeriger besproken vindt door onverdachte auteurs als Bertrand Russell en Lord Beveridge in het boek „The Bomb, challenge and answer" (speciaal pgs. 54 en 55): het is ongezond fanatisme te beweren, dat men liever de mensheid uitgeroeid zou zien dan dat het communisme de hele wereld zou gaan beheersen: het gezonde streven van de mens zou op de duur zelfs nog wel een kans hebben zich van het autoritairisme van het communisme te bevrijden.

Bovengenoemde stellingen zijn slechts een *deel* van de premissen van het probleem dat aan de politici gesteld wordt: dat het politieke probleem zo lastig is, komt doordat veelal van de politici van het Westelijke blok geëist wordt: behouden van de parlementaire democratie, waar deze thans gevestigd is, en zo mogelijk terugdringen van het communisme. De politici van het Oostelijk blok streven na: behoud en zo mogelijk uitbreiding van het communistische systeem. Zonder deze laatste premissen was de zaak eenvoudig: als één van beide partijen vreedzaam wilde capituleren, dan was de vrede gered. Maar het was nooit mijn bedoeling het Westen zonder meer een dergelijke capitulatie aan te raden (en het Oosten zou een dergelijke raad van mij zeker niet opvolgen).

Ik heb in mijn tweede artikel niet getracht een kant en klaar recept tot oplossing van het politieke probleem of een gedetailleerde weg uit de moeilijkheden te geven. Waar vele wetenschappelijke onderzoekers op wijzen, en waar ik mij bij aansluit, is het volgende (dit moet dus het *doel* zijn, waarnaar de politici hopelijk de *weg* vinden):

Het moet binnen enkele jaren komen tot algemene ontwapening — wederzijds en met contrôle.

Zolang dit doel niet bereikt is, zullen de politici van beide zijden wel vrezen (en waarschijnlijk terecht) dat de enige keuze naast het handhaven van beide militaire dreigsystemen, een capitulatie voor de andere partij is.

Als men van NAVO of BB spreekt — zoals soms gebeurt — als organisaties voor collectieve *veiligheid* of *beveiliging* van de bevolking, dan is dat alleen volksmisleiding: wederzijdse bedreiging *kan* bij *een enkele politieke vergissing* tot de ondergang van de

mensheid leiden. De mensheid verkiest dus thans het *„gevaarlijke leven op de vulkaan"* boven vreedzame capitulatie aan de tegenstander. Van *veilig*-zijn is geen sprake meer. Als ik mijn tweede stelling handhaaf, dan doe ik dit in het bewustzijn, dat het, in het besef hiervan, alleen van de handigheid van de politici zal afhangen in hoeverre het machtsevenwicht naar de ene of de andere zijde verschuift. Is het hierbij niet te defaitistisch te onderstellen dat de Westelijke politici zoveel onhandiger zouden zijn dan de Oostelijke? Toch hoop ik dat we van dit gebruik van wederzijdse handigheid (waarvan bedreiging met vergelding een essentieel deel is), zo spoedig mogelijk verlost zullen zijn door algemene ontwapening. Bij voortduren van de huidige toestand, lijkt mij de kans op een fatale politieke vergissing en vernietiging van de mensheid te groot.

Mijn tweede stelling is niet zuiver natuurwetenschappelijk, maar is (kennistheoretisch gesproken) een waarde-oordeel (uitdrukking van een waardering, niet van een feitelijkheid) — hetgeen ik even aangeduid heb door van ethisch te spreken. Dit geldt echter voor iedere politieke waardering — even goed als men spreekt van „politiek verantwoordelijkheidsgevoel". De opmerking van Kranenburg, die zich baseert op een tegenstelling tussen „ethisch" en „politiek verantwoordelijkheidsgevoel" lijkt mij dus niet relevant.

Sinds ongeveer 1954 (een jaar na Stalins dood) komen veel meer leidinggevende Russen naar het Westen dan vroeger. Het lijkt mij dat het Westen hiervan zoveel mogelijk gebruik moet maken, om hier eventuele onkunde betreffende feiten over atoomwapens en de internationale situatie te bestrijden, zolang de Oostelijke publieke opinie vrij ontoegankelijk blijft.

Welke *bewapeningssamenstelling* („New Look") zullen de militairen het meest efficient achten, zolang er geen ontwapening is en gegeven een bepaald defensiebudget en de superbom? Wellicht iets in de volgende geest: ongeveer gelijkelijke verdeling van de middelen over de volgende drie onderdelen:

a. bescherming bevolking (op grote schaal, in zuiver militair verband); verdediging tegen (atoom)bomaanvallen; radar etc. voor waarschuwingsdienst; meetapparatuur voor radioactivitei.

b. strategische luchtmacht voor „operatie- annibilatie": uitroeiing van de tegenstander met de superbom (tot de laatste moeder en zuigeling) ondanks zekere kans op zelfvernietiging.

c. conventionele bewapening voor locale conflicten en bij voorbeeld opvangen van parachutisten en saboteurs in tijd van wereldoorlog.

De *consequenties* van een dergelijke revolutionnaire „New Look" of van ontwapening zouden *voor vele particuliere bewapeningsindustrieën* met grote investeringen en hoge kosten voor research op lange termijn in economisch opzicht catastrofaal kunnen zijn. Het lijkt mij een socialistische taak, waartoe ook een klein land als Nederland aanzienlijk zou kunnen bijdragen, te zorgen dat het Westelijke aanpassingsvermogen om deze redenen niet verminderd wordt of de wil tot ontwapening vertraagd. De door de Russische propaganda sterk verbreide mededeling over vermindering van de mankracht van het Sowjet-leger betekent wellicht alleen de invoering van een „New Look". Laten we hopen dat dit geen teken is, dat de Oostelijke besluitvorming (door de andere economische structuur) hier veel sneller geweest is dan de Westelijke.

Welke *perspectieven* kan men verwachten als de vernietiging van de mensheid zich niet voltrekt en zonder de realiteit uit het oog te verliezen? Het lijkt mij dat we het volgende kunnen hopen: Voorlopig status-quo, handhaving van de verdeling van Korea, Duitsland en Vietnam; het probleem Formosa in de ijskast. Misschien kan een „koehandel" enkele van deze spanningen verminderen. *Desondanks* wederzijdse ontwapening met contrôle. Democratische ontwikkeling naar vrije meningsuiting in de Sowjet-Unie in 10 of 20 jaar.

Het Westen heeft in de NAVO een militair antwoord tegen geografisch scherp omlijnde agressie. Bij een ontwapeningsafspraak, die werkelijke veiligheid zou geven, zou men even goed onder ogen moeten zien dat zich minder duidelijke vormen van agressie kunnen voordoen: inmenging in burgeroorlog, grensincidenten etc. Inmenging van het Westen bij een opstand in Oost-Duitsland, van China bij een opstand in Zuid-Vietnam; een communistische stembusoverwinning in Indonesië, zijn thans alle wel mogelijkheden, die een explosie zouden kunnen veroorzaken. Het Westelijke antwoord in de NAVO op de Oostelijke uitdaging is wel zeer partieel: alleen door een snelle en weloverwogen liquidatie van de resten van het kolonialisme en doeltreffende hulp aan minder ontwikkelde gebieden, zal het Westen zijn prestige en zijn (soms alleen met de mond beleden) humanitaire idealen bij de volkeren van Afrika en Azië op langere termijn kunnen handhaven (overigens steeds in vreedzame wedijver met de Sowjet-Unie).

Deze uitweidingen heb ik mede gegeven als een soort inleiding op een collectieve verdediging van de natuuronderzoeker ten opzichte van de politicus: Hierbij kom ik terug op het begin van mijn eerste artikel in S en D en het begin van dit antwoord: het verschil in accent tussen de opvattingen van onderzoeker en politicus: De onderzoekers vinden vaak dat politici de gevaren te veel relativeren of onderschatten. De politici verwijten soms de onderzoekers van „paniekzaaien" of zelfs „in de kaart spelen van destructieve communistische krachten." Door de lezer te laten zien welke (socialistische) perspectieven ik mogelijk acht, hoop ik het laatstgenoemde verwijt te ontlopen.

H. A. TOLHOEK

Boekbespreking

W. Romein, Welvaart en Gezondheid. Uitgegeven ter gelegenheid van het zestigjarig bestaan van het Algemeen Ziekenfonds „Ziekenzorg" te Amsterdam in 1955.

Het algemeen ziekenfonds „Ziekenzorg" in Amsterdam bestaat zestig jaar. Het werd op 17 Juni 1895 in het leven geroepen als dochter-instelling van „Handwerkers Vriendenkring". De oprichting van dit ziekenfonds was, zoals de tegenwoordige voorzitter S. Broekman in zijn inleiding tot dit boek opmerkt, in meer dan één opzicht karakteristiek voor het sociale klimaat, waarin het initiatief tot de stichting van dit ziekenfonds ontstond.

Geboren in de sfeer van de opkomende arbeidersbeweging, in het centrum van Amsterdam, in de Jodenbuurt, waar meer sociale en socialistische initiatieven in die tijd ontstonden (A.N.D.B.), bestond de bijzondere taak van „Ziekenzorg" juist hierin, dat het een apparaat wilde zijn, dat de nadelige invloeden op de gezondheid van de materiële verwaarlozing van de arbeiders en hun gezinnen tot een minimum terug wilde brengen. Dit onderling, door de leden beheerde ziekenfonds, stelde zich tot doel, de geneeskundige hulpverlening aan de minder bemiddelde bevolking te organiseren en daardoor tevens te onttrekken aan instellingen, die de geneeskundige verzorging zagen als een middel tot verrijking in materiële zin.

„Ziekenzorg" is zijn oorsprong trouw gebleven. Het heeft geen feest gemaakt bij de herdenking van zijn zestigjarig bestaan, maar het heeft de journalist W. Romijn, bekend publicist op het gebied van sociaal-medische vraagstukken, opdracht verstrekt tot het schrijven van een boek, dat thans voor ons ligt. „Welvaart en Gezondheid" heet dit boek, en met deze titel is tegelijk reeds 'n zeer korte samenvatting van 't streven en programma

van „Ziekenzorg" zelf gegeven. Het verband tussen armoede en ziekte enerzijds, tussen welvaart en gezondheid anderzijds, in onze dagen minder sprekend dan voorheen, was voor de oprichters van „Ziekenzorg" maar al te duidelijk.

In een inleidend hoofdstuk bespreekt de schrijver diverse internationale aspecten van de verhouding tussen welvaart en gezondheidssituatie. Indien men tegenwoordig spreekt over onderontwikkelde gebieden, dan denkt men toch dadelijk aan de grote armoede met als begeleidend verschijnsel de treurige hygiënische omstandigheden, de hoge sterftecijfers, de in de verder ontwikkelde landen niet meer voorkomende ziekten, die in de onderontwikkelde landen nog steeds hun slachtoffers maken.

In de volgende hoofdstukken beperkt deze gedegen studie zich tot een beschrijving van de economische en hygiënische verhoudingen in West-Europa, waarbij deze verhoudingen vooral voor ons land nauwkeurig worden nagegaan. Ook in onze beroemde Gouden Eeuw was het met de sociale toestanden voor zover het de gehele bevolking betrof, slecht gesteld. Kinderarbeid was schering en inslag, ziekte en dood waarden rond onder de bevolking, die door lange werktijden en zeer gebrekkige voeding maar al te vaak weinig weerstand kon bieden.

In de achttiende eeuw was het niet veel beter. Tegenover de grachtenhuizen en buitens langs de Vecht van de rijke Amsterdamse kooplieden, stond de grote nood van de lagere klassen, die niet in staat waren, door eigen arbeid in het levensonderhoud te voorzien. Aan het einde der achttiende eeuw werd meer dan een kwart van de Amsterdamse bevolking door de diaconie bedeeld. De woningtoestanden waren miserabel, een schrijver uit 1799 merkt op, dat de jeugdige generatie van de arme sociale klasse zich slechts van het vee onderscheidde door de menselijke gedaante en de spraak.

De aardappel vormde in vele gevallen het voornaamste volksvoedsel, dat soms drie keer per dag gegeten werd, daar men te arm was om brood te kopen. Wortelen wisselden het menu soms af, maar wel zo vaak, dat in 1850 nog gesproken wordt van „achttien maal wortels in de week."

Van 1700 tot 1800 stierven in Amsterdam 165.000 mensen méér dan er geboren werden en dit ondanks het voor onze begrippen zeer hoge geboortecijfer.

Het was de grote pionier op het gebied der sociale geneeskunde, dokter Samuel Coronel, die in de tweede helft der negentiende eeuw door zijn publicaties over het verband tussen lange werktijden, slechte condities in fabrieken en werkplaatsen, de afschuwelijke toestanden bij de kinderarbeid, en de enorme ziekte- en sterftecijfers, de geesten probeerde wakker te schudden.

Werkelijke verbeteringen zouden echter eerst ontstaan, na de politieke bewustwording en organisatie van de arbeidersklasse in politieke partij en vakbeweging. De politieke en sociale strijd der arbeidersbeweging werd als het ware gesecondeerd door de organisatie voor de verbetering van de gezondheidszorg voor hen, door „Ziekenzorg" belichaamd.

De verbetering der sociaal-economische omstandigheden voor de gehele bevolking, welke de ontwikkeling in de twintigste eeuw in ons land heeft gekenmerkt, is ook merkbaar geworden in de ontwikkeling van de ziekte- en sterftecijfers van onze bevolking. Vanzelfsprekend heeft de ontwikkeling der geneeskunde hier ook in belangrijke mate aan bijgedragen. Maar het sociale klimaat is veranderd en de vorderingen der medische wetenschap zijn thans voor allen in ons land, onverschillig hun sociale groepering, bereikbaar geworden.

Een recent onderzoek in Amsterdam heeft aangetoond, dat de sterftecijfers voor de verschillende sociale klassen nagenoeg gelijk zijn geworden, slechts bij de zuigelingesterfte zien we nog verschillen naar sociale groepering, thans ten nadele van de kleine zelfstandigen, een groep die enerzijds minder bescherming van de overheid geniet dan de arbeidersklasse, anderzijds niet in staat is, door een tekort aan eigen middelen, op die wijze te profiteren

van de ontwikkeling der moderne, vooral praeventieve geneeskunde, als mogelijk en wenselijk is.

We willen de vooruitgang van welvaart en gezondheid, beiden nauw met elkaar verweven, illustreren met enkele cijfers, ontleend aan de rijke documentatie, waarmee W. Romijn zijn boek heeft voorzien.

Algemene sterfte in ons land per 1000 inwoners: 1850, 22,2; 1900, 17,9; 1954, 7,5.

Zuigelingsterfte (volgens velen de gevoeligste indicator van de gezondheidstoestand van een volk) per 1000 levendgeborenen: 1850, 169; 1900, 155; 1954, 21.

Sterfte aan diverse ziekten, per 100.000 inwoners

	tuberculose	mazelen	kinkhoest	difterie
1869	343,6	30,4	30,1	51,9
1900	170,8	25,8	22,9	13,5
1954	7,5	0,4	0,2	0,7

De strijd der arbeidersbeweging, begonnen tegen het einde der negentiende eeuw, heeft de democratie niet alleen op politiek terrein gebracht en voor een deel op sociaal gebied verwezenlijkt. De sociale democratie is ook doorgedrongen op het gebied van ziekte en dood. Met groot succes, zoals met dankbare herinnering aan de oprichters van „Ziekenzorg" geconstateerd mag worden.

W. Romein heeft met dit boek een werk geschreven, dat door zijn inhoud en documentatie, tot een standaardwerk op sociaal-medisch gebied in ons land is geworden.

Dit boek is een eer voor opdrachtgever, oprichters en het tegenwoordige bestuur van „Ziekenzorg", en schrijver samen.

J. Z. BARUCH

REDACTIONEEL

Het eerstvolgende nummer van het tijdschrift zal een bijzonder karakter dragen in verband met de herdenking van het tienjarig bestaan van de Partij van de Arbeid en met het oog hierop in de tweede week van februari verschijnen.

I

DE PLAATS VAN DE PARTIJ VAN DE ARBEID IN HET STAATKUNDIG LEVEN

„Is het ontstaan van de „rechtse" partijen verklaarbaar, hiermede is niet bewezen, dat zij ook voor een nieuwe en zo geheel andere tijd, met volstrekt andere eisen en vraagstukken, bestaansrecht zou hebben. Zij bleven voortleven, toen de schoolstrijd was gewonnen, toen zij hun algemene taak ten aanzien van de plaats van de christelijke volksgroepen in de Nederlandse volksgemeenschap hadden vervuld. Van één van de stuwende krachten in de Nederlandse staatkunde zijn zij, ondanks grote kwaliteiten van enkele harer leiders en ondanks belangrijke prestaties op het gebied van de wetgeving, de verstarrende machten geworden, die geleidelijk aan, ieder jaar meer, de gezonde democratische ontwikkeling in gevaar brengen."

DR. H. B. WIARDI BECKMAN
in het gedenkboek-Albarda, 1938.

J. A. W. BURGER

VOORTGEZETTE DEMOCRATISERING

Een democratische samenleving, waarin de leden als vrij gelijkgerechtigde personen, medezeggenschap genieten doch dientengevolge medeverantwoordelijkheid aanvaarden voor de publieke zaak, zien wij als één der middelen tot en een der doeleinden van een socialistische orde.

Het is jammer genoeg niet zo, dat in dit opzicht een geleidelijke rechtstreekse ontwikkeling in de wereld kan worden geconstateerd, veeleer schoksgewijze veranderingen soms ten goede soms ten kwade. Herhaaldelijk zijn in beginsel als democratisch georganiseerde naties teruggevallen tot machtsverhoudingen, waarin de minderheid ja zelfs de meerderheid niet tot haar recht komt. Soms vermochten de leiders der democratie geen beleid te voeren dat in toenemende mate overtuigend en aanvaardbaar was voor een steeds groter deel der bevolking. Soms ook werden door minderheden de democratische vrijheden zodanig misbruikt dat de morele waarde daarvan werd ondermijnd in het bewustzijn der massa.

De handhaving ener democratische orde vereist derhalve dat die altijd weer verankerd moet zijn in wat de gemiddelde man of vrouw als normaal en behoorlijk beschouwt en voorts dat niet geschroomd mag worden zich krachtig te weer te stellen tegen het misbruiken van democratische rechten, tegen welke belangengroepen dan ook. Het huidige Frankrijk laat ons teleurstellenderwijze zien, hoe gebrek aan doelbewust bewind der democratische meerderheid en het niets ontziend uitbuiten van democratische mogelijkheden door belangengroepen wie de publieke zaak koud laat, tot ondermijning leidt van de samenlevingsvorm der democratie, hoezeer die als de hoogste menselijke ontwikkelingsvorm der samenleving moet worden erkend.

In ons land heeft ook de Partij van de Arbeid zorgvuldig getracht de democratie het aanzien te doen behouden, die zij verdient. Uit het hierna volgende relaas zal blijken hoe veelvuldig daarmee ook vragen van beperkte allure zijn gemoeid, die niettemin wezenlijk zijn voor het welslagen der democratie.

Altijd toch gaat het weer om het vertrouwen der doorsnee staatsburgers.

Het parlementaire stelsel is slechts een aspect van een democratische samenleving, het staatkundige en politieke rakende.

Bovendien is in onze huidige samenleving die staatkundige en politieke democratie eerst in wording. Toch heeft men op dit terrein reeds heel wat minder dan op maatschappelijk terrein, ongecontroleerde macht op grond van speciale posities, veel minder derhalve dan willekeurig over wijze van leven en werken van anderen, kan worden beschikt. Maar ook in het maatschappelijk leven heeft in de laatste tien jaren

verruiming van maatschappelijke verhoudingen plaats gevonden. In het bijzonder met betrekking tot het bedrijfsleven door middel van de Publiekrechterlijke Bedrijfsorganisatie, die enigszins op gang begint te komen. Voorts is dan de nog niet gerealiseerd, maar wel door het parlement aanvaarde wettelijke regeling voor de ondernemingsraden. De P.v.d.A.-fractie heeft die ontwikkeling met instemming begroet en gesteund, zij het dat zij – en dat ziet zij als een democratische eis – de nodige waakzaamheid heeft betracht en nog betracht, ter verzekering van een gewaarborgd algemeen belang, waarvan het belang der consumenten o.a. deel uitmaakt.

De staatkundig-politieke ontwikkeling na de bevrijding

Maar het leeuwenaandeel van de huidige democratische verhoudingen moet gezocht worden in het staatkundig en politieke vlak. Toen wij in 1945 voor een nieuw begin stonden, volgde eerst een periode van een parlement-loze regering. Daarna kwam er een benoemd nood-parlement. In het politieke vlak wordt deze periode tot de verkiezingen van 1946 gekenmerkt door hoop op en vrees voor vernieuwingskansen, met als resultaat in menig opzicht een terugkeer naar de verhoudingen van voor 1940. Ondanks het feit dat er veel minder vernieuwing kwam dan velen in de bezettingstijd gehoopt hadden, bleef toch in ieder geval de tot stand koming van de P.v.d.A. als resultante van die hoop.

Dat er weer een via algemeen kiesrecht verkozen volksvertegenwoordiging kwam, dat er weer politieke partijen kwamen was vanzelfsprekend als tastbaar bewijs van een levende democratie. Het aantal splinterpartijen – een gevaar voor de parlementaire democratie zowel uit een oogpunt van reële politieke machtsvorming als uit een oogpunt van parlementaire efficiency – bleef binnen niet onaanvaardbare grenzen. Aanvankelijk was alle aandacht gericht op herstel en wederopbouw. Daarna kwamen we voor zo zware internationale en nationale opgaven te staan, als men zich in de vooroorlogse tijd niet kon voorstellen. (Indonesië, Korea, industrialisatie, volkshuisvesting, onderwijs). Het kabinet bestond uit een voor Nederland verrassend klein aantal partijen (maar twee), die van 1946–1948 een effectieve regeringsactiviteit mogelijk maakte, door een regering die zich geruggesteund gevoelde door een beperkte maar krachtige combinatie van regeringspartijen in de Kamer, terwijl daartegenover een gedifferentieerde oppositie stond. Dit beloofde een belangrijke impuls te zullen worden voor onze toekomstige parlementaire ontwikkeling. Het heeft echter niet mogen zijn. Hoewel men niet kan zeggen, dat de P.v.d.A. daarna veranderde in beginselen, program en praktisch politiek handelen, bleek de volgende jaren van een tendens om de politieke en parlementaire verhoudingen in Nederland ten dele weer tot die van voor de oorlog terug te doen vallen.

De verbetering van de parlementaire werkwijze

Dit bleek ook bij de pogingen, vooral van de zijde van de P.v.d.A.-fractie aangewend om tot een betere werking van de parlementaire machine te komen. Het voorstel-Van der Goes c.s. tot wijziging van de in het Reglement van Orde neergelegde parlementaire procedure getuigde daarvan. Het voorstel betrof het opvoeren van de parlementaire efficiency, zowel t.a.v. de wetgevende arbeid – met name de schriftelijke

voorbereiding der door de Regering ingediende wetsvoorstellen, als de parlementaire contrôle op het regeringsbeleid.

Het meest onbevredigende in de tot voor enkele jaren gevolgde parlementaire werkwijze, was de voorbehandeling der wetsontwerpen in de via periodieke loting uit de Kamer gekozen vijf afdelingen, elk van twintig leden. Waren deze afdelingen wellicht vroeger overeenkomstig de oorspronkelijke bedoeling, groepen waarin een vertrouwelijke en degelijke discussie van alle leden mogelijk was – op de basis waarvan de vijf rapporten van deze discussies tenslotte in het z.g. Voorlopig Verslag werden gecombineerd – in latere tijd was de praktijk zeker niet meer in overeenstemming met deze bedoeling. Het gesprek – dat in vele gevallen nauwelijks meer een gesprek is – wordt gevoerd aan de hand van door de betrokken deskundigen van elk der fracties opgestelde nota's, die in alle vijf de afdelingen gelijkluidend worden ingediend en op de grondslag waarvan dan het Voorlopig Verslag wordt opgemaakt. Daartoe nu konden veel eenvoudiger de betrokken deskundigen uit de verschillende fractie in kleine kring bij elkaar worden gebracht. De politieke aspecten en algemene oriëntering der niet-deskundige leden komt voornamelijk en naar onze ervaring op bevredigende wijze tot haar recht in het voorafgaande beraad der fracties.

Reeds voor de oorlog was er een ontwikkeling ingezet, die de oorspronkelijk bedoelde opzet en het karakter der afdelingen had verzwakt. Namelijk door de instelling van vaste commissies van deskundigen ter voorbereiding van wetsontwerpen van technische of specialistische aard, die op eenzelfde gebied van regeringsactiviteit lagen, alsmede door het incidenteel aanwijzen van een deskundige commissie van kamerleden voor een wetsontwerp van speciale aard.

Het voorstel-Van der Goes c.s. probeerde nu door de instelling van vaste deskundige commissies per begrotingshoofdstuk of ook voor bepaalde andere beperkte gebieden van overheidsbemoeiing – tot de beraadslagingen waarvan ook andere belangstellende kamerleden toegang zouden hebben – de afdelingen overbodig te maken. Aldus kon het gehele voorbereidende werk met betrekking tot ingediende wetsontwerpen – inclusief de ook wetsontwerpen zijnde begrotingshoofdstukken – naar de voorgestelde vaste commissies worden overgeschakeld. Tevens zou daarmee kunnen worden bereikt, dat deze vaste commissies een meer functioneel en effectiever contact met de corresponderende ministers en hun departementen zouden kunnen onderhouden.

De neiging om het bestaande althans ten dele te behouden was echter zo sterk dat Van der Goes zich erbij moest neerleggen, dat de voorgestelde vaste commissies wel aanvaard werden, en zij met name ook de begrotingsbehandeling voor te bereiden zouden krijgen, maar de wetsontwerpen nog als regel naar de afdelingen ter behandeling zouden worden gezonden, tenzij de Kamer anders zou beslissen. In dit laatste voorbehoud zit dus nu de mogelijkheid, dat de Kamer, daartoe, door de omstandigheden gedwongen, steeds meer gaat besluiten, en daardoor langs geleidelijke weg tenslotte toch volledig geaccepteerd zal worden, dat de oude werkwijze, ook met betrekking tot de wetsontwerpen, niet meer te handhaven is.

Ook de Algemene politieke en financiële beschouwingen van de begroting zouden nog de afdelingen moeten passeren teneinde de zo hoog geroemde algemene politieke oriëntatie voor alle leden via deze discussies te kunnen behouden. In dit laatste resultaat van de tegenhoudende meerderheid is echter ondertussen een bres geslagen,

doordat op grond van de tijdnood bij de begrotingsbehandeling reeds spoedig na de discussies over het voorstel-Van der Goes c.s. besloten werd om de Algemene politieke beschouwingen zonder schriftelijke voorbereiding, dus zonder discussie in de afdelingen, „fris van de lever", in begin october te doen plaats vinden.

Nog een andere wijziging van het Reglement van Orde mag genoemd worden. Deze stond in verband met de Grondwetswijziging van 1952, die het mogelijk maakt, dat internationale verdragen — die immers een wettelijke bekrachtiging behoeven — zonder een parlementaire behandeling kunnen worden goedgekeurd, wanneer niet minstens twintig leden van de Kamer de wens tot zulk een behandeling hebben kenbaar gemaakt. Een voorstel tot aanpassing van het Reglement van Orde bij deze bepaling bleek noodzakelijk. Deze werd ingediend door de voorzitters van de grotere democratische fracties (voorstel Romme c.s.). Echter rees verzet tegen een onderdeel van dit voorstel, waarmede bedoeld werd dat na het kenbaar maken van de hierboven vermelde wens van minstens twintig leden, toch nog weigering der parlementaire behandeling mogelijk zou zijn, wanneer de meerderheid van de Kamer deze niet zou wensen. Daartegen tekende een amendement Burger c.s. verzet aan, als bevattende een onderdrukking van de rechten der minderheden in de Kamer. Dit verzet had resultaat, het amendement werd aangenomen.

Intussen, vele wensen zijn nog onvervuld.

Wij denken bijv. aan de nijpende vraag hoe het parlementslid zijn veelomvattende taak naar behoren kan verrichten. Immers erkent dient te worden dat het kamerlidmaatschap, nog afgezien van de fractievoorzitters volledige dagtaak is geworden. Wil er van enige effectieve parlementaire contrôle op het regeringsbeleid sprake zijn, dan is specialisatie een onontkoombare noodzakelijkheid, te noodzakelijker gegeven de veelheid en gecompliceerdheid der overheidstaken. Toch dient men naast de kennis van en de aandacht voor de eigen sector in de grote lijn ook op de hoogte te blijven van wat zich op andere gebieden afspeelt. Wij noemen in de eerste plaats de algemene politieke situatie, die immers een bepalende factor blijft van alles wat er in de deelgebieden mogelijk is of tot stand komt. Daarnaast dient men, ook al weer in de grote lijn, de problemen van de andere sectoren te blijven volgen. Men zal immers te eniger tijd in het fractie-beraad ten aanzien van hoofdpunten een oordeel moeten kunnen vormen en een verantwoorde keuze moeten kunnen maken. Dat geldt voor de buitenlandse politiek, voor de grote lijn van de financiële belastingpolitiek, voor de hoofdlijnen van belangrijke wetsontwerpen als bijv. de definitieve ouderdomsvoorziening en het Delta-plan, voor het algemene beleid met betrekking tot sociale zaken en maatschappelijk werk, om maar enkele voorbeelden te noemen. Na informatie door de betrokken deskundigen zal men in staat moeten zijn een oordeel te vormen. Dat oordeel zal, gezien de politieke gelijkgezindheid en op de grondslag van een door allen onderschreven program in het algemeen gelijkgericht zijn, hoewel dat dan best op bepaalde punten anders kan zijn, dan de deskundigen oorspronkelijk zich gedacht hadden. En wanneer men het eens niet eens kan worden, een geenszins uitzonderlijke denkbaarheid in een levende politieke organisatie, dan eist de afwijkende mening bevredigende argumentatie. Fractie-discipline kent de P.v.d.A.-fractie gelukkig niet, al zal altijd door diepgaand overleg gepoogd worden om tot overeenstemming te geraken.

Eén van de meest tijdrovende sectoren van de parlementaire werkzaamheid is dat deel van het werk, dat gewijd is aan het speciale gebied van overheidsbemoeiing, dat men in het kader van de taakverdeling in de fractie als speciaal terrein heeft toegewezen gekregen, waarvoor men „specialist" is of maar moet zien te worden. Daaraan behoort veel studie, veel tijd voor oriënterende contacten binnen en buiten partijverband en ook dikwijls vele bezoeken ter plaatse te worden besteed. Waarbij dan nog komt, dat een essentieel onderdeel van de werkzaamheden bestaat uit voorlichtende en andere activiteiten in het verband der eigen partij: spreekbeurten e.d.

En dat alles hebben velen te doen zonder daarbij de beschikking te hebben over hulp van administratieve of technische aard, daar men die zich op de grondslag van de huidige schadeloosstelling niet kan permitteren. Vergeleken met verschillende buitenlandse parlementen zijn wij op dit punt bepaald achterlijk. Dat geldt trouwens ook ten aanzien van de behuizing en inrichting van ons parlementsgebouw, al mogen wij dankbaar zijn voor het feit, dat in de afgelopen jaren enige verbetering is aangebracht doordat de fracties een eigen vergaderruimte verkregen.

Daarbij komt nog, dat het peil van de dikwijls onvermijdelijke onkosten en dat van de schadeloosstelling zodanig zijn, dat ook uit dien hoofde goede krachten zich genoodzaakt zien ofwel een kamerlidmaatschap te weigeren ofwel met één of enkele bijfuncties te combineren, waardoor enerzijds de belasting wel groter wordt, maar anderzijds de vereiste bewegingsruimte wat meer benaderd wordt.

Soms zijn deze combinaties voor vervulling van het kamerlidmaatschap meer of minder onmisbaar. Zo is het zeker heilzaam, dat daadwerkelijk als vakbondsbestuurder werkzame partijgenoten deel uitmaken van de kamerfractie. Soms vloeien ook dergelijke functies bijna vanzelfsprekend voort uit het kamerlidmaatschap en kan men ze — ook in het kader van onze hele beweging — moeilijk afwijzen. Maar zij betekenen voor het goed vervullen van het kamerlidmaatschap veeltijds een ernstige belemmering, minder sterk gevoeld in tijden van rust in het kamerwerk, te sterker echter in tijden van parlementaire drukte.

Wij willen in dit verband nog op één aspect wijzen, dat ook aanleiding tot zorg geeft. Zelfs een grote fractie als die van de P.v.d.A. waarvan de leden in de loop van het parlementaire jaar regelmatig alle delen van het land bezoeken voor spreekbeurten en andere contacten, heeft het als een bezwaar gevoeld, dat er een onvoldoende permanent contact van de fractie is met de gewesten en de federaties van het land. Dat geldt met name voor de ver van de randstad Holland liggende gewesten. Zelfs wanneer in zo'n gewest een kamerlid woont, wel of niet voor dat gewest zitting hebbend, kan er, wanneer zo'n lid vol bezet is met de hierboven vermelde werkzaamheden, wel eens sprake zijn van een onvoldoende permanent contact.

Fractiereizen en spreekuren hebben daarin wel enige verbetering gebracht. Misschien zal er een mogelijkheid komen om in de op dit punt gevoelde tekorten te voorzien bij de komende kameruitbreiding. Het motief voor deze vergroting van ons aantal parlementsleden was intussen vooral het feit, dat een belangrijk deel van de huidige kamers in de afgelopen tien jaar in steeds sterker mate in beslag genomen is door de in die tijd zo toegenomen internationale, in het bijzonder ook europese parlementaire activiteiten.

Het is dus wel duidelijk, dat er ter verbetering van het parlementaire werk nog

veel dient te geschieden. Een gezonde democratie hangt behalve van een sterke en weerbare democratische gezindheid zeker ook in belangrijke mate af van een doeltreffende werking ervan. Daarom zijn de hiervoor gestelde vraagstukken door de P.v.d.A.-fractie in de afgelopen tien jaar bij voortduring op de voorgrond geplaatst en zal zij ook in de toekomst naar verbetering blijven streven.

Is er voldoende contact tussen volk en parlement?

Een gezonde democratie leeft in sterke mate bij de gratie van een levend contact tussen volksvertegenwoordiging en kiezers. Een groot deel van deze noodzakelijke wisselwerking tussen volksvertegenwoordigers en actief belangstellende kiezers vindt plaats via de kanalen der politieke partijen.

In 't algemeen trouwens kunnen de kiezers onze volksvertegenwoordiging en onze volksvertegenwoordigers gemakkelijker bereiken wanneer deze kiezers op de één of andere wijze in een groep ter behartiging van belangen of ter bevordering van bepaalde gedachten georganiseerd zijn. Anderzijds voltrekt zich in de Kamer ook steeds meer de ontwikkeling, waardoor met betrekking van zaken die het algemeen belang raken en de kiezers niet te zeer politiek verdeeld houden, de betrokken Vaste Commissies het contact met deze kiezers opnemen inplaats dat dit moet geschieden met de deskundige volksvertegenwoordigers der verschillende fracties afzonderlijk. Dat neemt niet weg, dat er onder de bevolking vele persoonlijke noden en wensen zijn, waaraan niet de aandacht gegeven kan worden, die nodig zou zijn. Is er dus de vraag of de volksvertegenwoordiging voldoende indrukken opdoet van wat er in ons volk leeft, er is ook de vraag of de betekenis van de parlementaire werkzaamheden op be-

vredigende wijze tot de kiezers doordringt, waardoor deze de gelegenheid krijgen met de behandeling van de publieke zaak mee te leven.

Dit contact tussen volksvertegenwoordiger en kiezers lijkt in een land als Engeland levendiger dan hier. Het daar heersende districtenstelsel en de daarbij behorende persoonlijke band tussen dit district en de voor dit district verkozen volksvertegenwoordiger zullen hiervan, met de „public sprint" van de Brit wel de redenen zijn. Ook pers en radio wijden daar meer aandacht aan het parlementaire werk. Het instituut van de mondelinge vragen over actuele onderwerpen, het plaatsen van de uitkomsten daarvan op een belangrijke bladzijde van de krant, het zijn zeker ook tekenen van een meer centrale plaats van het parlement in het volksleven. In ons land is het instituut van de mondelinge vragen door de huidige kamervoorzitter sterk gestimuleerd ter vervanging van de hier tot nu toe voornamelijk gebezigde schriftelijke vragen. Een initiatief, dat door de P.v.d.A.-fractie van harte is ondersteund, maar dat toch voorlopig minder resultaat afwerpt dan gehoopt werd.

Dit geldt evenzeer ten aanzien van de functies die pers en radio ten deze vervullen. Wat het A.N.P. per radio over de kamervergaderingen weergeeft is wel erg summier vergelijken bijv. weer met de verslagen van de B.B.C. Van belang is, dat verschillende radioverenigingen aandacht aan deze taak zijn gaan wijden door het laten optreden van sprekers, die hetzij incidenteel over hun werkterrein voorlichten, hetzij periodiek in een combinatie van opinie-vormende beschouwing en verslag op gezette tijden voor de microfoon terugkomen.

Hoewel men de verbondenheid van de pers, althans van een deel daarvan, met bepaalde politieke partijen zeer goed en als gezond kan aanvaarden, is het toch niet te ontkennen, dat vooral in de laatste jaren deze verbondenheid bij bepaalde dagbladen zich wel eens opvallend eenzijdig en daardoor misleidend manifesteert op het punt van de parlementaire verslaggeving. Dan blijkt, hoezeer ook het hoge goed van de persvrijheid misbruikt kan worden. Wij missen in ons land een objectief en voor allen toegankelijk verslag, waaraan men tenminste de persverslagen kan toetsen. Het helaas in de twintiger jaren afgeschafte „kort verslag" is nog niet vergeten. Dit tegen zeer lage abonnementsprijs via de dagbladen gedistribueerd verkort verslag was een reële aansporing voor de parlementaire verslaggevers om de objectiviteit en bevattelijkheid zoveel mogelijk te betrachten.

Verhouding regering–parlement

De verhouding tussen regering en parlement is een oud probleem: de vraag, welke invloed elk dezer organen van staatsbestel, die op elkaar aangewezen zijn als partners, maar anderzijds zeker ook tegenstrijdige functies vervullen, moet worden toegekend. Een regering, die niet werkelijk regeert, maar achter allerlei incidentele opinies in het parlement aanloopt, zal niet de autoriteit hebben, die het gezag behoeft. Maar een regering, die verdeeldheden in het parlement uitbuit voor haar overwicht, ten koste van het gezag van het parlement, dient de democratie niet. Het is wenselijk, dat een parlement de regering zodanige mogelijkheid tot overwicht niet geeft, door te vermijden dat het in onderlinge verdeeldheid geen constructieve kracht kan ontwikkelen. Hier raken we één der meest wezenlijke problemen der parlementaire democratie, namelijk om de vaak fundamenteel tegengesteld gerichte krachten in de

politieke partijen, niet tot een dadenloos evenwicht te doen verworden, maar tot stuwing, ten bate van de samenleving als geheel. Het parlement moet een positieve krachtenresultante opleveren, waarmee het kabinet metterdaad rekening houdt, zonder dat zijn beleid daarvan het resultaat is.

Het feit van meningsverschillen en conflicten op zichzelf, ligt in de natuur der parlementaire zaken. Daarin behoeft niet onmiddellijk het begin van onhoudbare spanningen en regeringscrises te worden gezien. Zeer ernstig waren niettemin de talrijke conflicten tussen de K.V.P.-er Lucas — gesteund door vele medestanders van andere fracties — met enerzijds zijn wensen tot inkrimping der staatstaak en verlaging der belastingen, anderzijds de vele en kostbare wensen van geestverwante Kamerleden, die op andere gebieden van staatsbemoeiing, uitbreiding van de staatstaak wensen. Tegenover dit tegenstrijdige streven stond aanvankelijk een tot het uiterste, vaak tegen parlementaire wens, vasthoudende minister Lieftinck, later een soepeler minister Van de Kieft, die overigens waar nodig, ook „neen" wist te zeggen. Een diepgaand meningsverschil bleek ook tussen de P.v.d.A.-fractie en minister Zijlstra over de financiering van het Soda-bedrijf te Delfzijl, het meningsverschil voorts tussen de P.v.d.A.-fractie en minister Van de Kieft over de verlenging van de concessieverlening aan de Domaniale Mijn en dat tussen dezelfde fractie en minister Donker over de afwikkeling van de rechtsspraak betreffende ten onrechte als politiek delinquent gedetineerden. Welhaast steeds wist de regering een parlementaire meerderheid te verkrijgen. Dat was niet het geval in een conflict, dat meer symptomatisch dan incidenteel was, namelijk betreffende de huurverhogingsvoorstellen in 1955 van minister Witte, gesteund door het kabinet. Een conflict, waaraan een duidelijke standpuntsbepaling van de P.v.d.A.-fractie — die bekend was — voorafging. Het leek alsof in toenemende mate zich een Kamermeerderheid ontwikkelde, die de P.v.d.A. slechts wilde laten kiezen tussen buigen of uit de regering treden. Een meerderheid, die iedere verdere stap tot omvorming der maatschappelijke orde vanaf het „ieder voor zich" naar het „recht voor allen" hardnekkig afwijst.

Niets was meer verheugend, dan dat *toen* herstel mogelijk is gebleken, niet zonder bijdrage van de zijde der P.v.d.A. Tweede Kamerfractie. Men bedenke ook, dat het wetsontwerp tot definitieve oudedagsvoorziening in dat tijdsbestek, nog niet ter tafel was. Maar daarmede is de achtergrond van dit conflict niet weggenomen, zodat met name de ontwikkeling van het loonbeleid zorgelijk is.

Gekomen aan de ruimtelimiet dezer uiteenzetting, treft mij terecht het verwijt geen aandacht te hebben besteed aan vragen der democratie van groter allure. De erkenning van internationaal verdragsgezag boven de nationale grondwet. De ontwikkeling van de nationale gemeenschap tot een statenorganisatie door middel van het Statuut van het Koninkrijk der Nederlanden. De zware defensie inspanning, in internationaal verband, tot handhaving ener vrije democratische ontwikkelingsmogelijkheid. En bovenal de binnen onze directe opgave liggende noodzaak om te verhinderen, dat de op zich zelf zo toe te juichen internationale en supranationale samenwerking in Benelux-verband, in Europees en Westers verband in het algemeen, zich niet ontwikkelt ten koste van het parlementaire contrôlerecht.

Juist het besef van de belangrijkheid dier vraagstukken, heeft mij weerhouden, die in een bestek, dat slechts een aanduidend overzicht toeliet, te behandelen.

GEERT RUYGERS

CHRISTENDOM EN SOCIALISME

De verhouding van PvdA en KVP

Toen in 1946 de eerste verkiezingen na de bevrijding waren gehouden, kwam er een kabinet tot stand, dat steunde op de twee grootste partijen, de K.V.P. en de P.v.d.A. Dr. Beel werd minister-president en hij was het, die aan de regeringscoalitie de naam gaf van „het nieuwe bestand".

„Het nieuwe bestand" betekende iets, ook in de gedachtengang van dr. Beel. Het betekende, dat een nieuwe bladzijde was opgeslagen in de politieke geschiedenis van ons land. Tot aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog had het systeem van de rechtse coalitie zich weten te handhaven. Ondanks de zwakke en fantasieloze politiek, die in de dertiger jaren de morele en materiële ellende van vierhonderd duizend werklozen opofferde aan de belangen der gevestigde orde. Het stoelen op de gemeenschappelijke wortel des geloofs, dat was voor de toenmalige rechtse partijen de laatste politieke wijsheid en mgr. Nolens blokkeerde de weg tot wezenlijke vernieuwing, toen hij de mogelijkheid van een rooms-rode coalitie veroordeelde als „de uiterste noodzaak". Doch wat voor Nolens „uiterste noodzaak" was, dat deed dr. Beel, niet in de eerste plaats op grond van de feitelijke politieke krachtsverhoudingen, doch in de eerste plaats op grond van een gewijzigd politiek inzicht. De politieke verandering in 1946 was het resultaat van een verandering van mentaliteit in de toenmalige K.V.P. Daarom was het inderdaad zo, dat met „het nieuwe bestand" een nieuwe bladzijde was opgeslagen in de politieke geschiedenis van ons land.

Het nieuwe bestand was niet het gevolg van een zogenaamd „mistige sfeer", die volgens prof. Romme in de eerste tijd na de bevrijding zou hebben bestaan. Er was toenmaals ook in brede kring van de K.V.P. een duidelijke vernieuwingswil. Er waren een grotere geestelijke openheid en een grotere bereidheid tot samenwerking, men geloofde niet meer in de alleenzaligmakendheid van de rechtse coalitie, er leefde een duidelijk verlangen naar politieke en maatschappelijke vernieuwing. Dit alles had zijn uitdrukking gevonden in het feit, dat de K.V.P. na de oorlog niet was teruggekeerd als de confessionele eenheidspartij die zij vóór de oorlog was, doch als een progressieve programpartij. Het was dit progressieve program-karakter van de K.V.P. dat het nieuwe bestand mogelijk maakte.

Uiteraard had niet ieder in de K.V.P.-wereld deze mentaliteitsverandering meegemaakt. Er waren conservatieve elementen, die zich naderhand rondom Welter zouden groeperen. Er was iemand als prof. Duynstee, die later het nieuwe bestand zou verontschuldigen als politieke tactiek, nodig om in de eerste na-oorlogse tijd de arbeiders zoet te houden. Maar in 1946 was dit in de K.V.P. niet de overheersende

stemming. Nooit opgehelderd is de vraag, in hoeverre prof. Romme uit innerlijke overtuiging achter de politiek van het nieuwe bestand heeft gestaan. Maar het feit, dat dr. Beel deze politiek heeft kunnen voeren, laat zich nauwelijks anders verklaren dan dat deze politiek beantwoordde aan hetgeen toenmaals in brede kring van de K.V.P. leefde, met name ook bij de K.A.B.

Het is wellicht nuttig een ogenblik nog wat dieper bij de achtergronden van dit alles stil te staan. In het na-oorlogse „Christofoor" leefde algemeen de overtuiging, dat het wenselijk was, dat christendom en socialisme elkaar ergens zouden kunnen ontmoeten op een gemeenschappelijk vlak. Men aanvaardde niet meer dat christendom en socialisme noodzakelijk tegenover elkaar zouden staan als water en vuur. Er was geen eensgezinde overtuiging, hoe deze ontmoeting het beste kon worden bevorderd, maar men was het eens over de betekenis van deze ontmoeting, zowel om politieke en maatschappelijke alsook om geestelijke beweegredenen. Het was de verantwoordelijkheid voor een verarmd, verwoest en geestelijk ontredderd Europa, die steun gaf aan dit verlangen naar een eerlijke en waarachtige ontmoeting tussen christendom en socialisme.

Ditzelfde verlangen leefde ver buiten de Christofoor-groep. De Partij van de Arbeid werd uit ditzelfde verlangen geboren en het leefde eveneens bij velen in de K.V.P. Daarom kan men zeggen, dat men de gedachte van het nieuwe bestand nooit helemaal recht doet, als men daarbij ook niet betrekt het dieper liggende vraagstuk van de ontmoeting tussen christendom en socialisme.

Helaas laat, Europees gezien, de verwezenlijking van dit ideaal nog veel te wensen over. In verschillende landen is de feitelijke ontwikkeling in de afgelopen tien jaar in tegenovergestelde richting gegaan. In Duitsland staan christendemocraten en socialisten verbitterd tegenover elkaar. In België heeft het schoolvraagstuk katholieken en socialisten in een strijd gewikkeld, die het land soms op de rand van een burgeroorlog leek te brengen. Hetzelfde schoolvraagstuk heeft er in Frankrijk op beslissende wijze toe bijgedragen, dat de M.R.P., gestart als een duidelijke niet-confessionele progressieve programpartij, hoe langer hoe meer in het rechtse blok is terechtgekomen. Vaak lijkt het, alsof Europa onmachtig is in eigen huis orde op zaken te stellen. Een werkelijke ontmoeting tussen christendom en socialisme zou in alle Europese landen de grondslag leggen voor een stabiele regering, voor een politiek, die het maatschappelijke vraagstuk metterdaad tot een oplossing zou kunnen brengen en die Europa opnieuw een plaats gaf in de wereld. Maar men kan het schijnbaar niet opbrengen. De scheppende politieke krachten leggen het af tegen politieke partijzucht, groepsbelang en fanatisme over en weer. Europa leeft aan de rand van de afgrond en vergeet, dat zijn bestaan op het spel staat.

In het Nederland van vandaag lijkt het niet overbodig op dit alles eens uitdrukkelijk te wijzen. De wijze, waarop in de Partij van de Arbeid de ontmoeting tussen christendom en socialisme heeft plaatsgehad, blijft een voorbeeld voor Europa. Men kan er de betekenis van nauwelijks hoog genoeg aanslaan en die betekenis reikt aanzienlijk verder dan enkel het politieke vlak. Maar Welter en Duynstee zouden het liefst terugkeren naar de vooroorlogse rechtse coalitie en de Partij van de Arbeid in de oppositie dringen. Om dat te bereiken wordt van de Partij van de Arbeid, van de doorbraak en het socialisme opzettelijk en stelselmatig een vertekend beeld gegeven,

worden de wezenlijke waarden, waarvoor de Partij van de Arbeid op de bres staat, miskend en gebagatelliseerd. Bekrompen partijpolitieke overwegingen en dom conservatisme lopen storm tegen een nieuwe conceptie, die in de eerste plaats een appel is aan de zedelijke verantwoordelijkheid van ons allen, van christenen en niet-christenen.

Tien jaar na de oorlog kan men, helaas, niet meer zeggen, dat het verlangen naar een ontmoeting tussen christendom en socialisme in de katholieke wereld nog naar voren treedt, zoals dat in 1946 het geval was.

Het is het noodlot van iedere confessionele partij, dat zij „het onverzoenbare wil verzoenen", namelijk politieke programpartij zijn en confessionele eenheidspartij zijn. Beide verlangens zijn innerlijk tegenstrijdig. Een duidelijke politieke programpartij zal de moed hebben om afwijkende meningen te rechter- en te linkerzijde af te schrijven, zoals pater Stokman het zelf eens heeft geformuleerd. Een partij, die in de eerste plaats confessionele eenheidspartij is, zal de betekenis van het politieke program ter wille van de eenheid naar de achtergrond schuiven, zal bijvoorbeeld uit dien hoofde de tegenstelling tussen conservatief en progressief in de ban doen. Naarmate het een wordt geaccentueerd, verzwakt de betekenis van het andere.

Ook de K.V.P. is er nooit in geslaagd dit onverzoenbare te verzoenen. In de loop van haar geschiedenis viel het accent beurtelings op het een of het ander. In de dagen van Schaepman was de R.K. Staatspartij duidelijk een politieke programpartij, in de periode tussen de twee wereldoorlogen overwoog het karakter van confessionele eenheidspartij. Na de oorlog was de K.V.P. aanvankelijk politieke programpartij, doch geleidelijk aan is het karakter van confessionele eenheidspartij weer overheersend geworden.

Waar liggen de oorzaken van deze koerswijziging?

Uiteraard heeft ook de K.V.P. gestaan onder de zuigkracht van het verlangen naar restauratie, dat in de latere jaren na de oorlog het aanvankelijke vernieuwingsstreven deed wegebben. De toenemende welvaart werkte dit nog in de hand. Maar belangrijker nog was, dat in politiek opzicht de P.v.d.A. de meerdere bleek van de K.V.P., ofschoon zij beide deel uitmaakten van de regering. Op de werkelijk belangrijke momenten van het na-oorlogse politieke leven kwamen de dingen weliswaar niet zonder medewerking van de K.V.P. tot stand, maar was het toch de P.v.d.A., die de weg markeerde. Zo was het met de souvereiniteitsoverdracht, met de sanering van onze financiën, met de ouderdomsvoorziening, met het herstel van onze landbouw, met de eerste verwezenlijkingen van het gelijke kansen voor allen, enz. Terecht moesten de kiezers daaruit wel de conclusie trekken, dat in de ontwikkeling van het politieke leven de grootste trekkracht uitging van de P.v.d.A. Dit heeft geleid tot de verkiezingsuitslag van 1952, duidelijke overwinning voor de P.v.d.A., even duidelijke nederlaag voor de K.V.P.

Deze verkiezingsuitslag van 1952 heeft de verdere ontwikkeling bepaald. Vooral de slag, dat de K.V.P. toen had opgehouden de grootste politieke partij des lands te zijn, was kennelijk hard aangekomen. Opnieuw de grootste partij te worden, dat werd van toen af de primaire doelstelling der K.V.P. En om dat te bereiken viel men terug op het karakter van confessionele eenheidspartij.

De K.V.P. is wat haar karakter betreft daarmee teruggekeerd tot de periode van de

dertiger jaren. In sociaal-economisch opzicht een neo-liberale politiek. In geestelijk opzicht het isolement boven de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid. In propagandistisch opzicht een steriel anti-socialisme. Juist als toen zien we weer eenzelfde vaagheid van algemene leuzen, die de politieke concretisering schuwt. Juist als toen zien we weer eenzelfde vereenzelviging van kerk en partij, de illusie, alsof de bloei van de kerk afhankelijk is van de bloei van een bepaalde politieke partij.

Op de achtergrond van deze mentaliteitsverandering liggen uiteraard niet alleen politieke, doch ook geestelijke vraagstukken. Het vraagstuk van de onkerkelijkheid vooral, doch ten aanzien waarvan men een scherpe diagnose liever uit de weg gaat en de juiste therapie vaak niet aandurft. Daarnaast het vraagstuk van de plaats en de taak der christenheid in de moderne wereld, de vraag, of de moderne samenleving gekerstend kan worden van bovenaf, of dat het christendom in de moderne samenleving werkzaam zal zijn als een innerlijke kracht. Het is hier niet de plaats op deze geestelijke vraagstukken dieper in te gaan. Een blad als „Te Elfder Ure" is er het bewijs van, dat deze vraagstukken in katholiek Nederland een toenemende belangstelling ondervinden. Ook katholiek Nederland ontkomt op den duur niet aan een proces van heroriëntering, dat overal in de christenheid gaande is en de uitslag daarvan zal zijn invloed ook op het politieke klimaat doen gelden.

Te midden van deze veranderingen, deze innerlijke terugkeer naar het verleden maken K.V.P. en P.v.d.A. beide nog steeds deel uit van de regering. Maar de vraag kan worden gesteld, of het wezenlijk nog de samenwerking is uit de tijd van het nieuwe bestand. Eerder in dit opstel is gewezen op de diepere achtergronden, die ook in de K.V.P.-kring leefden achter de idee van het nieuwe bestand. Het schijnt wel, dat dit in belangrijke mate teloor is gegaan. Wat voor dr. Beel iets had van een nieuw politiek ideaal schijnt voor prof. Romme meer de koele berekening van een politieke coalitie, in de ouderwetse zin des woords. Daarmee is een stuk geestelijke spankracht, als men wil zedelijk pathos, teloorgegaan, dat de politiek in Nederland, in Europa eveneens, al te node ontbeert.

Was in 1946 de toestand dus zo, dat vele katholieken verlangden naar een ontmoeting tussen christendom en socialisme — zij het, dat niet allen de weg daarheen hetzelfde zagen — in 1956 is de toestand deze, dat buiten de katholieke werkgemeenschap dit ideaal onder de katholieken nauwelijks nog een stuwende kracht is. En toch, als we de situatie in Nederland en in Europa nu eens een ogenblik los zien van verkiezingen en alle partijpolitieke kibbelarijen, als we doorstoten tot de werkelijke en grote vraagstukken van deze tijd, dan is deze ontmoeting tussen christendom en socialisme op het ogenblik van nog even actuele, ja brandende betekenis als in 1946.

De wereldpolitieke situatie blijft verontrustend. De macht van de vrije wereld is van jaar tot jaar toegenomen, maar het gebied van de vrije wereld brokkelt verder af. Het lijkt wel om ons in te scherpen, dat een enorme militaire inspanning in de gegeven situatie onvermijdelijk moge zijn, doch dat de wereldomspannende strijd tegen het communisme op den duur toch alleen gewonnen kan worden, als de scheppende politieke krachten in staat zijn om voor de mensheid gestalte te geven aan een nieuwe gemeenschap, die berust op werkelijke vrijheid en werkelijke sociale gerechtigheid.

De bedreiging van het communisme is een bedreiging van de menselijke vrijheid.

Zijn we er, om maar dicht bij huis te blijven, in Nederland in geslaagd aan de idee van de vrijheid, ook van de geestelijke vrijheid, op zodanige wijze gestalte te geven, dat zij voor de mensen opvlamt als een innerlijke kracht? Als wij in Nederland verder zouden kunnen komen dan het naast en langs elkaar heen leven van katholiek, protestant en buitenkerkelijk met de politieke machtsverhoudingen als regelende factor, als we in Nederland een samenleving zouden kunnen opbouwen, die een werkelijke gemeenschap is en die op nieuwe wijze gestalte geeft aan de idee van de menselijke vrijheid, waarom het in deze tijd in de wereld gaat, dan zou dat van grote positieve betekenis zijn. In 'n gemeenschappelijke verantwoordelijkheid zouden christendemocraten en socialisten dat kunnen tot stand brengen door de opbouw van een staat, die noch de neutrale staat is van de liberalen, noch de confessionele staat van de grondwet van prof. Romme, doch een personalistische staat, waar de vrijheid en de verantwoordelijkheid van iedere menselijke persoon in het middelpunt staan.

Het communisme zal een bedreiging blijven, zo lang de onopgelostheid van het sociale vraagstuk voortduurt. Ook ten aanzien van het sociale vraagstuk moeten we modern denken, d.w.z. denken niet in nationale, doch in wereldverhoudingen en dan weten we, dat we met de oplossing van het sociale vraagstuk nog maar aan het begin staan. We zijn nog heel ver af van een economie, die over de hebzucht der naties heen gericht wordt op de welvaart van het gehele menselijke geslacht. In Europa zouden christendemocraten en socialisten in een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid de stabiele grondslag voor een dergelijke politiek kunnen leggen. Maar de tijd dringt.

Het zijn dus geen kleine dingen, het zijn de grote vragen des tijds, die roepen om een ontmoeting tussen christendom en socialisme. Het is niet zo, dat deze ontmoeting, voor zover het de katholieke wereld betreft, alleen maar kan plaatshebben op de wijze, zoals spreekt uit de politieke keuze van de katholieke werkgemeenschap. Ook in dergelijke monopolies geloven we niet. Maar intussen laat zich het feit niet wegredeneren, dat, alweer voor zover het de katholieke wereld betreft, de katholieke werkgemeenschap heeft bijgedragen tot een ontmoeting tussen christendom en socialisme, als op het Europese continent nog al te zelden voorkwam. Daarmee is de katholieke werkgemeenschap de tolk geworden van een ideaal, waaraan juist het Europa van vandaag zo dringend behoefte heeft.

De Partij van de Arbeid is geboren uit het verlangen naar deze ontmoeting tussen christendom en socialisme. In 1946 begon de Partij van de Arbeid als een experiment. Nu, in 1956, kunnen we zeggen, dat in het ideaal van de Partij van de Arbeid waarden besloten liggen, die bewezen hebben een verrijking te zijn voor het persoonlijke zowel als het gemeenschapsleven. In 1956 is het niet enkel verlangen meer, doch een ervaringsfeit, dat een ontmoeting tussen christendom en socialisme tot zegenrijke resultaten kan leiden. Voor de geschiedenis is dit wellicht een van de beslissende punten uit de tien jaren Partij van de Arbeid, die nu achter ons liggen.

A. A. VAN RHIJN

DE VERHOUDING VAN DE PvdA TOT DE AR EN DE CH

I. *Verschil A.R. en C.H.*

Wanneer ik hier iets ga zeggen over de verhouding van de P.v.d.A. tot de A.R. en de C.H., dan neem ik deze beide groepen samen. Er zijn daarvoor tussen beide wel voldoende punten van overeenstemming. Toch zijn er ook enkele niet onbelangrijke verschillen op te merken.

Wat de *beginselen* betreft is de A.R.-partij meer in de antithese verankerd dan de C.H.Unie. In artikel 8 lid 1 van het beginselprogram der C.H.Unie vinden wij een bepaling, luidende: „Aangezien geheel het volk zich aan het gezag van het Woord Gods heeft te onderwerpen, verzet de Christelijk-Historische Unie zich tegen een groepering des volks in twee delen naar godsdienstige onderscheiding." Hier wordt kennelijk stelling genomen tegen de antithese. Maar in lid 2 van hetzelfde artikel 8 wordt dit beginsel afgezwakt, doordat wordt gezegd, dat rekening moet worden gehouden met het feit, dat de politieke partijen zijn uiteengegaan ten aanzien van de al of niet-erkenning van het Goddelijk gezag op staatkundig gebied. In ieder geval hebben de C.H. in hun politieke praktijk veelal het A.R.-standpunt gevolgd. Van een krachtig stelling nemen tegen de verzuiling is in de praktijk geen sprake. Zij bieden geen tegenwicht tegen het streven van R.K. en A.R. om het staatkundig en maatschappelijk terrein steeds meer naar levensovertuiging op te splitsen.

Ook ten aanzien van *partijbesluiten* is een verschil tussen A.R. en C.H. op te merken. De A.R.-partij kenmerkt zich hier door een sterke discipline. Daarentegen veroorlooft de C.H. zich tegenover de besluiten van zijn partij een zekere mate van vrijheid. Vandaar ook het veel voorkomende verschijnsel, dat de C.H., hoewel behorende tot eenzelfde fractie, verdeeld stemmen. De partij neemt dat de betrokkenen ook niet kwalijk. Men laat een ruime plaats aan persoonlijke verantwoordelijkheid en eigen inzicht. Het bezwaar is, dat de buitenstaander daardoor niet altijd precies weet, wat hij aan de C.H.Unie heeft, hetgeen voor een politieke partij een ernstig bezwaar is. Met een en ander hangt weer samen, dat de C.H. weinig belangstelling hebben voor een krachtige *organisatie*. Zulks alweer in tegenstelling met de A.R., wier organisatie hecht en sterk is. Een soortgelijk verschil zien wij ook weer bij de verkiezingen. De A.R. stellen een *verkiezingsprogram* op, dat concreet is. Het program van de C.H. is algemeen en daardoor vager. Hun kiezers vinden de A.R. en C.H. onder *verschillende groepen*. Terwijl de A.R. hun grote aanhang vinden onder de leden der Gereforformeerde Kerk en de Gereformeerden in de Ned. Hervormde Kerk, worden de C.H. voornamelijk gesteund door de grote orthodoxe groep in de Ned. Hervormde Kerk.

Al zijn er dus allerlei verschillen tussen A.R. en C.H. aan te wijzen, bij de hierna volgende beschouwingen zijn deze niet van voldoende betekenis om een afzonderlijke behandeling te rechtvaardigen.

II. *De grondslag der partijvorming*

Over de grondslag der partijvorming wordt tussen de P.v.d.A. enerzijds en de A.R. en C.H. anderzijds diametraal verschillend gedacht. In zijn diepste wezen hangt dit samen met een verschil in opvatting over de betekenis van een politieke partij. De A.R. en C.H. zien een politieke partij als een groepering, die haar verenigingspunt vindt in eenzelfde levensovertuiging. Voor hen is een politieke partij dus een *geloofsgemeenschap,* waarin vanuit het geloof politieke beslissingen worden genomen. Eenheid van geloof waarborgt voldoende politieke eenheid.

Geheel anders de P.v.d.A. Zij meent en constateert in de praktijk, dat eenheid in het geloof in het geheel geen eenheid van politiek inzicht waarborgt. De politieke standpunten van hen, die eenzelfde levensovertuiging zijn toegedaan, lopen sterk uiteen.

Conservatief en vooruitstrevend blijken dan de grote tegenstellingen. Met de benaming conservatief wordt allerminst bedoeld iemand of een bepaalde groep onaangenaam te zijn of enige andere discriminatie. Wie de historie nagaat zal zien, dat deze tegenstelling in het politieke leven steeds een grote rol heeft gespeeld. Ook in de tegenwoordige tijd beheerst zij nog veelszins de politieke verhoudingen. De conservatief is meer statisch ingesteld, sterker gebonden aan traditie, staat meer pessimistisch tegenover vernieuwingen. De vooruitstrevende is meer dynamisch ingesteld, minder gebonden aan traditie, staat meer optimistisch tegenover vernieuwingen. Hiermede hangt samen, dat de conservatief niet onwelwillend staat tegenover de bestaande orde, terwijl de vooruitstrevende tegenover die bestaande orde veel kritischer is ingesteld. Het desbetreffende oordeel wordt uiteraard mede beïnvloed doordat de conservatief bij de bestaande orde gevestigde belangen heeft te verdedigen, terwijl de vooruitstrevende zich in de bestaande orde dikwijls onrechtvaardig behandeld acht. Zo ontstaan vanzelf de tegenstellingen op het terrein der grote vraagstukken, die aan de orde zijn: het juiste evenwicht van vrijheid en ordening, de grenzen van de taak der Overheid, de juiste waardering van de particuliere eigendom, de grondslagen van de verdeling van het nationaal inkomen, het verruimen der kansen voor de financiëel achtergestelden, het delen der massa in de zegeningen der cultuur enz. Personen van dezelfde levensovertuiging geven op al deze vragen dikwijls een diametraal verschillend antwoord. De levensovertuiging blijkt een onvoldoende cement te zijn voor politieke partijvorming.

Terecht ziet de P.v.d.A. in een politieke partij dan ook geen geloofsgemeenschap, maar een *werkgemeenschap,* waarin een bepaald praktisch politiek program wordt nagestreefd. Voor de P.v.d.A. is zulks dan een vooruitstrevend program. Schakelt de P.v.d.A. daarbij de levensovertuiging uit? Geenszins. Op dit punt nu heeft bij de A.R. en C.H. vanaf de oprichting van de P.v.d.A. verwarring bestaan. En het ziet er naar uit, dat die verwarring ook in de naaste toekomst nog zal voortduren. De A.R. en C.H. kennen maar twee mogelijkheden. Ôfwel een partij is gegrond op een be-

paalde levensovertuiging, zoals bij de christelijke partijen het geval is; òfwel een partij is niet op een bepaalde levensovertuiging gegrond, maar dan is zij neutraal en geeft aan de levensovertuiging geen plaats.

Het eigenaardige van de P.v.d.A. is nu juist, dat zij een derde mogelijkheid ziet. Die mogelijkheid is deze, dat personen van verschillende levensovertuiging eenzelfde politiek program onderschrijven en wel ieder op grond van zijn eigen levensovertuiging. Daarmede ontvangt de levensovertuiging in de politiek haar plaats. Er is op deze wijze geen neutraliteit, want over de levensovertuiging kan in de praktijk vrijuit worden gesproken. Artikel 35 van het beginselprogram van de P.v.d.A. wekt daartoe zelfs krachtig op. Evenmin wordt de godsdienst op deze wijze naar het terrein der privaatzaak verwezen. Zij heeft bij degenen, die godsdienstig zijn, haar plaats bij de besluitvorming en verblijft niet langer in de binnenkamer.

De protestants-christen in de P.v.d.A. bergt dus bij het aanvaarden van het lidmaatschap zijn overtuiging niet op, maar constateert hoe hij juist *op grond van zijn levensovertuiging* zijn volle steun kan geven aan de richting, waarin de P.v.d.A. koerst. Daarbij is hem juist niet duidelijk hoe de A.R. en de C.H., levende uit *dezelfde* levensovertuiging als hij, tot zo geheel tegenovergestelde politieke conclusies kunnen komen. Ik neem een viertal actuele problemen, die in de huidige politiek een grote rol spelen: de vrijere loonvorming, het schoolgeld, het ontslag van de gehuwde ambtenares, en de huurpolitiek (afroming).

1. Allereerst de *vrijere loonvorming*

Er is een scherpe strijd gaande over de vraag hoe de loonvorming moet plaatsvinden. De A.R. en C.H. pleiten voor een vrijere loonvorming. De P.v.d.A. is voorstander van de na de oorlog gevoerde geleide loonpolitiek.

De na-oorlogse geleide loonpolitiek en de vóóroorlogse vrije loonpolitiek verschillen op twee belangrijke punten.

In de eerste plaats speelde bij de vrije loonpolitiek de macht der wederzijdse partijen een beslissende rol. Het loon was het resultaat van een machtsstrijd tussen partijen. Niet het rechtselement, maar het machtselement besliste. Geheel anders bij de geleide loonpolitiek. Er ontstaat dan een mogelijkheid om een concrete inhoud te geven aan het begrip rechtvaardig loon. Zulks is praktisch ook gebeurd. Zo opende de geleide loonpolitiek de mogelijkheid om de arbeiders over de gehele linie te doen delen in de vermeerdering der nationale welvaart. Economisch zwak georganiseerde arbeidersgroepen bleven niet achter, zoals vroeger. Zij, die vroeger tot de minimumlijders behoorden, zoals de landarbeiders, werden op het peil gebracht waarop hun bekwaamheid hen aanspraak kan doen maken. De al te grote verschillen in loon tussen de gemeenteklassen werden tot redelijke proporties teruggebracht. Arbeidsprestaties van dezelfde betekenis ontvangen door de toepassing van het systeem der werkclassificatie e.d. een gelijke beloning. Deze en andere maatregelen, die alleen bij een geleide loonpolitiek zijn te verwezenlijken, hebben de rechtvaardigheid in de loonvorming aanmerkelijk bevorderd.

Er is nog een tweede belangrijk verschil tussen de vóóroorlogse vrije loonpolitiek en de na-oorlogse geleide loonpolitiek. Wanneer partijen bij onderhandelingen niet tot resultaat kunnen komen, dan blijft voor de werknemers de mogelijkheid om het ge-

wenste resultaat door middel van een staking af te dwingen. Het is voldoende bekend hoe dikwijls een dergelijke machtsstrijd vóór de oorlog werd ontketend. In de geleide loonpolitiek heeft de staking praktisch geen plaats. Nederland heeft dan ook na de oorlog, in vergelijking met andere landen, uitzonderlijk weinig stakingsdagen gehad. Ook hier heeft het rechtselement het machtselement verdrongen.

Het is bekend, dat juist de A.R. en C.H. in het verleden steeds aangedrongen hebben èn op het verwezenlijken van een rechtvaardig loon èn op maatregelen tot het voorkomen van stakingen. Talloze uitspraken van congressen en publikaties uit de laatste 75 jaren getuigen daarvan. Naar mijn mening volkomen terecht. Het is in het licht van het Christelijk Geloof een grote zedelijke vooruitgang, wanneer de rechtsorde de machtsorde in het sociale leven verder terugdringt. Door de vrijheid en verantwoordelijkheid der bedrijfsgenoten een overdreven accent te geven, dreigen waardevolle elementen, waarvoor in de A.R.- en C.H.-kringen steeds is gestreden, thans verloren te gaan.

Ik neem gaarne aan, dat de A.R. en de C.H. dit niet wensen. Maar wie het pad der vrijere loonpolitiek opgaat, zal tot zijn schade bemerken, dat aan het toepassen van een rechtvaardig loon en het bevorderen van de arbeidsvrede ernstig afbreuk wordt gedaan, omdat dan ruim baan wordt gemaakt voor de machtsstrijd der partijen en het volkomen onzeker is binnen welke perken men deze machtsstrijd zal kunnen houden.

De protestants-christen in de P.v.d.A. constateert met veel genoegen, dat de P.v.d.A. thans de voorvechter is van, ook vanuit het Christelijk Geloof, waardevolle opvattingen omtrent de loonvorming, die bij de A.R. en de C.H. kennelijk op de achtergrond zijn geraakt, nadat zij gedurende tientallen jaren op de voorgrond werden gesteld.

2. Thans het *schoolgeld*

Alweer een onderwerp, dat in de politieke strijd van de laatste jaren een belangrijke rol heeft gespeeld.

De P.v.d.A. pleit reeds jarenlang voor afschaffing der schoolgelden. Deze houding vindt haar grond in het streven der P.v.d.A. om in de maatschappij een meerdere gelijkheid van kansen te brengen. Het komt nog veel te veel voor, dat bekwame jonge mensen door financiële belemmeringen niet in staat zijn de plaats te bereiken, die hun krachtens hun natuurlijke aanleg toekomt. Tot schade van hun eigen persoonlijkheid, maar ook tot schade van het algemeen, waar door God geschonken gaven ongebruikt blijven. De protestants-christen in de P.v.d.A. acht dit standpunt vanuit het Christelijk Geloof het juiste.

Bij de A.R. en ook wel bij de C.H. leeft de gedachte, dat op deze wijze de verantwoordelijkheid der ouders teveel wordt verzwakt. Maar de ouders hebben voor een bredere opleiding van hun kinderen toch waarlijk nog voldoende zware offers te brengen, ook wanneer geen schoolgeld meer wordt betaald! Overigens moet de geschiedenis de A.R. en C.H. bij het hanteren van het argument van de verantwoordelijkheid der ouders wel tot voorzichtigheid manen. Hun verzet tegen de gelukkig toch tot stand gekomen zegenrijke Leerplichtwet was destijds ook op dit argument gegrond.

3. Als derde onderwerp noemde ik *het ontslag van de gehuwde ambtenares*

Geeft het Christelijk Geloof voor de oplossing van dit probleem misschien een duidelijke aanwijzing, zodat de A.R. en de C.H. hierop hun bestaansrecht kunnen baseren? Naar mijn mening in genen dele.

Het onderwerp heeft nog in het najaar in ons parlement een grote rol gespeeld. Met 46–44 stemmen sprak de Tweede Kamer zich uit tegen het ontslag van de gehuwde ambtenares, die bij de Overheid werkzaam is. Zowel in het verleden als ook thans hebben de A.R. en de grote meerderheid der C.H. het ontslag verdedigd. Het belangrijkste argument daarbij is het belang van het gezin, dat niet zou toestaan, dat de moeder door haar arbeid buitenshuis zoveel afwezig is.

De P.v.d.A. slaat het belang van het gezin hoog aan. Maar toch verwerpt zij dit ontslag. Zij meent dat het voor de persoonlijke verantwoordelijkheid der echtgenoten moet blijven, hoe zij in deze handelen. Daarvoor is te meer reden, omdat de omstandigheden, waaronder de gehuwde vrouwen buitenshuis gaan werken, enorm verschillen. Het ontbreken van kinderen, financiële moeilijkheden in het gezin, een bijzondere begaafdheid van de moeder e.d. zijn gevallen, die men onmogelijk gelijk kan stellen met gevallen, waarin de vrouw zich van haar huishoudelijke taak niets wenst aan te trekken en daarom buitenshuis wil werken. Het gaat daarom niet aan de gehuwde vrouw zonder meer van de arbeid bij de Overheid uit te sluiten, wanneer zij meent ook daarin voor haar gaven een levensontplooiïng te vinden.

4. Tenslotte het laatste voorbeeld, de *huurpolitiek* (afroming)

De huurbelasting, die aan een huurverhoging kan worden gekoppeld, heeft in 1955 aanleiding gegeven tot een Kabinetscrisis. Het is dus zeker wel een onderwerp, waarin de geesten uiteengaan. Algemeen bestaat de overtuiging, dat de huren van oude woningen geleidelijk moeten worden opgetrokken tot het huurpeil van nieuwe woningen. Het meningsverschil betreft de vraag, of deze huurverhoging geheel de eigenaar ten goede moet komen. De A.R. en de C.H. beantwoorden deze vraag bevestigend. Zij menen, dat het eigendomsrecht zou worden aangetast, wanneer de hogere opbrengst van het huis de eigenaar ten dele zou worden onthouden.

De P.v.d.A. benadert dit vraagstuk van een geheel andere kant. De oude woningen zijn in de goedkope tijd gebouwd. De huur van vroeger was voldoende om een lonende exploitatie voor de eigenaar te verkrijgen. Welnu – aldus de P.v.d.A. – wanneer de hogere huur nu zonder meer geheel aan de eigenaar ten goede komt, dan steekt hij, hetgeen onrechtvaardig is, een onverdiende waardevermeerdering in zijn zak. Dat geldt vooral voor de vele huizen die destijds met een hypotheek zijn gebouwd. Daarom mag de gemeenschap een deel daarvan opeisen.

Waarom is deze opvatting van de P.v.d.A. minder „christelijk" dan die van de A.R. en de C.H.? Geheel anders dan het absolute eigendomsbegrip van het Romeinse recht heeft de Bijbel het eigendomsrecht steeds gerelativeerd. Tegenover God is de mens geen volstrekte eigenaar, maar slechts rentmeester. Bovendien is de Bijbel vol van de gevaren van een te absoluut eigendomsbegrip. Natuurlijk kan men deze zedelijke aanwijzingen niet zonder meer in rechtsvormen omzetten, maar voor de vraag, hoe wij als protestants-christenen over de eigendom hebben te oordelen, zijn zij ongetwijfeld van belang.

Zo blijken inzake de belangrijke actuele politieke vragen vanuit het Christelijk Geloof tegengestelde oplossingen mogelijk. Wanneer de A.R. en de C.H. dit als een feitelijkheid zouden erkennen èn aanvaarden, dan zou in de toekomst wellicht een bredere samenwerking tussen de A.R. en C.H. enerzijds en de P.v.d.A. anderzijds ook ten aanzien van onderwerpen waarbij de levensovertuiging nauw is betrokken, mogelijk zijn. Maar een dergelijke toekomst is niet waarschijnlijk, omdat de A.R. en de C.H. hun opvatting over de juiste grondslag der partijvorming alsdan zodanig zouden moeten relativeren, dat aan het wezen van die grondslag wordt geraakt. Mogelijk dat de A.R. en de C.H. wel bereid zijn het aantal onderwerpen, waarop het Christelijk Geloof, ook naar hun mening, meer dan één antwoord kan geven te verruimen. Ook dat zou al winst zijn, zowel voor het Geloof als voor de politiek.

III. *De grenzen van de taak der Overheid*

In de praktische poltiek is een der belangrijkste onderwerpen, waarop de A.R. en de C.H. enerzijds en de P.v.d.A. anderzijds van mening blijken te verschillen: de grenzen van de taak der Overheid. De P.v.d.A. ziet voor de Overheid een veel ruimere taak dan de genoemde confessionele partijen. Over de oorzaken van dit verschil zou ik een paar opmerkingen willen maken.

1. De verschillen zijn niet altijd direct duidelijk, doordat de A.R. en C.H. aan een bepaald begrip dikwijls een andere inhoud geven dan de P.v.d.A. Ik noem een drietal voorbeelden.

Wanneer de A.R. en C.H. het begrip *gemeenschap* gebruiken, dan maken zij, anders dan de P.v.d.A., gaarne een scherp onderscheid tussen staat en maatschappij. De staat als dwanginstituut, bekleed met zwaardmacht, wordt dan gesteld tegenover de maatschappij, die zich in vrijheid ontwikkelt. Hieruit volgt een sterke voorkeur voor de maatschappij, waar de staat min of meer het karakter heeft van een noodzakelijk kwaad. Aldus komt men gemakkelijk tot een onderwaardering van hetgeen de staat doet en een overwaardering van hetgeen de maatschappij oplevert.

De P.v.d.A. maakt dat scherpe onderscheid tussen staat en maatschappij niet. Zij ziet hoe de nieuwere ontwikkeling beiden steeds nauwer ineenstrengelt. De Overheid treedt in tal van gevallen niet op met dwang, maar als de grote coördinator. Tal van organen, die de Overheid adviseren, zijn zo gemengd samengesteld en hebben een zo gemengd karakter, dat niet scherp meer is vast te stellen, of wij ons daarbij op het terrein van de staat of op dat van de maatschappij bevinden. Bovendien treedt de staat tegenwoordig in tal van gevallen op als ondernemer of als deelgenoot in een onderneming. Voor de P.v.d.A. is daarom de bemoeienis van de staat veel minder afschrikwekkend dan voor de A.R. en de C.H. In de dagelijkse politieke strijd voor een betere Nederlandse gemeenschap komt dit dikwijls tot uitdrukking.

Een ander begrip dat door de A.R. en C.H. enerzijds en de P.v.d.A. anderzijds verschillend wordt gevuld is het begrip *vrijheid*. De A.R. en C.H. denken daarbij voornamelijk aan onthouding van inmenging der Overheid. Vrijheid van Overheidsbemoeienis staat dus voorop. De P.v.d.A. acht de al of niet-inmenging der Overheid een onjuist criterium. Want de bemoeienis der Overheid leidt dikwijls juist tot bevordering van een *werkelijke* vrijheid. De Overheid is dus dikwijls geen *bedreigster*

van de vrijheid, maar *hulp* tot de vrijheid. In plaats van vrijheid *van* Overheidsbemoeienis wordt het streven dan vrijheid *door* Overheidsbemoeienis.

Ook bij het hanteren van het begrip *gerechtigheid* zie ik een verschil tussen de A.R. en C.H. enerzijds en de P.v.d.A. anderzijds. Huiverig voor het aanbrengen van belangrijke structurele veranderingen in de maatschappij, wordt de bestaande structuur der maatschappij te veel buiten het oordeel der gerechtigheid gesteld. De P.v.d.A. laat juist hier het oordeel der gerechtigheid gelden. Zulks leidt tot een nieuwe taak voor de Overheid voorzover dit oordeel ongunstig uitvalt.

2. Historisch komen de A.R. en C.H. enerzijds en de P.v.d.A. anderzijds omtrent de grenzen van de taak der Overheid uit een geheel verschillende hoek.

Bij de A.R. is de machtige invloed van Kuyper nog steeds duidelijk aanwezig. Nu bevorderde de wijze waarop Kuyper de Overheid rechtvaardigde een beperkte opvatting omtrent haar taak. Kuyper zag de staat in zijn verhouding tot de maatschappij als een chirurgisch verband, noodzakelijk wegens de zondeval. Derhalve: „De staat is evenals elk chirurgisch verband het abnormale." Waar de staat zozeer het karakter heeft van een noodmaatregel, daar ligt het voor de hand, dat voor een bredere taak der Overheid weinig ruimte wordt gelaten. Kuyper hield dan ook vast aan het adagium „beschermen", niet „regelen". Ook latere A.R.-schrijvers hanteren een beperkt criterium. Colijn ziet als de taak der Overheid het bestrijden èn voorkomen van misstanden, waarbij zich uiteraard de betwistbare vraag voordoet, wanneer een euvel van zo ernstige aard is, dat van een „misstand" kan worden gesproken. Van Riessen, hoogleraar aan de Vrije Universiteit, gebruikt de formule: correctie, geen directie. Criteria als deze laten weinig of geen ruimte voor een ordenende taak der Overheid. De P.v.d.A. hecht juist aan die ordenende taak een grote betekenis, omdat zij alleen langs die weg een herstel van de structurele fouten der huidige maatschappij mogelijk acht.

3. Een ander punt, dat de A.R. en C.H. enerzijds en de P.v.d.A. anderzijds inzake de grenzen van de taak der Overheid onderscheidt is, dat de A.R., maar ook de C.H. hier veel meer dogmatisch zijn ingesteld dan de P.v.d.A. Bij de P.v.d.A. speelt de doelmatigheid, met vooropstelling van de eis van het algemeen belang, op dit terrein een grote rol. Vooral de A.R. worden nog steeds sterk geleid door de leer der Souvereiniteit in eigen kring (S.i.e.k.). Door Kuyper uitvoerig ontwikkeld is deze leer op originele wijze nader uitgewerkt door Dooyeweerd, hoogleraar aan de Vrije Universiteit. Volgens de leer van de Si.e.k. moeten er allerlei levenskringen worden onderscheiden als kerk, gezin, bedrijf e.d. Op grond van de souvereiniteit Gods hebben deze door Hem geschapen levenskringen ieder hun eigen afgeleide souvereiniteit. De ene kring mag geen inbreuk maken op de souvereiniteit van de andere kring.

Mijnerzijds kan ik niet zien, dat de Bijbel grond geeft voor een dergelijke constructie. Zij is mij te veel een menselijke redenering, waaraan ten onrechte goddelijke sanctie wordt toegekend. Bovendien geeft de leer der S.i.e.k. geen norm voor de vraag, wanneer de Overheid mag ingrijpen. In de praktijk werkt zij telkens negatief, doordat een ingrijpen der Overheid met een beroep op deze leer wordt afgewend. Zo brengt zij in de vraag, of de Overheid moet optreden, een verstarrend element, zonder dat voldoende rekening wordt gehouden met sterk wisselende verhoudingen en omstandigheden. En daarvoor wil juist de P.v.d.A. openstaan, omdat zij een dogmatische

formule hier niet bruikbaar acht, maar telkens aan de hand van de eis van het algemeen belang tot een doelmatige beslissing wil komen.

4. Tenslotte noem ik nog een vierde facet, verbonden aan het verschil in inzicht tussen de A.R. en C.H. enerzijds en de P.v.d.A. anderzijds omtrent de grenzen van de taak der Overheid.

Vooral bij de A.R. ontmoet men steeds de ernstige vrees, dat een Overheid, die met zulke grote bevoegdheden is bekleed, misbruik van haar macht zal maken. Die vrees is zeker niet denkbeeldig. Tenslotte wordt ook het Overheidsambt vervuld door mensen, met al hun zonden en fouten. Ook hier geldt, dat het sterke benen zijn, die de weelde kunnen dragen. Aan een grote machtsbevoegdheid is het gevaar van machtsmisbruik inherent.

De erkenning van een en ander moet ertoe leiden om onze democratische instellingen meer te volmaken en verder uit te bouwen. Een ruime openbaarheid op het publieke terrein; consequente doorvoering van het beginsel der verantwoordelijkheid van hen, die met gezag zijn bekleed; het nauwkeurig vastleggen van de vrijheid der burgers; een onafhankelijke administratieve rechtspraak en tal van andere mogelijkheden staan ten dienste om het gevaar van machtsmisbruik tegen te gaan. Waar de ontwikkeling der maatschappij der Overheid onvermijdelijk voor een veel ruimere taak stelt, daar aanvaarde men deze noodzakelijkheid, onder het scheppen van ruimere waarborgen tegen de gevaren van machtsmisbruik. De P.v.d.A. zal goed doen aan dit probleem ruime aandacht te besteden om te zorgen, dat de democratie volledig blijft gehandhaafd en totalitaire insluipsels geen kans krijgen.

Het verschil in visie tussen de A.R. en C.H. enerzijds en de P.v.d.A. anderzijds omtrent de grenzen van de taak der Overheid is in de na-oorlogse jaren in de praktische politiek herhaaldelijk duidelijk tot uitdrukking gekomen. Ik denk aan het streven van de P.v.d.A. om de belastingpolitiek dienstbaar te maken aan een betere verdeling van het nationale inkomen, welk streven bij de A.R. en C.H. een ongunstig onthaal vond. Ik noem de door de A.R. en C.H. bestreden wens van de P.v.d.A. om de Overheid bij de P.B.O. een ruime taak toe te kennen ter bescherming van het algemeen belang, dat van de sterke machtsformatie van werkgevers en arbeiders, welke een P.B.O. medebrengt, gemakkelijk nadeel kan ondervinden. Ik denk voorts aan de aandrang van de P.v.d.A. om een consequente conjunctuurpolitiek te voeren en de daaruit voortvloeiende gevolgtrekkingen ook ten aanzien van de taak der Overheid volledig te aanvaarden. Zo ware meer te noemen.

Hoezeer ook meer eenheid van opvatting tussen de A.R. en C.H. enerzijds en de P.v.d.A. anderzijds omtrent de grenzen van de taak der Overheid gewenst is, zo vrees ik toch, dat het verschil in achtergrond, dat ik aangaf, het in de praktijk niet gemakkelijk zal maken tot overeenstemming te komen.

J. HARMSEN

DE VERHOUDING TOT DE VOLKSPARTIJ VOOR VRIJHEID EN DEMOCRATIE

Kort na de totstandkoming van de Partij van de Arbeid wordt door een daartoe gevormd Comité van oprichting onder voorzitterschap van mr. D. U. Stikker, overgegaan tot de stichting van de Partij van de Vrijheid. Hoewel daarmede officieel geen band wordt gelegd, blijkt zowel uit de namen van de oprichters als uit het program, dat deze partij allereerst aan wil knopen bij de groepering, die, na een reeks van naamswisselingen, laatstelijk vóór de oorlog de Liberale Staatspartij heette. De kiezers zien het niet anders. Bij de eerste peiling van de politieke opinie in 1946 is het stempercentage van de nieuwe partij gelijk aan het percentage dat de liberale partij bij de laatste vooroorlogse verkiezing, in 1939, heeft behaald. Slechts in de provincie Groningen is er sprake van enige winst, die echter in Zeeland weer teloor gaat. Het program waarmede de Partij van de Vrijheid zich heeft aangediend, laat op sociaal terrein wat meer vooruitstrevende geluiden horen. Ook de nieuwe voorzitter alsmede de aanwezigheid van enkele jongeren in het Comité van oprichting, doen de hoop rijzen, dat de nieuwe groep frisser en met meer oog voor nieuwe denkbeelden voor de dag zal komen. Uiteraard rijst terstond de vraag in hoeverre deze nieuwe koers tijdelijk gekozen wordt onder invloed van de tijdsomstandigheden, dan wel een gevolg is van een duurzaam gewonnen gewijzigd inzicht. Het blijft pikant, dat het wellicht scherpste antwoord op deze vraag door Oud wordt gegeven. Na iedere oorlog, zo zegt hij onder verwijzing naar de politieke situatie na 1918, is het liberalisme vooruitstrevend. Dat duurt echter slechts korte tijd. Men mag er duurzaam niet op rekenen. Oud schijnt gelijk te krijgen. Bij het eerste punt waarbij de politieke meningen in ons land fel botsen, de verhouding van ons land tot de Republiek Indonesië, komen uit de hoek van de Tweede-Kamerfractie van de Partij van de Vrijheid slechts conservatieve geluiden. Wat de sociale vraagstukken aangaat is het scherpe oordeel van Oud echter niet geheel juist gebleken. Door de liberale ondernemerskringen wordt na 1945 duurzaam van een groter sociaal verantwoordelijkheidsgevoel blijk gegeven dan vóór 1940 het geval was. Men moet hopen dat deze grotere sociale instelling ook in tijden van een neergaande conjunctuur zal beklijven.

Intussen zal Oud zich spoedig bij de liberale partij aansluiten. Aarzelend en met veel voorbehouden, dat hij slechts op het laatste moment laat varen, heeft hij de stap naar de Partij van de Arbeid gedaan. Hij voelt zich er al spoedig niet thuis. Hij staat daarmede in tegenstelling tot vrijwel alle andere vooraanstaande vrijzinnig-democraten, die tot de Partij van de Arbeid zijn toegetreden. Hierbij speelt een rol dat

Oud in sterke mate het regeringsbeleid in de jaren 1933–1937 mede heeft bepaald. Daarbij is hij vaak in scherpe botsing gekomen met de vertegenwoordigers van de sociaal-democratie. De periode vlak vóór de oorlog, waarin sociaal- en vrijzinnig-democraten weer dichter bij elkaar zijn gekomen, heeft Oud niet als lid van het parlement meegemaakt. Oud wil ook niet erkennen dat zijn regeringsbeleid, beoordeeld naar meer moderne economische inzichten, in een aantal opzichten heeft gefaald. Oud zoekt dan ook naar een gelegenheid om zich geleidelijk van de Partij van de Arbeid te distanciëren. Deze vindt hij in de toetreding tot het comité Rijkseenheid, een comité, dat zich op scherpe wijze kant tegen de Indonesische politiek van de beide eerste na-oorlogse regeringen. Hoewel hij dit comité na de aanvaarding van het akkoord van Linggadjati de rug toekeert, zal hij spoedig daarna de Partij van de Arbeid verlaten en, na een kort intermezzo, tezamen met mr. Stikker overgaan tot de oprichting van een nieuwe partij, die de naam Volkspartij voor Vrijheid en Democratie krijgt. In deze naamswijziging moet men mede de zoveelste poging van de liberale groepering zien om los te komen van de positie, waarin men zich na enige tijd steeds blijkt te bevinden, de positie namelijk van spreekbuis te zijn voor een bepaalde, eenzijdig samengestelde groep van het Nederlandse volk. Oud richt zich in dit verband uitdrukkelijk tot zijn vroegere vrijzinnig-democratische partijgenoten. Deze laatste oproep heeft succes. Bij de verkiezingen van 1948 behaalt men een vrij belangrijke stemmenwinst, resulterend in een aanwas met twee zetels, die voor een niet onbelangrijk deel ten koste van de Partij van de Arbeid gaat.

Bij de verkiezingen van 1946 heeft de Partij van de Vrijheid zich beperkt tot een beknopt program. De V.V.D. stelt een nieuw program van beginselen op. Het oude liberale principe van het laisser faire, laisser aller wordt daarin uitdrukkelijk afgewezen. Men mist echter het aangeven van nieuwe beginselen voor de opbouw van de maatschappij. De V.V.D. bepaalt zich er toe te stellen, dat de nieuwe partij zal streven „naar het juiste midden, naar een evenwicht tussen maatschappelijke en individuele factoren". Dat is een loffelijk beginsel, doch een politieke partij kan er niet mede volstaan. Men zal duidelijker moeten aangeven waar en hoe men dit evenwicht ziet in het ontwikkelingsproces waarin de maatschappij zich bevindt. In het program vindt men het duidelijkst aangegeven wat men ten aanzien van de maatschappij van de naaste toekomst niet wil. Dit is typerend voor een partij die in hoofdzaak conservatieve trekken vertoont. In de praktijk blijft men bij het zoeken naar evenwicht de nadruk op de individuele factoren leggen. Men verzet zich tegen overheidsinvloed, ook daar waar deze voor een harmonische ontwikkeling van de maatschappij duurzaam noodzakelijk is. Voorzover men een conjunctuurpolitiek aanvaardt, valt het accent op de beïnvloeding van de conjunctuur met monetaire middelen. Op sommige punten streeft men zeer duidelijk naar herstel van de vooroorlogse situatie.

Het verbaast dan ook niet dat de V.V.D. daardoor vaak in een scherpe tegenstelling staat tot de Partij van de Arbeid. In het bijzonder botsen de meningen ten aanzien van de financiële politiek. Al dadelijk verzet de Partij van de Vrijheid zich tegen een voorstel tot een hogere vermogensheffing. Op waarlijk demagogische wijze tracht de V.V.D. voorts bij de verkiezingen van 1948 te suggereren dat een belangrijke belas-

tingverlaging mogelijk is. Tot enige concretisering van deze verkiezingsleuze komt men niet. Wanneer in 1951 verhoogde heffingen nodig zijn, blijken er opnieuw verschillen tussen beide partijen. De V.V.D. zal zich verder steeds verzetten tegen wetsvoorstellen die een verandering in de maatschappelijke structuur met zich brengen. Zo verzet zij zich tegen de wet waarbij een toezicht op het kredietwezen wordt ingevoerd, tegen de beheersing van de prijzen van landbouwgronden, tegen de geleide loonpolitiek, terwijl zij zeer aarzelend staat tegenover de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie voorzover daarbij aan de werknemersvertegenwoordigers het recht tot medebeslissen wordt gegeven ook ten aanzien van economische vraagstukken. Prof. Zijlstra vindt hen uiteraard geheel aan zijn kant bij het soda-project.

Dit alles past in de visie van de liberale politiek van de laatste decennia, waarbij men er in de eerste plaats op bedacht is de bestaande maatschappij en de bestaande inkomens- en vermogensverdeling zoveel mogelijk intact te houden en waarbij men zich bepaalt tot het corrigeren van de uitwassen. Ook thans nog, zo heeft Schermerhorn eens tekenend gezegd, zijn de liberalen niet meer dan schroefjesverzetters.

In haar beknopt program heeft de Partij van de Vrijheid geen oordeel gegeven over de grondslagen waarop de politieke partijvorming in ons land tot 1940 heeft gerust. Ook in het beginselprogram van de V.V.D. mist men een duidelijke uitspraak over de voor ons land zo kenmerkende organisatie van het politieke partijleven op de grondslagen der confessies. Het program bepaalt zich er toe uit te spreken dat „gelijk inzicht aangaande staatkundig beginsel bestaanbaar is, ondanks verschil van mening omtrent de diepste levensgrond". Zij acht „gemeenschappelijk inzicht omtrent dit staatkundig beginsel voldoende voor vruchtdragend samengaan in dezelfde staatkundige organisatie".

In beginsel staat dus de V.V.D. open voor personen van verschillende levensbeschouwing. Dit geeft aan de partij echter niet het karakter van een doorbraakpartij zoals de Partij van de Arbeid. De afwijzing van de antithese waartoe de V.V.D. krachtens haar beginsel wel komt, resulteert bij haar niet in het krachtig streven naar vernieuwing in de politieke, culturele en maatschappelijke verhoudingen dat zo typerend is voor de naoorlogse gedragslijn van de Partij van de Arbeid. Het is bij de V.V.D. veelal zo, dat men er zich over verheugt wanneer men personen van verschillende levensbeschouwing in de partij verenigd vindt, maar dat men naar die vereniging zeker niet bewust en krachtig streeft. Dit geldt wel in het bijzonder voor de vereniging in één partijverband met katholieke landgenoten.

Tot een meer diepgaand onderzoek van het verband tussen levensbeschouwing en politiek beginsel komt men niet. Men vraagt zich ook niet af of de wijze van benadering en formulering van bepaalde beginselen deze onaanvaardbaar maken voor personen van katholieke of gereformeerde geloofsovertuiging. Herhaaldelijk spreekt Oud over het verschil tussen het liberale en het rooms-katholieke vrijheidsbeginsel. Ook het beroep op eigen vrijzinnige beginselen geeft aan de partij een zekere levensbeschouwelijke inslag. Zo blijft de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie in de lijn van de vooroorlogse partijen ter linkerzijde, die eveneens de antithese als stramien voor de politieke partijvorming verwierpen, maar die zich evenmin voldoende afvroegen in hoeverre hun eigen instelling de doorbreking van deze antithese in de weg stond. Tot

nu toe zijn voorstellen om aan de V.V.D. in dit opzicht eenzelfde structuur te geven als de Partij van de Arbeid met kracht teruggewezen. Om meer dan één reden is dit te betreuren.

Ook in de praktijk van het politieke leven aanvaardt men de confessionele partijvorming voor Nederland zonder veel kritiek als een gegeven. Stikker wijst er bij de oprichting van de Partij van de Arbeid op, dat het politieke leven in Nederland een geleding in drieën vertoont, namelijk: de op protestant-christelijke traditie stoelende middenstof, de rode radicalen en het politieke rooms-katholicisme. De V.V.D. rekent zich tot de eerste geleding. Hierop bouwt Oud voort met zijn streven naar het bereiken van een derde macht. Hieronder verstaat hij een – overigens slechts vaag omschreven – vorm van samenwerking tussen de beide protestants-christelijke partijen en de V.V.D. Oud zegt zich er daarbij van bewust te zijn, dat er geestelijk belangrijke verschillen tussen deze partijen zijn, maar dat er ten aanzien van verschillende maatschappelijke en staatsrechtelijke wegen eenzelfde instelling is. In de praktische politiek zal men elkaar én tegenover de P.v.d.A. én tegenover de K.V.P. vaak kunnen vinden. De vrij hardnekkig aangehouden invitatie tot de A.R. en de C.H.U. wordt door deze beide partijen echter uitdrukkelijk afgewezen.

Noodgedwongen volgt de gedachte van de derde macht een in Nederland meer gekozen weg: zij gaat in de ijskast.

De V.V.D. bepaalt zich er daarna toe enige jaren achtereen te constateren dat haar gedachten omtrent de economische en sociale vragen veelal overeenkomen met die van de protestants-christelijke partijen, terwijl men wat de vraagstukken, die van een meer geestelijke aard zijn, vaak aan dezelfde kant staat als de Partij van de Arbeid. Op deze regel komen echter in de laatste jaren twee belangrijke uitzonderingen voor. Zowel bij de behandeling van het ontwerp voor een nieuwe Zondagswet als bij de wijziging van de Begrafeniswet gaan P.v.d.A. en V.V.D. uiteen. Van V.V.D.-zijde ziet men hierin een opvallende en zeer te betreuren koerswijziging ten opzichte van de zienswijze die voor de oorlog in S.D.A.P. en de V.D.B. werd gehuldigd. De V.V.D. wijt dit aan het doorbraakkarakter van de P.vd.A. Het samengaan van personen van verschillende levensbeschouwingen in één politiek verband noopt volgens haar tot een compromis zodra geestelijke vragen aan de orde komen. Een dergelijk compromis is voor een politieke partij ten enenmale verwerpelijk.

De kritiek van de V.V.D. op de Partij van de Arbeid is op dit punt van dezelfde aard als die welke bij andere gelegenheden van confessionele kant komt. Men verwijt aan de P.v.d.A., dat haar leden levensbeschouwelijk onvoldoende een eenheid vormen. Nu is bij de oprichting van de Partij van de Arbeid zeker onder het oog gezien dat het geestelijk-differente uitgangspunt van haar leden met zich kan brengen dat haar vertegenwoordigers in de openbare lichamen niet gelijk stemmen, indien in deze lichamen vraagstukken met een sterk levensbeschouwelijke inslag aan de orde komen. In de afgelopen tien jaren is het echter zeer weinig voorgekomen dat een fractie op deze gronden niet uniform stemde. Dat is geenszins een gevolg van de bekwaamheid van de leiding van die fracties om steeds een voor de verschillende levensbeschouwingen aanvaardbaar compromis te vinden. Van de aanvang af heeft de Partij dit zoeken naar een compromis van deze aard afgewezen. Wel hebben – naar mag worden

aangenomen – een tweetal andere factoren een rol gespeeld. Het samenwerken in één partijverband en in één fractie heeft ongetwijfeld tot een beter verstaan van elkaar, tot een dieper gaande peiling van hetgeen de één bezwaart of door de ander wordt nagestreefd, geleid dan anders mogelijk zou zijn geweest. Dat geldt waarlijk niet alleen ten opzichte van hetgeen bij de protestants-christelijke of de rooms-katholieke groep van ons volk leeft. Dit elkaar beter verstaan zal mede een rol gespeeld hebben bij de bepaling van het standpunt dat de gehele partij heeft ingenomen ten opzichte van de positie van het humanisme en van de humanistische organisaties in ons land. De gehele partij is er voorts van overtuigd, dat het op basis van de geestelijke verscheidenheid in ons volk opgetrokken systeem van verenigingen en organisaties het ernstige gevaar in zich bergt van een verzuiling, van een vrijwel volledige afsluiting van elke groep in zichzelf. Het is daarvoor onvoldoende de verdraagzaamheid tussen deze groepen te bevorderen, hoe belangrijk dit op zichzelf ook kan zijn. Wij komen eerst tot een volledig nieuwe aanpak indien wij de verzuiling weten te doorbreken, indien de stromingen in ons volk een verantwoordelijkheid voor elkaar zouden willen aanvaarden. Bij dit streven behoeft elk compromis niet persé verwerpelijk te zijn.

Binnen het verband van de Partij van de Arbeid was echter van een compromis bij het crematiedebat geen sprake. Aan het wetsontwerp van minister Beel lag een compromis ten grondslag. Dat was een compromis van de Staatscommissie waarin de verschillende opvattingen van ons volk over de lijkverbranding vertegenwoordigd waren. Daaronder bevonden zich vertegenwoordigers van beide crematieverenigingen. Zij hadden zich met het rapport van de commissie verenigd, hoewel zij bezwaren bleven koesteren tegen een tweetal voor de crematie discriminerende bepalingen. Maar zij achtten de overeenstemming die ten aanzien van een wettelijke regeling van de lijkverbranding was bereikt een zo belangrijke vooruitgang ten opzichte van het verleden, dat zij bereid waren hun bezwaren voorlopig te laten vallen. De keuze waarvoor het parlement stond was of men het aldus tot stand gekomen compromis al dan niet wilde bevestigen.

In de afgelopen tien jaren hebben de liberale en de socialistische groep meerdere malen fel tegenover elkaar gestaan. Daarbij is het opvallend dat wellicht de tegenstellingen het scherpst waren in de periode waarin beide groepen in de regering vertegenwoordigd waren. De vraag rijst of in de toekomst de verhoudingen dezelfde zullen blijven of dat wellicht een grotere mate van samenwerking mogelijk zal blijken.

Bezien in een wat ruimer verband dan alleen in dat van de beide Nederlandse politieke partijen valt er ongetwijfeld wat aan te voeren voor een grotere toenadering tussen liberalisme en socialisme. De principiële verwerping van het „laisser faire", de aanvaarding van overheidsingrijpen in de sociale sfeer, bij de landbouw (de politiek van Mansholt heeft vrijwel steeds de instemming gehad van de liberale afgevaardigde in de Eerste Kamer, H. D. Louwes), in het monetaire vlak, de aanvaarding van een politiek van „full employment" door de liberalen schept veel grotere mogelijkheden tot samenwerking dan voor de oorlog aanwezig waren. Daarbij komt dat er ook van de zijde van het socialisme grotere kansen liggen. De ontwikkeling van arbeiderspartij tot volkspartij is reeds zo vaak geschetst dat zij hier niet behoeft te worden herhaald.

Er zijn dus zeker mogelijkheden. Er is bovendien voor het eerst sinds lange jaren

bij de liberalen in ons land weer wat groen hout. Er is een groep van jongeren die, zich positief stellend op het democratisch beginsel, bereid is om te onderzoeken welke maatschappelijke belemmeringen een volledige doorwerking van die democratie in de weg staan. Een groep dus die niet bij voorbaat de huidige maatschappij als een instituut ziet dat zoveel mogelijk moet worden bewaard, maar die zich ten aanzien van de maatschappij die het meest aan haar idealen beantwoordt, de nodige bewegingsvrijheid voorbehoudt. Een groep waarvan bovendien reeds is gebleken dat haar de gedachte van de doorbraak sympathiek is.

Daarnaast echter vindt men in het liberale kiezerskorps nog sterke anti-socialistische en conservatieve trekken. Men zou de liberalen onrecht doen door bladen als „De Telegraaf" en „Burgerrecht" liberale bladen te noemen. Daarvoor mist bijvoorbeeld het eerste blad te zeer elk geestelijk niveau. Maar vooralsnog zie ik niet dat de liberale partij zich in ons land belangrijk van de politiek die deze bladen voorstaan zou kunnen distanciëren zonder belangrijk aan stemmen te verliezen. De wijze waarop de liberalen hun verkiezingscampagne plegen te voeren maakt duidelijk dat men zich van de betekenis van de hier bedoelde groep zeer goed bewust is.

De mate van samenwerking tussen de Partij van de Arbeid en de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie zal voor een belangrijk deel afhangen van de invloed die de groep van de jongere liberalen uiteindelijk op het beleid van deze laatste partij zal kunnen uitoefenen. Vooralsnog ben ik ten aanzien van die invloed nog niet optimistisch.

J. H. SCHEPS

DE VERHOUDING VAN DE PARTIJ VAN DE ARBEID TOT DE COMMUNISTISCHE PARTIJ NEDERLAND

Een onderzoek naar de verhouding tussen de Partij van de Arbeid en de Communistische Partij Nederland kan slechts een onderzoek naar de juiste verhouding zijn. Hiermede wijzen wij de opvatting af die er van uitgaat, dat er geen verhouding tussen de Partij van de Arbeid en de Communistische Partij Nederland kan zijn. Wij wijzen eveneens af, dat de verhouding tussen de Partij van de Arbeid en de Communistische Partij Nederland van dezelfde aard zoude zijn als de verhouding tussen de Partij van de Arbeid en de andere parlementaire en democratische partijen.

Waarvoor strijdt de Partij van de Arbeid?

De Partij van de Arbeid strijdt voor de verwezenlijking van het Socialisme. Zij staat vierkant tegenover de begrippen en praktijken van het kapitalisme. Zij gelooft niet in de redelijke overwinning van de sterkste en eerlijkste en begaafdste man; de man die in de strijd om het bestaan als noodzakelijke overwinnaar moet worden gezien. Zij verwerpt de vrije concurrentie en vertrouwt niet op het vrije spel der maatschappelijke krachten.

De Partij van de Arbeid weet de wereld der geestelijke en der culturele dingen nauw verbonden met het maatschappelijke bestaan. Zij komt er onomwonden voor uit, dat zij zoekt de maatschappelijke zekerheid te bevestigen.

De Partij van de Arbeid wijst de wereld van de weelde af. Gelijk zij ook de wereld van de armoede afwijst.

De Partij van de Arbeid kent de verwevenheid van veel boosheid met de vormen van de maatschappij en jagende naar een wereld van gerechtigheid zoekt zij die maatschappelijke basis te vinden die deze gerechtigheid brengt en bevestigt.

De Partij van de Arbeid zoekt het maatschappelijke en staatkundige welvaren niet alleen voor eigen Nederlandse volk te grondvesten. Haar verlangen gaat ook uit naar maatschappelijke en staatkundige gerechtigheid voor andere volkeren. Met name gaan de gedachten en gevoelens uit naar de volkeren die leven in de gebieden die niet of die nauwelijks tot ontwikkeling en maatschappelijk welvaren gekomen zijn.

In het Socialisme grijpt de Partij van de Arbeid de wending van de tijd, de vervorming van de maatschappij, de opbouw van de wereld der volkeren.

Zij stelt in het midden van haar denken en handelen de grote gedachte van de solidariteit, de verbondenheid, de broederschap der mensen en der volkeren en zoekt de maatschappelijke rijkdom in zin tot gemeenschap voor enkeling en gemeenschap te verkrijgen en te bevestigen.

De Partij van de Arbeid is een democratische partij.

De Partij van de Arbeid verschilt van de Communistische Partij Nederland niet hierin, dat zij de strijd om de verwezenlijking niet radicaal en algeheel zou voeren. Dat zij het radicaal en algeheel voeren van deze strijd aan de Communisten en de Communistische Partij Nederland zou overlaten. Zodat het verschil tussen P.v.d.A. en C.P.N. een verschil van accent en van temperament zoude zijn.

De Partij van de Arbeid is een democratische partij. Zij is dienovereenkomstig een parlementaire partij.

De Partij van de Arbeid is derhalve niet een partij die het Socialisme voorstaat en onder de huidige omstandigheden het socialistische willen aan het democratische denken heeft aangepast. Zodat deze partij democratisch gezien ook anders zoude kunnen. Zodat haar denken en handelen evenzeer autoritair en dictatoriaal zoude kunnen zijn.

Tegenover de wereld van het dictatoriale denken en handelen staat de Partij van de Arbeid niet afwijzend op grond van haar realistische kijk op het staatkundige en maatschappelijke leven en de politieke mogelijkheden. Zodat deze partij morgen ook anti-democratisch zouden kunnen zijn.

In de wereld van het democratische denken en gevoelen is de Partij van de Arbeid en zijn de leden van de Partij van de Arbeid Socialisten.

Abstract gezien kan een mens, niet democratisch zijnde van denken, gevoelen en handelen Socialist worden of zijn. Gelijk er ook mensen zijn die democratisch denken, gevoelen en handelen en het Socialisme niet aanvaarden.

De Partij van de Arbeid is een democratische partij. Doch zij is een democratische partij die het Socialisme aanvaardt. Dat wil derhalve zeggen, dat deze Partij ergens de verbinding legt tussen democratie en Socialisme. De leden van deze Partij van de Arbeid zijn zonder uitzondering democraten. Zij zijn evenzeer zonder uitzondering Socialisten. Alle leden vinden derhalve ergens een knooppunt voor hun democraat en hun Socialist zijn. Zonder twijfel zullen deze leden van de Partij van de Arbeid dit punt van treffen tussen democratie en Socialisme niet allemaal precies op dezelfde wijze vinden. De levensbeschouwelijke verscheidenheid zal ook in het omschrijven van de begrippen waarmede wij hier arbeiden doorwerken. Doch hierin zijn alle leden van de Partij van de Arbeid het èn met elkander èn met de Partij van de Arbeid eens, dat de Nederlandse Socialistische beweging is en moet zijn een democratisch-socialistische beweging. Zij aanvaarden zonder uitzondering dat de Partij van de Arbeid is en moet zijn een democratisch-socialistische partij.

Uit dit democratisch-socialist zijn vloeit evenzeer voort, dat deze partij een parlementaire partij wil zijn en is.

Geworteld in het Nederlandse volk is de Partij van de Arbeid een Nederlandse partij en heeft zij als zodanig aan het Nederlandse leven des geestes en aan de Nederlandse cultuur deel. De geschiedenis van Nederland heeft ons volk gevormd, Christendom en Humanisme heben het gestempeld en met de andere politieke partijen van Nederland draagt de Partij van de Arbeid dit historisch-christelijke, humanistisch dooraderde, geestesmerk.

Voor het leven des geestes weet de Partij van de Arbeid zich aansprakelijk en zij wenst het bezit aan Nederlandse cultuur te bewaren en te helpen bewaren.

De Partij van de Arbeid gevoelt zich niet in enge hooghartigheid als Nederlands

enige, beste en algenoegzaamste politieke partij. Zij erkent de betekenis en de waarde van de andere (democratische) partijen. Uit het parlementair gezind zijn van de Partij van de Arbeid vloeit als vanzelf voort, dat zij ruimte laat en ruimte wil laten voor leven en werken van andere partijen. De bezwaren tegen de tegenstandsterspartijen van de Partij van de Arbeid liggen derhalve niet op het terrein van het met zwarigheid erkennen, dat deze partijen er ook zijn doch op het gebied van de wijze waarop deze partijen gevormd zijn en worden. De strijd gaat niet om het bestaan van andere partijen doch om de grondslagen waarop deze partijen rusten en willen doen rusten.

De Communisten als Socialisten en als Democraten

Voor de Communisten veler schakering rijdt de wagen van de communistische Idee koninklijk door de wereld der geschiedenis. Onder deze wagen worden wel is waar tegenstrevers verbrijzeld en telkens grijpen de wielen tegenstanders tot vermorzeling doch dit is niet van filosophisch belang. Het socialistische einddoel staat bij de communisten in volle omvang en ongerepte heerlijkheid voor ogen en de bloedspatten der gegrepenen zullen de Idee niet wezenlijk raken. De wagen valt immers te wassen. De reine Idee heeft zuiverende kracht. Zij zal alle boosheden van de alledaagse politiek wegwassen. Het gaat om het Socialisme. Het gaat om het Communisme. Kan het Socialisme bevestigd worden door de middelen van de democratie dan aanvaarden de Communisten dit, om een groter kwaad te weren, stellig. Indien het bewandelen van de parlementaire weg baat belooft te brengen zullen de „volksdemocraten" van het Communisme deze weg, als het moet ten einde, lopen. De vraag naar de middelen is een kwestie van tactiek. Wij bedoelen hiermede niet te zeggen, dat alle communisten, aangesloten of niet aangesloten bij de Communistische Partij Nederland, deze tactiek in vulgairheid zien.

Het leninistisch-stalinistische Communisme is een Idee. Het grijpt de mensen en het eist dat zij de partij als „in bezetenheid" dienen. De gevaarlijkste van deze gegrepenen zijn de onbaatzuchtigsten. Voor de Communisten geldt het doel, het rijk hunner verwachtingen. Eist het bereiken van het (socialistische-communistische) doel het vergieten van stromen bloeds, het uitroeien van een bepaalde klasse, het vernietigen van de nationale vrijheid van bepaalde volkeren, het volledig uitroeien van de menselijke persoonlijkheid, het vervalsen van geschiedkundige feiten, het ontkennen van hetgeen eerst betoogd en beleden werd, het weerstaan van de man die men eerst als vriend en medewerker heeft gekend, eist het bereiken van het socialistische (communistische) doel het vermoorden van Trotzky, dan zal het heilige doel, het volle ideaal en dezelfs verwezenlijking, gehoorzaamd worden en moeten worden. Wie door het moeras der zelfvernietiging, door kritische vernietiging, zal moeten waden om het ideaal te dienen zal door het moeras hebben te gaan. Niet-Communisten zien deze vernietiging van anderen en zichzelf te spoedig met de democratische ogen hunner geestelijke vrijheid. Zij verstaan te weinig, dat deze dingen het felst door de „gegrepenen" worden gedaan en toegestemd. Ook hier is de kortzichtigste mens de beslissende mens. Wie moraal-filosofisch weinig te overwegen heeft zal in zijn „gegrepenheid" en „bezetenheid" des te radicaler, te trouwer dienaar zijn van het systeem der dictatuur, ongeacht of dit leninistisch-stalinistisch of anderszins bepaald is.

De felst overtuigde communist is bereid het zuivere ideaal van de partij tot in alle politieke boosheid te dienen.

Met deze omschrijving der dingen wil niet gezegd zijn, dat de aanhangers van de Communistische Partij Nederland dit alles zo zien en zo zullen doen in persoonlijk-menselijke boosaardigheid. Doch de demonische leer splijt de mens als in twee wezens. Daar is aan de ene kant de persoonlijk correcte, menselijk humane en vriendelijke communist. Daar is aan de andere kant de man van de partij, de gegrepene van de Idee, de absoluut overtuigde, de man die om het Communisme alles op alles zet en alles om alles waagt.

In de dagen der illegaliteit hebben Communisten in felheid tot de dood getrouw gestreden. In de dagen der illegaliteit hebben Communisten alles uitnemend geacht om de dienst aan hun ideaal. Wij hebben nimmer behoord tot de lieden die de ernst van dit alles hebben ontkend. Wij hebben de offers niet geloochend. Ook al is duidelijk vast te stellen, dat de illegale arbeid en actie van de Communistische Partij Nederland op de Partij welgevallige tijd is aangevangen en ook al is volkomen duidelijk dat de Communisten geheel hun eigen motieven hadden, ontkend kan niet worden, dat Communisten in sterke dapperheid hun Idee hebben gediend. Juist daarom bepalen de aanhangers van de Partij van de Arbeid hun houding in dubbele ernst.

Vierkant immers tegenover de demonische gegrepenheid staat de democratisch-socialistische wereld van denken en handelen. Ook de Sociaal-Demokraten hebben, naar rijke — soms tegenstrijdige — verscheidenheid kennis aan de wereld van de Idee. De Socialistische Democraten weten hun wereld van denken en handelen echter onderworpen aan beslissende, aan gebiedend beslissende, diepere normen. Zij kunnen niet aanvaarden, dat de reine idee rein zoude blijven als deze idee gediend wordt door de boosheden van de politieke praktijken der wezenlijke slechtheid. Zij willen en zij kunnen als Democraten, niet komen in het rijk van hun verwachtingen door de middelen der boosheid.

Deze tegenstelling tussen Socialisme en Communisme, tussen Socialisten en Communisten beslist, en heeft ook in de jaren 1940—1945 beslist, over de verhouding tussen Partij van de Arbeid en Communistische Partij Nederland.

De zwaarste tragiek van dit noodzakelijk scherp afwijzen ligt daarbij niet in het karakter en de handelingen van de communistische enkelingen, van de leden van de C.P.N. individueel, neen het felst dient de Partij van de Arbeid af te wijzen en wijst zij ook diegenen van de Communisten af die het meest, het onbaatzuchtigste door de ideologie van het Communisme gegrepen zijn. Deze „gegrepenen" zijn in hun wel overtuigde, subjectief-persoonlijke, eerlijkheid het gevaarlijkst.

Die Communisten die volledig in hun gestelde ideologie zijn ondergegaan mogen Socialisten zijn, principiële Democraten zijn zij niet. De democratie is hier middel om het socialistische doel te bereiken. Faalt dit middel dan zullen andere, ook anti-democratische, middelen goed zijn om het doel te verwezenlijken.

De Partij van de Arbeid is een democratische Partij. Zij is een democratische partij die streeft naar het Socialisme.

De Communistische Partij is een socialistische partij. Zij streeft naar de bereiking van dit Socialisme in het Nederlandse heden met democratische, zij het „volks"-democratische, middelen.

Partij van de Arbeid en Communistische Partij Nederland vinden hier haar overeenkomst en haar scheiding.

Het spreekt vanzelf, dat het democratisch zijn van de Partij van de Arbeid er toe geleid heeft, dat deze socialistische partij in haar bezinning over wezen, doel en inhoud van het Socialisme tot steeds meer van het Communisme scheidende conclusies moest komen en in de parlementaire ontwikkeling ook is gekomen.

De verhouding van de Partij van de Arbeid tot de C.P.N.

Het spreekt vanzelf, dat de Partij van de Arbeid met de Communistische Partij Nederland praktisch geen contact heeft gehad. Tussen de Katholieke Volkspartij, de Anti-Revolutionaire Partij, de Christelijk-Historische Unie en de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie en de Partij van de Arbeid staan juist zoveel punten van overeenstemming dat een felle politieke strijd kan ontbranden en in de jaren 1946–1956 is ontbrand. Tussen de P.v.d.A. en de C.P.N. bestaat geen overeenstemming en daardoor kon geen strijd in de normale zin ontbranden. De strijd tegen de Communistische Partij Nederland is een strijd van het volk van Nederland tegenover de partij die zich niet wezenlijk plaatst op Nederlands-Nationaal standpunt. De grote tegenstelling werd volslagen duidelijk toen de gekruiste armen van wijlen ir. A. A. Mussert vervangen werden door het negativisme van Paul de Groot na de overweldiging van Tsjecho-Slowakije. De Partij van de Arbeid is een der vruchten van het verzet. Zij is het verzet niet, zij vereenzelvigt zich niet met dit verzet, zij monopoliseert dit verzet allerminst, zij laat ruimte voor allerlei machten, krachten, organisaties en personen. Toch mag de Partij van de Arbeid dankbaar vaststellen, dat zij een der vruchten is van het verzet. Dat verzet werd door geestelijke, door nationale, door humanitaire krachten gedragen. In dat verzet speelde het behoud van het volk en het vaderland, van de geestelijk-nationale waarden van dat volk een machtige rol. De Socialisten hebben daar niet buiten gestaan. Zodoende is de Partij die een der vruchten is van het verzet nationaal van wezen. Het kruisen van de armen van Paul de Groot bij de ondergang van de Tsjecho-Slowaakse Republiek werd Nederland tot duidelijk teken. De Partij van de Arbeid heeft dit teken verstaan. Van dat ogenblik af heeft zij zeer concreet duidelijk gemaakt dat de houding van de Socialisten tegenover de Communisten van Paul de Groot geen andere kon zijn dan die van de volstrekte scheiding.

Het is voorts duidelijk, iedereen die de jongste parlementaire geschiedenis zal bestuderen zal dit toegeven, dat de onparlementaire praktijken van de communistische fractie, met name in de Tweede Kamer evenzeer tot algehele scheiding moesten leiden. Van ernstige parlementaire arbeid van een Paul de Groot is geen sprake. De communistische fractie laat de parlementaire arbeid dan ook aan enkelen over.

De Partij van de Arbeid verkeert als Partij in dezelfde toestand als de fractie van de Tweede Kamer. Zij moge al eens brieven ontvangen van de Communistische Partij Nederland, brieven waarin de C.P.N. haar verlangen naar eenheid uitspreekt, de volgende gelegenheid (die daar meestal snel opvolgt) is van zodanige aard dat de eerste snikjes en glimlachjes verdwijnen voor scherpe onparlementaire aanvallen.

Een democratische, een parlementaire partij, een partij die uitgaat van de erkenning van de waarde van de menselijke persoonlijkheid kan geen punten van aan-

raking hebben met de officiële communistische partij. Praktisch zijn deze er in de jaren 1946–1956 ook niet geweest.

De wijze waarop in de achter ons liggende periode voorts de Communistische Partij Nederland, in bond met het dagblad „De Waarheid", de persoon van wijlen J. J. Vorrink, eerste Voorzitter van de Partij, lid van de Tweede Kamer, heeft bestreden is daarbij van dien aard geweest, dat het een eventuele zucht tot nader contact tussen de Partij van de Arbeid, zo deze al bestaan zou hebben, zekerlijk zou hebben doen vervliegen.

De wijze waarop de C.P.N. de grote held van het verzet van de S.D.A.P. – J. J. Vorrink – heeft bestreden en belaagd, heeft beschimpt en bespogen kon immers geen andere uitwerking hebben dan een in onderlinge sterke solidariteit zich afwenden van deze spuiters van vuil. De manier waarop de ene poging na de andere gedaan werd om de mannen van het verzet van de S.D.A.P. en van andere vormen van verzet (wij denken aan de gestage aanvallen op de niet-S.D.A.P.-er Pieter 't Hoen, wij denken aan de aanvallen op Jac. de Kadt enz.) te besmeuren en van het volk te vervreemden hebben eveneens het hare gedaan om tussen de Partij van de Arbeid en de Communistische Partij Nederland geen andere verhouding te scheppen dan die van het koel weten van wederzijds bestaan.

De grote opgave aan de Partij van de Arbeid

In onze beschouwing hebben wij gewezen op de felheid van de „gegrepenen". Wij hebben onderscheid gemaakt tussen de ideologie en de communistische mensen. Wij deden dit niet zonder bedoeling. Wij geloven, dat wij als Socialistische partij een roeping hebben. Wij hebben in de komende jaren de duidelijke opgave de waarlijk socialistisch voelenden uit het communistische diensthuis uit te leiden. Wij hebben de taak de brede massa duidelijk te maken, dat de toekomst van het Socialisme alleen een democratische toekomst kan zijn. Wij hebben duidelijk te maken waarom de Partij van de Arbeid in het tijdvak 1946–1956 nader contact met de Communistische Partij Nederland heeft afgewezen. Wij hebben tot deze communisten het radicale rode woord, in trouw aan de geestelijke vrijheid en de democratie, te spreken.

Wie zal in de jaren der berechting zich niet hebben afgevraagd: hoeveel N.S.B.'ers zijn N.S.B.'er geworden door onze schuld? Hoe zwaar weegt hier het tekort van de maatschappij? Wat hebben wij gedaan om menselijk handelende de N.S.B.'ers de demonische krachten van het Nationaal-Socialisme duidelijk te maken? Hoeveel jonge mensen zijn aan het oostelijk front terecht gekomen (mede) als gevolg van ons geestelijk en praktisch tekort?

De Sociaal-Democraten hebben een grote opgave. Zij moeten respect afdwingend gescheiden blijven staan van de Communisten en van de C.P.N. en zij zullen toch iedere dag hebben te bedenken dat zij de opgave hebben de mensen van goede socialistische wille tot ons, tot het democratische Socialisme, te brengen.

Deze taak der toekomst eist vastheid van beginsel naast brede menselijkheid. Eist bij ieder uitspreken van de scheiding in woord, houding en daad, dat de Communisten van goede wille duidelijk zij: deze socialistische-democratische partij wijst af al hetgeen dictatoriaal, al hetgeen tiranniek – partij-tiranniek – is doch zij is het ruime huis waarin alle socialistische-democraten wonen en werken kunnen.

E. VERMEER

DE PARTIJ VAN DE ARBEID EN DE REGERING

Boven deze bijdrage zou eigenlijk als titel moeten staan: „Van oppositiepartij tot regeringspartij". De Partij van de Arbeid is echter sedert haar oprichting niet in de oppositie geweest en dus zouden wij ons in zulk een artikel alleen maar hebben bezig te houden met de verhouding van de Partij van de Arbeid tot de kabinetten, die sedert 1946 aan het bewind zijn geweest. Op zich zelf zou daartegen geen bezwaar behoeven te bestaan. De Indonesië-politiek, het loon- en prijsbeleid en het onderwijsbeleid – dit zeker niet in de laatste plaats – van de naoorlogse kabinetten bieden stof genoeg voor het leveren van een beschouwing. Voeg daarbij de kabinetsformaties van 1946, 1948 en 1952 plus de crises van 1951 en 1955 en het materiaal voor een beschouwing over het allerjongste verleden is bijeen.

Toch kiezen wij deze weg niet. Voor een bijdrage tot een jubileumuitgave als deze leek het zinvoller om de partij van het democratische socialisme te volgen in haar ontwikkeling van oppositiepartij naar regeringspartij. Dat daarbij in de jaren voor 1940 de nadruk valt op de geschiedenis van de S.D.A.P. is vanzelfsprekend. De Vrijzinnig Democratische Bond immers maakte een geheel andere ontwikkeling door en de positie van de Christen Democratische Unie was weer een geheel andere. Vooral voor wat de V.D.B. betreft, zou een studie over haar positie als oppositiepartij en als regeringspartij zeer verhelderend kunnen werken.

Toen in 1894 de S.D.A.P. in Zwolle werd opgericht koos de sociaal-democratie bewust een andere weg. De jonge socialistische partij was onder aanvoering van Domela Nieuwenhuis in het vaarwater van het anarchisme terechtgekomen. Het congres van de Sociaal-Democratische Bond, in 1893 te Groningen gehouden, had dit duidelijk bewezen door de motie van de afdeling Hoogezand-Sappemeer te aanvaarden. Deze motie luidde: „De partij besluit, onder geen voorwaarde hoegenaamd, ook niet als agitatiemiddel, mee te doen aan de verkiezingen."

De parlementaire elementen in de S.D.B. verloren de strijd, het anarchisme triomfeerde.

De oprichting van de S.D.A.P. op 26 augustus 1894 was een keuze voor de sociaaldemocratie. De betekenis van de stichting van de S.D.A.P. werd tien jaar later door Troelstra aldus samengevat:

> „De wording van de S.D.A.P. in de overgang van het strijdend deel van het Nederlandse proletariaat van utopisme tot klassenstrijd, van individualisme tot organisatie, van anarchisme tot sociaal-democratie. De geweldige betekenis

van dit proces voor de toekomst van ons volk zal eerst later worden begrepen, wanneer de arbeidersklasse de richting aangeeft van landsbestuur en maatschappelijke leiding. Dan zal het blijken, hoe nodig en zegenrijk dat proces van zelfvorming en scholing, die overgang van gevoelssocialisme naar sociaaldemocratisch inwerken op de maatschappelijke verhoudingen is geweest."

Men bedenke, dat deze woorden geschreven werden in het jaar 1904. Zij typeren de situatie uit die dagen. Troelstra ziet de stichting van de S.D.A.P. na tien jaren van ervaring in het licht der toekomst.

In 1904 was er reden tot optimisme. In een andere sector van de Nederlandse arbeidersbeweging was een ontwikkeling gaande in menig opzicht vergelijkbaar met die van 1893/94. De vakbeweging had in 1903 bij de spoorwegstaking een ernstige nederlaag geleden. Ook daar hadden naar het anarchisme drijvende elementen kans gezien de leiding in handen te krijgen.

Henri Polak, Jan Oudegeest en een aantal anderen trokken hieruit in 1905 de consequenties. Zij stichtten het N.V.V., dat op 1 januari 1906 zijn werk begon.

„De kanker, die eerst twaalf jaar aan de ontwikkeling van de S.D.A.P. had geknaagd, werd weggenomen door de oprichting van deze krachtige arbeidersvakcentrale . . ."

Dit schreef Troelstra in het derde deel van zijn gedenkschriften.

Vanzelfsprekend moest de in de aanvang van deze eeuw ingezette ontwikkeling van de socialistische beweging kans hebben om van de leidinggevende organen door te dringen tot in de hoofden en harten van een groeiende aanhang.

Wie met hartstocht zong, dat „de staat verdrukt" en „de wet logen is" en dat dagelijks moest ervaren, kon niet zo maar aanvaarden, dat in de vertegenwoordigende lichamen constructief gewerkt werd door de vertegenwoordigers van de sociaaldemocratie. Daarvoor waren duizenden congressen, vergaderingen en conferenties nodig.

De onlangs overleden historicus dr. Verberne, in leven hoogleraar aan de R.-K. Universiteit te Nijmegen, heeft in zijn „De Nederlandse arbeidersbeweging in de negentiende eeuw" gesteld, dat de geschiedenis van de arbeidersbeweging zich allereerst beweegt op het gebied der cultuurhistorie. Naar zijn oordeel beslist niet de politieke invloed van deze arbeidersbeweging (hier volledig in de zin van vakbeweging) historisch over haar waarde. Deze ligt, aldus Verberne, in haar aandeel in de geestelijke bevrijding van onze volksklasse uit velerhande verkommering en nood.

Juist deze geestelijke bevrijding is het, die in het ontwikkelingsproces van de socialistische partij uit de oppositie naar de regeringsverantwoordelijkheid zulk een grote rol heeft gespeeld.

In het jaar 1913 werd voor de S.D.A.P. de vraag van deelneming aan de regering voor het eerst actueel. De verkiezingen deed het aantal leden van de S.D.A.P. in de Tweede Kamer tot 18 stijgen. De zogenaamd vrijzinnige concentratie kreeg 37 zetels. De rechtse partijen 45.

Het is hier niet de plaats uitvoerig op de geschiedenis van de toen volgende

Schermerhorn

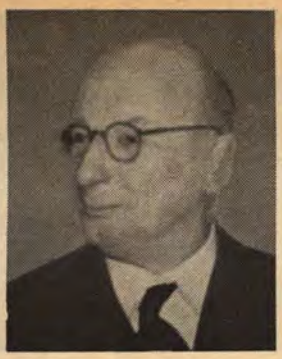

v. d. Leeuw

Lieftinck

kabinetsformaties in te gaan. Troelstra werd op het paleis „Het Loo" ontboden om aan koningin Wilhelmina advies te geven voor het te vormen kabinet. Zijn aanbeveling luidde, dat een burgerlijk kabinet diende te worden gevormd; mocht er een kabinet uit de vrijzinnige concentratie worden gevormd, dan zou dat kunnen rekenen op de steun, niet op de deelneming van de socialisten. Aan deze steun waren bepaalde voorwaarden verbonden, o.a. het niet-verhogen van de militaire begrotingen en het indienen van een pensioenwet.

Van belang is te vermelden, dat Troelstra over de politieke situatie in ons land adviezen inwon en kreeg van buitenlandse socialisten, onder wie Kautsky, Vandervelde en Stauning.

De kroon volgde Troelstra's advies niet. Aan de vrijzinnig-democraat dr. Bos werd opgedragen een kabinet samen te stellen uit geheel de linkerzijde, dus met socialistische ministers. Deze opdracht stelde de S.D.A.P. voor de portefeuillekwestie.

Een der meest bewogen perioden uit de geschiedenis van de S.D.A.P. brak toen aan. In de partijleiding was ernstig verschil van mening. Troelstra meende, dat het aanbod van dr. Bos, drie socialisten op te nemen in een te vormen kabinet, moest worden afgewezen. Vliegen en Schaper waren voor deelneming. Een partijconferentie wees het aanbod van dr. Bos af.

Daarmee was echter de strijd in de S.D.A.P. niet ten einde. Nadat dr. Bos zijn opdracht aan de Koningin had teruggegeven, kreeg de liberaal Cort van der Linden de opdracht een kabinet te vormen. Troelstra overwoog toen de situatie opnieuw. Hoofdzaak voor hem was een kabinet, dat de eis van het algemeen kiesrecht en die van staatspensioen zou verwezenlijken. Troelstra meende in die situatie, dat voor de redding van het algemeen kiesrecht de intrede van sociaal-democraten in een kabinet noodzakelijk kon zijn.

De partijleiding huldigde in meerderheid dit standpunt. Het buitengewoon congres verwierp deze opvatting met 376 tegen 317 stemmen.

Deze stemverhouding bewijst, hoezeer ook reeds in dat jaar een groot deel van de socialistische partij meende, dat onder bepaalde omstandigheden de regeringsverantwoordelijkheid diende te worden aanvaard.

Hoe anders zou de politieke situatie zich hebben ontwikkeld als in het kabinet-

Logeman

Neher

Joekes

Cort van der Linden socialisten waren opgenomen. De verstarring, die ons staatkundig leven in de jaren daarna beheerste, ware wellicht te voorkomen geweest. Wat baat het echter daarover bespiegelingen ten beste te geven. De S.D.A.P. besloot nu eenmaal anders.

Veel belangrijker voor de geschiedenis is, dat Troelstra reeds in 1913 in zijn advies aan de Koningin schreef over de antithese. „Daarom," zo schreef hij, „is reeds thans, voor de oplossing van deze crisis, de vraag te stellen of het niet gewenst is die oplossing te zoeken op een andere grondslag dan die van de antithese."

Hier immers werd de oorzaak van de verstarring, die in de twintiger en dertiger jaren zo funest zou blijken voor de staatkundige ontwikkeling in de kern aangewezen.

Voor de S.D.A.P. kwam de vraag van regeringsdeelneming eerst elf jaren later opnieuw aan de orde. Niet, omdat een formateur de vraag stelde of socialisten wilden deelnemen. Neen, nu ging de wil verantwoordelijkheid te aanvaarden geheel van de S.D.A.P. zelf uit.

Op 26 oktober 1923 viel het ministerie-Ruys de Beerenbrouck, ten gevolge van de verwerping van de Vlootwet. De stemverhouding was 50—49. Tien leden van de R.K.S.P. kozen de kant van de oppositie.

De crisis duurde lang en het resultaat was, dat het afgetreden ministerie in januari 1924 terugkeerde.

Troelstra vroeg in het eerste debat met het kabinet kamerontbinding, omdat hij meende, dat terugkeer van „de oude ploeg" in strijd was met de wil van het volk.

In een drietal artikelen in „Het Volk" bespreekt hij de toestand, vooral om de S.D.A.P.-leden gereed te doen zijn als een besluit tot deelneming aan de regering zou moeten worden genomen. Op de congressen van de S.D.A.P., voorafgaande aan de kabinetscrisis van 1923, was aanvaard, dat de partij onder bepaalde voorwaarden aan de kabinetsformatie wilde deelnemen.

Troelstra schreef in „Het Volk": „Gedacht werd beide keren aan de mogelijkheid ener regeringscombinatie met democratische groepen, met name van katholieke arbeiderszijde."

In het laatste van zijn drie artikelen over deze zaak vinden wij een zinsnede, die duidelijk de veranderde positie van het socialisme stelt. Wij lezen daar: „Als oppositie-

v. d. Kieft *Suurhoff* *Vos*

partij is zij zo groot en sterk geworden, dat zij een kabinetscrisis kan uitlokken, van welker oplossing zij zich niet kan afmaken met een weigering, die haar prestige voor de toekomst zou breken."

Hier is duidelijk aangegeven, hoezeer zich in de S.D.A.P. het groeiproces van oppositiepartij naar deelneming aan de regering voltrok.

Na 1923/24 bleef de eventuele deelneming van socialisten aan een kabinet op de agenda staan.

Toen in 1925 de rechtse coalitie viel, omdat de kredieten voor een gezantschap bij de Paus met medewerking van protestantse volksvertegenwoordigers werden verworpen, werd opnieuw de vraag van socialistische deelneming aan de regering actueel.

Albarda heeft in „De Socialistische Gids" van december 1925 duidelijk doen blijken, dat de S.D.A.P. tot mede-regeren bereid was, in het vooruitzicht dat aan de leider van de Vrijzinnig Democratische Bond een opdracht zou worden gegeven tot kabinetsformatie. Een weigering van mgr. Nolens om met de heer Marchant de democratische weg van samenwerking tussen VDB, SDAP en RKSP te gaan, achtte Albarda een daad van zeer ernstige politieke strekking.

Wij lezen in Albarda's beschouwingen:

> „Geplaatst voor de beslissing, of de politiek des lands zal gaan in de richting van den socialen en culturelen opbouw, dan wel of een periode van stilstand op politiek gebied intreden moet, of, erger nog, de reaktionaire koers voortgezet worden zal, kan de Katholieke partij aan haar groote verantwoordelijkheid niet ontkomen."

Uit deze passage blijkt duidelijk, hoezeer de S.D.A.P. tot het dragen van verantwoordelijkheid bereid is.

In deze crisis viel het voor ons volksleven zware woord van Nolens, dat met de sociaal-democraten alleen „in uiterste noodzaak" zou worden samengewerkt. Albarda wees in „De Socialistische Gids" van januari 1926 op het heilloze van dit standpunt.

Tegenstanders van de S.D.A.P. hebben de bereidheid om in een regeringscoalitie te

treden wel eens in 'n kwaad daglicht trachten te stellen. Zij meenden, dat het hier ging om het hengelen naar ministerszetels. Bij deze critici was er blijkbaar geen ruimte voor de opvatting, dat een volksdeel, dat men in het verleden terecht kon aanduiden met de woorden „verworpenen der aarde", grotendeels uit eigen kracht geëmancipeerd was en daardoor niet alleen bereid maar ook in staat was te delen in regeringsverantwoordelijkheid.

Te lang heeft men de sociaal-democratie uit de regering geweerd.

Toen de crisis in de dertiger jaren over de wereld en dus ook over ons land kwam en nationaal-socialisme en fascisme de democratie bedreigde, was voor de toenmalige R.K.S.P. de „uiterste noodzaak" nog niet gekomen. Het heimwee naar de rechtse coalitie bleek sterker dan een politiek, die de kwalen van die tijd met kracht wilde aanpakken.

De S.D.A.P. stond tegenover het probleem van de crisis niet met lege handen. In „Het Plan van de Arbeid", tot stand gebracht door samenwerking met het N.V.V. werden maatregelen aangegeven om de werkloosheid te bestrijden en de grondslagen van ons economisch systeem te wijzigen.

In die jaren kondigde zich reeds aan, wat na de Tweede Wereldoorlog in de Partij van de Arbeid werkelijkheid zou worden.

In andere politieke partijen waren mensen, die het Plan van de Arbeid niet afwezen, omdat het van de socialisten kwam of die bang waren om heilige huisjes omver te werpen.

Gedreven door de nood van de tijd wilden zij althans met de socialisten tot een ernstige discussie komen over de denkbeelden van het Plan-socialisme. In dit Plansocialisme is een stuk socialistische geschiedenis tot rijpheid gekomen.

Bij het zilveren jubileum van Albarda als lid van de Tweede Kamer verscheen een boek, gewijd aan zijn parlementaire werk. Dr. H. B. Wiardi Beckman schreef in dit boek een artikel over het staatkundig leven tussen 1913 en 1938. Beckman keert zich hierin fel tegen de antithese met haar verstarrende werking in ons politieke leven. Hoezeer Beckman het ontstaan van „rechtse" partijen verklaarbaar acht, daarmee is naar zijn oordeel niet bewezen, dat zij ook voor een nieuwe en zo geheel andere tijd, met volstrekt andere eisen en vraagstukken, bestaansrecht zouden hebben. Beckman schrijft en men vindt in de discussie binnen de S.D.A.P. in die jaren nauwelijks enige tegenspraak:

> 1913–1938: vijf en twintig jaar van oppositie, die vaak zeer vruchtbaar waren, maar naar onze smaak niet vruchtbaar genoeg. Vijf en twintig jaar van innerlijke groei. Het portefeuille-aanbod van dr. Bos keert niet terug. 1938 vraagt een ander program en andere bondgenoten. Het uur komt, dat de Nederlandse democratie een beroep zal doen op de kracht, die zij te lang reeds „links liet liggen".

In 1939 kwam dit beroep. „De uiterste noodzaak" was er blijkbaar. De Tweede Wereldoorlog stond voor de deur. Albarda en Van den Tempel traden in het kabinet-De Geer.

Na 1945 was er in brede kring geen verschil van mening meer over de vraag, of

Donker, Jonkman, In 't Veld, Drees

socialisten deel moesten nemen aan een te vormen kabinet. Als een vanzelfsprekendheid werd dit aanvaard, toen de regering Schermerhorn-Drees tot stand kwam.

Vernieuwingswil en drang tot spoedig herstel van de oorlogsverwoestingen waren zozeer gemeengoed, dat in de K.V.P. plannen werden gemaakt om met de P.v.d.A. de verkiezingsstrijd van 1946 te voeren onder één gemeenschappelijk program.

De P.v.d.A. werd in de jaren na 1946 als het ging over deelneming van een aantal van haar leden aan het regeringswerk natuurlijk voor ernstige problemen gesteld. Het diepst werd de P.v.d.A. beroerd door de Indonesische kwestie. In de jaren tussen 1945 en 1949 heeft het Indonesische probleem alles beheerst. Het grote en mooie werk van de naoorlogse kabinetten op tal van andere gebieden kon vaak niet naar waarde worden geschat, omdat het vraagstuk Indonesië alles overschaduwde.

In de jaren van het Indonesische conflict werd in de discussies in de P.v.d.A. meermalen de vraag aan de orde gesteld, of het niet beter zou zijn de weg van de oppositie te kiezen. Velen meenden, dat men geen verantwoording voor het gevoerde beleid mocht dragen. Anderen waarschuwden, omdat zij wisten hoezeer de weg van de oppositie kansen zou scheppen voor die groepen in ons volk, die verlangen naar het herstel van de oude coalitie.

Toen in 1949 de souvereiniteitsoverdracht was geschied, vonden velen, die om het Indonesische conflict de P.v.d.A. verlieten, de weg terug.

Is de discussie over in de oppositie gaan verstomd?

Zeker niet. In de laatste maanden van 1955 kwam dit punt opnieuw in de discussie toen een wijziging in het loonbeleid aan de orde kwam. Verlangen om in de oppositie te gaan, is er in de P.v.d.A. zeker niet. Het democratisch-socialisme is vanuit zijn wezen te zeer ingesteld op bouwen om door in de oppositie te gaan anderen de kans te geven om af te breken.

Nederland is een land, waarin in de nabije toekomst kabinetsvorming alleen maar kan tot stand komen in samenwerking met anderen. Een regeringsprogram voor een vierjarige periode is altijd weer een compromis. De P.v.d.A. schuwt zulk een compromis niet, mits dit recht doet aan haar verlangen een vooruitstrevende politiek te voeren. In het streven naar restauratie, in de zucht naar herstel van vooroorlogse verhoudingen, ziet zij een ernstig gevaar voor de toekomst van ons volk. Dit streven wil zij weerstaan als regeringspartij, zolang dat maar enigszins mogelijk is, doch als het moet als oppositiepartij.

Deelneming aan de regering is dus voor de P.v.d.A. geen probleem, mits vooruitstrevendheid het kenmerk is van het beleid. Dat wil niet zeggen dat de P.v.d.A. de regeringspolitiek kritiekloos zou volgen. Haar kamerfracties zijn zich hun taak ten volle bewust. Zij zullen telkens weer de regeringsdaden moeten toetsen aan het socialistische program, waarop het vertrouwen van de kiezers werd gevraagd.

Dit vertrouwen immers is de grondslag van elk democratisch bestel. Daarom is voor een partij, die dit vertrouwen waardig wil zijn, contact met de kiezers, niet alleen vlak voor de verkiezingen maar altijd weer, eerste en voornaamste voorwaarde.

Naarmate kabinetten werden gevormd met een duidelijk program, zal het voor een partij eenvoudiger zijn contact met de kiezers te onderhouden.

Basisverbreding van kabinetten, die bijna altijd leidt tot vervaging van programmapunten, maken het politieke beeld voor de gewone man niet helderder. In het streven naar een zo breed mogelijke basis van een kabinet is het gevaar groot, dat de opstelling van een program niet is een zaak van een eerlijk compromis met duidelijke conclusies, doch het bij elkaar brengen van een aantal vage en ingewikkelde zinnen. Daarmee wordt de democratie geschaad en een duidelijk beleid onmogelijk.

In de komende jaren zal bewezen worden, of de P.v.d.A. in het land regeringspartij zal zijn of oppositiepartij. Het program en het daaruit voortvloeiend beleid zijn daarbij beslissend. Zeker niet de zucht om, ondanks alles, regeringspartij te blijven.

„Op ons rust de zware taak om te doen zien, wat de democratie op haar best is. De democratie is een prachtig beginsel en een schone levensvorm, maar haar levensvatbaarheid is niet duurzaam, als zij niet weet te werken en vertrouwen te wekken. Wij moeten alle krachten inspannen om te komen tot een vlot werkende, zuiver gerichte, besluitvaardige democratie."

W. DREES *op het Stichtingscongres van de P.v.d.A., 9 februari 1946.*

II

DE BIJDRAGE

VAN DE PARTIJ VAN DE ARBEID

TOT DE MAATSCHAPPELIJKE

VERNIEUWING

„Niet de eenvoudige leuze: het moet alles anders worden, zal ons moeten leiden, maar wel een hersteld en verdiept besef van goed en kwaad, van hetgeen voor de samenleving behoort te volgen uit het belijden van ieders diepste levensbeginselen, hoe verschillend die op zichzelf ook mogen zijn. Het gaat om het scheppen van nieuwe vormen, waarin de wezenlijke geestelijke waarden, die ons volksleven door de eeuwen heen hebben gedragen en beheerst, tot nieuwe uitdrukking en als het kan, tot nieuwe heerlijkheid zullen komen."

W. SCHERMERHORN
in de rede, uitgesproken bij het optreden van de regering Schermerhorn–Drees op 27 juni 1945.

„In de P.v.d.A. leeft de wil en het verlangen om in de vormen ener vernieuwde samenleving van sociale gerechtigheid, de geestelijke waarden van de westerse beschaving niet alleen veilig te stellen, maar tot hogere ontwikkeling te brengen. De betekenis en de omvang van deze zaak eisen meer dan ooit tevoren over de eigen enge, al te enge nationale beperktheden heen, een besef van verantwoordelijkheid voor de mensheid als geheel."

KOOS VORRINK
in „Socialisme in de Branding", 1952

H. OOSTERHUIS

EEN RECHTSORDE VAN DE ARBEID

Was West-Europa door de eerste industriële revolutie in het midden der 19e eeuw tot een machtige economische ontwikkeling gekomen en had het als wereldproducent en wereldfinancier een monopoliepositie verkregen, het hooglied der vrije economie overstemde tezelfdertijd de zwakke stem die aandacht vroeg voor de mens, het overstemde ook de rauwe kreten van verzet, de hongeroproeren, die nu meer dan 100 jaren geleden tegen de ongebreidelde uitbuiting van mannen, vrouwen en kinderen waren gericht.

De tweede helft van de 19e eeuw zag de opkomst van de arbeidersbeweging. De strijd was gericht op directe materiële verheffing der arbeiders door werktijdverkorting, betere arbeidsvoorwaarden, verbod van vrouwen- en kinderarbeid, kortom, opheffing van het slaaf-zijn van de arbeider aan het rad van de arbeid.

In de tijd tot de dertiger jaren der twintigste eeuw voltrok zich een stuk sociale en culturele levensopgang door sociale wetgeving, invoering van de achturendag, algemeen kiesrecht, betere volkshuisvesting, grotere sociale zekerheid door wettelijke voorzieningen, collectieve arbeidsovereenkomsten. Meer bestaanszekerheid door economische ordening en medezeggenschap werd geëist. In deze periode begon reeds meer het besef door te breken, dat de mens als factor in het produktieproces slechts tot erkenning kon komen wanneer naast materiële ook aan geestelijke aspecten aandacht werd besteed.

Het is vooral de depressie van de dertiger jaren, die onomstotelijk aantoont, hoe voos het economisch fundament is, waarop het huis van de sociale vooruitgang was opgetrokken. Een economische crisis openbaarde zich, die voor onze zo conjunctuurgevoelige economie catastrofale gevolgen had. De produktie daalde met sprongen; een leger van honderdduizenden werklozen vormde zich, dat met lege magen maar het hart vol van haat zich keerde tegen een maatschappelijke organisatie, die zoveel geestelijke en materiële nood kon brengen.

Veel van wat in de voorafgaande jaren was opgebouwd ten behoeve van de rechtszekerheid van de arbeidende mens liep in die periode gevaar verloren te gaan. Het is in deze tijd dat de opvatting groeide, dat de maatschappij-organisatie, die een dergelijke ontwrichting met zich brengt, zich zelf heeft overleefd. De tijd is rijp voor het tot leven komen van de „welfare-state"-gedachte, die de sociale vooruitgang plaatst op een gezonde economische basis, waarbij ter regulering van de vrije economische krachten een sterker invloed van de overheid als vertegenwoordigster van de gemeenschap op het economisch gebeuren wordt toegekend. Een streven, dat na

de oorlog onder de druk van de gemeenschappelijk doorgestane ellende tot snellere ontplooiing kan komen dan men voordien durfde hopen.

Na de Tweede Wereldoorlog werd de arbeid door de P.v.d.A. en door het N.V.V. als een voorname zedelijke factor, als het centrale element in het voortbrengingsproces op de voorgrond, ja steeds meer in het middelpunt der sociale, economische en culturele activiteit geplaatst.

Kort samengevat komt het hierop neer, dat slechts door arbeid te presteren, individu en gemeenschap tot ontplooiing kunnen komen, arbeid geen verhandelbaar goed is gelijk andere goederen, dat de rechtsorde een zodanige moet zijn dat de individu in zijn werk tot volledige geestelijke ontplooiing komt, waardoor hij niet slechts zich zelf dient, maar ook de grootste bijdrage levert tot het welzijn van de gemeenschap.

Ten einde aan deze gedachte vorm en inhoud te geven, moet een stelsel van sociaal-economische organen in de onderneming, de bedrijfstak en het nationaal bestel tot stand komen. Van Biemen, verontrust over de plaats van de arbeidende mens in het industrialisatieproces, zegt in zijn boek „De Zedelijke Waardering van de Arbeid in het Industrialisme": „Een grief tegen de economische structuur is, dat de waardering van de arbeid, arbeidskracht en mens-zijn uitsluitend economisch gericht is. Vanuit een diep gefundeerd zedelijk besef acht men dit een belediging en vernietiging van de menselijke waardigheid. Immers, de menselijke persoonlijkheid vertegenwoordigt geen economische, maar de hoogst zedelijke waarde. Een dergelijke degradatie van het mens-zijn bedreigt en vernietigt de bevrediging in de dagelijkse arbeid."

In paragraaf 5 van het Beginselprogram van de Partij van de Arbeid wordt de gedachte van de rechtsorde van de arbeid in de Partij als volgt onder woorden gebracht: „Ten einde ieder werkend mens recht en bestaanszekerheid te waarborgen, worden de arbeidsverhoudingen geplaatst in een rechtsorde, uitgaande van het beginsel, dat de arbeid een voorname zedelijke factor is en het centrale element in het voortbrengingsproces." Vervolgens wordt gesteld, dat nieuwe organen tot stand moeten komen, waarin aan de arbeid principieel gelijkgerechtigd de gelegenheid moet worden geboden om medezeggenschap uit te oefenen en verantwoordelijkheid te dragen.

Welke eisen dienen nu aan de rechtsorde te worden gesteld, opdat zij tot een waarlijke „rechtsorde van de arbeid" kan vergroeien en inderdaad de menselijke persoonlijkheid door arbeid in dienst van de gemeenschap tot volle ontplooiing kan komen?

Ik denk in de eerste plaats aan ons onderwijsstelsel. Willen alle in de mens sluimerende krachten later bij de vervulling van zinvolle arbeid ten volle tot ontwikkeling komen, dan dient dat stelsel zodanig georganiseerd te zijn — en nu citeer ik de Amsterdamse wethouder voor Onderwijs mr. A. de Roos — „dat een ieder kind in staat wordt gesteld het voor hem passende onderwijs te ontvangen, zonder dat dit voor het gezin een offer betekent, hetwelk de normale levensmogelijkheden teniet doet." Dus zoveel mogelijk gelijkheid van ontwikkelingskansen. Geen latere ongelijkheid in maatschappelijke positie als gevolg van verschillen in stand en financiële kracht van de ouders. Daarbij zijn uiteraard milieuvoordelen niet te vermijden of uit te schakelen. Financiële belemmeringen moeten echter, uitgaande van het beginsel der gelijke kansen, zoveel mogelijk uit de weg worden geruimd. Een dergelijke ontwik-

kelingsmogelijkheid zal het algemene verantwoordelijkheidsbesef versterken, de verstarring, die er nu nog is tussen klassen en standen, doorbreken en de geslotenheid van een volk kunnen versterken. Prof. Schermerhorn heeft in een belangwekkende rede in 1953, gehouden bij behandeling van de begroting van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen in de Eerste Kamer, erop gewezen, hoezeer het van betekenis is, dat de beste krachten in ons volk in staat worden gesteld daarvan te profiteren en er de nadruk op gelegd, dat ons onderwijsstelsel als zodanig gereorganiseerd dient te worden, omdat het technisch-economisch potentieel van een volk vooral wordt bepaald door een sluitend systeem van onderwijs van hoog tot laag.

Een volgende eis, waarmede men aan een rechtsorde van de arbeid vorm en inhoud moet geven, is het recht op arbeid, althans in dier voege, dat op de gemeenschap de plicht rust te streven naar een situatie, waarbij een ieder die werken kan en werken wil, passende arbeid kan verrichten. Ik spreek nadrukkelijk van streven naar, omdat ik mij ervan bewust ben, dat economische krachten buiten ons bereik in staat zijn dit streven naar volledige werkgelegenheid en bestaanszekerheid met een redelijk bestaanspeil te verstoren. Er zal gevoerd moeten worden een structurele en conjuncturele werkgelegenheidspolitiek, waardoor een ieder zoveel mogelijk in staat wordt gesteld de hem of haar passende arbeid te verrichten. Het structurele werkgelegenheidsprobleem, waarvoor ons volk geplaatst is, moge op het ogenblik schuil gaan onder het vernis van de volledige werkgelegenheid, wij kunnen zelfs spreken van een overspannen arbeidsmarkt, wij mogen niet uit het oog verliezen, dat op langere termijn beschouwd de snel stijgende bevolking aan werk moet worden geholpen. Deze tewerkstelling zal vooral in de industriële sector moeten plaatsvinden. Dit vereist een hoog opgevoerd investeringsniveau, dat offers vraagt van de Nederlandse volksgemeenschap. In het kader van de volledige werkgelegenheidspolitiek is ook een actieve conjunctuurpolitiek, in internationaal verband te voeren, gewenst, is het ook gewenst de emigratie niet slechts te zien als een persoonlijke daad van de emigrant, maar als een bijdrage tot de oplossing van het nationale werkgelegenheidsvraagstuk. In internationaal verband kan men de migratie zien als een streven om grote gebieden in de wereld tot economische en culturele ontplooiing te brengen en tezelfdertijd de voedselvoorziening in de achtergebleven gebieden te bevorderen.

In een dergelijke gedachtengang passen ook de economisch onderontwikkelde gebieden door een centraal systeem van hulpverlening, door de organisatie der Verenigde Naties geleid, tot ontplooiing te brengen, ten dienste van de gehele mensheid.

In het raam van deze internationale verhoudingen past evenzeer de Europese politieke, economische en sociale samenwerking, met andere woorden: de eenwording niet slechts als grondslag voor een duurzaam bestaan van dit werelddeel, doch ook als basis voor ons eigen nationaal welzijn.

Wanneer wij ons het beeld van een rechtsorde van de arbeid voor ogen stellen, moet er niet slechts plaats zijn voor een materiële behoeftenbevrediging van de arbeidende mens, doch dienen ook zij, die door ziekte, ongeval, invaliditeit, werkloosheid of andere calamiteiten worden getroffen, recht te hebben op vrijwaring van gebrek.

In dit opzicht is reeds in de jaren tussen 1900 en 1940 zeer veel op het gebied der sociale verzekering tot stand gekomen, doch voltooid was het, toen de Tweede

Wereldoorlog uitbrak, bij lange niet. Na de Tweede Wereldoorlog is in alle landen en ook in ons land aan de verdere uitbouw van een sluitend systeem van sociale verzekering gewerkt. Het ligt voor de hand, dat daarin ook past het door minister Suurhoff ingediende wetsontwerp inzake een algemene ouderdomsvoorziening, een verdere voltooiing van de bedrijfspensioenregelingen en een betere verzorging van weduwen en wezen; een vraagstuk dat in de S.E.R. op dit ogenblik bestudeerd wordt. Sociale zekerheid dus voor allen, die niet door arbeid in hun onderhoud kunnen voorzien in plaats van de vroegere bedeling, sociale zekerheid gezien als een daad van nationale solidariteit en nationale gemeenschapszin. De sociale solidariteit, die onder het kapitalistisch bestel geheel ontbrak, worde door het offer en de daad der gemeenschap een wettelijke basis en het sterkste economisch fundament gegeven.

De voltooiing van het huis der sociale zekerheid op zodanige wijze, dat een zeker sociaal minimum-inkomen gegarandeerd is, zal mede een belangrijke bijdrage zijn tot de oplossing van het brandende vraagstuk der vergeten groepen, dat immers voor een belangrijk deel uit lacunes in de sociale zekerheid en sociale solidariteit bestaat.

Bij de uitbouw van een rechtsorde van de arbeid past ook de erkenning van het prestatiebeginsel bij de beloning van de arbeid, echter met inachtneming van het recht van hen, die getroffen door ziekte, invaliditeit en werkloosheid of enige andere calamiteit, niet in eigen onderhoud kunnen voorzien. Het lijkt mij juist, uitgaande van de erkenning van het prestatiebeginsel, dat een sociaal minimum-inkomen voor een ieder, die zinvolle arbeid in dienst van de gemeenschap verricht, geldt. Bij de vaststelling van dit sociaal minimum-inkomen moet niet slechts ieder werkend lid van de gemeenschap in de gelegenheid worden gesteld zich de meest primaire levensbehoeften aan te schaffen, hij dient bovendien deel te hebben aan de stroom van goederen en diensten, die het maatschappelijk en culturele patroon van een tijd bepalen. Te grote inkomensverschillen maken de democratie als politiek systeem onstabiel. Een nivellering van inkomens, die tot op redelijke hoogte rekening houdt met de eisen, die de economie stelt, moet dus op zichzelf redelijk en wenselijk worden geacht.

Uitgaande van deze gedachte is coördinatie in de loonvorming één der waarborgen, waardoor aan het prestatiebeginsel recht wordt gedaan. Met andere woorden: gelijk loon voor gelijke prestatie met aanvaarding ook van de gelijkheid in lonen tussen stad en platteland en de gelijkheid in mannen- en vrouwenlonen, moet als volstrekt verantwoordelijk en redelijk worden aanvaard. Ongelijkheid in beloning is te verdedigen, voor zover deze voortvloeit uit verschillen in prestatie. Wij kunnen nauwelijks een rechtsgrond voor loondifferentiatie in verschillen in winstgevendheid of produktiviteit zien.

Het vraagstuk van de vrije tijd en de vrije-tijdsbesteding, de opvoering van de produktiviteit, de werktijdverkorting per week en per dag is, hier kort opgesomd, een der wezenlijke elementen, die in een rechtsorde van de arbeid meer dan gewone aandacht vergen. Het gaat hier niet slechts om economische en sociale aspecten, het gaat hier in het bijzonder weer om de mens als factor in het produktieproces.

Toen 1889 op het Internationale Congres te Brussel de verkorting van de werktijd en de invoering van de achturendag werden gesteld, was dit een economisch en sociaal project, dat echter ook als de eis „plaats voor de arbeidende mens" werd bepleit.

De voortgaande technische economische ontwikkeling, de lopende-band-arbeid

en het proces van automatisering voltrekken zich in een snel tempo. Het zal dit te meer doen, als de kernsplitsing in de industrie, dus voor vredesdoeleinden aangewend, zich in een nog hoger tempo zal gaan ontwikkelen en de electronica een deel van het hersenwerk van de mens voor zijn rekening gaat nemen.

De vakantierechten zullen een gepaste verruiming moeten ondergaan, opdat men in veel sterkere mate dan in deze tijd het geval is de vakantie wezenlijk kan genieten

Niet minder belangrijk is het vraagstuk der verkorting van de werktijd. Er van uitgaande, dat dit probleem binnen afzienbare tijd, ofschoon het nu reeds een vraagstuk is, in de meest urgente vorm naar voren zal komen, zullen daaraan nu reeds studies moeten worden gewijd, waarbij men zich in het bijzonder met het vraagstuk van de vrije-tijdsbesteding zal hebben bezig te houden. Wij prijzen het daarom, dat regering en Stichting van de Arbeid overeenkomstig het verzoek van het N.V.V. met 'n onderzoek naar het vraagstuk van de arbeidstijdverkorting hebben ingestemd.

Het recht op medezeggenschap is naast het economische en sociale aspect een probleem, waarbij de arbeider als mens is betrokken en het is tevens een der hoekstenen van het gebouw van de rechtsorde van de arbeid.

Uitgangspunt bij de verwezenlijking van de medezeggenschapsgedachte zal moeten zijn, dat ieder die arbeidt, een aan de aard van de functie aangepaste mogelijkheid tot het dragen van verantwoordelijkheid en initiatief dient te verkrijgen. Wij kunnen ons in dit opzicht aansluiten bij de volgende uitspraak van prof. v. d. Ven: „daar de medezeggenschap behoort te variëren met de verantwoordelijkheid die ieder in de onderneming krachtens zijn functie in het geheel moet dragen en vervolgens met de mate, waarin hij zelf in staat is in die verantwoordelijkheid oog te hebben voor het geheel, zal de economische zeggenschap der arbeiders niet onbeperkt kunnen zijn."

De positie van de arbeiders dient gelijkwaardig te zijn aan die van kapitaalbezitters en de ondernemingsleiding. Met deze gelijkwaardigheid wordt in dit verband echter niet bedoeld, dat de functies van arbeid, kapitaal en ondernemingsleiding uniform moeten zijn. De eis van gelijkwaardigheid heeft betrekking op de mens in de functie.

Daarnaast moet men oog hebben voor een ander aspect van de medezeggenschap. De arbeider, die als belangrijkste produktiefactor mag worden gekwalificeerd en wiens bestaansmogelijkheden in zo sterke mate afhankelijk zijn van het wel en wee van de onderneming en van de bedrijfstak, dient op de wijze overeenkomende met zijn mogelijkheden, de draagwijdte van zijn beslissing te overzien, invloed te hebben op het beleid, te voeren in onderneming en bedrijfstak. Het is deze laatste leidende gedachte, die zijn weerspiegeling moet vinden in de totstandkoming en tot ontplooiing brengen van ondernemingsraden, bedrijf- en produktschappen, hiermede tot verwezenlijking brengend de idee, dat een zodanige spreiding van zeggenschap tot stand komt, dat deze nergens groter is dan maatschappelijk gezien nodig is.

Het zou de indruk kunnen wekken, dat ik – na dr. Van Biemen en een paragraaf uit het beginselprogram te hebben geciteerd – de betekenis van de arbeid als zedelijke factor in de sociaal-economische actie toch niet zo sterk heb beklemtoond.

Indien deze indruk is gewekt, bedenke men, dat de arbeid, als zedelijke factor in het middelpunt van ons denken geplaatst, vereist, dat wij een sterk maatschappelijk fundament en de daarbij passende organen behoeven om tot een rechtsorde van de arbeid te komen.

D. ROEMERS

OM DE P.B.O.!

„In beginsel zou dan ook de behandeling van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie tot de grote momenten in ons politieke leven dienen te behoren. Of dit echter in feite met dit wetsontwerp ook het geval is, waag ik vooralsnog in hoge mate te betwijfelen." Zo luidde één van de eerste passages van de rede, welke Nederhorst op 22 september 1949 in de Tweede Kamer bij de behandeling van het wetsontwerp op de bedrijfsorganisatie hield.

Men vindt er de twee hoofdelementen in terug van de beoordeling van het wetsontwerp van de toenmalige minister van Economische Zaken, prof. Van den Brink, zoals die destijds in de kringen van de Partij van de Arbeid overheersten. Enerzijds voldoening over het feit, dat één van de programmapunten van het kabinet Schermerhorn–Drees zijn uiteindelijke verwezenlijking naderde. Anderzijds ernstige kritiek op de wijze van uitwerking van de gedachte in dit wetsontwerp, waarbij voorop stond de vrees, dat door de geringe overheidsinvloed de ontplooiing van de bedrijfsorganisatie zou worden belemmerd, zo niet geblokkeerd, omdat het dientengevolge onmogelijk zou blijken de P.B.O. wezenlijke taken toe te kennen. Inmiddels heeft deze kritiek de fracties van de Partij van de Arbeid, zowel in de Tweede als in de Eerste Kamer, er niet van weerhouden hun stem aan dit wetsontwerp te geven. Er is alle aanleiding bij het 10-jarig jubileum van de Partij van de Arbeid na te gaan of de minder optimistische verwachtingen van Nederhorst sedertdien zijn gelogenstraft dan wel door de feitelijke ontwikkeling zijn bevestigd. Want over één zaak bestaat in de Partij van de Arbeid nagenoeg eenstemmigheid. In de maatschappelijke hervormingen, welke wij als democratisch socialisten voorstaan, vormt de P.B.O. een wezenlijk en dus onmisbaar element.

Alvorens na te gaan wat er na de afkondiging van het wetsontwerp tot wet van de ontwikkeling van de P.B.O. terecht is gekomen, wil ik nog eens in herinnering brengen, welke publieke discussie aan de indiening van dit wetsontwerp was voorafgegaan. Ik zou daarbij willen voorbijgaan de strijdvraag welke maatschappelijke stroming zich terecht het vaderschap van de gedachte van de bedrijfsorganisatie kan toeeigenen. Het lijkt mij veel belangwekkender vast te stellen, dat de P.B.O. pas in de sfeer van de politieke realisatie is gekomen, toen democratisch socialisten in de regering zijn getreden.

De discussie over de verwezenlijking van de P.B.O. is reeds tijdens de bezetting begonnen. Maar de forse stoot tot de publieke discussie werd in December 1945 gegeven door de publikatie van het voorontwerp van de wet op de bedrijfsorganisatie

door de regering. Hoewel ir. H. Vos als minister van Economische Zaken in de eerste plaats voor deze publikatie verantwoordelijk was, dient toch te worden vastgesteld, dat die verantwoordelijkheid door de gehele regering werd gedeeld. Ofschoon er destijds nog slechts weinigen waren die zich voor een progressief visitekaartje schaamden en de K.V.P. er nog op stond als progressief te worden aangemerkt, brak toch een storm van kritiek tegen het voorontwerp-Vos los. Ik zou niet graag beweren, dat die kritiek in alle opzichten onbillijk was. Ongetwijfeld was het voorontwerp-Vos op sommige punten onvoldragen. Met name was er niets in opgenomen over de Sociaal-Economische Raad, die tot dusverre het belangrijkste orgaan van de P.B.O. is geweest. Doch ir. Vos was zelf de eerste om in een toelichtend schrijven dit te erkennen. De kritiek richtte zich echter op drie hoofdpunten en in die drie hoofdpunten meen ik ook vandaag nog, dat het gelijk aan de kant van Vos was.

In de eerste plaats was er ernstige kritiek op de wijze van benoeming van de voorzitter van de bedrijfsorganen en op de omvang van de bevoegdheden van deze voorzitter. Deze voorzitter, aangeduid als commissaris, zou volgens het voorontwerp-Vos door de overheid worden benoemd en zou het recht van veto bezitten. Beslissingen, welke hem niet welgevallig waren, zou hij kunnen vernietigen. Allerwegen werd de indruk gewekt, dat deze commissaris als dictator zou kunnen optreden en van dictatuur was iedereen, na de ervaringen uit 1940–1945, afkerig. Men leek wel alle vertrouwen in de kracht van de vrije organisaties te hebben verloren; terwijl toch de kracht dier organisaties sinds 1900 enorm was toegenomen. Voor een gevaar van dictatuur van deze commissaris behoefde dan ook nauwelijks te worden gevreesd. Integendeel, veel eerder bestond het gevaar, dat die commissaris te zwak zou zijn om het algemeen belang tegen de specifieke bedrijfsbelangen te verdedigen. En dat was en is nodig om wezenlijke functies aan de bedrijfsorganen op te dragen. Hoe minder de overheidsinvloed, hoe minder de geneigdheid belangrijke bevoegdheden aan de bedrijfsorganen toe te kennen en hoe meer gerechtvaardigd het verzet daartegen. Nog onlangs is dat zeer duidelijk in de S.E.R. gebleken bij de bespreking van de vraag of een in te stellen bedrijfschap voor het kappersbedrijf de bevoegdheid moest verkrijgen minimumprijzen vastte stellen. Ofschoon de raamwet de toekenning van een dergelijke bevoegdheid uitdrukkelijk toelaat, was de meerderheid van de S.E.R. daartoe m.i. terecht slechts bereid onder preventieve goedkeuring van de Kroon. Ik zou mij kunnen voorstellen, dat Vos bij deze beslissing een glimlach niet heeft kunnen onderdrukken. Het was, zij het op een ondergeschikt punt, een late erkenning.

In de tweede plaats was er verzet tegen de mogelijkheid van het opleggen van bedrijfschappen, waarin het voorontwerp-Vos voorzag. Van deze dwangfiguur wilde men in het algemeen niets weten. De bedrijfsorganisatie moest van onder op groeien. Een gedwongen ingaan zou de ontwikkeling van de bedrijfsorganisatie schaden. En met onwillige honden is het kwaad hazen vangen. Voor mij is het de vraag of een sterke stimulans vlak na de bevrijding de P.B.O. niet de dynamiek had kunnen geven, waaraan het tot vandaag heeft ontbroken. Na het wegebben van de radicale vernieuwingswil uit de eerste maanden na de bevrijding ontbrak echter de politieke grondslag voor een dergelijk stimulerend optreden. De uitslag van de verkiezingen in 1946 kwam dat helaas bevestigen. En vandaag is van het opleggen van bedrijfsorganen weinig heil te verwachten. De Partij van de Arbeid heeft tegen dat opleggen

nimmer principieel bezwaar gemaakt. Het is terecht steeds als een vraag van doelmatigheid beschouwd. Vandaag vrees ik van het opleggen van bedrijfsorganen het ontstaan van lichamen zonder wezenlijke bevoegdheden. Maar vlak na de bevrijding zou de bereidheid tot medewerking, indien de politieke krachten die daarop stonden veel sterker waren geweest, groter zijn geweest. Een kans bleef toen helaas ongebruikt.

In de derde plaats was er verzet tegen de nadruk, welke het voorontwerp-Vos legde op de verticale structuur van de P.B.O. Vos wilde deze organen een taak geven in het voeren van een politiek van geleide economie en daarvoor was de verticale structuur geboden. Maar er waren sterke krachten, die de door de overheid geleide economie zo snel mogelijk aan de kant wilde zetten. Zij voelden niets voor een omschakeling van de geleide oorlogseconomie naar een geleide vredeseconomie. Zij wilden de banden slaken en konden de verticale bedrijfsorganen van het voorontwerp-Vos daarbij missen als kiespijn. In wezen was het verzet op de drie hoofdpunten aan dezelfde geest ontsproten. Die geest was verzet tegen radicale vernieuwing van de maatschappelijke structuur, zoals die door de in februari 1946 opgerichte Partij van de Arbeid werd voorgestaan. En toen die partij uit de verkiezingen van mei 1946 minder sterk te voorschijn trad dan aanvankelijk was verwacht, was daarmede een eerste klap aan de economische ordeningspolitiek toegebracht. In ieder geval was het voorontwerp-Vos van de kaart en moest naar een compromis worden gezocht.

Dat gebeurde in een commissie onder leiding van prof. dr. F. J. H. M. van der Ven. In die commissie zaten vertegenwoordigers van de centrale organisaties, die deel uitmaakten van de Stichting van de Arbeid benevens ambtenaren van de ministeries, die bij de P.B.O. betrokken zijn. Aanvankelijk was er maar weinig schot in de besprekingen. Maar na de benoeming van prof. Van den Brink tot minister van Economische Zaken werd zware druk uitgeoefend om tot spoedig resultaat te komen. In enige maanden werd toen het eindresultaat van de besprekingen in de vorm van een voorontwerp op tafel gelegd. Dit voorontwerp is in belangrijke mate leidraad geweest bij de opstelling van het definitieve wetsontwerp en ook in de parlementaire behandeling zijn de hoofdtrekken van het wetsontwerp ongewijzigd gebleven. Men was er in de Stichting van de Arbeid in geslaagd een oplossing te vinden, die voor alle politieke groeperingen exclusief de communisten, aanvaardbaar was. Weliswaar onthielden A.R., C.H. en V.V.D. zowel in de Eerste als in de Tweede Kamer hun stem aan het wetsontwerp, maar dat vloeide voort uit een artikel, dat niet door de commissie Van der Ven was geadviseerd. Teneinde de instellingsprocedure te vereenvoudigen en het parlementswerk te besparen, stelde de regering voor instelling van bedrijfschappen onder bepaalde voorwaarden bij Algemene Maatregel van Bestuur mogelijk te maken. Een dergelijke instelling mag echter naar het oordeel van bovenvermelde politieke groeperingen volgens de grondwet slechts bij wet geschieden en waar zij het betreffende artikel (art. 67) in strijd achtten met de grondwet, meenden zij het wetsontwerp niet te kunnen steunen.

Een voor ieder aanvaardbaar compromis wil nog niet zeggen, dat met een dergelijk compromis ook gewerkt kan worden. Hoe vaak gebeurt het niet, dat men bij wijze van compromis besluit nog maar geen besluit te nemen onder het motto „Komt tijd, komt raad". Hoe staat het nu met dit compromis en wel in het bijzonder met betrekking tot de drie hoofdpunten van kritiek op het voorontwerp-Vos, welke wij hierboven

vermeldden. Op alle drie punten doet de wet op de bedrijfsorganisatie geen duidelijke keuze.

Ten aanzien van de overheidsinvloed kan worden vastgesteld, dat de voorzitter van het produktschap door de Kroon wordt benoemd, de voorzitter van een bedrijfschap door het bestuur van dat orgaan onder goedkeuring van de betrokken ministers. De S.E.R. moet worden gehoord alvorens tot benoeming van een voorzitter van een produktschap wordt overgegaan. De overheidsinvloed bij de benoeming van de voorzitter is dus gehandhaafd, maar voor de horizontale bedrijfsorganen wel uiterst minimaal geworden. Een minister moet wel zeer zwaar wegende redenen hebben om aan een benoeming zijn goedkeuring te onthouden. Maar het belangrijkste verschil met het voorontwerp-Vos betreft de bevoegdheden. In de wet op de bedrijfsorganisatie is van die bevoegdheden nauwelijks iets overgebleven. En daaruit zal onvermijdelijk voortvloeien, dat de grootste voorzichtigheid bij het toekennen van bevoegdheden aan de p.b.o.-organen zal worden betracht.

In de tweede plaats sluit de wet het opleggen van de oprichting van bedrijfsorganen niet uit, maar zij stelt de groei vanuit het bedrijfsleven toch stellig primair. Nu stel ik graag voorop, dat er zonder medewerking van de bedrijfsgenoten van de bedrijfsorganisatie weinig terecht komt. Die medewerking kan onder politieke druk wel toenemen, maar de bereidheid daartoe was in de jaren 1949/'50 reeds weggeëbd. Onder de bestaande politieke verhoudingen was hetgeen de wet bood het maximaal bereikbare. Maar het betekende wel, dat ieder saboterende groep de oprichting van een produkt- of bedrijfschap eindeloos kon stagneren. De S.E.R. mag namelijk alleen tot instelling adviseren, indien er overeenstemming is met de representatieve organisaties van werknemers en werkgevers. De lijdensweg met de oprichting van het produktschap zuivel is een schoolvoorbeeld van de vertraging, welke dientengevolge kan ontstaan. In deze bedrijfstak was overeenstemming over de noodzaak van instelling van een produktschap, maar het conservatieve verzet van de zuivelproducenten tegen pariteit in de samenstelling van het bestuur heeft de oprichting jaren tegengehouden. Overigens zijn er tekenen, dat in de K.V.P. de bereidheid mede te werken tot instelling bij de wet zonder toestemming van alle organisaties toeneemt. Ik kan mij daarover echter niet onverdeeld verheugd tonen. In de eerste plaats vraag ik mij af of deze koerswijziging op dit ogenblik de bedrijfsorganisatie kan dienen. In de tweede plaats vrees ik, dat het gevaar bestaat, dat tal van organen zonder wezenlijke bevoegdheden tot stand zullen komen. En daaraan heeft niemand behoefte. Kostbare apparaten zijn er voldoende in ons kleine landje. In de derde plaats doet de wet geen duidelijke keuze tussen verticale en horizontale bedrijfsorganen. Zij maakt zowel de oprichting van verticale organen (produktschappen) als horizontale organen (bedrijfschappen) mogelijk. Van het geven van prioriteiten is geen sprake. Maar er behoeft geen twijfel over te bestaan, waar de voorkeur van de meerderheid van het parlement naar uitgaat. Deze meerderheid heeft zijn hart verpand aan bedrijfschappen. Doch voor medewerking aan de economische ordening zijn de verticale organen van veel groter betekenis. En in het bijzonder in de industriële sector moet worden gevreesd, dat van instelling van produktschappen maar weinig terecht zal komen.

Men kan de vraag stellen, waarom de ministers van de Partij van de Arbeid aan de indiening van dit wetsontwerp hebben medegewerkt en de parlementaire fracties er

hun stem aan hebben gegeven, indien zulke ernstige kritiek mogelijk is. Een kritiek, die niet uit de fantasie van de schrijver dezer regels voortspruit, maar reeds destijds bij de parlementaire behandeling tot uiting is gebracht. Ik zie daarvoor twee redenen. In de eerste plaats moet men in de praktische politiek steeds kiezen tussen minder ideale oplossingen. Als de meest ideale oplossing onbereikbaar is, heeft men zich de vraag te stellen of hetgeen wel bereikbaar is, een vruchtbaar uitgangspunt is voor verdere arbeid. Is het dat niet, dan zal men de moed moeten opbrengen om „neen" te zeggen. Maar anders zal men met het mindere genoegen moeten nemen. De tegenwoordige wet sluit naar mijn overtuiging een vruchtbare ontwikkeling niet uit. Zij kiest vaak onvoldoende, maar zij maakt de juiste keuze mogelijk en dus is zij een bruikbaar werktuig, al zouden wij ons een betere constructie kunnen denken. In de tweede plaats mag niet vergeten worden, dat de wet de erkenning van het recht op economische medezeggenschap van de vertegenwoordigers van de werknemers bracht.

Inmiddels zijn zes jaar sedert de aanvaarding van het wetsontwerp door het Parlement verlopen. Er is dus enige ervaring verkregen, al is een tijdvak van zes jaar onvoldoende om een eindoordeel te vellen. De uitvaardiging van de wet had tot enig direct gevolg de instelling van de Sociaal-Economische Raad, die zijn werkzaamheden binnen een halfjaar na uitvaardiging van de wet aanving. De S.E.R. stond direct voor de taak zijn werkterrein te bepalen ten opzichte van de Stichting van de Arbeid. Die Stichting, in 1945 op privaatrechtelijke basis opgericht, had in de eerste periode na de bevrijding op sociaal gebied een belangrijke functie als adviesorgaan verricht. Bij de instelling van de S.E.R. zag zij een deel van haar taak verloren gaan. Een belangrijk deel van haar apparaat ging over naar de S.E.R., maar als contactorgaan tussen de centrales van werknemers en werkgevers bleef de Stichting haar betekenis in het bijzonder voor de loonpolitiek behouden.

De werkzaamheden van de S.E.R. kan men tot dusverre in twee grote groepen onderscheiden. In de eerste plaats treedt de S.E.R. op als adviesorgaan van de regering in sociale en economische aangelegenheden. In de tweede plaats bereidt de S.E.R. de instelling van produkt- en bedrijfschappen voor.

Als adviesorgaan heeft de S.E.R. in zijn korte bestaan reeds belangrijk werk verricht. Het belangrijkste advies was wel dat met betrekking tot de definitieve ouderdomsvoorziening, waarin de grondslag werd gelegd voor het thans bij het parlement in behandeling zijnde wetsontwerp. Maar ook met betrekking tot andere voorontwerpen van wet heeft de Raad constructief werk verricht. Ik herinner bijv. aan het advies met betrekking tot de werkgelegenheidspolitiek in 1952, toen de werkloosheid onrustbarend toenam, en aan dat met betrekking tot het voorontwerp van wet inzake de economische mededinging. Tot die constructieve adviezen kan ik helaas niet rekenen dat met betrekking tot de vorm van de loonpolitiek. Op dat terrein waren de meningsverschillen zo groot, dat de regering met de adviezen maar weinig verder kwam. Toch geloof ik te mogen zeggen, dat de S.E.R. als adviesorgaan in zijn betrekkelijk nog korte bestaan zijn sporen reeds heeft verdiend.

Er zijn tegen dat optreden overigens wel bezwaren geuit. In de eerste plaats meent men, dat de S.E.R. vertragend werkt. Ik waag dat te betwijfelen. Natuurlijk heeft de S.E.R. tijd nodig om zijn advies samen te stellen, maar dat is geen verloren tijd, indien de S.E.R. een vruchtbare bijdrage levert. Het advies met betrekking tot de

ouderdomsvoorziening is daarvan een schoolvoorbeeld. De ervaring leert trouwens, dat het vroeger zonder S.E.R. niet veel harder ging. In de tweede plaats vindt in het bijzonder de pers, dat de S.E.R. zijn arbeid te veel in het duister uitvoert.

De adviezen worden in besloten zittingen samengesteld. Daaraan zitten zonder twijfel voordelen. De S.E.R. moet er zich voor hoeden op de stoel van het parlement te gaan zitten. Maar met de pers acht ik de nadelen veel groter. De meeste adviezen zouden naar mijn oordeel best in het openbaar kunnen worden behandeld, temeer nu zich enige traditie voor de behandeling van deze adviezen heeft ontwikkeld. Helaas blijft tot dusverre de regering bezwaar maken.

De tweede belangrijke groep werkzaamheden betreft de voorbereiding van de instelling van produkt- en bedrijfschappen. Dit deel van de werkzaamheden vindt plaats in de organisatiecommissie. Haar arbeid trad aanvankelijk nauwelijks aan het licht. Maar in de laatste jaren is dat anders geworden en passeren tal van adviezen de S.E.R. Gelukkig worden deze wel in het openbaar vastgesteld. In de landbouw zijn de vorderingen het grootst. Daar is niet alleen een horizontaal landbouwschap tot stand gekomen, maar zijn ook ter vervanging van de bedrijfschappen voedselvoorziening oude stijl produktschappen bij de wet ingesteld, waardoor de aanverwante industrieën dus in de oprichting zijn betrokken. Doch ook in de handels- en ambachtelijke sector zijn vorderingen gemaakt, al is de verbrokkeling in deze sector groter dan bij een andere opzet van de wet noodzakelijk was geweest. In de industriële sector zijn de vorderingen het geringst. Er zijn wel enige bedrijfschappen, maar hun bevoegdheden zijn slechts beperkt en van produktschappen is helemaal geen sprake. De P.B.O. heeft overigens de conjunctuur niet mede. In een tijd van hoogconjunctuur is de behoefte aan publiekrechtelijke ordening in ondernemerskring niet groot. Dat wil overigens niet zeggen, dat er geen ordening is. Maar die ordening giet men liever in de vorm van kartels. Men kan de pottekijkers van overheid en vakbeweging best missen. In een depressie wordt dat anders.

Tenslotte een enkel woord over de consumenten in de P.B.O. De consumenten zijn als zodanig niet in de P.B.O. vertegenwoordigd. Weliswaar mag men aannemen, dat in de S.E.R. de Kroonleden in het bijzonder oog voor hun belangen zullen hebben en de vertegenwoordigers van werknemerscentrales niet zullen vergeten, dat hun leden ook consumenten zijn, maar niettemin blijft het gevaar, dat de consumentenbelangen uit het oog worden verloren. Vandaar het regeringsvoorstel om bij het produktschap zuivel een consumentenadviescommissie op te nemen. De P.v.d.A.-fractie heeft er geen twijfel over laten bestaan, dat het voorstel haar sympathie heeft. De consument zal uit het feit, dat bij de groeiende macht van de organisaties de ongeorganiseerde consument tussen de wielen komt de consequenties moeten trekken.

Samenvattend zou ik willen stellen, dat de wet op de bedrijfsorganisatie niet datgene heeft gebracht, wat de Partij van de Arbeid zou wensen. Waar de wet echter de mogelijkheid van een gunstige ontwikkeling weliswaar niet verzekerde, doch openliet, heeft het wetsontwerp in verband met de bestaande politieke machtsverhoudingen de steun van de Partij van de Arbeid verworven. Na zes jaar kan men vaststellen, dat de S.E.R. zich een plaats in de Nederlandse samenleving heeft verworven. Voor de bedrijf- en produktschappen is de tijd, verlopen na de instelling, nog te kort om zelfs voorlopige conclusies te trekken.

A. VONDELING

HET LANDBOUW- EN VOEDSELVOORZIENINGSBELEID

De recente ontwikkeling van de loonpolitiek is in meer dan één opzicht leerzaam. Het blijkt dat een bepaald regeringsbeleid niet uitvoerbaar is in de sociale en economische sector van het maatschappelijk leven, als het niet de steun of tenminste de sympathie heeft van een flinke meerderheid van de belangrijkste organisaties van de bedrijfsgenoten. Dit geldt althans voor onze Nederlandse democratische samenleving, die na de oorlog gekenmerkt is door nauw overleg en samenwerking tussen regering en het zgn. georganiseerde bedrijfsleven. De technisch zo fijn vibrerende ordening – waar ter wereld is zo'n vernuftig instrumentarium geweest, dat nog goed werkte óók? – was mogelijk, doordat een flink begin werd gemaakt met de toepassing van begrippen als decentralisatie en medezeggenschap. Zodoende is er een sterke afhankelijkheid van regering en maatschappelijke organisaties ten opzichte van elkaar, vooral in de eerste na-oorlogse jaren, maar ook nu nog.

Er is nog een andere verhouding geweest, die de vorming van het landspolitieke beeld in toenemende mate heeft beïnvloed: het feit namelijk dat geen van de politieke partijen een absolute meerderheid in de volksvertegenwoordiging heeft kunnen behalen. Wij weten eigenlijk niet beter of een kabinetsprogram is een compromis, bijna altijd tussen meer dan twee groeperingen gesloten. Ook een na-oorlogse minister op een departement in de sociaal-economische sector had dus twee medespelers, wil men, tegenspelers: zijn collega's in het gemengde kabinet en de organisatie van het bedrijfsleven. De uitvoering van eigen geprononceerde denkbeelden in een eigen stijl was en is in ons land dan ook geen eenvoudige zaak.

Als derde hinderpaal dient dan nog aan de afhankelijkheid van buitenlandse toestanden en ontwikkelingen herinnerd te worden.

De vrije bewegingsruimte van een Nederlandse minister is, om de drie genoemde redenen, kleiner dan vaak wordt gemeend. Voor een bekwame technicus echter nog voldoende groot om zijn teamgenoten in het spel te betrekken of de tegenspelers te omspelen. Zo'n bekwaam technicus is de socialistische minister van Landbouw, Mansholt. Maar om de opgesomde redenen – en nog wel enkele meer van geringere betekenis – kan zijn beleid niet het predicaat socialistisch krijgen, ook al zijn er duidelijke sporen op de afgelegde weg te vinden, die kennelijk afkomstig zijn van de reisgids „himself". Voorzover ik weet is er trouwens niemand die dit betwist.

Op het terrein van de voedselvoorziening en van de landbouw is de bemoeienis van de overheid in de afgelopen tien jaren bijzonder intens geweest. De ordening in de landbouw dateert trouwens al van de dertiger jaren; het begin kwam in 1932.

Vanaf dat tijdstip heeft er een uitgebreid en nogal ingewikkeld net van maatregelen over het hele terrein gelegen. In het begin lag het accent uitsluitend op de bescherming van de landbouw; sinds 1939 echter kwam daarin door de oorlogsdreiging een wijziging en al heel gauw was de verzekering van de voedselvoorziening het primaire doel van de ordening. Bij de bevrijding was de noodzaak van een voedselvoorzieningspolitiek nog niet opgeheven en mede daaruit is de aparte vermelding van de voedselvoorziening in de naam van het departement heel begrijpelijk.

Na deze vermelding in het kort van een stukje achtergrond en geschiedenis zijn we op het punt van uitgang – 1945 – aangeland. Hoewel er van 1935 tot 1937 een apart ministerie van Landbouw en Visserij is geweest en aan de vooravond van de tiende mei opnieuw doch voor korte duur een minister van Landbouw en Visserij werd benoemd (de voedselvoorziening kwam niet in de titel voor), sloegen de socialistische kabinetsformateurs Schermerhorn en Drees toch voor het eerst een nieuwe weg in. Er werd een departement van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening geformeerd en aan het hoofd daarvan werd een praktische boer geplaatst: één van de eerste daden die duidelijk het kenmerk droegen van het streven naar Herstel en Vernieuwing, de wekroep waarmee het kabinet ten strijde trok. Een oude wens van het platteland was daarmee vervuld. Maar niet alleen psychologisch, ook praktisch was de instelling van een departement van Landbouw en Voedselvoorziening (de Visserij is van veel minder betekenis) gewenst. Het gevaar, o.a. gesignaleerd door dr. Hirschfeld, dat als gevolg van splitsing de eenheid in het economisch beleid kan komen te ontbreken, lijkt mij minder groot dan de voordelen die de specialisering oplevert. Aan een belangrijke voorwaarde om tot emancipatie van het platteland te komen was door de daad van de kabinetsformateurs voldaan en dat door vertegenwoordigers van een politieke groepering, die vaak volgens haar tegenstanders, in haar vermeende stedelijke instelling, door plattelanders diende te worden gemeden!

Het is in de politiek onmogelijk om onder precies gelijke omstandigheden een tegenproef te nemen. Een exact bewijs is daarom niet te leveren, dat een kabinet zonder socialisten een geheel andere – en in onze ogen minder goede – politiek zouden hebben gevoerd dan de na-oorlogse kabinetten. Toch waag ik het erop te betwijfelen of in het veronderstelde geval de voedselvoorziening die aandacht zou hebben gekregen en die grote zorg eraan besteed zou zijn, als nu gebeurd is. In een periode waarin wij geen goederen of diensten als ruilmiddel konden aanbieden, aarzelde de regering niet om haar laatste geldmiddelen te besteden aan voedsel. Een minder sociaal gericht beleid zou misschien de rantsoenen kleiner gehouden hebben en de schatkist niet zo ver geleegd hebben. Hoe het zij, de voedselvoorzieningspolitiek in de eerste jaren na de bevrijding kan luidkeels worden geprezen. Voldoend grote rantsoenen, een rechtvaardige distributie en een lofwaardig streven om de prijzen van de eerste levensbehoeften laag te houden; het geheel mocht er zijn.

Ook toen de schaarste-periode voorbij was, werden de belangen van de consument niet uit het oog verloren. De laatste jaren wordt de regering van landbouwzijde meer dan eens verweten dat zij een consumentenpolitiek voert, in het bijzonder bij de prijsstelling. Dat verwijt is m.i. ten onrechte. Iedere goede regering zal er immers als hoedster van het algemeen belang op gebrand moeten zijn een consumentenpolitiek te voeren. Niet de produktie, maar de consumptie is einddoel. Waar mogelijk zal het

kabinet er dus voor zorgen, dat de consument geregeld, goed en goedkoop van het nodige wordt voorzien. Als lid van het kabinet zal ook de minister van Landbouw daar naar dienen te streven, ja, hij in het bijzonder, want de produkten van agrarische herkomst nemen een grote plaats in bij de gezinshuishouding. Dit betekent echter niet dat de belangen van de agrariërs daarom minder zorgvuldig behartigd moeten worden. Gezorgd moet worden, dat de omstandigheden waaronder zij hun taak verrichten optimaal worden, terwijl natuurlijk de sociale rechtvaardigheid niet uit het oog verloren mag worden. Het loon- en prijsbeleid in de landbouw mag er dus niet toe leiden, dat de consumenten ten koste van de producenten leven. Getracht zal moeten worden door nauwgezette weging tot een harmonisch evenwicht van belangenbehartiging te komen. Ik zou niet durven beweren dat dit hoge doelwit steeds bereikt werd. De tegenstelling tot vroegere situaties is evenwel zó markant, dat van een geslaagd beleid mag worden gesproken. De Nederlandse consument van landbouwprodukten is zowel wat de keuze, als de kwaliteit en de prijs betreft, bevoorrecht boven verreweg de meeste buitenlanders, terwijl de producenten gemiddeld genomen redelijk aan hun trekken zijn gekomen.

De landbouwpolitiek is een stuk plattelandspolitiek. Beide hebben veel met elkaar te maken en doordringen elkaar. Doelbewust is gestreefd de achterstelling en achterstand van het platteland weg te werken. In korte tijd is al veel bereikt. In allerhande opzichten is het platteland bijgetrokken: verkeersmiddelen, sociaal-hygiënische maatregelen, onderwijsgelegenheid, maatschappelijke zorg, loonbeleid, werkgelegenheidsbevordering. Ook al blijft er nog veel, heel veel te wensen over, toch heeft zich in enkele jaren een stille revolutie voltrokken, die ons de tijd van de gemiste kansen steeds pijnlijker in herinnering brengt. Stellen wij de vraag hoe deze wijzigingen tot stand konden komen, dan moet allereerst gewezen worden op de andere gezindheid van ons volk vergeleken met de steriele vóóroorlogse opvattingen. Daarnaast is het van niet te overschatten betekenis geweest, dat een ander slag mensen aan het roer stond: moderner, radicaler, opener, menselijker. Ook de minister van Landbouw heeft in zijn beleid veel profijt gehad van de nieuwe geest die in en na de oorlog in ons volk was gevaren. De zes standsorganisaties van boeren en landarbeiders hadden zich verenigd in de Stichting voor de Landbouw, een soort van pre-publiekrechtelijk horizontaal lichaam, dat vooral in de beginjaren uitermate goed werk heeft gedaau: coördinerend, stimulerend, voorlichtend en ten dele zelfs uitvoerend. Het moet de minister hoog worden aangerekend, dat hij zo'n nauw contact onderhield met deze Stichting, waardoor een belangrijke democratisering van het beleid werd bereikt. Trouwens, niet alleen met de Stichting voor de Landbouw, maar overal in den lande legde de minister rekenschap af van zijn beleid. In deze contacten van mens tot mens (en bepaald niét van excellentie tot inboorling) ontstond een sfeer van vertrouwen die mee bepalend is geweest voor het succes van zijn beleid. Het streven naar vervolmaking van de democratie zal alleen resultaat hebben als de bewindvoerders zich zelf als echte democraten gedragen; vóór de oorlog was de democratie veel formeler en daardoor onwerkzamer.

Een andere nieuwe verschijning is het Landbouw-Economisch Instituut, dat pas na 1945 tot volle bloei kwam. Het L.E.I. is een wetenschappelijke instelling op hoog niveau, gefinancierd en bestuurd door regering en landbouwstandsorganisaties op

voet van gelijkheid. De rapporten van dit instituut vormen de grondslag voor de besprekingen over o.a. een zo belangrijk punt als de landbouwproduktenprijzen. Daarmee is men uit de „'t is nietes, 't is welles"-sfeer van voor de oorlog geraakt. Bovendien is dank zij vooral het L.E.I., het volkomen verwaarloosde studieterrein van de landbouweconomie snel op peil gebracht. Wij zijn daardoor de laatste jaren behoorlijk geïnformeerd over het kleine boerenprobleem, de landarbeiderssituatie en de financiële toestand van het landbouwbedrijf om enkele voorbeelden te noemen. Deze rapporten zijn ook in de praktische politiek van grote betekenis; veel onkunde en misbegrip is weggenomen, terwijl een hele serie heilige huisjes een roemloze dood vond in de botsing met keiharde feiten.

Veel steun is aan het bedrijfsleven gegeven bij de opbouw van het zo sterk geslonken en geschonden produktieapparaat. De Dienst Landbouwherstel heeft prachtig werk geleverd bij het weer vruchtbaar maken van het land. De wederopbouw van bijvoorbeeld Walcheren is een voorbeeld geweest dat iedereen – de buitenlanders vooral – met trots of bewondering vervuld, te meer omdat ook dit herstel aan een ingrijpende vernieuwing (sanering, bevordering van landschappelijk schoon) gepaard is. De ervaring opgedaan met dit grandioze stuk gemeenschapspolitiek is ons te stade gekomen bij het overwinnen van de gevolgen van de watersnood een paar jaar geleden.

Het herstel van de veestapel is ook veel sneller verlopen dan eerst voor mogelijk werd gehouden; daarbij hebben de departementale afdelingen vele hand- en spandiensten bewezen. De produktiviteit van het vee is flink toegenomen, hetgeen evenzeer geldt voor de cultuurgrond.

Met een enkel woord willen we nog terugkomen op de geldelijke inkomsten van de agrariërs. Dank zij een straf geleide loonpolitiek is de positie van de landarbeiders in vergelijking met vroeger zeer aanzienlijk verbeterd. De consequenties daarvan voor het kostenpeil van de voortgebrachte produkten zijn tot nu toe door de overheid aanvaard. Hogere lonen werden doorberekend in de door de regering bepaalde prijzen, onverschillig of dit zgn. vaste, maximum-, garantie-, richt- of minimumprijzen waren. De prijsgaranties die er waren (voor vele produkten is de laatste jaren een volledig vrije prijsvorming) hebben in het algemeen de producenten in staat gesteld een redelijk inkomen te verwerven, redelijk in verband met hun prestaties. Of in alle opzichten die rechtvaardigheid in de verdeling van het agrarisch inkomen is bereikt, die wij nastreven, moet sterk worden betwijfeld. Het geheel is echter veel acceptabeler dan voorheen wat met dikke letters op de creditkant van 's ministers politieke balans dient te worden geschreven.

Een betere verdeling van het agrarisch inkomen is mede mogelijk geworden door de beheersing van koop- en pachtprijzen van land. Wij zouden niet graag willen beweren dat het overheidsbeleid op deze beide punten zo schitterend is geweest. Toch is voorkomen dat de beloning van hen die schaarse grond in gebruik gaven in dezelfde mate steeg als de beloning uit landarbeid, in tegendeel: de verhoudingen tussen de inkomsten uit grondkapitaal en uit arbeid in de landbouw verricht is veel en veel gezonder dan in de vooroorlogse jaren.

Overeenkomstig onze inzichten en wensen is ook op verschillende punten in de wetgeving de positie van de grondgebruiker, die geen eigenaar is, versterkt. Het sterkst spreekt dit bij de wet op de vervreemding van landbouwgronden, maar ook

Mansholt haalt geld op tijdens congres

door kleinere en toch belangrijke veranderingen in de ruilverkavelingswet, de jachtwet en het pachtbesluit. In de herverkavelingswet-Walcheren en daarna ook in de vervreemdingswet en de ruilverkavelingswet heeft de gedachte van bedrijfssanering ingang gevonden. Daarmee zijn we een flinke stap dichter gekomen bij ons doel: gezondmaking van alle landbouwbedrijven; er blijft echter nog een grote afstand te overbruggen.

Mooie resultaten zijn geboekt op het gebied van het landbouwkundig onderzoek en het onderwijs. Vele nieuwe instituten en laboratoria zijn opgericht, terwijl het aantal mensen, bij het onderzoek werkzaam, verveelvoudigd is. Tezamen met de langzamerhand uitstekend toegeruste Landbouwhogeschool kan dit geheel iedere vergelijking met het buitenland glansrijk doorstaan. Er gaat van onze onderzoekingscentra en de

Wageningse ingenieurs in de internationale landbouwwereld een grote roep uit. Op het departement van Landbouw worden dan ook kosten noch moeite gespaard om bij, ja liefst vóór te blijven. Een onverdacht getuige, prof. dr. Edelman, zei er een half jaar geleden het volgende van: „Ook de regering brak met vooroorlogse traditie. Initiatieven werden gesteund en niet onmogelijk gemaakt zoals vóór de oorlog gebruikelijk was. Zo heeft ook het wetenschappelijk onderzoek kansen gekregen, waarvan de vooroorlogse samenleving niet heeft durven dromen" (Landbouwkundig Tijdschrift van mei 1955.)

Aan het middelbare en lagere landbouwonderwijs is eveneens een grote uitbreiding gegeven. Om één voorbeeld te noemen: Op 1 januari 1940 waren er 94 lagere land- en tuinbouwscholen; op 1 januari 1956 301. De groei is echter vooral een groei in de breedte geweest, het leerprogram van een lagere landbouwschool is nog geen schijn of schaduw van dat van een lagere technische school. In de komende jaren zal dus meer naar de diepte afgestoken moeten worden.

Vol lof kunnen we spreken over de prestaties van de voorlichtingsdiensten die sterk zijn uitgebreid. Ook hier leven uiteraard nog een aantal wensen, maar in het algemeen dient gezegd te worden, dat de successen van het wetenschappelijk onderzoek in minder dan geen tijd op de bedrijven kunnen worden gebracht. De Nederlandse landbouw (en als wij landbouw zeggen is daarin uiteraard de tuinbouw begrepen) is mede daardoor zeer beweeglijk. Bijzonder veel aandacht is besteed aan de moeilijkheden van de kleine bedrijven; door een systeem van subsidiëring was de voorlichting aan de keuterboeren zeer effectief.

Met een enkel woord herinnerden wij er al aan, dat minister Mansholt zich heeft ingespannen om de sociale en economische democratie op het terrein dat aan zijn zorg is toevertrouwd te vestigen en te verdiepen. De uit de oorlogsjaren stammende bedrijfsorganen werden gedemocratiseerd, aan de vrije beroeps- en bedrijfsorganisatie werd in hoge mate medezeggenschap verleend, terwijl met overtuiging en kracht de weg werd gebaand voor nieuwe organen die de kaderwet op de bedrijfsorganisatie in het uitzicht heeft gesteld. Ieder streven naar staatsbemoeienis als doel is vreemd geweest aan zijn politiek. Zij die het woord staatssocialisme wel eens in de mond nemen en dan kokhalzend naar de Partij van de Arbeid wijzen moesten wijzer zijn, vooral als zij politieke verantwoordelijkheid dragen voor het landbouwcrisisbeleid van de dertiger jaren!

Afzonderlijke vermelding verdient het onvermoeide streven van de minister van Landbouw om tot betere internationale betrekkingen te komen. Iedereen weet hoe zeer onze landbouw in zijn bestaan afhankelijk is van het internationale ruilverkeer. Geen land neemt met zo'n gevarieerd exportpakket van agrarische produkten aan dat ruilverkeer deel als het kleine Nederland. Daarom was het een daad van wijs beleid dat het aantal landbouwattaché's sterk werd uitgebreid. De kosten daarvan zijn zonder twijfel ruim vergoed door de baten in de vorm van actuele en gespecialiseerde informaties, dienstverlening en gekweekte goodwill. Maar daar bleef het niet bij. Onder de inspirerende en koppige leiding van de minister werd geijverd voor een internationale landbouw- en voedselpolitiek (F.A.O.), voor internationale goederenovereenkomsten, voor een betere handelspolitiek, voor een nauwere Atlantische samenwerking en Europese integratie en voor het tot stand komen van wat wij plegen te noemen de

Benelux. Puur idealisme en doodnuchtere zakelijkheid gingen daarbij hand in hand. De vruchten van deze arbeid rijpen o zo langzaam en meer dan eens is een vruchtbeginsel door de heersende nachtvorsten afgestorven, maar het streven alleen al is even schoon als nuttig en nodig. Als een goede, moderne Nederlandse socialist voelt Mansholt zich verantwoordelijk voor het totale welzijn van moeder Aarde en niet slechts voor het pinknageltje dat Nederland heet.

Samenvattend en concluderend menen wij te hebben aangetoond dat de Nederlandse landbouw en haar beoefenaren door de zorg, toewijding en bekwaamheid van een socialistische minister beter bedeeld zijn geworden dan vroeger, zonder schade voor de consumenten. De Partij van de Arbeid heeft niet alleen door deze vertegenwoordiger uit haar midden, maar ook op andere wijze bijdragen geleverd die tot de betere bedeling hebben geleid. De socialistische ministers van Financiën en van Sociale Zaken zijn bijvoorbeeld uiterst belangrijke medespelers geweest. Initiatieven van andere partijgenoten en denkbeelden in het parlement namens de socialistische fractie ontwikkeld, zijn evenmin zonder betekenis geweest. Het zou misschien de moeite waard zijn die invloed eens precies na te gaan; de tijd heeft mij ontbroken om dat te doen en eerlijk gezegd ook wel een beetje de lust daartoe: aan nakaarten heb ik eigenlijk een broertje dood. Veel liever geef ik daarom een opsomming van een aantal punten die in de toekomst onze speciale aandacht moeten houden.

Geen van alle zijn ze nieuw voor hen die geregeld bezoekers waren van onze talrijke agrarische congressen en conferenties, of die kennis hebben genomen van het Agrarisch Program, dat al van 1952 dateert.

Hier volgt dan het verjaarslijstje dat de Partij m.i. zou moeten overleggen:

- een betere ruimtelijke ordening, zodat onze kleine oppervlakte grond een optimaal nut oplevert; bestemmingsplannen dus;
- het vormen en behouden van gezonde bedrijven die als gevolg van rationalisatie en mechanisatie een grotere oppervlakte land dienen te hebben dan doorgaans wordt aangenomen;
- toepassing van moderne schattingsmethoden bij de bepaling van gebruikswaarde van land door daartoe opgeleide specialisten (bepaling koop- en pachtprijzen);
- oplossing van het bedrijfsgebouwenprobleem door middel van collectieve voorzieningen;
- nieuwe vormen van landbouwkrediet, aangepast aan de werkelijke behoeften;
- niveau-verhoging van het landbouwonderwijs tot tenminste het peil van het nijverheidsonderwijs en invoering van het leerlingstelsel;
- vestigingseisen stellen aan beginnende boeren en tuinders;
- vermaatschappelijking van het zoete water en spreiding van de polderlasten.

J. BOMMER

VOLKSHUISVESTING

Het woningtekort

Ruim tien jaar geleden werden wij bevrijd. Van de economische terugslag, die de oorlog ons land bracht, hebben wij ons hersteld. Het woningtekort echter is nog steeds niet ingehaald. Is dat een teken van onmacht? Is de woningpolitiek in ons land „vastgelopen", zoals sommige vriendelijke kritici, stuurlieden aan de wal, beweren? Wij zullen de feiten laten spreken.

Ook de eerste wereldoorlog liet een woningtekort achter. Het was niet half zo groot als ditmaal, hetgeen begrijpelijk is. Ons land was buiten de oorlog gebleven, het had geen bezetter gekend, die de woningproduktie stop zette, er waren geen verwoestingen aangericht, geen arbeiders gedeporteerd. Onmiddellijk na afloop van de oorlog buiten onze grenzen kon men volop aan de slag gaan. Toch duurde het ongeveer twaalf jaren, voordat het tekort geheel was ingehaald. Omstreeks 1930 was het aantal woningen weer met het aantal gezinnen in evenwicht en was er enige ruimte op de woningmarkt voor verhuizingen e.d.

In 1945 stonden wij voor een ontredderd land. Bijna 100.000 woningen waren er verwoest, bijna 40.000 zwaar en bijna 400.000 licht beschadigd. Met ontoereikende middelen (tekort aan arbeiders, aan materialen, aan gereedschappen, ontwricht transportwezen) moest het herstel worden aangepakt van dijken, wegen, havens, bruggen, spoorwegen, gebouwen en . . . huizen. Noodherstel ging voor.

Pas in 1946 kon met de bouw van definitieve woningen begonnen worden. Hieronder volgen de cijfers van hetgeen sedertdien tot stand kwam. Voltooid werden in:

1946	1.593	woningen	1951	58.666	woningen
1947	9.243	„	1952	54.601	„
1948	36.391	„	1953	59.597	„
1949	42.791	„	1954	68.487	„
1950	47.300	„	1955	(vermoedelijk) 60.000	woningen

Voor 1957 wordt op ongeveer 70.000 woningen gerekend.

Met uitzondering van 1952 en 1955 vertonen deze cijfers een regelmatige stijging. In 1952 ondergingen wij de invloed van de oorlog in Korea, in 1955 werkten andere factoren, waarover wij nog komen te spreken. De omvang van onze woningproduktie is op het ogenblik ruim anderhalf maal zo groot als vóór de oorlog (in 1938 werden

39.425, in 1939 37.723 woningen voltooid), hij kan de toets der vergelijking met het buitenland ten volle doorstaan. Toch bevredigt de gang van zaken ons niet, ook al wijzen de aantallen op geen geringe prestatie. Maar er wordt te langzaam op het woningtekort ingelopen, hetgeen uit de volgende cijfers blijkt.

Tijdstip	Woningtekort [1])
31 december 1947	262.000
31 december 1948	276.000
31 december 1949	270.000
31 december 1950	271.000
31 december 1951	258.000
31 december 1952	244.000
31 december 1953	231.000
31 december 1954	216.000

De oorzaak van het langzame tempo, waar deze cijfers op wijzen, moet vooral worden gezocht aan de zijde van de vraag naar woningen. Ten aanzien daarvan zijn tegenslagen ondervonden, zoals de repatriëring uit Indonesië, die in 1950 het woningtekort, juist toen het begon terug te lopen, weer deed stijgen. Het belangrijkste verschijnsel evenwel is, dat het aantal gezinnen, dat er ieder jaar bij komt, veel groter is dan men op grond van voor-oorlogse ervaringen had kunnen verwachten. Het aantal huwelijken, dat onmiddellijk na de oorlog uiteraard een sterke stijging onderging, is sedertdien hoog gebleven. Het lag in de jaren 1948–1954 verhoudingsgewijs ruim 10 pct. hoger dan in de periode 1931–1940. Klaarblijkelijk heeft de grotere economische en sociale zekerheid van na de oorlog het effect, dat men iets gemakkelijker tot een huwelijk besluit. Daar komt bij, dat het aantal gezinnen, dat telkenjare door sterfte wordt ontbonden, kleiner is geworden. Stierven in 1931–1939 van iedere duizend Nederlanders er gemiddeld 8,8, in de periode 1948–1954 waren dit er gemiddeld 7,6, een daling met liefst 14 pct. Op zichzelf zijn deze verschijnselen uitermate verheugend, voor de woningvoorziening echter vergroten zij het probleem. Minister Witte, die in 1953 nog rekende met een natuurlijke toeneming van het aantal gezinnen met 34.000 per jaar[2]), houdt thans het cijfer van 41.000 aan. Hierdoor lopen wij dus langzamer op het woningtekort in.

Intussen hebben wij op het gebied van de bouwnijverheid niet alleen te maken met de voorziening in de woningbehoefte van de gezinnen, die er regelmatig bij komen en met de inhaling van het tekort. Ook in ander opzicht blijkt er een groeiende taak te vervullen. Verdiept men zich in hetgeen er moet gebeuren ter noodzakelijke vernieuwing van de bestaande woningvoorraad, dan constateert men een enorme achterstand op het terrein van de krotopruiming. Daarnaast vragen vele oude stadskernen ook in ander opzicht, met name in verband met de ontwikkeling van het verkeer, om grondige vernieuwing. De economische ontwikkeling, die bevorderd moet worden om onze snel groeiende bevolking te blijven voeden, eist oprichting en uit-

---

[1]) Berekening van het C.B.S., zgn. Veronderstelling II.

[2]) Memorie van Antwoord Begroting Wederopbouw en Volkshuisvesting 1954, blz. 6.

breiding van bouwwerken op grote schaal. Het cultuurleven heeft behoeften van gelijksoortige aard.

Van de zijde van onze partij is de eis gesteld, dat alle bouwplannen, waarvan de uitvoering niet dringend noodzakelijk is, thans ter zijde worden gelegd en dat aan de woningbouw zoveel mogelijk voorrang wordt verleend. Het stellen van deze eis was nodig, want wij hebben geconstateerd, dat door te grote vrijheid aan handel, verkeer en industrie de woningproduktie in gedrang is gekomen. Vooral hieraan is het te wijten, dat in 1955 het aantal voltooide woningen ten opzichte van het voorgaande jaar een inzinking vertoonde. Thans wordt op de bouwactiviteiten in deze sectoren een scherper contrôle uitgeoefend. Men moet zich er evenwel van bewust zijn, dat het hier in wezen om een noodmaatregel gaat, die het probleem in de kern niet aantast.

Wat is het kernprobleem? Op het Zwolse congres, dat de Partij in november 1955 aan de volkshuisvesting wijdde, werd het ongeveer als volgt geformuleerd. Ons tegenwoordige bouwbedrijf heeft een beperkte capaciteit. Tegenover deze beperkte capaciteit staat een vraag, een behoefte, die groter is dan men zich tot dusver heeft gerealiseerd niet alleen, maar die ook, voorzover men de toekomst kan overzien, blijvend zal zijn. Hoe moet ons bouwbedrijf in deze enorme behoefte voorzien? Naarmate men zich in de vraag verdiept, wordt het duidelijker, dat het bouwbedrijf een radicale verandering zal moeten ondergaan wil het zijn hedendaagse en zijn toekomstige taak kunnen vervullen.

De woningbouw moet worden gerationaliseerd, daarover is langzamerhand iedereen het eens. Het bouwbedrijf is bij de algemene ontwikkeling ten achter gebleven. Het is te weinig geïndustrialiseerd, het is tezeer versnipperd kleinbedrijf, het werkt met schokken. Arbeidskrachten worden er regelmatig aangenomen en weer ontslagen naarmate de voortgang van het bouwwerk dit vordert. Er is daardoor een grote wrijvingswerkloosheid, waardoor veel arbeidskracht verloren gaat, er is geen blijvende band tussen onderneming en werknemer, de verzorging van de arbeiders op het werk laat veel te wensen over.

Men wil nu zoveel mogelijk onderdelen tevoren in de fabriek laten vervaardigen. Maar hiervoor is nodig standaardisatie, normalisatie en meer uniformiteit in de bouwvoorschriften. Men wil meer mechanisatie op het bouwwerk zelf, een betere verzorging van de arbeiders daar, voorzieningen, waardoor bij ongunstig weer kan worden doorgewerkt. Maar hiervoor is nodig, dat de bouwonderneming zo grote opdrachten krijgt, dat het aanbrengen van al deze voorzieningen lonend is. Men wil de arbeidsmethoden perfectioneren, daartoe de werknemers in vaste dienst bij de ondernemingen brengen, zodat niet telkens de verkregen ervaring weer verloren gaat. Men wil ook de wrijvingswerkloosheid verminderen. Maar hiervoor is continuïteit in de bouwopdrachten nodig.

Wil men dit alles halen uit de sfeer van de discussie en overweging, waarin het reeds veel te lang verkeert en het in daden omzetten, dan moet de regering bevorderen, dat gemeenten, woningbouwverenigingen en ook particuliere instellingen hun opdrachten samenvoegen tot grotere, die zo mogelijk telkens aan een onderneming werk voor jaren geven. Aldus kan een vrij snelle ontwikkeling van het bouwbedrijf van klein- tot modern grootbedrijf tot stand komen. Daarbij zal overeenkomstig de

inzichten van de Partij, de regering zelf het voorbeeld moeten geven door de stichting van een nationaal bouwbedrijf, waarin de overheid een belangrijke zeggenschap heeft. Ook in de Zuiderzeepolders wordt het pionierswerk verricht door landbouwbedrijven, die de overheid heeft gesticht. Een dergelijk nationaal bedrijf is ook noodzakelijk om te voorkomen, dat particuliere bouwondernemingen, die op de aangegeven wijze een veilig gestelde positie zouden verkrijgen, daar niet het juiste gebruik van maken. Het zal een contrôle-orgaan op de prijscalculaties van het particuliere bedrijf zijn. Aan zulk een orgaan heeft de praktijk behoefte. De regering zou het tevens in de hand hebben door middel van een nationaal bedrijf tal van nieuwe denkbeelden, die de laatste jaren ontstaan zijn, maar waar het particuliere bedrijf vanwege het risico niet aandurft, bij wijze van experiment in toepassing te brengen. Sinds de oorlog wordt er in ons land op ongekende schaal gestudeerd over nieuwe bouwwijzen. De resultaten van deze studie vinden echter in de praktijk veel te weinig toepassing.

Zoals reeds zo dikwijls gebeurd is, zijn de vertegenwoordigers der andere partijen begonnen met tegenover het nieuwe denkbeeld een afwijzende houding aan te nemen. Zij hebben er echter weinig tegenover kunnen stellen. De toekomst zal tonen welke weg de juiste is.

Woningvoorziening naar behoefte

Men hoort nog al eens de klacht over het dirigisme van de overheid ten aanzien van de woningbouw. Er is evenwel weinig fantasie voor nodig om te begrijpen, dat als de overheid de woningvoorziening na de oorlog vrij gelaten had, de produktie zich zou hebben gericht op degenen, die over de grootste koopkracht beschikken. Reeds onder normale omstandigheden, gelijk vóór de oorlog, concentreerde de belangstelling der particuliere bouwers zich voornamelijk op de woningbehoefte van middenstanders en welgestelden. Toen na de eerste wereldoorlog het woningtekort cijfermatig was ingehaald, constateerde men dan ook naast een overschot aan middenstandswoningen nog steeds een tekort aan redelijke arbeiderswoningen.

Dank zij een complex van maatregelen is de na-oorlogse woningbouw, althans voor het land in zijn geheel bekeken, zo goed mogelijk aangepast bij de samenstelling van de bevolking. Van de tot 1954 voltooide woningen werd 66 pct. gebouwd in opdracht van gemeenten en woningbouwverenigingen. Deze zgn. woningwetwoningen zijn in feite arbeiderswoningen. Onder de overblijvende particuliere woningen vindt men slechts weinig arbeiderswoningen, terwijl ook het genre van woningen voor de bescheiden middenstand er, althans in de steden, onvoldoende onder vertegenwoordigd is. Van de zijde van de Partij is er dan ook op aangedrongen in laatstbedoelde leemte te voorzien door uitbreiding van de woningwetbouw. Overigens moet de jongste ontwikkeling wel in het oog worden gehouden. De minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting toont neiging de opvoering van de woningproduktie te eenzijdig te zoeken in een uitbreiding van de particuliere woningbouw. Dit zou de verhoudingen weer verstoren.

Om de woningvoorziening te doen aansluiten bij de aard van de behoefte is het voorts noodzakelijk rekening te houden met de vooral op het platteland bij velen levende wens naar het bezit van een eigen huis. De hiertoe uitgevaardigde subsidieregelingen hebben onze instemming.

De bejaarden, die met het stijgen van de levensduur (in 1870–1879 was de gemiddelde leeftijdskans nog geen 40 jaar, thans ligt zij boven 70 jaar) een aanwassend deel van de bevolking vormen en die, dank zij de verbeterde ouderdomsvoorziening ook langer een huishouden in stand houden, stellen hun eigen eisen. Voor hen is het gewenst kleine, gerieflijke woningen te bouwen, welker inrichting aan hun specifieke behoeften tegemoet komt. Gedurende de eerste elf maanden van 1955 werd voor de bouw van omstreeks 1300 „bejaardenwoningen" van rijkswege financiële steun verleend.

In het algemeen eist een doelmatige woningvoorziening, dat rekening wordt gehouden met de verscheidenheid in gezinsgrootte, zowel in de verschillende delen van het land als tussen de gezinnen ter plaatse onderling. Bij te grote uniformiteit in het woningtype dreigt enerzijds verspilling van woonruimte ten opzichte van de vele kleine gezinnen, die om huisvesting vragen, terwijl anderzijds grote gezinnen onvoldoende geholpen worden. Differentiatie van de woninggrootte zij daarom aanbevolen.

De volgende staat geeft de gemiddelde grootte der huishoudens weer, onderscheiden naar provincies en vier grootste gemeenten, 1930 en 1947.

Provincie of gemeente	1930	1947	Afneming der gemiddelde grootte t.o.v. 1930 in %
Groningen	4,16	3,82	8,2
Friesland	4,10	3,99	2,7
Drente	4,71	4,25	9,6
Overijssel	4,63	4,24	8,9
Gelderland	4,41	4,22	4,4
Utrecht	4,33	3,97	8,4
Noord-Holland	4,00	3,70	7,5
Zuid-Holland	4,22	3,82	9,5
Zeeland	4,11	3,78	8,1
Noord-Brabant	4,98	4,74	4,9
Limburg	4,97	4,62	7,1
Nederland	4,37	4,04	7,6
Amsterdam	3,87	3,47	10,4
Rotterdam	4,12	3,59	12,9
's-Gravenhage	3,88	3,59	7,5
Utrecht	4,16	3,79	8,9

Woningpeil

Men zegt nog al eens graag, dat de nieuwe huizen zoveel kleiner zijn dan vroeger. Dit moge opgaan voor de duurdere huizen, het geldt nadrukkelijk niet voor de arbeiderswoningen. Wij behoeven daartoe geen vergelijking te maken met de troosteloze arbeidersbuurten, die het liberale kapitalisme tegen het einde van de vorige eeuw deed verrijzen. Wij beschikken over meer recent vergelijkingsmateriaal. De woningwetwoningen, die in de periode 1927–1933 werden gebouwd, hadden een gemiddelde inhoud van 221 m³, voor die van de jaren 1937–1940 was het gemiddelde 242 m³.

Van de na-oorlogse woningwetwoningen was de gemiddelde inhoud:

1947	281 m^3	1951	239 m^3
1948	266 m^3	1952	240 m^3
1949	258 m^3	1953	249 m^3
1950	248 m^3	1954	254 m^3

De tijdelijke daling na 1949 weerspiegelt de invloed, die de bezuiniging als gevolg van het Koreaanse conflict uitoefende, de stijging daarna, welke zich in 1955 voortzette, die van de economische opleving. Een vergelijking van de woninggrootte met die van vóór de oorlog valt dus niet ongunstig uit, vooral als men bedenkt, dat de plattegronden sindsdien in het algemeen doelmatiger zijn geworden. Een concreet winstpunt is de douche- of badruimte, die in alle na-oorlogse woningen voorkomt, terwijl veelal ook aan de stedebouwkundige verzorging van de wijk meer aandacht wordt besteed dan vroeger. Er zijn echter ook schaduwkanten. De omstandigheden, waaronder thans gewerkt wordt (jachtig tempo, bezuiniging op hoge kosten, tekort aan geschoolde krachten, schaarste aan materiaal) komen nog al eens tot uiting in slordige en goedkope afwerking.

Er blijft ten aanzien van het woningpeil dan ook nog wel het een en ander te wensen over, vooral als wij iets verder kijken. Wij moeten er ons daarbij rekenschap van geven, dat de woningen drie generaties zullen moeten dienen, wij moeten ons daarbij voorstellen, dat ons welvaartspeil zal stijgen, wij moeten ook eens hier en daar in het buitenland rond kijken. Dan komen er bepaalde dringende wensen naar voren. De ruimte in de woning biedt dikwijls onvoldoende gelegenheid aan de gezinsleden om zich voor studie, liefhebberijen of andere doeleinden in eigen omgeving terug te trekken. Indien de slaapkamers wat ruimer van opzet waren en centrale verwarming de vertrekken ook voor andere doeleinden dan slapen bruikbaar maakten, zou dit een belangrijke verbetering zijn. Afgescheiden van de centrale verwarming dient de uitrusting ook in ander opzicht te worden uitgebreid (warmwatervoorziening, keukeninrichting, was- en drooginstallatie, afvoer van huisvuil).

Ook ten aanzien van de ruimtelijke opzet van onze uitbreidingsplannen zijn wij erg tot zuinigheid geneigd, gevolg ongetwijfeld van onze bevolkingsdichtheid en in verband daarmee van ons streven om zo weinig mogelijk grond aan andere doeleinden te onttrekken. Men bedenke vooral, dat wij voor de stichting van woonwijken jaarlijks slechts enkele honderdste delen van een percent van de Nederlandse bodem in beslag nemen en dat het weinig uithaalt of wij op deze kleine fractie nog iets bezuinigen door de huizen een paar meter dichter op elkaar te zetten.

Daarom is het goed, dat de Partij er blijk van heeft gegeven oog te hebben voor de betekenis van de verhoging van het woningpeil door deze zaak te maken tot een essentieel punt van haar volkshuisvestingsprogram.

Huurpolitiek

De economische positie, waarin ons land na de oorlog verkeerde, maakte het noodzakelijk alle middelen aan te wenden om inflatie af te wenden en de export te vergroten. In het kader van de daartoe door de regering gevoerde loon- en prijspolitiek

paste het de huren der voor-oorlogse woningen op het peil van 1940 bevroren te houden. Aanvankelijk kon dit zonder groot bezwaar, aangezien de aanschaffingskosten van deze woningen gelijk waren gebleven, de hypotheekrente gedaald was en de onderhoudskosten voor de eigenaren beperkt bleven, doordat gebrek aan arbeidskrachten en materialen onderhoud op grote schaal toch niet mogelijk maakten, terwijl er bovendien een verschuiving van een deel van de onderhoudslast van de verhuurder naar de huurder geconstateerd werd.

Naarmate de huurstop langer werd gehandhaafd, traden de nadelen ervan meer en meer op de voorgrond. De verwaarlozing van het onderhoud dreigde tot verval te leiden, lastenstijging voor de eigenaren bleef niet uit, de nieuwbouw moest op grote schaal worden gesubsidieerd om de huren der nieuwe woningen te doen aansluiten bij het beheerste loonpeil. Vooral die subsidie werkt op den duur belemmerend voor gezonde verhoudingen. Het schept een kunstmatig element in de inkomensvorming, het belast de Staat met grote uitgaven (iedere jaarproduktie van 65.000 woningen betekent voor het Rijk een verlies dat, herleid tot een bedrag ineens, op *f* 300 miljoen is te stellen), het legt een druk op het woningpeil, leidt tot centralisatie en verzwakking van de verantwoordelijkheid „aan de voet".

De Partij heeft zich dan ook met het geleidelijk optrekken van het huurpeil verenigd, onder voorwaarde evenwel, dat huurverhoging gepaard zou gaan met zodanige maatregelen (loonsverhoging, belastingverlaging, verhoging van sociale uitkeringen en overheidspensioenen), dat de grote massa der huurders door verhoging van hun reële inkomen gecompenseerd werden voor de grotere huuruitgaven. Thans staat het huurpeil van voor-oorlogse woningen op gemiddeld 148 pct. ten opzichte van 1940, dat van nieuwe woningen op ongeveer 180 pct.

Hierbij zal het evenwel niet kunnen blijven. Door de voortgaande stijging van bouw- en exploitatiekosten beloopt de kostprijshuur van nieuwe woningen thans ongeveer 300 pct. van vóór de oorlog. Wil men eens van de subsidies af komen, dan zal het huurpeil geleidelijk verder omhoog moeten. De Partij is bereid onder twee voorwaarden haar medewerking hieraan te verlenen. De eerste betreft de compensatie aan de huurders, de tweede houdt in, dat de huurverhoging niet mag leiden tot extra winsten voor de toevallige bezitters van voor-oorlogse woningen. Zij wil de huiseigenaren van de hogere huurprijs het deel geven, dat hun redelijkerwijze toekomt, het meerdere evenwel aangewend zien voor voorzieningen in het belang van de volkshuisvesting (verbetering van voor-oorlogse woningen, krotopruiming, delging van subsidielasten op nieuwbouw). Daartoe zou op de voor-oorlogse huizen een bestemmingsheffing moeten worden gelegd.

Bij de kabinetsformatie van 1952 leek het, dat in dit opzicht overeenstemming tussen de partijen zou worden verkregen. In de richtlijnen voor het nieuwe kabinet werd de gedachte van verdere huurverhoging, waaraan een bestemmingsheffing zou zijn verbonden, neergelegd. In aansluiting daarop kondigde de Troonrede van 1954 een maatregel in deze geest aan. De gebeurtenissen en discussies, die daarop gevolgd zijn, hebben evenwel doen zien, dat men zich van verschillende kanten fel verzet tegen de gedachte, dat toekomstige huurverhogingen niet in haar geheel aan de eigenaren zouden toevloeien.

Hoe deze aangelegenheid op den duur moet worden opgelost, is thans een open

vraag. In het overleg, dat straks na de verkiezingen over de samenstelling van het nieuwe kabinet moet plaats vinden, moet het antwoord echter gevonden worden.

Krotopruiming

In dit overzicht, waarin wij ter wille van de ruimte een beperkende keuze hebben moeten doen, moet ook ten aanzien van de krotopruiming met enkele algemene opmerkingen worden volstaan. Een woning heeft een bepaalde levensduur, die technisch nogal eens op 100 à 125 jaren wordt gesteld, maar sociaal en economisch gezien belangrijk korter is. Om de volkshuisvesting op peil te houden, moeten er dus regelmatig woningen uit de circulatie worden genomen. Dit proces heeft in ons land in onvoldoende mate plaats gevonden. Het woningtekort na de eerste wereldoorlog wierp in dit opzicht belemmeringen op. In de dertiger jaren, die zich bij uitstek voor krotopruiming op grote schaal leenden, heeft men de onvergeeflijke fout gemaakt ter wille van de „aanpassing" de gunstige gelegenheid niet te benutten. Tijdens en na de tweede wereldoorlog leenden de omstandigheden zich uiteraard niet voor dit doel. Het is dan ook duidelijk, dat ten aanzien van de krotopruiming de achterstand voortdurend groter is geworden. In 1939 raamde schrijver dezes het aantal woningen, dat onmiddellijk voor onbewoonbaarverklaring in aanmerking kwam, op 70.000. Thans bedraagt het minstens het dubbele, waar nog bij komt, dat wij ons bevinden in een periode van versnelde krotvorming tengevolge van het feit, dat de arbeiderswoningen, welke in het laatste deel van de 19de eeuw op zo grote schaal door speculatiebouwers werden neergezet, thans in groten getale tot onder de grens van bewoonbaarheid vervallen.

Er wacht ons dan ook een taak, die niet alleen zeer omvangrijk zal zijn, maar ook uitermate gecompliceerd, doordat zij neerkomt op grondige sanering van vervallen stads- en dorpswijken. Dit vereist een radicale herziening van de wetgeving, die wij in de vorm van de aangekondigde nieuwe woning- en ruimtewetten tegemoet zien. Het vergt voorts een grondige en tijdrovende voorbereiding van gemeentelijke saneringsplannen, die reeds thans ter hand moet worden genomen. Er zullen financiële offers moeten worden gebracht om het werk straks mogelijk te maken, terwijl de „rehousing" van de uit de krotten komende gezinnen zware eisen zal stellen aan ons maatschappelijk apparaat.

Er ligt evenwel niet alleen een zware taak in het verschiet, waarop wij ons reeds nu moeten voorbereiden. Er is al onmiddellijk werk te doen in de vorm van verwijdering der ergste krotten. Ondanks het woningtekort kan dit werk niet blijven wachten. Talrijke krotten herbergen mensonterende toestanden, waarvan de beeindiging nog dringender is dan die van vele samenwoningen. Uit onderstaand overzicht der onbewoonbaarverklaringen blijkt, dat dit door vele gemeentebesturen wordt begrepen.

Onbewoonbaarverklaringen per jaar

1921–1925	gem. 526	1946–1950	gem. 463
1926–1930	gem. 2068	1951	gem. 1007
1931–1935	gem. 1526	1952	gem. 1099
1936–1940	gem. 2333	1953	gem. 2785
1941–1945	gem. 191	1954	gem. 4585

F. WIBAUT

VOLKSGEZONDHEID

Wanneer men schrijft over de ontwikkeling der volksgezondheid in de afgelopen tien jaar met de bedoeling dat daarbij ook het aandeel van de P.v.d.A. wordt belicht, dan kan men allereerst wijzen op de zeer grote vooruitgang op dit gebied na de oorlog en daarbij opmerken, dat het betreffende departement van den aanvang af door een P.v.d.A.-minister is geleid. Er ontwikkelde zich in de loop der jaren een verhoogde belangstelling op dit gebied, die organisatorisch tot uiting kwam in tal van wijzigingen in de departementale sfeer. De leiding van de departementale afdeling Volksgezondheid werd in handen gelegd van een arts; gedurende een deel van de periode was een staatssecretaris voor de Volksgezondheid in functie (1950–1952). De naam van het departement veranderde van „Sociale Zaken" in „Sociale Zaken en Volksgezondheid" (1951). Er werd een afzonderlijke afdeling voor Internationale Volksgezondheidszaken ingesteld.

Men moet echter daarbij bedenken, dat de periode, die men beschrijft op het gebied der volksgezondheid, wel heel uitzonderlijke karaktertrekken vertoonde. Het was niet alleen de periode van de eerste tien jaar van de P.v.d.A., het was ook die van het naoorlogse herstel en het was tegelijk een periode van grote internationale vooruitgang op medisch gebied. Voor ons land betekende dit laatste niet alleen dat wij profijt konden trekken van de ontdekkingen die in dat tijdvak werden gedaan, maar bovendien van datgene, dat in de voorafgaande jaren in de geallieerde landen was gevonden en eerst toen voor ons toegankelijk werd. En dat was zeer veel.

Het is in deze situatie niet mogelijk scherp te onderscheiden tussen wat aan de maatschappelijke ontwikkeling en overheidszorg moet worden toegeschreven en wat een gevolg was van wetenschappelijke ontdekkingen.

Wij komen daar later in verschillend verband wel op terug, maar willen allereerst de vooruitgang zelf schetsen.

Op het tijdstip van onze bevrijding of iets daarna was het dieptepunt van onze gezondheidstoestand bereikt. Het ontbrak ons aan voedsel, ziekenhuisruimte, sanatoriumruimte, geneesmiddelen, medische outillage, wasmiddelen, vervoermiddelen, brandstoffen enz. Er waren te weinig artsen en te weinig verpleegsters. Door de situatie in Indonesië werden nog vele artsen en verpleegsters aan het moederland onttrokken.

Wie herinnert zich niet uit het bevrijdingsjaar hoevelen met tuberculose besmet bleken, hoe ook andere infectieziekten in ongewoon gevaarlijke vormen woedden. In 1945 bedroeg het aantal lijders aan tyfus 4829, aan difterie 49.826, aan malaria 2916. In 1948 waren de cijfers achtereenvolgens: 226, 4313 en 14. Dat was al een

stuk beter, maar nog niet genoeg. Groot was ook de sterfte onder zuigelingen en kleuters. Wij vergeten snel en zijn er ons daardoor niet meer van bewust hoe snel de vooruitgang op dit gebied is ingetreden en hoe groot zij was. Tabel I geeft een beeld van deze veranderingen.

TABEL I. STERFTE IN NEDERLAND 1939—1954 *)

Jaar	Alg. sterfte per 1000 van de bev.	Zuigelingen sterfte per 100 levend geb.	Sterfte aan t.b.c. per 100.000 van de bev.	Sterfte aan tyfus per 100.000 van de bev.	Sterfte aan difterie per 100.000 van de bev.
1939	8.6 (12.1)	3.4 (5.1)	41.0 (62.1)	0.4	0.9
1945	15.3 (12.6)	7.9 (4.6)	85.9 (61.5)	7.5	46.1
1954	7.5 (11.4)	2.1 (2.7)	7.5 (24.1)	0.1	0.7

Allereerst zien wij hier in cijfers uitgedrukt hoe miserabel onze toestand in 1945 was. De meeste sterftecijfers zijn ongeveer tweemaal zo hoog als in 1939, terwijl die voor tyfus en difterie nog veel grotere verschillen vertonen.

Vergelijken wij hier nu mee de cijfers van 1954, dan zien wij dat wij deze ongunstige toestand volkomen overwonnen hebben. Ja, men kan verder gaan en vaststellen, dat op elk gebied er ook ten opzichte van 1939 vooruitgang is.

Intussen moet niet uit het oog worden verloren dat niet alleen in Nederland de volksgezondheid zich in gunstige zin ontwikkelde. Dit was ook in de andere landen die deel hebben aan de Westeuropese cultuur het geval.

Toch blijft het feit bestaan, dat op het ogenblik onze sterftecijfers gunstiger zijn dan ergens ter wereld. Als voorbeeld van buitenlandse cijfers hebben wij in de tabel tussen haakjes enkele cijfers voor Engeland en Wales opgenomen, van een land dus dat wel onder de oorlog maar niet onder de bezetting heeft geleden. De kwade top van 1945 ontbreekt daar. Ten opzichte van 1939 is de algemene sterfte daar eveneens gedaald, zij het minder dan bij ons. Bij de andere cijfers is de daling sterker dan bij ons, maar hier was de toestand in 1939 vergeleken met de onze wel zeer ongunstig, zodat voor verbeteringen volop aanleiding was. Het blijkt uit deze vergelijking wel en dit zal men ook bevestigd vinden als men ons land met andere landen van eenzelfde beschavingspeil vergelijkt, dat onze cijfers een verschil in gunstige zin met vrijwel alle andere landen vertonen.

Men zou op de verkeerde weg zijn indien men deze verschillen zou willen toeschrijven aan verschil in geneeskundige wetenschap en kennis. Veeleer hangen deze samen met de vraag in welke mate de bevolking in alle lagen voldoende in de vruchten van de vooruitgang der geneeskunde deelt. Voor deze laatste vraag is de sociale toestand van de bevolking en de activiteit van de overheid van groot belang.

Daarom willen wij, zonder ons nu verder in de maatschappelijke verhoudingen in andere landen te verdiepen, ons afvragen hoe de overheid en de vrije maatschappelijke krachten tot dit herstel hebben bijgedragen.

[1]) Ter vergelijking vindt men in de eerste drie kolommen tussen haakjes de cijfers voor Engeland en Wales. De onderste cijfers hebben hier echter betrekking op 1953 en voor de tuberculose op 1952.

Allereerst zien wij dan direct na de bevrijding de grote activiteit van de Inspectie van de Volksgezondheid. Zij had aanvankelijk te kampen met een tekort aan personeel en hulpmiddelen. Aan problemen was er daarentegen geen gebrek. Desondanks is zij erin geslaagd de verhoudingen in ons land in snel tempo te normaliseren: de zeer gevaarlijke infectieziekten (o.a. tyfus, difterie) werden weer binnen voor ons land normale grenzen teruggebracht; nieuwe invasies (o.a. van vlektyfus), die van de zijde der repatriërenden dreigden, werden door haar activiteit voorkomen.

Zij schonk verdubbelde aandacht aan de bestrijding van geslachtsziekten, die een ernstig gevaar vormden.

Zij richtte noodsanatoria op om althans de ergste gevallen van tuberculose te kunnen verplegen en tegelijk – wat voor het besmettingsgevaar zo uiterst belangrijk is – te isoleren.

Zij deed het hare om te bevorderen dat het tekort aan geneeskundigen en verpleegsters zo min mogelijk kwade gevolgen had.

In de loop der jaren werd de personeelsbezetting in zeer belangrijke mate verbeterd. In het bijzonder mogen wij hier wel vermelden, dat het aantal geneeskundige inspecteurs in algemene dienst belangrijk werd uitgebreid. Deze waren belast met de volgende taken: tuberculose-bestrijding; moederschapszorg; kinderhygiëne; voedingsvoorlichting; besmettelijke ziekten; revalidatie reumabestrijding en oudeliedenzorg; medische statistiek; ziekenhuisbouw; geestelijke volksgezondheid; tandheelkunde en röntgenologische aangelegenheden.

In de tweede plaats moeten wij wijzen op de werking der ziekenfondsverzekering. Er is in de loop der jaren veel kwaads gezegd van het Ziekenfondsenbesluit. Dit was niet ten onrechte; het is een slecht stuk wetgeving dat uit de bezettingstijd is blijven hangen. Het rammelt op vele plaatsen. Het schept een ongewenste scheiding in rechten en plichten tussen vrijwillig en verplicht verzekerden. De dr. Wiardi Beckman Stichting heeft in een geschrift „Volksgezondheid in het geding" zijn visie op een betere organisatie neergelegd.

Maar hoe dit ook zij, de regering vond dit stuk bezettingswetgeving na de oorlog en de tegenstrijdige meningen in den lande over de richting waarin deze wet zou moeten worden verbeterd, hebben tot op de huidige dag de indiening van een ziekenfondswet tegengehouden.

Ondanks al de genoemde bezwaren is het voor de Nederlandse volksgemeenschap een zegen geweest dat de grote massa van het volk van geneeskundige hulp in de ruimste zin verzekerd was.

Hierdoor en door het feit dat Nederland zich mag verheugen in een plichtsgetrouwe stand van artsen, zowel huisartsen als specialisten, die vrij gelijkmatig over het land verdeeld zijn, en een uitgebreid korps verpleegsters, die ondanks de moeilijke omstandigheden hun werk met grote toewijding verrichtten, is het herstel van onze gezondheidstoestand enorm bevorderd. Het is een grote verdienste van de regering dat zij tegen allerlei weerstanden in, zowel de loongrenzen en de kring der verplicht verzekerden als de omvang der verstrekkingen regelmatig aan de ontwikkeling der geneeskunde en der sociale verhoudingen heeft aangepast (Wet 18 september 1946,

Stb. G 256; Wet 5 december 1946, Stb. G 346; Wet 21 december 1950, Stb. K 590). Daarnaast heeft zij aan de vrijwillige verzekering die dit tempo niet kon bijhouden, belangrijke financiële steun verleend waardoor tekorten werden opgevangen en de verschillen tussen beide groepen van verzekerden niet werden vergroot (Wet 30 november 1950, Stb. K 535 en 22 mei 1953, Stb. 279).

Het derde punt dat wij willen bespreken is het voorkomen van ziekten. Hierbij is een deel typische overheidstaak: de bestrijding van besmettelijke ziekten, de zorgen voor het gezond opgroeien van de jeugd, de hygiëne van water, bodem en lucht, het toezicht op voedingsmiddelen enz.

Voor een ander deel, namelijk daar waar de mens er meer persoonlijk in betrokken wordt, staat nu eens de overheid dan weer particulier initiatief bij de uitvoering het meest op de voorgrond. Dit laatste is het geval bij het werk der Kruisverenigingen, bij de tuberculosebestrijding enz. Men heeft in begrotingsdebatten en nog onlangs bij de behandeling van het ontwerp-Gezondheidswet in de Tweede Kamer de regering verweten, dat zij het particulier initiatief in een hoek drong en onvoldoende steunde.

Tabel II geeft een overzicht van de voornaamste bijdragen op dit gebied. Deze cijfers tonen wel duidelijk aan hoe onbillijk deze verwijten zijn.

TABEL II

Rijkssubsidie voor:	1947	1949	1951	1953	1955	Voorgesteld 1956
1. Praeventieve gezondh.z.*	—	—	1810000	2980000	4135000	7330000
2. Tuberculosebestr.**	2400000	2900000	3800000	4320000	5290000	5817120
3. Reumatiekbestrijding	100000	400500	500000	575000	900000	1041500
4. Kinderastma-bestr.	—	33350	100000	160000	373200	375000
5. Kankerbestrijding	25500	25500	50000	125000	300000	340750
6. Prenatale zorg	—	—	70000	125000	211200	192800
7. Kraamzorg	165000	360000	1150000	1392000	3220200	3843000
8. Kinderhygiëne	335000	400000	700000	957000	1130700	1374000
9. Geneesk. schooltoez.	200000	346000	710000	853200	1411620	1640000
10. Kinderuitzending	400000	457000	465000	625000	736100	803125
11. Geestel. volksgezondh.	150000	150000	400000	425000	702000	954500
12. Drankbestrijding	33000	33000	52000	72800	94000	125000
13. Revalidatie	40000	40000	102500	138200	294000	402000

* Dit zijn de subsidies aan de plaatselijke verenigingen voor gezondheidszorg (kruisverenigingen).
** Zonder het bevolkingsonderzoek.

Op de beginselen die de verhouding tussen overheid en particulier initiatief moeten beheersen, komen wij later terug.

Naast de hier in grote trekken weergegeven algemene maatregelen die zeer belangrijk geweest zijn voor de volksgezondheid, verdienen nog een aantal andere meer bijzondere maatregelen, zij het slechts kort, te worden vermeld. Allereerst gaf de wet op het preventiefonds (1950) aan het oude profylaxe-fonds een nieuwe status. Het preventiefonds doet op tal van gebieden van volksgezondheid belangrijk aanvullend werk. Op het gebied van voeding vermelden wij de instelling van de Voedingsraad (1952) en van het Voorlichtingsbureau voor Voeding. Op het gebied der tuber-

culose: de wet op het bevolkingsonderzoek (13 juli 1951), de bescherming van leerlingen tegen besmettingsgevaar (1953), de wet van 1 september 1949 die de tuberculose als beroepsziekte krachtens de ongevallenwet erkende voor verpleegsters e.d. en waarbij tegelijk de silicose (vroeger steenhouwersziekte) als algemene beroepsziekte werd erkend; iets wat voor de mijnwerkers van zeer grote betekenis is. Belangrijk is ook de tuberculose-bestrijding onder het rundvee, die zo doeltreffend is geweest, dat in 1956 tuberculose-vrij worden van onze veestapel mag worden verwacht.

Voor de revalidatie is de wet op het in dienst nemen van minder valide arbeidskrachten van grote waarde. De wet op de tandheelkundige inrichtingen beschermt het publiek tegen misbruiken op dit gebied. Niet minder belangrijk, al ligt het niet in de persoonlijke sfeer, is het feit, dat de centrale drinkwatervoorziening sterk is uitgebreid, terwijl de grondwaterwet (21 juli 1954) tot stand kwam en een tweede wet op het gebied van waterleiding in voorbereiding is.

In het bovenstaande zijn dus de voornaamste wegen aangeduid, waarlangs dit snelle herstel van de volksgezondheid werd bereikt. Daarbij hebben wij ons min of meer beperkt tot wat met directe ziektebestrijding samenhing. Er is echter veel op ander gebied geschied, dat eveneens van zeer grote betekenis is geweest. Ik denk hier aan ons uitstekende systeem van voedseldistributie na de bevrijding, waardoor de aanwezige voorraden goed werden verdeeld en de kinderen zodra het even ging voldoende dierlijk eiwit (melk) deelachtig werden. Maar ik denk dan vooral aan alles wat heeft bijgedragen tot het wegnemen van de armoede en het herstel van de welvaart en het bevorderen van een zo gelijkmatig mogelijke verspreiding van diè welvaart over de verschillende bevolkingsgroepen.

Zonder dit algemeen herstel zouden alle direct op de gezondheid gerichte maatregelen veel minder effect hebben gehad. Het is niet mijn taak hier het aandeel van de P.v.d.A. in de strijd voor de welvaart te schetsen, maar ik wil toch op twee punten, die van bijzonder belang zijn voor de volksgezondheid, de aandacht vestigen. Allereerst op de noodwet-Drees, die de armoede onder de bejaarden (waarvan 65 pct. min of meer armlastig waren) bestreed. Ten tweede op de woningbouw. De betekenis van voldoende en hygiënisch verantwoorde woonruimte voor de lichamelijke en geestelijke volksgezondheid, ook voor het voorkomen van neurosen, is zeer groot. In het algemeen kan men vaststellen, dat honger en ellende van ontzaglijke betekenis waren voor de slechte gezondheidstoestand in 1945 en dat welvaartsherstel een zeer machtige factor geweest is bij de zo snelle en radicale verbetering. Wie belang stelt in de verhouding van welvaart en gezondheid leze er het door het Amsterdamse ziekenfonds „Ziekenzorg" uitgegeven boek van W. Romijn maar eens op na.

Men zou een grote fout maken indien men uit het voorafgaande de conclusie zou trekken dat er op het gebied der volksgezondheid geen belangrijke problemen meer zouden bestaan. Wij hebben om een beeld van onze gezondheidstoestand te geven sterftecijfers genoemd. Dit heeft het voordeel dat deze een nauwkeurig statistisch gegeven vormen dat gemakkelijk te hanteren is en duidelijk spreekt. Het beeld wat zij geven is echter niet geheel juist: het is wat eenzijdig.

De gezondheidstoestand hangt ook af van het „ziek zijn" en het „zich gezond voelen" van de bevolking. Wat dit betreft is onze gezondheidstoestand nog lang niet wat hij zijn kan.

Allereerst zijn er de ziekten, die ons thans meer belagen dan vroeger, omdat het aantal oudere mensen, juist dank zij onze verbeterde gezondheidszorg, steeds toeneemt. In 1900 bestond rond 6 pct. van onze bevolking uit mensen, die ouder dan 65 jaar waren, in 1954 is dit cijfer 8 pct. en is dus met een derde gestegen.

Dit brengt mee, dat ziekten die meer bij oudere mensen voorkomen, zoals kanker en reuma, ons medisch en sociaal meer zorgen baren dan vroeger. Dit klemt temeer omdat van een echte bestrijding nog nauwelijks sprake is — al gebruikt men deze term gaarne uit propagandistische overwegingen. Wat men op dit gebied doet: het opsporen van ziektegevallen, het aansporen tot vroegtijdige behandeling en het vergemakkelijken daarvan door het uitbreiden van de mogelijkheden, is echter zeer te loven. Ik geloof, dat velen het gevoel hebben dat er niet zo veel verschil bestaat tussen ruime gelegenheid voor behandeling en bestrijding van een ziekte. Dit was inderdaad zo bij de bestrijding van de tuberculose, waarbij wij zulke grote successen hebben geboekt. Daar viel behandeling veelal samen met isolatie in een sanatorium, dus met een verminderen van de besmettingsbronnen. Daar was verder algemene welvaart en het beschikbaar stellen van geld voor voeding, ligging, huisvesting enz. een uiterst belangrijk bestrijdingsmiddel. Bij kanker en reuma ligt dit alles heel anders. Daar zullen werkelijke bestrijdingsmiddelen nog gevonden moeten worden en wij houden dan vooral het oog gevestigd op diepgaand wetenschappelijk onderzoek.

Een tweede gevolg van de veroudering van onze bevolking is, dat wij aan de ouden van dagen meer speciale geneeskundige en sociale zorg moeten geven. Dit is een tak van zorg waar nog lang niet genoeg aan gedaan is en waar Volksgezondheid en Maatschappelijk Werk nauw zullen moeten samenwerken.

Verder zullen wij in de toekomst nog meer aandacht moeten schenken aan de revalidatie: dat is de behandeling door oefening van mensen die tengevolge van ongeval of ziekte afwijkingen hebben overgehouden, die hen in het dagelijks leven ernstig belemmeren. De ervaring leert dat men door systematische oefeningen hier nog zeer veel kan bereiken. Veelal zal dit het best geschieden in groepsverband in daarvoor bestemde inrichtingen („revalidatie-centra"). Behalve ongevalsgevolgen zijn het vooral de gevolgen van organische ziekten van het zenuwstelsel (poliomyelitis, spastische verlammingen enz.) en de verstijfde gewrichten der reumalijders, waaraan door deze behandeling zeer veel verbeterd kan worden. Met de organisatie van dit werk is een begin gemaakt, maar het is zeker nog voor sterke uitbreiding vatbaar.

Van jonge datum is het vraagstuk van het gevaar van ioniserende stralen, die het gevolg zijn van de zogenaamde atoomsplitsing. Het vraagstuk van de bescherming der gehele bevolking en de verantwoordelijkheid van de overheid in deze heeft de volle aandacht van de P.v.d.A. Een wettelijke regeling ter bescherming van arbeiders in dit verband is in voorbereiding.

Het laatste grote probleem dat wij moeten bespreken wordt gevormd door de moeilijkheden, die de mens ondervindt, om zich aan te passen aan een snel veranderende wereld en aan het tempo van het moderne leven. Wij leven sinds vele tientallen jaren in een gespannen tijd. Dit is na de oorlog bijzonder merkbaar.

Allereerst moeten wij een sterke toeneming constateren van het aantal neurosen. Hiervoor is de behandelingsgelegenheid nog zeer onvoldoende. Zij kon door de ziekenfondsen slechts in beperkte mate verstrekt worden en is voor niet-verzekerden vaak

moeilijk te betalen. Een belangrijke factor bij het ontstaan van neurosen wordt gevormd door stoornissen in het sociale vlak, door de houding van patiënt ten opzichte van zijn omgeving. Dit geldt ook voor tal van aandoeningen, die meer het karakter van lichamelijke ziekten dragen. Als voorbeelden noemen wij bepaalde gevallen van maagzweer, van hart- en vaatziekten, van astma enz. Deze leveren bijzondere problemen voor de behandeling op, die ten dele van sociale aard zijn.

Op twee aspecten van dit probleem willen wij hier nog de aandacht vestigen, omdat zij een eigenaardig licht werpen op de verschillende invloed die deze gespannen toestand heeft op groepen van mensen in verschillende maatschappelijke situaties. Voor allen die grote verantwoordelijkheid dragen (politici, zakenlieden, vakverenigingsbestuurders, artsen enz.) kan men over de hele wereld een verhoogde sterfte aan hart- en vaatziekten constateren. Men heeft aan dit probleem, dat men met de naam van „managers-ziekte" heeft bestempeld, in het buitenland met name in de Verenigde Staten al veel aandacht geschonken. Bij ons is men hier nog nauwelijks aan toe; dit is te betreuren want het is zowel voor het persoonlijk als voor het maatschappelijk leven van belang.

Ten dele ook met sociale spanningen verband houdend is een ander probleem, dat van het verhoogde ziekteverzuim. Het is namelijk opvallend dat, terwijl onze gezondheidstoestand in sterftecijfers gemeten de verbazing en bewondering van het buitenland opwekt, ons ziektecijfer zeer hoog is. Wij kennen het ziektecijfer niet voor de gehele bevolking, wij beschikken alleen over cijfers voor ziekte-verzuim van verzekerde werknemers. Dit ziekteverzuimcijfer is zeer globaal gesproken twee maal zo hoog als vóór de oorlog.

Dit hangt niet alleen samen met ernst en frequentie van gewone lichamelijke ziekten, maar evenzeer met genoemde nerveuze spanningen, met arbeidsverhoudingen, ziekengelduitkeringen, contrôle enz. Een ministeriële commissie die in verband met de arbeidsproduktiviteit deze zaak bestudeert, bracht het nog slechts tot een voorlopig rapport over deze moeilijke kwestie.

Men ziet: er blijft nog genoeg te doen.

In details aangeven hoe dit alles aangepakt moet worden zou te ver voeren. Liever wil ik trachten aan te geven welke grote lijnen het beleid in de toekomst moeten beheersen, *lijnen die veelal samenvallen met die, welke in de afgelopen tien jaar gevolgd zijn.*

Ik zal daarbij niet proberen uit officiële stukken formuleringen op te diepen, maar wil de gedachten die aan het beleid ten grondslag moeten liggen, omschrijven zoals ik deze persoonlijk aanvoel:

1e. Welvaart, gezondheid, arbeidsproduktiviteit en maatschappelijke verhoudingen zijn zozeer door talrijke ineengestrengelde verhoudingen aan elkaar gebonden, dat het beleid op één van deze vlakken – de gezondheid – niet los gezien kan worden van dat op de andere vlakken.

2e. De overheid draagt ten opzichte van de volksgezondheid primair de verantwoordelijkheid. Dit sluit niet in dat de uitvoering steeds door de overheid moet geschieden.

3e. De eis mag worden gesteld, dat ieder mens onafhankelijk van zijn welstand in

staat moet zijn om die hulp te krijgen die hij voor herstel of behoud van zijn gezondheid nodig heeft. Er is nog een aantal punten waarop ten deze nog verbetering nodig is. Het stelsel van verzekering waarop deze voorziening berust, kan gehandhaafd blijven. Het ligt op de weg van de overheid om degenen die de last der premie niet kunnen dragen langs directe of indirecte weg tegemoet te komen. Een betere wettelijke regeling behoort tot de dringende wensen.

4e. De verhouding tussen particulier initiatief en overheid die tot uiting kwam in de in tabel II aangegeven subsidies, zal in de toekomst zeker onze bijzondere aandacht vragen.
De overheid draagt o.i. uiteindelijk ook een zekere verantwoordelijkheid indien de gezondheidszorg wordt uitgevoerd door organen van het particulier initiatief. Bij de vraag welke objecten zij zelf ter hand moet nemen en welke zij aan het particulier initiatief kan overlaten, dient zij zich in de eerste plaats te laten leiden door de vraag hoe de volksgezondheid het beste gediend is. Het beginsel dat de overheid alleen datgene zou mogen doen waartoe het particulier initiatief niet in staat is, wordt dus bepaald van de hand gewezen. Dit houdt geenszins in dat wij geen volmaakt open oog zouden hebben voor het feit dat bij het particulier initiatief terecht het verlangen leeft om zelf vooral datgene te doen wat in het levensbeschouwelijke vlak ligt. Hierbij moet dan de eis worden gesteld, dat de verschillende „zuilen" tot een praktische en efficiënte samenwerking bereid zijn en dat ook met de rechten van minderheden rekening wordt gehouden. Er is echter bepaald bezwaar tegen om ook datgene wat beter gemeenschappelijk gedaan kan worden, ook dan aan het particulier initiatief over te laten, wanneer dit leidt naar een levensbeschouwelijke splitsing bij de uitvoering. Daar waar het levensbeschouwelijke element op de achtergrond kan blijven is het zeer vaak gewenst dat de overheid de uitvoering in handen houdt, o.a. omdat daardoor versnippering wordt voorkomen. De neiging tot terugdringen van de overheid uit de gezondheidszorg getuigt van weinig waardering voor het prachtige werk dat op dit gebied door vele gemeenten is gedaan. Men vergete vooral ook niet dat de overheid te allen tijde zowel voor zijn financieel beheer als voor zijn beleid in het openbaar ter verantwoording kan worden geroepen.

5e. Tenslotte moeten wij nog iets zeggen over de taak van de overheid bij het bevorderen der wetenschap die voor de volksgzondheid van zo groot belang is. Een groot deel van die taak ligt bij het hoger onderwijs. Er zijn echter nog andere mogelijkheden. De na de oorlog tot snelle ontwikkeling gekomen stichtingen voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek (Z.W.O.) en voor Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek (T.N.O.) steunen menig object dat voor de volksgezondheid van belang is. Een activiteit die nog in de kinderschoenen staat is het voortgezet (periodiek) onderwijs aan gevestigde artsen. Het is noodzakelijk hieraan nog meer systematische aandacht te schenken. Hier is volop gelegenheid voor samenwerking van de overheid met het particulier initiatief.

Een belangrijk punt zal ons in de toekomst nog veel zorgen baren. Ons nationaal inkomen zal te allen tijde, dus ook bij economische depressies, de kosten van een goede

gezondheidszorg moeten kunnen dragen. Deze kosten zijn thans reeds hoog en zij zullen op tal van gebieden in de toekomst nog hoger moeten worden.

Dit betekent dat alleen verantwoorde uitgaven mogen worden gedaan. Het brengt op elk van de besproken gebieden bepaalde eisen van efficiëntie mee. In het bijzonder geldt dit voor die terreinen waarop in ons goede vaderland de neiging bestaat om alle werk gesplitst in drie zuilen uit te voeren. De weg zal gevonden moeten worden om met erkenning van levensbeschouwelijke wensen van de patiënten toch meer tot organisatorische samenwerking te komen dan thans het geval is. Behalve aan het preventieve werk waarover wij onze gedachten reeds formuleerden, denken wij hier ook aan het ziekenhuiswezen. Een chaotische ontwikkeling zoals die in de laatste jaren heeft plaatsgevonden werkt in sterke mate kostprijsverhogend, zowel door de investeringen, als door de verhoogde exploitatiekosten. Ordening is hier dringend geboden en een *ziekenhuiswet* zal daarvoor zeker noodzakelijk zijn.

W. BANNING

ONDERWIJSPOLITIEK

Het is nu eenmaal een historisch feit, waaraan niet te ontkomen valt, dat in het eerste na-oorlogse kabinet-Schermerhorn-Drees de onderwijspolitiek (met de cultuurpolitiek in het algemeen) voor de chaos van toen en nog lange jaren daarna is ingeluid en gestempeld door onze minister Van der Leeuw. Dit betekent op het ogenblik, nu wij een periode van tien jaar trachten te overzien, twee dingen: ten eerste, dat er naast, eventueel tegenover zijn visie geen andere gelijkwaardige blijkt te zijn gesteld – reden voor de P.v.d.A. om trots op te zijn; ten tweede, dat onze Partij in haar geheel zich de visie van Van der Leeuw (nog?) niet heeft eigengemaakt en wij dus wat bescheiden hebben te zijn . . . De lezer van dit artikel wéét dus mijn conclusie bij voorbaat. Ik hecht er intussen toch wel waarde aan, voor dit vooropgezette eindoordeel argumenten aan te voeren.

Een aantal onderwijsvraagstukken is wel heel duidelijk bepaald door oorlog en bezetting, en moet eigenlijk buiten de visie van een toekomstige ontwikkeling worden gesteld: het gebrek aan gebouwen, de onmogelijkheid om oude schoolgebouwen te vervangen door nieuwe, het tekort aan leerkrachten bij vrijwel alle takken van onderwijs, de te grote klassen, de te lage salariëring. Een aantal van deze problemen was reeds voor de oorlog regelmatig aan de orde; zij werden door de oorlog slechts op een heel pijnlijke wijze acuut. Nu zou ik stellig niet willen beweren, dat een aanpak van deze concrete na-oorlogse situatie op onderwijsgebied niet zou behoren tot het politieke beleid – het tegendeel is waar. Het is dan ook volkomen begrijpelijk, dat onderwijsmensen in het land kregel worden bijvoorbeeld van principiële beschouwingen over onderwijsvernieuwing, waarover al zo lang is gepraat, en dat men zegt: los het probleem van de te grote klassen in slechte gebouwen eerst maar op. Zoals het ook begrijpelijk is, dat onze Kamerleden telkens op deze aambeelden hebben gehamerd. Maar: deze vraagstukken waren toch niet bepalend voor de onderwijspolitiek op langere termijn, en beheersten niet de visie van minister Van der Leeuw. Bij de discussies over de Onderwijsbegroting 1949 heeft Van Sleen als „de grote onderwijsvraagstukken" genoemd: het kleuteronderwijs, het vraagstuk van een juiste opbouw van het onderwijsstelsel, het vraagstuk van de vernieuwing van het onderwijs in al zijn geledingen, het vraagstuk van doeltreffender onderwijsbeheer, het vraagstuk van de oplossing van de armoede van ons onderwijs – vraagstukken, zoals hij toevoegde, van technische, wetenschappelijke en geestelijke aard. Zijn opsomming was toen al niet volledig, en zeker nu niet, maar toch duidelijk genoeg om aan te tonen, dat het om méér ging dan betere gebouwen en kleinere klassen.

Uit de overwegingen over 10 jaar onderwijspolitiek zou ik eigenlijk óók willen uitschakelen alles wat met de pacificatie samenhangt – al bewijst de praktijk voortdurend, hoezeer ons volk in zijn geheel, inclusief zijn politieke leiders en de overheid, faalt. De principiële beslissing over het recht van openbaar en bijzonder onderwijs is gevallen; de Partij van de Arbeid is de enige partij, die in haar midden overtuigde voorstanders van beide vormen van onderwijs telt, en die dus energiek optreedt voor *goed* openbaar en *goed* bijzonder onderwijs. Maar wij kùnnen blijkbaar in ons volk het kleinzielig gemier op dit punt niet uitroeien. Het is eenvoudig beangstigend om te merken, dat de discussies in de Kamer warm gaan lopen, wanneer er weer een „geval" van achterstelling aan de orde komt, terwijl de grote problemen – zoals die op een bepaalde wijze behandeld zijn in de nota's Rutten en Cals – maar matig de belangstelling der politici konden trekken. Overigens gebiedt de eerlijkheid te erkennen, dat hier en daar in gemeenteraden de gedachte der pacificatie ook nog geen eigendom van alle P.v.d.A.-vertegenwoordigers is. Ondanks nog voorkomend onrecht meen ik toch de strijd om de pacificatie verder buiten mijn beschouwing te mogen laten. Zij, die dit onrecht (geval-Heer o.a.) plegen of verontschuldigen, kunnen juist uit de geschiedenis van de schoolstrijd leren, dat een krenking van rechtsgevoelens gewoonlijk de zaak die men niet wil, bevordert.

In de visie-Van der Leeuw, die de P.v.d.A. principieel tot de hare heeft gemaakt, ging het om drie momenten in levend onderling verband:

1e. Het onderwijsstelsel moet enerzijds organisch verbonden zijn met het leven van maatschappij en cultuur, anderzijds gericht zijn op de ontplooiing van de menselijke persoon, waarbij de criteria van bezit, sociale afkomst, klasse vervangen behoren te worden door de criteria van bekwaamheid en aanleg.

2e. In een te scheppen onderwijsstelsel – wat wij thans bezitten is meer een wat wild groeisel dan een doordacht stelsel – behoren de verschillende takken of typen van onderwijs zodanig op elkaar aan te sluiten, dat de overgang van het ene naar het andere type zo vlot mogelijk verlope, en de leerlingen zonder al te veel remmingen, mislukkingen, het voor hun aanleg en bekwaamheid geschikte eindpunt kunnen bereiken.

3e. Met erkenning van de rijkdom van geestesleven uit verschillende levensovertuigingen opbloeiend, met eerbiediging van de geestelijke vrijheid bewust streven naar nationale saamhorigheid en verantwoordelijkheid voor èlkanders recht. Géén verzuiling en isolement, maar verbondenheid in vrijheid.

De formulering der beginselen is van mij, na tien jaar onderwijspolitiek. Ik heb niet gezocht naar citaten uit Van der Leeuw en anderen; wij moeten ook niet zweren bij formules van het verleden, maar beginselen zien functioneren in veranderende tijdsomstandigheden. Ik hecht eraan, om enkele praktische maatregelen in herinnering te brengen, die de beginselen kunnen duidelijk maken. Van der Leeuw begon o.a. met de instelling „Vorming buiten Schoolverband", begrijpend dat de vorming van jonge mensen dóór moet gaan na de leerplichtige leeftijd en bewust moet worden

Prof. dr. W. Banning

geleid, zowel naar de kant van de persoonlijke uitgroei als naar de voorbereiding voor de maatschappij. Hij stimuleerde experimenteer-scholen, wetend dat „onderwijsvernieuwing" van leuze tot werkelijkheid moest worden. Hij sprak scherp-veroordelend over het onzedelijk stelsel van voorschotten aan studenten, en had vèrstrekkende plannen voor het doorbreken van bezits- en standenprivileges en de democratisering van de toegang tot alle vormen van onderwijs, het hoger inbegrepen. Hij reorganiseerde het departement op grond van de gedachte, dat „administreren" in dit stadium der maatschappij – en dat was niet alleen het na-oorlogse met z'n ruïnes, maar vooral het stadium, dat riep om verwerkelijking der gemeenschapsgedachte – volstrekt onvoldoende, dat research en doelbewuste leiding met creatieve experimenten geboden was. Hij benoemde een brede – al te brede! – Commissie tot Reorganisatie van het Hoger Onderwijs; nu ik de installatierede nog eens herlees, treft mij opnieuw het programmatische ervan: meer ruimte (en geld) voor wetenschappelijk onderzoek, stichting van een universitaire gemeenschap, democratisering van het hoger onderwijs („alle leden van ons volk moeten gelijke kansen hebben om tot universitaire vorming te geraken"), brede culturele vorming, „opvoeding tot vrije en bewuste menselijkheid" met erkenning van de normen die daarin moeten meespreken . . . en nog wel een paar punten meer.

Het was, meen ik, nodig om het begin van de „actieve cultuurpolitiek" zoals die in het eerste kabinet na de bevrijding werd ingeluid, in herinnering te roepen. Zo alleen

kan ik de vraag beantwoorden, wat er nu na tien jaar van geworden is. Daarover dan een viertal opmerkingen.

Ten eerste: de door Van der Leeuw en het eerste na-oorlogse kabinet ingeluide en door hem als socialistisch gestempelde cultuurpolitiek [1]) is – wanneer men afziet van de periode der onmacht van minister Gielen – voor een belangrijk deel overgenomen door de ministers Rutten en Cals, al gebruikten zij uiteraard niet de term socialistisch, en zijn er ook wel aanwijsbare nuanceringen. De nota's Rutten en Cals bevatten niet, wat door onze partij is bepleit (o.a. door Van Sleen bij de Begrotingsdebatten 1950): een Grondslagenwet, waarop een bij de maatschappij van nu passend onderwijsstelsel kan worden gebouwd, maar geven stellig beginselen in deze richting, en zijn onzerzijds dan ook met, wat de hoofdzaak betreft, instemming begroet. Het schijnt mij, juist bij het overzien van een periode van tien jaar, de moeite waard hierbij even stil te staan. Want enerzijds is het diep verheugend, dat er bij leidinggevende figuren van de K.V.P. (en van andere partijen) met de P.v.d.A. een vèrgaande overeenstemming blijkt; dit wijst erop, dat de onderwijskwesties aan de engere partijpolitiek zijn ontgroeid en er een genezing in ons door de schoolstrijd van vroeger gespleten volk zou kunnen intreden, als men maar aanpakt. Anderzijds is bij de behandeling van de genoemde nota's duidelijk geworden, dat bij brede kringen, ook der politici, het besef ontbreekt om hoe grote belangen het hier gaat. Misschien is er bij het bedrijfsleven nog de meeste aandacht der verontrusting. Ik herinner aan opmerkingen uit het Rapport Organisatie en Leiding van grote en kleine bedrijven in de Verenigde Staten (blz. 66), waarin geconstateerd wordt een hoger ontwikkelingsniveau van de Amerikaanse arbeider, o.a. tengevolge van langere leerplicht. Eveneens aan opmerkingen van minister Zijlstra in zijn laatste Industrialisatie-Nota, waarin met klem wordt betoogd, dat er hoge eisen zullen worden gesteld aan de technische en organisatorische bekwaamheid van leiding en stafpersoneel der Nederlandse industrie en aan het vakmanschap van hun arbeiders (blz. 10). Deze eisen vallen voor een groot deel terug op het *hele* Nederlandse onderwijs van lagere school tot universiteit, van *alle* richtingen. Een en ander moge illustreren, dat de tijd dringt tot grondige aanpak.

Ten tweede: er is in de afgelopen tien jaar stellig een en ander tot stand gekomen, waarover ook wij ons verheugen. Laat ik nu mogen voorbijgaan aan overigens niet onbelangrijke finantiële maatregelen, o.a. van leerkrachten bij lager en middelbaar onderwijs. Deze maatregelen waren wel bróódnodig, maar vallen buiten de onderwijsvernieuwing. Mij beperkende tot het eigenlijke onderwijs noem ik in het bijzonder: de Kweekschoolwet van 1950 en de Wet op het Kleuteronderwijs van 1955. De eerste zal, hopen wij, ons volk – eindelijk! – helpen aan een onderwijzerskorps, dat aan redelijke eisen van culturele ontwikkeling voldoet en de plaats krijgt, die het op grond van zijn verantwoordelijke nationale arbeid verdient. Het moet overigens gezegd worden, dat de aanneming van het amendement-Roosjen [2]) voor ons een schaduw

---

[1]) Zie zijn „Nationale Cultuurtaak", 1947, blz. 24.

[2]) Dit amendement schrijft voor, dat rijkskweekscholen, die gedurende drie achtereenvolgende jaren door minder dan 15 leerlingen per klasse in de eerste en tweede leerkring zijn bezocht, worden opgeheven. Uiteraard geldt een dergelijke bepaling niet voor bijzondere kweekscholen. Het amendement is in de Eerste Kamer namens de P.v.d.A. bestreden door De Loor, zelf man van het bijzonder onderwijs.

heeft geworpen op de behandeling van de Kweekschoolwet: de confessionele partijen hebben een kans ter benadeling van het openbaar onderwijs niet voorbij laten gaan. De Wet op het Kleuteronderwijs is een hoopvol begin – maar ook niet meer.

Men zal uit het voorgaande wel begrepen hebben, dat de P.v.d.A. deze nieuwe wetten begroet met verwachting, maar de aanpak van het complex onderwijsproblemen anders zou wensen. Verbeteringen op onderdelen – ook het zes-jarig worden van de h.b.s. – zijn de moeite waard, maar grijpen niet radicaal in in het rampzalige feit, dat wij *geen onderwijsstelsel hebben* op doordachte en bruikbare grondslagen.

Wanneer de belangrijke wetten uit de afgelopen tien jaren gememoreerd worden, mag daarbij niet ontbreken de Wet op het gebruik van het Fries bij het lager onderwijs. Gelukkig heeft de regering, heeft ook onze partij, ingezien dat het hier om meer dan een stokpaard, namelijk om verwerkelijking van een stuk democratie en de erkenning van de pluriformiteit onzer nationale cultuur ging.

Ten derde: al is er onzerzijds geen reden tot uitbundige jubel om wat bereikt werd – ook niet na de opsomming die minister Cals gaf in de Memorie van Antwoord 1955 van Wetten, Wetsontwerpen, Koninklijke Besluiten, alleen voor het afgelopen zittingsjaar – ik meen toch te mogen vaststellen, dat de visie, die Van der Leeuw ons naliet en die in de laatste tien jaar een begin van ontwikkeling vond, vruchtbaar bleek (al moet ik zo aanstonds een niet onbelangrijke reserve maken). Ik doe dat met opzet en een zekere nadruk, omdat de stemmen, die deze visie willen herleiden tot bezettings- en na-oorlogse „romantiek", luider worden. Ach, aan de ene kant heeft dit soort „realisme" altijd gelijk, en is het in zijn gelijk alleen maar dodelijk vervelend, en volstrekt onmachtig. Maar ik wil twee dingen vaststellen: 1e. iemand als Van der Leeuw, en ook de schrijvers in „De Weg naar Vrijheid", en mensen als Kohnstamm, Idenburg e.a. zijn waarlijk niet pas door oorlog en bezetting tot hun visie van een socialistische cultuur- en onderwijspolitiek gekomen – zij hebben aan de achterstand van de brede volksmassa, aan de gespletenheid van ons volksleven, aan het geestelijk verval, geleden lang vóór de oorlog kwam; zij hebben zich alleen niet het pantser van goedkope scepsis aangeschaft, maar willen vechten, vernieuwen en bouwen aan een toekomst, en de P.v.d.A. zeker heeft geen reden hun visie op stal te zetten; 2e. er staat naast, eventueel tegenover deze visie geen andere. En daarom zal ons volk òf deze weg moeten gaan, òf het blijft bij geschipper, bij wat Schermerhorn eens genoemd heeft: een schroefje aandraaien hier en een pinnetje bijzetten ginds. En juist omdat er geen ander alternatief is, is het zo belangrijk, dat figuren uit verschillende politieke partijen en verschillende geestelijke kampen elkaar thans kùnnen vinden in constructieve arbeid.

Ten vierde: één wezenlijk element uit Van der Leeuw's actieve cultuurpolitiek is ook in de P.v.d.A. nog niet radicaal aanvaard, laat staan doorgedrongen, namelijk het principiële verzet tegen de verzuiling met name in de omroep. Het onderwerp ligt buiten het terrein van het onderwijs, ik zal er dus over zwijgen. Maar ik meen dat de P.v.d.A. niet het recht heeft te spreken en te schrijven zoals ik boven deed, indien zij niet eerlijk erkent, dat het huidige omroepbestel gevoeld wordt als een doorn in het vlees van de doorbraakpartij.

J. J. VOOGD

SIGNAAL OP ROOD

Cultuurpolitiek na de bevrijding

De relatie tussen socialisme en cultuur is geen niéuwe relatie. Zij is integendeel zo oud als de socialistische beweging zelve.

Herlezen wij, om deze uitspraak te staven, wat in „De weg naar Vrijheid" over de inhoud van het begrip „cultuur" is gezegd (blz. 256).

„Feitelijk is „cultuur" het gehele samenstel van menselijke verworvenheden: alles wat de mens geschonken is en wat hij heeft gemaakt; taal, maatschappelijke en politieke instellingen, techniek, zeden, omgangsvormen en onderlinge waarderingen, godsdienst, kunst, wetenschap. In onze verkeerswetten, onze huizenbouw, onze bepalingen omtrent koop en verkoop, in de regeringspublicaties en de exportverpakking schuilt evenzeer cultuur als in de muzieksubsidies en de schilderijtentoonstellingen. Op dat alles immers zet de mens zijn eigen in de gemeenschap gevormd stempel; enerzijds om zich te bevrijden van banden welke hem knellen, anderzijds om zijn lot te richten volgens de normen welke hij aanvaardt en eerbiedigt."

Het is onmiskenbaar, hoewel niet altijd beseft en erkend, en ook niet altijd vanuit de beweging zelve duidelijk gezien en gesteld, dat dit reiken naar vormgeving en vervulling van het leven, naar ontplooiing van de persoonlijkheid van de mens, altijd op de achtergrond van het streven van de socialistische beweging heeft gestaan.

Stellig óók in de periode waarin op het socialisme het stempel van het „materialisme" heeft gedrukt, in de eerste decennia van deze eeuw. Het was begrijpelijk, ja geboden, dat men de eerste aangrijpingspunten dáár zocht waar in die periode de hoogste nood heerste, hetgeen neerkwam op een strijd voor de directe, veelal materiële belangen van de arbeidersklasse. Men mag ook deze strijd echter niet los zien van een zedelijk pathos: de opheffing van een verdrukte, in ellende verkerende klasse van ontrechten tot een van eigen waarde en waardigheid bewust zijnde groep burgers.

Intussen veranderde in de eerste vijftig jaren van de 20e eeuw het maatschappelijk beeld ingrijpend. Een aantal vraagstukken deed zich nieuw of aanzienlijk klemmender dan vroeger voor: niet de arbeidstijd maar de arbeidsvreugde, niet te verkrijgen maar het besteden van vrije tijd, niet de verbreking van de starheid van de oude, maar het verkrijgen van enige warme beslotenheid in een aantal nieuwe gemeenschapsverbanden (dit alles is slechts een aanduiding, geen opsomming!) kregen een hoofdaccent.

Daarmede wordt de beknopte formulering van het streven van de socialistische

beweging in de komende tijd: *het scheppen van de mogelijkheden tot de zingeving aan het bestaan.* „Het criterium van een maatschappij", schreef J. de Kadt in De Grondslagen van het Socialisme (Dr. Wiardi Beckman Stichting 1947) „kan nooit zijn: hoe zijn de bezitsverhoudingen in die maatschappij, maar: *hoe leven de mensen in die maatschappij*".

Het is duidelijk, dat daarmede dan ook de cultuurpolitiek tot een hoeksteen van de socialistische politiek is geworden.

Actieve cultuurpolitiek.

Prof. dr. G. v. d. Leeuw heeft de voor-oorlogse cultuurpolitiek in Nederland eens bestempeld met „hier en daar een lik", en het betreffende Ministerie van O., K. en W. als „een Departement van Onderwijs met een klein cultureel aanhangsel". Daarmede is de situatie van vóór 1940 afdoende getekend.

Het leek, alsof de bevrijding een geheel nieuwe periode inluidde. De vaart en verve, die zich in de Nederlandse politiek aftekenden na het einde van oorlog en bezetting, weerspiegelden zich ook op het gebied van de cultuur.

In zijn rede „Herstel en vernieuwing", uitgesproken op 27 juni 1945, opende prof. Schermerhorn het uitzicht op een gans andere aanpak:

> „Wat Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen betreft, ligt het in de bedoeling der regering, dat maatregelen zullen worden getroffen om dit departement te maken tot de centrale plaats, vanwaar uit in de toekomst de volksopvoeding in de breedste zin kan worden bevorderd. Het onderwijs in de engere betekenis des woords, de opvoeding in de ruimere zin en de zorg voor de Nederlandse beschaving zullen daartoe als terreinen welke elk afzonderlijk de grootste aandacht verdienen, niettemin nauw verbonden moeten zijn. Ook de radio zal bij dit departement worden getrokken.
>
> Op het gebied der kunst zal de regeringsbemoeiing van de grond af moeten worden georganiseerd, hetzelfde geldt voor de volksopvoeding in de ruimste zin, daaronder begrepen de lichamelijke opvoeding en de jeugdbeweging."

Korte tijd heeft het geleken, alsof dit uitzicht tot verwezenlijking zou komen. De naam van minister v. d. Leeuw verwierf bijna magische klank in de kringen van onderwijs en cultuur in de nog geen 13 maanden van zijn ministerieel bewind. De „*actieve* cultuurpolitiek" (waaraan de Partij van de Arbeid reeds enkele maanden na haar oprichting in 1946 een congres wijdde) werd een begrip op zichzelf: aanduiding van een creatief werkend ministerie, dat niet zou schuwen van een culturele planning en daardoor niet de maatschappelijke krachten op dit terrein zou verstikken, maar juist de beste eruit zou stimuleren. Voor wat betreft de uitwerking daarvan leze men het artikel van dr. Ph. J. Idenburg in „Socialisme in de branding" (Arbeiderspers 1952).

Eb

Het kan als symptomatisch voor de in dit land zo snel wegebbende bezieling worden beschouwd, dat nog medio 1946 deze grote figuur bij de kabinetswijziging werd vervangen door dr. Jos Gielen, in vergelijking tot de kunstenaar, de weten-

schapsmens en bewindsman v. d. Leeuw weinig anders dan een klerk op ministerszetel. De visie én het daarbij passende apparaat, door v. d. Leeuw opgebouwd, werden door Gielen afgebroken op een wijze, waaraan men bepaald consequentheid en snelheid niet kon ontzeggen, maar die de cultuurpolitiek opnieuw in het dorre en fantasieloze stadium bracht waarin zij enige tientallen jaren lang al had verkeerd.

Het was wellicht mogelijk geweest, bij een voortzetting van het visionaire beleid van v. d. Leeuw, bij het Nederlandse volk in al zijn lagen en al zijn organisaties (ook de politieke!) de ontstoken vonk te doen worden tot een gloed, die de belangstelling en de offervaardigheid voor de cultuur warm had gehouden in de mate, waarin zij dat krachtens haar intrinsieke waarde én krachtens de maatschappelijke ontwikkeling verdient.

De twee jaren bewind van Gielen hebben echter méér schade teweeggebracht dan zich in feiten en cijfers laat vastleggen: het cultureel elan verdween mede daardoor uit het Nederlandse volk en zij, die het nog hadden behouden, konden niet voortbouwen op het werk van v. d. Leeuw, maar moesten opnieuw de grond gaan ploegen.

Wat betreft ministerieel beleid op dit punt: met dankbaarheid kan gewag worden gemaakt van de arbeid van prof. Rutten (1948–1952), later en in versterkte mate van minister Cals, die stellig lofwaardige pogingen hebben gedaan de zaak weer op gang te brengen en zulks zeker niet zonder succes; maar de vaart in het Nederlandse volk als geheel was eruit.

Troonredes zijn nimmer en kunnen wellicht ook moeilijk zijn bijzonder inspirerende stukken. Dat de Troonrede 1955 op het terrein van de cultuur (het onderwijs buiten beschouwing gelaten) weinig méér positiefs wist te brengen dan het vooruitzicht op een monumentenwet – van hoeveel betekenis deze ook zij – toont toch wel dat *in het algemeen* bij kabinet, parlement en volk van enige hartstocht op dit stuk bepaald niet mag worden gewaagd.

Resultaten

Het voorgaande zou een vertekend beeld geven als daaruit de indruk zou ontstaan, dat in al deze tien jaren niets zou zijn tot stand gekomen. De maatschappelijke problematiek en het in de oorlog gegroeide inzicht hebben stellig tot een aantal verheugende maatregelen geleid. Ter gedachtenbepaling geven wij een – even bont als onvolledig – beeld: er werd, als instrument van een stuk culturele organisatie, een Raad voor de Kunst voorbereid, evenals een Raad voor de Jeugdvorming de Europese integratiegedachte beperkte zich niet tot het economisch-politieke terrein, maar leidde tot een aantal Europese culturele verdragen; de subsidiëring van de jeugdorganisaties en van de sport – in het bijzonder met het oog op de kadervorming – werd aanzienlijk verruimd, gelijk dit ook met de sociale jeugdzorg het geval was; aan de bescherming van ons monumentenbezit werd aandacht besteed, terwijl een aantal pogingen om ook de „levende kunst" een meer geïntegreerde plaats in de samenleving te verschaffen, niet onvermeld mogen blijven, al was het resultaat vrij mager. De televisie werd het begin van een ontwikkeling mogelijk gemaakt en aan moeizame pogingen tot regeling van het radiobestel heeft het zeker niet ontbroken. Uitbreiding van de vakanties maakt het duizenden mogelijk zich meer te ontplooien

Joodse vrouw met kind van Mari Andriessen (deel van het oorlogsmonument te Enschede)

dan voorheen het geval was. En zeker mag niet onvermeld blijven het groeiende inzicht bij provinciale en vooral gemeentelijke overheden, dat op het terrein van de cultuurpolitiek een belangrijk stuk „autonomie" kan liggen.

Met dankbaarheid kan worden geconstateerd dat de Partij van de Arbeid in dit alles een zeer werkzaam, vaak bepaald stimulerend aandeel heeft gehad. Het is ondoenlijk dit aandeel zeer concreet te bepalen; wie zich de inspanning getroost om de Handelingen van Tweede en Eerste Kamer van deze tien jaar door te bladeren, wordt getroffen door de onvermoeide pogingen van — om ons tot de twee meest naar voren komende vertegenwoordigers te beperken — Willems en Stufkens om méér te bereiken dan op dat moment werd geboden: de pleidooien voor subsidiëring van de sport en het jeugd- en volksontwikkelingswerk, voor de gezinszorg, voor een nationale speelfilmproduktie, voor een ruimere spreiding van de opera-kunst, voor steun aan instellingen als Goed Wonen en het Ned. Filminstituut, enz. enz. vormen een belangwekkende reeks.

Daarnaast mag de niet-parlementaire arbeid van de partij op dit terrein worden vermeld. Wat wethouders, gedeputeerden en raads- en provinciale fracties tot stand hebben gebracht gaat de hier ter beschikking staande plaatsruimte voor een opsomming verre te boven. De publikaties van b.v. In 't Veld, Ten Hagen en Molendijk die vanuit de partij het licht zagen, werkten daarbij zeker stimulerend. De Culturele Commissie van de Partij verwierf zich een vaste plaats, gaf een program „Socialisme en Kunst" uit en organiseerde enige jaren achtereen een aantal goed bezochte kunstenaarsconferenties.

De drie thans gehouden Sportconferenties van partij en Wiardi Beckman Stichting samen kunnen als goed geslaagd worden beschouwd. Op het partijcongres 1955 werd een plaats ingeruimd voor een referaat van mr. A. de Roos over Cultuurpolitiek; en in tal van publikaties, persorganen en programma's van W.B.S. en partij wordt aan de cultuur aandacht besteed, waarbij „De Weg naar Vrijheid" wel met name mag worden genoemd.

En ten slotte, wat niet op het credit van de partij kan worden geboekt, doch anderzijds niet onvermeld mag blijven: het werk van de honderden leden van de partij, die in culturele — al dan niet zich tot het socialisme bekennende — organisaties op het gebied van de jeugdvorming, de sport, de kunst, de volksontwikkeling, de ontspanning, het maatschappelijk werk en tal van dergelijke terreinen een belangrijke rol hebben vervuld en vervullen en dit werk dragen en schragen, vaak met zware persoonlijke offers.

Slotsom

Niettemin — ook voor wie niet bereid is zich te voegen in de rij der grafredenaars bij onze cultuur, mag dit alles niet tot de conclusie voeren, dat de situatie ook maar enigszins bevredigend kan worden geacht. Ter illustratie daarvan zou een groot aantal punten kunnen worden aangeduid: de lectuurvoorziening, de opleiding voor ballet en toneel, de noodsituatie van de beeldende kunstenaar, het moeizame bestaan der literaire tijdschriften, de achterstand in Nederland bij het wetenschappelijk onderzoek, het volstrekt onvoldoende aantal redelijke gymnastiek-, zaalsport-, vergader- en toneelzalen, het verval van nog vele monumenten, de financiële zorgen, ook nu nog,

van jeugdvormings- en volksontwikkelingswerk. En niet in de laatste plaats: het feit dat – ongeacht de waardering voor veel en belangrijk werk van de betrokken organisaties – geen radio- en televisiebestel tot stand zal komen dat in het ganse Nederlandse volk wordt erkend.

En toch – om dit alles gaat het nog niet. Wat in de eerste plaats van betekenis is, is, dat na de jaren 1945 en 1946 in het algemeen de bezieling voor het onderdeel van de politiek, dat cultuurpolitiek heet, niet is teruggekeerd. Men mag dan weliswaar van de cultuur niet meer zeggen, gelijk wel eens is gedaan, dat voor haar hetzelfde geldt als voor de negers in Amerika: the last to be hired, the first to be fired, zij neemt niet de plaats in die zij behoort te hebben, niet bij regering, niet bij parlement, niet bij ons volk, ook nog niet bij de socialistische beweging. Het inzicht dat op dit terrein – grote calamiteiten buiten beschouwing gelaten – de toekomst van de mens en de toekomst van het socialisme zullen worden beslist, begint nog maar aarzelend baan te breken. Té weinig bekommernis bestaat er over het ontbreken van grootse cultuur-sociologische onderzoekingen, over het mankeren van een passend stelsel van cultuurfinanciering, over de gevolgen – om slechts één maar een zeer klemmend voorbeeld te geven – van een automatiseringsproces dat zich in Amerika al begint te voltrekken.

En té weinig bezorgdheid bestaat ook nog om een elders in dit boek beschreven verschijnsel, dat van de opsplitsing en versplintering van ons volksleven, een verschijnsel, dat zich ook op het terrein van de cultuur in niet geringe mate openbaart.

Het lijdt voor schrijver dezes geen twijfel, dat, zeker in ons land, de socialistische beweging zal moeten vóórgaan. Zij zou haar beste tradities niet alleen, maar haar doeleinden verzaken als zij hierin zou falen. Voor pessimisme is daarbij geen aanleiding, mits het besef in brede kring doordringt dat op het stuk van de cultuur, zoals Willems in een parlementair debat eens heeft gezegd, het signaal nog op rood staat.

Zijn woorden, bij die gelegenheid gesproken, moge de partij in al haar geledingen zich eigen maken:

„Realiseren wij ons wel, wat er van de ware grootheid van Nederland in de geschiedenis overblijft, als men er zijn mensen van wetenschap en kunst – een Hugo de Groot, Vondel en Hooft, Rembrandt en Vermeer, De Keijzer en Van Campen, Sweelinck, Lorentz, de Marissen, Van Gogh, om er maar enkelen te noemen – uit zou moeten wegdenken. Het grootste kwaad is daarin gelegen, dat wij kunst en schoonheid nog altijd slechts een zaak van luxe achten voor een kleine, geestelijk en materieel bevoorrechte groep en niet een levensbehoefte van allen, een levensbehoefte, waardoor de cultuur van de onpersoonlijke massa – hét crisisverschijnsel van dit tijdsgewricht – weer kan worden de cultuur van persoonlijke mensen. Maar dan zal de gemeenschap en met name ook de Overheid zich meer moeten laten gelegen liggen aan de culturele vorming van deze massa.

Het is de enige mogelijkheid voor het behoud én van onze cultuur én van onze kunstenaars, even goed als van onze monumenten én vergeten wij het niet – van ons allen. Als wij hiermee nu beginnen, geschiedt het weliswaar te elfder ure, maar althans nog vóór het 25ste uur is aangebroken."

W. MENSINK

TIEN JAREN POLITIEK IN GEMEENTEN EN PROVINCIES

Wie een beeld wil schetsen van de betekenis der politiek van de socialisten in ons land in gemeenten en provincies na de tweede wereldoorlog, dient zich rekenschap te geven van enige belangrijke verschillen tussen voor en na de oorlog in deze sectoren.

In de eerste plaats lagen de accenten in de politiek van de oude socialisten vroeger in het algemeen anders dan nu. Deze opereerden toen immers uit de situatie van een beweging in de oppositie in de landspolitiek. Dit had, bij de invloed die de oude socialisten zich in gemeenten en provincies hadden verworven, tot gevolg dat de constructieve krachten zich vooral richtten op de realisering van veel verlangens juist op deze gebieden.

Verder gaf ook de aard van de talrijke noodzakelijke sociale en culturele voorzieningen, alsmede de situatie, waarin het gemeentelijke en provinciale voorzieningspeil zich in die tijd bevonden, constructieve krachten de volle kans zich te ontplooien.

Zo hebben het oude socialisme in veel gemeenten en provincies en de vrijzinnig-democratie in een kleiner aantal, triomfen gevierd en speelden belangrijk politieke figuren juist op dit terrein een meer spectaculaire rol, dan die daar na de oorlog, relatief gesproken, mogelijk is. Figuren als Wibaut, Treub, Gerritsz, De Miranda, Ed. Polak, en (de toen jongere) Reinalda zijn slechts weinigen van de velen, die daardoor ook buiten de eigen kring de aandacht trokken.

Hoe anders na de tweede wereldoorlog. Thans een vernieuwd socialisme, waarvoor zoveel voormannen zijn opgeëist voor constructieve arbeid in landsbestuur, departementen, sociale, sociaal-economische en sociaal-culturele instellingen, ja zelfs betrokken in arbeid op internationaal niveau. De aandacht van de socialistische beweging voor de politiek in gemeenten en provincies is daardoor minder intens dan zij voorheen was.

Ook de arbeid zelf in de lagere publiek-rechtelijke lichamen heeft dit meegebracht. Er is reeds veel jaren een verschuiving van bepaalde sociale voorzieningen naar het rijk. Ten dele betreuren wij dit, anderzijds moet men bedenken dat deze verschuiving het gevolg is van de belangrijke invloed van onze beweging, waardoor een verbreding van de sociale zorg is ontstaan, waarbij het rijk wel een zware functie moest gaan vervullen. Het moge echter de trots zijn van talrijke gemeente- en provincie-bestuurders, dat zij in hun politiek in de lagere openbare lichamen initiatieven namen tot voorzieningen die thans in groter omvang bij het rijk berusten. Wij denken aan de zorg

voor werklozen waaronder vaak zelfs bemoeiingen met de werkloosheidsverzekering van de werknemersorganisaties – werkverschaffing voor werklozen – sociale bijstandsregelingen voor verschillende groepen in moeilijke financiële omstandigheden – financiële zorg voor bejaarden, voor zieken en voor door ongeval getroffenen – ziektekostenbijstand. Daarbij schrijven wij niet over vele zaken van specifieke aard, zoals (om slechts enkele voorbeelden te noemen) die, welke bestreken worden door veiligheidswet, warenwet en drankwet. Wij laten dan nog de verschuivingen in het midden, die binnen de kring van de lagere organen hebben plaatsgevonden, door de groei der bemoeiingen van vele provincies op het terrein van energie- en drinkwatervoorziening en zelfs, bij overkoepelend optreden ten aanzien van de kleinere gemeenten, in sommige opzichten bij maatschappelijk werk, gezondheidszorg en enkele activiteiten in de cultuur-politieke sector.

Betekent dit alles nu, dat de politieke arbeid in gemeenten en provincies op zichzelf thans minder gewichtig is dan hij vroeger was? Wij menen van niet.

In de eerste plaats is de politiek in die organen zo belangrijk in het licht van de noodzakelijkheid der innerlijke versterking van de democratie. Nog al te zeer verliest men bij de bestrijding van de gevaren die de democratie bedreigen van buiten af, – communisme, nationaal-socialisme – de betekenis uit het oog van het feit, dat binnen onze democratie de gemiddelde burger onvoldoende belangstelling heeft en activiteit opbrengt voor de gemene zaak. Veel ontwikkelingen op maatschappelijk terrein, veel politieke beslissingen vinden plaats op internationaal of op rijksniveau en in een gecompliceerdheid en dynamiek, welke men vroeger als ondenkbaar had beschouwd. Dit heeft tot gevolg, dat de gemiddelde burger zijn kijk op de ontwikkeling en de draagwijdte van de dingen verliest en het gevoel gaat missen dat hij er zelf bij is betrokken. Dit dooft de belangstelling en de activiteit voor de zaken van de gemeenschap.

Afgezien van al hetgeen uit deze gedachtengang voortvloeit op andere gebieden, kunnen wij er daarom nooit teveel voor waken dat alles wat lagere publiek-rechtelijke organen kunnen verrichten en liefst beslissen, aan hen wordt overgelaten of overgedragen, opdat beslissingen kunnen worden genomen binnen de gezichtskring van de gemiddelde burger en zoveel mogelijk in contact met hem zelf.

En welk een boeiend werkterrein, met grote mogelijkheden en verantwoordelijkheden, zij het ook met moeilijke situaties, ligt er dan na de bevrijding niet bij de besturen van gemeenten en provincies?

Neem de zaken van de volkshuisvesting. De taken en verantwoordelijkheden van het rijk daarvoor mogen belangrijk zijn, niet minder is dit het geval met hetgeen de gemeenten in die sector moeten verrichten. De verdeling van het woningbouwvolume binnen de gemeente over verenigingen, gemeente en particulieren, de differentiatie van de woningbouw naar gezinsgrootte en welstand, de verbetering van woningen en de opruiming van krotten zijn verantwoordelijkheden van de eerste orde geworden. Het heeft waarlijk niet aan de gemeenten gelegen, dat de woningnood nog niet tot een oplossing is gebracht. Zij hebben hier een grote activiteit ontwikkeld en het is goed bovendien te weten dat verschillende maatregelen om de snelheid van de

woningproduktie te vergroten en om het woonpeil te verhogen, het gevolg zijn van gemeentelijke initiatieven. De provinciale overheden tenslotte weten welk een netelig, maar ook belangwekkend werk zij moeten verrichten voor een verantwoorde spreiding van het woningbouwvolume over de onderscheidene gemeenten.

Nauw verband hiermee houdt het werk, dat sinds de bevrijding in honderden bureaux van gemeentelijke diensten wordt verricht voor het ontwerpen van uitbreidingsplannen en wederopbouwplannen. Het geschiedt in een omvang als nooit tevoren en de moderne stedebouw en een nieuwe aanpak van de uitleg van onze dorpen hebben er een ongedachte kans door gekregen. Voorzover een en ander de gemeentegrenzen overschrijdt, zijn de provincies voor de opgave geplaatst om vast te stellen welke gronden gebruikt zullen worden voor ontwikkeling van de werkgelegenheid – agrarische bedrijven – recreatie – verkeer – woningbouw, over praktisch het hele gebied van de provincie. Dit alles vergt van de provinciale besturen een energieke werkzaamheid met boeiende aspecten, waarbij, zoals in gemeenten op kleinere schaal, in grotere omvang studies en onderzoekingen moeten worden verricht, die tot inschakeling leiden van beoefenaren van verschillende takken van wetenschap. Daarbij schrijven wij nog niet over de natte en de droge provinciale waterstaat, die eveneens bij de ontwikkeling en ontsluiting van meerdere gebieden een element van betekenis zijn.

Ten aanzien van de gezondheidszorg zien wij toenemende bemoeiingen van gemeenten en provincies beide, in bijna alle sectoren op dat gebied, waarvan wij verdere detaillering overbodig achten. Opmerking verdient daarbij wel, dat een en ander in zeer veel gevallen geschiedde door inschakeling van kruisverenigingen, in mindere mate via uitvoering door gemeenten zelf. Tenslotte verdient hier afzonderlijke vermelding dat in tal van gemeenten riolering werd aangebracht en de ophaal van huisvuil ter hand werd genomen, uit overwegingen van volksgezondheid van grote betekenis.

Moeilijker lag het in de sector van het onderwijs, waarbij aan de vraag naar meer schoolruimte, vooral verband houdende met de sterke bevolkingsgroei, niet zodanig tegemoet kon worden gekomen, dat de aantallen leerlingen per klasse bij het lager onderwijs in voldoende mate werden verkleind. Ook het tekort aan leerkrachten heeft remmend gewerkt en doet dat nog, vooral op het platteland. Dat men in zoveel gemeenten niettemin kans heeft gezien met betrekking tot de vernieuwing van het onderwijs iets van betekenis te presteren, verdient de grootste waardering. Geheeld werden verder de wonden, die de aanpassingspolitiek van de dertiger jaren aan het kleuteronderwijs had toegebracht, al is er op dit terrein nog een zorgwekkend tekort aan voldoende schoolruimte en aan geschoolde leerkrachten. Op het ogenblik wordt aan de opleiding van kleuterleidsters echter met grote energie gewerkt en hopelijk betekent de pas tot stand gekomen Wet op het Kleuteronderwijs een stoot in de richting van de verdere uitbouw van deze tak van onderwijs. Een enkele provincie zag kans uitstekend werk te verrichten voor een betere spreiding van instellingen van voortgezet onderwijs binnen haar grenzen; praktisch alle provincies zijn, wat de financiële kanten betreft, gemengd in de oprichting van enkele afzonderlijke vormen van onderwijs, zoals dat voor land- en tuinbouw- en het buitengewoon lager onderwijs.

Op cultuurpolitiek terrein deed een groot aantal zgn. plaatselijke gemeenschappen

en in een enkele provincie een soort culturele raad zijn intrede, voor de stimulering van culturele arbeid en ten behoeve van samenwerking en coördinatie. In enkele gemeenten kwamen dorps- en buurthuizen tot stand, in veel gebieden werd zowel door gemeentelijke bemoeiingen als door die van het provinciaal bestuur een betere kans voor lectuurvoorziening geschapen, her en der werd de volksontwikkeling enigermate gestimuleerd. Tussen o.a. de grote gemeenten werden regelingen getroffen die een stimulans bleken voor het beroepstoneel, terwijl in steeds meer gemeenten steun verleend wordt aan amateurtoneel (in enkele gevallen ook door provinciale besturen) en aan zang- en muziekverenigingen. Het beroepsorkestwezen bracht praktisch alle provinciale besturen tot voortreffelijke arbeid, welke een versteviging betekende van de basis voor de regionale orkesten en een spreiding van uitvoeringen van deze orkesten over steeds meer plaatsen. Ten aanzien van de beeldende kunst zijn vooral de grootste gemeenten actief.

Ten opzichte van het maatschappelijk werk hebben de gemeenten nog niet precies de plaats gevonden, die zij moeten innemen, al heeft men in enige tientallen gevallen — soms door samenwerking tussen meerdere gemeenten — zelf maatschappelijke werksters aangetrokken. De meeste arbeid op dit terrein wordt echter over een steeds groeiend aantal delen van het land door particuliere organisaties verricht, zij het met subsidie van gemeentelijke en provinciale overheden. Op provinciaal niveau heeft de ontwikkeling hier zelfs geleid tot grote, hier en daar stimulerend en in alle gevallen overkoepelend werkende instellingen, met inschakeling van het provinciaal bestuur, de zgn. Opbouworganen of Stichtingen voor Maatschappelijk Werk; er zijn er daaronder die waarlijk reeds een respectabel stuk werk achter de rug hebben. In enkele provincies zijn deze instellingen ook betrokken bij de stimulering van cultureel werk.

Eindigen wij onze, trouwens, helemaal niet volledige, immers slechts het aantippen van grote lijnen bedoelende, beschrijving van activiteiten van gemeentelijke en provinciale besturen na de oorlog, dan dient met ere vermeld te worden dat de meeste provincies in samenwerking met gemeentebesturen bij de voorziening van drinkwater en elektriciteit ten aanzien van de onrendabele gebieden prestaties van betekenis hebben verricht en nog verrichten.

Zonder de politiek van anderen te onderschatten, mogen wij met vreugde vaststellen, dat het aandeel van de democratische socialisten in al deze activiteiten van de grootste betekenis geweest is en nog is. Alleen al het aantal raadsleden (2381 van de 11.304), het aantal wethouders (426 van de 2129), de ongeveer 100 burgemeesters, het aantal leden van de Provinciale Staten (180 van de 590) en de gedeputeerden (20 van de 66), die tot de Partij van de Arbeid behoren, zouden een bewijs voor deze stelling kunnen zijn.[1]) Maar in het bijzonder durven wij beweren, dat de wijze, waarop de Partij dadelijk na haar oprichting sterke stimulansen heeft gegeven voor het politieke werk in gemeente- en provinciale besturen, hier van de grootste invloed is geweest. Begonnen werd met de instelling van de sectie Gemeente en Provincie, ondergebracht bij het Wetenschappelijk Bureau, de Dr. Wiardi Beckman Stichting, in nauw contact en beraad werkend met het secretariaat van de partij. De raads- en statenleden van de Partij maken zelfs ambtshalve deel uit van deze sectie.

[1]) Eigenlijk is het beeld veel gunstiger. Dat dit niet in deze totaal-cijfers tot uiting komt, is ontstaan door het feit, dat grote en kleine gemeenten bij elkaar gerekend zijn.

Dadelijk na de instelling van deze sectie werden in het gehele land regionale bijeenkomsten van raads- en statenleden georganiseerd en tevens begon een regelmatige, nog steeds voortdurende voorlichting door het maandblad „De Gemeente", alsmede in de jaren 1947 en 1948 verschenen schriftelijke cursus voor raadsleden met ongeveer 1800 deelnemers. In door het gehele land georganiseerde kleinere vergaderingen van raadsleden werd, onder leiding van een landelijke commissie, de opstelling voorbereid van een speciaal Gemeenteprogram, dat in een indrukwekkend congres in voorjaar 1949 zijn definitieve vorm heeft gekregen en nu veelal nog een goed uitgangspunt voor het werk in de gemeenten kan zijn. In een dergelijk Congres Gemeentepolitiek in 1953 werd verder een aan de actuele situatie aangepast Urgentieprogram voor de Gemeentepolitiek vastgesteld. Voor de arbeid in de provinciale besturen werd, met inschakeling van de statenfracties uit de Partij, in een landelijke Statenledenconferentie in 1951, eveneens een specifiek Provinciaal Program voor de Partij tot stand gebracht.

Regionale scholingsbijeenkomsten, in het ene seizoen uiteraard frequenter georganiseerd dan in het andere seizoen – regionale contactbijeenkomsten van burgemeesters en wethouders – landelijke contactbijeenkomsten van de hele groep of van specifieke groepen van wethouders vaak samen met burgemeesters over de meest uiteenlopende actuele onderwerpen – contactbijeenkomsten voor burgemeesters alleen – contactbijeenkomsten met delegaties van raadsfracties – in vele gevallen in samenwerking met provinciebestuurders of parlementsleden als de stof daartoe aanleiding gaf, dit alles stimuleerde ongetwijfeld mee de arbeid in gemeenten en provincies, in de geest van de beginselen van onze beweging.

Daarbij had het secretariaat van de sectie Gemeente en Provincie, waarmee steeds een bezoldigd medewerker van de Dr. Wiardi Beckman Stichting belast was en is, een bijzondere taak – naast de organiserende arbeid voor bovenbedoelde activiteiten – bij het langzamerhand tot enige duizenden gegroeide aantal adviezen op alle mogelijke terreinen; vele deskundigen verschaften daarbij hun hulp. Verwaarloosd mag verder niet worden hetgeen aan stimulansen te voorschijn kwam uit verschillende andere secties en commissies van de Dr. Wiardi Beckman Stichting en uit enkele Partijcommissies, welke intern medewerking verschaften en in verschillende gevallen met nota's, rapporten en ontwerp-programs naar buiten kwamen: over problemen van ontwikkelingsgebieden, cultuur-politieke vragen, onderwijsproblemen, vragen van het platteland, middenstandspolitiek, woningbouw en ruimtelijke ordening, sport, opbouw van het Deltagebied, gasproduktie en -distributie, gemeentelijke indeling, herziening provinciale wet, de provincie in deze tijd, rechtspositie wethouders en gedeputeerden, enz. enz., vaak uitgedragen in regionale en landelijke congressen en conferenties van Partij of Dr. Wiardi Beckman Stichting.

Tot de resultaten van de arbeid van de socialisten van na de oorlog moet bovendien in bijzondere mate gerekend worden hetgeen in de landspolitiek financieel aan mogelijkheden voor gemeenten en provincies tot stand werd gebracht. Was het zonder een Lieftinck geschied, dat de gemeenten en provincies getrokken zijn uit het slop, waarin zij financieel door de aanpassingspolitiek van de dertiger jaren en door oorlog en bezetting geraakt waren?

Kijken wij een ogenblik naar de toekomst, dan zien wij nog talrijke opgaven en problemen voor ons. Het bestek van dit artikel laat niet toe deze anders dan aantippend, losjes te behandelen.

In de eerste plaats ligt er nog een overvloed aan tekorten in het peil van gemeentelijke en provinciale voorzieningen, die om oplossing vragen – de situatie in de zgn. ontwikkelingsgebieden doet ons dwingen tot steeds nieuwe inspanning bij gemeenten en provincies. In het bijzonder de cultuur-politiek heeft, hoeveel er reeds op dit terrein sinds de bevrijding gedaan is, veel en veel meer intense aandacht nodig in talrijke delen van het land.

De huidige regeling van de financiële verhouding tussen het rijk en de gemeenten is op dit alles nog onvoldoende afgestemd kunnen worden – wij betreuren het dat van regeringswege nog geen uitvoering is gegeven aan de toezegging dat de lagere organen niet de dupe zouden worden van de verlaging der belastingen in midden 1955. Enkele provincies hebben bij de huidige financiële verhouding met het rijk onvoldoende speelruimte voor eigen beleid. Een zgn. woonplaatsbelasting is door concrete voorstellen van de desbetreffende commissie opnieuw in discussie gebracht. Er is een streven bij het rijk naar meer zgn. doeluitkeringen aan de gemeenten – een gevaar voor de zelfstandigheid van deze lichamen.

Het subsidiebeleid is een bijna op zichzelf staand zeer belangrijk stuk gemeentelijke en provinciale werkzaamheid geworden; er liggen op dat terrein evenwel verschillende gevaren en die zijn o.a. deze, dat het rijk steeds meer subsidies gaat geven voor plaatselijke en regionale activiteiten; hierdoor wordt aan de plaatselijke en regionale autonomie op de meest treffende wijze geweld aangedaan, met de klaarblijkelijke, voor overheidsinstanties o.i. ontoelaatbare bedoeling om talrijke activiteiten zowel aan uitvoering door gemeentelijke en provinciale besturen zelf te onttrekken of te onthouden, als om de levensbeschouwelijke opsplitsing van gemeenschapstaken te stimuleren.

Het politie-vraagstuk vraagt nog steeds om een definitieve oplossing – de organisatie van de gasvoorziening kan slechts met krachtige hand op de hoogte van haar tijd worden gebracht – actueel is de vraag of het moet doorgaan dat gemeenten in stede van bijvoorbeeld het rijk zich bezighouden met de subsidiëring van kerkebouw – de beheersvorm van bepaalde overheidsbedrijven dient uit een oogpunt èn van doelmatigheid èn van democratische contrôle aan studie te worden onderworpen – de ontwikkeling van de burgerzin is nog maar in een beginstadium, hoezeer er o.a. door de oprichting van sportraden, jeugdraden, wijkraden e.d. veel is gedaan – de bestuursorganisatie van de grotere steden dient èn uit een oogpunt van doelmatigheid èn wegens het verlangen naar sterker contacten met de burgerij kritisch te worden bekeken – de samenstelling van het korps van raads- en statenleden vraagt in verband met het aspect van de representativiteit studie en zorg – moet er niet radicaler tot herziening van veel gemeentegrenzen worden overgegaan? – wil men dat de grootste drie gemeenten uit het provinciaal verband worden losgetrokken? – dienen het Gemeenteprogram 1949 en het Provinciaal Program 1951 van de Partij van de Arbeid niet reeds belangrijke herziening te ondergaan?

Aldus: vreugde om de arbeid die verricht werd en om hetgeen daardoor tot stand kwam – kritisch ingesteld ten opzichte van wat moest blijven liggen – vraagstukken genoeg voor de toekomst. Een boeiend en belangrijk werkterrein!

J. DE KADT

VERDEDIGING VAN HET WESTEN

De partijen, wier samengaan tot het ontstaan van de Partij van de Arbeid heeft geleid, hadden alle een traditie ten aanzien van de verdediging der westerse democratie. Maar evenzeer als hun samensmelten, tot een nieuw en eigen geheel, eerst mogelijk werd door de ervaringen, opgedaan tijdens de Duitse bezetting, evenzeer is de buitenlandse politiek van de Partij van de Arbeid – een buitenlandse politiek wier streven in de formule „verdediging van het Westen" kan worden samengevat – slechts te verstaan als men die periode van bezetting, totalitaire overheersing en vertrapping van alle westerse waarden tot uitgangspunt neemt voor verdere beschouwingen.

Men kan zeggen dat de belangrijke figuren van wat later de Partij van de Arbeid zou worden, in die bezettingsperiode niet slechts een onoverwinnelijke afkeer verkregen van de speciale vorm waarin het totalitarisme toen aan het Nederlandse volk geopenbaard werd, maar dat ze tevens door die ervaringen voorgoed immuun werden gemaakt voor *iedere* totalitaire verlokking, van welke aard dan ook. Zeker, men was, ook vóór de bezetting – althans in overgrote meerderheid – in die kringen niet alleen anti-totalitair, doch ook positief-democratisch. Doch het ervaren aan den lijve van de mens-onterende afschuwelijkheden van één bepaald totalitair stelsel – het nazisme – en het ervaren van de geestelijke nood die ontstaat zodra de democratie verdwenen is, heeft de „intellectuele" afwijzing van alle vormen van despotisme doen groeien tot een afwijzing die alle vezelen van het gevoelsleven doortrok.

En het beleven van de democratische waarden, met hart en ziel en met een bijna religieuze innigheid, kon slechts onze hele levenshouding doortrekken nadat we hadden ervaren hoe beestachtig een maatschappij wordt als die waarden (die velen als zó vanzelfsprekend hadden beschouwd dat ze alleen nog maar oog hadden voor de vele onvolkomenheden ervan in de praktijk van het leven) niet langer in de verhoudingen der mensen werken. Alleen als zo de democratie weer tot een levensgevoel en een levenshouding is geworden, kan men komen tot een volstrekte afwijzing van alle totalitarismen.

En dat was nodig in een periode waarin de vernietiging van de Hitler-heerschappij niet slechts het doel was geworden van onze grote democratische bondgenoten, Engeland en Amerika, maar ook van onze totalitaire bondgenoot, de Sowjet-Unie, die, toen haar vrijage met Hitler werd afgebroken door de aanval der Nazi's op Rusland, een steeds belangrijker aandeel in de oorlog tegen Duitsland ging nemen. Toen de Russische verdediging overging in een aanval die steeds meer met succes werd bekroond

en die de Russische legers op den duur in Oost-, in Midden-, en zelfs in West-Europa bracht, was het gevolg hiervan een groeiende populariteit van de Sowjet-Unie. Dat onze *militaire* bondgenoten, de Russen, in geen enkel *geestelijk* opzicht en daardoor ook in geen enkel *maatschappelijk* of *politiek* opzicht onze bondgenoten waren, doch dat ze integendeel in de meeste van die opzichten dichter bij de Nazi's stonden dan bij ons, ziedaar een waarheid die, tegen het einde van de oorlog, bijzonder onpopulair was.

Te onpopulairder doordat de Russen meesters waren in het gebruik van een taal die, zo op het gehoor, niet veel verschilde van de taal der democratie. En de taal van de communisten in de landen van het Westen (een taal die in de eerste periode van de oorlog duidelijk tegen het Westen was gericht en slechts zeer voorwaardelijk tegen Hitler), die taal ging op den duur zoveel lijken op de taal der verzetsbeweging, waarin de harde en goed georganiseerde communisten een steeds grotere rol gingen spelen, dat kritiek op het communisme weldra door zeer velen beschouwd werd als een aanval op de verzetsbeweging zelf. Voor zover men die kritiek dan nog deelde, werd maar al te vaak de positie ingenomen, dat het niet aanging de „vrienden van De Waarheid" te vereenzelvigen met de „communisten".

Zo scheen, aan het einde van de oorlog, de scheiding der geesten niet te zijn, die tussen „het Westen" en „het totalitarisme", maar die tussen „herstel" en „vernieuwing", waarbij dan de communisten de meest radicale vleugel van de vernieuwers schenen te vormen. Dat de strijd tussen „herstel" en „vernieuwing" alleen zin had indien ze gevoerd werd op de grondslag der westerse waarden, terwijl voor de communisten „vernieuwing" een ander woord was voor „Russificatie", d.w.z. voor totale liquidatie der westerse waarden, ontging maar al te velen.

Een vage hoop dat het Russische systeem zelf, door de ervaringen van de oorlog, tot aanvaarding van de westerse waarden zou komen en langzaam in die richting zou evolueren, maakte de verwarring nog groter. Gebrek aan kennis met wat in Rusland geschied was en nog steeds plaats vond, onvoldoende kennis ook met wat in de door de Russen bezette landen gebeurde – begrijpelijk, omdat oorlog en bezetting het vrijwel onmogelijk maakten kennis van de feiten te krijgen – dat alles verduisterde en vertroebelde het inzicht. En zo was het uiterst moeilijk om aan het einde van de oorlog en in de periode direct daarop volgend, de weg te vinden naar een buitenlandse politiek waarin de „verdediging van het Westen" iets anders en iets meer zou zijn dan een poging om de wereld van vóór 1939 of vóór 1940 te doen herrijzen. Zo'n poging was bij voorbaat tot mislukking gedoemd, want het Europese deel van de westerse wereld, vóór 1940 nog een van de belangrijkste krachten in de wereldpolitiek, was aan het einde van de oorlog zo gehavend en uitgeput, dat het voorlopig geen leidinggevende rol meer kon spelen.

De vraag was, of het, door Amerikaanse steun, weer tot een volwaardig deel van de westerse wereld kon worden, dan wel of het, door de opdringende Russische macht, tot een deel van de totalitaire wereld zou worden gemaakt.

Maar zo werd de situatie slechts door weinigen gezien. De Amerikanen begonnen met de hulp aan Europa tot een minimum terug te brengen en hun militaire macht in een snel tempo uit Europa terug te trekken en geheel te ontbinden. Een politiek

die in hoofdzaak door isolationistische motieven en door vertrouwen in Rusland beheerst werd, uitte zich in een gedesinteresseerd zijn in Europa.

Het werd aan het uitgeputte Engeland en zijn minister van Buitenlandse Zaken, Ernest Bevin, overgelaten om de stem van de westerse wereld te doen klinken in een duidelijk protest tegen de totalitaire druk. Eerst daarna, en nadat Churchill in zijn Fulton-rede opgeroepen had tot verzet, kwam de wending in de Amerikaanse politiek.

De voorlopers van de Partij van de Arbeid in Nederland hebben reeds tijdens de oorlog en in de bezetting duidelijk stelling genomen vóór een politiek die de grondslagen der westerse wereld moest beschermen en versterken. Zonder wie dan ook te kort te doen, kan men zeggen dat het *Koos Vorrink* is geweest die de afwijzing van *ieder* totalitair systeem tot kern van die politiek heeft gemaakt.

Ook anderen hebben die zo moeilijke en weinig populaire strijd op twee fronten gevoerd, maar die van Koos Vorrink maakte de meeste indruk. Dat voor hem de democratie méér was dan een politiek systeem, dat het een geestelijke houding en een levenshouding was en dat hij dat geestelijke bij de Russen en de communisten miste, dat heeft zowel in de kringen die de partij zouden vormen, als bij de grote massa daarbuiten, duidelijk gemaakt dat op dit punt geen plaats was voor aarzelingen of halfslachtigheden. Hij wees niet alleen alle kwasi-marxistische loopjes naar de dictatuur af, doch ook alle intellectuele of artistieke, alle ethische of religieuze aanloopjes naar vergoeilijking van het Russische systeem.

Hij zou dit niet hebben kunnen doen, als niet reeds lang vóór de oorlog, in de oude S.D.A.P. en in het N.V.V., de afwijzing van het communisme ondubbelzinnig was geweest. Doch daarenboven kende men in die kringen, uit ervaring, zowel de scheldende en dreigende, als de glimlachende en hartelijk en onschuldig doende communisten. Die ervaring is van veel nut geweest voor de andere groepen die in de Partij van de Arbeid kwamen en die wel overtuigd democratisch waren, doch onbekend met de listen van de communisten en hun meelopers.

De buitenlandse politiek van de Partij van de Arbeid had dus menig aanrakingsvlak met die van de gewezen vakverenigingsman Ernest Bevin, in diens pogen de opdringende Russische macht tot staan te brengen.

Wat in Nederland, en óók in de P.v.d.A., echter niet mogelijk bleek, was die Labour-politiek eveneens in positieve zin te voeren ten aanzien van wat men de „koloniale" kwestie pleegt te noemen, en wat bij ons de „Indonesische kwestie" was.

Zonder op die kwestie nader in te gaan — een onderwerp op zichzelf, dat buiten de mij gegeven opdracht ligt — moet toch opgemerkt worden dat één van de factoren die de „verdediging van het Westen" mogelijk maken, de erkenning is dat de zelfstandigheid van vroegere koloniale gebieden en de vorming van onafhankelijke staten in die delen van de wereld, zich diende te voltrekken zonder tegenstand van, en zelfs met medewerking van die westelijke landen, die in een vroeger tijdperk, in delen van Azië (en Afrika), de heerschappij hadden uitgeoefend. En dat proces diende — van het Westen uit gezien — te geschieden zonder illusies omtrent blijvende verbondenheid met de nieuwe onafhankelijke staten en zonder illusies omtrent de politieke of geestelijke capaciteiten der onafhankelijk geworden Aziatische volken. Tot deze zakelijkheid bleek de Nederlandse politiek niet in staat.

In de Amerikaanse en ook in de Labour-politiek ten aanzien van deze problemen zat een groot stuk illusionisme dat vele Nederlanders, ook in de P.v.d.A., afstootte, maar dat ons helaas uit het oog deed verliezen dat, met of zonder illusies, het zich vastklampen aan posities die onhoudbaar waren geworden, in ieder geval verkeerd was. En dat dus de druk van Amerikaanse en Engelse kant op ons uitgeoefend, om tot een snelle en volledige onafhankelijkheid van Indonesië te komen, in de hoofdzaken verstandiger was dan onze eigen pogingen om een overgangsperiode te doen ontstaan, die beter zou zijn geweest dan de directe en volledige onafhankelijkheid — beter voor Indonesië óók — maar die, zoals zo vaak, het betere tot vijand van het goede maakte.

In het verband van mijn beschouwingen heeft dit alles betekenis doordat de houding van Amerika en Engeland in de Indonesische kwestie, in Nederland, en ook zelfs in de P.v.d.A. een zeker anti-amerikanisme deed ontstaan dat zich in die periode — een periode waarin Europa ternauwernood een veer van de mond kon blazen — uitte in allerlei theorieën over een „derde macht" die zowel de Amerikanen als de Russen in toom zou houden!

Bovendien heeft de Indonesische periode, door het m.i. gerechtvaardigde verzet tegen de conservatieve en reactionaire elementen in de Nederlandse politiek, die door de P.v.d.A. — regeringspartij in een coalitie — werden ondergaan en door haar voornaamste woordvoerders verdedigd (men denke aan de „politionele acties") voet gegeven aan stemmingen, die zoal niet van sympathie met het Russische communisme, dan toch van een schuldgevoel ten aanzien van de Russische politiek, stemmingen die dus de weerstand er tegen verzwakten.

Dat de Russen, zelf een grote koloniale mogendheid op het vasteland van Azië, ieder kolonialisme buiten hun eigen gebied bestreden en dat ze bovendien voor alle volken en alle landen „sociale gerechtigheid" schenen te eisen, heeft in onze partij hier en daar stemmingen doen ontstaan die onze, en de westerse, „politieke democratie" kritiseerden en in twijfel trokken omdat ze aan de „sociale democratie" — die naar men beweerde in Rusland en in de „volksdemocratische staten" aanwezig zou zijn — niet of te weinig was toegekomen.

Het pleit echter voor de P.v.d.A., dat dergelijke stemmingen en radicalismen, die zich later in „De Derde Weg" en in allerlei ontwapenings- en vredes-strevingen, samenvallend met de Russische vredesoffensieven, zouden uiten, van uiterst beperkte omvang en invloed waren en zijn. Het pleit met name voor de met ons verwante vakbeweging, het N.V.V., dat de invloed van al dergelijke groeperingen in die kring vrijwel nihil is geweest.

Dit alles maakte het mogelijk dat in de jaren waarin het gevaar voor het Westen steeds groter en duidelijker werd (blokkade van Berlijn, staatsgreep in Tsjecho-Slowakije, inval in Korea), de P.v.d.A. in overweldigende meerderheid en zonder aarzelen, vooraan kon staan in de politiek die samentrekking van alle westerse krachten tegen het totalitaire gevaar trachtte te organiseren.

Die politiek, mogelijk geworden door het groeiend inzicht en de vastberadenheid die de Verenigde Staten, onder leiding van Truman, aan de dag legden, leidde tot het Marshall-plan, dat Europa, en ook Nederland, door de grootste economische

moeilijkheden heen hielp, en tot het Verdrag van Brussel en vooral de N.A.V.O., die de militaire verdediging, althans in potentie, op peil bracht.

Terwijl in andere socialistische partijen de aanvaarding van deze politiek vaak op grote moeilijkheden stuitte en men het samengaan met het „kapitalistische Amerika" tegen het „socialistische Rusland" ternauwernood kon verwerken, begreep men in de P.v.d.A., dat het zó stellen van het probleem even onwerkelijk als demagogisch was. Bij onze geestelijke grondslagen, die „socialisme" als een verhouding tussen *mensen* zien en die alle economische structuren beoordelen naar de positie die de mens in die structuren inneemt, begreep en voelde men dat er in Rusland geen spoor van socialisme was en dat Rusland integendeel de grootste anti-socialistische macht in de wereld is. En ons ondogmatisch socialisme kon waardering opbrengen voor de vele diepgaande veranderingen die de sociale structuur van de Verenigde Staten sedert de New Deal had ondergaan. Maar bovendien zag men de juiste probleemstelling als die van de verdediging, het behoud, en daardoor van de voortdurende verandering ten goede, van een, nog ver van volmaakte, *democratie*, die, alleen als ze bleef leven, kon voorkomen dat de wereld in de nacht van het totalitarisme zou ondergaan.

Die opvatting heeft de P.v.d.A. in de inmiddels weer ontstane „Socialistische Internationale" met kracht verdedigd. En hierbij moet ik opnieuw op de figuur van Koos Vorrink wijzen, die vaak geïsoleerd stond in die Internationale, waarin Bevanisme en verwante anti-Amerikaanse en, later, pro-Titoïstische, stromingen of anti-Adenauerstromingen, zich deden gelden. Weinigen hebben bijvoorbeeld het gevoel van verbondenheid met de democratische socialisten in de landen achter het IJzeren Gordijn zo nadrukkelijk beleden als hij, en weinigen zijn in de kringen van de socialisten in ballingschap zo gezien en geliefd als hij.

Van dit standpunt uit was het óók duidelijk dat de pogingen om West-Duitsland te erkennen en in te schakelen in de westelijke wereld onze krachtige steun moesten hebben. En de herbewapening van West-Duitsland en het toetreden van dit land tot de N.A.V.O. waren hiervan de consequenties. Consequenties die wij aanvaardden, ondanks de tegenstand van allen die de oorlog tegen Hitler wilden blijven doorvechten, en ondanks de tegenstand van de Duitse socialisten, voor wie de verdediging van het Westen ondergeschikt was aan de hereniging van West- en Oost-Duitsland, een hereniging die zij alleen mogelijk zien door een overeenstemming met Rusland, welke gekocht moet worden door concessies van het Westen. Consessies die het hele westelijke systeem in gevaar zouden brengen en die de Verenigde Staten, het tegenwoordige centrum van het Westen, buiten dit systeem zouden plaatsen.

Dat wij echter geen ogenblik uit het oog verloren hebben hoezeer een „souverein" Duitsland een bedreiging zou kunnen worden voor West-Europa, blijkt duidelijk uit onze pogingen om Duitslands herbewapening te doen geschieden binnen een „Europese Defensie Gemeenschap", waardoor Duitsland, van de aanvang af, slechts als een onderdeel van West-Europa zou herrijzen. Tegen de Duitse socialisten, een groot deel van de Franse, en tegen de Engelse Bevanisten, hebben wij die politiek verdedigd, die tenslotte door het Franse parlement werd verworpen.

De Westeuropese Unie, die daarna tot stand kwam, is ongetwijfeld veel minder

bevredigend, maar ze geeft voldoende waarborgen tegen de herleving van een militaristische „souverein" Duitsland en ze kan dus ook door ons aanvaard en verdedigd worden.

Het Europese federalisme dat als „beweging" zo'n belangrijke rol heeft gespeeld en dat ook voor de toekomst van zoveel betekenis is, kon onze instemming daarom hebben, omdat het nooit een vereniging van Europa ten doel had, die dit Verenigd Europa als een soort Derde Macht tussen Rusland en Amerika wilde oprichten. Het wil evenmin de anti-Amerikaanse tendenties in de Europese landen kristalliseren en een anti-Amerikaans West-Europa doen ontstaan. Het streeft naar een verenigd en sterk Europa – een West-Europa aanvankelijk; en gezien de Britse Gemenebestpolitiek, zo nodig een continentaal West-Europa – dat een stevige en waardige partner zal zijn in een groter Atlantisch systeem. En dat Atlantische systeem zien wij dan weer als een deel van een nog groter systeem, dat niet alleen gebieden als Australië en Nieuw-Zeeland zal omvatten, doch ook alle Aziatische en Afrikaanse en Zuidamerikaanse volken, die zich willen verenigen in een organisatie van vrije volken.

„Neutralisme" is, òf een woord dat het samengaan met Rusland tracht te bedekken, òf een vermomming van een opportunisme dat meent te kunnen profiteren van de tegenstelling Rusland-Amerika – en dus een chantage-politiek – òf een politiek gericht tegen de blanke wereld (de hoofd-tendentie van de Bandoeng-conferentie is dit anti-blanke), òf tenslotte een illusie omtrent de aard van het Russisch-Chinees imperialisme. Tegen al deze „neutralismen" zijn wij gekant, omdat wij de vereniging van alle vrije volken, blank en gekleurd, nastreven, teneinde zo tot een wereldorganisatie te komen, die allen die er toe behoren een zodanige wijze van leven kan en zal geven, dat iedere verlokking van totalitaire zijde hierop zal afstuiten.

Een dergelijk systeem zal door zijn positieve waarde en zijn kracht iedere aanval der Russen en Chinezen bij voorbaat verijdelen, omdat het zó sterk is, dat zelfs de totalitairen er diep van doordrongen zijn, dat een oorlog tegen deze vrije wereld zelfmoord zou zijn; zelfs al stond het al niet bij voorbaat vast dat de ontwikkeling der oorlogstechniek in dit atoom-tijdperk iedere wereldoorlog tot zelfmoord heeft gemaakt.

Van een oorlog tegen het totalitaire systeem kan dus geen sprake zijn. Wij moeten naast de totalitaire wereld leven, en die wereld overleven, door onze grotere positieve waarden, en door het feit dat de totalitaire wereld, aan zichzelf overgelaten en geïsoleerd, aan zijn innerlijke spanningen en aan zijn eigen ontwikkelingsproces zal bezwijken.

In die zin is de politiek van de P.v.d.A. een *vredespolitiek,* waarbij het behoud van de vrede verbonden is met het behoud van een zodanige bewapening dat de totalitaire machten er van doordrongen zijn dat iedere aanval op het Westen beantwoord zal worden op een wijze die de aanvallers vernietigend zal treffen.

Het is tevens een *constructieve politiek,* met, als grote visie, de bouw van een organisatie van vrije landen, waarin de mens zich in geestelijke vrijheid kan ontplooien, en waarin, op grondslag van wat de mensen als hun hoogste en diepste waarden belijden, de culturele verscheidenheid een eenheid geeft, die boven iedere geplande en bedoelde eenheid uitrijst.

Het is óók een constructieve politiek, omdat ze een volledig begrip heeft voor de materiële noden en behoeften van de mensen, die bevredigd moeten worden uit het totaal van de materiële produktie en welvaart, waarbij dus het gevoel van verantwoordelijkheid voor de „achtergebleven gebieden" in daden moet worden omgezet, zonder daarbij in een irreële liefdadigheid, die geen oog heeft voor politieke en economische verhoudingen, te vervallen.

Ze is tevens constructief, omdat ze de socialistische idee van planmatigheid, ordening en gelijkheid doorvoert, voor zover die de menselijke vrijheid, verscheidenheid en produktiviteit vergroot, en dus als richtsnoer, niet als dogma, werkt.

Dat in een dergelijke politiek het direct bij ons liggende, het eigen land in de eerste plaats, West-Europa in de tweede, de grootste aandacht vraagt, ligt voor de hand.

Werken aan een „Verenigd Europa" is dus een onmiddellijke taak, die reeds uit de bijzondere beperktheid van het nationale gebied voortspruit. Een nationalisme, dat alleen naar zichzelf kijkt en dat geen oog heeft voor de grotere samenhangen, wijzen we even beslist af, als een nationalisme, dat niet beseft dat het bereiken van de grotere doelen offers kan vragen, die men bereid moet zijn te brengen.

Wat aan Europese politiek mogelijk is, hetzij langs de weg van projecten als de Kolen en Staal Gemeenschap of de Benelux, hetzij langs andere wegen, die binnen de Westeuropese Unie getraceerd kunnen worden, zal steeds onze steun vinden. Alle nieuwe ideeën die hierbij opkomen moeten we bevorderen. Onze kritische zin, die we nooit mogen verliezen, mag daarbij nimmer ontaarden in een steriel scepticisme.

Zo is de verdediging van het Westen dus geen negatief zich tot behoud beperkend ideaal. Het is een progressief, dynamisch en constructief ideaal, dat des te meer het onze is omdat het socialisme zelf een dóór en dóór westers ideaal is.

Het socialisme, in het Westen geboren, voor de wereld bestemd, doch alleen door die wereld te aanvaarden en te verwezenlijken, naarmate die wereld zelf rijp wordt voor het aanvaarden van de hoogste westerse waarden, waarvan in de politiek de idee van „democratie" en in de cultuur de idee van „vrijheid" de essentie is. Wat het Oosten ook aan de wereld gegeven heeft en nog kan geven, in de politiek heeft het alleen de idee van „despotisme" gebracht en in de cultuur alleen de idee van „collectiviteit" waaraan mens en vrijheid ondergeschikt worden gemaakt.

Daarom is „verdediging van het Westen" verdediging van die waarden die vruchtbaar en vernieuwend voor de mensheid kunnen werken; en dus is die verdediging een verdediging van de toekomst der mensheid en der menselijkheid.

Moge de Partij van de Arbeid, in de komende jaren, het goede werk dat ze voor de verdediging van het Westen heeft verricht, met toenemende kracht blijven voortzetten!

M. VAN DER GOES VAN NATERS

DE NIEUWE PARTIJ EN HET FEDERATIEF EUROPA

Het conflict tussen anarchisme en staatssocialisme moet worden beslecht; dat was de conclusie, waartoe de Oostenrijkse denker over Recht en Staat, Hans Kelsen, al kort na de eerste wereldoorlog kwam. Hij voorzag het onheil, dat zou voortvloeien uit de tegenstelling tussen een verantwoordingsloze politieke en economische ongebondenheid en een ordening, zo totalitair doorgevoerd, dat zij tot algehele gelijkschakeling zou leiden. Ook door vooroorlogse socialisten als Jaurès en Troelstra is de zwaarte van dit probleem in haar volle gewicht gewogen. Dit gewicht belastte de gehele structuur van menselijk samenleven: nationaal én internationaal. Het vooroorlogse socialisme heeft moedig aan de oplossing gewerkt, maar is daar niet in geslaagd. Ook in Nederland niet. Toch was hier voor de tweede wereldoorlog al een evolutie aan de gang; die oorlog was dus niet een absolute breuk in het maatschappelijk en constitutioneel denken van deze generatie.

Het program van de Socialistenbond van 1882, „allereerst werkende binnen de perken der nationaliteit", had wel „de verbroedering van alle mensen" mede tot doel, maar dit doel werd op geen enkele manier benaderd. De eerste twee programma's van de S.D.A.P. – van 1895 en van 1912 – richtten zich op de „strijd om de politieke macht", om de „staatsmacht"; deze actie moest wel in internationaal verband gevoerd worden, maar de doelstelling was nationaal en „staatlich".

Geheel anders, fundamenteel vernieuwd, was het Beginselprogram van 1937. Naast de macht werd een ander ideaal kenbaar: de ontplooiing der persoonlijkheid. Het Socialisme wordt overgebracht naar een nieuwe sfeer. „Daarom zijn socialisme en democratie onafscheidelijk; socialisme en dictatuur onverenigbaar." Zo kon het niet anders, dan dat principieel verworpen werd „de totale staat, die zijn doel zou vinden in zich zelf"; zo moest de S.D.A.P. wel, vlak voor het meest dramatische moment van haar geschiedenis, kleur bekennen voor „een rechtsstaat, die zijn taak vindt in het verwezenlijken en krachtig handhaven van het recht."

De decentralisatie volgens „nieuwe organen", vloeide logisch uit dit alles voort, zowel in een nationale als in een „internationale rechtsorde". De weg naar het Federalisme was geopend, maar het was te laat, om die nog te begaan.

Waar de S.D.A.P. moest falen is de P.v.d.A. geslaagd. Het blijkt uit haar Beginselprogram, maar dit keer ook uit meer dan dat. Maar wij beginnen maar weer met de teksten. De „opbloei van het persoonlijk en gemeenschapsleven" vormt nu een volkomen synthese; de „maatschappelijke structuur met verscheidenheid van geledingen

en functies" is dit keer het wezenlijke uitgangspunt voor subject en object beiden, d.w.z. voor de inrichting van de Partij en voor de doelstelling van haar Socialisme. De paragraaf over de Rechtsstaat is aan die van het laatste program van de S.D.A.P. ontleend. *Geestelijk* is de evolutie van wezenlijk belang: De Partij „erkent het innig verband tussen levensovertuiging en politiek inzicht en waardeert het in haar leden als zij dit verband ook in hun arbeid voor de Partij duidelijk doen blijken."

Voor hen, voor wie het *internationale* federalisme ook een geestelijke zaak is: een samen gevonden eenheid, die het eigene van ieder volk in elk geval in stand moet houden, moet eerbiedigen en moet beschermen, is hier de stap voor dit internationale federalisme al gezet. Zo betekent in dit Program „internationale rechtsorde" duidelijk twee dingen.

a. „binnen haar algemeen kader ruimte laten voor regionale groeperingen";
b. „bereid zijn, een deel van de eigen souvereiniteit over te dragen aan hogere organen."

Na tien jaar dit alles over lezende, is ook degeen, die de internationale praktijk heeft meegemaakt van drie Europese assemblees, die de vreugde heeft beleefd van het slagen van het Plan-Schuman en de teleurstelling over de val van de Defensiegemeenschap, verrast over de treffende juistheid van het toen, vooraf, geformuleerde.

De latere vormgeving vloeit uit dit alles voort.

Het verkiezingsprogram 1948 proclameerde: „Nederland een gezonde rechtsstaat. De wereld een internationale rechtsorde. Met Benelux, Westerse Unie en het Europees Herstelprogramma voor een federatief Europa." We zouden hierbij helemaal niet behoeven stil te staan, als zich niet toch plotseling iets nieuws had voorgedaan. Het begrip *Europa* is plotseling in de programma's geïntroduceerd. Waarom en waar kwam het vandaan?

Voor de oorlog was de idee-Europa nog geen politiek begrip, noch in Nederland, noch elders, noch in socialistische, noch in „burgerlijke" kring.

Wie federalist was, hoopte op een wereld-federalisme (Streit: Union now). Dit heeft ook mij voor de geest gestaan, toen ik in december 1939 in „Socialisme en Democratie" schreef: „Het behoort tot het *wezen* van het staatskarakter, van de souvereiniteit, dat het onderworpen is aan hogere normen, nl. die van de supranationale Rechtsgemeenschap; een supranationale Rechtsorganisatie met dwingende bevoegdheid."

Wel werd, bij de afbraak van cultuur, die fascisme en nationaal-socialisme te zien gaven, Europa steeds meer ervaren als een *Beschavingsgemeenschap*. Het was geen toeval, dat Huizinga's werken en ook boeken als het door Banning verzorgde „Europeese Geest" ons toen zoveel te zeggen hadden. „Er *is* een Europeese geestesbeschaving; er zijn waarden, geestelijke inhouden, bij verlies van welke Europa niet meer zich zelf zou zijn, al zou het ook zijn geografische plaats behouden." Aldus dr. J. D. Bierens de Haan in de aanvang van laatstgenoemde bundel.

Door Hitler en de oorlog werd het ieder duidelijk, dat dit Europa – dat later door de Raad van Europa werd gedefinieerd als „une manière de vivre" – deze waarden alleen kon behouden, wanneer het *politiek* sterker werd. Dit werd het begin-

punt voor de Europese Beweging en dit verklaart de klank, die voor de pioniers van die Beweging het eerste samenzijn in Hertenstein had.

Velen — ook in de Partij — hebben een paar jaar nodig gehad om van het vooroorlogse ideaal van het universalisme afstand te nemen. Ik zeg: afstand nemen, en niet afstand doen. Al op 14 augustus 1941 hadden Roosevelt en Churchill het Atlantisch Handvest geproclameerd, dat — in tegenstelling tot het latere, Noord-Atlantische Verdrag — universalistisch was. In 1944 werd te Dumbarton Oaks tot het oprichten van zulk een al-omvattende volkerenorganisatie besloten en op 26 juni 1945 werd het Handvest van de Verenigde Naties door de vertegenwoordigers van alle 50 vertegenwoordigende leden getekend.

De normen van de V.N. kunnen ook de „Europeanen" in vrijwel ieder opzicht voldoen. Maar zolang de mens mens blijft, moeten normen van sancties zijn voorzien en aan de sancties van de V.N. ontbrak heel wat. De opvattingen over souvereiniteit, gezag en gezagshandhaving liepen enorm uiteen. Aan het materieel en geestelijk het meest verwoeste en weer opnieuw het meest bedreigde werelddeel Europa, boden de V.N. noch steun, noch bescherming. Daarom kwam, ook binnen de V.N., de gedachte op van „decentralisatie", waartoe Hoofdstuk VIII van het Charter uitdrukkelijk de mogelijkheid bood.

Zo kwam Europa er toe, zijn positie zelf in beschouwing te nemen. Ook hier was er in het begin — terecht of ten onrechte — geen sprake van een uitsluiten van „de Russen", die zulk een belangrijk aandeel hadden gehad in onze bevrijding van de Hitler-terreur. Velen — ook in de Partij — geloofden, dat het mogelijk was, ook Oost-Europa meer te betrekken in „de westerse beschaving", waarvan het Beginsel-program sprak. Vandaar, dat bijv. het Verkiezingsprogram van 1948 in één adem met de Westeuropese Federatie, voorop stelde: „overleg, ook met staten en statengroepen, welke tot een andere cultuurkring behoren"; maar reeds moest het hierop bitter laten volgen: „volstrekte afwijzing van iedere afpersingspolitiek." Er was in Oost-Europa en in het Midden-Oosten nl. al het één en ander gebeurd en de overweldiging van Tsjechoslowakije was zelfs heel recent. Tien niet-Russische landen van Europa, met een bevolking van meer dan negentig millioen, waren onder Russische heerschappij gekomen. De communistische leer sloot dát, wat vóór alles nodig was: de erkenning van een gemeenschappelijk aanvaard gezag, ten enen male uit. Een moderne Franse studie, die tal van Russische bronnen heeft verwerkt, kenschetst de Russisch-bolsjewistische houding tegenover de gedachte van een supra-nationale Rechtsorganisatie als: „het hardnekkig verdedigen van een ouderwetse opvatting van souvereiniteit, die aan alle kanten kraakt." Zolang de Russen hier tegen de ontwikkeling in blijven gaan, „reactionnair" zijn, zullen we op hen moeten wachten, tot hun Staatsabsolutisme het lot volgt, dat zijn voorgangers in 1789, in 1813, in 1918 en in 1945 hebben ondergaan. Tot zolang zal „Europa" zich moeten beperken tot de kern, die het nu is, met rechts van zich één imperium van de Potzdammer Platz tot de Japanse zee.[1])

Om op de idee van „Union now" en de Atlantische Gemeenschap terug te komen: het bleek, na de bevrijding, niet tot de realiteiten te behoren, dat Europa aan Amerika

---

[1]) Vergel. de Begrotingsrede van schrijver dezes van 21 december 1955.

één Rechtsorganisatie zou aanbieden, onder één gezamenlijk Gezag. Bovendien bleek nog iets anders – en ik moet eerlijk bekennen, ook voor schrijver dezes was dat een verrassing, hoewel hij zich al 30 jaar met deze problemen bezig houdt: de rechtsopvattingen van de continentale volken, zelfs van de „polen" Nederland en Italië, zelfs van Frankrijk en het in 1947/48 nog gewantrouwde Duitsland, liggen *oneindig* dichter bij elkaar dan die van deze Germaans-Romaanse volken en de Angelsaksische naties. Daarom was een Atlantisch Verdrag met Amerika en Engeland heel goed mogelijk, omdat er daar géén afzonderlijke organen met eigen verantwoordelijkheid bestaan, omdat er daar géén eigen rechtsvorming plaats vindt, van binnen uit; daarom is een Federatie met Amerika en Engeland *niet* mogelijk. Ook met Engeland niet.

Het is niettemin geprobeerd in het boeiende experiment van 1949, dat Raad van Europa heet. Eerst leek het, of Engeland er wel oren naar had, maar achteraf bleek dit slechts vriendelijke beleefdheid te zijn. Een algemene politieke federatie, een Bondsstaat Europa, werd nl. door de Engelsen resoluut afgewezen, maar een „functionele" benadering van het probleem, dus een Federatie, die maar enkele economische sectoren zou bestrijken (bijv. Kolen en Staal) en alle andere bemoeiingen voorlopig voor de nationale Staten zou reserveren, daar waren zij voor. Nu dat hebben we toen dan maar zó geprobeerd, doch toen het op handelen aankwam, verklaarden de Engelsen, dat dit alles hun hartelijke sympathie had, maar dat ze *niet* mee deden. Daardoor kon de Raad van Europa alleen tot coalitie, nimmer tot integratie komen; daardoor was, na 1951, alle Federatie-streven tot een kern van zes landen beperkt.

Dat de P.v.d.A., ondanks deze teleurstellingen, ondanks deze beperkingen trouw vooraan is blijven staan, moet verklaard worden uit het feit, dat dit federatieve beginsel van haar diepste wezen deel uit maakt en zij het eenvoudig niet kan verloochenen. Haar gehele verdere geschiedenis uit dit tienjarig tijdvak bewijst het.

In 1948 en 1949 deden de denkbeelden, enerzijds van federalisatie, anderzijds van functionalisme, hun intrede in de praktische politiek van Nederland, doordat zij geformuleerd in twee moties-Van der Goes–Serrarens, door de Kamer met grote meerderheid werden aanvaard, waarop de Regering (Minister van Boetzelaer) verklaarde, dat deze uitspraken ook door haar zouden worden genomen als richtlijnen voor de buitenlandse politiek.

Op het Partijcongres van 1951 werd een resolutie aangenomen over de buitenlandse politiek, waarin direct aansluitende aan de passus over de verdediging van de vrije wereld, de eenwording van Europa nader werd geconcretiseerd, ook in sociaal en economisch opzicht. Hier deed, ingeleid door Geert Ruygers, weer een nieuw element zijn intrede, dat we ook later niet meer hebben losgelaten, nl. „dat een veel grotere mate van ordening en planning onmisbaar is, dan velen in Europa bereid zijn te aanvaarden. Het economisch conservatisme houdt de Europese eenwording tegen." Die gedachte van socialistische planning, dit besef, dat integratie méér is dan alleen liberalisatie van de internationale handel, is juist door de Nederlanders steeds weer naar voren gebracht, ook internationaal, ook in de Socialistische Internationale, ook in de socialistische fractie van het Plan-Schuman, waar vooral Gerard Nederhorst er onvermoeid voor heeft geijverd. Op het congres van Milaan van de Socialistische Internationale, in oktober 1952, hebben de Nederlanders – toen vooral gesteund door

Koos Vorrink met (links) Rodolpho Lopis, Spanje en (rechts) Alsing Andersen, Denemarken

de Fransen — een erkenning van de politieke en sociaal-economische betekenis van de Kolen- en Staalgemeenschap kunnen bereiken, die, naast de associatie met Engeland en andere Europese landen, „het politieke feit van de functionele integratie van Europa" heeft vooropgesteld. Hiervoor is — evenals in de Raad van Europa zelf — veel tact nodig, omdat de houding van de Engelsen — socialisten en niet-socialisten — altijd een mengverhouding registreert tussen: twijfelzucht, of het wel kan slagen, en: angst, dát het zal slagen zonder hen . . .

Over één ding is altijd makkelijk overeenstemming te krijgen, en dat is een heel belangrijke stelling: dat elk lichaam, dat met een eigen internationale of supranationale functie wordt uitgerust, ook een eigen orgaan moet hebben voor een krachtige en effectieve parlementaire contrôle. Zowel Burger in de Tweede Kamer als Ruygers op het Partijcongres van 1951 en de gezamenlijke Nederlanders op het congres van de Socialistische Internationale van 1952 hebben hiervoor het pleit gevoerd, en dat is herhaald door schrijver dezes als inleider op het Partijcongres van 1953 en wéér door Ruygers op dat van 1955.

Wij zien deze democratie op het internationale en boven-nationale vlak als een stuk volkerencontrôle; in beginsel even noodzakelijk als de volkscontrôle, waarvoor het Socialisme tot haar algehele verwezenlijking in 1922 de strijd heeft gevoerd.

De laatste uitspraak van onze Partij op dit terrein — Leids congres van 1955 — sluit dus een ontwikkeling van tien jaar voorlopig af. Nadat het betrekkelijke succes van de Kolen- en Staalgemeenschap het fiasco van de Europese Defensie-gemeenschap en het uitstel van de Politieke Gemeenschap voor Europa over ons heen waren gegaan, heeft het congres hieruit de koers voor de toekomst uitgestippeld. In zijn inleiding had Ruygers er op gewezen, dat een samenwerking tussen staten, die

nationaal volledig souverein blijven, ineenstort, juist wanneer de behoefte daaraan het grootst is nl. bij een neergaande conjunctuur. Op dit zelfde verschijnsel heeft in dat jaar de minister-president dr. Drees de nadruk gelegd in een te Berlijn uitgesproken redevoering. Ruygers vervolgt dan: „Alles wat nationalistisch en conservatief denkt in Europa is wel tegen deze idee (van de Europese boven-nationale eenheid) storm gelopen, er is veel stil en openlijk verzet geweest van allerlei belangengroepen, maar niemand heeft tot nu toe aan Europa een ander perspectief kunnen bieden." – Uit deze woorden blijkt wel dat, hoewel er hier geen sprake is van een socialistische monopolie, er toch wel een bij uitstek socialistische taak ligt!

Het congres heeft toen uitspraak gedaan voor politiek, die zich richt op:

Verdere ontwikkeling naar Europese supranationale organen, gericht op het tot stand komen van een politieke en sociaal-economische gemeenschap, gecontroleerd door een rechtstreeks gekozen parlement.

Met dit – voorlopig – laatste woord is onze Partij werkelijk diep trouw gebleven aan het uitgangspunt van 1946: het overdragen van souvereiniteit aan hogere organen, zó, dat in deze internationale rechtsorde er ruimte blijft voor eigen leven van gesubordinerende groeperingen. Hoe kán het ook anders? De filosofie van de Partij is de zelfde als bij haar oprichting. Die filosofie doordringt alle terreinen van haar belangstelling. Vatten wij deze filosofie nog eenmaal samen.

De democratisch-socialistische partij van heden moet op alle levensgebieden de verzoening zoeken van twee begrippen: *ordening* en *vrijheid*. Hiermee is, op politiek terrein, de verhouding tussen *gezag* en *federalisme gesteld*. Het federalisme erkent nl. het eigen gezag van de delen, op eigen terrein, nóóst overdracht van gezag aan de gemeenschappelijke centrale organen; men kan het ook andersom zeggen: behoud van het centrale gezag, voor zover dit het geheel bestrijkt en overdracht van gezag aan de lagere organen, voor zover deze, op het hun toekomende terrein, beter tot gezagsoefening in staat zijn. Internationaal betekent dit, dat door de Staten en hun organen, ook in de toekomst, alles verricht moet worden, wat niet beter aan de supranationale organisatie opgedragen kan worden. In dit Partij-standpunt wordt het zgn. „subsidiariteits-beginsel" dus toegepast van hoog tot laag, en van laag tot hoog.

De Partij heeft geen onderscheid gemaakt tussen binnen-nationale en buitennationale toepassing: voor de verhouding van „nieuwe organen" (bedrijfsorganisaties enz.) tot Staatsgezag geldt het beginsel evenzeer als voor het concert der naties. In beide gevallen is het een rechtstreeks uitvloeisel van Democratie en Personalisme. De ziener Jean Jaures heeft deze verzoening van begrippen al vijftig jaar geleden met warm idealisme en sterk gevoel voor harmonie voorgestaan. „Door het Socialisme," getuigde hij, „komt de verzoening van de wijde harmonie van het leven in zijn algemeenheid, met de spontaneïteit der individuele krachten, tot stand; door het Socialisme wordt de mensheid als tot een stroom, waarvan iedere golf een bron is."

Met een gevoel van grote dankbaarheid constateren wij, dat de Partij van de Arbeid deze universele gedachte voor onze tijd op echt moderne wijze heeft vertolkt en zo dicht mogelijk naar ons toe heeft gehaald. Zij vormt een krachtig en fijn werktuig om het monumentale evenwicht tussen vrijheid en ordening, dat deze tijd van ons eist, tot stand te brengen. Laten wij ook in haar tweede decennium er een waardig en doeltreffend gebruik van maken.

W. SCHERMERHORN

ONS BELEID TEN AANZIEN VAN DE MINDER ONTWIKKELDE GEBIEDEN

Na hetgeen door verschillende partijgenoten en door ondergetekende in de afgelopen jaren in „Socialisme en Democratie" over dit onderwerp is geschreven, kan een artikel in dit herdenkingsnummer bij het 10-jarig bestaan van de Partij geen andere betekenis hebben dan nog eens opnieuw de nadruk te leggen op de grote betekenis van dit vraagstuk voor de maatschappelijke ontwikkeling in wereldverband.Nu men in deze uitgave de verschillende aspecten van het maatschappelijk leven beschrijft zal dit vraagstuk, in het bijzonder wanneer dit geschiedt met de denkwereld van een socialistische partij als achtergrond, in de huidige fase van de wereldgeschiedenis niet alleen niet mogen ontbreken, maar zelfs een dominerende plaats moeten innemen.

Het is niet moeilijk deze laatste stelling te verdedigen, indien men zich rekenschap geeft van de fundamentele karaktertrekken van het socialisme, zoals zich dat thans in West-Europa en in het bijzonder in Nederland openbaart. Mijn eigen bekentenis tot het socialisme heeft eigenlijk op nooit meer dan op de volgende drie karaktertrekken daarvan berust:

De aanvaarding van de zedelijke plicht tot versterking van de zwakken, tot verdediging van de bedreigden, tot ondersteuning van hen, die zich verlorenen en verworpenen in deze wereld wanen.

Het is de levenshouding, die vierkant stelling neemt tegen hen, die in beginsel de theorie van de „survival of the fittest" aanhangen of die hun levenspraktijk in overeenstemming brengen met de populaire uitdrukking: ieder voor zich en de duivel hale de achtersten.

Het tweede kenmerk van het socialistische denken zie ik in het besef van de wederzijdse menselijke verantwoordelijkheid, die in felle tegenstelling staat tot het: ben ik mijns broeders hoeder? Indien het socialisme een wereld nastreeft, waarin sociale gerechtigheid werkelijkheid is, steunt dit niet alleen op de in het vorige punt genoemde wil tot bescherming van de zwakken, maar bovenal in het besef van de eenheid van lot en leven der mensengemeenschappen in hun onderlinge afhankelijkheid, met als natuurlijke tegenpool daarvan de wederzijdse verantwoordelijkheid. Op het nationale vlak strijdt het socialisme tegen de versplintering van ons volksleven, internationaal legt het getuigenis af van zijn geloof in een internationale rechtsorde aan de formele zijde, en in zijn oproep tot aanvaarden van de verantwoordelijkheid voor de stoffelijke nood van andere volken aan de materiële zijde.

Het derde kenmerk, dat mij in het socialisme in het bijzonder heeft aangetrokken,

is het daarin levende diepe besef, dat wij in een snel veranderende wereld leven, die nieuwe omstandigheden scheppen zal en volstrekt andere eisen aan mens en samenleving zal gaan stellen. Men ziet vandaag en altijd op alle fronten de strijd tussen hen, die in beginsel leven en zeker denken in termen van de wereld van gisteren en hen, die in het bewustzijn van de noodzaak tot het scheppen van nieuwe verhoudingen en nieuwe levensvormen, in vallen en opstaan, pogingen doen deze tot stand te brengen. Het is de strijd van hen, die na de oorlog in de eerste plaats hebben gedacht in termen van restauratie tegenover hen, die overtuigd waren van de noodzaak tot het scheppen van nieuwe vormen.

Deze drie fundamentele kenmerken ener socialistische levenshouding, die de richtsnoeren vormen in de maatschappelijke strijd van alle socialisten van alle tijd, hebben een diepere betekenis dan talrijke punten van een programma, die slechts de vormgeving *hier en nu inhouden* van de middelen, waarmee deze fundamentele gedachten zich in de wereld van vandaag trachten te realiseren. Zij zullen gezamenlijk de kernwaarheid ervan in alle tijden uitmaken, zij zullen mensen kunnen bezielen, ook lang nadat loonvraagstuk, ouderdomsvoorziening en PBO in de huidige vorm als opgeloste vraagstukken of overwonnen standpunten zullen worden beschouwd. Maar zolang deze gebrekkige en zondige mens op de aarde vertoeft, zolang zullen er zwakken en lijdenden zijn, zolang zullen er ook mensen zijn, die lijden door eigen schuld en die desalniettemin schepselen Gods zijn, voor wie niet de regel van een maatschappelijke jungle maar die van solidariteit en gemeenschappelijke verantwoordelijkheid tot gelding zullen moeten komen. En zolang de mens streeft, zal er beweging en verandering zijn en zal de strijd blijven bestaan tussen hen, die in wezen restaurateurs zijn en hen, die in wezen vernieuwers zijn, tussen hen, die de vormen van vandaag en gisteren in hun eigen levensgevoel als eeuwig ervaren en hen, die zich geroepen weten de nieuwe vormen te scheppen, die zij toetsen aan hun zedelijk normbesef, dat ieder in eigen gemoed op eigen wijze verankerd weet.

Wie zich van deze grondstellingen goed rekenschap geeft, kan ook gemakkelijk afrekenen met hen, die al te vlot beweren, dat zij in de grond toch van dezelfde stellingen uitgaan. Zeker, ook bij hen is medegevoel voor de zwakken dezer aarde, doch al te vaak komt dit wat laat en in het bijzonder, indien men kijkt naar het lot der achtergebleven gebieden en de bijdragen die zij daartoe bereid zijn te voteren, krijgt men de indruk, dat dit medegevoel pas gaat spreken op het ogenblik, dat de eigen goede positie verzekerd is. Ook wat de schepping van nieuwe vormen aangaat is het weinig anders. Zeker, men maakt bij de andere partijen grote bezwaren tegen de tegenstelling: progressief—conservatief. Het hang er maar vanaf hetgeen men hieronder verstaat. Indien men echter deze begrippen wil hanteren in de zin als door mij in het derde fundamentele punt uiteengezet, dan lijdt het geen twijfel dat de denkrichting van de grote meerderheid van de niet-socialistische partijen beheerst wordt door de aanvaarding van maatstaven, zoals die vandaag en gisteren golden. Het standpunt dezer partijen in het vraagstuk van de dekolonisatie der internationale verhoudingen is in alle landen praktisch dezelfde. Of het nu Nederland was tegenover Indonesië of Frankrijk tegenover Noord-Afrika of straks België tegenover de Congo en het conservatieve Engeland tegenover een groot gedeelte van het Britse Gemenebest: het is alles hetzelfde beeld. De wereld van gisteren was goed en zo moest het

eigenlijk blijven. Neen, reeds Busken Huët schreef ergens in „Het land van Rembrandt" dat het Nederlandse volk van nature conservatief is. Ik geloof niet, dat wij daarvan het monopolie hebben, ik geloof niet eens, dat er geen conservatieve socialisten zouden bestaan, maar ik ben er vast van overtuigd dat het percentsgewijze aantal conservatieven buiten de socialistische wereld enorm veel groter is. De wereldgeschiedenis leert ons hoe levensgevaarlijk in de internationale verhoudingen dit conservatisme vandaag is (zie Frankrijk). Men roept als tegenkracht het communisme op en verwekt de chaos. Daarom en daarom vooral koos ik voor het socialisme en ik ben dit vandaag met meer overtuiging dan ooit.

Indien ik in dit socialistisch gedenkschrift nu moet schrijven over de positie van achtergebleven gebieden acht ik het noodzakelijk dit te doen tegen de hierboven geschetste achtergrond. Immers, indien ik dit nalaat bestaat het gevaar dat de hulp aan achtergebleven gebieden als niet meer beschouwd wordt dan als een anti-communistische zet op het Russisch-Amerikaanse schaakbord. Dat zal het zonder twijfel voor een groot aantal Amerikaanse belastingbetalers, die gezamenlijk miljarden dollars voor dit doel opbrengen, ook zonder meer zijn. Angst schept nu eenmaal meer offerbereidheid dan edelmoedigheid, ja zelfs meer dan welbegrepen eigenbelang. Ik geloof echter dat het gehele verschijnsel van de internationale technische hulp veel diepere wortels heeft dan welke in de bodem van de oost-west verhouding stoelen.

Het is nl. geen toeval, dat deze gehele beweging pas goed aan de orde is gesteld na de tweede wereldoorlog. Vóór 1940 waren, met slechts enkele uitzonderingen, de onderontwikkelde gebieden ondergebracht in de koloniale rijken van Westeuropese landen. Zij behoorden tot de verantwoordelijkheid van die landen, waarmede anderen zich even vanzelfsprekend niet hadden te bemoeien. Een uitzondering was bijvoorbeeld China en men ziet dan ook reeds tussen de twee wereldoorlogen experts van de Volkenbond werkzaam in dat land.

Zag men dan niet, dat er ook tussen de twee wereldoorlogen gebrek geleden werd en dat er zwakken en verdrukten waren in de onderontwikkelde landen, waarop het solidariteitsgevoel en het besef van verantwoordelijkheid der volken zich had moeten richten? Bij de beantwoording van deze vraag treedt echter de scheiding tussen socialisme en de overige politieke groeperingen duidelijk aan de dag. Het waren socialisten en socialistische partijen, die in die jaren scherpe aanklachten geuit hebben tegen het koloniale stelsel en die aandacht vroegen voor de nood, die in die landen heerste. Maar het was niet te verwachten dat in een koloniaal tijdperk de politieke meerderheid der landen, die bestuursverantwoordelijkheid voor deze onderontwikkelde gebieden droegen, bereid zouden zijn andere middelen te gebruiken dan die bij een koloniaal regiem pasten, hoe goed zij overigens ook bedoeld mochten zijn. Een beroep op multilaterale hulp paste in die gedachtengang natuurlijk geenszins. Zelfs is nauwelijks te verwachten, dat een grootscheepse hulp als Amerika thans aan sommige dezer zelfstandig geworden staten verleent, gedurende de koloniale periode zou zijn aanvaard door de beherende mogendheden.

De tweede wereldoorlog heeft het besef van gezamenlijke verantwoordelijkheid voor lot en leven van de volkeren dezer aarde bijzonder versterkt. De techniek van de oorlogvoering heeft hiertoe in sterke mate bijgedragen en de dreiging van de atoom-

oorlog is nog steeds doende het besef, samen in dezelfde boot te zitten, zeer te versterken. Het aantal dergenen, die geloven de wereldcatastrofe nog wel te zullen ontlopen, neemt nog regelmatig af.

Men ziet dus dat het socialistische besef van solidariteit en verantwoordelijkheid voor elkaar, zoals dit op nationaal terrein in de 19de eeuw, zij het in en door de klassestrijd is gegroeid, thans bezig is in wereldverband voelbaar te worden. Zoals het echter op het nationale terrein tengevolge van het gevoerde beleid in de afgelopen halve eeuw van klasse-solidariteit tot volks-solidariteit bezig is uit te groeien, zo lijkt het erop, dat op het intercontinentale vlak eveneens gehoopt moet worden op een ontwikkeling, die niet tot een onderlinge verantwoordelijkheid in de groep van de have nots alleen zal voeren, maar tot een solidariteit in veel groter verband. Of dit gelukken zal hangt, evenals op het nationale vlak, voor een zeer belangrijk gedeelte af van de houding der haves. Is hun internationale hulp aan onderontwikkelde gebieden uitsluitend een anti-communistische zet of spelen de beide eerstgenoemde grondmotieven van een socialistische houding in dit opzicht mede? Dit zal beslissend zijn voor de verdere ontwikkeling in de wereld. Dit antwoord zal niet alleen de grootte van het offer dat men bereid is te geven, beïnvloeden, maar ook de wijze waarop men de besteding in samenwerking met de ontvangende landen regelt.

Een duidelijk inzicht in de diep-ingrijpende werking van de verschuivingen in positie en verhoudingen der volken is echter van doorslaggevende betekenis bij de vraag, in hoeverre men voor de internationale technische hulp de juiste vormen zal weten te vinden. Het belangrijkste element in deze verandering is zonder twijfel het snel om zich heen grijpende dekolonisatieproces. De eerste periode besloeg in Zuid-Amerika een paar tientallen jaren in het begin van de 19e eeuw. Thans voltrekt dit proces zich in een nog kortere spanne tijds in Azië en binnen de volgende 25 jaren zal het zich zonder enige twijfel in Afrika hebben voltrokken. Wij hebben zelf een schoolvoorbeeld geleverd van de moeilijkheden, waarmee dit proces gepaard gaat. De scheiding van Indonesië kostte bloed en tranen en resulteerde in wrokgevoelens, ook waar ze aanvankelijk niet bestonden en die thans helaas door het aanblazen van het vuur van een verkrampt nationalisme worden uitgebuit door politici, die op de bescherming van eigen machtspositie uit zijn. Daarna hadden wij geharrewar met de West, dat gelukkig net op het laatste moment in positieve zin kon eindigen. Tenslotte zien wij het laatste stukje Nederlands kolonialisme in Nieuw-Guinea, dat in de geest van velen als een soort historisch reservaat uit een voorbije periode gecultiveerd wordt, zonder dat men echter de middelen beschikbaar stelt of de manpower bezit om het land letterlijk in cultuur te brengen. Wilt U het nog wat erger? Kijk dan maar naar Frankrijk, dat van de ene trieste vertoning in de andere valt, omdat het niet kan begrijpen, dat alle schone monumenten van Parijs tezamen tekenen zijn, die, vanwege de soliditeit van het constructiemateriaal, niet even snel vervallen zijn als de glorie van de periode, waaraan zij de herinnering oproepen.

Ik heb reeds talloze malen na 1946 de opmerking gemaakt, dat rondom het Europees-Aziatisch continent een brede band loopt, die begint bij Marokko en eindigt bij de Philippijnen, in welke band alle spanningen zijn opgehoopt, die de onvermijdelijke liquidatie van het kolonialisme te voorschijn roept. Spanningen, die zich vandaag hier en morgen elders in een laaiende brand ontladen.

Is het toeval, dat deze zelfde gebieden thans in de allereerste plaats de z.g. onderontwikkelde landen zijn? Het zou de moeite waard zijn het verband te bestuderen tussen hun huidige status van achtergebleven ontwikkeling en het kolonialisme. Zijn zij tot de koloniale status vervallen, omdat zij reeds in vroeger eeuwen onderontwikkeld waren? Gold dat onderontwikkeld zijn in die periode in dezelfde zin, waarin wij dat woord thans hanteren?

Men kan zich daarnaast afvragen waarom dit dekolonisatieproces zich juist nu afspeelt. Hier komt de technische ontwikkeling in het spel, de mogelijkheid Aziaten deelgenoot te maken van westerse denkbeelden. Wij hebben hen zelf de les geleerd, waarvan de toepassing door de leermeester doorgaans niet wordt aanvaard. De technische hulp, op menig terrein ook in de koloniale periode verleend, hetzij in de vorm van deskundigen in het bestuur, hetzij in de vorm van de velen die uit Azië in Europa studeerden (vergelijk de huidige experts en de fellowships) hebben tezamen de onvermijdelijkheid van het beginsel van de koloniale verhouding en zijn rechtvaardiging aangetast. De innerlijke verscheurdheid van het Westen door twee wereldoorlogen deed de rest, die nodig was voor de thans zichtbare versnelling van het proces.

Ondanks de schijn van het tegendeel, gewekt door een verkrampt nationalisme, gaat de stroom van het weten en kunnen van de westerse wereld naar de onderontwikkelde gebieden, die thans geen koloniën meer zijn, in versnelde mate door. Eenmaal zal echter, na het uitwoeden van de nationalistische roes ook aan die zijde het besef van internationale gemeenschap en lotsverbondenheid weer duidelijker gaan spreken. Een figuur als Soekarno zal eenmaal hebben afgedaan. Tegen die tijd zal hetgeen thans lijkt op een intercontinentale klassestrijd tussen wereld der haves en have-nots hetzelfde beeld te zien gaan geven, dat de klassestrijd op nationaal terrein in ieder der Westeuropese landen heeft getoond. Door daadwerkelijke maatregelen van solidariteit, door de offers die in de vorm van hoge belastingen worden opgebracht voor de opvoeding van alle landskinderen en voor sociale zorg voor ouden van dagen en minder validen, gebaseerd op dat besef van gemeenschappelijke verantwoordelijkheid van de medemens, is men in het westen over het beginsel van de klassestrijd als zodanig heengekomen. Dat is niet gebeurd met behulp van schone woorden en preken, maar door een begin te maken met een rechtvaardiger verdeling van het nationale inkomen. Deze rechtvaardigheid was niet gebaseerd op een soort liefdadige verdeling van dit nationale inkomen, maar is tot stand gekomen toen men zich rekenschap is gaan geven van de produktiviteit van de verschillende sectoren van het maatschappelijk leven.

Zo zal het ook moeten gaan in internationaal verband. De moeilijkheid hierbij is echter dat de produktiviteit van de arbeid in deze landen thans nog zo laag is, dat eerst grondige reorganisatie van het maatschappelijk leven de economische mogelijkheid voor een redelijke beloning van de arbeid kan scheppen. De tweede moeilijkheid is echter dat in bijna al deze landen het koloniale stelsel het feodale systeem onaangetast gelaten heeft en er vaak zelfs op heeft gesteund. De industrialisatie, die nodig is voor de verhoging van de produktiviteit van de arbeid, zal in deze landen moeten plaats vinden vóór de maatschappelijke hervorming, die het feodalisme moet wegvagen. Dit is het grote verschil met de ontwikkeling in het westen, waar de industrialisatie in de meeste landen pas begonnen is toen het feodalisme geen factor van maat-

schappelijke betekenis meer was. Dit feit brengt de moeilijkheid met zich mee, dat de baten van ontwikkeling en technische vooruitgang in deze landen nog vrijwel alleen ten goede komen aan de rijken en weinig aan de armen. Indien men dit niet weet te vermijden zal technische hulp de kloof tussen de wereld van de haves en de have-nots in deze landen zelf in beginsel niet vernauwen, doch slechts bijdragen tot opvoeren van de sociale spanningen in deze landen, die tenslotte zullen eindigen in een sociale revolutie, die het feodalisme eindelijk zal wegvagen. Het is duidelijk, dat op dat ogenblik het communisme zal trachten de leeggekomen heersersplaatsen in te nemen.

Deze weinige trekken van het sociale beeld in deze achtergebleven landen tonen hoe uiterst gecompliceerd het vraagstuk van de internationale hulp in wezen wel is en dat het geenszins juist is dat iedere technische hulp, door het Westen verleend, het communisme minder kansen biedt. Daarom moet die hulp ook aan zekere voorwaarden voldoen. Toch is ook deze hulp een onvermijdelijk verschijnsel, dat men kan beschouwen als een middel om een deel van de positieve functies van de vervallen koloniale verhouding te vervullen. De gedachte van de internationale technische hulp is niet toevallig gelijk opgekomen met de doorwerking van de dekolonisatie. Het is echter nog slechts in zijn eerste begin en evenmin geheel ontdaan van alle koloniale trekken. Indien men nagaat dat landen als Canada en Australië respectievelijk 25,4 en 14,6 miljoen dollar geven in de sfeer van het *bilateraal* werkende Colombo-plan en 0,8 en 0,4 miljoen aan de Verenigde Naties, dat de Verenigde Staten in 1953 bijdroegen aan de technische hulp van de V.N. 12,8 miljoen en in bilateraal verband rond 470 miljoen, dan is het wel duidelijk, dat de stemmen in de ontvangende landen, die spreken over neo-koloniale vormen, niet geheel en al op fantasie behoeven te berusten. Deze bilaterale hulp zou volkomen aanvaardbaar zijn, indien deze in een redelijke verhouding zou staan tot hetgeen men in multilateraal verband, d.w.z. door middel van de V.N. ter beschikking zou stellen. Het is immers bekend hoezeer de ontvangende landen deze laatste vorm prefereren. Men werkt dan immers via een organisatie, waarvan ook het ontvangende land lid is en waarin het zijn stem kan doen weerklinken.

Ten aanzien van ons eigen land kan met vreugde geconstateerd worden dat het begrip voor de achtergronden van deze technische hulp groeiende is, ook het begrip voor het feit, dat de materiële hulp, die tot heden werd verleend, volstrekt ontoereikend was. Van ambtelijke zijde tracht men zich wel eens af te maken met de mededeling, dat geen grotere bedragen door de organisatie der V.N. kunnen worden verwerkt. Ondergetekende staat echter dicht genoeg bij de praktijk van dit werk om te weten hoe onwaar een dergelijke bewering is. Talrijke aanvragen voor zeer gemotiveerde fellowships lijden tot heden schipbreuk bij de V.N. wegens gebrek aan fondsen! Vooral van de zijde van Mansholt zijn in de richting tot versterking van onze activiteit zeer waardevolle stimulansen uitgegaan. Dat is geen wonder. In de eerste plaats is hij een socialist en gedreven door de motieven, die ik in de aanvang van dit opstel noemde. In de tweede plaats werkt hij op het terrein van de landbouw waarin deze technische hulp niet alleen grote beloften inhoudt, doch bovendien met het oog op de dreigende voedselnood tot de meest urgente problemen behoort.

Een uiterst verblijdend teken is de grote aandacht, die H.M. de Koningin bij herhaling aan deze nijpende problematiek wijdt. Haar rede van 1955 voor de Neder-

landse Jeugdgemeenschap en ook haar kerstrede van ditzelfde jaar leggen getuigenis af van het besef van de enorme verantwoordelijkheid, die op de wereld van de haves drukt, zowel uit een oogpunt van welbegrepen eigenbelang, als vooral uit het gezichtspunt van menselijke solidariteit.

Dit alles wijst er op, dat Nederland nog slechts aan het begin staat van zijn activiteit op dit terrein. Een offer van ruim 4 dollarcent per hoofd der bevolking voor dit schone werk zoals tot heden het geval was mag toch waarachtig geen offer heten. Voor en aleer wij voor de verschillende vormen van technische hulp, zowel in het kader van de V.N. voor technische hulpverlening en voor directe financiële hulp als in bilateraal verband, benevens door de beschikbaarstelling van nationale instituten voor de opleiding van technici uit onderontwikkelde gebieden niet een bedrag van in totaal minstens 100 miljoen per jaar opbrengen, kunnen wij niet anders zeggen dan dat wij beneden de maat van het minimum van onze plicht blijven. In een rede, in de zomer gehouden in Den Haag, heb ik de opmerking gemaakt, dat H.M. de Koningin in de Pieterskerk in Leiden geen toespraak had gehouden voor de buren van Nederland, maar in de eerste plaats voor onze eigen jeugd en voor ons eigen volk in de verwachting, dat dit volk de consequenties van Haar woorden zou trekken, onafhankelijk van de vraag, tot welke conclusie andere landen in dit probleem zouden komen. Een socialistische partij heeft van de Regering te eisen, dat zij in dit opzicht haar plicht van internationale solidariteit in daden omzet. Ik hoop dat de verkiezingen zodanig mogen uitvallen, dat onze socialistische partij de moed en de mogelijkheid zal hebben bij de kabinetsformatie deze eis onomwonden en primair te stellen.

III

ONTWIKKELINGEN

IN HET

SOCIALISTISCH DENKEN

Onze taak is het om door planning een nieuw sociaal stelsel op te bouwen, maar dan door planning van een bijzondere soort: het moet planning zijn voor vrijheid, onderworpen aan democratische controle; planning maar niet zodanig dat zij bevoorrechte posities schept voor groepsmonopolies van werkgevers of werknemers; het moet zijn planning voor overvloed, d.w.z. voor volledige werkgelegenheid en een volledig gebruik van de natuurlijke hulpbronnen; meer planning voor sociale rechtvaardigheid dan voor absolute gelijkheid, met verschillen in beloning en status op basis van echte gelijkheid en niet in de vorm van privileges; planning niet voor een egalitaire maatschappij maar voor één die grote rijkdom en armoede uitbant; planning voor culturele normen zonder nivellering — een planmatige overschakeling gericht op vooruitgang zonder voorbij te zien aan wat waardevol is in de traditie; een planning die de gevaren van een massa-maatschappij bestrijdt door een bundeling van de middelen tot maatschappelijke controle, waarbij echter dan alleen wordt ingegrepen wanneer op grond van gemeenschappelijke maatstaven sprake is van institutionele of morele ontaarding; planning voor een evenwicht tussen centralisatie en spreiding van macht; planning voor een geleidelijke omvorming der maatschappij, gericht op bevordering van de ontwikkeling der persoonlijkheid; kortom, planning maar geen reglementering.

(Karl Mannheim in Freedom, Power and Democratic Planning, 1951).

W. THOMASSEN

DE IDEE VAN DE DOORBRAAK

Het socialisme had in Nederland in 1939 geen perspectief. Het stond daarin niet alleen. De verstarring trof alle partijen. Veranderingen van betekenis deden zich tussen 1918 en 1940 nauwelijks voor. Maar geen der richtingen werd hierdoor sterker getroffen dan het tot oppositie gedoemde socialisme, immers geen der rechtse of middenpartijen kon in redelijkheid rekenen op belangrijke groei. Een socialisme echter zonder kans op groei, wordt door ontmoediging en verlamming bedreigd.

Het socialisme heeft in Nederland sinds 1946 een voor zijn aanhangers verheugend en voor zijn tegenstanders verontrustend perspectief. Het oude socialisme en het burgerlijk radicalisme vonden hun aanhangers hoofdzakelijk onder arbeiders en burgers der middengroepen, behorende tot buitenkerkelijke en vrijzinnig protestantse kring. Dezelfde kring levert ook vandaag stellig een groot deel der aanhangers. Maar het feit dat een groeiend aantal rooms-katholieke en protestanten, ook van orthodoxe huize, lid of kiezer worden van de P.v.d.A. heeft er mede toe geleid, dat de aanvankelijke pogingen tot doodzwijgen van de doorbraak hebben plaats gemaakt voor een hardnekkige bestrijding met middelen van allerlei gehalte. Principieel is die bestrijding op niets uitgelopen. Prominente protestanten en rooms-katholieken rekenen het zich vandaag tot een eer, onomwonden te erkennen, dat hun geloofsgenoten in de P.v.d.A. op godsdienstig terrein geen discriminatie verdienen. In de provincie dringt deze opvatting met vertraging door.

Het socialisme verkeerde voor de oorlog in een periode van overgang. Het gesprek over de grote ontmoeting van christendom en socialisme was in 1940 nog onvoltooid. Een nieuwe geestelijke positiekeuze was onontbeerlijk, zowel met betrekking tot de verhouding van godsdienst en maatschappij als ten aanzien van de maatschappij zelf en van de veranderingen in de sociaal-economische structuur. Tekenen van vernieuwing werden toen reeds zichtbaar. Thans ligt de jarenlange crisis van het Nederlandse socialisme achter ons.

De gedachte van de doorbraak heeft een tweeledige inhoud, een geestelijke en een maatschappelijke. Het beginselprogram van de Partij van de Arbeid laat over geen van beide ruimte voor misverstand. Blijkens het program erkent de partij de fundamentele betekenis van levensbeschouwing en geloofsovertuiging voor opvoeding en onderwijs en het innig verband tussen levensovertuiging en politiek inzicht, terwijl de maatschappelijke paragrafen een beroep doen op burgers, behorende tot uiteenlopende sociale levenskringen. Ik beleefde een moment van intense vreugde toen een

katholieke vriend in 1944 zei: voor mij is het socialisme de sociale uitbloei van mijn eigen christelijke geloofsovertuiging. Hij legde de sleutel voor de politieke vernieuwing op tafel. Protestanten zeiden op hun wijze hetzelfde. De humanistische bewustwording, welke voor zuivere, geestelijke verhoudingen in ons land van groot algemeen belang is, werd door de keuze voor het socialisme van katholieken en protestanten, bevorderd. Een zelfde harmonie als er in hoofd en hart van katholiek en protestant bestaat tussen hun geloofsovertuiging en de socialistische opvattingen over de inrichting van staat en maatschappij, kennen de humanisten. Hun humanistische levensovertuiging heeft voor hen op maatschappelijk terrein dezelfde consequenties als bij hun protestantse en katholieke partijgenoten. Kortom: het socialisme van vandaag heeft drieërlei fundering. De levensovertuiging plaatst zijn aanhanger voor een innerlijke noodzaak: op te komen voor de maatschappelijke consequenties van zijn geloof, zijn overtuiging. Handelend krachtens die noodzaak, heeft hij zijn medestrijders gevonden in de P.v.d.A.; zijn medestrijders van uiteenlopend geloof en verschillende sociale levenskring.

De doorbraak, de gedachte der brede volkspartij, heeft het socialisme in ons land bewegelijkheid van geest, groeikracht en aanpassingsvermogen gegeven. Aanpassingsvermogen is geen slapheid of opportunisme. Het hopeloze worstelen met statische maatschappijbeelden van voorheen gaf menige socialistische partij een doctrinair en ouderwets karakter. De Economist van 17 december 1955 zegt in een waarderend artikel over Gaitskell dat deze leider in 1959 of 1960 zijn eerste kans zal krijgen om Prime Minister te worden en dat Engeland dan een land zal zijn, waar één derde deel van alle families een auto zal bezitten en de helft een televisietoestel. Produkten van vernuftige uitvinders en fabrikanten zullen hun weerslag hebben op de volksgeest. Als de arbeider in menige industrie van morgen het meest lijkt op de laborant of beambte van vandaag, als hij en zijn gezin beschikken over meer woongerief en produkten der elektrotechnische industrie, als er eerst 5, dan 4½ dan 4 dagen per week wordt gewerkt, als vele verschillen tussen stad en platteland wegvallen doordat techniek en cultuur ook de plattelanders bereiken, wie kan dan nog opereren met oude clichébegrippen op sociaal gebied? En die gevaarlijke, boeiende, onontkoombare nieuwe maatschappij groeit temidden van de bestaande. Een politieke beweging die de mens van morgen in het vizier wil hebben en tegelijk wil vechten voor de leniging van de nood van de mens van vandaag, moet wakker zijn. De doorbraak, het nieuwe begin, hebben het socialisme in Nederland wakker gemaakt, realistisch, vrij van slepend dogmatisme, speels van geest.

In het beroeps- en bedrijfsleven, in allerlei gemeentelijke instellingen, in de organen der bedrijfsorganisatie, in de sportwereld en waar al niet meer, ontmoeten Nederlanders van uiteenlopende gezindheid elkaar. Op vele andere gebieden is de verzuiling de baas. Binnen de Partij van de Arbeid, zo hebben onze tegenstanders voorspeld, zal dat ook het geval zijn door de aanwezigheid der drie levensbeschouwelijke werkgemeenschappen. Het zou wel rustig zijn als alles definitief verzuild was in ons land. Blijkbaar begeren velen die rust en onderschatten de waarde van het geschakeerde geestelijke contact, dat zo kenmerkend is voor het leven van de P.v.d.A. Stellig staan we in de partij hier nog aan het begin van een ontwikkeling. Deze wordt bemoeilijkt door de eenzijdige geestelijke structuur van menige streek, gemeente,

wijk of buurt, welke een overeenkomstige eenzijdigheid meebrengt in partijafdelingen. Ook is men er nog lang niet aan toe, ten volle de geestelijke winst te trekken uit het contact van mensen van uiteenlopende overtuiging. Hier mag een gunstig effect worden verwacht van de ontwikkeling van de partij als werkgemeenschap, met haar talrijke, veelzijdig samengestelde werkcommissies en met haar gevarieerd gewestelijk en landelijk werk.

Toen velen na het verschijnen van het mandement in mei 1954 het uittreden der rooms-katholieke leden een tijd lang als bijna onvermijdelijk beschouwden, realiseerden we ons dat er méér dan een amputatie dreigde. Het ging om een structuurverandering, die hoogstens symbolisch maar niet feitelijk ongedaan gemaakt zou kunnen worden door een open stoel aan te schuiven in elke samenkomst met de aanduiding: gereserveerd tot terugkomst der katholieke socialisten. De doorbraak is geen programpunt, geen doel, geen hulpmiddel. De woorden socialisme, democratie, doorbraak, geven het wezen van de partij. Socialisme: het maatschappelijk doel; democratie: het staatkundig doel; socialisme en democratie als eenheid: het beeld ener samenleving met recht, vrijheid, gelijke kansen, welvaart voor allen; doorbraak: de verdediging dezer doeleinden in harmonie met en op grondslag van de eigen levensovertuiging door mensen uit alle levenskringen. Die verdediging wint aan kracht. Voormannen hebben pionierswerk verricht en een ganse reeks van geschriften en artikelen legt er getuigenis van af. In het land heeft hun woord weerklank gevonden, niet het minst onder jongeren. Zo is de doorbraak de koevoet onder het confessionalisme in de politiek, dat de kiezers het zicht op de werkelijke politieke problemen ontneemt. Zo is de doorbraak de sleutel geworden tot gezondmaking van de partijstructuur en van de verhouding tussen godsdienst en politiek. Waarlijk geen geringe bijdrage aan ons Nederlands maatschappelijk leven. Die sleutel, die koevoet moeten worden gehanteerd. Zo is de doorbraak een taak voor vandaag en morgen.

J. P. KRUIJT

VOLKSGEMEENSCHAP EN VERZUILING

Het is mijn overtuiging – en die van vele anderen, en niet alleen leden van onze partij – dat in toenemende mate het probleem, dat in bovenstaande titel ligt opgesloten, in de binnenlandse politiek van ons land het allerbelangrijkste facet is, dat bij een groot deel van deze politiek en van openbare beleidsvragen de achtergrond vormt en in een bepaalde richting stuwt, en waarvan de verdere ontwikkeling van doorslaggevende betekenis is voor de structuur en het leven van onze volksgemeenschap in de naaste en verdere toekomst, voor zover die van ons zelf afhangt. Wil ik dit aantonen, dan moet er geen verwarring zijn over de twee in het opschrift aangeduide begrippen. Het eerste is niet zo moeilijk; laat ik mij hier aansluiten bij de eerste twee zinnen van paragraaf 28 van ons beginselprogram 1947, aldus luidende: „De Partij beschouwt de Nederlandse natie als een in de historie gegroeide eenheid met eigen karakter, taal en cultuur. Het verkrijgen van een werkelijk nationale gemeenschap acht zij evenwel slechts mogelijk door consequente verwezenlijking der sociale gerechtigheid." De eerste zin van deze paragraaf constateert het feit van de historisch gegroeide eenheid, waarbij uiteraard de verscheidenheid, regionaal of anderszins: naar mentaliteit, instellingen, opvattingen, zelfs taal en cultuur niet mag worden ontkend. De tweede zin zegt, dat volksgemeenschap ook een opdracht inhoudt. In diepste wezen berust deze opdracht tot sociale gerechtigheid op de *verantwoordelijkheid,* die ieder voor de medemens behoort te gevoelen (paragraaf 17). Wanneer dit gevoel van verantwoordelijkheid ontbreekt, kan men niet van een echte gemeenschap spreken. Alweer: dat zulk een verantwoordelijkheid ook behoort te bestaan ten aanzien van mensen buiten onze volksgemeenschap wordt niet ontkend; daarover spreken andere paragrafen; maar voor ons onderwerp mogen wij daarover hier verder zwijgen. Dat verder wordt afgewezen een vulling van het begrip volksgemeenschap met een totalitair en egoïstisch nationalisme, dat tot een pseudo-religie wordt op grond van ras of ideologie, dat alle verscheidenheid van overtuiging gelijkschakelt aan deze ene ideologie en dat geen volkerengemeenschap erkent, blijkt duidelijk uit de geest van de partij en haar beginselprogram (zie bijvoorbeeld de paragrafen 17, 19, 29, 32–34). Dat voorts de overheid, als draagster van het burgerlijk gezag, gezien de verscheidenheid van levensovertuiging, daarmee rekening moet houden, de verdraagzaamheid betrachten en de geestelijke vrijheid eerbiedigen moet, maar dat dit nog niet betekent een *neutrale* staat, omdat deze ook zelf aan zedelijke normen is gebonden en de kerken de vrijheid behoort te waarborgen hun roeping te vervullen, ook al zal de staat zelf niet op de grondslag van een kerke-

lijke belijdenis kunnen staan (paragrafen 20, 23, 33, 34): dit alles heeft ook zijn implicaties voor onze visie op de Nederlandse volksgemeenschap.

Een definitie van verzuiling te geven is moeilijker. Ons land heeft een verscheidenheid van kerken en godsdienstige richtingen. Dit verschijnsel stel ik voor met de Angelsaksische term *denominationalisme* te betitelen. Wij vinden dit in ons land sedert de 16de eeuw, verder bijvoorbeeld ook in Engeland en de Verenigde Staten. Maar in de laatste twee landen is geen verzuiling, en in ons volk eerst sedert de laatste 100 jaar. *Denominationalisme is nog geen verzuiling.*

Uit het diepste wezen der kerken vloeit, overal ter wereld, de behoefte voort, haar leden op te voeden en te *vormen* in het geloof en gelegenheid te geven tot *bezinning* daarop en op de verhouding van geloof en leven. *Hier* ligt, evenals bij de hoofdopdracht, de prediking van het Evangelie, de Dienst der Sacramenten, de eredienst en liturgie, *geen verzuiling,* ook al geschiedt dit in onze tijd in de beslotenheid van de gemeente van Christus, en groeperen de lidmaten of hun kinderen zich in een vlechtwerk van groepen: bijbelclubs, catechisatiegroepen, wijkclubs, studieclubs, retraitegroepen, jeugdgroepen enz. Maar zodra de diaconaal-charitatieve en de apostolisch-missionaire opdracht van de Kerk aan de orde komt, moeten de leden uit hun beslotenheid treden, anders kunnen zij deze opdracht niet vervullen.

Bij ons Nederlands Protestantisme, in de kerken van de Afscheiding, heeft zich nu de lijn afgetekend, dat men op alle gebieden van het leven zich afzonderlijk ging organiseren, aldus de wedergeborenen afscheidend van de paganisten. Isolement werd een beginsel. Motieven: men wil de zwakke broeders beschermen tegen het gevaar van verlies van het eigen geloof in verbanden met andersdenkenden; een algemene organisatie gaat niet uit van „christelijke beginselen"; door bundeling van de eigen mensen kan men de eigen eenheid bevorderen en daarmee zijn invloed binnen het volk. Mutatis mutandus geldt dit alles evenzeer voor de rooms-katholieken.

Hier nu beginnen de gevaren van de verzuiling. Het is hier niet de plaats om te wijzen op de rampzalige nadelen van dit georganiseerd isolement voor de Kerk zelf. Wat moet er van haar dienst aan het gehele volk en van haar apostolaat, die een open houding naar de wereld vereisen, terecht komen, wanneer haar lidmaten zich afzonderen op alle gebieden? Men heeft wel, naast een persoonlijk apostolaat, een soort van institutioneel apostolaat geconstrueerd, maar dit blijft bij een constructie. Het is wel duidelijk gebleken, dat een, uiteraard antithetisch ingestelde, confessionele organisatie, die bovendien nog groepsbelangen heeft te verdedigen, als zodanig eerder afstotend dan apostolisch inwerkt op mensen van andere richting. Hier is het echter mijn taak te wijzen op het gevaar voor de volksgemeenschap. In hoeverre hier gevaren liggen hangt van allerlei omstandigheden af.

Wij kunnen oog hebben voor het derde der drie bovengenoemde motieven, namelijk in de periode van emancipatie. Onze volksgemeenschap in de vorige eeuw was onaf. Drie grote groepen: rooms-katholieken, gereformeerden (en een deel der orthodoxe hervormden) en socialistische arbeiders (daarnaast zou men nog de boeren als vierde, maar dan levensbeschouwelijk niet-homogene groep kunnen noemen) hebben hun afzonderlijke organisaties op velerlei gebieden gevormd en daarmee op den duur hun rechtmatige plaats in de gehele volksgemeenschap gekregen. Het is een grote teleurstelling geweest, voor velen van allerlei godsdienstige richtingen, dat, na de

voltooiing van dit emancipatieproces, rooms-katholieken en gereformeerden hun isolement eerder versterkten dan afzwakten. Wij kunnen voorts begrijpen, dat er verschillende levensstijlen in ons volk zijn, en het voortbestaan daarvan, zij het niet in verstarde vorm, kan zelfs een verrijking van onze volksgemeenschap zijn mits . . . zij bevruchtend op elkaar kunnen inwerken. Maar dat gebeurt niet bij een geleidelijke toeneming van het isolement.

Het volslagen gebrek aan overeenstemming in ons volk ten aanzien van de verzuiling, ja zelfs over de vraag òf en in hoeverre er verzuiling is, wordt m.i. ook veroorzaakt door de verwarring van de begrippen denominationalisme en verzuiling. Ons volk (evenals een aantal andere volken) is verdeeld in een aantal godsdienstige denominaties. Dat is een tragisch feit – tragisch voor de Christenheid, maar ook, juist door de verzuiling, voor onze volksgemeenschap. Maar dit tragische feit helpt men niet uit de wereld door te jammeren om eenheid. De enige hoop ligt in de groei van het oecumenische besef en de voortgang van het oecumenisch gesprek. Dat kan onmogelijk geforceerd worden.

Zolang er denominationalisme is, zolang is er begrijpelijkerwijze èn noodzakelijkerwijze isolement . . . tot aan een zekere grens (zie boven). Verzuiling begint, waar die grens wordt overschreden, en waar tegelijkertijd de gevaren beginnen te werken zowel voor de kerken als voor de gehele volksgemeenschap. Waar die grenzen in concreto liggen, daarover wordt zeer verschillend geoordeeld, maar in principe erkennen alle kerken en groeperingen in ons land ze: heel duidelijk worden zij aangegeven in het Herderlijk Schrijven vanwege de Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk; in het Bisschoppelijk Mandement 1954 worden ook de gevaren van eenheid en geslotenheid der rooms-katholieken even aangegeven (paragrafen 13–16), al is het uiteindelijk resultaat, dat deze eenheid en geslotenheid al heel sterk moeten prevaleren boven de vrijheid en openheid . . . Van de anti-revolutionairen spreekt prof. dr. R. Schippers (in zijn brochure: „Het mandement, de verzuiling en onze strijd tegen de doorbraak"), zonder zijn afwijzing van de doorbraak prijs te geven, toch wel duidelijke woorden over de gevaren van de verzuiling.

Ondanks dit gebrek aan consensus in ons volk wil ik toch pogen enkele criteria voor bovenbedoelde grens aan te geven *in verband met gevaren voor de volksgemeenschap*. Ik noem er voorlopig een negental; wellicht zijn er meer. Verzuiling, d.i. de verdeling van een volk in geïsoleerde levensbeschouwelijke blokken, begint daar:

1. waar deze geïsoleerde blokken persoonlijke contacten tussen andersdenkenden en gezamenlijke activiteiten in het openbare leven *buiten* de contacten tussen besturen of vertegenwoordigers van organisaties schaars maken;

2. waar het streven naar het versterken van de invloed van het blok of onderdeel daarvan begint te overheersen boven het behartigen van het algemeen welzijn (dit geldt uiteraard ook voor niet-levensbeschouwelijke blokken);

3. waar men zo gewend is geraakt aan de sleur van het traditionele schema met slechts twee alternatieven: algemeen, maar dan neutraal òf levensbeschouwelijk, maar dan geïsoleerd, dat men geen fantasie kan opbrengen om nu eens nieuwe vormen te scheppen en te aanvaarden van samenwerking zonder loochening van levensbeschouwelijke punten;

4. waar kerken enerzijds als „acquisitie-apparaten" (Dippel) van confessionele

organisaties optreden en anderzijds de bonafide organisaties der „anderen" aan haar lidmaten ontraden of met zachte of scherpe sancties verbieden;

5. waar het isolement zich gaat uitstrekken over activiteiten van technische en zakelijke aard of over activiteiten die door elke groep op dezelfde wijze worden uitgeoefend, zodat het motief: vorming in en bezinning op eigen geloof en zedeleer, niet kan gelden;

6. waar men door het voortdurende en zich nog verscherpende isolement zo zeer vervreemd raakt van „andersdenkenden" en door de eeuwig zich herhalende polemiek, die, althans in lagere regionen, veelal niet op hoog geestelijk peil staat, zo bevooroordeeld, dat er een wantrouwen, zo niet haat bij velen ontstaat jegens personen buiten de zuil, en het ethisch dualisme, zo vaak tegenover „vreemden" aangewend, veelvuldig wordt toegepast;

7. waar men te uitsluitend let op de eenheid in eigen groep en de eenheid (zij het in verscheidenheid) van het gehele volk daaraan desnoods opoffert;

8. waar door dit alles de verzuiling een systeem begint te worden, dat zichzelf automatisch versterkt;

9. waar, tenslotte, door de beperktheid der middelen, desiderata in ons volksleven niet kunnen worden vervuld, omdat het ongesplitst niet mag, en gesplitst te duur wordt, te weinig efficiënt, of daarvoor te weinig goede gespecialiseerde krachten aanwezig zijn.

Men zou nu, zo objectief mogelijk, aan de hand van deze negen – of meer – criteria de situatie in ons land gedetailleerd moeten onderzoeken. Ik kan dit in dit korte bestek niet doen, hoop er later op terug te komen. Hier kan ik dus alleen mijn voorlopige conclusie geven, dat de grens bij verschillende punten reeds is overschreden, en soms zelfs ver. Met name kan 8 niet geloochend worden: de verzuiling is bij ons een systeem geworden, zij het nog niet volledig, maar *het versterkt zich automatisch,* vooral tengevolge van het onder punt 1, 3, 4 en 6 vermelde. Onze volksgemeenschap is daardoor in gevaar en dat vervult velen, van allerlei godsdienstige richting, met onbehagen, ook waar men geen geestelijke verschillen wenst te verdoezelen, geen hoogstaande geestelijke strijd wil mijden, het 19de eeuwse begrip „neutraliteit" hartgrondig verfoeit, dat immers in die tijd de dwingelandij van een liberale „zuil" betekende. Wij weten waarachtig wel, dat ons Nederland nog iets meer is dan een groot „Hotel Pays-Bas", onder welks dak wij wel samen wonen, maar goed geïsoleerd in afzonderlijke kamers, met vermijding van de open ruimten, en waarvan de gerant, naar evenredigheid van de zieltjes, porties subsidies, zendtijd, zetels e.d. uitdeelt. De laatste oorlog leerde ons gelukkig dat dit schrikbeeld van een „hotel-natie" een karikatuur is, maar de bange vraag, die ons bezig houdt, is deze: hoe lang nog blijft dit beeld een karikatuur?

De hoop, dat de vernieuwingsdrang voor en vlak na de bevrijding ons van het systeem zou verlossen, is grotendeels in rook opgegaan. De twee enige wezenlijke vernieuwingen in dit opzicht, namelijk: 1. de omzetting van de Hervormde Kerk van „hotelkerk" tot Christus-belijdende volkskerk en 2. de vernieuwing in de socialistische beweging, leidend tot de oprichting van de Partij van de Arbeid, blijven ons geloof en onze hoop wakker houden.

Op de eerstgenoemde vernieuwing, hoe vèrstrekkend ervan ook de gevolgen

kunnen zijn, kan ik in een kort artikel niet dieper ingaan. De tweede vernieuwing beperkt zich tot het politieke terrein. En toch gaat zij verder. Volksgemeenschap betekent: verantwoordelijkheid voor elkaar willen hebben. Op het gebied van levensbeschouwing wil dat zeggen, met de woorden van Banning in een nog te publiceren stuk: een vorm van samenwerking scheppen, die berust op *wederzijdse verantwoordelijkheid voor elkaars geestelijk bezit.* Dit betekent niet *alleen,* dat men de andersdenkende een zo groot mogelijke vrijheid gunt, ook niet *alleen,* dat men zo nu en dan in een overkoepelende conferentie gesprekken voert — die overigens tot dusverre tot niets verplichten en de feitelijke toestand laten zoals hij is — het betekent *mede,* dat men met behoud van zijn eigen geestelijk bezit, de ander en zijn waarheid wezenlijk ernstig neemt, samen met hem zoekt naar wat vereent en in persoonlijke samenwerking arbeidt op de verschillende terreinen van het leven. Dan leert men elkaar en elkaars diepste waarheid, al samen sprekend en samen werkend, beter begrijpen en *zich om elkaar bekommeren.* Dan pas kan er de onderlinge solidariteit opbloeien, die het diepste wezen vormt van een volksgemeenschap. Er blijft dan waarachtig nog genoeg distantie en zelfs strijd tussen de levensbeschouwingen over, maar dat is dan een volkomen *geestelijke* strijd. En dat is een totaal andere sfeer dan die van de huidige gewapende vrede tussen de, langs de verschillende, met prikkeldraad versperde antithetische loopgraven, in het gelid opgestelde zuilenregimenten. Daar zijn ook bondgenootschappen, variërend van een mariage de raison tot een tijdelijke entente cordiale. Niemand ontkent dat daarbij, vooral in de aanvang, geestelijke motieven en pastorale bezorgdheid golden, maar het blijkt dat, bij de toespitsing van het zuilensysteem, de strategen, die succes, expansie, overwinning beloven, de overhand krijgen.

Die nieuwe, totaal andere sfeer nu bestaat op het ogenblik binnen de Partij van de Arbeid tussen personen en groepen van verschillende levensbeschouwing. Versterkt door de banden van kameraadschap, ontstaan uit tien jaren van gezamenlijke gesprekken en arbeid, wordt zij vreugdevol ervaren en is vol belofte voor een herstel van onze versplinterde volksgemeenschap. Zou deze sfeer nu ook kunnen ontstaan op het gebied van de maatschappelijke organisaties?

Hoewel overbodig mag hier wel eens met alle duidelijkheid gezegd worden, dat dit alleen kan op basis van *volledige vrijwilligheid* na verbetering van het klimaat. Ik kan mij heel moeilijk verplaatsen in de gedachtengang van de schrijver(s) van het pamflet O 56. Maar als ik daar een verklaring van vermoed, is het het geblinddoekt zijn door de waanidee, dat de voorstanders van de politieke doorbraak er naar zouden streven, een meerderheid te formeren voor een soort van algemene zuil, die dan bestaande levensbeschouwelijk instellingen en organisaties gaat afbreken. *Men bestrijdt geen zuilen met een nieuwe zuil.* Hoe zou men overigens, als men met hart en ziel democraat is, vrije organisaties kunnen, laat staan willen aftakelen? Het gehele Nederlandse volk, zij die in de open ruimte staan en zij die leven in gesloten zuilen, moet de lijn willen ombuigen. Spontane krachten, opwellend uit verschillende geestelijke diepten, moeten bereid zijn de overwoekerende korst aan de oppervlakte, het harnas van de zuilenstructuur, te doorbreken om geleidelijk aan, van harte en vrijwillig, nieuwe vormen van samenwerking te scheppen en te doen bloeien. En wie om zich heen kijkt, ziet deze spontane krachten werken, overal. Alleen de strategen van de voortgezette stellingen-oorlog (want vrede is het niet) schijnen er blind voor te zijn.

In concreto. De gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs is tot stand gekomen met instemming van de socialistische beweging, en ook de Partij van de Arbeid zal helpen haar loyaal uit te voeren. Verscheidenen van haar leden sturen hun kinderen naar levensbeschouwelijke scholen of jeugdverenigingen, evenals zij somtijds zelf lid zijn van levensbeschouwelijke organisaties. Daartoe hebben zij niet alleen het volste recht, maar zij worden er ook niet op aangezien. Maar dat betekent nog niet, dat men zich niet gemeenschappelijk bezint op het vinden van nieuwe vormen. Is het bijvoorbeeld niet merkwaardig dat, terwijl Abraham Kuyper zich tegen confessionele ambachts-, industrie-, technische scholen verklaarde (De Gemene Gratie III, uitgave 1904, p. 408–409) – Fedde Schurer heeft daar laatst nog eens op gewezen in de „Friese Koerier" – men rustig doorgaat voor dit onderwijs ook het schema van het algemeen vormend onderwijs toe te passen? Hier is één voorbeeld van wat ik noemde het mechanisch automatisme der zuilen-perfectionering. Op zulke verschijnselen moet men zich bezinnen *ook binnen de zuilen.*

Ook ten aanzien van andere zaken. Bijvoorbeeld de gratuite bewering: „socialisme maakt onkerkelijk", in alle toonaarden herhaald. Geen onderscheid wordt gemaakt tussen vroeger en huidig socialisme, of tussen directe of indirecte samenhang. Van de resultaten van sociaal onderzoek wordt niet gewaagd, zelfs niet van christelijke of katholieke onderzoekers, onlangs bijvoorbeeld nog dat in enige Nijmeegse dissertaties, die van pater dr. Staverman over de „Buitenkerkelijkheid in Friesland" (1954) en die van dr. A. van de Weyer O.F.M. Cap. over de religieuze praktijk in Tilburg, die beiden het verband heel wat minder simplistisch zien. Een vergelijking: statistisch kan worden aangetoond dat, in het begin van onze eeuw, de rooms-katholieke bevolking het hoogste percentage van criminaliteit vertoonde. Men stelle zich nu voor dat iemand, uitgaande van deze correlatie, 1e. *directe* samenhang zou zien; 2e. dit zonder meer op het *huidige* katholicisme zou toepassen en 3e. daarbij zelfs van *schuld* zou spreken: geen denkend mens zou zulke beweringen ernstig nemen. Maar de gevolgtrekkingen van sommige zuilen-apologeten – daarbij hun eigen deskundige onderzoekers verloochenend – uit de *vroegere* sterke correlatie tussen socialisme en onkerkelijkheid, zijn in wezen even ongerijmd.

De politieke doorbraak roept op tot bezinning op alle aspecten van de verzuiling, ook van de maatschappelijke organisaties, een bezinning in *alle* kringen. Kan er een communis opinio worden gevormd ten aanzien van de gevaren voor ons volk als geheel, dan is het mogelijk, dat die gevaren worden vermeden en gezamenlijk nieuwe vormen worden opgebouwd. Dat is een lange weg, dat zal veel tijd, geduld en tact vereisen, dat vereist een verbetering van de gehele sfeer – en toch is dit de enige wijze, waarop ons volk tot een ware gemeenschap kan uitgroeien.

G. F. VAN WALSUM

OVERHEID EN KERK

Dat de P.v.d.A. in haar beginselprogram een paragraaf wijdt aan de kerken mag gezien worden als een uiting van het streven naar vernieuwing waaraan de Partij haar ontstaan dankt.

Men kan zich nauwelijks voorstellen, dat vroeger in het beginselprogram van een socialistische partij de kerken genoemd zouden hebben kunnen worden en zo dat al het geval zou zijn geweest, dan zou het naar alle waarschijnlijkheid in negatieve zin zijn gebeurd, d.w.z. om zich te verweren tegen al dan niet terecht veronderstelde pretenties van de kerken.

Artikel 34 van het beginselprogram van de P.v.d.A. spreekt echter allerminst in negatieve zin over de kerken. Het verweert zich niet tegen de kerken, maar neemt deze veeleer in bescherming. Het waarborgt de kerken de vrijheid hun roeping te vervullen met betrekking tot de verkondiging van hun boodschap, zowel als ten aanzien van hun dienstbetoon aan de wereld. Het erkent dat de kerken het tot hun taak kunnen rekenen ter wille van het geestelijk en zedelijk heil van het volk hun woord te spreken met betrekking tot het staatkundig en maatschappelijk leven.

Hier wordt men dus geconfronteerd met het opzienbarend verschijnsel, dat een socialistische partij voor de kerken in het krijt treedt en het geschiedt nog degelijk en grondig ook.

De vrijheid van de kerken, die men gegarandeerd wil zien, heeft een tweeledig aspect. Het gaat om de verkondiging van hun boodschap en daarnaast om het dienstbetoon aan de wereld. De verkondiging van de boodschap, dat is de prediking van het Woord van God en de bediening van de sacramenten. Daarmede heeft de overheid zich niet in te laten; daarin moeten de kerken vrij zijn. Het dienstbetoon aan de wereld, dat is dat deel van de taak van de kerken dat met de verkondiging onmiddellijk samenhangt, ja daarvan het uitvloeisel is. Zoals Jezus Christus, als Heer der kerk, zich heeft geopenbaard in woord en daad, zo heeft ook de kerk dat te doen. Zij heeft de liefde van Christus voor een wereld in nood niet alleen te prediken, maar ook vóór te leven, d.w.z. met de daad te demonstreren. En daarbij valt niet alleen te denken aan de eigen kring van hen, die tot de kerk behoren — „de huisgenoten des geloofs" — maar in beginsel aan allen, die in nood verkeren of hulp behoeven.

Dat dienstbetoon aan de wereld, dat is de diaconia, die nadat zij dikwijls verschrompeld was tot een benepen liefdadigheid, een eerherstel heeft ondergaan doordat zij uitgegroeid is tot een brede maatschappelijke zorg, die aangepast is aan de moderne opvattingen, die op dat terrein tot ontwikkeling zijn gekomen.

Maar hierbij blijft het echter niet, het beginselprogram gaat nog veel verder. De kerken hebben iets te maken met dragen van verantwoordelijkheid voor het geestelijk en zedelijk heil van het volk en daarom erkent het beginselprogram, dat zij het tot haar taak kunnen rekenen hun woord te spreken met betrekking tot het staatkundig en maatschappelijk leven, d.w.z. zich met het staatkundige en maatschappelijke leven te bemoeien. Maar dit houdt tevens een beperking in. De kerken mogen zich maar niet lukraak met het staatkundig en maatschappelijk leven bemoeien. Dit is alleen gerechtvaardigd en behoeft dus slechts dan gerespecteerd te worden, wanneer het gebeurt ter wille van het geestelijk en zedelijk heil van het volk. Om een voorbeeld te noemen: wanneer een van de kerken zich met een vertoog tot de regering zou wenden om ons kiesstelsel te wijzigen, dan gaat zij haar boekje te buiten, tenzij zij zou kunnen aantonen dat het geestelijk en zedelijk heil van ons volk of één van beide daarbij in het geding zouden zijn. En een andere beperking is deze, dat de kerken zo zij zich geroepen voelen zich met het staatkundig en maatschappelijk leven in te laten, zich er toe hebben te beperken hun woord te spreken, d.w.z. tot het getuigenis. Zij mogen overheid en volk aanspreken met hun getuigenis, maar zij overschrijden hun grenzen, wanneer zij met machtsmiddelen in het staatkundig en maatschappelijk leven gaan ingrijpen of, wat nog bedenkelijker is, zich zelf ook als een politieke of sociale machtsorganisatie formeren.

Dit artikel uit het beginselprogram moet gezien worden tegen de achtergrond van de Duitse bezetting. Het nationaal-socialisme immers duldde de kerken alleen voor zover zij zich binnen de enge kerkmuren hielden en zich strikt beperkten tot het persoonlijke zieleheil, d.w.z. tot die andere, onzichtbare wereld, waarover de kerken zich druk maken en die sommigen gemakshalve — of spreekt hier ook onbegrip mee? — onder de noemer van het hiernamaals menen te kunnen brengen. Het is duidelijk dat er in deze opvatting eigenlijk voor het dienstbetoon van de kerken aan de wereld geen plaats is. Het nationaal-socialisme beschouwde dit in wezen als een zaak van de overheid en zag hier in beginsel geen taak voor de kerken. Het is eveneens duidelijk, dat in deze gedachtengang voor enige bemoeiing van de kerken met het staatkundig en maatschappelijk leven geen plaats was, zelfs niet in de vorm van een getuigenis. En zelfs de vrijheid van de kerken met betrekking tot de verkondiging van hun boodschap bleef niet onaangetast, omdat de nationaal-socialistische machthebbers maar al te gauw klaar stonden met de bewering, dat de prediking geen verkondiging meer was, maar politiek.

Het is de onvergankelijke eer van de kerken geweest, dat zij zich daarbij niet hebben neergelegd, maar gedurende de gehele bezettingstijd in woord en daad daartegen in protest hebben geleefd en door aldus te handelen, hebben zij schone bladzijden aan het verzet toegevoegd.

De betekenis van artikel 34 van het beginselprogram is dus allereerst, dat de P.v.d.A. zich wat de kerken betreft distantieert van de opvattingen van het nationaal-socialisme, die wij in de bezettingstijd hadden leren kennen. Men kan zich nu, nauwelijks tien jaar later, haast niet meer voorstellen, dat het toen van belang kon worden geacht duidelijk te laten uitkomen, dat men zich met die opvattingen in generlei opzicht wenste te vereenzelvigen.

Maar als dit uitsluitend de bedoeling van artikel 34 was geweest, dan zou het nog

slechts historische waarde hebben en zou men het bij de eerstvolgende herziening van het beginselprogram gevoegelijk kunnen schrappen.

In dit artikel wordt ook het doorbraak-karakter van de P.v.d.A. onderstreept. Een partij, die op de voorgrond stelt dat er een innig verband is tussen levensovertuiging en politiek inzicht en dus ook tussen geloof en politiek inzicht, zal er waarde aan hechten het kerkelijke deel van het Nederlandse volk duidelijk te maken, dat zij een open oog heeft voor de dingen, die voor die landgenoten essentieel zijn. En dit gebeurde hier omdat dit artikel ook in zijn formulering begrip toont voor de gedachten omtrent taak en roeping van de kerk, die in de kerkelijke kringen in de bezettingstijd sterker dan ooit te voren waren gaan leven. De indruk die het maakte, toen ik, uitgenodigd de Synode van de Nederlands Hervormde Kerk in te lichten omtrent de oprichting van de P.v.d.A., van dit artikel gewaagde, blijft één van mijn merkwaardigste herinneringen. Men beschouwde het als een gebeurtenis, dat zo iets in het politieke leven van ons land mogelijk was gebleken. En die herinnering is des te merkwaardiger, wanneer men zich er rekenschap van geeft hoe gauw men er weer aan gewend was en het zelfs geheel vergeten is.

Banning heeft in zijn toelichting op het beginselprogram gezegd, dat dit artikel daarin opgenomen werd om de kerkelijke partijgenoten te steunen in de strijd, die zij in hun eigen kring hebben te voeren. Blijkbaar bedoelde hij daarmee, dat zij met dit artikel in de hand konden bewijzen, dat hun partij niet zo goddeloos of ongodsdienstig of onkerkelijk was als hen wel werd voorgehouden en in ieder geval voor de kerken niet gevaarlijk. Ik geloof, dat het artikel meer wilde. Het wilde ook de kerkelijke wereld duidelijk maken, dat men, wanneer men het democratisch-socialisme kon aanvaarden, zich er niet van hoefde te laten weerhouden lid van de P.v.d.A. te worden. Ik meen dat ik mij ook op dit artikel kan beroepen, wanneer ik betoog, dat de P.v.d.A. niet op het standpunt van godsdienst privaatzaak staat. Want ik kan mij in een partij, die dat standpunt huldigt, zulk een artikel niet voorstellen, alleen al omdat het ondenkbaar is, dat die partij zich zorgen zou maken om het getuigenis der kerken met betrekking tot het politieke en maatschappelijke leven. En ik beluister in dit artikel ook iets van de afwijzing van de neutraliteit van de staat in vulgaire zin, omdat bij die gedachte niet past de aandacht, die hier gegeven wordt aan het geestelijk en zedelijk heil van het volk. En wat in dit artikel bovenal van waarde is, is de opvatting van kerk en staat, die daarin tot uiting komt. Kerk en staat, die ieder hun eigen taak en roeping hebben, die elkander over en weer aanspreken en dus beïnvloeden en die elkanders grenzen eerbiedigen en dus elkander niet overheersen.

Dit alles heeft natuurlijk alleen maar waarde wanneer het niet alleen maar ten pleziere van de kerkelijke partijgenoten is neergeschreven en misschien ook nog tot stichting van onze kerkelijke landgenoten, maar voor de gehele partij geldt.

In die zin heeft het artikel nog ten volle zijn actualiteit behouden. Dit geldt met name ook ten aanzien van de beperkingen, waarvan hiervoor werd gesproken. Wanneer het mandement van de bisschoppen zoveel verzet heeft opgeroepen, dan is dat mede omdat men dat niet als een zuiver getuigenis kon zien, maar er ook het machtselement in aanvoelde, waarbij nog niet eens in de eerste plaats gedacht behoeft te worden aan de kerkelijke tuchtmiddelen, die er in aan de orde kwamen. Dat het Herderlijke Schrijven van de Generale Synode van de Nederlands Hervormde Kerk een

betere ontvangst ten deel viel, moet toegeschreven worden aan het feit, dat dit element daarin volkomen ontbrak, meer nog dan aan de omstandigheid, dat men in dat schrijven steun zou menen te kunnen vinden voor de doorbraakgedachte. In ieder geval kan men met een beroep op dat artikel nooit bezwaar maken tegen de protesten tegen het mandement der bisschoppen, omdat de erkenning van de vrijheid der kerken tot het spreken over het staatkundige en maatschappelijke leven en zelfs de bereidheid tot het luisteren naar hun getuigenis niet impliceert, dat men datgene daarin wat men als onjuist ziet niet zou mogen bestrijden.

En is ook de weerstand tegen het hardnekkige streven om alle rooms-katholieken in één partij te verenigen, niet verklaarbaar wanneer men zich realiseert, dat dit toch wel heel dicht in de buurt van de vorming van een kerkelijke machtsformatie komt, te meer waar het door de geestelijkheid zo krachtig ondersteund wordt?

Aan de andere kant kan, om nog even bij de actualiteit te blijven, de erkenning van de vrijheid van de kerken ten aanzien van hun dienstbetoon aan de wereld, ons wel eens in de weg zitten, wanneer wij vaststellen, dat op het terrein van het maatschappelijk werk een steeds verder voortgaande splitsing naar levensbeschouwelijke richting zich voordoet, die onze kritiek oproept omdat zij het voortschrijden van de verzuiling bevordert, al betekent de erkenning van de vrijheid der kerken ten deze niet, dat men alles wat op dit gebied wordt aangediend, zonder meer heeft te accepteren en nog minder dat de overheid het heeft te subsidiëren. Vrijheid betekent immers in dit verband niet een vrijbrief, dat men maar willekeurig zijn gang kan gaan, maar wel de garantie dat men niet gedwongen zal worden tegen zijn geweten in te handelen.

J. IN 'T VELD

ORDENING EN VRIJHEID

De Partij van de Arbeid schroomt niet er voor uit te komen, dat zij een overtuigd voorstandster is van ordening van het maatschappelijk leven. Wij hebben te veel slechte ervaringen opgedaan met een tekort aan ordening dan dat wij nog langer zouden kunnen geloven in de heilzame werking van het ongeordende, vrije spel der maatschappelijke krachten.

De vraag is zelfs gerechtvaardigd, of er ook buiten de P.v.d.A. nog wel iemand te vinden is, die dit vrije spel onbelemmerd zijn gang zou durven laten gaan. Ik vermoed, dat men hem met het bekende lantarentje zal moeten zoeken.

Het eigenlijke geschilpunt, dat de gemoederen verdeeld houdt, ligt dan ook niet zo zeer in het al dan niet aanvaarden van de ordeningsgedachte; haar principieel afwijzen durft eigenlijk niemand. Zelfs zij, die haar in theorie hartgrondig zeggen te verfoeien, blijken er in de praktijk dikwijls heel niet afkerig van. Alleen gaat het dan om een bijzonder soort ordening, waar de P.v.d.A. nu juist weer niet veel van moet hebben.

Wie het probleem zuiver wil stellen, zal daarom niet zijn toevlucht kunnen nemen tot het zwart-wit-procédé in de zin van „vóór of tegen ordening", maar hij zal zich moeten verdiepen in de vraag, *hoe ver* de verschilende partijen met ordening willen gaan en *in welke vormen* zij de ordeningsgedachte willen verwezenlijken.

Voor de P.v.d.A. staan dan, naar ik meen te mogen zeggen, twee beginselen voorop.

In de eerste plaats zal de ordening niet verder mogen gaan dan voor het bereiken van de algemene doeleinden van de Staat, het bevorderen van sociale gerechtigheid en bestaanszekerheid en het scheppen van de gunstigst mogelijke voorwaarden voor de ontwikkeling der menselijke persoonlijkheid, strikt nodig is. Nauw daarbij sluit aan, dat aan lagere organen en het vrije maatschappelijk leven moet worden overgelaten, wat zonder schade voor het hogere algemeen belang *kan* worden overgelaten.

In de tweede plaats zal ook in het ordeningsstreven de rechtsgedachte moeten worden geëerbiedigd, hetgeen o.a. mee brengt, dat gewaakt moet worden tegen het overwoekeren van het algemeen belang door allerlei groepsbelangen.

Toetsen wij nu, wat er zich in onze maatschappij aan ordening voordoet, aan deze beide beginselen, dan blijkt veel deze toets niet te kunnen doorstaan. En dat geldt dan, merkwaardig genoeg, juist die vormen van ordening, waaraan de zgn. tegenstanders van ordeningsmaatregelen hun hart verpand hebben.

Ik denk hierbij met name aan de velerlei kartels, prijsafspraken en andere ondernemersovereenkomsten, die soms zó ver gaan, dat zij in feite op sluiting van een

bedrijfstak neerkomen. Al dit soort overeenkomsten is niet in de eerste plaats gericht op het algemeen belang, maar op het veilig stellen van groeps- en individuële belangen. De consument zit daarbij in de hoek, waar de slagen vallen.

Daartegenover zal ordening, zoals wij ons die voorstellen, het algemeen belang hebben te dienen en dus, naast het ondernemersbelang, ook het consumenten-belang in het oog moeten houden.

Laat ik als voorbeeld nemen het bouwbedrijf, waarmede ik door omstandigheden wat nauwer in aanraking ben gekomen. Dit bedrijf, met inbegrip van de productie van en de handel in bouwmaterialen, is overdekt met een net van ondernemers-overeenkomsten. Het meest berucht zijn de zgn. opzet-contracten, die de aannemingsprijzen dikwijls opdrijven met bedragen, welke alle perken van redelijkheid en oirbaarheid te buiten gaan. Daarnaast zijn er nog tal van andere vormen van prijsafspraken, zoals in het schildersbedrijf, de kalkzandsteenindustrie, bij de timmerfabrieken, om er maar enkele te noemen. En dan is er nog de overeenkomst, de zgn. B.S.B., welke beoogt beunhazen uit het vak te weren. Al deze overeenkomsten worden verdedigd met het argument, dat zij nodig zijn om het bedrijf gezond te maken en dat karakter hebben zij natuurlijk ook wel enigermate. Wat ontbreekt, is echter de contrôle en daarmede de garantie, dat de afnemer niet onevenredig wordt belast en het bedrijf niet meer dan strikt nodig gesloten wordt gehouden.

Wij gunnen de ondernemer een redelijk bestaan, maar wij voelen niet voor vormen van samenspanning, die de afnemer het vel over de oren halen.

Wanneer *wij* spreken over ordening van het bouwbedrijf, gaan onze gedachten allereerst in de richting van het streven naar evenwicht tussen productie en behoefte op een wat langere termijn, zodat toestanden, als wij gekend hebben in de jaren 1936 en 1937, toen het bouwbedrijf getroffen werd door een ongekende malaise, ons bespaard blijven.

Wij werken verder graag mede aan het weren van beunhazen, mits het daarop gerichte beleid niet uitsluitend in handen van het bedrijf zelf gelegd wordt.

Wij willen mee helpen om, door betere organisatie en met name door meer continu werken mogelijk te maken, de arbeidsproductiviteit in de bouwnijverheid op te voeren, mits de voordelen daarvan niet uitsluitend aan de aannemers ten goede komen. Vandaar ons aandringen op een nationaal bouwbedrijf als contrôle-apparaat. Was er inderdaad vrije concurrentie, waarvan zo hoog opgegeven wordt, dan lag de zaak anders. Maar ieder weet wel, dat er van vrije concurrentie in het bouwbedrijf en de meeste verwante bedrijfstakken geen sprake is.

De beide standpunten tekenen zich aldus vrij scherp af. Natuurlijk ligt het niet overal even duidelijk als in het bouwbedrijf, maar in het algemeen kan toch gezegd worden, dat het standpunt van de P.v.d.A. is: wat minder van die private ordening, wat meer vrije concurrentie, althans een bescherming tegen te ver gaande prijsafspraken, maar vooral wat meer ordening in grote stijl, d.w.z. een ordening, welke gericht is op een evenwichtiger economische en sociale ontwikkeling op de basis van gerechtigheid.

Nu wordt tegen ordening, zoals de P.v.d.A. die voorstaat, aangevoerd, dat zij de persoonlijke vrijheid in gevaar brengt. Het verst gaat in deze richting het blad

„Burgerrecht", dat het zelfs durft bestaan ons te verwijten, dat ons ordeningsstreven op den duur moet uitlopen op eenzelfde soort dictatuur als die van het communisme. Anderen gaan niet zó ver, maar vinden het toch wel een aardig spelletje het streven van de P.v.d.A. in discrediet te brengen door haar aan te wrijven, dat de persoonlijke vrijheid bij haar niet veilig is.

Het vraagstuk, waarmede wij hier geconfronteerd worden, is ongetwijfeld hoogst belangrijk. Het spijt mij daarom te moeten constateren, dat de wijze, waarop onze tegenstanders menen zich van dit probleem te moeten afmaken, in de regel blijft beneden het peil, dat men bij de behandeling van een zó gewichtig onderwerp zou mogen verwachten.

De vraag, of ondernemersovereenkomsten, die zich aan elke openbare contrôle onttrekken, de vrijheid niet meer belagen dan bijv. een stelsel van publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie, dat de rechten van het individu met zoveel mogelijk waarborgen omgeeft, wordt gewoonlijk niet eens aangeroerd.

Toch is het zeker de moeite waard het vraagstuk ook eens van deze zijde te bekijken. In menige bedrijfstak is het net al zó sterk dicht getrokken, dat het voor een buitenstaander haast niet meer mogelijk is daarin binnen te dringen. Sprekende voorbeelden zijn de margarine-industrie en de radio-industrie. Het soda-kartel bleek zó machtig, dat het alleen met belangrijke steun van de Staat mogelijk was in ons land een nieuw soda-bedrijf te stichten. Zo nu en dan ontstaan complete bakkers- en slagersoorlogen, als er eens een vakgenoot uit de band springt en brood of vlees aanbiedt tegen een lagere dan de overeengekomen prijs. Toen de kalkzandsteenindustrie een vreemde eend in de bijt zag verschijnen, kende men geen rust, vóórdat ook deze in het kartel was opgenomen. In het drukkersbedrijf tracht men het de niet-georganiseerde patroons zo lastig mogelijk te maken. En in de wereld van het bouwbedrijf is het ongeveer hetzelfde.

Dit betreft dan alleen nog maar de producenten. Met de consument is het niet veel beter gesteld. In naam is hij vrij. Natuurlijk kan hij zijn inkomen besteden op de wijze, die hem het beste lijkt. Maar als gevolg van prijsafspraken, e.d. betaalt hij dikwijls meer dan redelijk verantwoord is. Door het gesloten houden van een bedrijfstak wordt zijn keuze beperkt. En suggestieve reclame beïnvloedt menigmaal zijn keuze in zó sterke mate, dat er van een verantwoord kiezen, d.w.z. een kiezen in volle geestelijke vrijheid, geen sprake meer is.

Wie de zaak objectief bekijkt, zal moeten toestemmen, dat de mens ook in een zgn. vrije maatschappij (zie maar naar Amerika bijv.) steeds meer in zijn vrijheid wordt beknot. De ontwikkeling gaat in de richting van steeds meer vermaatschappelijking. De vrije ondernemer is een fictie geworden. De consument wordt op allerlei wijzen onder druk gezet.

De P.v.d.A. is niet zo dwaas tegen deze stroom te willen oproeien. De ervaring van de laatste halve eeuw heeft wel geleerd, dat dit toch niet lukt. Wat in haar ogen gedaan moet worden, is daarom het leiding geven aan deze stroom, in dier voege, dat het algemeen belang de groepsbelangen gaat overheersen en het individu zoveel mogelijk verlost wordt van de druk, die door het maatschappelijk leven in zijn huidige constellatie wordt uitgeoefend.

Eenvoudig op te lossen is dit vraagstuk zeker niet. En zij, die de Vrijheid met de

lippen hun aanhankelijkheid belijden, blijven nog het meest in gebreke, wanneer het er om gaat de wegen te wijzen, die ons meer wezenlijke vrijheid kunnen brengen.

Kort geleden bevatte het Duitse tijdschrift „Der Monat" een interessante polemiek naar aanleiding van een artikel van prof. Alfred Cobban, Londens hoogleraar in geschiedenis en wetenschap der politiek, waarin deze een nogal felle aanval had gericht op de politieke theorie, die zijns inziens in een toestand van verval verkeerde. De Duitse prof. Alfred Weber kwam daartegen op en stelde van zijn kant, dat alleen maar van een overgangstoestand kan worden gesproken. Door de maatschappelijke ontwikkeling raakt het individu steeds meer in de verdrukking. Het individu wordt ingekapseld in allerlei groepsverbanden; het besef van eigen verantwoordelijkheid wordt daardoor ondermijnd. Het grote probleem, dat de politieke theorie in onze tijd onder het oog heeft te zien, is daarom dat van de „Entoligarchisierung". Het is een mooi Duits woord, maar de bedoeling is duidelijk: tegenover de groeiende macht van allerlei groeps- en gemeenschapsorganen zal de geestelijke en zedelijke kracht van het individu versterkt moeten worden. Op de *mens* komt het toch in onze Westerse ogen vóór alles aan. Een maatschappij, waarin het individu zou ondergaan in de groep, het volk of de Staat, heeft daarom voor ons niets aantrekkelijks.

Het moge echter nog eens met nadruk herhaald worden, dat in onze huidige maatschappij deze gevaren niet minder dreigen bij Staatsonthouding dan bij een systeem van ordening, als de P.v.d.A. voorstaat. Ik durf zelfs zeggen, dat de gevaren in het eerste geval nog groter zijn. Het verschil is namelijk, dat de P.v.d.A. een open oog heeft voor deze gevaren en daarom bereid is naar een oplossing te zoeken, terwijl de voorvechters van de Vrijheid bewust of onbewust voor het hier rijzende probleem de ogen sluiten. Zij zijn al tevreden, als de ondernemer, groot of klein, geen last heeft van *staats*bemoeiing. Dat er buiten de Staat om een dwang-organisatie aan het groeien is, die steeds minder ruimte laat voor individuële verantwoordelijkheid en ontplooiing van eigen initiatief, wordt met een bedenkelijke luchthartigheid over het hoofd gezien. En het meest bedenkelijke is daarbij, dat de doorsnee-ondernemer het wel goed vindt zo. Zijn bestuur behartigt de belangen van de leden. Wat zal hij zich verder over dit soort dingen dan nog druk maken?

Deze mentaliteit vinden wij overigens niet alleen in ondernemerskringen. Wij treffen haar ook aan in de vakbeweging, in politieke partijen en in tal van andere organisaties.

Deze geestelijke passiviteit is wel het meest verontrustende verschijnsel in onze tegenwoordige maatschappij. Zij wordt nog in de hand gewerkt door de toenemende mechanisatie van het maatschappelijk leven. Men behoeft nog maar weinig zelf te bedenken. De reclame wijst de verbruiker de weg bij de besteding van zijn inkomen en het kiezen van wat hij nodig heeft; radio, film en televisie helpen hem bij het zoeken van verstrooiing; door deze media en in iets mindere mate de pers, belletrie en beeldromans wordt het geestelijk leven sterk beïnvloed; de dagelijkse arbeid doet in te vele gevallen geen beroep meer op het scheppend vermogen van de mens.

Wie aldus het probleem zuiver stelt, zal tot de conclusie komen, dat men het niet oplost met een simpele voorkeur uit te spreken voor het éne dan wel het andere stelsel van ordening.

Niettemin kiezen wij, ook als het gaat om de grootst mogelijke individuele vrijheid,

met overtuiging vóór een stelsel van ordening, waarbij de Overheid een belangrijke stem in het kapittel heeft. In de eerste plaats, omdat er dan veel gemakkelijker waarborgen geschapen kunnen worden tegen onredelijke aantasting van de rechten en vrijheden van het individu. In de tweede plaats, omdat wij een ordening in grote stijl, waarbij de leiding wel van de Staat *moet* uitgaan, omdat deze alleen in staat is het geheel te overzien, noodzakelijk achten, ten einde een zo groot mogelijke mate van gerechtigheid en bestaanszekerheid te verzekeren. Vooral een redelijke mate van bestaanszekerheid moet — juist om der wille van de vrijheid — van het grootste belang worden geacht. In de moderne psychologie en sociologie komt hoe langer, hoe meer het inzicht naar voren, dat de mens, die niet op kan tegen de moeilijkheden, welke zich in zijn leven voordoen, en die daardoor niet de juiste aanpassing aan een gewijzigde situatie weet te vinden, neiging toont tot regressie, tot terugval in een positie van afhankelijkheid, welke overeenkomt met die van het nog niet gerijpte kind. De mens is dan, evenals het verdwaalde kind, maar al te gemakkelijk geneigd de eerste, de beste hand te grijpen, die zich tot hulp aanbiedt. Vandaar, dat totalitaire systemen de beste kansen hebben daar, waar het individu zich onzeker en ontworteld voelt.

Dit gevaar wordt uiteraard groter, naarmate de neiging om zich op de stroom te laten meedrijven, een neiging, die, gelijk gezegd, door de maatschappelijke ontwikkeling sterk bevorderd wordt, zich meer van de geesten meester maakt. Men raakt er aan gewend voor zich te laten denken, men voelt zich veilig in het verband van de groep, waarin men de behartiging van zijn belangen rustig aan het bestuur overlaat. Waarom zou men dan niet, als het leven al te moeilijk mocht worden en de groep toch niet de veiligheid blijkt te bieden, die men er van had verwacht, een Duce of een Führer voor zich laten denken en zich veilig laten opbergen in de schoot van een totalitaire partij of een systeem?

Prof. Fr. Alexander, hoogleraar aan de universiteit te Chicago, is in een interessant boek „Our age of unreason" (in het Nederlands vertaald onder de titel „Onze redeloze wereld") tot de conclusie gekomen, dat de enige uitweg is te vinden in een bewuste opvoeding van de burgers tot geestelijke rijpheid en verantwoordelijkheid. Te denken valt daarbij aan de opvoeding in gezin en school, aan jeugdbeweging, aan leiding bij zinvolle vrije-tijd-besteding, aan deugdelijke consumenten-voorlichting. Daarnaast zullen de besturen van politieke partijen, vakbonden, werkgevers-organisaties e.d. er voortdurend op bedacht moeten zijn de leden zoveel mogelijk in het werk te betrekken. In de ondernemingen zal aan de menselijke betrekkingen nog meer aandacht moeten worden geschonken. En ten slotte zullen de besturen van provinciën en gemeenten, van product- en bedrijfschappen zich er van bewust moeten zijn, dat het niet voldoende is een goed beleid te voeren, maar dat het niet minder belangrijk is levende gemeenschappen te vormen, waarin de burgers en de leden hun burgerschap en hun lidmaatschap *actief* mede beleven.

Van uit zijn psychiatrische praktijk waarschuwt prof. Alexander ons evenwel, dat geen opvoeding tot rijpheid en verantwoordelijkheid kan opwegen tegen vrees voor de toekomst en onzekerheid van bestaan. De handhaving der democratie — en dus ook het behoud van de geestelijke vrijheid — is daarom zowel een psychologisch als een sociaal-economisch vraagstuk.

In een politiek, gericht op zo groot mogelijke en duurzame vrijheid, zullen deze

beide aspecten dan ook het centrale thema moeten vormen. Alle beleid zal er op gericht moeten zijn, de voorwaarden voor het bereiken door het overgrote deel der burgers van een staat van geestelijke rijpheid en verantwoordelijkheid zo gunstig mogelijk te maken. En nimmer mag daarbij uit het oog worden verloren, dat economische en sociale onzekerheid de vlucht uit de verantwoordelijkheid bevordert en het latente verlangen naar ouderlijke zorg in beroering brengt.

Een politiek, gebaseerd op deze beginselen, is door Karl Mannheim bestempeld als „planning for freedom". De gebezigde term duidt er reeds op, dat in zijn ogen ordening en vrijheid geen tegenstelling behoeven te vormen. Ik ben het daar geheel mee eens.

Door een zinvolle ordening in de vorenbedoelde geest zullen immers de kansen voor een waarachtige vrijheid voor ieder burger juist gunstiger worden. De tot geestelijke rijpheid gekomen mens, zoveel mogelijk bevrijd van zorgen voor de toekomst, met besef van zijn plaats in de gemeenschappen, waarvan hij deel uitmaakt, en met begrip voor de waarde der ordeningsmaatregelen, die langs democratische weg tot stand komen, zal zich meer vrij voelen dan de „gewone man" van nu, die het alles maar over zich heen laat komen en het maar overlaat aan de besturen, die hij ergens boven zich weet.

Willen wij werkelijk „Entoligarchisierung", dan is er maar één weg: opvoeding van de mens tot zelfstandig denken, zodat hij niet meer willoos aanvaardt, wat in de top met betrekking tot zijn belangen beslist wordt, maar tracht tot een eigen oordeel te komen. Alleen wanneer wij daarin slagen, zal er wezenlijke vrijheid zijn voor de grote massa.

Nu kan eigenlijk slechts een zekere elite – dit begrip in ruime zin genomen – zich er op beroemen vrij te zijn. En zelfs daarbij past een vraagteken. Want hoevelen van deze elite zijn niet in sterke mate gebonden door hun werk, door zorg, door traditie? Wezenlijk vrij toch is slechts hij, die zich aan de druk van zijn levensomstandigheden, welke een volledige uitgroei dikwijls in de weg staan, weet te ontworstelen.

G. M. NEDERHORST

DE OVERHEIDSBEDRIJVEN

Wanneer men over de afgelopen tien jaar een terugblik werpt op de maatschappelijke ontwikkeling in Nederland en daarbij meer in het bijzonder het vraagstuk van de nationalisatie in zijn overwegingen betrekt, dan zijn er, — in tegenstelling tot bijv. de ontwikkeling in het Verenigd Koninkrijk, — geen hemelschokkende feiten op dit gebied in Nederland te vermelden. Slechts één belangrijk nationalisatieontwerp is het parlement gepasseerd. Dat betrof de nationalisatie van de Nederlandse Bank, een ontwerp dat hier in Nederland, zoals trouwens in het verleden met vrijwel alle nationalisatieontwerpen hier te lande het geval was, zonder veel tegenstand is aanvaard.

De nationalisatie van de particuliere mijnen daarentegen, een punt waaromtrent direct na de bevrijding in brede kringen overeenstemming bestond, heeft de eindstreep niet kunnen halen en is niet verder gekomen dan een rapport van een staatscommissie met een meerderheid tegen en een minderheid (uitsluitend bestaande uit de socialistische leden van de commissie) vóór nationalisatie van deze bedrijven. Daarna is deze zaak blijven steken en bleef de situatie zoals zij was. Toen enige jaren geleden opnieuw een mogelijkheid aanwezig was om de nationalisatie van de steenkolenmijnbouw uit te breiden heeft men de geboden kansen niet aangegrepen. Na afloop van de concessie van de Domaniale mijn heeft men deze opnieuw verlengd inplaats van tot naasting van deze onderneming over te gaan.

Is er dus ten aanzien van de zuivere genationaliseerde bedrijfstakken weinig voortgang te melden, dan staat dit anders met de bedrijfsvorm, die wij gewoon zijn met de term „gemengd bedrijf" te betitelen, waarbij dus naast de overheid, ook nog particulieren in het kapitaal van de onderneming deelnemen. Op dit gebied valt te vermelden de tot standkoming van het Breedbandproject, een nieuwe gemengde N.V. met een maatschappelijk kapitaal van 125 miljoen, waarvan *f* 87,5 miljoen geplaatst, met meerderheidsinvloed van de Staat.

Als negatieve post moet binnen deze categorie genoemd worden de tot standkoming van het sodaproject, — ditmaal niet als gemengd bedrijf, doch als zuiver particuliere onderneming, maar met een belangrijke staatsgarantie. Een figuur waarbij de gemeenschap wel de risico's te dragen krijgt, zonder daartegenover in het bezit te zijn van een voldoende mate van zeggenschap t.a.v. de factoren, die dit risico bepalen en zonder eveneens te kunnen profiteren van de goede kansen, die in een dergelijk project naast de kwade risico's liggen opgesloten.

Betrof het bovenstaande tot nog toe de ontwikkeling van de genationaliseerde en

de gemengde bedrijven in Nederland, – daarnaast is er in de ontwikkeling van de techniek een factor aanwezig, die de verdere mogelijkheden tot nationalisatie in sterke mate beïnvloedt.

Wij denken hierbij in het bijzonder aan hetgeen zich op energiegebied voordoet. Gas en elektriciteit waren lange tijd de gebieden, waar het overheidsbedrijf vaste voet begon te krijgen. Voor de gasvoorziening lag praktisch de nationalisatie van de gehele bedrijfskolom van de produktie van steenkolen tot de produktie van eindgas in het verschiet. De ontwikkeling van de energieopwekking laat echter zien, dat naast steenkolen in toenemende mate andere grondstoffen als basisprodukt van gas naar voren komen. Naast kolengas, kregen we aardgas en raffinaderijgas, – beide nauw verbonden met de petroleumproduktie. Deze ontwikkeling staat niet stil, maar zet zich voort hetgeen betekent, dat primair het gas niet meer geleverd wordt door gemeentelijke gasbedrijven, maar in toenemende mate door oliemaatschappijen of door centrale cokesbedrijven, waarbij de Staat of een ander openbaar lichaam hoogstens nog als „grossier in gas" optreedt en dit verder door verkoopt aan de gemeentelijke bedrijven. Inplaats van een gedecentraliseerde gasproduktie in gemeentelijke gasbedrijven gaat de ontwikkeling in de richting van een gecentraliseerde en genationaliseerde in- en verkoop van gas, waarbij naast kolengas, ook alle mogelijke andere gassoorten door de Staat van particuliere producenten worden aangekocht. Ten aanzien van de elektriciteitsvoorziening is er eveneens een merkwaardige ontwikkeling te constateren, wanneer men daarbij de mogelijkheden van de kernenergie betrekt. Wat de toekomst op dit gebied brengen zal is nog niet geheel te overzien, maar reeds thans is het duidelijk, dat hier de steenkolen als grondstof voor de elektriciteitscentrales vervangen gaan worden door atoomkracht terwijl het verder in de lijn van de ontwikkeling ligt dat tengevolge van het feit, dat met een minimaal gewicht aan grondstof een maximale hoeveelheid energie kan worden opgewekt, op belangrijke schaal decentralisatie van de krachtopwekking zal plaats vinden (met de mogelijkheid van kleine particuliere centrales). Daartegenover staat dan weer een in handen van de gemeenschap gemonopoliseerde aan- en verkoop van de grondstof, het splijtbaar materiaal.

Aangezien dit alles zich niet binnen de landsgrenzen, maar over continenten afspeelt is hier eerder van internationalisatie dan van nationalisatie van de grondstoffenvoorziening te spreken.

Ten aanzien van de plaats, die het genationaliseerde bedrijf gaat innemen in de maatschappelijke orde, vinden er dus allerhande verschuivingen en ontwikkelingen plaats, waarvan de draagwijdte nog niet is te overzien.

Van deze revolutionaire ontwikkeling op het gebied van de energieontwikkeling terugkerende tot minder door technische veranderingen beïnvloede sectoren, kan als gebied waar van socialistische zijde in het jongste verleden nationalisatie is bepleit, genoemd worden het bouwbedrijf. We denken hier aan de voorstellen tot oprichting van een Nationaal Bouwbedrijf, – gedacht als concurrerend overheidsbedrijf met particuliere bouwondernemingen. Het is merkwaardig, dat de figuur van het concurrerend overheidsbedrijf als stimulans en correctie op het particuliere bedrijf, niet alleen in ons land, maar ook in het buitenland zo weinig de aandacht heeft getrokken, ja zelfs felle bestrijding ondervindt. Hier is immers een bedrijfsvorm, waarbij de concurrentie als zodanig volledig in stand blijft, ja zelfs voor zover ze ontbreekt

bevorderd wordt. Maar ook deze vorm van partiële nationalisatie in een bedrijfstak met het doel de produktiviteit te bevorderen en de mededinging in goede banen te leiden heeft het tot nog toe niet verder dan een voorstel kunnen brengen. Overigens is dit laatste voorbeeld wel een bewijs voor de verandering in instelling, welke in de kringen van het democratisch socialisme ten aanzien van de nationalisatie valt waar te nemen. We hebben hier te maken met het verschil tussen wat Schiller (K. Schiller: Sozialismus und Wettbewerb, Hamburg 1955) noemt de „Modellmethode" van voorheen en de tegenwoordig meer in zwang zijnde pragmatische methode van maatschappelijke hervorming.

Bij de „Modellmethode" onderwerpt men van te voren een socialistisch model van maatschappelijke organisatie. In dit model, – meestal plan genoemd, – vinden bepaalde nader te noemen genationaliseerde bedrijfstakken hun plaats naast andere bedrijfstakken, die in particuliere handen blijven. M.a.w. men stippelt van te voren uit, welke bedrijfstakken voor nationalisatie in aanmerking komen en past zijn politiek daarop aan. Deze methode heeft ongetwijfeld geleid tot verscherping en verdieping van inzicht en is ook thans niet zonder betekenis. Zij is in de praktijk echter verdrongen door de pragmatische methode waarbij men de bestaande economische situatie als uitgangspunt neemt en daarin wijzigingen probeert aan te brengen teneinde de ontwikkeling te sturen in socialistische richting en vervolgens ziet waar men uitkomt. Dit is de praktijk van het beleid in de meeste landen, waar socialisten regeringsverantwoordelijkheid aanvaard hebben.

Nationalisatie vindt in deze politiek een plaats op het moment dat men door de feiten voor het probleem wordt gesteld en voor zover het nuttig en noodzakelijk is en er geen oplossingen op particuliere grondslag redelijkerwijze kunnen worden verdedigd. Maar ook in het kader van een pragmatische politiek kan plotseling de nationalisatie als actueel probleem naar voren komen. Zo stelt zich in de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal, nadat men jaren lang gezocht heeft naar een oplossing voor het vraagstuk van het steenkolenkartel in de Ruhr, plotseling opnieuw als actueel probleem de nationalisatie van de mijnen in dit gebied. De thans door de Hoge Autoriteit voorgestelde oplossing draagt zoveel gevaren in zich voor het ontstaan van een nieuw kartel, dat hoe langer hoe meer blijkt dat nationalisatie van de mijnen de enige aanvaardbare oplossing is.

Wanneer we ons thans afvragen, wat binnen het raam van deze pragmatische wijze van benadering in Nederland thans actueel is op het gebied van verdere nationalisaties, dan stuiten we ook hier weer allereerst op de steenkolenmijnbouw. Het gaat de Nederlandse steenkolenmijnen goed op de Europese markt. De kostprijs van de Nederlandse mijnen ligt relatief laag en de mijnondernemingen maken bij de huidige marktprijzen behoorlijke winsten. Bij de Staatsmijnen komen deze winsten ten goede aan de schatkist terwijl het grootste gedeelte gebruikt wordt om de kostbare uitbreidingen van het bedrijf te financieren. Dit laatste vindt ook bij de particuliere mijnen wel plaats maar lang niet in die mate als dit bij de Staatsmijnen het geval is. Een groot gedeelte van de „integratiewinst" vindt daar zijn weg via hogere dividenden naar de veelal in het buitenland wonende mijneigenaren.

Wil Nederland het volle profijt van de Europese integratie trekken, dan is nationalisatie van deze particuliere mijnen de aangewezen weg. Dit argument, tezamen

met de andere meer algemene motieven voor gemeenschapsbeheer van het mijnbedrijf maken de nationalisatie van de particuliere mijnen nog steeds tot een actueel programmapunt.

Daarnaast staat het vraagstuk van de exploitatie van de nieuwe kolenlagen. De vooruitzichten van de steenkolenproduktie zijn na hetgeen bekend geworden is over de ontwikkeling van de kernenergie zeer onzeker. Waar vindt men de particulier die bereid is op deze onzekere basis grote kapitalen te steken in de exploitatie van nieuwe steenkolenlagen? Waar de particulieren in gebreke blijven, zal de overheid deze taak over moeten nemen en zo is voor de exploitatie van de nieuwe Beatrixmijn en eventueel straks de nieuwe Peelmijnen staatsexploitatie de aangewezen vorm.

Een ander gebied, waar gemeenschapsbeheer gewenst is, heeft betrekking op de kernenergie. De bedragen hiermede gemoeid zijn zo groot, dat het particuliere bedrijfsleven deze onmogelijk bijeen kan brengen. Met pijn en moeite is door Staat en bedrijfsleven thans 28 miljoen bijeengebracht voor experimenteel onderzoek, maar we weten thans reeds dat waarschijnlijk het tienvoudige van dit bedrag binnenkort noodzakelijk zal zijn. Tot nog toe is het aandeel in de kosten van Rijk en particulieren gelijk, maar in de toekomst zal het zwaartepunt van de deelneming en daarmede de zeggenschap over het beheer zich gaan verplaatsen naar de overheid. In welke vorm deze exploitatie zich in de toekomst zal voordoen is thans nog niet met zekerheid te zeggen, maar gezorgd zal moeten worden dat de overheidsinvloed op deze voor het wel en wee der mensheid zo belangrijke bedrijfstak voldoende zal zijn.

Naast deze positieve factoren in de zin van uitbreidingsmogelijkheden van nationalisatie dient daarnaast gewaakt te worden tegen negatieve acties die beogen de overheidsinvloed in geheel of gedeeltelijk genationaliseerde bedrijfstakken of ondernemingen terug te dringen. Wij doelen hier op het streven de overheidsdeelneming in bepaalde gemengde bedrijven te verkleinen door verkoop van het aandelenpakket van de overheid aan particulieren. We beluisteren deze klanken ten aanzien van de K.L.M. waar van sommige zijde gepleit wordt voor overneming van de aandelen, die thans in handen zijn van de Staat. Ook bij andere gemengde bedrijven is een dergelijk streven merkbaar hetgeen tot uiting komt in het nalaten van uitkeringen in de vorm van dividenden aan de gemeenschap en in een sterke drang tot interne financiering en het kweken van stillere reserves teneinde vroeg of laat de Staat te kunnen uitkopen. Het is raadzaam op deze ontwikkeling bedacht te zijn. Het betekent immers, dat men de gemeenschap wel de kwade risico's laat dragen, maar op het moment dat de overheidsdeelname baten gaat afwerpen, de zaak weer in particuliere handen brengt.

Het geheel overziende, moet men vaststellen, dat er in de laatste tien jaren interessante ontwikkelingen op technisch en organisatorisch gebied hebben plaatsgevonden, die evenzoveel veranderingen betekenen in de plaats die het genationaliseerde bedrijf in de maatschappelijke orde inneemt en die in sterke mate van invloed zijn op de mogelijkheden tot verdergaande nationalisatie en de keuze van de bedrijfstakken, die hiervoor in aanmerking komen.

Het is zaak deze ontwikkeling voortdurend en met de grootste aandacht te blijven volgen.

M. VAN DER STOEL

DE ONDERNEMING IN DE MAATSCHAPPIJ

Reeds geruime tijd bestaat binnen de P.v.d.A. een werkgeversgroep, waarvan de leden op gezette tijden bijeenkomen ter bespreking van actuele vragen op economisch en sociaal gebied. Binnen de kring van de Partij wekt het bestaan van deze groep geen verbazing; waarom zouden binnen een breed samengestelde volkspartij als de P.v.d.A. ook werkgevers niet hun plaats vinden?

In de werkgeverswereld zelve echter pleegt dit feit nogal eens verwondering te wekken. Het sprookje, dat de P.v.d.A. het staatssocialisme is toegedaan, blijft daar immers nog steeds opgeld doen. In werkelijkheid echter wordt in socialistische kring geen bureaucratische verstikking, maar ordening en democratisering van het bedrijfsleven voorgestaan.

De P.v.d.A. heeft er nooit twijfel aan laten bestaan, dat zij een voortgezette overheidsbemoeienis met het particuliere bedrijfsleven noodzakelijk, ja onvermijdelijk achtte. De reeds zo vaak gesignaleerde toeneming van de interdependentie van de in de maatschappij werkende krachten heeft als politieke consequentie, dat een storing in een onderdeel van het maatschappelijk geheel onmiddellijk gevolgen heeft voor de overige delen. Alleen al uit dien hoofde zal een handhaving van de gemeenschapsinvloed op het economische leven noodzakelijk zijn. Daarnaast speelt in socialistische kring vooral ook een grote rol de overweging, dat het ontbreken van economische ordening een politiek van sociale rechtvaardigheid onmogelijk maakt.

Ook in andere partijen wordt de noodzaak van overheidsbemoeiing met het bedrijfsleven theoretisch wel erkend. In de praktijk wordt echter veelal elke ordeningsmaatregel aarzelend en schoorvoetend aanvaard. Dit tot schade, zeker op lange termijn bezien, van het bedrijfsleven, dat, gegeven de noodzaak van ordening, meer is gebaat bij een doeltreffende planpolitiek die de opbouw van een ervaren en deskundig ordeningsapparaat mogelijk maakt, dan bij incidentele, vaak in haast getroffen en daardoor onvoldoend overwogen maatregelen.

Ook bij de tot standkoming van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie kwam tot uiting, hoezeer op het punt van ordening de socialistische opvattingen van die van overige partijen verschilden. De P.v.d.A. stelde zich op het standpunt, dat het gevaar van een stroef werkende, centralistische staatsbemoeienis op doeltreffende wijze zou kunnen worden gekeerd, wanneer op ruime schaal bevoegdheden op het punt van de economische ordening zouden worden gedelegeerd aan de nieuwe bedrijfslichamen, waarin naast vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers vertegenwoordigers van de overheid zitting zouden dienen te hebben. Het geregelde overleg en de nauwe

samenwerking tussen de representanten van het bedrijfsleven en het algemeen belang zouden tot een beter begrip van elkaars problemen en verantwoordelijkheden leiden. De Kamermeerderheid achtte echter deelneming van de overheid in de besturen van de bedrijfslichamen in strijd met de gedachte van de zelfverantwoordelijkheid van het bedrijfsleven. De bedrijfslichamen kregen dientengevolge in hun uiteindelijke vorm in veel mindere mate het karakter van samenwerkingsorganen tussen overheid en bedrijfsleven, en in sterkere mate het karakter van belangenorganisaties. Als gevolg hiervan zullen de mogelijkheden tot delegatie van bevoegdheden en verantwoordelijkheden aan p.b.o.-organen veel beperkter zijn dan in het belang van een doelmatige ordening van het bedrijfsleven gewenst moet worden geacht.

In het algemeen kan worden gesteld dat de P.v.d.A. niet meer ordeningsmaatregelen wenst dan het algemeen belang vereist en dat zij het noodzakelijk acht dat bij de vaststelling daarvan zoveel mogelijk met de gerechtvaardigde wensen en verlangens van het bedrijfsleven rekening wordt gehouden. Niet te ontkennen valt dat soms ordening een zekere vrijheidsbeperking met zich brengt. In dergelijke gevallen zal met bijzondere zorgvuldigheid moeten worden overwogen of het beoogde doel dit vrijheidsoffer wel rechtvaardigt. Aan de andere kant mag niet uit het oog worden verloren dat menigmaal ordening tot beperking van willekeurige machtsuitoefening van bepaalde belangengroepen leidt, en dus een vrijheids*vergroting* ten gevolge heeft.

Welke plaats zal nu in het kader van een socialistische politiek aan de particuliere onderneming worden toegedacht en welke eisen zullen aan haar worden gesteld? In de eerste plaats zij er op gewezen, dat, hoewel in verschillende sectoren van het economisch leven uitbreiding van het gemeenschapsbeheer gewenst is, volgens moderne socialistische opvattingen de particuliere ondernemingen een grote plaats in het produktieproces zullen blijven innemen. Op verschillende punten zullen echter veranderingen in hun structuur en organisatievorm noodzakelijk zijn.

Herhaalde malen ontmoet men de opvatting, dat bij hervorming van de structuur der onderneming van de gedachte zou moeten worden uitgegaan dat deze een gemeenschap zou vormen. Tegen deze conceptie zijn echter verschillende bezwaren aan te voeren. De zakelijke, in contractuele regels vastgelegde, verhoudingen in de onderneming zijn moeilijk met de gedachte van een gemeenschap overeen te brengen. Een werkelijke gemeenschap wordt bovendien gekenmerkt door een grote mate van homogeniteit. Kan men dit in een onderneming, met kapitaal, arbeid en leiding als samenstellende factoren, verwachten? De gedachte van de ondernemingsgemeenschap veronderstelt voorts een zekere afsluiting naar buiten toe, en kan dus in uiterste consequentie tot een groepsegoïsme leiden dat zich moeilijk verdraagt met de verantwoordelijkheid van de verschillende maatschappelijke groeperingen ten aanzien van elkaar, welke de ontwikkeling van de moderne maatschappij in steeds toenemende mate noodzakelijk maakt.

Met het bovenstaande wordt niet betoogd, dat in de onderneming niet een grote plaats zou moeten worden ingeruimd voor bepaalde kenmerken van de gemeenschap, zoals onderlinge saamhorigheid en opofferingsgezindheid. Als eenzijdig uitgangspunt van de ten aanzien van de onderneming voor te stellen hervormingen dient de gedachte van de gemeenschap echter ongetwijfeld te worden afgewezen. De vraag, welke uit-

gangspunten dan wel zouden moeten worden gekozen, zal ongetwijfeld nadere uitwerking verdienen. In dit verband moge ik mij beperken tot twee korte aanduidingen:

1. Het democratisch beginsel, dat geen machtsuitoefening zal dienen plaats te vinden zonder verantwoordingsplicht, zal ook voor de leiding van de onderneming moeten gelden, zowel in het algemeen belang als in het belang van hen die het nauwst bij de onderneming zijn betrokken (arbeiders en kapitaalverschaffers).

2. Aan de arbeiders van de onderneming, dan wel de door hen gekozen vertegenwoordigers, zal een invloed moeten worden toegekend ten aanzien van beslissingen van de ondernemingsleiding, die meer in overeenstemming is met hun betekenis in en hun belang bij de onderneming.

Het eerste uitgangspunt brengt ons tot de vraag in hoeverre van een doeltreffende contrôle op de leiding van de onderneming sprake is. Wij beperken ons daarbij tot de ondernemingen die de rechtsvorm van de N.V. hebben gekozen – in de praktijk dus vrijwel alle ondernemingen van enig belang.

Hoewel uiteraard gunstige uitzonderingen vallen te noemen, kan in het algemeen worden gesteld dat in het bijzonder in de zgn. open N.V.'s een dergelijke contrôle uiterst gebrekkig is of zelfs nagenoeg geheel ontbreekt.

Bij de herziening van het vennootschapsrecht in 1927 sprak minister Donner de verwachting uit, dat de toekenning van enkele grondrechten aan de algemene vergadering van aandeelhouders voldoende tegenwicht zou bieden tegen een te groot machtsoverwicht van het bestuur. Deze hoop is echter niet in vervulling gegaan. Verschillende factoren hebben tot deze ontwikkeling bijgedragen.

In de eerste plaats valt te wijzen op het feit dat in de statuten van de N.V.'s veelvuldig gebruik wordt gemaakt van zgn. oligarchische clausules. Zo kennen bijvoorbeeld vrijwel alle grote open N.V.'s de bepaling, dat aan directie en/of commissarissen het recht wordt toegekend om een bindende voordracht te doen voor de benoeming van directie en commissarissen. Ook het feit, dat de samenstelling van de aandeelhoudersvergadering voortdurend wisselt, droeg tot de verzwakking van dit lichaam bij, evenals het absenteïsme van de aandeelhouders en hun gebrek aan kennis en inzicht ten aanzien van de aangelegenheden van de N.V. De in de laatste jaren zozeer toegenomen interne financiering heeft tot een nog verdere versterking van de machtspositie van het bestuur geleid. Wanneer een holding-company wordt opgericht (door gebruikmaking van constructies als N.V. Nationaal Bezit en Gemeenschappelijk Administratiekantoor) verliest de aandeelhoudersvergadering zelfs praktisch iedere betekenis. Enkele jaren geleden moest minister Donker dan ook constateren dat in de grote open N.V.'s de positie van het bestuur vrijwel onaantastbaar was.[1])

Ook de in de meeste grote N.V.'s voorkomende raad van commissarissen, hoewel daartoe naar structuur meer geschikt, heeft zich veelal onvoldoende tot een toezichthoudend college ontwikkeld. De commissarissen zijn in vele gevallen nauw gelieerd met het bestuur, soms ook door familiebanden. Zij geven vaak waardevolle adviezen

---

[1]) M.v.A. Begroting voor Justitie 1953.

en verrichten dikwijls daden van medebeheer. Maar van een werkelijk *controlerende* functie kan men in de regel niet spreken. Soms is het commissariaat ook een middel om bepaalde bij de N.V. betrokken financiële belangen te beveiligen. Maar in dergelijke gevallen wordt het directiebeleid uiteraard alleen vanuit het oogpunt van deze bijzondere belangen beoordeeld en gecontroleerd.

Dat deze situatie vele gevaren in zich bergt, is zonder meer duidelijk. Het is immers vrijwel onmogelijk om een verkeerd beleid om te buigen of onbekwame bestuurders te ontslaan voordat de betrokken N.V. ernstige schade is toegebracht. Te overwegen valt of een herziening van de wettelijke bepalingen inzake het commissariaat tot de oplossing van dit probleem zou kunnen bijdragen. Men zou zich bijvoorbeeld kunnen voorstellen dat toekenning van een aantal minimum-bevoegdheden van toezicht en medebeheer aan de raad van commissarissen dwingend zou worden voorgeschreven. De moeilijkheid blijft dan echter dat de wijze van verkiezing van commissarissen geen verandering ondergaat. Wanneer de bedrijfsleiding evenals voorheen invloed kan uitoefenen op de benoeming van commissarissen, valt te vrezen dat ook de wettelijke toekenning van bepaalde bevoegdheden aan dit college de bestaande situatie slechts weinig zou veranderen.

Voor zeer grote ondernemingen geldt wel in het bijzonder dat bij de leiding van het bedrijf het algemeen belang ten nauwste is betrokken. Men zal zich ernstig moeten afvragen of er niet wegen zijn te vinden om dit gemeenschapsbelang in de samenstelling van de raad van commissarissen zijn uitdrukking te doen vinden.

Van veel belang ware ongetwijfeld een betere wettelijke regeling op het punt van de verslaggeving van de N.V. De huidige wetgeving maakt het mogelijk, dat met vrijwel nietszeggende jaarverslagen wordt volstaan. Nieuwe en scherper geformuleerde voorschriften zullen in het leven moeten worden geroepen, die een beter inzicht in de resultaten van het bedrijf mogelijk maken.

Bijzondere aandacht verdient tenslotte het feit, dat in de praktijk de directies een zeer belangrijke, meestal beslissende, invloed hebben ten aanzien van de benoeming van nieuwe directieleden en andere leidende functionarissen in het bedrijf. Dit heeft ongetwijfeld zijn voordelen. De directie zal immers in den regel het beste kunnen beoordelen welke eisen het bedrijf stelt. Maar anderzijds zijn hieraan ook ongunstige aspecten verbonden. Het gevaar van nepotisme is immers niet denkbeeldig.

Ons tweede uitgangspunt stelt ons voor het probleem van de medezeggenschap in de onderneming. De wet op de ondernemingsraden van 1950 heeft voor de invoering van de medezeggenschap de weg gebaand. Het blijkt echter, dat deze lichamen slechts uiterst langzaam tot stand komen. Factoren van velerlei aard spelen hierbij een rol. Een zekere tegenzin van werkgeverszijde is hier en daar onmiskenbaar; maar anderzijds ook onvoldoende interesse van de zijde van de werknemers. Dit mag ons echter niet tot de conclusie voeren dat onder de arbeiders niet meer interesse voor de medezeggenschap zou zijn te wekken. Te verwachten valt, dat zij voortdurend zal stijgen, naarmate meer zal blijken dat aan de ondernemingsraad een zinvolle plaats in het bedrijf wordt ingeruimd.

Wij mogen echter niet de ogen sluiten voor het feit dat de ondernemingsraden uitsluitend een adviserende functie is toegekend. Ongetwijfeld zal een verstandige

personeelspolitiek met zich brengen, dat de directie bij haar beslissingen de resultaten van overleg en beraad met de ondernemingsraden zwaar zal laten wegen. Maar toch rijst de vraag of de belangen, die de arbeiders bij de onderneming en haar beleid hebben, wel voldoende tot hun recht kunnen komen wanneer hun niet op bepaalde punten een medebeslissingsrecht wordt toegekend. Uiteraard zal daarbij dienen te worden bedacht dat dank zij wetgeving van allerlei aard, en ook door de medezeggenschap van werknemersvertegenwoordigers in de bedrijfslichamen, reeds belangrijke waarborgen voor het arbeidersbelang bestaan, terwijl ten aanzien van verschillende onderdelen van het bedrijfsbeleid geen medebeslissingsrecht kan worden verleend zonder het voortbestaan van het bedrijf als efficiënte werkeenheid in gevaar te brengen. Er zijn echter beleidsbeslissingen, bijvoorbeeld betreffende sluiting of verplaatsing van de onderneming, invoering van nieuwe werk- en produktiemethoden enz., die voor de arbeiders van zo vitaal belang zijn, dat toekenning van een dergelijk medebeslissingsrecht noodzakelijk moet worden geacht. Ook hier blijkt echter, dat bij de uitvoering van deze gedachte, hoe aantrekkelijk ook, grote praktische moeilijkheden zijn te overwinnen. Zo rijst de vraag, of het juist zou zijn dit recht door de ondernemingsraad te laten uitoefenen. Men bedenke, dat de ondernemingsraad is samengesteld uit personen die in het bedrijf zelf werkzaam zijn. Wanneer nu bijvoorbeeld bij een beslissing over de invoering van nieuwe produktiemethoden tegenover het ja van de bedrijfsleiding het neen van de ondernemingsraad zou staan, zou dit een situatie scheppen die moeilijk met de gezagsverhoudingen in het bedrijf in overeenstemming te brengen zou zijn.

Men vraagt zich dan ook af, of dit recht niet door *vertegenwoordigers* van de arbeiders zou moeten worden uitgeoefend. De praktische uitwerking van deze gedachte blijkt echter eveneens moeilijkheden te baren. Men zou zich kunnen voorstellen dat de raad van commissarissen zich met de hier bedoelde beslissingen zou belasten en dat ter effectuering van het medebeslissingsrecht tot invoering van het arbeidscommissariaat zou worden overgegaan. De arbeiderscommissarissen zouden dan door de werknemers in het bedrijf uit personen buiten het bedrijf moeten worden gekozen. Wanneer men deze oplossing kiest, vervalt daarmede tevens het moeilijke probleem van het creëren van een beroepsinstantie, voor gevallen waarin bedrijfsleiding en ondernemingsraad met bevoegdheden tot medebeslissing het oneens zouden zijn. Maar hier rijst weer het probleem van de getalsverhoudingen tussen arbeiderscommissarissen en de overige commissarissen. Eén arbeiderscommissaris zou te gemakkelijk kunnen worden overstemd en zou in de praktijk dus eigenlijk niet meer dan een adviserende functie hebben; de aanwijzing van meer arbeiderscommissarissen zou ongetwijfeld een te zware belasting voor de vakorganisaties gaan betekenen.

Naast de hervorming van de structuur van de particuliere onderneming verdient ook een herziening van de organisatie van overheidsbedrijven de aandacht. Het is moeilijk dit vraagstuk in beknopt bestek te behandelen, omdat het overheidsbedrijf zo vele en zo zeer uiteenlopende organisatievormen kent. Een tweetal aspecten van dit vraagstuk diene echter in het bijzonder te worden belicht. Hoewel men moet oppassen voor generalisaties, valt toch te constateren, dat in het bijzonder de rechtstreeks door publiekrechtelijke lichamen geëxploiteerde bedrijven, zonder eigen rechtspersoon-

lijkheid, te veel als een ambtelijke dienst worden behandeld en te weinig als *onderneming* worden gezien. De bedrijfsleiding is te sterk gebonden aan overleg over allerlei zaken van ondergeschikt belang en heeft te weinig mogelijkheden tot het ontplooien van eigen initiatief. Anderzijds is er van een doeltreffende gemeenschapscontrôle op de essentiële punten van het bedrijfsbeleid veelal onvoldoende sprake. Ten aanzien van de rechtstreeks door staat, provincie en gemeente geëxploiteerde bedrijven geldt, dat overbelasting en vaak ook onvoldoende deskundigheid ten aanzien van de specifieke problemen van de betrokken overheidsonderneming de leden van parlement, provinciale staten en gemeenteraden het zinvol uitoefenen van hun controlerende taak welhaast tot een onmogelijkheid maakt. Hetzelfde kan menigmaal worden gezegd van hen, die tot commissarissen worden benoemd van een door publiekrechtelijke lichamen in het leven geroepen N.V. Ook voor de overheidsbedrijven zal men, rekening houdende met hun specifieke structuur, naar nieuwe vormen van contrôle moeten zoeken.

B. W. SCHAPER

DE GELIJKHEID VAN KANSEN

Vrijheid en gelijkheid kunnen als leuzen zowel elkaar aanvullen als elkaar wederkerig uitsluiten. Dat hangt er maar van af, hoe men beide begrippen opvat en in welke zin men ze wil toepassen. In elk geval doet men goed, de een nooit geheel van de ander los te maken; misschien is ook hier een zeker evenwicht kern van alle wijsheid.

Dat beide leuzen, samen of afzonderlijk, altijd even populair waren, kan men zeker niet zeggen. In 't algemeen heeft de vrijheid stellig voorkeur; zij wordt met heel wat meer zwier voorgedragen dan de gelijkheid, waaraan vrijwel elke „panache" ontbreekt. Haar idealistische herkomst en gehalte zijn heel wat minder onverdacht, ook al kan zij de eerbiedwaardigste papieren tonen. Terwijl de vrijheid op het eerste gezicht met algemeen gejuich wordt ingehaald, is men geneigd, de gelijkheidsidee met enige reserves tegemoet te treden. Gelijkheid, goed, maar hoever en waarin? En toch is historisch de gelijkheidsgedachte een der machtigste en vaak revolutionairste „idées-forces", geestelijke krachtbronnen, geweest.

Aan het streven naar gelijkheid kleeft onwillekeurig de verdenking van afgunst en ressentiment. Daaraan doet de oorsprong van de idee der principiële gelijkheid aller mensen uit de kringen van Stoïcijnse filosofen en oudste Christenen niet zo heel veel af. Is niet de hele christelijke moraal soms voor „slavenmoraal" uitgemaakt en uit de rancunes van zijn eerste verkondigers verklaard? Het wordt er voor de gelijkheid niet beter op, wanneer de Duitse filosoof *Scheler* de christelijke liefdesmoraal tegen de verdachtmaking van *Nietzsche* alleen weet te redden door de gelijkheidsgedachte in christelijke zin, dus de gelijkheid der zielen voor God, niet alleen op te offeren, maar zelfs als de eigenlijke schuldige, de belichaming van het ressentiment bij uitstek, te brandmerken. En dat, terwijl sedert Augustinus die gelijkheid toch al reeds van de aarde naar de hemel, naar het hiernamaals, was overgebracht en daardoor voor de maatschappelijke realiteit tot een illusie vervluchtigd was. Heel de Middeleeuwen bleef de gelijkheid voorbehouden voor de ketterse stromingen, die zich daardoor niet in de laatste plaats de toorn der geestelijke en materiële grootmachten op de hals haalden. Pas in het Calvinisme vindt de gelijkheidsgedachte weer een zekere legitimatie, maar het is de vraag, of men de extreme vormen daarvan, zoals het streven der Engelse *Levellers* en *Diggers* in de tijd van Cromwell, als representatief voor het Puritanisme kan doen doorgaan. Al was het dan toch maar in Cromwell's legerkamp, dat de beroemde woorden vielen, die nog altijd als motto boven elke

democratische verhandeling kunnen staan[1]): „Werkelijk geloof ik, dat de armste in Engeland evenzeer zijn leven te leiden heeft als de rijkste."

In de Franse Revolutie beleefde de gelijkheidsdrang historisch haar hevigste uitingsvorm. Maar daarachter zat dan ook de motorische kracht van de opgekomen bourgeoisie, wier daadwerkelijke sociale positie al te scherp contrasteerde met haar traditionele achterstelling. Het element van rancune, hoe verheven en gerechtvaardigd ook, is hier onmiskenbaar. Het bewees zijn infecterende werking in die overspannen kreet, die uit de kring van Babeuf en zijn „Samenzwering der Gelijken" is opgetekend: „Périssent, s'il le faut, tous les arts, pourvu qu'il nous reste l'égalité réelle" — „laten, desnoods, alle kunsten ondergaan, mits ons de werkelijke gelijkheid blijft." En toch zouden wij Babeuf niet graag als een der edelste voorgangers van het socialisme willen verloochenen.

Babeuf's kritiek op de „burgerlijke" gelijkheid werd trouwens door de praktijk van de 19de eeuw met haar louter formele gelijkheid, waarbij de standsverschillen eenvoudig door bezitsverschillen werden vervangen, ten volle bevestigd. Men doet aan de wezenlijke betekenis van de gelijkheid voor de wet geen onrecht, wanneer men op haar ontzenuwing wijst in een maatschappelijk bestel, dat haar feitelijk reduceert tot de befaamde boutade: „De wet is rechtvaardig. Zij straft rijke en arme gelijkelijk voor het stelen van een brood."

De gelijkheidsidee betoonde echter ook verder haar revolutionerende werking in politiek en maatschappij van de 19de en 20ste eeuw. Politiek verwerkelijkte zij zich in de vorm van het algemeen kiesrecht, in de praktijk van het „one man, one vote", dat althans in de parlementaire democratieën zijn beslag kreeg, zij het niet geheel onaangevreten. Het geknoei met de diverse kiesstelsels om „working majorities" te scheppen of destructieve elementen onschadelijk te maken, komt de zuiverheid van het beginsel niet bepaald ten goede. Terwijl de toenemende specialisering van alle politiek bedrijf tot een deskundigenhandwerk de reële zin van het gelijkgerechtigde staatsburgerschap niet verhoogt. Het gevaar is niet denkbeeldig, dat op deze wijze de politieke gelijkheid tot een verwereldlijkt evenbeeld wordt van de, enkel voor het hiernamaals bestemde, gelijkheid vood God. Een politiek aanmerkelijk minder troostrijke gedachte dan voor het persoonlijk leven.

Sociaal realiseerde de gelijkheidsidee zich in zulke ingrijpende processen als de opheffing der slavernij en de vrouwenemancipatie. Zij richt zich bovenal met haar volle kracht op de categorieën, die kenmerkend voor de moderne tijd zijn, namelijk de klasse- en de rasverschillen. In de wereldomvattende strijd om raciale gelijkwaardigheid bereikt zij wellicht in dit tijdsbestek haar grootste explosieve kracht. Hoewel het Europese socialisme daaraan geenszins voorbij mag gaan, was het zijn historische roeping, de klasse-verschillen en -tegenstellingen op te heffen. Het ligt dan ook voor de hand, ons hier tot dit terrein te beperken en daarbij zullen wij nog verstandig doen, ons op één aspect te concentreren, al zullen wij tot de ontdekking komen, dat de andere daarmee ten nauwste verbonden zijn en niet uit het oog verloren mogen worden.

---

[1]) En dan ook terecht aan het begin staan van „De Weg naar Vrijheid", het rapport van de Plancommissie van de P.v.d.A. 1951!

In *De Weg naar Vrijheid* werd terecht geponeerd, dat „de bezwaren tegen de ongelijkheid in de verdeling van het maatschappelijk vermogen culmineren in het protest tegen de beknotting van de levensontplooiing van de mens als gevolg van de ongelijkheid van ontwikkelingskansen". Volkomen gelijkheid van bezit wordt niet als een socialistische eis erkend. Ook wordt een volstrekte gelijkheid van levenskansen illusoir geacht. Maar wel wordt „de gelijkheid van ontwikkelingskansen voor de leden van de gemeenschap" uitdrukkelijk tot „de wezenselementen van het socialisme" gerekend. (t.a.p. p. 27, 28)

Daarmee kan men akkoord gaan, mits onder die „gelijkheid van ontwikkelingskansen" iets anders en heel wat meer wordt begrepen dan het oude beginsel van de „carrière ouverte aux talents". Immers, in zijn zuiver formele opvatting van wegneming van legale belemmeringen was dit typisch liberale beginsel weinig meer dan een lege huls. Het is ons te doen om een positiever interpretatie. Het gaat niet zo zeer om het verwijderen van staketsels, dan wel om het scheppen van toegangswegen. Het beginsel van gelijkheid van kansen heeft slechts reële betekenis, „in zoverre elk lid van de gemeenschap, van welke geboorte ook, niet louter formeel, maar ook in feite gelijke kansen bezit om zijn natuurlijke begaafdheden van physieke aard, van karakter en van intelligentie ten volle te benutten"; aldus de formulering in een der klassieke studies over de gelijkheid, *Equality*, van de Engelsman *Tawney*. De 19de eeuw bracht hiervan wel een partiële verwerkelijking, maar in zeer eenzijdige zin, nl. als een onbeperkte *struggle for life*, waarin alleen uitzonderlijke talenten, of liever door alles heen en soms ook wel over alles heen volhardende karakters vooruit en zelfs tot de hoogste toppen wisten te komen. In het beste geval waren er gelijke mogelijkheden om ongelijk te worden.

Thans gaat het er echter niet in de eerste plaats om, buitengewone talenten tot ontwikkeling te brengen, maar om de vruchtbaarmaking van de mogelijkheden van de gewone mens en dat zowel uit sociale als uit individuele motieven.

Wat de behoeften van de maatschappij in haar huidige ontwikkelingsfaze betreft, wijzen alle tekenen erop, dat de periode van de ongeschoolde massa-arbeid voorbij is. Als men het over één ding in de discussie over de problematiek van de nieuwe, de Tweede Industriële Revolutie, met haar volledige automatisering, eens is, dan is het dit, dat het tijdvak van de menselijke „robot", van de arbeid aan de lopende band, hoe langer hoe meer tot het verleden zal gaan behoren en tot de „prehistorie" van de moderne industriële maatschappij kan worden gerekend. „Automatisering", aldus heeft de Amerikaanse expert *Norbert Wiener* verklaard, „zal leiden tot het menselijk gebruik van menselijke wezens", d.w.z. tot het gebruik van de specifiek menselijke kwaliteiten van de mens, zijn vaardigheid in het denken, het analyseren, het afwegen en concluderen, het beslissen en het doelbewust handelen, in plaats van hem te gebruiken, zoals duizenden jaren gedaan is, voor al het vervelende werk, dat machines beter kunnen doen".[1]) Dat verklaart dan ook, dat men in een land als Amerika, waar de democratisering van het onderwijs heel wat verder is voortgeschreden dan in de meeste landen van West-Europa, met name ook ons land, en waar dan ook het aantal

---

[1]) Cf. Peter F. Drucker, America's Next Twenty Years (serie artt. in Harper's Magazine, 1955).

kinderen, dat een of andere vorm van middelbaar onderwijs volgt, tot de 90 procent is genaderd, maar één zorg kent: hoe kweken wij voldoende technisch geschoolde en hoog ontwikkelde krachten om aan de enorme behoeften van een nog altijd groeiende industrie te voldoen. Dáár kent men althans geen vrees voor een groeiend „intellectueel proletariaat", die een rem pleegt te vormen voor democratisering van het onderwijs in menig west-europees land, maar in wezen enkel symptoom is van een stagnerende economie.

Alleen reeds uit sociale motieven is dus een verdere, grootscheepse ontginning van verwaarloosd, braakliggend intellect een eis des tijds. Het is niet nodig, hier nogmaals uit de doeken te doen, welke mogelijkheden ten onzent in dit opzicht nog open staan. Zolang men rekent, dat op dit moment nog minstens één zevende van de kinderen uit een arbeidersmilieu niet de geestelijke ontwikkeling krijgt, waarvoor zij de begaafdheid bezitten, valt er op het terrein van de „democratisering van het onderwijs" nog wel een en ander te doen. Ook de percentages van studenten aan allerlei vormen van Hoger Onderwijs uit de lagere milieus spreken nog steeds een duidelijke taal. Er gaat nog altijd veel geestelijk kapitaal voor de volkshuishouding verloren. Er is nog altijd het kleine leed van het eenvoudige gezin, dat door allerlei handicaps, en waarlijk niet alleen van geldelijke aard, de toegangen tot een hoger sociaal niveau voor het redelijk begaafde kind ziet afgesloten. Er is ook nog altijd de misère van de volwassene, die achteraf via de ene opleidingscursus na de andere de achterstand poogt in te halen, vaak ten koste van een normaal levensgeluk. Wij mogen toch hopen, dat eens al die zo nuttige instellingen van avond- en vervolg-onderwijs voor volwassenen als de lapmiddelen terzijde kunnen worden geschoven, die zij in overgangstoestand, als waarin de huidige maatschappij verkeert, bij alle onmisbaarheid, onloochenbaar zijn.

Maar het sociale motief, althans in deze sociaal-economische, utilitaire zin opgevat, is niet het enige en allesbeheersende. Het gaat niet alleen om de groeiende behoeften aan menselijk intellect in een technisch snel evoluerende, industriële samenleving. Het gaat ook en wel bovenal om de geestelijke ontwikkelingskansen van elkeen, die een gelijk recht kan doen gelden op zijn ontplooiing als volwaardig mensenkind. Dat is dus niet alleen in de beroepssfeer, laat staan enkel in het bereiken van een bevredigende plaats in het materiële produktieproces. Trouwens, wat dat laatste betreft, is het scheppen van mogelijkheden, dat ieder de plaats bereikt, die hem naar gaven van geest en karakter toekomt, niet een kwestie van onderwijs alleen. Er is in de moderne bedrijfsorganisatie en speciaal op het terrein van de *human engineering*, de „menselijke werktuigkunde", heel wat aan de hand over de juiste wijze, de juiste mens op de juiste plaats te brengen. Maar er is ook een cultureel mensenrecht, dat is de gelijkheid van kansen om een volwaardig mens te worden. En dit recht wordt hoe langer hoe actueler, hoe meer een samenleving erin slaagt, voor elk van haar leden een zeker materieel levensminimum te verzekeren. Er is immers de tendentie, dat de sector van het materiële produktieproces op de duur, naar het aantal daarin werkzamen, hoe langer hoe meer zal afnemen. Men mag toch wel aannemen, dat bij alle rekbaarheid de materiële behoeftenschaal niet in het oneindige kan worden verlengd en dat de geestelijke en algemeen-culturele behoeften hoe langer hoe meer in het geding zullen komen. Dan zal het erom gaan, de mens ook in de culturele sector, in zijn deelneming aan een nieuwe civilisatie, aan zijn recht te helpen. Hierbij is niet alleen aan de orde de

kwestie van een menswaardige, zinvolle besteding van de vrije tijd, maar hierdoor wordt ook een voortdurend zich uitbreidende beroepssfeer van persoonlijke diensten, culturele arbeid en opvoedingswerk in het leven geroepen.

Over de urgentie-eisen van deze verschillende sectoren in de samenleving kan men verschillend denken; dat hangt mede af van de situatie, waarin zulk een samenleving verkeert. Zo kan men zich ten onzent voorstellen, dat van de zijde van het bedrijfsleven hoe langer hoe meer bezorgdheid over en aandacht aan het probleem wordt besteed, hoe het onderwijs beter te doen aansluiten op de eisen aan technische scholing en ontwikkeling van het moderne bedrijf. Maar even gewettigd is de reserve, die in sommige onderwijskringen wordt betoond tegen een volstrekte aanpassing van het onderwijs aan de eisen van de industriële samenleving. Het gaat bij onderwijs en opvoeding in alle geledingen niet alleen om rijpmaking voor de sociale praktijk, maar ook om overdracht en verbreiding van geestelijke goederen en de vatbaarmaking daarvoor en dat niet alleen uit motieven van sociaal-utilitaire aard, maar ook terwille van de hogere waarden des levens op zichzelf. Voor hen, die wellicht al te bezorgd zijn voor een toenemende culturele vervlakking in onze moderne massa-maatschappij ligt een zekere geruststelling opgesloten in het feit, dat die maatschappij juist ook door haar technische ontwikkeling een tendentie vertoont, die aan het cultuurleven ruimer kansen biedt. Maar dan een cultuurleven, dat niet meer als een soort luxe het voorrecht is van een kleine elite, waarvan het geestelijk gehalte tenslotte ook afhankelijk was van sociale toevalligheden, doch een cultuurleven, dat een veel breder sociaal draagvlak vindt, voor veel groter groepen, al naar geestelijke vatbaarheid, toegankelijk is, en dan ook om ontginning van veel nog onaangeboorde geestelijke reserves vraagt.

Er is ten onzent bij het onderwijs in al zijn geledingen wel zoveel achterstand, geestelijk zowel als materieel, dat een verhoogde belangstelling, uit welke sociale sector of geestelijke sfeer dan ook, voorlopig alleen maar kan resulteren in een verruiming van middelen en mogelijkheden. Het is niet te boud gezegd, dat meer armslag in materiële en geestelijke zin bij het onderwijs in al zijn geledingen een eerste voorwaarde is om de sociale en culturele ontwikkelingsmogelijkheden en ontplooiingskansen der komende generaties gelijkelijk op te voeren.

Er komt bij de behandeling van de gelijkheid van kansen als een algemeen maatschappelijk probleem — voor een praktische concretisering in de vorm van kwesties als gratis onderwijs, studieloon of beurzen voor studenten etc. ontbreekt hier de ruimte — nog een principiële kant aan de orde. Voert de gelijkheid van kansen, op zichzelf een socialistisch beginsel, ook inderdaad naar een meer socialistische samenleving? Vooral, wanneer men daaronder, met *prof. Cole,* zou verstaan: „een maatschappijvorm, waarin mannen en vrouwen niet in tegengestelde economische klassen zijn verdeeld, maar samenleven onder voorwaarden van een bij benadering bereikte sociale en economische gelijkheid, met gemeenschappelijk gebruik van de middelen ter bevordering van het gemeenschappelijk welzijn, die te hunner beschikking staan". Waarop deze Engelse socialist nog laat volgen, dat vereist zijn „een menselijke verbondenheid, die klassenverschillen ontkent en uitbant en een sociaal systeem, waarin niemand zoveel rijker of armer dan zijn buren is, dat hij niet op voet van gelijkheid daarmee zou

kunnen omgaan".[1]) Wat men ook op deze formuleringen mag aanmerken of afdingen, centraal is in elk geval gesteld de „klasseloze samenleving". Welnu, is gelijkheid van kansen op zichzelf voldoende om die samenleving te bereiken?

Men kan zich een samenleving denken, die in zoverre democratisch is, dat voor ieder ook praktisch de gelegenheid bestaat zich tot de hoogste posities op te werken, maar waarbij, b.v. ter aanmoediging, zulke grote verschillen in levensstandaard tussen de verschillende maatschappelijke groepen bestaan, dat er van geen gemeenschap of saamhorigheid, zelfs nauwelijks van sociale samenhang sprake zou zijn. *Prof. Bonger* heeft indertijd in zijn *Problemen der Democratie* terecht geschreven: „De Democratie zal selectionistisch zijn of zij zal niet zijn". Welnu, men kan zich een perfect democratisch selectiesysteem voorstellen, waarbij zozeer boven elke twijfel de bekwaamsten de leidende posities in de samenleving bekleden, maar die leidende figuren ook zozeer van de massa der gemeenschap gescheiden zijn, dat elke samenhang daarmee ontbreekt en die massa zelf tenslotte in het gemeenschapsleven niet geïnteresseerd is en geen aandeel heeft. Men kan zich ook minder democratische selectiemethoden voorstellen, waarbij toch de stijgingskansen in de maatschappij zo zijn georganiseerd, dat over alle geledingen zoveel mogelijk de juiste man op de juiste plaats wordt gebracht, maar de onderlinge wedijver zozeer door materiële en andere middelen wordt geprikkeld, dat ook in deze planmatig georganiseerde algemene sociale competitie elke saamhorigheid verloren gaat.

Er is niet zo heel veel fantasie voor nodig, om in de eerste veronderstelling het type samenleving te herkennen, waarnaar menige Westerse democratie, b.v. de Amerikaanse, schijnt te streven. De tweede veronderstelling vertoont enige gelijkenis met de Sowjet-maatschappij, waarin na het bewust opzijzetten van elke gelijkheidsgedachte in economisch opzicht (door Stalin als een kleinburgerlijk vooroordeel gebrandmerkt), via Stachanow-systemen e.d. een georganiseerde, „socialistische" wedijver is ontketend met inkomensverschillen en sociale rang- en prestigeverschillen, die een vergelijking met het „kapitalistische" Westen tarten. Daarbij is het ontbreken van de factor der erfelijke verschillen van ondergeschikte en bovendien, gezien de consolidatie der leidende groepen, voorbijgaande aard.

Zulk een samenleving, in de ene of andere zin, kan wellicht een maximale efficiency bereiken, voor socialisten heeft zij weinig aantrekkelijks, althans voor een socialisme à la prof. Cole. Want helemaal aan tendenties naar een, op eerzucht en Streberei gebaseerde, planmatig georganiseerde competitie-maatschappij heeft het in de socialistische literatuur niet ontbroken: het „industriële systeem" van de Franse utopist *de Saint Simon* vertoont daar duidelijk de sporen van en bezit dan ook niet voor niets in onze tijd van het „managerialisme" een zekere populariteit.

Het is niet doenlijk, hier *en passant* het beeld van een socialistische samenleving te schetsen. Dat is ook niet nodig om te beseffen, dat een vrij sterke gemeenschapszin en een levend saamhorigheidsgevoel daarin onmisbaar zijn. Zij zijn, ook bij een radicale verwerkelijking van de gelijkheid van kansen, niet verzekerd. Maar ook de democratie is niet gegarandeerd, wanneer niet een zeker minimum aan sociale gelijkheid en zelfs

---

[1]) Aangehaald in „New Fabian Essays" (London 1952), p. 61. Voor het hierna volgende is o.a. gebruik gemaakt van de studie van Roy Jenkins daarin over „Equality" (p. 69 e.v.).

culturele homogeniteit aanwezig is. Dat betekent in het eerste opzicht niet een domweg toepassen van „gelijke monniken, gelijke kappen". Integendeel: de erkenning van een zekere gelijke mate van recht voor elk gemeenschapslid, waartoe dan ook het recht op gelijke kansen behoort, zal juist ertoe dwingen met de verschillende behoeften en mogelijkheden van alle leden rekening te houden. Een zekere materiële gelijkheid is de beste basis voor een vruchtbare persoonlijke verscheidenheid. En zo betekent culturele homogeniteit ook niet, dat de cultuur van een samenleving tot een soort doorsnee-peil wordt genivelleerd. Maar wel veronderstelt de ontginning van de geestelijke reserves en de bevordering en ontplooiing van de cultuur in zo rijk mogelijke verscheidenheid de erkenning en het besef van de waarde der geestelijke goederen in zo breed mogelijke lagen der bevolking. Alleen zo is het aan de grootst mogelijke groep der bevolking mogelijk de samenleving te beleven als een partnership, een deelgenootschap in een gemeenschappelijk avontuur. Van dat besef van deelgenootschap moet elke democratische samenleving het hebben, de socialistische meer dan enig andere.

Tenslotte kan men zeggen, dat in een deel van de wereld de maatschappij naar zulk een in wezen sociale democratie onderweg is. Het zijn, althans in de Westerse wereld, minder de interne verschillen, de ongelijkheden in kansen en mogelijkheden, die de interne vrede met rancunes en ressentimenten bedreigen, dan de diepe verschillen in welstand en mogelijkheden, die er tussen de volken over de wereld bestaan. Mag in onze eigen kleine samenleving nog veel klein leed, nog menige persoonlijke tragedie voortkomen uit een, door maatschappelijke ongelijkheden gefrustreerd levenslot, de zin voor proporties dwingt ons, een beschouwing over „gelijkheid in kansen" af te sluiten met de verwijzing naar dat veel en veel grotere drama, dat in zo hoge mate bepaald wordt door de enorme ongelijkheden, die binnen de mensheid voorkomen. Wanneer het zo is, dat twee-derde van het mensdom lijdt aan het ontbreken van het materiële minimum voor een menswaardig bestaan in enigerlei opzicht, dan wordt de nog altijd aanwezige ongelijkheid van kansen in de moderne sociale welvaartstaat tot een „schoonheidsfout".

Hoe gezonder evenwel een samenleving naar binnen is, hoe meer gespeend van interne rancunes en tegenstellingen, des te vruchtbaarder en verzoenender kan zij optreden naar buiten. Het is deze overweging, die de verdere sociale sanering der Westerse democratieën tot meer dan een historische luxe-aangelegenheid maakt. Maar bovenal: vanouds was de idee der gelijkheid verbonden, niet alleen met de vrijheidsgedachte, maar ook met die der menselijke broederschap. Dat maakt het mogelijk, een pleidooi voor meer sociale gelijkheid te eindigen met een beroep op die almenselijke verbondenheid, die de diepste grondslag is voor socialisme en democratie beide. Gelijkheid van kansen is stellig een „wezenselement" van het socialisme. Maar dan ook voor allen, over de gehele wereld. En dan komt daarbij heel wat meer kijken, dan in deze beschouwing aan de orde kwam.

J. M. DEN UYL

THEORIE EN BEWEGING

De inhoudsopgave, die elke jaargang van „Socialisme en Democratie", maandblad van de Partij van de Arbeid, behoort af te sluiten, kent van oudsher een kopje „Socialistische theorie". In de inhoudsopgave over 1955 zal men er vergeefs naar zoeken. Toevallig ken ik de oorzaak van deze omissie: er was met fatsoen maar één bijdrage onder te rubriceren en toen was het maar beter het rubriekje te elimineren. Bestaat er eigenlijk nog zoiets als socialistische theorie? Ja, ik weet wel dat er boekenkasten van uitpuilen en de Socialistische Internationale publiceert in haar wekelijkse bulletin een respectabele lijst van titels onder het hoofd „Socialistische theorie". Maar het is er precies mee als met de literaire produktie in het na-oorlogse Nederland: een niet te stelpen stroom van verzamelde werken, fraaie heruitgaven van wat gisteren ter zake was („klassieken" noemen we die) en zo nu en dan een wat bleek experiment.

Onmiddellijk na de oorlog viel er in ons land het een en ander te noteren. Kennelijk als vrucht van de bezettingsjaren verschenen: *Socialistische belastingpolitiek* van H. J. Hofstra; *Ordening als socialistische etappe* van B. van den Tempel; *Burgerlijk en socialistisch denken* van A. Lührs, studies die een worp deden naar een aanvulling of vernieuwing van de socialistische maatschappijbeschouwing. Afgezien van een reeks brochures en artikelen over de betekenis van het beginsel van de doorbraak is het sindsdien opmerkelijk rustig geweest op dit terrein. De redactie van S. en D. heeft in een uitvoerige reeks artikelen en gesprekken de situatie van het socialisme aan de orde gesteld en daarbij is onvermijdelijk ook het een en ander over socialistische maatschappijbeschouwing op tafel gekomen. Maar vergis ik me in de indruk, dat dit meer belangstelling bij de politieke tegenstanders heeft genoten dan dat het weerklank in eigen rijen vond?

Internationaal gezien is de geringe aandacht voor socialistische theorie evenzeer opvallend. Er is een aantal publikaties aan te wijzen, die zich met de problemen van de gewijzigde maatschappijstructuur en de houding van het socialisme daartegenover bezighouden — veel nieuws hebben ze niet gebracht. De belangrijkste poging tot een nieuwe formulering van de gedachteninhoud van het socialisme is wel geleverd door Jules Moch in zijn grote werk *Confrontations* (1952). Hoewel dit boek de weerslag is van een tienjarige arbeid, het zeer breed is opgezet en geschreven door een politicus, die tegelijk ingenieur is en met gezag kan spreken over de invloed van de technische revolutie op de maatschappij, heeft zijn schepping toch nauwelijks nawerking gehad. Dit geldt nog sterker van de in 1952 verschenen *New Fabian essays*, een proeve van

kunnen van de jongere Labour-intellectuelen, die echter zo weinig eenheid vertoont en zozeer in de ontwikkeling van verschillende maatschappelijke deelgebieden verdrinkt, dat men de pretentieuze titel niet heeft kunnen waar maken.

Met deze constatering raken we aan de karakteristiek van de na-oorlogse geestelijke produktie van socialistische zijde. Er is een veelheid van belangrijke bijdragen op de deelgebieden – er zijn geen geslaagde pogingen tot het geven van een nieuwe synthese. Er is niets wat in zijn nawerking ook maar in de verte kan worden vergeleken met de beweging die Hendrik de Man in de twintiger en dertiger jaren met zijn geschriften veroorzaakte. De belangrijkste publikaties op het gebied van de maatschappijbeschouwing na de tweede wereldoorlog zijn van niet-socialistische zijde gekomen, althans buiten het klimaat van de socialistische beweging om, ontstaan. Ik denk hierbij aan *The managerial revolution* (1943) van James Burnham en aan *Machinisme et bien-être* (1947) en *Le grand espoir du XXe siècle* (1949) van Jean Fourastié. Beide schrijvers hebben denkbeelden opgeworpen, die de discussie tot in onze dagen beheersen. Men kan stellen dat het positieve in hun beschouwingen in de socialistische opvattingen is geïncorporeerd – het neemt niet weg, dat de socialistische maatschappijtheorie blijkbaar een fase van verzadiging heeft bereikt dan wel weinig dynamiek meer vertoont.

Hierbij dient een belangrijk voorbehoud te worden gemaakt voor zover het betreft de voortgezette ontwikkeling van de economische denkbeelden van het socialisme. Op dat gebied heeft zich de afgelopen jaren een belangrijke ontwikkeling voltrokken. Hierbij valt in het bijzonder te denken aan een nieuwe waardering van de concurrentie en het prijsmechanisme naast de planning. Deze ontwikkeling werd reeds voor de oorlog ingeleid door de socialistische auteurs, die de werking van het prijsmechanisme in een volledig gecollectiviseerde volkshuishouding hebben onderzocht. In het bijzonder de gedachtegang dat ook bij volledige nationalisatie van de produktiemiddelen het marktmechanisme een wezenlijke rol kan vervullen, heeft ruimte geschapen voor een herwaardering van prijsmechanisme en mededinging. Te denken valt hierbij aan socialistische economen als J. E. Meade, *Planning and the Price-mechanism. The liberal-socialistic solution*, 1949 in Engeland, Maurice Allais met zijn formule „planisme concurrentiel" in Frankrijk en Karl Schiller, *Sozialismus und Wettbewerb*, 1955 in Duitsland. Voor ons land zijn in dit verband Tinbergen, F. J. de Jong en Hartog te noemen.

Het standpunt van deze socialistische economen kan nog het best worden samengevat in de formule die Karl Schiller als richtlijn hanteert: „concurrentie voor zover mogelijk, planning voor zover nodig". Het is duidelijk dat deze herwaardering van de concurrentie en de door deze economen nagestreefde verzoening van ordening en vrijheid diepgaande betekenis heeft voor het daarbij behorende maatschappijbeeld. Hoewel de betekenis die aan de concurrentie moet worden toegekend, theoretisch los moet worden gezien van de eigendomsverhoudingen, kan moeilijk worden ontkend, dat de mixed economy, het gemengde stelsel van een publieke naast een sterke private sector, van overheidsleiding en ondernemersvrijheid, dat door vele socialisten tot dusver als een overgangsstelsel werd beschouwd, door de genoemde groep van socialistische theoretici idealiter wordt gesteld. *De Weg naar Vrijheid* beweegt zich

in verschillende opzichten dicht in de buurt van deze economisten, hoewel in dit socialistisch planboek het accent ongetwijfeld valt op een versterking van de contrôle op de particuliere ondernemer en de beschikking over te investeren vermogen.

Er is dus in de economische opvattingen van socialisten zeker sprake van evolutie – van een verwerking van deze opvattingen in een samenhangende maatschappijtheorie is tot dusver nauwelijks sprake. Waaraan moet dit voorbijgaan aan een theoretische uitwerking worden geweten? Betekent de schrale oogst aan theoretische discussies in tien jaar Partij van de Arbeid een verarming van het socialistisch denken? Kan de socialistische beweging zich krachtig verder ontwikkelen zonder te beschikken over een uitgewerkte theoretische apparatuur, zoals haar vroeger ten dienste stond? Het zijn deze vragen waaraan in het navolgende naar beknopte antwoorden zal worden gezocht. Het lijkt intussen onmiskenbaar dat met name door vele werkers in de socialistische beweging de geringe theoretische produktiviteit van het na-oorlogse socialisme veelal bewust of onbewust als een tekort wordt ervaren en tegen deze achtergrond zijn deze theoretische beschouwingen misschien niet zonder praktisch nut.

Hilda Verwey-Jonker heeft in haar nog altijd zeer lezenswaardige bijdrage voor het *Gedenkboek Albarda* drie generaties van socialistische theoretici onderscheiden. Voor de eerste generatie, waarvan zij als Nederlandse vertegenwoordigers noemde Kuyper en Wibaut, was het socialisme zekerheid, de ontwikkeling naar het socialisme een onvermijdelijkheid. De tweede generatie is theoretisch veel kwetsbaarder, maar de zekerheid dat het socialisme zal worden verwezenlijkt is nog niet verdwenen, al is die zekerheid meer een zaak van traditie dan van wetenschappelijke overtuiging geworden. Het socialisme is er meer een van belijdenis dan een van geloof. De derde generatie is de zekerheid van het socialisme kwijt, zij heeft geen gemeenschappelijke maatschappijbeschouwing en interesseert zich daar in het algemeen weinig voor. De nadruk ligt op de analyse en de waardering van de feiten en die aanvaardt men van welke kant zij ook komen. Schrijfster ziet hierin een verdienste en een tekort, want de socialistische arbeidersbeweging zal er tenslotte niet komen zonder een samenhangende schematische maatschappijtheorie. Als men de derde generatie zou mogen aanduiden als de onzekeren, dan zou men de na de oorlog aan bod gekomen generatie wel moeten aanduiden als de zwijgers, want het meest kenmerkende van hen is wel dat het probleem van de socialistische maatschappijbeschouwing voor hen geruisloos is geliquideerd. Er is niet alleen weinig interesse meer voor, men ziet het niet meer als probleem. Men verkijke zich in dit verband niet op hetgeen in socialistische jongerenorganisaties als „Nieuwe Koers" en „Politeia" nog wel naar voren komt. Een geheimzinnige wet wil dat de georganiseerde politieke jongerenbeweging meestal het sterkst is in het radicalisme van gisteren. Evenmin meen ik dat de onmiskenbare belangstelling voor algemene cultuursociologische verhandelingen en theorie mag worden gelijkgesteld met interesse in wat van oudsher werd verstaan onder socialistische theorie. Dit verdwijnen van de behoefte aan een rondlopende maatschappijbeschouwing hangt met een reeks verschijnselen samen.

In de eerste plaats is er veel sterker dan dit voor de oorlog het geval was een in-

voeging van de socialistische beweging in constructieve politieke en maatschappelijke activiteit, die talrijke socialisten zowel in het ambtelijk apparaat, in het bedrijfsleven als in maatschappelijke instellingen het besef geeft concrete taken tot uitvoering te moeten brengen en daarbij is er zeker bij het neurotische tempo van na-oorlogse intellectuele arbeid weinig behoefte aan verdergaande bezinning. In de tweede plaats is er de hartgrondige afkeer van alles wat naar ideologie zweemt in de zin van een fraseologische bovenbouw. In het bijzonder in Nederland, waar Duitse wijsbegeerte, literatuur en wetenschap bij uitstek ideologisch gericht, ook op de socialistische beweging zo'n grote invloed hebben uitgeoefend, is er na de oorlog een bevrijd aanknopen bij Angelsaksisch empirisme. Men verkiest het experiment boven de theorie, in elk geval boven de theorie die meer wil zijn dan analyse en naar ideologie zweemt. In de derde plaats heeft de verzwakking van de maatschappelijke tegenstellingen en de verwezenlijking van talrijke vroegere idealen dodend gewerkt op de behoefte aan een theorie der maatschappelijke ontwikkeling, die haar aanzet immers zou moeten vinden in de wil tot verandering der maatschappelijke verhoudingen. Met de verwerkelijking van de socialistische denkbeelden uit de periode voor de eerste wereldoorlog is ook het begrip socialisme vloeiender geworden. Instellingen als het Centraal Plan Bureau of de Rijksdienst voor het Nationale Plan zijn naar hun aard zozeer een produkt van socialistische ordeningsgedachten, dat men zich nauwelijks een werkzaamheid van deze instituten zou kunnen denken die niet socialistisch georiënteerd zou zijn. Omgekeerd arbeiden talrijke economen, juristen en sociologen in dergelijke instituten en instellingen, zonder enige bijzondere relatie te gevoelen tot de socialistische idee, al stemmen zij P.v.d.A. en zijn vaak lid omdat hun vader arbeider geweest is of uit een stukje staatsburgerlijke gezindheid. De verzakelijking van het socialisme hangt hier ten nauwste mee samen. De doorbraakgedachte, die mede inhield dat de partij als zodanig afstand nam tot het socialisme als levensbeschouwing, heeft daardoor stellig steriliserend gewerkt op de ontwikkeling van het socialisme als maatschappijbeschouwing. De maatschappijbeschouwing als ideologie heeft in de geschiedenis van het socialisme immers het sterkst gebloeid waar zij verbonden was met levens- of wereldbeschouwelijke elementen. De gedachte van de doorbraak als partijpolitieke grondslag voor samenwerking van alle vooruitstrevenden heeft in de Nederlandse verhoudingen een zo grote draagwijdte, dat daarnaast de behoefte aan een min of meer gesloten maatschappijbeeld wel moest verbleken.

De stelling van Hilda Verwey-Jonker dat het de taak van de socialistische theoretici zou zijn om aan de sociaal-democratie de maatschappijbeschouwing te geven die een doel voor de toekomst stelt, is in de tien jaar P.v.d.A. zowel juist als onjuist gebleken. De generatie van de zwijgers representeert in haar afkeer van elke ideologie een verworvenheid van grote waarde. Het doen wat de hand vindt om te doen, zonder te geloven in de heilstaat of „het" socialisme, met een diepe bevrediging in het geluk de kleine taken te kunnen volvoeren is een winst van de bezettingsjaren, die meer uitzicht opent op een behoorlijke ontwikkeling van onze samenleving en de rol van de socialistische beweging daarin dan welke utopie ook. Voor enige ongerustheid over het ontbreken van theoretische bespiegelingen is bepaald geen reden, eerder voor genoegdoening dat de behoefte daaraan zoveel geringer is geworden. Men kan zelfs

stellen, dat het dringendste probleem van de socialistische beweging in West-Europa nog steeds is de afrekening met die veelvuldige theorieën en utopieën, die als sta-in-de-weg voor het verrichten van concrete hervormingsarbeid fungeren.

Dit is slechts één kant van de medaille. Werkelijkheidsaanvaarding en concrete hervormingsarbeid kunnen niet zonder perspectief, daarin had Hilda Verwey gelijk. Dat geldt temeer nu overal de spanning van het na-oorlogse herstelwerk gaat wijken, de omtrekken van de sociale verzorgingsstaat (welfare state) steeds definitiever contouren aannemen en de socialistische beweging dreigt ten onder te gaan aan de vervulling van haar ideaal. Reinhold Niebuhr heeft deze positie van de socialistische beweging naar aanleiding van de nederlaag van de Labour Party in Engeland als volgt omschreven: „De grootste verworvenheid van de Labour-regering was het leggen van de grondslagen van de welvaartsstaat, die de maatstaf voor sociale gerechtigheid zijn geworden in elke moderne natie en die door de conservatieve oppositie niet zijn aangetast toen zij weer aan de macht kwam. In feite heeft de Labour Party, evenals de Democraten in Amerika, zelf de grondslagen gelegd voor haar verkiezingsnederlaag door haar succes op het terrein van de sociale politiek. Het verzwakte de sociale ressentimenten die de basis vormden van haar politieke macht en bevorderde een gevoel van rechtvaardigheid en zekerheid, die haar eigen politieke houvast ondermijnde. Dit is het ironische lot geweest van alle progressieve partijen in de westerse democratie." (The New Leader, 20–6–1955).

Men kan deze beschouwing van een vooruitstrevend Amerikaans denker, die eens het socialisme beleed, overtrokken achten zoals vrijwel alle goedwillende Amerikaanse beschouwingen over het Europese socialisme. Het valt niet te ontkennen dat de vraagstelling van Niebuhr thans in alle Westeuropese socialistische partijen aan de orde is. Ernst Wigforss, de belangrijkste theoreticus van de Zweedse sociaal-democratie, formuleerde deze vraag, sprekend voor het congres van de Zweedse socialistische jongeren, als volgt: „De welvaartsstaat heeft door het proletariaat te emanciperen, het socialisme dubieus gesteld, waarvoor het proletariaat de noodzakelijke grondslag zou leveren. Hebben de socialisten de tak afgezaagd waarop zij zaten?" Op dit punt wordt het duidelijk in welke bevoorrechte positie de Nederlandse P.v.d.A. zich bevindt, die zeer bewust de sprong heeft gemaakt van arbeiders- naar volkspartij en die in haar conceptie van progressieve concentratie als het ware een antwoord heeft gegeven op deze vraag voor ze zich stelde. Men kan gelukkig constateren, dat de socialistische partijen in West-Europa alle in meer of mindere mate de omwenteling doormaken van arbeiders- naar volkspartij, van een ideologisch gebonden naar een levensbeschouwelijk open partij.

Een dergelijke partij behoeft echter ook nu een perspectief dat iets meer inhoudt dan de 40-urenweek, een behoorlijk ouderdomspensioen, een auto, een televisietoestel en een ijskast voor elk gezin. Het is deze gedachte die de Engelse Labour Party op haar jongste congres heeft geleid naar het besluit tot opstelling van een nieuw maatschappijprogram. Het is dezelfde gedachte die in Nederland heeft gevoerd tot de opstelling van *De Weg naar Vrijheid,* waarin althans een begin is gemaakt met het aanduiden van de weg die het socialisme wil gaan, een weg die ver voert buiten de grenzen van wat in het begrip van de welvaartsstaat thans ligt besloten: het visioen

van de klasseloze maatschappij met gelijkheid van ontwikkelingskansen, niet in de zin van een financiële gelijkheid bij de start, maar in die zoveel diepere betekenis van het kweken van de mogelijkheid, de wil en de bereidheid bij een ieder om die taak in de maatschappij te vervullen die het meest overeenkomstig zijn karakter en begaafdheid is; de fundamentele democratisering, d.w.z. in eerste aanleg het overbruggen van die formidabele kloof die nog steeds de smalle leidende laag van de grote massa van het volk scheidt waar het betreft het dragen van verantwoordelijkheden en het nemen van beslissingen; het inhalen van de enorme achterstand die ons vermogen tot samenwerking op maatschappelijk en cultureel gebied vertoont bij ons technisch kunnen, de doelbewuste beheersing van de technische ontwikkeling terwille van de zelfverantwoordelijkheid van de mens in zijn werk en zijn vrije tijd; de niet aflatende inspanning om te komen tot de verwerkelijking van de gelijkheid in levensvoorwaarden tussen de volken en van een samenwerkingsvorm van de volken die de oorlogsdreiging voor goed doet verdwijnen.

In de discussie rondom de situatie van het Engelse socialisme is opgemerkt, dat de Labour Party na de oorlog voornamelijk heeft gewerkt met het program waarvan de kern reeds in de jaren kort na de eerste wereldoorlog was geformuleerd. Ook al neemt men dit niet naar de letter, dan blijft het feit, dat de socialistische beweging in West-Europa na 1945, ook wanneer ze niet in de regering was betrokken, veel heeft kunnen verwezenlijken van de idealen van bestaanszekerheid en socialistische rechtvaardigheid, die haar in de periode tussen de wereldoorlogen het vertrouwen van miljoenen bezorgden. Wil zij in de komende periode opnieuw leiding geven aan de maatschappelijke ontwikkeling dan zal ten aanzien van tal van nieuwe verschijnselen in de maatschappelijke structuur – de managers, de positie van de vakbeweging, de positie van de politieke partij, de situatie van de enkeling – groter helderheid moeten ontstaan, d.w.z. er zal weer meer behoefte aan „theorie" opkomen.

De socialistische beweging zal voortdurend moeten streven naar een vereniging van werkelijkheidsaanvaarding en utopie, van praktisch constructieve hervormingsarbeid en stuwende maatschappijbeschouwing. Al naar de omstandigheden zich wijzigen moet het accent verschillend worden gelegd. Ik meen, dat de P.v.d.A. over de afgelopen tien jaar op dit stuk een goede staat van dienst kan overleggen. Naarmate de maatschappelijke tegenstellingen verder worden afgezwakt, de idee der sociale gerechtigheid door meerderen wordt aanvaard en de politieke partij meer wordt geïnstitutionaliseerd en een scherper afgemeten taak krijgt in het raderwerk van de democratische maatschappij, naar die mate zal het socialisme zich zijn afkomst uit de wereld van droom en verlangen der utopie meer moeten herinneren, wil het niet het lot ondergaan van de mummificering, dat zovelen het nu reeds afgunstig of verbeten toedenken.

INHOUD

TIEN JAAR P.v.d.A.

I. DE PLAATS VAN DE P.v.d.A. IN HET STAATKUNDIG LEVEN

mr. J. A. W. Burger	Voortgezette democratisering	2
G. Ruygers	Christendom en socialisme	10
mr. dr. A. A. van Rhijn	De verhouding van de P.v.d.A. tot de A.R. en de C.H.	15
J. Harmsen	De verhouding tot de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie	23
J. H. Scheps	De verhouding van de Partij van de Arbeid tot de Communistische Partij Nederland	29
E. A. Vermeer	De P.v.d.A. en de Regering	35

II. DE BIJDRAGE VAN DE P.v.d.A. TOT DE MAATSCHAPPELIJKE VERNIEUWING

H. Oosterhuis	Een rechtsorde van de arbeid	44
drs. D. Roemers	Om de P.B.O.	49
dr. ir. A. Vondeling	Het landbouw- en voedselvoorzieningsbeleid	55
J. Bommer	Volkshuisvesting	62
dr. F. Wibaut	Volksgezondheid	70
prof. dr. W. Banning	Onderwijspolitiek	79
drs. J. J. Voogd	Signaal op rood — Cultuurpolitiek na de bevrijding	84
W. Mensink	Tien jaren politiek in gemeenten en provincies	90
J. de Kadt	Verdediging van het Westen	96
mr. M. van der Goes van Naters	De nieuwe Partij en het federatief Europa	103
prof. dr. ir. W. Schermerhorn	Ons beleid t.a.v. de minder-ontwikkelde gebieden	109

III. ONTWIKKELINGEN IN SOCIALISTISCH DENKEN

W. Thomassen	De idee van de doorbraak	118
prof. dr. J. P. Kruijt	Volksgemeenschap en verzuiling	121
mr. G. E. van Walsum	Overheid en Kerk	127
mr. dr. J. in 't Veld	Ordening en vrijheid	131
drs. G. M. Nederhorst	De overheidsbedrijven	137
mr. M. van der Stoel	De onderneming in de maatschappij	141
dr. B. W. Schaper	De gelijkheid van kansen	147
drs. J. M. den Uyl	Theorie en beweging	154

J. ZEELENBERG

BIJ DE DOOD VAN MR. L. A. DONKER

Zijn werken volgen hem na

'Dat hij ruste van zijn moeiten, want zijn werken volgen hem na' waren de allerlaatste woorden, die bij de herdenking van minister L. A. Donker in de Rotterdamse Schouwburg, zijn gesproken.

Indrukwekkend naar het aantal is het werk dat hem navolgt. Zes delen van het verslag van de Parlementaire Enquête Commissie zijn onder zijn leiding of met zijn medewerking tot stand gekomen, onder 69 voltooide wetten staat zijn handtekening. Nog 21 wetsvoorstellen zijn van zijn departement bij de Tweede Kamer aanhangig en 23 had hij nog in petto. De Memorie van Antwoord op de Justitiebegroting 1956 somt deze vrijwel alle op. Zijn onsterfelijke verdienste is geweest dat hij het voorbereidende werk tot herziening van het Burgerlijk Wetboek boven de grond heeft gebracht. Zijn rigoureuze tijdschema is niet houdbaar gebleken, hoewel de vraagpuntenbehandeling binnen de aangegeven tijd in de Kamer heeft plaatsgehad. De 'EMM express' bleek daarna vertraging te hebben, Meyers zelf ging heen toen nog slechts vier van de negen boeken ter tafel lagen. Ondanks deze geweldige tegenslag zette Donker door, een driemanschap nam Meyers' voorbereidende werk over. Bij KB van 4 november 1954 werden de wetsontwerpen betrekking hebbend op Meyers' eerste vier boeken bij de Tweede Kamer ingediend. Zij droegen Donkers handtekening. Nu is hij zelf heengegaan. De hoop eens in de Tweede Kamer door een zijner politieke tegenstanders uitgesproken, dat hij, zij het dan niet als minister van Justitie in dit kabinet, dan toch van het volgend, zijn handtekening onder de voltooide wetten tot vernieuwing van het Burgerlijk Wetboek zou zetten, kan niet in vervulling gaan. Zijn naam zal echter onverbrekelijk aan deze vernieuwing verbonden blijven. Ook in dit opzicht volgen zijn werken hem na.

Donker deed zich niet voor als een geleerde. Hij was zeker geen wetenschapsmens zoals Meyers is geweest en zoals zijn opvolger in het ministersambt, professor van Oven, is. Hij wist echter ontzaglijk veel, zowel van ons recht als van ons gehele maatschappelijke en politieke bestel. Hij wist niet alleen wat de problemen waren en waar zij lagen, hij bezat de lust om ze op te lossen. Hij heeft met een zekere wellust knopen doorgehakt. Bovendien had hij de gewoonte om steeds vooraf de gevolgen te overwegen van alle handelen en niet handelen. Al deze eigenschappen hebben hem gemaakt tot een groot bestuurder en een groot vernieuwer. Vragen, die al decenniën lang tot de bekende twistpunten behoorden, heeft hij in zijn ministerschap van nog geen 3½ jaar aangepakt, opgelost of nader tot een oplossing gebracht. Voltooid zijn o.m. de wet op de justitiële documentatie en op de verklaringen

omtrent het gedrag, de wijziging van de wet op het notarisambt (leeftijdsgrens en pensionering), de reorganisatie der Voogdijraden, de adoptie. De wetsontwerpen op de Stichtingen en het Fries in het rechtsverkeer zijn door de Tweede Kamer aangenomen. Veel van wat hij begon, is nog niet voltooid. Ik noem hier slechts de wijziging van de wet op de rechterlijke organisatie, regeling van de rechtsbijstand aan on- en minvermogenden, nieuwe regeling van de belastingrechtspraak en de herziening van het Kinderstrafrecht en het Kinderstrafprocesrecht. Anderen zullen verder bouwen op de hoekstenen, die hij heeft gelegd. Het kan niet anders of deze gebouwen zullen de moderne contouren vertonen, die zijn ontwerpen kenmerkten. Zijn invloed reikt ver boven zijn leven uit.

Knopen doorhakken betekent decisies durven nemen. Dat dorst hij. Maar hij deed het pas, als hij zich goed op de hoogte had gesteld door persoonlijk onderzoek, lezen en luisteren. Deze man kon heel goed lezen en luisteren, het gelezene en gehoorde kritisch verwerken en dan een standpunt innemen en formuleren. Daardoor heeft hij bij de totstandkoming van het nieuwe Statuut voor het Koninkrijk het land zulke waardevolle diensten kunnen bewijzen. Daarom ook maakte hij deel uit van de Nederlandse delegatie, die te Genève met de Indonesiërs heeft onderhandeld.

Hij heeft nooit vermoed dat hij zelf er niet meer zou zijn, als de Nederlandse delegatie ter afsluiting van de onderhandelingen naar Genève zou gaan. Onder de hoogst ernstige zaak, die daarna is ontstaan, kan hij zijn schouders niet meer zetten.

Hij rust nu van zijn moeiten. Een man, die decisies neemt en vernieuwt, worden moeiten niet bespaard. Hij is ook wel eens verkeerd begrepen en in de felheid van de politieke strijd is hij wel eens hard geslagen en heeft hij hard teruggeslagen. Dit behoort allemaal bij het leven dat hij koos en liefhad. Daarover heeft hij nooit geklaagd. Daarom is hij ook niet te beklagen. Hij mag wel worden beklaagd, omdat hij zich zelf zo gaf aan dit leven, dat hij liefhad, dat hij buiten zijn werk heel weinig vreugden meer kende. Hij is opgeslokt door het werk, dat zijn liefde en hobby was. Daarom is hij als mens te kort geschoten en te kort gekomen, maar volgen zijn werken hem na.

Nederland heeft een van zijn grootste zonen verloren en heeft met een hart vol rouw en genegenheid bij de baar van deze harde werker gestaan.

MERCATOR [1])

ARGENTINIË: VOOR EN NA PERÓN

Zonder twijfel zal je verzoek om een brief, gewijd aan de recente politieke ontwikkeling in Argentinië, geïnspireerd zijn door het nieuws van de val van Perón. Wellicht heeft het uitblijven van deze beloofde brief je enigszins teleurgesteld en doen vrezen, dat tijdverlies mijn berichtgeving aan actualiteit deed inboeten.

Van hieruit gezien echter is de septemberrevolutie slechts een episode in een omwentelingsproces, dat Argentinië sedert de oorlogsjaren doormaakt. Zuidamerikaanse revoluties breken niet onverwacht uit. Al vele maanden hielden de Argentijnse gemoederen zich niet zozeer bezig met de vraag of Perón zou verdwijnen, dan wel met speculaties omtrent wat na hem zou komen.

Ik schrijf je dus nu op een willekeurig tijdstip te midden van een onvoltooid gebeuren. Noodzakelijkerwijs berust mijn verhaal daarom op een in hoge mate subjectieve beoordeling van dat gebeuren. Een nieuweling in Argentinië zoals ik, die tracht zijn oordeel te verdiepen door het Argentijnse heden uit 's lands verleden te begrijpen, vindt bovendien slechts sporadisch enige bruikbare literatuur. Wie deze lacune hoopt te vullen door gesprekken met personen, die ter plaatse zijn geboren en getogen, stuit op een vrijwel totaal ontbreken van gemeenschappelijke maatstaven. Deze uithoek van de wereld bevindt zich op te grote afstand van de centra der westerse beschaving om daarmede genoegzaam geestelijk contact te kunnen onderhouden voor vergelijkende zelfbetrachting. Als gevolg daarvan bestaat de tendens iedere nationale ervaring te verabsoluteren en is de verhouding tot het buitenland sterk irrationeel bepaald.

Zelfs op het eigen continent neemt Argentinië een geïsoleerde positie in. Van Chili is het gescheiden door een der hoogste bergketens der aarde. Van het Noorden is het afgesloten door de weinig toegankelijke, achterlijke republieken Bolivië en Paraguay, met grotendeels Indiaanse bevolking. Geen brug verbindt de oevers der rivier, die zevenhonderd kilometers lang de grens vormt met de in menig opzicht verwante kleine zusterrepubliek Uruguay. Lange jaren hebben de Peronisten bovendien met behulp van politie-maatregelen het persoonlijke contact tussen de ingezetenen der beide buurlanden stelselmatig bemoeilijkt.

Argentinië heeft de reputatie een rijk land te zijn. Dat is het alleen in zoverre, dat de volkrijkste provincies in een klimaatzône liggen, die met Zuid-Italië vergelijkbaar

[1]) Deze beschouwing over de Argentijnse situatie is afkomstig van een Nederlander, die in Argentinië werkzaam is. Zij werd als brief aan één der redactieleden geschreven — we lieten deze vorm onveranderd. Redactie.

is, zodat onderdak en kleding geen grote problemen vormen, en dat zoveel vruchtbare bodem voorhanden is, dat deze zonder noemenswaard onderhoud zelfs bij misoogst nog ruimschoots voldoende voedsel voor allen oplevert. In andere opzichten is Argentinië een arm land: arm aan mensen, aan mineralen, aan kapitaal. De gemiddelde levensstandaard der vrijwel geheel blanke bevolking ligt beneden die van Italië, al treft men er, evenals trouwens in Italië, een relatief kleine groep uiterst welgestelden aan. Terwijl echter de armoede van het overbevolkte Italië een gedwongen armoede is, zou men de Argentijnse een vrijwillige kunnen noemen, omdat de bereikte materiële resultaten het gevolg zijn van een minimale inspanning. Wie in Argentinië bereid is hard te werken, is zeker van een goed bestaan.

Terwijl in de Verenigde Staten de immigranten zijn gekomen met een zekere idealistische geladenheid, met de wil aan een betere samenleving mede te werken dan zij in Europa achterlieten, is het eigenlijke Argentinië het produkt van Zuideuropese kolonisten, die met minder moeite een gemakkelijker en aangenamer bestaan zochten dan zij thuis hadden gekend. In de Verenigde Staten vormde zich spoedig een nationaal bewustzijn, dat nog heden immigranten in verrassend snel tempo absorbeert. In Argentinië breekt het bewuste streven naar versmelting der bevolking tot een eigen natie eerst de laatste jaren door. Nergens ter wereld leefde men eeuwenlang strikter naar de regel: ieder voor zich en God voor ons allen.

De nationale geschiedenis der anderhalve eeuw oude republiek is dan ook weinig belangwekkend. Het historische beeld wordt bepaald door het ontstaan van een aristocratie van grootgrondbezitters, die hun land ontvingen in ruil voor de verplichting, de autochthone bevolking (Indianen) terug te drijven en waarvan het grootste deel ruim een eeuw geleden door de dictator De Rosas werd gecreëerd, en als tegenstuk van deze groep door de groei in omvang en betekenis van de metropool aan de La Plata. In de provincie werd volledig in feodale verhoudingen geleefd, terwijl de stad het materiële en geestelijke contact met de buitenwereld onderhield. Het politieke spel ontleende zijn kleur aan de spanning tussen beide polen, de provinciale machthebbers en de porteños, de burgers van Buenor Aires.

Deze machtsstrijd tussen de feodale landheren en de stedelingen, die in Europa tussen 1000 en 1500 werd beslist, was in Argentinië nog onuitgevochten bij het uitbreken van de laatste wereldoorlog.

De belangrijkste oorzaak van het lange uitblijven van de overwinning der porteños lag in het feit, dat de pretenties van deze groep goeddeels gefundeerd waren op verdiensten, waaraan zij part noch deel hadden. De traditionele Argentijn heeft een onoverwinnelijke voorkeur voor grondbezit als beleggingsobject en voorzover zijn belangstelling niet in agrarische richting gaat, voelt hij zich aangetrokken tot militaire en administratieve werkzaamheden, tot de wetenschap en de vrije beroepen, doch hoogst zelden tot typisch commerciële bezigheid. Met seigneuriale onverschilligheid heeft hij toegelaten, dat het apparaat van de internationale handel, het bank-, transport- en assurantiewezen, waaraan de expanderende Argentijnse economie behoefte had, met behulp van buitenlands kapitaal door vreemdelingen werden opgebouwd: Engelsen, Italianen, Duitsers, Noordamerikanen en Fransen. Ook de kleinere handeldrijvende middenstand is ten dele uit deze groepen gerecruteerd; zij bestaat daarnaast

uit Spanjaarden, Grieken en Levantijnen. Opvallend zijn de weerstanden tegen vermenging van de traditionele bevolking met de hier genoemde groepen, die, zelfs voorzover zij van Latijnse herkomst zijn, onder elkaar de eigen taal en gewoonten in stand plegen te houden en daarmede Buenos Aires een bij uitstek cosmopolitisch karakter verlenen. Al deze groepen hebben van oudsher geschuwd zich in de Argentijnse binnenlandse politiek te mengen.

Gelijk overal ter wereld vergrootte de ontwikkeling der moderne techniek in de twintigste eeuw de aantrekkingskracht van de grote stad op het landvolk. Tegelijkertijd nam de aarzeling toe van nieuwe immigranten (merendeels Zuiditalianen) zich vanuit de hoofdstad over het land te verspreiden. Dit aanbod van goedkope arbeidskracht werkte het geleidelijk ontstaan van enige verzorgingsindustrie in de hand. Daarmede werd, naast het dun gespreide agrarische, een locaal geconcentreerd industrieel proletariaat geboren.

De eerste waarschuwing der als gevolg van deze ontwikkeling allengs toenemende conjunctuurgevoeligheid openbaarde zich tijdens de crisis van 1929 en volgende jaren. Voor het eerst leerden honderdduizenden in de reusachtige hoofdstad van het mensenarme land in de bitterste vorm het spook der werkloosheid kennen. Om de politieke repercussies van deze ervaring, welke de eerste voorboden vormden van de actuele ontwikkeling, begrijpelijk te maken, zij met een enkel woord ingegaan op de structuur van het vooroorlogse politieke apparaat.

Vooropgesteld zij, dat in alle Latijnsamerikaanse landen de gewapende macht het bewaren van de binnenlandse orde en de politieke rust als haar voornaamste opgave beschouwt. Elke regering regeert bij de gratie van de gewapende macht. Vandaar dat Zuidamerikaanse revoluties meestal onbloedig zijn, omdat zij slechts betekenen, dat het leger zijn gunst aan de clique in het zadel onttrekt en aan een andere groep schenkt.

In de tweede plaats is in geheel Latijns-Amerika de opvatting gemeengoed, dat degenen, aan wie het bewind wordt toevertrouwd, bij de vervulling van hun plichten tegenover de gemeenschap het recht hebben hun eigen welzijn te verzekeren. Slechts een naar gangbare maatstaven overdreven gebruik van de macht in dit opzicht is in strijd met de sociale ethiek. Soms leidt zodanig misbruik tot een corruptieschandaal, een ander maal, bij collectief deelnemen van de regering, tot een revolutie, in de hoop dat de oppositie, eindelijk aan de ruif, ondanks jarenlange afgunst wat meer matigheid zal betonen. Meestal onderneemt men generlei poging de ontslagenen tot restitutie van het aldus vergaarde vermogen te bewegen uit vrees, dat hierin voor latere machthebbers een aansporing tot kapitaalvlucht naar het buitenland zou zijn gelegen.

In de derde plaats is de op ideële basis geschoeide politieke partij in Zuid-Amerika een zeldzaam verschijnsel. In geen enkel Zuidamerikaans land is het mogelijk de belangstelling der brede massa voor beginselen te winnen. Het succes van een partij hangt in de regel af van de persoonlijke aantrekkingskracht van de leiders. De caudillopartij, de persoonlijke aanhang van een prominente figuur, is het klassieke type.

De Argentijnse binnenlandse politiek vertoont al deze typische trekken, zij het dat de relatief hoge maatschappelijke ontwikkelingsgraad en de grotere ontvankelijkheid

voor Europese invloeden niet zonder gevolgen zijn gebleven. Het aantal openbare functies, dat zich voor grootscheepse zelfverrijking leent, is procentueel geringer dan elders. Wie echter een zodanige functie bij uitzondering jarenlang kundig en integer vervult, schept zich vermaardheid. De gewapende macht is zo omvangrijk en gedifferentieerd, dat zij nauwelijks meer in staat is tot homogene politieke wilsvorming en onder rivaliteit tussen de afzonderlijke wapens lijdt. Er is een vrij ontwikkeld perswezen, dat als instrument van openbare voorlichting van tijd tot tijd betekenis heeft gehad.

Binnen dit hybridische kader ontwikkelde zich een politiek leven dat, zonder Europees te zijn, toch aanzienlijk meer Europese nuancen vertoonde dan elders in Zuid-Amerika. In de latere jaren der negentiende eeuw ontstonden een reeks politieke partijen, waarvan de conservatieve, de radicale en de socialistische de voornamen waren. De eerste is de oudste en vertegenwoordigde door de jaren heen het groepsbelang van de landbezitters. De radicale partij beoogde aanvankelijk een stedelijk georiënteerde liberale partij te zijn, doch is in de politieke machtsstrijd een massapartij met caudillo-inslag geworden. De socialistische partij is de enige beginselpartij naar Europees model. Hoewel steeds gering in omvang gebleven en zonder vat op de massa, heeft zij een élite van politici geleverd en door de verbreiding van ideeën aanzienlijk groter invloed uitgeoefend dan op grond van haar getalsterkte ware te verwachten.

Gedurende de halve eeuw, die aan de eerste wereldoorlog voorafging, was het gehele politieke bedrijf een luxe, die het land zich veroorloven kon, zolang de regering het binnenlandse en buitenlandse particuliere initiatief de vrije hand liet en zich zo min mogelijk met de zaken bemoeide. In Buenos Aires en de kleinere stedelijke centra heerste een liberale sfeer, het platteland behield zijn feodale structuur. Zon en regen-op-zijn-tijd zorgden, niet zelden welhaast ondanks de toch reeds minimale menselijke inspanning, voor groeiende welvaart. De buitenlandse handel was vóór alles op Engeland geconcentreerd, dat als politieke macht in het zenith stond. Onder de buitenlandse invloeden, die de Argentijnse maatschappij moderniseerden, domineerde de Britse. Men sprak van Argentinië als van de „best geadministreerde Britse kolonie". In de periode, die met de eerste wereldoorlog werd ingeleid, is deze band met Engeland een der oorzaken geweest, waardoor de toenemende verstoring van het internationale evenwicht zich in het verre Argentinië pas laat en langzaam manifesteerde.

De jongste geschiedenis van Argentinië vangt aan met de depressie van 1929 en volgende jaren. Voor het eerst werd de regering met concrete maatschappelijke problemen geconfronteerd welke alleen zij kon oplossen en terstond bleek, dat zij tegenover deze onverwachte situatie met twee linkerhanden stond en, zich troostend met de gedachte, dat het een kunststuk was in Argentinië te verhongeren, er zich toe bepaalde betere tijden af te wachten.

De revolutie-Uriburu van 1931 luidde een periode in, waarin het leger zich rechtstreeks in de politiek mengde. Wel bracht de economische opleving in de tweede helft der dertiger jaren een laatste terugkeer van het oude, doch de moeilijkheden, waarmede het uitbreken van de tweede wereldoorlog gepaard ging, leidden in 1943 tot de aflossing van het langjarige radicale bewind door militaire dictaturen.

De tweede wereldoorlog isoleerde Argentinië oneindig meer dan de eerste van de Europese landen, die het lange tijd hadden gepatroniseerd en bracht het sein voor de ineenstorting van het oude bestel onder de last van onoplosbare problemen. Aan zich zelf overgelaten, van verzorging uit het buitenland goeddeels verstoken, begon de Argentijnse bevolking uit haar politieke lethargie te ontwaken en in eigen kring naar krachten om te zien, aan wie zij zich volledig kon toevertrouwen. Helaas ontbraken deze. Niet ontbraken evenwel demagogen, die bereid waren het naar leiding snakkende volk knollen voor citroenen te verkopen. De begaafdste hunner, kolonel Juan Perón, wist in 1943, na de militaire revolte, die de laatste burgerlijke president wegvaagde, de door hem nagestreefde en feitelijk geschapen post van minister van Arbeid en Sociale Voorziening te bemachtigen. Vanuit deze basis veroverde hij drie jaar later dictatoriale macht.

Perón had als militair attaché te Rome gelegenheid gehad te leren, hoe gemakkelijk volken met een onvolgroeid nationalisme onder een dictatoriaal juk zijn te brengen en hoe dictatoren het nationale minderwaardigheidsgevoel voor hun eigen doeleinden kunnen exploiteren. Hij begreep, dat het met wat handigheid kinderspel zou zijn, de politiek ongeschoolde Argentijnse massa te verleiden hem in ruil voor wat illusies de vrije hand te laten. Zelf was hij realist genoeg om heel wat minder vérgaande ambities te koesteren dan de Europese dictatoren. Uitsluitend gedreven door machtswellust, zucht tot intrigue, materieel genot en zelfverrijking, lag bij de machtsovername het succes voor hem heel wat gemakkelijker voor het grijpen dan het voor zijn Europese leermeesters had gelegen. Gedurende de oorlog had de Argentijnse uitvoer schatten opgebracht, doch zonder de mogelijkheid deze gelijktijdig voor noodzakelijke invoeren te besteden. Aan fondsen om de te scheppen politieke machine te smeren leek het dus van de eerste dag af waarlijk niet te ontbreken. Dat de enorme Argentijnse deviezenreserves onmiddellijk na de oorlog slechts in schijn op nationale rijkdom wezen, omdat de keerzijde van de medaille jarenlange veroudering en verwaarlozing van het als gevolg van Latijnse zorgeloosheid sneller dan elders slijtende economische apparaat liet zien, deerde Perón nauwelijks.

Perón bezat alle gaven om als politiek zwendelaar en demagoog een uitzonderlijk succes te worden bij een volk, dat in grote meerderheid van sociaal gevoel, van „public spirit" geheel is gespeend, discipline schuwt en steeds de gemakkelijkste weg zoekt, daarbij een handigheid ontplooiend die vaak moeilijk van oneerlijkheid is te onderscheiden, gevoelig is voor persoonlijke charme, met een nationaal minderwaardigheidscomplex is behept en bij voorkeur de tijd verdrijft met galante avonturen of sexuele perversies. Van meet af volgde hij het beginsel, dat het wie in hem geloofde of hem althans steunde, beter moest gaan en dat alles moest wijken voor de noodzaak, de middelen ter lotsverbetering van hemzelf en zijn aanhangers te vinden. Deze wijze van regeren is uiteraard bijzonder kostbaar. Voor wie geneigd is de vrijheidszin te loven van het volk dat met de glorieuze revolutie van september 1955 de tyran verdreef, zij opgemerkt, dat het in de voorafgaande maanden voor steeds meer ingewijden geen geheim was, dat een staatsbankroet onafwendbaar was geworden.

De Argentijn vergeet snel hetgeen hem niet langer interesseert. Een groot aantal kenmerken van het Peronistische bewind en feiten en gebeurtenissen uit de afgelopen

negen jaren hebben als herinnering nog slechts anecdotische betekenis. Ik moge mij in dit bestek beperken tot een beschrijving van de veranderingen, die Argentinië na 1946 onderging, welke na de vlucht van Perón niet in enkele weken ongedaan konden worden gemaakt.

Als Argentijn wist Perón, dat slechts het leger hem aan de macht kon helpen. In Europa had hij geleerd, dat de zekerste waarborg tot het behoud van de macht in de gunst van de arbeiders was gelegen. Hij besloot zijn gezag op deze twee zuilen te bouwen en naar gelang van omstandigheden beide groepen tegen elkaar uit te spelen.

Deze conceptie was niet alleen geheel nieuw voor Argentinië, doch bovendien eerst uitvoerbaar, nadat de arbeiders georganiseerd waren tot een machtsfactor, die Perón in staat stelde daarmede zo nodig het leger te intimideren.

De vakbeweging heeft zich in Argentinië, evenals in andere agrarische landen (Rusland, Spanje), aanvankelijk in syndicalistische richting ontwikkeld. In enige jonge industriële centra ontstonden een aantal militante, roerige vakbonden als eilanden in een in latifundia verdeeld land met een politiek apathische, onontwikkelde en moeilijk te organiseren massa peones. Het anarchistische syndicalisme werd vertegenwoordigd door de Federación Obrera Regional Argentina, terwijl het socialisme de Confederación General del Trabajo (Alfredo Palacios, Anghel C. Borlenghi, de communist Puigrós) schiep.

In navolging van Lenin bevorderde Perón de overheveling van het agrarische proletariaat naar de industrie. Om meer dan één reden kwam hem dit gelegen. De noodzaak zich voortdurend meer geld te verschaffen, bij voorkeur door weinigen te plukken en velen te laten profiteren, leidde vanzelf tot uitmergeling via belastingen en onverhulde afpersing van de vermogende klasse bij uitstek: de landeigenaren. Anderzijds kon hij zich goedkope populariteit verschaffen en nationalistische gevoelens strelen door het stimuleren van industrialisatie, die Argentinië, naar het heette, in volgende oorlogen minder afhankelijk van het buitenland zou maken dan het zo pijnlijk voelbaar in de jaren 1940–1945 was geweest. Ten slotte bevredigde hij de ijdelheid van de élite van zijn aanhang door aldus het ontstaan te bevorderen van een industriële „aristocratie", die zich in sociaal opzicht de opvolgster kon voelen van de vijandige, conservatieve groep der „oligarchen", de geplunderde landaristocratie.

Zo werd de peon naar de stad gelokt en het land ontvolkt. In 1955 bevatte de hoofdstad ruim 30 pct. van de bevolking, bedroeg de agrarische produktie nog slechts 50 pct. van die in 1938 en was de Confederación General del Trabajo een homogene organisatie van hoofdzakelijk industriële arbeiders en kantoorpersoneel met een ledental van 6 miljoen op een totale bevolking van 19 miljoen zielen.

Intussen had deze C.G.T. qua structuur weinig meer van doen met de oorspronkelijke socialistische. Naar het voorbeeld van wat was geschied in de Europese totalitaire staten was zij met behulp van gedwongen integratie en gelijkschakeling een monolithische organisatie geworden volgens verticaal beginsel, met verplicht lidmaatschap, een kader dat van bovenaf werd „verkozen" en verregaand gebureaucratiseerd. Vanzelfsprekend was ook het stakingsrecht opgeheven.

Het overgrote deel der arbeidersmassa leende zich willig tot deze politiek, omdat het de willekeur en vertrapping der persoonlijke vrijheid van het feodalisme beu was

en maar al te gaarne geloofde in het arbeidersparadijs, dat in de redevoeringen van de sympathieke president en zijn charmante en vurige echtgenote, Eva Duarte, zelf van proletarische afkomst, in het vooruitzicht werd gesteld. Perón en Evita lieten het niet bij woorden. Zij decreteerden loonsverhogingen, vrije dagen, bouwden hospitalen, modeldorpen en vakantieoorden, waar de „descamisados" gelijk heren en dames door kelners in uniform op hun wenken werden bediend. Het ontslagrecht werd ingetrokken, in arbeidsconflicten systematisch ten gunste van de werknemers geïntervenieerd. In 1955 bedroeg de produktiviteit per manuur nog slechts 30 pct. van die in 1938. Arbeid was een gunst geworden.

Peróns politieke instinct had de tekenen des tijds herkend. Na de oorlog zou geen Argentijnse regering zich meer langere tijd hebben kunnen handhaven, welke niet met het ontwakende zelfbewustzijn van de arbeiders zou hebben rekening gehouden en langs de weg van sociale hervormingen aan een aantal archaïsche toestanden een einde zou hebben gemaakt. Waren Peróns drijfveren ook maar een klein weinig van idealistische aard geweest en had hij enig historisch verantwoordelijkheidsbesef gehad, dan zou hij met de hem toevertrouwde macht en mogelijkheden zijn land onschatbare diensten hebben kunnen bewijzen. Doch Peróns genie was destructief. Velen hebben Perón in den beginne gevolgd omdat zij uit sociaal idealisme hun hoop op hem hadden gevestigd en een aantal hunner heeft zich van ganser harte ingezet om de door Perón, niet zelden met aan het socialisme ontleende leuzen, voorgespiegelde betere samenleving te helpen opbouwen. Na weinige jaren reeds waren deze mensen vergeten of verstoten. Zij waren gevaarlijk gebleken, omdat zij de arbeider hadden willen scholen tot zelfstandig denkend staatsburger. Perón behoefde slechts gewillige werktuigen.

De materiële verbetering van het lot van de massa was goeddeels schijn. De economische draagkracht van het land was ten enenmale onvoldoende voor de verwezenlijking der Peronistische projecten. Het merendeel der uitgetrokken of bijeengeroofde middelen verdween bovendien als „commissie" in de zakken der Peronistische bonzen. De deviezenreserves smolten weg en naar mate de agrarische producenten uitgeplunderd werden, daalden de uitvoercijfers. Op grote schaal werd geld gecreëerd om aan de behoeften van staat en partij te voldoen zonder dat een toenemende goederenomloop zulks wettigde. Snelle inflatie was het gevolg. De schijnbaar met gulle hand gedurende de afgelopen negen jaren uitgedeelde loonsverhogingen zijn dan ook in totaal nauwelijks voldoende geweest om een voelbare daling van de reële lonen te voorkomen.

Intussen werd het land economisch te gronde gericht. Meer nog dan de gemiddelde Argentijn miste Perón ieder gevoel voor economie. Het beleid op economisch gebied werd door hem volledig ondergeschikt gemaakt aan het politieke. Vanzelfsprekend was iedere herinnering aan „kolonialisme" onverenigbaar met de grootheid van de Peronistische staat. Daarom werden de (praktisch geheel door de Engelsen) particulier geëxploiteerde spoorwegen en gasbedrijven genationaliseerd, evenals de handelsvloot, de burgerluchtvaart en diverse grote industriële bedrijven. De buitenlandse handel werd grotendeels via een staatsmonopolie geleid. Van meet af was deze overheidsexploitatie één groot corruptieschandaal. Het spoorweg- en havenapparaat en

de public utilities werden zodanig verwaarloosd, dat het heden ten dage enige miljarden dollars zou kosten deze wederom op een enigszins redelijk peil te brengen.

Terwijl de economische basis van Argentinië enerzijds ondergraven werd door de vernietiging van het agrarische produktieapparaat, werd zij nog veel ernstiger bedreigd door een ten enenmale onverantwoorde industrialisatiepolitiek. In plaats van zorgvuldig te onderzoeken, welke importvervangende industrieën op kortere of langere termijn tot deviezenbesparing zou leiden, werd met behulp van ongelimiteerd binnenlands krediet en excessief protectionisme een volkomen kunstmatig investeringsklimaat geschapen. De uitschakeling van de internationale concurrentie had tot gevolg, dat op prijs noch kwaliteit meer behoefde te worden gelet. Na enkele jaren was het land overstroomd met industriële rommel en waren de degelijker en goedkoper buitenlandse produkten niet meer verkrijgbaar. Het irrationele streven naar autarkie betekende slechts, dat steeds meer kapitaal en arbeidskracht aan de exportverzorgende bedrijfstakken werden onttrokken. Terwijl de uitvoer daalde, nam de invoerbehoefte gestadig toe. De gestegen behoefte aan machines, produktie- en energiegrondstoffen overtrof in waarde verre de kosten van de thans geweerde invoer van verbruiksgoederen. Met de industrialisatie steeg aldus de conjunctuurgevoeligheid en economische kwetsbaarheid van het land enorm.

Hoe onverantwoord deze ontwikkeling in economisch opzicht ook moge zijn geweest, ook zij getuigt op haar beurt van het politieke inzicht van Perón in de onbewuste verlangens van de massa. Zoals Hitler kon speculeren op de latente zucht naar revanche van het Duitse volk ter rehabilitatie van het nationale zelfrespect, zo was Perón de man, die Argentinië van koloniale overheersing, van uitbuiting door vreemd kapitaal, bevrijdde en de nationale soevereiniteit voor de eerste maal inhoud gaf. Deze niet uit economisch overleg, doch uit nationalistisch sentiment voortspruitende drang, met behulp van industrialisatie tot grotere spreiding van de nationale economische activiteit te geraken, is typerend voor alle onderontwikkelde landen, die in de jongste decennia grotere politieke zelfstandigheid verwierven.

Zo werd het in de loop der jaren steeds duidelijker, dat Peróns nalatenschap zou bestaan uit een zowel sociaal als economisch volledig ontwricht en financieel uitgeput land. Peróns voornaamste zorg was intussen te voorkomen, dat deze waarheid tot het volk zou doordringen en dat zich krachten zouden kunnen verzamelen om hem ten val te brengen. Het eerste geschiedde door gelijkschakeling en bevoogding van de pers, door verpolitisering van het onderwijs, door propaganda en vervalsing van officiële gegevens, het laatste met behulp van omkoperij, intimidatie en zo nodig eliminatie. Het eerste dezer middelen verzekerde hem passiviteit van leger en kerk en een gewillig administratief overheidsapparaat. Intimidatie was voldoende om de niet geassimileerde middenstand, exponente der buitenlandse belangen, in toom te houden en schuw te doen blijven zich in de binnenlandse politiek te mengen. Intimidatie met ietwat forser middelen volstond ook om de verbittering der numeriek onbetekenende en zonder steun van de gewapende macht hulpeloze landaristocratie te neutraliseren. Zelfs gelukte het Perón de buitenlandse invloeden tegen elkaar uit te spelen en met name de Duitse en Italiaanse industrie tot de spekulatie te verleiden, dat zij door op krediet grote kapitalen in Argentinië te investeren en een belangengemeenschap met

het Peronisme aan te gaan, aldaar blijvend de Brits-Frans-Amerikaanse invloed zou kunnen verdringen.

Het uur van Peróns val is dan ook niet bepaald door de kracht van zijn vijanden, doch door het inwendig verval van de krachten, waarop hij steunde. Het régime had ten slotte zichzelf overleefd. De „leider" en zijn naaste trawanten brachten gedurende de laatste jaren hun bijeengegaarde rijkdommen naar veiliger oorden in het buitenland. De corruptie nam afmetingen aan, welke zelfs de kleinere profiteurs in leger en administratie verontrustten. De nationalistische idealisten, die van de verheffing van Argentinië tot grote mogendheid hadden gedroomd, waren gedesillusioneerd. De Kerk, door Rome wakker geschud, werd bezorgd. De enige groep die, volmaakt zonder belangstelling voor alles wat niet onmiddellijk haar lot betrof, in Perón haar schutspatroon en bevrijder bleef zien, waren de arbeiders. In het leger nam de ongerustheid toe omtrent het succes van Peróns pogingen, zich onafhankelijker te maken van de gunst van de gewapende macht door de verzetslust der arbeiders tegen eventueel militair optreden via de C.G.T. aan te wakkeren. De Argentijn heeft van nature een afkeer tegen alle vormen van geweld en behalve uit minnenijd zal hij het gebruik van wapens schuwen. Peróns chantage was goed berekend. De vrees, dat militaire interventie op een bloedige burgeroorlog zou uitlopen, weerhield het leger lange tijd van ingrijpen.

Een ietwat paradoxale ontwikkeling verhaastte ten slotte het einde. Onder de leuze: verdeel en heers, had Perón binnen de gewapende macht systematisch het leger boven de vloot bevoordeeld in de gerechtvaardigde hoop tussen beide wapens tweedracht te zaaien. Het was dus geen wonder, dat de verzetsgeest in vlootkringen groter en aanzienlijk algemener was dan in het leger. Op 16 juni 1955 mislukte een militaire putsch, welke ten doel had gehad het Casa Rosada (de kanselarij der regering) bij verrassing te bezetten en Perón en zijn naaste medewerkers op staande voet te vermoorden. Deze staatsgreep stond onder leiding van generaal Bengoa en was door enkele chefs van leger en luchtmacht samen met het ministerie van Marine (met instemming van de gehele vloot) voorbereid. Als gevolg van slecht weer en slechte organisatie kwamen slechts enkele vliegtuigen, een compagnie mariniers en de staf van het als basis gekozen ministerie van Marine in actie — te laat, omdat inmiddels Perón door verraad gewaarschuwd was en op het ministerie van Leger bescherming had gezocht. De opperste legerleiding, gepiqueerd doordat zij buiten het complot was gehouden en anderzijds met een open oog voor de kaarten, die haar zo onverwacht in de handen waren gespeeld, eiste de overgave der rebellen onder verzekering van minimale bestraffing der leiders. De putsch zou als een nachtkaars zijn uitgegaan, ware het niet, dat Perón, zich zeker wanende van de goede afloop der zaak, door de C.G.T.-leiding per vrachtauto een paar duizend arbeiders naar het centrum liet dirigeren ter bestorming van het capitulerende ministerie van Marine. Deze smaad was de zee-officieren te veel. Zij openden het vuur op de aanstormende, met stokken en stenen bewapende arbeiders en doodden enkele honderden hunner.

Dit voorval besliste Peróns lot, want vanaf dat ogenblik nam het gros der arbeiders zich voor om uit de buurt te blijven, zodra de gewapende macht in actie mocht treden.

Het naspel van de putsch bracht bovendien aan het licht, hoe wijdvertakt de samenzwering was geweest en hoe gemakkelijk zij had kunnen slagen. De in Bahia Blanca gelegen vloot bleef na de putsch openlijk bevelen desavoueren. Talrijke jongere legerofficieren had de wijze verdroten, waarop de marine in de steek was gelaten en zij zwoeren, dat dit geen tweede maal zou gebeuren. Tot overmaat choqueerde Perón brede kringen van de publieke opinie door als ware schuldige de clerus te „ontmaskeren", enkele bisschoppen te arresteren en te verbannen en door Peronistische stoottroepen de Curie en een aantal kerken in de binnenstad van Buenos Aires te laten plunderen en leegbranden, hetgeen tot een openlijke veroordeling van zijn régime door het Vaticaan leidde.

De bijdrage die het conflict met de Kerk tot Peróns val heeft geleverd, moet niet worden overschat. Het Argentijnse volk, in naam vrijwel geheel katholiek, is merendeels anticlericaal. Peróns openlijk vijandige optreden tegen de Kerk gedurende de laatste maanden van zijn bewind, de arrestatie van geestelijken, de maatregelen tegen het katholieke onderwijs, de echtscheidingswet en andere, was niettemin een schijndemonstratie van slagvaardigheid, waarvan hij slechts succes kon verwachten bij de extreme linkervleugel van de C.G.T. en als zodanig symptoom van een zich terugtrekken op de laatste verdedigingslinie. De gaandeweg toenemende kracht, waarmede de Kerk reageerde, bewijst dat zij zich bewust werd, dat de dagen van haar tegenstander waren geteld.

Ondanks het mislukken van de putsch van 16 juni bracht deze de staat van ontbinding van het régime aan het licht. Het regeringsgezag herstelde zich niet van de schok. Het overheidsapparaat verlamde geheel en de politieke onrust nam hand over hand toe. Het kostte de opstandige elementen in leger en vloot enige maanden zich opnieuw te organiseren, tot zij op 16 september opnieuw toesloegen en ditmaal met succes.

De voor Zuidamerikaanse begrippen ongehoord spectaculaire, vijfdaagse revolutie, die naar schatting 500 mensen het leven kostte, bestond grotendeels uit onderhandelingen tussen de over het land verspreide delen der gewapende macht. De uitslag van deze onderhandelingen werd beslist door de vastberadenheid van de kleine groepen officieren, die te Cordoba en enkele andere plaatsen het startsein tot de opstand gegeven hadden en door de ditmaal goed georganiseerde steun van de vloot. Toen de vierde nacht van de revolutie vanaf de daken van de verduisterde binnenstad van Buenos Aires twee en twintig verlichte oorlogsschepen op de La Plata zichtbaar waren geweest en door de radio een ultimatum van schout-bij-nacht Rojas had geklonken, dat bij afwijzing door een bombardement van de oliehaven zou worden gevolgd, verried Perón de volgende morgen zonder waarschuwing zijn getrouwen en bracht hij zich bij stromende regen ongemerkt op de ambassade van Paraguay in veiligheid.

De Argentijn is een opportunist en een improvisator. Planning voor de toekomst is hem vreemd. De twee vijfjarenplannen van Perón hebben nooit meer betekenis gehad dan als opschrift op schuttingen bij toevallig in uitvoering zijnde bouwwerken. Na de vlucht van Perón werd bekend gemaakt, dat een provisionele regering zou worden gevormd onder het presidentschap van generaal Lonardi, de held van Cordoba, en het vice-presidentschap van schout-bij-nacht Rojas, doch al spoedig bleek,

dat verdere voorbereidingen voor het geval van een gelukkige afloop van de revolutie niet waren getroffen.

Dit onwaarschijnlijke feit werd verbloemd, doordat het in de eerste stroom van redevoeringen aan ideeën en goede raad niet ontbrak. Het werd echter al spoedig duidelijk, dat deze ideeën even weinig praktische betekenis hadden, of zij door de provisionele president of een zojuist na tien jaar ballingschap uit Uruguay teruggekeerde ex-parlementariër werden verkondigd. De Argentijn bedwelmt zich gaarne aan woorden en wanneer generaal Lonardi plechtig vrije verkiezingen binnen zes maanden beloofde, werd met overtuiging door duizenden het herstel van de democratie bejubeld, hoewel weinigen aan de mogelijkheid van verkiezingen gedurende de eerstkomende paar jaren geloofden.

Deze onvoorbereidheid had niets verrassends. De revolutie was voorbestemd te worden ondernomen door een negatief verbond van krachten, uitsluitend gericht op de beëindiging van het Peronistische bewind, omdat georganiseerde politieke weerstand tijdens dat bewind tot de onmogelijkheden had behoord.

De zegevierende rebellen zagen zich gedwongen een nieuwe, voorlopige regering te improviseren, welke ten minste op de steun diende te kunnen rekenen van de gewapende macht. De zo juist beëindigde strijd droeg er uiteraard niet toe bij, deze taak te vergemakkelijken, zolang niet de strijdkrachten zelf waren gezuiverd van onbetrouwbare elementen en onderling de eenheid hadden hersteld. Het is de vraag of dit proces thans, vijf maanden na de revolutie, voltooid is, al heeft het zonder twijfel

vorderingen gemaakt. Wat hiervan zij, vrij zeker heeft de provisionele regering de eerste twee maanden van haar bestaan niet overleefd dank zij de numerieke overmacht van haar supporters in officierskringen, doch wegens de vastberadenheid van een deel hunner, gepaard met het uitblijven van iedere poging der verslagen aanhangers van Perón, door een tegenaanval de ex-rebellen wederom uit het nog zo wankele zadel te lichten.

De omstandigheid, dat het Peronistische machtsapparaat, na ternauwernood weerstand te hebben geboden, kennelijk zichtbaar als een kaartenhuis ineenstortte, veroorzaakte namelijk aanvankelijk eer een verzwakking dan een versterking van de positie der voorlopige regering. Nauwelijks toch eiste de gemeenschappelijke vijand niet langer alle aandacht op, of diepgaande verdeeldheid van inzicht trad aan het licht.

De eerste voorlopige president, generaal Lonardi, koesterde de hoop, dat het mogelijk zou blijken reeds na ongeveer een half jaar terug te keren naar een constitutioneel democratisch beleid. Als voorwaarden daartoe zag hij het als een dwingende noodzaak, dat het Peronistische verleden zo spoedig mogelijk vergeten en vergeven werd en om van meet af te trachten de regering een zo breed mogelijke basis te verschaffen, ook al zou dit betekenen aantrekking van groepen, die zich tevoren achter Perón hadden geschaard. Hoewel zelf van conservatief-katholieke huize, zag Lonardi in, dat de revolutie, gezien de krachten, die haar hadden doorgezet, gemakkelijk in een reactionaire beweging kon omslaan, doch dat de sociale ontwikkeling na de tweede wereldoorlog niet meer ongedaan kon worden gemaakt en iedere poging daartoe het land aan een veel gevaarlijker tweespalt zou prijsgeven dan men hoopte zojuist te hebben overwonnen.

Dit pleit bleek spoedig verloren, omdat het een politiek niet haalbare trek was, terstond zand over het jongste verleden te strooien. Buitendien misbruikte een ambitieuze groep rechtse extremisten, met sympathieën voor het Spanje van Franco, Lonardi's verdraagzaamheid om in de heersende verwarring een gooi naar de macht te doen. Wellicht door zorgen wegens zijn zwakke gezondheid gepreoccupeerd, heeft Lonardi dit gevaar onderschat, met het gevolg dat, toen het tot een crisis kwam en de overige groepen de frankistische vertegenwoordigers in de regering als antirevolutionairen lieten arresteren, ook hij tot aftreden werd gedwongen. Lonardi's opvolger, generaal Aramburu, toont minder neiging persoonlijke opvattingen door te drijven en maakt de indruk zich vooral te bemoeien principiële of persoonlijke conflicten binnen de strijdkrachten te vermijden of door compromissen tot oplossing te brengen.

Uit het voorgaande kan terecht worden afgeleid, dat de revolutionaire regeringen tot nu toe de handen vol hebben gehad aan de taak, die haar onvermijdelijk als eerste werd opgedrongen, namelijk om de gezagscrisis, waaronder Argentinië sedert de putsch van 16 juni 1955 lijdt, te overwinnen. De meeste waarnemers nemen aan dat de huidige regering reeds thans in staat is met succes contrarevolutionaire pogingen af te weren en algemeen wordt een terugkeer van Perón in het Argentijnse politieke leven uitgesloten geacht.

In het raam ener algemene beoordeling van de situatie in Argentinië is hiermede hoogstens gezegd, dat de verstoring van het openbare leven, welke door de revolutie als zodanig werd veroorzaakt, weldra zal zijn weggenomen. De vraag, welke weg Argentinië zal inslaan om de door de val van Perón aan het licht getreden economische crisis te overwinnen, alsmede om de in de afgelopen jaren meer en meer op de spits gedreven sociale spanningen te verminderen, is vooralsnog onbeantwoordbaar.

Zo is het de vraag om de invloed der verbanningen van een aantal topfunctionarissen van de C.G.T. naar Patagonië, het „Argentijnse Siberië", op de toekomstige rol der nog steeds op alles behalve democratische leest geschoeide vakbeweging te beoordelen. Het behoeft geen betoog, dat een herstel van de arbeidsproduktiviteit slechts verwacht mag worden als resultaat van een moeizaam en langjarig proces van politieke en maatschappelijke heropvoeding der arbeiders.

In economicis zij een onderscheid gemaakt tussen de problemen op lange en korte termijn. De basis voor elk herstel op lange termijn kan slechts worden geleverd door toeneming van de traditionele agrarische uitvoer. Al heeft zij zich naast deze in niet geringe mate door politieke overwegingen laten leiden, niettemin heeft de revolutionaire regering van meer economisch realisme dan haar voorgangers blijk gegeven door spoedig na haar optreden een aantal monetaire en administratieve maatregelen te treffen, waaronder een drastische herwaardering van de nationale munt, van welke niet ten onrechte een krachtige stimulans van de agrarische uitvoer wordt verwacht. Wel zal deze eerst op grotere schaal vruchten kunnen afwerpen, nadat in de komende jaren geleidelijk de produktie de omvang der vooroorlogse jaren wederom bereikt.

Dit resultaat is mede afhankelijk van de mogelijkheid de naar de stad getrokken arbeiders tot terugkeer naar het ontvolkte platteland te bewegen. In zoverre is het voor Argentinië een zegen, dat de devaluatie een groot aantal in de afgelopen jaren gestichte industrieën niet langer levensvatbaar maakt. Het laat zich intussen betwijfelen, of de aldus teweeggebrachte gedeeltelijke terugkeer naar de oorspronkelijke economische structuur des lands zonder politieke en sociale strubbelingen zal verlopen.

Daarbij komt, dat een geleidelijk economisch herstel slechts zal kunnen inzetten, nadat de problemen op korte termijn zullen zijn opgelost en deze zijn van zodanige omvang, dat van een staatsbankroet kan worden gesproken. De regering heeft zich met de gedachte vertrouwd gemaakt, dat slechts massieve buitenlandse hulp haar uit de onmiddellijke impasse zal kunnen bevrijden, doch vreest anderzijds verzet van nationalistische zijde tegen het inroepen van een dergelijke hulp. Zelfs daargelaten de vraag, of in het buitenland voldoende bereidheid tot hulpverlening kan worden gevonden, is daarom voorshands een toespitsing van de economische crisis, gepaard met snelle inflatie der nationale munt, het meest onmiddellijke gevaar, dat Argentinië bedreigt. De regering zal niet veel langer kunnen aarzelen, het afwenden van dit gevaar tot haar primaire taak te maken, wil zij de op ander gebied reeds bereikte bescheiden resultaten niet geheel verloren zien gaan en daarmede haar eigen politieke doodvonnis vellen.

J. DE KADT

DE TOEKOMST IS 'ANDERS'

Prof. dr. Fred. L. Polak: *De Toekomst is Verleden Tijd. Cultuur-futuristische verkenningen.* Deel I: *Het Beloofde Land.* Deel II: *De Toekomst-Beeldenstorm.* Uitg. Mij. W. de Haan N.V., Utrecht.

'Het lijdt geen twijfel, dat dit diepgravend, veelomvattend werk, hetwelk een nieuwe periode inluidt voor het cultuur-wetenschappelijk en -wijsgerig denken, vele pennen in beweging zal zetten en tevens velen tot zelfstandig voortdenken langs de uitgestippelde lijnen zal voeren over de voor ons bestaan vitale vragen, hier aan de orde gesteld," zo schrijft de uitgever (of een ander), onder meer, op het omslag van het eerste der twee delen van dit boek. Onder meer, want we horen ook: „*Voor het eerst* is een techniek uitgewerkt die wetenschappelijke toetsing mogelijk maakt van bloei en verval van culturen, die een exact criterium biedt tot vaststelling van de huidige crisis der cultuur alsmede van haar omvang. Tevens is daarmee op verrassende wijze *een sleutel* gevonden, welke toegang verschaft tot het doorgronden van de structurele verbondenheid van alle afzonderlijke gebieden van cultuur." Dat is geen kleinigheid zult u zeggen, maar dat is natuurlijk maar uitgevers-taal.

Doch de taal van de schrijver is ook niet mis: „Met een Copernicaanse wending ten opzichte van het traditionele standpunt, dat wij uit het heden telkens het verleden moeten reconstrueren en uit dit verleden retrospectief het heden kunnen pogen causaal te verklaren, terwijl de toekomst ondoorgrondelijk mysterie blijft, wordt dit hier, in zijn beperkende eenzijdigheid, als optisch gezichtsbedrog verlaten. Daarentegen wordt gesteld, dat het verleden alleen dàn juist is te herscheppen door daarnevens en bovenal de blik vooruit te werpen en dat de *mogelijke toekomst reeds in het heden zichtbaar met ons is.* De profeet schrijft reeds aan de geschiedenis der toekomst, hij is, aan het gebeuren een nieuwe dimensie toevoegend, bij uitstek de scheppende historicus." [1])

Die Copernicaanse wending is natuurlijk geen kleinigheid. Men gaat daarmee naast Kant staan, die, naar hij beweerde, in de filosofie een dergelijke daad heeft verricht, en naast een paar anderen zoals Einstein en Freud en Marx en Lobachevsky, die het weer op andere gebieden deden. Maar een paar bladzijden verder, in de „Inleiding",

[1]) Voorwoord. Blz. XII.

zakken we gelukkig wat, en wrijft de auteur zich aan Huizinga, wiens „Cultuurhistorische Verkenningen" zoal niet de geest, dan toch de ondertitel van dit boek geïnspireerd hebben: „Cultuur-futuristische Verkenningen". En men krijgt, verder lezend, de indruk dat het maar een haartje gescheeld heeft of de hoofdtitel van het boek was, in een bewonderend antagonisme met Jan Romein's „In Opdracht van de Tijd", de schijnbaar nog aanmatigendere, maar bij enig nadenken toch bescheidenere geworden: „In Opdracht van de Toekomst". Want al met al bevat „de tijd" alles, en de „toekomst", bij het gewone spraakgebruik, maar een deel ervan. Doch in het spraakgebruik van prof. Polak is de „toekomst" zowel de essentie van verleden en heden, als toekomst in engere zin, en dus óók alles. En dus zijn we weer bij Romein terug, en bij Huizinga; en in die buurt heb ik al eens vaker vriendelijke opmerkingen gemaakt, zodat ik het er ook ditmaal maar op zal wagen.

De meta-cultuur-filosofie is al geruime tijd in de mode en misschien, misschien, is ze de vorm die de „utopie" in onze periode aanneemt, en is dus het hele boek van prof. Polak, deze elegie op de gestorven Utopie, een overbodige vergissing. Maar persoonlijk ben ik zo zeer een kind van de tijd en zo zeer geïnteresseerd in de „toekomst" – al zal prof. Polak me ongetwijfeld buiten de kring der toekomst-gelovigen sluiten en me op z'n best bij de halfbakken Popper-groep, die het ware geloof mist, onderbrengen – dat ik de werken van deze meta-cultuur-filosofen altijd met evenveel genoegen als afkeer gelezen heb. Met Spengler, met Toynbee, met Sorokin heb ik menig interessant uur doorgebracht, en hoezeer ik mezelf ook die zwakheid verwijt, ik blader hun boeken niet slechts door, ik lees ze zelfs van begin tot eind, en dat heb ik ook bij Polak niet kunnen laten.

Mag ik er aan toe voegen – maar nu heb ik het voorlopig alleen over Spengler, Toynbee en Sorokin – dat al die boeken me geïmponeerd hebben door hun enorme eruditie – en door hun enorm gebrek aan gezond verstand en nuchterheid. Zeker, men mag van de „orakelende wijsbegeerte" – om de uitdrukking van Popper te gebruiken – niet zulke platte en klein-burgerlijke eigenschappen als gezond verstand en nuchterheid vragen. Men is daar in de sfeer van profeten en poëten, en die moet men niet lastig vallen met opmerkingen over de kwaliteit van hun schoenveters, die men niet waard is te ontbinden.

Intussen, als ik me een ogenblik tot Toynbee mag bepalen, m'n bewondering voor hem is met ieder volgend deel en met iedere tussentijdse publikatie geslonken. En op het ogenblik ben ik zo ver, dat ik hem alleen nog maar een enorm erudite, enorm breedsprakige, enorm verwarde „kletskous" of „babbelaar" vind, en een bewijs voor de stelling dat soms het geheel minder is dan de delen.

Maar zijn ze zo niet allemaal? Is het niet het kenmerk van deze hele meta-cultuurfilosofische school dat men, na hulde te hebben gebracht aan hun formidabele belezenheid, na erkend te hebben dat men, hun boeken lezend, de ene interessante suggestie na de andere krijgt, en opmerkzaam is gemaakt op samenhangen die men niet gezien of vermoed had, tot de conclusie moet komen, dat dit alles tenslotte – het hoge woord moet er maar uit – tot platheden leidt waarvoor de kleinburger zich zou schamen. Tot de moffen-platheden van Spengler, tot de preekstoel-platheden van Toynbee, tot derde-wegs-platheden bij Sorokin.

En ligt het dan niet voor de hand dat ik van de aanvang af bevreesd was dat het met professor Polak, die tot dezelfde school behoort, even slecht zou aflopen?

Ik herhaal „bevreesd", want ik heb alleen maar bewondering voor de omvang van z'n kennis, voor z'n geweldige werkkracht, voor z'n bekwaamheden op vele gebieden, en ik heb alleen maar eerbied voor z'n streven om bezieling te brengen daar waar hij een gebrek aan idealen en een uitgedoofdheid meent te zien, voor z'n wil om grootse perspectieven te geven aan mensen die hij kleine modderaars, niet verder kijkend dan het dagelijks werk, acht.

Maar is er altijd wel gebrek aan idealen en aan bezieling, daar waar men opzettelijk nalaat over idealen te spreken en waar men het prediken van bezieling een uiting van slechte smaak en geringe doordachtheid vindt in een tijdperk waarvan de overheersende eigenschap eerder naar het hysterische dan naar het constructieve gericht is? Het constructieve, dat niet een dommig metselen van stenen is, doch een metselen waarbij huis en straat en stad en land en wereld en de mensen die er in leven, als bezieling brengend doel aanwezig zijn.

De lezers van dit tijdschrift herinneren zich wellicht die, niet al te geslaagde, rondetafel-gesprekken over socialistische problemen, waaraan ook prof. Polak deelnam en waarin van zijn kant de allesoverheersende betekenis van de grote visie werd beklemtoond, de utopie werd verheerlijkt? Anderen hebben in die discussie, met gezochte eenzijdigheid, op de schadelijkheid van een dergelijk streven gewezen, waarbij sommigen misschien dachten aan het Wagneriaanse streven naar een Zukunft-Musik die de hele cultuur zou omvatten, en die uitliep op weer een opera, en niet eens zo'n goede opera, wier bezieling, eerst de intellectuele élite van een tijdperk, van de jonge Nietzsche en Baudelaire tot en met Shaw — en op den duur meer nog de Hitlertjes bleek te grijpen.

Maar hoe dan ook, de paar interventies van prof. Polak zijn uitgegroeid tot een paar delen. Wellicht zouden ook sommige contra-interventies eerst tot hun recht komen indien ze uitgewerkt werden tot boeken, die sommigen hunner nog steeds schrijven, en anderen zouden schrijven als ze niet hun publiciteitsjaren, die intellectuele puberteitsjaren, te boven waren.

In een beperkte opzet, voortgekomen uit de plicht van de boek-bespreker, staat men echter voor de moeilijkheid de tegen-melodie te doen horen terwijl men niet eens in staat is de melodie van Polaks rapsodische muziek weer te geven. Ik althans voel me er niet toe in staat omdat alleen al een opsomming van wat in Polaks boek aan de orde — en aan de wan-orde ook — komt, bladzijden zou vullen. „Ik vond daar," zegt de Droogstoppel in mij, dit nieuwe pak van Sjaalman beschrijvend — „verhandelingen over: „Het onbekende", „Het wezenlijke", „Het onmogelijke", „Het werkelijke", allemaal in Hoofdstuk I: „Het geestelijk bewegingsproces van grens-overschrijding tot grensverschuiving". En dit alles in het eerste gedeelte: „De Toekomst: Mens-geschapen en mens-scheppend"."

En waar komt dit alles op neer? Is er iemand die ontkent dat de toekomst, *tot op zekere hoogte,* door mensen gemaakt wordt, en dat in een interrelatie, die de dommeren een „dialectisch proces" noemen, het streven naar de verwezenlijking van die

toekomst en de emoties, visies en ideeën die de mensen daarbij hebben – *alweer, tot op zekere hoogte,* de menselijke houding en handeling beïnvloeden. Men gaat slechts met prof. Polak van mening verschillen als men ziet hoe bij hem dit „tot op zekere hoogte" (waarin voor mij de hele inhoud van het probleem, ja het probleem zelf ligt) tot „in overheersende mate", ja, tot „alles-overheersend" is geworden. Als die eenzijdigheid, in een tafel-gesprek toelaatbaar, ja zelfs gewenst, dan in een boek nog eens op alle manieren, langs alle wegen, met alle middelen, wordt „bewezen", dan krijgt men het gevoel dat men bij de grote pleidooien van de grote advocaten heeft: dat ze zoveel bewijzen, omdat ze weten hoe zwak hun zaak staat.

Dit hele boek is een uiting van zwakte en van wanhoop, en de verheerlijking van de Utopie is de verheerlijking van de strohalm waaraan een drenkeling in de tijd hoopt zich nog te kunnen vasthouden.

„Onze eeuw is wijd opengescheurd en ligt in agonie terneergeslagen" zo luidt de eerste zin van het „Voorwoord", een zin die aan die van Huizinga's „In de schaduwen van morgen" herinnert: „We leven in een bezeten wereld, en we weten het."

Over dat boek van Huizinga schreef ik, heel lang geleden, een opstel dat algemeen zeer onbehoorlijk werd gevonden en waaraan ik nog steeds met genoegen terugdenk. „De deftigheid in het gedrang" heette het. Natuurlijk deelde ik het verzet tegen een aantal tijdsverschijnselen: het irrationalisme, de geweldsverheerlijking, de hemdromantiek, het bruine, zwarte, (en rode), fascisme. Maar een protest tegen de tijd, uitgaand van de oud-liberale deftigheid, kon ik, als liberaal-socialist, onmogelijk aanvaarden.

Ieder protest tegen de tijd (iets anders dan een protest tegen tijds-verschijnselen) lijkt me van te voren, als onhistorisch en dus als toekomst-belemmerend en toekomstvervalsend, de grenzen te buiten te gaan die een mens kan en mag trekken.

Zeker, de profeten voorspellen wereld-ondergangen en wereld-opgangen en nieuwe aarden en nieuwe hemelen. Dat is hun wezen en roeping en niemand mag de noodzaak en de grootsheid ervan ontkennen. Maar de historie is méér dan de profeten en groter dan de profeten en zij laat ons niet alleen hun hoogheid maar ook hun ontoelaatbare hoogmoed zien.

Het is deze profeten-hoovaardij die meent over de toekomst te kunnen beschikken, die tot een houding leidt, even onrechtvaardig tegenover de eigen tijd, als tegenover de toekomst. De eigen tijd wordt er in verwrongen tot niets dan een platform voor de profeet, een platform van waaraf hij niet slechts over de toekomst spreekt, maar ook nog die toekomst wil bepalen en beperken. Dit nu is, in de diepste betekenis van het woord, on-zin, omdat het alles wat de mens kan – ook de menselijke uitleg van Goddelijke Openbaring en Profetie – te buiten en te boven gaat.

Men kan en moet werken aan de toekomst, van uit traditie, van uit kennis van de eigen tijd, van uit toekomst-wil, -verlangen, -visie, maar men moet er diep van doordrongen zijn dat de toekomst „anders" is, anders zal zijn. En niet de „profetie" maar dat „andere" blijkt altijd weer het essentiële van de toekomst te zijn geweest. Dat is de les der historie en daarom is er, op z'n minst, een goed recht voor degenen die de toekomst „open" willen houden en die zich verzetten tegen de profeten, die méér willen zijn dan de God voor wie ze spreken, of méér dan de cultuur uit wie ze spreken.

Daarmee is geen veroordeling uitgesproken over de Utopie, die groots kan zijn, of verdienstelijk, of nuttig, of schadelijk, of kinderachtig, of belachelijk, of – wat ze meestal is – alleen maar vervelend. Maar daarmee is de plaats van de Utopie in de cultuur aangegeven. En die plaats is, ook in de beste gevallen, minder dan die welke Polak haar geeft in z'n boek dat maar al te vaak lijkt op een Duits-filosofische uitwerking van Baron von Münchhausen's verhaal van de ruiter die zichzelf en z'n paard aan de eigen staart-pruik uit het moeras omhoog trok.

Doet trouwens dit hele boek niet telkens denken aan de Duitse filosofie, aan de grote systeem-bouwers na Kant, aan Schelling en Fichte, aan Fichte vooral, als men de plaats van het „Ik" door „de Utopie" ingenomen acht?

Dit boek is werkelijk in de Fichte-Schelling-Hegel-traditie „alles-omvattend". Wat wordt er al niet in aangeraakt, maar dan zó aangeraakt dat de essentie ervan wordt vastgesteld en een plaats aangewezen krijgt in het geheel?

De hele cultuur-geschiedenis van het Westen, met Egypte en het Twee-stromenland als toegift, met Hellas en Rome en Israël en het Christendom en Byzantium en de Middeleeuwen, de Renaissance, Aufklärung, de 19e en 20ste eeuw. En daardoorheen de Utopie in alle tijden, haar verval en ondergang, waaruit dan weer onze totale ondergang moet blijken.

Ik heb al gezegd dat deze stelling me niet overtuigend lijkt. Onze Utopie heeft alleen de vorm aangenomen van meta-cultuur-filosofie en Toynbee en Polak bewijzen hoezeer het genre nog leeft. Maar zij zijn de enigen niet. Wat zijn onze existentialistische filosofieën, onze soortgelijke theologieën anders dan pogingen om de Utopie, die het als verhaal niet meer doet, te vervangen door de Utopie als wereldbeschouwing.

Het betoog van Polak wil de dood der Utopie echter juist vaststellen en als bewijs doen gelden voor de dood van onze hele cultuur. De lijken van Utopie, Eschatologie, Christendom, Kunst en Cultuur, Kapitalisme, Socialisme, Techniek en Mens bedekken het toneel van dit ondergangs-drama.

Ik herhaal dat ik het met deze hele opvatting volkomen oneens ben en dat voor mij de verzwakking en verdwijning van een aantal vroegere cultuur-krachten slechts een bewijs is voor de levenskracht en de essentiële gezondheid onzer cultuur. De westerse cultuur is niet dodelijk gewond, gebroken of wat dan ook, al is ze in vele opzichten bedreigd, van buiten door de barbaren, van binnen door de aanhangers der barbaren, maar ook door de aanhangers van het verleden, de hunkeraars naar het herstel van situaties waaruit vroeger cultuur-kracht kwam, maar die nu nog slechts teruggang en verwarring en vertraging kunnen opleveren, en die men zou kunnen samenvatten in de formule: excessief en gewild irrationalisme. Tot de aanhangers van die richting behoort, z'n hele boek bewijst het, ook prof. Polak.

Het is mogelijk dat het Westen onder die aanval bezwijkt. Dat is heel erg voor ons. Maar dat is niet beslissend voor de cultuur – ik zeg „*de* cultuur", want een andere dan de westerse is er niet, dat begrijpt zelfs Toynbee, al is hij niet in staat geweest aan dit inzicht vast te houden of er de consequenties uit te trekken – want die zal zich, na nieuwe Middeleeuwen, voortzetten. Er bestaat daarnaast de mogelijkheid van zelfvernietiging door atoom-oorlog, maar dit is zo goed als uitgesloten, op gronden die ik hier niet nader kan aangeven.

Ik behoor dus niet tot één van de vijf „principiële standpunten" die Polak in z'n tweede deel (blz. 323) opsomt, ook niet tot degenen die zeggen: „Er is eigenlijk niets bijzonders aan de hand, de voor deze leeftijd of levensfase der cultuur normale overgangsbezwaren komen mettertijd vanzelf door haar natuurlijke geneeskracht weer in orde en de patiënt zal zich alsdan beter gevoelen dan ooit te voren." Er is altijd en ook nu „iets bijzonders" aan de hand; er is géén natuurlijke geneeskracht, en het is niet zeker dat we, hoezeer ons inspannend, de bedreiging van nú te boven komen.

Maar ik kan niet meegaan met de oplossing die Polak geeft. Hij ontkent dat hij het verleden wil herstellen, hij roept om nieuwe toekomstbeelden, die gesteld moeten worden „tegenover andermans, opgdrongen en noodlottige toekomstbeelden". Hij acht ze nodig, omdat „een miljoenen-massa's *tot laaiend enthousiasme bewegend toekomstbeeld* zich als een gloeiende lava-stroom verbreidt over Oost-Europa, over onmetelijke gebieden van Azië en straks in Afrika" (II, 330). Hij wil dus, daar komt het op neer, met het communisme concurreren in hysterie, demagogie, en wereldlijke godsdienstwaan. Hij ontkent dat, want hij spreekt van *„onze eigen, vrije en verantwoordelijke"* (alle onderstrepingen zijn van prof. Polak) toekomstbeelden. Maar een houding die zich concentreert op het beeld, die alle heil verwacht van het beeld en die dus niet het beeld als deel ziet van een veelomvattend inzicht en een grote visie, is een capitulatie voor de goden en afgoden van onze tijd. Het is *niet* de consequentie van het beste in en de ontwikkeling van de westerse cultuur.

In een situatie als de onze moet men vóór alles rustig en koel zijn, moet men alle paniekstemmingen en alle uit panische angst geboren heilsboodschappen, alles wat de hysterie van de tijd vergroten kan, afwijzen. En men moet niet naar „geloven" verlangen of ze willen construeren. Men moet de zekerheid hebben, dat de essentie van het Westen, het bewuste en kritische denken, in wezen gezond is en het enige dat heil kan brengen. En men moet bereid zijn daarmee onder te gaan of te overwinnen.

Lang geleden schreef ik in mijn „Het Fascisme en de Nieuwe Vrijheid" – produkt van mijn publiciteitsjaren – dat wat we nodig hebben is „de wapening der gematigden". Waar dat gelukte hebben we steeds gewonnen, tegen fascisme, communisme, irrationalisme, decadentie en wat dan ook. Maar men wapent de gematigden niet, noch kweekt en vormt men ze, door de geestesgesteldheid der matelozen over te nemen. Cultuur is maat houden. En laat men niet bevreesd zijn voor een tekort aan emotionaliteit. Dat hebben we allen, van nature, in overvloedige mate. Vandaar dat ik dit mateloze boek moet afwijzen, zoals ik z'n krampachtig zoeken naar originaliteit afwijs.

Het is zonde dat zoveel kennis, zoveel vernuft, zoveel gevoel en geestdrift verspild zijn aan het construeren van een beeld en het oproepen van gevoelens en geestesgesteldheden die fundamenteel onjuist en noodlottig zijn.

Hij heeft de zaak die hij wil dienen door de publikatie van zijn boek alleen maar verzwakt.

Als ik het dan toch, ook aan mijn vrienden en geestverwanten, ter lezing en bestudering aanbeveel, dan doe ik dat niet alleen omdat het zoveel belangrijke en belangwekkende, juiste en scherpzinnige elementen bevat, maar ook en vooral in de zin van Nietzsches uitspraak: Wat ons niet ombrengt, maakt ons sterker!

H. BRUGMANS

UTOPIE... OF VISIE?

Mit Recht hat man gesagt, in einem positiven Sinn sei jeder planend Verstand utopisch . . .
MARTIN BUBER

In zekere zin is het ongeoorloofd, een kort artikel te schrijven over een boek van 770 bladzijden, groot formaat – een boek, zó overvol met ideeën als dat van professor Polak. [1]) Men kan proberen enkele gedachten te formuleren naar aanleiding van het door de schrijver beweerde, maar behoort te weten, dat men nooit recht doet aan de rijkdom van dit enorme werk. Hoogstens kan men een eventueel verwijt terugkaatsen met de opmerking, dat wij erbij gewonnen zouden hebben, als de schrijver, na het voleindigen van zijn lijvige manuscript, het een jaar lang had laten liggen om het vervolgens te herschrijven in veel beknopter vorm. Wij zouden dan iets minder uitvoerigs hebben gekregen, maar een geschrift dat misschien méér nadruk had gelegd op de fundamentele conclusies. Zoals het boek thans is, vindt men de grote lijnen stellig wel, maar ze zijn somtijds wat onduidelijk geworden, als een weg door een oerwoud, die overwoekerd wordt door de lianen.

Daar staat echter tegenover, dat men iedere bespreking moet beginnen met een eresaluut aan de schrijver, en de betuiging, dat zijn tijdelijke overspanning ons één der indrukwekkendste cultuur-filosofieën van de laatste tijd heeft rijker gemaakt: inderdaad, Polak schreef dit (naar hij zegt) in een periode van herstel, bij wijze van verpozing, tijdens gedwongen werkloosheid. Maar – in tegenstelling tot Pirenne die zijn *Histoire de l'Europe* in gevangenschap schreef, ver van zijn boeken en bronnen – was Polak in staat een fantastische aantal auteurs te raadplegen: men zie slechts het personenregister op het eind van zijn tweede deel.

Wanneer wij willen proberen de grondstelling van de schrijver te omschrijven en in bespreking te brengen – wat blijkt dan de kern van zijn betoog? In korte, àl te korte en daardoor ietwat karikaturale vorm zouden wij het aldus willen formuleren:

Onze tijd beleeft de decadentie van de westerse democratie, omdat deze niet aan haar eigen toekomst gelooft. Het bewijs? Ziehier: de westerse democratie heeft geen toekomstbeeld meer, waarnaar ze zich richten kan, en daarom is ze ertoe veroordeeld, leiders te kweken die op zijn best goede „caretakers" zijn, mensen die de lopende

---

[1]) Prof. dr. Fred. L. Polak: *De Toekomst is verleden Tijd, Cultuur-futuristische Verkenningen.* Utrecht, De Haan, 1955.

zaken afdoen en het bedrijf gaande houden, zonder echter gedreven te worden door een werkelijke inspiratie. Deze laatste immers kan alleen komen uit een toekomst-visie, welke juist ontbreekt. Deze vaststelling geldt overigens niet slechts voor de politiek, doch eveneens voor kerkelijke en andere geestelijke groeperingen; ook dáár is het geloofsvuur geblust, hoewel men nog scrupuleus het eigen volksdeel administreert; de „verwachting" is dood, óók daar.

Veel van wat de schrijver stelt, lijkt ons volkomen juist.

Inderdaad, er heeft nog nooit een gemeenschap bestaan (zeker niet in onze christelijk-gestempelde cultuurkring), die niet ergens „op" leefde en ergens „naar toe". Groen van Prinsterer zei, dat een volk niet alleen maar „een hoop zielen op een stuk grond" betekent. Zonder visie gaat elke menselijke groep tenslotte te gronde, al kan de tijd der „caretakers" wel enkele tientallen jaren duren. Gemeenschap bestaat door binding (letterlijk: „religio"), door het aanvaarden van zekere geestelijke veronderstellingen die men niet in debat behoeft te brengen („om te discussiëren moet men het – over de essentialia – eens zijn") en door het uitzien naar een perspectief. Zulk een „binding" bestaat in de communistische contra-wereldreligie en deze pretendeert dan ook zulk een perspectief te geven. Wij mogen in die contra-wereldreligie de volstrekte anti-Christ zien, en het zogenaamde perspectief kan ons doen huiveren (in de S.U., en meer nog in Rood China, is Orwell's „1984" bezig snel verwezenlijkt te worden). Niettemin, de communisten kunnen hun antwoord geven op alle problemen van de moderne tijd en hun toekomstbeeld is tastbaar.

Minder juist lijkt ons Polak's betoog, wanneer hij stelt, dat het tegenwoordige Christendom het eschatologische moment mist: het geloof in de leer der „laatste dingen". Ook het Christendom, zo zegt hij, is het slachtoffer geworden van de „tijdloze tijd" en van de „toekomstloze toekomst": het leeft rustig in het „hier en nu", en geeft zich nauwelijks meer moeite, ernst te maken met de verwachting, die toch de levende kern geweest is van de jonge Kerk. Meer en meer, zegt hij, leggen de christelijke predikers en herders de nadruk op het alreeds-gerealiseerd-zijn van de heilsbelofte, zó sterk, dat niemand in de verschillende kerken meer waarachtig uitziet naar de verlossing.

De schrijver haalt, voor het waarmaken van deze bewering, een groot aantal katholieke en protestantse schrijvers aan, maar eens te meer moeten wij vaststellen, hoe ieder mens leest en leeft volgens zijn eigen gezindheid – d.w.z.: hoe subjectief wij ervaren. Immers, terwijl Polak telkens weer concludeert, dat de door hem geciteerde christenen eigenlijk in de grond geen enkele existentiële honger naar verlossing meer hebben (behalve dan die, welke reeds is geschied door het geloof zelf), word ik juist door het omgekeerde getroffen. Vele modernen bezitten een eschatologische bereidheid – of liever: worden erdoor bezeten –, die een generatie geleden stellig ontbrak. En niet in de leidende, penvoerende élite alleen. Wij kennen paters, predikanten en doodgewone gelovigen, voor wie de wederkomst van Christus diepe ernst is geworden. Ze constateren, dat daartoe enkele voorwaarden vervuld zijn: de prediking van het Evangelie over de hele wereld – de terugkomst van het Joodse volk in Palestina – de opkomst van een wereldbeweging die niet meer een simpele „ketterij" is, doch het wezen zèlf van de christelijke boodschap, ja, van iedere godsdienst, ontkent en wil vernietigen. Dat er nog talloze brave kerkgangers bestaan, voor wie de „laatste din-

gen" aanzienlijk minder belangrijk zijn dan de dagelijkse – toegegeven! Maar dat het eschatologische bewustzijn toeneemt en zelfs snel toeneemt – dat kan men o.i. niet op goede grond ontkennen. Polak echter ontkent het wèl, en ik kan aan dat gedeelte van zijn betoog dan ook niet veel overtuigingskracht toekennen. Ja, ik vermag mij niet te onttrekken aan de indruk, dat hier een vooropgezette mening bestond, die min of meer tegen heug en meug moest worden geadstrueerd.

Ergo: een gemeenschap kan niet leven zonder „religio" en perspectief . . . en de christelijke godsdienst levert die niet meer, zegt Polak. Wie doet dat dan wel op aanvaardbare wijze? Polak als humanist wendt zich dan tot het Humanistisch Verbond en tracht na te gaan, of hier een verwachting en belofte gegeven wordt. Neen, antwoordt hij dan – minder en minder (hij vergelijkt de beide op elkaar volgende beginselverklaringen en constateert verschraling). Niettemin ligt zijn hoop toch daar:

> „En toch, ondanks alles, zo er nog kans bestaat op regeneratie van onze cultuur, in welke toekomstmogelijkheid dezes nog – nu nog – gelooft, dan zal zeker het humanisme, met zijn neo-klassiek mensbeeld als toekomstbeeld, daarbij opnieuw een rol van belang beschoren zijn" (II, p. 193).

Maar, zullen de lezers van dit tijdschrift vragen: hoe staat het met de politiek en in het bijzonder met de socialistische? Wat vindt professor Polak daarvan?

Men kan het antwoord al wel min of meer bevroeden. Hij gelooft, dat politiek zonder toekomstbeeld niet anders kan opleveren dan hoogstens een intelligent „muddling through", met plaatselijk gehakketak tussen partijen. Wat daarentegen volgens hem de politiek weer nodig heeft, is: de utopie.

Dit woord wordt door de schrijver min of meer gebruikt als de wereldlijke tegenhanger van de godsdienstige verlossings-eschatologie. De belofte van het eenmaal ten volle verwerkelijkte Koninkrijk Gods vindt haar politieke tegenhanger (c.q. haar surrogaat) in het „Eens komt de klare, schone dag". . . Momenteel zingt men dat bij ons nog op Meivergaderingen en dergelijke, maar zonder werkelijke overtuiging.

Is dat goed? Is dat een vooruitgang? Neen, zegt Polak. Ik ben echter geneigd te antwoorden: Ja, maar . . .

Het is o.i. bepaald winst, wanneer de socialisten in het tweede gedeelte van de twintigste eeuw niet meer aan hun actie denken en verwezenlijken, in termen van absolute waarheid, van strijd tussen een stralende Sint Joris en een afzichtelijke draak. De sociaal-democratie heeft er in het verleden ernstig aan geleden, dat ze niet durfde zijn wat ze was en steeds meer werd: een beweging voor welvaart, vrijheid en sociaal recht. Haar dwepen met „het" socialisme dat „eens" zou doorbreken, was in flagrante strijd met haar meer en meer democratische dus geleidelijke en tolerante methodiek. Haar vasthouden aan bepaalde pseudo-religieuze voorstellingen („het" socialisme als een geseculariseerd Godsrijk) heeft haar een slecht geweten bezorgd bij haar parlementaire, gemeentelijke en vakbewegingswerk. Tevens werd aldus aan de communisten (die metterdaad op de gewelddadige omwenteling aanstuurden) een argument in de hand gegeven, waartegen de sociaal-democraat van de twintiger jaren altijd min of meer machteloos stond. „Wer hat uns verraten? Die Sozialdemokraten!" spreekkoorden de communisten destijds. En ze hadden een beetje gelijk ook, want als

men beweerde dat de sociaal-democratie wel revolutionaire woorden bezigde, maar in wezen perse geen revolutionaire partij meer was (al wilde ze stellig bepaalde radicale hervormingen tot stand brengen), dan was dat juist!

Geen partij, zegt Polak, kan echter blijvend zonder utopie.

Op gevaar af voor een haarklover te worden versleten, zou ik hier de juistheid van het woord „utopie" in twijfel willen trekken. Immers, sedert Marx en Engels waren wij, dacht ik, gewoon alleen diè denkers „utopisten" te noemen, die in hun studeerkamer een plan voor een volmaakte maatschappij opstelden (de heilstaat geconcipieerd „in de ruimte", zoals Polak, aansluitend bij Buber, terecht opmerkt). Welnu, wat is de werkelijke invloed op de sociale geschiedenis geweest van degenen die onder deze categorie vallen, de Plato's, Campanella's, Thomas More's, Fourier's e.d.? Niets of bijna niets, schijnt mij. De werkelijke verwachting van „de" komst van „het" socialisme danken wij niet aan hen, maar aan het *Communistisch Manifest* met al wat eruit is voortgekomen: klassenstrijd, revolutie, dictatuur van het proletariaat, afsterving van de staat vervolgens, en de entree van de mensheid in „het definitieve stadium van haar ontwikkeling", waarin ze „met zichzelf verzoend" zou zijn. Dat alles is géén bedachte studeerkamer-utopie: het is wat Sorel met de term „sociale mythe" bestempelt. Stellig, Polak onderscheidt wel tussen „utopie" en „mythe", maar het is toch de indruk van de lezer, dat bij hem de (o.i. niet zeer belangrijke) utopie centraal staat en hij de „mythe" slechts terloops ten tonele voert.

Hoe dan ook: voor werkelijke democratische politiek lijkt mij noch het een noch het ander bruikbaar. Geen gemeenteraad of parlement aanvaardt nog debat over abstracte stelsels – terecht! En mythes doen het alleen nog in massavergaderingen . . . ten behoeve van cynische totalitairen, die weten waar Abraham de giftige mosterd haalt, en hoe men propaganda maakt op basis van Pawlow-se reflexen. De mythe werkt democratie-ontbindend zolang ze in de oppositie wordt gebezigd. Is men daarentegen met behulp van haar aan de macht gekomen, dan functioneert ze als een bruikbare „Verhüllungsideologie", in de trant van: „Thans is het in onze roemrijke Sowjet-Unie (nog) niet alles, maar ééns . . ." Opium voor het volk, van de slechtste soort.

Wij moeten dus, meen ik, de eschatologie daar laten waar ze thuis hoort: in de religie. De utopie: in de studeerkamer, voor liefhebbers. En de mythe: in de Neurenbergse of Moskouse massa-broeikassen.

Betekent dat echter, dat wij in het openbare leven veroordeeld zijn tot alledagspolitiek, een beetje linkser of een beetje rechtser, met als enig-denkbaar succes: het verstandig oplossen van een bepaald probleem dat zich onmiddellijk stelt? Indien het zó zou zijn, moeten wij het gevolg kennen een blijvend gevoel van malaise bij het publiek.

Zulk een gevoel van malaise is respectabel. Wij kunnen het niet wegredeneren of verdringen, met onze afwijzing van valse romantiek. De mensen hebben er inderdaad recht op, dat men hun een weg wijst in de moderne wereld –, dat die wereld voor hen wordt verklaard, en dat hun de kans wordt gegeven, creatief in die wereld werkzaam te zijn, zij het ook maar op bescheiden schaal. Wat wij in het Westen nodig hebben, is géén eschatologie, mythe of utopie: het is een conceptie, een visie, een program van wijde strekking – het beeld van „waar wij in het Westen naar toe willen". . ., niet „uiteindelijk", want dat zou weer mythe zijn . . ., maar dan toch in een verder perspectief dan de volgende verkiezingen.

Wàt zien wij in het verschiet liggen? Op die vraag moet een verantwoordelijk staatsman en moeten verantwoordelijke politieke of sociale bewegingen het antwoord niet schuldig blijven.

Hoe kunnen ze hun antwoord vinden? Hier zijn een drietal punten van belang.

Allereerst moet worden gesteld, dat *ieder toekomst-beeld per definitie normatief* is. Het kan niet worden verwezenlijkt dank zij de „objectieve" wetenschap. Stellig, de wetenschap kan ons beschermen tegen onszelf: de statistiek kan waarschuwen tegen onverwezenlijkbare utopieën en gevaarlijke avonturen. Ze kan ons helpen vast te stellen, wat eventueel thans reeds mogelijk is en wat morgen mogelijk kan worden. Maar iedere actie is tenslotte altijd afhankelijk van de morele keuze pro of contra. Zodoende gaan in Amerika zowel Republikeinen als Democraten te rade bij de universiteiten en deze geven uitsluitsel over alle mogelijke details. Maar de experts gaan niet zitten op de stoel van de actieve politici: het is en blijft aan hen en aan hen alléén om te oordelen wat zij bijvoorbeeld willen gaan doen: belastingverlaging of betere volkswoningbouw.

Daarom is politiek altijd gebonden aan een bepaald *ideaal*, aan een bepaalde beschouwing omtrent de mens en de samenleving, ja, omtrent de bestemming van het menselijk geslacht. Proudhon had geen ongelijk, toen hij beweerde, dat er, op de grond van elke politiek, altijd een theologische conceptie te vinden is. Wat verwacht men van de mens? Overschat men zijn capaciteit om spontaan het goede te verrichten, of onderschat men die? Optimisme of pessimisme omtrent de mens brengt een gans andere politieke levenshouding met zich mee, en dus een andere politieke levenspraktijk. „Wat dunkt u van de mens?" vroeg Banning in een nog steeds niet vergeten boek. Die vraag is de eerste, welke politieke mensen zich stellen moeten . . . hetgeen overigens in de praktijk allerminst betekent, dat dezelfde theologie dezelfde mensbeschouwing en deze weer identiek dezelfde politiek postuleert: ook andere factoren werken hier mee, van temperament, sociaal belang, traditie, enz.

Niettemin: wie een toekomst-conceptie verlangt (en men moèt die verlangen, als men historisch werkzaam wil zijn), behoort eerst te weten wat hij persé nooit aanvaarden zal (het totalitarisme bijvoorbeeld) en in welke principiële richting hij sturen wil. Politiek is toekomst-politiek, en toekomst-politiek is niet denkbaar zonder beginselen.

Maar er ontstaan geen concepties door beginselen alléén. Tevens is nodig: een scherpe analyse van de problemen zoals ze zich stellen en zoals ze wèrkelijk zijn. De politicus met visie (dus niet de mythomaan en zeker niet de utopist) kenmerkt zich hierdoor, dat hij een doodgelopen discussie over tweederangs-problemen plotseling kan doorbreken en de echte levensvraagstukken van de gemeenschap levensgroot stelt, zoals ze verdienen. *Het aanpakken van de prealabele kwestie:* daarop komt het aan, wanneer men perspectief wil scheppen, ruimte voor een gemeenschap die dreigt te verstikken. De staatsman op historisch plan ziet deze prealabele kwestie. Hij weet wel, dat ze de enige niet is. Hij weet zelfs, dat de meeste van zijn tijdgenoten zich misschien veel meer opwinden over iets anders, iets secundairs. Maar hij houdt voet bij stuk: „first things first". En „first" is dan niet het dossier, dat de minister toevallig boven op de stapel vindt liggen. Het is de zaak, waarvan hij erkent, dat ze boven aan de dagorde der historie staat. Het zielige falen van generaal de Gaulle als staatsman

is niet te wijten aan een gebrek aan beginselen, maar lag in het feit, dat hier iemand in nationale termen dacht aan nationale problemen, op een ogenblik, dat de geschiedenis in Europese termen wereldproblemen stelde.

Ten derde (en dat is het zeldzaamste) ontstaat een werkelijk bezielend toekomstbeeld, zodra men niet alleen het kern-vraagstuk van nu aanpakt in normatief-principiële zin, maar bovendien nog kan kijken voorbij de oplossing van het vraagstuk dat men aanpakt: hoe zal de wereld er dan uitzien?

Wat dat betreft, is het Westen al zeer bedenkelijk tekort geschoten. Zelfs degenen die bijvoorbeeld hebben erkend, dat Europese eenheid de prealabele kwestie vormt voor de concrete historische gemeenschap die wij zijn, hebben zeer onvoldoende aangewezen, hoe de wereld eruit zou zien als deze prealabele kwestie opgelost zou zijn. Anders gezegd: men heeft wel (terecht) betoogd, dat Europa verloren is wanneer het zijn federale eenheid niet vindt, maar men heeft tot dusver niet de fantasie opgebracht om aan te geven, wat er precies mogelijk zal worden, wanneer we de geluidmuur van de nationale soevereiniteit eindelijk zullen hebben doorbroken. Het is wel bewijsbaar (en honderd maal bewezen), hoe miserabel het Europa gaan zal, wanneer het verdeeld blijft, maar hoe het verrijzen zal, wanneer het met één mond spreken en voor één doel werken zal — daarover zwijgen de meeste propagandisten en staatslieden. Wat is het doel? Negatief en defensief: de decadentie en de verslaving te ontgaan. Maar offensief-positief? Het lijkt wel, of het Westen zozeer is verstrikt in zijn warnet van twisten en twijfelingen, dat men tot het positieve niet meer komt.

We praten ervan, dat we de totalitaire dreiging niet kunnen weerstaan zonder eenheid. Dat er zonder eenheid geen sprake kan zijn van blijvende sociale lotsverbetering. Dat de Saar-kwestie, zonder eenheid, een ellende blijft. Enzovoort enzovoort. Maar wat wij eindelijk kunnen gaan doen, wanneer wij uit onze verstikkende nationalistische benauwenis zullen zijn losgekomen — de meesten zien het niet. Hier ontbreekt hetgeen professor Polak (terminologisch m.i. onjuist) „de utopie" noemt. En ik geef hem gelijk.

Wie in het Westen durft spreken over Eurafrika en de reusachtige problemen die daarmee verbonden zijn? Stil! Utopie! . . .

Wie durft er denken over de bevrijding van het door de communisten onderworpen Oost-Europa? Stil! Utopie! . . .

Wie durft er beginnen over een werkelijk groots opgezette revolutionering van onze economie, door stelstelmatige automatie en planmatige inzet van de atoomenergie in Europees en wereldverband? Stil! Utopie! . . .

En men verzucht er dan bij: Lieve man, we hebben al zorgen genoeg . . .

De vraag is echter, of we over onze zorgen heenkomen zónder dat toekomstvisioen. Of we ooit enig vraagstuk van belang in de geschiedenis hebben opgelost, zónder het aan te pakken van uit een hogere, bredere, universelere kijk?

Praktisch gezegd: toen het federalistische visioen vervaagde, werd het Saarprobleem onoplosbaar. En het was niet zo, dat het federalistische visioen pas aan bod had kunnen komen, wanneer men eerst de Saar-zaak had opgelost.

Diè utopie lijkt mij de enig realistische: het grotere eerst . . . dan komt het kleinere vervolgens. Dat is de psyche-politieke, wereldlijke pendant van het Bijbelwoord: „Zoekt éérst het Koninkrijk Gods en zijn gerechtigheid". . .

Th. J. A. M. VAN LIER

HET RAPPORT 'BEVORDERING BEZITSVORMING DOOR SPAREN' [1]

Van individueel standpunt bezien moet een zekere mate van privaatbezit voor de menselijke persoonlijkheid van hoge waarde worden geacht. In een periode, waarin sociaal en cultureel de verschillende groeperingen van de volksgemeenschap zoveel dichter bij elkaar gekomen zijn, blijft van maatschappelijk standpunt bezien een zeer grote ongelijkheid in de verdeling van het nationale vermogen over de leden van de nationale gemeenschap een ongunstige invloed op de menselijke verhoudingen uitoefenen. – Gezien de ethische betekenis van het bezit, het welvaartspeil van het Nederlandse volk en de wenselijkheid van een aanvulling op de collectieve sociale verzekeringen, acht de commissie dan ook bevordering van de bezitsvorming wenselijk." [2]) Aldus, kort samengevat, luidt het uitgangspunt, vanwaar de Commissie Bezitsspreiding in haar rapport is vertrokken. Er bestond kennelijk geen verschil van mening daaromtrent binnen de commissie, en ik zie ook geen reden om van socialistisch standpunt uit kritiek erop uit te oefenen.

Wij zijn het er in Nederland dus blijkbaar wel over eens, gans in het algemeen gesproken, dat bezitsvorming dient te worden bevorderd. Maar, zoals uit het rapport ook blijkt, blijven er nog tal van gewichtige vragen over, waaromtrent volstrekt nog geen eenstemmigheid bestaat. Welke zijn de meest geëigende objecten van bezitsvorming, met welke middelen moet de bezitsvorming worden bevorderd, welke faciliteiten zal met name de overheid tot dit doel moeten verschaffen, welke prioriteit moet overheidssteun aan de bezitsvorming hebben in vergelijking met andere verlangens op sociaal-economisch gebied? Dat zijn slechts enkele van de voornaamste twistpunten.

Een van de middelen om bezitsvorming te bevorderen zou de winstdeling (per onderneming, per bedrijfstak of collectief door het gehele bedrijfsleven) kunnen zijn. Omdat hierover reeds in 1952 een interim-rapport van de commissie verschenen is, beperkt deze zich thans slechts tot enkele opmerkingen daarover. Ik zal mij eenzelfde beperking opleggen.

Terecht wijst het rapport er op, dat wil bezitsvorming door besparing plaatsvinden, aan een drietal voorwaarden moet zijn voldaan:

„ten eerste moet het inkomen voldoende zijn om het sparen toe te laten;

---

[1]) Interim-rapport van de Commissie Bezitsspreiding inzake de bezitsvorming. Staatsdrukkerij en Uitgeverijbedrijf 1955.

[2]) Rapport, pag. 6, 7 en 8.

ten tweede moet de wil tot sparen, dus tot het afstand doen van onmiddellijke consumptie, aanwezig zijn;

ten derde moet het gespaarde worden belegd op een wijze, die overeenstemt met de doelstellingen van de bezitsvorming". [1])

De spaarmogelijkheid

Aangezien dit de eerste voorwaarde voor bezitsvorming is lijkt het mij niet voor betwisting vatbaar, dat op haar vervulling de eerste en de meeste nadruk dient gelegd te worden bij een gezonde politiek van bezitsvorming.

In hoeverre in de tegenwoordige verhoudingen van spaarcapaciteit kan worden gesproken is een moeilijk te beantwoorden vraag. Cijfermatige gegevens op grond waarvan men zijn oordeel zou kunnen vormen zijn slechts sporadisch aanwezig. Zeker zijn er velen in ons land die niet of nauwelijks tot sparen in staat zijn. Het rapport komt na een vrij theoretische benadering tot de conclusie dat gezinshoofden van gezinnen met vier personen eerst bij een inkomen van *f* 3300,– per jaar tot een gemiddelde besparing van *f* 100,– per jaar zouden kunnen komen (de premies voor begrafenisverzekering buiten beschouwing gelaten. [2]) Voor ongehuwden ligt deze grens uiteraard lager. Overigens bekruipt de commissie terecht wel enige twijfel of zelfs dan reeds van een noemenswaardige spaarcapaciteit sprake kan zijn. Naar zeer ruwe schatting valt een kwart tot een derde der werknemers en zelfstandigen beneden deze inkomengrens. De commissie flatteert het beeld nogal, daar later uit te gaan van een grens van *f* 3000,– en dan vast te stellen dat ruim 91% der volwassen werknemers in de industrie boven die grens valt. [3])

Het is dus wel duidelijk dat de geringe omvang van het inkomen voor velen een absolute en voor vele anderen een moeilijk te overwinnen beperking betekent van de spaarmogelijkheid.

Wanneer men nu, zoals de commissie doet, de noodzaak van bevordering van bezitsvorming baseert enerzijds op de hoge waarde van het bezit voor de (dus iedere) menselijke persoonlijkheid en anderzijds op de maatschappelijke onwenselijkheid van een zeer grote ongelijkheid in de verdeling van het nationale vermogen, dan moet het wel verwondering wekken, dat de commissie in meerderheid aan dit gebrek van spaarmogelijkheid niet haar voornaamste aandacht heeft geschonken. Zoals wij verder nog zullen zien concentreert de meerderheid der commissie haar aandacht immers voornamelijk op het voorstellen van maatregelen, die de spaar*zin* bevorderen daar waar reeds spaar*capaciteit* aanwezig is. Een niet onbelangrijke minderheid der commissie daarentegen acht het betrekken van de laagste inkomensgroepen in de bezitsvorming een noodzakelijke voorwaarde. [4])

Had de commissie consequent aan haar uitgangspunt vastgehouden dan zou zij duidelijk en onomwonden hebben moeten uitspreken, dat de kern van een politiek ter bevordering van bezitsvorming moet liggen in het optrekken der inkomens van de

---

[1]) Rapport, pag. 3.
[2]) Rapport, pag. 15.
[3]) Rapport, pag. 17.
[4]) Rapport, pag. 9.

laagste inkomensgroepen, met andere woorden in een nivellering dezer inkomens naar boven.

Wie een dergelijke nivellering afwijst op grond van een conservatieve opvatting, die de huidige inkomens- en vermogensverdeling juist en rechtvaardig acht, kon dan ook geen voorstander zijn van een politiek ter bevordering van bezitsvorming. Op dat standpunt staat het lid der commissie ir. G. J. Braat, die in zijn minderheidsnota verklaarde: „Aanbevelingen tot bezitsvorming mogen niet resulteren in een inkomens- en vermogensnivellering" [1]); een standpunt, dat door het orgaan van het Centraal Sociaal Werkgeversverbond werd bijgevallen. [2])

Op het verband tussen inkomens- en bezitsvorming kan naar mijn mening niet genoeg de nadruk worden gelegd. Aan het begrip, voor dit verband opgebracht, kan men de ernst toetsen van het streven dergenen, die zich openlijk voorstanders van bezitsvorming betuigen. In ons land laat de K.V.P. er zich graag op voorstaan de enige of meest getrouwe uitvoerster te zijn van het pauselijk vermaan de bezitsvorming te bevorderen. In de encycliek „Quadragesimo Anno" zegt paus Pius XI: „Daarom (namelijk omdat „de rijkdommen, die onze tijd van „industrialisme" zo overvloedig heeft voortgebracht, volstrekt niet behoorlijk verdeeld zijn") moet met alle kracht en inspanning er naar worden gestreefd, dat tenminste in de toekomst de voortgebrachte goederenovervloed slechts in billijke verhouding zich ophope bij hen die kapitaal bezitten, doch in voldoend ruime mate toestrome aan hen, die arbeid presteren." Iets verderop constateert de encycliek, dat de arbeiders slechts tot bezit zullen kunnen komen, indien hun inkomen voldoende is om daaruit te sparen en volkomen logisch volgt daarna een uiteenzetting over het rechtvaardige loonpeil.

Beziet men nu het werkprogram 1956 der K.V.P. en de toelichting daarop door het lid der Tweede Kamer dr. W. de Kort [3]), dan blijkt daar het accent enigszins anders te worden gelegd. Vóórop staat: behoud *en ontwikkeling* van de bestaande gezonde vormen van bezit, met speciale aandacht voor de familie-onderneming. Daarna volgt: bijzondere bevordering van uitbreiding van bezit tot de bezitlozen. „De vorming van duurzaam particulier bezit voor de massa ondervindt sterker tegenstanden dan de vorming van duurzaam particulier bezit voor de élite, de noodzaak ervan dringt zich echter *even sterk* op." [4])

Wanneer men mag aannemen, dat het standpunt van de meerderheid Commissie Bezitsspreiding mede het standpunt van de K.V.P.-leden dier commissie weergeeft, dan blijkt het accent nog iets verder verschoven: voor de laagste inkomensgroepen is stijging van het reële inkomen de weg naar bezitsvorming, de meerderheid staat daar weliswaar sympathiek tegenover, zij ziet er echter geen bezwaar in met voorstellen te komen, die deze groepen geen baat brengen, doch slechts de naasthogere inkomensgroep, die reeds over een zekere, zij het niet grote, spaarcapaciteit beschikt.

Men zou er voorts nog op kunnen wijzen, dat de K.V.P. in de politieke praktijk het accent nog wel eens verder verschuift; bij de belastingheffing bijvoorbeeld. In het Voorlopig Verslag op het wetsontwerp over de laatste belastingverlaging zien wij

---

[1]) Rapport, pag. 82.
[2]) „De Onderneming", 3 september 1955, pag. 636.
[3]) „Katholiek Spaarkundig Maandschrift", oktober 1955.
[4]) Cursiveringen van mij.

vele leden (kennelijk is hier de K.V.P. aan het woord) als ideaal van belastingheffing een vermindering van het marginale percentage bij de inkomstenbelasting van 71 en 69 tot 50 bepleiten. Dat komt neer op een verhoging van het netto-inkomen der hoogst aangeslagenen in de buurt van 50%, terwijl de fiscale lasten die op de lagere inkomens drukken daardoor naar verhouding niet onaanzienlijk zouden stijgen. Dat is niet alleen met de ene hand gegeven en met de andere terugnemen, maar zelfs een bevordering der bezitsvorming volgens de leuze: wie veel heeft zal veel gegeven worden. Het is overigens zeer goed verenigbaar met de stelling van dr. de Kort: „Van de welvaart der gekwalificeerde groepen in onze samenleving hangt ook de welvaart der massa af. Wie voor de een zorgt, opent mogelijkheden, zij het nog geen realiteiten, voor de andere"!

Niet zelden hoort men de bezitsvorming verdedigen als een alternatief voor de collectieve vormen van sociale zekerheid, die de persoonlijke verantwoordelijkheid zouden dreigen te verstikken. Dit geluid valt ook te beluisteren in het reeds aangehaalde artikel van dr. de Kort. Indien men de particuliere eigendommen bevordert, zo zegt hij, „dan is het redelijkerwijs te verwachten, dat een groot gedeelte der bezitlozen, te weten de arbeiders, zich voortdurend meer zullen gaan verwijderen van hun drang naar collectief bezit, een drang, die zeer zeker in ons katholiek milieu door allen die verantwoordelijkheid dragen wordt gematigd en getemperd, doch die desondanks potentieel en als een monstrueus gevaar aanwezig is." Daargelaten, dat deze klacht wel wat onwezenlijk aandoet uit de mond van een lid der K.V.P.-Kamerfractie, die thans in hoofdlijnen ongeveer dezelfde wensen voor uitbreiding en verbetering der bestaande sociale zekerheid laat horen als de socialistische (definitieve ouderdomswet, weduwen en wezen, invaliden, kinderbijslag voor zelfstandigen, blindenrente, enz.) kan ik tot mijn vreugde vaststellen, dat de Commissie Bezitsspreiding in haar geheel een minder pessimistisch geluid laat horen. De commissie is namelijk in haar algemeenheid van mening, „dat deze sociale verzekeringen, zolang zij binnen de juiste grenzen blijven, mede de noodzakelijke basis vormen voor een zinvolle uitoefening der persoonlijke verantwoordelijkheid". [1])

Dat er aan de sociale zekerheid grenzen gesteld moeten worden en dat men haar niet zonder schade tot in het oneindige kan uitbreiden is een waarheid, die ook socialisten aanvaarden. Zij zijn echter evenmin blind voor het feit, dat in onze moderne maatschappij de zekerheid, welke uit collectieve verzekeringen en voorzieningen voortspruit, voor een goed deel de zekerheid, voortvloeiend uit particulier bezit, moet vervangen.

De spaarzin

Hoewel deze voorwaarde voor bezitsvorming slechts in de tweede plaats komt, in zoverre namelijk de spaarcapaciteit aanwezig is, is het toch noodzakelijk ook aan haar aandacht te schenken. Wanneer de spaarzin over het algemeen in belangrijke mate tekortschiet, kan het algemeen belang eisen, dat deze wordt gestimuleerd. Het is natuurlijk uiterst moeilijk vast te stellen in welke mate feitelijk aan een toenemende spaarcapaciteit een evenredige toeneming van de spaarzin gepaard gaat. Hoewel de

[1]) Rapport, pag. 8.

commissie de aanwezigheid van een zekere spaarzin aanneemt, twijfelt een deel van haar of deze wel algemeen aanwezig is; in ieder geval blijkt de commissie een tekort aan spaarzin aan te nemen, daar zij met het oog op de geringe spaarcapaciteit bij de lagere inkomenstrekkers speciale maatregelen onontbeerlijk acht om het individu over de zgn. spaardrempel heen te helpen. [1])

De maatregelen, die de commissie voor ogen heeft om de spaarzin te stimuleren komen, zoals wij zullen zien, allen neer op het verschaffen van additionele inkomsten, hetzij door vermindering van lasten, hetzij door het verlenen van toeslagen of premies op gespaarde bedragen. Het lid der commissie, ir. Braat (en in navolging van hem „De Onderneming"), blijkt in zijn minderheidsnota hiervan volstrekt afkerig te zijn. Toepassing van deze middelen zou er toe kunnen leiden, dat men zelfs verkwisting als motief tot hulp bij bezitsvorming zou beschouwen. Nu kan men natuurlijk elk tekort aan spaarzin, dat wil zeggen elke afwijking der feitelijke spaarquote van een of ander bestedingspatroon dat men normatief stelt, als verkwisting aanmerken. Wanneer men echter, zoals ir. Braat toch schijnt te veronderstellen, het verschijnsel van ongebruikte spaarmogelijkheid in sterke mate in ons volk aanwezig acht (hij wijst bijvoorbeeld op het bedrag van *f* 1,25 miljard, dat jaarlijks in ons land aan genotmiddelen wordt uitgegeven), dan zou men hier toch moeten spreken van een ernstig euvel, dat men in het nationale belang zou moeten trachten te keren. Ir. Braat verwacht alle heil van de stijging van de welvaart en van een grotere waardevastheid van het geld. Wat het eerste betreft: zeker zou een algemene stijging van de welvaart door haar invloed op de spaarcapaciteit vooral van de laagste inkomensgroepen gunstig werken, doch inzoverre nu reeds bij gebleken spaarcapaciteit de spaarzin tekort schiet, mag men van een stijging der welvaart niet alles verwachten: de behoeften zouden sneller kunnen toenemen dan de middelen. Wat het tweede betreft: zeker zou een grotere waardevastheid van het geld de spaarzin kunnen bevorderen (of het voldoende zou zijn, daar kan men nog aan twijfelen). Maar wat hebben wij aan deze kreet? Nog niemand is er tot nu toe in geslaagd duidelijk te maken hoe men in de huidige maatschappelijke structuur een expansieve economie kan organiseren op de basis van volledig waardevast geld. Zeker is, dat de particuliere machten op de geld- en kapitaalmarkt tegenwoordig geen bijdrage tot de oplossing van dit probleem leveren. Men zou het trouwens slechts op internationaal niveau effectief kunnen oplossen.

In theorie zijn er slechts twee middelen om de spaarzin te bevorderen, d.w.z. het sparen ten opzichte van het consumeren te doen toenemen, namelijk het duurder maken van de consumptie (bijvoorbeeld door verhoging der indirecte belastingen), maar dat werkt onrechtvaardig, immers ook ten nadele van de consument zonder spaarcapaciteit, en dan blijft als enig middel over het aantrekkelijk maken van het sparen. Dat is de weg die de commissie tracht te bewandelen.

Nu is er tweeërlei tekort aan spaarzin: het tekort, dat samenhangt met een geringe spaarcapaciteit (de lagere inkomensgroepen hebben gezien hun beperkte consumptiemogelijkheid een geringe prikkel om te sparen), en het tekort aan spaarzin dat uit allerlei individuele redenen voort kan komen bij personen met een grotere spaarcapaciteit. Wanneer men de spaarzin door speciale maatregelen wenst te bevorderen

---

[1]) Rapport, pag. 20.

zal men het oog op de eerste en niet op de tweede categorie gericht moeten houden, waarbij het vanzelf spreekt, dat men niet alleen op de hoogte van het inkomen, doch ook op het kindertal zal moeten letten (en waar mogelijk ook op andere bijzondere lasten), zoals Roemers, de woordvoerder van de socialistische fractie, terecht opmerkte toen de bezitsvorming enkele maanden geleden in de Tweede Kamer aan de orde was. Het is in dit verband misschien wel interessant te vermelden, dat zoals bij de spaarregeling in de Staatsmijnen is gebleken, de spaarzin daar naar verhouding groter is naar gelang de gezinsgrootte van de spaarder toeneemt ondanks het feit, dat de spaarcapaciteit dan afneemt door een ongunstiger verhouding tussen de gezinslasten en de hoogte van het inkomen. Hieruit blijkt temeer, dat maatregelen ter bevordering van de spaarzin niet alleen op de geringe omvang van het inkomen doch ook op het kindertal moeten worden afgestemd. Men bereikt dan de beste resultaten.

Aanmoediging van de spaarzin door het verschaffen van additionele inkomsten aan degenen met ruimere spaarcapaciteit zal bovendien het gevaar met zich brengen, dat de zgn. beleggingsverschuiving optreedt (van andere spaarwijzen tot de begunstigde spaarwijze). Bovendien wordt dan een te sterk denivellerend effect verkregen. Men moet niet vergeten dat alles wat men spendeert aan bevordering van de spaarzin zolang er nog velen zijn die objectief niet aan sparen toe kunnen komen, ten koste gaat van de middelen waarover men beschikt om de spaarcapaciteit van deze laatste groep te scheppen.

Beide doeleinden zijn concurrerend, het is alleen gerechtvaardigd om gelden beschikbaar te stellen ter rechtstreekse bevordering van de spaarzin van degenen, die kunnen sparen, inzoverre dit noodzakelijk is om het effect van maatregelen ter verzekering van spaarcapaciteit te waarborgen. Wie nooit heeft kunnen sparen, zal gebaat zijn met een zekere aanmoediging van de spaarzin wanneer zijn inkomen de spaardrempel gaat overschrijden. Uit het oogpunt van bezitsvorming zullen maatregelen, die de spaarzin bevorderen, altijd moeten worden gezien als complementair ten opzichte van de maatregelen die de spaarcapaciteit tot stand moeten brengen.

Deze overweging lijkt mij ook een voldoende argument ter bestrijding van de opvatting van ir. Braat en „De Onderneming", die klagen over het discriminerende karakter van de voorstellen der commissie ten opzichte van de „middengroepen". De commissie stelt namelijk voor, de door haar geadviseerde maatregelen te beperken tot de inkomensgroepen beneden de *f* 8000,– of *f* 9000,–. Men kan dit toch bepaald al geen lage grens noemen. Men zou er verder nog op kunnen wijzen, dat de middengroepen boven de *f* 9000,– de laatste jaren naar verhouding al meer dan de lagere inkomensgroepen hebben geprofiteerd van diverse overheidsmaatregelen (denivellerende salarisverhogingen, belasting- en schoolgeldverlagingen, aftrek van premies voor lijfrenteverzekering van de inkomstenbelasting). De bezitsvorming is niet in de eerste plaats een probleem voor diegenen die minstens driemaal het inkomen van een doorsnee arbeider genieten.

De besteding van het gespaarde

Ik kom nu tot de derde voorwaarde voor bezitsvorming. Wanneer er werkelijk gespaard wordt, heeft dit alleen betekenis voor de bezitsvorming indien het gespaarde

wordt omgezet in meer duurzaam bezit. De commissie vat dit op als de eigendom van die vermogensbestanddelen, welke een niet al te gerede aanleiding geven tot ontsparing ter bestemming in de consumptieve sfeer. „Duidelijke voorbeelden hiervan zijn o.m. een huis, een woninginrichting, een geblokkeerde spaarrekening of een verzekeringspolis." [1])

In het vierde hoofdstuk van het rapport laat de commissie een hele reeks vermogensobjecten de revue passeren, om die op hun betekenis voor bezitsvorming in de persoonlijke sfeer te toetsen. Deze vallen in twee groepen uiteen: objecten, die rechtstreeks de persoonlijke levenssfeer beïnvloeden, als: huwelijksuitzet inclusief woninginstallatie, woning, vak- of beroepsopleiding en bedrijfs- of beroepsuitrusting, en in de tweede plaats de objecten (als verzekeringen, geblokkeerde rekeningen, obligaties, aandelen, winstdelingscertificaten) die deze rechtstreekse invloed niet hebben, maar die van betekenis zijn omdat zij een reserve vormen waarop men in noodgevallen kan teruggrijpen, of waaruit men t.z.t. goederen zal kunnen aanschaffen, die wel rechtstreeks de persoonlijke ontwikkeling kunnen begunstigen.

Hoewel de commissie, terecht m.i., de grootst mogelijke vrijheid adviseert met betrekking tot de keuze der objecten door de spaarders, laat zij niet na de verschillende objecten te waarderen. Terecht komt zij daarbij tot de conclusie, dat aandelen geen geschikt beleggingsmiddel zijn voor de kleine spaarder door hun twijfelachtige waardevastheid (gunstiger oordeelt zij over de zgn. depôtfractiebewijzen). Zij is ook realistisch genoeg om voor beginnende kleine spaarders, wier behoefte aan de liquiditeit van een zeker spaarsaldo in de regel groot is, op de betekenis bijvoorbeeld van het spaarbankboekje te wijzen.

Een bekend twistpunt, namelijk de geschiktheid van de eigen woning als vermogensobject voor de kleine spaarder, wordt in het rapport niet uitvoerig behandeld, aangezien dit punt op het ogenblik bij een andere commissie in studie is. Naar mijn mening kan in het kader van een politiek van bezitsvorming alleen iets goeds gezegd worden van het door de eigenaar zelf bewoonde huis. De commissie noemt niet alleen enkele voordelen, doch ook enkele nadelen van deze bezitsvorm. Of de voordelen dan wel de nadelen overwegen lijkt slechts per geval (of per groep van gevallen) uit te maken. Het zal vermoedelijk niet mogelijk blijken eenvoudige en bruikbare maatstaven te vinden, waarnaar men het nut van deze bezitsvorm in elk geval kan toetsen, al zullen misschien in de grote steden eerder de nadelen, en op het platteland eerder de voordelen overheersen. In deze situatie lijkt het enerzijds verstandig het woningbeleid zodanig te bepalen, dat geen kunstmatige voorkeur in het leven geroepen wordt voor de bewoning van een eigen woning boven een huurwoning (en omgekeerd), en anderzijds, dat het beleid aangaande de bezitsvorming zodanig wordt opgezet, dat het bezit van een eigen woning niet krachtiger of minder krachtig wordt gestimuleerd dan dat van andere duurzame bezitsobjecten. Wanneer men in deze beide opzichten de evenredigheid betracht, zal men ook aan de wens van de commissie, dat de spaarders de grootst mogelijke vrijheid wordt gelaten met betrekking tot de keuze der bezitsobjecten, hebben voldaan.

Bij de besteding van het gespaarde doet zich nog een andere kwestie voor, waar-

---

[1]) Rapport, pag. 3.

voor zich de commissie ook beraden heeft. Wanneer het gespaarde wordt omgezet in duurzame goederen van de tweede categorie hierboven genoemd (geblokkeerde geldsbedragen, waardepapieren, enz.) bestaat er geen garantie, dat deze niet later toch in de consumptieve sfeer verdwijnen. De commissie wijst echter terecht een contrôle op de instandhouding van eenmaal verkregen duurzaam bezit onomwonden af, aangezien dit tot „een in het algemeen ongewenste bevoogding" zou leiden. Slechts bij notoir bedrog zouden sancties moeten kunnen worden toegepast (bijvoorbeeld terugbetaling van ontvangen premies). [1])

Door de commissie voorgestelde maatregelen.

Deze vallen uiteen in twee groepen: maatregelen die het bedrijfsleven zou moeten nemen en maatregelen te treffen door de overheid.

Ten aanzien van het bedrijfsleven bepleit de commissie een vrijwillige uitbreiding van de verschillende soorten spaarregelingen, die nu reeds in een beperkt deel van het bedrijfsleven van kracht zijn. Soms zijn deze spaarregelingen niet gepremieerd, in andere gevallen wel. De commissie bepleit met name de invoering van een premie op de bespaarde bedragen, voorzover deze een bepaald bedrag te boven gaan (dit om de administratie niet nodeloos te belasten) en een bepaalde grens niet overschrijden (dit om de financiële consequenties te kunnen voorzien). Het maximum te premiëren bedrag (de spaarquote) kan in een percentage van het inkomen of in een absoluut geldsbedrag worden vastgesteld. Het behoeft geen betoog, dat mijn voorkeur naar het laatste uitgaat, aangezien dan de laagste inkomens meer aan hun trek kunnen komen.

Wat de hoogte van de spaarpremie betreft denkt de commissie aan een percentage van 10 tot 40. Terecht geeft zij de voorkeur aan een hogere premie bij een relatief lagere spaarquote dan aan het omgekeerde.

Ook de hoogte van de spaarpremie zelf was een punt van discussie in de commissie. Het is duidelijk, dat degenen, die zich bij de bezitsvorming in de eerste plaats om de positie van de laagste inkomensgroepen bekommeren, een duidelijke voorkeur zullen hebben voor een premiestelsel, dat juist deze groepen het meest steunt. Dat bereikt men niet met een uniform premiepercentage, maar met een gedifferentieerde premie, die lager is naarmate het inkomen waaruit gespaard wordt hoger ligt. Bovendien kan men bij een gedifferentieerde premie rekening houden met de gezinslasten (kindertal, bijzondere verplichtingen). De commissie noemt wel de voordelen van een gedifferentieerde premie, maar laat na duidelijk en onomwonden in die richting te adviseren. [2])

Wanneer het bedrijfsleven niet volstrekt algemeen (hetgeen zeker niet is te verwachten) doch slechts op min of meer grote schaal aan de aanbevelingen van de commissie gevolg zou geven, zou men zich kunnen afvragen of daardoor de grondslag van een gecoördineerd loonbeleid en het beginsel van gelijk loon voor arbeid van gelijke waarde niet wordt ondermijnd. Bij de bedragen aan additionele inkomsten, die uit de voorgestelde maatregelen zouden voortspruiten (in de orde van grootte van

---

[1]) Rapport, pag. 44.
[2]) Rapport, pag. 41.

1% of 2% van het jaarinkomen), zou men hiervoor, geloof ik, niet bevreesd behoeven te zijn. Slechts wanneer men in het bedrijfsleven verder zou gaan of de weg op zou gaan van een eenzijdige bevoordeling van het zgn. bouwsparen, waarvoor reeds nu hier en daar aanzienlijke premies worden verstrekt, zou dit gevaar opdoemen. De commissie laat niet na er op te wijzen, dat hier „zekere grenzen in acht dienen te worden genomen"; een duidelijker waarschuwing en een afwijzing van elke bevoorrechting van het bouwsparen boven andere spaarvormen zou naar mijn mening op haar plaats zijn geweest.

Op gelijke voet als het bedrijfsleven zou naar het oordeel der commissie de overheid voor haar eigen personeel het sparen moeten bevorderen. Zij stelt dan ook een regeling voor, volgens welke de overheid een premie van 20% van het totale spaarbedrag zou toekennen aan die leden van haar personeel, die sparen voor de vorming van duurzaam bezit (tot een grens van 5% van het inkomen). De regering heeft deze suggestie in algemene zin overgenomen. Naar mijn mening bestaat hiertegen geen bezwaar. Invoering van een dergelijke maatregel is zelfs toe te juichen, indien daarbij tenminste aan de hierboven reeds door mij aangegeven voorwaarden wordt voldaan (vaststelling van de spaarquote op een vast bedrag, gedifferentieerde premie). Bovendien zal in het Georganiseerd Overleg overeenstemming over de invoering van zulk een maatregel moeten zijn verkregen.

Is er onder bepaalde voorwaarden wel iets te zeggen voor een activiteit van het bedrijfsleven ter bevordering van de bezitsvorming, meer haken en ogen zitten er vast aan een activiteit van de overheid op dit gebied. De commissie is zich dit ten dele ook bewust geweest.

Van de in aanmerking komende overheidsmaatregelen is er een, die de commissie zelf reeds verwerpt, t.w. de aftrekbaarheid van spaarbedragen van particulieren voor de (door henzelf verschuldigde) loon- en inkomstenbelasting. Een tweede maatregel op fiscaal gebied, namelijk de verruiming der aftrekbaarheid voor de (door de werkgevers verschuldigde) vennootschaps- of inkomstenbelasting van werkgeversbijdragen ten behoeve van de bezitsvorming hunner werknemers, hoewel niet uitdrukkelijk door de commissie verworpen, ontmoet feitelijk dezelfde bezwaren. Beide maatregelen werken degressief, d.w.z. zij hebben het gunstigst effect voor die werknemers, resp. werkgevers, die er het beste voorstaan en bovendien zijn zij beide in strijd met de in ons land geldende beginselen van belastingheffing (belasting naar individuele draagkracht, geen aftrek voor fictieve posten).

Een andere reeks van fiscale faciliteiten ten behoeve van de bezitsvorming vormen de vrijstellingen van werkgeversbijdragen ten behoeve van bezitsvorming hunner werknemers ten aanzien van de vereveningsheffing, de diverse sociale verzekeringen en de (door de werknemers verschuldigde) loon- en inkomstenbelasting. De commissie in haar geheel oordeelt over deze faciliteiten gunstig en bepleit invoering ervan. De regering heeft deze faciliteiten reeds toegezegd waar het geldt werkgeversbijdragen voor het bouwsparen. Op de boven reeds door mij genoemde grond, dat bouwsparen niet aantrekkelijker behoort te worden gemaakt dan de andere spaarvormen, ben ik van mening, dat men deze faciliteiten, indien men ze verschaft, algemeen moet invoeren.

Tenslotte is er nog de mogelijkheid, dat de overheid rechtstreeks premies verstrekt

aan particuliere spaarders. Een deel van de commissie blijkt daarvan voorstander te zijn (men denkt aan een premie van 10%, een spaarquote van 5% en een inkomengrens van *f* 8000,–).

De commissie zelf noemt een aantal bezwaren tegen een dergelijk direct overheidsingrijpen in de bezitsvorming.

Vooreerst zal het verlenen van spaarpremies door de overheid de geneigdheid van werkgevers om hunnerzijds tot het verlenen van premies over te gaan eerder afremmen dan bevorderen (dit bezwaar zou toch eigenlijk afdoende moeten zijn voor degenen, die het subsidiariteitsbeginsel steeds vooropstellen!) en vervolgens valt te vrezen, dat dergelijke overheidspremies voor een deel ten goede zouden komen aan mensen, die toch al sparen of die niet bereid zijn het gespaarde te doen strekken tot de vorming van duurzaam bezit.

Het is eigenlijk verwonderlijk, dat deze gedachte, afgezien die bezwaren, nog voorstanders heeft kunnen vinden, en het is maar gelukkig, dat tenminste een ander deel van de commissie haar afwijst. Als het om een bijdrage van de overheid aan de bezitsvorming gaat, dan is de eerste en de belangrijkste, die men van haar moet verlangen, dat zij haar invloed aanwendt om in het algemeen de spaarcapaciteit, waar die nog niet aanwezig is, te scheppen, of waar zij nog zwak is haar te versterken, dus om de welvaart der laagste inkomstengroepen te verhogen. Vervolgens kan men van haar verlangen, dat zij eventueel remmen op de ontwikkeling der spaarzin wegneemt, als zodanig zouden enkele van de bovengenoemde fiscale faciliteiten misschien dienst kunnen doen. Een directe uitgave van tientallen miljoenen guldens per jaar, voor overheidsspaarpremies als hier bedoeld, ongedifferentieerd nog wel (naar uit de spaarzame toelichting valt op te maken), kan men naar mijn mening niet verdedigen, gezien de vele andere wensen op sociaal gebied, die nog op vervulling wachten.

Lijkt het dus geboden in het algemeen afwijzend te staan tegen overheidspremies op spaargelden, er is bepaald wel reden om een uitzondering te maken voor de speciale groep der jeugdige spaarders. We hebben hier te doen met een groep, die bijna altijd wél enige, zij het geen grote spaarcapaciteit, heeft, terwijl voldoende bekend is, dat deze groep over het algemeen niet of onvoldoende tot sparen overgaat. Ten dele is de overheid zelf hieraan schuld, door het vrij hoge ongehuwdentarief bij de loonbelasting door haar opgelegd. In de Tweede Kamer heeft de heer Hazenbosch (a.r.) bepleit een fiscale aftrek voor het sparen van jeugdigen toe te passen. Dit middel kan beter niet worden gebruikt, daar het degressief werkt (de jeugdigen met de hoogste inkomens zouden er het meest van profiteren). Een betere oplossing is een premieregeling door de overheid, waartoe de regering bij monde van minister De Bruyn [1]) heeft toegezegd te zullen overgaan. De regering denkt aan de leeftijdsklassen van 16 tot en met 24 jaar. Personen (dat staat in de Memorie van Antwoord, bedoeld wordt waarschijnlijk „werknemers"), die in deze leeftijdsklassen vallen, zullen uit hun inkomen gelden kunnen storten op speciaal daarvoor te openen geblokkeerde rekeningen, waarna de overheid daarop een premie van ten hoogste 10% zou verstrekken.

Een groot voordeel van een dergelijke jeugdspaarregeling zal kunnen zijn, dat de daardoor gewekte spaargewoonten op latere leeftijd worden behouden of zelfs ver-

---

[1]) Memorie van Antwoord op de Rijksbegroting 1956, hoofdstuk X, pag. 51.

groot. Er is wel kritiek geuit dat van een dergelijke regeling slechts de jeugdige werknemers en niet de andere groepen van jeugdigen zullen profiteren. Daarop kan worden geantwoord, dat er praktisch geen jeugdige zelfstandigen bestaan (het aantal zelfstandigen beneden de 25 jaar is vermoedelijk niet hoger dan omstreeks een halve procent van het totaal aantal zelfstandigen) en dat uitbreiding dezer maatregel tot alle jeugdigen in het algemeen slechts tot gevolg zou hebben, dat giften van ouders aan hun kinderen zouden worden gepremiëerd.

Er rest mij thans nog iets te zeggen over een geschilpunt, dat op meerdere plaatsen in het rapport naar voren komt, namelijk de collectieve winstdeling. Aangezien deze kwestie eigenlijk meer het vraagstuk van de winstdeling als zodanig raakt, wil ik er slechts weinig over opmerken. Zover men bezitsvorming door sparen wil bevorderen, is de collectieve winstdeling, waarbij de gezamenlijke werknemers zouden delen in de gezamenlijke winsten van het gehele bedrijfsleven, zeker niet het enige middel om de laagste inkomensgroepen tot bezitsvorming te brengen; loonsverhogingen, gepaard met een beperkte spaarpremieregeling, algemeen ingevoerd, zouden hetzelfde effect kunnen hebben. Ervan afgezien, dat collectieve winstdeling om andere redenen aanbeveling kan verdienen (bijvoorbeeld om alle werknemers een aandeel te geven in de investeringen, die in ons land uit structurele overwegingen noodzakelijk zijn), lijkt mij de stelling door de voorstanders der collectieve winstdeling op pag. 19 van het rapport verdedigd, dat namelijk de eigen spaaractiviteit van het individu als bron van bezitsvorming slechts van secundaire betekenis zou (kunnen) zijn, onjuist. Ik geloof, dat de feiten in een welvarend land als de Verenigde Staten anders leren. Bezitsvorming door werknemers vindt daar op vrij grote schaal plaats, juist uit eigen spaaractiviteit, veelal in de vorm van eigen woningbezit, op geringe schaal ook in de vorm van waardepapieren. Men kan de omstandigheden in dat land niet zo maar met de onze vergelijken (zie bijvoorbeeld het geringere peil der sociale zekerheid in Amerika), maar dat de eigen spaaractiviteit bij een voldoende spaarzin voor de bezitsvorming aan betekenis wint met het stijgen van de welvaart lijkt mij een onbetwistbaar feit. Overigens lijkt het mij voorlopig nogal twijfelachtig of men via welk systeem van winstdeling dan ook tot een bezitsvorming van omvangrijke aard over de gehele lijn zou kunnen geraken.

Al met al, dit blijkt wel uit het gehele rapport, behoeft men voorlopig geen geweldige structuurveranderingen in de maatschappij te verwachten, wanneer de voorstellen der commissie zouden worden uitgevoerd. Zelfs wanneer het gehele bedrijfsleven gepremieerde spaarregelingen zou invoeren, en zelfs wanneer bovendien de overheid een algemene spaarpremie zou instellen (hetgeen niet te wensen is, zoals werd uiteengezet), zou het effect niet meer betekenen dan een inkomensvergroting van enkele percenten zonder direct nut voor degenen, die dat het meest nodig hebben. De structuurveranderingen, die noodzakelijk zijn, vereisen andere en dieper ingrijpende maatregelen.

J. A. DE JONG

OVER DE THEORIE

Als sluitstuk van het jubileumnummer „Tien jaar Partij van de Arbeid" van dit tijdschrift, heeft pg. Den Uyl een waardevolle bijdrage geleverd over het vraagstuk: theorie en beweging.

Enerzijds juicht Den Uyl het toe, dat de huidige generatie van socialisten geen behoefte blijkt te gevoelen aan een bepaalde theorie en, terecht, ziet hij daarin een uiting van afkeer van elke ideologie, hetgeen hij een verworvenheid van grote waarde noemt.

Anderzijds constateert hij, dat de socialistische beweging het in de toekomst niet zal kunnen stellen zonder een stuwende maatschappijbeschouwing. Hij noemt met name het probleem der managers, de positie der vakbeweging, de positie van de politieke partij en de situatie van de enkeling als vraagstukken, die om grotere helderheid vragen en die z.i. weer meer behoefte aan „theorie" zullen doen ontstaan. Merkwaardig is hierbij, dat Den Uyl hier het woord theorie tussen aanhalingstekens plaatst, hetgeen er wellicht op wijst, dat hij er niet zo heel zeker van is of datgene, wat hierover te vertellen valt, wel als theorie of althans als theorie van het socialisme zal kunnen gelden.

Het is niet in de eerste plaats om Den Uyl te bestrijden, dat ik mijnerzijds wil trachten dit merkwaardige verschijnsel van het ontbreken van een theorie van en voor het socialisme nog eens wat nader onder de loep te nemen, want ik meen, dat de analyse van Den Uyl grotendeels juist is, al kan ik hem niet volgen, wanneer hij zegt, dat wij het in de toekomst niet zullen kunnen stellen zonder stuwende maatschappijbeschouwing. Trouwens reeds op het eerste gezicht ligt er iets utopisch in zijn pogen om een juist gekarakteriseerde ontwikkelingslijn weer om te willen buigen.

Willen wij het probleem van de theorie van het socialisme goed begrijpen, dan meen ik, dat wij dit niet kunnen losmaken van de theoretische maatschappijbeschouwing als zodanig. Uit onze stelling, dat het socialisme geen eigen theorie meer heeft, volgt eigenlijk reeds direct, dat alle problemen, die wij als socialisten aansnijden, problemen zijn van algemene aard. Voor het huidige socialistische bewustzijn bestaan, naar het mij voorkomt, geen specifiek socialistische problemen. Hoogstens kan men zeggen, dat enige problemen door socialisten eerder of beter onderkend zijn dan door niet-socialisten en ook dit zelfs is maar zeer ten dele waar.

Ieder probleem met betrekking tot het socialisme, dat wij in de huidige situatie opwerpen, is een algemeen maatschappelijk probleem en zo dienen wij ons ook af

te vragen of het ontbreken van een bepaalde maatschappijbeschouwing bij de socialisten al dan niet beantwoordt aan een algemeen verschijnsel.

Nu is het inderdaad juist, dat het socialisme in de marxistische periode de indruk maakte bij uitzondering te beschikken over een maatschappijbeschouwing, die de praktijk van de beweging, zoal niet bepaalde, dan toch op zijn minst steeds kritisch begeleidde, terwijl een dergelijke beschouwing bij de niet-socialistische partijen en stromingen meestal afwezig was.

Toch is dit slechts schijn. Immers: de gehele 19e eeuwse en vroeg 20e eeuwse politiek was ideologisch bepaald. Iedere uitspraak over de problemen van staat en maatschappij was geworteld in een al dan niet bewust geformuleerde theorie over de maatschappij en over de richting, waarin men meende, dat deze zich bezig was te ontwikkelen. Vandaar dat de politieke geschiedenis van de 19e eeuw en van het eerste gedeelte van deze eeuw kan worden beschreven onder het hoofd: „geestelijke stromingen". Al deze elkaar bestrijdende of negerende, zelden uit hun isolement tredende stromingen waren op de een of andere wijze uitlopers van de grote geestelijke stromingen, die het Westen een bepaald gezicht hebben gegeven. Weliswaar neemt temidden van deze stromingen het Marxisme een geheel eigen plaats in, doch in zijn ideologische kristallisatie verschilt het niet wezenlijk van de andere aanwezige stromingen.

Het gemeenschappelijke, dat deze stromingen verbindt, is die merkwaardige „theoretische" houding, die enerzijds het handelen, de „praxis" bepaalt, en die anderzijds wederom als toetssteen voor de juistheid van dit handelen wordt gezien. Ook thans treffen wij deze verbinding van „theoria" en „praxis" nog het zuiverste aan in het confessioneel-politieke milieu, in het bijzonder bij de anti-revolutionairen, doch ook bij dezen gaat deze wijze van benadering van de realiteit reeds menige barst vertonen en het is slechts een kwestie van tijd, dat ook daar een andere aanpak van mensen en dingen het zal winnen van de ideologische beschouwingswijze.

Historisch gezien is de vereniging van theorie en praktijk een vrucht van het Griekse denken sinds Socrates. Socrates was het, die de Atheense burger dwong tot theoretisch zelfonderzoek en tot verantwoording van zijn daden door middel van toetsing aan algemene beginselen. Bij Aristoteles komen wij vervolgens het woord „theoria" tegen in de zin, zoals wij dit kennen. In het oudere Grieks betekende het woord „theoria" het toezien of bijwonen van plechtigheden, ook wel schouwspel en het werkwoord, waarvan het afgeleid is, „theorein", betekende met eigen ogen aanschouwen. Niet door abstracte redenering, maar door de aanschouwing der dingen kwam men tot kennis. Eerst langzamerhand wordt de aanschouwing als onvoldoende gevoeld en gaat het er om tot conclusies te komen, die het wezen van de „theoria" gaan uitmaken. Vandaar dat de betekenis van het woord verschuift.

Wanneer na de ineenstorting van het rationele denken in de eeuwen, die volgden op de ondergang van het Romeinse Rijk, het denken zich meer gaat richten op de verklaring van de aanschouwde wereld, wordt – speciaal in het Thomisme – de draad van Aristoteles weer opgenomen en sedertdien zijn de begrippen „praxis" en „theoria" als axioma's in het Westerse denken geïncorporeerd.

En nu behoort het tot een van de kenmerken van het „einde van de Nieuwe Tijd" om met Romano Guardini (die ik hier overigens niet volg) te spreken, dat dit type van

denken, dat de meer ontwikkelde reeds sedert de Griekse bloeitijd vertrouwd was, verdwijnt. Langzamerhand wordt het duidelijk, dat het niet meer aankomt op de praktijk van het handelen enerzijds en de theoretische voorwaarde voor dat handelen, alsmede de theoretische rechtvaardiging achteraf anderzijds, doch dat het er slechts op aankomt of de mens met zijn persoon ergens bij betrokken is.

Wanneer dit „ergens bij betrokken zijn" als dominerende factor de menselijke verhoudingen gaat beheersen, valt het gehele probleem van de spanning tussen praktijk en theorie weg.

Het schijnt echter niet gemakkelijk dit begrippenpaar uit het westerse denken te elimineren, ook al functioneert het niet meer. Dit blijkt het duidelijkst hieruit, dat men weliswaar beseft, dat de eenheid praktijk–theorie verbroken is, doch dat men daar verkeerde conclusies uit trekt en nu opteert hetzij voor de praktijk, hetzij voor de theorie.

Aan de ene kant wordt de theorie als ondoeltreffend aan de kant gezet. Daar, waar een werkelijk betrokken zijn bij de dingen bestaat, kan dit geen kwaad, doch waar dit niet het geval is – en dit „er bij betrokken zijn" is helaas uitzondering, geen regel –, treedt het verschijnsel op, dat men ten onrechte vermassalisering noemt, doch dat – minder geladen – slechts als negatieve bevrijding uit het ideologisch keurslijf kan worden aangeduid en dat uitmondt in de nihilistische levenshouding.

Aan de andere kant zien wij bij intellectuelen de tegenpool. De „praxis" wordt aan de kant gezet en het nieuw verworven inzicht tot een theorie vervormd, waarin zijn en handelen worden gedevalueerd. We zien dit reeds beginnen in de 19e eeuw en wel bij het verschijnsel van het bohémienisme, vervolgens doorwerkend in vitalisme en irrationalisme en tenslotte zeer consequent in het existentialisme. Het wonderlijke is daarbij, dat, in het bijzonder de existentialisten, weet hebben van de moderne levenshouding, doch dat zij deze levenshouding onmiddellijk verloochenen door hun vlucht in de abstracte theorie.

Het is Heidegger, de grondlegger van de existentie-filosofie, die dit tenslotte heeft beseft. Daarom heeft hij zich zeer beslist gedistancieerd van zijn geruchtmakend hoofdwerk „Sein und Zeit" en grijpt hij in zijn humanistenbrief terug op de presocialistische wijsbegeerte en daarmede op de oorspronkelijke betekenis van het begrip „theoria".

Dit zeer summier en uit de aard der zaak te schematisch overzicht van de begrippen „theorie" en „praktijk" moge volstaan om duidelijk te maken, dat het geenszins toevallig is, dat juist in de socialistische kring het verschijnsel van het wegvallen van de theoretische aanpak zich zo sterk doet gevoelen. Men is er zich daar zeer wel van bewust, maar merkwaardigerwijs beseft men veel minder algemeen, dat daarmede ook aan het complementaire begrip „praktijk" de doodsteek wordt gegeven. Wanneer het juist is, dat de socialist voornamelijk daarom geen behoefte heeft aan theorie, omdat hij rechtstreeks bij de dingen is betrokken, dan volgt hieruit, dat zijn handelen óók niet meer een zuiver praktisch handelen is. Daarom schiet de door Den Uyl vermelde omschakeling van de Duitse theoretische aanpak naar het Angelsaksische empirisme tekort, wanneer daar althans mee wordt bedoeld een handelen, waaraan de theoretische conceptie ontbreekt en dat daardoor zakelijk wordt. Veeleer gaat het hier om een instelling ten opzichte van de werkelijkheid, die niet „zakelijk" is of „doelbewust",

doch „doelvrij" om een bekende uitdrukking van Walther Rathenau te gebruiken. Door mensen en dingen zelf aan het woord te laten, komt men tot inzicht en dit inzicht leidt spontaan tot de juiste handeling of tot de juiste wijze van het zich onthouden met betrekking tot een bepaalde mogelijkheid om te handelen.

Wat nu het socialisme van oudsher belangrijk heeft gemaakt, is de daarin belichaamde doorbraak naar de werkelijkheid. Daardoor wordt het doodgelopen westerse denken deels geliquideerd, deels voortgezet. In de kiem betekende het de overwinning op het ideologische denken. Daarom is het juist het Marxistische socialisme met zijn ontmaskering van het ideologisch denken, dat aanvankelijk meer dan welk ander type van socialisme ook ertoe heeft bijgedragen het type socialisten voort te brengen, dat weet heeft van het bij de dingen betrokken zijn, ook al wil dit type socialisme dit tegenwoordig vaak niet weten. En nu is dit, om met Hegel te spreken, „de last der idee", dat het thans de restanten van ditzelfde Marxisme zijn, die meer dan iets anders er voor aansprakelijk zijn, dat er nog overal theorieën en utopieën rondspoken, die als sta-in-de-weg fungeren voor het verrichten van concrete hervormingsarbeid, zoals Den Uyl het zo treffend heeft uitgedrukt. Met andere woorden: een tot „theorie" geworden Marxisme blijkt de grootste hinderpaal te zijn voor het doorwerken van de existentiële levenshouding, die Marx zelf heeft wakker geroepen!

Naast het Marxisme zijn er nog enkele andere verschijnselen in de Europese wereld, die tot het doorbreken van een fundamenteel nieuwe wijze van denken hebben bijgedragen. In de eerste plaats de jeugdbeweging, zoals die in Duitsland aan het einde van de 19e eeuw is ontstaan en voorts het verzet uit de jaren der nationaal-socialistische overheersing. Het is dan ook volkomen juist, dat Den Uyl in zijn artikel het verzet noemt als een van de wortels van het tegenwoordige a-theoretische politieke denken. Trouwens, er lopen alle mogelijke zeer merkwaardige verbindingslijnen van het Marxisme naar de jeugdbeweging en van de jeugdbeweging naar het verzet. Wil men in het bijzonder de samenhang tussen jeugdbeweging en het verzet in zijn meest zuivere vormen onderkennen, dan behoeft men slechts het pretentieloze boekje van Inge Scholl over het „Münchener studentenverzet „Die weisse Rose" te lezen!

Om volledig te zijn zou o.m. ook nog moeten worden onderzocht in hoeverre bewegingen in kerk en theologie tot het ontstaan van het nieuwe politieke denken hebben bijgedragen. Hier speurt men echter zeer ingewikkelde samenhangen en wisselwerkingen tussen het godsdienstige en het profane denken en uitgebreide vakstudie is vereist om daarvan iets bloot te kunnen leggen, nog daargelaten dat we hier nog midden in een nog lang niet afgesloten ontwikkeling staan.

Tot hier toe hebben wij volstaan met een commentariëring van datgene, wat eigenlijk reeds door Den Uyl was gezegd met hier en daar een korreltje kritiek.

Thans een woord over de prognose van Den Uyl, dat men in de toekomst een zekere herleving van de theorie kan verwachten.

Als het juist is, dat de tijd van de theorie voorbij is en dat niet alleen in het vlak van de politieke vormgeving, maar ook in het vlak van de wetenschap, dan zou hieruit moeten volgen, dat een herleving als Den Uyl verwacht, niet wel mogelijk is te achten.

Wanneer de politieke houding in West-Europa steeds meer zal worden bepaald door een concreet betrokken zijn bij de dingen, zal men echter daarvoor iets beters in de plaats krijgen. Deze nieuwe houding is naar alle kanten open. Juist deze open

houding geeft aan het gezamenlijke politieke optreden een veel grotere stootkracht en een veel grotere zekerheid dan welke vereniging van praktijk en theorie dan ook. Wanneer de ideologische denkwijze wordt teruggedrongen, ontstaat in de denkwereld van de enkele socialist langzaam maar zeker een bepaald maatschappijbeeld, dat ongemerkt hèt maatschappijbeeld van de socialisten als collectiviteit zal gaan betekenen. Men mag hier echter niet voortijdig forceren.

Vooralsnog hebben wij belangrijker werk te doen dan het ontwerpen van theorieën, die reeds verouderd zullen blijken, zodra ze zijn geformuleerd. Wij staan thans nog slechts in de aanvang van het ont-ideologiseringsproces van de socialistische beweging en van de maatschappij, waar deze beweging deel van uitmaakt en onze primaire taak is thans, evengoed als ten tijde van Marx, ten tijde van de opkomst van de jeugdbeweging en ten tijde van het verzet, om naar wegen en middelen te zoeken om de mensen door hun ideologische bagage heen, te raken in hun mens-zijn.

Dit werk kan echter niet binnen een politieke partij gebeuren, laat staan dóór een politieke partij, omdat men hier heel spoedig het domein van het wereldbeschouwelijke betreedt. Daarom is het, dat ik de werkzaamheden in het politieke vlak slechts als resultante kan zien van een geestelijke evolutie, die zich in andere sfeer geheel of gedeeltelijk heeft voltrokken. Daarom ook behoort iedere socialist een steeds groter wordend deel van zijn activiteit te besteden aan het werk in organisaties met levensbeschouwelijke achtergrond of in organisaties, waar men beroepsgenoten ontmoet (het beroepsgroepenwerk in vormingscentra e.d.). Op dit vlak kan het tot existentiële confrontaties komen, die niet alleen „de anderen", maar ook wij zelf nodig hebben om met vrucht politiek te kunnen bedrijven.

Weliswaar zal de socialist zich steeds meer met vragen van planning zien geconfronteerd, welke toch door „theoretici" moeten worden voorbereid en uitgewerkt. Deze voorbereiding en uitwerking is echter iets geheel anders dan het scheppen van een zgn. theoretische achtergrond voor praktische plan-politiek. Planning is, ondanks Mannheim, een zuiver deskundige aangelegenheid, waaraan geen politiek te pas behoort te komen. Daarom aarzel ik niet plannen als „De Weg naar Vrijheid" overspanningen te noemen van het socialistisch willen en kunnen, met alle waardering voor het stuk werk, dat hier werd verricht. Het politieke moment in de samenleving wordt in partij-politieke planning danig overschat. Stellig moet er „gepland" worden, doch dan op nationaal, Europees of internationaal vlak. De gedachte, dat technische problemen door een politieke partij moeten worden „opgelost", moet eens en vooral verlaten worden. De plan-politiek heeft destijds technici en economen de ogen geopend voor vele door hen verwaarloosde gebieden. Deze achterstand is ingehaald en daarmee heeft de plan-politiek haar politieke, d.w.z. stimulerende functie vervuld. De dooreenmenging van technisch-zakelijke aangelegenheden en politieke vormgeving leidt ertoe, dat het planning-werk versplinterd wordt, dat knappe koppen, die het land bitter nodig heeft, wegkruipen achter een „zuil", terwijl voorts dubbel werk gedaan wordt en de idee van planmatigheid wordt vertroebeld. En anderzijds leidt het tot een verschraling van het socialist-zijn bij hen, wier deskundigheid hen reeds lang deed inzien, dat de technische problemen in de ruimste zin (waaronder dus de economische en juridische) slechts met de bewerktuiging van het technische denken kunnen worden opgelost.

De dooreenmenging van politieke gerichtheid en technische vormgeving heeft er dan ook meer dan iets anders toe bijgedragen het door Den Uyl gesignaleerde verschijnsel te laten ontstaan, dat de planologen van professie vrijwel geen affiniteit meer hebben tot de wereld van het socialisme, ook al was hun vader arbeider en ook al zegt hun verstand, dat de P.v.d.A. nog relatief de beste van alle partijen is.

Politiek is geworteld in ons pre-technisch mens-zijn. Het gaat daarbij niet om een theorie van waaruit wordt gewerkt, maar om een houding tegenover mensen en dingen, waarbij de concrete inhoud van de politiek zelfs op het tweede plan komt. Sterft deze eigenlijk gezegde politieke levenshouding als zodanig af, dan betekent dit grote verarming en uiteindelijk de chaos. Wanneer bijvoorbeeld de analyse van Hans Zehrer juist zou blijken te zijn, dat wij naar een politiek-loos tijdperk gaan, dan kan dat in de huidige situatie niet anders betekenen dan dat de een of andere vorm van technisch kunnen zich als normatief in onze samenleving gaat installeren. En of dit nu het technisch kunnen van managers of technocraten is dan wel van planologen met of zonder socialistische traditie, is hier volmaakt om het even.

Daarom is het nodig het socialisme naar twee kanten af te grenzen: enerzijds naar de levensbeschouwelijke kant, opdat wij niet „confessioneel" worden, anderzijds naar de kant van het technisch vernuft in de ruimste zin van het woord. De politiek vormt de derde sfeer in onze samenleving, de trait d'union tussen het wereldbeschouwelijke en het technische, die niet gemist kan worden, doch nog minder mag worden overspannen.

Politiek is het domein, waar beslissingen vallen, waar geschiedenis wordt gemaakt. Moderne politiek is daar aanwezig, waar praktijk en theorie zijn opgegaan in een benadering van mensen en dingen op een geheel eigen en oorspronkelijke wijze. En niet de theorie doch de werkelijkheid zal de politici leren waar de grenzen van de politiek gelegen zijn, de werkelijkheid, die groeit en diepte krijgt in en door de met elkaar in solidariteit verrichte taak, die voor ons ligt!

E. BRONGERSMA

EEN OF HET KATHOLIEK SOCIAAL PROGRAM?

Unie van Mechelen, Sociaal Handboek, N.V. Standaard - Boekhandel, Amsterdam, 1954. 152 blz.

De Unie van Mechelen, een internationale studiekring voor sociale vraagstukken onder voorzitterschap van de aartsbisschop van Mechelen (voor Nederland hebben hierin zitting pater Beaufort, prof. Cornelissen en pater Kors) heeft in 1927 een Sociaal Handboek uitgegeven, waarvan thans een „nieuwe, grondig herziene en bijgewerkte synthese" verschenen is. Volgens de ondertitel bevat het boekje „grondlijnen voor *een* katholiek sociaal program". Helaas laat prof. F. van Goethem in zijn inleiding deze wijze voorzichtigheid reeds varen en vertelt daar dat hier een betrouwbare en veilige gids geboden wordt aan al degenen „die in een bondige vorm de grondlijnen van *het* katholiek sociaal program willen kennen".

De suggestie, welke hiervan uitgaat wordt dan nog versterkt door deze bondige vorm, nl. die van genummerde stellingen zonder verdere toelichting of bewijsvoering. Op de niet bij voorbaat overtuigde kunnen honderd bladzijden met stellige beweringen moeilijk anders dan irriterend werken; voor de wel bij voorbaat overtuigde krijgen zij licht het karakter van dogmatische, onomstotelijke waarheden. Al gauw wordt dan vergeten, hoe het voorwoord in een overigens niet bepaald gelukkige formulering onderscheid maakt „tussen artikelen, welke voor alle katholieken een bindend karakter dragen en artikelen, ten aanzien waarvan het aan een ieder vrij staat er een eigen persoonlijke mening op na te houden", en hoe wij daarin verder lezen van „heel dikwijls ver uiteenlopende zienswijzen" en „scherp verschil van mening" bij de samenstellers. Deze meningsverschillen heten dan te zijn opgelost in algemene formules „ruim genoeg om alle inzichten te bevredigen". Voor de praktijk zijn intussen dergelijke algemene formules gewoonlijk niet veel waard.

Zij kunnen in ieder geval niet wegnemen, dat menig katholiek ook naast een aantal van de hier gegeven stellingen vraagtekens zal plaatsen. Is de onderwijzer op school enkel de gevolmachtigde van de ouders? Heeft de Kerk werkelijk evenveel recht als wie ook zelf onderwijs te geven in de profane wetenschappen? Is het werkelijk nog belangrijker dat katholieke ouders hun zoon naar een katholieke universiteit zenden dan dat zij hun kind op een katholieke lagere school doen? Kan men werkelijk een inspectie-recht van de Kerk erkennen op het onderwijs in de profane vakken op openbare scholen, louter en alleen vanwege het feit dat die scholen ook door katholieke leerlingen worden bezocht? Is het werkelijk de taak van de Staat in landen met gemengde bevolking voor zover mogelijk in elke openbare school slechts leraren en leerlingen van eenzelfde geloofsgezindheid te verenigen? Is het noodzakelijk dat er door de Staat erkende gezinsgroeperingen komen om de rechten van het gezin op elk terrein te verdedigen? Is de overheid verplicht de actieve medewerking tot neomalthusiaanse praktijken te bestraffen? (Een overtuigd katholiek als prof. Pompe heeft daarentegen eens geschreven: „zolang zovele Nederlanders in echtscheiding en in kunstmatige kinderbeperking niet alleen hun voordeel, maar onder omstandigheden ook hun plicht zien, zal de overheid geen algemene wet mogen voorschrijven, waarbij echtscheiding en kunstmatige kinderbeperking verboden zijn.") Wonderlijk genoeg laat het Sociaal Handboek zich niet uit over de plichten

van de overheid t.o.v. de echtscheiding; hierover hebben de opstellers kennelijk zelfs geen „algemene formulering" kunnen bereiken.

Voor het huizenbezit geeft het Handboek de voorkeur aan bouwverenigingen boven de exploitatie door particuliere beleggers of de overheid. Een blijvende samenwerking tussen de katholieke en niet-katholieke vakbonden wordt ongeoorloofd geacht. Het Katholicisme heet geen politiek stelsel. Aan de plaatsing van Gods naam aan het hoofd van de Grondwet wordt slechts beperkte waarde gehecht. Dat de overdracht bij erflating van familiegoederen gewaarborgd moet worden, zodat zij niet „door *overdreven* successierechten *al te zeer* verminderd worden", is een voorbeeld hoe het streven naar compromissen in algemene formuleringen tot nietszeggendheden leidt, welke ieder kan onderschrijven. Wie is immers een voorstander van „overdrijven" en „al te zeer"? Het boek wemelt van dergelijke ontmande uitspraken. En hiermee komen we wel tot de kern van het bezwaar, dat tegen een dergelijk „katholiek sociaal program" gemaakt moet worden: het is een onmogelijk ondernemen. Het denkbeeld, katholieke Belgen, Canadezen, Spanjaarden, Nederlanders, Italianen, Polen, Fransen, Engelsen, Ieren, Amerikanen, Zwitsers, Japannezen, Tsjechen en Duitsers om één tafel te zetten, zoals in Mechelen gebeurd is, met de bedoeling dat daar dan een voor alle landen en tijden geldend sociaal program uit zal rollen, is een volkomen miskenning van wat het Rijk-dat-niet-van-deze-wereld-is in concreto aan deze wereld hier en nu heeft te vertellen. Wat de tijd betreft is men ook in Mechelen al tot de bittere erkenning gekomen, dat het verloop van jaren bij elke nieuwe uitgave een grondige herziening nodig maakte. Dit had reeds tot het inzicht moeten voeren, dat hier geen dogmatische zekerheden maar zeer tijdgebonden en zelfs plaatsgebonden uitspraken worden gegeven. Hadden de lotgevallen van het kerkelijk renteverbod, eeuwenlang een stokpaard van de moraaltheologen, thans geruisloos verdwenen, niet al tot meer voorzichtigheid moeten manen?

In het Handboek heet nu de democratische regeringsvorm een natuurlijke vordering te lijken van de rede. Dit komt dicht bij een van de stellingen van Le Sillon, in 1910 door Paus Pius X veroordeeld, maar is anderzijds in overeenstemming met de bekende Kerstrede van Paus Pius XII. Het Handboek geeft aan het subsidiariteitsbeginsel de beperkte en eenzijdige uitlegging, waartegen prof. Loeff in 1949 stelling nam in zijn prae-advies voor de Ned. Vereniging voor Maatschappelijk Werk. Het Handboek stelt de verdraagzaamheid op een louter opportunistische grondslag, terwijl toch uit Tolérance et Communauté Humaine, het in 1952 verschenen verslag van een theologenconferentie te Huy, blijkt hoe deze principieel en veel fundamenteler kan worden verdedigd. Merkwaardig is dat niet bij de verdraagzaamheid, wel bij het economisch handelen, plichten en rechten worden afgeleid uit de menselijke waardigheid.

De theologische discussies over eigendom als natuurrecht blijken aan de opstellers van het Handboek te zijn voorbijgegaan. Inzake het gezinsloon scharen zij zich blijkbaar aan de zijde van de te onzent o.a. door dr. Hentzen in zijn „Commentaar op Quadragesimo Anno" verdedigde en door dr. Koenraadt in zijn „Rechtvaardig Arbeidsloon" bestreden theorie van het relatieve gezinsloon, zonder overigens het hierin stekende probleem te signaleren.

Dit alles neemt natuurlijk niet weg, dat de meeste stellingen van het Sociaal Handboek welhaast door iedere katholiek zullen worden onderschreven, maar dat zijn dan gewoonlijk stellingen, welke ook voor talloze niet-katholieken volledig aanvaardbaar zijn. Tegen de stelling: „Het bestaan van een grote massa proletariërs enerzijds en van een klein aantal rijken anderzijds, bewijst de slechte verdeling der rijkdommen", zullen b.v. niet veel mensen protest aantekenen, maar daar zit dan ook weinig specifiek katholieks meer aan. Bezwaarlijk is niet, dat dit boek zoveel waarheden in korte formulering bevat; bezwaarlijk is wel dat het deze ook voor niet-katholieken aanvaardbare waarheden, plus een aantal door „algemene formulering" van pit en merg beroofde en vervaagde nietszeggendheden, plus een aantal ook onder katholieken sterk betwiste stellingen, plus een aantal dogma's van de katholieke theologie samenbrouwt tot een hutspot, en dan deze hutspot opdient als de katholieke eenpansmaaltijd, oftewel *het* katholiek sociaal program.

E. BRUINS

ONZE STRIJDKRACHTEN

Meer dan een eeuw lang is ons volk buiten de oorlog gebleven, dank zij de ligging van ons land en het heersen van de Pax Brittannica over onze koloniën. In het vooroorlogse Nederland werd de oorzaak daarvan gezocht in eigen verdienste en meende men, dat een neutraliteitspolitiek ook bij verwaarlozing der defensie kon voorkomen, dat Nederland te eniger tijd zou worden betrokken in een conflict. Door de oorlog werd aan deze illusie een einde gemaakt, en sindsdien wordt gepoogd binnen het kader van een bondgenootschap de nodige veiligheid te verkrijgen. Het is een politiek, die wel wordt aanvaard met het verstand, maar nog niet met het hart. De in een lange reeks vooroorlogse jaren gevestigde traditie van neutraliteit en anti-militarisme laat zich zonder meer niet breken, en om die reden ook zijn er voor het leven van alledag twee sferen geschapen, een burgerlijke en een militaire. Jaarlijks hevelen we van de burgerlijke naar de militaire sfeer 1½ milliard gulden en een lichting dienstplichtigen. Daarmee is menen we, aan onze plicht ten volle voldaan, en we bannen de oorlog en de militairen verder ver uit onze gedachten.

Voor de oorlog zijn de officieren een miskende groep geweest, het waren relicten van een boos verleden, waaraan de rechterzijde de nodige middelen onthield, terwijl de zelf buitengestoten arbeidersklasse hen zag als lieden, die eventueel konden worden gebruikt om bestaande wantoestanden met geweld te handhaven. Miskenning, van welke groep ook, kan nooit ongestraft plaatsvinden. Binnen het officierskorps ontwikkelde zich een sterke kastegeest met, als compensatie voor het gebrek aan waardering van de buitenwereld, een bijzonder opgeschroefde enderhalve zeer kwetsbare gezagsidee. Voor de motivering van dit gezag was maar nauwelijks een beroep mogelijk op de parlementaire monarchie, waarin het officierskorps te midden van het volk aan de weerbaarheid van dat volk leiding geeft. Doch door gebruik te blijven maken van het beeld der constitutionele monarchie kon hun staan aan de zelfkant der samenleving gemaakt worden tot een staan boven de maatschappij: Zij oefenen, in 's Konings naam, de zwaardmacht uit als fundament van de Staat, en zij doen dat aan 's Konings zijde, tegenover het volk. De minister vervult daarbij dan de rol van „go between" tussen hen en de volksvertegenwoordiging: Hij is eveneens dienaar des Konings, maar kan zijn functie slechts uitoefenen, zolang het parlement hem steunt.

De militaire en de burgerlijke sfeer raken elkaar op twee punten: daar, waar het geld in de militaire sfeer wordt gepompt, in de Kamer, en in de onderste regionen van de strijdkrachten, het domein der dienstplichtigen. In het parlement is de mogelijkheid tot kortsluiting verreweg het kleinst. Wanneer de militaire leiding er voor zorgt, dat naar buiten zo weinig mogelijk doordringt, en de Kamer voor wat er toch nog bekend wordt enig begrip weet op te brengen, behoeft niets een goede samenwerking in de weg te staan. De officier wordt nadrukkelijk zijn plicht onder het oog gebracht om tegenover de buitenwereld de korpsgeest hoog te houden en derhalve een volstrekt stilzwijgen te bewaren over alles wat hem minder wenselijk voorkomt. Indien van een soldaat bekend wordt, dat hij een ingezonden stuk heeft geschreven, dan wordt hij zwaar gestraft. Niet omdat de inhoud van dat stuk onjuist zou zijn of omdat een eenzijdige voorstelling van zaken werd gegeven. Maar omdat hij het als mindere waagde te twijfelen aan de onfeilbaarheid van Harer Majesteits Officieren, en daarmee het gezag zelve in zijn grondslagen aantastte.

Het verbieden van films, waarin critiek werd uitgeoefend op militaire regiems in het buitenland, kwam eveneens voort uit dezelfde overspannen gezagsidee.

Binnen de strijdkrachten zijn de moeilijkheden des te groter. De inzichten van de Hope des vaderlands botsen daar in alle hevigheid tegen de verouderde instelling van het officierskorps. De Nederlandse soldaat is een bijzonder individualistisch wezen, en zijn waardering voor totalitaire ideeën is dientengevolge maar uiterst gering. Wanneer hem iets bevolen wordt, neemt hij daarvan met grote belangstelling kennis, doch is eerst werkelijk bereid zijn medewerking te verlenen, indien hij het nut ervan in ziet. Doet hij dat een keer, dan is hij bijzonder vindingrijk, bij het volvoeren van zijn taak en geen moeite hem te veel. Doch omgekeerd, zodra hij meent, dat hij zich met onnut werk belachelijk staat te maken, barst hij los in een genadeloos gekanker en weigert hij verder nog iets te doen. Vele gruwelijke bedreigingen zijn dan nodig, alvorens hij weer de houding aanneemt van iemand, die iets doet. Deze dienstplichtige vindt het allerminst vanzelfsprekend, dat alom met twee maten wordt gemeten, één voor zijn meerdere en één voor hem zelf. Van tal van werkzaamheden en van allerlei militair vertoon is zijn enige indruk dat „het niets voorstelt" en dat hij uit puur zelfrespect derhalve wel verplicht is zoveel mogelijk te saboteren.

Niemand zal in redelijkheid verwachten, dat het militaire leven zo zal zijn als de talloze affiches op de stations ons dat voorschilderen. Het ver beneden peil blijven van de aanmeldingen voor beroepsdienst echter, ondanks de op zich zelf niet onbevredigende voorwaarden, vormt ook voor de buitenwereld het kwade teken, dat aan de menselijke verhoudingen hier alles ontbreekt.

Krijgstucht is de spanningsverhouding tussen meerdere en mindere. Het is prijzenswaardig om aan de troep bij te brengen, dat krijgstucht is het onvoorwaardelijk en met enthousiasme gehoorzamen aan ieder bevel, onder opoffering van alle eigenbelangen. Maar dan dient de meerdere ervan doordrongen te zijn, dat krijgstucht voor hém betekent het vermijden van conflicten tussen eigen- en dienst-

belangen, door zijn mensen zo te leiden, dat ieder bevel van hem door de troep ook als logisch en billijk wordt aanvaard. Zo het al niet officiëel verboden is, dan is ook in de practijk discussie tussen officieren en minderen over dienstzaken vrijwel onmogelijk, omdat onmiddellijk de mening van de officier tegenover die van de mindere komt te staan, met de laatste in het ongelijk. Doordat aan zijn bezwaren en argumenten onvoldoende aandacht wordt geschonken, krijgt de mindere het idee, dat de moeilijkheden op hem worden afgeschoven, terwijl de verleiding voor de meerdere om dat inderdaad te doen wel bijzonder groot is.

De schijn van de rang wordt bij onze strijdkrachten boven de functie gesteld. Het duidelijkst, en het meest grotesk, komt dit tot uiting aan de top, waar, uiteraard tot ongenoegen van de lagere functionarissen, de betrokkenen bij hun pensionering automatisch een rang opschuiven. Bovendien wordt een promotie er gevoeld als een extra periodieke verhoging van salaris, omdat ze gekoppeld is aan het aantal dienstjaren. Daar door de naoorlogse ranginflatie de lagere officiersrangen te snel worden doorlopen en in de hogere, gezien ook de klachten in de Kamer, slechts een beperkt aantal officieren te werk kunnen worden gesteld, is de opbouw van het officierskorps een zeer vreemd beeld gaan vertonen en enigszins gaan lijken op een slang, die een wild varken heeft ingeslikt. Bij leger en luchtmacht doet zich in de lagere rangen het zelfde voor: de korporaalsrang wordt niet als volwaardig beschouwd en de promotiekansen voor het grote aantal sergeanten zijn maar uiterst gering.

De Nederlander heeft eigenschappen om een uitstekend soldaat te zijn en ook voor hem zelf behoeft de diensttijd niet uitsluitend verloren tijd te betekenen. Bij opkomst is de lichamelijke conditie erbarmelijk slecht en de begrippen wellevendheid en teamgeest zijn merendeels onbekend. Voorwaarde om dit alles tot zijn recht te doen komen is echter, dat de leiding zich solidair verklaart met hun ondergeschikten. Om dit te bereiken zal het allereerst nodig zijn de officiële tegenstelling tussen Heren en „de rest", tussen officieren en niet-officieren, te doen verdwijnen.

Nog steeds wordt rond het twintigste jaar van iemand bepaald, tot welke groep hij zal behoren. Indien wordt vastgesteld, dat hij behoort tot „de rest", dan zal in het gunstigste geval zijn carrière eindigen één rang beneden de laagste rang der Heren.

Om dit stelsel te handhaven bestaan er in het grensgebied een reeks van op zichzelf overbodige rangen. De Adjudant, die bij wijze van hoge uitzondering tot officier wordt bevorderd, springt drie rangen over en wordt Eerste Luitenant. De Vaandrig, die in zijn proeftijd voor officier niet voldoet, valt vijf rangen terug tot sergeant. Vier opeenvolgende rangen (Adjudant, Onderluitenant, Vaandrig en Tweede Luitenant)kunnen met vrucht worden opgeheven, om te worden vervangen door één enkele nieuwe op het niveau van Pelotons-Commandant, en waarvoor de naam Vaandrig wellicht de meest toepasselijke zou zijn. Om ook de vliegers, evenals hun buitenlandse collega's, toegang tot de officiersmess te geven, dienen zij eveneens in deze rang te worden benoemd. Naar beneden kunnen de Sergeant-Majoor, de Sergeant en de Korporaal dan het Kader gaan vormen, terwijl voor de

manschappen met een verdeling in Soldaat en Soldaat eerste klasse kan worden volstaan.

Voor een meer evenwichtige opbouw is het noodzakelijk ook bij de Marine een onderofficiersopleiding in te stellen, waartegenover het aantal aspirant-officieren kan worden verminderd. Een meer doeltreffende selectie kan worden verkregen door zowel aan een benoeming tot Vaandrig als tot Majoor een examen en een psychotechnisch onderzoek te laten voorafgaan.

De aard van het militaire bedrijf eist in de lagere rangen jonge krachten. Om veroudering tegen te gaan biedt het starre ranglijstsysteem slechts de mogelijkheid om te pensioneren aan de top. In de hogere rangen gaan zodoende vroegtijdig bekwame krachten verloren, terwijl in de lagere velen wegens militaire ongeschiktheid in bureaufuncties te werk moeten worden gesteld.

De maximumleeftijd voor de verschillende rangen zal dan ook verschillend moeten zijn en bijv. moeten oplopen van 45 jaar voor de soldaten tot 60 jaar voor de officieren, met de mogelijkheid om in de hoogste rangen — die van tijdelijke aard dienen te zijn — tot het 65e jaar door te dienen. Allen, die voor een militaire taak in de enge zin van het woord niet meer geschiktheid hebben, behoren van hun militaire verplichtingen te worden ontheven en in de gelegenheid te worden gesteld een passende burgerfunctie te aanvaarden. Zij, die een functie uitoefenen, waarvoor het dragen van uniform geen vereiste is, kunnen hun taak beter als burger voortzetten. De categorie der burgers in uniform wordt daarmee opgeheven.

Ook voor de dienstplichtigen zullen de nodige wijzigingen moeten worden doorgevoerd. Zij, die de officiersopleiding hebben doorlopen, worden ondanks hun gemis aan ervaring onmiddellijk als officier te werk gesteld. Om hun onkunde te verbergen voelen deze Vaandrigs en Luitenants zich vaak genoodzaakt om vooral tegenover de meer ervaren onderofficieren hoog van de toren te blazen. Juist omdat dit kader de brokken, die hun meerdere maakt, tegenover de troep goed moet praten, wordt dit als bijzonder grievend ervaren.

Deze onaangename verhoudingen kunnen voor een belangrijk deel worden vermeden door na een jaar diensttijd de aspirant-officier te benoemen tot waarnemend pelotonscommandant, dus tot Sergeant-Majoor. Indien hij daar op zijn plaats gebleken is, kan hij bij het einde der eerste oefening benoemd worden tot Vaandrig. Op dezelfde wijze dient de aanstaande groepscommandant zijn diensttijd te volbrengen als waarnemend groepscommandant, dus als Korporaal, om bij zijn demobilisatie te worden bevorderd tot Sergeant. Het tegenwoordige systeem om de betrokkenen „alvast" maar één of meer rangen hoger aan te stellen dan ze op dat ogenblik waard zijn, leidt alleen maar tot scheve verhoudingen.

Op het punt van de bezoldiging bestaan er momenteel drie groepen. Het beroepspersoneel is onmiddellijk weddegenietend, de dienstplichtigen, die een kaderopleiding hebben gevolgd, worden na bepaalde tijd weddegenietend, en Jan Soldaat blijft tot in lengte van dagen soldijgenietend. Deze regeling, hoezeer ook weer historisch verklaarbaar, is in hoge mate onbillijk. Het is moeilijk in te zien, waarom de diensttijd een spaarpot moet zijn voor degenen, die krachtens hun

opleiding voor een rang geschikt zijn, terwijl zij, die dat niet zijn, nauwelijks kunnen rondkomen. Wanneer de Rijksfinanciën niet toestaan om aan hen, die voor de verdediging van het Rijk in dienst worden geroepen, een financiële beloning te geven, volgens de gebruikelijke maatstaven, dan dient dit zonder onderscheid voor allen te gelden, ook voor het beroepspersoneel, gedurende een periode gelijk aan de eerste oefening.

In dit licht dient ook het liftverbod te worden bezien. Het is een schoolvoorbeeld van een voor allen geldend verbod, dat slechts een bepaalde categorie treft. Want terwijl het Rijk aan beroepspersoneel en dienstplichtig kader een bezoldiging geeft, die hen in staat stelt van de openbare middelen van vervoer gebruik te maken, wordt deze aan de gewone dienstplichtige onthouden, zodat hij in de kazerne moet blijven, met als enige troost, dat het daar volgens degenen, die zelf met verlof gaan, bij uitstek gezellig is.

Het is onmogelijk om de parate troepen, die dus hun opleiding achter de rug hebben, de gehele dag militair bezig te houden. Een groot deel der diensttijd gaat derhalve met wachten en nietsdoen verloren.

Voor een land als het onze, met zijn korte verbindingen, zou het de beste oplossing zijn de diensttijd te beperken tot de opleidingstijd en tot periodieke herhalingsoefeningen in groot verband. Door de dan verkregen grote mobilisatieervaring zou het gehele leger eventueel in zeer korte tijd paraat kunnen zijn. Maar wanneer het niet mogelijk is een kortere diensttijd in te voeren, zal men niet langer moeten aarzelen om met de troepen iets nuttigs te gaan doen. Het klinkt wellicht niet onaannemelijk, dat een militair niet in dienst is om ander dan militair werk te doen, en vele beroepsmilitairen zullen het verrichten van „gewoon" werk beneden hun waardigheid achten. In de practijk echter is het onbevredigend, dat scholieren worden opgeroepen aardappels te gaan rooien, terwijl het leger in de hei paraat ligt te zijn.

De kern van de zaak blijft de geest in de strijdkrachten te veranderen, om de autoritaire gezagsopvattingen plaats te doen maken voor democratisch leiderschap. Zolang dit niet gebeurt, zullen de vele officieren, die hun werk onder vaak moeilijke omstandigheden verrichten, nooit de waardering ontvangen, waarop ze aanspraak kunnen maken, en zullen de strijdkrachten even impopulair blijven als ze op het ogenblik zijn.

Het zal niet aan de dienstplichtigen overgelaten mogen worden om door hun lijdelijk verzet voor betere verhoudingen te zorgen. De regering zal aan het Officierscorps krachtig leiding moeten gaan geven, om de verbroken band met de rest der samenleving binnen de kortst mogelijke tijd te herstellen. Voorkomen dient te worden, dat degene, die de militaire dienst binnenkomt met de bereidheid om voor de gemeenschap een offer te brengen, tijdens die dienst de lust daartoe vergaat.

(Van een militaire medewerker) [1])

DE GEVAREN VAN DE HUIDIGE ATOOMWAPENS

Een wederwoord

Men kan de schrijver van de artikelen over bovenstaand onderwerp in de oktober- en novembernummers van 1955 slechts dankbaar zijn voor de helderheid en openhartigheid, waarmee hij ons zijn kennis omtrent de mogelijke gevolgen van het gebruik der atoomwapenen heeft geopenbaard.

De gegevens zelve lijken mij niet aanvechtbaar, aangezien ze van onverdachte herkomst zijn en weergeven, wat er op dit ogenblik omtrent dit aspect der kernwapenen aan de openbaarheid is prijsgegeven.

Naar mijn mening dwaalt de geleerde schrijver echter, wanneer hij veronderstelt dat met name de militairen — namens de politici kan ik uiteraard niet spreken — „door gebrekkige kennis van de laatste fysische en biologische gegevens bedenkelijk achter de feiten aanhinken en vaak niet meer bevoegd zijn op dit gebied".

Nu mag de man der wetenschap dat verwijt alleen uitspreken, wanneer hij zeker weet, dat de militairen achteloos voorbijgaan aan de wetenschappelijke gegevens. Het verwijt zou volgens mij ook op zijn plaats zijn, als zij niet met de grootste ernst al datgene bestudeerden, wat de geleerde onderzoekers hun aan materiaal voorleggen. Dat de militaire organen zelf al deze gegevens niet meer kunnen verzamelen, mag tegenwoordig wel worden aangenomen. De ervaring leert, dat de terzake verantwoordelijke militaire leiders met de grootste ernst deze gegevens bestuderen, verwerken en toepassen.

Militaire visie

Het is immers niet meer dan natuurlijk, dat men in militaire kringen de grootst mogelijke belangstelling heeft voor de benauwende problemen, voortvloeiende uit het gebruik van atoomwapenen, maar ook, dat men er anders tegen aan kijkt.

De historische, politieke en technische ontwikkeling toch confronteert de militaire commandanten tot op een vrij laag niveau met het feit van de aanwezigheid en het mogelijk gebruik der atoomwapenen. Zij zouden in hun taak schromelijk te kort schieten, indien ze zich beperkten tot bestudering en bespreking van de rampzalige uitwerking dezer vernietigingsmiddelen op de burgerbevolking en de onder hun bevelen gestelde strijdkrachten.

---

[1]) Schrijver kon wegens bijzondere omstandigheden eerst laat kennis nemen van de door de heer Tolhoek geschreven artikelen en verbleef daarna enige weken in het buitenland. Vandaar de vertraagde reactie.

Hun plicht gaat verder: zij dienen geprepareerd te zijn op het offensieve en defensieve gebruik ervan, ook al zou dit nimmer werkelijkheid worden en middelen tot afweer en bescherming te beramen.

Dit nu geschiedt intensief en op uitgebreide schaal: internationaal door middel van studiegroepen en cursussen voor opper- en vlagofficieren benevens voor hogere stafofficieren; nationaal, voorzover het Nederland betreft, op de ABC-school [2]) waar het gros der officieren langere en kortere cursussen volgt, die een overwegend tactisch-technisch karakter hebben en waar dus geen politieke of historische beschouwingen ten beste worden gegeven. Bovendien is er geen enkele oefening in wat groter verband, hetzij nationaal of internationaal, waarbij met atomische strijdmiddelen geen rekening wordt gehouden.

De gewone soldaat wordt ter zake geïnstrueerd, zo concreet als mogelijk is. De ervaring met de atoomoorlog is ten slotte zeer gering.

Ook al zijn de militaire leiders als persoon even bewogen en verontrust als de mannen der wetenschap, zij hebben zich als commandanten van onderdelen der krijgsmacht te stellen op het standpunt van de feitelijke aanwezigheid der atoomwapens en nuchter onder het oog te zien, wat er zou kunnen gebeuren en wat zij hebben te doen.

Een staaltje van deze nuchterheid vindt men in de stellingen, ontwikkeld door de majoor Kampenhout [3]), waarvan er hier enige volgen:

1. Hoewel geenszins zekerheid bestaat, dat in een eventuele toekomstige oorlog atoomwapens zullen worden gebruikt, dwingt hun aanwezigheid aan beide zijden ertoe, daarmede toch terdege rekening te houden. Hierdoor ontstaat de behoefte aan strijdkrachten, die geschikt zijn om in een eventuele atoomoorlog op te treden en tevens aan een doctrine voor dit optreden.
2. Door de zeer grote oppervlakte-uitwerking heeft het atoomwapen veeleer een strategische dan een tactische betekenis, doch ook deze laatste is bijzonder groot. Het atoomwapen blijft echter een vuursteunmiddel en de bereikbare vuurdichtheid zal ten slotte bepalend zijn voor de tactische betekenis.
3. Ofschoon er tot op heden veelal van wordt uitgegaan, dat atoomwapens schaars zullen blijven, moet op grond van de snelle technische ontwikkeling worden aangenomen, dat de beschikbare hoeveelheden in een tamelijk nabije toekomst aanzienlijk zullen worden.

In de nog volgende stellingen, vijf in getal, betrekt spr. o.a. het optreden van landstrijdkrachten, het „atoomoverwicht", het tactisch gebruik, de omvorming der landstrijdkrachten en de logistieke problemen, die ieder op zichzelf een studie waard zijn en ook de volle belangstelling der militaire schrijvers hebben, maar hier nu buiten beschouwing moeten blijven.

Het is duidelijk, dat de spreker, hoewel uiteraard volledig bekend met het bestaan en de mogelijkheden der waterstof-, cobalt- en waterstof-uraniumbom, voornamelijk

---

[2]) School voor Atomische, Biologische en Chemische Oorlogvoering.

[3]) „De invloed van de atoomwapens op de tactiek der landstrijdkrachten". Lezing, gehouden voor de Vereniging ter beoefening van de Krijgswetenschap op 29 oktober 1954 door de majoor van de Generale Staf *K. F. Kampenhout.*

aan de conventionele atoombom heeft gedacht, waarvan het tactisch gebruik en de afweer daartegen reeds enige vorm heeft gekregen.

Er bestaat echter niet de minste twijfel, dat de mogelijkheden en gevaren der massavernietigingswapens door de militaire theoretici volledig worden onderkend, getuige o.a. het volgende citaat: [4])

„Het doet ons realiseren, dat een nachtaanval van 33 vijandelijke intercontinentale straalbommenwerpers op 33 steden in de U.S.A. kan resulteren in 9.000.000 doden en gewonden; een nachtaanval van 10 vijandelijke middelbare straalbommenwerpers op 7 steden in Engeland 4.000.000; een nachtaanval van 10 vijandelijke jager-bommenwerpers, vliegend met vrijwel geluidssnelheid, op 5 à 6 steden in Nederland 1.000.000 doden en gewonden tengevolge kan hebben."

Dit citaat ware nog met enkele andere, eveneens sterk sprekende, te vermeerderen.

De geleerde, technisch wel onderlegde spreker, trekt echter niet de conclusie, dat er nu met de tegenstander dient te worden overlegd, hetgeen overigens een zaak zou zijn voor de politici, maar komt tot de gevolgtrekking, dat de beginfase van de oorlog tevens de beslissing brengt. Of dit laatste juist is, kan m.i. niemand zeggen en de meningen daarover zijn sterk verdeeld, maar beide partijen baseren hun standpunt op bestudering der wetenschappelijke gegevens.

Het zou kinderachtig zijn om in het aangezicht van deze benauwende vraagstukken te twisten over de vraag wie er nu achter de feiten aanhinkt en wie er nu wel of niet bevoegd is, maar een feit blijft, dat op de militaire leiders de plicht blijft rusten het offensieve en defensieve gebruik der kernwapenen te organiseren, te oefenen in het geëigende verband en middelen ter verdediging en bescherming te beramen.

Afweer en bescherming

Na deze tamelijk lange inleidende beschouwing komen we tot de vraag of verdediging en bescherming tegen de kernwapenen en hun gevolgen mogelijk zijn of, zo deze kans nihil is, uit te zien naar een andere weg, waarbij het zich schikken onder een dictatoriaal, lees communistisch bewind, niet bij voorbaat buiten beschouwing mag worden gelaten, om een totale vernietiging van het menselijk ras te voorkomen. Als tussenweg zou dan nog een stelsel van overeenkomsten mogelijk zijn, waarbij de meest afschrikwekkende kernwapenen zouden kunnen worden verboden [5]), waarbij de conventionele, wegens gebrek aan mogelijkheden tot contrôle, toch dreigend op de achtergrond zouden blijven.

---

[4]) „De logistieke behoefte van de luchtstrijdkrachten in de moderne oorlog". Lezing voor de in noot 3 genoemde vereniging gehouden op 2 december 1955 door luitenant-kolonel ir. *F. Stokla*, v.i.

[5]) Het klinkt misschien vreemd, maar het is duidelijk, dat men in de huidige politieke wereldconstellatie alleen maar overeenkomsten zou kunnen treffen inzake die wapenen, waarvan de proefnemingen in elkaars gebied waarneembaar zijn of, zoals „The Economist" het kernachtig uitdrukt: „Prohibition of bangs so big that they be detected by the other side" (een verbod van knallen die zo hevig zijn, dat ze door de tegenpartij kunnen worden waargenomen).

Tegen de „conventionele" atoombom – men vergeve mij deze term – en de overbrengingsmiddelen daarvoor is inderdaad verdediging en bescherming mogelijk, al zullen wel zware verliezen optreden. Maar deze verliezen zullen niet meer beslissend zijn zoals in 1945, toen deze bom werd gebruikt tegen een bevolking, die volkomen verrast werd door dit volledig onbekende en onverwachte wapen, dat zijn betekenis ontleende aan de enorme morele uitwerking.

Vliegtuigen, atoomartillerie en „guided missiles" kunnen door een uitgebreid en in staat van verregaande ontwikkeling zijnd systeem van opsporing worden onderkend en vernietigd door middel van vliegtuigen, zware luchtdoelartillerie en geleide projectielen, die een zeer snelle ontwikkeling te zien geven en momenteel een trefkans van 65 pct. garanderen. [6]) Enkele types van geleide projectielen, die hier genoemd kunnen worden, zijn:

De „Nike" (snelheid 1500 mph, bereik 50 mijl, plafond 60.000 voet),
De „Oerlikon" (snelheid 1000 mph, bereik 12.5 mijl, plafond 49.000 voet),
De „Matra" (snelheid 1100 mph, bereik 12.5 mijl, overige gegevens mij niet bekend).

Hoge supersone snelheden van 3600 kmu vormen geen uitzondering meer, terwijl afstanden van 8000 km bij deze snelheden kunnen worden overbrugd. [7])

Over de passieve bescherming van de individuele burger of soldaat sprak de heer Tolhoek reeds. Mij rest slechts te vermelden, dat de strijdkrachten hun personeel zeer nauwkeurig blijven instrueren en indoctrineren en een organisatie hebben ontworpen om de gevolgen van een atoomaanval zo snel mogelijk op te ruimen teneinde de weg vrij te maken voor verdere operatiën (Area Damage Control). Aan de moreelsfactor wordt grote aandacht geschonken.

Massavernietigingswapenen

Men zal mij onmiddellijk tegenwerpen, dat het voorgaande uitsluitend betrekking heeft op de conventionele atoomwapenen en dat de bewogenheid van de schrijver der voorgaande artikelen voortsproot uit zijn kennis omtrent de rampzalige uitwerking of mogelijke rampzalige uitwerking der waterstof-, cobalt- en waterstof-uraniumbommen.

We kunnen het er over eens zijn, dat de afweer van en de bescherming tegen deze wapens een organisatorische en morele krachtsinspanning vereist die het menselijk vermogen misschien te boven zal gaan. Of hier de vindingrijkheid en de geestelijke spankracht van het menselijk ras ook geen uitweg zal vinden, is een open vraag. Reeds vaker in de geschiedenis der mensheid heeft men zich geplaatst gezien voor de vrees ener totale vernietiging, waartegen dan toch weer een middel bleek te kunnen worden gevonden, maar dit is niet meer dan een historische speculatie, die in het spraakgebruik met een populaire uitdrukking pleegt te worden aangeduid.

---

[6]) Kolonel *W. A. Feitsma* c.s.: „Luchtdoelartillerie". Wetenschappelijk Jaarbericht 1954.
[7]) *Stokla* c.f.

Tweeërlei uitgangspunt

We mogen rustig aannemen, dat de individuele mens met een mengeling van afschuw en vrees zich afvraagt of deze superwapens zullen worden gebruikt en vurig hoopt, dat het nimmer zover zal komen.

In ideaal eenvoudige verhoudingen zou het voldoende zijn om bijeen te komen en af te spreken, dat men het gebruik dezer vernietigingsmiddelen inderdaad zou nalaten.

Opzettelijk stel ik het vraagstuk zeer simpel, omdat de voorstellen van de heren Russell c.s. van de in wezen even simpele veronderstelling uitgaan, dat een eenvoudig beroep op de rede der politici en andere machthebbers het door hen gewenste effect zal hebben. Vanzelfsprekend zien zij wel de ingewikkeldheid der vraagstukken, maar in wezen is het toch zo, dat zij een beroep doen op het redelijk inzicht.

Immers als mannen der wetenschap kennen zij de grote gevaren, zij schilderen de gevolgen, terecht, in felle kleuren en doen ten slotte een redelijk beroep op de machtigen der aarde overeenkomsten te sluiten, waarbij het gebruik der meest fatale kernwapenen zoal niet wordt voorkomen dan toch wordt beperkt en ten slotte tot een algemene ontwapening te geraken.

Niemand zal de morele wenselijkheid van dergelijke maatregelen kunnen bestrijden, maar de allesbeheersende factor, die de verwezenlijking van deze idealen tot een hersenschim maakt, is naar mijn mening het feit, dat de ontwikkeling der menselijke samenleving zich niet beweegt langs de paden der rede, maar volgens beginselen, die ik persoonlijk als irrationeel zou willen aanduiden, terwijl de internationale politieke handelingen niet zijn gebaseerd op de moraal, maar op het belang.

Wie geen vreemdeling is in het politieke Jeruzalem weet, dat de waarde van overeenkomsten ligt in de bereikbare resultaten en niet in de schone woorden, waarin ze zijn vervat: een bruikbare overeenkomst is een bevestiging van feiten, die in de praktijk een werkbasis bieden. Politieke overeenkomsten, die wensen, plannen, idealen bevatten, kunnen zonder blikken of blozen worden verscheurd of vergeten en dat is dan ook een zeer gangbare praktijk gebleken.

Als de opstellers der bewuste aanbevelingen menen, dat hun verstandelijke aanbevelingen het schip der wereldpolitiek een andere koers zullen doen varen, dan hebben ze mijns inziens een ongemotiveerd vertrouwen in de wil der oosterse machthebbers de geschillen met het Westen langs de wegen der rede tot een oplossing te brengen.

Iedere lezer van dit tijdschrift is voldoende vertrouwd met de karakteristiek der beide gigantische machtsblokken om te weten, dat het Westen vertrouwt op zijn technische voorsprong, ervaring en bekwaamheid en het Oosten vurig hoopt die achterstand binnen de kortst mogelijke tijd in te halen en zo mogelijk in een voorsprong om te zetten.

Stalin heeft dit eens scherp geformuleerd [8]):

„Het allervoornaamste is het hartstochtelijk bolsjewistisch verlangen de techniek en de wetenschap der produktie te beheersen . . . Soms wordt er gevraagd of het

[8]) Rede voor de Eerste Unieconferentie van leiders der Socialistische Industrie op 4 februari 1931.

niet mogelijk is het tempo iets te vertragen . . . Neen!!! . . . Integendeel, we moeten het zoveel als in ons vermogen ligt versnellen . . . Het tempo vertragen betekent achterblijven en wie achterblijft wordt verslagen."

En verder:

„Wij zijn vijftig of honderd jaar ten achter bij de meer ontwikkelde landen. Deze afstanden moeten we overbruggen. Of we volbrengen dit of we worden verpletterd."

Tegen een dergelijk fanatisme, dat nog dagelijks door pers en radio wordt aangewakkerd, zijn redelijke vertogen van goedwillende geleerden uiterst onpraktische wapenen.

Kans op agressie

Het zou dwaas zijn om te beweren, dat het Westen politiek gesproken „braver" zou zijn dan het Oosten. Maar het is wel zo, dat het westers-democratische blok het grootste belang heeft bij een rustig voortschrijdende maatschappelijke en technische ontwikkeling in alle delen der wereld. Alles wat deze ontwikkeling stoort, dient te worden vermeden of bestreden. Men kan deze bewering heel gemakkelijk ridiculiseren, maar een feit blijft, dat het Westen van nature minder neiging vertoont tot agressie dan het oostelijk blok, dat krachtens zijn expansieve aard en op grond van wisselende doctrines steeds onrust verwekt en zal verwekken. Dat dit in de afgelopen jaren systematisch en op uitgebreide schaal is geschied, heeft ieder kunnen constateren. Men wende slechts de blik naar het Nabije Oosten en herleze de redevoeringen der Russische leiders op hun recente tocht naar India, Birma en Afghanistan.

De veronderstelling van de wetenschappelijke schrijver der vorige artikelen, dat een vernietiging van de gehele mensheid niet onwaarschijnlijk is, kan ik niet tegenspreken op zakelijke gronden evenmin als hij het kan bewijzen, maar het is niettemin belangwekkend om te vernemen, wat prof. William McNeill hierover zegt in een commentaar op een bepaalde passage uit Toynbee's „A Study of History":

„I doubt the likelihood of total extinction of Civilization, still more of Mankind as a result of a third world war. The will to resist and the capacity to conduct an organized campaign breaks down short of physical extinction; and the breaking point is removed farther from the point of physical extinction in proportion as the waging of war becomes a more complex activity, requiring the coordination of larger numbers of specialists both in and outside the fighting forces.

At the time of Germany's surrender in A.D. 1945 about 80% of Germany's industrial equipment was still intact, in spite of the bombing operations of the Allied Powers.

This, however, does not mean that a particular battle-ground, such as Europe, could not be destroyed more or less completely by alien fighting forces whose bases of supply were situated elsewhere." [9])

---

[9]) *Vertaling:*

„Ik betwijfel de waarschijnlijkheid van de totale uitroeiing der beschaving en nog meer die der mensheid als resultaat van een derde wereldoorlog. De wil tot weerstand en het vermogen georganiseerd op te treden worden gebroken voor de fysieke vernietiging optreedt

Misschien voor sommigen een schrale troost, maar een bevestiging van mijn stelling, dat morele factoren én in de koude én in de warme oorlog een allesoverheersende rol zullen gaan spelen. En wij vertrouwen, dat het Westen én moreel én materieel zo sterk zal zijn dat iedereen de lust zal vergaan de aanval te openen.

Wij hebben er tevens vertrouwen in, dat het besef van de vernietigende uitwerking der geperfectioneerde kernwapenen het blok met agressieve bedoelingen zal weerhouden ze aan te wenden ter verkrijging van de wereldheerschappij. We menen te weten, dat ook de hoogste militaire leiders der wereld deze zienswijze delen.

Wij waarderen de wetenschappelijke voorlichting van degenen die daartoe geroepen zijn, wij zullen een nuttig gebruik maken van datgene wat zij ons kunnen verschaffen om ons geestelijk en materieel zo sterk mogelijk te maken ter afschrikking van de agressor. Als er dan onderhandeld kan worden, dan zal dit namens het Westen moeten geschieden uit kracht en niet uit zwakheid.

De idee der wereldrevolutie of wat daarmee bewust of onbewust wordt gecamoufleerd leeft en blijft leven. De historici, Toynbee bijvoorbeeld, geven hiervoor hun verklaringen: hier moge worden volstaan met het signaleren der verschijnselen.

Dreiging der kernwapenen

Beide wereldmachten staan thans, gewapend met massavernietigingsmiddelen, tegenover elkaar en verzekeren om strijd, dat zij geen agressieve bedoelingen hebben, in die zin, dat zij geen oorlog zullen ontketenen. Van het Westen is dit aan te nemen, al wil dit weer niet zeggen, dat er geen offensieve operatiën zullen worden ondernomen, wanneer de nood aan de man komt.

Het propagandistische voordeel ligt sterk aan de kant der dictatoriale regimes van het oosterse blok, omdat zij met de mond de vrede kunnen belijden en in het verborgene voorbereidingen tot agressie kunnen treffen, niet gehinderd door een vrije pers en een waakzame volksvertegenwoordiging.

In het democratische Westen, gezegend met een krachtige publieke opinie, dienen woorden en daden der regeringen met elkaar in overeenstemming te zijn.

Derhalve is elk pact met de dictatoren van het Oosten over ontwapening en contrôle een sprong in het duister, zo niet in de afgrond. Zeer onaangename herinneringen rijzen op bij het uitspreken van de naam von Seeckt en deze stond dan nog zogenaamd onder contrôle. Maar een dictatuurstaat kan zelfs contrôle nimmer accepteren en de drang tot zelfbehoud alleen al noopt tot zorgvuldige afsluiting der grenzen. Vrees voor de ondergang der dictatuur is de enige drijfveer voor hun handelingen en alleen wie de middelen heeft deze vrees in te boezemen, kan zich veilig voelen.

Nogmaals willen wij met nadruk herhalen, dat wij als militairen ons volkomen

---

en het ogenblik van instorting verwijdert zich verder van het moment der fysieke vernietiging naarmate de oorlogvoering een meer ingewikkelde handeling wordt, die de samenwerking van een groot aantal specialisten zowel in als buiten de strijdkrachten vereist.

Ten tijde van de Duitse capitulatie anno 1945 was ongeveer 80 procent van Duitslands industriële apparaat nog intact, de bombardementen der geallieerden ten spijt.

Dit betekent echter niet, dat een bepaald strijdtoneel, Europa bijvoorbeeld, niet min of meer grondig zou kunnen worden verwoest door vreemde strijdkrachten welker bevoorradingsbases elders zouden zijn gelegen."

DE PEN OP PAPIER

Een rechtzetting

Misschien mag ik deze rubriek gebruiken voor wat men in een vergadering zou noemen „een persoonlijk woord". Op gevaar af van „koude drukte" te worden beticht, voel ik mij gedwongen een aantijging af te wijzen, die dr. C. L. Patijn tegen mij meende te moeten richten in zijn bespreking van „De Koude Vrede" van S. Tas in S. en D. van Nov. 1955. Op pag. 600, tweede alinea, wordt mij in de schoenen geschoven, het boek van Tas als een „Amerikaans politiek handboek" te hebben betiteld, en „licht negatief bedoelde qualificatie", die zowel Tas als Amerika onrecht aandoen.

Nu weet ik niet, of Tas dan wel iemand anders een dergelijke vergelijking van zijn boek inderdaad als een negatieve aanduiding zou moeten opvatten, maar de realiteit is, dat zij, althans door mij, niet gemaakt is. Het schrijven van recensies is een ondankbaar en riskant bedrijf. Het is dit extra in een dagblad, waar men, behalve met de zetfoutenduivel ook nog met de vluchtigheid van de krantenlezer rekening moet houden. Wat ik aan het eind van mijn uitvoerige beschouwing over het boek van Tas in het „Parool" (14-4-'55) deed, was teruggrijpen op een, in het begin gebruikt citaat uit een Amerikaans politiek verzamelwerk, waarin de groeiende betekenis van de buitenlandse dagbladcorrespondent werd gesignaleerd, „het nieuwste beroep, dat voor zich zelf meer importantie opeist, dan voor de diplomaat." Met alle respect, dat ik in mijn bespreking voor het werk van Tas betoond had, meende ik, op grond van een reeks aangevoerde bezwaren, te moeten concluderen, voorshands geen neiging te gevoelen, in de internationale politiek de leiding van de beroepsdiplomaat in te ruilen voor die van de dagbladcorrespondent. „Onze waardering voor de schrijver van „De Koude Vrede" en onze aanhaling uit dat Amerikaanse politiek handboek ten spijt."

De zaak is, geloof ik, zo nogal duidelijk. Maar het is toch wel een ironie van het lot, dat de beroepsdiplomaat Patijn in zijn bewondering voor de dagbladcorrespondent, zijn potentiële concurrent, zo ver gaat, dat hij hem eigenlijk tegen zich zelf in bescherming neemt! Een idylle, die bij de gangbare verhouding tussen de werelden van pers en diplomatie, vaak meer aan een „koude oorlog" dan aan een „peaceful coexistence" herinnerd, te

---

bewust zijn van de verschrikkelijke uitwerking der kernwapenen en dat wij weten en beseffen, welke enorme verantwoordelijkheid een regering op zich laadt, die op een gegeven ogenblik de opdracht tot gebruik dezer wapenen zou geven.

Over de vraag of het beter zou zijn zich als beschaving onder het geestelijk juk van de communistische dictatoren te bukken teneinde een mogelijke vernietiging door moderne kernwapenen te ontlopen, valt volgens mij niet te praten. Het socialisme en de democratie moeten bereid zijn tot strijd en deze strijd zal allereerst moeten worden gevoerd met morele middelen en als het moet, met materiële.

mooi is om waar te zijn en dan ook kennelijk op een misverstand of al te vluchtig krantenlezen berust. Wat voor een diplomaat tegenover de pers weer een minder goede beurt is.

Voor mij zou er geen aanleiding bestaan, hier als illusie-verstoorder op te treden, dreigde mijn recensie niet de dupe te worden, om van een eventuele anti-Amerikaanse reputatie maar te zwijgen. Maar nu ik dan toch tot het schoolmeesterig bedrijf van de correctie gedreven ben, waag ik het erop, mijnerzijds een kritische noot aan te dragen, zonder daarbij in een anti-kritiek te willen vervallen. Ik geloof, dat wij beiden er gelijkelijk naar gestreefd hebben, onze vriend Tas recht te doen wedervaren, een ereplicht, die misschien mij, in verband met eigen opvattingen, wat moeilijker afging dan dr. Patijn. Maar bij kennisneming van diens uitvoerige recensie heeft het bij mij wel enige verwondering gewekt, dat deze recensent, die toch een van onze vooraanstaande vertegenwoordigers bij de Verenigde Naties is, van de wijze, waarop deze instelling door Tas wordt afgekraakt, met geen woord gewag heeft gemaakt, laat staan daartegen heeft gereageerd. Of leidde vrees voor een *oratio pro domo* hier tot al te grote ingetogenheid?

Dr. Patijn brengt echter een kwestie te berde, die deze „personalia" ver te boven gaat en waarvan ik nog graag hier een enkel woord zou zeggen. Tot mijn grote voldoening wijst ook hij de wijze af, waarmee Tas speelt met de gedachten van een „preventieve oorlog" en met suggesties als een verdediging van Indo-China boven Sjanghai en Peking. Maar voegt hij eraan toe, „de moeilijke vraag is, in hoeverre de bereidheid om zover te gaan, niet inderdaad het enige middel is, dat uiteindelijk de vrede bewaart." En hij gaat zelfs zo ver, Tas om zijn forse aanbevelingen inzake de Juni-crisis-1953 in Berlijn en de dagen van Dien Bien Phu de prijs der logica toe te kennen, welke de praktische staatkunde niet onder alle omstandigheden ter hand kan nemen, met name waar voor haar de categorische imperatief geldt, de conflicten te beperken. Nu lijkt ook mij de logica niet altijd de beste wegwijzer, al was het maar omdat elke (logische) consequentie ten slotte tot de duivel kan voeren. Maar in dit verband is er m.i. geen reden, waarom de staatkunde zich van de logica zou distanciëren.

Wanneer staatkunde meer is dan een spel met mensen en machten, meer is dan politieke techniek, wanneer zij bovenal is een stuk praktische ethiek, dan is voor haar centraal de vraag van doel en middelen. Zou het dan niet logisch en tegelijk reëel kunnen zijn te poneren, dat ook wanneer inderdaad de vrede feitelijk afhangt van de bereidheid in een bepaalde situatie de atomische wereldoorlog te ontketenen, daarmee de staatkunde aan haar logische én praktische grens, aan haar „ultima ratio", of liever aan het eind van haar Latijn is gekomen? Dit middel overschrijdt in zijn allesvernietigende uitwerking zozeer alle doeleinden, dat het logisch en ethisch zich zelf opheft. Daarom kan het nog wel de feitelijke constellatie weergeven. Wij leven wellicht inderdaad bij de gratie van het „atomisch evenwicht", maar dat heeft evenveel met logica, ethiek en politiek van doen als het leven op een vulkaan. Men kan het feit constateren, maar men kan er verder niets mee doen en men mag er zeker niet „het enige middel" in zien, „uiteindelijk de vrede te bewaren".

Dit atomisch evenwicht, dit schaakmat, dit „stalemate", dat soms wordt toegejuicht als een vredesgeschenk des hemels, is nl. politiek volstrekt steriel en zonder enig positief perspectief. Deze situatie dreigt zelfs elk alternatief te devalueren en daarmee alle verdere politiek te verlammen. Hoe zou immers onder de paddestoel van een Amerikaans of Russisch „Bikini" ooit iets goeds gedijen?

In dit verband verscheen in het laatste nummer van *Preuves* (Dec. '55) een scherpzinnig artikel van Raymond Aron, wiens gedachtengang ongetwijfeld nader tot die van Tas c.s. dan de mijne staat, over de vraag van een beperking van de oorlog in het atoomtijdperk. Daarin wordt het gevaar uiteengezet van een strategie, die alles zet op de dreiging van een atoomoorlog, waarmee men met name de Sowjettactiek in de hand zou werken. Ge-

pleit wordt voor een soepeler opvatting, die allerlei alternatieven in de zin van locaal en naar doel beperkte oorlogen toelaat, waarbij ook locaal beperkte atoomoorlogen en zelfs een algemene oorlog, met inbegrip van nucleaire wapenen, onder het oog worden gezien. Ondanks allerlei behartigenswaardige opmerkingen toch niet altijd overtuigend, zoals de auteur ook zelf erkent, dat omtrent de zelfbeheersing en de redelijkheid bijv. bij een verliezend leger geen zekerheid bestaat. Maar vooral het slot is een ernstige waarschuwing.

Wij kunnen wellicht op een uitstel van enkele decennia rekenen, betoogt Aron. „Op de lange duur biedt de afwezigheid van oorlog, bepaalt door de wederzijdse schrikaanjaging, de mensheid geen uitkomst. Men eindigt ermee de oorlog te voeren, die men voorbereidt. Tien, twintig of dertig jaar later zullen de naties van de tweede rang op hun beurt hun atoomwapens gaan produceren, een onontkoombare evolutie, naarmate de fabricage-geheimen zich verbreiden en de productiekosten dalen. De dag waarop alle staten nucleaire wapens zullen bezitten, zal het risico van een atoomoorlog zeer zijn toegenomen. In de huidge faze, besluit Aron, is de *stalemate* het enige perspectief. Tezelfdertijd, dat het Westen zich organiseert, de huidige faze te overleven, moet het zich op de volgende voorbereiden, die de faze van de bewapeningscontrôle moet zijn, wil zij niet die van de catastrofe worden. Reeds nu moet het Westen geen twijfel laten bestaan over zijn vastbeslotenheid, dat het niet de overwinning op de ruïnes, maar de vrede tot doel heeft."

Wanneer de situatie op deze wijze juist en noch overdreven alarmerend, noch te optimistisch (behalve misschien inzake de tijdsduur van de pauze) is weergegeven, dan vraag ik mij toch af, of het dan niet op onze weg ligt, allereerst al onze scherpzinnigheid te richten op die allesoverheersende taak, de bewapeningswedloop onder contrôle te krijgen. Waarbij de opmerking misschien geoorloofd is, dat de initiatieven, die dienaangaande de jongste tijd door mensen als Eisenhower zijn ondernomen, in onze kring meer waardering verdienen dan de raillerende, hyper-realistische schimpscheuten, waarop wij in het vorig nummer van S. en D. getracteerd werden uit de koker van een zekere *Willy Schlamm*, wiens evenwichtigheid en oordeel des onderscheids niet volstrekt boven alle twijfel verheven zijn.

Maar bovendien lijkt het mij een gebod van logica en praktische staatkunde beide, dat de „Westerse strategie" een nog veel groter soepelheid verwerft, dan door Raymond Aron aanbevolen. Mijn bezwaar nu tegen gedachtengangen als die van Tas, en daarvan leek mij dr. Patijn in zijn bespreking wel op details, maar niet in wezen af te wijken, is dat men zich altezeer vastbijt in een overwegend militair-strategische problematiek, waarvan ik de betekenis allerminst wil onderschatten, maar die ik ook niet de enig „realistische" acht, ja, waaraan zelfs evenzeer illusionistische kanten verbonden zijn. Wordt het niet meer dan tijd, dat het Westen al zijn materiële én ook zijn geestelijke krachten in de strijd werpt tot het winnen van de vrede langs al die wegen, die op den duur betrouwbaarder zullen zijn dan de gok op de wapenen en niet enkel een uitstel van executie, maar een duurzame wereldeenheid kunnen bereiken? Het heeft er momenteel de schijn van, dat de Russen met hun diplomatie-van-de-glimlach hierop eerder overschakelen dan het Westen. Het zou verkeerd zijn, het succes van de methodes à la Chroestsjew te onderschatten, al moet het Westen zeker niet in voos boerenbedrog gaan concurreren. Daarvoor beschikt het over veel te goede troeven.

Ik zou het „stuk gezonde politieke wijsheid", dat Tas ons volgens het oordeel van dr. Patijn heeft te bieden, stellig meer kunnen appreciëren, wanneer aan deze kanten van de hedendaagse wereldsituatie wat meer aandacht was geschonken. Hopelijk neemt men mij niet kwalijk, in een socialistisch, op de toekomst gericht tijdschrift, in die zin een „rechtzetting" aan te bevelen, die de persoonlijke aanleiding ver overschrijdt.

B. W. SCHAPER

Antwoord aan dr. B. W. Schaper

Laat ik beginnen met te erkennen, dat ik dr. Schaper inderdaad heb misverstaan en dat ik uit zijn woorden „Amerikaans politiek handboek" een politieke kwalificatie (en dan diskwalificatie) van het boek van Tas heb gelezen in plaats van een verwijzing naar een eerder genoemd Amerikaans werk. Ik zal mij dus onder de vluchtige krantenlezers moeten rekenen. Peccavi! Maar ik heb de indruk, dat ik niet de enige ben, die de geïncrimineerde woorden niet heeft begrepen, omdat tussen het noemen van het Amerikaanse werk in het begin en het eind van dr. Schaper's artikel een kolom „misgivings" omtrent de door Tas gewaardeerde Amerikaanse leiding in wereldzaken stond.

Ik maak van deze gelegenheid gebruik om op het door dr. Schaper in het bovenstaande aangesneden probleem nader in te gaan; het onderwerp is er belangrijk genoeg voor. De vraag is, in hoeverre het westen bereid moet zijn op een plaatselijk uitbrekend conflict te reageren met machtsvertoon van niet louter locaal karakter. Tas achtte dit onder bepaalde omstandigheden geboden. Ik uitte hierover mijn twijfel, omdat het gevaar zou dreigen, dat locale conflicten zouden uitgroeien tot een atomische wereldoorlog. Maar daarbij stelde ik de vraag, of niet de *bereidheid* om zo ver te gaan — d.w.z. te antwoorden met militaire maatregelen van méér dan locaal karakter — inderdaad het enige middel is om uiteindelijk de vrede te bewaren.

Nu meen ik, dat dr. Schaper's antwoord op mijn betoog een nieuw misverstand dreigt te doen ontstaan. Wij zullen moeten onderscheiden het probleem van de preventieve oorlog en de vraag of men bereid moet zijn op een lokaal conflict met verdergaande maatregelen te antwoorden. Het gaat mij niet om de preventieve oorlog, maar om het beginsel van de collectieve veiligheid, om de bereidheid tot wat men in de dagen van de Volkenbond „sancties" noemde, een bereidheid die, mits tevoren bekend, tot behoud van de vrede zou kunnen bijdragen, maar die, eenmaal in werking getreden, het risico inhoudt van afglijden in een atomische wereldoorlog. Voor een preventieve oorlog, en nog wel een atomische wereldoorlog, geldt niet alleen de door dr. Schaper genoemde discrepantie tussen doel en middel, maar de gedachte is volstrekt onaanvaardbaar. Een preventieve atoomoorlog is zelfs een contradictio in terminis; wat zou er dan nog te voorkomen zijn? Men zou ipso facto ontketenen wat men zou beweren te willen beletten. Daarom is een preventieve atoomoorlog logisch en ethisch onbestaanbaar en er kan dus m.i. geen sprake van zijn, dat het westen bereid zou moeten zijn „in een bepaalde situatie de atomische wereldoorlog te ontketenen". Op die wijze kan de zaak nooit worden gesteld.

De vraag is een andere, n.l. of het westen bereid moet zijn op een bedreiging te antwoorden met maatregelen, die eventueel het *risico* van een atoomoorlog in zich sluiten, zoals dit bij internationaal optreden tegen lokale agressie (denk aan Korea) het geval kan zijn. Naar mijn mening zal dat risico niet steeds te vermijden zijn. Niet omdat het westen doel en middel niet uit elkaar kan houden, maar omdat, nu het atoomwapen bestaat, het gebruik ervan tot de

menselijke mogelijkheden behoort. En niemand kan voorzien, welke mogelijkheden zich zullen realiseren wanneer een conflict eenmaal is uitgebroken.

Nu kan men wel betogen, dat het leven onder een atomisch evenwicht gelijk staat met het leven op een vulkaan, of dat de „stalemate" politiek steriel is, maar dit neemt alles niet weg, dat wij met deze feiten zullen moeten leren leven. Niet omdat wij zo slecht zijn elkander atomisch naar het leven te staan, maar omdat wij zo knap zijn geweest dit instrument des doods te scheppen. Het *is* er. En de vraag kan nog slechts zijn: gegeven het bestaan van dit wapen, hoe voorkomen wij dat het ooit wordt gebruikt? De vraag, hoe onder de paddestoel van een „Bikini" ooit iets goeds zou gedijen, is een retorische vraag. Er zal niets goeds onder gedijen. De werkelijke vraag is: hoe voorkomen wij zulk een „Bikini"?

Niet door eenzijdige atomische ontwapening, niet door een politiek van „appeasement". Het atomische evenwicht moge steriel zijn, een verstoring van dat evenwicht onzerzijds zou wel eens dodelijk kunnen zijn. Zo goed als de verstoring van het machtsevenwicht in de dertiger jaren, toen Duitsland, Japan en Italië zich bewapenden en Amerika, Engeland en Frankrijk daarbij verre ten achter bleven, levensgevaarlijk is gebleken en de oorlog, die het westen niet wilde, heeft ontketend.

Twee-zijdige, gecontroleerde, atomische ontwapening is het enige antwoord. Ik ben het dus met dr. Schaper eens, dat de alles beheersende taak is de bewapeningswedloop onder contrôle te krijgen. Maar dit vooronderstelt niet alleen een vertrouwen, dat momenteel ontbreekt, doch ook een ideologische ontwapening, met name in het Kremlin, die veel tijd zal vergen.

Intussen deel ik geheel dr. Schaper's mening, dat wij ons niet moeten blind staren op de militair-strategische problematiek. De vrede moet, tegen de achtergrond van een militair evenwicht, worden gewonnen op de weerbarstige feiten-van-de-dag. En daarvoor zijn de materiële èn geestelijke krachten van het westen beslissend. Niet omdat een „gok op de wapenen" (wie wil dat eigenlijk?) onbetrouwbaar is, maar omdat voor het vredeswerk, de politieke en sociale condities, het wederzijdse vertrouwen, de menselijke relaties, de wapens niet deugen. Het land draagt nog geen vrucht door versterking der dijken. De Rijkswaterstaat zaait, ploegt en egt niet. Maar zonder goede dijken wordt het land overspoeld en wordt alle arbeid des vredes onmogelijk.

Ik heb niet de indruk, dat hierover tussen dr. Schaper en mij verschil van mening bestaat. Maar halverwege zijn artikel zie ik zijn betoog aarzelen en kijkt hij in pacifistische richting. Als ik één ogenblik kon geloven, dat pacifisme, in casu het nieuw-pacifisme der eenzijdige atomische ontwapening, in deze jaren de vrede zou dienen, werd ik pacifist. Maar ik geloof dit niet. En daarom blijft voor mij de vraag, hoe ver men moet gaan bij een lokaal conflict, een moeilijke vraag, omdat op dat ogenblik het gevaar van overspoeld-worden èn het risico van afglijden in een atoom-oorlog als twee vijandige reuzen op ons afkomen. Tas wil in zulk een geval misschien verder gaan dan ik. Dr. Schaper echter ontwijkt het dilemma in een theoretisch betoog over doel en middel. Alle theorie der staatkunde schiet op zulk een ogenblik tekort. Voor wie dan moeten beslissen kan men slechts hopen, dat zij de moed zullen hebben konsekwent maar ondogmatisch, krachtig maar zonder provokatie handelend op te treden. Want er zal uit de koude oorlog geen vrede kunnen voortkomen, die die naam waard is, aan de hand van een beleid dat door zwakheid, aarzeling of vrees zou zijn ingegeven.

C. PATIJN

BOEKBESPREKING

Prof. mr. J. Valkhoff: Rechtssociologische elementen in de Nederlandse rechtswetenschap van de negentiende eeuw. Tjeenk Willink, Haarlem, 1955, 133 blz.

Wetenschap stapelt zich op wetenschap. Van de rechtswetenschap komt men tot de rechtssociologie, tot de vraag hoe recht en samenleving elkaar wederzijds beïnvloeden. Van de rechtssociologie komt men weer tot de geschiedenis van de rechtssociologie. Daaraan is dit kleine, heldere boekje met zijn vele interessante aanhalingen gewijd. Prof. Valkhoff laat ons zien, hoe sterk de invloed is geweest van het historisch, het natuurwetenschappelijk, het economisch, het van de gegeven werkelijkheid uitgaande, het psychologisch, het sociale, het ethnologische en het sociologische denken op de inzichten in de rechtsvorming gedurende de negentiende eeuw, wat dan leiden kan tot een juister begrip van de moderne rechtssociologie. E. B.

Redactioneel

1. Het bijzondere nummer van dit tijdschrift, dat ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan van de P.v.d.A. als februari-nr. verscheen, was gepagineerd van 1—160. De paginering van het maart-nr. sluit aan bij het januari-nr. en begint dus met pag. 65.

2. Tal van bijdragen in deze aflevering dragen het kenmerk van discussie en polemiek. De redactie acht dit op zich zelf een verheugende zaak, al brengt het karakter van maandschrift mee, dat hierbij nogal eens een beroep op het goede geheugen van de lezer moet worden gedaan. De discussie van Dr. Schaper en Dr. Patijn grijpt terug op een boekbespreking van Dr. Patijn in het november-nr. Na een korte voorafgaande schermutseling tussen Dr. Tolhoek en Staatssecretaris Mr. Kranenburg over de gevaren der atoomwapens, wordt de discussie over dit onderwerp thans voortgezet door een militaire medewerker. Gezien het overheersend belang van dit vraagstuk, stelt de redactie zich voor, dat deze discussie nog een verlengstuk zal hebben.

Hetzelfde geldt voor de bijdrage van Mr. De Jong in dit nummer over de socialistische theorie — het onderwerp is lang genoeg verwaarloosd geweest en belangrijk genoeg om daarop in een volgende aflevering terug te komen.

3. De redactie heeft gemeend ten aanzien van het boek van Prof. Dr. F. L. Polak „De toekomst is verleden tijd", de ietwat ongewone weg te moeten volgen door twee medewerkers om een oordeel te vragen. J. de Kadt en Prof. Brugmans hebben geheel onafhankelijk van elkaar hun beschouwingen geschreven.

4. In dit nummer van ons maandblad zijn twee bijdragen onder schuilnaam opgenomen. Hoewel aan het publiceren onder pseudoniem de bijsmaak van gewichtigdoenerij kleeft, meent de redactie de veel voorkomende wens van officials uit het nationale en internationale ambtelijke apparaat om niet onder eigen naam te publiceren, te moeten respecteren. Zij meent daarbij bijzondere aandacht te mogen vragen voor de unieke bijdrage over de ontwikkeling in Argentinië — tegelijk analyse en ooggetuigeverslag.

A. MULDER

RECHTSONTWIKKELING ONDER LEIDING VAN MINISTER DONKER

Ordelijk maatschappelijk verkeer heeft behoefte aan duidelijk omschreven en stabiele 'verkeersregels'. Het recht beoogt deze regels te geven. Na de Franse revolutie heeft men een tijdlang gemeend alle rechtsregels op schrift te kunnen stellen en alle gewoonterecht daarbuiten en zelfs alle rechtersrecht – de regels die ontstaan door de rechterlijke beslissingen, waarbij dat geschreven of ongeschreven voorschrift wordt geïnterpreteerd – te kunnen uitsluiten. Art. 3 van de Wet Algemene Bepalingen van 1829 getuigt nog van dit 'optimisme'. Het zou alles heerlijk eenvoudig zijn: de wetgever kon vaststellen wat recht was, de uitvoerende macht zou de wet uitvoeren, zoals de wetgever had bedoeld, de rechter zou de wet toepassen zonder ook maar iets af te doen van of toe te voegen aan de uitgesproken wil van de wetgever. Het zou enkel en alleen aan de wetgever, als vertolker van de volkswil, zijn voorbehouden het recht vast te stellen. Met een volkomen gerust hart kon men de rechtsontwikkeling tegemoet zien. Het recht zou immers slechts veranderen, nadat de wetgever zich had uitgesproken. Het recht zou zijn verankerd in geschreven regels. het zou stabiel zijn – de wetgever zou zich wel niet laten verleiden tot telkens veranderen – en zou worden toegepast door rechters, die niet anders zouden doen dan de uitgesproken bedoeling van de wetgever aan de dag te brengen.

Het is weinig modern de grondtrekken van het juridisch optimisme uit de vorige eeuw opnieuw ten tonele te voeren. Toch moeten zij in deze inleiding genoemd worden, omdat sommige bezwaren tegen de wetgevende arbeid van minister Donker wel eens konden blijken te wortelen in restanten van de 19e-eeuwse rechtsopvattingen. Het belang van de rechtszekerheid neemt in deze opvattingen een eerste, zo niet enige plaats in. Gevolg is, dat die twee andere doeleinden van het recht: *de gerechtigheid* en *de verdervorming van de gemeenschap* niet tot hun recht kunnen komen.

Rechtszekerheid is een hoog goed. Men kan er niet aan twijfelen, dat minister Donker de waarde er van hoog aansloeg. Hoe zou anders te verklaren zijn, dat hij zoveel van zijn werkkracht wijdde aan de totstandkoming van een nieuw Burgerlijk Wetboek? Het bestaande burgerlijk recht is voor een niet gering deel rechtersrecht, tot stand gekomen en ontwikkeld buiten de wetgever om, te vinden in de jurisprudentie en bij de rechtsgeleerde schrijvers. Een nieuw wetboek zal de rechtsontwikkeling vastleggen of – indien dit beter mocht lijken – tegen het rechtersrecht in regelen vaststellen. Wie zich voor het vastleggen van het burgerlijk recht in een

nieuw wetboek inzet, zoals Donker deed, kan zonder enige aarzeling gerekend worden tot hen, voor wie rechtszekerheid van grote waarde is.

De gehele persoonlijkheid van de overleden minister kan trouwens weinig anders doen vermoeden.

Minister Donker had evenwel niet minder oog voor de andere doeleinden: gerechtigheid en verdervorming van de gemeenschap. Recht, dat star is, dat opgeofferd wordt aan rechtszekerheid alleen, blijft geen recht meer. Het lag in de persoonlijkheid van Donker om ook dit heel scherp te weten en er dan ook naar te handelen. Hij bracht zijn inzicht op dit stuk onder woorden in de verklaring dat richtsnoer van zijn beleid zou zijn:

vernieuwing en aanpassing aan de maatschappelijke behoeften (zie Troonrede 1954 en aanhef Mem. van Antwoord Tweede Kamer, begrotingsontwerp 1955).

De belangen van rechtszekerheid en van vernieuwing en aanpassing aan de maatschappelijke behoeften kunnen licht in botsing komen. Aan minister Donker is door sommigen verweten, dat hij te 'wetgevig' was. Voorzover die verwijten niet voortkwamen uit een 19-eeuwse opvatting over rechtszekerheid, liet men zijn kritiek steunen op het bezwaar, dat het programma overladen zou worden, men oordeelde dus dat niet alle voorgestelde wijzigingen spoedig aan de orde behoefden te komen. De gegrondheid van de laatstbedoelde categorie van bezwaren laat zich het best beoordelen aan de hand van een samenvatting van minister Donkers wetgevende arbeid. De memories van antwoord betreffende het hoofdstuk der justitie van de begrotingsontwerpen 1953–1956 geven een volledige opsomming van de onderwerpen der wetgeving. Ordening van dit materiaal, waarbij, nu elders een volledige opgave is te vinden, het belang van zijn systematiseren hoger viel te schatten dan dat van het uitputten van al het voorhandene, kan wellicht bijdragen tot dieper inzicht in de betekenis van Donkers arbeid.

In het opschrift gebruikten wij het woord 'rechtsontwikkeling'. Meestal wordt deze op decennia betrokken. Is er echter niet alle aanleiding om voor de korte periode van 3½ jaar regeren, welke aan Donker slechts werd toegemeten, toch dit woord te gebruiken, omdat de invloed van die periode op het recht zeker decennia lang zal voortduren.

I. Vernieuwing burgerlijk recht.

a. Overbekend is de voorbereiding van een geheel nieuw Burgerlijk Wetboek. Prof. Meijers, wiens overlijden zeer velen in binnen- en buitenland zwaar heeft getroffen, was reeds in 1947 begonnen met zijn grootse arbeid.

Reeds kort na zijn ambtsaanvaarding heeft minister Donker de grondslagen gelegd voor de wijze, waarop het nieuwe wetboek bij de volksvertegenwoordiging zou worden geïntroduceerd. Het werk van Meijers mocht immers niet het werk van één geleerde zijn – niemand, die dit meer besefte dan Meijers zelf – maar het moest door een op democratische grondslag tot stand gekomen meningsvorming worden gedragen. Om die meningsvorming te doen plaatsvinden zonder tot besprekingen over details te vervallen, formuleerde Donker zijn vraagpunten, waarover de kamer haar oordeel kon uitspreken. Nadat de conclusies op de vraagpunten definitief waren vastgesteld, is in overleg met prof. Meijers, een schema gemaakt voor de verdere behandeling. Deze

zakelijke aanpak, waarbij toch de democratische spelregels volkomen in acht werden genomen, heeft tot resultaat gehad, dat in een volgende regeringsperiode het ontzaglijke werk van een nieuw Burgerlijk Wetboek zou kunnen worden voltooid. Donker had reeds in deze periode goeddeels gereed willen zijn. Hij wist zich gesteund door Meijers. Beiden hebben slechts de eerste stenen voor het nieuwe gebouw mogen aandragen. De arbeid wordt echter door hun opvolgers voortgezet.

Ter voorbereiding van een nieuw Burgerlijk Wetboek is intussen het volgende tot stand gebracht: de hoofdlijnen zijn, in overleg met de Staten-Generaal, vastgelegd in de conclusies op de vraagpunten; voor de 9 boeken, die het nieuw Burgerlijk Wetboek zal omvatten, zijn wetsontwerpen ingediend voor de inleidende titel en de eerste 4 boeken.

b. Vernieuwing van het burgerlijk recht op beperkte gebieden.

Het zal zeker nog wel 10 jaren duren voor het nieuwe Burgerlijk Wetboek de rechtsverhoudingen in Nederland kan gaan beheersen. Intussen moet ook het bestaande recht aan de huidige maatschappelijke verhoudingen worden aangepast. Aanpassing moet ook plaatsvinden aan de gewijzigde internationale verhoudingen, die steeds meer de behoefte doen ontstaan aan vereenvoudiging van het internationaal rechtsverkeer. Op deelgebieden is onder het bewind van minister Donker het volgende tot stand gebracht:

1. Bij de wet van 18 maart 1953, *Stb.* 122 is een wijziging gebracht in de echtscheidingsprocedure, waardoor het niet licht meer zal voorkomen dat een vrouw bij verstek kan worden veroordeeld terwijl haar adres aan de tegenpartij wel bekend is.

2. Ten einde de pachter ook te beschermen in geval het gepachte wordt verkocht, is bij de wet van 2 januari 1953, *Stb.* 17, een wijziging gebracht in het Pachtbesluit.

3. De termijnen, waarbinnen de arbeidsovereenkomst van de werknemer kan worden opgezegd, zijn verlengd en in het bijzonder is bescherming gegeven aan de arbeider, die gedurende lange tijd in eenzelfde bedrijf werkzaam is geweest; bovendien kan de werknemer het oordeel van de rechter inwinnen, indien hij het ontslag kennelijk onredelijk vindt; wet van 17 december 1953, *Stb.* 619.

4. Een ontwerp van wet ter goedkeuring van het met de andere Benelux-landen gesloten traktaat over het internationaal privaatrecht is aanhangig.

5. Ons rechtsverkeer kent naast naamloze vennootschappen, rechtspersoonlijkheid bezittende verenigingen en coöperatieve verenigingen, stichtingen, die op grote schaal aan het maatschappelijk leven deelnemen. Tot dusver bestaat er echter geen enkele regeling over de stichtingen. Spoedig zal een regeling wèl bestaan, omdat een wetsontwerp op de stichtingen in 1955 door de Tweede Kamer is aangenomen.

6. Tot stand gekomen is een wet tot herziening van het zeerecht, waarbij het Nederlandse zeerecht wordt aangepast aan de Haagse conventiën van het Brusselse cognossementsverdrag (Stb. 1955, 398).

7. Tot de nog aanhangige wetsontwerpen behoort o.m. dat over de opheffing van de handelingsonbekwaamheid van de gehuwde vrouw, onder het bewind van minister Van Oven in het brandpunt der belangstelling.

8. Aanhangig is voorts een wetsontwerp betreffende teboekstelling van luchtvaartuigen, waardoor aan- en verkoop op hypothecair krediet mogelijk wordt. Dit kan

van belang zijn, zowel voor onze luchtvaart als voor onze vliegtuigindustrie.

9. Van grote betekenis voor de rechtsverhoudingen ten plattelande is de indiening, in 1955, van een ontwerp voor een nieuwe pachtwet.

10. De wettelijke aansprakelijkheid van automobilisten zal een belangrijke wijziging ondergaan zodra het Benelux-verdrag over de verplichte automobielverzekering bij de wet is goedgekeurd. Een wetsontwerp is bij de Tweede Kamer aanhangig.

11. Een wettelijke regeling van de vakantie, waarbij bijvoorbeeld voor jeugdige werknemers 3 weken vakantie in de wet wordt vastgesteld, is in zicht nu een voorontwerp van wet aan de SER voor advies is toegezonden. Indien dit wetsontwerp het Staatsblad bereikt, zal de jarenlange strijd voor een verplichte vakantieregeling tot een goed einde zijn gebracht.

12. Buiten het terrein van de wetgeving, doch voor het rechtsverkeer evenzeer belangrijk, is de uitvoerende maatregel geweest, waarbij de richtlijnen voor het verlenen van een verklaring van geen bezwaar ten behoeve van de oprichting van een naamloze vennootschap herzien en voor het eerst openbaar zijn gemaakt.

II. Kinderrecht.

Volgens juridische onderscheiding behoort het kinderrecht grotendeels tot het burgerlijk recht. Toch moet, wat op dit gebied in de laatste jaren tot stand is gebracht, in een afzonderlijke rubriek worden samengevat, al was het alleen maar omdat het gehele kinderrecht op de helling is gezet. Praktijk en wetenschap hebben in de laatste tien tot vijftien jaren doen zien, dat op dit stuk van het maatschappelijk leven veel van wat vroeger aanvaardbaar leek, toch voor het gewenste doel niet geschikt was, zodat de maatregelen meer en meer moeten worden aangepast aan de omstandigheden van elk individueel geval. Het is duidelijk dat dit veel hogere eisen stelt aan het onderzoek naar de mogelijkheden om tot een verbetering in de toestand te komen, omdat men nu niet alleen bij het onderzoek op het kind moet letten, maar op het gehele gezin. In die situatie is ook meer dan vroeger nodig, dat de particulieren op het gebied van de kinderbescherming en de gezinsvoogdij bij het toezichtwerk worden ingeschakeld en daarvoor ruime middelen krijgen. Het kinderrecht heeft nieuwe gestalte gekregen door de volgende maatregelen:

1. Verbetering van de methode van subsidiëring der particuliere kinderbescherming (waaronder de voogdijverenigingen). Wet van 1954, *Stb.* 1927. Voorts een aanzienlijk ruimere subsidieverschaffing, bij wege van uitvoeringsmaatregel, in het bijzonder van gezinsvoogdijverenigingen.

2. De voogdijraden worden omgebouwd tot raden voor de kinderbescherming, waarbij in het bijzonder het sociaal- en psychologisch onderzoek beter tot haar recht zal kunnen komen (wet van 24 december 1954, *Stb.* 602). De raden voor de kinderbescherming zullen over nagenoeg alle maatregelen door de rechter worden gehoord.

3. Invoering van de mogelijkheid van adoptie. Op 24 januari 1956 verdedigde minister Donker het wetsontwerp met succes in de Eerste Kamer. Het bleek later zijn laatste optreden in het parlement te zijn geweest.

4. Verbetering van de regeling van ondertoezichtstelling en van plaatsing buiten het gezin (wet van 4 juli 1955, *Stb.* 323).

5. Einde 1955 werd ten slotte als sluitstuk van het kinderrecht een voorstel tot

algehele modernisering van het kinderstrafrecht en het kinderstrafprocesrecht bij de Tweede Kamer ingediend.

III. Vernieuwing van het gevangeniswezen en de psychopatenzorg; een aanpassing van het strafrecht.

Zo goed als bij het kinderrecht hebben ook de moderne inzichten op het stuk van de zorg voor gevangenen, de psychopaten en in het algemeen de meerderjarigen, die de strafwet overtreden, maatschappelijke eisen gesteld, waaraan de wetgeving en uitvoering daarvan aangepast moesten worden.

1. Wettelijke regeling betreffende de bewijzen van goed gedrag. Al jarenlang, het Eerste-Kamerlid, prof. Diepenhorst, sprak zelfs van een 52-jarige oorlog, hebben degenen, die zich bezighouden met de reclassering, aangedrongen op een landelijke regeling van de bewijzen van goed gedrag, waarbij niet meer tot in lengte van dagen een strafrechtelijke veroordeling zou worden nagehouden. Een dergelijke wettelijke regeling is dan eindelijk in de huidige regeringsperiode ontworpen en tot stand gekomen (wet van 15 augustus 1955, *Stb.* 395).

2. Nieuwe psychopatenasiels, waarin de moderne methoden van behandeling beter kunnen worden toegepast, zijn in de afgelopen jaren geopend.

3. In 1953 is een nieuwe gevangenismaatregel (*Stb.* 237) ingevoerd, waarbij de beginselen voor het gevangeniswezen zijn uitgewerkt.

4. Bij ministeriële circulaire is aan het openbaar ministerie opdracht gegeven om de toepassing van de voorlopige hechtenis te beperken tot de gevallen, waarin deze volgens de wet ook werkelijk nodig is.

5. Voor een betere aanpak van alcoholisten en in het bijzonder van degenen, die door alcoholgebruik tot misdrijf vervallen, is extra steun, mede in de vorm van het verlenen van subsidies, verkregen voor consultatiebureaus voor alcoholisten. Er is tevens bevorderd dat het aantal van deze bureaus, die op particuliere basis zijn opgezet, is uitgebreid.

6. Een wetsontwerp op de dierenbescherming werd ingediend, dat de strafrechtelijke bestrijding van dierenmishandeling wil verbeteren.

7. Ook werd bij de Tweede Kamer aanhangig gemaakt een wetsontwerp voor een nieuwe regeling van de verbeurdverklaring en inbeslagneming.

8. Tenslotte moet in deze rubriek worden vermeld de wet van 1954, *Stb.* 215 tot vergemakkelijking van de internationale samenwerking van de berechting van oorlogsmisdadigers; deze regeling staat in het teken van de vernieuwing van internationale verhoudingen op het rechtsgebied.

IV. De Politie.

De verhouding tussen Rijks- en gemeentepolitie, de samenwerking tussen die twee organen, de uitrusting van de politie met moderne middelen, — ook dit alles had jarenlang een twistpunt opgeleverd in de Nederlandse rechtsverhoudingen.

In gemeenschappelijk overleg hadden de ministers Donker en Beel de vroegere geschilpunten weten op te lossen. Toen kon een ontwerp van een politiewet, die de eerste definitieve oplossing van de bovenbedoelde organisatorische vraagstukken bij een normale wet in ons Nederlands staatsbestel zou geven, worden ingediend. Het

ontwerp is begin 1956 rijp geworden voor openbare behandeling in de Tweede Kamer, na een mondeling overleg tussen de commissie van voorbereiding en beide genoemde ministers.

V. Rechterlijke Macht.

Reeds in 1953 heeft minister Donker een groot aantal problemen betreffende de organisatie van de rechterlijke macht, de inrichting en de werkmethoden van de griffiën en van de parketten en de vorming en opleiding, zowel van het juridisch als van het administratief personeel, dat niet met rechtspraak is belast, in een uitvoerige en wèl gedocumenteerde 'Nota inzake de rechterlijke macht' samengevat en ter discussie aan de Staten-Generaal voorgelegd. In dit stuk werd voorop gesteld dat de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht een boven alles staand gegeven is. De Nota getuigt verder van de belangrijke plaats, die de rechterlijke macht in het maatschappelijk leven inneemt. Rechtspraak is niet enkel toepassing van de geschreven regel, maar ook verdervorming van die regel. De rechter werkt aan de rechtsontwikkeling. Daarom is het van groot belang, dat hij in staat is de maatschappij te kennen in haar wezen en ontwikkeling. De regering is verantwoordelijk voor de benoeming van rechters. Evenals voorheen — aldus de Nota van minister Donker — zal er naar gestreefd moeten worden, dat zij die in de praktijk van het rechtsleven werden gevormd, voor het rechtersambt worden aangetrokken. Een deel zal ook dienen te worden gerecruteerd uit juristen, die spoedig na het verlaten van de universiteit een functie op een griffie zochten. Voor de laatsten bestaat reeds een vorm van opleiding. De plannen van minister Donker hadden ten doel die opleiding veelzijdiger — meer in contact met de maatschappelijke ontwikkeling — te brengen. Dit zou gelden voor de toekomstige rechters en ook voor de toekomstige officieren van justitie. Behalve de opleiding voor het openbaar ministerie waren de plannen ook betrokken de organisatie van dat onderdeel van de rechterlijke macht. De parketten van kantongerechten en rechtbanken zouden worden samengevoegd.

Ten slotte werden belangrijke en geheel nieuwe promotiemogelijkheden voorzien voor de bekwame krachten onder het administratief personeel bij de gerechten.

In 1953 kregen, naast een kleine wetswijziging, ook diverse uitvoerende maatregelen op even bedoelde gebieden haar beslag. Een meer definitieve voorziening (wetsontwerp 3705) strandde, doordat over één punt tijdens de mondelinge behandeling van het wetsontwerp een verschil van mening tussen de meerderheid van de Tweede Kamer en de regering aan den dag trad. Een door de meerderheid aanvaard amendement-Van Ryckevorssel, dat volgens de regering tot inconstitutionele gevolgen leidde, had tot gevolg, dat het wetsontwerp werd ingetrokken. Minister Donker heeft als laatste van zijn regeringsdaden bevorderd, dat die voorstellen, waarover geen verschil van inzicht bestond, opnieuw bij de kamer aanhangig werden gemaakt in het op 2 februari 1956 ingediende wetsontwerp 4244. Daarbij werd voor het punt van geschil een acceptabele tussenoplossing gezocht.

De plaats van de vrouw in de rechterlijke macht.

De wet maakte het op verschillend gebied onmogelijk om een vrouw tot rechter te benoemen. Ook daar waar dit wel mogelijk was, werd van deze mogelijkheid echter

nauwelijks gebruik gemaakt. In deze situatie is onder het bewind van minister Donker verandering gekomen door de volgende maatregelen.

1. Bij de wet van 11 november 1954, *Stb.* 497 is het verbod voor vrouwen om arbiter te zijn opgeheven.

2. Volgens de oude Beroepswet Sociale Verzekering konden tot voorzitters of griffiers van die raden slechts mannen worden benoemd. In de nieuwe Beroepswet is de uitsluiting van de vrouw opgeheven.

3. In de gewone rechterlijke macht waren vóór 1952 wel reeds vrouwelijke kinderrechters benoemd; thans is ook buiten de kinderrechtspraak een vrouwelijke rechter werkzaam, terwijl verder een aantal vrouwelijke kantonrechters-plaatsvervangers werd benoemd.

VI. De rechtsgang.

Op een aantal punten is de toch nog altijd wel door vele formaliteiten gebonden rechtsgang voor de burgerlijke rechter verbeterd.

1. Bij de wet van 21 januari 1954, *Stb.* 27 is geregeld, dat, indien de rechter, bij wie een zaak aanhangig wordt gemaakt, onbevoegd is, doch een andere rechter wel bevoegd is, de eerste niet meer de zaak behoeft te doen stranden, doch deze naar de bevoegde rechter kan verwijzen.

2. Een wetsontwerp tot verruiming van het getuigenbewijs van aanvaringszaken in de binnenvaart is bij de Tweede Kamer aanhangig.

3. Verder is bij de Tweede Kamer ingediend een wetsontwerp om de rechtsbijstand van on- of minvermogenden op nieuwe leest te schoeien.

VII. Notariaat.

Na veel strijd in de Tweede Kamer is een leeftijdsgrens voor notarissen ingevoerd, (*Stb.* 1954, 407), waaraan verbonden een pensioenregeling voor notarissen en voor kandidaat-notarissen. Eind 1955 zijn ter uitvoering van deze wet een 100-tal notarissen, die de leeftijdsgrens hadden overschreden, vervangen door jongeren.

VIII. *Gebruik van de Friese Taal.*

In de rechtszaal gaat het niet alleen om de formaliteiten, doch ook om het gebruik van de taal in het rechtsverkeer. Omdat de wetten in het Nederlands zijn geschreven en de rechtspraak van de Hoge Raad, waarnaar de lagere rechters hun beslissingen plegen te richten, in de Nederlandse taal zijn gesteld, kan men, zonder te komen tot een meertalige wetgeving, niet toelaten, dat de schriftelijke stukken in de rechtszaal, anders dan in het Nederlands worden aangeboden. Dit betekent echter niet, dat men in het mondeling verkeer niet zoveel mogelijk vrijheid kan geven. Om deze vrijheid te waarborgen voor de Friese taal en ook om de Friese taal weer te maken tot een levend cultuurbezit, hebben ministers Donker en Beel een wetsontwerp betreffende het gebruik van de Friese taal in het rechtsverkeer ingediend, dat in 1955 door de Tweede Kamer is aangenomen.

IX. *Vernieuwing van de administratieve rechtspraak.*

In de moderne staat, waarbij de overheid op sociaal- en economisch gebied telkens

diep moet ingrijpen, zal dit ingrijpen te eerder worden aanvaard, indien het administratief optreden wordt gecompleteerd met een deugdelijk geregelde administratieve rechtspraak.

Intussen is dit een uiterst delicate materie. Aan de ene kant moet de burger het besef hebben, dat de rechter competent is, anderzijds mag de rechtspraak in beroep er niet toe leiden, dat de rechter gaat uitmaken; wat wenselijk en nuttig is.

Sedert 1902 kent ons land verschillende soorten van administratieve rechtspraak. Men kon bij de rechter in beroep komen, omdat het bestuur in strijd met de wet had gehandeld. Dat was een duidelijk criterium. Het maakt de rechter evenwel machteloos, zodra de administratie door de wetgever een grote marge van vrijheid krijgt. Indien de bepaling luidt: Uitvoer is verboden zonder vergunning van de minister . . ., kan men nimmer een weigering tot afgifte van een vergunning strijdig met de wet noemen.

De rechtspraak heeft ook op dit gebied het recht verder ontwikkeld. De wetgever stond er jarenlang grotendeels buiten. Een principieel debat hierover voerde minister Donker met de Tweede Kamer over het ontwerp van de onder *a* te noemen wet. Onder zijn bewind is een groot deel van de administratieve rechtspraak op de helling gezet.

a. Bij de wet van 1954, Stb. *416* is een administratieve rechtspraak voor de bedrijfsorganisatie tot stand gekomen.

b. Een nieuwe beroepswet voor de sociale verzekering is tot stand gekomen bij de wet van 2 februari 1955, Stb. 47.

c. Een nieuwe regeling van de belastingrechtspraak werd aanhangig gemaakt. Het ontwerp is, na verdediging door minister Van Oven, onlangs door de Tweede Kamer aangenomen.

X. *Maatregelen ter bevordering van de verkeersveiligheid.*

Het is maar al te bekend, dat de verkeersveiligheid veel te wensen overlaat, mede als gevolg van onoplettendheid en vaak schuldige slordigheid van de weggebruikers.

1. Onder het bewind van minister Donker is een aantal *verkeersacties* ontwikkeld, waarbij de politie en justitie met extra-inspanning verkeersovertredingen te lijf gaan.

2. Voorts werd de eerste hand gezet aan het ontwerpen van wettelijke maatregelen, die de bestrijding van het onbehoorlijk gedrag in het verkeer beogen te verscherpen enerzijds en de procedure van de berechting te vergemakkelijken anderzijds. Verder werd begonnen met de voorbereiding van een wetsontwerp betreffende de strafbaarheid van het deelnemen aan het verkeer onder invloed van alcohol en een ander wetsontwerp over de versnelling en vergemakkelijking van de procedure.

XI. *Wegneming van kleine fouten in de wetgeving.*

Het is niet te vermijden, dat kleine onregelmatigheden in de wetgeving sluipen, die soms na de totstandkoming aan de dag treden, maar dan in het rechtsverkeer vaak hinderlijk zijn. Het tot stand brengen van een wijziging in de wet stuit dikwijls op moeilijkheden; de praktijk was dan ook om dergelijke onregelmatigheden in de wetgeving pas op te heffen, wanneer toch ook op ander gebied in de wet wijziging moest worden gebracht. Het is duidelijk, dat hierdoor de onregelmatigheden lange

tijd een hinderpaal in het rechtsverkeer konden blijven. Minister Donker loste dit probleem op door tegelijkertijd een groot aantal kleine wetjes in te dienen om gebreken in de wetgeving weg te nemen.' Het bleek dat het weinig moeilijkheden opleverde om deze wetten in het Staatsblad te krijgen.

XII. *Herstel van normale verhoudingen t.a.v. het rechtsherstel en van de bestraffing van politieke delinquenten.*

1. Het gratiebeleid ten aanzien van politieke delinquenten werd aangepast aan dat ten aanzien van commune delinquenten.

2. Er is in het bij het begin van de regeringsperiode reeds aanhangige wetsontwerp, dat aan alle personen, die in vreemde krijgs- of staatsdienst waren gegaan, in één slag het Nederlanderschap wilde terugbezorgen, een zodanige wijziging gebracht, dat ten aanzien van deze personen, evenals bij de normale naturalisaties, elk geval op zijn eigen verdienste werd bezien. Met deze belangrijke wijziging is het wetsontwerp tot wet verheven (*Stb.* 1953, 363).

3. Bij diverse wetten zijn mogelijkheden geschapen om door de bevordering van de afwikkeling van het rechtsherstel terug te keren tot normale verhoudingen op dit gebied.

Deze samenvatting moest schetsmatig zijn en – mede daardoor – aan dorheid mank gaan. Dit is te meer te betreuren, omdat nu moet schuil gaan dat het bij Donkers arbeid in de eerste plaats ging om het levende recht en omdat verborgen dreigt te blijven, dat slechts een innerlijk bewogen mens in staat kon zijn dit levende recht te kneden en te vormen, zó, dat het ook in de veranderde maatschappij zijn dienende functie kan behouden. Niet allereerst om der wille van de rechtszekerheid, maar vooral om dat der gerechtigheid heeft Donker getracht het recht te vernieuwen en aan te passen aan de maatschappelijke behoeften.

J. J. BUSKES

HET PROBLEEM VAN DE CHRISTELIJKE ORGANISATIE I

Het Herderlijk Schrijven van de Generale Synode der Hervormde Kerk 'Christen-zijn in de Nederlandse samenleving' heeft het probleem van de christelijke organisatie opnieuw aan de orde gesteld.

Men moet dit Herderlijke Schrijven van achteren naar voren lezen. Het slot — 'De kracht der verwachting' — is eigenlijk het uitgangspunt. De kerk verwacht een nieuwe aarde, waarop gerechtigheid woont. Krachtens de heilige ontevredenheid, waarmee zij verlangt naar het ogenblik, waarop de gehele aarde aan haar wettige Koning zal toevallen, weigert zij te berusten bij de grenzen, waarbinnen neutralisme en sektarisme haar leden telkens weer trachten op te sluiten. In de kracht van haar verwachting wil zij naast de zuchtende en strijdende medemens staan. Zij kan niet tevreden zijn met het bestaande, maar moet in opstand komen tegen alle machten, die Gods wereld aan haar bestemming onttrekken. De weg naar het Rijk Gods moet opengehouden worden, zonder neutralisme en sektarisme, zonder moedeloze compromissen en zonder ongegronde illusies. Tegen de achtergrond van deze verwachting moeten wij verstaan wat de Synode zegt over het christen-zijn in de Nederlandse samenleving.

Christen-zijn is een bepaalde wijze van bestaan en niet allereerst het bezitten van een levens- en wereldbeschouwing.

De tegenwoordige tijd vraagt om een nieuwe en krachtige uitdrukking van het menselijk samenzijn in de wereld, van de solidariteit. Er zijn christenen, die de antithese tussen christenen en niet-christenen als algemeen geldend beginsel willen doorvoeren. Volgens de Synode valt de antithese tussen de heerschappij van Christus en de machten der duisternis echter in het algemeen niet samen met die tussen de organisaties van christenen en de organisaties van niet-christenen. Alle nadruk moet worden gelegd op de strijd voor een leefbaar bestaan en tegen de machten van de chaos. De aarde moet bewoonbaar worden gemaakt.

Natuurlijk vloeien uit het belijden van het geloof bepaalde overtuigingen voort, die op hun beurt tot bepaalde houdingen en gedragingen leiden, die echter nooit als algemeen geldend en bindend kunnen worden voorgesteld. De kerk kan dan ook geen partij worden in de strijd der politieke en sociale krachten. Zij spreekt als kerk tot alle partijen. Haar leden kiezen echter wel voor een bepaalde partij, maar over die partijen bestaat tussen haar leden groot verschil. Die keuze is dan ook een zaak van het geweten van de enkele christen. De eis om zich bij een bepaalde partij aan te sluiten kan niet als een eis van God worden gesteld. Toch heeft die keuze alles met het geloof te maken. Wie kiest voor een christelijke partij moet waken voor

sektarisme, wie kiest voor een niet-christelijke partij moet waken voor neutralisme. De vereenzelviging van een bepaalde politieke keuze met de gehoorzaamheid aan Christus is een even grote zonde als het scheiden van de politieke keuze en het geloofsinzicht.

Hetzelfde geldt van de sociale organisaties. Dat christenen zich op alle terreinen als christenen dienen te verenigen, is volgens de Synode geen volstrekt gebod van God. De christen kan het ook als zijn taak zien, om, de opdracht van God te vervullen midden in de wereld, samen met anderen arbeidend aan de opbouw van een menselijke samenleving. De kerk weet dus van twee mogelijkheden. Zij waarschuwt in de richting van de éne richting tegen sektarisme, in de richting van de andere tegen neutralisme. Prof. Miskotte heeft erop gewezen, dat dit Herderlijk Schrijven noodzakelijk was, omdat het neo-calvinisme meer dan een halve eeuw vrij spel heeft gehad in de Hervormde Kerk, doordat die kerk niet in ambtelijke bevoegdheid en met geestelijk gezag spreken kon. Zij moest protesteren tegen de vereenzelviging, die tot het wezen van het neo-calvinisme behoort. Prof. Miskotte had feller protest gewild: een profetische aanklacht. De Synode heeft echter vooral pastoraal gesproken. Daarom stelt zij zich nergens partij. Zij zegt niet, dat de christelijke organisaties hun zin verloren hebben en nergens prijst zij de niet-christelijke organisaties aan. Maar nergens ook geeft zij een ogenblik ruimte aan de suggestie, dat een mens Christus zou verloochenen en zich buiten de gemeente zou stellen door lid van een niet-christelijke organisatie te worden.

Met Prof. Miskotte verwerp ik ten stelligste het woord christelijk in verbinding met politieke en sociale organisaties. Die verbinding betekent een devaluatie van het woord christelijk. De tijd moet komen, dat zij wordt verbannen. Maar het was de wijsheid van de Synode, hier niet op een beslissende uitspraak aan te sturen. De situatie was er niet rijp voor. De geestelijke leiding van de gewetens is te veel overgegaan van de kerk op de christelijke politieke en sociale organisaties.

Ondanks het voorzichtige en evenwichtige van het Herderlijk Schrijven hebben zeer velen er tegen geopponeerd. De Synode zou voor de doorbraak gekozen, het christelijk volksdeel verraden en de christelijke organisaties verloochend hebben. Toch deed de Synode niets anders dan alleen een andere mogelijkheid erkennen, terwijl zij er bovendien van uitging, dat de leden der kerk haar uitspraken uit eigen overtuiging zouden bijvallen. Velen hebben dan ook zeer goed begrepen, dat dit Herderlijk Schrijven noodzakelijk was. Volgens Prof. Miskotte is bepaald verheugend, dat de socialistische pers nergens partijpolitieke munt uit dit stuk heeft geslagen. Zij heeft begrepen, dat de kerk niet de automatische samenwerking van geloof en partijpolitiek kan goedkeuren.

Voor de toekomst zal het erop aankomen, dat de kerk in groot geduld haar bedoelingen verduidelijkt. Zij deed immers pas een eerste schrede, om haar achterstand in te halen (Prof. dr. K. H. Miskotte 'De ontvangst van het Herderlijk Schrijven' in 'In de Waagschaal', 10 december 1955).

Sinds de verschijning van het Herderlijk Schrijven op 29 maart 1955 is de discussie over de christelijke organisatie opnieuw op gang gekomen. Voor vijf publicaties, waarin in meerdere of mindere mate tegen het Herderlijk Schrijven positie wordt gekozen, vragen wij de aandacht.

In de Patrimoniumreeks verscheen als nummer 1 *'Christelijke Organisatie, inleiding tot het ontstaan en de ontwikkeling van het christelijk partijwezen en het christelijk sociaal-economisch organisatiewezen in Nederland'* van de hand van *Mr K. Groen* (Uitgave van J. C. Pellicaan, Amsterdam 1955).

Het historisch overzicht, dat mr. Groen geeft, is in het algemeen een objectieve weergave van de feiten, al ontbreekt de subjectieve en daarom aanvechtbare kijk van de schrijver niet geheel.

Van belang voor ons onderwerp is, wat mr. Groen over Kuyper en de antithese zegt. Hij noemt het een hardnekkig misverstand, wanneer men beweert, dat de a.r. het Nederlandse volk splitsen in christenen en paganisten. Kuyper heeft de antithese niet uitgevonden. Zij bestaat. In levensopvatting gaat de mensheid in tweeën uiteen. Er is gehoorzaamheid en ongehoorzaamheid aan Gods Woord. Zo komt er een scheiding, niet tussen goede en kwade mensen, christenen en paganisten, maar tussen beginselen en beginselen.

Hiermee wordt aan de antitheseleer van Kuyper geen recht gedaan. Hij fundeert de antithese in de wedergeboorte. Er zijn wedergeborenen en niet-wedergeborenen, tweeërlei mensen. Op de wedergeboorte volgt de verlichting. De wedergeboorte verandert het zijn, de verlichting het bewijstzijn van de mens. De antitheseleer, zoals Kuyper die aan het gereformeerde volk heeft bijgebracht, is dus wel waarlijk een antithese tussen mensen met een herboren zijn en bewustzijn en mensen met een onherboren zijn en bewustzijn, tussen christenen en niet-christenen, tussen het leven, dat van God afvalt, en het in Christus aan God gebonden leven. Kuyper was de man van het 'want van tweeën een'. Hij zag slechts twee mogelijkheden: tweeërlei mensen en daarom tweeërlei levensontwikkeling, tweeërlei wetenschap, tweeërlei kunst, tweeërlei optreden op politiek en sociaal gebied. In het tweede deel van zijn 'Encyclopaedie der heilige Godgeleerdheid' heeft Kuyper deze antitheseleer zeer breed uitgewerkt. Het gaat in zijn antitheseleer om veel meer dan een verschil in beginselen of om een al of niet rekenen met de bijbel, het gaat om het al of niet radicaal wedergeboren zijn. Daarom kan Kuyper in zijn rede 'Wij Calvinisten' (1909) zeggen, dat het volk van Nederland in levensopvatting niet één, maar onherroepelijk twee is. Vooral sinds 1789 is die tegensteling scherp geworden: 'Toen riep al wat den Christus en zijn Kruis losliet: ons kompas is in de wil des menschen; en riep al wie voor Christus bleef knielen: ons blijft Gods geopenbaarde wil ons eenig richtsnoer. Zoo is de tegenstelling van: Tegenover de Revolutie het Evangelie opgekomen, en dat is de antithese, die in heel de negentiende eeuw, en nu nog, der burgeren levensopvatting verdeeld houdt' ('Geen Vergeefs Woord, verzamelde Deputatenredevoeringen' J. H. Kok te Kampen, 1951, blz. 147). En in 1929 kan Colijn in zijn rede 'Om de bewaring van het pand' de antithese als de tegenstelling Evangelie-Revolutie opnieuw poneren: de keuze ligt tussen de levende God en de vergoding van de mens. Colijn predikt het 'verzet tegen dien geest des menschen — de revolutiegeest — die zich tegenover den Almachtige stelt'. De haat tegen het Evangelie is het kenmerk van de Revolutie, die de religie van het ongeloof is. De antithese tussen het a.r. beginsel en de geest der Revolutie wortelt in het satanisch streven, om de wereld van God te vervreemden, haar tot opstand tegen zijn geboden te vervoeren. Colijn vindt het nodig, om in 1929 op het bestaan van die antithese te wijzen, want de openbaringen van het revolutie-

beginsel zijn in het staatkundige en maatschappelijke leven zoveel talrijker geworden (Idem blz. 284 vlg.). Ik zou nog veel meer citaten kunnen geven, om te laten zien, dat de antitheseleer van Kuyper wel degelijk het volk van Nederland splitst in gelovigen en ongelovigen, belijders van God en vijanden van God.

Voor mr. Groen zijn er dan ook slechts twee mogelijkheden. Daarom begrijpt hij de doorbraak niet en meent hij, dat de doorbraak de secularisatie in de hand werkt. Er zijn slechts deze mogelijkheden: als politieke partij het Woord Gods erkennen of dat Woord niet erkennen. Een derde mogelijkheid is er niet. Voor de PvdA is de godsdienst privaatzaak. Dat hebben de roomse bisschoppen goed gezien (Het Mandement), maar de Hervormde Kerk (Het Herderlijk Schrijven) ziet het niet. Daar heeft – hier is geen sprake meer van objectieve geschiedenisbeschrijving – de middenorthodoxie naar de macht in de kerk gegrepen. Zij is niet strikt calvinistisch. Barth heeft invloed, ook Hoedemaker. Het gevolg is het gevaar van verkerkelijking van het leven en verwereldlijking van de kerk, te onderkennen in de houding van de Hervormde Kerk tegenover de christelijke organisaties. In het Herderlijk Schrijven wordt de christelijke organisatie vrijwel in de vergifkast gezet, maar de niet-christelijke organisatie komt er gunstig af. Ze verdient de voorkeur, als zij maar oppast voor neutralisme. De Hervormde Kerk ziet niet, dat het enige verlangen van de christelijke organisatie is, vast te houden aan Jezus Christus als Heer der heren en Koning der koningen, aan zijn het ganse leven omspannende roeping. De christelijke organisatie is volgens mr. Groen dan ook het middel, om heden aan de christelijke verantwoordelijkheid gestalte te geven. De wijze, waarop een christenmens aan de politiek deelneemt is een zaak van christelijke gehoorzaamheid.

De antitheseleer maakt het mr. Groen onmogelijk, het Herderlijk Schrijven te lezen, zoals het gelezen moet worden, en de doorbraak te begrijpen naar haar wezenlijke bedoelingen. Dit is het kuyperiaanse zuurdesem van 'het volk en de heirschare Gods', die ertoe dringt, om de christelijke politieke partij te beschouwen als de partij van de levende God en zo te vervallen tot het euvel van de vereenzelviging, waartegen de Hervormde Kerk waarschuwt, maar waarover mr. Groen geen woord zegt. Alsof niet de christenen, die voor de PvdA en het NVV kiezen, niet evenzeer verlangen vast te houden aan Jezus Christus en zijn roeping, alsof politiek voor hen evenzeer dienst van God, een zaak van christelijke gehoorzaamheid is. De bijbelse fundering van de christelijke organisatie ontbreekt geheel. Zij wordt eenvoudig als de consequentie van de antitheseleer, die politiek inzicht en christelijk geloof vereenzelvigt, geponeerd. Voor een derde mogelijkheid, die van de PvdA, heeft mr. Groen geen ruimte. Alsof een confrontatie met het Woord Gods in de politiek alleen mogelijk is, wanneer een politieke partij officieel het Woord Gods als norm erkent. Alsof van zo'n officiële erkenning de werking van het Woord Gods in de politiek afhangt. Alsof er in Nederland geen gebieden zijn, waar christenen en niet-christenen, de geestelijke waarden, die de vrucht van het christendom en daarachter van het Evangelie zijn, samen aanvaarden. Waarop baseert mr. Groen eigenlijk, dat de secularisatie in de PvdA wezenlijk haar kans krijgt en dat voor haar godsdienst privaatzaak is? Het laatste is zowel met haar beginselprogram als met de praktijk van de tien jaren van haar bestaan in strijd.

Als principiële verdediging van de christelijke organisatie schiet dit geschrift volkomen te kort, omdat het ons in een hoek dringt, waar wij niet willen staan. Maar

wat kan men anders verwachten, als de PvdA haar plaats moet vinden in het schema van de antitheseleer en dus een partij moet zijn, die door de geest van de revolutie, deze opstand tegen God en zijn gebod, beheerst wordt?

Dr. *J. A. H. J. S. Bruins Slot,* de hoofdredacteur van 'Trouw', spreekt over de christelijke organisaties in zijn referaat *'Waarom ben ik Anti-Revolutionair'* (Uitgave AR Partijstichting, Dr Kuyperstr. 3, Den Haag).

Volgens hem is een christelijke partij ondenkbaar, tenzij God haar bestaan eist en zij zelf verzekerd is, zij het deemoedig. Hij ontkent, dat de schoolkwestie, waaraan de christelijke politieke partijen hun ontstaan te danken hebben, geen motief voor christelijke partijformatie meer zou zijn. De AR Partij is echter niet uitsluitend onderwijspartij. Op alle belangrijke punten zijn er hardnekkige verschillen, die met de wereld- en levensbeschouwing samen hangen. Dat het vooral zou gaan om de leefbaarheid van het bestaan, ontkent dr. Bruins Slot. Dat betekent een beperking van het politieke werkterrein en een bepaalde kwalificatie van dit beperkte terrein. De christelijke partijformatie is nodig, omdat wij leven in een tijd van diepe religieuze tegenstellingen, in een wereld van toenemende secularisatie. Dr. Bruins Slot weet zeer wel, dat zij, die Gods Woord trouw willen blijven, op politiek gebied verschillende kanten uitgaan, maar dit is volgens hem een gevolg van de zonde, dat wij niet tot een gezamenlijk verstaan van Gods Woord komen. Hij vergeet m.i., dat in het uiteengaan op politiek gebied ook allerlei factoren, die als zodanig niets met de zonde te maken hebben, een rol spelen: beoordeling van de situatie, persoonlijke ervaring, sociale herkomst, praktische levenswijsheid enz. Er is geen sprake van, dat wij, als wij de werking van de zonde zouden kunnen elimineren, tot dezelfde politieke en sociale inzichten zouden komen. De bijbel geeft richting, maar een politiek en sociaal program kan onmogelijk uit de bijbel worden afgeleid en dus mag zo'n program ook niet met het gezag van de bijbel gedekt worden. Met welk recht poneert dr. Bruins Slot de stelling, dat de begrafenis de christelijke vorm en de crematie de niet-christelijke vorm van lijkbezorging is? Ik kies voor de begrafenis, maar ik zal er mij wel voor wachten te beweren, dat de overheid op grond van de bijbel voor de begrafenis moet kiezen. Aan zo'n enkel voorbeeld wordt duidelijk, hoe levensgevaarlijk de christelijke partij is. Alle mogelijke historisch bepaalde inzichten worden tot christelijke beginselen geproclameerd en met het gezag van het Evangelie gedekt: de zonde der vereenzelviging!

Dr Bruins Slot spreekt ook over het Humanistisch Verbond. Het is z.i. onaanvaardbaar, dat de overheid zelf geestelijke verzorging binnen haar apparaat zou moeten organiseren en financieren, die antichristelijk is en die zij daarom fundamenteel verderfelijk acht. Ik ben geen humanist, maar de kwalificaties, die dr. Bruins Slot van de werkzaamheden van het Humanistisch Verbond geeft, wijs ik als christen onvoorwaardelijk af. Zowel principieel als historisch vind ik ze ongemotiveerd. Hier wordt weer uitsluitend gedacht in het schema van de antitheseleer.

De televisie. De a.r., zegt dr. Bruins Slot, hebben zich met klem gekeerd tegen alles wat zweemde naar een nationale televisie en zijn met klem opgekomen voor het recht en de vrijheid der omroepverenigingen. Het is mij wel, maar ik ontken, dat de keuze voor of tegen de nationale televisie gelijk gesteld mag worden met een keuze voor of

tegen Christus, met gehoorzaamheid of ongehoorzaamheid aan Gods Woord.

De concrete voorbeelden, die dr. Bruins Slot geeft, zijn in geen enkel opzicht overtuigend, als het gaat om zijn stelling, dat christelijke partijformatie noodzakelijk is. De strijd tussen de heerschappij van Christus en de machten der duisternis is het eigenlijke, dat zin verleent aan het wereldgebeuren, zegt dr. Bruins Slot. Akkoord, maar hij wil toch niet beweren, dat de strijd, die de a.r. gevoerd hebben in verband met de crematie, het Humanistisch Verbond en de televisie — wat hij daarover zegt beslaat 10 bladzijden van de 30 bladzijden van zijn geschrift — een strijd is geweest voor de heerschappij van Christus tegen de machten der duisternis? Deze toepassing van de antitheseleer op het politieke leven van Nederland in zijn tegenwoordige situatie is een paskwil, erger, een devaluatie van het woord christelijk en van het Evangelie zelf. Het euvel der vereenzelviging is in dit opzicht een groot kwaad en berokkent een onberekenbare schade aan de zaak van de kerk en het geloof.

Voor dr. Bruins Slot is op grond van het door hem betoogde de strijd tegen de doorbraak het programmapunt bij uitstek. Zonder christelijke partijen gaan wij met ons hele politieke bestel een verkeerde richting uit. Daarom is het een eis van christelijke plichtsbetrachting, zich bij een christelijke partij te voegen. Voor het relatief stellen van de keuze is geen plaats. Ook de kerk dient dit zo te zien en te stellen. Dr. Bruins Slot kan dan verder nog wel zeggen, dat de kerk niet aan praktische politiek moet doen, zich niet moet identificeren met een bepaalde politieke partij en zich niet moet stellen achter een bepaald politiek program, maar dit zijn m.i. zinloze opmerkingen, wanneer hij de eis stelt, dat de kerk moet zeggen, dat de christen zich bij een christelijke politieke of sociale organisatie moet aansluiten. Dit betekent immers, dat de kerk zegt: Word a.r. of c.h. Als de kerk zegt: Van drie vrouwen mag je er met twee in geen geval trouwen, is het dwaas, om daarna te zeggen, dat zij niet kiest voor een bepaalde vrouw. Als de kerk de VVD en de PvdA afwijst, kiest zij voor de ARP en de CHU. Bij de Gereformeerde Kerken, tot welke dr. Bruins Slot behoort, is dat in de praktijk ook volkomen duidelijk en het is kinderachtig, te zeggen: zij kiezen wel voor de christelijke politieke partij, maar niet voor de a.r. In de praktijk maken zij zich wel degelijk schuldig aan het euvel der vereenzelviging. Het behoeft dan ook niemand te verwonderen, dat dr. Bruins Slot het Herderlijk Schrijven, dat tegen dat euvel waarschuwt bestrijdt, maar op de wezenlijke bedoeling en achtergrond van het Herderlijk Schrijven gaat hij niet in. 'God roept ons en onze medechristenen tot een christelijke partij'. Dat is zijn overtuiging. Toch zegt hij: 'Wij wilden onze zaak niet identificeren met De Zaak'. Dat vind ik een verzwakking van zijn betoog. Als de kerk haar leden in Christus' naam oproept, lid van de christelijke politieke partij te worden, als die oproep dus inhoud van de prediking van Gods Woord is, moet men de zaak van de christelijke politieke partij wel identificeren met De Zaak, om de eenvoudige reden, dat God dit doet. Dan is naar het woord van Groen van Prinsterer de ARP de partij van de levende God. Daartegen gaat ter wille van het Evangelie ons protest, tegen dit euvel der vereenzelviging. Het is menselijke aanmatiging, om het lidmaatschap van een christelijke partij tot inhoud van de prediking van Gods Woord te maken.

'Onze volkskerk en de christelijke organisaties' is de titel van het referaat, dat

prof. dr. Th. L. Haitjema op 8 juni 1955 op de jaarvergadering der Confessionele Vereniging hield (Uitgave H. Veenman en Zonen, Wageningen).

Prof. Haitjema is de profeet van Hoedemaker, al is het voor mij de vraag, of hij in zijn kritiek op het Herderlijk Schrijven Hoedemaker altijd recht doet. In elk geval is hij in zijn benadering van de vraagstukken volop hoedemakeriaan: 'Als geestelijk nakroost van Hoedemaker willen wij vanmiddag het kerkelijk uitgangspunt laten gelden." Dit kerkelijk uitgangspunt is de volkskerkgedachte. De Synode gaat volgens prof. Haitjema te veel uit van het individuele christen-zijn.

In de volkskerkgedachte valt de nadruk bij prof. Haitjema niet op het begrip volk, maar op het begrip kerk. De kerk is een Christus-belijdende geloofsgemeenschap. Wat betekent het, dat zij volkskerk is? Er zijn twee opvattingen.

1. Een volkskerk is een kerk voor het gehele volk, zij wil het volk dienen met het Evangelie en het volksleven onder het beslag van Gods Woord brengen.

2. De kerk is een geloofsgemeenschap bij het doopvont, de kerk van het doopverbond. Prof. Haitjema citeert Wormser: 'Leer de natie haar doop verstaan en kerk en staat zijn gered!' De kinderdoop geeft aan het volksleven een christelijk cachet. Het Nederlandse volk is geen louter nationale grootheid. Als volk is het opgenomen in het verbond der genade. Het gedoopt zijn is zijn meest eigenlijke kwalificatie. Het volk wordt niet door het bloed bepaald, maar door het water van de doop.

Men begrijpt, dat in de laatste volkskerkgedachte de oorsprong ligt van Hoedemakers theocratische kerkstaatperspectieven.

Volgens prof. Haitjema kan de tweede volkskerkgedachte de eerste in zich opnemen. De eerste, de apostolaire, gaat echter in de regel vergezeld van een afweerhouding tegenover de tweede.

Naar het oordeel van prof. Haitjema kiest het Herderlijk Schrijven tegen de volkskerkgedachte van Hoedemaker en voor die van prof. Kraemer. Ik geloof, dat hij daarin gelijk heeft en kan mij daarover slechts verblijden, omdat naar mijn overtuiging de 'gedoopte natie' geen bijbelse notie is. Gedoopt zijn is geen kwalificatie van een volk. Ik wijs de volkskerkgedachte van Hoedemaker af. En het komt mij voor, dat het onjuist is, dat prof. Haitjema zijn lezers suggereert, dat hervormd zijn en volgeling van Hoedemaker zijn synoniemen zijn. Voor de visie van Hoedemaker is er in de Hervormde Kerk ruimte, maar voor de afwijzing van die visie evenzeer.

Tegen de achtergrond van Hoedemakers volkskerkgedachte verdedigt prof. Haitjema de christelijke organisatie.

Deze heeft in ons land volgens hem tweeërlei voedingsbodem.

De eerste is het reveil, dat de eerste interkerkelijke vorm bracht van een in de positieve Christus-belijdenis geconcentreerd protestants-christelijk verenigingsleven, dat in antithese stond tegenover de ongodisterij en de overmoedige eigenwaan van de tijdgeest.

De tweede voedingsbodem kreeg betekenis in en met het doorwerken van Kuypers christendoms-opvattingen. Toen ging het er niet meer om bolwerken op te werpen tegen de geest van de eeuw. De christelijke organisaties waren geen noodwoningen meer midden in het van God en zijn dienst vervreemdende leven. Het ging om de toepassing van een bepaalde levens- en wereldbeschouwing, die sprak van tweeërlei mensen: wedergeborenen en paganisten, mensen, die zich aan Gods soevereiniteit

gewonnen geven, en humanisten. Het ging al verder om een christelijke activiteitsontplooiing, waarbij de christenen alle levensterreinen opeisten voor hun Koning.

Afgezien van de christelijke organisaties van typisch culturele aard, die aan het neo-calvinisme zijn ontsproten, is het christelijk organisatieleven volgens prof. Haitjema tot bloei gekomen onder de invloed van beide voedigsbodems. Het christelijke barmhartigheidswerk, de christelijke politiek, het christelijke schoolwezen zijn ontstaan onder invloed van het reveil, maar al die formaties zijn antithetisch toegespitst onder invloed van het neo-calvinisme. De apartheid kwam hoe langer hoe consequenter tot openbaring onder invloed van Kuypers leer van de tweeërlei mensen: de weg van het isolement. Daarmee werd de eenheid van het nationale leven prijsgegeven. Men komt in zijn verenigingen alleen op voor het protestants-christelijk volksdeel. Kuyper wees de volkskerkgedachte van Hoedemaker radicaal af.

De hervormde visie zal tegenover de invloed van de kuyperiaanse voedingsbodem zeer gereserveerd moeten staan. Maar bij de waardering van de christelijke organisaties zal zij zeker rekening moeten houden met tweeërlei voedingsbodem. Het Herderlijk Schrijven heeft dat niet gedaan en is vervallen in het gevaar van het eenzijdig terugwijzen van de neo-calvinistische structuur der christelijke organisaties. De bron van het reveil werd genegeerd.

Twee kanttekeningen zou ik bij deze beschouwingen van prof. Haitjema willen maken.

1. De gereformeerde prof. H. Ridderbos heeft in 'Gereformeerd Weekblad' van 4 november 1955 tegen de wijze, waarop prof. Haitjema de twee voedingsbodems van reveil en neo-calvinisme tegenover elkaar stelt, geprotesteerd. Een beetje bitter zegt hij, dat men zich in de Hervormde Kerk blijkbaar alleen kan legitimeren als men eerst Kuyper en de zijnen in een hoek plaatst, waar zelfs de honden geen brood eten. Prof. Haitjema vertekent de geschiedenis. Ik geloof, dat prof. Ridderbos gelijk heeft. Natuurlijk vindt men in de reveiltijd de uitgewerkte antitheseleer, zoals Kuyper die gaf in zijn Encyclopedie nog niet, maar er liggen zeker aanknopingspunten bij Bilderdijk, Da Costa, Capadose, Groen van Prinsterer. Onjuist is het bovendien, wanneer prof. Haitjema zegt, dat de neo-calvinisten in hun verenigingsactie slechts op willen komen voor het christelijk volksdeel. Dat gaat — om twee voorbeelden te noemen -- niet op ten opzichte van de AR en het CNV. De eerste wil een nationale partij zijn en de tweede noemt zich nationaal vakverbond. Het is deze beide organisaties wel wezenlijk om het gehele volk te doen. Of zij in dat pogen slagen, is een tweede vraag, maar dat zij in hun actie alleen voor het christelijke volksdeel opkomen, noemt prof. Ridderbos terecht een vertekening van de werkelijkheid.

2. Wanneer wij bepaalde christelijke organisaties op het gebied van de barmhartigheid en een aantal christelijke scholen uitschakelen, kan men naar mijn overtuiging moeilijk volhouden, dat het reveil nog altijd een voedingsbodem is, waaruit de christelijke organisatie leeft. Van de christelijke politieke partijen kan men dat al moeilijk zeggen, maar zeker niet van de christelijke sociale organisaties, b.v. het CNV, zodat de onderscheiding van tweeërlei voedingsbodem in het algemeen geen bruikbaar gezichtspunt is. Het verzet tegen de christelijke organisatie is het verzet tegen het toepassen van de antitheseleer op alle mogelijke verhoudingen in ons volksleven,

al wil ik toegeven, dat vele voorstanders van de anthithese – zelfs vele volgelingen van Kuyper – niet meer zo uitsluitend de nadruk leggen op de wedergeboorte en de wedergeborenen.

Hoe ziet prof. Haitjema nu de verhouding van volkskerk en christelijke organisaties? Hij wil ter zake van dit probleem tot in de overgang van dogmatiek naar ethiek het woord der kerk als Gods woord trachten te horen. Geloofskennis brengt de godsdienst der dankbare gehoorzaamheid met zich mee. Het gelovig aanvaarden van het Woord Gods gaat over in het gehoorzaam ja zeggen op het Woord, dat gebod is en de mens van onder het heilig tempelgewelf der verzoening en der wedergeboorte uitdrijft de profane en onbeschutte wereld in, om daar het leven in concreet ethisch handelen te leren richten naar Gods geboden. Dit verschil tussen de aanbidding des geloofs bij het horen van Gods beloften in het heiligdom en het gehoorzaam zijn aan het gebiedende Woord Gods in de wereld verliezen velen uit het oog. Sommigen menen, dat ze Gods eisen voor het politieke en sociale leven ook in het heiligdom in praktijk hebben te brengen. Dit betekent een verkerkelijking van allerlei organisaties. Anderen verwarren de concrete verantwoordelijkheid van de individuele christen in de wereld met de apostolische roeping der kerk. Al met al wordt storend ingegrepen in wat decenniën lang onder ons gegroeid is. Geestelijke kortsluitingen zijn het gevolg. Men deed in 1945 alsof de Hervormde Kerk ineens Christus-belijdende volkskerk geworden was, terwijl zij nog maar heel aan het begin stond van de weg tot haar herstel als belijdende kerk van Christus in ons volksleven. Een tweede kortsluiting was, dat men vergat, dat de structuur van ons politieke en sociale leven de verenigingsvorm vereist. Die structuur maakt begrijpelijk, dat christenen van verschillende kerken elkaar zoeken en samen optrekken naar bepaalde geestelijke en zedelijke grondlijnen. Er is ook zo iets als een gemeenschappelijke sfeer en levenshouding. Er zijn samenlevingsverbanden, waarin een christen zich niet thuis kan voelen. Er is een verantwoord christelijk ethisch handelen midden in de wereld.

Tegen deze beschouwingen van prof. Haitjema heb ik niet zoveel bezwaar, tenzij dit bezwaar, dat zij onvolledig zijn. Ik aanvaard het verschil tussen godsvrucht en godsdienst, geloofsleer en levensleer. Voor een verkerkelijking van het organisatieleven voel ik niets. Dat de Hervormde Kerk nog maar aan het begin van de weg tot haar herstel als belijdende kerk van Christus in ons volksleven staat, erken ik met prof. Haitjema. Hij laat echter geheel na – en dat is in een referaat over de politieke en sociale organisaties een ernstig tekort – de vraag te stellen, zoals Karl Barth het doet in zijn 'Christengemeinde und Bürgergemeinde', wat eigenlijk de taak van een politieke en sociale organisatie is, de vraag, waarom het noodzakelijk is, dat christenen zich afzonderlijk hebben te organiseren, de vraag, of het niet veeleer de roeping van de christenen is, om zo mogelijk samen met de andere burgers aan de politieke en sociale opbouw van ons volk te werken, de vraag ook, of de christelijke organisatie de kerk niet compromitteert. Natuurlijk zijn er samenlevingsverbanden, waarin een christen zich niet thuis kan voelen, maar dit betekent niet, dat een christen zich in geen enkele niet-christelijke organisatie kan thuisvoelen. Wij zullen zelfs dankbaar moeten zijn, indien blijkt dat wij ons in zeer vele niet-christelijke organisaties thuis

kunnen voelen. Prof. Haitjema gaat mij in zijn betoog veel te veel uit van wat decenniën lang onder ons gegroeid is.

Wat hij over de betekenis van de Wet Gods voor het openbare leven midden in de wereld zegt in tegenstelling tot het benadrukken van het concrete gebod, als gebod voor het ogenblik, heeft in zekere zin mijn instemming. Aan de grens van het kerkzijn, in de overgang naar de wereld, waarin christelijk ethisch moet worden gehandeld, klinkt Gods Woord als algemeen geldige wet. Maar includeert dit de noodzakelijkheid der christelijke organisatie? Ons politieke en sociale handelen kunnen wij zeker niet alleen door zakelijke overwegingen laten bepalen, maar alweer, betekent dit, dat christelijke organisatie een eis van Godswege is? Kan ik mijn politieke en sociale handelen als lid van de PvdA niet door Gods algemeen geldige Wet laten bepalen? Overigens moet ik in dit verband opmerken, dat wij in het spreken over en zeker in het hanteren van Gods algemeen geldige Wet toch wel uiterst voorzichtig moeten zijn, zeer stellig, als wij de woorden principe en grondbeginsel als synoniemen van Gods Wet gebruiken, zoals prof. Haitjema doet. Daarin kan ik hem niet volgen. Er zijn nog meer synoniemen: scheppingsordeningen, de wetsidee. Maar zelfs, als men alleen spreekt over principe en grondbeginsel, zitten wij, voordat wij er erg in hebben, in de hoek van het conservatisme, waarbij het 'er is geschied' (dat wat decenniën lang onder ons gegroeid is) meer geldigheid krijgt dan het 'er staat geschreven'. Ook dat heeft de ervaring van vele decenniën bewezen. Met het concrete gebod in de concrete situatie, het gebod van het ogenblik, zitten wij gauw in de willekeur. Maar met Gods algemeen geldige wet zitten wij even gauw in de reactie. En wat trekt de christelijke organisatie, die haar beginselprogram heeft, zich dan nog aan van de actuele prediking van het éne en eeuwige gebod Gods door de kerk?

Juist wanneer wij godsvrucht en godsdienst, geloofsleer en levensleer onderscheiden, komt er ruimte voor een politieke en sociale dienst van God midden in de wereld, midden in de niet-christelijke politieke en sociale organisaties. De concrete beslissingen vallen, zoals prof. Haitjema zelf zegt, buiten het heiligdom van de kerk. Over de grondlijnen van het politieke en sociale leven laat de kerk het licht van Gods Woord schijnen, maar zij neemt haar leden de concrete beslissingen nooit uit handen. Het is mij wel dat prof. Haitjema zegt: de individuele christen kan zich daarbij met het volle recht aansluiten bij een christelijke organisatie, die hem steunen kan met een gelijkgerichtheid van geestverwantschap en mogelijk zijn christelijk ethisch handelen alleen maar effect kan geven. Maar hij geve mij de ruimte, te menen, dat ook het lidmaatschap van een niet-christelijke organisatie mijn christelijk ethisch handelen effect kan geven en dat, als het om het politieke en sociale handelen gaat, gelijkgerichtheid in het strijden voor de realisatie van een bepaald politiek en sociaal program een eerste vereiste is en niet gelijkgerichtheid in geestverwantschap, omdat de laatste gerichtheid, zoals de ervaring van vele decenniën bewezen heeft, gelijkgerichtheid in politieke en sociale overtuigingen geenszins in zich sluit. Ook had prof. Haitjema er wel eens op kunnen en moeten wijzen, dat de christelijke organisatie nogal eens de neiging vertoont, ons als leden der kerk de beslissingen uit handen te nemen door het zo voor te stellen, alsof het voor een christen a priori vaststaat, dat hij lid van een christelijke organisatie wordt. Heeft hij niet begrepen, dat de

Synode juist daarom zo met nadruk opkomt voor de vrijheid van de christenmens? Zij propageert niet een abstracte vrijheid, zodat wij kunnen doen en laten wat wij willen, maar de vrijheid van het geloof. Het Herderlijk Schrijven wil, zoals prof. Van Niftrik gezegd heeft, ons bevrijden van valse bindingen, mensengeboden en menseninzettingen. De kerk kan geen enkele partij verabsoluteren. In elke partij spelen de niet-theologische factoren een rol. Daarom is de keuze voor een bepaalde politieke partij niet uitsluitend een geloofskeuze. Daarom waarschuwt de Synode tegen het euvel der vereenzelvigging. Zij levert geen pleidooi voor de doorbraak. Naar beide zijden zegt zij: Als gij kiest, moet ge het in het geloof doen! Wel kan men zeggen, dat de Synode hen in bescherming neemt, die meenden, de christelijke organisatie te moeten verlaten. Prof. Van Niftrik, zelf c.h., zegt: 'Die bescherming was in de concrete situatie van 1955 nodig en geboden, gezien de absolute allures, die sommige christelijke organisaties plegen aan te nemen' ('Kerk en Theologie', juli 1955, blz. 191 vlg.). Velen wilden een mandement: de Synode moest kiezen voor de christelijke organisatie. Dat was onmogelijk, omdat zij de evangelische vrijheid wilde bewaren.

Al met al is m.i. de kwalificatie van het reveil als voedingsbodem onvoldoende, om ook nog in 1956 het goed recht van de christelijke organisatie te proclameren.[1])

[1]) Deze beschouwing wordt voortgezet in het mei-nummer.

G. RUYGERS

INTERNATIONALE SAMENWERKING OP HET GEBIED DER ATOOMENERGIE [1])

Het vraagstuk van de internationale samenwerking, voorzover het de vreedzame toepassing der atoomenergie betreft, is eerst in beduidende omvang een praktisch vraagstuk geworden, toen Eisenhower op 8 december 1953 in de Assemblée der Verenigde Naties zijn bekende voorstel deed tot oprichting van een atoombank.

Tot dan toe was bijna de gehele toepassing der atoomenergie in West en Oost als het ware opgesloten in een militaire kluis en internationale besprekingen beperkten zich tot het verbod en de contrôle van de atoomwapens.

Misschien iets liggend buiten het onderwerp, kan ik daar in dit verband toch moeilijk geheel over zwijgen.

Het vraagstuk der atoomwapens

De militaire toepassing der atoomenergie blijft de wereldopinie verontrusten. Vrees voor het onbekende en communistische propaganda dragen daartoe in bepaalde kringen het hunne bij. Doch als Niels Bohr zich in een open brief richt tot de Verenigde Naties, als Einstein en andere geleerden uit het Westen een oproep ondertekenen om de gevaren van de atoomoorlog te bespreken, als de Paus en de Wereldraad der Kerken zich uitspreken over de zedelijke aspecten van het gebruik van atoomwapens, dan is men niet klaar met een uiteenzetting over de positie van het Westen in de feitelijke machtsverhoudingen in de wereld en de aarzelingen, die dan nog zouden overblijven, weg wuivende als sentiment of derde weg.

De wenselijkheid van een algemeen verbod der zware atoomwapens heeft vanaf het begin de gemoederen bezig gehouden. Het speelde reeds een rol in de voorstellen van Lilienthal en Baruch van 1946. Misschien echter, dat niet alleen de publieke opinie doch ook de staatslieden zich nog niet geheel bevrijd hebben van de illusie, dat ontwapening slechts de vrucht kan zijn van ontspanning en niet omgekeerd. Veel hoop is in dit verband wel ijdel gebleken, toen in oktober op de ministersconferentie te Genève kwam vast te staan, dat bij de huidige stand der techniek een doeltreffende contrôle niet mogelijk is. Daarom geloof ik niet, dat voor een verbod van atoomwapens in de gegeven situatie enige praktische mogelijkheid aanwezig is, tenzij in het kader van een algemene vredesregeling, die door een oplossing der grote politieke vraagstukken: het herstel der politieke vrijheid in de landen achter het ijzeren gordijn, een veiligheid tegen iedere agressie, het afstand doen van ieder streven naar wereldheer-

[1]) Deze bijdrage vormt de enigszins bewerkte tekst van de door schrijver gehouden inleiding op de Atoomconferentie van de PvdA in januari jl.

schappij, de grondslag zou leggen voor een werkelijke vreedzame coëxistentie. Zolang dat niet het geval is, lijkt onze generatie gedoemd te leven in de schaduw van de waterstofbom, waarbij, naar het woord van Churchill, ons voortbestaan de tweelingbroer van onze vernietiging is geworden.

Maar toch ervaar ik dit als een situatie, waarmee de mensheid innerlijk nooit vrede kan en mag nemen. Als wij stellen, dat in de wereldpolitieke tegenstellingen van vandaag ook in de weegschaal ligt het lot van de mens, zijn waardigheid en zijn vrijheid, dan kunnen wij ons weliswaar geen politiek veroorloven, die de machtsfactor verwaarloost, doch daarboven uit zullen wij het mensenmogelijke moeten doen om onze politiek te vullen met menselijke, d.w.z. zedelijke waarden. Aan onze verantwoordelijkheid komen wij pas toe, als we blijven zoeken naar wegen, waardoor de mensheid de verschrikkingen van een totale atoomoorlog bespaard blijven. Maar dan moeten wij ook duidelijk stellen, dat niet de leuzen en de propaganda, doch wel de ernstige pogingen tot nu toe steeds gekomen zijn van de kant van het Westen en steeds zijn afgestuit op de onwil van het Kremlin. Een dergelijke ernstige poging was ook Eisenhower's recente voorstel inzake een wederzijdse luchtinspectie. Op de technische merites van het voorstel ga ik hier niet in, doch wanneer langs een dergelijke weg de verrassingsaanval en de onverhoedse agressie onmogelijk zouden worden, dan zouden daarmee de veiligheid in de wereld vergroot, de angst en onzekerheid verkleind worden en daarmee wellicht de weg vrijkomen tot zinvolle besprekingen over verderreikende ontwapeningsplannen. Het kwam dan ook niets onverwachts, dat, zoals reeds herhaaldelijk gebeurde, Rusland begon met het voorstel af te wijzen, doch later toch bereid bleek erover te spreken. Een ernstige poging is ook geweest Eisenhowers voorstel tot oprichting van een atoombank, omdat dit voorstel mede ingegeven werd door de hoop, dat internationale samenwerking inzake de vreedzame toepassing der atoomenergie wellicht zou kunnen bijdragen tot een toenadering ten aanzien van de militaire toepassing der energie.

Het atoomagentschap der V.N.

In het wereldwijde verband is er bijna geen organisatie, die zich niet op enigerlei wijze met het vraagstuk der atoomenergie bezig houdt. De internationale arbeidsorganisatie bestudeert de vraagstukken van arbeidsbescherming en arbeidsvoorwaarden, de F.A.O. de mogelijke toepassingen op agrarisch gebied, de wereldgezondheidsorganisatie de invloed der atoomstralingen op het menselijk leven, de Unesco organiseert een stuk voorlichting op dit gebied. Een mijlpaal werd de atoomconferentie van Genève. Vrije toegang tot de wetenschappelijke gegevens en vrije uitwisseling van kennis behoren sinds lang tot een waardevolle factor in de cultuurtraditie der mensheid en op het gebied der atoomenergie heeft de conferentie een begin gebracht van herstel dezer traditie. Het verlangen naar internationale samenwerking op dit gebied heeft er een belangrijke stimulans door gekregen en het atoomagentschap der Verenigde Naties, waarvan nu de ontwerp-statuten voor ons liggen, is daar een eerste resultaat van.

De nieuwe opzet is een stuk bescheidener dan het aanvankelijke Eisenhower-plan. Het agentschap krijgt geen toegang tot de geclassificeerde gegevens en haar taak zal vooral een bemiddelende zijn. Maar ook in deze meer bescheiden opzet kan het

belangrijke rol de ontwikkeling der atoomenergie kan gaan spelen voor de economische agentschap een uitermate nuttige functie vervullen. Als we alleen al denken, welke ontwikkeling der achtergebleven gebieden in de wereld, dan ligt hier een nieuw, onafzienbaar veld braak van technical assistance, waarbij een dergelijk agentschap van grote constructieve betekenis kan zijn.

Twee kanttekeningen zou ik daarbij echter willen maken.

In de eerste plaats zou het vrij zinloos zijn een dergelijke nieuwe instelling in het leven te roepen, als zij, overeenkomstig het Russische voorstel, gekoppeld werd aan de Veiligheidsraad. Er is geen reden om in de Verenigde Naties het werkingsveld van het vetorecht nog verder uit te breiden, waarmee dit nieuwe werk bij voorbaat gefrustreerd zou worden. Genève is juist een poging geweest om op dit gebied de ban van de politiek te doorbreken en we zouden daarop in de meest volstrekte zin terugkomen, als door het vetorecht één land de macht verkreeg alle werkelijke vooruitgang op dit gebied tegen te houden. Het schijnt, dat de Russen thans niet meer zo star aan hun aanvankelijke standpunt vasthouden.

In de tweede plaats geloof ik, dat de Nederlandse regering zich terecht ertegen heeft verzet, dat het agentschap in feite een monopolie-positie zou gaan scheppen van die landen, die op het ogenblik het uranium bezitten of de technologische middelen. Ik heb wel eens de indruk, dat zelfs het veiligheidsargument soms aan een dergelijk monopolie dienstbaar wordt gemaakt. Vooreerst is het een vrij willekeurig uitgangspunt om de situatie van de dag als uitgangspunt te nemen voor de zeggingschap in een organisatie, met name als het een gebied betreft, dat nog zo volop en zo stormachtig in ontwikkeling is als het gebied der atoomenergie. De vergelijking van de uraniumproduktie in de Congo en in Canada laat wel zien, hoe in enkele jaren grote verschuivingen kunnen optreden. Niemand weet of er in de naaste toekomst niet belangrijke nieuwe vindplaatsen van uranium en thorium worden ontdekt, niemand weet ook, welke nieuwe wetenschappelijke ontdekkingen en praktische toepassingen in de naaste toekomst de verhoudingen van het ogenblik volkomen overhoop zouden halen, bij voorbeeld de mogelijkheid om ook voor vreedzame doeleinden kernenergie vrij te maken door fusie in plaats van door splijting der elementen. Internationale samenwerking kan derhalve slechts plaats hebben op een basis van gelijkheid, niet op die van ongelijkheid van haves en havenots. Monopolievorming op dit gebied zou machtsposities scheppen als we nog nauwelijks hebben gekend.

Deze tegenstellingen rondom de oprichting van een atoomagentschap laten reeds doorschemeren, hoe ook op het gebied van de atoomenergie reeds de wedloop is begonnen om invloedssferen en afzetmarkten, wedloop tussen Engeland en de Verenigde Staten, tussen de Verenigde Staten en Rusland. De Verenigde Staten sloten reeds een kleine dertig bilaterale overeenkomsten, over het algemeen alle van eenzelfde type. Engeland volgt op de tweede plaats. Intussen is Rusland ook op dit gebied bezig een geweldig monopolie op te bouwen, dat zich nu reeds uitstrekt van de Elbe tot de Stille Oceaan. Met koortsachtige ijver wordt ook in de satellietlanden aan de ontwikkeling verder gewerkt, vermoedelijk zal Oost-Duitsland eerder een reactor in gebruik hebben dan West-Duitsland. En tegelijkertijd is er de in hoge mate actuele vraag: in welke richting zullen de minder ontwikkelde landen hulp zoeken voor de vreedzame toepassing der atoomenergie, naar het Oosten, of het Westen.

India sloot terzake reeds een belangrijke overeenkomst met Rusland, Japan met de Verenigde Staten, Zuidslavië eet voorlopig van twee walletjes, het speelt in enkele westelijke contacten mee, heeft echter tegelijkertijd bepaalde afspraken met Rusland. Wanneer op het ogenblik in het algemeen in de koude oorlog het accent verplaatst schijnt van het militaire naar het sociale en economische front, dan geldt dit ook voor het gebied der atoomenergie. Het Westen zou een fatale vergissing begaan, als het zou menen de „competitive coexistence" te kunnen winnen enkel met de militaire toepassing der atoomenergie. Het recente Amerikaanse aanbod van verrijkt uranium kan ook in dit verband van grote betekenis zijn.

De Europese situatie inzake de atoomenergie

Dat de leden van het Europese vasteland een grote achterstand hebben op het gebied van de atoomenergie, daarover is iedereen het eens en op de atoomconferentie van Genève is het opnieuw zonneklaar gebleken. Niet alleen de Verenigde Staten, maar ook Rusland is op dit gebied Europa ver vooruit. Het is echter ook waar, dat Europa al sinds enkele jaren aan het ontwaken is en tracht de achterstand in te lopen. Daarbij wordt ook de internationale samenwerking te hulp geroepen, in bilateraal verband, zoals Noors-Nederlandse samenwerking; in ruimer verband, zoals de European atomic energy society, een waardevolle discussieclub, doch ook niet meer dan dat, en het Centre Européen de Recherches Nucléaires te Genève, onder leiding van de Nederlander prof. Bakker, welk centrum zich echter voornamelijk beperkt tot fundamenteel onderzoek der materie. In al deze ondernemingen is Nederland op actieve wijze betrokken. Jammer alleen, dat op ditzelfde vlak van een nauwere Benelux-samenwerking tot nu toe zo weinig is gekomen. Ik heb wel eens het gevoel, dat de vrij uitzonderlijke positie van België als uraniumleverancier reeds als argument voor de onmogelijkheid van een dergelijke nauwere samenwerking werd gehanteerd nog voordat het ernstig was geprobeerd.

De vraag is echter gerezen of dit alles wel voldoende is en of Europa niet tot een gezamenlijke krachtsinspanning moet komen om de achterstand te boven te komen. Het is deze vraag, die het afgelopen jaar de aandacht heeft gehad van de Raad van Europa te Straatsburg, van de Brusselse studiecommissie, van de O.E.E.S. en van het comité Jean Monnet. En hoe verschillend de conclusies op het ogenblik ook nog zijn, over de noodzaak tot grotere samenwerking zijn allen het eens.

Voor velen is het gebied van de atoomenergie bij uitstek aangewezen om een stuk Europese samenwerking te verwezenlijken. Er moet een achterstand worden ingehaald. Door samenwerking zou het wellicht mogelijk zijn de kosten te drukken en de risico's te delen. Vooral ook, omdat de ontwikkeling der atoomenergie nog in een beginstadium verkeert, heeft men niet te maken met een verleden en met al die gevestigde belangen, die, zoals de ervaring leert, zo vaak een samengaan in groter verband in de weg staan. Dat alles pleit dus voor eenheid. Helaas echter moet men zeggen, dat het niet zeker is, dat ook deze verwachtingen niet te optimistisch zijn. Ook op dit gebied speurt men alweer de eeuwige Franse vrees voor Duitsland, de nationale aspiraties van de Duitse industrie, het anticiperen op nationale economische belangen, de gedachte, dat men zelf nog net iets minder achter is dan elders, enz. Het zijn allemaal nogal beperkte nationale overwegingen; als men de Europese kaart overziet,

dan moet men zelfs vragen, of hier en daar ook in de kringen der wetenschap het nationaal chauvinisme soms niet een te grote rol speelt.

Nog op een ander punt zou ik in dit verband willen wijzen. In de pers is er onlangs op gewezen, hoe in West-Duitsland op het ogenblik nieuwe methoden van uraanveredeling worden ontwikkeld, die veel minder investeringen en energieverbruik vergen, waarmee – en daar komt het op aan – dan een van de aantrekkelijkheden van samenwerking zou komen te vervallen. Ik kan het met een dergelijke redenering niet eens zijn, omdat zij ontoereikend is. Ik weet wel, dat een vergelijking met de K.S.G. niet geheel opgaat. Maar toch is het nodig er van tijd tot tijd aan te herinneren, dat de K.S.G. geboren is uit een politieke conceptie. In de eerste oproep van Schuman van 9 mei 1950 werd heel duidelijk gesteld, dat een gemeenschappelijke produktie van ijzer en steenkool een oorlog tussen Frankrijk en Duitsland praktisch onmogelijk maakt en door een dergelijke overwinning van de Frans-Duitse tegenstelling de grondslag legt voor een werkelijke vrede in Europa. Het primaat van de politiek is hier wel heel erg duidelijk. Over de technisch-economische vraagstukken gingen de deskundigen eerst aan het werk, toen men het over de politieke doelstelling eens was.

Ik geloof niet, dat het met de atoomenergie wezenlijk anders ligt. Als men weet, dat de bouw van een isotopenscheidingsfabriek een paar honderd miljoen vergt en het elektriciteitsverbruik van de gehele stad New York, dan kan men, zuiver economisch gesproken, de vraag stellen, of het misschien verstandiger is nog even de verdere ontwikkeling af te wachten. Doch als men van mening is, zoals Spaak in Straatsburg heeft bepleit, dat het wenselijk is Europa ook op dit gebied onafhankelijk te maken van de Verenigde Staten, dan is dat een politieke vraag, die zijn invloed ongetwijfeld zal doen gelden. Daar is voorts de vraag, enkele maanden geleden reeds in de „Manchester Guardian" aan de orde gesteld, of een Europese samenwerking al niet daarom geboden is, teneinde te voorkomen, dat bij een volledig nationale ontwikkeling der atoomenergie alleen reeds de mogelijkheid tot het maken van atoomwapens een bron zou worden van nieuwe vrees en wantrouwen in Europa, hetgeen men juist met de K.S.G. heeft trachten te overwinnen.

Achterstand van Europa

En het belangrijkste heb ik dan nog niet aangeroerd. Het belangrijkste is, dat we in Europa nog steeds voor de onopgeloste vraag staan, of Europa bezig is de Balkan van de wereld te worden, of dat een Verenigd Europa opnieuw een belangrijke plaats zal innemen in de samenleving der volkeren. Niemand, die de ontwikkeling in Europa overziet, zal met optimisme tegenover deze vraag staan. We dreigen aan de ziekte van het nationalisme ten onder te gaan, de werkelijk scheppende krachten in Europa lijken vaak zo beangstigend zwak. En toch is het zo, dat de eerstkomende jaren beslissen zullen over de plaats van Europa in de wereld.

Europa, dat eeuwenlang het politieke en economische middelpunt van de wereld is geweest, is deze plaats kwijt geraakt. In de eerste plaats door eigen schuld. Nog velen zijn er, die het niet eens kunnen erkennen en de wereldverhoudingen slechts kunnen zien door een Europese bril. Als men wel eens een Assemblée van de Verenigde Naties heeft meegemaakt, of de atoomconferentie in Genève, dan weet men, hoe volstrekt irreëel dit is. Europa is de provincie geworden. Als het zo doorgaat, is

Europa in 25 jaar achtergebleven gebied geworden, is in Straatsburg gezegd. Volgens mededelingen van Sir Christopher Hinton, de managing director van de Atomic Energy Authority, zal Engeland rond 1975 een atoom-industrie hebben opgebouwd, die voor binnen- en buitenland produceert voor een waarde van 5 tot 7 miljard gulden. Op het Europese vasteland zou het op het ogenblik niet eens serieus zijn op een dergelijk vlak te praten. De Duitse minister voor atoomenergie heeft onlangs nog verklaard, dat het gemakkelijker is in West-Duitsland vier of vijf reactors neer te zetten dan aan de nodige technische krachten te komen. En de vraag, waar het om gaat, is dan ook deze, of Europa door een gemeenschappelijke krachtsinspanning opnieuw in de wereld economisch een factor van betekenis kan worden, in het ritme van de ontwikkeling gelijke tred kan houden met de Verenigde Staten en met Rusland en zijn economische kracht mede in dienst kan stellen van de opgang der minder ontwikkelde gebieden. Ik geloof, dat dit mogelijk is. Ik geloof, dat het Europa van de K.S.G.-landen, met hun bevolking van ruim 150 miljoen mensen, over voldoende materiële hulpbronnen en technisch vernuft beschikken om een dergelijke krachttoer tot stand te brengen. Mits dit Europa als eenheid wordt georganiseerd. En dit hangt af van de vraag, of de politieke wil daartoe aanwezig is. Ik zeg niet, dat dit zo is. Een grote mate van nuchterheid en scepsis wordt men wel door de feiten bijgebracht. Doch ik hoop, dat het zo is. Omdat ik geloof, dat er voor Europa nog een taak ligt in de wereld en omdat, als dat zo is, we de plicht hebben het te proberen zolang de mogelijkheid open blijft.

Daar komt nog een overweging bij. Niemand twijfelt er aan, dat de ontwikkeling der atoomenergie in de komende twintig, dertig jaren, wellicht niet als nieuwe energiebron, maar in de eerste plaats op de buitenenergie-gebieden, een van die factoren zal zijn, die het gezicht van de moderne wereld zullen gaan bepalen. En dan is het zonder twijfel juist, dat het streven naar Europese eenheid op het ogenblik een kritieke tijd doormaakt. Maar àls het dan mogelijk zou zijn om juist op het gebied van de atoomenergie Europa tot een eenheid te smeden, dan zou Europa een eenheid zijn op een van die kernpunten, die de toekomstige ontwikkeling bepalen. Dan is het niet zo erg meer als op andere punten, die historisch belast zijn, voorlopig nog wat scheidingen zouden blijven bestaan. Dit is zelfs in de Verenigde Staten van Noord-Amerika nog wel het geval. Maar de integratie zou dan opgenomen zijn in de dynamiek van een ontwikkeling, die onweerstaanbaar naar eenheid zou stuwen. Zou daarentegen dit nieuwe gebied van de atoomenergie zich in de naaste toekomst langs de traditionele nationale kaders gaan ontwikkelen, dan zou dit voor het gehele streven naar Europese eenheid een nauwelijks te overziene slag betekenen.

Drie plannen voor Europese samenwerking

Het is tegen deze achtergrond, dat we moeten trachten ons een oordeel te vormen over de drie plannen tot Europese samenwerking op het gebied van de atoomenergie: het plan van de O.E.E.S., het Euratomplan en het plan-Monnet.

Alle drie de plannen gaan uit van de erkenning, dat Europa op het ogenblik op het gebied van de atoomenergie een verontrustende achterstand heeft en dat een gemeenschappelijke inspanning nodig is om deze achterstand in te lopen. Als men dan verder ziet naar de terreinen, die door de drie plannen worden bestreken, dan is

er veel gemeenschappelijks. In alle drie de plannen wordt gesproken over ontwikkelings- en investeringsprogramma's, de gemeenschappelijke bouw van fabrieken en installaties, de arbeidsveiligheid, de research, de gemeenschappelijke markt, de contrôle enz. Toch zijn er fundamentele verschillen tussen het O.E.E.S.-plan enerzijds, de plannen van de Brusselse studie-commissie en van Monnet anderzijds.

In de eerste plaats is er het verschil in aantal der deelnemende landen. Een plan van de O.E.E.S. tracht uiteraard in eerste instantie alle 15 landen van de O.E.E.S. te omvatten, bij de beide andere plannen wordt, eenvoudig reeds wegens de supranationale opzet, in eerste instantie aan de zes K.S.G.-landen gedacht. Nu kan het niet aan twijfel onderhevig zijn, dat het op zichzelf wenselijk is, dat met name op dit gebied van de atoomenergie een zo groot mogelijk aantal Europese landen aan de samenwerking deel neemt. Zowel door de O.E.E.S. als door Monnet is daar dan ook rekening mee gehouden. In het vermoeden echter, dat wel niet alle Europese landen tot even nauwe samenwerking bereid zullen zijn, verwijst het O.E.E.S.-rapport uitdrukkelijk naar artikel 14 van het Verdrag voor Europese Economische Samenwerking, dat de mogelijkheid tot verdergaande overeenkomsten tussen landen-groepen openlaat — ofschoon deze mogelijkheid door de veto-bevoegdheden van de Raad weer aanmerkelijk wordt beperkt — terwijl Monnet een vorm van samenwerking van Engeland en andere Europese landen met zijn plan bepleit naar het voorbeeld van het associatieverdrag tussen de K.S.G. en Engeland. In beide gedachtengangen is dus rekening gehouden met een pluriforme opzet en als er geen andere verschillen waren, zou, geloof ik, hier niet een bron van onoverkomelijke principiële moeilijkheden behoeven te liggen.

Belangrijker en wezenlijker is echter het verschil, dat de Euratom-plannen van de Brusselse studiecommissie en van het comité-Monnet een supra-nationale weg bewandelen, terwijl het O.E.E.S.-plan uiteraard boven het intergouvernementele vlak niet uitreikt. In het O.E.E.S.-plan wordt weliswaar voorzien in de oprichting van een comité-directeur, een steering-board, maar de bevoegdheid daarvan is niet veel meer dan een stimulerende, terwijl de taak van het centraal bureau beperkt is tot het vlak van de veiligheid. Het O.E.E.S.-plan voorziet in een periodieke bespreking, teneinde ongewenste doublures te voorkomen en lacunes op te vullen. Het voorziet voorts in een uitwisseling van gegevens, voornamelijk van financiële en economische aard. Men kan dus niet ontkennen, dat het O.E.E.S.-plan inderdaad een stuk Europese samenwerking beoogt. Europese samenwerking, doch geen Europese integratie. In wezen blijft de ontwikkeling der atoomenergie volgens het O.E.E.S-plan een nationale aangelegenheid. Maar men ontkomt niet aan de indruk, dat de samenstellers van het O.E.E.S.-plan zelf twijfelen aan de vraag, of dit praktisch mogelijk is. De ruime aandacht, die wordt besteed aan de mogelijkheid om bepaalde gemeenschappelijke installaties een status van exterritorialiteit te geven, wijst wel op een twijfel, of het mogelijk is alle wenselijkheden te verwezenlijken binnen de traditionele nationale kaders. Deze gedachte van de exterritorialiteit, het getuigt van een zekere openheid voor de aan de orde zijnde vraagstukken, maar een erge positieve indruk maakt de oplossing niet. Het nationale vlak blijkt niet meer toereikend te zijn, doch de stap naar het bovennationale vlak wordt niet gedaan.

Hiertegenover staan de plannen van Euratom, van de Brusselse studiecommissie en van het comité-Monnet.

In hoeverre deze beide plannen onderling uiteenlopen, kan op het ogenblik nog nauwelijks worden gezegd. Op het eerste gezicht lijkt de gedachte van Monnet uit een oogpunt van integratie verder te reiken. Maar dat kan zijn oorzaak ook hierin vinden, dat het Brusselse plan nog verblijft in het stadium der deskundigen, in meer of min nauw contact met de betrokken regeringen, terwijl de politiek-stimulerende krachten uit staat en maatschappij nog onvoldoende van het plan kennis hebben kunnen nemen, waartegenover anderzijds het plan-Monnet juist door deze krachten wordt gedragen, maar op de conferentietafels van deskundigen en regeringen ongetwijfeld nog wel een aantal veranderingen zal ondergaan. Belangrijker is echter de overeenkomst van beide plannen, het feit, dat beide een oplossing zoeken in bovennationale richting, een oplossing in de richting van een werkelijke europeanisering.

Als we aldus staan voor de keuze, enerzijds een nationale aanpak van de ontwikkeling der atoomenergie, zij het met een groot stuk intergouvernementele samenwerking, anderzijds een Europese aanpak van het vraagstuk, dan kies ik in beginsel voor het laatste. Uiteraard is het wenselijk verder tijdverlies zoveel mogelijk te voorkomen, de vrijheid van research in zo ruim mogelijke mate te waarborgen en datgene, dat tot nu toe langs bilaterale weg aan positieve stappen werd gedaan, zoals de Noors-Nederlandse samenwerking, te trachten in stand te houden. Maar wat het zwaarst is, moet het zwaarst wegen. Als het mogelijk is op het gebied van de atoomenergie een werkelijke integratie tot stand te brengen, áls het mogelijk is door een integratie van de ontwikkeling der atoomenergie een nieuwe stap te zetten op de weg naar een werkelijke Europese gemeenschap, dan is dit van zulk een primordiale betekenis, dat gevestigde belangen en andere mogelijkheden daartoe geen beletsel mogen vormen. Naar mijn mening kan zelfs een afwijzende houding van Engeland daarbij geen doorslag geven. Een dergelijke afwijzende houding van Engeland zou ernstig te betreuren zijn. De 'Washington Post' heeft er onlangs terecht nog op gewezen, dat een actieve steun van Engeland aan het Euratom-plan het voordeel van het gehele Westen zou zijn. Ook nu weer blijkt men in de Verenigde Staten de Europese situatie beter te beoordelen dan in Engeland. En nu geef ik wel toe, dat steun van Engeland of van de Verenigde Staten ook om technische redenen op dit gebied wel niet zonder meer inwisselbare grootheden zijn, doch het zich zonder meer conformeren aan het Engelse standpunt, is voor de Europese eenheid ook nu de beste weg om er nooit iets van te bereiken. Waarschijnlijk zal Engeland wel steun toezeggen aan het O.E.E.S.-plan, alleen reeds om daardoor het plan-Monnet tegen te werken. Zover is het al gekomen, dat de O.E.E.S., geboren uit de noodzaak tot grotere eenheid in Europa, tegenwoordig als machine de guerre tegen deze eenheid wordt gebruikt. Doch in een dergelijke tegenstelling moeten we ons niet laten manoeuvreren. Een Europese aanpak met de landen der K.S.G. verdraagt zich zeer wel met tegelijkertijd een samenwerking met een aantal andere landen in ruimer verband. Voorlopig moeten we trachten beide tot stand te brengen.

De taak van Nederland

Voor de ontwikkeling der atoomenergie is in Nederland een bepaalde opzet ge-

kozen, waarbij overheid, industrie en wetenschap samenwerken. De vraag, of deze opzet bevredigend en toereikend moet worden geacht, zal de toekomst wel beantwoorden. Zoveel is zeker, dat tot nu toe met de zeer beperkte technische, deskundige en financiële middelen wel is gewoekerd. Het Suspop-experiment van de Kema te Arnhem is een waardevol experiment – getuige ook de internationale belangstelling ervoor – en kan, als het slaagt, ons dichter brengen bij het doel: de constructie van krachtreactoren op een commerciële grondslag. Met name voor ons land, dat steeds nogal een kwetsbare positie heeft gehad op het gebied der elektriciteitsproduktie, zou dat van bijzondere betekenis kunnen zijn.

Toch ligt het naar mijn mening niet zo, dat men sterk zou staan bijvoorbeeld met de stelling: als Nederlandse stichting van de R.C.N. zouden we moeten kiezen voor een nationale ontwikkeling, versterkt door wat bilaterale samenwerking, doch als Europeanen zouden we moeten kiezen voor een Europese opzet. Ware dit zo, dan nóg zouden ook hier de belangen van het geheel gaan boven de belangen der afzonderlijke delen. Maar ik geloof niet, dat het zo ligt. Het komt me voor, dat, zoals het met de economische integratie in het algemeen het geval is, ook op het gebied van de atoomenergie de integratie voor ons land evenzeer een zakelijk belang als een beginsel vertegenwoordigt. Het is te hopen, dat niet een omslag in de conjunctuur nodig is om dit besef in alle kringen van staat en industrie te doen doordringen. Daarmee wordt niet ontkend, dat een integratie ook op dit gebied niet bepaalde moeilijkheden meebrengt en bepaalde problemen schept. Hoe beter men ingewijd is, hoe beter men deze moeilijkheden en problemen kent. Wanneer men echter in ambtelijke en deskundige kring deze moeilijkheden en problemen nu eens niet zou hanteren als een argument om de integratie tegen te werken of te vertragen, doch als men deze deskundigheid juist zou gebruiken om de moeilijkheden te boven te komen, dan zou daarmee Nederland en Europa een dienst worden bewezen. Op een congres van buitenlandse politiek twee jaar geleden heb ik gezegd op dit punt niet gerust te zijn en ik herhaal dit thans met nadruk. We hebben zo dikwijls tegen ons zelf gezegd maar een klein land te zijn, dat we wel eens wat ruimtevrees moeten overwinnen, om in de grotere politieke en economische verbanden, die groeiende zijn, onze taak te vervullen. Dit is geen pleidooi voor de sprong in het duister, het onverantwoorde avontuur of welk extremisme ook. Aan extremisme maken zich schuldig enerzijds de laudatores temporis acti, de prijzers van de verleden tijd, anderzijds degenen, die de supranationale oplossing met opzet zo overtrekken, dat dit de beste weg is om helemaal niets te bereiken. Als we standvastig staan in de koers, die we moeten volgen, dan kunnen we in de toepassingen soepel zijn, omdat de dingen dan met een zekere innerlijke noodzakelijkheid hun verloop zullen nemen.

Dat de mogelijkheden er nog steeds zijn om na de mislukking van de E.D.G. met Europa's eenheid een nieuw begin te maken, is opnieuw gebleken door de verklaring van het comité-Jean Monnet. Als ik let op de lijst van namen, die onder deze oproep staan, dan staat in de zes landen der K.S.G. een meerderheid in de publieke opinie en in de parlementen achter de gedachte van een supra-nationale aanpak van de ontwikkeling der atoomenergie in Europa. Ik weet wel, het scheepje is nog niet in veilige haven. Doch na vele teleurstellingen mag dit weer eens een meer hoopgevend verschijnsel worden genoemd. Een nieuwe concrete stap op weg naar

Europa's eenheid is bereikbare mogelijkheid geworden. Na de parlementaire behandeling van de verklaring van het comité-Monnet in de parlementen van Duitsland, Nederland en België, is thans, zoals in de beslissende dagen der E.D.G., het oog weer gevestigd op Parijs. Het is te hopen, dat de mogelijkheden tot Europese eenheid niet andermaal daar vastlopen op de nationale aspiraties van grote mogendheid te willen zijn.

Als Europa als eenheid, met voortvarendheid, durf en fantasie, de ontwikkeling der atoomenergie ter hand zou nemen, dan lijdt het, geloof ik, geen twijfel, dat de samenwerkende deskundigen tot iets in staat zijn, dat de afzonderlijke landen niet kunnen bereiken. Dan is een programma mogelijk, dat meer is dan de som der afzonderlijke nationale programma's. Dan kunnen projecten worden geëntameerd, die alleen reeds de financiële draagkracht der afzonderlijke landen te boven gaan. Een gezamenlijke inspanning geeft niet alleen de beste weg om de achterstand in de kortst mogelijke tijd in te lopen, zij kan ook op het voor de toekomst zo uitzonderlijk belangrijke gebied der atoomenergie Europa opnieuw een belangrijke plaats in de wereld geven. Een belangrijke plaats, die niet ontleend is aan de macht der wapenen, omdat het Leitmotiv van onze gemeenschappelijke inspanning juist de vreedzame toepassing der atoomenergie zal zijn. Doch een belangrijke plaats, omdat door een samenbundeling van zijn wetenschappelijke kennis, van zijn technische en economische hulpbronnen Europa kan bijdragen tot een ontwikkeling, die de gehele mensheid ten zegen strekt.

P. VERLOREN VAN THEMAAT

DE PUBLIEKRECHTELIJKE BEDRIJFSORGANISATIE IN BELGIË

Georges F. de Cuyper, Publiekrechtelijke organisatie van het bedrijfsleven, Uitgeversmaatschappij N.V. Standaard-Boekhandel Antwerpen - Brussel - Gent - Leuven, 1954.

Voor wie inzicht wil verkrijgen in de overeenkomsten en verschillen tussen de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie in Nederland en in België, vormt het hier besproken boek een goede bron voor gegevens over de situatie in België. De vergelijking zal hij echter daarna zelf moeten maken. De Benelux is nog niet zo ver gevorderd, dat in dergelijke beschrijvingen van belangrijke stukken sociaal-economische wetgeving vergelijking met de overeenkomstige wetgeving in de partnerstaten een vanzelfsprekendheid wordt geacht. Vanzelfsprekend zal een dergelijke vergelijking eerst in een volledige economische unie worden. Verschillen in sociaal-economische wetgeving zullen dan meer dan thans aan den lijve worden ondervonden en voor goed begrip van belangrijke stukken wetgeving dan ook mede moeten worden beschreven. Slechts op één plaats (blz. 19) wordt in het besproken boek door schrijver een vergelijking gemaakt, waarbij hij vaststelt „dat op het punt van verticale en horizontale opbouw de organisatie in België en Nederland niet zozeer verschilt dan wel op het eerste gezicht gedacht wordt", een vaststelling, waarvan de betekenis door het niet nader omschrijven van wat op het eerste gezicht gedacht wordt, natuurlijk wordt gerelativeerd.

De verschillen tussen de bedrijfsorganisatie in België en in Nederland zijn stellig uitermate groot en gedeeltelijk ook intrigerend.

De belangrijkste verschillen zijn:

1. Dat men in België, zowel aan de top, als in de bedrijfstakken een volledige splitsing van organisaties met economsiche en met sociale bevoegdheden heeft doorgevoerd. Aan de top heeft men voor de economische onderwerpen de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven en voor de sociale onderwerpen de Nationale Arbeidsraad. In de afzonderlijke sectoren de (tot dusverre steeds verticaal opgebouwde) bedrijfsraden voor economische en de (horizontale) paritaire comité's voor de sociale aangelegenheden.
2. Bijzondere nadruk wordt er in België steeds op gelegd, dat de bedrijfsorganisatie uitsluitend adviserende bevoegdheid heeft en ook uitsluitend adviserende bevoegdheid behoort te hebben. Zo kan men in een wetsvoorstel van de Christelijke Volkspartij van 1947 lezen: „Het zou bijzonder gevaarlijk zijn aan de raden een verordenende macht toe te kennen. Het zou te vrezen vallen, dat het beroepsegoïsme het algemeen belang zou schaden, inzonderheid door het miskennen van de rechtmatige belangen van andere bedrijfstakken of van de verbruikers, door het ten onrechte beperken van de toegang tot het beroep, wat een gezonde mededinging uitsluit en de technische vooruitgang remt. Tevens zou de vrees gewettigd zijn, dat zij die over die macht beschikken ze zouden gebruiken ten voordele van private belangen of van groepen". En in het wetsontwerp van 3 december 1947 van de regering Spaak kan men o.m. lezen: „In een democratie berust de verordenende bevoegdheid bij de overheid". Of intussen met name de paritaire comité's in feite niet wel dege-

lijk meer dan adviserende bevoegdheid hebben, zou men kunnen betwijfelen, zoals nog zal blijken.

3. De samenstelling van de bedrijfsorganen geschiedt in België in het algemeen door de regering, zij het grotendeels op voordracht van het bedrijfsleven. Hun secretariaat is ambtelijk.

De belangrijkste organisatievormen in België zijn de volgende:

1. De Centrale Raad voor het Bedrijfsleven, ingesteld in 1948, het hoogste adviescollege van het bedrijfsleven voor economische aangelegenheden. De samenstelling wijkt in zoverre af van die van de Sociaal-Economische Raad bij ons, dat naast 22 leden, benoemd op voordracht van werkgevers en 22 leden, benoemd op voordracht van werknemers, 6 leden-deskundigen worden benoemd, voor de helft op voordracht van de werkgevers-leden en voor de helft op voordracht van de werknemers-leden. De groep van onafhankelijke „Kroonleden" van onze SER ontbreekt dus. Voorzitter en secretaris zijn onafhankelijke personen, benoemd door de regering.
2. De Nationale Arbeidsraad, ingesteld in 1952, die slechts 24 leden (12 benoemd op voordracht van organisaties van werkgevers en 12 benoemd op voordracht van organisaties van werknemers) kent, alsmede een onafhankelijke voorzitter en een onafhankelijke secretaris, de laatste zelfs zonder overleg met de raad door de Koning benoemd.
3. De bedrijfsraden. In 1951 werden 4 bedrijfsraden ingesteld en wel voor de metaalsector, de textiel- en kledingsector, de bouwsector en de visserij. Deze bedrijfsraden zijn uit een oogpunt van rechtsvergelijking om verschillende redenen belangwekkend. In de eerste plaats biedt de opbouw van de bedrijfsorganisatie in Nederland in de eerste drie sectoren juist bijzondere moeilijkheden, terwijl men er in België mee begonnen is. In de tweede plaats is interessant, dat men in België tot dusverre voor economische onderwerpen uitsluitend verticaal heeft georganiseerd. Zo vallen onder de bedrijfsraad voor textiel en kleding: de textielindustrie in engere zin, de vlasindustrie, de confectie-industrie en kleermakerijen, de in- en uitvoerhandel, de groot- en de kleinhandel en de ververijen en was- en reinigingsbedrijven. De bedrijfsraden zijn ook in België in beginsel paritair samengesteld. Het secretariaat is als gezegd ambtelijk en heeft de belangrijke bevoegdheid, in opdracht van de bedrijfsraad gegevens betreffende de afzonderlijke ondernemingen te verzamelen, die echter slechts getotaliseerd aan de bedrijfsraad mogen worden voorgelegd. De bevoegdheden zijn voor het overige als gezegd slechts adviserend. Men krijgt de indruk, dat zij daardoor een betrekkelijk bloedarm bestaan leiden. De schrijver vermeldt hierover echter weinig bijzonderheden, zodat en niet verder komt dan een indruk.
4. *De paritaire comité's.* Een veel grotere practische betekenis lijken de paritaire comité's te hebben. Deze zijn aanvankelijk uit vrij initiatief zonder wettelijke basis ontstaan. Het eerste landelijke comité werd reeds in 1919 ingesteld. Later kwamen ook gewestelijke paritaire comité's tot stand. De comité's behandelden aanvankelijk vooral problemen in verband met de arbeidsduur, omdat daarover de meeste conflicten ontstonden. Bij een wet van 1921 werd dienaangaande een algemene regeling getroffen, waarvan met goedvinden van de betrokken paritaire comité's afwijkingen konden worden toegestaan. In 1935 bestonden zes en twintig gewestelijke paritaire comité's, welk aantal na wettelijke regelingen van 1936 betreffende de vakantie- en de arbeidsduur, waaruit nieuwe taken voor de comité's voortvloeiden, echter snel toenamen. Einde 1936 waren er reeds 64, einde 1937 125, einde 1939 172 gewestelijke paritaire comité's Naast het vraagstuk van de arbeidsduur gingen de paritaire comité's al spoedig ook het probleem van het minimumloon en later ook de arbeidsvoorwaarden in het algemeen behandelen. In 1926 werd deze nieuwe taak bij Koninklijk besluit bekrachtigd. Dit Koninklijk besluit belastte de comité's met het beraadslagen over de grondslagen van het loon en over de andere arbeidsvoorwaarden.

Blijkbaar werden de accoorden, die over de lonen en andere arbeidsvoorwaarden in de

paritaire comité's bereikt werden in de practijk door de georganiseerden ook nageleefd, hoewel zij bindende kracht volgens de Cuyper ontbeerden. In 1936 en in 1938 werd algemeen verbindendverklaring van accoorden der comité's over respectievelijk de arbeidsduur en de vakanties mogelijk gemaakt. In 1945 volgde de bevoegdheid bij Koninklijk besluit ook de beslissingen der paritaire comité's inzake de lonen en andere arbeidsvoorwaarden algemeen verbindend te verklaren.

Veel sterker dan in Nederland is de geschiedenis van de collectieve arbeidsovereenkomsten in België dus volgens de Cuyper tevens een geschiedenis van de bedrijfsorganisatie. Van den beginne af kwamen deze collectieve arbeidsovereenkomsten blijkbaar in bedrijfsorganisatorisch verband tot stand. Dit bedrijfsorganisatorisch verband was een vrij, niet op wettelijke basis gegroeid, organisatiepatroon.

Pas bij de besluitwet van 9 juni 1945 kwam een wettelijk statuut tot stand, dat voorzag in drie soorten paritaire comité's. In de eerste plaats *verplichtte* die besluitwet tot instelling (bij Koninklijk besluit te regelen) van nationale paritaire bedrijfscomité's in elke tak van nijverheid, handel en landbouw. Het begrip nijverheid werd daarbij blijkbaar ruim opgevat, want onder de 45 ingestelde nationale comité's vinden wij er ook voor het vervoer. In de tweede plaats werd de *bevoegdheid* geopend, bij Koninklijk besluit nationale paritaire *beroeps*comité's in te stellen. Deze konden zowel worden ingesteld in de afzonderlijke bedrijfstakken, naast de gewone comité's (b.v. voor het kantoorpersoneel in de metaalindustrie), als voor het gehele bedrijfsleven (b.v. een beroepscomité voor de chauffeurs). In de derde plaats konden bij ministeriële beschikking gewestelijke paritaire comité's worden ingesteld. De voorzitters zijn onafhankelijke personen, bij de nationale comité's benoemd bij Koninklijk besluit, bij de gewestelijke door de minister. Van alle paritaire comité's zijn voorts de secretariaten wederom ambtelijk, terwijl naast de secretaris en de adjunct-secretaris bovendien door de regering een of meer „refendarissen" worden benoemd, wellicht enigermate vergelijkbaar met onze ministeriële vertegenwoordigers.

Duidelijk is thans vastgelegd, dat de paritaire comité's bevoegd zijn, collectieve overeenkomsten af te sluiten over lonen en andere arbeidsvoorwaarden, die na bekrachtiging bij Koninklijk besluit algemeen bindende kracht verkrijgen. De paritaire comité's hebben verder een bemiddelende taak bij arbeidsgeschillen tussen ondernemers en hun werknemers. Zij kunnen hiertoe een verzoeningscommissie instellen ,terwijl ook ou hun verzoek bij Koninklijk besluit een „bestendig verzoeningsbureel" bij de comité's kan worden ingesteld.

Het is jammer, dat schrijver hoofdzakelijk de formele kant van een en ander behandelt en ons over de practische betekenis weinig mededeelt. In het formele kader van de Belgische regeling verschaft hij ons een ruim inzicht, maar men zou gaarne weten, hoe dit alles nu in de practijk werkt. Met name zou men als Nederlander gaarne willen vernemen, hoe de besluitvoering over de lonen en arbeidsvoorwaarden in België nu in de practijk geschiedt. Geschiedt deze inderdaad in de paritaire comité's of komen daaraan vóór of na de comité's ook nog de organisaties van werkgevers en werknemers te pas? Ook de wijze, waarop deze besluiten vóór hun algemeenverbindendverklaring worden getoetst aan het algemeen belang, wordt door de Cuyper niet vermeld. Evenmin wordt inzicht in de practische betekenis van de bedrijfsraden verschaft, hoewel deze bij de afsluiting van het werk reeds ongeveer drie jaar bestonden.

Wanneer men het Belgische organisatiesysteem als geheel overziet, krijgt men vooreerst de indruk, dat dit sterker dan het onze gebaseerd is op de klassestrijdgedachte. In de tweede plaats krijgt men de indruk, dat de gedachte van de bedrijfstaksgewijze organisatie en de gedachte van de onverbrekelijke samenhang tussen het sociale en het economische minder ver zijn voortgeschreden dan bij ons. Geïntrigeerd wordt men vooral door twee punten: In de eerste plaats vraagt men zich af, waarom men zo hartstochtelijk beklemtoont, dat de bedrijfsorganisatie slechts adviserende bevoegdheid heeft, terwijl het duidelijk lijkt, dat met name de bedrijfsorganisatie op sociaal gebied in feite een heel wat grotere invloed heeft dan die van een adviseur, die tot niets verplicht. In de tweede plaats vraagt men zich af, wat de verklaring kan zijn, dat in België de Christelijke Volkspartij, aan het bewind zijnde,

een sterke voorkeur aan de dag legde voor verticale organisatie-opbouw voor economische taken, terwijl de K.V.P. ten onzent aanvankelijk althans van duidelijke voorkeur voor de horizontale organisatievorm blijk gaf. Omgekeerd was de Belgische socialistische partij naar het schijnt in tegenstelling tot de P.v.d.A. voorstander van horizontale organisatie-opbouw ook op economisch gebied. De voor de hand liggende verklaring hiervan lijkt te zijn, dat de klassestrijdgedachte de socialisten in België tot een voorkeur voor tweepartijenopbouw op horizontale grondslag leidde, terwijl de solidariteitsgedachte de Belgische Katholieken tot de gedachte van een samenspel van alle betrokken belangengroepen bracht. Indien deze verklaring juist is, relativeert zij op nuttige wijze de betekenis van politieke tegenstellingen over horizontale of verticale opbouw van de p.b.o., zoals wij ten onzent in de jaren 1945 tot 1950 hebben aanschouwd. Men wordt dan geneigd dergelijke tegenstellingen meer te verklaren uit toevallige historische situaties, in casu het feit, dat het eerste voorontwerp voor een wettelijke regeling in Nederland, hetwelk hoofdzakelijk in een verticale organisatiebouw voorzag, van een socialistische minister afkomstig was. De ontwikkeling in ons land na 1950 heeft deze politieke tegenstellingen rondom de vraag horizontaal of verticaal dan ook doen verflauwen.

W. H. VERMOOTEN

ENKELE ASPECTEN VAN HET POLITIEK GEDRAG VAN DE BEVOLKING VAN AMSTERDAM

Het is niet mogelijk, binnen het raam van een tijdschriftartikel, de ontwikkeling van de politieke voorkeuren en het politieke gedrag van de bevolking van Amsterdam in volle omvang te behandelen. We beperken ons daarom tot een der belangrijkste aspecten ervan, nl. de sterke positie, die het communisme en de extremistische partijen in het algemeen hier nu al gedurende tientallen van jaren innemen.

Ter vergelijking en tot verheldering van het inzicht kan ons daarbij slechts één stad in Nederland helpen, nl. Rotterdam. De overige tien steden boven de 100.000 inwoners zijn immers als grote steden op slechts twee uitzonderingen na (Den Haag en Utrecht) zeer jong. Tot 1920 telde ons land slechts vier steden met meer dan 100.000 inwoners. Doch die twee andere steden (Den Haag en Utrecht) bezitten een zo volslagen ander karakter dan Amsterdam en Rotterdam, dat ook deze nauwelijks iets kunnen bijdragen bij het zoeken naar een verklaring.

Wij willen beginnen met het beschouwen van de volledige verkiezingspercentages van de Partij van de Arbeid en de Communistische Partij Nederland in Amsterdam en Rotterdam na de bevrijding.

	Amsterdam		Rotterdam	
	PvdA	CPN	PvdA	CPN
1946 (Tweede Kamer)	32,7	30,1	38,9	18,3
1946 (Provinciale Staten)	31,9	31,5	35,1	20,0
1946 (Gemeenteraad)	31,0	32,0	37,1	19,5
1948 (Tweede Kamer)	30,1	25,7	38,5	12,2
1949 (Gemeenteraad)	30,5	25,7	39,0	11,8
1950 (Provinciale Staten)	32,0	24,6	40,0	11,1
1952 (Tweede Kamer)	35,1	22,4	42,6	9,6
1953 (Gemeenteraad)	35,5	21,9	44,7	8,3
1954 (Provinciale Staten)	36,3	21,4	45,3	8,3

Alle statistieken in dit artikel werden welwillend ter beschikking gesteld door het Centraal Bureau voor de Statistiek in Den Haag.

Gelijk men ziet, is het verschil opvallend. Amsterdam heeft het na de bevrijding

zelfs eenmaal beleefd, dat de CPN de grootste politieke partij was, nl. bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1946. In Rotterdam daarentegen was het *hoogste* percentage van de CPN, nl. 20,0 bij de verkiezingen van de Prov. Staten in 1946, zelfs *lager* dan het *laagste* percentage dat de CPN in de naoorlogse jaren in Amsterdam ooit registreerde, nl. 21,4 bij de verkiezingen van de Prov. Staten in 1954.

Ook voltrok de teruggang van de CPN zich in Rotterdam veel sneller dan in Amsterdam. In Rotterdam was het percentage in 1954 nog slechts ⅔ van het hoogste, dat de CPN er ooit behaalde, in Amsterdam in datzelfde jaar nog ¾ van het hoogste.

Nu zou het kunnen zijn, dat deze verschillen een naoorlogs verschijnsel vormden. We willen daarom ook nog enige cijfers geven, betrekking hebbende op een vroegere periode. Daar de verkiezingsstatistiek pas sinds de invoering van het algemeen kiesrecht als een juiste weergave van de politieke inzichten der bevolking kan gelden, heeft het geen zin verder terug te gaan dan tot het jaar 1918. Toen vond in Nederland de eerste verkiezing onder algemeen kiesrecht voor mannen plaats; sinds 1921 oefenen ook de vrouwen het kiesrecht uit. Omstandigheden, die directe vergelijking met de verkiezingsuitslagen van na de bevrijding bemoeilijken, zijn in de eerste plaats het verschil in karakter als politieke partij tussen de SDAP en de PvdA en in de tweede plaats de aanwezigheid vóór 1940 van nog andere links-radicalistische partijen dan de Communistische Partij Holland. We noemen: het Revolutionair Arbeiders Comité, de Bond van Christen-Socialisten, de Socialistische Partij, de Onafhankelijk Socialistische Partij, de Revolutionair Socialistische Partij en de Revolutionair Socialistische Arbeiders Partij. Ten einde het cijfermateriaal niet al te overvloedig te doen zijn, beperken we ons tot de gegevens van de verkiezingen voor de Tweede Kamer tussen de beide wereldoorlogen in Amsterdam en Rotterdam.

De percentages van de uitgebrachte geldende stemmen op de SDAP en de links-radicalistische partijen bedroegen in die jaren:

Jaren	Amsterdam				Rotterdam			
	SDAP	Radicalistische partijen			SDAP	Radicalistische partijen		
		CPH	Overige	Totaal		CPH	Overige	Totaal
1918	27,0	11,4	3,6	15,0	43,4	3,7	1,9	5,6
1922	30,0	7,9	2,9	10,8	33,6	3,1	1,8	4,9
1925	37,2	4,6	2,8	7,4	38,0	1,7	2,9	4,6
1929	39,5	6,2	2,4	8,6	38,5	4,6	0,6	5,2
1933	31,1	10,1	6,4	16,5	33,9	4,6	4,1	8,7
1937	33,0	12,8	2,0	14,8	37,9	4,3	2,4	6,7

Ook vóór 1940 bestond derhalve de tegenstelling tussen Amsterdam en Rotterdam reeds, zij het, dat de positie van de SDAP in Amsterdam toen minder verschilde van die in Rotterdam dan na de bevrijding het geval was. Doch de aanhang van de links-

radicalistische partijen in Amsterdam was ook toen al percentsgewijze, doorgaans omstreeks tweemaal zo groot als in Rotterdam.

In Amsterdam hebben de links-radicalistische partijen na 1918 duidelijk twee grote sprongen vooruit gemaakt; de eerste na de economische crisis van 1929 en de tweede na de Tweede Wereldoorlog. In beide gevallen betekende dat voor Amsterdam ongeveer een verdubbeling: in 1929 8,6 % en in 1933 16,5 % in 1937 14,8 % en in 1946 32,0 %. De verschuivingen in Rotterdam waren in de crisisjaren minder groot, maar de sprong na de bevrijding was ook daar spectaculair: van 6,7 % in 1937 stegen de links-radicalistische partijen er toch tot 20,0 % in 1946.

Dit verschil in politiek gedrag tussen de bevolking van Amsterdam en die van Rotterdam heeft al vroeg de aandacht getrokken en maakt al geruime tijd onderwerp van discussie uit. Reeds in 1918 werd op verzoek van het partijbestuur der toenmalige SDAP door het Amsterdamse federatiebestuur een uitvoerige nota samengesteld naar aanleiding van de, voor de SDAP teleurstellende, verkiezingsuitslag voor de Tweede Kamer in Amsterdam in dat jaar in vergelijking met de uitslag in 1913. In 1913 behaalde de SDAP voor de Tweede Kamer in Amsterdam 38,7 % der uitgebrachte geldige stemmen, in 1918 slechts 27,0 %. In 1913 behaalde de communistische SDP in Amsterdam 0,5 % der uitgebrachte geldige stemmen, in 1918 de links-radicalistische partijen te zamen 15,0 %.

Gewezen wordt in deze nota op de Eerste Wereldoorlog en zijn gevolgen, het sluiten van een politieke godsvrede in 1917, het voteren van de mobilisatiekredieten, de levensmiddelenvoorziening en de staking aan de Artillerie-inrichtingen aan de Hembrug, maar als een der hoofdoorzaken van de ongunstige verkiezingsuitslag wordt opgegeven de samenstelling van de Amsterdamse beroepsbevolking. 'Amsterdam — zo lezen we — is nimmer overwegend een industriestad geweest. Het aantal geschoolde vakarbeiders is er verhoudingsgewijs klein tegenover het aantal arbeiders, dat in de haven en voor de handel ruw werk verricht. Bij deze laatste groepen der arbeidersbevolking bestond steeds een even hardnekkige als nijdige tegenstand tegen de moderne beweging. Deze tegenstand werd wel gevoeld bij de dagelijkse propaganda en bij algemene bewegingen als in 1903, echter niet bij de verkiezingen. Het gros der tegenstanders had het kiesrecht niet en voor zover zij het wel hadden, vonden zij geen partij en geen kandidaten, die hun aanstonden.' [1])

Deze karakteristiek van de Amsterdamse beroepsbevolking is bepaald onjuist. Als zovelen zijn de samenstellers van deze nota het slachtoffer geworden van het meer spectaculaire karakter van handel en verkeer in Amsterdam dan dat van de nijverheid. Al sedert het begin van deze eeuw is Amsterdam een industriestad en nog wel de grootste van ons land. De cijfers spreken hier een duidelijke taal.

Vanwege de plaatsruimte is de documentatie tot het allernoodzakelijkste beperkt. Voor meer gedetailleerde gegevens verwijzen we naar de genoemde literatuur, speciaal naar de verhandelingen van Fr. Leyden en H. Penseel.

---

[1]) P. Hoogland. Vijf en twintig jaren sociaal-democratie in de Hoofdstad. Amsterdam 1928, blz. 127.

Bedrijfstak	Amsterdam				
	1899	1909	1920	1930	1947
Nijverheid	79.806	96.691	118.995	132.161	139.650
Handel	31.702	40.358	51.577	71.206	60.359
Verkeer	17.887	29.379	44.471	49.036	47.320
Cred.-, b.-, verz.w.	3.618	7.198	16.180	15.599	15.936
Overige	43.303	53.313	68.041	72.429	78.289
Totaal	176.316	226.939	299.264	340.431	341.554

Bedrijfstak	Rotterdam				
	1899	1909	1920	1930	1947
Nijverheid	44.079	58.978	88.645	98.441	106.392
Handel	19.678	25.336	34.870	44.979	44.442
Verkeer	17.134	39.272	48.992	53.911	46.229
Cred.-, b.-, verz.w.	1.193	2.074	6.353	5.517	6.868
Overige	31.510	29.373	37.138	45.141	54.301
Totaal	113.594	155.033	215.998	247.989	258.212

Beroepsbevolking naar de bedrijfstakken in de periode 1899-1947.

Beroepsbevolking naar bedrijfstakken in % van de totale beroepsbevolking:

Bedrijfstak	Amsterdam				
	1899	1909	1920	1930	1947
Nijverheid	45,3	42,6	39,8	38,8	40,9
Handel	18,0	17,8	17,2	20,9	17,7
Verkeer	10,1	12,9	14,9	14,4	13,8
Crediet-, bank-, verz.-wezen	2,1	3,2	5,4	4,6	4,7
Overige	24,5	23,5	22,7	21,3	22,9

Bedrijfstak	Rotterdam				
	1899	1909	1920	1930	1947
Nijverheid	38,8	38,1	41,1	39,8	41,2
Handel	17,3	16,3	16,1	18,1	17,2
Verkeer	15,1	25,4	22,7	21,7	17,9
Crediet-, bank-, verz.-wezen	1,1	1,3	2,9	2,2	2,7
Overige	27,7	18,9	17,2	18,2	21,0

Gelijk men ziet, was in 1899 de situatie in Amsterdam al zo, dat slechts 28,1 % van de beroepsbevolkig van handel en verkeer leefde tegen 45,3 % van de nijverheid, ook al zijn we ons ervan bewust, dat onder de nijverheid tevens het ambacht en de bouwvakken zijn begrepen. Al valt na 1899 een kleine relatieve teruggang van de industrie in Amsterdam te constateren en tot 1930 een kleine relatieve vooruitgang van handel en verkeer, na 1930 was de ontwikkeling weer een omgekeerde. In Rotterdam daarentegen domineren handel en verkeer t.o.v. de industrie veel sterker dan in Amsterdam; in 1909 zijn ze te zamen zelfs belangrijker dan de nijverheid, in 1930 staan ze gelijk en in de overige teljaren liggen ze er maar weinig beneden. Vergelijken we de absolute getallen, dan zien we, dat de aantallen personen, in de verkeerssector werkzaam, na 1909 in Rotterdam aanzienlijk hoger liggen dan in Amsterdam, uiteraard met uitzondering van 1947, omdat het herstel van het Rotterdamse verkeer zich langzamer voltrok dan het Amsterdamse door zijn grotere afhankelijkheid van het Duitse achterland. De totale aantallen arbeiders, die in de haven en voor de handel ruw werk verrichten, zullen daardoor elkaar in Amsterdam en Rotterdam niet veel ontlopen hebben, ook al liggen de absolute getallen van degenen, die in de handel een bestaan vinden in Amsterdam hoger dan in Rotterdam.

Evenmin is de bewering aanvaardbaar, dat het aantal *geschoolde* vakarbeiders in Amsterdam kleiner zou zijn dan in Rotterdam. Helaas ontbreken te dien aanzien statistische gegevens, gelijk ons bij navraag bij het CBS bleek, maar het percentage van de *geschoolde* vakarbeiders ligt in Amsterdam stellig hoger dan in Rotterdam, gezien de veel grotere aantallen *industrie-arbeiders* in Amsterdam, onder wie het percentage geschoolden toch altijd veel groter is dan onder de havenarbeiders. Expliciet zeggen ook de beide Boumans in hun boek *'De groei van de grote werkstad'*: 'Rotterdam was geen stad met een brede laag van geschoolde arbeiders. Het is dan ook verwonderlijk, dat de opkomende industrie er in geslaagd is, voldoende bekwame werkkrachten aan te trekken."[2]).

Achten wij deze verklaring dus niet bevredigend, hetzelfde geldt voor de verklaring van Fr. Leyden in een artikel in het tijdschrift *Mens en Maatschappij* van 1934. Deze zoekt de verklaring van het sterke radicalisme onder de Amsterdamse bevolking in de maatschappelijke nood. 'Uit de verspreiding van de CPH in Amsterdam – aldus deze auteur – blijkt duidelijk, dat haar aanhangers in het algemeen op een veel lager maatschappelijk peil staan dan die der SDAP. Het zijn de 'proletarische' buurten i.e.z. in tegenstelling tot de wijken der kleine burgerij, waar een groot gedeelte van de SDAP-kiezers woont. In sommige gedeelten van de nieuwe buitenwijken (b.v. de Indische buurt) en van de omgeving der havens (Oosterdok) zijn beide partijen vrij sterk vertegenwoordigd, maar de eigenlijk proletarische buurt van de Jordaan is toch overwegend communistisch, terwijl de SDAP-concentraties in de oude stad in 't algemeen op een allesbehalve proletarische bevolking berusten. [3])

---

[2]) P. J. en W. H. Bouman. De groei van de grote werkstad. Een studie over de bevolking van Rotterdam. Assen 1952, blz. 47.

[3]) Fr. Leyden. Verkiezingsgeografie van Amsterdam. Mensch en Maatschappij 1934, blz. 115.

Natuurlijk ontkent niemand, dat er verband bestaat tussen maatschappelijke nood en radicalistische gezindheid, maar de laatste verklaring voor de *uitzonderlijke* omvang van het links-radicalisme in Amsterdam kan het toch niet zijn. Dan had de auteur moeten aantonen, dat het percentage der bewoners beneden een bepaald welstandsniveau in Amsterdam veel hoger ligt dan in Rotterdam.

De laatste, mij bekende, pogingen, een verklaring te geven van het omvangrijke radicalisme onder de bevolking van Amsterdam, zijn te vinden in twee niet gepubliceerde verhandelingen, de een, getiteld *Het radicalisme onder de Amsterdamse arbeiders* (van H. Penseel), de ander *De industriële revolutie op de Oostelijke Eilanden en het Funen en haar gevolgen in politiek opzicht* (van mej. F. van den Burg), beide daterend van na 1950.

In de verhandeling van Penseel is veel te waarderen, maar in zijn conclusies stelt ook hij weer teleur. Ter verklaring van de hoge stemmenpercentages der radicalistische partijen in Amsterdam noemt hij allereerst de economische nood. Uitdrukkelijk zegt hij: 'Economische nood is een van de hoofdoorzaken van het radicalisme, daaraan valt niet te twijfelen.' Des te merkwaardiger is deze conclusie, omdat hij zelf enkele regels verder constateert, dat bij het afnemen van de nood der economische depressie na 1937 het radicalisme in Amsterdam *niet* in invloed bleek te zijn achteruitgegaan. In de tweede plaats schrijft Penseel een radicaliserende invloed toe aan de wereldoorlog 'en wel in nog sterker mate'? Toch zegt hij enkele bladzijden verder, dat de eerste wereldoorlog niet veel meer dan een conjunctuurtoename van het radicalisme heeft veroorzaakt, welke toename verdween tegelijk met de bijzondere omstandigheden. Verder meent hij, dat na de tweede wereldoorlog het radicalisme onder de Amsterdamse bevolking *niet* is toegenomen, ondanks het toegenomen stemmencijfer der CPN. Deze contradictie verklaart hij uit de ontwikkeling van de politieke partijen. Voor de afvalligheid der SDAP-kiezers in de dertiger jaren ziet hij als oorzaken: De toename van het conjunctuurradicalisme door de ongekend hevige economische crisis en de ontwikkeling van de SDAP van arbeiderspartij tot volkspartij. Dit laatste was volgens hem in strijd met de gevoelens, die ook onder het politiek onverschillige, weinig radicalistische deel van de arbeiders leefden. Aan de andere kant was er de tactiekverandering van de communisten: het overgaan tot de eenheidsfronttactiek, een tactiek, die wonderwel in overeenstemming was met de mentaliteit der arbeiders. Dit laatste element werkte vooral sterk in de oorlogstijd, toen het communisme door het bondgenootschap met de Sowjet-Unie en door de actieve rol van de communisten in het verzet een goodwill verkreeg in praktisch alle kringen der bevolking. Na de bevrijding werd de SDAP opgeheven en organiseerde het democratische socialisme zich opnieuw in de Partij van de Arbeid. Volgens Penseel beschouwden de arbeiders deze niet meer als arbeiderspartij. De keus, waarvoor zij zich bij de verkiezingen nu gesteld zagen, was niet meer die tussen radicalistische arbeiderspartij of reformistische arbeiderspartij, maar tussen radicalistische arbeiderspartij of burgerlijke hervormingspartij. Zij kozen de CPN, niet omdat zij communistisch was, maar omdat zij een arbeiderspartij was.

De beschouwingen van mej. Van den Burg lopen hier goeddeels mee parallel. Als oorzaken van de relatief grote aanhang van de CPN in Amsterdam na de eerste wereldoorlog beschouwt zij:

1. De beïnvloeding van de arbeidersmassa door Domela Nieuwenhuis – mede via hem grote invloed van het anarchisme en syndicalisme – en mede hierdoor afkeer van de SDAP.
2. Het zich uitspreken van de CPH, die al goodwill had verkregen tijdens de eerste wereldoorlog, voor het NAS, waardoor zij ook de syndicalistische stemmen op zich verenigde.
3. De invloed van de eerste wereldoorlog.
4. De invloed van de Russische revolutie.

De nieuwe sterke stijging van het aantal communistische stemmen in Amsterdam na de bevrijding verklaart mej. Van den Burg uit de volgende factoren:
1. De radicaliserende werking van de tweede wereldoorlog.
2. De goodwill, welke Rusland bij de Nederlandse bevolking tijdens deze oorlog had verworven.
3. De goodwill, welke de illegale *Waarheid* en het gedrag der communisten tijdens deze oorlog hadden gekweekt.
4. Het feit, dat de Partij van de Arbeid brak met de leer van de klassenstrijd en zich openstelde voor gelovige protestanten en katholieken.

Ons bezwaar tegen de beschouwingen zowel van Penseel als van mej. Van den Burg is, dat zij langs de kern van het probleem heengaan. Deze is: het zo sterk afwijkende politieke gedrag van de bevolking van Amsterdam. Wanneer Penseel wijst op de invloed van de economische nood, dan kan men toch niet voorbijgaan aan het feit, dat de economische crisis in de dertiger jaren Rotterdam zeker zo ernstig teisterde als Amsterdam en toch was de radicaliserende werking ervan in Rotterdam veel geringer gelijk uit de verkiezingscijfers blijkt. En als we de andere factoren nagaan, die de auteurs noemen: de invloed van de beide wereldoorlogen, van de Russische revolutie, van de goodwill, welke Rusland en de communisten verwierven gedurende de tweede wereldoorlog en van het gewijzigde karakter van de Partij van de Arbeid in vergelijking met dat van de SDAP, dan blijft in verband met het probleem, dat ons bezighoudt, de vraag over: Waarom hadden al deze gebeurtenissen en omstandigheden, die zonder uitzondering het gehele Nederlandse volk beïnvloed hebben, in Amsterdam zulk een gans andere uitwerking dan in de andere grote steden van ons land?

Het zij – om alle misverstand uit te sluiten – nog eens nadrukkelijk gezegd: Wij ontkennen geen moment de betekenis van alle genoemde factoren in hun meerdere of mindere belangrijkheid ten aanzien van de groei van het politieke radicalisme *in het algemeen*, maar wij zijn van mening, dat zij ontoereikend zijn ter verklaring van de buitensporige omvang van het politieke radicalisme in Amsterdam. Anderzijds pretenderen wij niet hier het verlossende woord te spreken. Maar misschien kan de benadering van het probleem, die wij hier beproeven, het nader tot zijn oplossing brengen.

Welnu, wij menen, dat het politieke radicalisme, dat zo kenmerkend is voor een groot deel der Amsterdamse bevolking, allereerst een kwestie is van mentaliteit. Nu behoort de term mentaliteit tot dezulke, waarvan de inhoud nog weinig vaststaat en

dus is een nadere omschrijving wel gewenst. We willen ons in dezen aansluiten bij J. P. Kruyt, die het volgende onderscheid maakt tussen mentaliteit en karakter. [4]) Bij karakter denkt men aan de bouw (structuur) van de menselijke psyche, dus aan de wijze, waarop het individu denkt, voelt en wil, maar niet aan wat er gedacht, gevoeld en gewild wordt. Bij mentaliteit echter gaat het niet alleen om de bouw van de menselijke psyche, maar ook omvattingen, sentimenten, gewoonten, 'houdingen' (de 'attitudes' van sommige Amerikaanse sociologen), m.a.w. ook om een deel van de inhoud van het denken, voelen en willen: de sympathie of antipathie voor bepaalde maatschappelijke stelsels, de gezindheid jegens verschillende politieke partijen, jegens kerk, godsdienst, natie, enz. In het dagelijks leven is men meestal minder conscientieus in het hanteren van de termen karakter en mentaliteit en gebruikt men ze vaak voor en door elkaar.

Nu heeft o.m. Henri Polak zich gewaagd aan een 'karakterschets' van de Amsterdammers[5]). Hij is van oordeel, dat het oude bewustzijn van burger te zijn van een machtige stad met zich heeft gebracht een gevoel van onafhankelijkheid, van vrijgevochten-zijn, vaak tot ongebondenheid toe. En als een uitvloeisel van die onafhankelijkheidszin beschouwt hij de neiging in de volksklasse tot verzet tegen de overheid. [6]) H. Brugmans maakt een opmerking in dezelfde geest, maar drukt zich nog sterker uit[7]): Hij is van mening, dat het Amsterdamse volk in zijn karakter een sterk anarchistische inslag heeft; het bezit een drang naar vrijheid — zegt hij — die zich zelfs tegen eenvoudige politiemaatregelen verzet. Daardoor leeft een groot deel der bevolking op permanente voet van oorlog met de gestelde machten. Oproeren zijn vrij veelvuldig in de geschiedenis van Amsterdam, opstootjes en relletjes komen haast periodiek voor. Te denken is hier o.m. aan het aansprekersoproer en het optreden van de Bijltjes in de 18e eeuw, het oproer tegen de afschaffing van de kermis, het palingoproer in 1886, de relletjes tijdens de eerste wereldoorlog, het oproer in 1935, enz. En wonderwel sluit een uitlating van drie mannen, die de Amsterdammers wel heel goed kennen, daarbij aan. Naar aanleiding van een uittreding van een groep leden uit de SDAP in 1932 schrijven P. Hoogland, Ed. Polak en C. Woudenberg: 'Het was toen, als altijd te voren: Iedere hang naar extra-radicalisme, alles, wat sentimenten loswoelt, alles, wat tot bewogenheid aanleiding geeft in de socialistische beweging, veroorzaakt in Amsterdam de meeste deining.' [8])

Deze mentaliteit van grote groepen der Amsterdamse bevolking maakt, dat zij feller reageren op dezelfde gebeurtenissen en omstandigheden, moeilijker in het gareel lopen en sneller in beweging en in verzet komen. Wij zijn van mening, dat in deze

---

[4]) J. P. Kruyt. Mentaliteitsverschillen in ons volk in verband met godsdienstige verschillen. Mensch en Maatschappij 1943, blz. 2.

[5]) Henri Polak. De Amsterdammers, in P. J. Meertens en A. de Vries. De Nederlandse volkskarakters. Kampen 1938, blz. 192—204.

[6]) H. Polak, l.c. blz. 196 en 202.

[7]) H. Brugmans. De geschiedenis van Amsterdam. Het nieuwe Amsterdam van 1795 tot den tegenwoordigen tijd. Amsterdam 1925, blz. 244.

[8]) P. Hoogland, Ed. Polak en C. Woudenberg. Vijftig jaren democratisch socialisme in de Hoofdstad, een boekje, dat binnenkort gaat verschijnen en waarvan ik het manuscript mocht inzien.

mentaliteit een belangrijk uitgangspunt is te vinden ter verklaring van het, van de Rotterdamse bevolking zo afwijkende, politieke gedrag.

Henri Polak legt verband, zo we zagen, tussen deze mentaliteit en het oude bewustzijn der Amsterdammers, burger te zijn van een machtige stad. Een meer bevredigende verklaring voor deze mentaliteit is naar ons inzicht allereerst te vinden in het feit, dat de bevolking van Amsterdam veel langer en veel intenser het proces der urbanisering heeft ondergaan dan die van welke grote stad van ons land ook. Amsterdam is de enige stad in ons land met een oud proletariaat van grote omvang. Reeds in het midden van de 17e eeuw telde Amsterdam omstreeks 200.000 inwoners. Leiden was toen de tweede stad der Republiek met ± 70.000 inwoners en Rotterdam de derde met nauwelijks 50.000 inwoners.

Volmaakt verschillend is de groei van Amsterdam en Rotterdam geweest. Die van Amsterdam was een zeer geleidelijke, die van Rotterdam een stormachtige. Voor zover de statistiek ons helpen kan – en dat is sedert 1830 – waren de bevolkingscijfers:

Jaren	Absolute cijfers		Index-cijfers					
			1830 = 100			1899 = 100		
	A'dam	R'dam	A'dam	R'dam	Nederl.	A'dam	R'dam	Nederl.
1- 1-1830	202.364	72.294	100	100	100	—	—	—
1- 1-1840	211.349	78.098	104	108	109	—	—	—
19-11-1849	224.035	90.073	111	125	117	—	—	—
31-12-1859	243.304	106.122	120	147	127	—	—	—
1-12-1869	264.694	116.232	131	161	137	—	—	—
31-12-1879	317.011	148.102	157	205	154	—	—	—
31-12-1889	408.061	201.858	202	279	173	—	—	—
31-12-1899	510.853	318.507	252	441	195	100	100	100
31-12-1909	566.131	417.989	280	578	224	111	131	116
31-12-1920	647.427	516.271	320	714	263	127	162	134
31-12-1930	757.386	586.952	374	812	304	148	184	155
31-12-1940	803.073	588.999	397	815	341	157	185	174
31- 5-1947	803.847	646.248	397	894	368	157	203	188
31-12-1950	845.266	684.658	418	947	390	165	215	199

Rotterdam telde dus pas in 1859 100.000 inwoners en eerst in 1889 200.000 inwoners. Als grote stad is het dus wel heel jong. De geestelijke gevolgen van het urbaniseringsproces zullen zich derhalve in Amsterdam veel en veel duidelijker manifesteren dan in Rotterdam, waar het proces der verstedelijking veel minder ver is voortgeschreden. Zo is er bij grote groepen van de Amsterdamse bevolking een grote mate van onverschilligheid te constateren voor alle vormen van georganiseerd geestelijk leven, ja een afkeer van geestelijke inspanning, zegt Hilda Verwey-Jonker. [9]) Dit is natuurlijk moeilijk te verifiëren aan de hand van exacte gegevens, omdat men daarbij niet kan volstaan met statistische gegevens betreffende het schouwburg- en concertbezoek, maar ook over gegevens zou moeten kunnen beschikken aangaande de vrije-tijdsbesteding in het algemeen.

---

[9]) H. Verwey-Jonker. De sociale wortels van het socialisme in Nederland. Socialisme en Democratie 1950, blz. 524.

Wat echter wel statistisch vastligt, is de mate van onkerkelijkheid der bevolking. Welnu, in geen enkele grote stad van ons land is de onkerkelijkheid zo groot als in Amsterdam. In 1947 gaf 45 % der bevolking te kennen niet meer tot enig kerkgenootschap te behoren (in Rotterdam 31 %, in Nederland 17 %) en daarbij bleek tevens, dat de onkerkelijkheid in de jongere leeftijdsgroepen groter was dan in de oudere. Gezien dit feit, is ook de grote invloed in Amsterdam van de agitatorische atheïst Domela Nieuwenhuis begrijpelijk.

Behalve van religieus nihilisme is er ook bij grote groepen van de Amsterdamse bevolking sprake van politiek en sociaal nihilisme, d.i. van een levenshouding, waarbij men, vol wrok tegen staat en maatschappij, iedere verantwoordelijkheid daarvoor afwijst. [10]) Het anarchisme, dat zich uit principe onthoudt van elke deelname aan de politieke werkzaamheid, is dus slechts een der verschijningsvormen van dit nihilisme. Is het ook niet tekenend, dat bij de laatste volkstelling van de beroepsbevolking in Amsterdam 68,5 % niet georganiseerd was? En van de wel-georganiseerden gaf een belangrijk deel de voorkeur aan een links-radicalistische organisatie. Ook dat is niet van vandaag of gisteren. Tussen de beide wereldoorlogen maakte in Amsterdam in de vakbeweging het NAS, waarin een anarchistische gedachtenwereld samenkwam met een syndicalistische, zich breed, na de bevrijding is het de EVC. In Rotterdam had het NVV zowel vóór als na de tweede wereldoorlog altijd veel en veel meer aanhang dan in Amsterdam, ook onder havenarbeiders.

De huidige verdeling van de georganiseerden over de verschillende vakcentrales in procenten is onbekend, daar de EVC de laatste jaren geen opgaven meer verstrekt van haar ledentallen. In 1948 en in 1954 was de situatie in de beide grote steden aldus:

Vakcentrales	Amsterdam			Rotterdam		
	Absoluut 1948	%	Absoluut 1954	Absoluut 1948	%	Absoluut 1954
Ned. Verb. van Vakv. (NVV).	29.674	25,4	46.410	36.793	44,7	48.438
Eenheidsvakcentrale (EVC) ..	56.804	48,6	—	21.731	26,4	—
Chr. Nat. Vakv. (CNV).....	6.403	5,5	10.204	8.603	10,4	13.061
Kath. Arb. Bew. (KAB)	9.789	8,4	14.684	7.237	8,8	10.366
Ned. Vakcentrale (NVC).....	297	0,2	—	128	0,2	—
Niet bij een vakcentr. aangesl.	13.879	11,9	—	7.814	9,5	—
Totaal aantal georganiseerden	116.846	100,0	—	82.306	100,0	—

Drs A. Kaan, die door zijn werkkring veelzijdig contact heeft met de Amsterdamse arbeiders, zegt ten aanzien van de 68,5% niet-georganiseerde beroepsbeoefenaren, dat het eigenlijke probleem niet zozeer schuilt in de asocialen, maar in de grote massa der arbeiders, die voor het oog als brave burgers naast en met ons leven zonder zich veel rekenschap te geven van het waarom van het dagelijks gebeuren, wier leven zich afspeelt tussen het geïllustreerde weekblad en de Bonte Dinsdagavondtrein, tussen de boterham met hagelslag en de huiselijke koffiepot en tussen het vorige en het

[10]) W. Banning. Moderne maatschappijproblemen. Haarlem 1953, blz. 60.

volgende kind. Ze doen rustig hun werk, ze drinken hun biertje en betalen op tijd hun belasting, terwijl hun verenigingsleven zich beperkt tot het lidmaatschap van voetbal- en klaverjasclub of viscollege. [11]) Het is jammer, dat de auteur zijn gegevens beperkt tot Amsterdam. Vergelijking met Rotterdam had ze zeker veel meer reliëf gegeven.

De uiteenlopende mentaliteit van de bevolking van Amsterdam en Rotterdam vindt echter stellig in de tweede plaats zijn verklaring in de uiteenlopende herkomst van de immigranten gedurende de laatste eeuw. Helaas zijn we daaromtrent slecht geïnformeerd, maar voldoende voor het trekken van voorzichtige conclusies. Het bureau van Statistiek der gemeente Amsterdam onderscheidt bij de binnenlandse migratie slechts vestiging uit Noord-Holland en uit overig Nederland. [12]) Deze bedroeg in de

Periode	Vanuit N.-Holland	Vanuit overig Nederl.	Periode	Vanuit N.-Holland	Vanuit overig Nederl.
	%	%		%	%
1861-1869	36,4	63,6	1911-1915	40,9	59,1
1870-1879	40,6	59,4	1916-1920	37,0	63,0
1880-1889	43,8	56,2	1921-1925	35,9	64,1
1890-1899	43,5	56,5	1926-1930	38,7	61,3
1900-1904	38,2	61,8	1931-1934	40,6	59,4
1905-1909	41,7	58,3			

Zo tussen de 35 en 40 % van de immigranten in Amsterdam kwam dus in deze periode uit Noord-Holland. Welnu, in mentaliteit zijn de Noordhollanders sterk verwant aan de Amsterdammers. [13]) De grote meerderheid der Hervormden is er vrijzinnig, terwijl Noord-Holland ook de meest onkerkelijke provincie van ons land is. De Noordhollanders heten verder meer vatbaar voor verstandelijke dan voor gevoelsmotieven, terwijl activiteit, nuchterheid en vrijheidsliefde hun meest karakteristieke eigenschappen worden genoemd.

Daarnaast is er in Amsterdam ook een niet onbelangrijke immigratie van Friezen geweest. Bij de volkstelling van 1947 werd vastgesteld, dat van de bevolking van Amsterdam 17.654 personen in Friesland geboren waren (tegen 66.269 in Noord-Holland), d.i. 7,6 % van de inwoners van Amsterdam, die in een andere gemeente van ons land dan Amsterdam geboren waren. Van de kinderen dezer Friezen is, voorzover zij gehuwd zijn, een belangrijk deel in Amsterdam geboren. Verder wonen er uiteraard velen in Amsterdam, wier ouders of grootouders in Friesland geboren waren, maar welke laatsten in 1947 al waren overleden. Dr. W. Kok, de directeur der

---

[11]) A. Kaan. De 'maatschappelijk ongrijpbaren' in de grote stad. Socialisme en Democratie 1950, blz. 612 en 617.

[12]) Statistische Mededelingen van het Bureau van Statistiek der gemeente Amsterdam No. 103, blz. 613.

[13]) J. P. Kruyt. De Noordhollanders, en P. J. Meertens en A. de Vries. De Nederlandse volkskarakters. Kampen 1938, blz. 191.

Fryske Akademy deelde mij mede, dat in Amsterdam momenteel nog wel 30.000 mensen Fries spreken en zeker 70.000 het nog verstaan. Op de Friese dagen, van 6-11 februari 1956 in Amsterdam gehouden, werd het getal van 90.000 Friezen, in Amsterdam wonende, genoemd, maar daarbij is het natuurlijk de vraag, hoeveel generaties men ingekomenen uit Friesland in Amsterdam nog tot Friezen rekent. In ieder geval is De Vries de meest voorkomende achternaam in Amsterdam!

Welnu, van de Friezen constateert M. Litten, dat zij een sterke neiging tot radicalisme bezitten, gepaard gaande met een grote zelfstandigheid en hij sluit zich aan bij de mening, dat de Friezen in de loop van hun historie altijd de zijde van de strijdlustigste partij hebben gekozen. Ook nergens eerder dan in Friesland trad de onkerkelijkheid als massaverschijnsel op. [14])

Stellen we nu daartegenover de immigratie in Rotterdam. [15]) Naar steekproeven uit de kiezerslijsten van 1919 waren van 10.000 gecontroleerde namen 5331 personen in Nederland buiten Rotterdam geboren en daarvan waren afkomstig van:

het platteland van het vasteland van Zuid-Holland	14,4%
de Zuidhollandse eilanden buiten Dordrecht	11,8%
de randgemeenten van Rotterdam	9,6%
Noord-Brabant	9,5%
Zeeland	8,7%
Totaal	54,0%

Men ziet, hoe belangrijk het plattelandse element onder de Rotterdamse immigranten is, terwijl de bevolking van de gebieden van herkomst bovendien een volmaakt andere mentaliteit bezit dan de Noordhollanders en de Friezen. Zij is minder individualistisch en meer behoudend ingesteld dan dezen, verder rechtzinnig protestant voor wat het Zuidhollandse en Zeeuwse gebied betreft en overwegend rooms katholiek wat Brabant aangaat. Volkomen daarbij aansluitend zijn de wrange opmerkingen van de communist W. van Ravesteyn, als hij eerst naar aanleiding van de uitslag van de Tweede-Kamerverkiezingen van 1918 in Amsterdam zegt: 'Ook kon het bij enig nadenken moeilijk een troost voor de SDAP zijn, dat zij in de tweede stad des lands, in wat wel eens het grote Brabantse dorp wordt genoemd, met haar over het algemeen veel onontwikkelder bevolking, alle andere partijen verre de baas was geworden' en naar aanleiding van de uitslag der gemeenteraadsverkiezingen in 1919 schrijft: 'Rotterdam bracht Van Ravesteyn als eerste communist in de raad van de tweede, maar achterlijkste stad des lands.' [16])

Het is duidelijk, dat de Noordhollandse en Friese immigranten het radicale element onder de bevolking van Amsterdam aanzienlijk hebben versterkt, terwijl de talrijke Zuidhollandse, Zeeuwse en Brabantse immigranten de Rotterdamse mentaliteit dusdanig hebben beïnvloed, dat de beide Boumans kunnen constateren, dat de Rotter-

---

[14]) M. Litten. De geografische verdeeling der politieke partijen in Nederland voor den (eersten) Wereldoorlog. Mensch en Maatschappij 1936, blz. 50 en 126.

[15]) P. J. en W. H. Bouman, l.c. blz. 133.

[16]) W. van Ravesteyn. De wording van het communisme in Nederland 1907-1925. Amsterdam 1948, blz. 180 en 200.

dammers een agrarische inslag bezitten en een afkeer van uitersten aan den dag leggen, o.a. op politiek gebied. [17])

In dit verband zou ik met grote aarzeling nog een mogelijkheid willen opperen, waardoor de mentaliteit van de Amsterdammers in radicalistische richting beïnvloed zou kunnen zijn. Eeuwenlang hebben vanwege de betrekkelijk grote verdraagzaamheid, die hier heerste, talrijke vluchtelingen met afwijkende godsdienstige, wijsgerige en politieke denkbeelden zich in ons land gevestigd, en met name in de metropool Amsterdam. Zij hebben niet alleen het geestelijk klimaat der stad mede bepaald, maar ook het hunne bijgedragen tot de vorming en vervorming van het Amsterdamse volkskarakter. Waar bovendien handel en scheepvaart de Amsterdammers in aanraking brachten met allerlei vreemde volken, waardoor hun blik werd verruimd en hun opvattingen verbreed, behoort het zeker niet tot de ondenkbaarheden, dat daardoor de kritische instelling van kleinere of grotere groepen der bevolking aanzienlijk werd versterkt, een instelling, die mede bevorderlijk kan zijn geweest voor de groei van een radicalistische gezindheid. [18])

Wij hebben dus getracht aannemelijk te maken, dat de uitzonderlijke omvang van het hedendaagse politieke extremisme in Amsterdam allereerst moet worden gezien als uiting van een bepaalde mentaliteit bij grote groepen der bevolking en dat deze mentaliteit eensdeels te verklaren is uit de lange duur van het urbaniseringsproces, anderdeels uit de geaardheid van de binnengekomen immigranten. Geenszins willen we beweren, dat daarmede nu alles gezegd is. Stellig zijn er nog andere oorzaken werkzaam geweest. Om niet al te uitvoerig te worden, willen we kort nog op enkele bijzondere omstandigheden in Amsterdam wijzen, die mede hebben kunnen bijdragen tot de groei van het politieke radicalisme in de hoofdstad.

In de eerste plaats heeft de ouderdom van Amsterdam als grote stad meegebracht, dat de sociale tegenstellingen er in de 19e en het begin van deze eeuw veel groter waren dan in Rotterdam. Heel lang is in de leidende kringen in Amsterdam de regentengeest blijven voortleven. H. P. G. Quack vertelt, hoe de maatschappelijke situatie een honderd jaar geleden in Amsterdam nog was: 'Geheel het leven bewoog zich in vrij afgesloten maatschappelijke kringen. Het eigenaardige kenmerk was wel dit, dat in de koopstad Amsterdam handelsgeluk en geldtrots, alleen en onverzeld, zich nergens op de eerste plaats konden doen gelden. Daarvoor waren traditie en relatiën van vroeger nodig. Het kostte moeite door fortuin of aanhuwelijking van de ene kring in de andere te komen. Men zorgde met milde beurs voor de armen, doch zou ten hoogste verbaasd zijn geweest, zo iemand had durven beweren, dat die armen enig recht op levensonderhoud of arbeid konden doen gelden.' [19])

In het zoveel kleinere Rotterdam daarentegen was de bovenlaag van economisch en politiek toonaangevende families in de 19e eeuw veel geringer van omvang en bij de stormachtige groei van de stad kwamen er talloze nieuwelingen in deze bovenlaag, vaak van nederige afkomst en van buitenaf en het was daardoor, dat de oude echt-Rotterdamse oligarchie snel terrein verloor. [20]) Aan de onderlinge verhoudingen tussen

---

17) P. J. en W. H. Bouman, l.c. blz. 109-110.

18 Vergelijk Henri Polak, l.c. blz. 193.

19) H. P. G. Quack. Beelden en groepen. Amsterdam 1892, blz. 337.

20) P. J. en W. H. Bouman, l.c. blz. 40-41.

hoog en laag kon dit niet anders dan ten goede komen. In Amsterdam echter heeft het meer moeite gekost de gevestigde macht van de bankiers-, reders- en koopmansgeslachten te breken en zeker heeft dit bijgedragen tot een versterking van de radicalistische gezindheid van de arbeidersklasse.

In de tweede plaats is waarschijnlijk wel het feit van invloed geweest, dat in Amsterdam, eerder dan in andere steden, de heterogene sociale samenstelling van de verschillende buurten plaats maakte voor een meer homogene. 'Buurten als die van het Vondelpark en Museum zijn zo sterk bezet door de meer gegoede en meer ontwikkelde bewoners, dat de arbeiders er nog niet voor ⅙ van hun stedelijk percentage vertegenwoordigd zijn. Hetzelfde geldt voor de Stadionweg. Aan de andere kant zijn grote delen van de stad zo uitgesproken arbeiderswijken, dat de intellectuelen en de middenstand er nog slechts in geringe mate vertegenwoordigd zijn.' [21]) Voorbeelden ervan zijn b.v. de Oostelijke Eilanden, de meeste buurten in Noord, oud-Oost, de Spaarndammerbuurt, enz. En we moeten constateren, dat deze sociaal zo sterk uiteenlopende stadsgedeelten thans een eigen en van elkaar vervreemd bestaan leiden.

Nu neemt volgens Tingsten de gebondenheid van een bepaalde groep aan de partij, die deze groep het meest verwant is, toe naarmate de relatieve kracht van die groep in het desbetreffende gebied groter is. In arbeidersbuurten stemmen de arbeiders meer homogeen dan de arbeiders, wonende in sociaal meer gedifferentieerde buurten. De geleding van Amsterdam in buurten met een sociaal vrij gelijksoortige bevolking heeft dus stellig bijgedragen tot de handhaving van de sterke positie van de CPN, nl. door de sterke concentratie van haar aanhang in bepaalde buurten. [22])

In dit verband is misschien ook nog betekenis toe te kennen aan de hoogbouw. In geen stad van Nederland toch is de hoogbouw met vier woonlagen — in de oude arbeidersbuurten met voor- en achterwoningen — met gemeenschappelijke trap zo vroeg en zo algemeen toegepast als in Amsterdam. Deze wijze van wonen bracht noodgedwongen veel onderling contact tussen de gezinnen met zich, hetgeen waarschijnlijk de druk van de politieke opinie in de buurt heeft vergroot.

In de derde plaats heeft tot de relatieve groei van het communisme in Amsterdam na de bevrijding ook bijgedragen het verlies van de Joodse bevolkingsgroep ten gevolge van de nazi-terreur. Aan de hand van statistisch en kartografisch materiaal constateerde Fr. Leyden in zijn reeds eerder geciteerde artikel van 1934: 'Een bijzonder merkwaardig en typisch verschijnsel in Amsterdam is de overeenstemming tussen de verspreiding der Joden en die der SDAP in de oude stad. Daarentegen bestaat even duidelijk géén samenhang tussen de verspreiding der Joden en die der communisten in Amsterdam.' [23]) Nu woonden er in 1930 ruim 65.000 Joden in Amsterdam, d.w.z. voor zover zij tot een Israëlitisch kerkgenootschap behoorden (hun werkelijke aantal was dus groter); in 1947 was dit aantal geslonken tot omstreeks 5000. Vermoedelijk zijn in totaal 74.000 Joodse Amsterdammers om het leven gekomen

---

[21]) Katholiek Amsterdam, een schets van zijn kerkelijke en sociale ontwikkeling. Amsterdam 1954, blz. 87.

[22]) De ontwikkeling en verspreiding van politieke voorkeuren en hun betekenis voor de PvdA. Amsterdam 1951, blz. 80 en 53, rapport van de dr. Wiardi Beckman Stichting (niet in de handel).

[23]) Fr. Leyden, l.c. blz. 115.

tijdens de Tweede Wereldoorlog. [24]) Het is duidelijk, dat dit tragische verlies, politiek gesproken, vooral ten nadele van de Partij van de Arbeid is gekomen, al moeten we hier onmiddellijk aan toevoegen, dat tal van communistische leiders van vóór 1940 van Joodsen huize waren en dat dus ook een, zij het kleine, groep van Joden revolutionerend op de Amsterdamse bevolking heeft ingewerkt.

Ten slotte vraagt nog één punt de aandacht en wel de grotere perseverantie van het linkse extremisme in Amsterdam na de Tweede Wereldoorlog, vergeleken met dat in Rotterdam. Gelijk we zagen, liep het percentage der CPN in de tien jaren na de bevrijding in Rotterdam terug tot 40% van de sterkte in 1946, in Amsterdam slechts tot 66%. Het is moeilijk zich te onttrekken aan de gedachte, dat dit verband houdt met het onmiskenbare stagneren van de ontwikkeling van Amsterdam (veelzeggend is wel, dat de bevolkingstoeneming van Amsterdam gedurende de gehele 20e eeuw bij die van Nederland als geheel ten achter bleef, (zie de bevolkingsindexcijfers 1899 = 100) en de veranderde positie van de stad in het geheel van de Nederlandse volksgemeenschap. Ook al is er zeker geen reden tot een alarmstemming, zo in de geest van: 'Er is iets mis met u, Amsterdam!' of: 'Het is alsof de Amsterdammers het geloof in de toekomstige ontwikkelingsmogelijkheden van hun stad hebben verloren,' een economische structuurverandering van de stad valt niet te ontkennen. De betekenis van handel en verkeer als bestaansbronnen voor Amsterdam is afgenomen. Met name de achteruitgang van Amsterdam als handelsstad en als financieel centrum is een vrij recent gebeuren. [25]) Het is zeker niet juist, dit uitsluitend te zien als een gevolg van de Tweede Wereldoorlog, maar deze ontwikkeling is er toch wel aanzienlijk door versneld. Het proces was al ingeleid tijdens de economische crisis in de dertiger jaren. De gewijzigde verhoudingen in Indonesië hebben de betekenis van Amsterdam als stapelmarkt van diverse tropische produkten in belangrijke mate verminderd. Ook de positie van Amsterdam als internationale geldmarkt en als internationaal beurscentrum is aanzienlijk verzwakt, hetgeen zijn terugslag heeft doen gevoelen op de bedrijfstak bank- en credietwezen. Wel staat daar de uitbreiding van de industrie tegenover — met name in Duivendrecht en in het westelijk havengebied hebben na de bevrijding tal van industrievestigingen plaats gehad — maar de industrialisatiepolitiek der landelijke overheid, die verdere concentratie van de bevolking in de randstad Holland tracht af te remmen en uit dien hoofde regionale industrialisatie, met name in de gebieden van grote geboorte-overschotten bevordert, heeft tot gevolg gehad, dat het aantal in Amsterdam nieuw geschapen arbeidsplaatsen in de industrie bij dat van het land als geheel is achtergebleven. Waarschijnlijk hebben ook het achterblijven van het aantal nieuwgebouwde woningen in Amsterdam in vergelijking met dat van het rijk en de verkleining van de gemeenteclassificatieverschillen in de lonen hierbij een rol gespeeld.

Dat het gezag van Amsterdam als hoofdstad niet onaangetast is gebleven, bleek wel duidelijk bij de rel, die in het najaar van 1953 ontstond naar aanleiding van de ongelukkige uitlating van minister Beel in de Memorie van Antwoord aan de Tweede

---

[24]) P. J. Mijksenaar, Amsterdam. Amsterdam 1951, blz. 77.

[25]) Vergelijk W. H. Vermooten. Amsterdam in de branding. Geografisch Tijdschrift 1953, blz. 145-153.

Kamer over hoofdstuk V der Rijksbegroting 1954, 'dat het begrip hoofdstad des lands hier te lande wezenlijke betekenis mist.' [26])

Ik erken gaarne, dat het uitermate moeilijk is te bewijzen dat de relatieve achteruitgang van de plaats van Amsterdam in het Nederlandse volksgeheel mede een verklaring vormt voor het politieke gedrag van de Amsterdamse bevolking na de bevrijding, met name voor de handhaving van de sterke positie van CPN, maar — en hiermede kom ik tot het slot — de bedoeling van dit artikel is uitsluitend, de discussie over het zojuist genoemde probleem op gang te brengen en ik spreek gaarne de hoop uit, dat het daartoe aanknopingspunten mag bieden.

---

[26]) Onbegrijpelijk is ook de, overigens niet geargumenteerde en gedocumenteerde bewering van Hilda Verwey-Jonker in haar reeds aangehaalde artikel, als zij schrijft, dat een sociaal verschijnsel in Amsterdam, dat na de oorlog onze aandacht vraagt, is: de verlegging van het geestelijk centrum in ons land van Amsterdam naar Den Haag, die zich ook in de Partij van de Arbeid demonstreert! (blz. 525). We zullen deze uiting maar rangschikken onder de overdrijvingen, waaraan tal van auteurs, die na de bevrijding over Amsterdam hebben geschreven, zich zijn te buiten gegaan.

A. MEY

HET ECONOMISCH PROBLEEM DER SOCIALE VERZEKERING TEGEN DE ZORGEN VAN DE OUDERDOM

1. *Het economisch karakter van deze sociale verzekering in de behoeftenvoorziening na de economische levensduur van de mens.*

Het probleem in kwestie ontstaat doordien in een nationale samenleving het inkomen slechts voortgebracht wordt door een deel – zij het een groot deel – van degenen wier behoeften uit dat inkomen gedekt worden. Dat voortbrengen en verteren loopt uiteraard van dag tot dag, maar gemakshalve stel ik de redenering in de termen van een *jaarlaag* van het inkomen.

De economisch produktieve leeftijd van de mens begint na de volwassenheid en vorming en eindigt bij velen door verloop van economisch produktieve krachten vóór het einde van de fysieke levensduur. Ieder werkend mens heeft de plicht om gedurende zijn economische levensduur zoveel aan het produktieproces toe te voegen, dat hij het geen liefdadigheid behoeft te achten, wanneer hij in de jaren tussen economische en fysieke levensduur uit het maatschappelijk inkomen zijn verzorging vindt. Niemand kan dit echter in een op arbeidsverbijzondering gebaseerde maatschappij voor zich zelf verzorgen. Bezitsverwerving op zich zelf kan daarin niet voorzien.

Het enkele bezit van concrete produktiemiddelen – zelfs niet van een agrarisch – kan produktie doen ontstaan en tot behoeftenbevrediging in staat stellen zonder dat er een gebruik van werkeenheden van menselijke arbeid aan te pas komt. Voor degene wiens leven ligt tussen de genoemde grenzen van economische en fysieke levensduur kunnen dat niet de eigen werkeenheden zijn; het zijn die van de plaatsvervangers-opvolgers. Ook uit het loutere bezit van vorderingen op produktiemiddelen, bij derden in beheer en exploitatie, kan *geen* produktie en dus geen verbruikbare waarde ontstaan, zonder dat arbeid wordt gepresteerd op verschillend niveau van kennis en capaciteit. De *rentetrekker* en *dividendgenieter* heeft een individueel *recht* op het *delen in het maatschappelijk inkomen* uit hoofde van voorheen gepleegd persoonlijk *afstel van verbruik*. De *lijfrentetrekker* heeft het individueel *recht hoofdsom en rente te verteren* uit persoonlijk *uitstel van verbruik*. Rente noch dividend kan ontstaan zonder dat de produkten die uit de betreffende investeringen ontstaan kostendekkende opbrengst leveren; m.a.w. in behoeftenbevrediging voorzien en dus tot het maatschappelijk inkomen behoren.

Zulk een recht ontstaat echter niet alleen voor hen die dat individueel verkregen hebben op grond van bezit of aandeel in bezit van materiële kapitaalgoederen. Dit is te materialistisch! Het is mij te zeer verbonden met de begrippen uit de victoriaanse tijd en te onwerkelijk als postulaat.

Zij die geen afgesteld verbruik of uitgesteld verbruik hebben omgezet in kapitaalgoederen, maar voorzien hebben in de vervanging van arbeidskrachten voor toekomstige produktie – gevormd en geschoold naar de capaciteiten hunner kundigheden en naar de mate van hun eigen materiële welvaart en financiële mogelijkheden – hebben evenzeer afstel van verbruik gepleegd en daarmede voorzien in de produktiemiddelen voor de vorming van het toekomstig maatschappelijk inkomen, in goederen zowel als in waarde gemeten. In zekere zin is arbeid – het bezit aan arbeidscapaciteit van de arbeider op elk niveau van arbeid – een produktiemiddel, waarvan de werkeenheden in ruil aan de onderneming of aan staat of gemeente worden overgedragen.

Het doet weinig ter zake, dat dit afstelsparen (in opvoeding van kinderen) huisvaderlijke plicht is. Derhalve hebben ook zij, die kinderen voortbrachten en opvoeden – zonder kapitaalvorming – gedurende hun economische levensduur bijgedragen tot het ter beschikking staan van produktiemiddelen – in vervanging en zo nodig in uitbreiding – voor de toekomstige behoeftenvoorziening; vorming van toekomstig maatschappelijk inkomen.

Kinderen hebben dat – ook zonder sociale wetgeving – in het verleden meestal erkend; niet altijd echter en niet in voldoende mate. Ook waren zij er niet altijd toe in staat. Bovendien was niet elk gezin met kinderen gezegend en is er kwantitatieve vermindering der procreatie.

Afstelsparen is een maatschappelijke eis wil men – boven de vervanging van bestaande capaciteit (door bedrijfscalculatorische maatregelen) de mogelijkheid scheppen van expansie van produktiecapaciteit. Daartoe is echter ook nodig de voorziening in toekomstige arbeidskracht; welke tevens is de instandhouding van het menselijk geslacht, zowel als het instandhouden van de massale koopkracht om het geproduceerde tot kostendekkende prijs op te nemen. Dit geldt mede voor geautomatiseerde produktie.

De eerste vraag is nu of het recht op het delen in het toekomstig inkomen bij uitsluiting te identificeren is met het recht op inkomen uit het bezit van deelname in een of andere collectiviteit van werkeenheden opgesloten in concrete materiële produktiemiddelen. Of wel of het niet evenzeer ontstaat uit de voorziening voor de toekomst van de vereiste massa werkeenheden van de bezielde produktiemiddelen ('menselijke arbeidskracht'). De reproduktie van arbeidskracht doet tevens de massale consumentenmassa ontstaan. Bovendien is zij – in haar sociologische kristallisatie – draagster van religie en cultuur. [1]) Het gegeven betoog houdt het antwoord in. Het bewijst echter tevens, dat de voorziening in de nooddruft van hen, tussen economische en fysieke levensduur niet door de sociale verzekering is geschapen.

De sociale verzekering heeft wel een aantal onzekere elementen daarin weggenomen – en doet dit in voortschrijdende mate – door de voorziening los te maken uit de individuele binding en haar moeilijkheden en bezwaren.

---

[1]) Het is in het verband dezer beschouwing zonder belang, dat het cultuurdrager en religiedrager zijn als van hogere sociale orde kan worden beschouwd. Het Oude Testament zegt ergens, dat de bieze niet bloeit zonder slijk.

2. *Het afstelsparen voor oudedagsvoorziening en het economisch karakter van de sociale verzekering als inkomensverdeling der jaarlaaggenoten.*

Elke periode brengt maatschappelijk inkomen voort, dat binnen die periode verteerd wordt, behoudens voor zoverre een deel in afstel van verbruik moet worden afgezonderd voor de kwalitatieve of kwantitatieve uitbreiding der behoeftenvoorziening voor de toekomst. Ik zeg met *nadruk* 'moeten worden afgezonderd.' Immers met afstel van verbruik besparen kan zonder investeren geen inkomen doen ontstaan en wanneer het investeren gedurende een hausse straks blijkt de uitbreiding van het produktie-apparaat te hebben overspannen, dan is dat afstelsparen economisch reeds zonder nut geweest op het moment van het verbruiksafstel zelf. Congesties in afstelsparen kunnen tot overmaat van expansie van het produktie-apparaat leiden en dus tot conjunctuuroverspanning, crisis en depressie.

De besparing van de individu voor de oude dag is per definitie *uitstelsparen;* zij het uitstel op lange duur. Uitstelsparen kan echter alleen rationelerwijze tot investering leiden, indien door de spaargewoonte plaatsvervangende uitstelspaarders ontstaan, welke de investering overnemen. Dus investering is voor de groep der individuele spaarders alleen mogelijk onder conditie van continuïteit in spaargewoonte en mitsgaders de investering zodanig is dat vermogensinstandhouding gegarandeerd is; m.a.w. zij moet duurzaam en 'conjunctuurproof' zijn. Uit een en ander blijkt, dat het ontstaan van een nieuwe gewoonte van uitstelsparen op lange termijn — of haar uitbreiding — tot uitbreiding van het produktie-apparaat in staat stelt. Daarbij is dan een tweede probleem of investering op zodanige wijze mogelijk, dat de vereiste zekerheid van vermogensinstandhouding en inkomen verkregen kan worden. Dit laatste impliceert, dat het uitgebreide produktie-apparaat produkties op kan leveren welke duurzaam voldoende koopkrachtige vraag ontmoeten of duurzaam voorzien in de behoefte aan voortbrenging van beschikbaarheidsnuttigheden. Afstelsparen heeft zijn doel niet in zich zelf en rente op vermogensvorming geschiedt niet uit zich zelf. [2])

Een en ander impliceert, dat uitbreiding van het oudedagsparen naar een verzadiging tenderen moet. Vervangende afstelbesparing voor oudedagspaarders, die aan hun verbruik toe zijn, zal steeds te vinden zijn, zolang betreffende spaargewoonte niet afneemt en de bevolking niet terugloopt.

Elke jaarlaag van het maatschappelijk inkomen wordt verteerd gezamenlijk door

---

[2]) Ik moge hier wijzen op de redenering die als voordeel van het kapitaaldekkingsstelsel opmerkt, dat de premie lager wordt door het voordeel van de rente-accumulatie. Hier denkt men bij maatregelen in de samenleving uit de ervaring van de enkeling. Dit rentevoordeel moet in de maatschappij uit de produktie genoten worden en anders is het er niet. Dan kan de rente er alleen komen als een bezwaring van de lasten van de schatkist waartegenover geen nut geschapen wordt. Of men *dit* rente of bijbetaling omslag noemt, verandert het feit niet, dat de rentebetaling in dit geval in feite een subsidie is uit de schatkist, wegens onbelegbaarheid der besparingen. En bleef het daar maar bij. De overmatige besparing schept een overmaat van vermogensaanbod ter markt. De bezwaren daarvan heeft prof. dr. Th. Limperg Jr. in 1927 reeds besproken op de Verzekeringsdag. De opmerkzame lezer zal ook in mijn betoog de invloed van diens beschouwingen teruggevonden hebben. Overeenkomstige beschouwingen in het rapport van dr. G. M. J. Veldkamp voor het Congres van het Institut international de finances publiques, Monaco 1950.

hen die nog voor het deelnemen aan de produktie opgevoed worden, door hen die aan de produktie deelnemen en door hen die in de fase tussen economische en fysieke levensduur zijn. Dit geschiedt – naar we zagen – onafhankelijk van het eventuele bestaan van een spaargewoonte voor de oude dag. Het geschiedde lang voordat aan levensverzekering of sociale verzekering gedacht werd.

De ouden van dagen verteerden voordien mee, omdat zij door middel van de opvoeding en opleiding der kinderen de voorziening daartoe, de voorwaarde geschapen hadden. Die *reproduktie van menselijke arbeidscapaciteit op allerlei bepaalde niveaus van scholing was een vorm van uitstelsparen in natura.* Die reproduktie is niet weggenomen, doordat vele ouders, daartoe financieel in staat zijnde, de kinderen niet wilden belasten en ook niet van hen afhankelijk wilden zijn en dus een specifiek gerichte besparing in geld (met belegging) gingen toepassen. Aldus werd dezelfde voorziening dubbel gecreëerd, sedert het opkomen en het veralgemening der individuele, ondernemingsgewijze beheerde, levensverzekering. De maatschappelijke ontwikkeling heeft die versterking van de vermogensvorming kunnen dragen. Echter niet zonder bezwaar. Men denke aan de klachten van de beleggingsraad, aan de ongewenstheid van uitbreiding naar belegging in het buitenland op zo bijzonder lange termijnen als hier naar voren treden en aan het feit, dat de eisen voor dergelijke beleggingen niet stroken met het karakter van belegging in industriële aandelen. Men vrage zich bovendien af, of verdergaande industriële expansie dan die welke volgt uit de huidige daarop gerichte afstelbesparing gewenst en noodzakelijk is. Men zou dan moeten aantonen, dat die in het verleden onvoldoende gebleken is.

Uit een en ander volgt, dat de *dubbele* voorziening voor de oude dag – hoezeer door het individu gewenst – maatschappelijk niet zonder bezwaar kan zijn, zodra de spaargewoonte massaal wordt en snelle expansie niet noodzakelijk is in dat deel van het produktie-apparaat in het gebied, dat aan de investering vermogenszekerheid en inkomensstabiliteit kan garanderen.

De voorziening voor de oude dag is naar haar economisch karakter niet anders dan een verdeling van het maatschappelijk inkomen tussen enerzijds hen wier fysieke en economische bestaan nog coïncideert en anderzijds hen wier fysieke levensduur de economische overtreft.

Dit sluit aan bij het algemeen economisch karakter der verzekering, welke niet is een overeenkomst tussen verzekerde en verzekeraar, maar wier doel is om een risico – met bepaalde frequentie op onzekere tijden optredende – gezamenlijk te dragen. Een massa risicodragers is dus voorwaarde. Alle verzekerden dragen bij in de schade van de gehele groep. In casu dragen dus alle verzekerden bij tot wat vereist is voor hen die niet meer aan de produktie deelnemen. En men regelt dat voor volksgemeenschappen het best jaarlaagsgewijze; met een soort egalisatiefonds voor eventuele oneffenheden in de jaarlagen.

Dit economisch karakter volgt ook uit de, te dezer zake, noodzakelijke organische beschouwing van de mensengemeenschap in de staat. De verticale opbouw der individuele inkomensverdeling in de tijd wijzigt zich bij organische beschouwing in een horizontale over alle individuen; de producerenden zorgen doordien zij hun inkomen

niet geheel verteren ervoor, dat een deel van het nationale inkomen door de ouden van dagen verteerd kan worden.

Wanneer de spaargewoonte in de individuele levensverzekering haar maximum heeft bereikt, zal er een *massale* beleggingsportefeuille zijn, waarin het ene fonds bij uitloting het andere vervangt en ontvangst der premiën zal de uitbetaling financieren. Dit is trouwens reeds op te merken bij verzekeringsmaatschappijen.

De verplichte sociale verzekering doet nu niets anders — en heeft voor zover bestaande niets anders gedaan — dan de kinderen te verlichten ten aanzien van de alimentatie aan de ouders en de ouders een beter gefundeerd recht te geven t.a.v. de deelneming in de vertering van het maatschappelijk inkomen dan uit de alimentatieplicht volgde, gecombineerd met het opheffen van enkele moeilijkheden bovengenoemd en met een zekere plicht van werkgevers om mede te dragen in de voorziening voor hun arbeiders.

3. *Korte aanduiding van enkele complementaire vraagstukken.*

De keuze van de thans aanhangige wet voor het *omslagstelsel* kan dus geheel gezien worden als uitvloeisel van de erkenning van het karakter der sociale verzekering: verdeling van het maatschappelijk inkomen in de geschetste zin. De vroegere vorm kapitaaldekking was voor de sociale verzekering een nutteloze kopie van de particuliere verzekering. De laatste behoeft de kapitaaldekking uit het feit, dat de verzekering via een onderneming geschiedt; die dus moet zorgen voor een zakelijke grondslag van zekerheid, dat zij zal kunnen uitkeren en waarbij bovendien de massa niet dan successievelijk opgebouwd kan worden.

Bij de wettelijke regeling is de massa onmiddellijk aanwezig. Ook ligt de zekerheid der uitkering in het feit, dat de staat als handhaver van het recht, ook het bij de wet geregelde recht der verzekerden zal handhaven.

Het is in het kader dezer beschouwing volkomen begrijpelijk dat destijds — bij het opstellen van de staatsbalans — bezwaar gemaakt werd om een tekort in de beleggingen van de kapitaaldekking der sociale verzekeringen tot uitdrukking te brengen.

Onbegrijpelijk is echter, waarom thans ter zake van het Pensioenfonds Burgerlijke Ambtenaren niet dezelfde gedachte wordt toegepast als ten aanzien van de sociale verzekering. In de gevolgde gedachtenlijn zou wijziging van het systeem der pensioenfondsen logisch zijn. Ook daar is de massa ineens geschapen; ook daar is de wetshandhaver garant voor de uitkering. Daar is dus geen kapitaaldekking vereist en het is vreemd in het kader der keuze voor omslagstelsel in de beschouwingen van de wetgevende vergadering en de ministeriële toelichtingen over het tekort in de beleggingen van dit fonds te horen spreken.

Bevreemdend is het evenzeer, waarom men voor de bedrijfspensioenfondsen niet een regeling maakt, die consequent is aangepast bij het beginsel van omslagstelsel, dat — zeer terecht — voor de sociale verzekering is gekozen. Het gehele systeem hinkt daardoor op twee gedachten met alle — reeds in de besprekingen blijkende — moeilijkheden ter zake van de pensioenfondsen en hun uitkeringen.

Een volgend punt is voorts, dat men zonder meer vasthoudt aan de traditionele pensioenleeftijd. Diezelfde leeftijd gold een halve eeuw geleden als maatstaf. Nu is echter de vraag of de *sedert gestegen levenskansen* betreffen het economisch produk-

tieve leven of de fase van fysiek voortbestaan, nadat de eerste fase geacht kan zijn als beëindigd. Ik geloof zonder onderzoek – op basis van alledagswaarneming – te kunnen zeggen, dat het eerstgenoemde fase betreft. Die fase kan naar mijn mening zeker met drie of vier jaren verlengd worden, zonder onderscheid van hen die met 65 of 70 buiten dienst gaan. Het vasthouden van het decadenoude cijfer is een nadeel voor het omslagstelsel, een nadeel voor het burgerlijk ambtenarenpensioenfonds. En de ambteloze periode zal door de meesten – voor zover gezond en werklustig – niet begeerd worden.

Hierbij heeft de wetgever zich naar mijn mening door traditie alleen laten leiden, want voor een facultatief stellen is alle plaats. En naar ik meen wordt de wijziging van de leeftijdsgrens in de rapporten betreffende de pensioenfondsen overwogen. Het is te wensen, dat men ook ten aanzien daarvan in de gehele sociale voorziening voor ouden van dagen één lijn weet te trekken, zonder dat verkregen rechten aangetast worden of ten aanzien van nieuw ontstane tot discriminatie leiden.

Literatuur:

Pensioen zonder armoede mogelijk door omslagstelsel, Vrij Nederland, 25 augustus 1952.
Prof. dr. Th. Limperg Jr. De betekenis van reserve- en fondsvorming der verzekeringen voor de kapitaalmarkt, Rede Verzekeringsdag 1827.
Dr. G. M. J. Veldkamp. Rapport inzake financiering der sociale verzekering, Congrès de l'institut international de finances publiques Monaco, 1950 (Revue Finances Publiques 1950).
Prof. Dr. Abr. Mey. De financiering der sociale verzekering. De Sociale Zekerheidsgids, 1951/52.
Prof. dr. Abr. Mey en ir. Ernst Hijmans. Mens en samenleving, deel III.

DE PEN OP PAPIER

GROEI EN ONTBINDING

Een reactie op de beschouwing van de heer J. de Kadt over de Tiende Algemene Vergadering van de Verenigde Naties. [1])

De beschouwing, die de heer J. de Kadt in het januari-nummer van S & D heeft gegeven naar aanleiding van zijn ervaringen tijdens de Tiende Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, heeft bij ten minste één lezer de vraag doen rijzen of in de heer De Kadt de scherpzinnige verdediger van de vrijheid is verloren gegaan en slechts de onvermoeibare strijder is overgebleven.

Wat moet men immers uit zijn artikel opmaken? De heer De Kadt heeft enige malen deel uitgemaakt van de Nederlandse delegatie naar de Algemene Vergadering. Dit jaar constateert hij, dat hij bijna drie maanden heeft moeten vergaderen in een omgeving, waar zelfs geestige en scherpzinnige mensen zich verplicht voelen om grauwe redevoeringen te houden voor een gezelschap, waarin dan ook vertegenwoordigers van chaotische halfdictaturen, barbarenlanden met een oosterse despotie en anderen die alleen maar belachelijk zijn, een parasitaire meerderheid helpen vormen, die het gedoogt dat de politieke misdadigheid een belangrijke plaats op het gestoelte der ere inneemt.

Hier spreekt kennelijk de strijder De Kadt. Ten overvloede laat hij dan ook uitkomen dat hij niet veel op heeft met de quasi-realisten en Chamberlains van dit tijdperk. Wie nu van

[1]) In het mei-nummer zal een antwoord worden geplaatst van J. de Kadt op deze reactie van mr. Raben - Red.

de scherpe denker van weleer een alternatief verwacht, krijgt te horen dat er een politiek moet komen die op enkele grote beginselen berust; verknoeiing van maatstaven wordt veroordeeld en het morele recht dient in de internationale politiek een rol te spelen.

De heer De Kadt weidt niet verder uit over die enkele grote beginselen; men kan er alleen naar raden. Misschien echter mag de lezer van zijn kant een paar van die beginselen die hem dierbaar zijn aanvoeren. Wat zou men bij voorbeeld zeggen van de rechten van de mens. Het zijn er maar enkele en ze zijn bepaald groot. Weliswaar werden zij door de Verenigde Naties zelf te boek gesteld, doch daarom zijn zij nog niet onaangevochten.

Wel worden zij, meent de heer De Kadt, in de Verenigde Naties met voeten getreden. Allerlei landen, ook buiten het Sowjet-blok, wier democratische ontwikkeling weinig gevorderd of niet voltooid is, maken zich daar schuldig aan aanvallen op het westen en zij grijpen daarbij het kolonialisme aan. Nu zegt de heer De Kadt dat het kolonialisme al lang geen hoofd-kwestie meer is en dat die landen zelf ook wel iets op hun geweten hebben, zodat ze om twee redenen hun mond dienden te houden. Zij doen dat niet en dus worden de Verenigde Naties gebarbariseerd.

De lezer blijft inmiddels met zijn enkele grote beginselen zitten. De bekende verschijningsvormen van het kolonialisme lijken in het algemeen een niet gering aantal elementen te bevatten die in strijd zijn met ten minste een paar van die beginselen. Enige leden hebben zich ontworsteld aan de koloniale overheersing, maar hebben, niet geheel ten onrechte, zou men zeggen, een flinke dosis wrok overgehouden. Niettemin mogen zij aan deze wrok en aan hun objectieve bezwaren tegen al wat kolonialisme is, geen lucht geven, omdat het kolonialisme geen hoofdkwestie meer is. Hun oude koloniale opperheren hebben, om in de terminologie van het besproken artikel te blijven, het morele recht van hen stilzwijgen te eisen.

Men is geneigd te veronderstellen, dat hier te kort wordt gedaan aan onze beginselen. In elk geval doet het wat onwezenlijk aan het Westen onder veel gedruis uit te roepen tot kampioen voor de mensenrechten en tegelijkertijd iedere discussie over de verwezenlijking daarvan af te kappen. Men ziet als het ware de historische figuur van de patriarchale werkgever, die zelf wel zal uitmaken wat goed is voor zijn mensen. Als de andere niet op ons hoge peil staan, kunnen zij immers niet meepraten. Neen, wij kunnen blijkbaar de mond vol hebben van die mensenrechten en als erover moet worden gesproken, staan wij veilig achter een artikel, dat de inmenging in onze soevereine interne zaken verbiedt. Het pleit in elk geval niet voor ons geloof in de overtuigingskracht van onze argumenten.

Het is deze, zozeer met de realiteit op gespannen voet staande redenering, die ons aan het inzicht van de heer De Kadt doet twijfelen. Waarom die vlucht voor het feit, dat het Westen in zekere zin een rekening wordt gepresenteerd voor het kolonialisme? Of dat nu in de Verenigde Naties gebeurt of elders is immers weinig relevant; het is nog minder een reden om daarom te spreken van een barbarisatie van de Verenigde Naties. Men mist ook node het greintje begrip voor de — wellicht sterk emotionele — eisen van de onderdrukte of minder bedeelde, een begrip dat men van iemand als de heer De Kadt niet alleen mag verwachten maar zelfs eisen. In plaats daarvan moeten wij het stellen met 'het morele recht' van staten. Hoe droevig het ook zij, het wil ons voorkomen dat het morele recht van staten voorshands nog wel evenveel speelruimte laat als het morele recht van individuen om hun medemensen te betitelen op de wijze als de heer De Kadt doet met de Amerikaanse afgevaardigde Cabot Lodge op bladzijde 19.

Evenmin kan het bevredigen dat verscheidene zaken worden afgedaan door op apodictische toon een paar van de aspecten ervan als verwerpelijk voor te stellen. Zo is het met die vermeende barbarisatie van de Verenigde Naties. Wat is die barbarisatie? Het feit dat de Aziatische en Latijns-Amerikaanse landen zich bij meer dan een gelegenheid met steun van Rusland tegen het Westen keren. Als dat barbarisatie is, is het een barbarisatie van de

huidige internationale verhoudingen; laat men de kwalificatie dan op de juiste plaats leggen, zodat zij op haar juiste waarde kan worden beoordeeld.

Het is trouwens ook al weer niet helemaal waar, dat het barbarenblok zo hecht is. Vooral de Latijns-Amerikaanse partners daarin plegen de einduitslag van stemmingen nogal eens onzeker te maken. Men zie bij voorbeeld de stemverhoudingen bij het ook door de heer De Kadt genoemde besluit om de kwestie-Algiers op de agenda te plaatsen. Dit besluit werd met 28 tegen 27 stemmen genomen. Slechts zes Latijns-Amerikaanse landen stemden tegen het Westen, waaronder net twee van de meest ontwikkelde, nl. Mexico en Uruguay. Twaalf Latijns-Amerikaanse landen steunden het Westen. Hieruit moge blijken, dat de visie van de heer De Kadt ten minste enige nuancering behoeft.

Even mager is de beschouwing over de toelating van nieuwe leden. Er is geen enkele reden om aan te nemen dat de politieke moraal in de Verenigde Naties door de toelating van de nieuwe leden ingrijpend is gewijzigd; van die wereldwijde organisatie een elite-club te willen maken is erger dan Rooseveltiaans illusionisme. Voorbijgaan aan de moeilijkheden, welke het met zich brengt om vast te stellen of een staat aan bepaalde eisen voldoet, of liever, om de mate vast te stellen waarin een staat aan bepaalde eisen voldoet, of nóg liever de mate waarin een staat aan bepaalde eisen voldoet in verhouding tot de mate waarin andere staten die al in de club zitten, aan diezelfde eisen voldoen, waarbij die andere staten zelf meeoordelen, — voorbijgaan ook aan de moeilijkheid om een beslissing over de vredelievendheid enz. van een staat aanvaard te krijgen bij het zwakke internationale bewustzijn, dit alles is een verwaarlozing van essentiële feiten en kan licht tot misverstanden aanleiding geven.

Niet het geringste bezwaar tegen de beschouwingen van de heer De Kadt is het gevaar dat al deze generalisaties en half-juiste conclusies bij de buitenstaander een verkeerde indruk kunnen wekken. Wie de ontwikkeling van de internationale rechtsorde ter harte gaat en wie daadwerkelijk bij het Nederlandse publiek begrip tracht te wekken voor de mogelijkheden en moeilijkheden van de wereldorganisatie, zal weten hoezeer de heer De Kadt juist heeft aangesloten bij de vage angsten die de ongeïnformeerde burger moet ondervinden tegenover de duisterheden van de diplomatie. Het hameren op de negatieve verschijnselen, het onverantwoordelijke veralgemenen daarvan, en het stelselmatige weglaten of kleineren van wat er in de Verenigde Naties aan positiefs wordt verricht, is een slechte dienst aan de zaak, die ook een Nederlandse volksvertegenwoordiger (en zeker een die herhaaldelijk Nederland mocht medevertegenwoordigen) behoort te dienen.

Zonder leedwezen, zegt de heer De Kadt niettemin, moet Nederland tot uittreden uit de Verenigde Naties bereid zijn. Zonder leedwezen — alsof diezelfde Verenigde Naties niet een stukje idealisme vertegenwoordigen dat geen enkel land mag prijsgeven zonder zich aan de zijde van de internationale reactie te scharen. Zonder leedwezen — alsof diezelfde Verenigde Naties niet op duizend-en-een terreinen met een praktisch idealisme iets trachten waar te maken van de woorden van het Handvest, waar deze niet alleen een politieke, maar ook een economische, sociale en culturele solidariteit als een uitweg uit de moeilijkheden wijzen.

Het wachten is nu op de publicatie van het officiële verslag van de delegatie naar de Tiende Algemene Vergadering. Daarin zullen wellicht geen onthullingen worden gevonden over het feit, dat de stellingname van Nederland wordt beheerst door de berekeningen omtrent de behandeling van de kwestie-Nieuw-Guinea. Wel mag men echter verwachten daaruit een volledige indruk te krijgen van alle aspecten van het diplomatieke steekspel dat Algemene Vergadering heet. Wellicht kan zelfs daaruit blijken, hoezeer de diplomatie in de koude oorlog een werk is dat speciale vaardigheid vergt, waarbij valt te winnen met scherp doch redelijk inzicht in het proces van groei en ontbinding en waar geen plaats is voor nerveuze krachtpatserij.

Het is te hopen, dat de Nederlandse diplomaten zich door de onvermijdelijke chicanes

die nu eenmaal de internationale politiek ontsieren, niet ertoe zullen laten verleiden de blaam daarvoor te werpen op de plaats waar deze zich toevallig manifesteren, i.c. de Verenigde Naties. Het Nederlandse beleid in het verleden geeft reden te veronderstellen, dat de beloften van de internationale organisatie niet zullen worden weggevaagd met een onverantwoord schermen met uittreden of welke andere schijnoplossingen men kan bedenken.

Wel pijnlijk mist men in de beschouwingen van de heer De Kadt zelfs maar een zweem van weemoed naar de vervulling van deze beloften. Mr. H. RABEN

HET XXe CONGRES VAN DE COMMUNISTISCHE PARTIJ DER SOWJET-UNIE

14–25 februari 1956

(Bron: de Prawda van 15 febr.–3 maart 1956)

Als het Ie congres, de kiem, wordt beschouwd het congres van de toenmalige Russische sociaal-democratische partij in maart 1898; 9 deelnemers; Lenin in ballingschap in Siberië. Wie ter wereld interesseerde zich ervoor, behalve de Russische politie en enige partijgenoten in het westen? Op het XIXe congres in oktober 1952 was Stalin nog aanwezig. Het XXe congres met 1355 stemhebbende en 81 adviserende leden heeft de aandacht van de hele wereld getrokken en Stalins naam werd, wel geteld, driemaal genoemd: eenmaal bij de herdenking van de drie belangrijkste sedert okt. 1952 overledenen, tegelijk met Gottwaldt en Tokoeda, eenmaal door Chroesjtsjow in het voorbijgaan, eenmaal met sterke afkeuring door Mikojan. Maar zijn persoon was in ieders gedachten aanwezig bij de scherpe kritiek, die werd geoefend op zijn persoonlijk regime en de 'cultus der persoonlijkheid', waartegen het reeds vóór het congres verkondigde democratisch beginsel van de 'kollektivnostj' (het besluiten na gemeenschappelijk overleg) van de top tot in de onderste organen der partij, werd gesteld. Ook in de bestrijding van Stalins kijk op de economische ontwikkeling van de kapitalistische staten en op vredes- en oorlogsmogelijkheden vormde Stalins geest de negatief gekleurde achtergrond. Dit, en de uit deze kritiek resulterende bereidheid tot vreedzame samenwerking met het kapitalistische westen en grote openheid voor kennis van hetgeen hier geschiedt met opheffing van eigen geïsoleerdheid, is nu algemeen bekend. Het behoeft in dit korte overzicht niet uitvoeriger te worden genoemd, al zou een nauwkeurige mededeling van motieven en formuleringen, uit historisch en wetenschappelijk oogpunt, grote waarde hebben. Men concludere uit het in het congres gesprokene echter niet verder dan in woorden is gezegd: de kennis van de economische en sociale ontwikkelingen in het buitenland en de bereidheid tot die kennis zijn breder geworden en de tactiek der buitenlandse politiek is daarmede gewijzigd. Niet blijkt, of dit een gevolg is van redelijk inzicht dan wel van de sterke bewapening van het westen en van het gevoel van groter kwetsbaarheid bij het eigen land door de zich steeds uitbreidende technische apparatuur der produktiemiddelen. Een bereidheid tot wijziging in de ideologie v.z.v. daarin onjuiste kennis van feiten is vervat, is duidelijk gebleken, maar geenszins is gebleken dat men ook maar in enig opzicht afstand wil doen van het zich geroepen voelen voor het wereldapostolaat voor wat in de USSR meer en meer 'humanisme' wordt genoemd: het menselijk geluk en de 'ware' vrijheid door communisme in de hele wereld. Dit blijkt ook duidelijk uit het honderdvoudig beroep op Lenin, als een nieuwe leus, tijdens het congres, een beroep dat herinnering kan wekken aan het 'terug naar Kant' of 'terug naar de bijbel', dat eenmaal in het westen heeft geklonken. Ook Stalin en allen die hem aduleerden, hebben zich op Lenin beroepen. Nu zal Lenin opnieuw geïnterpreteerd worden. Hoe men nu precies de nieuwe doelstellingen der partij voor binnenlandse en buitenlandse politiek zal omschrijven, zal moeten blijken uit het nieuwe partijprogram. Voor het ontwerpen daarvan is op 25 febr. een commissie benoemd, die zich o.m. zal moeten doen leiden door 'de grondstellingen

van de Marxistisch-Leninistische theorie, die zich creatief ontwikkelt op de grondslag van de historische ervaring van onze partij.' Het programma van 1919 wordt als verouderd beschouwd.

De afkeer van persoonlijk regime zal echter geen verandering brengen in de leer van de dictatuur van het proletariaat, in de grondwet vastgelegd, en neerkomend op de dictatuur der partij en die van het presidium over de partij. De zeggingsmacht van de partij over het hele politieke, economische, sociale en ook culturele leven is door Chroesjtsjow zeer uitdrukkelijk uitgesproken. Vermoedelijk zal binnen de partij in de leidende organen, met name in het presidium, bij de beraadslaging en besluitvorming meer gelegenheid tot discussie, althans overleg, zijn, gelijk al is gebleken in het vaker dan tevoren bijeenroepen van het Centraal Comité der partij (dat thans bestaat uit 122 leden en 63 kandidaatleden, door het congres gekozen). Het presidium, dat wat macht en positie betreft, sinds okt. 1952 in de functie is getreden van het vroegere 'politiek bureau', is door het Centr. C. gekozen en bestaat thans uit 11 leden (Boelganin, Warosjilow, Kaganowitsj, Kiritsjenko, Malenkow, Mikojan, Molotow, Pjerwoechin, Saboerow, Soeslow, Chroesjtsjow) en 6 kandidaatleden (Zjoekow, Brezjnew, Moechitdinow, Sjepilow, mevrouw Foertsewa en Sjwernik).

De belangrijkste ten congresse gehouden redevoeringen waren die van Chroesjtsjow en die van Boelganin.

De eerste, in de Nederlandse uitgave vervat in een boekje in kl. 8⁰ met 123 bl. klein gedrukt, heeft formeel de betekenis van een rapport van verantwoording van het Centraal Comité aan het congres (waarin Chr. sprak qq 1e partijsecretaris) en vond haar afsluiting in een goedkeuringsresolutie van het congres, welker motieven de beginselen van verleden en toekomst van het rapport samenvatten, en die twee bl. kleine letter van de Prawda in beslag nam.

De rede van Boelganin, qq voorzitter van de ministerraad, vroeg de goedkeuring van het congres voor de reeds vroeger bekendgemaakte zeer uitvoerige en na de publikatie enigermate gewijzigde directieven voor het 6e vijfjaarse plan 1956—1960, een goedkeuring, die natuurlijk verleend werd, waarna de Hoge Raad van de Sowjet-Unie daaraan nog kracht van wet moet geven.

Behalve deze beide rapporten kwamen ook rapporten van de voorzitters van de commissie voor de geloofsbrieven en van de financiële commissie der partij — Aristow en Moskatow — in behandeling, die voor het buitenland van geen belang, zeer interessant zijn voor de kennis van de structuur der partij.

Wat van de rapporten van Chroesjtsjow en Boelganin voor het buitenland belangrijk is, werd reeds gezegd. Maar beide rapporten zijn van grote betekenis voor wie zich op de hoogte wil stellen van de methode van regeren en van de dynamiek van het hele economische, sociale en culturele leven in de USSR. Alles, met uitzondering van de defensieve organisatie en de godsdienst wordt hier in bespreking gebracht. Het regent kritiek en wie een afkeurend boek over de USSR zou willen schrijven, zou kunnen volstaan met een bloemlezing van de kritiek uit deze rapporten. Dit geldt niet minder van hetgeen bij de debatten is gezegd.

Wijzen deze discussies op een democratische openheid? Ja en neen. Vooreerst de uiterlijke vorm: de 1430 leden zaten in een langwerpige zaal op lange banken, waarvan slechts enkele voorzien waren van lessenaars. Behalve de 4 rapporteurs voerden 84 leden het woord. Van deze waren 17 sprekers lid resp. kandidaat-lid van het presidium der partij, 53 van het Centraal Comité; 15 waren geen lid van dit comité en — zonderling genoeg — 1 diende zich aan als partijloze, nl. Lysenko, befaamd door zijn met een beroep op het Centraal Comité tot zwijgen brengen van de kritiek der wetenschappelijke biologen in de bekende strijd van 1948 over de erfelijkheid van verkregen eigenschappen; hij hield deze maal overigens een zeer zakelijke redevoering. Onder de sprekers waren behalve de presidium-leden, die minister zijn, 7 ministers der USSR, onder wie mevr. Kowrina, min. van gezondheid, voorts de voor-

zitter Nesmejanow, en een lid van de Akademie voor wetenschappen, de atoomgeleerde Koertsjakow.

Al deze redevoeringen hebben grote waarde voor de kennis van toestanden en opvattingen; het regent daarbij kritiek. Edoch, zij bewogen zich alle binnen de grenzen van de rapporten, ter ondersteuning, aanvulling en illustrering, steunende op de ervaring der sprekers als specialisten in bestuurszaken of als kenners van bepaalde gebieden. *De rapporteurs hebben dan ook niet geantwoord op de redevoeringen.* Twee daarvan onderscheidden zich door bijzondere levendigheid: die van de bekende schrijver van de roman 'De stille Don', Sjolochow, die, ook al binnnen de grenzen van Chroesjtjows rapport, fel te keer ging tegen de afzijdigheid van vele letterkundigen (soms met name genoemd) van het dagelijks leven; en die van Mikojan, die een scherpe kritiek gaf op Stalin, op de inhoud van de bekende in 1939 verschenen geschiedenis der Comm. Partij en de daarin opgenomen, aan Stalin toegeschreven, uiteenzetting van het dialectisch en historisch materialisme en wees op de noodzakelijkheid om veel verzwegen of gesmade persoonlijkheden uit de periode van de revolutie en van de burgeroorlog weer tot hun recht te doen komen. Zijn lange en door 'langdurige stormachtige applaudissementen' gevolgde rede, wees ook op de noodzakelijkheid om de ontwikkelingen van het kapitalisme in het buitenland goed te bestuderen en op meer publiciteit van de Sowjetstatistieken. Met instemming begroette hij de nieuwe vormen in de buitenlandse politiek, en het opzij schuiven van enige 'verstarde vormen' in de Sowjetdiplomatie. Mikojan wees ook op het succes van de in 1955 doorgevoerde splitsing van de staatsplannencommissie in een afdeling, die zich bezighoudt met het 'perspectieve', nl. de plannen op lange termijn i.c. het vijfjaarse plan, waaraan de naam Gosplan verbonden blijft en een 'staatseconomische commissie', die in hoofdzaak op een lopend planjaar moet letten, een onderwerp, waarop de directeur van de Gosplan en Saboerow uitvoeriger ingingen.

De min. van onderwijs van Groot-Rusland (RSFSR) wees erop, dat vooral in de leerboeken der scholen, zelfs in de eenvoudigste taalboekjes, de cultus der persoonlijkheid (van Stalin) tot uiting is gebracht en dat b.v. in de leerboeken van geschiedenis en staatsrecht de leidende rol van de partij onvoldoende tot haar recht komt. Hij had voorts veel kritiek op kwaliteit en schaarste van leermiddelen en van de textiel, die nodig is voor de uniformpjes van de jonge scholieren. Door een andere spreker werd gewezen op de saaie en te donkere kinderkleding die afgeleverd wordt, op gebrek aan speelgoed, kinderlectuur. De directeur van de Gosplan noemde als voorbeeld van planningsfouten de aanleg van een spoorweg ten NW van het Baikalmeer, die als gevolg van het inrichten van een reusachtige hydro-centrale ten Z. daarvan, bij Bratsk, voor een deel moet worden verlegd, wat een strop van 200 milj. roebel meebrengt.

Dit zijn slechts voorbeelden van kritiek. Natuurlijk ontbreken woorden van waardering voor het bereikte niet en dit is het hoofdmotief en zwaartepunt in rapporten en redevoeringen. Dat geldt uiteraard het meest voor de directieven van het nieuwe vijfjaarsplan. Maar evenzeer voor het verantwoordingsrapport van Chroesjtsjow. Dit is niet enkel retrospectief, maar doet toezeggingen voor de naaste toekomst voor verhoging van de lonen van de laagste groepen, zonder dat daardoor aan het grote beginsel van loon naar kwaliteit en kwantiteit afbreuk mag worden gedaan; dit en het stukloon blijft gehandhaafd, maar er is juist door de differentiatie der lonen een grote verwarring ontstaan in de loonschalen en in de stukloonverrekeningen en daarin zal nu orde worden gebracht. Verbetering van sociale verzekeringen wordt beloofd. Ook verkorting van de arbeidsdag tot zeven uur. Eveneens, wat wij in het algemeen zouden noemen, een vrije middag, maar wat daar nauwkeuriger heet: verkorting – voor arbeiders en beambten – van de werkdagen voorafgaande aan uitgaans- en feestdagen, met 2 uur, zodat die werkdagen van 8 tot 6 uur worden teruggebracht. Met deze vrije middag heeft men haast gemaakt, en in de Prawda van 9 maart jl. staat reeds een besluit van het presidium der Unie en een zeer deskundig gespecificeerd uitvoeringsbesluit

van de Ministerraad, waarvan de ingang op 10 maart is bepaald. Het tijdloon wordt niet verminderd, maar de stukloontarieven worden niet verhoogd, doch aan de leiders der ondernemingen wordt de plicht opgelegd de arbeid zo te organiseren, dat de stukloonarbeiders per maand niet minder ontvangen. En om in het algemeen te zorgen dat de produktiviteit van de arbeid niet vermindert. Hoe dit laatste zal worden gewaarborgd bij algemene invoering van de 7 uurs arbeidsdag zal men moeten afwachten!

Deze maatregelen hangen alle samen met het streven tot verhoging van de levensstandaard, die ook in de directieven tot uiting komt. Men hoopt te kunnen waarborgen, dat er evenwicht blijve tussen het onwrikbare beginsel van prioriteit van de produktie van produktiemiddelen en de vermeerdering van de ge- en verbruiksgoederen, waarvoor de verhoging der arbeidsproduktiviteit door meer inspanning, betere organisatie en mechanisatie, onvermijdelijk is. Over vermindering van produktie van oorlogsmateriaal wordt niet gesproken. Opnieuw, zoals reeds bij het eerste vijfjarenplan wordt de verwachting uitgesproken, dat men door het plan de meest vooraanstaande kapitalistische landen zal 'inhalen en voorbijstreven naar produktie per hoofd der bevolking.'

Het congres werd bijgewoond door vertegenwoordigers der comm. partij en uit alle landen, die allen het woord mochten voeren ter begroeting van het Congres. Zo ook dhr. P. de Groot, wiens portret men in de Prawda en in het geïll. weekblad Ogenjok kan vinden. Van Tito werd een zeer hartelijke begroetingsbrief voorgelezen.

Ten slotte enige statistische mededelingen uit de rapporten van Aristow en Moskatow.

Aantal partijleden in febr. 1956: 6.795.896 gewone leden en 419.609 kandidaatleden. Daarvan zijn 1.414.456 vrouwen. Wat het intellectuele peil op 1 jan. 1956 betreft: 14,7 % geheel of gedeeltelijk hoger onderwijs; 51,9 % geheel of gedeeltelijk middelbaar onderwijs. Aantal specialisten met hoger of middelbaar onderwijs is 1.877.773.

Samenstelling van het Congres: 758 volledig HO; 116 gedeeltelijk HO; 169 MO. Samen 80 % van het totaal aantal congressisten.

Men weet, dat de uiterste zenuworganen van de partij de 'primaire organen' zijn (voor 1939 'cellen' genaamd). Zij moeten zich bevinden in alle economische en bestuurseenheden, en in de militaire organen, waar leden der partij aanwezig zijn. Het totaal aantal is thans 350.000. Ook in de grote meerderheid der kolchozen bevinden zij zich, maar zij ontbreken nog in 7.356 kolchozen en in 10.850 kolchozen tellen de primaire organen niet meer dan 3-5 leden (het totaal aantal kolchozen is ongeveer 93.000).

Van de congresleden zijn er 506 werkzaam als partijfunctionaris, 177 in administratieve overheidsdienst, 251 in nijverheid; 187 in de landbouw; 155 hebben de eretitel van 'held'.

Wat de vermogenswaarden der partij aangaat: de grootste bron van inkomsten zijn de maandelijkse contributies en entreegelden (contr. van maandloon tot 500 R.: ½ %; van 1000 R.: 1 %; van 1001 tot 1500 1½ %; van 1501 en hoger: 2 %; entreegeld 2% van het maandloon. In 1955 kwam 73 % van het partij-inkomen uit deze gelden, en ruim 26 % uit haar uitgeverij (Prawda, Kommoenist, Joenost, Partijleven).

De uitgaven bestaan in subsidies aan afdelingen en aan noodlijdende provinciale partijbladen, zomede in de kosten van de Partij-Akademie, partijcursussen, avond-universiteiten. Geklaagd wordt over bureaucratie, paperasserij enz.

Het is geen wonder, dat men in zulk een enorm lichaam vele administratieve moeilijkheden en feiten aantreft, die nu eenmaal aan vele grote organisaties eigen zijn. Men heeft een groot personeel, waarvan reeds 24,7 % ter bezuiniging is ontslagen.

Al het bovenstaande geeft natuurlijk slechts een zwakke indruk van hetgeen op het congres is besproken en van de intensiteit der stemming, die daar heerste. Wat men niet daaruit leest is in welke mate er thans meer geestelijke vrijheid in de USSR gaat heersen. In de politiek wordt zeker geen vrijheid geduld, die van de partijlijn zou afwijken.

Maart 1956. Mr. dr. J. J. BOASSON

BOEKBESPREKING

M. Vrieze, Het vraagstuk van de eigendom. Uitg. Geref. Sociaal en Economisch Verbond.

Het vraagstuk van de eigendom is op het ogenblik in hoge mate actueel. Bij alle mogelijke onderwerpen, die in de praktische politiek aan de orde zijn, speelt het een rol, zoals bij het huurprobleem, de bezitsvorming, de belastingpolitiek, de ordening, enz. Het is daarom interessant, dat ds. M. Vrieze zich heeft opgemaakt om over dit onderwerp zijn beschouwingen te geven vanuit Gereformeerd standpunt. Het geschrift is nl. een uitgave van het Gereformeerde Sociaal en Economisch Verband. (122 pagina's).

Ik wil in het kort een globaal overzicht geven van de behandelde stof. Daartoe verdeel ik het geschrift in drie delen.

In het *eerste* deel (pag. 3–37) worden een groot aantal schrijvers ten tonele gevoerd wier eigendomsopvattingen nader worden aangeduid. Ik noem in de volgorde van de publikatie: Thomas Moore, De Saint Simon, Charles Fourier, Robert Owen, Proudhon, Lassalle. Voorts ook: Kant, Hegel, Feuerbach, Marx, Hobbes en Locke.

Veel meer werd mijn aandacht getrokken door het *tweede* deel, waarin de schrijver allerlei gegevens omtrent de eigendom uit het Oude Testament en het Nieuwe Testament vermeldt. Vooral het Oude Testament bevat over de eigendomsverhoudingen bij het oude Israël heel wat materiaal. Alleen God is 'volstrekt Eigenaar' (61). 'Hij deelt Zijn geschenken uit aan Zijn volk als aan een gemeenschap' (51). Daarbij is de eigendom niet voor 'losse individuen' (53).

Het Romeinse Recht kent de eigenaar principieel een volstrekt recht van gebruik en misbruik toe zonder verantwoordelijkheid tegenover derden. De Verklaring van de rechten van de mens en burger van 1789 noemt de eigendom een onschendbaar en heilig recht. Geheel anders de Mozaïsche wetgeving, welke er van uitgaat, dat de eigendom de mens door God is toevertrouwd. Er is een verantwoordelijkheid van de eigenaar, welke 'in en door de wet Gods is bepaald' (63). Zo bestond het voorschrift, dat bijstand moest worden gegeven aan de naaste, die op een bepaald ogenblik zonder het nodige bezit is. De gehele opvatting van de Mozaïsche wetgeving omtrent het relatieve van de eigendom culmineert in de regeling van het Jubeljaar. In ieder 50ste jaar ging nl. de overgedragen eigendom weder aan de oorspronkelijke eigenaar terug. Zo was ieder dan weder uitgerust met het nodige 'gereedschap' voor zijn arbeid. Op deze wijze grijpt God als het ware sanerend in op de eigendomsverhoudingen (70).

Ds. Vrieze behandelt voorts een aantal gegevens betreffende de eigendom uit het Nieuwe Testament. Daarbij vestigt hij in de eerste plaats de aandacht op de brief van Jacobus. 'Enerzijds bestraft hij de overmoedige grootspraak, anderzijds het beheerst worden door de geldzucht' (74). Uit het Evangelie bespreekt de schrijver uitvoerig het verhaal van de rijke jongeling tot wie Jezus met de eis kwam om al zijn goederen te verkopen (Mattheus 19: 16 e.v.). Dit betekent niet een verbod van bezit als zodanig. 'Jezus heeft echter wel een bepaalde levensrichting, een bepaalde levensgang veroordeeld, een zeker arbeidsdoel: het rijk willen zijn' (78). Ik noem voorts nog de gelijkenis van de rijke dwaas (Lucas 12:16 e.v.), de man die zich rijk geboerd had en het er nu fijn van wilde gaan nemen, maar dezelfde nacht overleed.

Het laatste en *derde* deel van de publikatie van ds. Vrieze is gewijd aan de eigendom in de planning, waarbij dan ook begrippen als vrijheid en gemeenschap ter sprake komen. Over dit deel moet ik een sterk kritisch geluid laten horen. En wel op twee gronden.

Mijn eerste bezwaar is, dat de zo uitvoerig verzamelde bijbelse gegevens op volkomen onvoldoende wijze worden vruchtbaar gemaakt voor het onderwerp der planning, dat in het derde deel aan de orde is. Nu weet ik wel, dat wij met dergelijke bijbelse gegevens bij

een onderwerp als planning uitermate voorzichtig moeten opereren. Het Oude en Nieuwe Testament spelen zich af in een periode der geschiedenis, die noch sociaal, noch economisch, noch cultureel met de onze te vergelijken is. Maar er spreekt uit al die bijbelse gegevens toch een duidelijke voorzichtigheid ten opzichte van de eigendom. Ik heb juist om daarop nog eens de aandacht te vestigen in het bovenstaande enigszins uitvoerig het materiaal van ds. Vrieze geresumeerd. Daaruit blijkt duidelijk, dat de bijbel de eigendom relativeert en een open oog heeft voor de gevaren aan de eigendom verbonden. Het is dan ook geen wonder, dat meerderen van de kerkvaders uit de Oude Christelijke Kerk, als Clemens van Alexandrië en Tertullianus zeer kritisch stonden tegenover de private eigendom.

Hiervan vinden wij in de wijze, waarop de schrijver de eigendom behandelt, weinig of niets terug. Het tweede en het derde deel staan in hoofdzaak los van elkaar. Wat de schrijver over planning opmerkt, o.a. met een beroep op de calvinistische hoogleraar in Delft Van Riessen, kon als een afzonderlijk artikel zijn verschenen, los van het voorafgaande met de bijbelse gegevens.

Mijn tweede ernstig bezwaar is, dat de schrijver van de planning een karikatuur maakt. Ik kan dit niet beter aantonen dan door het vermelden van enkele citaten.

Ziehier hoe de massa er onder planning aan toe zal zijn:

> 'De mens is een geleide voor wie de elite zorgt. Denken, zorgen, vrezen, kijken, studeren, de elite zal het voor hem doen. De mens is slechts wezen wiens behoeften worden bevredigd, mits hij volgt, passief en willig. Het is als in een dierenpark. De tamme dieren die tóch niets doen, mogen wat vrij rondlopen, de wilde komen in getraliede hokken. En op de vaste uren komen de oppassers met het voedsel; meer hebben de dieren niet nodig, als ze tam zijn. En hebben ze het niet goed in het dierenpark!' (pag. 90).

En hoe staat het met de vrijheid van het individu?

> 'Deze vrijheid bestaat in het gehoorzamen aan de plannenmakende en plannenuitvoerende leiding. Het gaan in de voorgeschreven baan, het genieten van de omschreven geneugten, het bestuderen van de voorgeschreven objecten van studie, het naspreken van de voorgezegde woorden, het kopen van de nauwkeurig bepaalde voorwerpen, het arbeiden op de door het plan bepaalde manier aan de volgens plan te maken zaken op een door de plannen bepaalde tijd en plaats, het 'vrije tijd' hebben op de voorgeschreven uren waarop niet mag worden gewerkt, en het besteden van die 'vrije tijd' op de geboden wijze met de toegestane bezigheden . . . ge kunt zo nog wel wat doorgaan. 'DE WEG NAAR VRIJHEID' is hier buitengemeen leerzaam.' (pag. 97).

Zo brengt planning ons in een tuchthuis:

> 'Onder planning is men niet meer vrij een eigen keuze te doen inzake de aard van de arbeid die men verrichten wil, de intensiteit ervan, de omvang ervan, de tijd waarop. Onder planning is men niet vrij inkomen te verwerven en te behouden. Onder planning bestaat geen vrije beschikking over eigen vermogen.
>
> Maar deze dingen hebben hun verlengde. Er is terecht op gewezen dat hiermede ook is aangetast de vrijheid van meningsuiting en de zgn. politieke vrijheid.
>
> Dat onder planning van eigendom niet werkelijk sprake kan zijn is nu wel duidelijk.' (pag. 98).

Bij zoveel wanbegrip omtrent de juiste betekenis van planning kan uiteraard de conclusie omtrent de plaats van de eigendom in de planning niet anders dan onjuist zijn. De schrijver verwijst ter staving van zijn betoog nog al eens naar De Weg naar de Vrijheid en naar enkele publikaties mijnerzijds over planning. Ik geloof, dat deze geschriften een beter lot hebben verdiend dan het ondersteunen van zijn betoog.

Jammer, dat in deze publikatie van a.r. zijde de indruk wordt gewekt alsof planning een onchristelijke zaak is. Een nieuw bewijs van het onheil, dat 'christelijke' politiek aanricht.

Mr. Dr. A. A. VAN RHIJN

H. VOS

DE NEDERLANDSCHE BANK EN DE LOONPOLITIEK

Het verslag over het boekjaar 1955 van 'De Nederlandsche Bank N.V.' heeft reeds vele pennen in beweging gebracht. Niet vanwege de balans of de verlies- en winstrekening van deze N.V., welke laatste sluit met een winstsaldo van 10,8 miljoen gulden — uit te keren aan de Staat als aandeelhouder, nadat 5 miljoen gulden voor de 'Bijzondere Reserve' was bestemd.

Het gaat de Ned. Bank niet slecht in deze tijd van hoogconjunctuur, maar het is niet daarom, dat het jaarverslag de aandacht heeft getrokken. Ook niet vanwege de vele tabellen, over de ontwikkeling van de economische, monetaire en financiële situatie.

Wat deze tabellen betreft wil ik mij een enkele kritische opmerking veroorloven. Een groot aantal ervan is ook elders te vinden, en op geen enkele wijze organisch in het betoog verweven. Het verstrekken van materiaal zonder conclusie is een veelvoorkomend euvel. Het is, alsof het materiaal eerst verzameld wordt — op basis van hetgeen het vorige jaar ook werd gepubliceerd — en of daarna de tekst van het verslag vrijwel onafhankelijk van een deel van dit materiaal wordt geschreven.

Vrijwel gelijktijdig met het jaarverslag van de Ned. Bank is ook het Centraal Economisch Plan 1956 verschenen. Dit laatste nu is een voorbeeld van het geven van materiaal met conclusies. De president van de Ned. Bank moge overwegen in het volgende verslag naar een gelijksoortige aansluiting van tekst en tabellen te streven.

Het gevaar van de wijze van opstellen van het jaarverslag, zoals de Ned. Bank ook ditmaal heeft gedaan, is nl. niet alleen, dat men materiaal publiceert zonder conclusies, doch evenzeer dat dan de bestaande tekst conclusies gaat bevatten zonder materiaal. En bij de polemische toon, waarin het 'Verslag van de president' geschreven is, dreigt dit laatste gevaar onophoudelijk.

Het verslag van de president trok nl. ditmaal vooral de aandacht vanwege de uitspraken over de loonpolitiek en wat daaraan vastzit. Het blijkt duidelijk, dat de heer Holtrop de loonontwikkeling met zorg gadeslaat. Naar zijn mening zou met de verbetering van de 'secundaire arbeidsvoorwaarden' en met de beslissingen omtrent enige differentie moeten zijn volstaan, en hoogstens daarboven nog ruimte zijn geweest voor de 'uitkering ineens'. De loonsverhoging met 3 à 6%, welke in de onderhandelingen in de Stichting van de Arbeid, onder medewerking en pressie van de regering, in de afgelopen maanden te voorschijn kwam, acht hij voor de economie

van ons land onjuist. Tevens acht hij voor 1957 een loonsverhoging eventueel naast de invoering van de ouderdomsvoorziening en een huurverhoging, niet aanvaardbaar.

Nu zal ik beslist met de heer Holtrop erkennen, dat ook in de loonontwikkeling inflatie-gevaren kunnen schuilen. En ik wil daar wel aan toevoegen, dat wij naar mijn mening de na de oorlog gevoerde politiek, waarbij de economie des lands stevig in de hand werd gehouden – al verslapte de greep in de laatste jaren aanmerkelijk – ook in de hoogconjunctuur niet kunnen missen. Dat nl. 'elke conjuncturele hausse het gevaar in zich draagt de kiemen te leggen voor een komende terugslag' (pag. 14 van het Verslag), ben ik met de heer Holtrop geheel eens.

Edoch – ik zie het optreden tegen die gevaren mogelijk en nodig op ander terrein dan de president van de Ned. Bank. Ik wens nl. *niet* te vergeten – het verslag van de president gaat daaraan al te vluchtig voorbij – dat de *loon*ontwikkeling een *secundaire* is.

Wij hebben in ons land gezien hoe – allereerst – de aanval op de dividend-beperking werd ingeleid, en hoe de dividendstop werd ingetrokken. Men vergisse zich niet, noch op het zielkundige effect daarvan bij *blijvende* loonbeheersing, noch op het economische effect ervan, omdat door de *hogere* dividenden óók de koersbeweging is beïnvloed en de speculatieve aspecten, die aan deze koersbeweging thans weer duidelijk te onderkennen zijn, mede mogelijk zijn geworden door het opheffen der dividendbeperking.

Wij hebben daarnaast gezien, hoe de aanval werd gevoerd op de belastingopbrengsten, en hoe daardoor de overheid in haar mogelijkheden tot tempering van de hausse werd gekortwiekt. 'Haar budgetaire beleid heeft de centrale overheid niet, of althans slechts in geringe mate, op vermindering van de conjuncturele spanningen gericht,' aldus de heer Holtrop in zijn verslag (pag. 12) en hij vervolgt, op dezelfde pagina: 'Bovendien zag de regering zich in september genoodzaakt toe te geven aan de onweerstaanbare aandrang tot belastingverlaging, die het natuurlijke gevolg was van het gunstige beloop van de staatsfinanciën in de afgelopen jaren.'

Dit was een tweede effect, dat in de dividend- en tantième-stroom, de arbeidersweld niet onberoerd liet. En daarbij kwam de derde, de zichtbare en steeds opnieuw geadverteerde expansie van het bedrijfsleven, gefinancierd met eigen middelen, vergroot door de belastingverlagingen, en met behulp van kredieten. Volgens de gegevens uit het Centraal Economisch Plan 1956 (pag. 35) was het volume der investeringen van bedrijven in vaste activa in 1955 niet minder dan 12% hoger dan in 1954!

Men moet wel een kind zijn in de politiek, om te geloven, dat bij zulk een zichtbare, als een politieke overwinning verkregen dividendstroom, bij zulk een zichtbare vermeerdering van inkomsten voor het bedrijfsleven en de zelfstandigen, als uit de belastingverlagingen volgde, en bij zulk een investeringsactiviteit, mede een der voornaamste oorzaken van de spanningen op de arbeidsmarkt, de loonbeweging binnen de perken is te houden. De Nederlandse economie mag aan de Nederlandse vakbeweging dank brengen voor het feit, dat deze haar reële eisen niet hoger heeft gesteld, dan is geschied. Maar ook een verstandige vakbeweging kan deze politiek der zelfbeperking niet volhouden indien niet op *andere* punten eveneens wordt ingegrepen.

En daaraan heeft het in het aangezicht van de gevaren, welke ons ook van binnen

uit bedreigen, vrijwel volledig ontbroken. Ik citeer, ten bewijze van de zwakte van de eigen politiek, de heer Holtrop zelf.

Pagina 12: 'Onder de gegeven omstandigheden hebben de monetaire autoriteiten zich in het algemeen beperkt tot maatregelen tot tempering van de waargenomen inflatoire invloeden, en hebben zij geen aanleiding gevonden tot het nemen van anticyclische maatregelen van zodanige aard, dat daardoor de continuïteit van het tot dusver gevoerde structurele beleid zou worden doorkruist.'

Pagina 13: 'Ook zij (De Ned. Bank) heeft gemeend, onder de gegeven omstandigheden te moeten kiezen voor de continuïteit. Bij deze keuze heeft zij zich . . . mede laten leiden door de omstandigheid, dat de instrumenten van de bankpolitiek zich weliswaar uitstekend lenen tot het uitoefenen van een restrictieve invloed in tijden van betalingsbalanstekort, doch dat deze zich niet dan onder toepassing van tamelijk ingrijpende(!) maatregelen laten gebruiken tot het voeren van een uitgesproken anticyclische conjunctuurpolitiek in een tijd van betalingsbalansoverschot.'

En verderop, zelfde pagina: 'Zolang zich geen symptomen van feitelijke of dreigende verbreking van het evenwicht in de verhouding tot het buitenland voordoen, meent de Bank aan deze gematigd restrictieve politiek te moeten vasthouden.'

Ten slotte citeer ik van pagina 79: 'Toepassing van de kredietrestrictieve maatregelen uit hoofde van de wet toezicht kredietwezen *is niet overwogen,* omdat de conjuncturele omstandigheden naar het oordeel van de Bank, het gebruik van een zo extreem middel niet rechtvaardigden.'

Deze citaten zijn overduidelijk: de Ned. Bank heeft de haar ten dienste staande middelen om de conjuncturele hausse te temperen niet gebruikt, bewust niet *willen* gebruiken! Maar daarmee ontvalt de basis aan dat ándere gedeelte van het betoog, dat, nu de door eigen nietsdoen mede opgeroepen gevaren, die in de loonpolitiek ongetwijfeld kunnen liggen, dichterbij komen, zich tegen die loonontwikkeling richt. Het is ook vandaag beslist niet de taak van de vakbeweging om door zelfbeperking ten koste van de arbeiders, het voeren van een politiek van *niet* ingrijpen door de Ned. Bank gemakkelijk te maken.

Ik ontken beslist de gevaren van de huidige loonontwikkeling niet. Doch laat ons het erover eens zijn, dat zij alleen tevoorschijn komen, indien de loonontwikkeling tot *afwenteling* in de prijzen leidt, of wanneer ten gevolge van de loonstijgingen een verdere uitzetting van het afbetalingskrediet aan de consumenten zou plaatsvinden.

Men is waarschijnlijk niet ver van de waarheid, indien men een *gedeeltelijke* doorberekening van de lonen in de prijzen als een normaal gevolg ziet, en een *gedeeltelijke* overgang van inkomen van bedrijfsleven en zelfstandigen naar loontrekkenden. Dit laatste is sociaal volkomen aanvaardbaar, en economisch tevens aantrekkelijk, omdat door een geringer winstgevendheid de expansie iets zal worden geremd, en de spanning op de arbeidsmarkt waarschijnlijk iets zal afnemen. Wat de mogelijkheid tot beteugelen van verdere uitzetting van het afbetalingskrediet betreft heeft de regering armslag gevraagd en verkregen. Het is te hopen, dat zij van de nieuwe bevoegdheden snel gebruik maakt. En ongetwijfeld kan ook de Ned. Bank — door toepassing van de wet toezicht kredietwezen — daartoe bijdragen. Immers, een niet onbelangrijk deel van het afbetalingskrediet wordt door de afbetalingsinstituten

verkregen door middel van de 'normale' banken. Het is zelfs zo, dat enkele van deze, vanwege de uitermate aantrekkelijke winstgevendheid, zelf financieringsinstituten zijn gaan oprichten. De taak van de centrale bank ligt hier voor de hand, evenals trouwens t.a.v. de algemene kredietexpansie en het afremmen der investeringsactiviteiten.

Uit de loonontwikkeling zal echter ongetwijfeld een prijsverhoging resulteren. Indien wij aannemen, dat van de 3% 'uitkering ineens', die niet over de gehele loonsom wordt verstrekt, en derhalve niet veel meer dan ± 2% van die loonsom in totaal zal bedragen, ongeveer de helft zal worden afgewenteld – ondanks het andere uitgangspunt – dan betekent dit in de prijsontwikkeling ± 0,5%. Daarnaast staat de loonsverhoging van ergens tussen 3% en 6%. Het gemiddelde zal niet veel hoger liggen dan 4% en niet veel langer gelden dan een half jaar, wat 1956 betreft: In het Centraal Economisch Plan 1956 wordt het effect van een verhoging van 1% van de loonvoet gesteld op 0,4% voor het consumptieprijspeil. Indien ik deze gegevens als grondslag neem, zou de loonontwikkeling, welke boven op die van de secundaire arbeidsvoorwaarden etc. plaatsvindt, ongeveer tot een prijsstijging van 2% leiden. Volgens het Centraal Economisch Plan 1956 zal op grond van alle overige factoren (verbetering secundaire arbeidsvoorwaarden inbegrepen) het consumptieprijspeil met ± 1% stijgen. Samen dus ± 3% stijging.

Sociaal betekent dit, dat van de waarschijnlijk gemiddelde blijvende loonsverhoging van 9% tussen 1 jan. 1956 en 1 jan. 1957 (buiten de uitkering ineens), rond 6% overblijft als positie-verbetering der loontrekkenden. Dit sociaal gewenste, en op grond van de produktiviteitsontwikkeling en de onderlinge verhouding tussen de inkomens van loontrekkenden en 'zelfstandigen' (bedrijven), volkomen aanvaardbare effect, wordt dus gekocht met een extra prijsverhoging van ± 3%, welke op zich zelf in een hoogconjunctuur ongewenst is.

Wie het sociaal gewenste effect wel, het economisch ongewenste niet wil, zal zich niet moeten keren tegen de loonontwikkeling, welke – ik herhaal het – in wezen secundair is, maar zich moeten zetten tot een gebruik van die instrumenten van financiële en monetaire politiek, die – helaas – volgens het verslag van de president van de Ned. Bank, in 1955 ongebruikt zijn gelaten.

J. J. BUSKES

HET PROBLEEM VAN DE CHRISTELIJKE ORGANISATIE

II

Prof. dr. A. A. v. Ruler, evenals prof. Haitjema een voorstander van de volkskerkgedachte in de geest van Hoedemaker, publiceerde zijn *'Achtergronden van het Herderlijk Schrijven'* (H. Veenman en Zonen, Wageningen).

Het is altijd moeilijk, op de kleinere geschriften van prof. v. Ruler te reageren. Zij zijn, zoals men vaak zegt, speels en springerig. Prof. v. Ruler maakt grote gedachtensprongen, stelt vele vragen zonder antwoord te geven. Hij geeft stimulerende gedachten, maar men zou een bredere uitwerking wensen.

Prof. v. Ruler spreekt ook over de christelijke organisaties en de doorbraak. Terecht wijst hij erop, dat het de taak van de Hervormde Kerk is, de velen, die gewend zijn politiek en sociaal verschillend te kiezen, bijeen te houden. Er behoort in de kerk ruimte zijn voor allen, die in dit opzicht gescheiden zijn. Het gaat hier immers niet om de centrale heilswaarheden, die het wezen van de kerk betreffen.

Wij waarderen het in prof. v. Ruler, dat hij het juist vindt, dat het Herderlijk Schrijven de mensen van de doorbraak beschermt door uit te spreken, dat men niet ontrouw is aan Christus, als men lid van een niet-christelijke organisatie wordt. Die verdediging, zegt hij, is nodig, als men let op de vanzelfsprekendheid, dat christenen natuurlijk christelijk georganiseerd zijn, op de aanvallen in Gods naam van de door Kuyper beheerste gereformeerde kerken en christelijke organisaties en op het latent gangbare gevoelen in de Hervormde Kerk. Dit is een pastorale en praktische kwestie. Als men let op de praktijk van de beroeping van predikanten en de benoeming van ouderlingen en diakenen op het plaatselijke kerkelijke erf, dan maakt men inderdaad zulke ten hemel schreiende dingen mee, dat men tot de conclusie komt: het is nuttig en nodig, dat de Synode deze dingen nog eens nadrukkelijk zegt, want het is nog lang niet in de kerk doorgedrongen, althans in de praktijk niet. De Synode wekt op elkaar te verdragen, als men in deze dingen verschillend inzicht heeft. Volgens prof. v. Ruler gaat het hierbij om een open gesprek in de gemeente over het leven in de wereld. Hier ligt immers, gegeven de moderne staat met zijn principe van de vrije vereniging, een probleem, waarin wij samen door voortdurend overleg moeten zien verder te komen. Laten wij dankbaar zijn, dat prof. v. Ruler dit alles met zo grote nadruk uitspreekt.

Er is nog een ander motief: de weg tot het Evangelie moet opengehouden worden voor het hele volk. Hij mag niet gebarricadeerd worden door de stolling van het christendom in bepaalde politieke en sociale gestalten. De christelijke politiek sinds Groen en Kuyper is een poging tot zo'n stolling. Er leeft volgens prof. v. Ruler iets

van het oerchristelijke en oergereformeerde theocratische visioen in. De Hervormde Kerk zit echter met de gevolgen, vooral evangelisatorisch. De mensen, die tot Christus gebracht moeten worden, vereenzelvigen Christus met de werkloosheidspolitiek van Colijn. Wat weegt het zwaarst: het winnen van de mensen voor Christus of het pogen, in de Nederlandse staat een gebrekkige gestalte van Christus op te richten? Het antwoord is niet vanzelfsprekend.

Veel belangrijker is de confrontatie van het hele leven en alle levensverbanden met de beloften en de geboden van God. De Hervormde Kerk moet zich tot het hele volk richten, om Gods Woord over het hele leven te doen horen. Daarom protesteert de Synode tegen de verzuiling, omdat deze het volk doet uiteenvallen, zodat er behalve in de toporganen geen gemeenschap meer overblijft. Ook hier ligt volgens prof. v. Ruler een probleem: kunnen wij tegelijkertijd de democratie aanvaarden en vasthouden aan de eenheid van de natie of is dit zinloos zonder de theocratie?

De christelijke organisaties zeggen: ook de christelijk georganiseerde mens heeft contacten en bewaart de gemeenschap met het éne volk. Is dit antwoord toereikend? Tast de organisatie het lichaam van het volksgeheel nauwelijks aan? Volgens prof. v. Ruler wil de Hervormde Kerk een volkseenheid in de dienst van God. Als Hij niet door het volk als geheel gediend wordt, wordt Hij niet gediend. Men voelt, dat hier de volkskerkgedachte het denken bepaalt: het visioen, de droom van de theocratie. Dan zijn de christelijke organisaties slechts surrogaten, gemeten aan wat God eigenlijk wil. De niet-christelijke organisaties hebben vóór dat zij algemeen zijn, maar zij zijn zo weinig met de bijbel. Eigenlijk moet de Hervormde Kerk tegen beide neen zeggen. Zegt zij met het oog op de praktijk ja, dan moet zij het naar beide kanten doen.

Wie de droom van de theocratie niet meedroomt, kan deze redenering begrijpen en waarderen, zonder haar te aanvaarden. Het moderne gegeven van de vrije organisatie en de partij past niet in de droom van de theocratie, welke volgens prof. v. Ruler de Hervormde Kerk nog steeds bezielt en haar eigenlijke raison d'être uitmaakt. De organisatie is een vrucht van de moderne tijd, de christelijke organisatie een vrucht van het reveil. Maar vanuit de geschiedenis wordt het begrijpelijk, dat de Hervormde Kerk er moeite mee heeft. In de organisatie plaatsen wij onszelf, in volk, gezin en kerk worden wij door God geplaatst. Kuyper heeft in zijn onderscheiding van de kerk als instituut en de kerk als organisme voor het moderne verschijnsel der organisatie ruimte geschapen. De gereformeerden menen, dat de christelijke organisatie past bij de kerk. Te weinig wordt daarbij het onderscheid gerespecteerd tussen wat God doet en wat wij zelf doen. Voor een kerk, zoals prof. v. Ruler haar ziet, blijft de vrije organisatie een corpus aliënum, dat zij niet zo gemakkelijk verteert. Ook de mensen van het reveil hadden hun aarzelingen.

Prof. v. Ruler concludeert in elk geval, dat de kerk om genoemde praktische en principiële redenen onmogelijk de christelijke organisatie kan willen. Zij kan niet door de kerk tot een overal en altijd geldend beginsel worden gemaakt. Ik vind dit, mij een ogenblik stellend op het standpunt van Hoedemaker, juist gedacht. Daarom zei ik, dat prof. Haitjema in zijn verdediging van de christelijke organisaties Hoedemaker niet tot zijn recht laat komen. Die stond, evenals prof. v. Ruler, krachtens zijn overtuiging veel gereserveerder tegenover de christelijke organisaties dan prof. Haitjema.

Er zijn volgens prof. v. Ruler nog andere problemen.

Het CNV zegt, dat men niet alleen als individueel christenmens maar ook als organisatie van christenmensen aan Gods Woord moet willen gehoorzamen: Gods Woord moet de grondslag van de organisatie zijn. Dan alleen is een beroep mogelijk op wat God zegt. Ik acht dit onjuist, omdat ik meen, dat een beroep op Gods Woord ook mogelijk is in een niet-christelijke organisatie. Prof. v. Ruler meent echter, dat het CNV een gewichtig probleem aan de orde stelt: de gehele mens, ook in zijn organisatorische gemeenschappelijkheid, heeft zich God ter beschikking te stellen. Hij voelt echter zelf, dat men zo vastloopt. Een christenmens is ook in het leger en in de staat georganiseerd. Is de consequentie dan niet de klare theocratie, de staat met de bijbel? En is die op zijn beurt niet juist de overwinning van de christelijke organisatie? De zaak is niet zo eenvoudig. Inderdaad, maar toch alleen als men de droom van de theocratie droomt, of de christelijke organisatie propageert. Doet men dat niet, dan wordt zij m.i. stukken eenvoudiger.

De christelijke organisatie stelt aan de kerk al verder de vraag of er niet een bewarende en beschermende invloed van haar uitgaat op de mensen, waardoor deze voor de kerk bewaard worden. Prof. v. Ruler slaat deze betekenis van de christelijke organisatie niet laag aan. Ik spreek hem niet tegen, al meen ik dat men haar vooral in de tegenwoordige tijd niet moet overdrijven. Ik stel echter de vraag of het wezen en het doel van de sociale en politieke organisaties in het bewaren van de mensen voor de kerk gezocht mag worden. M.i. is dat niet hun roeping.

Belangrijker is volgens prof. v. Ruler, dat de christelijke organisaties ook vormen van overleg van christenen zijn, waarin dezen samen zoeken naar de levensvorm naar het Woord Gods. In de christelijke organisaties wordt de kerstening van het leven plastisch nagestreefd. Daar voelt prof. v. Ruler voor. Naar mijn overtuiging is hier beslissend, wat men onder de kerstening van het leven verstaat. Indien zij betekent, dat wij een volksleven opbouwen, waarin wij menselijk met elkander leven — het leefbare bestaan — dan zie ik niet in, waarom christenen en niet-christenen in deze opbouw niet zouden samenwerken en waarom christelijke organisaties nodig zijn. Maar prof. v. Ruler met zijn droom der theocratie ziet dit natuurlijk anders.

Aan de christelijke organisaties stelt prof. v. Ruler overigens met grote ernst de vraag, wat zij op den duur willen bereiken. Zij werken met de antithese tussen de gemeente van Christus en de wereld. Wat willen zij? Een eigen aparte christelijke cultuur? Of de christelijke staat, zodat de gehele nationale cultuur christelijke cultuur wordt? Of uitsluitend de christelijke beïnvloeding van het nationale geheel? Een bevredigend antwoord hebben zij nooit gegeven.

Een ander probleem: de mondigheid van de christen in zijn politieke en sociale taak, van gereformeerde zijde gedurig gepropageerd. Volgens de gereformeerden wil de Hervormde Kerk deze mondigheid ongedaan maken doordat zij de kerk in haar geheel zet in de plaats van de mondige christen. In dit verband vraagt prof. v. Ruler: hoe groot is het optreden van de kerk in het volksleven? In het Herderlijk Schrijven wordt de kerk sterk naar voren geschoven tegenover de christelijke organisaties (haar taak mag niet door de christelijke organisaties worden overgenomen), maar sterk teruggedrongen tegenover de enkele christen (de taak van de vormgeving van een leefbaar bestaan is zaak van de mens zelf). Prof. v. Ruler vindt een en ander nogal

wazig. Wie is er nu eigenlijk bezig in de vormgeving van het nationale leven, de enkele christen of de gehele kerk?

Ik zie die wazigheid niet. Het is m.i. alles heel duidelijk. De kerk predikt het Woord van God ook in zijn betekenis voor het politieke en sociale leven en kan zich in bepaalde verbanden, kerkelijke of interkerkelijke, op die betekenis bezinnen. Maar het is de taak van de enkele christen een politieke en sociale keuze te doen. Dat kan de kerk niet, omdat bij die keuze ook factoren, die niet tot het woord Gods herleid kunnen worden, een rol spelen. De dialectiek van enkele christen en gehele kerk is niet zo wonderlijk, als prof. v. Ruler denkt en waarom hij met prof. Haitjema op dit punt een diep verdriet over zijn kerk moet gevoelen, is mij niet duidelijk. Dat moet wel weer een gevolg zijn van zijn theocratische droom, die de democratie moeilijk verteren kan. Wie de democratie aanvaardt en dus geen theocraat in de zin van prof. v. Ruler is, ziet hier geen moeilijkheden.

Met prof. v. Ruler ben ik het weer geheel eens wanneer hij zegt, dat het probleem van de gemeenschap niet samenvalt met dat van het menszijn met de ander. De gemeenschap heeft een plus boven de som der enkelingen. De gemeenschap is nooit uitsluitend vanuit de enkele mens te doorlichten. Het Herderlijk Schrijven ziet dit te weinig. Prof. v. Ruler spreekt over de verderfelijke invloed van het personalisme. De kerk zou in deze tijd van de persoon de aandacht vrij moeten houden voor het ding, maar het Herderlijk Schrijven is door het personalisme geïnfecteerd. Ik neem de kwalificaties van prof. v. Ruler niet over – ze zijn me te sterk en te absoluut – maar wel meen ik, dat hij hier iets zegt, dat ernstige overweging waard is. Daar het socialisme een zaak van de gemeenschap is, spreek ik dan ook liever niet over personalistisch socialisme al wil ik de waarheidselementen van het personalisme ten volle honoreren. Strijdend voor het socialisme leg ik meer nadruk op de zaak – prof. v. Ruler spreekt over het ding – dan op de persoon. Het allesbeheersende element in het socialisme is voor mij de gerechtigheid, maar deze draagt meer een zakelijk dan een persoonlijk karakter. In haar gaat het niet om de verhouding van enkelingen, maar om de gemeenschap. In die richting wil ik ook het woord zakelijk verstaan als onzerzijds gezegd wordt, dat het op politiek terrein om de vervulling van allerlei zakelijke opdrachten gaat, om het zakelijk bezig zijn ten bate van de mens en het menselijk bestaan. Ik zie niet in, dat ik daarmee natuurlijke theologie propageer. Wij leven nu eenmaal in de wereld van Europa en Europa, dat is: Rome, Athene en Jeruzalem, en Jeruzalem is de dominant. Als er in Europa over gerechtigheid gesproken wordt, gaat dat nooit buiten het Evangelie om, ook al is men zich daarvan lang niet altijd bewust. Prof. Haitjema maakt terecht onderscheid tussen geloofsleer en levensleer. De levensleer van het christendom functioneert ook waar de geloofsleer niet geaccepteerd wordt. Dat is ook een vorm van theocratie. Ik heb er dan ook niets op tegen, dat prof. v. Ruler zegt, dat er zonder een visioen van sociale gerechtigheid niets van terechtkomt, al zou ik liever een ander woord gebruiken. Maar goed, er moeten visioenen zijn. Die zijn er ook. Ook in de niet-christelijke organisaties en het is historisch onjuist, te zeggen, dat er slechts twee mogelijkheden zijn: een christelijk visioen en een antichristelijk visioen. In de geschiedenis is het in de regel niet: van tweeën een. Wie het zo stelt – en dat doen de belijders van de antitheseleer telkens weer, al worden ze geremd door Kuypers leer van de algemene genade –

denkt onhistorisch. Zelfs het visioen van Marx is zonder de bijbel niet denkbaar. Zijn levens- en wereldbeschouwing is voor een christen onaanvaardbaar, maar wie in zijn visioen niets ontdekt van het bijbelse verlangen naar gerechtigheid en in zijn profetisch woord nooit iets hoort van het bijbelse profetische protest tegen de ontrechting van de mens, heeft Marx niet begrepen en vergeet dat hij een jood was. Ik durf bovendien te zeggen, dat wat er in de Partij van de Arbeid aan visioenen leeft – ze leven er te weinig, helaas, evenals in de kerk – in wezen bepaald wordt door de geschiedenis van Europa, in welke Jeruzalem de dominant is. Over het vraagstuk der niet-christelijke organisaties wordt mij veel te abstract en te weinig historisch gediscussieerd. Het gaat om de niet-christelijke organisaties in het Nederland van onze tijd, d.w.z. in de geschiedenis.

Kan de mens in zijn politieke handelen zonder God? En zonder Zijn openbaring? Zonder Jezus Christus? Dat vraagt prof. v. Ruler ten slotte. Misschien begrijpen de mens en de staat dat zo niet, zegt hij, maar de kerk moet het weten en mag het niet verzwijgen. Inderdaad. Maar dit betekent niet, dat wij met prof. v. Ruler de droom der theocratie in de geest van Hoedemaker moeten dromen. De mens kan in zijn politieke handelen niet zonder God en zonder Christus. Sterker: in de geschiedenis van Europa is hij in dat handelen niet zonder God en zonder Christus. Hier val ik prof. v. Niftrik bij, wanneer deze spreekt over de objectieve betekenis van het heilswerk van Christus. Prof. v. Ruler heeft daar bezwaar tegen. De dingen worden er hem te onmenselijk door. Naar mijn overtuiging worden ze er juist menselijk door. Vanuit dit theologoumenon verklaart prof. v. Niftrik m.i. terecht het wonder van de resonantie der dingen, die wij als eis van het Evangelie zien, bij anderen – socialisten en humanisten – die subjectief niet hetzelfde geloof deelachtig zijn. Ik behoef, zegt prof. v. Niftrik, socialisten en humanisten niet te zien als mijn vijanden, die ik te bestrijden heb. Dat kan wel eens voorkomen, maar het gebeurt ook, dat ik met hen kan samenwerken, omdat ik zo vrij en blij de objectieve betekenis van het heilswerk van Christus belijden mag. De heerschappij van Christus is zo universeel – ik voeg eraan toe: door de prediking van de kerk, het getuigenis en het handelen van hen die in Hem geloven, vooral door Christus zelf, die Zijn kracht in onze zwakheid volbrengt – dat ook mensen, die subjectief Christus niet kennen en erkennen, nochtans dingen kunnen voorstaan en dienen op zulk een wijze, dat zij objectief in de dienst van Christus blijken te staan. Prof. v. Niftrik had zich kunnen beroepen op het boek van Kutter 'Sie müssen'. Die wist dat jaren geleden al. In elk geval ligt daarin de mogelijkheid tot samenwerking met anderen. Met prof. v. Niftrik zeg ik: zo zie ik Gods theocratie en zo wil ik leven en handelen in de Nederlandse samenleving (prof. v. Niftrik 'Kroniek' in 'Kerk en Theologie', juli 1955).

Ik kan het ook zeggen op de wijze van dr. Berkhof.

Het Evangelie zet niet alleen de harten om, maar verandert ook het gelaat van staat en maatschappij. Men kan dat aan een aantal factoren duidelijk zien: de zondag wordt publieke rustdag, het huwelijk wordt alleen in monogame vorm erkend, de enkeling wordt geëerbiedigd en de zwakke geholpen, de principiële gelijkheid der mensen wordt geponeerd, de tolerantie doet haar intrede, de overheid verliest haar sacraal karakter en wordt aan normen gebonden, sociale gerechtigheid wordt nagestreefd, men vraagt naar de zin van de geschiedenis, enz.

Dat noemt dr. Berkhof theocratie, al is het een andere dan die welke prof. v. Ruler en prof. Haitjema voor ogen zweeft. Die theocratische schat wordt door de kerk behoed, bevestigd, verdedigd, uitgebreid. In die zin leeft Nederland principieel in de theocratie. Dat is niet het minst daaraan te zien, dat het bij ons zo zakelijk toegaat, niet ideologisch of sentimeel of pseudo-sacraal of totalitair. Die zakelijkheid is vrucht van de prediking van het Evangelie. Zij heeft een geestelijke achtergrond (dr. H. Berkhof 'Tweeërlei theocratie' in 'In de Waagschaal', 3 december 1955).

De laatste publikatie, die wij bespreken is die van prof. dr. *Herman Ridderbos* van Kampen: *'Christelijke Vrijheid en Politieke Partijkeuze'*, gepubliceerd in 'AR Staatkunde' van november 1955. Ik vind dit een helder en verhelderend betoog. Uit de aard der zaak ben ik het met mijn gereformeerde en a.r. broeder niet eens, maar hij brengt de discussie op hoog peil.

De vraag is: bestaat er voor ieder christen de vrijheid zich politiek al dan niet christelijk te organiseren en is iedere geestelijke pressie, vooral wanneer zij van kerkelijke zijde komt, een inbreuk op de in het Evangelie gewaarborgde christelijke vrijheid?

Met zijn collega prof. Schippers is prof. Ridderbos van oordeel, dat een christen voor zijn politieke partijkeuze rechtstreeks verantwoording aan God schuldig is. De kerk kan voor hem hier geen keuze doen.

Prof. Ridderbos meent echter, dat de christelijke vrijheid niet in tegenstelling staat met de ambtelijke kerkelijke roeping, om ook in ethische aangelegenheden het Woord Gods te spreken en de toepassing daarvan aan te wijzen. De roomse pontificale ambtsgedachte wijst hij af, maar ook het individualistisch misverstand. De politieke partijkeuze is een zaak zowel van het christelijk geweten als van het kerkelijke ambt. In het Herderlijk Schrijven is de christelijke vrijheid uitsluitend een zaak van het individuele geweten: de kerk mag geen enkele heerschappij over de gewetens uitoefenen. Wat het laatste betreft vergist prof. Ridderbos zich m.i. Op blz. 11 van het Herderlijk Schrijven lees ik: 'Dankbaar mogen wij getuigen, dat wij gedragen en geleid worden door de gemeenschap der kerk . . . Het gaat om ons persoonlijk geloof. Maar de christen kan in zijn denken en voelen nooit individualist zijn . . . De kerk dient haar leden met haar getuigenis en haar vermaan. Ze onderwijst hen om in de wereld, maar niet van de wereld te zijn. Maar de leiding is het middel, de beslissing is doel. Het gezag van de kerk is betrekkelijk en haar uitspraken blijven open voor herziening en herroeping. De christen aanvaardt dit gezag toch met vreugde, omdat het bedoelt de vrijheid van de gelovig handelende enkeling te verzekeren. De kerk heeft haar leden voor te gaan in de onderscheiding der geesten en het onderkennen van de machten van de tijd.' Men mag dus niet zeggen, dat de christelijke vrijheid in het Herderlijk Schrijven uitsluitend als het individuele geweten fungeert. Zij is een vrijheid in de gemeenschap der kerk.

Van belang acht ik het, dat prof. Ridderbos begint met aan de christelijke vrijheid een bepaalde inhoud te geven. Voor hem evenals voor Paulus betekent zij: 1. bevrijding van de veroordelende kracht van de wet: een vrije, een gereinigde consciëntie; 2. het door de Geest vrijgemaakt worden om Gods wil te doen. Calvijn spreekt in gelijke geest, voegt er alleen nog een derde betekenis aan toe: 3. vrijheid in uiterlijke, middelmatige dingen.

De verbinding van christelijke vrijheid en politieke partijkeuze wil dus zeggen: a. dat ik met een vrije consciëntie een politieke partij mag kiezen, wetend dat ook het politieke leven een opdracht is, die ik in het geloof mag aanvaarden; b. dat ik ook bij deze keuze onder de wet van Christus sta; c. dat ik mij moet afvragen of het een middelmatige zaak is of ik een christelijke of niet-christelijke partij kies. Christelijke vrijheid betekent dus niet, dat een christen doen en laten mag wat hij wil, maar dat hij geroepen wordt als christen te handelen. Welke partij hij kiest, is eigenlijk niet een zaak van zijn vrijheid, maar van zijn christen zijn.

Ik kan mij met deze beschouwing zeer wel verenigen. Men vindt haar ook in het Herderlijk Schrijven. De christelijke vrijheid is daar wel wezenlijk een zaak van het gelovige geweten. De laatste zin van prof. Ridderbos zou ik liever aldus formuleren: Welke partij de christen kiest, is een zaak van zijn christelijke vrijheid! Wij zijn het echter met elkaar eens, dat het niet gaat om een formele, abstracte vrijheid, maar om de vrijheid met welke Christus ons vrijgemaakt heeft. Het Herderlijk Schrijven wil een preek over Galaten 5: 1 zijn, zegt prof. v. Niftrik. Hij voegt eraan toe — in die woorden spreekt hij iets uit, dat in de omschrijving van de christelijke vrijheid bij prof. Ridderbos wel opgesloten ligt, maar te weinig aan de dag treedt —: Het wil bevrijden van valse bindingen, mensengeboden en menseninzettingen! Maar nog eens, vrijheid is geen formeel begrip. Wij zijn vrij van en bevrijd tot, vrij van de wet en de zonde, vrij tot de dienst van God in gehoorzaamheid aan zijn geboden.

Ik ben het dan ook geheel met prof. Ridderbos eens, dat het onjuist is om de kerk a priori het recht te ontzeggen, zich met de politieke keuze van haar leden te bemoeien. In het Herderlijk Schrijven bemoeit de Synode zich wel degelijk met die keuze. De beslissende vraag is, of de kerk zich op de juiste wijze met die keuze bemoeit.

Prof. Ridderbos gaat na deze inleidende beschouwingen op de politieke partijkeuze zelf in. Daarbij zegt hij ook een en ander over de doorbraak.

Hij weet, dat ook de mensen van de doorbraak het verband tussen christelijk geloof en politiek handhaven. Maar waarom wijzen zij de christelijke politieke partij af? Prof. Ridderbos noemt twee redenen: 1. er is een sterk scepticisme t.o.v. de *christelijke* bewustzijnsinhouden, programma's, principes, zoals men die bij de christelijke partijen aantreft; 2. er is een groot vertrouwen in het *christelijk* karakter van de politiek, die men door niet-christelijke partijen in praktijk gebracht ziet, ook al brengen deze wel bewustzijnsinhoudende programma's en principes met zich mee.

Het eerste houdt volgens prof. Ridderbos verband met het sterk irrationalistisch karakter van onze tijd en de voorkeur voor het existentiële denken. Zo loopt door heel het Herderlijk Schrijven een afkeer van het beschouwelijke, het hebben van politieke principes en programma's.

Ik acht deze kijk van prof. Ridderbos bepaald onjuist. Indien het waar is dat de theologie van Karl Barth in de scepsis ten aanzien van christelijke principes een grote rol speelt, is het onjuist over irrationalisme te spreken en is zelfs het spreken over existentieel denken zonder meer verwarrend. Achter het verschil in waardering van de doorbraak schuilt een theologisch verschil, maar prof. Ridderbos mag ons niet in de hoek van het irrationalisme en het existentialisme dringen. Het is ook niet waar, dat wij een afkeer van het beschouwelijke, van politieke principes en programma's heb-

ben. Wij hebben er alleen een afkeer van dat men, zoals dat in Nederland de gewoonte was en is, deze politieke principes en programma's als *christelijke* principes en *christelijke* programma's propageert, omdat dit naar ons oordeel een devaluatie en uitholling van het woord christelijk betekent. Wij pleiten dan ook niet voor de christelijke, maar voor de goede, juiste en rechte politiek. Wij zien het – om prof. Banning te citeren – als zonde, wanneer een politieke partij haar politiek propageert onder de leuze: vóór of tégen Christus, de zonde der vereenzelviging van partijpolitiek met het gebod van Christus. Wij erkennen dat politieke arbeid dienst van God heeft te zijn en het gebod van God tot de concrete politieke keuze noodzaakt, maar dat is iets anders dan de vereenzelviging van de keuze voor een bepaalde politieke partij met de keuze voor Christus. Een partijprogram gelijkstellen met de wil van God, is uit de duivel, zegt Niebuhr. Daarom is het ook onjuist, wanneer prof. Ridderbos zegt, dat de doorbraakmensen vertrouwen hebben in het in wezen *christelijke* karakter van allerlei politieke beslissingen van een niet-christelijke partij. Bij mijn weten hebben wij nooit gezegd, dat het program en de beslissingen van de PvdA christelijk zijn. Wij denken meer in de richting van wat ik van prof. v. Niftrik citeerde. Uit onze erkenning van de objectiviteit van het heilswerk van Christus mag prof. Ridderbos echter niet afleiden, dat wij het adjectief christelijk plaatsen bij de desiderata of de beslissingen van de PvdA. Het hele begrip christelijke politiek wijzen wij af. Wij pleiten voor een politieke dienst van God.

Met prof. Ridderbos erken ik dus wel degelijk, dat de christelijke zienswijze gehoorzaamheid aan Gods Woord in zich sluit, ook, dat dit Woord van God een onveranderlijke inhoud heeft. Het gezag van dit Woord is dus niet een actualistische aangelegenheid. Er zit in het christelijk leven continuïteit. Het valt niet uiteen in een aantal willekeurige en onsamenhangende concrete beslissingen in concrete situaties. Maar een continuïteit van christelijke politiek ken ik niet, om de eenvoudige reden, dat tot de onveranderlijke inhoud van Gods Woord niet een bepaalde politiek behoort. Prof. Ridderbos kan aan die continuïteit van de christelijke politiek alleen vasthouden door naast het geschreven Woord van God de algemene openbaring te plaatsen en over de ordeningen te gaan spreken. Hierin volg ik hem niet. Dat komt op rekening van Barth, zal hij zeggen. Als ik van mijn kant dan maar van zijn beschouwingen zeggen mag: dat komt op rekening van Kuyper. En als Prof. Ridderbos zou reageren met de opmerking: dat is niet juist, ik beroep mij op de bijbel, kan ik op dezelfde wijze reageren, en zullen wij dus moeten discussiëren over de vraag, in hoeverre de ordeningen bij het licht van de bijbel als voor het politieke leven aanwendbare richtlijnen te onderscheiden zijn. Naar mijn overtuiging is God als de Schepper alleen in Gods openbaring in Christus te kennen. Met de ordeningen zitten wij dadelijk in de buurt van het natuurrecht en de geschiedenis heeft bewezen, dat zij altijd weer de plaats van Gods Woord gaan innemen en de politiek conservatief maken. Altijd weer wordt wat bij een voorbijgaande en voorbijgegane maatschappij behoort als christelijk beginsel absoluut gesteld. Ik zou tientallen voorbeelden kunnen noemen. Alleen in theorie behoeft dat niet het geval te zijn. In de praktijk is het altijd het geval. Terwijl men uit dezelfde praktijk van vele jaren kan opmaken, dat altijd weer niet-christelijke partijen gedaan hebben wat op een bepaald ogenblik gedaan moest worden: wat goed en heilzaam was (dus niet: wat christelijk was). Prof. Ridderbos kan dat niet

ontkennen, al spreekt hij niet als prof. v. Niftrik over de objectiviteit van het heilswerk van Christus, maar over Gods algemene genade. Maar, zegt hij, wij kunnen niet berusten in een politiek, die het verband tussen de leefbaarheid van het bestaan en Gods openbaring in Christus buiten beschouwing laat. Wat waarlijk goede politiek mag heten, kan alleen bij het licht van Gods Woord recht onderscheiden worden. De algemene genade heft ook voor de politiek de roeping, om uit de bijzondere genade te leven, niet op. Het laatste ontken ik niet. Ook in de PvdA verlangen wij als christenen te leven. Maar de situatie in Nederland is deze, dat zij, die de pretentie van christelijke politiek voeren, naar onze overtuiging niet zien en onderscheiden wat waarlijk goede politiek mag heten. Zij bedrijven een conservatieve politiek, die wij afwijzen. Wat helpt dan die pretentie? En als er dan zijn, die, al gaan zij volgens prof. Ridderbos aan de eigenlijke bron van het leven voorbij, de goede politiek bedrijven, dan kiezen wij als christenen voor die politiek en zullen haar van uit het Woord Gods doorlichten. Dit is geen principieel afvallige politiek, zoals prof. Ridderbos zegt, want zij staat – afgezien van de subjectieve instelling van haar voorstanders – objectief in de dienst van God, zoals de christelijke politieke partij ondanks haar erkenning van Christus een slechte politiek kan voorstaan, slecht in de zin van conservatief en uit de tijd. Met die politiek vereenzelvigen wij ons in geen geval.

Een christelijke politieke partij betekent voor prof. Ridderbos geen politiek sektarisme. Hij aanvaardt zo nodig politieke samenwerking op niet-confessionele grondslag. Men mag zich niet separeren van de politieke werkelijkheid.

Waarom staat prof. Ridderbos dan toch zo vierkant tegenover de doorbraak?

Vanwege het karakter van de politieke partij. Daarover zegt hij een en ander dat ik onmogelijk aanvaarden kan. Partijformatie is slechts een onderdeel van de politieke werkelijkheid. Dat is juist. Maar dan zegt hij: Een partij is het tuighuis, waar men zich politiek wapent, zij is niet de politieke arena zelf, de partij is bezinningsorgaan, maar zij heeft geen enkele staatkundige bevoegdheid of macht. De partij is in een democratisch land het middel, om aan de politieke verantwoordelijkheid van de staatsburgers gestalte te geven en deze in het staatkundige bestel tot gelding te brengen. Partijformatie behoort inderdaad zeer wezenlijk tot de democratie, zo wezenlijk, dat men m.i. niet zeggen mag, dat zij niet tot de politieke arena zelf behoort. De partij is veel meer dan bezinningsorgaan. Het is volstrekt onjuist, te zeggen, dat zij geen staatkundige macht heeft of geen macht mag uitoefenen, zoals het Herderlijk Schrijven zegt. Het moderne gegeven van de vrije organisatie heeft, als het om het politieke en sociale leven gaat, de machtsfactor wezenlijk in zich. Het gaat in de politieke en sociale strijd om recht, maar ook om macht. Ook daarom willen wij geen christelijke politiek en geen christelijke politieke partij, omdat wij de naam van Christus niet aan machtsorganisaties willen verbinden. Was de christelijke politieke partij enkel bezinningsorgaan, dan zouden wij zeker veel minder bezwaar tegen haar hebben. Dat is ook de reden, waarom wij, die geen christelijke politiek willen, toch deel hebben genomen aan de Christelijk Sociale Conferentie. Daar ging het om bezinning. De politieke partij is echter in de democratie wezenlijk machtsorganisatie, die tot de politieke arena behoort.

Waarom wil prof. Ridderbos de christelijke politieke partij? Omdat hij in de politieke wereld zich zelf wil zijn, nl. christen. Daartoe maakt hij, zoals hij zegt.

naar de wijze van de politiek gebruik van het middel van de christelijke politieke partij.

Dit is m.i. een foutieve redenering. Hij had moeten zeggen: Ik wil in de politiek mij zelf zijn, nl. christen, daartoe wil ik naar de wijze van de politiek gebruik maken van het middel van de politieke partij. Het gebruik maken van de christelijke politieke partij is juist niet naar de wijze van de politiek.

Waarom de christelijke politieke partij?

1. Omdat het onmogelijk is in een partij, die als zodanig het Woord Gods niet tot richtsnoer van haar politieke handelen aanvaardt, de politieke vrijheid en de christelijke politieke verantwoordelijkheid tot uitdrukking te brengen.

Dat poneert prof. Ridderbos, maar het blijft bij poneren. Ik vraag hem zeer dringend mij te laten zien, dat ik in de PvdA niet mij zelf kan zijn, nl. als christen. Het is volstrekt onduidelijk, wanneer hij in dit verband zegt: Hier moet te zamenvloeien wat uit allerlei stroming afkomstig is! Ik vraag: Wat moet hier te zamenvloeien? Geloof en ongeloof? Kerk en wereld? Christendom en humanisme? Er zijn a.r. dagbladen, die dat beweren. Het is kortweg laster. In de PvdA vloeit niets samen uit allerlei stroming. Wat er wel gebeurt? Gelovigen en niet-gelovigen, kerkelijken en niet-kerkelijken, christenen en humanisten werken samen — dat is iets anders dan samenvloeien — om een bepaald politiek en sociaal program, dat zij als het goede en rechte program zien, te verwerkelijken.

2. De christelijke verantwoordelijkheid en de christelijke vrijheid zijn een gemeenschappelijke opdracht en een gemeenschappelijk geschenk. De christelijke vrijheid is een vrijheid in Christus. Zij is aan het lichaam van Christus gegeven en draagt dus een corporatief karakter. Daarom is de christelijke politieke partij als uitdrukking van de gemeenschappelijke christelijke vrijheid en verantwoordelijkheid ook uit christelijk oogpunt het aangewezen middel.

Hier duizelt het mij. Als deze redenering juist is, moeten wij heel het leven verchristelijken. Dan moeten wij de christelijke onderneming en het christelijk bedrijf propageren en zo maar voort. Dan is er geen ruimte meer voor welke organisatie van christenen en niet-christenen ook. Want er is geen enkel terrein, dat men aan deze christelijke vrijheid én christelijke verantwoordelijkheid, die een gemeenschappelijke opdracht en een gemeenschappelijk geschenk zijn, onttrekken kan. Waar trekt prof. Ridderbos de grens? In de praktijk trekt hij natuurlijk een grens, maar principieel kan hij het na deze redenering toch eigenlijk niet meer.

Wat ik in al de besproken geschriften mis, is het rekening houden met het door *Karl Barth* in zijn studie *'Christengemeinde und Bürgergemeinde'* (Zollikon-Verlag, Zürich, 1946) aangegeven onderscheid tussen kerk en staat.

De zin en het doel van de kerk is het leven in de Heilige Geest, in gehoorzaamheid aan het Woord van God in Jezus Christus. De zin en het doel van de staat is de verzekering van de uiterlijke, relatieve en voorlopige vrijheid van de enkele mens, van de uiterlijke, relatieve en voorlopige vrede tussen de mensen en aldus de verzekering van de uiterlijke, relatieve en voorlopige menselijkheid van hun leven en samenleven.

In de staat leven de christenen met de niet-christenen samen. De staat kan niet geloven en belijden, zoals de kerk. De kerk erkent echter in de staat een goddelijke

ordening volgens Romeinen 13. De staat is niet het Rijk Gods, maar als instrument der goddelijke genade een exponent van dat Rijk. Dienst van God is dus ook het werk van de overheid tot de uiterlijke, relatieve en voorlopige heiliging van de onheilige wereld.

De kerk moet kerk blijven, maar in de vervulling van haar eigen taak neemt zij deel aan de taak van de staat. In de ruimte van de staat is de kerk solidair met de wereld. Zij bidt voor de staat. Zij onderwerpt zich aan haar en aanvaardt zo haar medeverantwoordelijkheid. De kerk kan niet een bepaalde staatsleer proclameren. Er is geen christelijke staat als een duplicaat van de kerk in de politieke ruimte. De medeverantwoordelijkheid van de kerk voor de staat betekent, dat de kerk bezig is met de vragen van de opbouw van de staat, maar zij zal er zich voor hoeden, een bepaalde politieke conceptie als de christelijke tegenover andere concepties te proclameren. Dit betekent echter in het geheel niet, dat het de kerk onverschillig laat, met welke gestalten van de staat zij te doen heeft. In de politieke ruimte moet de christen beslissingen nemen voor Gods aangezicht. Daarbij maakt hij onderscheid tussen de goede en de slechte staat, tussen een betere en een slechtere politieke werkelijkheid, tussen ordening en willekeur, tussen regering en tirannie, tussen vrijheid en dictatuur, tussen gemeenschap en collectivisme, tussen het recht van de enkeling en individualisme, tussen de staat van Romeinen 13 en die van Openbaring 13. Op grond van dit onderscheiden zal de christen van situatie tot situatie zijn politieke beslissingen nemen. Prof. Haitjema en prof. Ridderbos zullen zeggen: zo gaat de continuïteit verloren! Neen, zegt Barth, er is wel geen christelijk systeem en program, maar er is wel een bepaalde richting, in welke, en een bepaalde lijn, langs welke de politieke beslissingen genomen worden. Die richting wordt niet afgeleid uit het natuurrecht. Het zijn geen christelijke, maar natuurlijke, wereldlijke, profane aangelegenheden, waarmee de kerk in het dragen van haar politieke medeverantwoordelijkheid bezig is. Maar haar norm is de 'Eigengesetzlichkeit' van haar eigen zaak. Zij weet van het Rijk Gods. Zij wil de staat niet tot dat Rijk Gods omvormen. De staat is de kerk niet en al evenmin een 'Vorstufe' van het Rijk Gods. Maar de gerechtigheid van de staat is haar zijn, haar bestaan, als een gelijkenis, een analogie van het Godsrijk. De christen kiest en handelt op politiek terrein altijd zo, dat de samenhang tussen de staat en Gods heils- en genadeordening openbaar wordt. In zijn politieke beslissingen kiest hij die plek, waar de heerschappij van Christus over de gehele wereld niet onduidelijk, maar duidelijk wordt gemaakt. De menselijke politieke beslissingen mogen niet tegen de goddelijke ingaan. Zo is ook de politiek voor de christen belijden. De christen roept in zijn politiek ook de staat weg uit de neutraliteit, uit het heidendom, tot medeverantwoordelijkheid voor God. Barth wijst dan op allerlei analogieën.

De kerk gelooft dat God mens is geworden. Daarom gaat het de christen in de politiek om de mens.

De kerk getuigt van de goddelijke rechtvaardiging, waarin God zijn recht op de mens en daarin het recht van de mens handhaaft. Daarom is het de christen om de rechtsstaat te doen en kiest hij tegen anarchie en tirannie.

De kerk getuigt, dat Christus kwam, om het verlorene te redden. Daarom strijdt zij op politiek terrein i.z. voor de ontrechten, de bedreigden, de armen, de verworpenen der aarde en wil zij sociale gerechtigheid.

De kerk is de gemeenschap van hen, die geroepen worden, om in vrijheid kinderen van God te zijn. Daarom wil zij, dat de staat iedere burger het recht op vrijheid garandeert. Zij verwerpt de dictatuur en de totalitaire staat.

De kerk is de gemeenschap van hen, die onder Christus als Heer met elkaar verbonden zijn. Daarom betekent voor haar het recht op vrijheid de plicht tot medeverantwoordelijkheid. Zij wijst zowel individualisme als collectivisme af.

De kerk is de gemeenschap van hen, die onder één Heer in één Geest en één geloof leven. Daarom wil zij, dat allen als mondige burgers gelijke vrijheid hebben en gelijke verantwoordelijkheid dragen: gelijkheid van allen voor de wet.

De kerk weet van de verscheidenheid der gaven en opdrachten van de Heilige Geest. Daarom streeft zij op politiek terrein naar de verdeling van verantwoordelijkheid.

De kerk leeft van Gods openbaring, in het geloof in God als het licht, dat de werken der duisternis verstoort. Daarom is zij de principiële tegenstandster van alle geheime diplomatie en alle geheime politiek.

De kerk leeft van het vrije Woord van God. Daarom kent zij in de staat aan het vrije woord een positieve betekenis toe.

In de kerk wordt in de navolging van Christus niet geheerst, maar gediend. Daarom beschouwt zij in de staat alle heersen, dat niet tegelijkertijd een dienen is, als een ziekte. Geen staat zonder staatsmacht, maar het moet een macht zijn, die het recht volgt en dient, niet een macht, die aan het recht voorafgaat en het recht breekt.

De kerk is van huis uit oecumenisch. Daarom verzet zij zich op politiek gebied tegen alle lokale, regionale en nationale belangenpolitiek.

In de kerk weet men van Gods toorn en oordeel, maar men weet ook, dat Gods toorn slechts een ogenblik, maar zijn genade tot in eeuwigheid duurt. Daarom aanvaardt zij voor de oplossing van conflicten in de staat geweld: politiemaatregelen, strafwetgeving, gewelddadig verzet tegen een ontaarde regering, bewapening en verdedigingsoorlog, maar dit alles slechts als ultima ratio. Zij ijvert voor een radicale vredespolitiek.

Het gaat dus in de christelijke politiek, als men dit woord gebruiken wil, niet om een systeem en een beginselprogram, ook niet om onsamenhangende concrete beslissingen in concrete situaties, maar om een continuïteit en een richting. Deze richting, gekozen vanuit het Evangelie, is er één naar de kant van de democratische staat. Er is een zekere verwantschap tussen de kerk en de staat der vrije volken.

Is er voor dit alles nu ook een christelijke partij nodig?

Barth vindt partijen in het algemeen nogal dubieuze verschijnselen in het politieke leven: geen constitutieve elementen in dat leven. Ik geloof, dat hij zich daarin vergist. De partij behoort bij de democratie der vrije volken. Van een christelijke politieke partij, die tegenover niet-christelijke partijen staat, wil Barth in geen geval weten. Op politiek terrein, waar de christenen de voor alle mensen geldende boodschap in de gelijkenis, de analogie van hun politieke beslissingen te vertegenwoordigen hebben, moeten zij zich niet afzonderlijk organiseren, maar laten zien, dat zij opkomen voor de gemeenschappelijke zaak van de gehele staat. Op politiek terrein kan de kerk het christelijke van haar boodschap niet direct, maar slechts in de spiegel van

haar politieke beslissingen zichtbaar maken. Die beslissingen kunnen niet daardoor, dat zij christelijk gemotiveerd worden, maar alleen doordat zij blijken goed en heilzaam voor de opbouw van de staat te zijn, aannemelijk worden gemaakt. Een christelijke partij devalueert het christelijke. Als partij moet zij vechten om de meerderheid en machtsposities, moet zij propaganda maken, moet zij niet-christelijke en vaak zeer dubieuze meelopers werven, compromissen aanvaarden, coalities met niet-christelijke partijen aangaan, enz. Daarmee verloochent zij het christelijke, verdonkert zij het in elk geval. De christelijke partij zal de kerk en haar boodschap juist door haar christelijkheid compromitteren. Op politiek terrein kunnen de christenen met hun christendom slechts anoniem optreden. Zij moeten op dat terrein beslissingen nemen, die naar vorm en inhoud ook die van de andere burgers kunnen zijn en van welke wij moeten hopen, dat zij dat inderdaad zullen zijn, zonder te letten op de levens- en wereldbeschouwing van die andere burgers. Als de kerk door een christelijke partij wordt vertegenwoordigd, kan zij voor de staat niet het zout zijn dat zij moet zijn. Dat kan zij alleen zijn door de prediking van het Evangelie, dat ook een politieke strekking heeft. Zij kan dat ook zijn door in bepaalde situaties zich tot de regering te wenden of publiekelijk te spreken. De belangrijkste bijdrage van de kerk voor de staat is echter, dat zij zelf zowel theoretisch al praktisch waarlijk kerk van Jezus Christus is. Zij moet exemplarisch bestaan. De rechte staat moet in de rechte kerk haar oerbeeld en voorbeeld vinden. De kerk spreekt in de staat het minst voor misverstand vatbaar door te zijn, die zij moet zijn, d.w.z. door wat zij is. Is zij waarlijk kerk, dan heeft zij geen partij nodig. En dan zullen er zeker christenen zijn, die in de anonimiteit, werkzaam in de christelijke richting, pretentieloos getuigen van de ook op politiek gebied heilzame Christusboodschap zijn, niet omdat zij zulke bijzonder vrome christenen zijn, maar omdat zij als christenen meer dan de anderen het beste voor het gehele volk zoeken door de staat in de christelijke richting voort te stuwen. Wat kan in dit opzicht al niet reeds een enkele, die 'ganz bei der Sache' is, veel betekenen. Wat maakt het uit, of het er slechts enkelen zijn? Wat geeft het, of zij in verschillende partijen zitten? Zij zullen de partijpropaganda, de partijdiscipline, de partijoverwinningen en de partijnederlagen met precies zoveel ernst en humor beschouwen als de zaak het verdient. Maar zij zullen in elke partij voor het gehele volk en juist zo in principiële zin aan politiek doen.

Wat Barth zegt is niets anders dan wat prof. Banning bedoelde, toen hij op het herdenkingscongres zei: 'Wij hebben gebroken met de gedachte van de christelijke politiek en het organiseren van christenen in eigen christelijke politieke organisaties. Nooit mag het Evangelie, mag Christus worden opgesloten in en vereenzelvigd worden met programma's, partijen, organisaties. Nooit mogen wereldlijke organisaties zich beschouwen als kerk of als verlengstukken van de kerk. De taak van de christen in de sociale en politieke strijd kan alleen zijn solidariteit daar, waar gestreden wordt om de mens, de doodgewone mens, te helpen aan recht en vrijheid.'

HET DRAMA VAN TUSSEN-EUROPA

Geen der politici, die de eenwording bepleiten, zal ooit vergeten te verklaren, dat het huidige West-Europa, nooddruftig, in verbanden als de Raad van Europa, de Kolen- en Staalgemeenschap en de West-Europese Unie verenigd, niet meer dan een romp vormt, een deel slechts van het totale lichaam. De overige delen bevinden zich achter het IJzeren Gordijn. De daar wonende volken zijn niet in staat, aan het Europese opbouwwerk deel te nemen. Zij hebben immers hun vrije politieke wil verloren, op hun nek rust, niet eens steeds duidelijk zichtbaar, de Russische laars, hun machthebbers staren onbeweeglijk in de richting van het Mekka van het Oosten.

Het paradoxe van de situatie is dat de landen van Oost-, Midden- en Zuidoost-Europa, in zoverre zij tot de Russische invloedssfeer behoren, zich eveneens midden in een integratieproces bevinden. Weliswaar heeft dat proces met dat van West-Europa in methode, geest en uiteindelijke doelstelling heel weinig gemeen; ginds wordt immers geen in vrijheid ten uitvoer gelegde en vrijwillig op zich genomen subordinatie onder nieuwe supra-nationale organen nagestreefd, doch onder ideologische voorwendsels een invoeging in het neo-imperialistische systeem van Sowjet-Rusland afgedwongen. Niet te ontkennen valt niettemin dat zich ook daar een opgang van staten en volken in een groter geheel, met opgave van belangrijke delen van de eigen soevereiniteit, afspeelt. De Russen kunnen daarbij, al naar het hen het doelmatigst voorkomt, verschillende registers trekken: dat van de orthodoxie (gelijkschakeling van alle christelijke kerken onder het patriarchaat van Moskou), dat van het panslavisme en de afweer van het Duitse gevaar (dat bij sommigen der Slavische broedervolken, met name de Tsjechen en Bulgaren, altijd nog wel enig effect sorteert), en bovenal natuurlijk dat van het internationale communisme, de vereniging van allen, die arbeiden onder de leiding van 'de voorhoede van het wereld-proletariaat'. Er zijn dus in Europa twee ontwikkelingen aan de gang, die beide integratie nastreven en elkaar in negatieve zin aanvullen; het gevolg is dat Oost en West steeds meer uit elkaar groeien.

Daar er in het westen niet aan gedacht wordt een bevrijdingskruistocht van het oosten te beginnen, heeft men er zich bij deze toestand van steeds dieper wordende scheiding en toenemende vervreemding neergelegd. Het feit dat het IJzeren Gordijn thans een weinig opgelicht wordt, toeristenreizen en uitwisseling van sportteams en allerlei deskundigen mogelijk zijn, doet aan dit feit niets af. Waren er de vluchtelingen niet, wier weinig benijdenswaardig lot aan ons geweten appelleert, waren er niet

de politieke emigrantengroepen, die van tijd tot tijd (en niet eens steeds op gunstige wijze) van zich doen spreken, dan was het gevaar daar dat de volken van het westen, overstelpt als ze zijn met zorgen en problemen in eigen huis en in de buiten-Europese werelddelen, in de verleiding zouden komen de zone tussen de uiterste grens van West-Europa en het gebied van de Sowjet-Unie eenvoudig te vergeten. Slechts één deel van het gebied der satelliet-staten beschikt over een machtige spreekbuis in de vrije wereld, nl. Oost-Duitsland. De regering te Bonn laat geen gelegenheid voorbij gaan om met nadruk het probleem van de verscheurdheid van Duitsland te stellen en aan de 18 miljoen Duitsers, die aan de andere kant van de scheidingslijn leven, te herinneren. Maar de overige landen die in hun geheel afgesneden zijn van het westen, hebben over een dergelijke voorspreker niet de beschikking en hen dreigt het gevaar van vergeten te worden.

Het tragische is dat terwijl wij geneigd zijn de Oost-Europeanen achteloos te vergeten, men aan de andere zijde van het prikkeldraad zich hartstochtelijk voor onze wereld interesseert. De westelijke radiostations spelen thans dezelfde rol als de BBC in Londen tijdens de laatste wereldoorlog. Westelijke bezoekers die zich thans in Boedapest of Praag vertonen worden aangestaard als wezens uit een andere wereld, hun nieuw model auto aangegaapt, hun kleren bewonderd. Met weinig fantasie kan men zich indenken hoe zich de psychische situatie onder deze onvrije volken ontwikkelen moet, wanneer men zich een ogenblik in herinnering terugroept hoe West-Europa gedacht en gevoeld heeft onder de veel korter durende nazi-bezetting. En daarbij komt nog dat wij wisten dat eens het einde zou komen en elke dag praktisch dat einde meer naderbij zagen komen, terwijl men zich in het Oosten voor de eindeloosheid geplaatst ziet.

Wij willen hier verder geen lans breken voor de dringende noodzakelijkheid zich tenminste in grote trekken georiënteerd te blijven houden over de ontwikkeling in het onvrije deel van Europa. Doel van dit artikel is de aandacht te vestigen op een voor enige tijd verschenen boek, dat als weinige geëigend schijnt als grondslag voor deze oriëntatie te dienen. Het is het in 1954 gepubliceerde eerste deel van een driedelig werk van de Weense historicus prof. Otto Forst de Battaglia, 'Zwischeneuropa, Von der Ostsee bis zur Adria', uitgegeven door het bekende tijdschrift 'Frankfurter Hefte' in Frankfort. Allereerst zij een ogenblik aandacht besteed aan de persoon van de schrijver. Otto Forst de Battaglia werd uit Poolse familie in 1889 in Wenen geboren; zijn familie stamde, gelijk uit de naam reeds blijkt, uit verschillende delen van Europa, gelijk dat met zoveel Weense families het geval is. Hij studeerde in zijn geboortestad en in Bonn in de rechten en geschiedenis, en begaf zich daarna op talrijke reizen die hem met vele leidende persoonlijkheden uit het openbare leven in contact bracht. Later trad hij in Poolse diplomatieke dienst en was hij verbonden aan het Poolse gezantschap te Wenen. Hij verliet deze dienst als gevolg van de politieke ontwikkeling in zijn vaderland na de tweede wereldoorlog, doch bleef verder in zijn vaderstad woonachtig, waar hij in 1948 een professoraat aan de universiteit verwierf. De ex-diplomaat is een geleerde van een uiterst veel omvattende, ja bijna encyclopedische kennis van personen en zaken. In zijn boek maakt hij de lezer aan zijn rijke kennis deelachtig, hetgeen het lezen niet vergemakkelijkt; soms voelt men zich

verloren in de eindeloze reeks van feiten. Gelukkigerwijs verliest hij de grote lijn niet uit het oog en beschikt hij over een frisse en bij wijle originele stijl, die van humor niet gespeend is.

De rol der Habsburgers

De grondgedachte van de schrijver treedt reeds duidelijk in het voorwoord van het tot nu toe als enige verschenen eerste deel naar voren. De auteur stelt zich in dit deel ten doel de jongste geschiedenis van Polen, Tsjechoslowakije en Hongarije van 1939 tot 1953 te beschrijven. Praktisch echter gaat hij tot 1918 terug, hetgeen zijn boek alleen maar waardevoller maakt. Hij beschouwt deze landen als een deel van 'Tussen-Europa', dat zijn de landen tussen West-Europa en Rusland, van Polen tot aan de Adriatische Zee. Het nog te publiceren tweede deel zal de ontwikkeling van Oostenrijk in hetzelfde tijdvak behandelen. Dit land beschouwt hij als 'de draaischijf en het centrum van het totale te behandelen gebied'; bovendien het enige land uit de gehele groep, dat na de tweede wereldoorlog géén volksdemocratie werd. Het laatste deel der trilogie ten slotte zal zich bezighouden met Roemenië, Zuidslavië, Bulgarije en Albanië, Zuidoost-Europa dus. De indeling van zijn driedelig werk werd door de schrijver niet aan het toeval of zelfs aan de geografische positie der te behandelen landen overgelaten. De in het eerste deel beschreven landen beschouwt hij als in hun verleden in politiek-cultureel opzicht hecht met het Westen verbonden. Hetzelfde geldt voor Oostenrijk, doch aan dit land, het hart van het eens zo machtige rijk der Habsburgers, hecht hij zoveel belang, dat hij er een speciaal deel aan wijden wil. De in zijn laatste deel aan de beurt komende landen ten slotte vormen een deel van Tussen-Europa, dat naar zijn opvatting noch in de oostelijke noch in de westelijke wereld ooit geheel opgenomen of ingevoegd was.

Van deze conceptie uit bouwt de auteur zijn geschiedverhaal op. Daarbij maakt hij geen heel van zijn bewondering voor de rol die het Huis Habsburg gedurende eeuwen in de opbouw en instandhouding van de staatkundige constellatie van dit deel van Europa gespeeld heeft. In zijn visie is het duidelijk dat het onheil, dat sinds 1938 over dit deel van Europa (en daardoor over geheel Europa, ja over de gehele wereld) gekomen is, uiteindelijk te wijten is aan het uiteenvallen van de door dit Huis geleide Oostenrijks-Hongaarse monarchie; en daaruit volgt dat wanneer men Oost- en Zuidoost-Europa weer wil herwinnen en daar stabiele verhoudingen weer herstellen, deze alleen zullen intreden wanneer de verloren gegane orde (die een natuurlijk gegroeide en organische was) weer in een of andere vorm zou worden hersteld. Gezien zijn waardering voor de historische rol der Habsburgers kan men het gevoel niet van zich afzetten dat zijn wensdroom een come-back van deze dynastie als concentratie- en kristallisatiepunt van het hernieuwd samengaan der betrokken volken zou moeten zijn.

Het is vanzelfsprekend Forst de Battaglia's goede recht deze denkbeelden aan te hangen; gelukkig vervalt hij nergens in een hinderlijke propaganda. Zijn boek blijft leesbaar en interessant, ook als men de toekomst van het Donau-bekken en de aangrenzende landen niet zonder meer met die van het Huis Habsburg wil verbinden. Als getuige voor wat we hier over het belang en de leesbaarheid van het werk schreven, moge het Oostenrijkse socialistische parlementslid Karl Czernetz aangevoerd

worden, die tot de politieke braintrust van zijn partij behoort. In een openbare discussie uitte deze zich zeer waarderend over dit boek. Evenzeer als de Weense professor is hij overtuigd van de wenselijkheid en noodzakelijkheid van het leggen van nauwere banden tussen de volken van Centraal-Europa. Tegelijkertijd echter liet hij er geen enkele twijfel over bestaan dat hij en zijn partij tegen elke gedachte van een restauratie der Habsburgers de heftigste tegenstand zouden bieden.

Wenen als bolwerk

Zal dus de pro-Habsburgse tendens van het boek in vele kringen niet met instemming worden begroet, een ander kardinaal gegeven daarentegen zal minder reden tot controverse geven. De schrijver stelt dat Tussen-Europa (om deze term gemakshalve over te nemen) geo-politiek tussen Wenen en Moskou ligt, dus tussen de hoofdstad van het door Napoleon ontbonden Duitse rijk uit de Middeleeuwen en de Russische metropool. Dus n i e t tussen de hoofdstad van Bismarcks Duitse rijk, Berlijn, en Moskou. Hij ontvouwt de intussen meer en meer bekend geworden thesis dat de functie van Wenen ten opzichte van de landen en volken in het Oosten een dubbele was: die van bolwerk tegen aanvallen van Europa vijandelijk gezinde en vreemde machten (Turken, Russen) én die van brug tussen West- en Tussen-Europa. Berlijn heeft deze functie nooit bezeten, evenmin een andere stad of een ander land. Men kan wellicht de situatie aldus kenschetsen, door dit kernland geografisch, politiek en economisch als tot Tussen-Europa behorend te beschouwen, geestelijk en cultureel echter als van oudsher en thans meer dan ooit als integrerend onderdeel van het Westen op te vatten. Het feit dat de recente politieke ontwikkeling Oostenrijk van het overige Tussen-Europa heeft afgesneden kan primaire, door de natuur gegeven feiten niet ongedaan maken.

Deze stelling van Forst de Battaglia heeft in de afgelopen maanden een merkwaardige ondersteuning gekregen in bepaalde berichten die erop duiden dat het de momentele machthebbers in Warschau, Boedapest en Praag (om van Belgrado niet eens te spreken) niet onwelkom zou zijn indien men de betrekkingen met Wenen zou kunnen verbeteren. Het blijkt dan weer dat de wetten der politieke zwaartekracht hun intrinsieke waarde ook onder wisselende omstandigheden behouden. Men zou zich kunnen indenken dat het zelfs 'linientreue' communistische leiders niet geheel onwelkom zou kunnen zijn, een weinig tegenwicht tegen de loodzware druk van het Kremlin te kunnen plaatsen. En welk land komt dan eerder in aanmerking dan Oostenrijk? Zijn dit speculaties of droombeelden? In de politiek is niets onmogelijk; en wij zijn vooral in de laatste jaren aan stoutere stukjes van Moskou gewoon geraakt. Om elk misverstand te vermijden dient echter beklemtoond te worden dat indien er in deze richting iets zou groeien, dat natuurlijk alleen met de instemming van de Russische centrale geschieden kan. Aan een zich zelfstandig maken, op hoe bescheiden schaal ook, van een deel van Tussen-Europa, en dat nog wel in vereniging met een land dat aan de westelijke zijde van het IJzeren Gordijn ligt, zonder dat dit op hoog bevel geschiedt, is niet te geloven. Bij dit alles bedenke men ook, dat Oostenrijk sinds ongeveer een jaar een neutrale staat is, die er door het door de Grote Vier ondertekende Staatsverdrag aan gehouden is zich tussen de beide

machtsblokken als neutrale staat te gedragen, en die dus niet tot NAVO-groeperingen behoort. Een vergelijking met de positie van het naburige Zuidslavië dringt zich op.

Oorzaken van de volksdemocratisering

Terug naar Forst de Battaglia! Het is duidelijk dat het in het bestek van een tijdschriftartikel onmogelijk is meer dan een summiere samenvatting van het overstelpende feitenmateriaal, dat hij over de drie in zijn eerste deel behandelde staten publiceert, te geven. Wellicht is een opsomming van de voornaamste factoren die naar de mening van de schrijver tot de volksdemocratisering van deze landen geleid hebben, voor een westelijke lezer van het meeste belang. Wij achten dit de belangrijkste verdienste van dit boek, dat daardoor zulk een indringend-waarschuwend karakter heeft gekregen.

Een omwenteling van zo'n diepgaand en ingrijpend karakter als in de landen van Tussen-Europa zich na de tweede wereldoorlog heeft afgespeeld, is vanzelfsprekend niet alleen door externe factoren tot stand gekomen. Alhoewel het waarschijnlijk lijkt, dat, wanneer de besluiten van Jalta en Potsdam het oprukken der Sowjet-legers tot diep in Europa niet gedoogd hadden, het proces der volksdemocratisering in deze landen niet plaatsgevonden zou hebben, mag dit toch niet uitsluitend op de rekening van deze politiek-militaire ontwikkelingen geschreven worden. Ook interne factoren speelden een grote rol. Het is zeker een combinatie van beide geweest die ten slotte dit resultaat tot stand gebracht hebben. In het ene land spelen interne factoren een grotere rol, in het andere externe. Zuidslavië, welk land thans niet ter bespreking staat, behoort wel tot de eerste groep; daar immers slaagden Tito's partisanen erin in grote delen van het land het communistische bewind te vestigen, zonder dat zij van Stalin veel steun genoten. Hongarije daarentegen is een voorbeeld van de tweede groep. Welke waren dan deze interne factoren?

Een analyse van de politieke en sociaal-economische situatie van Polen, Hongarije en Tsjechoslowakije tussen de beide wereldoorlogen, de periode dus die de latere catastrofe onmiddellijk voorafging, toont, met name in de twee eerstgenoemde landen, een aantal punten van overeenkomst in de structuur en in de bestaande verhoudingen. Wij moeten hier een uitzondering maken voor het westelijke, door Tsjechen en Duitsers bewoonde deel van laatstgenoemd land, dat in menig opzicht een geheel ander beeld vertoont. Het is dit deel van Tsjechoslowakije, een moderne, hoog ontwikkelde industriestaat, dat dit land na 1918 de reputatie bezorgde van een schoolvoorbeeld te zijn van de vooruitstrevende, twintigste-eeuwse democratie (Masaryk). Het oostelijk, door de Slowaken bewoonde deel daarentegen past veel meer in de structuur van de noordelijke nabuur, Polen, en van de zuidelijke buurman, Hongarije, waartussen het ingeklemd ligt. De hieronder getrokken lijnen gelden voor het laatste gebied, plus Polen en Hongarije en slechts ten dele ook voor het westen van Tsjechoslowakije; waar dit het geval is, wordt dit aangegeven. De volgende lijnen bepalen tezamen het totale beeld in een vereenvoudigde vorm (de werkelijkheid is natuurlijk veel gecompliceerder en genuanceerder):

1. Overheersend schijnt wel het gebrek aan democratische overtuiging en traditie, aan politieke rijpheid, aan nuchter en verantwoordingsbewust staatkundig denken. Weliswaar was na 1918 het heersende stelsel in deze landen de democratie, maar de

geest, die dit systeem tot een levende en waardevolle werkelijkheid maakt, was slechts in weinige kringen doordrongen en zeker geen gemeengoed van de brede massa. Dat betekent geenszins dat er in deze landen in dit tijdvak geen voortreffelijke democraten geleefd hebben. Maar on- en antidemocratische krachten, stromingen en groeperingen speelden een grote rol die in beslissende ogenblikken die van de democratische groepen duidelijk in de schaduw stelden: adellijke kringen, hoge officieren, groot-industriëlen, fascistische en semi-fascistische leiders. Het 'kolonelsregime' in Polen en de regering van de nazi-gezinde Gömbös in Hongarije zijn hiervan sprekende voorbeelden. Na 1945 werd de democratie naar de vorm wederom hersteld en bepaalde oude machtsgroeperingen (de kolonels in Polen, de gentry in Hongarije) hadden afgedaan. Maar daarvoor in de plaats stond een nieuwe, veel machtiger tegenstander van de democratie op, die voorheen slechts een min of meer ondergeschikte rol had gespeeld: de communistische partij, hergeorganiseerd en krachtig gegroeid in het verzet tegen Hitler. Gecombineerd met de hierboven vermelde externe factor — de binnenrukkende Russische troepen, die als bevrijders van het Duitse juk optraden — gelukte het na enkele jaren de omschakeling van democratie tot volksdemocratie te voltrekken. Van de heerschappij der vooroorlogse feodale en militaire klieken kwam men via het tussenspel van de nazi-dictatuur in de na-oorlogse communistische oligarchie terecht.

2. De democratie is de uitdrukking van het vrijheidsideaal op het gebied van het staatkundige leven; het kan echter slechts tot werkelijke ontwikkeling komen als het stoelen kan op gezonde sociale toestanden, als het respect voor de menselijke waardigheid van de enkeling, vooral wanneer deze zwak en machteloos is, gemeengoed is. Deze absolute voorwaarde voor een gezond gemeenschapsleven op de grondslag van politieke en sociale democratie en van geestelijke vrijheid ontbrak verregaand. De sociale tegenstellingen waren veelal groot. Het schrikwekkend lage sociale en culturele niveau van b.v. de boeren in Polen stak schril af tegen de verfijnde luxe waarin de adel leefde. Forst de Battaglia, als ex-Pool natuurlijk met de toestanden aldaar het best vertrouwd, deelt daarover de ongelofelijkste staaltjes mede. Wanneer b.v. het hoofd van de adellijke familie Potocki in zijn waarlijk koninklijk slot in Lancut hoge gasten ontving, vuurde de huis-artillerie salvo's af, wanneer hij het glas voor een toast ophief; dit heerschap beschikte over een eigen lijfgarde. Dat was niet het geval in 1738 of in 1835, maar in 1935! Verschillende dezer potentaten bezaten een vermogen van 150 tot 200 miljoen gulden. Er waren Hongaarse magnaten die grond bezaten van de afmetingen van Nederlandse provincies. Daartegenover: in Polen was in 1931 bijna één vierde van dat deel der bevolking, dat ouder was dan 10 jaren, analfabeet. Dat de culturele en wetenschappelijke prestaties van een geestelijke élite in hetzelfde en ter zelfder tijd zich op Europees niveau bewogen, accentueert alleen nog maar te meer de bestaande contrasten. Nog een ander voorbeeld: in Warschau bestonden in hetzelfde jaar 43 pct. van de 250.000 woningen uit één kamer, 25 pct. uit twee kamers, 16 pct. uit 3 en nog eens 16 pct. uit 4 of meer kamers.

3. De Kerk (bedoeld de katholieke, want die speelde in deze landen de hoofdrol) had zich bij deze toestanden min of meer neergelegd (ook hier natuurlijk wederom

met de nodige uitzonderingen) en was bepaald niet de onvervaarde voorvechter in de strijd om een rechtvaardige sociale orde. De intensiteit van het godsdienstige leven verschilde in deze drie landen tamelijk sterk. Het katholicisme had overal tussen de twee wereldoorlogen nog sterk vat op de agrarische groepen en werd, zeker formeel nog, aangehangen door leidende groepen als de adel, militairen, rechtstaande politici etc. Niet te verwonderen is dat er een vrij sterke mate van anticlericalisme heerste, met name ook in intellectuele kringen. De sterkste vijandschap ondervond de kerk in het overwegend door de Tsjechen bewoonde deel van Tsjechoslowakije, waar het hussitisme na 1918 een nieuwe bloeiperiode beleefde.

4. Alle drie de staten (wij spreken bij dit punt thans over Tsjechoslowakije in zijn geheel) bestonden uit conglomeraties van nationale minderheden. Het sterkste was het wel het geval in Tsjechoslowakije, waar vier grote groepen – Tsjechen, Duitsers, Slowaken en Roethenen – naast elkaar te leven hadden. Maar ook Polen was door een bonte mengeling van volken bewoond: het Poolse 'staatsvolk' naast Oekraïners, Russen, Duitsers, Litauers, de zeer afgesloten levende Joden etc. Hongarije was al niet veel anders: naast de Hongaren leefden daar sterke Slowaakse, Duitse en Roemeense groepen, naast kleinere minderheden als Kroaten, Serven etc. Het is gebleken voor de stabiliteit van al deze staten fataal geweest te zijn dat de leidende staatsmannen het niet opbrachten, een tolerante minderhedenpolitiek te voeren die de diverse nationale groepen een zekere mate van autonomie in bestuurszaken en culturele vrijheid in moderne federalistische zin schonk. Overal was er een 'staatsvolk', dat de andere ethnische groepen nu eens met zachte hand, dan weer met harde middelen op de tweede plaats trachtte te drukken. Het behoeft geen betoog dat deze kortzichtige en chauvinistische politiek permanent tot ernstige politieke en ten dele daarmede parallel lopende sociale spanningen leidde. Ook de 'staatsvolken' hebben daarvan op den duur geen voordeel gehad; zij hebben veeleer daardoor hun eigen graf gegraven. Men behoeft niet de geringste sympathie voor een Henlein te hebben, om Benesj' minderhedenpolitiek te bewonderen. Gevoelens van loyaliteit tegenover de gemeenschappelijke staat en van een zekere saamhorigheid met de andere volksgroepen, die hetzelfde territoir bewonen, ontbraken bij de meeste bewoners der drie landen.

Een bijzonder onsympathiek aspect van deze uiterst onbevredigende binnenlandse verhoudingen was met name in Polen en Hongarije het heftige anti-semitisme. Wij willen aan dit hoofdstuk stilzwijgend voorbijgaan; de miljoenen onschuldig vermoorden in de concentratiekampen van het Derde Rijk kwamen voor een groot deel uit bovengenoemde landen.

5. Als logische tegenhanger van deze binnenlandse nationalistische politiek voerden de drie landen ook op het gebied der buitenlandse betrekkingen een beleid, dat de nationale belangen, of wat men daarvoor aanzag, op soms zeer bekrompen wijze voor alles stelde. Een verontschuldiging hiervoor moge zijn dat twee der drie landen hun zelfstandigheid te danken hebben aan het op het einde van de eerste wereldoorlog hoogtij vierende nationalisme. Het derde land, Hongarije, werd juist het slachtoffer van het nationalisme en leed door het verdrag van Trianon zulke gevoelige

verliezen aan mensen en grondgebied, dat daardoor de irredentistische gedachte geweldig gestimuleerd werd en andere overwegingen in de verhouding tot de nabuurvolkeren in de schaduw stelde. Een klassiek voorbeeld tot welke belachelijke consequenties deze politiek leidde, vormde wel de bezetting in de herfst van 1938 van Teschen door Polen. Tsjechoslowakije ging op dat tijdstip door de knieën voor Hitler en moest een aanzienlijk gedeelte van zijn grondgebied aan Duitsland afstaan. Polen profiteerde hier snel van door het omstreden gebied van Teschen te bezetten, terwijl Hongarije de kans schoon zag om tenminste een gedeelte van de bepalingen van Trianon ongedaan te maken door delen van Roethenië en Slowakije in de wacht te slepen. En dit terwijl een jaar later er überhaupt geen Polen meer bestond en Hongarije nog wat later tot een positie van een machteloze vazal werd gedegradeerd.

Toegegeven dient te worden dat voor een land als Polen, ingedrukt tussen twee machtige staten, of voor Tsjechoslowakije, dat zich niet ten onrechte permanent bedreigd voelde door Berlijn en anderzijds een onoverwinnelijke, door historische reminiscenties bepaalde afkeer van Wenen koesterde, het voeren van een op vredelievend nabuurschap en samenwerking gericht beleid zeker niet gemakkelijk was. Er was echter reden te over om gezien de dreigingen van het bruine en rode totalitarisme alles in het werk te stellen om deze laatste politiek te voeren, tezamen met de andere kleine naties van Tussen-Europa. In plaats daarvan heerste verdeeldheid en verdeeld als zij waren, werden deze landen vanaf 1938 de een na de ander door de bruine, en na 1945 door de rode dictator opgeslokt.

In Polen was het een vermolmd Ancien Régime, dat tegen de door de tweede wereldoorlog ontwikkelde storm in generlei wijze bestand was. In Tsjechoslowakije waren het de ongelukkige binnenlands-politieke verhoudingen die tezamen met de diepe teleurstelling over de westelijke ontrouw (München) en met Benesj' onderschatten van de Russische bedoelingen en dynamiek het land vanaf 1943 praktisch in het Oostelijke blok deden opgaan. In dit land bleek na de aftocht der Duitsers in 1945 een sterke en uitstekend georganiseerde en geleide communistische partij uit de grond verrijzen, zonder twijfel met die in Zuidslavië de sterkste in Tussen-Europa. In Hongarije vertoonde de binnenlandse situatie verschillende gemeenschappelijke trekken met die in Polen. De samenwerking met Hitler-Duitsland voor en tijdens de oorlog maakte het de Russen gemakkelijk van de geallieerden vrije hand te krijgen in dit van Rusland en het communistische stelsel zo afkerige land, om ten slotte ook daar met de gebruikelijke technische handgrepen de volksdemocratie in te voeren.

De greep naar de macht

Forst de Battaglia's boek boeit de lezer het meest wanneer hij de ontwikkelingsgang schildert van de greep naar de macht, die tijdens de laatste fase van de oorlog voorbereid en in de eerste jaren na de ineenstorting van Duitsland ten uitvoer gelegd werd. Bij deze lectuur komen de sluwheid van de plannen, het taaie geduld bij hun uitwerking, de onwrikbare systematiek, het verbazingwekkende gevoel van het juiste ogenblik om toe te slaan, de algehele afwezigheid van scrupules in de gebruikte methoden, de meedogenloosheid waarmee tegenstanders of niet meer welgevallige medestanders uit de weg werden geruimd, nog eens op huiveringwekkende wijze

voor ogen te staan. Het historische gebeuren is in grote trekken een ieder bekend; maar de talloze details, die de enorme kennis van personen en zaken de auteur in staat stelt telkens weer te brengen, geeft het werk als verhaal der allerjongste contemporaine geschiedenis een reliëf dat men elders niet gemakkelijk zal vinden. Wanneer men dit alles leest en overweegt, vraagt men zich eens te meer af aan welk onverdiend gelukkig lot de landen, die aan de greep van Moskou ontsnapt zijn, het te danken hebben dat het proces der volksdemocratisering op de lijn Lübeck–Triëst tot stilstand gebracht kon worden. En tevens wordt men zich nog eens bewust hoe onwaarschijnlijk het is dat de onderdrukte landen uit eigen kracht weer onder dit juk zouden uitkomen.

De lezers van dit tijdschrift zullen zeker bijzondere belangstelling hebben voor de vraag welke rol de socialisten in deze tragedie gespeeld hebben. Veel van wat bepaalde socialistische leiders gedaan of verzuimd hebben, heeft terecht de afkeuring van hun westelijke partijgenoten geoogst; Fierlinger is wellicht het bekendste voorbeeld. Daartegenover staat de moedige houding van anderen. Het is zeker te betreuren dat in het land waar de socialistische beweging sterk ontwikkeld was, de partij niet gesloten en in bondgenootschap met de democratische krachten uit de burgerlijke wereld in 1948 de communistische putsch door een besliste houding heeft weten te verhinderen. Een zwakke troost moge zijn dat Forst de Battaglia in zijn boek ook menige zwakheid en medeplichtigheid van niet-socialistische democratische leiders registreert. Velen die in goed geloof, naïviteit, ressentiment of menselijke zwakheid hand- en spandiensten hebben verleend, zullen de ogen nadien wagenwijd zijn opengegaan. Nadien helaas.

Ook de Kerk heeft vreselijk geboet en boet elke dag nog voor de onvolkomenheden en tekortkomingen van haar dienaren in de dagen toen zij nog in staat was, invloed op het openbare leven uit te oefenen. Thans is zij in de catacomben teruggedrongen en zijn haar beproevingen opgelegd, die bijna bovenmenselijk zijn. Niet de geringste van deze beproevingen is het verraad in de eigen rijen, het optreden van 'vredepriesters' of hoe de meelopers van het nieuwe regime verder mogen heten. De treurigste faam onder hen verwierf wel de fanatieke Tsjechische priester Plojhar, door de Paus in de ban gedaan, die tot beloning de functie van minister van Volksgezondheid in Tsjechoslowakije ontving. In dit laatste land zijn het verraad en de afval überhaupt wel in de sterkste omvang tot uiting gekomen, te verklaren uit de latente antiklerikale en tegen Rome gerichte stromingen. Te onderscheiden van deze groepen overlopers zijn wel de kleine groepen katholieken in alle drie landen, meestal bestaande uit intellectuelen, die het communisme met het katholicisme in overeenstemming trachten te brengen. Dat deze groepjes bij beide partijen niet recht vertrouwd worden en uiteindelijk tussen beide stoelen door zullen vallen, is wel duidelijk. Zij zijn in de katholieke wereld het pendant der links-socialisten, wier bondgenootschap met en ondersteuning van het communisme zoëven vermeld werd.

Balans van de volksdemocratieën

In Forst de Battaglia's boek vindt men niet alleen de donkere zijde van het nieuwe regime in schrille kleuren getekend, hij is objectief genoeg om niet alleen de schuld der niet-communisten, dat het zover gekomen is, vast te leggen, doch vermeldt ook

datgene wat men met enige goede wil op de actief-zijde van de balans zou kunnen boeken. Hij acht het onbestrijdbaar dat op bepaalde gebieden vooruitgang waar te nemen valt: op hygiënisch, volkspedagogisch en cultureel gebied (bevordering van ballet, muziek en theater, niet te vergeten de volkskunst) is een en ander geschied, de verhouding der verschillende volksgroepen, vroeger in laaiende vijandschap levend, is zeker verbeterd, culturele autonomie is hen toegestaan. De industrialisatie heeft reusachtige vormen aangenomen en een achterstand van decennia is in weinige jaren ingehaald. Schaduwzijden zijn wederom dat ook de cultuur in laatste instantie de doeleinden van de partij dienen moet, dat bij het industrialisatieproces de totale Planwirtschaft enorme fouten heeft gemaakt, dat de landbouw en de consumptiegoederenindustrie op onverantwoorde wijze achtergesteld zijn, zodat het levenspeil ver beneden dat van West-Europa ligt en in een land als Tsjechoslowakije ook ver beneden dat van voor de oorlog. Het meest bedrukkende echter is wel de grauwheid, eentonigheid en uitzichtsloosheid van het leven van elke dag in een volksdemocratie; wat Forst de Battaglia hierover schrijft, wordt door talloze berichten van reizigers en vluchtelingen bevestigt. De totale staat schakelt het gehele menselijke leven in al zijn geledingen gelijk en persoonlijke vrijheid is een begrip, dat slechts de ouderen nog een inhoud weten te geven.

De oude waarheid, dat de revolutie haar kinderen verslindt, vindt in de nog zo korte geschiedenis van de nieuwe volksdemocratieën nog eens een bevestiging. Uitvoerig vindt men in dit boek de achtergrond van de kliekenstrijd in de leiding van de communistische partij beschreven, in welke strijd naar bekend het alternatief steeds luidt: zege of totale ondergang. Wie herinnert zich niet namen als die van Gomulka in Polen, Slansky en Clementis in Tsjechoslowakije en Rajk in Hongarije? De pendel van de geschiedenis is ondertussen wederom teruggezwaaid en wie voor enige jaren verdoemd werd, wordt thans 'gerehabiliteerd'. De oorzaken van deze interne strijd liggen in meningsverschillen over de te voeren politiek, in persoonlijke rivaliteiten of in het feit dat verschillende van de communistische leiders in de satellietlanden getracht hebben, een rest van zelfstandigheid tegenover de grote Russische broer te handhaven. 'Titoïsme' was vanaf 1948 tot Stalins dood een geliefkoosd wapen in het arsenaal van beschuldigingen welke tegen een communistische tegenstander in de vele gevoerde processen gelanceerd werden. Thans is dit wapen echter niet langer hanteerbaar, doch de fantasie der communistische aanklagers is onuitputtelijk en er is nimmer gebrek aan nieuwe frasen. De laatste maanden is het adjectief 'Zionist' opvallend veel in gebruik.

De abrupte overgang van een feodaal-agrarische structuur tot intense industrialisatie, van een min of meer welwillend dulden of zelfs ondersteunen van de kerk tot haar vervolging, van een sterk nationaal gekleurd regime tot internationale verbroedering van de proletariërs, van hele of halve vrijheid tot absolute dictatuur, van westelijk-democratische opvattingen tot de ijzige ideeënwereld van het oostelijke dialectische materialisme, van halfmiddeleeuwse toestanden tot met de modernste middelen der techniek opererende totalitarisme, van een ancien régime naar een maatschappij die door Orwell in 1984 werd geplaatst, ziedaar het proces dat zich in de landen tussen West-Europa en Rusland in ternauwernood 10 tot 15 jaren heeft afgespeeld. De thans achter het IJzeren Gordijn liggende delen van Europa gelden in

menig opzicht als achterlijk en achtergebleven; de klok werd nu met een ruwe ruk vóóruitgezet. In een adembeklemmend tempo greep een serie revoluties plaats, die het aanschijn der aarde wezenlijker veranderde, dan eeuwen tevoren vermochten en die, wat er uiteindelijk de afloop ook zijn moge, in ieder geval het oude maatschappijbeeld definitief en voor altijd verwoest hebben. Forst de Battaglia schreef de proloog en de eerste – zich tijdens Stalins leven afspelende — akte van dit ontzaglijke drama. Thans zijn we midden in de tweede, die van de eerste reeds wederom in menig opzicht verschilt, tengevolge van Stalins dood en de daardoor in Rusland ontstane crisis. Hoe zal deze tweede akte, hoe zullen de verdere eindigen? En hoe zal ten slotte het schouwspel uiteindelijk aflopen?

Hier wordt een stuk opgevoerd, dat medespelenden én toeschouwers — dat zijn wij allen die vanuit de zaal met onverholen spanning de gebeurtenissen op het podium volgen – gelijkelijk in zijn ban slaat. In het begin van deze bespreking hebben wij op het gevaar gewezen dat de volken van Tussen-Europa in vergetelheid geraken. Forst de Battaglia stelt degene die zich van het gevaar bewust is en die het verdere verloop van het stuk thans niet meer missen wil, in staat het verzuimde in te halen en verder het schouwspel met een rijke kennis van wat zich heeft afgespeeld, te volgen. We kunnen slechts hopen dat dit er velen zijn zullen.

BOEKBESPREKING

„C'est la loi de tous les nationalismes européens, forces du passé riches en souvenirs et en vieilles passions, de ne plus être capables d'action que négative, malfaisante ou stérile."

Lüthe, p. 263

Herbert Lüthy, „A l'heure de son clocher", essai sur la France, ed. Calmann-Lévy, Paris, 1955, 350 pp.

De resultaten van de Franse verkiezingen vormen eens te meer aanleiding aandacht te schenken aan het boeiende geschrift van de Zwitserse journalist Herbert Lüthy, dat ook in het Duits onder de titel „Frankreichs Uhren gehen anders" en in het Engels onder de titel „The State of France" werd uitgegeven.

Dat dit boek in zo sterke mate de aandacht heeft getrokken, is niet verbazingwekkend. Het is een met grote kennis van zaken geschreven analyse van het politieke, sociale en economische systeem van Frankrijk, en als zodanig is het een felle aanklacht tegen de „esprit de clocher", die, verblind door de vermeende glans van „la grande nation" de politieke, sociale en economische vernieuwing van het na-oorlogse Frankrijk belemmert. Ook in Nederland zal dit werk met instemming worden geciteerd door de tegenstanders van het Europa der Zes. Want deze scherpzinnige analyse van de impasse waarin Frankrijk zich bevindt, biedt ogenschijnlijk een schat van argumenten voor diegenen, die met zoveel vasthoudendheid sinds jaar en dag de stelling verdedigen dat een federalisatie van Europa, gebaseerd op een Frans-Duits samengaan, voor Nederland een onaantrekkelijke, ja onverantwoorde zaak is, juist omdat de Franse partner onbetrouwbaar en in eigen binnenlandse problemen verstrikt is. Toch zullen deze lieden beter doen zich niet van Lüthy's arsenaal te bedienen, want zijn boek is niet slechts een aanklacht tegen Frankrijk; het is *vooral* een aanklacht tegen de onmacht van Europa zelve. Zijn beschuldiging is onomwonden: Europa is niet bij machte zich organisch te vernieuwen en de kansen te benutten, die deze organische vernieuwing zou bieden. Slechts wanneer de angst voor een ogenblikkelijke vernietiging Europa bespringt, zijn zijn staatslieden bereid een poging te wagen. Niet zodra is de angst weggeëbd, of het nationale particularisme, burcht van souvereiniteit, gevestigde belangen en ambtelijke immobiliteit, herneemt zijn dodend overwicht.

De feiten waarmede Lüthy zijn lezers confronteert zijn inderdaad ontstellend. De balans, die hij opmaakt van de Vierde Republiek is vernietigend. Maar de vraag, die tussen de regels door, de lezer bij voortduring confronteert, is deze: zijn niet de door Lüthy in Frankrijk geconstateerde ontbindingsverschijnselen ook te constateren — zij het in minder in het oog tredende mate — in de andere democratische landen van West-Europa?

Lüthy betoogt, dat „les grands corps d'Etat", tot welke hij de Conseil d'Etat, Inspection des Finances, la haute magistrature, la diplomatie, rekent, in feite systemen van mandarijnen zijn geworden, op wier immobiliteit en conservatisme, Regering en Parlement in het geheel geen vat meer hebben. Politiek en Staat zijn rigoureus van elkaar gescheiden: de administratie is de staat achter een democratische façade. Zij heeft de door de internationale ontwikkeling uitgeholde souvereiniteit overgenomen en verstikt ieder politiek initiatief tot vernieuwing. Men mag zich afvragen hoe deze situatie in de z.g. „gezonde democratieën" van het Westen

is. Duff Cooper wijst in zijn mémoires op de verbeten tegenstand van de Londense administratie tegen het Verdrag van Duinkerken. Ook in de andere West-Europese landen zijn er wel verschijnselen, die op een onwil van de administratie jegens de politieke lijn getrokken door Regering en Parlement, wijzen. Lüthy signaleert deze symptomen als ontbindingsverschijnselen.

Het doel van een boekbespreking mag niet zijn een opsomming van de inhoud van het werk te geven. Dat is in dit geval bijzonder verleidelijk, vooral omdat deze analyse zich uitstrekt over een periode waar wij nog middenin zitten. Zo zijn de hoofdstukken gewijd aan de politiek van Lyautey in Noord-Afrika zeer verhelderend voor het begrip van de huidige situatie. Hetzelfde geldt voor de beschouwingen over de Frans-Duitse controverse, waarmede tevens de hoofdstukken aan de orde komen, die de integratiepolitiek behandelen.

Lüthy deelt de mening van degenen, die Europa beschuldigen van een misbruiken van het Marshall-plan voor zuiver nationale, anti-Europese doeleinden. En juist op dit ogenblik, nu Londen zich opnieuw verzet tegen het scheppen van een geïntegreerde Europese markt en in het bijzonder tegen Euratom, verdienen zijn beschouwingen over de onverenigbaarheid van de Britse en de continentale benadering van het Europese vraagstuk, onze aandacht.

„Le prix de la participation britannique à la „reconstruction européenne" a été l'abandon de tout base précise, et la limitation à la méthode anglaise de la *functional approach,* qui est un joli nom pour l'absence de méthode tout court: cette unification économique, qui demeurait le but proclamé des efforts communs, se trouvait remplacée par des approximations et des adaptations infinitésimales, des „pourcentages de libération" qui la plupart du temps ne libéraient que des bouts de papier, dans l'espoir illusoire de „dépolitiser" le problème, de tricher avec lui pour en arriver à bout sans que personne ne s'en aperçoive."

Het is deze irreële en van onmacht tot een visie op langere termijn dan de volgende maand getuigende neiging het Europese vraagstuk te de-politiseren, die men ook in ons land bij voortduring constateert in de discussies over het Europa der Zes. Lüthy betoogt dat Schuman, Monnet en hun Franse medestanders juist in het economische potentieel sterke Schuman-Europa de enige uitweg zien de nationaal on-oplosbare Franse problemen tot oplossing te brengen. Hij heeft gelijk: dat moge degenen, die zich verzetten tegen ruime bevoegdheden der Gemeenschap op het gebied der sociale politiek, de aanpassingspolitiek en de investeringen nog weer eens gezegd zijn. De problematiek is *primair* van politieke aard. Eerst in de tweede plaats gaat het om economische vraagstukken.

Nog een andere vraag wordt door Lüthy's werk opgeroepen. Juist op dit ogenblik critiseert Europa weer op levendige wijze de z.g. onwil der Amerikanen op grootse schaal een Marshall-plan voor Azië op te zetten. Ook in ons land heet het weer onmogelijk iets te doen tenzij de Verenigde Staten het voorbeeld geven. Ook dit is een demonstratie van Europese onmacht tot constructief internationaal denken. Indien Europa waarlijk de betekenis van het Marshall-plan begrepen en verwerkt had, zou het de V.S. als partner in een dergelijk plan tegemoet treden. Zelfs het initiatief ertoe ontbreekt tot op vandaag.

Deze heldere analyse van de impasse waarin Frankrijk en Europa zijn geraakt stemt niet tot optimisme. Lüthy vestigt zijn hoop op de jongere generatie „qui a cru en l'Europe et qui a appris à lire l'histoire de ses déchirements avec des yeux neufs". Maar hij voegt daaraan toe dat ook na de eerste wereldoorlog een generatie van jongeren heeft moeten ervaren hoe zijn wil tot vernieuwing om hals werd gebracht door de politieke realisten van het ogenblik. Ook het Europese socialisme spaart hij niet: het is in het bijzonder de oudere generatie, die hij gebrek aan visie verwijt, met uitzondering van Léon Blum. „Le vétéran socialiste Paul Ramadier recommandait à ses amis de bien refermer les portes et de se consacrer aux soins de leur jardin . . . Ce qui parlait là, ce n'était ni chauvinisme ni haine de l'ennemi héréditaire, c'était un quiétisme national à l'aise dans sa coquille et désagréablement surpris qu'on veuille l'en faire sortir . . ." In dit verwijt ligt maar al te veel waarheid besloten. Dat Monnet erin zou slagen de politieke leiders der Zes en de vakbeweging te verenigen op een programma en dat naast de Belgische, Ne-

derlandse, Luxemburgse, de meerderheid der Franse socialisten en ook Ollenhauer daarin zou meegaan — in hoeverre zullen de komende dagen leren —, dat het Guy Mollet zou gelukken met Mendès-France tot overeenstemming te geraken, kon Lüthy bij het afsluiten van zijn boek nog niet voorzien, evenmin als hij Messina en de activiteiten van Spaak kon voorspellen. Een boek als dit is nimmer voltooid. Zoals het er nu ligt, verdient het alle aandacht, in het bijzonder omdat het de gegevens bevat, die de voorstanders der Europese integratie behoeven bij hun pogingen oplossingen te vinden voor het Franse vraagstuk. Het zou wel eens zo kunnen zijn dat uiteindelijk de conceptie Monnet, die ook aan de binnenlandse plannen van Mendés-France ten grondslag ligt, ook voor het Europa der Zes de enig begaanbare weg blijkt te zijn. Voor de socialistische beweging is het een aansporing de discussie over een Europees programma te hervatten.

N. H. WIARDA

WAAROM ACTIEVE BEWAPENINGSPOLITIEK?

De snelle ontwikkeling van de atoomtechniek en de mogelijkheid van haar benutting voor oorlogsdoeleinden hebben niet nagelaten op velen een zodanige indruk te maken, dat zij zich met het oog op de verwoestende uitwerking van de A-, de H- en de superbommen en de voorsprong, die de atomische oorlogvoering de aanvaller in de huidige fase der ontwikkeling boven de verdediger biedt, met zorg afvragen, of het nog wel zin heeft zich nog langer grote inspanningen ten behoeve van de landsverdediging te getroosten.

Laat ik beginnen met te erkennen, dat de uitwerking van de atoom- en waterstofbom-explosies inderdaad verschrikkelijk is en dat het zonder twijfel vooral de aanvalswapens zijn geweest, die de laatste 10 jaar van de ontwikkeling der atoomtechniek hebben geprofiteerd.

In het huidige tijdsgewricht is een agressor dus stellig in het voordeel. Hij kan zijn tegenstander zeer zware slagen toedienen en zeer grote verliezen toebrengen, voordat deze goed en wel in actie is gekomen.

Maar waar het om gaat, is, wat bereikt hij met zijn plotselinge, onverhoedse aanval?

Immers indien hij er niet in slaagt de gevechtskracht van zijn tegenstander te verlammen of goeddeels uit te schakelen, dan is zijn aanval, hoe verschrikkelijk in zijn gevolgen ook, niet geslaagd. Hij moet er dan op rekenen soortgelijke slagen en misschien wel hardere te incasseren dan hij zelf heeft toegediend.

Met terreurbombardementen op bevolkingscentra zonder meer is een agressor althans in het eerste stadium van de oorlog derhalve weinig gebaat.

Hij zal er vóór alles naar streven het gevechtsapparaat van zijn tegenstander uit te schakelen.

Het zal duidelijk zijn, dat de Westerse defensie zich speciaal zal moeten toeleggen op een verdedigingstactiek, die een eventuele agressor zo min mogelijk kans biedt dit doel te bereiken.

De middelen, die de verdediger ten dienste staan, liggen vooral op het terrein van de tactische organisatie.

Vanzelfsprekend zullen grote concentraties zoveel mogelijk vermeden moeten worden.

De onderdelen van de strijdmacht, te land zowel als in de lucht, zullen veel meer dan voorheen gebruikelijk over het gehele terrein van de westerse geïntegreerde defensie moeten worden verspreid.

De ijlere bezetting van de frontlijn, die hiervan het gevolg is, moet zijn compensatie vinden in een grotere diepte van de opstelling der gevechtseenheden, een sterk verhoogde mobiliteit en een belangrijke verbetering van de verbindingsmiddelen, zodat in tactisch opzicht een dermate grote soepelheid wordt verkregen, dat het mogelijk blijft vijandelijke penetraties af te grendelen en vervolgens ongedaan te maken.

Het belang van een groot aantal sterk verspreide vliegvelden, die evenzovele uitgangspunten kunnen vormen voor een directe tegenaanval en de ondersteuning van de aangevallen landstrijdkrachten, springt daarnaast onmiddellijk in het oog.

Een wijziging in de operationele organisatievorm, gebaseerd op de gedachte ener sterk doorgevoerde dislocatie, zal de kwetsbaarheid van de land- en luchtstrijdkrachten belangrijk verminderen.

Wanneer daarbij dan ook nog de nodige aandacht wordt besteed aan een verdere verbetering der camouflagetechniek, zal die kwetsbaarheid nog verder verminderen.

Men vergete niet, dat het voor een aanvallende bommenwerper bij de huidige snelheden en vlieghoogten uitermate moeilijk is zijn doelen op te sporen en de bommen juist te lanceren.

In dit opzicht werkt de ontwikkeling der techniek de verdediger wel enigszins in de hand.

Naast een sterke dislocatie en een goed gebruik der camouflagemiddelen is een voortdurende staat van paraatheid en gevechtsgereedheid een absoluut vereiste.

De stand der hedendaagse techniek schept nu eenmaal het gevaar ener complete overrompeling door een plotselinge aanval met razendsnelle bommenwerpers.

Het zou derhalve onverantwoord zijn, wanneer de westerse defensie zich niet in een staat van voortdurende waakzaamheid bevond.

Dit brengt allereerst mede, dat bijzondere aandacht wordt besteed aan de inlichtingendienst en het verkenningswapen. Verkenningsvliegtuigen zullen regelmatig en route moeten zijn. Daarnaast zal een doeltreffend met radar werkend waarschuwingssysteem moeten functioneren en een parate luchtwachtdienst voor beneden de waarnemingsgrens van de normale waarschuwingsradar (1000 m) binnenvliegende vliegtuigen moet worden opgericht. De inzet van een vijandelijke aanval kan op deze wijze tijdig worden gesignaleerd.

Om onmiddellijk te kunnen reageren, zal de verdediger gevechtsgereed moeten zijn. Daartoe is het naar mijn mening niet voldoende, dat hij in een minimale tijd gereed is met het betrekken van zijn stellingen om de aanvaller af te wachten. Verre van dat.

In de atomische oorlogvoering, die zo sterk het accent ten gunste van de aanvalswapens heeft verschoven, zal de verdediger de verdediging offensief moeten voeren. Hij moet in staat zijn het initiatief onmiddellijk over te nemen om op zijn beurt te trachten de gevechtskracht van zijn tegenstander te paraliseren, althans tegenover het aanvalsinitiatief van de vijand een eigen aanvalsinitiatief te stellen.

Een dergelijke offensieve verdedigingsvoorbereiding eist vanzelfsprekend een van tevoren ontwikkelen door de operationele bevelhebber van bepaalde aanvalsinitiatieven.

Een parate, offensief ingestelde, sterk gespreide en goed gecamoufleerde verdediging maakt de kans op een goeddeels uitschakelen van de gevechtskracht van

de verdediger door een overrompelende aanval zeer gering en stelt de aanvaller daarmee aan de grootste risico's bloot.

Deze toch moet er in dat geval op rekenen, dat zijn aanval ten minste adaequate gevolgen heeft voor eigen land en volk en dat het gebruik van de superbom met de superbom wordt beantwoord.

In het voorgaande heb ik ter bereiking van een doeltreffende verdediging in het bijzonder gewezen op de mogelijkheden, die tactisch organisatorisch gegeven zijn en op een offensief instellen der verdediging.

De typische verdedigingswapens zijn daardoor enigszins op de achtergrond geraakt.

Toch zou ik daarmee niet willen beweren, dat zij in het huidige tijdsgewricht in de opbouw van een verdedigingssysteem gemist zouden kunnen worden of zelfs geen belangrijke functie meer zouden vervullen.

Inderdaad moet worden toegegeven, dat met name het luchtafweergeschut ondanks de vele verbeteringen die zijn aangebracht, niet tegen de met supersonische en op zeer grote hoogte vliegende bommenwerpers is opgewassen.

Veel belangrijker voor de verdediging tegen luchtaanvallen zijn dan ook de interceptievliegtuigen geworden. Bij een goed functionerend waarschuwingssysteem kunnen deze tijdig opstijgen om de aanvliegende vijandelijke bommenwerpers op te vangen.

Toch zou het onverstandig zijn bij de verdedigingsvoorbereiding geen belangrijke plaats voor de luchtdoelartillerie in te ruimen.

In de eerste plaats is het al niet zeker, dat de aanvaller gebruik zal maken van atoom- of superbommen. Het kan best zijn, dat hij de strijd met conventionele wapens aanbindt. Hij zal dan bommen gebruiken met een veel geringere actie-radius dan atoom- of superbommen.

Om juist te lanceren zal dan langzamer en op geringe of middelbare hoogte gevlogen moeten worden, met als gevolg, dat het vliegtuig een gemakkelijker doelwit voor het luchtafweergeschut vormt.

Aan de andere kant moet worden bedacht, dat een atoombomaanval de aanvallers ook zelf aanzienlijke schade kan berokkenen.

De vrijkomende radio-activiteit en de na een dergelijke aanval optredende radioactieve neerslag kan de nadering en de totstandkoming van het gevechtscontact verhinderen, zodat het onmogelijk wordt de strijdkrachten van de verdediger uit te schakelen.

Afhankelijk van de windrichting kan de radio-actieve neerslag zelfs een groter nadeel voor de aanvaller dan voor de verdediger opleveren.

Om gevechtsaanraking met zijn tegenstander te kunnen verkrijgen en de uitschakeling van zijn gevechtskracht te kunnen realiseren, zal de aanvaller daarom zonder twijfel gedwongen zijn zich van de conventionele wapens te bedienen, zodat de verdediging moet worden voorbereid op bombardementen met brisant- en brandbommen door op geringe of middelbare hoogte vliegende bommenwerpers en mitraillerende jagers ter ondersteuning van de aanvallende landstrijdkrachten.

Intussen staat de ontwikkeling van de verdedigingswapens niet stil. Er wordt naarstig aan gewerkt de achterstand, die zij ten opzichte van de aanvalswapens hebben opgelopen, weer enigszins in te halen.

In de eerste plaats wordt gestreefd naar een verdere verbetering der luchtdoelartillerie o.a. met behulp van elektronica.

Met geleide projectielen (raketten) wordt steeds geoefend, terwijl ook het gebruik van onbemande zgn. raketvliegtuigen in onderzoek is.

Het zal wel geen betoog behoeven, dat, juist omdat het westen niet de aanvallende partij zal zijn, ja zelfs niet mag zijn, de verdere ontwikkeling der verdedigingswapens met alle kracht moet worden bevorderd, opdat daarmee een adaequate weerstand tegenover de atoomwapenen van de aanvaller kan worden geboden en na het opvangen van de door de aanval veroorzaakte schok het initiatief kan worden overgenomen.

Een verdediging, als door mij geschetst, vergt een grote geografische ruimte en een in financieel, economisch en technisch opzicht kolossale inspanning.

Een dergelijke inspanning kan slechts met vereende krachten worden opgebracht. Zo ooit dan is hier wel de grootst mogelijke integratie van alle volken, die de vrije democratie voorstaan, het eerste gebod.

In het licht van de huidige dreiging moet de opbouw van nationale defensiesystemen naast elkaar als volstrekt verouderd en levensgevaarlijk van de hand worden gewezen. Als socialisten zullen wij daarom voortdurend moeten ijveren voor een verdere uitbouw van de NAVO en een verdere verinniging der integratie op het gebied der defensie.

In het voorgaande heb ik tot uitdrukking willen brengen, dat een verdediging tegen een met atoomwapens aanvallende agressor in militair technisch opzicht mogelijk is.

De opbouw van een sterk geïntegreerd defensiesysteem, uitgerust met de modernste verdedigingswapens, paraat, offensief ingesteld, zeer mobiel, doelmatig gespreid en van de beste verbindings- en camouflagemiddelen voorzien, maakt iedere agressie, zelfs met atoomwapens, tot een uiterst hachelijk avontuur, zodat zij een mogelijke agressor praktisch de lust beneemt om tot de aanval over te gaan.

De ervaringen met totalitaire systemen opgedaan en de grote waarde van de democratische rechten en vrijheden wettigen volkomen, dat de voor de opbouw van een dergelijk defensiesysteem noodzakelijke offers worden gebracht.

Ik ben mij er terdege van bewust, dat mijn opvattingen, althans in de aanvang, hoogstens kunnen leiden tot het ontstaan van een soort machtsevenwicht op een vulkaan. Een directe oplossing geven zij dus niet. Zij lijken mij echter verre de voorkeur te verdienen boven de uit humanitaire overwegingen en op grond van de afschuwelijke gevolgen ener atomische oorlogvoering wel eens geuite gedachte, dat een communistische overheersing, die op de lange duur toch wel aan grimmigheid zal inboeten, te verkiezen zou zijn boven een met atoomwapens uitgevochten oorlog.

In een dergelijke onzuivere probleemstelling — atoomoorlog of communisme — heeft men zich bij voorbaat met het laatste verzoend en staan we, zoals mr. F. J. Kranenburg in S. en D. van januari 1956 schreef, aan de vooravond van een capitulatie.

Tegenover dit alternatief stel ik mijnerzijds een sterk opgebouwd defensiesysteem ter voorkoming van het uitbreken van een atoomoorlog en de overheersing door het communisme beide. En dit is niet zonder perspectief!

De vulkaan immers, waarop het machtsevenwicht tot stand komt, kan geleidelijk aan afkoelen en de behoefte aan een sterke bewapening in evenredigheid daarmee afnemen. Aan de ene kant mag worden verwacht, dat het in de communistische landen heersende systeem op den duur wat zachtere trekken zal gaan vertonen.

Er zijn verschillende symptomen, die in deze richting wijzen. Ik behoef slechts te herinneren aan het grote verschil tussen de ijzige wrede Stalin en de Sowjetheersers van vandaag, die niet moede worden, soms op het potsierlijke af, zich voor te doen als een paar oubollige goeierds. Voorts denk ik in dat verband aan de regeling van de Oostenrijkse kwestie.

Aan de andere kant zal het westen ernst moeten maken met het aanbrengen van die maatschappelijke hervormingen, die het einde betekenen voor het feodalisme, het kolonialisme, het daaruit veelal stammende rassenvooroordeel, de armoede en de achterlijkheid, kortom in toenemende mate en positief socialistische doelstellingen moeten nastreven, opdat de aantrekkelijkheid voor het communisme verloren gaat en aan het internationale communisme de werkelijkheid van een harmonische en welvarende samenleving, in vrijheid functionerend, wordt getoond.

En ten slotte zal het westen alles moeten doen om prikkeling van de machthebbers der communistische landen te voorkomen. Het zal zijn vredeswil naar buiten voortdurend moeten tonen evenals zijn bereidheid tot overleg. Niet alleen in woord maar ook metterdaad.

Aan gerechtvaardigde verlangens van het internationale communisme, zoals b.v. de toelating van de Chinese Volksrepubliek tot de Organisatie der Verenigde Volken en wellicht ook de erkenning van haar aanspraken op Formosa, zal het niet mogen voorbijgaan.

Een andere politiek, hoezeer misschien ook begrijpelijk, is zonder meer kortzichtig en, gevoed als zij wordt door wantrouwen, alleen maar in staat de vulkaan op temperatuur te houden ja zelfs op hogere temperatuur te brengen.

Dat het zin heeft als socialisten een actieve bewapeningspolitiek van harte te ondersteunen moge hiermee, voor zover het de bescherming van ons nationale volksbestaan, ja, van de democratische volkerengemeenschap in breder verband betreft, voldoende zijn aangetoond.

Er is echter naar mijn mening nog een tweede reden, waarom een socialist voorstander ener actieve bewapeningspolitiek kan zijn.

Vreedzame beslechting van interstatelijke geschillen door een internationale volkerenorganisatie is steeds één van de doelstellingen van het socialisme geweest. De realiteit gebood echter te erkennen, dat er altijd mensen en staten zijn, die zich niet naar een vreedzame regeling wensen te voegen of er de voorkeur aan geven de problemen eenzijdig en met geweld op te lossen.

Een internationale volkerenorganisatie, dat was aanstonds duidelijk, zou daarom te allen tijde moeten kunnen beschikken over een machtsapparaat om eventuele escapades van staten, die het recht zelf in handen wensen te nemen, te kunnen frustreren. Men sprak dan wel over een zgn. politieleger.

Dit beginsel, het beginsel van de collectieve veiligheid, geldt vandaag nog even sterk als vroeger.

Ook vandaag staat het socialisme nog op het standpunt, dat interstatelijke ge-

schillen vreedzaam moeten worden opgelost en de internationale volkerenorganisatie een politieleger ten dienste moet staan om een gewelddadig verstoren van de internationale rechtsorde te voorkomen.

Juist in deze dagen, nu Israël is blootgesteld aan een dodelijke dreiging van de hem omringende Arabische landen, wordt de behoefte aan een de internationale orde handhavend machtsapparaat weer zo sterk gevoeld.

De machteloosheid, waartoe de verenigde naties door innerlijke verdeeldheid in deze gedoemd schijnen, stemt tot de grootste bezorgdheid.

De propagering van een internationaal politieleger moge door het socialisme daarom weer met toenemende klem worden ter hand genomen.

Vanzelfsprekend zal deze doelstelling geen bewapeningspolitiek vereisen, die qua inspanning de vergelijking met hetgeen in het licht van de bolsjewistische dreiging nodig is ook maar enigszins kan doorstaan.

Toch zal een internationaal politieleger ook een goed leger moeten zijn, degelijk georganiseerd en van de modernste strijdmiddelen voorzien.

De naam politieleger wekt in dit verband wel eens verwarring, doordat men onwillekeurig een vergelijking trekt met de nationale politie.

Men bedenke evenwel, dat een bewapening met gummiknuppels niet in staat is ook maar enige indruk te maken op een regering, die van plan is het recht in eigen handen te nemen en een gewelddadige oplossing na te streven.

Een dergelijke regering zal stellig trachten zich militair gesproken zo sterk mogelijk te maken om haar doel te bereiken.

Natuurlijk zal er wel naar moeten worden gestreefd, dat er een zekere evenredigheid tussen de sterkte van het internationale politieleger en de hoeveelheid internationale conflictstof bestaat.

Naarmate het aantal totalitaire staten of autocratieën groter is, zal het politieleger sterker moeten zijn, omdat de machthebbers in dergelijke staten de interne spanningen gaarne naar buiten plegen uit te werken en zij, ongecontroleerd door de volkswil, veel gemakkelijker tot onbezonnen besluiten komen dan de regeringen in democratische staten.

Ondersteuning dus van een actieve bewapeningspolitiek enerzijds ter bescherming van het nationaal volksbestaan en de democratische statengemeenschap in breder verband en anderzijds ter oprichting en instandhouding, door nationale offers mede, van een internationaal machtsapparaat ter voorkoming van inbreuken op de internationale rechtsorde.

A. MEY

DE MENSELIJKE FACTOR IN DE BEDRIJFSHUISHOUDING

N.a.v. A. de Jong. De menselijke factor in de bedrijfshuishouding en de bedrijfseconomische problematiek. Diss. Groningen 1954, Uitg. Stenfert Kroese. Leiden.

Met dit proefschrift heeft dr. A. de Jong de bedrijfseconomische literatuur verrijkt. Hij heeft daarin — onder leiding van zijn promotor – een opmerkelijke wetenschappelijke prestatie geleverd, geschreven in vlotte stijl. De uitgever heeft dit werk opgenomen in de reeks Bedrijfseconomische Monografieën, waarmede het toegankelijk is voor allen, studerenden en belangstellenden in deze materie. Het is echter jammer, dat promovendus in Nederland schrijvende over dit onderwerp wel uitgebreide en interessante beschouwingen geeft over de uitingen van vele buitenlandse auteurs, maar geen aandacht heeft geschonken aan de *leer van de arbeidsvoorwaarden* als onderdeel van zijn theoretisch-bedrijfseconomisch systeem ontwikkeld door prof. dr. Th. Limperg jr. Al is deze theorie niet door de auteur zelf in boekvorm gepubliceerd, zij is op andere wijze voor studerenden beschikbaar en andere, latere auteurs hebben met bronverwijzing, gedeelten in hun publikaties verwerkt. Zou de auteur aan Limpergs oeuvre in de bedrijfseconomische theorie de aandacht gegeven hebben, welke zij verdient (uit de literatuurlijst blijkt, dat de auteur alleen het opstel over het Object der bedrijfseconomie raadpleegde), dan zou hij ongetwijfeld het juiste inzicht gehad hebben aan wie de verdienste toekomt op het 'economisch zelfstandig karakter der bedrijfshuishouding' te hebben gewezen (pag. 19) en 'het wezen van het kostenbegrip scherp te hebben geanalyseerd' (pag. 148) °)

°) De belangstelllende lezer mag een korte schets van de hoofdzaken van Limpergs leer der Arbeidsvoorwaarden niet onthouden worden.

In deze theorie toont Limperg aan – hetgeen ook mijn opvatting is –, dat het loon bij zgn. vrije markt (de onderneming tegenover de arbeiders welke zij behoeft) de tendentie zal vertonen te worden neergedrukt naar het niveau van een fysiologisch bestaansminimum. De waarde van de werkeenheid van de eigen arbeid nadert voor de arbeider bij gemis aan het complementaire kapitaalgoed tot nul. De rem is echter, dat beneden het genoemde minimum het kapitaalgoederenbezit het complementaire goed menselijke arbeid gaat missen. Tussen het genoemde minimum en anderzijds het bestaan van het vermogen bepaalt de *bedrijfstaksgewijze gevoerde belangenstrijd* het loon

De oriëntering van de strijd op het inkomen van de bedrijfstak is te verklaren uit het feit, dat het belang van de arbeider uit hoofde van professionele kennis en ervaring in veel

Ook heeft de schrijver verschillende problemen, welke bepalend zijn voor de 'menselijke factor in de bedrijfshuishouding' en derhalve behandeld worden in de 'bedrijfseconomische problematiek' buiten beschouwing gelaten. Ik zal die in de hiernavolgende behandeling summier ter sprake kunnen brengen.

Het ontbreken dezer elementen in de voorstudie veroorzaakt in de analyse bepaalde leemten, welke de hantering als studiemateriaal voor dit leerstuk der bedrijfseconomie bemoeilijken. Waar het boek niettemin overigens daartoe geschikt zou zijn, moge de auteur geadviseerd worden bij de tweede druk (welke hem van ganser harte gewenst wordt) met een en ander rekening te houden.

Het boek bevat een inleiding en is verder ingedeeld in zes hoofdstukken en een slotbeschouwing. De hoofdstukken behandelen achtereenvolgens de volgende problemen.

1. De bedrijfseconomische theorie en de menselijke factor in de bedrijfshuishouding. (drie paragrafen)
2. De menselijke factor in de bedrijfshuishouding. (twee paragrafen)
3. De arbeidsprestatie en de arbeidsbeloning; het karakter der offers verbonden met de aanwending en de afstoting van het menselijke arbeidsvermogen. (zeven paragrafen)
4. De leer der interne organisatie en de medezeggenschap der arbeiders in de bedrijfshuishouding (zes paragrafen)

---

sterkere mate georiënteerd is op de bedrijfstak (bij volledige werkgelegenheid) welke die kennis behoeft, dan op de onderneming, welke voor hem slechts een gedeelte van de werkgelegenheid vertegenwoordigt. In de georganiseerde strijd ontstaan nu twee partijen, welke — hoewel niet geheel gelijk in kracht — elkander in weerstandsvermogen naderen. De stakingsdreiging wordt nu als strijd- of verzetsmiddel voor de arbeid een mogelijkheid. De evolutie van de belangenstrijd moet nu — via morele verheffing — voeren tot georganiseerd overleg, eerst in de bedrijfstak en bij volgroeide organisatie tot federatief nationaal overleg. Door de bedrijfsgewijze strijd krijgt eenzelfde economisch goed — de gelijke arbeid — een gelijke waarde binnen de bedrijfstak. Door federatief overleg breidt die economische gelijkheid zich uit tot een gelijke waarde van hetzelfde goed in de volksgemeenschap. Dit komt overeen met de theoretische grondslagen van de economie terzake van de waardeleer.

Het optimale – uit sociaal-economisch oogpunt – loon wordt aangeduid als de **technisch-*economisch optimale loonhoogte.*** Deze omschrijft Limperg met de volgende woorden: Er moet voor elk individu — en voor elk gezin — en ook voor de maatschappij een gemiddelde behoeftenbevrediging zijn, welke een technisch maximum aan arbeidskracht oplevert en na inschakeling van de prijzen (kosten levensonderhoud) moet daaruit een niveau van behoeftenbevrediging volgen, dat het economisch-rationeel optimum aan arbeidscapaciteit tegenover de kosten van levensonderhoud oplevert.

De normatieve betekenis hiervan kan — aldus zegt Limperg, naar mijn oordeel terecht — alleen van betekenis worden bij een nationaal geleide loonpolitiek op rationele grondslagen. De bewindvoering van de individuele onderneming kan dit voordeel alleen achteraf inzien en na algemene doorvoering aanvaarden. Stelt men hiernaast de invoering van landelijk door beide partijen centraal op grond van overeenkomst te aanvaarden werkclassificatie, dan zal men er inderdaad toe komen, dat de personen die alleen hun welvaart kunnen ontlenen aan de beschikking over in hen zelf opgesloten werkeenheden van menselijke arbeidscapaciteit de overeenkomstige factoren van die capaciteit gelijk gewaardeerd vinden.

5. De leer van de winst en het probleem van de winstdeling door arbeiders. (vijf paragrafen).
6. De betekenis van de bedrijfssociologische en bedrijfspsychologische onderzoekingen van de menselijke factor in de bedrijfshuishouding voor de door de bedrijfsleiding te voeren politiek (zes paragrafen)

Na de slotbeschouwing wordt nog een samenvatting in het Engels gegeven. Dit lijkt mij een navolgenswaardige gewoonte. En als bijlage vinden wij de uitwerkingen van een sociogram en sociomatrix. Dit laatste wordt in bijlage 2 verder uitgewerkt in de zin van het laissez-faire en naar autocratische of sociometrische plaatsingsmethode.

De belangrijkheid der studie motiveert een vogelvlucht-behandeling van de inhoud met enkele nadere opmerkingen van kritiek. Ik beperk mij hier tot wat voor de lezers van dit blad mij het meest interessante lijkt.

Schrijver's inleiding noemt misplaatst het veelal gehoorde verwijt, dat de economie geen voldoende aandacht gegeven zou hebben aan de menselijke factor. Dit is terecht, althans voor vele auteurs en wanneer men ziet naar de laatste decennia. Men mag echter niet vergeten, dat het specifieke karakter van de menselijke arbeid niet door alle economisten is opgemerkt. Dat de arbeid is een produktiemiddel waarvan de werkeenheden verbonden zijn aan de mens als redelijk wezen, begaafd met wil en verstand. dus ingesteld tot verzet tegen onjuiste behandeling, met ressentiment tegen voortduring daarvan, met kritisch oordeel over de verhoudingen in de onmiddellijke omgeving, waaronder het oordeel over de juistheid van het genoten inkomen en over de juridische en economische verhoudingen, welke in de noodzaak brengen om een als onrechtvaardig gedrukt loon uit nood te aanvaarden omdat de desbetreffende werkeenheden voor de bezitter zonder waarde zijn. Al deze factoren zijn naar zijn oordeel in het verleden niet altijd op de juiste wijze gezien en de bedrijfsssociologie en -psychologie hebben de econoom geholpen om die factoren in de juiste verhouding tot de bedrijfseconomische te plaatsen. Daarin ligt toch wel enige aanleiding tot verwijt en ik verwerp dit dus niet zozeer als dr. de Jong doet.

Schrijver ziet in de factoren waarop de door hem genoemde andere bedrijfswetenschappen (bedrijfspsychologie en bedrijfssociologie) wijzen aspecten van andere problemen in de praktijk te combineren met de bedrijfseconomische. Hij erkent echter, dat er aanleiding bestaat voor de bedrijfseconomie om met de relatie tussen haar problemen en deze te rekenen. Hier had ik gaarne direct de relatie aangewezen gezien: nl. in het effect op de arbeidsproduktiviteit. Schrijver komt daar later op; eerst wanneer hij ziet, dat er invloed uitgaat van de 'persoonlijke factoren' op de vorming van het bruto-inkomen der bedrijfshuishouding en later wanneer hij Roethlisbergers opvatting, dat het onderkennen van de gevoelens van de arbeider de produktiviteit van de arbeid bevordert, tegenover diens critici verdedigt.

Er is echter verschil tussen de produktiviteit in materiële zin en de 'bevrediging in de arbeid'. Schrijver behandelt daarin kritisch de analyse in het proefschrift van ir. M. G. Ydo en dat van dr. A. M. Kuylaars. Bij de eerste zijn bepalende factoren voor de bevrediging van de arbeider (en dus voor diens produktiviteit): de beloning, het oordeel thuis, band met het bedrijf, verhouding tot de chef. De laatste stelt, dat de mate van bevrediging ten slotte door de aard van het werk bepaald wordt, waarbij

de monotonie vooral een rol speelt. Schrijver toont aan, dat Kuylaars deze factoren te eenzijdig doet domineren. Ten aanzien van de verhouding met de chef wijst schrijver bijzonder op de aard en de vorm der communicatiemiddelen. Ten aanzien van de binding aan het bedrijf en de 'eigen waarde' van de arbeid op het probleem van de medezeggenschap, de winstdeling en het medebezit, welke vraagstukken in afzonderlijke hoofdstukken ampel besproken worden.

De zeer bevredigende analyse van de menselijke factor in de bedrijfshuishouding wordt gevolgd door een evenzeer belangrijke ontleding van de *wensen* van de *arbeiders* en van hun *moreel* in de bedrijfshuishouding. Onder dit hoofd komen aan de orde, de beloning van de arbeid en de arbeidstijd, waarin de schrijver wijst op de noodzaak om — afgezien van subjectieve verlangens der betrokkenen — 'langs zo objectief mogelijk neergelegde beginselen de beloning te stellen.' De techniek hiervoor is – zeer terecht gesteld — de werkclassificatie, waarbij gelijke beloning voor gelijke taken door de arbeider gewenst is. Gezinsloon wordt genoemd, vooral echter let de auteur op het verband van loon en prestatie, waarbij echter voor de 'geestelijk gedraineerde arbeid' het toenemen van produktiviteit door verloop der jaren niet geldt, al is het dat die arbeid toch een bepaalde training vereist. Schrijver vestigt de aandacht op de noodzaak van een uitgebalanceerd promotiesysteem. De samenwerking met de baas en met de medearbeiders worden bevorderd door teamspirit te kweken, welke te zamen met een weldoordachte techniek van selectie, inductie, training, te zamen ga met werkclassificatie en merit-rating.

In het derde hoofdstuk wordt besproken de bijzondere karakteristiek van het menselijk arbeidsvermogen, waarbij onderscheid gemaakt wordt tussen het arbeidsvermogen van de individuele arbeider en dat van groepen van arbeiders; van de collectiviteit van de arbeid. Dit is een zeer belangrijke opmerking, welke niet nader wordt uitgewerkt.

Ten aanzien van de determinanten van de arbeidsprestatie valt bijzonder op, dat schrijver zeer juist onderscheidt de kwalitatieve en kwantitatieve capaciteit in de prestatie, waarbij de kwalitatieve en kwantitatieve prestatie veranderlijk zijn met verloop van leeftijd, welke bepaald zijn door de eigenschappen en het intellectueel niveau van de arbeider en variëren met gezondheidstoestand.

In deze analyse wordt een – door mij zelf ook aanvaarde – stap gedaan naar de noodzaak van de functie-analyse om te zorgen dat de eisen, welke de taak stelt in overeenstemming zijn met het capaciteitsniveau van de arbeider. Hier mis ik echter de inschakeling van de eerder besproken psychologische en sociologische factoren, welke – door invloed op de gedisponeerdheid van de arbeider – de beide facetten der gelijktijdelijke capaciteit kunnen drukken of opvoeren. Wel noemt schrijver het wederkerig verband van de arbeidsbeloning en de arbeidsprestatie, waaruit dan een volgende paragraaf determinanten bepalend voor de loonfunctie behandelt. De andere boven bedoelde punten komen later in ander verband ter sprake. Hierin worden standaardtijdvaststelling en grondloon besproken, worden de bezwaren tegen tijdstudies weerlegd en komt ten slotte de techniek der functie-analyse besproken, waarbij – terecht — de voorkeur kennelijk uitgaat naar het puntensyseem. Schrijver deelt het bezwaar, dat daarin de afweegfactoren (gebruikt om de onderlinge waardeverhouding der 'gezichtspunten' als kennis, zelfstandigheid, contact met anderen in

elkaar uit te drukken) toch nog 'subjectieve elementen' vertegenwoordigen. Schrijver erkent, dat naar objectiviteit wordt gestreefd door het stellen van sleutelformules als uitgangspunten (functies afgeleid uit taken waarvan de relatieve waarde in onderlinge verhouding als juist erkend is). Hij wijst er echter niet op, dat bij toepassing ener – voor een land – genormaliseerde methode deze afweegfactoren zijn bepaald in samenwerking van de contractpartijen – werkgevers- en werknemersfederaties — met hun deskundigen, en dat dank zij deze techniek de vaststelling der afweegfactoren deel geworden is van de collectieve arbeidscontracten. De 'subjectiviteit' is ook aanwezig in de traditionele onderhandeling der contractpartijen; echter dan met onvoldoende kennis van de elementen der eigenschappen en kennisfactoren welke voor de traditioneel benoemde taken vereist worden. De bestaande traditionele benaming is onvoldoende. Gaarne had ik gezien, dat in dit verband aan de 'genormaliseerde methode', zoals die hier te lande ontstaan is, meer aandacht werd gegeven.

Bijzonder belangrijk is schrijvers *analyse* van de *elementen* van *verantwoordelijkheid en onzekerheid in de arbeidsprestatie*. Daarin bespreekt de auteur op wie de verantwoordelijkheid rust voor de arbeidsprestatie. Voorzover afhankelijk van technische factoren berust die uiteraard bij de leiding. Voorzover deze bepaald wordt door de vereiste harmonie in het verband tussen arbeider en arbeidsobject *(selectie* van de *arbeider* en *zijn plaatsing)* ligt de verantwoordelijkheid eveneens bij de leiding. Dit is echter niet het geval met de *arbeidsbereidheid*. Hier speelt het moreel van de groep een rol en dit wordt bepaald door de mate waarin aan wensen van de arbeiders is voldaan. Daaruit volgt, dat er een orgaan moet zijn in de bedrijfshuishouding dat onderzoekt in hoeverre de wensen der arbeiders – binnen het economisch doel der bedrijfshuishouding – niet in voldoende mate vervuld zijn. Liggen de wensen buiten dat doel dan is de verantwoordelijkheid voor de arbeider zelf. Indien nu 'n zo objectief mogelijk systeem van beloning aanwezig is, zal de verantwoordelijkheid in de arbeidsprestatie, voorzover afhankelijk van de beloning, voor rekening van de arbeider zijn. Een en ander wordt belangrijk geacht voor het ontslag van arbeiders wier prestatie onvoldoende is. Schrijver legt hier verband met de interne organisatie van de bedrijfshuishouding. De bedrijfsleiding nu kan in de organisatie arbeidsbereidheid stimulerende voorwaarden scheppen en dan met bepaalde mate van waarschijnlijkheid rekenen op zo groot mogelijke arbeidsbereidheid.

In het vierde hoofdstuk wordt dit nader uitgewerkt. Daar over de interne organisatie en de medezeggenschap der arbeiders wordt gesproken. Intussen moet – aldus de auteur – onderscheid gemaakt worden tussen enerzijds arbeidscapaciteit en arbeidsbereidheid en anderzijds de 'leegloop' van beschikbare arbeidscapaciteit. Bij de laatste treedt een andere onzekerheid op, nl. die van onzekerheid over de beslaglegging van het beschikbaar arbeidsvermogen; veroorzaakt door de exogene factoren: conjuncturele en structurele. Juist bij de mens bestaat – wat alle andere produktiefactoren niet kennen – en endogene bron van onzekerheid in de capaciteit, waarover men beschikt.

Onder het hoofd 'element van verdienstelijkheid in het loonbedrag' komen systemen als 'merit-rating, man-to-man-rating, factor-rating, puntengradering' ter sprake en worden de voor- en nadelen daarvan geschetst; daarna wordt de loon-

functie besproken en wordt gesproken over het karakter der offers verbonden met de aanwending en afstoting van menselijk arbeidsvermogen. Aan dit laatste moge ik aandacht geven.

Het arbeidsvermogen is inelastisch, de voorraad werkeenheden kan bij aanwending niet ten laste van latere aanwending worden verminderd, noch door geringere latere aanwending worden vermeerderd. Het niet aangewende arbeidsvermogen gaat voor de maatschappelijke voortbrenging verloren. Dit is het 'verlieskarakter' der werkloosheid ook in Limpergs theorie, voortvloeiende uit de beschouwing van het arbeidsvermogen – ook van het menselijke — als een voorraad van werkeenheden van specifiek karakter. Door ontslag van arbeiders wordt het nadeel voortvloeiende uit de overcapaciteit van menselijke arbeid afgewenteld op de maatschappij (aldus citeert schrijver professor van der Schroeff).

Met betrekking tot de ondeelbaarheid van het menselijke arbeidsvermogen maakt De Jong — in navolging van Diepenhorst — onderscheid tussen ondeelbaarheid bij aanschaffing (een consequentie alleen voor de liquiditeit) en ondeelbaarheid bij aanwending. De laatste heeft met het kostenvraagstuk te maken, omdat de waarde van het produktiemiddel arbeid (eenmaal aangeschaft) ook bij niet-aanwending achteruitgaat. De werkeenheden van het produktiemiddel arbeid kunnen derhalve niet voor later bewaard worden. Het niet-aanwenden doet de voorraad werkeenheden door verloop van tijd tenietgaan. Aldus ziet auteur, dat de offers verbonden met het menselijk arbeidsvermogen een constant karakter hebben.

Nu is de afzetschatting door de bedrijfsleiding basis voor de bepaling van de benodigde voorraad grondstoffen, duurzame produktiemiddelen en menselijk arbeidsvermogen. De offers verbonden met de schommelingen in de afzet, die voorzienbaar zijn, vallen onder het kostenbegrip. De niet voorzienbare vormen ondernemersverliezen; de laatste zijn karakteristieke ondernemersverliezen. Deze beschouwing voor de materiële produktiemiddelen aanvaard, geldt naar 's schrijvers oordeel onverminderd voor het menselijke arbeidsvermogen. Schrijver concludeert dus, dat de offers der seizoenwerkloosheid niet alleen maatschappelijk, maar ook van bedrijfseconomisch standpunt bezien, *kosten* zijn der produktie en dus de consumenten in rekening gebracht moeten worden en de offers van structurele en conjuncturele overcapaciteit ondernemersverliezen zijn, welke door de bedrijfshuishouding als verlies gedragen moeten worden. Tussen de offers voor de materiële produktiemiddelen en die voor de 'bezielde' ziet schrijver geen reden tot verschil in berekening behoudens voor zover de *kritische* oorzaak tot afstoting van menselijk arbeidsvermogen tot een andere conclusie leidt. Schrijver volgt hier ideeën van J. M. Clark uit de jaren 1923 en enigermate overeenkomstige van J. L. Mey van 1951. Limperg wees destijds ook tegenover Clark op de causale factor, welke b.v. in de seizoenwerkloosheid in de landbouw, niet ligt bij de landbouw als zodanig, maar in de industrialisatie van de vroegere agrarische — in de slappe maanden beoefende — huisnijverheid.

Ten aanzien van conjuncturele werkloosheid zou naar mijn mening de gestelde opvatting – mits als wettelijke verplichting opgelegd, wijl anders onuitvoerbaar – tot voorzichtigheid kunnen leiden in de conjuncturele expansie en het onttrekken van arbeid aan andere branches; indien althans die verplichting welke in de depressie tot uitdrukking komt, in de hoogconjunctuur zodanig kon worden geldend gemaakt,

dat hiervoor reserveringen zouden worden gemaakt om de latere 'ondernemersverliezen' te dragen. 's Schrijvers analyse leidt tot het geval van een structurele verandering in de produktietechniek waarbij menselijke arbeid wordt vervangen door machines. Afstoting van menselijk arbeidsvermogen – aldus de auteur – als gevolg van intensivering van gebruik, veroorzaakt door prijsstijging van arbeid t.o.v. machinewerk, brengt offers mee, welke noch kosten, noch ondernemersverliezen zijn en dus op de maatschappij afgewenteld moeten worden. Mij lijkt, dat deze redenering niet consequent is. Het feit, dat door prijsstijging het punt der gunstigste kwantitatieve verhoudingen is veranderd, wijkt m.i. niet zodanig af van de conjuncturele veroorzaking van de overcapaciteit aan menselijke arbeidskracht, dat bij de eerste wel en bij de andere geen afstoting van capaciteit ten laste van de maatschappij toelaatbaar is. Het onderscheid tussen onvoorzienbare schommelingen in de bezetting (exogeen veroorzaakt en – qua onvoorzienbaarheid – niet volgende uit projectiefout) en het – uit hoofde van het streven naar hoger netto-inkomen veroorzaakt — overgaan op andere kwantitatieve verhouding tussen werkeenheden van menselijke arbeid en werkeenheden van mechanische capaciteit lijkt mij geen voldoende grond tot de praktische consequenties welke de auteur daaruit trekt. Waarom zou wie de *voordelen* der 'gunstiger proportionaliteit' kiest en daarin de continuïteit verbreekt, niet voor de verliezen welke daaruit voor de samenleving ontstaan economisch dezelfde verantwoordelijkheid dragen als die schrijver in het andere geval wil opleggen. Of wel men moet erkennen, dat voor beide een overheidsinterventie in de maatschappelijke structuur vereist is. Wordt die echter in een geleide loonpolitiek, een compenserende conjunctuurpolitiek, strevende naar full-employment, niet beter en gemakkelijker bereikt; waarbij de fiscale druk op conjuncturele winsten en structuurveranderingsvoordelen de financiële mogelijkheden voor het overheidsbeleid schept.

De vraagstukken van medezeggenschap der arbeiders en winstdeling worden behandeld respectievelijk in het kader van de leer der interne organisatie en van de leer van de winst. Dit is een juiste techniek van behandelen.

Bij het eerste vraagstuk wordt een behandeling gegeven van het vraagstuk van de organisatie; verbijzondering van functie, van lijncommando en staf en van de daarmede verbonden problemen. Ik zet daarbij een vraagteken bij schrijvers opmerking (pag. 109), dat de constituerende en corrigerende arbeid geen deel uitmaakt van de leidinggevende arbeid; te meer waar even later (pag. 122) gezegd wordt, dat topleiding een plannende, dirigerende, controlerende functie heeft. Schrijver bespreekt uitvoerig het vraagstuk van het beperkte omspanningsvermogen van de bedrijfsleiding als kritische oorzaak van personele en afgeleide verbijzondering. Deze punten – op zichzelf verdienstelijk behandeld – komen niet voldoende tot hun recht in het kader van het onderwerp; hierbij had meer de aandacht moeten vallen op de betekenis welke deze factoren hebben voor de vragen van arbeidsproduktiviteit der lagere werkers en voor de arbeidsbevrediging van subalterne leiders en staffunctionarissen. Echter wordt wel in de volgende paragraaf (pag. 124) het probleem van de noodzaak der delegatie van verantwoordelijkheid onder integrale verantwoordelijkheid van de topleiding juist gesteld — decentralisering en hercentralisering in de hoofdpunten. Vervolgens wordt de medezeggenschap besproken. Daarbij wordt een juist onderscheid gemaakt tussen enerzijds *participatie* in de bedrijfshandelingen, welke uit het

economisch handelen der bedrijfshuishouding voorvloeit en daarin in wezen verankerd is: terwijl medezeggenschap betreft hetzij een medeweten of medeberaden, hetzij medebeslissen, dat niet als zodanig uit de organisatie voortvloeit. Medebeslissen acht schrijver in wezenlijke strijd met de beslissingsbevoegdheid van de topleiding en de daarmede correlerende verantwoordelijkheid: uitvoeren en leiding dienen gescheiden te blijven. De individuele arbeid heeft in zijn arbeid een aan hem gedelegeerde verantwoordelijkheid en gezag. Schrijver geeft hier eenzelfde argument als Limperg indertijd naar voren bracht; dit geldt ook zijn voorkeur voor enkelvoudige leiding boven collegiaal bestuur.

Medezeggenschap in de zin van medebeslissingsbevoegdheid kan aldus dr. de Jong, noch aan de individuele arbeider, noch aan de collectiviteit worden toegekend, omdat dit in strijd is met het wezen van het gezagdelegatieproces. Niettemin kan opname van de collectiviteit van de arbeid in een staforgaan aan de menselijke factor volle betekenis toekennen.

Schrijver komt daarna tot de bedrijfsbegroting als rationeel element in de bedrijfsvoering en als middel tot participatie in de bedrijfshuishouding. Alle functionarissen die deel uitmaken van de organisatie hebben — voor zoveel uit *hun* plaats een autoriteitsniveau voortvloeit — deel aan de uitvoering van het plan, als actie van het geheel. Die participatie vloeit dus voort uit de interne organisatie. Door taakopdracht (al dan niet geanalyseerd) instructie, planning en bedrijfsbegroting krijgt de leiding haar greep terug op de bedrijfstactiviteit (normstelling). 's Schrijvers onderscheid – in het voetspoor van J. L. Mey gemaakt — (pag. 139) tussen functies en organen acht ik hier alleen een gevolg van het *functiebegrip* dat hier gevolgd wordt, waarin functie wordt betrokken op een *causaal verband* tussen eenheden produkt en offers. Een causaal verband, heet het, kan geen verantwoordelijkheid dragen, alleen een orgaan of nog eerder de persoon die het orgaan in actie vertegenwoordigt. Men stelt daartoe, dat een 'principieel verschil' bestaat tussen kostenplaatsen (functies) en de indeling in het produktieproces naar bedrijfsorganen. Voor mij is dit verschil gevolg van het vooropzetten van bepaalde termen. De bedrijfsorganisatie valt naar mijn mening uiteen in organen welke overeenkomen met een functie die zij in de produktie vervullen, hetzij in de directe produktielijn, hetzij als indirecte instantie dirigerende, adviserende of anderszins verbonden met de directe produktieorganen. Of nu de bestaande afdelingsindeling daarin voldoet, is naar mijn mening secundair. Zij is in het tegengestelde geval of een combinatie die bestuurlijk gemakkelijk administratief te verdelen is, of zij is irrationeel. In de afdeling (orgaan) is een *verantwoordelijk leider* en zijn medewerkers. En dus is, voorzover nodig, een splitsing naar personen binnen het orgaan en onder de leider mogelijk. De auteur ziet als noodzakelijkheid een scheiding van organieke en persoonlijke verbijzondering en meent, dat die bij calculatie en budgetering verschillend liggen.

Auteur meent namelijk, dat, omdat er offers zijn (in hoofdzaak de capaciteitsbeschikbaarheid betreffende) welke in kwantum – niet in waarde gezien de vervangingswaardecalculatie – gelijk blijven*), het noodzakelijk is om de afdelingsleider

*) Schrijver identificeert naar mijn indruk de uitgaven voor de financierende verwerving met de offers van het verbruik der verworven waarden. De laatste echter hebben — zo die er is — de waardeverandering ondergaan.

een vast budget te geven voor deze gelijkblijvende offers (betreffende duurzame produktiemiddelen) en een veranderlijk voor de variabele offers. Alleen voor de laatste zou hij verantwoordelijk zijn.

Hier pleegt schrijver echter een verwarring tussen de financieringsfunctie en de technische produktiefunctie. Voor het verwerven der capaciteitsbeschikbaarheid is de directie verantwoordelijk. Schrijver ziet dat ook in. Dan echter moet men de offers der capaciteitsbeschikbaarheid over de functionele bedrijfsonderdelen verbijzonderen, zoals schrijver doet. Men moet dan uit de offers der beschikbaarheid en de beschikbare capaciteit (met inbegrip van complementaire kosten) een *tarief* bepalen en met partiële creditering nu het in het bedrijfsonderdeel verbruikte aantal werkeenheden der machines etc. aan dat orgaan belasten ter vergelijking per periode met het verbruik dat uit de calculatienormen per desbetreffende machine volgt. Aldus heb ik in mijn door schrijver geciteerde boek de scheiding gemaakt tussen verspilling in het gebruik der duurzame produktiemiddelen (verbruik van werkeenheden) en verspilling in de offers der beschikbaarheid van capaciteit in een of ander bedrijfsonderdeel (verantwoordelijkheid leiding). Schrijver verwijt mij een andere opvatting dan die welke in mijn betr. boek gegeven is, nl. het verantwoordelijk stellen voor afwijking tussen normale en werkelijke bedrijfsdrukte. Ik moge schrijver eraan herinneren, dat het gestelde onderscheid ook uit mijn vroegere publikaties blijkt. Ik hoop niet, dat schrijver zo slordig is met het weergeven van opvattingen van andere auteurs als in mijn geval blijkt. Zulks zou – juist om der anderen wille – mijn waarderend oordeel over zijn werk zeer verminderen.

In het vijfde hoofdstuk behandelt schrijver het probleem van de winstdeling: vanuit de leer van de winst en de functie van de winst. Schrijver volgt hierin zijn promotor in diens opvatting, dat er een onzekerheidselement t.a.v. de kosten bestaat, waardoor men bij het stellen van de aanbiedingsprijs de kosten alleen maar benaderd weet.

Te betwijfelen valt of dit bij massaserieproduktie met uitgebalanceerde ervaring bestaat. In het kwantitatieve bestaat dit alleen bij produkties waarin in steeds veranderende zaken op order wordt gewerkt. Voorts in het waarde-element, indien men de latere vervangingsprijs stelt als de waarde waartegen men in het huidig moment moet calculeren in stede van met de huidige vervangingswaarde te werken. De lezers van dit tijdschrift kunnen hierover een brede polemiek vinden in de vakliteratuur. Ik kan daaraan voorbijgaan in dit verband. Ik zie in die invloed van latere waarde de kans op verlies door voorraadhouden, hetgeen geen kostenfactor is van de produktie. Dit ligt in de aard van de scheiding van de functies der bedrijfsorganen.

Uit die beschouwing komt de auteur dan tot de winst, die een functie vervult: nl. de dekking van niet calculeerbare offers en de uitkering aan aandeelhouders wegens door hen te dragen onzekerheid. Daarbovenuit is de winst functieloos. Met het eerste punt kan men akkoord gaan. Het tweede punt ontmoet het bezwaar van de moeilijke bepaalbaarheid van wat de aandeelhouder uit dat oogpunt toekomt. In het bijzonder, omdat de hoge winst naar mijn mening volgt uit voorsprongen in de concurrentie, welke veelal *niet* uit de activiteit van het ondernemen (winstzoekend inkomensstreven) voortvloeit, maar uit het bewindvoerdersbeleid volgen en op een daarin bestaande progressiviteit wijzen. Hoge winsten wijzen volgens schrijver op *functieloze winst*.

Dit impliceert dat de 'ondernemerspremie' *functieloos* zou zijn. Ik kan dat toegeven voor de hoge dividenden aan aandeelhouders, welke geen andere functie hebben dan ondernemende financiering.

Een ander bezwaar tegen de onderscheiding van functiedragende en functieloze winst is, dat men de eerste – die dekking heet te zijn tegen imperfect foresight (elders genoemd dekking van niet-calculeerbare offers pag. 154) toch moet berekenen om de onderscheiding tot praktisch belang te maken. Uiteraard kan dat niet vooraf, maar ook bij het einde van het boekjaar is dat bezwaarlijk, en in vele gevallen niet mogelijk. Als dekking van niet-calculeerbare offers kan functiedragende winst niet tot uitkering komen; de uitkering zou dan beperkt moeten blijven tot in de kostprijs berekende rente. In de verklaring van vervangingswaarde als de prijs waartegen vervanging moet plaatsvinden, welke deze auteur aanvaardt, blijft ook hierin een niet dan bij benadering calculeerbaar offer.

Het komt mij voor, dat beter ware ten aanzien van de risico's in kwestie de leer te aanvaarden, dat 'modern calculation-methods taught how to transfer uncertainty into costs'. Ten aanzien van de variatie in de onzekere factoren, welke dan overblijft kan men in goede jaren de terzijdezetting voor latere slechte jaren bepleiten. Ik stem met schrijver daarin overeen, dat voorzover die variatie valt binnen de normale deviatie, geconstateerd bij de analyse 'to transfer uncertainty into costs' van resultaat geen sprake kan zijn. Conjunctuurwinsten vallen daar dan ook onder. Men komt tot hetzelfde resultaat, maar behoeft het onderscheid tussen functiedragende en functieloze winst niet.

Schrijver gebruikt de analyse der winsten om tot de conclusie te komen, dat *functiedragende winst aan de arbeiders economisch niet mogelijk is,* omdat *daarmede het bestaan van de bedrijfshuishouding als zelfstandig subject in gevaar wordt gebracht.* Ten aanzien van de functieloze winst acht hij winstuitkering aan de arbeiders niet irrationeel te zijn. Echter hij acht die – naar zijn volgend betoog – toch niet mogelijk, omdat in geval van te lage lonen aan de arbeiders het hogere loon toekomt, onafhankelijk van de winst en in geval van 'te hoge prijzen'de uitkering stuit op het feit, dat men de opbrengst niet op rationele wijze kan toerekenen aan de medewerkende produktiefactoren: in casu arbeid en kapitaal. °)

Ook voor de arbeiders wordt winstdeling terecht niet gewenst geoordeeld. De uitkering heeft een wisselvallig karakter en staat in geen enkel verband met hetgeen de arbeiders economisch toekomt en het aanzijn geeft aan voor hem ongewenste wisselende inkomens. Het eventueel door de arbeiders gevormde bezit vormt een te onzekere waarde, waardoor de reële betekenis van het bezit zeer twijfelachtig is, terwijl de schijn wordt gewekt, dat van een intrinsieke bezitsspreiding sprake is.

Ik zou hieraan willen toevoegen een opmerking, in de twintiger jaren door mij genoteerd, toen Limperg de winstdeling met studenten behandelde: 'Men kan het sociale probleem der huidige maatschappij niet oplossen met middelen die dezelfde karakteristiek hebben als factoren, waaruit het sociale probleem ontstaat.'

°) Het is jammer, dat schrijver, deze materie besprekende, niet gedacht heeft aan het feit, dat het budgeteren de mogelijkheid schept van een 'gainsharing' van de arbeid via de besparing op de normatieve kosten. Ik verwijs hierbij naar Hyacinthe Dubreuil, 'La rémunération des équipes' in La réforme de l'entreprise.

P. VAN 'T VEER

IR. HENRI HUBERTUS VAN KOL

HET EINDE VAN EEUW *)

Hoe eindigt een eeuw? Niet met een knal, maar – om het woord van de Engelse dichter Eliot te parafraseren – met een fluistering.

Wat de Nederlandse koloniale politiek betreft, is het einde van de achttiende eeuw staatsrechtelijk formeel gemarkeerd door het aflopen van het VOC-octrooi op 31 December 1799, het begin van de negentiende door de verschijning van Dirk van Hogendorps Berigt van den Tegenwoordigen Toestand der Bataafsche Bezittingen in hetzelfde jaar.

Maar wanneer eindigt de negentiende eeuw? Niet op 31 December 1899, dat is duidelijk genoeg. Een halve eeuw later dan, op 27 December 1949, de dag van de souvereiniteitsoverdracht aan Indonesië? Dat zou toch een miskenning zijn van vijftig jaar of minstens dertig jaar (de Volksraad werd in 1916 ingesteld) staatsrechtelijke ontwikkeling. Zou dan wellicht de oprichting van de eerste Indonesische vereniging op nationalistische grondslag in 1908 het begin van een nieuwe eeuw beter aangeven?

En wie waren haar voorlopers in Nederland? De ethici: Van Vollenhoven, de rechtsgeleerde, Snouck Hurgronje, de Islamkenner, Van Deventer, de advocaat, Brooshooft, de journalist, Idenburg, de gouverneur-generaal?

Zeker beschouwden zij zich zelf als voorlopers en wegbereiders van een nieuwe koloniale politiek. Maar waren zij het ook – of waren zij juist de laatste, zij het menigmaal de sympathiekste, vertegenwoordigers van het oude? Geholpen door een historische reikwijdte, die achteraf laat bevatten wat vooruit niet mogelijk was, menen wij dat zij inderdaad geen wezenlijk nieuw element in de koloniale politiek brachten, doch de oude ideeënwereld van de negentiende eeuw een laatste hoogtepunt gaven.

Hun voornaamste kenmerk was immers hun volstrekt negentiende-eeuwse *optimisme,* hun overtuiging dat een Nederlands koloniaal bestuur ondanks alles wat er gebeurd was, goed en zegenrijk voor Indonesië kon zijn en daardoor zou leiden tot een band met Indonesië, waarvan het einde in verre, zeer verre nevelen was verhuld; ja, een band die eigenlijk nimmer verbroken zou behoeven en behoren te worden. Het is geen toeval, dat de man die in dit hoofdstuk de hoofdrol speelt,

*) Bekort hoofdstuk uit een groter geheel over negentiende-eeuwse „koloniale" Nederlanders, dat eerlang bij G. A. van Oorschot zal verschijnen.

zijn eerste geschrift over Indonesië eindigt met een verwijzing naar het Berigt van Dirk van Hogendorp, wiens opvattingen over het verlangen van de Javanen om onder een Nederlands zegenrijk bestuur te blijven hij, practisch honderd jaar na dato, volkomen onderschrijft . . . alsof er geen negentiende eeuw geweest was, geen technische ontwikkeling, geen economische omwenteling in de koloniën, alsof de geschiedenis van 1799 tot 1896 had stilgestaan.

Optimisme was hun kenmerk. Uiteraard moet men deze term en straks zijn tegendeel van Nederlands standpunt uit beschouwen. Maar voor deze ethische hervormers bestond juist geen ander. Zij bleven, ondanks alle begrip en sympathie voor de Indonesiër, als Nederlanders naar Indonesië zien. De vader-zoon verhouding was de grondslag van hun gedachten, „onderwijs", patriarchale opvoeding, „assimilatie" van een lagere (Indonesische) aan een hogere (Nederlandse) gemeenschap hun doel. En het is de ironie van de koloniale geschiedenis, dat juist deze goedwillende optimisten ongelijk kregen tegenover de vaak heel wat minder goedwillende pessimisten die „altijd wel hadden gezegd dat de ethische politiek zou leiden tot het verlies van Indië." Zij waren pessimistisch op het moment van de eerste hervorming, zij bleven pessimistisch tot het moment van de souvereiniteitsoverdracht en de stichting van de Nederlands-Indonesische Unie, en in zekere zin hadden zij steeds gelijk. Hypothetisch blijft de vraag of het „verlies" zonder hervorming niet nog eerder zou zijn gekomen.

Ondanks de scherpe tegenstelling tussen ethici en anti-ethici, tussen hervormers en anti-hervormers (de tussengroepen van de kleine-beetjes-hervormers nu maar buiten beschouwing gelaten), waren de beide groepen toch exponenten van dezelfde negentiende-eeuwse opvattingen. Zij verschilden van mening over de vraag of men Indië „kwijt zou raken" door bepaalde hervormingen. Zij waren het erover eens dat men Indië niet kwijt zou *mogen* raken. „Indië verloren, rampspoed geboren" dachten zij beiden. De één zag de rampspoed daarbij vooral over Nederland komen, de ander over Indonesië, maar rampspoed bleef het.

In zekere zin drukte deze eenheid-in-tegenstellingen zijn stempel op de Nederlandse koloniale politiek tot December 1949 toe. Maar er was ook een groep hervormers, die de koloniale kwestie trachtte te zien uit een geheel nieuw gezichtspunt, dat men, met alle overdrijving, toch wellicht de „historische blik" zou mogen noemen. De vertegenwoordigers van deze opvatting waren van oordeel, dat de koloniale verhouding zelf onder alle omstandigheden het grootste kwaad was; dat er misschien wel rampspoed uit het verbreken van deze band zou voortvloeien, maar dat men daarop geen acht mocht en kon slaan. Bovendien — mefistofelische bijgedachte — zou deze rampspoed toch in de eerste plaats diegenen treffen, die velen van hen ook uit andere dan koloniale opvattingen alleen maar rampspoed toewensten. Ook hier speelden moraal en „belang" dooreen, zo goed als dat bij de ethici en anti-ethici het geval was. Maar deze groep probeerde toch ook te denken vanuit het standpunt der koloniale volken. Zij kon zich zelf vaak des te gemakkelijker verplaatsen in de positie van de koloniale bevolking, omdat er een grote overeenkomst tussen beide bestond: zij werden alle twee onderdrukt en uitgebuit door één en dezelfde vijand, het westerse kapitalisme, dat zich aan het eind van de negentiende eeuw in Azië en elders tot imperialisme had ontwikkeld.

Het was dus niet een op zich zelf staande koloniale gedachtengang, eerder een bijverschijnsel. Het was onderdeel van een nieuwe maatschappijleer, die ten nauwste verband hield met en het aanschijn had gegeven aan de opkomst der arbeidersbeweging in West-Europa.

De internationale arbeidersbeweging had zeker niet het monopolie van de nieuwe gedachte op koloniaal gebied, en zij heeft evenmin altijd begrepen wat zij ermee aan moest. Maar zij heeft haar wel gevoed door voortdurende probleemstelling en discussie. Dat geldt voor het westen zelf, het geldt in nog veel sterker mate voor de koloniën. Deze discussie immers heeft de nationalistische bewegingen doen ontstaan, die meer dan welke hervorming ook, hebben bijgedragen tot de liquidatie van de staatkundige koloniale verhouding.

Daar begint de twintigste eeuw in de koloniale geschiedenis: op het moment dat de eerste „moderne" Aziatische mens van de nieuwe westerse gedachten uit het westen als kolonisator gaat bestrijden. Niet de Atjeh-oorlog of het verzet van de vorsten op Bali op de rand van de twintigste eeuw zijn het begin van de nieuwe tijd. Opstanden en verzetsbewegingen waren in de koloniën altijd voorgekomen. Het kernpunt is de fluistering van de nieuwe gedachte, die het westen had ontwikkeld en die het aan het oosten had gegeven om er zelf mee bestreden te worden.

Voorzover die ontwikkeling zich in de arbeidersbeweging afspeelde, is het mogelijk haar enigszins te volgen aan de hand van congresverslagen der Tweede Internationale, het discussieforum van de voornamelijk Westeuropese socialistische partijen, dat probeerde tot algemeen geldende richtlijnen te komen.

Het congres van 1900 te Parijs was het eerste waar het koloniale vraagstuk als zodanig op de agenda stond, maar de discussie was nog vaag en gaf slechts aanleiding tot een resolutie waarin de partijen werd aangeraden de zaak in studie te nemen. Vier jaar later, op het congres te Amsterdam, was men nog niet veel verder, hoewel toen de rapporteur, een zekere Van Kol, al opmerkte dat de koloniale kwestie in de toekomst wellicht de wereld zou beheersen. Hij had misschien niet vermoed, dat zij in elk geval al een grote rol zou spelen in het congres van 1907 te Stuttgart.

Hier kwam voor de eerste maal de vraag op of koloniën per se afkeurenswaardig waren, of dat er misschien een „goede" (in dit geval dus socialistische) koloniale politiek mogelijk was. Reeds in de commissie bleken voor- en tegenstanders lijnrecht tegenover elkaar te staan; de meerderheid van de commissie kwam ten slotte met een ontwerp-resolutie, waarvan de eerste zin luidde:

„Het congres, constaterend dat in het algemeen — en in het bijzonder voor de arbeidersklasse — het nut of de noodzakelijkheid van koloniën sterk wordt overdreven, veroordeelt niet in principe en voor alle tijden elke koloniale politiek, die — onder een socialistisch regiem — beschavend zal kunnen werken".

En zij eindigde met een oproep tot een internationaal verdrag, waarin een koloniaal volkenrecht zou worden vastgelegd.

In de plenaire vergadering was de discussie nog feller, vooral tussen de vertegenwoordigers van landen met koloniën en daarvan nog in het bijzonder diegenen, die in eigen kring overwogen regeringsverantwoordelijkheid te aanvaarden (Frankrijk)

en afgevaardigden van landen zonder koloniën en/of zonder uitzicht op regeringsverantwoordelijkheid (Duitsland).

De laatsten wonnen goeddeels. De Franse delegatie mocht komen met een amendement, waarin werd gesteld „dat het socialisme ten doel heeft alle productieve krachten van de wereld te ontwikkelen en alle volken op te heffen tot een hogere trap van beschaving" en dus ook de koloniale volken, in de resolutie werd alleen gesteld dat de socialistische partijen de taak hadden zich te verzetten tegen de kapitalistische koloniale politiek en „hervormingen voor te staan om het lot van de inheemsen te verbeteren". Zij moesten „met alle middelen werken aan de opvoeding van deze volken tot onafhankelijkheid."

Dit laatste bood dan toch de mogelijkheid tot een socialistische koloniale politiek langs een omweg en de resolutie werd met algemene stemmen aangenomen. Op één na: Nederland stemde blanco.

Het kan geen verbazing wekken dat de Nederlandse delegatie zich ten slotte van stemming onthield. De man die in de koloniale commissie de leiding had gehad en de oorspronkelijke resolutie had ontworpen, was tegelijk in koloniale zaken de belichaming van het standpunt der jonge Sociaal-Democratische Arbeiders Partij, ir. Henri Hubertus van Kol. De visie, die hij in de ontwerp-resolutie had neergelegd en zag schrappen, was al in 1901 door de SDAP aanvaard in haar koloniale program, dat van de eerste tot de laatste regel door Van Kol was geschreven. Voor hem was de koloniale politiek geen bijverschijnsel van de socialistische maatschappijleer. Het kon hem niet schelen dat (zoals in Stuttgart) overwegingen omtrent de wenselijkheid van regeringsdeelneming ook een bepaalde invloed moesten hebben op de koloniale kwestie. Hij had het gesteld zoals het in de ontwerp-resolutie was neergelegd; hij kon er zich dus niet mee verenigen dat het kernpunt werd geschrapt al zou hij zich – zoals anderen – op het slotartikel (de hervormingen en opvoeding) hebben kunnen beroepen om met het compromis mee te gaan. Hij stemde blanco, dus stemde de Nederlandse partij blanco. Men kon wat dat betreft in de SDAP eenvoudig niet om Van Kol heenlopen.

Wie de Nederlandse koloniale politiek in het algemeen nader wil beschouwen, kan trouwens evenmin om Van Kol heenlopen, in meer dan één opzicht niet. Hij was een van de markantste figuren uit het begin van de arbeidersbeweging in Nederland en Europa, een van de interessantste Nederlanders op de drempel van de negentiende eeuw. Dat zijn visie op het koloniale vraagstuk tenslotte niet over die drempel heenkwam, zal niemand verbazen die erkent dat het gehele westen nog lang na zijn dood op die drempel heeft staan aarzelen.

Van Kol, geen man om omheen te lopen, was zelf ook geen man die ooit iets uit de weg is gegaan. Een typerende anecdote, door hem zelf verteld: in het jaar 1893 verbleef hij, zoals vaak, in België. De Belgische socialisten hadden een algemene staking geproclameerd. „De charges waren niet van de lucht. Gevaar kende ik toen blijkbaar niet. Ik zie me nog staan, midden op de Grote Markt van Brussel, terwijl het plein door de marechaussee werd schoongeveegd. Alles rende weg, ik bleef – en werd niet gemolesteerd. Blijkbaar zag men mij voor een politieman aan".

Uit deze paar zinnen is veel te leren over de toen 41-jarige Van Kol. Het feit dat hij niet weg liep met de anderen, het ietwat theatrale gebaar . . . de indruk die hij maakte op de marechaussee en vooral: zijn actief deelnemen aan een actie in het buitenland.

Hij werd in 1852 te Eindhoven geboren, volgde middelbare scholen in Turnhout en Roermond, studeerde aan de toenmalige Polytechnische School te Delft waterbouwkunde. Hoewel zijn ouders, gegoede middenstanders, katholiek waren, kreeg hij openbaar onderwijs, waaruit een vrijzinnig milieu mag worden afgeleid. Vooral zijn moeder moet veel invloed op hem hebben gehad. Zijn eerste boek, Christendom en Socialisme (1881), draagt hij aan haar op in de volgende bewoordingen: „Wanneer deze bladzijden getuigen van liefde voor de mensheid, is dit te danken aan Haar aan wie dit boek gewijd is" – volgende bladzijde – „aan mijn Moeder!"

Nog op de HBS in Roermond (weer een voorbeeld van de grote betekenis der door Thorbecke gestichte hogereburgerscholen voor de generatie van „Tachtig", die men zich zonder deze scholen haast niet voor kan stellen en waartoe Van Kol, het zij in het voorbijgaan gezegd, als volbloed romanticus zeker behoorde) onderging hij de wellicht grootste invloed van zijn leven: die van de Duitse socialist Lassalle. Studievrienden uit Aken geven hem Lassalle's geschriften in handen. Enkele jaren eerder (in 1864) was Lassalle gedood bij een duel na een liefdeshistorie met internationale allure. Zijn werken en leven maakten diepe indruk op de jonge HBS'er. En wat een voorbeeld, deze Duitse socialistische pionier! Verwoed strijder tegen onrecht in alle vormen, redenaar, propagandist, martelaar voor de goede zaak in meer dan één gevangenis, vriend van Heinrich Heine, oprichter en stimulator van talloze verenigingen, bewegingen, partijen. In wetenschappelijk opzicht schrijver van juridisch-historische werken, ontwerper van „ijzeren" wetten. Maar ook: romanticus, groot minnaar en veelvuldig beminde, genieter van het leven.

Deze complete mens was Van Kols leidsman en overziet men het leven van de grote Nederlander, dan dringt zich dat voorbeeld van Lassalle zo vaak op dat men niet ontkomt aan de indruk dat Van Kol zich het leven van zijn leidsman haast voortdurend voor ogen heeft gesteld. Zijn Brabantse, on-Hollandse temperament, zijn karakterhuwelijk van wetenschap en romantiek waren de psychische overeenkomsten, maar de daden die eruit moesten voortvloeien vertonen toch ook vaak een welhaast meer dan toevallige gelijkenis met die van Lassalle. Het lijkt wel alsof de zestienjarige HBS'er zijn leven zo voor zich heeft uitgestippeld.

Nog een andere leidsman had hij, minder geprononceerd, maar toch ook veelal aanwezig: Cola di Rienzi (of Rienzo), de Romeinse volkstribuun, volksheld, bestrijder van de adel, die in het begin van de veertiende eeuw de oude Romeinse republiek probeerde te herstellen, daarin ten dele slaagde, maar zelf omkwam bij een volksopstand. Ook hier, bij deze renaissance mens, het theatrale gebaar als onderstreping van het oprechte gevoel, de grandeur van leven en ideeën. Nog op de HBS kreeg Van Kol de bijnaam van Rienzi; zijn eigen gevoel van verwantschap demonstreerde hij door zijn eerste geschriften onder die schuilnaam te laten verschijnen.

In 1870 komt Van Kol als student in Delft aan. Nauwelijks daar, en vrij zijn eigen leven te leiden, of hij neemt deel aan de opkomende arbeidersbeweging.

Wandelingen door de achterbuurten van Delft, Den Haag en Amsterdam, vertelt hij later (de meeste van dit soort gegevens vindt men in interviews, die hij in de twintiger jaren van de volgende eeuw heeft gegeven, en in zijn bijdragen voor socialistische gedenkboeken), geven hem stof tot overpeinzen. En tot daden. In 1871 wordt hij lid van de Nederlandse Sectie van het Internationaal Werkliedenverbond, de Eerste Internationale. Aan de wand van zijn studeerkamer hangt hij spreuken in koeien van letters: „Proletariërs aller landen, verenigt U!", en „Geen rechten zonder plichten, geen plichten zonder rechten". Hij kijkt er duizendmaal per dag naar. In Den Haag woont hij de vergaderingen van de Nederlandse sectie bij op een zolderkamertje aan Het Zieken. De leden bepaalden zich niet tot het bespreken van revolutionnaire plannen. „Wij slepen reeds de bajonetten en hadden Den Haag tot weiland bestemd om er een nieuwe stad volgens het stelsel van Fourier te bouwen". Zal Van Kol, de aanstaande ingenieur, al geen opmetingen hebben verricht?

Dat was in 1871. Maar 1871 is ook het jaar van de Parijse Commune. Na de nederlaag van Napoleon III probeerden de arbeiders van Parijs daar hun idealen te verwezenlijken. Van Kol verslindt de krantenverslagen. Hij kan niet thuisblijven, Lassalle en Rienzi waren nooit thuisgebleven. In Mei vertrekt hij naar Parijs, „vergezeld van een artillerist als deskundige". (Toch geen officier? Maar mijn hemel!) Voordat hij de Franse grens bereikt, is de Commune onderdrukt. Hij keert terug naar het rustige stadje Delft dat hij als voorzitter van de debatingclub, leider van de vereniging der Brabantse studenten, sociëteitsvoorzitter en wat niet al iets minder rustig probeert te maken. Bijvoorbeeld door 't stellen van debatonderwerpen als: de afschaffing van het huwelijk, van de godsdienst, van alle eigendom. En door het opwekken van zijn studiegenoten lid te worden van de Internationale. Acht studenten melden zich aan. Zij waren niet de enigen die de oproep in het studentenblad hadden gelezen. De minister van Justitie geeft een wenk via zijn zoon, die in Delft studeert. Acht studenten bedanken als lid. Alleen Van Kol blijft, gelukkiger wellicht de énige te zijn, dan één uit meerderen.

Het is niet zijn enige lidmaatschap dat de aandacht trekt. Tijdens zijn studiejaren werkt hij mee aan de samenvoeging van de twee bestaande vrijdenkersverenigingen tot De Dageraad. Aaneensluiting is nodig „van allen die gebroken hebben met alle godsdienstige en bovennatuurlijke bepalingen om die door op waarheid en menselijkheid gegronde begrippen te vervangen", schrijft hij in het stuk waarmee hij zijn goedkeuring aan de fusie hecht (en dat door Stokvis in de enige min of meer uitvoerige biografie van Van Kol — een deel uit de levensberichten van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde — geciteerd wordt).

Zo is de zoon van gegoede katholieke middenstanders socialist en vrijdenker geworden nog eer hij zijn studentenjaren achter de rug had. De bekende radicale professor Pekelharing zal hem daarbij zeker tot steun zijn geweest.

In 1876 heeft Van Kol zijn studie voltooid en vertrekt hij als waterstaatsingenieur naar Java. Er zouden jaren volgen waarin bekende socialisten minder gemakkelijk tot Nederlands-Indië werden toegelaten (in Delft moet Van Kol nog enige tijd onder politietoezicht hebben gestaan en hij had bij een niet geheel studentikoze rel al eens in hechtenis gezeten), maar waarschijnlijk zal men gedacht hebben dat de studentengrillen wel zouden uitslijten. Maar bij Lassalle en bij Rienzi was niets uit-

gesleten. Bij Van Kol slijt niets uit. Zijn Indische jaren bieden hem juist de gelegenheid zijn kennis van de socialistische theorieën te vergroten. „Ik heb (in die jaren) enorm veel over het socialisme gelezen. M'n hart trok toen voornamelijk naar de utopisten: Fourier, St. Simon, Owen enzovoorts, van wie ik een ganse bibliotheek verslond. Het ging niet gemakkelijk die lectuur in Indië te krijgen. Maar prof. Pekelharing hielp me geregeld door ze van uit Holland toe te zenden".

Hij leest en begint te schrijven. Christendom en Socialisme noemden wij al. Het is een merkwaardig boekje, dat in Nederland grote indruk gemaakt heeft, zowel in deze vorm als in de vorm van een lezing, die hij later op veel plaatsen in Nederland heeft gehouden. Vliegen noteert in een overigens onbelangrijke biografische aantekening over Van Kol in De Dageraad der Volksbevrijding, dat geen boek ooit groter indruk op hem maakte. Nog ontmoet men bejaarde socialisten, die getuigen dat de lezingen over hetzelfde onderwerp hen nooit uit gedachten zijn gegaan. Merkwaardig is het boekje echter vooral omdat het in zekere zin vooruitloopt op de „doorbraak". Wij bestrijden niet de kerk, roept Van Kol uit (anders dan in uitroepen gaat ook het schrijven hem meestal niet af), maar slechts de uitwassen van de kerk. Gij, priesters, nu is uw kans te bewijzen dat het leed en de ellende der gelovigen u even zeer ter harte gaan als hun geestelijk heil. In latere drukken van dit werk komt Van Kol tot de conclusie dat de priesters zijn maanwoord niet hebben verstaan. Maar ook nu is er geen sprake van „opium voor het volk", hoogstens van een nog gemiste kans.

Christendom en Socialisme is het uitvloeisel van een openbaar debat dat hij op Java met een zendeling hield, „iets nieuws voor die dagen". De jonge waterstaatsingenieur begint zich op openbaar terrein te weren.

Hij was als aspirant-ingenieur bij de Burgerlijke Openbare Werken te Sitoebondo op Java geplaatst en legde er irrigatiewerken en een banjirkanaal aan. Hij moet een zeer goed ingenieur zijn geweest, met bij tijden zelfs een ongewoon geniale aanleg voor het vinden van onderaardse wateraders.

Zijn werk bij waterstaat is de aanleiding tot het eerste conflict met de Indische maatschappij. Het gouvernement probeerde in die tijd de invloed van het Binnenlands Bestuur op waterstaatswerken te vergroten ten koste van de B.O.W. Een hoofdambtenaar, die zich daartegen keerde, werd met vervroegd pensioen gezonden. Van Kol neemt het voor hem op in een serie artikelen in De Locomotief. Maar bij hem is het niet het verzet van de in zijn belang getroffen waterstaatsambtenaar. Hij beoogt dat uitvoering van waterstaatswerken door het B.B. zou neerkomen op uitbreiding van de herendiensten. In het Soerabajaasch Handelsblad plaatst hij een serie nieuwe artikelen, die het koloniale exploitatiestelsel als zodanig aan de kaak stellen. Het incidentele is uitgegroeid tot het algemene. En reeds valt de kern van zijn gedachten uit enkele zinnen af te leiden. Het doel van de koloniale politiek moet zijn de kolonie tot welvaart te brengen. Als dat gebeurt, dan is geen Europese vijand te vrezen. „Dan zal de liefde der Javanen onze steun en onze kracht zijn".

De socialistische hervormer heeft zijn liefde voor de onderdrukte mens in Europa naar Java overgebracht. De koloniale hervormer is geboren. Maar Europa is niet vergeten. Hij blijft meewerken aan Europese tijdschriften, komt via Roorda van Eysinga in contact met Domela Nieuwenhuis en gaat schrijven in Recht voor Allen,

nog over algemeen socialistische vraagstukken. Ook buiten Nederland liggen zijn contacten. Hij heeft op het (laatste) congres van de Eerste Internationale in 1872 kennis gemaakt met tal van bekende socialisten, met wie hij in correspondentie is gebleven. In Rusland bijten de nihilisten het spits af. Op 5 Februari 1878 werpt Vera Zassoulitsj een bom naar de beruchte commandant van Petersburg, generaal Trepow. Enkele dagen, misschien weken later leest Van Kol het in De Locomotief.

Weer kan hij niet thuisblijven. Maar naar Rusland gaan is onmogelijk. Hij snelt naar het telegraafkantoor van Sitoebondo en stuurt Vera een telegrafisch huwelijksaanzoek, per adres gevangenis (Peter en Pauls Vesting, een wereldnaam in het kwade) te St. Petersburg. Als zij met een Nederlander getrouwd is, komt zij wellicht gemakkelijker vrij, meent Van Kol. Zijn aanzoek is overbodig. Vera wordt vrijgelaten en kan naar Genève vertrekken, waar Van Kol haar tijdens zijn eerste verlof ontmoet. Maar trouwen kan hij niet meer met haar, want kort tevoren (in 1884) is hij gehuwd met de Engelse Jacoba Porrey, gouvernante bij een gezin in Soerabaja, die hij leert kennen door haar reisbrieven in het Soerabajaasch Handelsblad. Als de schrijfster en redactrice Nellie zal mevrouw Van Kol later trouwens bekend genoeg worden.

Van Kols eerste verlof (1884–1886) is een koortsachtige periode. Hij trekt onmiddellijk naar Genève om Kropotkin en Vera Zassoulitsj te ontmoeten, naar Londen om Engels, Kautsky en Bernstein te spreken, naar Brussel, Gent, Amsterdam, Den Haag. Geen dag heeft uren genoeg voor gesprekken, voor reizen, voor redevoeringen, voor schrijven. Wat een indruk maken zij op hem, deze linkse voormannen. Maar wat een indruk moet hij ook op hen hebben gemaakt!

Hij was een grote, zware man geworden, wiens Indische jaren hem geen kwaad hadden gedaan. Zijn stem was zwaar als zijn gestalte. Portretten uit die dagen tonen een mannelijk fors, sympathiek gelaat onder borstelhaar, de ogen met iets melancholieks, maar dat kan aan de foto gelegen hebben, want ondanks zijn overpeinzingen onder de besterde tropenhemel was hij geen somber man geworden. Opgewekt keert hij ook weer terug naar Java, nadat in de Kamer gevraagd was of deze socialist en onruststoker wel een goed ambtenaar kon zijn en de minister van Koloniën had verzekerd dat alleen zijn werk als ingenieur dat bepaalde.

Weer waren het irrigatiewerken, nu bij Pemali en Brebes en onder zijn leiding, want hij was bevorderd tot eerstaanwezend ingenieur. Enige tijd werkt hij op het departement in Batavia, dat bevalt hem minder. Hij moet buiten zijn, de vergezichten over Java trekken hem. Hij schrijft ook veel, onder meer de studie Kapitalisme en Socialisme, waarschijnlijk ook Socialisme en Vrijheid, dat later in Nederland verscheen (resp. 1888 en 1893). Het zijn analyses van de kapitalistische en de komende socialistische maatschappij, nog zeer leesbaar hoewel in probleemstelling uiteraard verouderd. In het eerste geeft hij een compleet systeem voor een rechtvaardige goederenverdeling op basis van arbeidstijd en arbeidsinspanning. „De socialistische bedenker gaat hier boven de socialistische denker", schrijft Stokvis niet ten onrechte. Men leest deze boeken nu niet meer om de bedenksels, maar om de hartstochtelijke toon van de aanklacht en de blijmoedige toekomstverwachting, niet zelden met pathetische uitschieters. *(wordt vervolgd)*

DE PEN OP PAPIER

VERVALSTE THERMOMETER

Antwoord aan de heer H. Raben.

Als uit het artikel van de heer H. Raben iets duidelijk blijkt dan is het wel dat de bewonderaars van de VN hun 'ideaal' alleen kunnen verdedigen door de critici van de VN allerlei dingen in de mond te leggen die deze nooit gezegd en nog minder gedacht hebben.

Een verdediging van het 'kolonialisme' zal men nergens in het aangevochten artikel vinden. Noch zal men het vinden in enige andere uiting van mijn kant. Wel ben ik van mening dat wie in onze periode van het 'kolonialisme' een hoofdpunt maakt, blijk geeft óf van gebrek aan realisme óf van behoefte aan demagogie; en in beide gevallen meewerkt aan een vervalsing van de politiek. Bovendien ben ik van mening, dat, wat vrijwel overal in de plaats is gekomen van het 'kolonialisme', veie malen erger is dan dat terecht aangevochten, en tot verdwijnen gedoemde, systeem.

Ik sta ook niet op het standpunt dat inmenging in 'soevereine interne zaken' ontoelaatbaar is. Dit is een van de grondslagen van de VN. En die grondslag leidt ertoe dat al de fanfares over de 'rechten van de mens' gedoemd zijn fanfares te blijven. De 'rechten van de mens' (merk VN) worden 'aanvaard' door Stalin en Chroesjtsjow, door Faroek en Nasser, door Péron en de opvolgers van Péron. En wie in de tijden van Stalin, Faroek en Péron beweerd zou hebben dat een onderzoek naar die 'rechten' in Rusland, Egypte of Argentinië, dringend nodig was, zou de 'soevereiniteit' tegen zich gekeerd hebben gekregen. Maar waarom zou die grondslag dan niet meer gelden als er zaken aan de orde zijn die Frankrijk, Engeland of Nederland betreffen? Het is een verkeerde grondslag, daarvan ben ik me bewust, maar het is een dubbel verkeerde grondslag als men ze wil doen gelden voor een deel van de leden der VN en niet voor een ander deel ervan.

Overigens geef ik gaarne toe dat de deplorabele staat van de VN een gevolg is van de deplorabele staat der internationale politiek. Voor de goede lezer van het aangevochten artikel moet dat waarlijk niet verborgen zijn gebleven. Op z'n best zijn de VN een thermometer voor de internationale situatie. M'n extra grief is dat ze bovendien nog een slechte en vervalste thermometer zijn.

Dat ik over die internationale politiek en over de mogelijkheden verbeteringen erin aan te brengen, slechts zeer terloops iets aangaf in het bedoelde artikel ligt voor de hand. Dat is een onderwerp op zich zelf. En een te belangrijk onderwerp om het uitputtend te behandelen bij beschouwingen over iets zo ondergeschikts als de VN.

Alleen zij, in wier denken de VN centraal staan, kunnen daarover verontwaardigd zijn. Maar m'n artikel gaf juist aan dat ik weinig waarde hecht aan hun denken. En dus ook niet aan wat men in de kringen van 'verenigingen voor internationale rechtsorde' en soortgelijke gezelschappen denkt, of voor denken meent te moeten doen doorgaan.

De strijd voor de vrijheid heeft aan dergelijke gezelschappen (en aan de illusionisten die dergelijke verenigingen ernstig nemen) nooit iets gehad. Integendeel.

Overigens kan de heer Raben gerust zijn. De Nederlandse 'diplomatie' en het Neder-

landse 'beleid' schuwen alle scherpzinnigheid en alle moed ook thans nog in dezelfde mate als in de dagen van onze 'zelfstandigheids-politiek'. Ze zijn altijd in overeenstemming met de gemeenplaatsen van het tijdperk. Vroeger was die gemeenplaats ons 'neutralisme'. Nu is ze ons respect voor de VN. En men zal slechts een uitzondering op die regel maken om volkomen verkeerde redenen zoals Nieuw-Guinea. In deze loterij met louter nieten blijven wij wel meespelen. En aangezien sommige van die 'nieten' voor de heer Raben een 'prijs' zijn, maakt hij nog kansen. Ik niet. En daarom doe ik ook niet of ik kansen maak. Ik constateer alleen dat er van de VN niets te verwachten is.

En, erger nog, dat de westerse politiek, onder leiding van de VS, aangevreten door Brits onbegrip en Franse waanzin, ons in het Eisenhower-tijdperk alleen maar nederlagen en ontbinding heeft gebracht, ondanks alle goede kansen die de Russische moeilijkheden ons gaven. Daar kan Nederland weinig tegen doen. Maar het weinigje dat men van Nederlandse kant zou kunnen doen heeft onze 'diplomatie' traditiegetrouw nagelaten.

Of er hoop op verbetering is weet ik niet. Maar in ieder geval is die hoop nooit te verwachten van de VN of van degenen die niet beseffen dat het ziektegeval nergens zo'n dieptepunt heeft bereikt als juist in de VN. Dat te constateren was het doel van m'n artikel.

J. DE KADT

ONZE STRIJDKRACHTEN IN EEN ANDER LICHT

Wanneer de heer E. Bruins, in zijn artikel 'Onze Strijdkrachten' (maartnummer van S & D) opmerkt, dat de Nederlandse soldaat, zodra hij meent dat hij zich met onnut werk belachelijk staat te maken, losbarst in een 'genadeloos gekanker', is dit zeker juist. Er ware nog aan toe te voegen, dat diezelfde Nederlandse soldaat de gewoonte heeft nog alle mogelijke andere aanleidingen om in een dergelijk gekanker los te barsten, dankbaar aan te grijpen. Het aantal dienstplichtigen, dat men iets goeds over 'de dienst' zal horen vertellen, is miniem. Dit is begrijpelijk genoeg. De dienstplicht is al een zeer onaangenaam iets en de dienst zelf haast nog meer, zeker voor de individualistische en on-militaire Nederlander. Niet voor niets hoort men de Nederlandse militair wel betitelen als 'burger in noodverpakking'.

Toch mag dit alles geen aanleiding zijn om nu maar voetstoots te concluderen dat er wel 'something rotten' moet zijn bij onze strijdkrachten. En dat is wat de heer Bruins, m.i. onvoldoende geargumenteerd, wél doet. Hoe luidt het immers: er heerst in het leger een *overspannen* gezagsidee, aan de menselijke verhoudingen ontbreekt *alles*, er wordt *alom* met twee maten gemeten — één voor de 'Heren' en één voor de 'rest' — enz. enz.

Om te beginnen: er bestaat helemaal geen (n.b. officiële) tegenstelling Heren—rest. Zoals alle legers ter wereld is het onze hiërarchisch geordend. Men kent zodoende meerderen en minderen. Een generaal is de meerdere van een soldaat, evenals een korporaal dat is en evenals een generaal de meerdere van een kolonel is. Dat betekent helemaal niet dat twee hoofdgroepen zouden bestaan, tussen welke een officiële tegenstelling heerst en waarvoor met twee maten gemeten wordt. Een officier heeft het stellig op een heleboel punten beter dan een soldaat, zo goed als een fabrieksdirecteur het beter heeft dan een arbeider, een hoofdambtenaar op een departement beter dan een bode. Men mag dit onjuist vinden, het is een tot op heden in onze maatschappij algemeen aanvaard beginsel en er staat tegenover dat hoofdambtenaar, directeur én officier aanmerkelijk meer verplichtingen en verantwoordelijkheden hebben.

Het is volslagen onjuist om te suggereren dat de officieren een soort kliek vormen en dat,

wanneer men eenmaal uitverkoren is om tot die kliek te behoren, men automatisch 'binnen' is. Beroepsofficier kan *in principe* iedereen worden. De opleiding aan de KMA is minder duur dan één aan een universiteit, hij is alleen zeer zwaar. En hoe wordt een Nederlands dienstplichtige reserve-officier? Bij zijn keuring wordt op grond van psychologische tests, vooropleiding, milieu etc. bepaald of hij wellicht voor opleiding tot officier in aanmerking kan komen. Wanneer hij in werkelijke dienst komt moet hij eerst de basisopleiding van twee maanden doormaken, die voor alle dienstplichtigen gelijk is. In deze tijd wordt op de 'potentiële officier' scherp gelet en doorgaans wordt hij nogmaals, in een speciaal selectiecentrum, aan een test onderworpen. Een betrekkelijk klein gedeelte van de 'potentiële officieren' wordt na afloop van de basisopleiding naar een School voor Reserve-Officieren gezonden. Daar worden zij allerminst gekoesterd en vast als 'Heren' beschouwd. Integendeel: zij zijn gewone soldaten met de bijzonderheid dat zij later misschien over andere soldaten moeten commanderen. Daarom worden zij aan een extra zwaar regime onderworpen. Wanneer hun persoonlijke houding voldoende wordt geoordeeld en zij een drietal waarachtig niet eenvoudige examens succesvol hebben afgelegd, worden zij na acht maanden tot vaandrig (bij sommige onderdelen spreekt men van kornet) benoemd. Een vaandrig is nog steeds geen officier, wel verricht hij de taak van een officier, eet in de officiers-mess e.d., maar hij moet eerst nog tonen wat hij als vaandrig waard is, eer hij tot 2de luitenant wordt bevorderd.

De praktijk wijst uit dat de officiersopleiding als zo zwaar wordt beschouwd, dat vele dienstplichtigen die in principe voor deze opleiding in aanmerking zouden komen, hun best doen zich hieraan te onttrekken en liever soldaat blijven. Dit ook al omdat zowel de eerste oefening als de herhalingsoefeningen voor officieren aanzienlijk langer zijn dan voor gewone soldaten. Over meten met twee maten gesproken!

Als de heer Bruins nu voorstelt om aan een benoeming tot vaandrig een examen en een psycho-technisch onderzoek te laten voorafgaan, trapt hij een open deur in. De vaandrig is reeds psycho-technisch onderzocht voor hij tot de officiersopleiding is toegelaten en in de loop van deze opleiding heeft hij een drietal examens afgelegd. Het vaandrigs-examen zelf en daarvóór reeds een korporaals- en sergeants-examen. Men wordt immers maar niet direct van soldaat vaandrig. En meen niet dat deze examens een paskwil zijn; zoals gezegd zijn zij niet gemakkelijk en wie er voor zakt krijgt geen gelegenheid het nog eens over te doen, maar wordt als gewoon soldaat (of op zijn best sergeant) van de opleiding ontheven.

'Om dit stelsel (nl. van een officiële tegenstelling Heren—rest) te handhaven, bestaan er in het grensgebied een reeks van op zich zelf overbodige rangen. De adjudant, die bij wijze van hoge uitzondering tot officier wordt bevorderd, springt drie rangen over en wordt 1ste luitenant. De vaandrig, die in zijn proeftijd voor officier niet voldoet, valt vijf rangen terug tot sergeant. Vier opeenvolgende rangen (adjudant, onderluitenant, vaandrig en 2de luitenant) kunnen met vrucht worden opgeheven, om te worden vervangen door één enkele nieuwe op het niveau van pelotonscommandant, en waarvoor de naam vaandrig wellicht de meest toepasselijke zou zijn.' Aldus de heer Bruins. Dit argument raakt echter kant noch wal, daar het getuigt van een volkomen onjuist inzicht in de onderofficiersrangen die in ons leger bestaan.

Voor de officieren bestaat er een reeks van rangen, die begint bij 2de luitenant en die eindigt bij generaal, en waarin sprake is van een trapsgewijze opklimming. Een luit.-kolonel, die bevorderd zou worden tot luit.-generaal, slaat inderdaad de drie tussengelegen rangen (kolonel, brigade-generaal en generaal-majoor) over en dit geldt voor alle officiersrangen. Maar zo eenvoudig ligt de zaak bij de onderofficieren niet, en wel om die reden dat er verschillende categorieën onderofficieren zijn, voor wie verschillende rangenscala's bestaan, te weten beroeps-onderofficieren, dienstplichtige onderofficieren en aspirant-reserve-officie-

ren. De heer Bruins staat kennelijk een rangenreeks voor ogen, die van sergeant via sergeant 1ste klasse, sergeant-majoor, adjudant en onderluitenant loopt tot vaandrig. Vandaar dat hij (ten onrechte) stelt dat de vaandrig die niet voldoet, vijf rangen terugvalt tot sergeant.

Om te beginnen kunnen we de rang van onderluitenant uitschakelen. Deze rang hoort in de Koninklijke Landmacht niet thuis, doch was een instelling van het voormalige KNIL. De onderluitenants die na de soevereiniteitsoverdracht naar de Kon. Landmacht zijn overgegaan, heeft men als overgangsmaatregel hun rang laten behouden. Door pensionering en bevordering neemt het aantal onderluitenants echter snel af en daar er geen nieuwe kunnen worden benoemd, zal deze rang binnenkort zijn uitgestorven. Voor dienstplichtige onderofficieren bestaat (op een enkele uitzondering na) slechts één rang: sergeant (bij sommige onderdelen spreekt men van wachtmeester). Vandaar dat er, zoals de heer Bruins opmerkte zoveel sergeanten zijn en dat hun promotiekansen zo gering zijn. Dit is nl. een zeer normale zaak, voor een dienstplichtig onderofficier is sergeant een eindrang en op promotie hoeft hij dus (althans in vredestijd) niet te rekenen. Een sergeant heeft een specifieke functie. Bij de Infanterie is zijn normale taak groepscommandant (een groep = 9 man), de normale taak van de wachtmeester der Artillerie is stukscommandant enzovoort. Uiteraard zowel bij de parate als bij de mobilisabele onderdelen. Het spreekt immers vanzelf dat een paraat onderdeel precies evenveel groepscommandanten, stukscommandanten etc. nodig heeft als een mobilisabel. Waarom deze functionarissen nu zolang zij paraat zijn korporaal zouden moeten blijven en pas wanneer zij met groot verlof gaan (dus van paraat mobilisabel worden) sergeant zouden mogen worden, is raadselachtig. 'De aanstaande groepscommandant dient zijn diensttijd te volbrengen als waarnemend groepscommandant, dus als korporaal, om bij zijn demobilisatie te worden bevorderd tot sergeant,' schrijft de heer Bruins immers. Deze 'waarnemende groepscommandant' zou echter in feite steeds groepscommandant blijven. Wie zou het anders moeten zijn? Er zijn heus niet voldoende beroeps-onderofficieren beschikbaar om in de behoefte aan groeps-, stukscommandanten etc. te voorzien.

De taak van de beroepsonderofficier is in de praktijk trouwens ook meestal een andere. Natuurlijk kan hij ook groepscommandant zijn, maar gewoonlijk ziet men hem optreden als instructeur bij de opleidingseenheden en als zodanig is hij brood- en broodnodig.

Voor de beroepssergeant zijn er zeker promotiekansen. Hij kan achtereenvolgens sergeant 1ste kl., sergeant-majoor en adjudant worden. Géén vaandrig, deze rang is gereserveerd voor de aspirant-reserve-officier. De rang van vaandrig wordt als evenhoog beschouwd als die van adjudant, maar dat men met verschillende namen werkt is zeer begrijpelijk. De adjudant is een oudere onderofficier (meestal wel van boven de veertig), de vaandrig is een jonge man van even in de twintig. De adjudant is daarbij een beroepsmilitair die waarschijnlijk de hoogste trede van zijn carrière heeft bereikt, de vaandrig een dienstplichtige die bijna officier is. Daar de rangonderscheidingstekenen voor adjudanten en vaandrigs vrijwel gelijk zijn, kan het voorkomen dat een adjudant als vaandrig wordt aangesproken, en hij zal dat momenteel waarschijnlijk wel (als een compliment voor zijn jeugdig uiterlijk) waarderen. Maar het lijkt mij niet waarschijnlijk dat de adjudanten zich erg gelukkig zouden voelen als zij officieel de rang vaandrig kregen. Iedere vereenvoudiging is nog geen verbetering!

Inderdaad kan een adjudant soms tot officier worden benoemd en hij wordt dan 1ste luitenant. Waarschijnlijk heeft men dit zo geregeld, omdat 2de luitenant typisch een rang voor zeer jonge officieren is (men blijft het slechts een jaar of twee, beroepsofficieren zelfs nog korter) en men iemand van rond vijftig jaar hier niet aan gelijk heeft willen stellen. De adjudant die officier wordt, slaat echter geen drie rangen over (zoals de heer Bruins meent), maar slechts één. De rang van onderluitenant kunnen we immers geheel uitschakelen en die van vaandrig in dit geval eveneens, aangezien deze rang voor beroepspersoneel niet

bestaat en bovendien niet hoger is dan die van adjudant. Evenzo valt de vaandrig die niet voldoet slechts één rang terug en niet vijf. Voor dienstplichtigen komt onder vaandrig immers onmiddellijk sergeant. Adjudant, sergeant-majoor en sergeant 1ste klas zijn rangen voor beroepspersoneel en komen niet in aanmerking (bij de militaire administratie ligt dit iets anders).

Dan de kwestie van de bezoldiging. Hoewel de verzorging van de Nederlandse soldaat (ligging, voeding, geneeskundige hulp etc.) de laatste jaren zeer bevredigend is te noemen, komt hij op het punt van betaling inderdaad te kort. Gedurende de eerste vier maanden van zijn diensttijd ontvangt hij drie kwartjes per dag, daarna een gulden. Hiervan moet hij betalen: zijn uitgaven in kantine e.d., rookwaar, ontspanning, toiletartikelen, reiskosten en nog een aantal zaken meer. Bijna niemand komt dan ook met zijn soldij toe. Weliswaar is het niet zo, dat vele soldaten uit geldgebrek gedurende de weekends in de kazerne blijven. Maar dat komt uitsluitend doordat hun ouders bijpassen, hetgeen voor vele gezinnen een zware belasting betekent. Het zou zeker gewenst zijn de soldaten iedere vrij weekend vrij vervoer naar hun woonplaats te geven (dit is thans eens per twee weken, onverschillig of zij iedere week een kort weekend hebben, zoals de opleidingseenheden, of eens per twee weken een lang, zoals de parate troepen) benevens een soldij van *f* 2,– per dag voor alle categorieën. Er is nl. weinig aanleiding een 'rekruut' minder te geven dan een 'geoefend soldaat'. Dit is echter een punt waarover de legerleiding weinig zeggenschap heeft. Gezien het grote aantal soldaten, dat wij onder de wapenen hebben, zou een soldijverhoging van enige betekenis op vele miljoenen per jaar komen te staan. Wanneer we weer eens aan een belastingverlaging toe zijn, ligt hier een fraaie taak voor de politieke partijen. Zij kunnen dan eens nagaan of het niet wenselijk ware eerst 'onze jongens' iets beter te honoreren voor de diensten die zij aan het vaderland bewijzen. Ongetwijfeld zou een verhoging van de soldij voor vele gezinnen een grotere verlichting betekenen dan een verdergaande verlaging van Inkomsten- of Successiebelasting.

Aan het slot van zijn artikel schrijft de heer Bruins: 'de kern van de zaak blijft de geest in de strijdkrachten te veranderen, om de autoritaire gezagsopvattingen plaats te doen maken voor democratisch leiderschap.' De kern van de zaak is, dat dit (helaas!) volstrekt onmogelijk is. Men mag nooit vergeten dat een leger er nu eenmaal is om te vechten. En men behoeft in een oorlog nu eenmaal snelle beslissingen en absolute gehoorzaamheid. Dit is onder een democratisch leiderschap niet mogelijk. Democratie zal, ideaal-typisch gezien, bétere besluiten geven dan autocratie, maar ze zullen veel langzamer genomen worden en dat is wat we in een oorlog niet hebben kunnen. Want dan hebben we de oorlog al verloren vóór onze goede beslissing uitgevoerd of zelfs genomen is. Ook ik vind een democratisch leiderschap preferabel boven een autoritair gezag — maar niet in een leger. Willen we van het autoritaire gezag (met alle misstanden die hiervan het logisch gevolg zijn) af, dan moeten we van de legers en dus van de oorlog af. Het is te hopen dat de internationale toestand dit nog eens ooit mogelijk zal maken. Momenteel is de enige kwestie waar het in feite om gaat, of onze democratie het waard is met ondemocratische middelen verdedigd te worden. Leidt het antwoord op deze vraag 'ja', dan moeten wij ook bereid zijn alle consequenties daarvan te dragen.

MR. R. MOK

HET BUITENLANDSE TIJDSCHRIFT

HET VERRE OOSTEN

In de laatste aflevering van het Amerikaanse tijdschrift 'Foreign affairs' zijn een viertal artikelen opgenomen over de situatie in het Verre Oosten.

Stanley K. Hornbeck, die in de periode 1928–1937 hoofd van de afdeling voor het Verre Oosten van het State Department is geweest, en in Nederland bekendheid geniet, omdat hij van 1944–1947 ambassadeur in Den Haag is geweest, schrijft onder de titel *'Which Chinese?'* over diplomatieke relaties en officiële vertegenwoordiging. Hij beschrijft in het artikel welke mogelijkheden de Verenigde Staten momenteel hebben, met betrekking tot de erkenning van China. Naast de huidige situatie, waarbij door de USA de nationalistische regering op Formosa als de enige wettige regering van China is erkend, bestaat er immers nog de mogelijkheid om de Chinese volksrepubliek te erkennen, hetzij, dat men dit doet naast de erkenning van de regering op Formosa, hetzij, dat men deze erkenning intrekt.

Sinds 1950, het jaar, waarin de Britse regering de Chinese volksrepubliek heeft erkend, is door Britse zegslieden en door anderen betoogd, dat ook de andere landen, en vooral de Verenigde Staten, hetzelfde behoorden te doen, en dat de Chineesnationalistische zetel in de UNO overgedragen moest worden aan de regering van de Chinese volksrepubliek.

> Zij (nl. Engeland en de andere landen, die communistisch China hebben erkend) hebben betoogd, dat communistisch Chini een feit is, dat zijn controle over bijna geheel China een feit is, en dat deze feiten een erkenning wettigen; dat erkenning meer een diplomatieke formaliteit is, welke bewustmaking en vaststelling van een politieke oriëntatie betekent, maar geen bewijs van goedkeuring; dat het Verenigde Koninkrijk economische interessen heeft, welke de regering veilig moet stellen en bevorderen; dat het verwacht door de diplomatieke contacten een matigende invloed te kunnen uitoefenen; en, met speciale nadruk, dat zijn daad was en is gebaseerd op de principes en eisen van het internationale recht.

Daartegenover heeft de USA gesteld, dat, ook als is de regering van communistisch China een feit, dit feit alleen nog geen grond oplevert voor diplomatieke erkenning. Gezonde politiek vraagt niet om fysieke en politieke feiten alléén te wegen maar én de wettelijke, én de morele, én de sociale overwegingen behoren te zamen met een nauwkeurige raming van mogelijke consequenties overwogen te worden.

> Diplomatieke erkenning is meer dan een formaliteit, betekent meer dan een bewustmaking, stelt meer vast dan een politieke oriëntatie en, los van het feit, of het al dan niet een morele goedkeuring inhoudt, waarmerkt het de politieke aanvaardbaarheid van de staat, welke het verdrag sluit; het geeft de ontvangende staat of regering een legale status, en het schept een verzameling rechten en plichten als tussen staten. Maar vooral dit: De idee, als zou er in het internationale recht een principe of regel bestaan, waarbij een regering, welke effectieve controle uitoefent, wettelijk erkend moeten worden, – deze idee is in geen geval gemeengoed in de Verenigde Staten. Het wordt door enige Amerikaanse autoriteiten op het gebied van het internationaal recht genoemd, maar zonder instemming of onderschrijving. Het is zeker niet in overweging genomen bij het vaststellen van de Amerikaanse politiek.

Hornbeck vergelijkt daarna de twee China's, welke vergelijking ten gunste van het nationalistisch China uitvalt. Hij meent dan ook, dat wanneer er sprake moet zijn van een keus, welk van de twee China's te erkennen, het voor de hand ligt, dat erkenning van de Chinese volksrepubliek onbestaanbaar zou zijn met, en zeer bezwarend voor de veelomvattende pogingen in de Amerikaanse politiek om het communisme in bedwang te houden en de veiligheid te waarborgen.

Ten slotte bespreekt Hornbeck de mogelijkheid om met handhaving van de erkenning van nationalistisch China ook de Chinese volksrepubliek te erkennen. Andere staten zouden dit voorbeeld ongetwijfeld

volgen, en er zouden twee soevereine staten ontstaan, beide met een zetel in de UNO. Schr. verwacht niet, dat dit 'twee China's idee' in de Verenigde Staten gunstig zal worden ontvangen, voornamelijk, omdat het regelrecht ingaat tegen de Amerikaanse politieke tradities met betrekking tot China. Ook is aan het 'twee China's idee' soms de suggestie gekoppeld om China's permanente zetel in de Veiligheidsraad aan India over te dragen. India zou zeker een permanente zetel in de Veiligheidsraad ambiëren, maar het moet sterk betwijfeld worden, of het deze ten koste van China zou willen accepteren.

Hornbeck besluit dan met te zeggen, dat voortzetting van de erkenning van nationalistisch China alleen in overeenstemming is met de Amerikaanse verbintenissen en met de algemene doeleinden van de Amerikaanse politiek tot behoud van vrede, veiligheid, vrijheid en rechtvaardigheid. Het betekent voor alle betrokkenen, dat de Verenigde Staten zich waarlijk verplicht hebben om de vrije volkeren te helpen die zich inspannen om agressie door gewapende minderheden of pressie van buiten te weerstaan.

Het artikel van *Toshikazu Kase*, permanent waarnemer van Japan bij de Verenigde Naties en bij de Bandoeng Conferentie hoofd van de Japanse delegatie, en getiteld '*Japan's new rôle in East Asia*' wijst er om te beginnen op, dat in tegenstelling tot Europa, de situatie in Azië hoogst veranderlijk blijft, alhoewel de politiek van vrede door kracht met enig succes wordt aangewend, heeft het de situatie in geen geval gestabiliseerd. Een diep-geworteld neutralisme overheerst in het uitgestrekte gebied van het vrije Azië. Dit is voor een deel te verklaren door het anti-kolonialisme van de Aziatische volkeren, welke hun onafhankelijkheid eerst kortgeleden hebben verworven na vele jaren van strijd. En zij begrijpen niet, dat het communisme een even meedogenloze aanvaller kan zijn als eens het imperialisme is geweest.

Oppositie tegen het communisme bevooroordeeld echter niet de huidige Japanse politiek, welke erop gericht is om de betrekkingen met de Sowjetrepubliek te normaliseren. Nog steeds is Japan in staat van oorlog met de Sowjet-Unie. Hervatting van de normale betrekkingen zal in belangrijke mate de spanning doen verminderen en de situatie in Oost-Azië, stabiliseren, ten voordele van alle volkeren, de Verenigde Staten incluis.

De kwesties, die nog met de Sowjet-Unie te regelen zijn, zijn op de eerste plaats territoriale geschillen. Zeer urgent is verder de kwestie van het grote aantal Japanse burgers, dat nog steeds in Siberië en elders wordt vastgehouden. Dank zij de pogingen van de heren Malik en Matsumoto in Londen is er enige vooruitgang in deze zaak geweest. Zeer moeilijk is voor Japan de verhouding met communistisch China, te meer daar Japan diplomatieke betrekkingen heeft met nationalistisch China. In Japan is een wijdverspreid gevoel van ongeduld ten opzichte van de regering, omdat deze niet krachtig genoeg de handelsbarrières met continentaal China tracht te slechten. De reden voor deze druk is duidelijk. Voorheen nam China ¼ van de totale Japanse export voor zijn rekening, terwijl er nu door de vrije naties een embargo op handel met communistische landen is gelegd, welk embargo strenger is met betrekking tot communistisch China dan met Sowjet-Rusland en de Oosteuropese landen. Kase meent, dat dit embargo een onevenredig zware belasting op Japan betekent.

Wat betreft Japans verhouding tot de Verenigde Staten, leeft nu het gevoel, dat de tijd gekomen is om de relaties te herzien, en aan te passen aan de tegenwoordige behoeften om ze zo meer duurzaam te maken.

Waar het om gaat is de huidige regeling voor de nationale defensie. Onder het Veiligheidspact nodigde Japan de Amerikaanse strijdkrachten uit om in en rond Japan te blijven. Omdat de internationale spanning was toegenomen en Japan geheel ontwapend was, accepteerde het Japanse volk het idee, dat het nodig en wenselijk was, om de taak van het Japanse grondgebied te verdedigen aan Amerikaanse strijdkrachten toe te vertrouwen. Daarbij komt, dat zich een psychologische kloof tussen Japan en de Verenigde Staten ontwikkeld heeft. Vanuit Amerikaans gezichtspunt is de internationale situatie, nog steeds ernstig, en wel speciaal in Oost-Azië. Van de andere kant heeft het Japanse volk een meer hoopvolle kijk op de wereldsituatie, en voelt niet de behoefte aan een snelle opbouw van de Japanse defensie.

De Japanse grondwet, gedurende de bezetting voorbereid, verbiedt de herbewapening en dit geeft een legale sanctie aan de volksbeweging tegen herbewapening.

> Het is ongelukkig, dat het onvervreemdbare recht van een soevereine natie om voor haar eigen nationale verdediging te zorgen, betwist wordt als een verkrachting van de grondwet.

Japan wenst geleidelijk zijn defensieve krachten te vermeerderen, en deze langzamerhand in de plaats van de Amerikaanse garnizoenen te stellen. Daardoor worden de lasten van de Amerikaanse belastingbetaler verminderd, en tegelijk een oorzaak van geschil in het eigen land met betrekking tot het verblijf van Amerikaanse troepen weggenomen.

Aan het slot constateert Kase nog, dat Japan, ondanks het feit dat het de zaak van rechtvaardigheid en vrijheid als een loyale bondgenoot hoog houdt, nog steeds geen lid is van de UNO. Hij spreekt de hoop uit, dat Japan een zetel zal verkrijgen en daardoor een solide schakel zal kunnen toevoegen aan de keten van vredelievende naties.

Benjamin Schwartz, hoogleraar aan de Harvard Universiteit, schrijft naar aanleiding van een nieuwe officiële editie van Mao Tse Tungs 'Selected Works' een artikel, dat tot titel draagt: *'On the originality of Mao Tse Tung'*. Schwartz wil enige problemen uit de Chinees-communistische geschiedenis nader beschouwen aan de hand van de geschriften van Mao, en daarbij ingaan op de veelomstreden kwestie van Mao Tse Tungs oorspronkelijkheid, of het gebrek daaraan.

> Eén van de belangrijkste problemen van de Chinees-communistische geschiedenis, waarop de 'Werken' meer licht kunnen werpen is het probleem van de rol van de tamelijk schaduwachtige groep, bekend als 'de teruggekeerde studentengroep', of 'de 28 Bolsjewieken'. Gedurende de periode van 1931 tot 1935 hebben leden van deze groep voortdurend de hoogste plaatsen in de partij ingenomen. In de laatste jaren is het duidelijk geworden, dat meer dan 5 jaar een strijd heeft gewoed tussen deze groep en de groep van Mao; en dat het pas op de Tsunyi-conferentie van 1935 is geweest, dat Mao uiteindelijk een duidelijk dominerende positie heeft bereikt.

Er zijn heel wat aanwijzingen, welke doen veronderstellen, dat Stalin de '28 Bolsjewieken' gedurende de gehele periode heeft gesteund. Tot 1935 bleven zij de hoogste posities in de partij bezetten, alhoewel er weinig bewijs is, dat zij op de steun van de massa konden rekenen. Wat echter belangrijker is, dat, toen zij uiteindelijk uit de leidende partijposities waren verdwenen, ergeen aanval of berisping van het Kremlin is gekomen. Er zijn geen nederige pelgrimages en schuldbekentenissen in de geest van Li-Lisan geweest. In een passage uit de werken van Mao, geschreven in 1936, en hierop betrekking hebbend, is het interessant om op te merken, dat terwijl Mao vol venijn is tegen 'linkse opportunisten' en 'avonturiers', hij nergens namen noemt. Deze terughoudendheid kan misschien het best verklaard worden door de veronderstelling, dat Mao deze groep niet openlijk kon aanvallen op een ogenblik, dat Moskou deze groep nog begunstigde. Eerst in 1945 vinden we een openlijke en gedetailleerde aanval op deze 'links afgedwaalden', waarbij Ch'en Shao-Yü als leider van deze groep genoemd wordt.

Het geschil tussen Mao en de '28 Bolsjewieken' bleek hierover te gaan, dat de laatsten

> geen vertrouwen hadden in de doeltreffendheid van de strategie van Mao, welke berustte op concentratie van de boeren, vestiging van plattelandsbases, en de opbouw van een op de boëren steunend Rood Leger, welk zou worden gebruikt voor propaganda en voor opvoedende doeleinden, als wel voor zuiver militaire doeleinden.

De groep van de 28 Bolsjewieken was bereid om het totale verlies van het leger te riskeren in ambitieuze avonturen, terwijl Mao boven alles geïnteresseerd was in het voortbestaan van het Rode Leger. Moet uit het verschil in opvatting tussen Mao en de door het Kremlin gesteunde groep geconcludeerd worden, dat Mao, wel beschouwd, geen goed Stalinist is geweest? Er is alle reden om aan te nemen, dat Mao en zijn groep de Stalinistische ontwikkeling in de Sowjet-Unie ten volle heeft geaccepteerd, maar dat Mao nooit de onveranderlijke juistheid van Stalins richtlijnen en politiek met betrekking tot China heeft aangenomen, wanneer deze in strijd waren met zijn eigen

gezichtspunt of zijn eigen machtspositie bedreigden.

Wat nu de vraag betreft, in hoeverre Mao inderdaad iets nieuws heeft gebracht, meent Schwartz, dat in het proces van desintegratie van het marxisme, waarvoor Lenin de basis heeft gelegd, ook Mao zijn bescheiden rol heeft gespeeld. Maar al Mao's vernieuwingen waren reeds in de kiem aanwezig, niet alleen bij Stalin, maar zelfs bij Lenin. Al de wezenlijke vernieuwingen, nodig om het Chinese experiment te doen slagen, kunnen in Lenins werken gevonden worden. Zonder Lenins theorieën, betreffende de rol van de boerenklasse, zonder zijn theorie van de communistische partijorganisatie, zou Mao nooit in staat zijn geweest, zijn eigen nieuw idee betreffende de verhouding van partij tot klasse in te voeren.

Het laatste artikel *'How communist power is organized in China'* is geschreven door *Chao Kuo-Chün,* assistent aan de Cornell Universiteit, en bevat een aantal feitelijke gegevens over de machtsstructuur in China.

De opbouw is als van een piramide. Aan de top van het Politbureau van de Chinese Communistische Partij (CCP) en in zijn binnenste het Centrale Secretariaat. Op het tweede niveau bevinden zich personen met sleutelposities in de Centrale Regering, regionale partijleiders, militaire topfiguren en politieke commissarissen van de veldlegers. De derde laag omvat de partijsecretarissen in de provincies, het toppersoneel van de grotere massa-organisaties, en het tweede échelon legercommandanten. De vierde bevat de beroepsbevolking, leidinggevend personeel en technici. Vlak bij de bodem vinden we het lokale bestuur en partij-officials, en het overige lagere kader. De basis van deze piramide rust op wat de communisten noemen de massa. Deze kan onderverdeeld worden in de georganiseerde groepen van soldaten, jeugdleiders, leden van de vrouwenfederaties, leden van de coöperaties etc. Geheel onderop de bodem zijn de ongeorganiseerde individuen, wier aantal steeds mindert.

Machtsuitoefening is echter nooit statisch, het minst van al in een communistische staat; en persoonlijkheden spelen een grote rol; er zijn altijd mensen die in de piramide opklimmen en die naar beneden gaan.

Het eerste en meest belangrijke machtscentrum is natuurlijk het Politbureau van de Communistische Partij en zijn Centraal Secretariaat. Het Politbureau telt momenteel 13 leden, waaronder Mao Tse-Tung (voorzitter), Liu Shao-Ch'i (vice-voorzitter) en Chou En-Lai.

De communisten hebben een grote handigheid getoond in het gebruik van politieke leiders, die geen partijlid zijn. Aan leiders van de coalitiepartijen, en aan andere niet-communisten met enige reputatie zijn hoge, niet-vitale bestuursfuncties aangeboden. De meeste van deze leiders in de 'democratische' partijen zijn bejaarde lieden, of weduwen van overleden nationale figuren. Zij worden door het Chinese volk gerespecteerd en dragen deze hoogachting over op het nieuwe regime. Organisatie is, natuurlijk, het sleutelwoord in elke beschrijving van het communistische bestuur. De ruggegraat van de macht van de partij en de regering zijn de toegewijde beroepsorganisators, welke tevens de functie vervullen van het reserveleger voor de hogere posten. Wat voor kans bestaat er op een schisma in de machtstructuur van het vaste land van China? Een aantal kenners van de huidige Amerikaanse problemen, die toegeven, dat er in de partij onder Mao een hoge graad van cohesie bestaat, wijzen erop, dat de opvolging van een éénmans dictatorschap zeker niet vreedzaam zal verlopen. Zij beweren, dat na het vertrek van Mao een breuk zal ontstaan in verband met de opvolging. Maar er is nog geen uitdager in zicht. Verder hebben sommige waarnemers verondersteld, dat zekere niet-communistische partijen of groeperingen gedesillusioneerd zouden worden en zich tot oppositiegroepen zouden formeren. Maar ook al zou dit het geval zijn, dan hebben deze groepen noch de organisatie, noch de aanhang, groot genoeg om met succes om de politieke macht te kunnen kampen.

Evenmin bestaat er de eerste jaren kans op een intern conflict. Daarbij zijn de communistische leiders zo verstandig om niet ten koste van China in het belang van Sowjet-Rusland te handelen, waardoor ingegaan zou worden tegen de sterke nationale krachten die zoveel populariteit hebben gewonnen voor de regering van Peking onder de vele Chinezen, die overzee verblijven.

J. DE KADT

VOORTGEZETTE OVERWINNING

De overwinning die de Partij van de Arbeid in 1952 behaalde, was, het Nederlandse politieke milieu in aanmerking genomen, van meer dan normale afmetingen. Die PvdA, opgericht met zulke grote verwachtingen omtrent de vernieuwing die de oorlogservaringen in de geest van het Nederlandse volk zouden hebben veroorzaakt, had bij de verkiezingen van 1946 een teleurstellend begin gemaakt. 'Er is niets veranderd, er is niets vernieuwd,' juichte het anti-revolutionair dagblad 'Trouw' de dag na die verkiezing. En in 1948 scheen die juichkreet een nog trouwere weerspiegeling te zijn van de gevoelens der kiezers: met 27 zetels, ver achterblijvend bij de grootste partij, de KVP, die er 32 had – en die nog geflankeerd werd door een KNP met een zetel – scheen de PvdA voorbestemd te zijn een partij te worden, die hard om haar behoud en bestaan moest vechten in een overwegend conservatief land, waarin de progressieve idee niet goed wortel scheen te kunnen schieten en waarin het verlangen naar verandering een neiging scheen te hebben te ontaarden in een verderfelijk negatief radicalisme, dat zich in een CPN, die in 1946 met 10, in 1948 met 8 zetels het parlementaire werk bemoeilijkte, op pijnlijke wijze manifesteerde.

En toch, ofschoon de oprichters van de Partij van de Arbeid in hun enthousiasme het tempo van het ontwikkelingsproces overschat hadden, in wezen hadden ze dat proces goed aangevoeld, want toen de onoverzichtelijke toestand van de eerste jaren na de bevrijding plaats maakte voor een duidelijker beeld, toen de vernieuwing en verjonging van het kiezerskorps haar invloed begon te doen gelden, toen kwam, in 1952, die verrassende vooruitgang die de PvdA van 27 op 30 zetels bracht en die haar met een meerderheid van enige duizenden stemmen zelfs tot de grootste partij van het parlement maakte, naast een KVP met óók 30 zetels, ditmaal geflankeerd door een schijnbaar vijandige, maar toch in vele opzichten geestverwante KNP met 2 zetels. Bij het totaal van de katholieke confessionele partijen had de PvdA dus nog altijd een achterstand van 2 zetels. Een achterstand die bevestigd werd toen KVP en KNP samensmolten tot, wat men naar verkiezing zou kunnen noemen 'KVP-nieuwe-stijl', of 'KVP-oudste-stijl', met in ieder geval 32 zetels aan de vooravond van de verkiezingen van 1956.

In hoever, zo mocht men zich afvragen, was die grote overwinning die de PvdA in 1952 had behaald, een uitzonderlijk verschijnsel, een te ver doorslaan van de verkiezingsslinger geweest, waarop dan weer een normalere situatie zou volgen, een

teruggang naar 29, een zich handhaven op 30, en in hoever kwam in die overwinning een groeiproces van de progressieve idee in Nederland tot uiting?

Er waren er die onze overwinning voor een belangrijk deel toeschreven aan de persoonlijke aantrekkingskracht van onze lijstaanvoerder, Drees, een aantrekkingskracht die er ongetwijfeld is, getuige dat onderzoek dat de Staatscommissie Donner liet instellen naar 'De Nederlandse kiezer, zijn gedragingen en opvattingen,' een onderzoek dat op blz. 52 van het rapport aangeeft dat als 100 willekeurige Nederlandse kiezers alleen op personen zouden stemmen, er 41 op Drees zouden stemmen, tegen 18 op Romme, 11 op Schouten en zo verder in afnemende mate. Maar dat rapport zegt óók dat de Nederlandse kiezer verreweg de voorkeur geeft aan het stemmen op *partijen* boven het stemmen op *personen*.

Intussen, hoe groot ook de populariteit van onze lijstaanvoerder en hoezeer ook verdiend, het stemmen op de PvdA was in 1952 zéér zeker iets anders geweest dan een bevlieging voor Drees. Dat immers bewezen de verkiezingen voor de gemeenteraden en voor de Provinciale Staten na 1952. In beide gevallen was de algemene gang van zaken dat de Dreesstemmers van 1952 in 1954 op lijsten stemden die nergens de naam Drees lieten zien. Ze stemden de candidaten van de PvdA, en in de meeste gevallen stemden ze die candidaten niet in mindere, doch integendeel in méérdere mate. Kreeg de PvdA voor de Kamer van 1952, 28,97 pct. der stemmen, voor de Staten van 1952 werd dat 29,40 pct., en dat terwijl bekend is dat onze kiezers veel minder belangstellen in Statenverkiezingen dan in die voor de Tweede Kamer. Er was dus een zich voortzettende ontwikkeling in het kiezerskorps ten gunste van de politiek van de PvdA, en dit groeiend vertrouwen in onze gematigde en redelijke politiek, gaf mij althans de overtuiging dat we in 1956 niet zouden teruglopen, doch zeer zeker op 31 of 32 zetels zouden komen.

Maar de betekenis van een dergelijke winst zou sterk afhankelijk zijn van de positie die de andere partijen na de verkiezingen zouden innemen. Het zou altijd een winst blijven voor de progressieve idee. Maar wat zou de positie van die progressieve idee zijn, indien andere partijen die de progressieve idee verwerpen, die haar ondergeschikt achten aan kerkelijke bindingen, of die alleen op cultureel gebied tot de progressieven gerekend kunnen worden, sterker groeiden dan wij? In dat geval zou de ontwikkeling die we na 1952 op politiek-economisch-sociaal gebied hadden zien optreden zich voortzetten. Die ontwikkeling kwam hierop neer dat de conservatieve partijen, geschrokken van onze overwinning in '52, zó geschrokken dat ze na lang tegenstribbelen onze leiding in de politiek en onze richtlijnen voor die politiek aanvaardden, weldra weer voldoende tot zich zelf waren gekomen om voortdurend tegen die leiding en die richtlijnen te rebelleren, onder leiding van de heer Romme, die, het eerst tot zijn conservatieve zelf gekomen, reeds bij de algemene beschouwingen van '52 zich losgemaakt had van die richtlijnen, en die nadien de leider was geworden van de conservatieve coalitie in het regeringsblok, een coalitie die op het sociaal-economisch terrein door de oppositionele VVD steeds gesteund en soms zelfs geïnspireerd werd. Terwijl het kabinet vrijwel steeds vasthield aan de richtlijnen en aan de progressieve impuls waardoor het ontstaan was, werd van het parlement uit een stelselmatige druk uitgeoefend op KVP-, AR- en CH-ministers die in progressieve

geest wilden regeren, zodat zij vaak reeds bij het indienen van hun wetsontwerpen met een verzwakte editie van hun oorspronkelijke voornemens te voorschijn traden. Maar ook dan nog vonden zij, evenals de PvdA-ministers, de coalitie van Romme-Schouten-Oud gereedstaan om te remmen en met amendementen in conservatieve richting te dringen.

De 'kreupele huurwet', om een voorbeeld te noemen, was waarlijk niet de uitdrukking van een beleid zoals dat door het kabinet, door de richtlijnen, door de troonrede en door de KVP-minister Witte verkieselijk werd geacht. Ze was het resultaat van een reeds naar Romme toegebogen beleid, een beleid dat dan nog in de Kamer zoveel verder in die richting werd getrokken, dat de PvdA die ernstige waarschuwing moest doen horen, die zelfs tot een korte crisis leidde. Maar ook de KVP-minister Cals werd door de KVP-fractie en door de confessionele coalitie meer in conservatieve richting gedrongen dan met zijn eigen inzichten en die van het kabinet in overeenstemming was. En zo is ook het soda-project van de AR-minister Zijlstra, door de invloeden die van de AR-fractieleider Schouten uitgingen en die in de Kamer door de confessionele coalitie en haar liberale geestverwanten werden versterkt, méér naar de conservatieve hoek gedrongen dan men van hem had mogen verwachten. Ten slotte, om uit ieder der confessionele partijen een voorbeeld te nemen, hoe is de CH-minister Kernkamp, door het offensief van de KVP-woordvoerder De Kort, bemoeilijkt in het vinden van een snelle oplossing voor de nieuwe verhouding tot de West.

Wat de PvdA-ministers betreft: ik behoef slechts te herinneren aan Romme's dreinen om de 'vrije loonvorming', aan zijn verzet tegen wat hij noemde: 'het verslonsen' van de belangen der grote bezitters, aan het gestadig pogen het landbouwbeleid van minister Mansholt om te buigen, om duidelijk te maken dat ook onze ministers het drijven in conservatieve richting duidelijk gevoeld hebben.

Dat niettemin het totaal van het regeringsbeleid een respectabele positieve balans vertoonde, wijst er op hoe goed de les van 1952 heeft doorgewerkt; dat die les vaak zo onwillig werd geleerd bewijst hoe noodzakelijk het was haar in 1956 met nog meer klem te herhalen en voort te zetten.

Doch de opzet was dat ze *niet* voortgezet zou worden. En de KVP heeft, om zo te zeggen, hemel en aarde bewogen om die voortzetting te verhinderen. Wilde men in die richting succes hebben dan moest de PvdA worden teruggedrongen, dan moest de KVP weer duidelijk de grootste partij worden, dan moesten de andere confessionele partijen hun posities versterken, dan zou een groei van de VVD een niet onwelkom accent leggen op de algemene begeerte het vrije spel der maatschappelijke krachten economisch en sociaal primair te stellen en de leiding van de maatschappij te beperken tot een enkele schuchtere correctie van de uitwassen dier ongeremde vrijheid. Progressieve politiek is nu eenmaal slechts mogelijk, als men het vrije spel der krachten toelaat en bevordert, voorzover het een maatschappelijke ontwikkeling stimuleert, die, in het algemeen, een soepele leiding krijgt en in vele gevallen aan een meer stringente leiding onderworpen is, met als richtsnoer de sociale welvaart en de sociale rechtvaardigheid.

Het Nederlandse socialisme wil die progressieve politiek; niet méér, maar ook niet

minder. En dat Nederlandse socialisme spreekt zozéér tot ons volk, dat men slechts door het scheppen van valse tegenstellingen, door het oproepen van ongemotiveerde angsten, de opmars ervan kan tegenhouden. We willen de KVP niet de eer onthouden dat ze verreweg de grootste activiteit aan de dag heeft gelegd in het scheppen van die tegenstellingen en het oproepen van die angsten, zij het dan ook dat de heer Romme in de heer Zijlstra een niet onverdienstelijk leerling heeft gevonden en dat de heer Oud zich ook in dit opzicht zijn evenknie heeft getoond. Als ik in dit verband de CHU niet vermeld, dan is het alleen omdat uit deze federatie van politieke verwardheden ook ditmaal slechts warrige walmen trachtten omhoog te kruipen.

Voorzover het Mandement der Bisschoppen zich op politiek gebied bewoog, maakte het de indruk wijding te willen geven aan het streven van de heer Romme de confessionele partijvorming uit de sfeer van het pragmatische in die van de moraal en de religie te willen heffen. Het katholieke volksdeel te willen dwingen tot het éénpartijen-stelsel, het stelsel dat typerend is voor de totalitaire maatschappij, betekent echter dat men een belangrijk en groeiend deel van het Nederlandse volk, uit de democratische in de totalitaire sfeer wil dwingen; en dat is onverenigbaar met de Nederlandse democratie. Vandaar dat allen die het wel meenden met de Nederlandse democratie dit onberaden streven moesten afwijzen. In feite geschiedde die afwijzing echter alleen door de PvdA en de VVD, want de communistische afwijzing was, komend van een totalitaire partij, natuurlijk slechts een staaltje van huichelarij. Onrustbarend was echter de weigering van de protestantse partijen om tot een veroordeling van dit streven te komen, onrustbarender nog het instemmend leedvermaak waarmee zij het Mandement begroetten omdat ze er een wapen tegen de PvdA in zagen. Hier was immers niet aan de orde de vraag of men een *vrijwillige* confessionele partij verkieselijk acht boven een vrijwillige politieke partij. Daarover kan verschil van inzicht bestaan, al ligt het voor de hand dat in politieke zaken de politieke partij méér efficient is dan de confessionele. Doch tegen de *verplichte* confessionele partij moeten ook de voorstanders van de *vrijwillige* confessionele partij stelling nemen, op straffe van verlies hunner democratische betrouwbaarheid. De protestantse partijen verkochten echter in de periode van het Mandement, voor hun confessioneel linzensoepje, het eerstgeboorterecht van de democratie, de vrijheid van het geweten, en dus van de geest van het protestantisme. Zoals ze, naar het woord van Burger, van Watergeuzen tot Wijwatergeuzen werden, zo riepen ze de veroordeling op, die bij deze verkiezingen over hun partijen is uitgesproken.

De KVP echter meende na het Mandement met te meer vertrouwen de verkiezingen te kunnen ingaan omdat het immers gelukt was de protestantse confessionele partijen geestelijk op sleeptouw te nemen. Naast de versterking van de KVP had de KVP-pers en hadden de KVP-woordvoerders als innigste verlangen de versterking van de protestantse confessionele partijen. Dat deze wens niet in vervulling is gegaan, dat het tegendeel geschiedde, dat is op zich zelf al een nederlaag voor de KVP-politiek, zoals het ook een teken aan de wand is dat de eigen toekomst van de KVP aangeeft.

Maar de KVP meende zich in ieder geval op eigen terrein volkomen gedekt te hebben, door het Mandement in geestelijke zin; waarbij misschien niet de bisschop-

pen, maar in ieder geval wél de politici van de KVP en ook de leden van de lagere geestelijkheid, rekenden met die wet der vergroving die op geestelijk gebied geldt, waardoor uitspraken die in de topregionen geïnterpreteerd worden als toch nog wel nuancen toelatend, naarmate men meer bij het gewone volk komt, als absoluut gebod en als dwingende eis worden gevoeld. Daar beneden was het dus heel eenvoudig: alle katholieken moeten op de KVP stemmen; wie niet vóór de KVP is, is geen goed katholiek.

Organisatorisch had men zich gedekt door de fusie met de KNP, waardoor de enige concurrerende katholieke partij van het terrein verdween, en waardoor men opnieuw de grootste partij, met de oude vertrouwde Lijst I werd, iets wat men blijkbaar de dag na de verkiezingen vergeten is, nu men zich zelf en anderen poogt wijs te maken dat men van 30 tot 33 zetels gegroeid is, terwijl men in werkelijkheid van 32 tot 33 kwam. Doch dit staaltje van 'levensbeschouwelijke rekenkunde' is misschien een bijdrage tot die 'carnavalssfeer', die we helaas in de verkiezingen ook van een minder vermakelijke kant hebben leren kennen.

Natuurlijk werd door die fusie een stem op Romme ook een stem op Welter, maar over die moeilijkheid zou de volkse interpretatie van het mandement het katholieke volksdeel nu juist heenhelpen, zo verwachtte men. De verkiezingen zouden de 'Overwinning 1956' opleveren als men het katholieke volksdeel maar goed voorhield dat stemmen op de PvdA een voorkeur voor verbrande katholieke kerken en voor gesloten katholieke scholen inhield.

Doch ik laat de KVP-propaganda nu verder onbesproken voorzover het al die 056 methoden in de provinciale pers en de plaatselijke propaganda betreft, al die verdere stinkbommen en manipulaties van tot fanatisme opgezweepte kinderen, en alles wat de vijanden van de KVP slechts de wens kan ingeven: Nog vele jaren met Van Doorn als voorzitter! Maar ik moet er toch op wijzen, dat de vanzelfsprekendheid waarmee nagenoeg alle voormannen van de KVP, Brabant en Limburg, als uitsluitend gereserveerd voor de KVP hebben verklaard, wel bewijst dat de katholieke emancipatie zich nooit zal kunnen voltrekken als de KVP het voornaamste voertuig ervan blijft. Want dan zou die emancipatie voor de rest van het Nederlandse volk inderdaad de keuze van prof. Miskotte doen opkomen: Emigreren of burgeroorlog. En ook hier weer viel op te merken dat het beneden-Moerdijkse separatisme, de protestantse confessionele partijen slechts tot flauwhartige protesten bracht.

Op weg naar de overwinning meende de KVP sneller en zekerder te kunnen voortschrijden door met één enkele lijsttrekker te komen. Het lag voor de hand dat de lijstaanvoerder prof. Romme zou zijn, die met hoofd en schouders boven alle andere KVP-politici uitsteekt, wat overigens niet op giganteske afmetingen behoeft te wijzen. Groot orator, althans naar de smaak van allen voor wie Beets' verzuchting: 'geen orgeltoon, maar uw persoon' tevergeefs werd geuit, strevend naar handigheden met de hartstocht van iemand die fundamenteel onhandig is, schijnt hij geknipt voor de verpersoonlijking van een caesaropapistische politiek in een land waar een dergelijke politiek op een vrij algemene afkeer stuit, met het gevolg dat het 'veni, vidi, vici' ook in zijn geval meestal gevarieerd moet worden naar Vliegens uitspraak voor een ander politicus: 'hij kwam, hij zag, en de keet was er.' Doch met deze geharnaste strijder

vooraan, die dan nog extra gedekt werd door het schild van het mandement, en die er naar eigen uitspraak een levenswerk van gemaakt heeft 'het onverzoenlijke te verzoenen' – wat hij strikt tot de eigen parochie beperkt houdt – meende de KVP, vooral na Van Doorns Napoleontische uitspraak, dat 'conservatief' en 'progressief' voortaan uit het KVP-woordenboek zouden worden geschrapt, zeker te zijn van de overwinning, die haar, als grootste partij, de leiding van de Nederlandse politiek zou verschaffen.

Men was, zo meende men, in de stijgende lijn, die van de Kamerverkiezing van 1952, welke de gefuseerde partij 31,37 % had gegeven, naar de Statenverkiezing van 1954 ging, die het totaal op 32,56 % had gebracht, en die dus nu, bij het steeds groeiende katholieke kiezerskorps, ergens tussen de 33,76 en 34,50 % moest liggen, en het is dus geen wonder dat men op 34 zetels als uiterste minimum, op 35 of 36 als heel best mogelijk rekende, een uitslag waarbij men in ieder geval de PvdA ver achter zich zou laten. Het is, zoals we nu weten, 31,69 % geworden, iets boven het Kamercijfer van 1952, toen de innerlijke verdeeldheid natuurlijk het totaalpercentage drukte, en belangrijk beneden die hoopgevende Statenverkiezing van 1954. Normale mensen noemen zoiets een nederlaag, te groter naarmate de krachtsinspanning, de ophitsing, het fanatisme en het onfatsoen, groter waren geweest. Maar de KVP staat erop van een overwinning te spreken en te constateren dat de 'doorbraak' op haar geen vat heeft gehad. Daarover, over die doorbraak zullen anderen in dit tijdschrift spreken. Ik wil er slechts op wijzen dat de strategie, behalve de doorbraak, ook andere methoden kent die tot het verslaan van de tegenstander leiden. Eén ervan is de omtrekkende beweging om één, of beide, vleugels van de tegenstander. En persoonlijk heb ik er geen bezwaar tegen, het zó te formuleren, dat we om de linkervleugel van de KVP zijn heengetrokken, terwijl we gelijktijdig haar Limburgse centrum hebben teruggedrongen, en dat dit voor ons een voortreffelijke, voor de KVP een onheilspellende positie is.

In 1952 hadden wij een kleine 130.000 stemmen minder dan de beide confessioneel-katholieke partijen, in 1954 bijna 170.000 minder, thans ruim 50.000 méér dan de herenigde KVP. We hebben haar overvleugeld, en de grote kwestie is of we zullen voortgaan haar te overvleugelen in de komende jaren. Op die vraag kan men geen antwoord geven zonder de verdere verkiezingsresultaten te onderzoeken.

Dat de splinterpartijtjes er niet in geslaagd zijn een zetel te veroveren is verheugend, al zal men er op moeten rekenen dat iedere volgende verkiezing wel weer een aantal van dergelijke creaties, die samen toch nog anderhalf percent van het kiezerskorps tot volstrekte stemverspilling hebben verlokt, te zien zal geven.

Het veld van het politieke onverstand verder overziend, constateren we dat de partij van ds. Zandt zich bijna onverzwakt heeft gehandhaafd, en dat haar uitsterfperiode vermoedelijk zéér langdurig zal zijn.

De communisten, die zich in Rusland op vijfjaren-plannen toeleggen, hebben in Nederland blijkbaar een vierjaren-plan voor een regelmatig verlies van twee zetels, en ze kunnen ook nu weer Moskou rapporteren dat ze het plan vervuld hebben. Er zijn in Nederland ditmaal bijna 400.000 stemmen meer uitgebracht dan in 1952, en ongeveer 600.000 jonge kiezers hebben voor het eerst hun politiek gewicht in de

schaal geworpen. En tegelijkertijd heeft de CPN, de 'partij van de toekomst', van de nieuwe generatie, ruim 56.000 stemmen verloren, bijna een zesde van haar aanhang van '52. Dit betekent dat de CPN weer op weg is een sekte te worden: ze heeft immers slechts iets méér dan het dubbele van de aanhangers die ds. Zandt bijeen weet te houden. En we zien hoe langzaam de sekte van ds. Zandt uitsterft. Het verlies dat de CPN dus in de toekomst nog ondergaan zal, moet in toenemende mate aan de wet van de afnemende opbrengst onderworpen zijn. Maar aan de andere kant moeten we niet als vaststaand aannemen, dat de CPN *niet* beneden haar aanhang in de vooroorlogse periode zou kunnen vallen. Ten slotte waren de vooroorlogse toestanden in het Nederland van Colijn, Romme en Oud niet van dien aard, dat het aantal extremisten en verbitterden van toen, door géén verbeteringen van sociale en culturele aard te verminderen zou zijn. Maar dat is een langdurig proces; en we moeten er rekening mee houden dat de afval van de communistische groepering in de volgende periode in een vertraagder tempo zal geschieden. Het is echter onzin te beweren dat de winst die de PvdA bij deze verkiezingen maakte voor de helft van de communisten afkomstig zou zijn. Zelfs al zouden alle 56.000 stemmen *) die de communisten sedert 1952 verloren, direct naar de PvdA zijn overgegaan, dan zou dat nog slechts een vijfde deel zijn van de 326.000 die wij wonnen. Doch de kiezers die ophouden achter de communisten aan te lopen, hebben meestal enige jaren politieke reclassering nodig voor ze tot het inzicht komen dat de democratisch-progressieve weg betreden moet worden. De afkeer van die weg, ja, de haat ertegen, was immers hun verbinding met de afgrijselijke partij van Moskou. Als ze inzien dat het communisme tot niets leidt, verzinken ze meestal in het niet van de blanco-stemmers, om eerst heel langzaam tot waardering van een constructieve politiek te komen. De baarlijke nonsens, die de Rommes, Kortenhorsts, met de meeste andere commentatoren uitslaan, als ze onze winst *voor de helft* toeschrijven aan het verlies der communisten, bewijst niet slechts dat ze op gespannen voet staan met de lagere rekenkunde, doch ook met iedere politieke analyse, in wier plaats dan fabeltjes komen, zo al geen demagogie. Niet dat de communisten verliezen, maar dat ze ophouden aantrekkingskracht uit te oefenen op de jongere generatie en het zich steeds vernieuwende kiezerskorps, is het grote feit. En dat feit plaatst zich eveneens, zij het in mindere mate, voor de KVP en voor vrijwel alle andere partijen.

De liberalen van de VVD hebben hun negatieve houding, hun vaak zo goedkope oppositie, niet beloond gezien op de wijze die ze verwachtten, doch op de wijze die ze verdienden. Vast rekenend op een vooruitgang van 9 tot 10 zetels, vurig hopend op de elfde, bleven ze op 9 staan, terwijl hun percentage nog iets terugliep van 8,83 tot 8,77. Dat in Nederland de heer Oud en de Nieuwe Rotterdammer een

---

*) Eigenlijk zijn het er meer, want de 'Socialistische Unie' die in 1952 18.000 stemmen verkreeg, adviseerde ditmaal haar aanhangers om op de CPN te stemmen, en dat zal b.v. in Friesland bij de 'Roorda-groep' wel geschied zijn. Doch we verwaarlozen deze details hier maar.

betere waarborg zouden vormen voor het behoud van de geestelijke vrijheid dan de PvdA, is, in een verkiezingsstrijd waarin die geestelijke vrijheid een van de belangrijkste inzetten vormde, althans door het kiezerskorps ontkend. Als bij ons de geestelijke vrijheid, niet getemperd of geremd, maar wel genuanceerd wordt door onze verdraagzaamheid en ons begrip voor oprechte tegenstanders, dan wordt ze bij de liberalen van de VVD vaak ontsierd door de arrogantie van wat zich zelf het 'denkend deel der natie' en de 'betere standen' acht. En voor het sociale en economische conservatisme van de VVD kan men nu eenmaal evengoed bij Tilanus terecht. En de vaak verlangde, doch nooit gerealiseerde, 'derde macht' van de heer Oud, die coalitie van VVD, AR en CHU, zal het in het nieuwe parlement, in plaats van met 30, met 27 zetels moeten doen. En dat brengt ons vanzelf bij die andere partners van de 'derde macht'.

Over de tevredenheid van de heer Tilanus behoeft niet veel gezegd te worden: als *hij* tevreden is met een teruggang van 9 naar 8 zetels, *wij* zijn het niet minder. Ook vóór de oorlog had de CHU 8 zetels, zo glimlacht hij tevreden; maar ook wel eens elf, glimlachen wij terug. De verschrompeling gaat dus langzaam, zegt hij vergenoegd, z'n politiek ideaal formulerend. Ze gaat zeker en onafwendbaar, antwoorden wij even vergenoegd, en wat in de politiek blijft verschrompelen wordt op den duur tot brandhout.

Een zo genoeglijk gesprek is wel niet mogelijk met de strijdbare heer Zijlstra wiens AR-partij van 12 tot 10 zetels terugliep. Er zit iets tragisch in die achteruitgang. Een verjongde partij, onder een leiding zoveel bekwamer dan de vorige, die niettemin door de kiezers zo duidelijk wordt afgewezen. Maar die partij had noch de moed, noch het inzicht, in de mandementskwestie een principieel geluid te laten horen. En ze had noch de moed, noch het inzicht om in sociaal-economisch opzicht het conservatisme van de heer Schouten af te wijzen, evenmin als ze Gerbrandy's politiek impossibilisme op internationaal gebied afwees. Zo wilde ze toch eigenlijk van twee wallen eten, en ze vond haar eenheid hoofdzakelijk in de bestrijding van de PvdA. Een hoogmoed die door géén sociaal-economische daden gerechtvaardigd werd, doch die integendeel op alle kritieke momenten de hoogmoed der ondernemers steunde, is voor de val gekomen bij een kiezerskorps dat geen genoegen neemt met fanfares. Werkelijk, het gaat in de politiek om de keuze tussen conservatief en progressief. En wie, zoals de AR, stevig conservatief is in vele opzichten, en aarzelend progressief in een heel enkel geval, die moet er rekening mee houden dat de jongere generatie haar indeelt bij dat conservatisme dat ze de rug toekeert.

Er zijn bij deze verkiezingen slechts twee partijen vooruitgegaan. De KVP klom van 31,37 % in 1952, tot 31,69 % in 1956, maar ze ging van 32,57 % in 1954 tot die 31,69 % van nu terug, ondanks het misbruik dat ze van haar overheersende positie in het zuiden maakt. Een groei van 0,32 %, met een gelijktijdig verlies van 0,88 %, dat is waarlijk eerder een aankondiging van een naderende teruggang dan een werkelijke groei.

De PvdA echter die, ondanks bestrijding van alle kanten, van 28,97 % tot 32,69 % kwam, die van 1952 tot 1954 met 0,43 % groeide, om van '54 tot '56 er 3,29 % aan toe te voegen, die dus in vier jaar tijd met 3,72 % groeide, die sedert 1948,

7 zetels aan de 27 toevoegde, terwijl de confessionele katholieke partijen in die periode er *geen enkele wonnen*, de PvdA is de enige partij in Nederland die werkelijk over groei kan spreken. Er is dus slechts één interpretatie mogelijk, zowel van het tijdperk van 1948–1956, als van de verkiezing van thans. *Het is een overduidelijke overwinning van de progressieve politiek.*

Wie die progressieve overwinning wil negeren, doet de democratie geweld aan. Want de democratie houdt niet alleen rekening met getallen, ze houdt evenveel rekening met *verschuivingen*. Wie dus een kabinet zou willen vormen dat gesteund zou worden door de 33 KVP'ers, de 10 Anti's, de 8 CH's en de 9 VVD-ers, zou ongetwijfeld een meerderheid van 60 tegen 34 hebben, doch hij zou de Nederlandse democratie een schade toebrengen waarvan ze zich misschien nooit meer zou herstellen. Maar dat Anti's en CH's, na de waarschuwing die ze thans ontvingen, met de KVP zouden gaan regeren, *tegen ons*, dat kan alleen iemand geloven die deze partijen belust op zelfmoord acht.

Is dan een kabinet mogelijk steunend op PvdA, protestanten en VVD, dat de KVP als oppositie tegenover zich plaatst? Een dergelijk kabinet zou zowel uitdrukking geven aan de progressieve overwinning en dus aan de democratische volksuitspraak, als aan de duidelijke afkeer die de overgrote meerderheid van het Nederlandse volk voelt voor de geestesgesteldheid van de heren Romme, Van Doorn, Duynstee, Gielen, Jan Derks c.s. Maar dat de protestanten de moed zouden hebben, niet slechts los van, maar zelfs tegenover de KVP te gaan staan, lijkt al even onwaarschijnlijk, als dat althans CH en VVD voor een stevig progressief program op sociaal-economisch gebied te vinden zouden zijn.

Is dan het herstel van 'de smalle basis', het samengaan van KVP en PvdA, na deze verkiezingen mogelijk; en is het gewenst? Het zou mogelijk zijn, als de KVP uit deze verkiezingen, uit haar eigen relatieve nederlaag, uit de absolute nederlaag van haar naaste geestverwanten, de andere confessionele partijen, de conclusie zou trekken dat de weg van het caesaropapisme, van het zuidelijk separatisme, van de terreur en de broodroof, van de verdeling der politieke partijen in 'hemelse' confessionele en 'helse' wereldlijke, voorgoed verlaten moet worden. Maar niets wijst erop dat men in die kring tot andere conclusies is gekomen, dan dat het verdelgen van de PvdA, méér dan ooit, een godewelgevallig werk is. Zeker, de KVP heeft, méér dan welke andere confessionele partij ook, rekening te houden met sociaal-economische verlangens in haar eigen kring, die in progressieve richting gaan, maar ze heeft ook méér dan de andere confessionele partijen rekening te houden met soortgelijke verlangens in volstrekt tegengestelde richting. Vandaar haar neiging, om zelfs als ze punten van een sociaal-economisch progressief program aanvaardt, die aan te kleden en uit te kleden ter bevrediging van haar sterke conservatieve vleugel, vandaar ook haar neiging om de theologie overal met de haren bij te sleuren en alle zakelijke verschillen in theologische ruzies te doen ontaarden. En als het misbruik van de theologie voorlopig nog niet uit ons Nederlandse politieke leven te bannen is, dan kan men beter álle theologieën binnenhalen, die dan van tijd tot tijd elkaar ten minste uitschakelen. In ieder geval, de smalle basis vooronderstelt goede trouw. Ze was dus mogelijk met Drees en Beel, hoezeer ze steeds door Romme bemoeilijkt werd. In haar mogelijkheid tussen Drees en Romme geloven slechts weinigen.

Verkieselijk is dus een kabinet, dat in de eerste plaats op een *parlementaire basis* rust, en dat dus uitgaat van de overeenkomst tussen een aantal partijen om een progressief program in de komende parlementaire periode te verwezenlijken. Om dat program gaat het dus. Het moet zó duidelijk geformuleerd zijn, dat het ook de gladste in- en uit-praters te glad af is. En alle democratische partijen die dit program willen aanvaarden, zijn welkom als partners in het kabinet. Dat betekent dus óók, dat men zich in dit program moet bepalen tot de *belangrijkste* kwesties. Op ondergeschikte punten moet iedere partij vrij zijn van het programma af te wijken.

De vaak gehoorde tegenwerping dat de omstandigheden zich in de loop van vier jaar belangrijk kunnen wijzigen, lijkt me eerder een versterking van het argument dat een nauwkeurig omschreven program nodig is, dan een verzwakking ervan. Immers als de omstandigheden zich wijzigen, dan is nieuw overleg, nieuw beraad, nodig, en dat zal te gemakkelijker zijn, naarmate men in de aanvang met overleg en beraad is begonnen. Zou dit alles ertoe leiden dat de basis de allerbreedste omvang zou aannemen, dan zou dat getuigen van een zodanige bekering van conservatieve zondaars tot een progressieve politiek, dat daarover alleen maar vreugde op z'n plaats zou zijn. Dit heeft niets te maken met die 'wethouderistische' theorie *, die iedere democratische partij recht op een plaats in het kabinet toekent, ongeacht het feit of men het programmatisch eens is of niet. Naar het mij voorkomt zal een werkelijk progressief program voor enige partijen niet te verwerken zijn, wellicht zelfs voor vele partijen.

Doch dit alles loopt vooruit op het zo juist begonnen werk van de formateur, van partijgenoot Drees dus, die, én door de positie van zijn partij, én door zijn eigen bekwaamheden als bestuurder en als bindende persoonlijkheid, de natuurlijke formateur na deze verkiezingen is.

Nog slechts één opmerking over deze kwestie: het verlangen naar een 'zakenkabinet' is bij sommige van onze tegenstanders ongetwijfeld zéér groot. Vooral de voorstanders van een autoritaire democratie zouden in de uitschakeling van het parlement, die door het optreden van zo'n kabinet wordt verkregen, een benadering van hun ideaal zien. Als dat ideaal dan ook nog samenvalt met hun neiging tot verdoezelen en politieke acrobatiek, dan ligt het voor de hand dat ze kabinetsformatie zullen bemoeilijken om op die wijze aan de uitspraak van de kiezers te ontsnappen. Dat het onze plicht is ons tegen al deze uitwijkpogingen krachtig te verzetten, ligt dus voor de hand.

program betreft. Een herhaling van wat in ons verkiezingsprogram staat, is op deze plaats overbodig. Hoeveel van ons program kunnen wij door voldoende partijen doen aanvaarden om tot een parlementair kabinet te komen, en niet hoe weinig ervan is door zoveel mogelijk partijen te aanvaarden: dat moet ons uitgangspunt zijn. Daarbij moet rekening worden gehouden met de wolken die zich overal aan de Het is bekend genoeg in welke richting de verlangens van de PvdA gaan, wat het economische hemel vertonen, óók in ons land. Wat dus wil zeggen, dat het financieel-

---

*) Ik doel hier op de theorie van prof. De Block, in z'n 'Samenwerking in Nederland als staatkundig vraagstuk'.

economisch beleid óók in staat zal moeten zijn een terugslag op te vangen. Zo zal dus dat algemeen beleid in principe 'Lieftinckiaans' moeten blijven en zal geen voet moeten worden gegeven aan de pogingen om ons land tot een paradijs voor grote bezitters en grote ondernemers te maken. Juist omdat in de komende jaren grote uitgaven op sociaal gebied, op dat van onderwijs en cultuur, en op dat der grote werken nodig zijn, omdat er een achterstand in te halen valt willen wij bijblijven in de industriële revolutie die zich voltrekt, omdat defensie grote bedragen zal blijven eisen en omdat het trage tempo van de woningbouw aanmerkelijk versneld zal moeten worden, moet de invloed van de gemeenschap overheersend zijn in het algemeen financieel-economisch beleid. Dat de departementen van Financiën en van Economie niet in handen mogen komen van lieden met Lucassiaanse opvattingen, moet dus vaststaan.

Dat we één van de sleutelstellingen in deze sector moeten blijven bezetten, ligt voor de hand, al ware daarbij eventueel te denken aan de economische sector van het departement van Buitenlandse Zaken, een sector die, gezien de verbondenheid van onze economie met de internationale, steeds belangrijker wordt.

De buitenlandse politiek is trouwens zo beheersend en bepalend voor alle Nederlandse mogelijkheden, dat een sterke en progressieve bezetting van dit departement tot onze primaire eisen dient te behoren.

Voor de opvatting dat bepaalde departementen altijd door dezelfde partij bezet moeten worden, is al even weinig te zeggen, als voor de opvatting dat dezelfde persoon altijd op hetzelfde departement moet blijven. Ook dit is natuurlijk geen regel zonder uitzondering. Voor de komende vier jaar zou ik niet graag Drees als minister-president willen missen of Suurhoff als minister van Sociale Zaken. Doch ik deel de mening niet, dat wij altijd op Financiën moeten blijven, of dat Buitenlandse Zaken of Binnenlandse Zaken, of Onderwijs, voor ons altijd ontoegankelijk moeten blijven. Dit gezegd, wil ik er meteen aan toevoegen dat, mochten we weer op Financiën komen, een discriminatie ten aanzien van een man als Hofstra, voor ons onaanvaardbaar dient te zijn. Doch de personenkwestie is nog lang niet aan de orde. Vast moet eerst staan dat er een gezonde financiële en economische politiek zal zijn, dat het systeem van sociale wetgeving uitgebouwd moet worden, dat het Nederlandse volk eindelijk behoorlijk behuisd moet worden, dat de achterlijkheid van ons onderwijs verdwijnt, en dat de lonen en prijzen geregeld worden op een wijze die de instemming heeft van de voortreffelijke Nederlandse vakbeweging.

Dit alles is natuurlijk niet meer dan een persoonlijke visie, en wat ik hierop laat volgen t.a.v. Defensie is dat evenzeer. Als de NATO-politiek moet en kan worden voortgezet, dan moet dit op loyale wijze gebeuren, ook al betekent dit een verhoging van het defensie-budget. Maar óf die NATO-politiek moet en kan worden voortgezet, dat is afhankelijk van de thans weinig vertrouwen inboezemende Amerikaanse politiek, over wier definitieve ontwikkeling we echter eerst zullen kunnen oordelen na de presidentsverkiezingen in november a.s. Men moet dus beginnen met aan te nemen dat we de NATO-politiek zullen continueren. Maar men moet tevens de buitenlandse politieke ontwikkeling op intelligente en onafhankelijke wijze blijven gadeslaan, en, voor zover mogelijk, beïnvloeden. Alweer, weinig departementen zijn

thans zo belangrijk als Buitenlandse Zaken, waar natuurlijk gebroken moet worden met de tweehoofdige leiding.

De kabinetsformatie, zo leest en hoort men overal, zal ditmaal bijzonder moeilijk en dus bijzonder langdurig zijn. Van dat 'dus' ontgaat de logica me. Als ze moeilijk is, dan kan ze dat alleen zijn door oorzaken die *direct* aan de dag treden, door de weigering namelijk de duidelijke uitspraak van het kiezerskorps te honoreren. Maar dan ligt ook de oplossing voor de hand: dan moeten de weigeraars de verantwoordelijkheid dragen. Daar hoeft niet lang over gezeurd te worden. Wij moeten niets doen om het de saboteurs gemakkelijker te maken. En de afrekening volgt wel.

Maar de kabinetsformatie is in het geheel niet moeilijk als men rekening wil houden met de democratische uitspraak. Er *is* een nederlaag van het systeem der confessionele politiek. Er *is* een duidelijke en voortgezette overwinning van de PvdA, van een progressieve, gematigde en redelijke partij. Dus moet er een kabinet komen dat die politiek voortzet. Binnen drie, vier weken kan men daar mee klaar zijn.

Progressief, redelijk en gematigd. Maar het vuur van de geestdrift brandde fel tijdens de verkiezingscampagne. En het laaide hoog op, in die nacht van 13 op 14 juni, toen de overwinning bekend werd. Dat vuur moet blijven branden.
20 juni 1956.

W. BANNING

DE VERKIEZINGEN EN HET POLITIEKE PROTESTANTISME

Eén van de vriendelijke gemoedelijkheden, die de heer Tilanus in ruimte mate kenmerken, was de uitlating (ik meen uit de periode van de discussies over het Mandement der Bisschoppen), dat de doorbraak moest worden gezien als een idee van een aantal intellectuelen, die onder de bekoring waren geraakt van enkele buitenlandse filosofen, maar dat ons Nederlandse volk daarvoor niet vatbaar zou blijken te zijn. Dezelfde gemoedelijkheid vind ik terug in uitingen van de heer Tilanus na de verkiezingen van '56, wanneer hij zegt dat de CH Unie er redelijk goed doorheen gekomen is – het siert hem, dat hij zich over de ARP met een dubbel zo groot verlies niet uitlaat. Het is overigens duidelijk (althans uit de persoverzichten, die mij onder ogen kwamen), dat men aan antirevolutionaire kant de verkiezingsuitslag wat minder gemoedelijk opneemt.

Hoe zien *wij* de dingen?

De zoëven in herinnering gebrachte opvatting van de heer Tilanus ontlokt mij de verzuchting: wie de goden verderven willen, slaan zij met blindheid. De doorbraak een ideetje van intellectuelen, en vreemd aan ons Nederlandse volk, speciaal aan het protestantse volksdeel? Men zou na de verkiezingen, de tweede politieke aardverschuiving (om met de NRC te spreken), ónze stelling tenminste eens als hypothese kunnen onderzoeken, nl. dat de doorbraak berust op *objectieve krachtencomplexen* in maatschappij en cultuur, die zich zullen dóórzetten, en dat allen (vóór- en tegenstanders) genoodzaakt worden, de gebeurtenissen met andere brilleglazen te bekijken dan die van een kwart eeuw geleden. Om van die krachtencomplexen iets aan te duiden, het volgende.

Ten eerste: er zijn in de praktische politiek tenminste der laatste tien jaren, maar ook der vooroorlogse jaren geen vraagstukken aan de orde, die op grond van *confessionele* beginselen kunnen worden opgelost. Om het zo duidelijk mogelijk te zeggen: op het sociale vlak zijn de tegenstellingen tussen de socialistische en de christelijk-sociale gedachte onwerkelijk geworden. Vandaar dan ook het verschijnsel, waarop prof. Van Niftrik reeds wees, dat héél wat CNV-arbeiders PvdA stemmen. Er zijn natuurlijk wel verschillende *theorieën* op te stellen, maar voor het politieke en sociale handelen moet een theorie functioneren. Welnu: voor het besef van steeds meerderen uit protestantse kring is het moderne socialisme van de PvdA de politieke praktijk, die zij als christenen van harte kunnen steunen. Ik weet niet, hoe de leiders van het CNV op deze feiten zullen reageren – niet op de verkiezingen alleen, maar

op het krachtencomplex, dat de oude tegenstelling tot het socialisme als beweging heeft ondergraven; dat zij zich met de gemoedelijkheid van de heer Tilanus zich zullen redden, lijkt wel zeer onwaarschijnlijk.

Ten tweede: de ontwikkeling der maatschappij als geheel, die van de economische en sociale sector in het bijzonder, maakt bewuste leiding en planning noodzakelijk, waarbij de inschakeling in de verantwoordelijkheid van de arbeid praktisch nuttig en zedelijk noodzakelijk is. Men kan stellig van mening verschillen over vormen en grenzen van het deel der verantwoordelijkheid van de georganiseerde arbeid, niet over het beginsel, tenzij men bewust conservatief wil zijn. Maar dan loopt de scheidingslijn niet godsdienstig-confessioneel, doch politiek-sociaal. Achter deze noodzakelijkheid van leiding, planning, medeverantwoordelijkheid van overheid en arbeid ligt o.a. het vervlechtingsproces van maatschappij en staat, ook de crises en de werkloosheid, het experiment van fascisme en nationaal-socialisme, maar ook de geestelijke strijd om menselijkheid en vrijheid, waarin christenen en niet-christenen elkaar als makkers vonden en vinden.

Ten derde: er is in de niet-r.-k. wereld de Oecumenische Beweging der kerken, die even realistisch als godsdienstig-bewogen leert denken ook over politieke en sociale vraagstukken, en nergens voedsel geeft aan de antithese-gedachte, doch voortdurend nadruk legt op de solidariteit met de medemens. En ook deze Oecumenische Beweging heeft achter zich een geschiedenis, een krachtencomplex van zowel sociale als godsdienstige aard. Om het kort, maar niet onjuist aan te duiden: men ontworstelt zich aan burgerlijk-individualistische en kapitalistische gebondenheden, stelt centraal de gemeenschapsidee van een 'verantwoordelijke maatschappij', waarin het moderne socialisme eigen zedelijke kern herkent. Wie enigermate wist, hoe diep de hartstocht van gereformeerde jongeren uitgaat naar de Oecumene, en dus naar het doorbreken van het isolement op kerkelijk terrein, verbaast zich niet over hun uitbreken uit confessionele politiek. Men zal wel zo wijs zijn, dit proces niet te gaan keren met verboden of wat daarop lijkt – het zou niet helpen: daarvoor spreekt het appel der Oecumene te zeer aan, en is dit te duidelijk echt uit het evangelie. Zou men het verbieden, het resultaat staat van tevoren vast.

Onze stelling blijft dus. Natuurlijk: bij een verkiezing werken toevallige en persoonlijke factoren, die soms beslissend kunnen zijn. Maar *twee* overwinningen, die van 1952 en die van nu, zal geen zinnig mens alleen aan toeval en aan de persoon van onze lijstaanvoerder toeschrijven. *De verzwakking der prot. christelijke partijen is voornamelijk een gevolg van het onmachtig, want irreëel worden van het politieke christendom.*

Wat betekent dit nu voor de toekomst?

Bij de beantwoording van die vraag kijk ik naar twee kanten: naar de confessionele partijen én naar de PvdA. Wat de prot. chr. partijen betreft (in beginsel geldt hetzelfde voor het CNV) het volgende. Gaat de thans overheersende sociale en geestelijke ontwikkeling zonder catastrofale gebeurtenissen door, dan zal een verdere verschrompeling der confessionele sociale en politieke organisaties duidelijk worden, die gepaard zal gaan met een verdiepte spanning tussen conservatieve en meer vooruitstrevende krachten binnen die organisaties. Onder conservatief versta ik in dit verband het streven om de structuur der maatschappij in beginsel over te laten aan

de krachten dier maatschappij zelf, terwijl ik onder vooruitstrevend versta de politiek, die de structuur der maatschappij onjuist acht zonder vergaande medezeggenschap, medeverantwoordelijkheid van de georganiseerde arbeid, óók in bezitsverhoudingen, en dus in de lijn van Kuyper van 1891 'architectonische kritiek' in politieke daad omzet. Een deel van deze vooruitstrevende vleugel der protestants-christelijken héeft reeds de kant van de PvdA gekozen; een behoorlijk groot deel door op haar lijst te stemmen, een kleiner deel door toe te treden als lid. Maar er zal ook binnen ARP en CHU een meer radicale vleugel blijven, zeker wanneer het te laat ingezette vernieuwingsproces (in de ARP de vervanging van Schouten door Zijlstra) daar voortgaat: de gehechtheid aan traditie, de trouw aan de leidersfiguren uit de emancipatieperiode, de verbondenheid met het erfdeel der vaderen is met name in a.r. kring minstens zo sterk als in de oude socialistische kringen. Ik herinner aan een typerende uiting op een Kerkedag van de Hervormde Kerk in Kampen gehouden, waar ook de doorbraak aan de orde was, en iemand van de derde generatie diepbewogen vroeg: maar hebben onze grootvaders en vaders, die grote offers hebben gebracht voor de christelijke organisaties, dan verkeerd gekozen? Aan zo'n uiting wordt duidelijk, welk een sterke binding – geboren uit leed en strijd en geloof! – dit confessionele organisatiewezen bijeenhoudt, en tevens wat een kracht er nodig is voor personen, om de band te breken. Ziet men de dingen in wat groter verband, en vergelijkt men b.v. de calvinistische met de lutherse landen, dan moet men erkennen, dat het calvinisme een uiterst waardevolle bijdrage heeft geleverd tot politiek en sociaal denken, óók van de gewone man, van Kuypers 'kleine luyden', een bijdrage, die niet zonder meer verloren mag gaan, maar in nieuwe verhoudingen opnieuw vruchtbaar moet worden gemaakt.

Er zal wel verschil blijven, vermoedelijk zal het sterker worden, tussen de antirevolutionaire (gereformeerde) en christelijk-historische (hervormde) groep. De eerste was steeds scherper bewust, hechter georganiseerd, militanter in de strijd; de laatste begeleidt het maatschappelijk leven meer met een vrome aanvaarding dan dat zij bewust en principieel leidt en ordenend vooruitziet. Wellicht zijn wij socialisten te oppervlakkig in onze verwachting, dat dús de CHU het snelst zal afbrokkelen; het zou ook zo kunnen zijn, dat een vroomheidstype, dat de dingen zich laat ontwikkelen zonder in te grijpen, wetend dat Gods woord toch het laatste is, het langst een eigen organisatie (mits die niet te veel bindt), in stand houdt.

Wij hebben niet alleen naar de confessionele organisaties te kijken, en af te wachten wat de verdere ontwikkeling ons aan winst in de schoot werpt, maar ook de vraag te overwegen, of de PvdA als overwinnende partij de tekenen der tijden verstaat, en daarnaar handelt. Als mijn kijk op het doorbraakverschijnsel juist is, hebben wij dus te maken met een tweezijdigheid: aan de ene kant een voortgaande afbrokkeling van de protestants-christelijke partijen met in deze partijen een verheviging van de spanning tussen conservatieve en vooruitstrevende vleugel, aan de andere kant een verzwakking van de bijdrage van het calvinisme aan het sociale en politieke denken van heel ons volk. Het eerste verschijnsel kunnen wij zonder reserve hartelijk toejuichen en graag bevorderen; het tweede stelt met name een partij van het moderne socialisme, die bewust aanvaardt dat zij uit verschillende geestelijke bronnen wordt gevoed, voor bepaalde vragen, óók van beleid. Er moet ons nl. veel

aan gelegen zijn, de geestelijke krachten van het calvinisme, samengevat in de opdracht het leven op deze aarde dienstbaar te maken aan de ere Gods, in dit uur der geschiedenis te doen samenstromen met de wil tot structuurverandering der maatschappij in socialistische richting.

Daarbij hebben wij scherp te zien, dat *hetzelfde krachtencomplex, dat doorbraak stuwt, de culturele en geestelijke kanten van de politiek steeds meer naar voren zal brengen.* Het is hier en nu niet de plaats en de tijd, om daar breed op in te gaan, ik volsta met een aanduiding. De ontwikkeling van wetenschap en techniek zal ertoe leiden, dat de menselijke arbeidstijd wordt ingekort; een 40-urige en vijfdaagse werkweek zijn nabije mogelijkheden. Dat betekent o.a.: uitbreiding van het ploegenstelsel, eenvoudig om de economische reden, dat kapitaal-intensieve machines kunnen en moeten doordraaien; het betekent ook een uitbreiding van de vrije tijd voor de massa, en de noodzaak, om deze vrije tijd zinvol te besteden, zowel voor ontspanning als voor het deelnemen aan de cultuur. Voor het politieke leven gaat dus (om even departementaal te denken) het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, vorming buiten schoolverband, enz. steeds meer betekenen (en wordt het hoog tijd, dat een socialist aan het hoofd van dit departement komt). *Aan deze problematiek moet de PvdA bewijzen, dat zij de doorbraak ernstig neemt,* d.w.z. dat zij zich niet laat verblinden door verkiezingsoverwinningen, hoe belangrijk die ook mogen zijn; dat zij het krachtencomplex achter de doorbraak verstaat als appel. Het appel nl. om ook de geestelijke krachten in protestantisme en katholicisme vruchtbaar te doen zijn voor de geestelijke groei van de mens in een socialistische ordening.

Om dit te concretiseren kijk ik naar twee kanten. Eerst naar de werkgemeenschappen. De PCWG met name heeft voor de komende jaren meer te doen dan het overigens nuttige en belangrijke werk van populaire geschriften uit te geven en propagandavergaderingen te houden; haar betekenis zal, naarmate het proces van de doorbraak voortgaat, gemeten worden aan de positieve bijdrage van protestantse zijde aan de vraagstukken van het menselijk leven ter ere Gods in het moderne technische tijdvak. Aan deze vraagstukken moeten de beste koppen worden gezet, moet het calvinistische ethos dienstbaar worden gemaakt, ver boven partijbelang uit, en juist zo de partij op de beste wijze dienend.

Naar de partij als geheel mag ook worden gekeken. Met grote dankbaarheid mag worden geconstateerd, dat met name de Wiardi Beckmanstichting geregeld doet wat gedaan moet worden: de verschillende groepen en personen laten samenwerken aan concrete problemen. 'De weg naar Vrijheid' en talrijke rapporten liggen er als bewijs. *Bundeling tot samenwerking* blijft het parool — maar de activiteit mag rustig en in vertrouwen worden uitgebreid tot meer dan direct actuele problemen. Het laat zich natuurlijk niet met analyse van verkiezingscijfers bewijzen, maar is toch wel waar: naarmate duidelijk wordt, dat in de door onze partij voorgestelde oplossingen de positieve bijdragen der werkgemeenschappen levend aanwezig zijn, wint de doorbraak aan vertrouwen.

Wij zijn op de goede weg. Maar: naarmate wij groeien, worden de problemen moeilijker, ook die van politiek en cultuur. Aan de feller wordende tegenstand en de zwaardere problematiek groeie onze kracht in omvang en diepte.

J. G. TANS

DE KATHOLIEKEN EN DE VERKIEZINGEN

Toen de KVP bij de Kamerverkiezingen van '52 een gevoelige nederlaag leed, werd dit resultaat in belangrijke mate geweten aan de gebrekkige organisatie van het eigen apparaat, de dilettantische wijze waarop de verkiezingsactie was gevoerd en het gemis aan bezieling in alle gelederen. Wilde men bereiken dat men de slag weer te boven kwam, dan moest alles worden gedaan aan interne reorganisatie en sanering, zo meende men. En men heeft dit werk dan ook ter hand genomen met voortvarendheid en met succes.

Met succes. Dat wil zeggen, dat de KVP erin is geslaagd nu in 1956 een formidabele verkiezingsactie te ontwerpen en ook uit te voeren, zij het dat op de wijze waarop dit vaak is gebeurd, zeer ernstige kritiek valt uit te oefenen. Men raadplege slechts de dorre cijfers, door de KVP-propagandaleider, de heer S. B. Gras, zelf verstrekt. Dan blijkt daaruit, dat 40.000 propagandisten 1½ tot 2 miljoen Nederlanders bewerkten, dat er 750.000 affiches, 2.000.000 modelstembiljetten en 300.000 verkiezings-Opmarsen verspreid werden, alsmede 300.000 manifesten, 150.000 jeugdfolders, 150.000 ouden-van-dagenfolders, 50.000 werkprogramma's, en verder nog 1 miljoen en 1½ miljoen folders voor speciaal lokaal of regionaal gebruik. Op 12 plaatsen werd vuurwerk ontstoken. Er werd met een helikopter gewerkt. En in 6 plaatsen werden grote demonstratieve vergaderingen gehouden, waarvan die in Maastricht het hoogtepunt moest vormen. 'Gezien de indrukwekkende hoeveelheden inspanning, die de KVP-propaganda zich getroost in woord en op papier, en gezien het enthousiasme van de tienduizenden propagandisten,' zo las ik op 2 juni in De Maasbode, was de heer Gras ervan overtuigd, dat de KVP haar nederlaag van '52 nú in een overwinning zou doen verkeren. En die overtuiging leek te leven in heel de politiek-katholieke wereld. Zij werd althans talloze malen met grote stelligheid geschreven en uitgesproken.

Maar in dit opzicht is het succes uitgebleven. De overwinning is niet gekomen, alle innerlijke herleving en alle inspanningen ten spijt. Het herstel is niet bereikt, ook al kwam de KVP op 33 zetels. En *om het herstel,* daar ging het om. Om het herstel van het verlies, dat in '52 werd geïncasseerd. Daarop is heel het streven gericht geweest, van meet af aan, onmiddellijk nadat men zich had gerealiseerd wat er in '52 eigenlijk was gebeurd. In de lichte winst die de KVP bij de raadsverkiezingen van '53 en de Statenverkiezingen van '54 boekte, werd een bemoedigend teken gezien, dat het gestelde oogmerk in '56 inderdaad een feit zou kunnen worden.

Zeker als men zich waande van zijn zaak, heeft men de kiezers zelf voorgerekend wat voor de verwezenlijking van het herstel der KVP werd vereist. Daarbij gaat men uit van de vóóroorlogse situatie, hetgeen inhoudt dat 90 % van de katholieken toen 'katholiek' stemde. De KVP heeft zich in de eerste na-oorlogse verkiezingen vrijwel op diezelfde 90 % van de katholieke stemkracht weten te handhaven, tot in '52 aan de ene zijde Welter en aan de andere zijde de PvdA haar op 80 % daarvan terugdrongen. 'In 1954 werd dit reeds goeddeels hersteld,' schreef het Limb. Dagblad op 16 mei: 'De KVP haalde toen met 31,5 % der uitgebrachte stemmen 86,9 % van de katholieke stemkracht. Voor een volledig herstel had zij 32 % der stemmen moeten behalen. Aangezien in 1954 de KNP van Welter echter ruim 1 % behaalde, is het zeker niet overdreven, de KVP thans tot een volledig herstel van haar aanhang in staat te achten. Zij zal dan opnieuw niet meer dan 10 % der katholieke kiezers moeten missen. De aangroei van het percentage katholieke stemgerechtigden houdt echter tevens in, dat de KVP een aanzienlijke winstkans heeft bij de komende verkiezingen. In feite is het zo, dat de KVP, ook al zou zij slechts in stemkracht gelijk blijven aan 1954 – dus geen winst behalen onder de vroegere Welterianen, die immers tot een fusie met de KVP zijn overgegaan – op 13 juni aanstaande reeds 32,2 % van de uitgebrachte stemmen moet kunnen behalen. Maar dat betekent, dat zij in een Tweede Kamer van 100 zetels er in ieder geval 34 zou gaan bezetten; en dat zij na de uitbreiding van de Kamer de vijftig niet alleen vlot haalt, maar er bijna zeker één extra restzetel bij zou krijgen. Er is echter alle reden om aan te nemen, dat de katholieken van Nederland hun partij dit jaar eenzelfde vertrouwen zullen geven als in het 'normale' verkiezingsjaar 1948. Dan mag de KVP rekenen op 32,75 % der stemmen, waarmee een zeteltal van 51 in de uitgebreide Kamer een zekerheid zou worden, en de restzetel-verdeling haar zelfs op 52 brengen kan.' Aldus de voorspelling en berekening van het Limb. Dagblad.

Welnu, de KVP kreeg geen 52, geen 51 en zelfs geen 50 zetels. Zij kreeg er 49. En zij kreeg geen 32,75 % der stemmen, geen 32,2 en ook geen 32 %. Zij kreeg er 31,69. Dat is nauwelijks iets meer te noemen dan in 1954. Het is zelfs beduidend minder dan wat KVP en KNP toen te zamen haalden. Want dat bedroeg 32,56 %. En dat kan allemaal maar tot één conclusie leiden: het herstel van de KVP is mislukt. Ondanks het overkomen van Welter heeft zij ook nu het vóóroorlogse peil van de katholieke stemkracht niet meer weten te bereiken. Integendeel. Zij werd nu mét Welter ongeveer teruggeworpen op hun gezamenlijke positie van '52. In schijn boekte de KVP winst bij deze verkiezingen. In feite toont een nadere analyse van de cijfers aan, dat het een Pyrrhus-overwinning was.

Wie de katholieke bladen na de verkiezingsdag las, hoefde niet over veel kritisch vermogen te beschikken om te zien, dat er achter de grote bedrieglijke koppen inderdaad zo het een en ander te verbergen viel. Om de bewering te kunnen waar maken dat de KVP zich had gehandhaafd, werden bij de vergelijkende cijfers de vroegere percentages van Welter maar zonder meer weggelaten! Zo kon De Nieuwe Limburger b.v. met veel ophef aankondigen dat Maastricht zich kordaat hield. Want de KVP kreeg 63,1 % tegenover 53,3 in '52 en 62,9 in '54. Dat ziet er op het eerste gezicht inderdaad nogal aardig uit. Maar dat wordt wel wat anders, als men ook de stemmen van Welter in de vergelijking betrekt. Dan komt men voor '52 nl. op een

gezamenlijk percentage van 64,29. En als men er dan nog de cijfers van de PvdA naast zet, dan krijgt die kordaatheid helemaal een bijsmaakje. Die luiden nl.. in percenten: '52 – 28,02, '54 – 30,06, '56 – 31,77.

Bovendien bleek de KVP-pers plotseling vergeten te zijn, dat het er in deze verkiezingsstrijd niet om te doen was, dat de KVP zich zou *handhaven*, maar dat het erom ging het vroegere *verlies goed te maken*. Doch dat was nu maar wijselijk weggemoffeld in wat men tussen de regels door lezen kan. Zo stond er b.v. in De Tijd, dat de KVP de doorbraakpogingen toch wel aardig doorstaan had . . . vergeleken althans met de protestants-christelijke partijen. Waarop dan heel voorzichtig nog volgde, dat vergeleken met de PvdA de stabiliteit van de KVP nauwelijks een actiefpost genoemd kon worden. Waarmee de redactie alles bij elkaar toch eigenlijk bedoelde te zeggen, dat het resultaat niet om over te juichen was. Toch was De Tijd niet ontevreden, want verderop in het stuk stond, dat . . . het erger had kunnen zijn!

Terecht mocht het weekblad Limburg dan ook schrijven – het onderscheidt zich wel eens vaker door een zekere rondborstigheid –: 'De uitgesproken KVP-leden hebben zich onmiddellijk na de stembusuitslag – en ook een dag later nog – in duizend bochten gewrongen om de spijt te verbloemen van de versnoepte dubbeltjes, maar we wachten nog steeds op de stem, die in de eigen KVP-kolommen zich duidelijk afvraagt, waar nu wel precies het geringe succes aan te wijten is geweest.'

Hiermee komen wij vanuit de sfeer van de taxatie van de uitslag in die van de verklaring ervan.

Het is nodig daarvoor de gegevens eerst wat gedetailleerder te bekijken. Dan moet men constateren, dat er duidelijk verschil is tussen Brabant en Limburg enerzijds en de rest van het land anderzijds. Vergeleken met 1948 – en dan nemen wij KVP en KNP weer samen – is er uit de cijfers voor '56 t.a.v. de KVP maar een heel zwak stemmenverloop waar te nemen buiten Brabant en Limburg. Niettemin is de KVP daar toch in 6 provincies achteruitgegaan en slechts in 3 vooruit. Ziehier de verschillen: Groningen –0,1, Friesland –0,16, Gelderland –0,4, Utrecht –0,66, Noord-Holland –0,9, Zuid-Holland –1,00, Drente +0,5, Overijsel +0,3, Zeeland +0,3.

In Brabant en Limburg is de teruggang van de KVP echter veel aanzienlijker. Die bedraagt voor Brabant nl. 4,2 % en voor Limburg 5,9 %. Daarbij moet nog worden opgemerkt, dat dit resultaat in Brabant reeds in '52 werd verkregen en dat dit verlies nu dus werd gestabiliseerd, terwijl Limburg aan het verlies van '52 nu nog 2,8 % toevoegde. Het is dus zonder meer duidelijk, dat nú de grote klap voor de KVP in Limburg viel, nadat die van '52 harder in Brabant was aangekomen. Men zie daarvoor ook naar het stemmental van de PvdA. Dat was in '48 in Brabant 10,5 %. Het sprong er in '52 naar 15,3 % en liep in '56 nog verder op tot 16,4 %. Maar in Limburg, waar het in '48 een percentage bedroeg van 8,5, steeg het in '52 tot 12,8 en nu tot 17,5.

Wanneer men nu weet, dat het politieke leven ook op het Limburgse platteland een vrij stabiel karakter vertoont, dan kan het niet anders of in de grotere plaatsen moeten verschuivingen hebben plaatsgehad van zeer aanzienlijke omvang. Onderstaand lijstje, waarin de meest sprekende percentages van de PvdA naast elkaar zijn gezet voor de jaren '48, '52 en '56, laat daaraan inderdaad niet de geringste twijfel.

	1948	1952	1956	verlies CPN
Maastricht	21,00	28,02	31,77	1,4
Sittard	11,00	15,88	23,45	2,1
Heerlen	13,8	19,2	26,28	5,4
Roermond	8,6	17,8	24,67	1,1
Hoensbroek	14,3	21,2	31,27	6,8
Kerkrade	9,6	15,28	27,57	6,6
Schaesberg	9,7	17,6	27,86	5,8
Eygelshoven	8,8	16,00	27,39	5,7
Ubach over Worms	8,7	16,4	30,02	8,0
Nieuwenhagen	8,4	14,5	31,91	8,5

Voor een zuivere beoordeling van het verschuivingsbeeld hebben wij tevens het verlies aangegeven, dat de CPN sedert '48 in deze plaatsen leed. Trekt men dit verlies van de PvdA-winst af, dan geeft de rest nagenoeg aan wat de KVP aan de PvdA moest afstaan. En dat is, naar men zal zien, bepaald niet gering. Dat cijfer bedraagt voor de hele provincie trouwens nog 6,3.

Niettemin mag er voor de katholieke pers toch nog maar altijd niet van doorbraak naar het katholieke kamp gesproken worden. 'Doorbraak is een groot woord voor het stemmenverlies in het zuiden,' schrijft De Tijd op 14 juni, 'maar een slijtageproces, dat afbrokkeling van de dijken veroorzaakt, is er toch wel. Men zal tegenover dit verschijnsel niet te veel zelfvertrouwen mogen plaatsen.' En De Nieuwe Limburger vond óók dat er nog niet van doorbraak kon gesproken worden, maar toch wel van inbraak!

Wij zullen dit soort pogingen tot verdoezeling van de realiteit maar laten voor wat zij zijn. Belangrijk is in elk geval dat men door de gebeurtenissen van 13 juni tot de erkenning is gebracht, dat het zelfvertrouwen dat vóór de verkiezingen in de KVP-wereld aan de dag werd gelegd, volkomen misplaatst is gebleken. Belangrijker nog, dat men eindelijk gedwongen wordt toe te geven, dat er iets gaande is onder het katholieke volksdeel. Het weekblad Limburg formuleerde dit zo: 'Als een derde van de stad Maastricht, nu, bij de Kamerverkiezingen, waarbij de KVP-propaganda wellicht het vijfdubbele heeft gekost van de PvdA-propaganda, op de PvdA stemt, dan moet men niet naar camouflage zoeken en zeggen, dat de PvdA sinds de Russische omzwaai toevluchtsoord voor de communisten is geworden, men moet durven constateren, dat er, door welke invloed dan ook, zich iets aan het voltrekken is ten gunste van de PvdA, en dat dit kennelijk vele katholieken aantrekt.'

Daarover beginnen wij het dus geleidelijk al een beetje eens te worden, al durft men het kind voorlopig dan nog niet bij zijn eigenlijke naam te noemen. Maar ook dát komt nog wel. Intussen zou men die politieke beweging in de katholieke wereld beslist niet op haar juiste waarde schatten, als men haar alleen zag tegen de achtergrond van de inspanningen die de KVP zich getroostte in de jongste verkiezingsstrijd. Het is zonder meer duidelijk, dat men daarbij in de allereerste plaats moet denken aan het feit, dat in 1954 in het mandement der katholieke bisschoppen uitdrukkelijk werd aangespoord tot het bevorderen der eenheid, ook in het politieke vlak, en dat daarin de PvdA bovendien werd ingedeeld bij de onchristelijke stro-

mingen en weliswaar niet verboden, maar dan toch sterk ontraden werd. Wie de verhoudingen in de katholieke gemeenschap kent, beseft aanstonds dat deze stellingname van het episcopaat op zich zelf reeds van diep ingrijpende betekenis is. Maar wie nauwlettend gevolgd heeft wat zich in de verkiezingsstrijd heeft afgespeeld, moet tot de bevinding komen dat de geesten die in het mandement tegen de PvdA werden opgeroepen, in de campagne van de KVP nog eens extra op de mensen zijn losgelaten, zodat de katholieke kiezer onder een geestelijke druk werd gezet, zoals voordien nooit werd vertoond.

Het lust ons niet nog eens te gaan wroeten in al dat gemodder. Ik schaam mij trouwens als katholiek om op deze plaats aan te halen wat in propagandageschriften, plaatselijke bladen en zelfs in kerkelijke organen allemaal aan vuil is uitgestort over de PvdA en haar leidende figuren. Dat is waarlijk bar en boos geweest. Het is voor onze bedoelingen ook voldoende alleen te wijzen op het algemene motief, dat de hele KVP-campagne in het zuiden kenmerkte en dat hierop neerkwam: de PvdA is een gevaar voor de godsdienst, de PvdA is de politieke beweging van het humanisme, de PvdA hoort daarom uit het zuiden weg te blijven, haar optreden werkt provocerend op de katholieke bevolking. Let wel. Dat was niet de teneur van de voorstelling van zaken, zoals zij gegeven werd door lokale goden en godjes. Het is de partijleiding zelf geweest, die het heel bewust in deze richting heeft gezocht. Partijvoorzitter Van Doorn heeft de strijd in het zuiden ingezet met in Heerlen te verklaren dat 'dit de tweesprong is, welke bepaalt of Nederland in socialistische dan wel in christelijke richting zal gaan.' Dit thema heeft daarna iedere rede van deze spreker beheerst. Het kwam in alle lectuur steeds weer terug. O-56 heeft van de kant van de KVP heel de verkiezingsstrijd volkomen gesanctioneerd beheerst. Het werd kennelijk niet voor niets nooit officieel herroepen!

Wanneer men zich deze situatie goed realiseert en wanneer men zich inleeft in de sfeer en het klimaat, die men het zuidelijke leven stelselmatig heeft opgelegd, dan kan men daarin de voornaamste verklaringsgrond vinden voor de hooggestemde verwachtingen van de KVP met betrekking tot de uitslag op 13 juni en voor de overtuiging dat het herstel van '54 op die dag volledig zijn beslag zou krijgen. Maar dan beseft men tevens, welk een enorme indruk het in de KVP moet hebben gemaakt, dat die verwachtingen niet zijn verwezenlijkt, en welk een diepe verslagenheid daar moet heersen, nu gebleken is dat een groot deel van de zuidelijke kiezers niet onder het juk is doorgegaan, doch een andere weg ging, ondanks alles. Die stemming kan niet welsprekender worden geïllustreerd dan door het zwijgen van iemand als Gielen. Hij heeft tot op het moment waarop wij dit schrijven, acht dagen na de verkiezingen, over de Limburgse resultaten nog met geen woord gerept, hoewel er toch reeds twee commentaren uit zijn pen vloeiden! Maar allerwegen heerst dan ook het gevoel, dat met de verkiezingen van '56 een beslissende slag werd geleverd in de strijd om de vernieuwing van het partijwezen in ons land. De doorbraak die, hoewel reeds langs mislukt en dood verklaard, nu in '56 dan toch definitief zou worden uitgeschakeld, heeft zich levenskrachtiger betoond dan ooit tevoren en heeft ook in katholieke richting nimmer zulke resultaten geboekt als nu. In de gegeven omstandigheden kan dit geen andere gevolgen hebben dan dat daardoor het hek van de dam is gestoten. Zo werd het ook door het KVP-Kamerlid Peters

geschetst, toen hij op een verkiezingsvergadering te Echt in Limburg uiteenzette wat er bij deze stembus op het spel stond. 'We zijn in een strijd gewikkeld op leven en dood, zonder overdrijving,' zei de heer Peters volgens het verslag in de Maas- en Roerbode van 22 mei. 'Als de toestand van 1952 gehandhaafd wordt of verder gaat, dan zijn we aangeland op een hellend vlak naar beneden, waar we niet meer omhoog kunnen klauteren.' Of in ónze woorden gezegd: dan is ook onder de katholieken de doorbraak niet meer tegen te houden. En die toestand van '52 *is* in het zuiden deels gehandhaafd, deels verder gegaan . . .

Wil men de gevolgen peilen die de te verwachten ontwikkeling veroorzaken kan voor het godsdienstig en kerkelijk leven, dan zouden wij daarbij allereerst willen onderstrepen wat De Nieuwe Eeuw op 16 juni schreef over de vele tienduizenden Nederlanders, die voorheen hun stem aan de protestants-christelijke partijen toevertrouwden, maar die zich nu schaarden onder de vaan van dr. Drees. 'Zij hebben daarbij,' zo meent het blad, 'minder het vonnis geveld over hun eigen christelijke beginsel, als wel over de politiek die in naam van dat beginsel door hun vroegere partijen gevoerd werd, en die men blijkbaar van een al te behoudend karakter oordeelde.' Daarmee neemt De Nieuwe Eeuw voorzichtig maar duidelijk genoeg stelling tegen het bestempelen van de PvdA als een onchristelijke stroming, zoals dat van protestants-christelijke zijde voorheen reeds op hoog niveau was gebeurd in het Herderlijk Schrijven van de Synode der Ned. Herv. Kerk. Daarin toch werd erop gewezen, dat nog 'niemand heeft kunnen duidelijk maken, dat de zakelijke verschillen, die de huidige democratische partijen in ons land gescheiden houden, samenvallen met de scheiding tussen hen, die aan het gebod Gods gehoorzamen en hen, die eraan ongehoorzaam zijn.' De monopolisering van het christelijk beginsel door welke partij dan ook wijst de Synode daarom op scherpe wijze van de hand. 'Zou een partij,' zo zegt zij, 'in dit tijdsgewricht in Nederland de keuze te haren gunste willen voorstellen als in uitsluitende zin de keuze voor God en Christus, dan zou deze voorstelling door de Kerk moeten worden gebrandmerkt als een ijdel gebruik van des Heren Naam in de zin van het derde gebod.'

Maar voor dat ijdel gebruik van 's Heren Naam is de KVP tegenover de katholieke kiezers in de afgelopen weken niet teruggeschrokken. En als de eerste tekenen na het optrekken van de kruitdamp niet bedriegen, dan moet men vrezen dat de verblinding zó groot is, dat er voorlopig weinig kans bestaat op beterschap. Want 'nu de kruitdamp optrekt,' zo kon men op 20 juni in het Limb. Dagblad lezen, 'melden zich weer de meer bezonnen gedachten. Het blijkt nu, dat wij in de naaste toekomst rekening moeten houden met een rivaliteit, welke zich heeft vastgezet in twee grote stromingen, namelijk in 't humanisme van de PvdA en in het christendom van de KVP' . . .

Er hebben zich overigens nog meer van die 'bezonnen' gedachten weer gemeld! Want evenals in '52 wordt de oorzaak van het geleden echec weer gezocht in materialisme en onkerkelijkheid.

Nu hadden wij, eerlijk gezegd, na deze verkiezingsactie niet meer verwacht dat de katholieken, die op de PvdA hebben gestemd, van de KVP opnieuw het grievende verwijt te horen zouden krijgen dat zij materialisten waren, lieden dus die alleen op aards gewin en aardse geneugten verzot zouden zijn. Want het is toch beslist niet

de PvdA geweest, die met chocola en sigaren als overtuigingsmiddelen heeft gewerkt of die koffie en gebak heeft gebruikt als politieke argumenten. Vergissen wij ons niet, dan moet dat de KVP zijn geweest! Dezelfde KVP, waarvan men nu ook niet bepaald zeggen kan, dat zij in deze actie een erg spiritueel program op tafel heeft gelegd, of dat haar geschriften door een zodanige geest hebben uitgeblonken. Wij kunnen dan ook moeilijk aannemen, dat er iemand is die een dergelijk verwijt ernstiger zal nemen dan in de afgelopen jaren. Waarmee wij alleen maar willen zeggen, dat duidelijk is gebleken hoe dit kwaad zich zelf wel straft. En zolang de KVP en alléén maar de KVP daar nog de dupe van is, kunnen wij om het maken van zulke blunders beslist niet rouwig zijn.

Maar dat ligt bij het tweede punt wel anders. Daar immers komen de brokken die men maakt, niet alleen neer op het eigen hoofd, maar ook op dat van de kerk. Daarom moet men er telkens weer van staan te kijken, hoe het mogelijk is dat men op dit punt met vlot gemak beweringen doet, waarvoor men ternauwernood enige bewijsgrond aanvoeren kan. Natuurlijk ligt het voor de hand, dat, áls de onkerkelijkheid toeneemt, daarvan in de politieke sfeer niet-confessionele partijen voordeel zullen hebben. Bij de 19de-eeuwse partij-politieke constellatie was het helaas zo, dat men deze redenering ook om kon draaien. Winst voor de niet-confessionele partijen was een graadmeter voor de stand van de onkerkelijkheid, omdat tóén met name een keuze voor het socialisme automatisch een breuk betekende met de kerk.

In de veranderde verhoudingen van onze tijd zijn de zaken evenwel wezenlijk anders komen te liggen. De stichting van de PvdA heeft een verzoening tot stand gebracht tussen christendom en socialisme. En dat is een realiteit in ons land, die met geen drogredenen meer valt weg te praten, doch die daarentegen steeds sterker zal dóórdringen in het bewustzijn van ons volk. En het is naar mijn stellige overtuiging juist in laatste instantie aan dit groeiende bewustzijn te danken, dat de PvdA nu twee opeenvolgende keren zulke eclatante successen heeft geboekt, juist ook onder het protestantse en het katholieke volksdeel. De politiek die de PvdA nu tien jaren lang heeft gevoerd, heeft menigeen tot het inzicht gebracht, dat kiezen vóór het socialisme van de PvdA geen verzaking meer betekent van eigen diepere beginselen en geen breuk meer behoeft in te houden met de kerk.

Men zij daarom voorzichtig met de winst van de PvdA in Limburg al te veel op rekening te willen schuiven van een propagandamethode, die bij velen weerzin heeft gewekt, of van ondoordacht en ondemocratisch optreden, dat velen in het harnas heeft gejaagd. Als dat heeft meegespeeld, dan heeft dat eerder *elders* in het land zijn uitwerking gehad op andere volksgroepen dan in het zuiden, waar men in dit opzicht immers ook veel meer gewend is. Ging het louter om emotionele reacties, dan had de KVP daar altijd aan het kortste eind moeten trekken! Maar dat heeft zij niet gedaan, omdat het protest-element slechts een bijzakelijk element is. Het hoofdelement in de verklaring van de recente ontwikkeling moet dan ook veel meer in de kern dan in de periferie worden gezocht van het leven van het volk. Het is geen protest, maar een afwijzing. Een bewuste afwijzing van de confessionele politiek, die door de fusie van KVP en KNP de weg is opgegaan van restauratie en toenemend conservatisme. Een bewuste afwijzing, waartoe een groeiend aantal katholieken zich door de doorbraak in staat en gerechtigd, ja zelfs ook verplicht heeft gevoeld.

Het feit dat een vrije politieke keuze de verbondenheid met de kerk niet meer hoeft te verstoren, is van ontzaglijke waarde in de precaire religieuze situatie van vandaag. Het staat vast, dat deze situatie aanleiding geeft tot grote zorg. Maar het staat evenzeer vast, dat men van de voortgezette binding van de kerk aan een bepaalde politieke partij geen godsdienstige herleving verwachten kan en zelfs geen godsdienstig behoud, maar dat men daarentegen juist daardoor wél het gevaar vergroot voor de groei van de onkerkelijkheid.

Het krampachtig eenheidsstreven en de onredelijke bestrijding van de doorbraak met valse argumenten en uit de lucht gegrepen beweringen werkt daarom niet alleen belemmerend voor de groei naar meer ideële en normale politieke verhoudingen in ons land, die beantwoorden aan de eisen van onze eigen tijd, – met alle gevaren aan zo'n tegenkracht verbonden. De hiermee samenhangende hardnekkige vereenzelviging van kerk en partij biedt echter ook in geestelijk opzicht geen waarneembaar perspectief. Deze overtuiging, die door de katholieke socialisten verdedigd is vanaf het moment dat de belemmeringen voor de groei naar een nieuwe situatie door de oorlogsomstandigheden werden opgeruimd, lijkt mij door de jongste verkiezingen duidelijk in het gelijk te zijn gesteld. Wanneer men die les niet verstaat, zal 1960 voor de confessionele groeperingen op dezelfde teleurstellingen uitlopen als die van '52 en '56. Maar de schade zal intussen moeilijk vallen te becijferen of te meten.

J. M. DEN UYL

HET PERSPECTIEF DER CIJFERS

De tweede aardverschuiving

De verkiezingsuitslag van 13 juni 1956 nodigt uit tot een nadere ontleding, zowel om het verrassende karakter van de uitslag als om de verschillende interpretaties, die eraan worden gegeven. Het is wel goed om nog eens vast te leggen hoezeer deze uitslag een verrassing is geweest, vooral nu sinds de 13e juni zich weer lieden hebben gepresenteerd, die het allemaal nogal vanzelfsprekend vinden – achteraf te bezien.

Het dagblad 'De Friese Koerier' heeft vóór de verkiezingen aan een groot aantal Kamerleden gevraagd een taxatie te geven van de te verwachten zetelverdeling. Uit de na de verkiezingen gepubliceerde schattingen bleek, dat niemand van de profeterende volksvertegenwoordigers de PvdA meer dan 32 zetels had toegedacht en evenmin de AR minder dan 11 zetels. Er waren wel verschillenden, die voor de KVP 33 of zelfs 34 zetels hadden voorzien en dat illustreert tegelijk waar de eigenlijke verrassing van deze uitslag in schuilt: de sterke teruggang van de prot.-chr. partijen en de grote winst van de PvdA.

	stemmen			percentages			zetels		
Partijen	1948	1952	1956	1948	1952	1956	1948	1952	1956
KVP	1.531.154	1.529.508	1.815.363	31,0	28,7	31,69	32	30	33
PvdA	1.263.058	1.545.867	1.872.131	25,6	29,0	32,69	27	30	34
AR	651.612	603.329	567.556	13,3	11,3	9,91	13	12	10
CHU	453.226	476.195	482.886	9,2	8,9	8,43	9	9	8
VVD	391.925	471.040	502.377	8,0	8,8	8,77	8	9	9
CPN	382.001	328.621	272.210	7,7	6,2	4,75	8	6	4
SGP	116.937	129.081	129.531	2,4	2,4	2,26	2	2	2
GPV	—	35.497	37.257	—	0,7	0,65	—	—	—
NU	—	—	28.968	—	—	0,51	—	—	—
NOU	—	—	19.518	—	—	0,34	—	—	—
KNP	62.376	144.520	—	1,3	2,7	—	1	2	—
Overige	80.670	72.087	—	1,6	1,3	—	—	—	—
Totaal	4.932.959	5.335.745	5.727.797	100	100	100	100	100	100

Interpretatie-verschillen naar aanleiding van deze verkiezingen doen zich nauwelijks voor waar het geldt de verschuivingen, die tussen de prot.-chr. partijen en de PvdA zijn opgetreden. Met name van AR-zijde is met prijzenswaardige openhartigheid

erkend, dat op het in 1952 geleden verlies een nieuw groot doorbraakverlies is gestapeld. Verschil van inzicht is wel aan de dag getreden met betrekking tot de vraag hoe het verloop van de stemmencijfers van de KVP moet worden geduid. Dat ligt ook voor de hand, omdat bij het bepalen van het beslag, dat de KVP als katholieke eenheidspartij op de katholieke kiezers heeft, moet worden rekening gehouden met de relatieve groei van het aantal katholieke kiezers in het kiezerskorps.

Sterke groei van het aantal geldige stemmen

Schept deze groei een complicatie voor de beoordeling van de uitslag waarover nog nader te spreken zal zijn, een andere complicatie treedt op als gevolg van de stijging van het percentage geldige stemmen in verhouding tot het totaal aantal kiesgerechtigden. Het blijkt dat dit percentage zich nog voortdurend in stijgende richting beweegt. Het record van 1952, 92,1 pct., werd op 13 juni aanzienlijk verbeterd. Het percentage is tot 93,4 pct. gestegen ondanks de beperking van de regeling voor het stemmen bij volmacht.

Dit zoveel hogere aantal geldige stemmen bemoeilijkt de beoordeling der uitslag, omdat de 70.000 kiezers die in 1952 thuisbleven of ongeldig stemden maar nu wel een geldige stem uitbrachten, moeilijk ten gunste van een bepaalde partij kunnen worden gerekend. In het algemeen kan een hoog percentage geldige stemmen worden beschouwd als werkend ten gunste van de niet-confessionele partijen en een laag percentage ten gunste van de confessionele partijen, die dan voordeel trekken uit de trouwe opkomst van de confessionele kiezers. Het is echter waarschijnlijk, dat ditmaal ook de KVP geprofiteerd heeft van de grote opkomst bij de stembus, omdat in 1952 de relatief geringe opkomst in het zuiden van het land duidde op een toegenomen onverschilligheid van de kiezers ten opzichte van de KVP.

Die onverschilligheid is nu in zoverre verdwenen, dat het percentage geldige stemmen in Limburg niet minder dan 3,3 pct. en in Brabant 2,2 pct. hoger lag dan in 1952, van welke stijging de KVP ongetwijfeld heeft geprofiteerd. Bij vergelijking van de positie van de KVP in 1952 en 1956 dient dus bedacht te worden, dat de KVP in Brabant en Limburg enkele percenten extra zal hebben gekregen als gevolg van de grotere opkomst van de kiezers, hetgeen de vooruitgang van het percentage van de PvdA in deze gewesten slechts des te opmerkelijker maakt.

Voor het overige blijft de sterke toeneming van de belangstelling van de kiezers voor de stembus, na een toch allerminst opwindende verkiezingsstrijd een opmerkelijk verschijnsel. Men kan er op z'n minst uit aflezen, dat het met de belangstelling van de jonge kiezers voor de politiek, althans voor het verkiezingsresultaat, waar zo vaak over geklaagd wordt, nogal meevalt. Het is immers bekend uit vele onderzoekingen, ook in ons eigen land, dat de hoogste aantallen niet-stemmers werden gevonden onder de jonge kiezers, met name bij diegenen, die voor het eerst aan de verkiezingen mogen deelnemen. De voortgaande stijging van het percentage geldige stemmen is alleen verklaarbaar indien het aantal niet-stemmers onder de jongeren afneemt. Niet alleen een opmerkelijk, doch ook een verheugend verschijnsel.

Omvang doorbraak naar prot. chr. kant

Ter berekening van de omvang van de doorbraak is hieronder een opstelling gegeven

van de percentages, behaald door groepen van verwante partijen bij achtereenvolgende verkiezingen tussen 1950 en 1956.

Groepen van partijen	1948 %	1950 %	1952 %	1954 %	1956 %
ARP	13,21	12,2	11,31	10,8	9,91
CHU	9,19	10,5	8,92	9,8	8,43
SGP	2,37	2,3	2,42	2,2	2,26
GPV	—	0,6	0,66	0,7	0,65
Prot.-Christ.	—	0,1	—	0,1	—
Totaal	24,77	25,7	23,31	23,6	21,25
KVP	31,04	31,6	28,67	31,5	31,69
KNP	1,26	0,7	2,71	1,0	—
Kath. Dem.	—	0,3	—	0,1	—
Totaal	32,30	32,6	31,38	32,6	31,69
PvdA	25,61	25,7	28,97	29,4	32,69
CPN	7,74	6,8	6,16	5,3	4,75
SU [1])	0,36	0,2	0,34	0,2	—
Totaal	33,71	32,7	35,47	34,9	37,44
VVD	7,94	8,5	8,83	8,8	8,77
R en V	—	—	0,35	—	—
NU (JCV)	0,45	—	0,19	—	0,51
NOU (MP)	0,83	0,5	0,47	0,1	0,34
Totaal	9,22	9,0	9,84	8,9	9,62
Totaal	100	100	100	100	100

[1]) SU = Socialistische Unie. In 1948 namen aan de verkiezingen deel de Revolutionair Communisten en de Partij voor Wereldregering, oude SDAP.

De winst van de Partij van de Arbeid en het verlies van de protestants-christelijke partijen is een verschijnsel dat zich in alle kieskringen en provincies heeft voorgedaan. De omvang van dit verlies komt in de gegeven staat duidelijk tot uitdrukking. Er blijkt uit, dat de gezamenlijk prot.-chr. partijen sedert de statenverkiezingen van 1950 4½ pct. van het kiezerskorps, of wel 17,5 pct. van hun aanhang aan de PvdA hebben verloren.

Men ontmoet nog wel eens de veronderstelling, dat een min of meer belangrijk deel van het verlies van de prot.-chr. partijen ten goede zou zijn gekomen van de VVD, welke partij op haar beurt dan weer stemmen zou hebben afgestaan aan de PvdA. Voor deze veronderstelling bieden de cijfers van de opeenvolgende verkiezingen weinig grond. Men kan aannemen, dat ten tijde dat het Indonesische vraagstuk een overheersende rol in onze politiek speelde, een zekere vlucht van liberale stemmen naar de AR is opgetreden in verband met de duidelijker oppositionele houding van de AR. Na de souvereiniteitsoverdracht kan daarop een zekere teruggang van de AR naar de VVD zijn gevolgd. De grote verliezen van prot.-chr. partijen liggen echter niet in de sfeer van de gemeenten of buurten waar men een voorkeur voor de oppositionele rol van de VVD zou kunnen verwachten. Deze verliezen zijn geleden in de gemeenten en buurten waar op grond van de sociale samenstelling van de be-

volking een keuze voor een progressief socialistisch beleid binnen het gezichtsveld van de prot.-chr. kiezers is gekomen.

Niettemin valt ook bij de uitslag van 13 juni een aantal gemeenten en wijken aan te wijzen, waar een relatief sterk verlies van de AR correspondeert met een relatief sterke winst van de VVD. Men denke hierbij aan forensengemeenten in het Gooi en Kennemerland en de gouden randen van de grote steden. Kwantitatief is deze overgang echter van geringe betekenis; het zal waarschijnlijk om een orde van grootte van 10.000 à 15.000 stemmen gaan. Bij de berekening van de omvang van de doorbraak naar prot.-christ. zijde moet dit aantal stemmen dus in mindering worden gebracht. Er treedt een verlies van VVD -stemmen aan de PvdA voor in de plaats.

Een factor, die n.a.v. de uitslag in 1952 van AR-zijde wel in geding is gebracht, betreft het grote aandeel van de gereformeerde gezindte in de emigratie en het daaruit voortvloeiende verlies voor de AR. Deze factor speelt inderdaad een zekere rol, maar uitvoeriger becijferingen dan we hier kunen weergeven, leiden tot de conclusie dat het eventuele stemmenverlies dat hiervan voor de AR het gevolg kan zijn geweest, toch niet meer bedraagt dan 5000 à 10.000 stemmen voor de naoorlogse periode.

De prot.-christ. zijn op 13 juni ongeveer 260.000 stemmen tekort gekomen aan hun percentage van 1950. Trekt men er op grond van bovenstaande factoren 20.000 stemmen af, dan wordt de pijn voor de AR en CH weinig minder.

De doorbraak naar de katholieke zijde

De KVP is 0,3 % uitgekomen boven het percentage, dat KVP en KNP in 1952 kregen en is 0,7 % gebleven beneden het percentage dat deze partijen bij de Statenverkiezingen in 1954 behaalden. Enig herstel dus in vergelijking met '52, voortgaand verlies in vergelijking met '54, althans zo lijkt het.

Zoals reeds gesteld, is evenwel geen behoorlijke beoordeling van de positie van de KVP en van de doorbraak naar katholieke kant mogelijk, als daarbij geen rekening wordt gehouden met de sterke groei van het aandeel van de katholieke kiezers in het kiezerskorps. Uitgaande van de volkstellingegevens van 1947 zijn de volgende cijfers te berekenen van het percentage katholieken, dat op een confessionele katholieke partij heeft gestemd.

Kamer en Staten	% stemmen op KVP en KNP	% kath. kiezers van kiesgerechtigden	% KVP en KNP stemmen van kath. kiezers
1946	30,8	35,0	88,0
1948	32,3	35,2	91,7
1950	32,7	35,6	91,6
1952	31,4	35,9	87,5
1954	32,6	36,4	89,4
1956	31,7	36,9	85,9

Deze cijfers wijzen duidelijk uit, dat tussen 1952 en 1956 de doorbraak naar katholieke kant verder is gegaan en dat van herstel van de KVP na de onmiskenbare doorbraakverschuivingen in '52 geen sprake is.

Nu doen zich bij het hanteren van bovenstaande cijfers een aantal complicaties voor. Zo is het de vraag of het juist is voor 1952 de stemmen van de KVP en KNP

samen te voegen en dan voor 1956 de stemmen op de Nationale Unie buiten beschouwing te laten. Een kleine becijfering leert echter dat zelfs wanneer men alle stemmen op de NU in 1956 bij de KVP telt, deze partij minder katholieke stemmen krijgt dan in 1952 (87,2 % in 1956 tegenover 87,5 % in 1952. Indien de KVP hetzelfde beslag op de katholieke kiezers had getoond als in 1948, had zij nu 33,84 % van de stemmen moeten krijgen. Ze behaalde slechts 31,69 %, dat is 2,15 % of wel 122.000 stemmen te weinig. Trekt men hier de 29.000 stemmen op de NU van af, dan blijft een doorbraakwinst van 93.000 katholieke stemmen voor de PvdA in vergelijking met 1948.

Onkerkelijkheid en doorbraak

Nu ontmoet men nog wel het argument dat ook rekening dient te worden gehouden met de geloofsafval of, zoals prof. Romme dat heeft geformuleerd: 'niet alle katholiek geregistreerden behoren in feite tot de katholieken.' Inderdaad is dit een onbekende factor, maar ze kan geheel buiten beschouwing gelaten worden als men zich uitsluitend bepaald tot de voor- en achteruitgang van de KVP. Van 1946 tot 1950 stijgt het percentage KVP-stemmen van katholieke kiezers van 88,0 op 91,6; daarna daalt het tot 85,9. Men zal toch niet willen beweren dat de kerkelijkheid eenzelfde schommeling vertoont!

Eenzelfde lacune vertoont de redenering van Tilanus c.s., die verband wensen te leggen tussen 'vermaterialisering van ons volk' en het verlies van de prot.-christ. partijen. De gezamenlijke prot.-christ. partijen stijgen van Kamer 1946 naar Staten 1950 van 23,5 % tot 25,7 % om daarna te zakken tot 21,2 % In de gedachtengang van de heer Tilanus c.s. betekent dit, dat 1946 tot 1950 ons volk blijkbaar als maar 'spiritueler' werd om daarna in een vloedgolf van PvdA-materialisme te verdrinken.

De verklaring van het politieke verloop in de periode na de bevrijding lijkt ons enigszins anders te moeten luiden. Onmiddellijk na de oorlog is er onder invloed van verzet en vernieuwingswil een niet onbelangrijke doorbraakwinst voor de PvdA, die echter van zijn effect wordt beroofd door de zeer sterke groei van de CPN. De Indonesische tragedie en het harde regime van soberheid (Lieftinck), bezorgen de PvdA aanvankelijk stemmen- en ledenverlies. Als dit regime vruchten gaat dragen en het Indonesische probleem is geliquideerd, kentert het politieke getij. De politieke aardverschuivingen van 1952 en 1956 zijn een erkenning door de kiezers van de juistheid van het door de PvdA voorgestane beleid en die erkenning werkt door onder de protestantse en katholieke kiezers.

De groei van het katholieke kiezerskorps

De groei van het aandeel der katholieken onder de kiezers is niet alleen van belang voor de interpretatie van deze verkiezingsuitslag. Deze groei gaat, zeer bijzondere omstandigheden voorbehouden, namelijk door en is één der bepalende momenten voor de toekomst van de partijvorming en de samenwerking van de verschillende volksgroepen in ons land.

Van de 640.000 jonge kiezers, die voor het eerst aan de Kamerverkiezingen mochten meedoen, was 43,5 % katholiek. Aangezien de katholieken onder de oudere leeftijdsgroepen minder vertegenwoordigd zijn en zij dus door sterfte minders kiezers in het kiezerskorps verliezen, mag worden aangenomen, dat van de 337.000 kiezers,

waarmee het kiezerskorps tussen 1952 en 1956 groeide plm. 55 % katholiek was. Dit grote aandeel van de katholieken in het kiezerskorps blijkt ook uit de verdeling van de stemmenaanwas over de verschillende provincies. Terwijl het aantal geldige stemmen van 1952 op 1956 in Brabant en Limburg steeg met 11,6 %, steeg het in de rest van het land slechts met 6,6 %.

Deze groei van het aantal katholieke kiezers maakt het eveneens moeilijk te beoordelen of de onmiskenbare doorbraakwinst van de PvdA in het zuiden gepaard is gegaan met enig herstel van de KVP ten opzichte van de PvdA in het noorden. In een beschouwing in Het Vrije Volk onmiddellijk na de uitslag, heb ik de laatste veronderstelling geuit. Een hele meute van KVP-bladen heeft zich met de gretigheid van de drenkeling die de strohalm ziet aan deze als bijzonder objectief geprezen veronderstelling vastgeklampt. Nadere becijfering leert dat de KVP benoorden de rivieren van 1952 op 1956 is gestegen van 21,24 % op 21,35 % (KNP voor 1952 bij KVP geteld) en met optelling van de NU voor 1956 bij de KVP op 21,93 %.

Het valt niet met zekerheid te zeggen, maar zeer waarschijnlijk is deze winst kleiner dan de groei van het aantal katholieken in het kiezerskorps boven de Moerdijk, zodat ook daar de doorbraak verder is gegaan. Het spijt me oprecht, dat ik de heren van Volkskrant en Binnenhof, Gelderlander en Ons Noorden ook deze hele kleine troost weer moet ontnemen.

Intussen moet gerekend worden met een groei van het aandeel der katholieke kiezers in het Nederlandse kiezerskorps van 33,4 % in 1930 naar 36,9 % in 1956 tot plm. 45 % omstreeks 1980.

Ontwikkeling in de provincies

In nevenstaande staat is een beeld gegeven van het verloop der percentages voor groepen van verwante partijen voor Statenverkiezingen 1950 en de Kamerverkiezingen 1952 en 1956. Hoewel tegen het vergelijken van Staten- en Kamerverkiezingen wel iets in te brengen valt (voornamelijk het verschil in opkomst van de kiezers – het verschil in motieven bij de kiezers wordt steeds kleiner), is met opzet deze vergelijking gekozen, omdat de Statenverkiezing 1950 het naoorlogse hoogtepunt voor de confessionele partijen vormt en dus een meting van de sindsdien opgetreden doorbraak vergemakkelijkt.

Uit deze opstelling blijkt, dat met uitzondering van Groningen en Zeeland, de KVP in 1956 nergens haar percentage van 1950 heeft behaald. Het verlies van de prot.-christ. partijen tussen 1950 en 1956 varieert van 7,1 % in Utrecht tot 0,9 % in Brabant en Limburg. De 'liberalen' verliezen tussen 1950 en 1956 overal, behalve in de Randstad Holland. Daar is een deel van het verlies van de prot.-hrist. partijen aan de VVD ten goede gekomen, zoals hiervoor reeds werd uiteengezet.

De grootste winst voor de PvdA boekte Limburg (van 6,8 % op 17,5 %). Het doorbraakkarakter van deze winst wordt met tweeërlei bewering aangevochten. Gesteld wordt door de KVP-pers dat deze winst in belangrijke mate een produkt zou zijn van de grotere opkomst van de kiezers in 1956. Inderdaad steeg het percentage geldige stemmen in Limburg van '52 op '56 van 92,4 % op 95,7 %. Maar als dit een verklaring zou moeten opleveren, hoe dan verklaard dat de PvdA in Limburg van '48 op '52 steeg van 8,5 % op 12,8 % terwijl het percentage geldige stemmen daalde

	aard en jaar der verkiezingen	PC	RK	Lib.[1])	PvdA	CPN	winst PvdA 1950-1956
Groningen	Pr. St. 1950	35,5	5,8	13,7	35,5	9,5	
	Tw. K. 1952	32,3	5,9	14,4	38,1	9,3	
	Tw. K. 1956	30,6	5,9	13,6	42,2	7,7	+ 6,7
Friesland	Pr. St. 1950	43,3	7,0	10,2	32,4	7,1	
	Tw. K. 1952	41,0	7,1	9,6	36,5	5,8	
	Tw. K. 1956	39,7	6,9	8,9	40,9	3,5	+ 8,5
Drente	Pr. St. 1950	34,3	6,1	18,8	36,6	4,2	
	Tw. K. 1952	31,3	6,5	15,8	41,8	4,6	
	Tw. K. 1956	29,3	6,9	15,8	44,6	3,4	+ 8,0
Overijsel	Pr. St. 1950	32,5	28,0	8,3	25,0	6,2	
	Tw. K. 1952	30,4	27,7	8,7	26,8	6,4	
	Tw. K. 1956	28,3	27,9	8,0	31,7	4,1	+ 6,7
Gelderland	Pr. St. 1950	31,8	33,3	8,8	23,5	2,6	
	Tw. K. 1952	28,8	31,0	9,1	28,7	2,4	
	Tw. K. 1956	26,5	32,1	8,6	31,3	1,4	+ 7,8
Utrecht	Pr. St. 1950	35,7	26,9	7,6	25,7	4,1	
	Tw. K. 1952	32,0	25,9	9,9	28,2	4,0	
	Tw. K. 1956	28,6	25,8	10,3	32,6	2,6	+ 6,9
Noord-Holland	Pr. St. 1950	17,6	24,5	11,2	30,2	16,5	
	Tw. K. 1952	16,0	23,9	12,2	32,8	15,1	
	Tw. K. 1956	14,3	23,7	12,8	37,3	11,9	+ 7,1
Zuid-Holland	Pr. St. 1950	31,8	20,0	10,3	31,1	6,8	
	Tw. K. 1952	29,1	19,3	12,0	33,5	6,1	
	Tw. K. 1956	25,9	18,7	12,6	39,9	4,8	+ 8,8
Zeeland	Pr. St. 1950	43,2	20,5	10,8	24,6	0,9	
	Tw. K. 1952	40.0	19,6	11,4	28,0	1,0	
	Tw. K. 1956	38,0	20,9	8,5	32,0	0,6	+ 7,4
Noord-Brabant	Pr. St. 1950	6,6	79,8	3,3	9,5	0,8	
	Tw. K. 1952	6,3	74,9	2,4	15,0	1,4	
	Tw. K. 1956	5,7	74,9	2,4	16,4	0,6	+ 6,9
Limburg	Pr. St. 1950	2,4	87,9	—	6,8	2,7	
	Tw. K. 1952	2,2	81,4	1,2	12,8	2,4	
	Tw. K. 1956	1,5	78,6	1,4	17,5	1,0	+ 10,7
Nederland	Pr. St. 1950	25,7	32,6	9,0	25,7	7,0	
	Tw. K. 1952	23,5	31,4	9,6	29,0	6,5	
	Tw. K. 1956	21,2	31,7	9,6	32,7	4,8	+ 7,0

[1]) In deze opstelling zijn de ultra-rechtse partijen als Jong Conservatief Verband, Partij voor Recht, Vrijheid en Welvaart, Middenstandspartij in 1952, de Nationale Unie en de Nederlandse Oppositie Unie in 1956 bij de VVD geteld.

van 93,4 op 92,4! Het KVP-argument is een tweesnijdend zwaard, maar de gebruikers zien er blijkbaar niet tegenop zich in de vingers te snijden. Dit blijkt nl. nog duidelijker uit het beruchte rapportje van Delfgauw en Massizo, dat het doorbraakverlies tracht weg te redeneren door uiterst zonderlinge veronderstellingen omtrent de groei van het aantal niet-katholieken als gevolg van migratie. Aangezien het rapport zijn verschijning nauwelijks overleefd heeft, volstaan we met de constatering, dat voor zover de zonderlinge veronderstellingen een korreltje juistheid zouden bevatten, de doorbraak boven de rivieren naar rato groter wordt.

Stad en platteland

Een vergelijking tussen het verloop van de partijen in de gemeenten met meer, resp. minder dan 20.000 inwoners, kan enigszins een beeld geven van de doorwerking van de doorbraak in stad en platteland. In deze vergelijking representeren de 81 gemeenten met meer dan 20.000 inwoners 59,0 % van het totaalaantal geldige stemmen.

	Gem. met 20.000 en meer inwoners		Gem. met minder dan 20.000 inwoners	
KVP en KNP	27,1	26,9	37,4	38,6
PvdA	33,3	37,7	22,9	25,5
AR	10,2	8,8	12,8	11,5
CHU	7,3	6,9	11,3	10,7
VVD	9,8	9,9	7,6	7,1
CPN	8,7	6,8	2,5	1,8
SGP	1,4	1,4	3,8	3,5

Enkele cijfers frapperen in deze opstelling. De KVP loopt terug in de grote gemeenten, maar wint in de kleine. Het verlies van de AR is in de grote gemeenten iets groter dan in de kleine, terwijl de VVD juist iets wint in de stad en terugloopt op het platteland. De winst van de PvdA in de grote steden (4,4) is iets sterker dan op het platteland (3,6).

Hoewel de verschillen slechts minimaal zijn, wijzen ze alle in dezelfde richting: de doorbraak vindt in het beweeglijker stadsmilieu meer aanknopingspunten dan in het traditionele dorpsmilieu. Een vergelijking tussen de vooruitgang van de PvdA in snelgroeiende industrialiserende gebieden en in gemeenten met stagnerende bevolking zou dit beeld ongetwijfeld bevestigen. De uitslagen in de industrialiserende gebieden van Brabant, N.W. Veluwe, Zuidoost-Friesland enz. zijn er ter bewijze. Reeds in 1952 viel op te merken, dat de PvdA de grootste winsten boekte in de nieuwe wijken van uitbreidende gemeenten d.w.z. overal waar veel jonge kiezers wonen en de bevolking gedwongen is zich van nieuwe maatschappelijke verhoudingen rekenschap te geven.

Het perspectief der cijfers

Men kan het bovenstaande ook anders formuleren: de socialistische winst is vooral daar behaald, waar als gevolg van de maatschappelijke ontwikkeling het politieke bewustzijn groeide en 'het traditionele stemmen' werd doorbroken. Op de verschijnselen, die hiermee samenhangen, Mandement en Herderlijk Schrijven, KVP-agitatie en onzekerheid bij het politieke protestantisme, gaan we nu niet in, mede in verband met andere beschouwingen in dit nummer.

De hoofdzaak is dat de ontwikkeling, die tot de politieke aardverschuivingen in '52 en '56 leidde, een voortgaande ontwikkeling is met ruime perspectieven voor verdergaande gezondmaking van ons politiek bestel. Het is daarbij ongetwijfeld van belang, dat het aantal partijen en groepen, dat aan de verkiezingen deelneemt, een tendens naar voortgezette daling vertoont. Van 54 in 1933, naar 20 in 1937, naar 13 in 1952, naar 10 in 1956. De kleinste partijen raken, ook los van wijzigingen in ons kiesstelsel, steeds meer achterop. Dit kan uiteindelijk aan een proces naar zuivering van de partijvorming met een duidelijke politiek-maatschappelijke inzet slechts ten goede komen.

J. J. VAN DER LEE

INDRUKKEN VAN EEN REIS NAAR INDIA EN PAKISTAN

Het is in zekere zin een gevaarlijke bezigheid om na een verblijf van een vijftal weken in een tweetal landen *), die een sub-continent vormen, indrukken te boek te willen stellen over de ontwikkeling van die landen, hun politieke situatie van het ogenblik en in de toekomst, hun plaats in de wereld en hun relaties met enerzijds de vrije en anderzijds de onvrije wereld. Zulke indrukken dragen onvermijdelijk het karakter van subjectiviteit, hoezeer de waarnemer ook zijn best moge doen door observatie, gesprekken en studie zich een objectief oordeel te vormen.

De onafhankelijkheid van Pakistan en van India dateert respectievelijk van 14 en 15 augustus 1947. Hetgeen beide landen in de nog geen 9 jaren oude periode van hun zelfstandig bestaan hebben bereikt, dwingt tot respect en bewondering. Wat in het bijzonder de Nederlander treffen moet is de verhouding tussen India en Pakistan enerzijds en de voormalige koloniale heersers anderzijds. Sporen van onwil jegens de vroegere heersers treft men niet aan, noch in de steden, noch in het binnenland, waar de verschijning van een blanke bezoeker een weinig voorkomend gebeuren is. Wat ons op deze reis dwars door India en Pakistan telkens weer is opgevallen was de houding van zelfbewuste gastvrijheid waarmede ook de ongeletterde plattelandsbevolking ons tegemoet trad en ons hun dorpen toonde. Een pas-geslagen bron, simpele sanitaire verbeteringen worden met trots getoond, want zij zijn tekenen van materiële vooruitgang onder eigen bewind. Men kan daarover de schouders ophalen en zich afvragen wat een dergelijke simpele voorziening betekent in verhouding tot de fantastische problemen waarvoor deze landen staan. Men kan er ook een teken in zien van de gretige belangstelling waarmede ook de dorpsbewoner de vooruitgang in eigen onmiddellijke omgeving begeert en zoekt te bevorderen. Deze landen zijn 'op mars'. Waarheen zal de toekomst leren. Wat de bevolking zelf in de eerste plaats bezighoudt zijn niet de vraagstukken van buitenlandse of zelfs binnenlandse politiek, maar de vraag op welke wijze de levensstandaard zo snel mogelijk kan worden verbeterd.

In beide landen is het algemene beeld er een van grote armoede. De dorpen, het platteland zijn uiterst primitief. In de grote steden, die wij bezochten, Karatsji, Lahore, Peshawar, Dacca, Delhi, Bombay, Calcutta zijn de toestanden waarin een

*) De schrijver vergezelde minister Mansholt op diens reis naar India en Pakistan in februari en maart van dit jaar.

groot deel der bevolking leeft, onbeschrijfelijk. Maar vooral op het platteland heeft men niet de indruk, dat dit 'hopeloze armoede' is. Want overal zijn tekenen dat er iets gaande is, dat een streven naar verbetering is begonnen. In de achtergebleven gebieden in Europa treft men op het platteland vaak een situatie van afgestompte ellende en vervuiling aan, die wij in de dorpen in India en Pakistan — wel in de steden – niet vonden. De lemen huizen en hutjes zijn schoon, en de mensen zien er niet slecht uit. Hun dieet behoeft verbetering, maar in de vele dorpen, die wij bezochten, maakte de gezondheidstoestand en het intelligentiepeil van de bevolking een redelijk goede indruk. Men mag wel vaststellen dat de plattelandsbevolking, mits zij op de juiste wijze wordt vertrouwd gemaakt met moderne methoden en mits zij goede voorlichting en onderwijs ontvangt, zich kan ontwikkelen tot een stabiel en gezond element in de bevolking van de staat. Dat neemt niet weg, dat dit de doorbreking van tal van archaïsche tradities en vooroordelen vereist. Het daarbij inhaerente gevaar is dat vooral in India het communisme ten plattelande stellig een bedreiging is, niet zozeer bij de kleine grondbezitter en de kleine pachter als bij de landarbeider.

Intussen zijn de verschillen tussen India en Pakistan in menig opzicht zo groot, dat het ook bij het geven van een algemene indruk noodzakelijk is, onderscheid tussen beide landen te maken en over beide afzonderlijk iets te zeggen.

Twee elementen van de situatie in *India* moeten de bezoeker wel treffen. Dat zijn het zelfbewustzijn van dit volk en de bekwaamheid van de huidige leiders. Bij een reis door dit enorme land (in oppervlakte ± 90 × Nederland, 377 miljoen inwoners) bemerkt men duidelijk hoe bijzonder trots de Indiër is op zijn land en zijn onafhankelijkheid. De houding van de bevolking jegens de vreemde bezoeker is zelfbewust: men staat als gelijken tegenover elkaar. Andere bezoekers, die evenals wij, op hun tocht werden vergezeld door een ambtenaar van de regering, hebben wel de indruk gehad dat men hun alleen de goede resultaten van de onafhankelijkheid wilde tonen. Dat is met ons niet het geval geweest. Wij hebben niet de indruk gehad dat men bepaalde dingen voor ons verborgen trachtte te houden en men heeft ook nimmer getracht ons te beletten van het tevoren vastgestelde reisprogramma af te wijken en dorpen of districten te bezoeken, waar men op onze komst niet was voorbereid. Wij vonden de bevolking vrijwel overal verlangend hun bezit te tonen, verlangend ook te weten wat wij van hun problemen vonden en zeer bereid daarover te discussiëren. India maakte de indruk een land te zijn dat ernstig zoekt naar de staats- en levensvormen, die het best zijn aangepast aan aard en traditie van India zelve aan de ene kant en aan de huidige wereldsituatie anderzijds. Dat daarbij ook voor India zelf vooralsnog vrijheid en democratie de voorkeur hebben, lijkt niet aan twijfel onderhevig.

De bekwaamheid van de leiding is een tweede punt, waarover iets dient te worden gezegd. Zowel in de Federale Regering als in de deelstaten vormen ministers en leidinggevende ambtenaren een uiterst bekwame groep. Men weet zeer wel welke kant men uit wil en men weet zeer wel hoe de sociaal-economische vraagstukken moeten worden aangepakt. Wat de leiding van de staat vóór alles bezighoudt is de vraag op welke wijze de levensstandaard van de massa op zo kort mogelijke termijn kan worden verbeterd. De successen, die met het eerste Vijfjarenplan zijn bereikt

inspireren tot voortzetting van de planmatige leiding van de ontwikkeling van het land. In bijna iedere rede van Nehroe wordt gewezen op de noodzaak een 'socialstische samenleving' te verwezenlijken. Men moet er zich wel voor hoeden deze socialistische samenleving te toetsen aan westerse normen. Er kan geen sprake van zijn dat India op betrekkelijk korte termijn een soort spiegelbeeld te zien zou geven van de westerse welfare-state. Maar indien men Nehroes binnenlandse politiek tegen de achtergrond van de Indiase problemen plaatst kan wel degelijk worden vastgesteld dat wat hij zich voorstelt voor zijn land een oosterse vorm van socialisme is, die het respect voor de menselijke waardigheid en een rechtvaardige verdeling van het nationale inkomen met het westelijke socialisme gemeen heeft. De leiding van India is voor alles a.h.w. bezeten door het sociale vraagstuk.

Deze leidende klasse leeft sober. Van 'pomp and splendour' is noch in regeringskringen in Delhi, noch in de deelstaten sprake, en ook de officiële ontvangsten en diners zijn eenvoudig. Anders is dat uiteraard wanneer men te gast is bij die Maharadja's, die in het huidige bestel door de regering zijn ingeschakeld als gouverneur van een der deelstaten. Bij hen vinden de pracht en praal van een voorbije periode nog een nabloei. Maar ook zij zullen wel de laatsten zijn.

Waaraan het India in het huidige ontwikkelingsstadium vooral ontbreekt zijn de leidinggevende krachten op het tweede plan. De sociaal-economische planning is bekwaam en van hoog gehalte. Maar het land staat voor talloze vraagstukken van technische aard, die men niet aan kan omdat men er de mensen niet voor heeft. Het is vooral op deze terreinen dat men hulp van buiten nodig heeft en wenst – afgezien uiteraard van de nodige kapitaalsvoorziening voor investeringen op lange termijn. Het is om deze laatste reden vooral dat Nehroe in het gesprek dat wij met hem hadden de nadruk legde op de wenselijkheid van de totstandkoming van Sunfed en van India's waardering voor Nederlands streven daarnaar. India wenst de economische hulpverlening bij voorkeur in multilaterale vorm. Niets demonstreert het falen van de bilaterale hulpverlening zozeer als het vrijwel tot nul gedaalde prestige van de V.S. Het is verbazing- en angstwekkend te constateren hoe het prestige van een land als de Verenigde Staten, dat in de eerste jaren na de oorlog de kampioen bij uitstek van het anti-kolonialisme was, in enkele jaren tijds zozeer teniet is gegaan, ondanks de substantiële financiële, economische en technische hulp, die het verleend heeft. Anders ligt het met het Colomboplan, dat in wezen toch weinig anders is dan een bundeling van bilaterale programma's. Landen als Australië, Canada en Nieuw-Zeeland dragen op niet onbelangrijke wijze financieel en economisch bij aan de ontwikkeling van India en Pakistan. Dat zij met de aldus verworven goodwill ook zich zelve dienen, is duidelijk. Nederland, wiens bijdrage uitsluitend bestaat in het uitzenden van experts via de organen van de Verenigde Naties en de gespecialiseerde organisaties der V.N. moge zich dit bedenken!

Hoe het ook zij, de voorkeur van India gaat uit naar vormen van hulpverlening van multilaterale aard, via de Verenigde Naties en zijn organen. Voor deze vorm – dus voor Sunfed – zal men blijven ijveren. Zolang zij niet bestaat zal India bilaterale hulp blijven aanvaarden, ook van Rusland en de zijnen.

Dit brengt ons op het controversiële vraagstuk van India's buitenlandse politiek, the policy of non-alignment, zoals India het bij voorkeur zelf noemt. Dit principe

verwekt in het bijzonder bij de westelijke mogendheden wantrouwen en weerzin. Gezien tegen de achtergrond van de Hindoe-filosofie en de zelfbewuste onafhankelijkheidszin van het land, is het niet onbegrijpelijk. Maar men blijft, ondanks alle vertogen en explicaties van Indiase zijde *), zich toch afvragen of India zich duidelijk en voldoende realiseert hoezeer het Sowjet-Russische systeem een bedreiging vormt voor de vrijheid van de menselijke geest en voor de democratische vormen, die de huidige leiders van India zo dierbaar zijn en die zij in het huidige India met een zo bemoedigende mate van succes weten te verwezenlijken. Een zekere mate van onderschatting van het gevaar dat Rusland ook voor Azië vertegenwoordigt is niet vreemd aan de Indiase buitenlandse politiek. Daarnaast mag men bij de beoordeling van deze feiten niet uit het oog verliezen, dat India – in tegenstelling tot China – zeer bewust de democratie verkozen heeft boven totalitarisme en dat de regering er tot nu toe in is geslaagd deze democratie op federale basis een voor een oosters land bewonderenswaardige mate van stabiliteit te geven. Aan de democratisch-socialistische gezindheid van de huidige leiding behoeft ook stellig niet te worden getwijfeld. Maar wat gebeurt er straks? Wat ná Nehroe? Het is wel een bewezen feit dat de ontevredenheid van een tot ontwikkeling komende bevolking groeit naarmate de welvaart toeneemt. Er zou een ogenblik kunnen komen waarop de gematigde leiding van thans plaats moet maken voor mensen wier invloed op de massa minder groot en minder constructief is. Of de tere plant van de Indiase democratie tegen die stormen bestand zou zijn, is een tweede. Dat Rusland en de Indiase communisten op dat ogenblik hopen, is evident. Op zijn best kan men zeggen dat India zijn keuze nog niet definitief heeft bepaald. Hoe die keuze uiteindelijk zal uitvallen, ten gunste van de democratie óf een totalitair systeem à la China, zal mede afhangen van de houding van de westelijke wereld jegens de Indiase politiek van non-alignment, die – dat is ook in Ceylon juist duidelijk geworden – in Azië school maakt. Vanuit Azië gezien biedt het westen ook geen onverdeeld aanlokkelijk beeld van constructieve eenheid. SEATO en het Pact van Bagdad beschouwt men als militaire allianties ter bescherming van het Westen. Economische hulp gekoppeld aan het lidmaatschap van die verdragen is hulp 'with strings attached'.

'Nato, Seato, Meto **),
this is not how peace will now grow.'

Hoe die keuze uit zal vallen is dus mede afhankelijk van de bereidheid van de westelijke wereld economische en technische hulp te verlenen op multilaterale basis, without strings attached en zonder verband met militaire allianties. Het westen moet de durf hebben dit op te brengen en India zijn eigen weg te laten gaan. De Indiase democratie, de gezindheid van de huidige leiding, de sociaal-economische successen sinds 1947 en de goede verhouding met de vroegere koloniale heersers geven althans reden tot de hoop dat de uiteindelijke keuze zou uitvallen ten gunste van de democratie.

Pakistan is als natie met een niet geringe handicap in de wereld getreden. De

---

*) Zie b.v. Vijaya Lakshmi Pandit 'India's Foreign Policy', Foreign Affairs, april '56 pp. 432–440. Ook deze uiteenzetting is niet bevredigend.

**) Pact van Bagdad: Mid-Eastern Treaty Organisation.

beide delen van het land – West-Pakistan en Oost-Pakistan (Oost Bengalen) – liggen 1000 mijl uiteen. De afstand Karatsji-Dacca neemt evenveel vlieguren in beslag als de afstand Amsterdam-Rome. De beide delen hebben weinig meer met elkaar gemeen dan de Islam. West-Pakistan is een grotendeels aride gebied, dat in oppervlakte groter en in bevolkingsgetal kleiner is dan Oost-Pakistan (resp. 310.300 vierkante mijl, 39 miljoen inwoners en 53.900 vierkante mijl, 42 miljoen inwoners). In het westen is het bevolkingstype nog vrij sterk Arabisch, in het Oosten al enigszins Maleis. Oost-Pakistan is de delta der grote rivieren, Ganges en Bramapoetra. Het gebied heeft een overmaat aan water; het westen is voor zijn bevloeiing in hoge mate afhankelijk van de enige rivier van betekenis, die door het westen stroomt, nl. de Indus. De watervoorziening van de Indus is afhankelijk van wat er in het betwiste Kasjmier gebeurt. Men kan veilig stellen dat de partitie in 1947 voor India het voordeel heeft meegebracht dat de nieuwe geografisch aaneengesloten staat een grote mate van homogeniteit van de bevolking meebracht. Voor Pakistan geldt dit niet. De tegenstellingen tussen de beide delen van het land blijven dan ook voor de bezoeker niet verborgen en men mag zich met zorg afvragen of de centrale regering er op den duur in zal slagen de beide delen in een staatsverband bijeen te houden.

Maar Pakistan heeft nog andere moeilijkheden op zijn weg gevonden. De Brits-Indische Indian Civil Service, die de ruggegraat moest vormen van de administratie van de zelfstandig geworden landen, was in veel sterker mate met Hindoes dan met Mohammedanen bezet. India kon relatief over veel meer bekwame ambtenaren beschikken dan Pakistan. Onder het Britse bewind was aan de ontwikkeling van de gebieden, die thans Pakistan vormen, minder zorg besteed dan aan het huidige India. Pakistan moest als het ware van de grond af worden opgebouwd. India bezat reeds een belangrijk aantal basis-industrieën, Pakistan niet. Hetgeen zich in de negen jaren sinds de partitie heeft afgespeeld vormt ook in Pakistan een indrukwekkend voorbeeld van de opmars van een jong land. Overal verrijzen industrieën en zijn ontwikkelingsprojecten op agrarisch en waterstaatkundig gebied aan de gang. De ontwikkeling draagt echter nog in belangrijke mate het karakter van een enigszins geforceerde industriële ontwikkeling. Eerst nu begint het inzicht door te breken dat er een nauw verband moet bestaan tussen industriële en agrarische ontwikkeling en dat landhervorming een noodzakelijk element moet zijn in de structuurverandering van een voornamelijk agrarisch land. De macht van de grootgrondbezitters in de centrale en in de provinciale regeringen is tot nu toe een beletsel geweest op de weg naar deze structuurveranderingen. In het bijzonder in Oost-Pakistan, waar men na de partitie voor de noodzaak stond in snel tempo een jute-industrie op te bouwen, werpt het karakter van de daar uit de grond gestampte moderne massa-industrie de vraag op of niet op deze wijze een ongeletterd industrieel proletariaat wordt geschapen, dat gemakkelijk ten prooi kan vallen aan subversieve invloeden. Men kan een primitieve, ongeletterde agrarische bevolking niet verplaatsen naar een massa-industrie zonder het gevaar te lopen dat deze aldus aan de beschutting van de dorpsgemeenschap onttrokken mensen een onverantwoordelijk revolutionair element gaan vormen. Sociale maatregelen en voorzieningen op onderwijsgebied moeten noodzakelijk worden getroffen.

Pakistan is thans nog in sterke mate een kapitalistische maatschappij, die in vele

opzichten westers aandoet. Stellig begint ook het inzicht veld te winnen dat op korte termijn sociale voorzieningen noodzakelijk zijn en dat met name op het platteland elementair onderwijs op grote schaal zal moeten worden ingevoerd. Het land heeft nog geen algemene verkiezingen gekend. Nu evenwel de nieuwe constitutie is ingevoerd, zullen deze binnen afzienbare tijd moeten worden gehouden. Dit zal de regering nopen tot het versnellen van het ontwikkelingstempo van de bevolking. Voor het westen blijft het voorlopig nog een vraag of Pakistan in de toekomst zijn sterk pro-westerse politiek zal kunnen voortzetten. Het Kasjmier-vraagstuk is een van de punten, die voor het land een hinderpaal vormen zich aan te sluiten bij de buitenlandse politiek van het neutralistische Aziatische blok. Daarnaast is Pakistan door de Islam sterk gelieerd aan de landen van het Midden-Oosten en zal de positiebepaling van die landen ook zijn invloed doen gelden op Pakistans plaats in de internationale politiek.

Het Kasjmier-vraagstuk verbittert de verhouding met India wel in zeer sterke mate, en gezegd moet worden dat het gelijk in deze zaak toch zeer bepaald aan de zijde van Pakistan blijkt te liggen. De Indiase benadering van het probleem doet legalistisch aan en de weigering van India tot het houden van een plebisciet in Kasjmier stemt tot scepticisme ten aanzien van India's standpunt.

Het jonge Pakistan heeft in de eerste jaren van zijn onafhankelijkheid zware verliezen geleden door het overlijden van Jinnah, de grondlegger van de staat en door de moord op Liaquat Ali Khan. Eerst nu treedt in de huidige Minister-President Mohamad Ali, die zijn land als minister van Financiën reeds belangrijke diensten had bewezen, een figuur naar voren, die zich wellicht zal kunnen meten met de beide eerstgenoemden, maar zijn partij, de Moslim League, staat voor ernstige moeilijkheden. Zij heeft de controle over Oost-Pakistan verloren en indien de in West-Pakistan nieuw gevormde 'Republikeinse Partij' erin zou slagen de Moslim League ook in het westen de leiding te ontnemen, ontstaat voor Mohamad Ali, wiens persoonlijk prestige veel groter is dan dat van zijn partij, een verre van gemakkelijke situatie.

Een bezoek aan India en Pakistan laat de stellige indruk achter dat deze landen zich in een tempo van snelle ontwikkeling bevinden en dat het van fundamenteel belang is dat de in het algemeen gunstige sfeer voor een aan eigen geaardheid aangepast democratisch groeiproces behouden blijft. Maar het is evenzeer duidelijk, dat het voormalige Brits-Indië nog beide kanten uitkan: de kant van het vrije westen en die van het onvrije communistische Rusland en China. De strijd om de ziel van Azië zal zich vooral in dit gebied afspelen. Indien het westen zich niet de moeite en de krachtsinspanning wil getroosten deze landen op grootscheepse wijze in hun ontwikkeling te steunen, zal het die strijd verliezen. Volkomen juist is dan ook de onlangs elders door dr. L. de Jong en door dr. G. A. Kohnstamm geponeerde stelling dat het westen terug moet naar die internationale spanning van groot formaat waarmee het de tweede wereldoorlog heeft gewonnen en die de enige weg is om de worsteling met het communisme te winnen. Er is zich in landen als India en Pakistan een structurele wijziging aan het voltrekken, die, tenzij het westen de noodzakelijke hulp verleent, kan leiden tot het overgaan van deze landen naar het communistische kamp. Dat moge vooral ten aanzien van het stevig aan het westen geallieerde Pakistan boud klinken, ten aanzien van India klinkt het dat al minder.

Of Nehroes neutrale India neutraal zal blijven nu het vrijheidsideaal verwezenlijkt is en het ontwikkelingsideaal voor alles geldt, wordt mede door het westen bepaald. Dit ontwikkelingsideaal kan alleen realiteit worden indien die grootscheepse internationale planning daartoe bijdraagt. India heeft zijn Tweede Vijfjarenplan moeten herzien als gevolg van onvoldoende hulp van buiten. Dat betekende herziening van een volkomen verantwoord minimum-programma. Die ontbrekende 1,5 miljard dollar zou Nehroe wél hebben gekregen indien hij een koppeling aan militaire verplichtingen zou hebben geaccepteerd. Moet men zich er dan over verbazen dat Nehroe zijn neutraliteitspolitiek uitspeelt? Het is een illusie te verwachten dat het Aziatische blok, waarvan India de leider is, zich min of meer permanent militair aan de Atlantische Gemeenschap zou willen binden. Seato, Meto, zij zijn niet representatief. Maar wat nóg wel mogelijk is, is een neutrale Aziatische groepering, die meer sympathie voor het westen dan voor het communisme heeft. Dáárom gaat het in de strijd om de ziel van Azië. Het westen moet kunnen inzien dat het koloniale verleden nu eenmaal een tegenpost op de balans is, die zich niet laat wegredeneren. De zekerheid, die het westen in zijn relaties met Azië zoekt, zal het alleen kunnen vinden in een systeem van economische hulpverlening, een politiek van welvaartsverdeling.

Ten slotte een enkel woord over wat Nederlands taak te dezen kan zijn. De Nederlandse politiek in de VN en de gespecialiseerde organisaties is terecht gericht op het tot stand brengen van een multilateraal programma onder auspiciën van de Verenigde Naties. Deze politiek heeft ons land in landen als India en Pakistan een dosis goodwill verschaft, waarvan de betekenis niet mag worden onderschat, wanneer men daarbij bedenkt dat de natuurlijke sympathie van deze landen uitgaat naar Indonesië en niet naar ons. Men verwondert zich over het feit dat Nederland niet onmiddellijk na 1945 ten aanzien van Indonesië dezelfde gedragslijn is gaan volgen als Engeland met betrekking tot zijn Brits-Indische koloniën deed. Maar Nederland is politiek ongevaarlijk, Nederlandse technici en andere specialisten zijn bekwame mensen, Nederland is een hoog ontwikkeld land: er valt van Nederland veel te leren. Stelt men deze opvattingen tegen de achtergrond van het Nederlandse Sunfedstreven, dan is ook duidelijk dat het mede een Nederlands belang is met het verlenen van die hulp, die door ons verleend kán worden, niet te wachten tot Sunfed er is. Er is, dunkt ons, geen enkele reden waarom Nederland niet zou kunnen doen wat Australië, Canada, Nieuw-Zeeland, Noorwegen wél doen. Het achterwege laten daarvan stelt ook onze Sunfed-politiek in een vals daglicht, want die politiek kost ons geen cent. Wat Nederland reëel doet is lamentabel weinig vergeleken met de zojuist genoemde landen, die zich wel substantiële financiële opofferingen getroosten. De Nederlandse experts in deze landen werken daar dank zij de Nederlandse politiek in de Verenigde Naties. Maar de Canadezen, de Australiërs, de Nieuw-Zeelanders – wij laten de grote mogendheden hier buiten beschouwing – komen er niet alleen via de VN en zijn organen, maar ook dank zij de bilaterale programma's dezer landen. Ons pleidooi is *niet* voor een groot bilateraal Nederlands programma, maar wel, zolang Sunfed niet tot stand gekomen is, voor bilaterale programma's die zo veel mogelijk moeten aansluiten op reeds bestaande programma's van de Verenigde

Naties en de gespecialiseerde organisaties en die dan ook deel kunnen uitmaken van een groots opgezette internationale planning.

Wij hebben het Marshall-plan min of meer beschouwd als een ons rechtmatig toekomende welvaartsoverdracht van Amerikaanse zijde. Van gezaghebbende zijde is meerdere malen betoogd, dat Nederland zich thans voor een reeks van jaren een krachtsinspanning ter grootte van *f* 100 miljoen per jaar zou kunnen getroosten. De motie-Ruygers geeft de straks optredende Nederlandse regering de gelegenheid te tonen of zij deze verantwoordelijkheid verstaat of niet. Ook indien de westelijke wereld in zijn geheel zich niet op korte termijn bij machte toont deze uitdaging in de strijd tussen het communisme en de vrije wereld te verstaan, dient Nederland zijn zo herhaaldelijk op het internationale politieke forum betoonde bereidwilligheid tot steun aan onderontwikkelde gebieden thans in klinkende munt om te zetten. Een zich in de eerste plaats richten op landen als India en Pakistan, die zozeer in het brandpunt van de ideologische strijd liggen, is daarbij niet onverantwoord.

VERRASSENDE VERKIEZINGEN IN OOSTENRIJK

De algemene verkiezingen, die op 13 mei jl. in Oostenrijk plaatsvonden, waren de vierde sinds het land in 1945 zijn vrijheid herwon. Daarbij wedijverden – afgezien van enkele onbetekenende splintergroepen – vier partijen om de gunst der kiezers. Dit waren, in volgorde van grootte: de Oostenrijkse Volkspartij (ÖVP), de socialistische partij (SPÖ), de nationaal-liberale 'freiheitliche' partij (FPÖ) en de gecombineerde lijst der communisten (KPÖ) en links-socialisten (SAP). Ter beter begrip allereerst een kort woord over elk dezer partijen.

Over de socialistische partij behoeft in dit tijdschrift niet veel medegedeeld te worden. Deze partij behoort van ouds tot de meest bekende leden der Socialistische Internationale, waarbij haar militant-marxistische houding steeds opviel. De partij van Adler, Renner en Bauer heeft zich echter steeds uitdrukkelijk van het communisme gedistantieerd gehouden; dit kwam na 1945 zo mogelijk nog sterker tot uitdrukking, waartoe de nabije aanraking met de sowjet-macht niet weinig bijdroeg. Het marxistische dogma verloor geleidelijk aan kracht, de invloed van de Labourrichting nam ook in Oostenrijk toe. Volksfront-toenaderingspogingen van de communisten bleven steeds zonder succes; de in 1947 afgesplitste links-socialisten vormen een onbetekenend groepje. De partij blijft in vrij sterke mate haar arbeiderskarakter uitdragen, ofschoon na de oorlog op het platteland en in kringen van de ambtenaren en de vrije beroepen niet onaanzienlijke vooruitgang geboekt kon worden. Sinds de bevrijding zijn de socialisten met de Volkspartij in een regeringscoalitie verbonden, die weliswaar niet zonder spanningen verliep, maar toch het wederopbouw-werk mogelijk maakte en vooral de zo nodige eenheid van het land onder de bezetting en tegen de druk uit het oosten tot stand bracht.

Vormt de socialistische een hecht-georganiseerde politieke formatie, wier aanhangers grotendeels uit dezelfde sociale groeperingen gerecruteerd worden, geheel anders ziet het er bij haar grote tegenspeelster, de Oostenrijkse Volkspartij, uit. Allereerst zij een gebruikelijke misvatting gecorrigeerd. De Volkspartij is, wat haar confessionele karakter betreft, eerder te vergelijken met b.v. de MRP in Frankrijk dan met een uitgesproken katholieke partij als de KVP te onzent. De Volkspartij heeft zeer zeker haar invloedrijke katholieke vleugel; maar die vleugel vindt haar antipode in de – religieus én sociaal-economisch – liberale sectie van de partij om niet van de minderheid van protestantse leden te spreken. De katholieke kerk houdt zich, door bittere ervaringen wijzer geworden, sinds de oorlog buiten de partijstrijd.

Priesters zijn geen lid meer van het parlement en spelen geen politieke rol. De bisschoppen beperkten zich bij de huidige verkiezingsstrijd tot een oproep aan de gelovigen om op die kandidaten te stemmen, die 'werkelijk bevredigende waarborgen bieden voor de bescherming van de Kerk Gods en de zielen, alsmede voor het ware welzijn der individuen, der gezinnen en de maatschappij naar de wet Gods en de christelijke zedenleer.' Wel steunt de partij bepaalde verlangens van het Episcopaat (b.v. inzake het Concordaat), doch het ware onjuist, katholicisme en Volkspartij zonder meer gelijk te stellen. Zij is de partij van de boeren, kleine middenstand en de industrie. Daarnaast is er een minderheid van arbeiders, die de linkervleugel vormen en wier invloed stijgt. In tegenstelling tot de straf gecentraliseerde SPÖ, is de Volkspartij in structuur en samenstelling federalistisch (men vergete niet dat Oostenrijk een Bondsstaat is). De aanhang van de partij is ook in ander opzicht bont geschakeerd: naast elementen uit de vroegere christelijk-sociale partij, vindt men er voormalige aanhangers der nationaal-liberalen, der Heimwehr, van Schussniggs Vaderlandse Front enz. In socialistische kring wordt de werkelijke democratische gezindheid van sommige leiders dezer partij wel eens betwijfeld. Het schijnt ons echter rechtvaardig vast te stellen dat men ook in de rijen der Volkspartij sinds 1938 geleerd heeft. De sociaal-economische koers wordt in sterke mate door het neo-liberalisme beïnvloed en kan wellicht het beste vergeleken worden met de politiek van minister Erhard in West-Duitsland.

De oppositie wordt gevormd door de beide overige partijen. Rechts van de regeringscoalitie staan de 'Freiheitlichen', het overblijfsel van de eens zo machtige nationaal-liberalen, dus van de op Duitsland georiënteerde en op een Anschluss aansturende óf wel het Duitse karakter van Oostenrijk beklemtonende (wat niet hetzelfde is) groeperingen. De huidige liberalen hebben met de socialisten een zekere mate van traditioneel anti-clericalisme, met de Volkspartij de economische conceptie gemeenschappelijk. Na jarenlang geharrewar heeft de partij zich vlak voor de verkiezingen nieuw geconstitueerd en daarbij ook een nieuwe naam aangenomen. Hierbij hebben vroegere nationaal-socialistische elementen aan invloed kunnen toenemen, hetgeen het uittreden van enkele leidende figuren met gematigde inslag ten gevolge had. De nationale liberalen hebben steeds de pretentie gehad, als 'derde kracht' tussen en tegen de beide regeringspartners te kunnen optreden. In feite hebben zij deze rol nooit kunnen spelen, wijl zij te weinig eigen karakter getoond en te veel onderlinge onenigheid aan de dag gelegd hebben. Haar thans geringe aanhang vindt de partij in bepaalde kringen van de middenstand en der vrije beroepen en hier en daar bij de agrarische bevolking. Het staat buiten kijf dat een constructieve oppositie voor het gezonde functioneren van de parlementaire democratie in Oostenrijk uiterst noodzakelijk is, daar het huidige regeringsbestand met haar overgrote meerderheid en machtsconcentratie zekere uitwassen vertoont. De FPÖ schijnt echter voor een zulke oppositie geen houdbare basis te bieden. Men zou deze partij onrecht doen, met haar Anschluss-verlangens in de schoenen te schuiven. Men moet aannemen dat zij het ernstig meent wanneer zij de staatkundige zelfstandigheid van Oostenrijk in haar vaandel schrijft. Tegelijkertijd verkondigt zij echter dat de bewoners van dit land een deel zijn van het Duitse volk en dat zijn cultuur tot de algemeen-Duitse beschavingswereld gerekend moet worden.

Ten slotte de communisten en links-socialisten. Over de laatsten spraken wij reeds; zij zijn van geen enkel belang en onherroepelijk aan de communisten vastgeketend. Deze zelve hebben het in Oostenrijk nooit verder dan tot een dwergpartij kunnen brengen, ondanks het feit, dat de Russen hen tijdens de bezettingsperiode alle denkbare steun geschonken hebben. De partij danst braaf naar Moskous pijpen. Van Titoïsme was nooit sprake en evenmin schijnt de huidige heroriëntering in anti-Stalinistische zin tot interne moeilijkheden geleid te hebben. Getrouw de wachtwoorden uit het oosten volgend, werden na het twintigste partijcongres te Moskou de socialisten tot 'het herstel der eenheid der arbeiders' opgeroepen. De SPÖ wees dit aanbod naar het woord van haar voorziter dr. Schärf 'met verachting' af. Sindsdien worden nieuwe fiolen van toorn op de onwillige socialisten uitgestort. Vooral de moedige minister van Binnenlandse Zaken, Helmer, die tijdens de bezetting de Russen menigmaal de voet heeft dwarsgezet en die het voor enkele maanden bestond de centrale van het communistische Wereldverbond van Vakverenigingen uit het land te zetten, moest het ontgelden.

De inzet van de huidige verkiezingsstrijd werd gevormd door de contrasterende opvattingen over de taak en de werkingssfeer van de staat met name in het economische leven. Daar de opvattingen op dit gebied tussen beide regeringspartners van meet af aan uiteenliepen, is dit fundamentele conflict op zich zelf niets nieuws; als gevolg van het tienjarige regeringsbestand en de talloze compromissen die gesloten moesten worden, vormt het Oostenrijkse maatschappijbeeld een soms vreemdsoortig aandoende mengeling van socialistische, coöperatieve en neo-liberale elementen. De socialistische bijdrage wordt in hoofdzaak gevormd door twee groepen wettelijke maatregelen, die op hun initiatief genomen zijn: die welke de welvaartsstaat opbouwen (sociale wetgeving in de breedste zin des woords, bevordering van de sociale woningbouw) en die welke kort na de bevrijding in 1946 grote delen van de zware industrie en de grote banken nationaliseerden. De bijdrage van de Volkspartij bestond vooral in de in 1952 ingevoerde politiek tot stabilisatie van de schilling, die als geslaagd beschouwd mag worden en naast de arbeidsvrede die het land geniet, de grondslag vormt voor de economische bloeiperiode, die Oostenrijk, mede begunstigd door de wereldconjunctuur, thans beleeft. Aan socialistische zijde symboliseert Waldbrunner, de minister van verkeer en genationaliseerde bedrijven, en daardoor de grootste werkgever van Oostenrijk, de nationalisatiepolitiek. Voor het financiële beleid is de minister van Financiën, Kamitz, krachtig gesteund door de Bondskanselier Raab, verantwoordelijk. Zij beiden waren de grote tegenstanders in deze verkiezingsstrijd.

De tegenstellingen tussen de regeringspartners spitsten zich toe in het vraagstuk van het eigendom en het beheer der olievelden en van de vroeger door de Russen in hun zone als Duits eigendom in beslaggenomen en geëxploiteerde bedrijven (de zgn. USIA-bedrijven). Na het staatsverdrag kwamen deze beide voor de toekomst van het land uiterst belangrijke complexen vrij. De vraag luidde thans: zal de staat deze bedrijven overnemen en exploiteren of zullen zij in privé-handen terugkeren? Wat de olie betreft staat de Volkspartij op het standpunt dat een zekere staatsdeelname aan de maatschappijen die het oliebedrijf zullen exploiteren, gewenst is en dat het geheel onder overheidscontrole moet verlopen. Zij wil echter verdere

directe concentratie van economisch potentieel in staatshanden voorkomen en wil daarbij ook verhinderen, dat het ministerie van Waldbrunner naast de spoorwegenpost, en de zware industrie thans ook de olie in handen zou krijgen. Bovendien is zij van mening dat buitenlands kapitaal aangetrokken moet worden om een aan de eisen van de moderne techniek aangepaste exploitatie te verkrijgen. Vlak voor het begin van de verkiezingsstrijd startten zij een propaganda-actie voor de invoering van de 'Volksactie', dus van de emissie van een groot aantal aandelen van geringe omvang. De socialisten daarentegen wezen op het fundamentele belang van de olievelden voor de toekomst van het land en argumenteerden dat deze sleutelindustrie het gehele volk en niet enkele maatschappijen ten goede zou moeten komen. Voorts zijn zij huiverig voor de invloed van het buitenlands kapitaal en geven zij de voorkeur aan het aantrekken van gelden uit het binnenland, die naar zij zeggen voldoende uit de huidige opbrengst van de oliebronnen en uit andere binnenlandse middelen ter beschikking zouden kunnen komen.

Daar binnen de regering op dit punt geen overeenstemming verkregen kon worden, werd tot vervroegde verkiezingen besloten en werd de olie tot het kernpunt van de stembusstijd. Daarnaast speelde een aantal andere economische strijdpunten mee, o.a. dat van de toekomstige inrichting van het luchtvaartbedrijf. Na het staatsverdrag staat het Oostenrijk vrij zijn eigen luchtvaart op te bouwen; hierbij ontstond de groteske situatie dat twee interessenten-groepen, die elk met een van beide regeringspartijen gelieerd was, een eigen maatschappij oprichtten: de Volkspartijgroepering met steun van de KLM, de socialistische combinatie met steun van de SAS! Ook problemen op het gebied van de culturele politiek spelen een zekere rol, het zij meer op het tweede plan: de geldigheid van het in 1934 gesloten concordaat, de regeling van de radio, onderwijs- en huwelijksvraagstukken. Op het gebied van de buitenlandse politiek zijn de beide partijen het in grote lijnen met elkaar eens. De neutraliteit wordt als een militaire, niet als een politieke of geestelijke opgevat. Het land blijft zich als een deel van het westen en als een bolwerk tegen het oosten beschouwen. De nieuwe koers in Moskou heeft op de geesten in Wenen tot nu toe nauwelijks grote indruk gemaakt. Men weet te goed wat men van die zijde te verwachten heeft, ook als de eenmansleiding door een groepje afgewisseld wordt. De socialisten zijn in hun houding op dit punt beslister dan de Volkspartij; zij waren het die enkele maanden geleden het lidmaatschap van de Raad van Europa tegen bepaalde weerstanden bij de regeringspartner doorzetten.

De verkiezingsstrijd werd door alle partijen met grote energie gevoerd; de publieke belangstelling bleek echter tamelijk flauw. De communisten veroorloofden zich vlak voor de 13e mei een merkwaardige stunt: ze stelden de verwijdering van de mijnenvelden, wachttorens en prikkeldraadversperringen, die in de meest letterlijke zin des woords het IJzeren Gordijn tussen Oostenrijk en zijn Hongaarse en Tsjechoslowaakse naburen vormen, voor. Zij zijn zich immers maar al te goed bewust hoezeer de toestand aan de grens al hun propaganda over het communistische paradijs waardeloos maakt. De Hongaren reageerden prompt met een officiële verklaring, dat de verhoudingen aan de grens thans genormaliseerd konden worden en begonnen onmiddellijk op bepaalde punten met het wegruimen der versperringen. In hoeverre de gehele grens van dit zichtbare teken der communistische dictatuur werkelijk en

blijvend ontdaan zal worden, en of ook de Praagse machthebbers zich bij deze nieuwe vorm van toenadering in het coëxistentie-offensief zullen aansluiten, is op dit moment nog niet bekend. Het toeval wilde dat Weense bladen juist enkele dagen voor deze communistische zet berichtten over het verdiepen van de dode zone langs de Tsjechisch-Oostenrijkse grens tot niet minder dan 20 km. Tevens werd gemeld dat thans ook Russische troepen aan deze grens de wacht zouden hebben betrokken. Wat er van zij, interessant is het in ieder geval waar te nemen hoezeer de positie van Oostenrijk, kernland van het Donau-bekken, ook thans nog de ontwikkeling in die delen van dit gebied, die thans onder de Russische invloedssfeer behoren, beinvloeden blijft.

Het resultaat der verkiezingen is bekend. De ontwikkeling der binnenlandse politieke situatie in Oostenrijk na de tweede wereldoorlog vindt zijn weerspiegeling in de zetelverhouding in het parlement. De 165 zetels van de 'Nationalrat' werden sinds 1945 als volgt verdeeld:

	1945	1949	1953	1956
ÖVP	85	77	74	82
SPÖ	76	67	73	74
FPÖ	—	16	14	6
KPÖ	4	5	4	3

De sterke vooruitgang der Volkspartij kwam als een grote verrassing. Het is duidelijk dat vele kiezers uit het burgerlijke kamp de voorkeur aan deze partij boven de nieuwe nationaal-liberale groepering gaven. De angst voor een verdere toename der staatsalmacht speelde daarbij een grote rol; men vergete niet dat men in dit land nog zeer recente ervaringen heeft met misbruik van de staat door linkse en rechtste extremisten. De socialisten hebben in de provincie in het algemeen hun positie behouden en hier en daar enigermate verbeterd; toch heerst er in hun rijen ernstige teleurstelling omdat zij de wedloop met de Volkspartij verloren hebben. Bovendien leden zij in Wenen een gevoelige terugslag. Deze stad is van oudsher hun bastion, waarin zij thans echter bijna 28.000 stemmen verloren. Daarentegen won de ÖVP er 44.000 en de communisten 3000. Dit laatste feit ondervonden de socialisten als bijzonder smartelijk en is een bevestiging van de radicaliseringstendens in bepaalde delen van het socialistische kiezerskorps, met name bij het trampersoneel. In de overige delen van Oostenrijk verloren de communisten bijna overal De nationaal-liberalen ten slotte zijn bijna tot een splinterpartij teruggebracht; hun eigen zonden hebben zich gewroken. Socialistische commentaren verklaren de terugslag in Wenen uit de algemene tendens die ook buiten Oostenrijk bemerkbaar is, dat juist in de grote steden de invloed van het socialisme relatief zou afnemen. Dat zou voor alles zijn oorzaak vinden in het feit dat de moderne maatschappelijke ontwikkeling het eerst en het sterkst in de grote bevolkingscentra de met de verhoogde levensstandaard en met de ten dele vervulde sociale eisen samenhangende problematiek oproept. Hier wordt aan een grondprobleem van het socialisme geraakt. Bovendien was de socialistische propaganda niet steeds gelukkig.

Na deze verkiezingsuitslag is het wel zeker dat de olie niet genationaliseerd wordt en dat een compromis gevonden zal worden, waarbij de conceptie van de Volks-

partij meer de marsroute zal aangeven dan die van het socialisme. Hetzelfde geldt voor de vele andere hangende vraagstukken. Het is waarschijnlijk, maar op het ogenblik dat deze beschouwing geschreven wordt, nog allerminst zeker dat het tienjarig regeringsbestand verlengd zal worden. Voor de westelijke wereld is het in overweldigende meerderheid hun stem gegeven hebben aan twee partijen wier loyaliteit aan de westelijke idealen vaststaat. Avonturen naar links of naar rechts verheugende aan deze uitslag dat de bewoners van het thans neutrale Oostenrijk zijn uitgesloten.

J. S. BARTSTRA

BIJ DE OORSPRONG DER RUSSISCHE REVOLUTIONAIRE BEWEGING

J. M. Meijer. Knowledge and Revolution. The Russian colony in Zuerich (1870-'73) A contribution to the Study of Russian populism. 230 blz. Assen 1955. (No. 1 van 'Publications on social history' issued by the 'Internationaal instituut voor soc. gesch.' Amsterdam.

Het is wel een buitengewoon belangrijk onderwerp, dat dr. Meijer zo grondig bestudeerd heeft; interessant en triest: het laatste niet alleen omdat de beweging der Russische populisten in de jaren zeventig en tachtig zo weinig resultaten opleverde, maar ook omdat de oorsprong der Russische revolutionaire beweging uiteindelijk in dat land leidde tot het ontstaan van een gruwelijk despotisme, erger dan de wereld ooit zag. Waar gaat het om in de jaren, die hier beschreven worden? Allereerst om de vraag, hoe volledige vrijheid bij de beoefening der wetenschap te verkrijgen, een van de vele aspecten der behoefte aan emancipatie die de Russische hogere en middenstanden doortrilde, toen de zo diep teleurstellende hervormingen van tsaar Alexander II het aanzijn hadden gegeven aan de verschijnselen, die terecht hebben doen spreken van 'de Russische Verlichting'. Geen wonder, dat een aantal jonge mannen en vrouwen, die zich in hun eigen land hoe langer hoe meer in hun streven naar vrije wetenschapsbeoefening bemoeilijkt voelden, de weg naar het Westen insloegen met het doel hun kennis te vermeerderen en de boeken te lezen, die zij wilden. De universiteit van Zürich trok de Russen het meest, omdat het volgen der colleges en het afleggen van examens daar geheel vrij was, ook voor vrouwen, zelfs in de faculteit der medicijnen. Sommige studenten waren reeds door de revolutionaire gedachte aangeraakt, toen ze Rusland verlieten, de meesten echter nog niet. De volledige vrijheid echter die zij inademden, de vergelijking van de westerse toestanden met die in hun land — niet in alle opzichten viel die ten nadele van het laatste uit — en vooral de revolutionaire propaganda die zij er in zo sterke mate ondergingen, vormden ook hen spoedig tot vurige radicalen, socialisten, anarchisten. Het is bekend genoeg, dat de sterkste beïnvloeding die zij in dat opzicht ondergingen, die was van de gematigde socialist Lavrow, die leerde dat Rusland nog lang niet rijp was voor een revolutie en dat hoofdzakelijk dus nog wetenschappelijke voorbereiding vereist was, voor het verkrijgen van bekwame propagandisten. Maar ook die van de vurige anarchist Bakoenin was op den duur van grote betekenis.

Wetenschapsbeoefening hield maar af van revolutionaire daden, predikte Bakoenin: het eerst nodige was de vernietiging van de staten, zowel in het Westen als in het Tsarenrijk. Wie de staat veroverde was spoedig dezelfde verdrukker van het volk als de vroegere bezitter. En waren eenmaal die westerse staten en dat Russische Tsarenrijk vernield, dan zou in Rusland eerder dan elders de socialistische heilstaat kunnen worden gesticht, omdat daar gebruik zou kunnen worden gemaakt van de Russische dorpsgemeenschap, de mir. Behalve door hevige twisten tussen deze beide sekten, de Lavristen en de Bakoenisten, werd de Russische gemeenschap te Zürich echter gekenmerkt door de aanwezigheid van een algemene stemming, die beide groepen bezielde: de behoefte om na volbrachte studiën 'onder het volk te gaan,' als artsen, vroedvrouwen, onderwijzeressen, maar ook om 'volk te zijn,' als boeren, arbeiders. Alleen zo zou men propaganda kunnen maken, de revolutie kunnen voorbereiden, of.. maken. Toen de Russische regering, die natuurlijk goed op de hoogte was van wat in Zürich broeide, in 1873 het verlof om in het buitenland te

studeren introk, begaven de meeste studenten zich naar hun land terug, maar met hun eigen bedoelingen: als 'narodniki', populisten. Dat het resultaat bedroevend gering was, stipten wij reeds aan.

Natuurlijk is het algemene beeld van het ontstaan der Narodniki-beweging, zoals dat hierboven geschetst werd, niet zoveel anders geworden dan reeds in oudere werken te vinden was. Maar daarom moeten wij dr. Meijer niet minder dankbaar zijn voor zijn detailstudie, die de vrucht is van uiterst consciëntieuze nasporingen: niet alleen een vlijtig bestuderen van allerlei zeldzame boeken en boekjes in onderscheiden bibliotheken in Zürich, Parijs en Londen, maar vooral ook een zich toegewijd verdiepen in allerlei archivalia, voorzover mij bekend niet eerder bestudeerd: het Smirnow-archief, eigendom van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam, de 'Matrikelbücher' van de universiteit te Zürich, de 'Protokolle der Polizeidirektion' uit het 'Staatsarchiv' van het kanton Zürich, de gedenkschriften van Virginia Sjlykowa, die zich in het bezit bevinden van Sjlykowa's dochter, mevr. dr. Wettstein Abeljanz te Zürich. Op grond van de dusdanig verworven detailkennis is een werk ontstaan, dat na een veertigtal bladz. 'Background and beginnings', waarin de situatie in Rusland geschetst wordt op het moment van de emigratie, in een viertal hoofdstukken de geschiedenis van de kolonie wordt verteld: eerst de vorming ervan en de plaats die zij innam temidden van het westerse milieu, dan de botsing ten gevolge van de invloeden uitgeoefend door Lavrow en Bakoenin, eindelijk een hoofdstuk: The end and the echo. Nadat nog in een viertal bladz. iets gezegd is over de activiteit en de ondergang der Narodniki in Rusland zelf, volgen de gewone 'kanttekeningen', 'bibliografie' en 'register van persoonsnamen'. Heel belangrijk is de toegevoegde lijst van alle Russische studenten, die in Zürich gestudeerd hebben tussen 1864-'74 met hun plaatsen van herkomst e.a. gegevens.

Ieder die aan historische studiën gedaan heeft, heeft wel eens de ervaring opgedaan dat hoe meer men zich daarbij in details begeeft, hoe meer de lijn van het begrip verloren dreigt te gaan. Des te belangrijker is echter bij een historisch werk als dat van dr. Meijer, dat zozeer in details moest gaan: de compositie; en het komt mij voor, dat de schrijver vooral in zijn eerste twee hoofdstukken wat de compositie betreft, nogal te kort geschoten is. Het boek wemelt van interessante bijzonderheden over kakarteristieke persoonlijkheden, over de levenswijze der emigranten onder elkaar — hun opvattingen en idealen — en de contrasten die zich vormden tussen hen en het westerse milieu waarin zij zich bevonden, maar men krijgt te veel de indruk, dat de schrijver er niet goed raad mee geweten heeft, ze dikwijls maar verteld heeft, wanneer ze hem te binnen schoten. Waarom de levensbijzonderheden van personen die hij invoert, niet in een voetnoot geplaatst, opdat het verhaal of de beschouwing die hij bezig is mee te delen, niet te veel onderbroken wordt? Waarom zich zelf niet gedwongen om boven iedere bladzij een 'hoofdje' te plaatsen ter typering van de inhoud en aan het begin van ieder hoofdstuk niet in kleiner lettertype een korte inhoudsopgave te plaatsen, zodat de lectuur ervan iets gemakkelijker zou gevallen zijn voor de lezer? Nu dat alles zo is, zou een algemene conclusie achter aan het werk toegevoegd, allesbehalve overbodig geweest zijn en is een register alleen van persoonsnamen naar mijn smaak volkomen onvoldoende. Voor wie zich b.v. interesseert voor de algemeen-Europese cultureel historische aspecten van de vrouwenemancipatie bevat het meegedeelde omtrent de levenswijze der Russische meisjesstudenten in Zürich — hun merkwaardige gemeenschappen, hun rigorisme, hun schijn-huwelijken om de ouderlijke macht te ontlopen enz. — zoveel merkwaardigs, dat het te betreuren is, dat begrippen als 'rigorism' en 'fictitious marriages' in de index achterin ontbreken, zodat wie ze op wil zoeken gedwongen is het hele boek weer door te bladeren om ze dan vervolgens door de te losse compositie niet meer terug te vinden.

Inmiddels belet deze aanmerking natuurlijk allerminst, dat ik de schrijver een woord van bewondering aan het eind van deze bespreking wil onthouden. Het is een prestatie om een ons zo vreemd liggend onderwerp, zo gecompliceerd en zo belangrijk voor de algemene geschiedenis van onze Europese beschaving, op zo bevredigende wijze te hebben beëindigd.

J. S. BARTSTRA SR.

P. VAN 'T VEER

HET EINDE VAN EEN EEUW

IR. HENRI HUBERTUS VAN KOL

II

Zijn tweede verlof van 1892 tot 1895 is meteen het einde van de Indische loopbaan. Hij wordt afgekeurd en vervroegd gepensionneerd. Het is haast niet aan twijfel onderhevig dat de afkeuring andere dan medische oorzaken had, al is het bewijs niet te leveren. Van Kol twijfelt er in elk geval niet aan dat hij om politieke redenen is afgekeurd. Hij laat zich in Brussel herkeuren en de Brusselse arts bevestigt zijn verwachting: hij is kerngezond en zeker geschikt voor verdere tropendienst.

Hier zijn dus de twee factoren aanwezig waaruit zo menig Indisch drama is opgebouwd: de algemene critiek op de gang van zaken in Indonsië en het persoonlijk onrecht als gevolg van die critiek. In hoeveel gevallen heeft het conflict met het ambtelijk apparaat van Nederlands-Indië onder soortgelijke omstandigheden niet tot levenslange bezetenheid en monomanie geleid? De klager, wie het onrecht trof, moest steeds weer in beroep komen bij dezelfde „apparatschik", zij het een trede hoger. Voor men bij de gouverneur-generaal was aangeland, had men een prachtkans voor een onverbeterlijke querulant door te gaan – zelfs om het gaandeweg inderdaad te zijn geworden. Dan stonden nog twee uitwegen open: beroep op de minister van Koloniën of op de koning zelf (ja, op de Keizer van Insulinde . . . die uiteraard Oostindisch doof was). Een levenslange taak – en als dan in sommige gevallen rechts- en eerherstel volgde, dan was het gouvernement van Indië nog niet ten val gebracht en bleef de Indische carrière gebroken.

Van Kol wilde graag naar Java terug. Er was geen reden in het geheim blij te zijn met het vervroegde pensioen. Toch heeft hij van zijn ontslag nooit een „zaak" gemaakt, als zovelen voor hem gedaan hadden. Hij had immers een uitweg, die zijn lotgenoten in het verleden niet hadden gehad: hij had „zijn" socialisme. De arbeidersbeweging gaf hem een ander perspectief dan de anderen. Voor hem waren de wandaden van het gouvernement niet meer dan een logisch en zelfs noodzakelijk gevolg van de kapitalistische maatschappij. Daartegen ging de strijd. De situatie kon pas ingrijpend gewijzigd worden als sociaal-democratische regeringen het in de moederlanden voor het zeggen hadden. Intussen waren hervormingen mogelijk, maar niet de wezenlijke verandering. In zeker opzicht stond Van Kol dus zowel „boven" zijn persoonlijk onrecht, als boven dat jegens de koloniale bevolking. De strijd moest op het hoogste niveau worden gestreden: op het niveau van parlementen en regeringen, zo mogelijk in internationale organisaties.

Op deze strijd werpt Van Kol zich in de letterlijkste zin, maar eerst was een afrekening met het verleden noodzakelijk. Hij breekt met Domela Nieuwenhuis en de Sociaal-Democratische Bond, die steeds meer een anarchistenbond aan het worden was, en die hij als schrijver, redenaar en niet het minst als geldschieter had gesteund. Het is hier niet de plaats dit conflict uitvoerig te beschrijven. Het pamflet Mijn Afscheid van de S.D.B. (1894), nog als Rienzi geschreven, geeft de verdachtmakingen en leugencampagne die Nieuwenhuis tegen hem gevoerd had, maar ook de beredenering van de keus: voor parlementarisme, tegen anarchisme, voor de redelijkheid, tegen de onredelijkheid. In hetzelfde jaar is hij een van de „Twaalf Apostelen", die de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij oprichten. Uit eigen zak betaalt hij reisgeld voor sommige deelnemers aan het Zwolse stichtingscongres.

In de SDAP vindt Van Kol zijn volle ontplooiing. Na de lastercampagne met tegenzin candidaat, wordt hij bij een herstemming in het district Enschede als lid van de Tweede Kamer gekozen, waar hij in 1897 zijn intrede doet. Daar is hij als Indisch „specialiteit" de nationale figuur geworden, die hij later was. In deze jaren van 1897 tot 1909, veel meer dan daarna – toen hij van 1913 tot 1924 nog lid van de Eerste Kamer was en anderen zijn plaats als specialiteit in de Tweede Kamer gingen innemen – ligt het hoogtij van zijn leven.

Niet als parlementariër wellicht: „Van Kol is nooit het type van de parlementariër geworden", schrijft een socialistische journalist (J. de Roode) bij zijn dood. Vliegen noteert dat „de bourgeoisie in haren pers en elders grijnslachte" toen Van Kol zich voor het eerst in de Kamer deed horen. „Die man deed zo raar". Inderdaad, antwoordt de „bourgeoisie" bedachtzaam. „Het deed aanvankelijk vreemd aan, het stemgeluid van de heer Van Kol, die met dezelfde intonatie als waarop hij sprak over de koelietoestanden op Deli, de bode een glaasje water vroeg", aldus Het Handelsblad. „Hij sprak niet zelden, zij het niet geheel vrij van sarcasme, over „mijne bekende onhandigheid". Dat daarvan, politiek gesproken, terecht kon worden gewaagd, zal zeker niemand, die Van Kols parlementair optreden heeft gevolgd, kunnen ontkennen".

Niet in de Kamer werd hij populair, wel tijdens en door zijn Kamerlidmaatschap. Hij kon daveren dat de Grafelijke Zalen aan de overkant van het Binnenhof er verschrikt van opkeken. Het kwam niet zelden voor dat Troelstra zijn fractiegenoot te hulp moest komen als het debat in tumult verliep. De redevoeringen van „Hubertus de Onstuimige" (zijn bijnaam in eigen, socialistische kring) bevatten weliswaar reeksen van cijfers en statistieken, niet minder lang dan die in zijn boeken, maar ze eindigden steeds weer met de felle, persoonlijke aanklacht. „Gij zijt een blad papier met aan de ene kant niets dan cijfers en aan de andere kant niets dan uitroeptekens", aldus zijn tijdgenoot Frank van der Goes.

Dit is niet het type politicus dat in de Kamer populair wordt. Maar het kan wel indruk maken en populair worden in het land. Trouwens, nadat men aan de bulderbas was gewend, ontkwam ook de Kamer op den duur niet aan zijn bekoring. In de persoonlijke omgang was hij immers de beminnelijkheid, menslievendheid en humor zelve.

Het is opvallend, maar niet verrassend, dat de kleine socialistische fractie in de

eerste jaren op koloniaal gebied zoveel méér tot stand kon (helpen) brengen, dan op ander terrein. In zijn boek Nederlandsch-Indië in de Staten-Generaal 1897–1909 geeft Van Kol een systematisch-alfabetisch overzicht van wat behandeld is en wat tot stand kwam. Er is geen onderwerp op koloniaal gebied, van de A. van Adat tot de Z. van Zwendel (rumoer . . . rumoer), of Van Kol heeft erover gesproken en een aandeel gehad in de verbeteringen. Hij citeert Troelstra: „De Nederlandse koloniale politiek verkeert in verlegenheid en zal daarin blijven zolang haar leiding in handen is der bezittende klasse", en hij citeert zich zelf: „Doch ook moesten zij (de socialisten) als eerlijk man nu en dan het goede erkennen dat werd gedaan, de verbeteringen die werden aangebracht, hoe ontzaglijk veel te doen ook nog overblijft. En dan was hun veeljarige ervaring, dat de sociaal-democratie in de koloniën gemakkelijker hervormingen kan afdwingen dan in het Moederland".

Het waren immers de jaren van de ethische politiek, die zij inluidden. Van Deventer kwam in 1905 in de Kamer, Van Deventer die het koloniaal program der SDAP van 1901 (van A. tot Z. – niet van adat tot zwendel intussen – door Van Kol ontworpen) practisch geheel zei te onderschrijven. Ook bij de confessionele partijen zitten ethici, zoals de latere minister en gouverneur-generaal Idenburg. Deze groep, van links tot rechts, bracht de hervormingen tot stand. Toch was Van Kol zich ervan bewust dat „er een kloof tussen u en ons gaapt". Hij had een zekere achterdocht jegens de „burgerlijke" ethici, die (als Van Deventer, zelf rijk uit de koloniën teruggekeerd) als het op andere dan koloniale zaken aankwam, „aan de andere kant" stonden. In 1906 spreekt hij tot de Kamer: „Alleen de bezitloze volksklassen, die niet de dragers doch de offers van dit streven (naar koloniale exploitatie) zijn, kunnen aan deze eeuwenlange uitbuiting een einde maken, wanneer in de plaats van concurrentie en volkenstrijd een vreedzame volksgemeenschap zal zijn getreden".

Een waarlijk vooruitstrevende politiek, kan zich niet tot de koloniën beperken. Onderdelen als de Ereschuld, verbetering van het onderwijs, uitbreiding der politieke rechten, beëindiging van de Atjeh-oorlog, dat waren alle punten waaraan Van Kol van harte meewerkt – maar het blijven onderdelen van een geheel dat boven de belangen van Indonesië uitstijgt.

De werkelijke scheiding der geesten komt voor de koloniale politiek pas als de vraag naar het einddoel der „opvoeding" actueel wordt.

III

De tweeslachtige reiziger, zou men Van Kol zo niet mogen noemen toen hij in 1901 naar Indonesië vertrok? Hij verlangde hartstochtelijk naar het weerzien van zijn geliefd Java, dat hij zo lyrisch kan beschrijven. Maar zijn reis had toch vooral ten doel „toestanden" te bestuderen, en toestanden waren misstanden. Het dikke reisverslag (niet minder dan 826 pagina's), dat hij in 1903 laat verschijnen, bevat weinig lyriek, veel critiek.

De zeereis staat hem al tegen, maar, schrijft hij in de inleiding met het bekende ietwat theatrale gebaar, „geen moeite was mij te groot, geen inspanning te zwaar, geen enkel gevaar deed mij terugdeinzen". Onder de gevaren is de zeeziekte niet de minste. „Alleen het vooruitzicht, dat ik op deze maandenlange reis minstens ¾

van de tijd zeeziek zou wezen, maakte deze koloniale reis voor mij tot een daad van moed". Zonder energie zal hij zijn kwaal echter niet aanpakken. Hij is kort tevoren lid geworden van de *Ligue contre le mal de mer,* een organisatie die sedertdien spoorloos ten onder is gegaan, als men een dergelijke zeemansterm in dit verband mag gebruiken. Van Kol heeft zijn eigen middel tegen de zeeziekte. Enige maanden voor de reis moet men zich van alle alcoholische dranken onthouden. Vlak voor de embarkatie neme men een flinke dosis kinine in. Dan de kern: aan boord gekomen, legt men drie brede, nauw-sluitende elastieke banden aan, die het gehele bovenlijf van de armen tot aan de onderbuik als in een goed sluitend korset samenpersen. Heeft men zulke banden niet bij de hand, vervolgt hij, dan is een brede, sterk aangetrokken handdoek voldoende. „Ieder aan boord, die mijn raad volgde, heeft daarvan de gunstige resultaten moeten erkennen".

Men stelt zich Van Kol gaarne voor, ingesnoerd in de elastieke banden maar begeesterd sprekend tot de angstige zeevaarders op het deinende dek.Zullen niet zijn woord en zijn voorbeeld, méér dan het korset, die zieken tot steun zijn geweest, zoals dat ook op de vaste wal het geval placht te zijn?

Hoe ontving de vastewal van Indonesië hem? Men mocht zich vrolijk maken om zijn „fantasterijen", maar hij was dan toch een goed waterstaatsingenieur geweest, en dan kon Indië veel vergeven – zo goed als het Multatuli nooit kon accepteren omdat hij een „slecht bestuursambtenaar" was geweeest.

Niets in het lange reisverslag duidt erop dat Nederlandsch-Indië de socialist weigerde te ontvangen. Integendeel, vaak genoeg heeft hij lof voor de openhartigheid waarmee autoriteiten en particulieren, militairen en inheemse bestuursambtenaren hem de gevraagde inlichtingen verschaffen.

En het zijn vragen naar de onderwereld, die hij stelt. Hij trekt van ellende naar ellende. Zijn reisschema vermeldt alle plaatsen vanwaar hem berichten over misstanden hadden bereikt. Overal bezoekt hij gevangenissen, strafkampen, koelieverblijven, militaire kampementen, ziekenhuizen, fronten en door Nederlandse contra-terreur geteisterde streken.

Wij kunnen Van Kol op zijn grote reis uiteraard niet op de voet volgen. Voor hem en zijn tijd waren zijn onderzoekingen naar het koelieschandaal in Deli – steeds weer ontkend door minister Cremer, de Deliaan, en pas onder diens opvolger Idenburg erkend en aangegrepen – van zeer groot belang, ons interesseren ze minder. Evenzo zijn verslagen over de economische achteruitgang van de Oostindische eilanden, zijn onderzoek naar particulier onrecht („Batjan, dit treurige land waar blank en bruin kruipt, knoeit en intrigeert"), misstanden in ziekenverzorging, gevangeniswezen, waar al niet. Overal neemt hij klachten in ontvangst, zijn roep moet hem vooruit zijn gegaan, want ook in Nederland was er een begrip: „Een briefje aan Van Kol." „Nergens kon ik enige tijd stilhouden zonder die kwelgeesten te zien verschijnen," noteert hij, doelend op klachten en bezwaarschriften, en een ieder die Indië, zelfs in zijn nadagen, heeft gekend schiet het beeld van dikke pakken bezwaarschriften en lange rijen klagers te binnen. „In de hotelkamer met dikke stukken verrast... een deputatie aan boord..." enz. enz.

Eindelijk dan op Java, het schone land, de reine atmosfeer, „daar te leven, te lieven en te sterven zou te schoon zijn geweest, de plicht gebood het anders; het

heeft niet mogen zijn." De plicht gebiedt nu in elk geval het bezoeken van uitgehongerde streken, droefgeestige krankzinnigengestichten, onrecht, onrecht! Er is een lichtpunt, „een druppel lafenis voor de diepgeschokte ziel.": het bezoek aan de regent van Japara en zijn gezin.

Het is dan ook geen gewoon regentengezin. Het is het huis van Kartini. „De avond in dat gelukkige gezin doorgebracht, zal ik nooit vergeten. Voor de eerste maal in mijn leven heb ik ten volle leren beseffen wat er van de Javaan, man en vrouw, ware te maken; hoe begunstigd wij zijn als koloniale mogendheid over zulk een volk te mogen regeren; en hoe heerlijk Neerlands roeping kon zijn, als het zijn schone taak met liefde en toewijding wilde vervullen."

Hij spreekt dan vooral over de dochters van de regent, Kartini en haar zusters. Kartini is 22 jaar, nog drie jaar heeft zij slechts te leven. Maar zij is al de begeesterde jonge vrouw, het symbool van de vrouwenemancipatie in Indonesië, die jaarlijks op Kartini Dag wordt geëerd. Het bezoek van Van Kol (op aandringen van een Nederlandse vriendin van Kartini) betekent veel voor de jonge vrouw: zij geraakt in uitvoerige correspondentie met Nellie van Kol; Van Kol zelf belooft haar ideaal te steunen en in Nederland de toezegging te vragen dat zij daar een opleiding tot verpleegster en onderwijzeres kan volgen. In 1902 doet minister Idenburg hem die toezegging, maar het is al te laat. Een huwelijk onder de dwang der adat maakt een eind aan de idealen, aan de meisjesschooltjes, aan de grootse plannen voor later. Zij sterft in het kraambed.

„De avond in dat gelukkige gezin doorgebracht" is meer dan een gesprek met ouders en dochters. In het boekje Meer licht over Kartini, (1954) publiceert dr. H. Bouman enkele brieven, waaruit blijkt dat één avond voldoende was om Van Kol te bewegen tot een spiritistische seance.

Zo ergens, dan komt hier wel een belangrijk aspect van Van Kol naar voren: zijn metafysische belangstelling, blijkbaar zo intensief dat hij ook vreemden er in liet delen. Het is intussen al 1902 geworden. Op 30 April schrijft Kartini: „Zondagavond, juist een week geleden, dat wij 't ontzaglijk genoegen en voorrecht hadden u in ons midden te hebben en u ons de geestenwereld leerde kennen, probeerden wij geesten op te roepen, hetgeen ons gelukte en wel in zo'n mate dat ik 't niet nalaten kan u 't een en ander te berichten." Er volgt dan het verslag van een seance, waarbij een potlood aan een bamboetje woorden neerschreef.

In geen van zijn in Nederland verschenen werken vermeldt Van Kol zelf iets over zijn bovennatuurlijke inzichten. In zijn studentenjaren was hij lid van de Dageraad. Zal hij tijdens zijn Indische jaren niet tot andere gedachten zijn gekomen als hij peinst over christendom en socialisme, over leven en dood? In 1879 schrijft hij in het Soerabajaasch Handelsblad nog een materialistisch getinte beschouwing over de zelfmoord (die hem intussen in pennestrijd bracht met de naar Java verhuisde feministe Mina Kruseman; zij eiste vergeefs dat hij zijn „masker", de „valse klank" van Rienzi zou opgeven). Achttien jaar later behandelt hij hetzelfde onderwerp in een artikel voor het blad L'Humanité Intégrale, het orgaan van de Phalanges Internationale d'Harmonie Intellectuelle. „Er bestaat geen dood,„ men kan „slechts „overgaan." „De transformaties zijn eeuwig en oneindig. Zij kunnen zich in een andere sfeer voortzetten. Door zijn aardse leven vrijwillig af

te breken, wordt het wezen dat daardoor zijn cyclus niet heeft kunnen volbrengen en niet in een hogere staat kon komen, gestuit in zijn loop. Hij kan de verloren plaats alleen met nieuwe pogingen herwinnen."

Het is wel een heel ander geluid dan dat van de jonge student en de jonge ingenieur, die alle bovennatuurlijke bepalingen afwezen. Maar is het een onverwachte overgang, deze groei naar de theosofie? Van Kol komt uit een katholiek gezin; onverschillig stond hij nimmer tegenover het bovenaardse, daarvan is trouwens zijn lidmaatschap van De Dageraad een (omgekeerd) bewijs. Zijn Indische jaren kunnen, wij zeiden het al, niet zonder invloed zijn geweest. Daarbij komt zijn idealisme, komt zijn utopistische inslag. Het socialisme van zijn dagen had duidelijk profetische trekken. Van Kol zelf gelooft in zijn jeugd als haast allen, dat de Nieuwe Maatschappij om de hoek ligt. Langzamerhand verdwijnt dit „geloof"; er zullen lange jaren van strijd nodig zijn. Het zogenaamde materialisme, dat feitelijk veel meer transcendentaal was gericht dan „aards", verliest zijn profetische kracht. Van levensbeschouwing, wordt het maatschappij-beschouwing. Een deel van Van Kol's wezen dreigt leeg te lopen. Het wordt gevuld door de theosofie, een sociaal-gerichte beweging (niet voor niets was de Engelse socialiste Anny Besant een van de oprichtsters; zij zou trouwens ook een vriendin van Van Kols Engelse vrouw zijn geweest). De theosofie heeft een sterk Oosterse inslag. Ook dit moet Van Kol hebben aangetrokken. Bovendien was het een actieve beweging met internationalistische allure en een idealistische levensbeschouwing. Achteraf zegt men: Van Kol was geschapen voor de theosofie.

Hij was trouwens niet de enige socialist, niet de enige socialist in Nederland ook, die theosoof en spiritist werd. Ook bij anderen dan Van Kol was het protest tegen de religie in de eerste plaats een protest tegen de „reactionaire" maatschappelijke aspecten van de kerk. Zijn Christendom en Socialisme was daarom pionierswerk, omdat het de scheiding tussen deze beide aspecten maakt.

Zelfs in het ingenieursvak was Van Kol niet zonder bovenaardse, of liever: „onderaardse" belangstelling. Wij vermeldden al dat bij zijn opmetingen voor irrigatiewerken op Java een ongewone aanleg bleek voor het vinden van wateraders. Het kan dus geen verbazing wekken, dat hij in 1920 tot de oprichters van De Wichelroede behoorde en zelf dit apparaat met overtuiging hanteerde.

Eén onvergetelijke avond bij de regent van Japara. Ook onvergetelijk vanwege de spiritistische seance? Men zou het wel denken.

De rondreis over Java is het einde van de Indische zwerftocht. Hij neemt de boot naar de West en zet zijn onderzoekingen in de Antillen en Suriname voort. West-Indië is een vergeten gebied in zijn dagen, er moet voortdurend geld bij, het is een „noodlijdende kolonie" (titel van een brochure) met een benauwende situatie bij de volksgezondheid (een andere brochure). Bij zijn terugkeer in Nederland – hij heeft ook Venezuela bezocht – is hij het enige Kamerlid dat met gezag over de West kan spreken. Zijn boek „Naar de Antillen en Venezuela" is het eerste begin van de herlevende belangstelling voor dit vergeten gebiedsdeel.

Maar het is toch „de Oost", die het meest van zijn reis profiteert. De vrucht van zijn onderzoek, is het complex van verbeteringen en hervormingen, dat Indonesië aan zijn openhartige kritiek dankt.

IV

Haast ontelbaar is het aantal boeken en brochures, artikelen en reportages, dat Van Kol over koloniale en andere onderwerpen geschreven heeft. Niets van hem afwetend, zou men bij lezing van een klein getal uitgezochte geschriften de volledige Van Kol al voor zich kunnen krijgen: bewogenheid, die niet zelden tot pathos uitgroeit, schijnbare nuchtere opbouw van het betoog met reeksen van cijfers en statistieken, dan opeens de gloeiende uitschieters van de ware humanist, die de gehele lijdende mensheid wel voor zijn rekening zou willen nemen.

Maar is het mogelijk uit dit werk, voor zover het de koloniale politiek betreft een „systeem" samen te lezen, dat het wezen van zijn ideeën in één program omvat? Slechts ten dele, moet het antwoord luiden. Van Kol was geen systeembouwer, hij was een aanklager, die zijn klachten niet in het gelid zette en met de afronding (de toekomst van Indonesië) niet goed raad wist.

Zijn eerste koloniale geschrift is het boekje Land en Volk van Java, in 1896 nog onder de schuilnaam Rienzi verschenen. Stokvis' waardering „een meesterstukje van economische volksbeschrijving" is wellicht wat overdreven. Maar de niet geringe lof komt het toe het eerste boek te zijn, waarin de voortdurende verarming van het Javaanse volk wordt aangetoond aan de hand van vele cijfers. In zijn beschrijving van misstanden komt het overeen met het Berigt van Dirk van Hogendorp, waaraan het trouwens – zoals wij aan het begin van dit hoofdstuk schreven – voor het toekomstbeeld van een gelukkige, dankbare en blijvend met Nederland verbonden bevolking, met zoveel woorden refereert. De beschouwingen over communaal en individueel grondbezit mogen nogal verward zijn, het geeft dan toch maar een berekening van een Nederlandse „ereschuld" aan Indonesië voordat Van Deventer met de zijne komt. Een reeks van practische voorstellen om de Javaan uit zijn armoede op te heffen (afschaffing van de herendiensten etc.) maken meer indruk op de lezer van nu dan zijn overwaardering van de welvaart, die de suikerfabrieken zouden brengen.

Het beeld is geen idylle, en daarin onderscheidt het zich toch ergens van de ware ethici. Java moet van feodalistisch kapitalistisch worden om ten slotte het geluk in de socialistische maatschappij te kunnen smaken. Deze lijn van zijn betoog ligt ook al in Land en Volk van Java besloten. Men kan en moet de overgangsfase van het zuivere kapitalisme verzachten, opdat de Indonesiër niet het leed zal treffen dat de Europese arbeiders hebben doorgemaakt in de fase van de industrialisatie, maar men kan haar niet overslaan.

In 1901 ontwerpt Van Kol het koloniale program voor een jonge SDAP, die er nauwelijks aandacht voor had. „Het welzijn der inboorlingen, hun physieke, verstandelijke en morele ontwikkeling moet het hoogste doel zijn van onze koloniale politiek. De economische evolutie te bevorderen, met verzachting, zoveel mogelijk, van de overgangstijdperk, is onze voornaamste taak," zo begint het program. En het eindigt: „Onze plicht: de inlander door wijze en onbaatzuchtige voogdij opvoeden tot zelfbestuur." Dat is, zegt de toelichting „voorbereiding dier volken tot een volkomen zelfstandig bestuur."

Wat echter onder zelfbestuur precies moet worden verstaan, wat de verhouding van de kolonie tot het moederland zal worden, daarover spreekt dit program zich

niet duidelijk uit. De Indonesische nationalisten zijn nog niet aan het woord gekomen. Het probleem is nog niet actueel. Pas in 1919 vinden we een weerslag van de nieuwe tijd bij Van Kol. Het is in een interview met de Indonesiër Soerianingrat, uitgegeven als brochure. Indonesië zal een ontwikkeling doormaken naar een federale staat, stelt hij. Hoe lang dat nog zal duren, kan geen sterveling voorspellen. „Dat het eenmaal een eind zal nemen (het Ned. bestuur), is echter even zeker als dat een rijpe appel afvalt van de boom waaraan hij groeide. Deze groei te bespoedigen, is juist de eervolle taak en de heilige plicht van elke koloniale mogendheid, want het ideaal voor elke kolonie is zelfstandigheid in alle opzichten, zowel politiek als economisch, en dat doel liefst zoveel mogelijk veroveren door eigen wil en krachtsinspanning."

Dit is het toch, zou men menen. Dit is het sluitstuk van de koloniale politiek, een sluitstuk dat Van Kol tegen het eind van zijn leven nog wist aan te brengen. Maar in een voetnoot verduidelijkt hij zijn bedoeling: „Zelfstandigheid en onafhankelijkheid kunnen thans wel gebruikt worden als woorden van vrijwel gelijke betekenis, daar in de eeuw van de Statenbond en van een super-nationale macht, geen enkel land ter wereld meer op volledige onafhankelijkheid mag rekenen."

Het sluitstuk blijkt geen sluitstuk te zijn. Volledige onafhankelijkheid is niet meer nodig: de supranationale macht van de Volkenbond zal er voor in de plaats komen. Een jaar later geeft hij in De Strijd der SDAP op Koloniaal Gebied weliswaar aan, dat „losmaking van Nederland" het einddoel zal zijn, maar ook hier is de zijweg ter ontvluchting aanwezig. „Ook het wereldgebeuren drukt zijn stempel op de democratisering van Indië, welke eerst zal leiden tot verschuiving van de regeermacht van Nederland naar Indië, om daarna op te eisen het zelfbeschikkingsrecht volgens de beginselen van de Volkenbond, die tevens wel toezicht zal houden op het beheer van koloniën." Ook in De Vrijmaking van Nederlandsch-Indië (1922) is de internationalisatie van de koloniën door middel van het mandatenstelsel van de Volkenbond het onontkoombare toekomstbeeld.

De loop van de historie is Van Kols vizie voorbijgesneld. Zijn vizie is dan ook al niet meer de belichaming van het partijstandpunt. Anderen hebben in de Kamer zijn taak als „Indische specialiteit" overgenomen.

In de praktische politiek speelde Van Kol toen al geen rol van betekenis meer. Een moment uitgezonderd, mag men Troelstra geloven.

In het derde deel van zijn Gedenkschriften beschrijft Troelstra (pag. 233) de spannende kabinetsformatie van 1913, waarbij voor het eerst de deelneming van sociaal-democraten aan de regering serieus onderwerp van gesprek was. Tegen de oppositie van Vliegen en Schaper in had Troelstra bewerkstelligd dat de socialisten geen portefeuilles zouden aanvaarden in een ministerie van de 'linkerzijde', zoals door formateur Bos was voorgesteld.

Van Kol maakte een van zijn veelvuldige en lange reizen naar het buitenland en keerde uit Indonesië in Nederland terug toen de zaak al beslist leek. Maar Schaper en Vliegen hadden de oppositie niet opgegeven. Dan volgt een romantisch intermezzo, waarin Troelstra niet onverdienstelijk de rol van Sherlock Holmes vervult. Vliegen en Schaper komen op een avond (31 juli) bij Troelstra op bezoek om de

kwestie nog eens te bespreken. 'Uit hun uitingen kreeg ik de indruk, dat ook andere vooraanstaande partijgenoten aan hun ingrijpen deel hadden en daar zij mij hadden meegedeeld naar hotel Victoria terug te keren, achtte ik het niet ondienstig hen op de voet te volgen. In Victoria werd mij althans een gedeelte van het geheim opgehelderd. Ik vond er Vliegen en Schaper onder een gemoedelijk glaasje in gezelschap van Van Kol, die door mij onmiddellijk werd beschouwd als een der promotors van deze buitengewone en vrijwel op een intrige lijkende stap,' schrijft Troelstra.

'Die door mij onmiddellijk werd beschouwd' – blijkt daar niet al uit dat Troelstra en Van Kol nu niet bepaald de beste vrienden waren? In de Gedenkschriften wordt merkwaardig weinig over Van Kol gesproken. De passage over de 'intrige' is de enige waar hij min of meer uitvoerig in voorkomt, en lang niet in gunstige zin. Van Kol zou zich aan de kant van de oppositie hebben geschaard omdat hij hoopte op . . . de portefeuille van Koloniën. Hij had een brief van gouverneur-generaal Idenburg ontvangen, waarin de waarschijnlijkheid werd uitgesproken dat Van Kol 'nu voortaan als minister zou zetelen op het Plein.' Nog een steek volgt: 'Dat deze brief bij de goedhartige, maar ijdele man verwachtingen en wensen had opgewekt, die hem onmiddellijk tot een zeer ijverige actie achter de schermen hadden gevoerd, is te begrijpen."

Te begrijpen – jawel, als men Van Kol tenminste mét Troelstra wil zien als de ijdele Joris Goedbloed, die hij bepaald toch niet was. Het is niet aan te nemen dat Van Kol er niet van op de hoogte zou zijn geweest dat bij de kabinetsformatie Van Deventer Koloniën was toegedacht. Uit de hele passage in Troelstra's Gedenkschriften blijkt trouwens duidelijk genoeg dat hij de oppositie van Vliegen, Schaper, Van Kol, Hugenholtz en anderen niet in het juiste licht kon zien.

Het sluitstuk moge ontbreken, Van Kols beeld is op sommige punten zelfs midden in de twintigste eeuw nog actueel. Wij doelen hier vooral op zijn voortdurende pleidooi voor de industrialisatie van Indonesië, voor de oprichting van een inheemse groot-industrie, naast de huisnijverheid die al bestond en bewaard moest blijven.

Kapitaal moet naar Indonesië vloeien, met regeringssteun moet de inheemse nijverheid worden aangemoedigd. Zonder dat zal Java altijd een armlastig eiland blijven. Wellicht is 't niet mogelijk Nederlandsch-Indië als geheel te industrialiseren omdat Nederland daarvoor het kapitaal ontbreekt. Welnu, de oplossing is gemakkelijk genoeg: dan moet een deel van de kolonie worden afgestoten.

Meer rumoer dan bij de gelegenheden, dat hij dit voorstel deed, is er in de Kamer misschien nimmer geweest. Van Kol durfde stellen dat Spanje, Portugal en Italië waren „geknakt door overschatting hunner krachten" (in een brochure over de Inkrimping onzer Koloniën van 1904). Dit kan Nederland ook gebeuren. Is er geen aanleiding sommige eilanden – bijvoorbeeld, o ironie van de geschiedenis, Nieuw-Guinea! – af te staan en in ruil garanties te eisen van Duitsland en Engeland voor bescherming van de rest?

Java en Sumatra kan Nederland ontwikkelen. Daarheen dan het kapitaal geleid om de industrie van het overbevolkte land te bevorderen. Reeds in 1905 schrijft hij

hierover 'n prae-advies voor de Vereniging van Staatshuishoudkunde en Statistiek. In de eerste plaats is nodig 'n „stelselmatig onderzoek naar geschikte grondstoffen voor grootindustrie, die op Java aanwezig zijn." Naar 't model van Japan en Rusland (het is nog voor de revolutie) en Brits-Indië zou in Indonesië een begin gemaakt moeten worden met de textielindustrie. In eerste aanleg moet de regering het kapitaal verschaffen. Coöperatieve organisaties moeten opgericht worden. Opleiding van technische krachten onder Nederlandse leiding is urgent. Waarom geen coöperatieve suikerfabricage, zoals boeren in Denemarken en Nederland hun coöperatieve zuivelfabrieken hebben?

Is het bij dit alles niet alsof men 1950 schrijft en de ontwikkeling der achtergebleven gebieden voor ogen heeft?

Natuurlijk vereist deze aanpak een complex van maatregelen. Staatsexploitatie van bodemrijkdommen dient in de plaats te komen van particuliere uitbuiting. Reeds in 1910 behandelt Van Kol de „roofbouw" op de bodemschatten. Tijdens zijn reis van 1901-1902 heeft hij een groot aantal gevallen van mijnbedrog onderzocht. Niet in de laatste plaats waren Van Kols onthullingen aanleiding tot herziening van de Indische mijnwet, die het mogelijk maakten dat de staat aandeel ging nemen in de grote mijnbouwondernemingen.

Het was een officiële erkenning van zijn streven, dat de regering Van Kol in 1914 opdroeg een rapport te schrijven over de industrialisatie van Japan. Het rapport van 1916 toont duidelijk genoeg aan (althans voor de schrijver, want aan bestrijders ontbrak het ook nu niet) dat Nederlandsch-Indië dezelfde weg zou kunnen gaan. Brochures over de industrie in Brits-Indië betogen hetzelfde. Maar gebeurd is het niet. Lancashire in de eerste wereldoorlog was noodgedwongen minder op zijn qui-vive dan Twente in het neutrale Nederland.

Op 22 Augustus 1925 overleed Henri Hubertus van Kol. Een auto-ongeluk in België, waar hij zijn laatste levensjaren doorbracht, wierp hem op het ziekbed, dat zijn doodsbed zou worden.

Vier jaar tevoren was hij op grootse wijze gehuldigd bij zijn vijftigjarig jubileum als lid van de Internationale. Bij die gelegenheid geïnterviewd, zei hij: „Ons optreden voor de millioenenmassa's (in Indonesië) heeft zoveel succes gehad, dat het nu overtollig is geworden. Ze weten zich zelf thans te helpen. Het mooiste resultaat, dunkt me, wat te boeken viel."

Gelukkig de mens, die deze overtuiging kon bezitten.

DE PEN OP PAPIER

Onze strijdkrachten in het zonnetje

Mijn grote bezwaar tegen de reactie van mr. R. Mok is wel, dat het geen reactie is. Immers de heer Mok bestrijdt de door mij genoemde punten na ze door andere vervangen te hebben en vult dit aan met enige beschouwingen over punten, die door mij niet naar voren werden gebracht.

Allereerst de rangenkwestie. Zoals in andere vorm in de burgermaatschappij zijn de rangen in het leger nodig — en ook daarom alleen — om tot uitdrukking te brengen de zeer verschillende niveaus, waarop verantwoordelijkheid gedragen wordt. Bezien we, hoe dat er uit zou moeten zien en nemen we de infanterie als voorbeeld. We treffen hier in de lagere regionen duidelijk 3 niveaus aan, de compagnie, het peloton en de groep. Daarvoor zijn dus 3 rangen vereist en gezien de sterkteverhoudingen is het rationeel daar als plaatsvervangers nog 3 functies — dus 3 rangen — aan toe te voegen. In totaal 6 rangen met als benaming: kapitein, luitenant, de pelotonscommandant, wiens positie ik zou willen zien als die van een onbeëdigd officier en die ik dus vaandrig gedoopt heb, sergeant-majoor, sergeant en korporaal. Wie geschikt is een compagnie te leiden wordt kapitein, wie geschikt is voor de tweede man in een groep korporaal, enz. In de praktijk is dit echter geenszins het geval. Er bestaat een rangenstelsel voor de officieren en één voor de niet-officieren. Wie als onderofficier begint, zal *in principe* ook als onderofficier eindigen. Overspringen naar de 'andere klasse' is een abnormale gebeurtenis en de aldus bevorderden komen in een speciale categorie terecht, de officieren van vakdiensten. Omgekeerd zetelen de vaandrig en de tweede luitenant in de officiersmess, niet omdat hun verantwoordelijkheid groter zou zijn dan die van een adjudant, maar omdat zij *in principe* tot de officieren behoren. En naar men mij verzekerd heeft, eet een gedetacheerde korporaal- of sergeant-cadet niet samen met zijn collega's maar eveneens in de officiersmess, om dezelfde reden. De heer Mok geeft een duidelijke uiteenzetting van de bestaande toestand en uitgaande van de verschillende rangenstelsels toont hij aan, dat het een logisch systeem is. Dat is het inderdaad, mijn betoog was echter, dat het uitgangspunt fout is.

De rang van sergeant 1e klasse, die de heer Mok noemt, is op zich zelf een schertsrang, die precies dezelfde functie heeft als de sergeant en bij de marine dan ook niet voorkomt. Wanneer deze rang toch wel nuttig is, dan is dat, omdat de dienstplichtigen met bestemming

sergeant onmiddellijk na hun opleiding als zodanig worden benoemd. Zij zijn – zonder ervaring – voor die taak nog niet berekend en het is onbillijk de ervaren beroepssergeanten met hen gelijk te stellen. De heer Mok constateert, dat er niet voldoende beroepspersoneel aanwezig is en er dus niets anders opzit dan hen sergeant te maken. Ik stel daar tegenover, dat niemand een rang bekleden mag, als hij de daarmee corresponderende functie niet volwaardig vervullen kan. Met de huidige camouflagepolitiek is niemand gediend en de eerste stap om uit de moeilijkheden te geraken is de waarheid niet mooier voor te stellen dan ze is. Bij de vaandrigs doet zich eenzelfde situatie voor.

Bevordering van sergeant-majoor tot adjudant geschiedt volgens de ranglijst en min of meer automatisch. Vandaar dat jonge bekwame sergeanten-majoor te weinig bevorderingsmogelijkheden hebben en omgekeerd minder bekwame oudere majoors ten onrechte tot adjudant worden bevorderd. Binnen het raam van het door mij ten tonele gevoerde systeem –waarbij de adjudant dus tot vaandrig is geworden – bracht ik de wenselijkheid van een betere selectie naar voren. De heer Mok heeft mij hier verkeerd begrepen en geeft een beschouwing over de (inderdaad goede) opleiding tot reserve-officier. Het moge nu duidelijk zijn, dat, in plaats van een open deur in te trappen, ik mijn krachten aan het beproeven was op een geheel andere deur, en wel één, die nog steeds potdicht is.

Ook bij de beroepsofficieren is een betere selectie noodzakelijk. Wanneer men namelijk eenmaal op de ranglijst staat en het niet al te bar maakt, hobbelt men in de loop der jaren vanzelf door tot luitenant-kolonel. Dit is onjuist, immers het topsalaris van deze rang is ongeveer gelijk aan dat van de academisch gevormde leraar MO, en de KMA zonder meer kan niet hoger gesteld worden dan het kandidaatsexamen. Generaal Gruenther heeft zich er onlangs over beklaagd, dat hij als jong officier gedoemd was vele jaren in een lage rang te verblijven, terwijl hij van zijn meerderen niet begreep, wat ze daar deden. In Nederland is dit niet anders en het is zeker één van de redenen, waarom bekwame jonge mensen er niet voor voelen naar de KMA te gaan en de daar bereikte resultaten zo slecht zijn.

T.a.v. de bezoldiging vergeleek ik de positie der soldijgenietenden met die der weddegenietenden. De heer Mok antwoordt, dat de soldij inderdaad te laag is en zegt elders, dat een officier nu eenmaal meer moet verdienen. Het is moeilijk het daar niet mee eens te zijn, maar daar had ik het niet over. Wanneer een soldaat een soldij van *f* 1,– per dag ontvangt, dan heeft een vaandrig zeker recht op het dubbele. In feite echter is een vaandrig weddegenietend en krijgt netto ± *f* 8,– in handen. Op aandrang van de Kamer heeft men ook de sergeant na enige tijd weddegenietend gemaakt, hij ontvangt dan inplaats van een soldij van *f* 1,50 een wedde van netto ± *f* 5,50 per dag. Het is een voorbeeld van 'meten met twee maten, één voor de heren en één voor de rest,' en in deze dingen en in het rangsysteem ligt de officiële tegenstelling heren-rest besloten.

'Autoritaire gezagsopvattingen dienen plaats te maken voor democratisch leiderschap,' en in de passage over de krijgstucht was het laatste nader uitgewerkt: solidair zijn met de troep. De heer Mok vervangt deze tegenstelling door die van autocratie en democratie, om na vastgesteld te hebben, dat democratie in een leger onmogelijk is, te concluderen, dat democratisch leiderschap ook onmogelijk is. De vraag is: Wat is hier met democratie be-

doeld? Dat de soldaten bij meerderheid van stemmen de dienst uitmaken? Bestaat dit ook ergens buiten het leger? En wat betekent ondemocratische middelen? Als daar de oorlog mee bedoeld wordt, is het zeker een aardige leuze, maar een oneigenlijk gebruik is het dan wel.

'Onze jongens' zijn helemaal geen lieve jongens – de heer Mok zegt het alweer terecht – en moeten dan ook hard aangepakt worden, dat stuit bij hen zelf ook op geen enkel bezwaar. Als dezelfde officier, die hen hard straft als ze iets misdaan hebben, ook maar even hard voor hen opkomt als ze in de knel zitten. De vakbekwame officier met hart voor zijn mensen is bij de troep een bijzonder populair man, en dezelfde rotjongens, die de officier, die hen als tweede klas lieden behandelt, het leven zo zuur mogelijk proberen te maken, lopen zich voor hém het vuur uit de sloffen.

Het officierskorps is van ons volk vervreemd, naar ik poogde duidelijk te maken in de eerste plaats door de vooroorlogse tegenstellingen in ons volk en de slaperige politiek der toenmalige kabinetten, en eerst in de tweede plaats door hun eigen schuld. Wil onze democratie werkelijk verdedigd worden, dan kan dat alleen, als het officierscorps het leger tot de strijd weet te bezielen. Wanneer, als de nood aan de man komt, die bezieling er toch zou zijn, dan is dat in de huidige verhoudingen niet dank zij maar ondanks het officierscorps. En dat is dan 'de kern van de zaak'.

E. BRUINS

De Zwijgers spreken

Geachte redactie,

Het is misschien niet in de eerste plaats aan ons een oordeel te vellen over opzet en verwerkelijking van het Jubileum-nummer van uw maandblad. Aan compliment, noch aan bestrijding zult ge immers veel waarde hechten, want de jaren hebben ons oordeel nog niet doen rijpen tot bezonken en onze prestaties rechtvaardigen nog geen aanspraak op gezag. Desondanks voelen wij ons geroepen enige kanttekeningen bij deze uitgave te maken.

In de eerste plaats moet ons de opmerking van het hart, dat zij naar onze stellige overtuiging veel zal kunnen bijdragen tot de scholing van de jonge partijgenoten. Dat neemt intussen niet weg, dat wij niettemin van mening zijn dat deze uitgave in een enkel opzicht te kort schiet.

Wij beschouwen het als een tekortkoming, dat de jonge mens en zijn geestelijke en maatschappelijke noden niet tot thema ener afzonderlijke verhandeling is gekozen.

Zeker: in meer dan één hoofdstuk wordt direct of indirect aandacht besteed aan de consequenties die verscheidene vraagstukken voor jonge mensen kunnen hebben (Volkshuisvesting, Onderwijspolitiek, de gelijkheid van kansen), maar een samenvattende beschouwing als door ons bedoeld ontbreekt.

Steekhoudende argumenten lijken aan te voeren. Bij voorbeeld, dat men – op de keper beschouwd – niet van een specifiek jongerenvraagstuk zou kunnen spreken. Hun, die deze stelling aanhangen, zouden wij in overweging willen geven het oor te luisteren te leggen bij jeugd- en jongerenleiders, pedagogen, psychiaters, kinderrechters en . . . politici. Het is

— om bij de laatsten te blijven — toch een merkwaardig verschijnsel, dat aangenomen kan worden, dat een steeds groter deel van de nieuwe lichtingen stemgerechtigden voor de PvdA kiest, maar — naar onze indruk — er vooralsnog in grote meerderheid de voorkeur aan geeft buiten het verband van de politieke organisatie (de PvdA) te blijven.

Het lijkt ons om meer dan één reden belangwekkend aan dit vraagstuk aandacht te besteden.

Het zou trouwens voor alle politieke partijen een levensvraagstuk kunnen zijn.

Een ander argument zou kunnen luiden: dat een beschouwing over een bepaalde volksgroep — naar de leeftijd — niet in de opzet van dit nummer paste. We zijn geneigd dit argument als juist te aanvaarden, doch vragen ons in dit geval af, of die opzet dan geen verandering had kunnen ondergaan.

Wie gevoel voor humor heeft zal het appreciëren, dat in die regelen waar wel uitdrukkelijk aandacht aan ons en onze leeftijdsgenoten wordt besteed — Theorie en beweging door J. M. den Uyl — des auteurs inzicht afwijkt van onze opinie . . .

Daar staat bij voorbeeld: 'men zou de na de oorlog aan bod gekomen generatie wel moeten aanduiden als de zwijgers, want het meest kenmerkende van hen is wel, dat het probleem van de socialistische maatschappijbeschouwing voor hen geruisloos is geliquideerd.' (In dit citaat zijn enige woorden omgezet zonder de strekking ook maar in de minste zin geweld aan te doen.)

Een kleine correctie op dit aforisme lijkt ons hier op haar plaats. De kwalificatie 'zwijgers' hadden wij graag vervangen gezien door 'onwetenden'. Wij menen, dat die aanduiding meer recht doet aan die naoorlogse generatie(s!) dan de gebezigde. 'Onwetenden' stelt naar onze mening een diagnose, terwijl 'zwijgers' slechts een symptoom signaleert. Want wat is het geval: De drie generaties, door mevrouw Verwey—Jonker in het vooroorlogse socialisme onderscheiden, waren geen hermetisch van elkaar afgesloten groepen. Zij vloeiden geleidelijk in elkaar over. De door haar gesignaleerde verandering in geestelijke instelling voltrok zich — naar wij aannemen — geleidelijk. Het geestelijk patroon verschoof, maar motieven van gisteren en eergisteren bleven voor korter of langer tijd en in meer of minder grote variatie het totaalbeeld bepalen. Zo er echter één woord van volstrekte toepassing op de jonge socialisten van na 1945 is, zij het in een enigszins andere betekenis dan door hem bedoeld — dan is het prof. Bannings gevleugelde: 'Het nieuwe begin.' Wat eraan dat begin voorafging, onttrok zich geheel aan hun kennis. De krachten, die tot de 'nieuwe begin' de stoot hadden gegeven, behoorden voor hen tot 'die Welt von gestern', verborgen door de onneembare scheidingswand van vijf verloren oorlogsjaren. Verloren in dier voege, dat zij voor hun politieke ontwikkeling van geen betekenis konden worden geacht.

De geschiedenis van het vooroorlogse socialisme is in meer dan één kloek deel samengevat. Het heeft voor onze leeftijdsgenoten echter geen andere aantrekkingskracht meer dan die van het curiosum: 'Wat waren de toestanden tóén erg!' Het socialisme van voor de oorlog bovendien is een politieke stroming, die hun vreemd is, die niet meer aan hen appeleert. 'Een spook waart door Europa' spreekt nog wel tot de verbeelding, maar 'Godsdienst is opium voor het volk' en 'Gij hebt niets te verliezen dan uw ketenen' wekt hun lachlust.

Eensdeels is dat ronduit verheugend. Het betekent, dat de jonge socialist van na 1945 zich de 'doorbraak'-gedachte snel tot geestelijk bezit heeft weten te maken, waardoor hij is vervreemd van en afwijzend staat tegenover de marxistische ideologie. Anderdeels echter is het betreurenswaardig, omdat hij – door zijn gebrek aan vóórkennis – aansluiting met voorgaande generaties mist. Men kan zelfs niet zeggen, dat hij een enorme sprong heeft moeten maken. Hij is gewoon ergens begonnen.

Overigens, de naoorlogse ontwikkeling van het democratische socialisme bood hem weinig gelegenheid op zoek te gaan naar nieuwe perspectieven, naar een nieuwe theorie. Hij werd meegesleurd in de algemene verdediging van de doorbraak.

Niet te ontkennen valt, dat de jonge socialist van na 1945 daarin een werkzaam aandeel heeft gehad. Men zou zeggen, dat deze algemene concentratie op de verbreiding en verdediging van onze partijgrondslag überhaubt belemmerend moet hebben gewerkt op de ontwikkeling van nieuwe denkbeelden.

En verder? Verder hebben wij onze jonge geesten moeten wennen aan de scherpe kanten van de gouvernementele maliënkolder. Op de kwetsbare plekken heeft zich – pijnlijk maar gelukkig – nog altijd geen eelt gevormd. En meent ge bovendien niet, dat het psychologisch bepaalde gevolgen heeft, wanneer men tien jaar achtereen pretendeert – en terecht! – de partij te zijn, die *de* vernieuwing in ons vastgeroeste politieke leven heeft gebracht?

Dat brengt ons op een tweede aanhaling uit pg. Den Uyl's artikel. Zij luidt: 'Een geheimzinnige wet wil, dat de georganiseerde politieke jongerenbeweging het sterkst is in het radicalisme van gisteren.' Die stelling lijkt ons, helaas!, weinig aanvechtbaar, maar de achtergrond ervan lijkt ons minder mysterieus dan zij de schrijver kennelijk voorkomt.

(Ter voorkoming van verwarring willen wij er wel graag de aandacht op vestigen, dat Den Uyl 'Politeia' geen recht doet, wanneer hij sprekende van het 'radicalisme van gisteren', haar in één adem met 'Nieuwe Koers' noemt. Nieuwe Koers gunt van heler harte het prerogatief 'marxistisch' aan de mannen van 'Politeia'. Ook in Nieuwe Koers klinken incidenteel nog wel marxistische dissonanten, maar – om in de trant van Frits Kief te spreken – dat lijkt ons een liefhebberijtje van een paar mensen.)

Trachten we de geheimzinnige wet tot een definieerbaar verschijnsel terug te brengen: De socialistische politiek van na 1945 mag men baanbrekend, constructief, betrouwbaar, realistisch en nog veel meer noemen, maar één kwalificatie moet men haar onthouden: dat zij tot de verbeelding van de jonge mens spreekt. Men versta ons wél: geen Nieuwe-Koerslid, dat er behoefte aan heeft een congres voor te stellen bij de heer Gerretson de ruiten in te gooien of het Binnenhof te bestormen, om maar eens paar gezelschapsspelletjes op te noemen. Dat is allemaal niet nodig, want de heer Gerretson doet niemand kwaad, behalve de CH en als je op Prinsjesdag de inhoud van de Ridderzaal rubriceert, kom je – onder aftrek van het blauwe bloed – bijna aan 40 % socialisten. Neen, in 'de demonstratie' moet het hedendaagse Socialisme het niet meer zoeken. Zoeken we dus ons heil in de wetgevende arbeid. Ook dan rest ons weinig enthousiasmerends. De goede wetten, die wij maken, dragen vrijwel nooit het stempel 'principieel' en vrijwel altijd 'compromis'. Goed, dat kan niet anders, dat weten we wel, maar daardoor blijft een eigen principieel geluid zonder 'maren'

beperkt tot de weinig suggestieve congreszaal. Congresresoluties werken bovendien veeleer de indigestie in de hand dan dat zij een vlotte politieke spijsvertering bevorderen.

De vraag die verder vele jongeren intrigeert, is: Kopen wij onze zetels in het kabinet niet te duur? Zij zijn – sneller dan de ouderen – geneigd die vraag met 'ja' te beantwoorden en zoeken dan naar een revolutionair woord, geleend uit de inventaris van voor de balansopruiming, omdat de nieuwe voorraad daar niet in voorziet . . .

(Tussen haakjes: Dit lijkt ons hét dilemma voor iedere politieke jongerenorganisatie en zeker voor een socialistische: enerzijds is zij met een bepaalde hoeveelheid ongeduld behept — zijnde een *jongeren*organisatie — anderzijds erkent zij in principe de onvermijdelijkheid van het compromis — vandaar het epitheton *politieke.)*

Licht zal het voorafgaande de indruk wekken, dat wij behoefte hadden aan een gedetailleerd meningsverschil met drs. Den Uyl. Wij haasten ons te verklaren, dat zulks niet het geval is. Wij stellen het integendeel op prijs, dat wij daardoor in de gelegenheid werden gesteld onze visie op dit vraagstuk aan de lezers van S & D voor te leggen. [1])

Het dagelijks bestuur van Nieuwe Koers

---

[1]) Het is de bedoeling van de redactie in een volgend nummer op dit stuk van Nieuwe Koers terug te komen.

E. A. VERMEER

VAN KABINETSFORMATIE NAAR KABINETSCRISIS

Op het ogenblik dat dit artikel wordt afgesloten, is nog in geen enkel opzicht te voorspellen hoe de pogingen om een kabinet te formeren zullen aflopen. Dr. Drees heeft de opdracht om een kabinet te formeren, dat geacht mag worden het vertrouwen van het parlement te genieten, moeten teruggeven. Van het program, dat de nieuwe formateur, de heer Romme heeft samengesteld en aan de fracties van de Tweede Kamer heeft toegezonden is nog niets bekend.

Zij, die een langdurige crisis voorspelden, krijgen het gelijk aan hun kant. De lange duur van deze crisis en die van 1952 alleen maar te verklaren uit een zucht tot detailleren of te zien als een vrucht van Hollandse degelijkheid is een *te* gemakkelijke redenering. De overwinningen van de P v d A in 1952 en 1956 zijn voor de confessionele partijen onverteerbaar. Nieuwe overwinningen bij komende verkiezingen zullen misschien de verhoudingen iets soepeler maken. Het verdient aanbeveling er rekening mee te houden dat de groei van de P v d A de weerstand aan de andere kant zal versterken.

Dat kan ook niet anders. De P v d A heeft in haar verkiezingsprogram de strijd om de doorbraak voorop gezet. Zij moest dat doen krachtens haar wezen, zij zal dat na twee duidelijke overwinningen blijven doen. De uitslagen van 1952, 1954 en 1956 bewijzen immers hoezeer de doorbraakstelling die zij heeft ingenomen, juist is en door een groeiend deel van ons volk wordt begrepen. Alle beschouwingen van haar tegenstanders ten spijt.

De doorbraakgedachte is als een breekijzer in de oude partijverhoudingen. De toenemende kracht van de P v d A accentueert het karakter van de confessionele partijen. De tegenstellingen tussen progressief en conservatief zullen in KVP, AR en CHU toenemen. De vooruitstrevende elementen in deze partijen zullen door een zucht om de positie van eigen partij te behouden door de vooruitstrevende kracht van de P v d A worden meegezogen, de conservatieve vleugels zullen zich steeds sterker vastklemmen aan de oude vormen en gedachten.

Bij de formatiepogingen van Drees is dit duidelijk gebleken. Het vermogen van de heer Romme om door middel van ingewikkelde en gladde formuleringen verschillen te verdoezelen heeft, toen het in de KVP-fractie ging om de richtlijnen die Drees had opgesteld, kennelijk gefaald. De KVP vergadert reeds met de fractie zoals deze er na de uitbreiding van de Tweede Kamer zal uitzien. Van het standpunt

van de heer Romme gezien, juist. Hij weet immers maar al te goed, de ervaring moet het hem geleerd hebben, hoe moeilijk het was met een club van dertig mensen 'het onverzoenlijke te verzoenen'. Als er straks vijftig KVP'ers in de Kamer zitten, zal dit nog zwaarder vallen, vooral in een partij waarin de organisatorische banden zo zwak zijn, dat een deel van de afgevaardigden elkaar nauwelijks van naam, laat staan van opvatting kent. De heer Welter en de zijnen hebben in zulk een fractie een kans als nooit tevoren. Toen de heer Welter, samen met professor Lemaire, de KNP vertegenwoordigde, trok hij vaak gescheiden op met de KVP. Hij heeft toen blijkbaar ervaren dat zijn positie sterker zou zijn als hij zijn overtuigingskracht, voordat hij in de openbaarheid kwam, kon beproeven in het fractieberaad zelve. Daar staat hij met zijn conservatieve aanhang immers tegenover een aantal KVP'ers, die wankel en onzeker zijn t.o.v. de grote vraagstukken die een dynamische tijd als de onze dag in dag uit oproept.

Een voorbeeld: Verdere afschaffing van het schoolgeld moet de heer Welter vanuit een conservatief standsgevoel verfoeien. De KVP ging in de periode 1952-1956 schoorvoetend mee met de afschaffing van het schoolgeld voor het lager onderwijs. Zij kan er nu niet mee toe een aarzelend standpunt in te nemen, de heer Welter c.s. zullen daar geen genoegen mee nemen.

De punten in het program-Drees waarmee de KVP niet accoord kon gaan, lenen zich stuk voor stuk voor een controverse in de kring van de KVP. Men weet in de KVP dat een program waarop zij ja zou zeggen onder leiding van Drees een andere uitwerking zal krijgen dan onder leiding van prof. Romme. Het is hier dat de vooruitstrevende politiek botst op het hele en halve conservatisme.

In de beide protestantse partijen ligt het niet anders. De Antirev. Partij waagde met de verkiezingen een koene sprong. De jonge en energieke prof. Zijlstra werd lijstaanvoerder. Na het aftreden van dr. Schouten werd een generatie van politici overgeslagen, de jongste lichting scheen aan bod te komen. Zijn de berichten daarover verschenen juist, dan is er in de vergadering van het A.R. partijconvent na de verkiezingen gehouden, heel wat zelfkritiek geweest. Is het ondenkbaar dat zij, die als een duidelijk protest in de Haagse kieskring professor Gerbrandy op de tweede plaats brachten, de verkiezingsuitslag hebben gekwalificeerd als het slechte resultaat van een vooruitstrevende koers? Prof. Gerbrandy heeft zijn politieke loopbaan afgesloten, de hoofdredacteur van 'Trouw', dr. Bruins Slot, treedt blijkbaar in zijn voetsporen. De hoofdartikelen van 'TROUW' gedurende de formatiepoging-Drees wijzen duidelijk op een verschil van instelling tussen het blad en de heer Zijlstra. De hoofdredacteur van het a.r. dagblad 'likbaardt blijkbaar naar de vleespotten van de coalitie' om een gevleugeld woord van dominee Zandt aan te halen.

Het herstel van de vooroorlogse coalitie is een vraag, die naar voren kwam toen duidelijk werd dat de pogingen van Drees zouden gaan mislukken.

Of dit herstel rekenkundig gesproken tot de mogelijkheden behoort, is minder interessant. Van veel meer belang is dat in een periode waarin verkiezingsuitslagen duidelijk wijzen naar een andere politieke constellatie, toch dit oude paard weer van stal wordt gehaald.

Op de zomerconferentie van de CHU is, alweer blijkens de persberichten, van een zucht naar herstel van de 'christelijke coalitie' weinig gebleken. De heer Tilanus

hoopt dat hij niet hoeft te kiezen tussen de P v d A en de KVP. Dat is heel begrijpelijk. De CHU voelt zich nu eenmaal prettiger als de ene helft van de fractie precies het tegenovergestelde van de andere helft kan doen. Terugkeer van de oude coalitie maakt het voor de CHU onmogelijk om verdeeld te stemmen. Verdeeldheid zou automatisch 'de christelijke coalitie' in de minderheid brengen.

De heer Tilanus hoeft nog niet te kiezen. Aangezien een kabinet, dat werken wil nu eenmaal over een werkmeerderheid in de Kamers moet beschikken, lijkt een 'christelijke coalitie' niet tot de mogelijkheden te behoren. De heer Oud heeft er blijkbaar geen oren naar om mee te doen en dus zal de basis van zulk een kabinet te wankel zijn.

Kan er dan een kabinet zonder de KVP gevormd worden?

De zetelverhouding in de Kamer maakt dit mogelijk. Afgezien van de wenselijkheid lijkt ons politieke leven er in 1956 niet rijp voor.

In de protestantse partijen is men er op dit moment niet klaar voor.

Gaat de P v d A dan in de oppositie? De kans lijkt op dit moment heel groot. Is dat een aantrekkelijke situatie? Neen. Een partij die in acht jaar tijds zeven zetels wint, heeft meer behoefte aan het uitvoeren van een deel van haar program via een wetgevend program van een kabinet dan aan oppositie. Haar tegenstanders moeten echter wel bedenken, dat zulk een zetelwinst ook verplicht. Kamerleden zijn geen kruiers van de kiezers. Zij kunnen niet straffeloos het program verloochenen waarop zij zijn gekozen. Zij zouden daarmee verraad plegen aan de kiezers en vooral aan de democratie.

Of men in de andere partijen begrip voor deze situatie kan opbrengen, zal in de komende weken bewezen worden.

Tussen het schrijven van bovenstaande beschouwingen en het ogenblik van verschijnen ligt een vrij grote tijdsruimte.

In deze periode is prof. Romme aan het werk geweest. Hij heeft een program opgesteld en dit program is door de PvdA afgewezen. De KVP-aanvoerder werd daardoor genoodzaakt zijn werkzaamheden als formateur te beëindigen.

Toen de heer Romme met zijn formatiepogingen begon, wist hij één ding beter dan alle andere fractievoorzitters, nl. waarom de formatiepoging van Drees mislukte. Prof. Romme had namens zijn fractie op het moment, dat de besprekingen over het program-Drees waren afgesloten, een aantal punten te berde gebracht, waarvan hij deelneming van de KVP aan een kabinet-Drees afhankelijk stelde. Dr. Drees weigerde op deze punten in te gaan. Toegeven aan deze KVP-eis zou immers betekenen, dat ook andere partijen het recht hadden heropening van de reeds afgesloten besprekingen te vragen.

Het lijkt ons, dat de voorzitters van de andere fracties de houding van de formateur op dit punt onderschreven. De vraagstukken, die de KVP te elfder ure naar voren bracht, waren niet van tekstuele aard. Vooral de plaats van zending en missie in Nieuw-Guinea en de subsidiëring van het hoger onderwijs waren punten, waarover niet aanstonds de visie van de KVP kon worden aanvaard.

Men had mogen verwachten, dat prof. Romme althans een poging zou doen in zijn programma de meningsverschillen te overbruggen. De heer Romme deed daartoe

geen poging. Hij kwam met een geheel nieuw program, dat door de PvdA om zijn geest en inhoud werd afgewezen.

In plaats van een poging tot binding werden de scheidingslijnen verdiept en verscherpt. Uitvoering van dit program zou de verzuiling in ons land verder hebben doorgevoerd en daardoor te vermijden tegenstellingen in ons land hebben opgeroepen.

Terecht heeft de socialistische fractie zich ontslagen geacht van de plicht om het program-Romme geheel te ontleden. Het program droeg in alle opzichten het stempel van de KVP-opvattingen en daarmee is het onbruikbaar voor een kabinet, waarin ministers van verschillende levensovertuiging een plaats moeten vinden. Zelfs indien de KVP de meerderheid in ons land zou behalen, zou dit program onaanvaardbaar zijn, wil het rekening houden met de opvattingen van een belangrijke minderheid in ons volk.

Van belang zal zijn, als wordt opgehelderd hoe de beide protestantse partijen dit program konden onderschrijven, nadat zij eerst hun fiat aan het program-Drees hadden gegeven. Het is niet aannemelijk, dat hier alleen de zucht tot mederegeren een rol speelde. Voor het zuiver stellen van de verhoudingen, is een duidelijke argumentatie dringend gewenst.

Prof. Romme kon op deze wijze niet slagen. Hij bewees hier voor de zoveelste maal een gemis aan samenbindende kracht; in een geestelijk en politiek zozeer verdeeld land als het onze essentieel voor een politicus, die met een zekere hartstocht begeert dienaar van de Kroon te zijn.

De PvdA kon geen ander antwoord geven op het program van prof. Romme. Aanvaarding van dit program zou een verzaking zijn van haar beginselen. Een compromis is nodig, een compromis behoeft niet onwaardig te zijn. Integendeel, het kan — gegeven de verdeeldheid van ons volk — zeer eervol zijn. Een eervol compromis is het kenmerk van democratische instelling. Het program van een andere partij slikken als regeringsprogram is verraad aan eigen opvattingen. Daartoe was de PvdA niet bereid.

Juist omdat de AR Partij en de CHU zich akkoord verklaarden met het program-Drees en met het program-Romme had het voor de hand gelegen als een figuur uit een van deze partijen belast zou zijn met een informatieve opdracht. Deze weg is niet gekozen. Hieruit mag worden geconcludeerd, dat de adviezen aan H.M. de Koningin, met name uit de kring van deze partijen, anders hebben geluid. Dat is te betreuren.

De opdracht tot informatie is nu gegeven aan prof. Lieftinck. Vanzelfsprekend zal de PvdA zijn pogingen in constructieve zin tegemoettreden. De informateur zal bij zijn oriënterende besprekingen wel tot de conclusie zijn gekomen, dat zijn werk geen zin heeft als hij probeert aan te knopen bij het program-Romme. Hem staan twee wegen open. Voortwerken met het program-Drees of een kort nieuw program formuleren, waarin een paar hoofdlijnen voor het te voeren beleid worden geschetst, de uitwerking overlatend aan de ministers, die in de komende vier jaren het beleid zullen voeren.

Bij het verschijnen van dit nummer van 'Socialisme en Democratie' zal men weten, welke weg prof. Lieftinck poogt te gaan.

Naarden, 11 augustus 1956.

W. SCHERMERHORN

WELKE EISEN STELT DE SAMENLEVING AAN HET ONDERWIJS?

Toen ik deze titel van mijn onderwerp als voorstel ontving, kon ik mij daar aanvankelijk zeer goed mee verenigen. [1]) Bij nadere overweging voelde ik echter verschillende bezwaren. De titel klinkt mij allereerst te utilistisch. Het is te veel in de gedachtelijn van iemand die de eisen formuleert, waaraan een bepaald soort materiaal moet voldoen om zijn doeleinden te bereiken. Het resultaat van onderwijs en opvoeding is geen produkt dat men als het ware kan toetsen aan abstract geformuleerde eisen, die een maatschappijbeeld van morgen moet stellen. Om alle misverstand bij de verdere bespreking van dit onderwerp te voorkomen, wil ik zo kras mogelijk het tegenovergestelde poneren. De maatschappij van morgen is de resultante van een aantal krachten, waarbij die van opvoeding en onderwijs van het huidige geslacht zal blijken een grote invloed te hebben. Een opvoedingsstelsel, waarbij op grond van de huidige structuur van onze samenleving vrees voor straf, hoop op beloning en onderlinge concurrentie drijvende krachten zijn, zal bijdragen tot een mensentype waarvoor het begrip dienst aan de gemeenschap een innerlijk vreemde zaak blijft. Indien ik dit zo stel, dringt tot ons ogenblikkelijk de tragiek door van het conflict dat ontstaat door het feit, dat zij, die de maatschappij van morgen zullen maken, in het heden worden opgevoed door hen, die hun eigen vorming ontvingen in het verleden. Dit conflict van generaties moge in individuele gevallen duidelijk doorbroken worden, ik geloof niet, dat het voor tegenspraak vatbaar is, indien men het bij beschouwing van gemiddelde verschijnselen als een van de sterkste conserverende krachten en ontwikkeling-remmende invloeden kan beschouwen.

Betekent deze beschouwingswijze dan, dat de maatschappij geen eisen zou stellen? Ja, formeel beschouwd is dat wel juist, doch naar het wezen wordt de maatschappij veel meer passief gevormd, mede onder invloed van opvoeding en onderwijs, als dat actief het omgekeerde gebeurt. Dat laatste zou alleen dan waar kunnen zijn, indien deze maatschappij bereid en bovendien in staat zou zijn deze eisen te formuleren niet naar het gezichtspunt en de toestand van heden, doch aan de hand van het beeld van een maatschappij van de toekomst. Gezien echter de grote onzekerheden die te dezer zake bestaan en in het bijzonder ook het verschil van inzicht, dat zich hierover in ieder volk manifesteert, is een generale formulering van deze eisen van de maatschappij in de wezenlijke en diepere zin die men hieraan zou moeten schenken, praktisch uitgesloten.

Mijn meest wezenlijke innerlijke weerstand tegen de klank van deze titel is echter nog wat anders. Opvoeding en onderwijs zijn woorden, die wij hanteren om een

---

[1]) Dit is de enigszins bewerkte tekst van de door schr. gehouden inleiding bij de herdenking van het 90-jarig bestaan van de vereniging Volksonderwijs in april jl. (Red.)

uiterst subtiel proces aan te duiden: de leiding van het kind door zijn gevoeligste levensperiode naar de volwassenheid. Object van opvoeding en onderwijs is de groeiende menselijke persoonlijkheid, deze van menselijk gezichtspunt uit meest unieke schepping Gods. Daarom willen bij mij bij dit proces de woorden 'eisen van de maatschappij' nauwelijks over de lippen. Dan heeft die formule een zo sterk rationalistisch karakter, dat ik er iets in proef van deze ver-techniseerde wereld, een wereld waaraan wij allen zelf op een of andere wijze scheppend medewerken, die echter alleen zal blijken houdbaar te zijn, indien in het bijzonder in de opvoeding van het jonge geslacht een stuk compensatie voor deze naar het utilistische neigende wereld wordt gevonden.

Ik heb met deze inleiding met bepaalde bezwaren, die aan de formulering van de titel kunnen kleven, willen afrekenen. Doch het merkwaardige is, dat ik langs de weg van deze afrekening toch weer midden in de problematiek van deze titel ben terechtgekomen. Alleen met een kleine, maar toch uiterst belangrijke variant, nl. dat wij niet formuleren de eisen die de maatschappij stelt, doch dat wij primair op de voorgrond moeten plaatsen de eisen die de menselijke persoonlijkheid aan opvoeding en onderwijs stelt. Het gaat hier dus niet om de eisen die de maatschappij stelt, doch om de voorwaarden waaraan onderwijs en opvoeding moeten voldoen, opdat de menselijke persoonlijkheid ten volle tot gelding kan komen. Dat daarbij dan de werking van de maatschappij van uitermate grote betekenis is, dat wij invloeden van wetenschap, techniek en sociale structuur der samenleving ernstig mede in beschouwing dienen te nemen, is juist en daarom geloof ik dat wij over dit onderwerp pas vruchtbaar kunnen spreken indien wij het als volgt willen formuleren: welke eisen stelt het maatschappelijk leven aan onderwijs en opvoeding, opdat de menselijke persoonlijkheid, die daardoor wordt gevormd, tot haar volle ontplooiing kan komen. In deze éne formule zijn in hun onverbreekbare relatie de beide polen aangeduid, waartussen alle onderwijsproblematiek zich beweegt: voorbereiding tot het maatschappelijk leven en persoonlijkheidsontplooiing.

Invloed van de maatschappelijke ontwikkeling

Indien men nu spreekt over de eisen van de veranderde moderne maatschappij, dan denkt men in de allereerste plaats aan de sterke specialisatie en de behoefte aan verdiepte vakbekwaamheid. Deze specialisatie geldt niet alleen voor de geleerden, maar in allerlei beroepen. Toch betekent deze lang niet altijd de zo gevreesde monotone arbeid. Er is immers ook de zeer sterke tendens tot invoering van machinale hulpmiddelen om juist deze – om met Hendrik de Man te spreken – repetitiv Arbeit uit te schakelen. Daarvoor treedt dan in de plaats de uiterst geschoolde en technisch bekwame arbeider, die op een gegeven ogenblik over een zekere zelfstandigheid van oordeel en handelen moet kunnen beschikken. De bediening van de ponskaartenmachine is in dit opzicht beslist niet erger dan het met de hand afschrijven van borderellen op het hypotheekkantoor. Ik behoef er bepaald niet diep op in te gaan en te bewijzen dat betere opleiding in menig vak een onverbiddelijke eis is. Wie de landarbeider van vandaag en zijn taak vergelijkt met hetgeen van zijn grootvader als werkman op dezelfde boerderij werd verlangd, ziet ook daar een voorbeeld van de maatschappelijke ontwikkeling, die wijst in de richting van betere opvoeding en

grondige scholing. Dit wordt in het algemeen wel aanvaard. 70 percent van de Nederlandse jeugd geniet op een of andere wijze voortgezet dagonderwijs terwijl dit percentage vóór de oorlog niet veel meer dan de helft hiervan bedroeg.

Het gaat erop lijken, alsof de verlenging van de leerplicht, waarom allerwegen wordt gevraagd, straks zal blijken zich zelve reeds min of meer te hebben gerealiseerd, behalve voor die groep van zwakbegaafden en kinderen uit asociale gezinnen, waarmede maar al te vaak de school weinig raad heeft geweten en die zo gauw ze het juk van de leerplicht zijn ontsnapt, de dure eed gezworen hebben nooit meer iets te zullen betreden, dat op een school lijkt. Neen, er leeft in het volk wel het besef dat, om wezenlijk vooruit te komen in de wereld, opleiding in de ene of de andere richting bepaald noodzakelijk is. Het valt echter niet te ontkennen, dat hiervoor ook wel een stimulans wordt geleverd door het feit, dat voor zo menige functie, zowel bij overheid als overheidsbedrijven en zelfs grote particuliere lichamen, met name genoemde diploma's worden verlangd. Wie dus een bepaalde functie begeert, zal beginnen met de schoolopleiding te volgen, althans proberen te volgen, die het noodzakelijke diploma verschaft. Overheid en anderen maken het zich hiermede dus betrekkelijk gemakkelijk. Men weet met betrekking tot kennis althans, waar men met zo iemand aan toe is. In zoverre is dit begrijpelijk, hoewel er bij mij tegenover deze tendens toch altijd een innerlijk verzet bestaat, al was het alleen maar omdat het *die* mensen de weg verspert, die in de samenleving langs ongebaande paden willen of moeten gaan. Hoe het ook zij, het voortgezet onderwijs neemt hand over hand toe, omdat dit voor bepaalde beroepsuitoefening onmisbaar is, of omdat de maatschappelijke organen dit verlangen.

Omvang van het onderwijs

De maatschappij zal ons echter voor nog geheel andere vraagstukken zetten. Voor het goed doen functioneren van het toekomstig technisch apparaat zal men over een paar tientallen jaren waarschijnlijk minstens het dubbele aantal academici nodig hebben van vandaag. De hogere vormen van voortgezet onderwijs zullen in dezelfde mate moeten worden uitgebreid. Ook deze scholen zullen een nog veel sterkere bezetting krijgen dan thans en dientengevolge ook een veel groter aantal leerkrachten vergen dan vandaag het geval is. Onze lagere school verlangt voor goede opvoeding kleinere klassen, d.w.z. meer lokalen en meer onderwijzers. Voor de opleiding van onderwijzers weer meer scholen, weer meer leerkrachten, enz. Wie dit beeld even op zich laat inwerken, gaat begrijpen dat een veel groter percentage van een volk zich straks aan arbeid zal moeten wijden, waarvoor een langdurige opleiding nodig is. Dat is trouwens op zich zelf in overeenstemming met de tendens naar automatisering. Daaruit vloeit immers voort een verminderde behoefte aan handenarbeid. Men vraagt zich vaak af, waar de mensen terecht zullen komen, die door het proces van de automatisering overbodig gaan worden. Op de pijnlijke kant van dit proces, dat al onze aandacht heeft, ga ik hier natuurlijk niet in. Maar in het totale sociale beeld behoeft automatisering nog geen verbreking van een evenwicht te betekenen, ook al bestaat de mogelijkheid, dat de enkele mens in dat transitie-proces tussen de wielen raakt. De vraag waar het alleen om gaat, is, op welke manier het noodzakelijke intellect uit het totale volk kan worden verkregen.

Het is duidelijk, dat in dit beeld het vraagstuk van studiebeurzen, betaalde studie e.d. in een geheel ander licht verschijnt, dan dat van een soort maatschappelijke liefdadigheid. De tijd is m.i. niet meer ver verwijderd, waarop wij zeer bewust het beleid zullen dienen te richten op een zo effectief mogelijke drainage van ons volk op intellect, ook uit de minder financieel draagkrachtige lagen van de bevolking. Men zal dan zien, dat hetgeen eens vooral werd bepleit uit het gezichtspunt van sociale rechtvaardigheid, dan plotseling algemene aanvaarding zal gaan vinden met het oog op het zelfbehoud van een volk als zodanig. Het feit, dat op het einde van 1954 in Sovjet-Rusland 300.000 technische studenten aan hogescholen studeerden en nog eens 1,6 miljoen aan 3700 technische scholen, waarbij alle begaafden hun vorming geheel op kosten van de staat ontvingen, moge in dit opzicht tot ons allen duidelijke taal spreken.

Sociale eenheid van het onderwijs

Deze te verwachten sociale verschuiving naar de intellectuele beroepen zal ook op de onderlinge verhoudingen niet zonder invloed blijven. Ik heb er onlangs in de Eerste Kamer nog weer eens op gewezen, hoezeer de verschillende takken van onderwijs in verschillende werelden leven, hoe niet alleen verschil in salaris, maar ook doodgewoon standsverschil tussen de leraar en de onderwijzer, ja, dat zelfs geestelijk standsverschil tussen het gymnasium en de h.b.s. de wereld van opvoeding en onderwijs aanvreet. Doch niet alleen de leraren en onderwijzers, ook de kinderen, de leerlingen ondergaan in het huidige stelsel de invloed van deze scheidingen. Indien ik dan ook in de afgelopen jaren bij allerlei gelegenheden het pleit heb gevoerd voor de comprehensieve school of scholengemeenschap, dan is dat behalve uit andere overwegingen, ook in sterke mate geïnspireerd door de sociale betekenis van de samenleving der kinderen met verschillende maatschappelijke mogelijkheden en verschillende toekomst. De wereld waar wij naar toe leven zal de bestaande klassenverschillen grondig aantasten. Om in de wereld van het onderwijs te blijven, de eisen, die aan de onderwijzer worden gesteld, zullen bepaald hoger worden, terwijl het de vraag is, of bij de enorme te verwachten toename van het VO de reële mogelijkheid aanwezig is, de eisen te handhaven, die thans aan de leraren VHMO worden gesteld. Ik wil op deze sociale en sociologische verschuivingen, die ten gevolge van de maatschappelijke ontwikkelingen de wereld van het onderwijs in de toekomst zeer sterk zullen beïnvloeden, niet verder ingaan. Het is alles misschien nog te veel fantasie, te ver weg van het dagelijks leven van de onderwijzer die voor de klas staat. Indien mij echter gevraagd wordt te spreken over onderwijs en opvoeding en maatschappij, dan mag ik mij niet beperken tot de maatschappij van vandaag, maar moet het wagen met gedachten, die misschien voor velen speculaties zijn, ja, misschien wel *onwerkelijke* speculaties.

Doelstelling van onderwijs

Laat ik thans het oog richten op een verschijnsel, dat toch, geloof ik wel, door ieder zal worden herkend en als werkelijkheid worden aanvaard, nl. door de technisch-economische ontwikkeling zien wij een zekere nivellerende strekking, die gaat in de

richting van de massa-mens. Nu bedoel ik met dat nivelleren geenszins de nivellering van welstand, doch veeleer de geestelijke gelijkvormigheid. Nu geloof ik, dat nog belangrijker dan de vorming van knappe mensen voor ons volk op den duur de vraag zal zijn, of ons opvoedingsstelsel ertoe bijdraagt karakters te vormen, d.w.z. gave persoonlijkheden, die zich als zelfstandige waarden in het leven voelen en zich ook als zodanig gedragen. In de moderne literatuur kennen wij een aantal uiterst sombere maatschappijbeelden op dit stuk. Zij tekenen een wereld van robots, maar in menig geval zoeken zij ten slotte de ontsnapping uit de beklemming door een mens die uit de band springt, door een mens, die toch ondanks alles persoonlijkheid is gebleven. Deze mens zal dan in die toestand, in die omstandigheden de revolutionair zijn, die vanuit het onlogische, maar volstrekt menselijke handelt.

Zulke literaire produkten hebben de betekenis, dat zij ons erop wijzen, waar het bij alle opvoeding om gaat, nl. dat het geestelijk element in de jonge mens wordt ontwikkeld dat zich in geen formule laat vangen, maar dat hem telkens bereid en in staat maakt in iedere situatie een waarachtige keuze te doen tussen het ene en het andere en deze keuze onder geen omstandigheden te ontlopen. Wij moeten deze mens zijn kans geven. Geen verscheurde zielen dus, d.w.z. geen mensen die gewend zijn het leven in zijn verschillende aspecten in stukken naast elkaar te plaatsen, d.w.z. wij moeten ook in de opvoeding deze eenheid van leven laten beleven. Misschien in tegenstelling met ons gewone onderwijsstelsel, waarin wij al min of meer systematisch de verschillende levensaspecten ook in het kinderleven naast elkaar zetten. Gaat voor de kinderen in het algemeen het leven op de school niet aan hen voorbij als iets dat volkomen buiten hun eigenlijke bestaan om gaat? Om half vier of vier uur gaat het hok dicht en is het leven op school weer voor een dag voorbij. In de school is het vaak niet anders als daar alles naast elkaar wordt opgediend en van een werkelijke vorming van een levensbeeld, dat verband houdt met het volledige bestaan van het kind, ook buiten de school, te weinig sprake is. Het hoeft heus nog niet alleen een drilschool te zijn om er niet in te slagen kinderen geleidelijk uit de eenheid van hun kinderleven via een geleidelijke differentiatie te voeren naar een levensbeeld, dat hen tot een gave persoonlijkheid kan vormen, waarin gezin, arbeid en spel met elkaar iets te maken hebben. Deze eenheid van leven, dit verwerken van al hetgeen men waarneemt tot een gaaf levensbeeld, ook met al zijn zwart en wit, dat is wat de maatschappij van dit ogenblik vraagt van de moderne opvoeding om de mens van de toekomst bestand te maken tegen de geestelijke egalisering en de massificering, die het grootste gevaar is, dat ons menszijn en daarmee ook de samenleving bedreigt. Dit alles betekent opvoeding van de jeugd van het kind in de kindergemeenschap; personalistische vorming, omdat zonder gemeenschap, zonder plaatsing van het kind in een eigen levenskring, geen persoonlijkheidsvorming, geen verdediging tegen de dreigende massificering mogelijk en denkbaar is. Eenheid dus ook tussen school en het derde levensgebied, om niet te spreken van het verband tussen gezin en school.

Onderwijs als volkszaak

Nu weet ik uitstekend, indien ik deze gedachten uitspreek, hoever dit alles van een stuk harde, bittere werkelijkheid afligt. Indien dit alles werkelijkheid zou zijn, dan *was* het Nederlands onderwijs volkszaak, dan was het niet zó, dat de belangstelling

voor deze vragen in hoofdzaak bestaat bij hen, die dagelijks met de weerbarstige materie van het onderwijs worstelen, of bij hen die er op een of andere wijze in ambtelijk verband mee te maken hebben. Ver van de werkelijkheid, wanneer ik denk aan die honderdduizenden ouders die hun kinderen eenvoudig naar de school laten gaan, omdat het moet, hetzij volgens de wet, of, al een trapje hoger, hetzij omdat zij weten dat, indien hun kinderen maatschappelijk willen slagen, een zekere opleiding onmisbaar is. Ver ook van de werkelijkheid indien ik denk aan veel discussies tussen bijzonder en openbaar onderwijs. Ook ver van de werkelijkheid, indien ik in de Eerste Kamer nog weer de uitspraak moest aanhoren, dat de *openbare* school niet kan opvoeden. Ik raak hiermede een onderwerp, dat bij de organisatie die ik heden mag toespreken, uitermate gevoelig ligt. Het spreekt vanzelf, dat ik persoonlijk als discipel van een openbare dorpsschool, al ware het alleen slechts op grond van mijn persoonlijke ervaring en uit dankbaarheid tegenover de oude schoolmeester aan wie ik op zijn minst de aanzet van mijn loopbaan verschuldigd ben, moest protesteren tegen deze uitspraak. Het is intussen daarmede weer opnieuw een bewijs, dat het rondom de pacificatiegedachte in ons land nog altijd spookt. Het is een vraagstuk, dat nu welhaast een eeuw in ons land de gemoederen heeft beziggehouden en toch, vergelijking met hetgeen buiten onze landsgrenzen op dit gebied gebeurt, kan mij niet anders dan voldaanheid geven over de oplossing die men in beginsel in ons land heeft aanvaard. De vraag, die wij echter tevens mogen stellen, is of het hier een vraagstuk betreft, dat eens en voor al in een definitieve vorm is opgelost, of dat ook hierin nog groei der geesten en ontwikkeling van de verhoudingen kan worden verwacht. Ik meen dat dit alleszins het geval kan en moet zijn. Volksonderwijs is op dit gebied zeer actief. De gedachte aan nieuwe bestuursvormen van de openbare school, nieuwe organen, zijn reeds geruime tijd geleden geformuleerd en maken nog een punt van overweging uit. Laat ik direct vooropstellen, dat ik mij op dit gebied bepaald niet als deskundige beschouw. Mijn persoonlijke ervaring met lager en voortgezet onderwijs, ligt uitsluitend in de bestuurssector van het bijzonder neutraal onderwijs. Voor de oorlog jarenlang in een schoolvereniging, nu na de oorlog in de stichting Werkplaats Kindergemeenschap. Toch meen ik dat ook de ervaring, die aan deze zijde is opgedaan, van enige betekenis kan zijn, indien men nieuwe bestuursvormen voor de openbare school zoekt. Het zij mij daarom vergund hier iets dieper op in te gaan.

Onderwijs verwortelt in drie sferen

Ik zie dan in de eerste plaats in het gehele stelsel van onderwijs en opvoeding, zoals dit ook tot op zekere hoogte vergelijkbaar is met andere maatschappelijke verschijningsvormen, zoals b.v. het politieke leven, de gehele procedure zich voltrekken op drie verschillende vlakken. Dan komt in de eerste plaats voor velen het fundamentele, dat wat oorsprong, achtergrond en zin van het menselijk leven uitmaakt, zulks naar ieders diepste overtuiging. Op het tweede vlak voltrekt zich dat gedeelte van het leven, dat men als het algemeen-menselijke zou kunnen omschrijven. Het is dat gehele aspect, dat de huidige generatie tegenover de in de wereld werkzame krachten gemeen heeft. In de opvoeding als actieve bestrijding van massificatie is het het personalistische element, waarover ik straks sprak. Het is meer dan neutraliteit, het is dat vlak van opvoeding, waarop het zedelijk oordeel functioneert en ja doet zeggen

tegenover het ene en neen tegenover het andere. Dat dit zedelijk oordeel, dat werkzaam is op het tweede vlak, wortels kan hebben van volstrekt verschillende aard in het vlak der levensbeschouwing, lijkt mij zonder meer duidelijk en ook aanvaardbaar. Op ditzelfde vlak voltrekt zich in één doorlopend proces de persoonlijkheidsvorming en het zich eigen maken van die kennis en bekwaamheid en de identificatie met die cultuurgoederen, die voor de wezenlijke vorming onmisbaar zijn.

Het derde gebied is dat van het technisch-organisatorische, zoals mijn medelid in de Eerste Kamer de heer Algra het onlangs m.i. terecht uitdrukte. Hier speelt het gehele vraagstuk van de problematiek tussen openbaar en bijzonder onderwijs. Vaak helaas aan beide zijden al te zeer met miskenning van de fundamentele betekenis van ieder der beide levensniveaus, die ik zojuist tracht te schetsen. In de wereld van het confessionele onderwijs stelt men de relatie tussen het eerste en tweede levensniveau primair, in de wereld van het openbaar onderwijs is men overtuigd van de toereikendheid van het tweede levensniveau onder aanvaarding van de mogelijkheid van verschillende relatie tussen het tweede en het eerste. Dit verschil geeft aanleiding in de sfeer van het technisch-organisatorische tot menige bittere strijd. Het is in beginsel volstrekt uitgesloten, dat de aanhangers van deze beide gezichtspunten het over de fundamenten hunner beschouwing ooit eens kunnen worden. Iedere poging daartoe is bij voorbaat tot mislukking gedoemd. Het is de taak van de overheid, die de enige is, welke hiertoe qualitate qua in staat is en ook daartoe verplicht is, in de concrete sfeer van het organisatorische stelsel van onderwijs en opvoeding de beslissingen te nemen, die van geval tot geval aan beide recht doen wedervaren, zij het ook in het bewustzijn, dat in deze vaak gecompliceerde situaties geen enkele volstrekt rondlopende oplossing bestaat en dat men zich zowel in wettelijke regelingen als in concrete gevallen met een compromis tevreden zal moeten stellen.

Verantwoordelijkheid voor het onderwijs

Uit de historische achtergrond van het openbaar onderwijs en mede ten gevolge van het feit, dat het onderwijs helaas geen volkszaak is, doch dat de grote massa dit passief ondergaat, resulteert, dat het openbaar onderwijs in sterke mate overheidsonderwijs is. Hiermede kom ik aan een ander moeilijk probleem, dat zich in de afgelopen dertig jaren in sterke mate heeft gemanifesteerd. In de onze onderwijspolitiek vrij sterk beheersende confessionele gedachtengang, leeft de idee, dat onderwijs en opvoeding primair een zaak van de ouders is en dat de overheid geen andere taak zou hebben dan het bieden van mogelijkheden. Minister Cals gebruikte daarvoor in zijn m. v. a. aan de Eerste Kamer de uitdrukking, dat de overheid verantwoordelijk is voor het dát van het onderwijs maar niet voor het wát van het onderwijs. In de eerste plaats is het duidelijk dat, hoe men de bestuursstructuur van het openbaar onderwijs ook zal wijzigen, in laatste instantie hier de overheid, d.w.z. rijk en gemeente, naar mijn overtuiging toch verantwoordelijk blijven ook voor het hoe en wat van het openbare onderwijs. Dit is een uiterst belangrijke stelling en ik heb er onlangs in de Eerste Kamer met grote bevrediging kennis van genomen, dat de minister in antwoord op mijn betoog inderdaad de verantwoordelijkheid van de overheid voor de sector van het openbare onderwijs, dus d.w.z. daar waar de overheid als schoolbestuur optreedt, volledig erkent en aanvaardt.

Ik weet niet, of men overal en snel de consequenties van een dergelijk standpunt zal aanvaarden en tot gelding brengen. Het betekent dus b.v. dat de verantwoordelijkheid voor de mate waarin vernieuwing en verfrissing van het onderwijs in de wereld van het openbare onderwijs tot stand komt, wel degelijk mede bij de overheid ligt. Het betekent ook, dat de overheid de verantwoordelijkheid heeft voor de vorming van hen, die straks op de overheidsscholen dat onderwijs vorm en inhoud zullen geven. Deze situatie brengt met zich mee, dat de regering ook directe verantwoordelijkheid heeft voor de mate waarin wetenschappelijk onderzoek op het terrein van onderwijs en opvoeding functioneert. Op het ogenblik realiseert de overheid deze verantwoordelijkheid in hoofdzaak door het verlenen van subsidies aan pedagogische centra in de verwachting daarmede de uitvoering van dergelijk wetenschappelijk werk te stimuleren. Het staat echter wel vast dat de overheid daarmede speculeert op de energie, de bekwaamheid en het enthousiasme voor de vragen van opvoeding en onderwijs van betrekkelijk willekeurige individuen. Ik ben mij bewust dat in ons land met zijn, aan een kant uiterst zegenrijke oplossing van het probleem van de vrije schoolkeuze, een optreden van de overheid zelve in wetenschappelijk onderzoek t.b.v. de door haar geëxploiteerde scholen, misschien tot politieke moeilijkheden kan leiden. Toch acht ik dit bij enig nadenken onjuist. Immers, de minister heeft terecht gezegd, dat dit geldt voor zover en omdat de overheid als schoolbestuur optreedt. Dan zal er slechts één andere oplossing zijn, nl. dat men op dit gebied samenwerking krijgt tussen wetenschappelijke overheidsorganen en dezulke, die uit het bijzonder onderwijs en ook uit de onderwijzersvakverenigingen naar voren komen. Het is thans zo, dat het door de overheid verzorgde onderwijs wetenschappelijk voor een groot gedeelte drijft op wat door organen van het bijzonder onderwijs of door die van vakverenigingen wordt tot stand gebracht. Activering van de overheid op dit terrein, niet alleen als subsidiërend orgaan, zou echter bij een goede samenwerking tussen bijzonder en openbaar onderwijs ook bepaald aan het bijzonder onderwijs ten goede kunnen komen. Immers, met alle verschil dat er dan ook moge zijn in de waardering van de relatie tussen het eerste en het tweede levensniveau dat ik noemde voor vraagstukken van onderwijs en opvoeding, het blijkt telkens weer, dat in vraagstukken van onderwijs vernieuwing en verfrissing beide vormen van onderwijs in ons land zeer veel gemeen hebben.

Ik kan niet anders dan mijn grote voldoening erover uitspreken, dat minister Cals thans ronduit heeft erkend, dat de overheid voor de sfeer van het openbaar onderwijs de volle verantwoordelijkheid heeft, niet alleen voor dát, maar ook voor wát er wordt gedaan.

Betekent dat nu overheidspedagogiek? Ik heb dit altijd een uiterst merkwaardige en van weinig begrip voor de werking van de wetenschap getuigende uitspraak gevonden. Wij hebben in ons land een aantal rijksuniversiteiten. Deze zijn tot heden regelrecht en voor 100 percent van de overheid afhankelijk. De overheid is het schoolbestuur van de universiteit. Maar wie heeft er in ons land ooit gesproken over overheidswetenschap? Dat komt bij niemand op. Is het resultaat van het denken en werken van mensen als de collega's Langeveld, Nieuwenhuys e.a. overheidspedagogiek, omdat zij werken aan een rijksuniversiteit? De vraag stellen betekent deze als nonsens terzijde schuiven. De leuze overheidspedagogiek als schrikbeeld opgeroepen

door voorstanders van de vrije schoolkeuze is een van die uitspraken, geschikt en ook wel bedoeld om kleine kinderen, in dit geval kinderen des geestes, naar bed te jagen. Het getuigt van weinig zin voor het functioneren van de wetenschap in een vrij land.

Overheids- en ouderschool

In dit verband wil ik ook enkele opmerkingen maken over de verhouding van overheid, ouders en de staf van de school. Zij vormen de trilogie bij elke organisatie, die men zou kunnen overwegen. Mag ik dan eerst even naast elkaar zetten de begrippen overheidsschool en ouderschool. Wie te dezen aanzien in eenvoudige termen gewend is te denken, heeft de indruk dat men hier aan de ene zijde de school heeft, waarin de overheid het wezen van de opvoedingsinrichting bepaalt en dat daartegenover het type school bestaat, waarin de ouders doorslaggevende zeggenschap hebben. Ik meen dat deze beide termen misleidend zijn en op geen enkele manier een beeld geven van de werkelijkheid. Al is het ook op enigszins andere wijze als met de rijksuniversiteiten, t.a.v. de wetenschap leidt ook de school een zelfstandig bestaan, zulks in wezen ondanks inspectie, die trouwens ook bij de bijzondere scholen functioneert. Ook een school is een instelling. Dit is het duidelijkst op een dorpsschool. Daar is in het bijzonder vaak de oude openbare school een instituut, dat bestaat, dat een eigen leven leidt en waarvan men vaak de datum van stichting niet eens in zijn denken betrekt. Daar hoort de school tot die maatschappelijke instellingen, die er nu eenmaal zijn en waarvan het karakter bepaald wordt door de staf die er werkt en vaak in niet onbelangrijke mate door de traditie, die in een school aanwezig is. Deze kracht, die uit de existentie zelve voortvloeit, geldt zowel voor de zgn. overheidsschool, als voor de zgn. ouderschool. Men komt er nooit uit, indien men dit eigen leven van de school als instelling in zijn beschouwingen onvoldoende ruimte schenkt. Plaatst men deze wel op de voorgrond, dan komt men onmiddellijk tot de conclusie, dat zowel de overheid als de ouders slechts *betrekkelijke* invloed *kunnen* uitoefenen en uit hoofde van de gehele structuur daarom ook nooit meer dan een beperkte invloed mógen uitoefenen.

Hierbij vraag ik in het bijzonder aandacht voor de functie van de ouders. Er is in de afgelopen jaren bijzonder veel aandacht geschonken aan hun invloed. Het ware m.i. onjuist de tegenstelling tussen het bijzonder en het openbaar onderwijs in hoofdzaak te zien in de invloed van de ouders, die dan bij het bijzonder onderwijs overheersend, zoal niet veel groter zou zijn dan bij het openbare onderwijs. Wie echter b.v. het artikel van ir. Royakkers in de Nieuwe Eeuw van 12 april leest, komt onder de indruk van het feit, dat het bij het r.-k. bijzonder onderwijs met de invloed van de ouders en zelfs met de belangstelling van oudercommissies, al buitengewoon treurig gesteld is. Het is kennelijk zo, dat daar de kerk als zodanig de ouders representeert. Is het echter te gewaagd, indien men veronderstelt, dat ook aan de kant van het prot.-christelijke onderwijs zeer vaak de predikant de drijvende kracht is? Overweegt men nu eens nuchter de mogelijkheden van de invloed van ouders op het wezen van de school, dan heeft mijn persoonlijke ervaring mij geleerd, dat deze bij juiste verhoudingen, ook zelfs in het bijzonder onderwijs, altijd uiterst beperkt moet blijven. Deze komt, als het goed is, in hoofdzaak tot gelding bij de

aanstelling van de leden van de staf. Indien deze eenmaal benoemd zijn, mag men veronderstellen, dat dit geschied is op grond van bekwaamheid tot de uitoefening van hun functie. De staf van een school is het deskundige element op het gebied van onderwijs en opvoeding. De ouders vertrouwen aan deze staf hun kinderen toe. Dat er in het bestuur van een school of in een oudercommissie deskundigheid op dit gebied aanwezig zou zijn, kan niet anders zijn dan een toeval. Het is dan ook bekend dat daar, waar een bestuur zich al te zeer met de eigenlijke, interne problemen van een school bemoeit, dit vrijwel altijd op conflicten en moeilijkheden uitdraait. Men kan dan ook gerust zeggen, dat de aanstelling van de leden van de staf de belangrijkste bestuursdaad is, die door de ouders wordt verricht. De functie van oudercommissies kan niet anders zijn, dan met erkenning van de eigen waarde van ieder der beide polen, ouders en staf van de school op gepaste wijze met elkander in verband te brengen, d.w.z. het gebeuren in de school, voor zover nuttig voor deze band, te verklaren en kenbaar te maken aan de ouders, en anderzijds hetgeen leeft bij de ouders als reactie op het gebeuren in de school, kenbaar te maken aan de staf en daarover overleg te plegen. Slechts daar, waar bij oudercommissies een zuiver begrip bestaat omtrent de hiërarchie van functies in het gehele bestel van de school, kan zulk een oudercommissie gunstig werken. Naar mijn ervaring kan ook bij een bijzondere school een oudercommissie bepaald niet verder komen, terwijl ieder bestuur goed doet zich grote reserves tegenover het interne leven van de school op te leggen. Is dat alles nu bij de overheidsschool in deze vorm volstrekt onmogelijk? Het verschil zie ik vrijwel uitsluitend in het recht tot benoeming van de leden van de staf. Men kan m.i. zonder de structuur van de huidige openbare school compleet te veranderen in die van een bijzondere school in de zin der huidige wetgeving, nooit verder komen, dan dat bij benoeming van leden van de staf het advies van een oudercommissie wordt ingewonnen. Zou men echter het beslissingsrecht te dezer zake verleggen, dan zou daarmede het karakter van de openbare school meteen zijn veranderd. Zij zou dan ook trouwens de historische functie, die deze school als vluchtheuvelschool hier en daar in ons land moet vervullen, niet meer kunnen hebben.

Conclusies

Deze gehele materie is uiterst subtiel. Hetgeen ik in deze voordracht heb willen doen, is samen te vatten in enkele betrekkelijk eenvoudige formuleringen en stellingen.

1°. Iedere school, hetzij bijzondere of openbare, leidt als zodanig een eigen leven, waarin traditie en samenstelling van de staf de vormgevende krachten zijn.

2°. Dit feit maakt het verschil tussen bijzonder en openbaar onderwijs tot wat anders dan een verschil tussen ouderschool en overheidsschool, ja, doorbreekt in feite deze tegenstelling.

3°. Dit doorbreken wordt verder in de hand gewerkt door het feit, dat tegenover dit eigen leven van de school functie en invloed van de ouders niet anders dan uiterst beperkt kan blijven.

4°. Een volgende stelling van mijn betoog, die als vanzelfsprekend voor mij vaststaat en die thans gelukkig ook door de minister is erkend, is dat de overheid de volledige verantwoordelijkheid draagt voor het openbaar onderwijs. Voor hen, die daarbij terugschrikken voor het beeld van de overheidspedagogiek, moge dan nog

eens de waarde en betekenis van het eigen leven van iedere school in herinnering gebracht worden. Wie daartegenover dan de neiging voelt opkomen de inspectie als dwingend apparaat van de overheid te beschouwen, zou ik willen voorhouden dat deze toch in grote trekken eveneens uit de school zelve voortkomt en als deel van de schoolwereld functioneert.

Ik heb op dit zelfstandige bestaan van de school als instelling in sterke mate de nadruk gelegd. Ik geloof, dat dit begrip ertoe kan bijdragen in de klassieke tegenstelling valse onderscheidingen uit de weg te ruimen. Ik heb daartoe bij het negentigjarige bestaan van Volksonderwijs een kleine bijdrage willen leveren en zulks in het bijzonder graag voor het lichaam, dat voor de ontwikkeling van het onderwijs in Nederland zo uitermate belangrijk is geweest. Indien ik dan nu zeg 'is geweest,' dan bedoel ik daar geenszins mede, dat deze taak in het heden niet meer aanwezig zou zijn. Toch zie ik in de situatie van vandaag voor Volksonderwijs, naast de strijd voor het behoud van de openbare school, misschien als hoofdtaak een grote bijdrage te leveren tot de doorwerking van de gedachte, dat het onderwijs volkszaak is.

Naar mijn stellige overtuiging is dit heden niet het geval. Bij meer dan één gelegenheid heb ik er de nadruk op mogen leggen, dat het ministerie van O., K. en W. een activiteit bedrijft, die voor de toekomst van ons volk zoal niet grotere, dan toch minstens van gelijke betekenis is als die van het ministerie van Economische Zaken en van Sociale Zaken. Deze beide laatste ministeries hebben zeker belangrijke invloed op het huidig bestel en op de gang van zaken in het Nederlandse volk *vandaag*. Het is echter noodzakelijk er de nadruk op te leggen, dat de activiteit in de sfeer van het onderwijs, d.w.z. van overheid en school te zamen in de eerste plaats, bepalend is voor de *toekomst* van ons volk op menig terrein. Ik heb daarom ook gepoogd u een kleine indruk te geven van de sociale verschuivingen, die ik in dit opzicht voor mogelijk en waarschijnlijk houd. Ons huidig schoolbestel is m.i. nog niet in staat om de taak te volvoeren, die hieruit voortvloeit. Ondanks de verhoging van het budget van het huidige ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen tot een bedrag dat belangrijk hoger ligt dan de totaalsom van de vooroorlogse Nederlandse staatsbegroting, meen ik toch te moeten zeggen, dat het nog onvoldoende is. Het Nederlandse volk zal eraan moeten gewennen, dat het een belangrijker groter percentage van het nationale inkomen aan onderwijs en opvoeding ten koste zal moeten leggen dan thans geschiedt. Doen wij dit niet, dan raken wij achter en ziet het er met de toekomst van ons volk somber uit, niettegenstaande hetgeen vandaag misschien de ministeries van Economische en Sociale Zaken met elkaar aan goeds weten te bereiken. Het is noodzakelijk hiervan het Nederlandse volk te overtuigen bij elke gelegenheid die zich daartoe voordoet. Slechts dan zal het mogelijk zijn het parlement ertoe te brengen, het belastinggeld te voteren, dat nodig is om de kosten van het onderwijs op de hoogte te brengen die door de tijd van heden wordt verlangd op straffe van achteruitgang. Ik zie het als een taak van Volksonderwijs in alle regionen, waarin deze organisatie werkt, ook in de politieke, *deze* simpele gedachte ingang te doen vinden, *meer geld voor beter onderwijs.*

J. DE KADT

RUSLAND IN BEWEGING

DE STALINCRISIS EN DE ECHTE CRISIS

Een typisch bolsjewistische redevoering, dat lange verhaal dat de hoofdman van de bosjewistische partij, Chroesjtsjow, aan het eind van het 20ste congres dier partij, in besloten kring heeft gehouden, maar waarvan de tekst weldra door de Amerikaanse voorlichtingsdienst werd gepubliceerd, zonder dat van bolsjewistische kant de juistheid van die publikatie is bestreden. Typisch boljewistisch in de eerste plaats door het lage peil van dit platvloerse gruwelverhaal, volkomen aangepast aan de intelligentie van lieden die altijd bereid zijn alles wat van boven af komt als waarheid te aanvaarden en voort te gaan met te geloven op gezag, zonder aan het feit, dat 'het gezag' tientallen jaren lang het tegendeel beweerd heeft van wat het nu op dezelfde onbeschaamde wijze verkondigt, enige twijfel aan het gezag, of zelfs maar aan het verhaal, te ontlenen. Typisch bolsjewistisch ook door dat mengsel van waarheid en leugen, dat voor allen die de Russische zaken jarenlang zorgvuldig en kritisch bestuderen, en voor wie dus het verhaal van Chroesjtsjow ternauwernood één onbekend feit bracht, ook nu weer duidelijk aanwijsbaar is, en ook nu weer het bewijs brengt dat de thans heersende groep haar systeem van volksmisleiding nationaal en internationaal wil blijven voortzetten. Typisch bolsjewistisch ten slotte door de angst om eenvoudig en duidelijk te vertellen wat de Russische werkelijkheid is, en door het krampachtig pogen een Russische mythe te handhaven, zij het dan ook ten koste van een groot deel van de tot dusver gehandhaafde mythe.

Het interessante is dan ook waarlijk niet dat grove en vlegelachtige verhaal, waaraan de wereldpers een aandacht heeft besteed die de Russen ongetwijfeld welkomer zal zijn dan het schouderophalen waarmee een politiek rijpe, het sensationalisme afwijzende, wereld, dit verhaal zou hebben behoren te ontvangen – immers ijdeltuiten als de Russen en hun leiders zijn, verheugen ze zich altijd weer als Rusland, hoe dan ook, met dikke 'koppen' op de eerste pagina komt –; het interessante ligt ergens anders. Het interessante is: waarom moest Chroesjtsjow, en juist hij, deze redevoering uitspreken; waarom moest de destalinisatie, die reeds lang bezig was, op de bekende Russische zigzagmanier, plotseling op deze wijze door die langzame en voorzichtige methode heenbreken? En interessanter is natuurlijk nog: wat betekent dit alles voor de Russische situatie, wat is er eigenlijk aan de hand in een land, waar dit dronkemansgedoe de overheersende politiek blijkt te zijn? Hoe moet men, na deze typische 'onthullingen', de Russische sterkte, de binnenlandse politiek en de buitenlandse, beoordelen. En ten slotte: hoe moet onze eigen politiek ten aanzien van

Rusland zijn – moet de thans overheersende politiek van toenadering voortgezet en wellicht geïntensiveerd worden; of is een politiek van sterke druk op de bolsjewistische staat en z'n satellieten, bondgenoten en helpers gewenst?

Zoals gezegd, de destalinisatie was in Rusland aan de gang van het ogenblik af waarop de dood van de dictator bekend werd gemaakt, een dood die duidelijk plaatsvond te midden van een crisis-achtige toestand, die de erfgenamen van Stalin tot de toen voor velen onbegrijpelijke eerste oproep liet komen: dat er geen paniek mocht ontstaan en dat de eenheid bewaard moest worden. Terwijl dus de buitenrussische wereld in overgrote meerderheid het Rusland van Stalin beschouwde als een ongelofelijk sterke, steeds in krachten toenemende, hecht georganiseerde en vast geleide, samenballing van macht, was er in werkelijkheid een zó ernstige crisis op alle terreinen van de buitenlandse en militaire politiek, van de economie, van het sociale weerstandsvermogen, van de profiteursgroepen die zich wilden doen gelden en van het leven wilden genieten, van de nationaliteiten, de boeren en al de andere machteloze doch hun angsten en panieken door de hele maatschappij voortplantende groeperingen, dat Stalin geen andere uitkomst meer zag dan een nieuwe 'zuivering', een nieuwe terreur-periode dus, voor te bereiden. Te midden van die voorbereiding kwam zijn dood als een zodanige bevrijding en opluchting dat er alle reden is aan het toevallige ervan te twijfelen, iets waaromtrent voortgezette onthullingen in de komende jaren zeker nog wel eens opheldering zullen verschaffen.

Vicky in The London Daily Mirror.

'. . . en nu, kameraden, laten wij twee minuten stilte betrachten ter herdenking van al die kameraden, die Kameraad Stalin hebben becritiseerd toen hij nog leefde.'

Zeker is het, dat in de dagen na Stalins dood, de toen op de voorgrond tredende figuren, Beria en Malenkow, ternauwernood een woord van respect of droefenis voor de overleden halfgod lieten horen. Zij haastten zich een liberalisatie van het regime aan te kondigen en verhoging van het levenspeil der bevolking als voornaamste doel van hun verdere politiek aan te geven. Na het heengaan van de despoot zou een verlicht despotisme zijn intrede doen in de Russische politiek. Doch een verlicht despotisme, bedreigde uiteraard het instrument van het orthodoxe despotisme, de bolsjewistische partij. En deze, bekomen van de eerste schrik, liet zich duidelijk gelden, door, in de persoon van Chroesjtsjow, het partij-apparaat als zelfstandige macht aan de invloed van Beria-Malenkow te onttrekken. De strijd die daarna in en buiten het partij-apparaat gevoerd werd, eindigde zoals men weet, eerst in de val van Beria, wiens politiek wel heel diepgaande wijzigingen in de machtsverhoudingen beoogd moet hebben, getuige de haat en laster die nog voortdurend over hem uitgestort worden; daarna in de val van Malenkow en in het duidelijk aan de top komen van Chroesjtsjow met als secondant Boelganin. In plaats van Malenkows 'welvaartsstaat' (om dit woord te gebruiken voor iets wat in de Russische verhoudingen alleen betekende, dat iets meer rekening zou worden gehouden met het gros der bevolking en niet alleen met de profiteurs van de partij en van de diverse managers-groeperingen) kwam weer de totale inspanning voor de zware industrie en de oorlogseconomie, verscherpt nog door Chroesjtsjows pogingen de landbouw in het groot-industriële tempo voort te jagen. In plaats van de 'liberalisatie' (ook een woord dat men op z'n Russisch moet opvatten, en dat dan betekent dat er wat minder bloedvergieten en concentratiekamperij zal zijn, met wat bewegingsruimte op de gebieden van kunsten en wetenschappen) kwam een herleving van de stalinistische methoden op alle gebieden, gepaard gaand met een herleving van de cultus van de overleden despoot Stalin, als wiens erfgenaam duidelijk de partijchef Chroesjtsjow naar voren kwam.

Oppervlakkig gezien scheen Chroesjtsjows neo-stalinisme een succes te zijn. In de buitenlandse politiek werd de Russische invloed naar alle kanten vergroot. In de binnenlandse werd de mythe van de alzijdige sterke en gezonde groei van de Russische economie, althans door alle buitenlandse 'deskundigen' tot uitgangspunt van beschouwingen genomen, die uitliepen op de aankondiging van het uur waarop Rusland ons allen zou overvleugelen, en die dus de heerlijkheden van het leven in Rusland zélf, als boven iedere twijfel staande, voor nu of voor de nabije toekomst aannamen. Zo was er dus geen enkele reden voor een verdergaande kritiek op Stalin, die immers de grondslagen heeft gelegd voor wat wij met zoveel succes in Rusland en naar buiten zien optreden.

Doch blijkbaar is men in Rusland zélf minder overtuigd van de gezondheid der grondslagen van het Russische rijk dan onze cijferende deskundigen en journalistieke ontdekkers van 'het geheim der Russische kracht'. In Rusland zélf is men namelijk bezig na te gaan, of men de oorzaken van de alzijdige zwakte van Rusland kan ontdekken. En één van de oorzaken van die zwakte is, althans volgens die fameuze geheime redevoering van Chroesjtsjow: de despotische periode van Stalin.

Kenmerkend voor de redevoering van Chroesjtsjow is de onvrijwilligheid ervan.

Het congres zou op de gewone manier zijn verlopen, met enige bescheiden verheerlijking van Stalin zelfs, toen Mikojan naar voren kwam met een reeks aanvallen op Stalin, aanvallen die zowel het despotische optreden tegen goede partijgenoten die onschuldig veroordeeld zouden zijn (en als een van de voorbeelden werd Kossior genoemd, aan wiens ondergang met name Chroesjtsjow een belangrijk aandeel had) veroordeelden, als de algemene opvattingen van Stalin op economisch en politiek gebied (o.a. Stalins opvatting dat de staatsterreur sterker moet worden naarmate men meer van de 'socialistische grondslagen' der maatschappij zou hebben gelegd.

Dit was dus in het algemeen een verzet tegen de lieden die staatsterreur wilden handhaven, zowel in de dagen van Stalin als in die van Chroesjtsjow, het was in het bijzonder een aanval op Chroesjtsjow zélf als handlanger van Stalin en als strever naar een positie die even machtig zou zijn als die van Stalin.

Op deze betrekkelijk korte en terloops geplaatste interventie van Mikojan, heeft Chroesjtsjow dan geantwoord met die zeer uitvoerige redevoering die in een besloten vergadering van de Russische afgevaardigden plaatsvond en waarin duidelijk werd gemaakt dat de tegenwoordige secretaris-generaal van de bolsjewistische partij, zijn voorganger Stalin, als een misdadiger beschouwde, die niet slechts de grofste willekeur en de grootste wreedheden tegen goede partijgenoten had begaan, die niet alleen de partij had voorgelogen omtrent zuiveringen e.d., maar die ook door zijn willekeur en onbekwaamheid het Russische volk en de staat aan de grootste gevaren had blootgesteld, b.v. in de oorlog tegen Hitler.

Stalin, als formidabele ijdeltuit, als voor geen overleg of rede meer toegankelijk despoot, als monsterachtige beul, voor wiens grillen en wraakzucht zelfs geen van zijn naaste medewerkers meer veilig was, als in tal van opzichten onbekwame leider van politieke, militaire en economische zaken, wiens beleidsfouten alleen daarom niet tot een catastrofe leidden, omdat de gaten die hij in het schip van staat stootte, altijd weer werden opgevuld met de lichamen van miljoenen onderdanen — dat heeft inderdaad méér gelijkenis met de historische Stalin, dan de portretten en standbeelden die iedere kamer, iedere zaal, ieder gebouw, iedere straat en iedere heuveltop in Rusland en de satellietlanden versierden; méér ook dan met de portretten die westerse deskundigen en staatslieden van hem hadden geschilderd. Doch dat is toch nog maar van ondergeschikte betekenis, al is het niet van belang ontbloot te weten hoe men ons sinds jaar en dag heeft voorgelogen, niet alleen van Russische kant — wat onze deskundigen natuurlijk niet belet alle verdere Russische verhalen over economische en technische wonderen als zoete koek te blijven kauwen en herkauwen — maar ook van eigen kant, waar immers de objectieve deskundigen en de realistische staatslieden degenen die de thans gepubliceerde feiten reeds lang verkondigden, afdeden met wijze sneren naar 'door haat verblinde ex-communisten en renegaten,' naar wie men ook in de toekomst niet zal luisteren, rustig doorgaand met een 'realisme' dat van de Chroesjtsjows, Boelganins, Malenkows c.s. weer grote staatslieden maakt, en dat Rusland zal blijven beoordelen naar wat Russiche leugenaars en ijdeltuiten aan westerse en oosterse bezoekers, beroeps-geruststellers of beroeps-paniekmakers op de mouw spelden.

Van méér betekenis is echter, wat in die onthullingen over Stalin wél en niet gezegd

wordt, wat dus de bedoeling althans van Chroesjtsjow en zijn groep was met het geven van juist deze 'gerichte' onthullingen.

Waarom moest Chroesjtsjow tot deze onthullingen overgaan, terwijl de drang ertoe kwam van Mikojan, die men in de Russische partij ziet als een van de geestverwanten of althans tijdelijke bondgenoten van de terzijde geschoven Malenkow? Is dan de groep Malenkow-Mikojan nog zó sterk, dat Chroesjtsjow, die duidelijk bezig is het apparaat volkomen te bezetten met zijn engere geestverwanten, geen weerstand kon bieden aan de drang van die groep, doch zelfs die groep moest proberen te overtroeven in anti-stalinisme? En wat betekent het in dit verband dat het anti-stalinistische betoog uitmondde in een hymne op het leninisme en op de onaantastbaarheid van de communistische partij?

Voor een normaal denkend mens is het duidelijk dat, als het zo gemakkelijk was van het leninisme naar het stalinisme te groeien — ondanks de waarschuwingen van Lenin tegen de persoon van Stalin, die in het thans eindelijk gepubliceerde 'testament' van Lenin en soortgelijke, in de binnenste kring der Russische partij trouwens reeds lang bekende publikaties van Lenin waren uitgesproken — de wortels van het kwaad in de partij van Lenin, in het leninisme, en dus in laatste instantie in het pogen de achterlijke, half-Aziatische boerenstaat Rusland, naar het socialisme te ranselen, met behulp van een dictatoriale terreur, uitgeoefend door een organisatie van fanatici, opgebouwd als een militaire kerk-orde, waarin de gehoorzaamheid en het tot iedere prijs behouden van de macht, de zwakke socialistische gevoelens en inzichten reeds van de aanvang af overheersten. Wie echter zo zou redeneren, zou tot de conclusie moeten komen dat de Russische revolutie eerst dán geslaagd mocht heten als men de dictatuur van de communistische partij zou kunnen vervangen door de heerschappij van het Russische volk, en dat dus het 'afsterven' van die partij, haar vervanging door de maatschappelijke krachten die uit de Russische samenleving omhoog komen, het alleroverheersende streven moest zijn van allen die het wel menen met het Russische volk en met socialisme, voor zover dat in een samenleving als de Russische mogelijk is.

De these van Chroesjtsjow is, zoals men uit zijn rede kan afleiden: Stalin heeft de opbouw van het socialisme in Rusland doorgezet, hij moest daartoe de hardste methoden gebruiken, maar zijn fout begint op het moment waarop, nadat die grondslagen van het socialisme gelegd waren, zijn methoden van onderdrukking niet alleen werden voortgezet, doch zelfs nog werden verscherpt en zich begonnen te keren tegen de leiders van de socialistische opbouw, de leden van de communistische partij. Daarbij maakt Chroesjtsjow dan weer een scheiding tussen die leden van de partij die het van 1924 tot 1934 eens waren met de methoden en inzichten van Stalin, en die leden, die, zoals Trotski, Zinowjew, Boecharin c.s., al voordien verklaard hadden dat de Stalin-methode tot rampen en barbaarsheden moest leiden.

Het verval van het stalinisme zou, volgens Chroesjtsjow, zijn begonnen, toen Stalin, omstreeks 1934, de richting Kirow, die vond dat de tijd voor matiging was gekomen, door een reeks van moorden en processen, wier volstrekte leugenachtigheid hij thans uitspreekt — terwijl hij zelf evenals Malenkow, Mikojan en anderen er met alle middelen aan meehielp — verdelgde en het persoonlijk despotisme vestigde.

Wat Stalin echter in 1934 tot verzet tegen matiging bracht, dat was het inzicht dat als men begint met de democratie (want dat is de politiek van matiging) één vinger te geven, dat ze dan op den duur de hele hand, de partij, zal nemen, en op den langen duur het hele lichaam, de Russische maatschappij en haar staat. En Malenkow, die weliswaar een ogenblik Trotskist is geweest, Chroesjtsjow, Mikojan, Kaganowitsj en al die anderen, waren het toen met Stalin eens. Voor alles moest de overheersende positie van de partij behouden blijven.

Wat aan de orde is, bij iedere poging om in Rusland van koers te veranderen, dat is in de eerste plaats de positie van de partij. Dat is ook nu weer aan de orde. En de rede van Chroesjtsjow is dus alleen te begrijpen, als men de situatie ziet als een manoeuvre in een nieuwe strijd die binnen de partij aan de orde is, over de vraag hoe men tot een overgang kan komen tussen de dictatuur van de partij en een toenemende invloed van het Russische volk. Dat die strijd in de partij wordt uitgestreden ligt voor de hand. De partij immers bevat dat deel van het Russische volk dat, althans in principe, als politiek mondig wordt beschouwd. Maar de partij is tevens zó georganiseerd, dat de politieke mondigheid alleen aan de hoogste toppen ervan enige uitdrukkingsmogelijkheid heeft. Onder Stalin was die hoogste top beperkt tot één persoon, al werd van tijd tot tijd in het Politiek Bureau, een college van elf of veertien personen, ook wel van gedachten gewisseld, zij het met angst voor die eenling, die toch eigenlijk de doorslag gaf. De 'collectieve leiding' waarover na de dood van Stalin zoveel gesproken wordt, betekent, voor zover men kan nagaan, dat er weer gedachtenwisseling is in dat Politiek Bureau. Maar hoe die gedachtenwisseling er uitziet weet geen buitenstaander, al weet hij wel, dat op een bepaald moment, nl. tijdens de Beria-crisis, die gedachtenwisseling op arrestatie en executie uitliep. Men probeert de indruk te vestigen alsof er ook discussie zou zijn in het Centraal Comité van de partij, een college van ongeveer 150 personen, maar tot dusver is nog geen uiting van zelfstandigheid van dit Comité, laat staan van personen hieruit, merkbaar geworden. Het partijcongres kenmerkte zich ook thans weer door de traditionele eenstemmig- en stompzinnigheid. Wie het verslag van Chroesjtsjows speech leest, met aan het eind de bekende ovaties voor de 'eenheid rondom de banier van het leninisme', merkt wel dat de lang voor Stalins dood gevallen uitspraak, dat het over enige jaren even gevaarlijk zou zijn om leve Stalin te roepen, als thans weg met Stalin, doch dat dit alleen betekende dat de papegaaien een ander woord geleerd hebben (George Orwell), voorlopig nog de situatie het best tekent. En als het zó op het congres toegaat, dan begrijpt men wel hoe het in de lagere regionen van de partij, met name in de 'cellen' waar de propagandisten van het centrum thans komen om de papegaaien te instrueren, gesteld is. Zo krijgen ook de bezoekers van Rusland, in hun gesprekken met hoog en laag, het nieuwe papegaaienwoord te horen, en doen de wereld kond dat de Russen zo 'kritisch' praten over 'misstanden' en zo verheugd zijn over 'collectieve leiding', alsof dit alles iets om het lijf zou hebben.

De afstand tussen de Russische maatschappij en een vrije maatschappij is dus onvoorstelbaar groot. En hetzelfde moet ook gezegd worden van de afstand tussen de Russische monopolie-partij en een werkelijke partij met denkbeelden, meningen,

stromingen en groeperingen. Wat de zaak nog ingewikkelder maakt, is, dat de Russische monopolie-partij de verplichte vereniging is voor allen die carrière, althans de hoogste carrière willen maken in het land. Daardoor is die partij opgevuld met managers van diverse aard, fabrieksdirecteuren, technici, staatsambtenaren, politiegeweldigen, officieren, kunstenaars van allerlei slag, die eigenlijk die partij en het lidmaatschap ervan als een afschuwelijk corvee beschouwen, maar die toch aan het hele partijgedoe moeten deelnemen, en een zekere vaardigheid om zich te uiten in het dieventaaltje van de partij moeten verwerven, willen ze beschouwd worden als in de hoogste mate betrouwbaar voor het regime, en dus in aanmerking komend voor de hoogste en best betaalde functies. Deze partijgenoten onderscheiden zich van de typische partijmensen, doordat ze ook zonder het lidmaatschap der partij geschikt zouden zijn voor de hoogste functies, omdat ze immers over bijzondere begaafdheden beschikken. De typische partijman is dat mengsel van krachtpatser-spion-nierenproever met de lik-naar-boven-trap-naar-onder-mentaliteit, wiens bijzondere verdiensten bestaan in een onuitputtelijke energie en gewetenloze handigheid en een volkomen beheersing van het ideologische jargon dat in Rusland wordt gesproken. Werkelijke kennis en werkelijke bekwaamheden behoeft hij niet te bezitten, aangezien het zijn taak is ervoor te zorgen dat de bevelen die uit de top komen gehoorzaamd worden en dat iedereen hard werkt aan het verwezenlijken van die bevelen. Zijn belang is het dat deze manier van regeren gehandhaafd blijft, omdat alleen dan zijn bijzondere functie nuttig en nodig is.

Het is dus duidelijk dat er in de partij spanningen aanwezig zijn, tussen de mensen die ook zonder de partij iets zouden betekenen en de mensen die alleen bij het behoud van de allesoverheersende functie van de partijmachine iets te betekenen hebben.

Men begrijpt niets van het gebeuren in Rusland als men deze strijd tussen de alleenmaar-partij-mensen en de echte specialisten niet ziet als de kern van de telkens weer oplaaiende conflicten en van de daardoor veroorzaakte veranderingen. Samen vormen de beide groepen de bovenste laag van de heersende klasse. Die heersende klasse zelf is nog groter, want al de kleinere profiteurs-niet-partijgenoten behoren er ook toe; en zij behoren dus naar mentaliteit tot de groep der specialisten. Maar in de bovenste laag, gaat het dus tussen de specialisten, en de parasitaire elementen die alleen maar partijmens zijn. Dat er allerlei mengvormen optreden ligt voor de hand. Een Chroesjtsjow is b.v. een typisch partijmanager met dilettantische bekwaamheden op vele gebieden, zodat hij zich kan bezighouden zowel met de buitenlandse als met de binnenlandse politiek, met industrialisatie, met agrarische kwesties en uiteindelijk met alles. Zo iemand was ook Stalin, wiens dilettantisme op bepaalde gebieden (militaire aangelegenheden, theoretische economie, marxistische staatsleer, cultuur) thans aan een vernietigende kritiek wordt onderworpen. Andere partijmanagers hebben meer specialistische bekwaamheden, zoals Mikojan voor de buitenlandse handel, Malenkow als technicus en organisator, hoewel ook in hun geval de positie die ze in het partij-apparaat innamen, bepalend was voor hun algemene positie in de staat.

Nu is in Rusland het aantal specialisten voortdurend gegroeid. De groei van de groot-industrie was slechts mogelijk doordat miljoenen door de onderwijs-inrichtingen

werden afgeleverd, beschikkend over een lagere, middelbare en hogere scholing op allerlei gebied. Voor al deze miljoenen is de typische of de overwegend partijman een ergernis of een sta in de weg geworden. Maar zij allen zijn machteloos tegenover het georganiseerde partij-apparaat, om het even of ze partijgenoot of partijloos zijn. Doch uit hun sfeer stijgt de onwil tegen de partijheerschappij omhoog op die moeilijk aan te geven wijze die men met het woord 'publieke opinie' zou bestempelen in een land met uitingsmogelijkheden, en die men in Rusland alleen maar kan bespeuren in sabotage, gebrek aan geestdrift, formele gehoorzaamheid, onverschilligheid, soms in een enkel woord of gebaar, of, en dan is het al heel duidelijk, in de geestdrift waarmee een scène in een toneelstuk wordt toegejuicht, een plaatje in een spotblad wordt doorgegeven. Als de boeken, geschreven volgens het partijschema niet worden gekocht en nog minder worden gelezen, en een sporadische publikatie, die iets minder gehoorzaam is, een opzienbarende afzet vindt (men denke aan een boek als een literair prul, met kritische passages, van de opportunist Ehrenburg, dat de kenmerkende titel draagt: 'De Dooi') dan blijkt daaruit iets van de 'publieke opinie', van de ontevredenheid en van het verlangen in Rusland. En zoals de literaire opportunist Ehrenburg de dingen aanvoelt, erop reageert en ze stimuleert, zo doen het de politieke opportunisten aan de top van de partij. Zo komt er beweging in de Russische politiek. En als de dingen eenmaal in beweging zijn, weet niemand, ook van de toppolitici die denken te schuiven, waarheen ze zelf op den duur geschoven zullen worden.

Of het dus de bedoeling van een Mikojan of een Malenkow is (of van een Beria was) om alleen maar wat stoom te laten ontsnappen, ten einde de spanning te verminderen, dan wel of ze het mechanisme wilden veranderen, er een kleinere of grotere wijziging in wilden aanbrengen; of het de bedoeling van een Chroesjtsjow is, een concurrent de wind uit de zeilen te nemen, dat alles is van ondergeschikte betekenis. De hoofdzaak is dat allen de ondragelijke spanning voelen, en dat allen zich gedwongen voelen iets te doen dat die spanning zou kunnen verminderen, met het gevolg dat er veranderingen komen in een situatie die aan haar onwrikbaarheid haar hoogste kracht en prestige ontleende. De dingen zijn in beweging, en die beweging wordt veroorzaakt door de tegenstelling tussen de groeiende massa van de specialisten en de typische partijmensen die een bewegende maatschappij in hun ijzeren greep willen houden.

Dit alles speelt zich dus in hoofdzaak af binnen de heersende klasse. Dat betekent niet dat buiten die klasse geen ontevredenheid en geen spanning zou zijn. Hoe méér industriële giganten in Rusland verrijzen, hoe groter de afstand wordt tussen de pompeuze pracht van de staat (en de weelde van de heersende klasse) enerzijds, en het grauwe bestaan van de miljoenen gewone arbeiders (om over de miljoenen boeren en miljoenen der concentratiekampen voorlopig maar te zwijgen) anderzijds. Ook die miljoenen uiten hun ontevredenheid, hun onverschilligheid, op negatieve en doffe wijze, maar ze zijn machteloos, al weet ieder, dat, als er een barst komt in het ijzeren traliewerk waarmee de heersende klasse die miljoenen in bedwang houdt, de stroom van haat en ontevredenheid zou losbreken, en de hele pompeuze Sowjet-structuur zou verzwelgen.

Niets is minder waar dan het reizigers- en journalistenpraatje dat de massa van

de bevolking tevreden zou zijn met de verbeteringen die in de laatste jaren ook in het dagelijks leven van die massa zijn aangebracht. Wie zulke dingen vertelt, weet niets van de geweldige kloof die tussen volk en heersers in Rusland bestaat, een kloof die alleen te vergelijken is met die tussen volk en heersers in de koloniale gebieden. De bolsjewistische partij met aanhang heeft sinds jaar en dag Rusland 'gekoloniseerd', de boeren in de eerste plaats, de arbeiders evenzeer, en géén nog zo grote mogelijkheden voor de onderdrukten om te stijgen tot in de heersende klasse, kunnen dat gevoel van onderdrukking en rechteloosheid wegnemen, géén ideologische beïnvloeding kan de ervaring van iedere dag wegvagen. Zeker, angst en dwang, houden het volk in doffe onderworpenheid, maar het gelooft geen woord van alles wat van bovenaf wordt verkondigd, en het is bereid ieder toe te juichen en zo mogelijk te helpen, die het dwangregime breekt. Zó was het toen Hitler Rusland binnenviel, (die van dit alles niets begreep, en zijn potentiële bondgenoten tot vijanden maakte), en zo is het nog steeds, al hebben de Malenkows en Beria's dit wel begrepen, en, tevergeefs, gepoogd die stemming van het volk te veranderen. Men kan immers die stemming alleen veranderen door maatregelen die een eind maken aan de onbeperkte heerschappij van communisten en profiteurs over Rusland.

De twist tussen communisten en profiteurs die zich thans afspeelt en die door Chroesjtsjow voorlopig ten voordele van de communisten is beslist, is dus nog slechts een voorhoedegevecht, een oppervlakte-verschijnsel. Maar die twist, die voortgezet zal worden, en die zeker niet kan eindigen in de nietsbetekenende oplossing die Chroesjtsjow er tijdelijk voor gevonden heeft, kan een situatie scheppen waardoor de oppervlakte-beweging tot een totale beweging wordt.

Dat er naast dit alles nog talrijke andere redenen van ontevredenheid zijn, zoals de onderdrukking van de niet-Groot-Russische bevolkingsgroepen door de Groot-Russen, maakt de positie van de Russische heersers alleen maar moeilijker.

Vatten we dit alles samen, dan blijkt wel duidelijk van hoe weinig betekenis de destalinisatie, haar hoogtepunt vindend in de rede van Chroesjtsjow, eigenlijk is, vergeleken bij de problemen waarvoor de Russische heersers staan. Zelfs dat minimum waarover onze journalisten keuvelen, de 'collectieve leiding' is allesbehalve verzekerd door een congres dat de machtspositie van Chroesjtsjow versterkt heeft en bijna gelijk gemaakt aan die van Stalin in 1928 of 1930. Wie zal Chroesjtsjow beletten even machtig als Stalin te worden, nu hij zo duidelijk heeft gemaakt dat hij géén Stalin is, tegen Stalin fulmineert, en 'alleen maar' de banier van het zuivere marxisme-leninisme vrij van alle smetten wil houden?

Zeker, de tegenstanders van Chroesjtsjow, die hem tot het uitspreken van die rede dwongen, zijn niet verslagen of ontwapend. De specialisten, en met name de specialisten van het officierskorps, die op bijzondere wijze aan hun trek zijn gekomen bij de destalinisatie, zullen blijven drukken tegen de partijmuur die Chroesjtsjow verdedigde en poogde te versterken. En het is zeer wel mogelijk dat Chroesjtsjow, die zich zelf in een avontuur op agrarisch gebied heeft gewikkeld (waarvoor hij thans de verantwoordelijkheid op anderen poogt te schuiven, nu de mislukking ervan duidelijker wordt), binnenkort, als de volledige mislukking allerwegen gevoeld wordt, het veld moet ruimen voor een combinatie van Malenkow-Mikojan en de officieren. Het is

mogelijk dat dan de bewegingsvrijheid in de partij wat groter wordt en dat daaruit een bewegingsvrijheid die de hele Russische maatschappij doortrekt, geboren wordt. Maar de mogelijkheid van een tijdelijke verscherping der communistische partijdictatuur is evenzeer aanwezig, in die zigzag-bewegingen die de Russische politiek kenmerken. Op den duur echter zijn de krachten die naar de beweging der Russische maatschappij tenderen, ongetwijfeld groter dan de krachten der verstarring. Rusland beweegt, dat is het verheugende feit dat uit het 20ste congres der Russische CP op meer sensationele dan diepgaande wijze naar voren is gekomen.

Van belang is nu na te gaan wat die beweging in de Russische maatschappij betekent voor de kracht van de Russische staat.

Voor sommigen is dat gemakkelijk te beredeneren. De industrie groeit, groeit sneller dan die van het westen, dan die van de USA, het aantal geschoolden en technici stijgt op een wijze, die nog nergens is voorgekomen, de welvaart van de bevolking wordt opzettelijk beperkt om de zware industrie extra groeikracht te verschaffen, en om straks ook de export en de hulpverlening aan achtergebleven gebieden een omvang te geven die zowel voor de westerse handel als voor de westerse invloed in Azië en Afrika dodelijk zal zijn. Maar desondanks zal ook het welvaartspeil van de Russische arbeiders en boeren voortdurend toenemen, terwijl de opperste lagen van de Sowjetstaat nog een extra positie zullen blijven genieten. Rusland neemt in de techniek van oorlog en vrede een overheersende positie in, het is sterker dan ooit, het kan het westen op vreedzame wijze overvleugelen, het zal een steeds grotere aantrekkingskracht blijken te hebben voor Aziaten, Afrikanen en weldra ook voor alle anderen. En in dit verband bezien is ook de crisis die in de Russische maatschappij aan de dag treedt, en die op het partijcongres tot de rede van Chroesjtsjow leidde, niets anders dan een groeicrisis van een steeds sterker wordende maatschappij, die thans via collectieve leiding op weg is naar een steeds grotere invloed van de collectiviteit op het bestuur van staat en maatschappij. Daardoor zal dan ook het politiek-culturele verschil tussen de Russische wereld en de onze steeds geringer worden. We moeten dit proces bevorderen door een politiek van toenadering en pacificatie op alle gebieden. Want alleen als we dat doen en tegelijkertijd een voorbeeld nemen aan de economische en intellectuele groei van de Russen, maken we nog enige kans de groei van de Russische invloed in de wereld te kunnen overleven. Wij moeten dus onze eigen achterstand ten aanzien van Rusland inhalen en tegelijkertijd zorgen voor onze plichten met betrekking tot de achtergebleven gebieden. Ziehier het program van de overtalrijke familie, die bij Eisenhower begint en bij de derde weg en de communisanten eindigt. Het is zó algemeen aanvaard, dat het weinig zin heeft een ander geluid te doen horen, ware het niet, dat de destalinisatie het zoveelste bewijs levert voor de juistheid van het inzicht dergenen die in de Russische aangelegenheden een ander oordeel dorsten uitspreken dan die van de Stalin-bewonderende deskundigen en realisten; een inzicht dat nu zelfs uit Russische bron bevestigd moet worden.

Wat dus die wonderbaarlijke groei van de Russische economie en industrie betreft, ook dat is voor ons geen nieuw geluid. Ons geheugen is gelukkig nog goed om ons

te herinneren hoe de verhalen over de Russische ontwikkeling, die ons in weinige jaren zou 'inhalen en voorbijhalen', al de ronde deden in 1928; en dat het toen niet alleen de Knickerbockers en dat soort journalisten (de Alsops van die tijd) waren die dit – met cijfers meneer – bewezen, maar ook deskundigen als Michael Farbman van de 'Economist', wiens betogen diepe indruk maakten op iemand als Wibaut, of Arthur Feiler van de Frankfurter Zeitung, de economisch redacteur van wat toen een der beste dagbladen ter wereld was. Van al die verhalen en voorspellingen is evenmin iets uitgekomen als van de wat latere verhalen over de sterkte van het Russische leger en de Russische luchtmacht. Hoe was men toen onder de indruk van parades, waarbij de 'Maxim Gorki', het grootste vliegtuig dat toen bestond, het luchtruim beheerste, en de Russische parachutisten bewezen hoe verouderd onze opvattingen waren. In de tweede wereldoorlog bleek toen dat die formidabele Russische luchtmacht verre de mindere van de Duitse was, dat die parachutisten onbruikbaar waren en dat het Russische leger het moest hebben van grote massa's gewone kanonnen, maar toch nog meer van grote massa's infanteristen, van het mensenmateriaal, waarmee royaal werd omgesprongen.

En als we de Russische economische groei van thans bekijken, dan leert een kritisch onderzoek ons, dat het noch de plannen, noch de technische methoden zijn, die Rusland in staat hebben gesteld te bereiken wat het tot op heden tot stand bracht, maar dat het hongeren van de Russische massa het mogelijk maakte te accumuleren en te investeren op een wijze die geen ander land en geen ander systeem kon volbrengen. Goed, maar dat doet men dan toch maar, zeggen onze realisten.

Het zou goed zijn als die realisten hun aandacht eens wilden concentreren op één enkel cijfer dat onlangs door de Russische regering werd bekendgemaakt, en dat dus wel aan de hoge kant zal zijn. Het is het cijfer van de Russische bevolking. Men geeft op: tweehonderd miljoen. Dat is twintig miljoen minder dan het aantal dat tot dusver in alle statistieken werd gegeven. Het is veertig miljoen minder dan er hadden moeten zijn als de bevolkingsgroei na de oorlog op normale wijze was doorgegaan (dus rekening houdend met de veroverde gebieden) en het is dus zowel absoluut als naar de tendens, niet minder dan catastrofaal. Het laat zien wat deze economie van concentratiekampen en arbeiders-uitbuiting in wezen gedaan heeft: de levenskracht van het Russische volk teruggebracht tot beneden het minimum dat nodig is om de economie in stand te houden. Dit getal is niet alleen het geheim van de Russische ontwapening en vredelievendheid, het is ook het geheim van de angsten die de topmensen in de Russische politiek ertoe brengen te rebelleren tegen de methode-Stalin en tegen allen, die, zoals Chroesjtsjow de economie verder willen opzwepen, zonder rekening te houden met het Russische volk. Men begrijpt dan, waarom ook Malenkows en Mikojans gaan voelen voor een systeem dat de mens wat meer levensruimte toelaat. Men begrijpt dan misschien óók, wat dit alles moet betekenen voor die Russische politici die aan de toekomst van hun land denken en die daarnaast een China zien, dat beweert 600 miljoen mensen te hebben (het zullen er wel 500 miljoen zijn, en Mao zal er in de loop der tijden nog wel 100 miljoen weg-staliniseren, maar er blijven er toch nog veel over) en India met zijn vele honderden miljoenen.

Hier is dus de werkelijke Russische economie, met een dreigend tekort aan arbeiders, met een permanente crisis in de landbouw, met voedseltekorten, met een zekerheid dat het tempo vertraagd zal worden, dat de alzijdige bluf het einde gaat naderen.

Voer daarbij de ontevredenheid in de Europese vazalstaten, waaraan al de bokkesprongen van de destalinisatie geen einde kunnen maken, al behoeft die ontevredenheid niet tot een reeks van Poznans te leiden, en men begint een beeld te krijgen van de crisis waarin het Russische blok zich van Poznan tot Tibet bevindt.

De *grondslag* van die crisis is natuurlijk het leninistisch-stalinistisch pogen om de mensen te gebruiken als 'mest op de velden der toekomst': de mensen worden tot mest en verdwijnen; de velden worden kaal en onvruchtbaar.

Maar de *verscherping* van de crisis is tot stand gebracht door de 'koude oorlog' die het Russische blok aan het westen wilde opdringen. De consequentie ligt voor de hand. De voortzetting van de koude oorlog moet voeren tot spanningen, die nu reeds de crisis in de Russische partij en de gedwongen destalinisatie brachten, en die op den duur voor het Russische blok niet te dragen zijn.

En dus is er maar één politiek die goed is ten aanzien van Rusland en zijn bondgenoten, vrienden en meelopers: het onder de sterkste druk blijven houden van deze gebieden, totdat de crisis een zodanige omvang aanneemt dat het systeem bezwijkt. Dat is geen oorlogspolitiek, want oorlog kan het Russicshe blok niet voeren en oorlog behoeven wij niet te voeren. Alleen maar druk en isolement ten aanzien van Russen en meelopers en het in orde maken en houden van ons eigen Atlantisch systeem.

De werkelijkheid bij ons is echter een politiek die de Russen de kans geeft op adem te komen, een politiek die de meelopers achternaloopt met aanbiedingen van economische hulp en met toegekeerde linker- en rechterwangen aan alle Tito's, Nehroes, en andere Nassers en Soekarno's. Een politiek die leidt tot het uiteenvallen van de NAVO, van IJsland tot Suez.

Maar zelfs die jammerlijke politiek van het westen, waarvoor ieder woord te goed is, is niet in staat de Russen de redding te brengen die ze nodig hebben.

De Russische crisis die we hierboven beschreven, is te diep dan dat wat successen in de buitenlandse politiek, wat handelsbetrekkingen met het westen, wat toerisme en wat culturele kinderachtigheden, daarin verandering kunnen brengen. Ik heb reeds herhaaldelijk in dit tijdschrift betoogd, dat de Russische successen in Azië alleen maar het moeras vergroten waarin de Sowjet-economie, niet bij machte zich zelf te redden, aan het verzinken is. Zelfs het uiteenvallen van het westelijk systeem kan de Russen niet meer dan een tijdelijke verademing geven. Want de ziekte van het eigen Russische systeem gaat onafwendbaar voort. In Rusland zelf is de zaak in beweging gekomen en aan het glijden. Dat heeft het congres van de Russische CP opnieuw bewezen. En de onttroning van Stalin is in zover toch wel van betekenis, omdat het een bewijs is voor de geestelijke crisis waarin het systeem zich bevindt. Het volkomen gebrek aan ideeën, aan inzicht en aan geestelijke moed en originaliteit bij deze topfiguren is verheugend. Hoe onbelangrijk ook de buiten-Russische communisten zijn, deze Thorez, Togliatti c.s., de verwarring die in hun kring en in hun

eigen hoofden is ontstaan, ligt voor de hand. Allen hebben ze het gevoel dat als thans van de Russische troika, het paard Stalin voor de wolven wordt gegooid, morgen de noodzaak kan bestaan die opdringende wolven te bevredigen met het paard Lenin, en overmorgen met het paard Marx. En dan worden de reizigers van de slee verslonden.

Nogmaals, dat alles is verheugend. Maar hoeveel verheugender zou het zijn, als wij, in het westen, begrijpend wat er aan de hand is, dit proces zouden versnellen door een harde en onverzoenlijke politiek tegen het totalitaire blok en die neutralisten die zich tot taak gesteld hebben een beschermend stootkussen te vormen rondom het kwetsbare totalitaire lichaam.

H. E. VAN GELDER

DE KRONIEK VAN P. L. TAK EN DE JAREN 'NEGENTIG'

Het verschijnen van het boek van dr. W. Thijs over 'De Kroniek van P. L. Tak' [1]) riep allerlei herinneringen bij mij op. Ik dacht aan de spanning iedere zaterdagmorgen, wanneer op mijn studentenkamer de kartonnen rol binnen kwam met de stijlvol gedrukte Kroniek in zijn gele omslag en met zijn verzorgde plaat. Géén periodiek dier dagen had zulk een allure en wie al zowat geproefd had van de nieuwe theorieën over 'beter drukwerk' die toen zo hier en daar tot uiting kwamen, voelde zich reeds vóór de lezing prettig gestemd. Maar ook wat de inhoud ons brengen zou, wachtten wij met spanning. 'Zij die nu jong zijn, kunnen zich nauwelijks voorstellen, wat voor het geslacht dat omstreeks 1894 studeerde de Kroniek van P. L. Tak betekend heeft,' schreef prof. Huizinga indertijd in een artikel over André Jolles [2]), en deze uitlating, welke dr. Thijs als motto voor in zijn boek opnam, kan ik van harte onderschrijven.

Dat weer-aanschouwen in herinnering van het blad, was niet het enige, zelfs niet het sterkste; dat was de figuur van P. L. Tak in zijn typische werkkamer, eerst in de Nic. Beetsstraat, later aan de Weesperzij. Het zal zo ongeveer 60 jaar geleden zijn, dat ik met kloppend hart voor het eerst de hoge trap in de Nic. Beetsstraat opklom om over een bescheiden medewerking te spreken, waarvoor Tak mij, op raad van mijn vriend Jan Kalf had genodigd. Ik vond hem in een overvolle kamer, boekenkasten rondom, en op tafels en stoelen boeken en papieren; men zou het een gezellige rommel hebben kunnen noemen, ware het niet, dat van de man die er, onder de lamp, het middelpunt van was, een rust uitging, welke terstond deed beseffen, dat alles toch door een wijze orde werd beheerst, zo, dat men in die omgeving zich terstond op zijn gemak voelde. Wij waren het spoedig eens over wat ik doen zou en hoe Tak het wilde hebben; en wij kwamen al gauw tot een algemeen gesprek; Tak interesseerde zich voor wat in de studentenwereld omging; ik had mij in juli '96 bij de SDAP aangesloten en had contact met de organisatoren van de serie in Amsterdam en Delft gehouden lezingen van vooraanstaande buitenlandse socialisten, een serie welke een groep Amsterdamse studenten met de oprichting van het Socialistisch Leesgezelschap (SL) zou trachten voort te zetten; dat gebeurde in 1898 en daarbij zou Tak medehelpen; door mijn relatie met hem werd ik daartoe de bemiddelaar. Doch dit was later; op mijn eerste avond bij hem ging het meer over het algemene beeld van de studentikoze belangstellingen. Het was merkwaardig

---

[1]) Dr. Walter Thijs: De Kroniek van P. L. Tak, Brandpunt van Nederlandse Cultuur in de Jaren negentig van de vorige Eeuw. Gentse dissertatie. Uitg. Wereld Bibliotheek, 1956.

[2]) Leidsch Universiteitsblad oct. 1931.

hoe gauw en gemakkelijk men met Tak op dreef was en zich bij hem thuis gevoelde, zonder trouwens een ogenblik de gedachte kwijt te raken, dat men met een superieure geest in contact was.

Dit is trouwens de indruk, welke men terugvindt in al de uitlatingen van tijdgenoten, die met hem in aanraking zijn geweest, hoezeer ook vogels van diverse pluimage. Het lijkt of de jonge dr. Thijs onder de suggestie daarvan in staat geweest is met zulk een toewijding zijn boek te schrijven.

Dit is inderdaad de eerste indruk; een tweede de bijzonder goede documentatie, welke het ten slotte heeft mogelijk gemaakt, dat wij begiftigd zijn met een voortreffelijk beeld van de Kroniek, haar redacteur en haar betekenis, maar bovendien het tijdvak van de negentiger jaren als een levende periode voor ons zien. Het is uiterst curieus te bedenken, dat een buitenlander met dit werk als dissertatie voor de dag komt; het had toch eigenlijk een Amsterdams proefschrift behoren te zijn. Minstens even belangrijk als een boek over Piet Wiedijk, hoe interessant deze man-op-zich-zelf ook moge geweest zijn.

Maar het zij zo, Gent is ons vóór geweest en wij moeten er bijzonder erkentelijk voor zijn. Het zij mij vergund in een kort overzicht de inhoud van het boek weer te geven om daarbij ook stil te staan bij de betekenis van de Kroniek in haar tijdperk en bij die van het tijdperk zelf.

In het eerste hoofdstuk wordt verhaald hoe de groeiende ontstemming bij de jongere Amsterdamse intellectuelen over de manier, waarop het weekblad 'De Amsterdammer', naast de bijdragen, waarin zij zelf de jongere dichtkunst en schilderkunst propageerden, in andere kolommen daarmede de spot dreef. Men zag uit naar een ander orgaan. Reeds in 1892 had dr. Ch. van Deventer daarvoor de, toen aan het dagblad 'De Amsterdammer' verbonden P. L. Tak benaderd. Deze voelde voor het denkbeeld, maar het bleef bij overwegingen. In november 1894 deed een bespotting van een prent van Toorop en van verzen van Kloos de maat overlopen. Enkele jongeren: André Jolles, Jan Kalf, J. F. Ankersmit, Frans Coenen bespraken de mogelijkheid van een eigen weekblad, onder redactie van Jan Veth en Coenen. Veth meende, dat het beter was P. L. Tak voor het redacteurschap te winnen. Deze, die eigenlijk zelf reeds met de gedachte vertrouwd was, aanvaardde de leiding en reeds 1 jan. '95 verscheen bij de uitgever Van Gogh het eerste nummer van 'De Kroniek', 'een Algemeen Weekblad'.

Het eerste nummer was een duidelijke demonstratie, niet zozeer van een vast programma als wel van een geesteshouding en dat, merkwaardigerwijs van een aantal mensen van zeer verschillende signatuur. Dat was alleen mogelijk, doordat zij zich schaarden rondom een figuur, die zonder leidersallures aan te nemen leiding wist te geven. En niet alleen leiding ook wel bezieling. Thijs haalt Frans Coenen aan: 'de medewerkers hadden het nummer samengesteld met zorgvuldigheid en opgewekten geest. Zij vertoonden er hun beste prozaplunje . . . en er is waarschijnlijk iets roerends in den zwaren, schier plechtigen ernst, waarmee zij het woord namen. Men gevoelt hoe allen het besef hadden hier een groot werk der beschaving te beginnen, dat hun gansche kracht vergen zou, maar waarvan ook de gevolgen wijd en zegenrijk kunnen zijn.' Inderdaad: het sociaal-politieke hoofdartikel van Tak, de muzikale fantasieën van Diepenbrock en de bijdragen van de zeer jonge medewerkers Kalf en

Jolles hadden alle iets gemeen. Er sprak de zekerheid uit, dat een nieuwe tijd was aangebroken, en dat zij allen op hun gebied een taak te vervullen zouden hebben.' 'Hier was,' zo gaat Thijs voort, 'een eensgezind willen aanwezig hoe ongelijksoortig ook, dat men in het eerste nummer van de Nieuwe Gids tevergeefs had gezocht.' Deze gedachte heeft Thijs ook ertoe gebracht als ondertitel van zijn boek te zetten: 'Brandpunt van Nederlandse cultuur in de jaren negentig van de vorige eeuw,' een ondertitel, welke aansluit aan die van het in 1935 verschenen boek van Stuiveling: 'De Nieuwe Gids als geestelijk brandpunt.' Dat karakter van de Kroniek en zijn betekenis is door velen onderkend en behalve in literaire overzichten en werken. die de letterkundige geschiedenis behandelen, uitvoeriger beschreven in een artikelenreeks in de Gids 1944—'45 van dr. O. Noordenbos; het enige opstel, merkwaardigerwijze, dat speciaal aan dit door velen geroemde of in dankbaarheid herdachte weekblad is gewijd. Toen het verscheen was Thijs reeds aan zijn studie begonnen, het spoorde hem aan om deze voort te zetten en daarmede een begin te maken van de vervulling van een wens van prof. G. Brom, reeds in 1935 geuit, dat eens jonge historici aan onze tijdschriften afzonderlijke studies zouden wijden.

In hoofdstukken over: 'Het eerste nummer'; 'Tak de eminente redacteur'; 'De Kring der Medewerkers'; en later 'De Evolutie van Tak en zijn Weekblad na 1900' wordt het raam, waarbinnen deze geschiedenis zich heeft voltrokken voortreffelijk beschreven. Het is niet mogelijk het levendig geschreven verhaal, waarin Thijs blijk geeft van grote belezenheid en de gave deze duidelijk en verhelderend te gebruiken, hier ook maar te resumeren. Bovendien kan ik toch het genot van dit soort geschiedverhaal niet weergeven, zeker niet het bijzondere, dat het schenken kan aan wie de tijd zelf heeft medebeleefd en voor wie tal van herinneringen aan personen en gebeurtenissen weer duidelijk oprijzen.

Trouwens voor een doen beseffen van wat de bijzondere betekenis van de Kroniek uitmaakt, zijn een paar andere speciale hoofdstukken belangrijker. Er is een dat 'De heroïeke Periode' getiteld is, waarmede het tijdperk van 1895–'99 bedoeld wordt, dat deel van de uitgave, welke verscheen in groter formaat en met de portretten van Veth, de platen van Haverman, Van Hoytema en Derkinderen, en de politieke prenten van Molkenboer, Bauer en Van Konijnenburg. De titel is ontleend aan een zin van Frans Coenen, die Thijs zo interpreteert: 'Iedereen voelde zich in die jaren in zekere zin een held, geroepen om grote daden te voltrekken, gewapend met grootse plannen om het aanschijn van de wereld te wijzigen, overmoedig wel is waar, maar jeugdig en fris en deze praedicaten sieren het tijdperk of de generatie, waarop ze worden toegepast, toch wel uitermate.' Hoezeer dat voor de medewerkers van de Kroniek gold, wordt duidelijk in de hoofdstukken, die een overzicht geven van hetgeen over muziek, schilderkunst, literatuur, bouwkunst en versieringskunst geschreven werd. Huizinga — in zijn biografie van Jan Veth — heeft duidelijk omschreven wat er aan de gang was, en wat zich dan in de Kroniek het sterkst en het meest eensgezind uitte: 'De wending der geesten, die zich omtrent 1890 in het kunst- en letterkundig leven van Nederland begon te doen gevoelen, berustte voor een deel op een reactie tegen het overmatig individualisme en impressionisme der eerste Tachtigers, en sproot voort uit een behoefte aan meer stijl en stelligheid, meer vaste richting en geloof. Het was geen toeval, dat in de beweging van dit decennium, tegenover het

overwegend dichterlijk-belletristisch karakter der eerste periode, de beeldende kunstenaars, de bouwers, de musici, de sociale en historische denkers meer op de voorgrond traden. Het woord was aan de constructieve geesten.'

Tak was een constructieve geest bij uitstek; zijn, zij het ook laat begonnen, politieke loopbaan heeft dat duidelijk gedemonstreerd; het is het geheim van zijn leiderschap onder de Kroniekmedewerkers. Zijn tegenhanger, de zeker niet minder begaafde en even uitstekende journalist, J. de Koo, met zijn cynische inslag, miste juist dat element. De oudere en jongere Kroniekmedewerkers, die voorheen in de Groene geschreven hadden — Veth, Jolles en Kalf bijvoorbeeld — voelden dankbaar het verschil.

In een boeiend hoofdstuk 'het Credo van Negentig' heeft Thijs de groei van die constructieve gedachte beschreven; zoals deze in de Kroniek tot uiting kwam allereerst, maar met een uitvoerige verwijzing naar parallelverschijningen, niet alleen te onzent maar ook in Vlaanderen, Frankrijk en Engeland. Had hij reeds tijdens het schrijven van zijn boek dr. Bettina Polaks: 'Het Symbolisme in de Nederlandse Schilderkunst, 1890—1900' gekend, hij zou dit nog uitvoeriger en algemener hebben kunnen illustreren. Maar hij is reeds welsprekend genoeg, en hij maakt duidelijk hoe de overtuiging ontwaakte en zich dóórzette, dat de kunst voortaan niet meer zichzelf maar de gemeenschap tot doel zou hebben, dat zij niet, of niet alleen vorm zou zijn, maar tevens inhoud, wezen, idee en dat de kunstenaar verantwoordelijk zou zijn tegenover zijn medemensen. Tegenover de leuzen van Tachtig — vooral tegenover het 'l'art pour l'art', stelde men een reeks nieuwe begrippen: men ging spreken van gemeenschapskunst, monumentale kunst, gebruikskunst enzovoort; en, meer in de sociaal-politieke richting doorgevoerd, van maatschappelijke kunst, kunst voor het volk. Tak had het reeds in zijn eerste, inleidende, hoofdartikel geschreven: 'Kunstenaars en denkers, scheppend en vervormend, gaan ras vooruit en bouwen de stad des beteren levens, reeds zichtbaar van verre;' Roland Holst, een uit de Kroniek-kring, liet even de geestelijke sfeer uitkomen, toen hij schreef: 'Daar lag een lichte glans van overwinning over het Amsterdam van die jaren; het scheen wel, of van nu af aan de weg vooruit rechtstreeks en zonder onderbreking naar de volle en rijke ontplooiïng van een maatschappelijke kunst leidde.' De jongeren dier jaren waren wakker gemaakt door de Nieuwe Gids, nu zij waarlijk rondzagen in een tijd, waarin die nieuwe gids zijn aureool verloor, werd hun onvrede omgebogen naar het uiteraard nog wat vaag voor ogen komende begrip 'Gemeenschapskunst'.

Het min of meer vage van dit begrip en van het constructieve streven in het algemeen, maakte in de eerste vijf jaren van de Kroniek de samenwerking mogelijk van twee groepen, die, in gelijke termen hun gedachten uitsprekende, tenslotte principieel verschilden. In een hoofdstuk: 'Mystiek en Socialisme' brengt Thijs die tegenstelling tot nadere uitwerking. De uitingen ervan kan men vinden in de talrijke, meestal zeer belangwekkende discussies der medewerkers onderling, welke in de kolommen van het weekblad werden uitgevochten; evenwel steeds zonder dat de geest van samenwerking eronder te lijden had. De meest merkwaardige dier discussies was ongetwijfeld die, welke ontbrandde naar aanleiding van de geïllustreerde reisbrieven van Bauer uit Rusland, waarin hij vol bewondering sprak over de schone pracht en praal van de tsarenkroning. Sterk sociaalvoelenden — Tak het allereerst —

kwamen daartegen op met tiraden over het onderdrukte en verpauperde Russische volk. De gedachtenwisseling — welke eigenlijk buiten Bauer omging, die zich trouwens beroepen kon op een vroegere prent, die op schrijnende manier de met zweepslagen door de sneeuw opgejaagde 'afvaardiging uit Siberië naar de Tsaar-kroning' had uitgebeeld – greep ver om zich heen [3]); niet minder dan 13 discutanten namen eraan deel, en ook buiten de Kroniek namen enkelen erover een standpunt in, o.a. Albert Verwey in zijn Tweemaandelijks Tijdschrift: in een stuk getiteld 'Volk en Katholicisme'. Het was eigenlijk, scherper gesteld, een botsing tussen – als de uitersten – hen, die het socialisme toegedaan waren – Tak, Veth, Cornelie Huygens, Van Eeden, Van der Goes — en hen die de herinnering aan de gemeenschapszin der katholieke middeleeuwen als ideaal zagen — Diepenbrock, Derkinderen, Kalf —. Het was een hoogtepunt uit het 'heroïeke tijdperk' en de tegenstelling heeft de eendracht niet verstoord. Toch was er iets aan het gebeuren; de groei van de in 1894 opgerichte SDAP ging niet aan de Kroniek-medewerkers ongemerkt voorbij. Van der Goes, die tot de intieme kring behoorde en die geregeld zijn bijdragen gaf, behoorde tot de '12 Apostelen', die het initiatief tot de oprichting hadden genomen; een ander, R. N. Roland Holst, aanvankelijk reeds — evenals vele anderen in de kunstwereld — door de figuur van William Morris en diens idealen gegrepen, legde met zijn vrouw en Herman Gorter de weg naar de Partij af in 1897. De kiesrechtstrijd, de verkiezingen in '97, die Troelstra in de Kamer brachten en Van Kol in Enschede een groot aantal stemmen bezorgden, de Hogerhuis-zaak in '98, dat alles werkte vooral op Tak sterk in, hij naderde de sociaal-democratische opvattingen steeds meer en er was slechts een kleine stoot nodig om hem tot de Partij te doen toetreden. Het feit, dat men zijn ervaring en kennis nodig had, allereerst op het praktische gebied van de gemeente-politiek — Taks specialiteit als jarenlang verslaggever van de Amsterdamse Gemeenteraadszittingen — gaf die stoot en in 1899 volgde zijn aansluiting; hij werd terstond kandidaat bij de Amsterdamse raadsverkiezing van dat jaar.

Deze wijziging in de houding van de redacteur, verzwakte zijn positie als bindend element; Diepenbrock staakte zijn medewerking, Kalf zou het weldra doen; Jolles was naar het buitenland gegaan; Coenen bleef trouw, ook Jan Veth, al moesten met de jaargang '99 de, reeds verminderde, portretten- en prentenreeksen [4]) geheel worden stopgezet. Het blad, in kleiner formaat, had een bescheidener aanzien; het bleef echter een 'algemeen weekblad', met dezelfde rubrieken als voorheen. Maar het kon niet anders of het kreeg een wat andere klank; de sociale instelling, de constructieve gedachte van voorheen, zij droegen thans ontegenzeggelijk sterker het merk van de socialistische overtuiging. Het werd geen partijblad, maar oudere en jongere partijleden vonden er gelegenheid voor beschouwingen en uiteenzettingen, welke in het dagblad minder op hun plaats waren, vóórgegaan door de redacteur, die het aan-

---

[3]) Zij werd in 1947 in haar geheel, door dr. J. C. Brandt Corstius toegelicht, afgedrukt in het maandschrift 'Apollo': 'Een Debat over kunst en leven in 1896.'

[4]) Op een, trouwens ondergeschikt, punt, deel ik Thijs' mening niet; daar namelijk, waar hij de politieke prenten roemt als later niet meer zo uitstekend verschenen. M.i. was de reeks in de, onder Wiessings leiding verschenen, zgn. 'Mosgroene' door Jan Sluyters, R. v. d. Hem en W. Sluyter minstens even goed.

genaam vond om — tenslotte zelf hoofdredacteur van 'Het Volk' geworden — in rustiger sfeer zijn mening over allerhande vraagstukken te formuleren.

Het is een feit, dat de Kroniek in deze laatste zeven jaren een andere plaats innam in het Nederlandse culturele leven. Zij die over haar schreven, ook Thijs, schatten haar betekenis vooral naar het 'heroïeke tijdperk'. En dat, ook naar mijn mening terecht; maar voor óns ligt het geval toch wel zo, dat ook Taks kleiner weekblad toch nog op een plaats van betekenis recht heeft door het doorgeven van de constructieve gedachte in de voor de sociaal-democratie moeilijke eerste jaren van de twintigste eeuw. Dr. Thijs heeft zich de moeite gegeven om de titels der 4900 artikelen, die in de Kroniek verschenen zijn in eèn drietal registers volgens de auteurs te rangschikken. Wie ze doorloopt, zal ontdekken hoeveel naast de lange reeksen van artikelen van Tak zelf en van Van der Goes en van Wibaut – die de laatste jaren mederedacteur was — nog zéér veel door anderen is bijgedragen dat deze bewering rechtvaardigt.

Trouwens deze registers zijn in het algemeen bijzonder interessant: met welk een toewijding en hoe veelzijdig hebben bijvoorbeeld Jan Veth, Van der Goes, Frans Coenen, Alfons Diepenbrock, André Jolles en Jan Kalf Tak in zijn werk terzijde gestaan! Hoe bont zijn de gelederen der medewerkers, hoe interessant is zelfs de reeks van feuilletons! Door dit omvangrijke werk heeft dr. Thijs een kostelijk supplement aan zijn boeiend boek kunnen toevoegen.

De historie van een weekblad, dat slechts 13 jaar bestond en waarvan het aantal abonné's de 800 niet heeft overschreden, het lijkt zo weinig belangrijk. Desniettemin wordt, naar ik zie, het boek van dr. Thijs door velen met belangstelling, instemming en erkentelijkheid ontvangen. Niet alleen, omdat het zijn stof volkomen naar de eis en op voorbeeldige wijze behandelt, maar vooral, omdat het een duidelijk beeld geeft van een merkwaardige periode der Nederlandse cultuurgeschiedenis: de jaren 'Negentig' van de vorige eeuw, waarin, na het wakkerschuddende en alles loswoelende, dat de jaren 'Tachtig' hadden gebracht – niet alleen op literair gebied maar, ruimer gezien op allerlei terrein van kunst, cultuur en maatschappelijk leven — de bezinning, de behoefte aan bevestiging, opbouw, constructie ouderen en jongeren voor een taak stelde. Op dat moment was een oefenplaats – een 'palaestra' zoals Huizinga het noemde – voor de zelfstandig denkende jonge intellectuelen een dwingende noodzaak. De Kroniek heeft die oefenplaats geboden en het geluk wilde, dat de leider ervan de zeer bijzondere gaven had, die vereist waren. Hij leerde hen samen optrekken en toch eigen zelfstandigheid behouden en ontwikkelen.

Ook toen 1914 onverwacht duidelijk maakte, dat de nieuwe constructies niet zo gemakkelijk tot stand te brengen waren als in het eerste enthousiasme was gedacht — ik herinner aan de hiervóór aangehaalde woorden van Roland Holst — ook ná die desillusie hebben de besten onder hen aan velen het voorbeeld gegeven van onvermoeide toewijding aan het bouwen aan de vaderlandse cultuur. Laat ik volstaan met te herinneren aan Veth en Derkinderen, Berlage en Roland Holst, Diepenbrock en Kalf, Huizinga en Henr. Roland Holst; en ik wil dan besluiten met Van der Goes en Wibaut, om duidelijk te maken, dat voor óns de jaren 'negentig' en Tak met zijn 'Kroniek' — tot 1907 toe — bovendien nog een andere klank hebben!

ALFRED MOZER

SPANJE 1956

Ter gelegenheid van het feit, dat twintig jaar geleden de Spaanse burgeroorlog begon, die 32 maanden geduurd heeft en uiteindelijk met de overwinning voor de militaire opstandelingen geëindigd is, zijn vele pennen in beweging gebracht. In enkele jaren is het einde van de monarchie gekomen, heeft het Spaanse volk een slaperige militaire dictatuur onder Primo de Rivera ondergaan, beleefde het een kortstondige vrijheid, die na enkele jaren verdronk in een bloedige burgeroorlog, waarvan de vrucht een twintigjarige dictatuur van generaal Franco is. Meer dan genoeg afwisseling binnen een mensenleeftijd.

De geschiedenis van vijf jaar republiek en democratie verhaalt de tragiek van een volk, dat in zijn intellectuele kring overrijp was voor de heerschappij van het liberale burgerdom, in de sociale structuur van het land echter vastgeklonken zat aan feodale en patriarchale verhoudingen. Tegenover de wil tot de legaliteit der democratische ontwikkeling bij de leiders der democratische groepen stond een maatschappelijke verstarring, die vergaande en diepingrijpenle radicale wijzigingen zou hebben vereist. Daarvoor ontbraken ten dele inzicht en wilskracht, ten dele de eensgezindheid tussen de dragers van de republiek, waarvan de socialisten over veel, de anarchisten over meer, de trotskisten over zeer veel en de communisten oorspronkelijk over buitengewoon weinig invloed beschikten. Het resultaat van verdeeldheid en miskenning van de dreigende gevaren bleek in de opmerkelijke onderschatting van de betekenis van de opstand der militaire clique tegenover het wettige gezag. Wie in die jaren de gelegenheid heeft gehad, het naïeve optimisme van de leiders der democratische partijen gade te slaan, kon door deze onderschatting van de militaire opstand in het beginstadium niet worden verrast. De discrepantie tussen geestdrift en machtsmiddelen in het republikeinse kamp heeft deze burgeroorlog van begin af gestempeld tot een bijzonder tragische aangelegenheid. Het duurde niet lang of deze burgeroorlog werd een strijd tussen totalitaire ideologieën, waarbij Spanje en het Spaanse volk slechts object en de naburige democratieën de iedere schaamte missende toeschouwers werden. Het is namelijk niet voldoende erop te wijzen, dat de 'eliteformaties' van Hitler en Mussolini dit land en zijn burgers tot oefenterrein voor hun moderne wapenen en hun nieuwe militaire tactiek degradeerden en daarbij op de meest wrede wijze huishielden. Evenzeer dient gesproken te worden van de groeiende invloed, die de communisten door de Sowjet-Russische interventies

wisten te verwerven. Het 'vaderland der arbeiders' heeft zich zijn hulp laten betalen door de figuurlijke en letterlijke likwidatie van burgerlijke democraten, socialisten en trotskisten. Wie een kijkje kon nemen achter de schermen van de illegale ravitaillering van mensen en materiaal, wie de touwtrekkers om Willi Münzenberg in zijn Parijse burcht heeft zien werken; wie de lijst kent van de offers in het republikeinse kamp, die niet aan het front gesneuveld zijn, kan onmogelijk ontkennen, dat het misbruiken van dit land en dit volk voor alles behalve 'Spaanse' doeleinden maar al te gruwelijk over beide kampen redelijk verdeeld was. Het feit van de buitenlandse interventie en haar vorm is een van de belangrijkste oorzaken van de grenzen van het verzet tegen Franco. Hij trekt profijt van de diepingewortelde vrees voor een nieuwe burgeroorlog, die ook bij hen leeft, die Franco liever vandaag dan morgen zouden zien verdwijnen. Uit legale en illegale verslagen van bezoekers is mij gebleken, dat in vele gesprekken met tegenstanders van Franco slechts één bereid was, de gewelddadige opstand tegen de dictator met het risico van een nieuwe burgeroorlog te aanvaarden, terwijl dozijnen anderen daarvoor terugdeinsden.

Daarmede is reeds de grens van een herdenking van de burgeroorlog bereikt en de vraag gesteld: wat komt na Franco? Men zou geneigd zijn, overeenkomstig de Spaanse interpunctie ook aan het begin van deze vraag een vraagteken te zetten. In ieder geval heeft de herdenking van de Spaanse burgeroorlog een zo algemene en grote aandacht gevonden, omdat spanningen in dit land aanleiding geven tot de bovengestelde vraag. De gebeurtenissen van februari en maart aan de Madrileense en andere universiteiten geven aan die vraag een zekere actualiteit.

Wat is er in die dagen in Madrid gebeurd? Steunende op een betrouwbaar verslag is het volgende beeld te schetsen.

Reeds uit de boodschap van Franco ter gelegenheid van de jaarwisseling bleek, dat er vooral binnen de wereld van studenten ontevredenheid bestond. Hoe groot die was en is, viel niet op te maken. In opdracht van Franco zijn pogingen gedaan, een duidelijk beeld te verkrijgen. De resultaten waren van dien aard, dat de gegevens in Spanje nooit zijn gepubliceerd. Wel heeft de New York Times uitvoerige verslagen gegeven. De krant van de Falange, Arriba, heeft daartegen gepolemiseerd en erop gewezen, dat dergelijke ontevredenheid onder studenten niets wil zeggen, aangezien juist de studenten ook in andere landen meestal in oppositie staan tegenover de regering. Daarnaast heeft 'Arriba' aangekondigd, dat de Falange zich tegen iedere poging tot liberalisatie van het universitaire leven zou verzetten.

Gelijk alle overige beroepsgroepen zijn de studenten gedwongen georganiseerd, hebben echter niet de minste invloed op hun organisatie. Wie niet lid van de SEU (Sindicato Español Universitario) is, kan niet studeren. Dit eenheidsvakverbond is in theorie onafhankelijk, in werkelijkheid echter een deelorganisatie van de Falange. Op het ogenblik waarop ook zekere spanningen tussen Franco en de Falange bleken – o. a. hebben bepaalde groepen van de Falange bij de herdenkingsplechtigheden aan het graf van Primo de Rivera Franco de groet onthouden en hem de rug toegekeerd – leek de studenten het ogenblik gekomen, waarop zij konden trachten, de zetbaas van de Falange kwijt te raken. Ze wilden van het recht van petitie gebruik maken om tot een eigen organisatie onder eigen leiding te komen. Aan verschillende

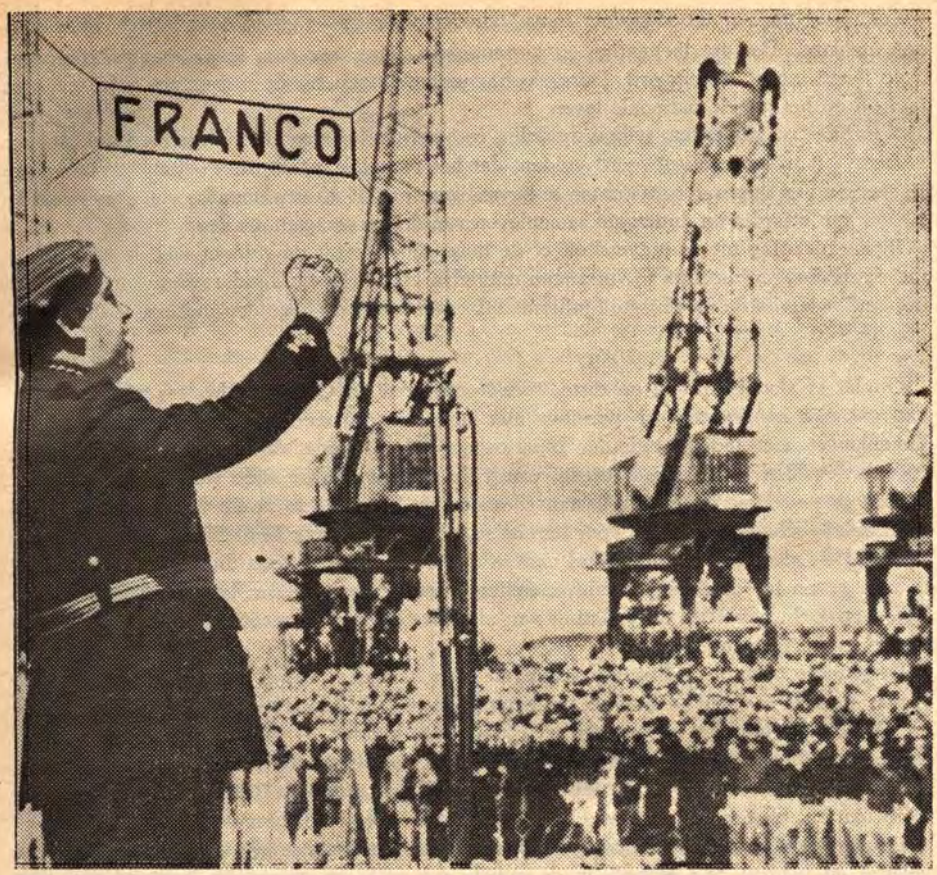

universiteiten circuleerde een petitie, die vele handtekeningen kreeg, hoewel de ondertekenaars niet in het onzekere konden verkeren ten aanzien van de gevolgen. Deze petitie had de volgende inhoud:

'Vanuit het hart van de Spaanse universiteit roepen de studenten van de faculteiten en hogescholen van Madrid, die dit stuk ondertekenen, in de overtuiging te handelen in overeenstemming met de ware plicht en het ware recht en omdat zij een middel zoeken om een uitweg te vinden uit de moeilijke tegenwoordige toestand van de universiteit, hun medestudenten aan alle hogescholen van Spanje op, de volgende, tot de nationale autoriteiten gerichte petititie te ondertekenen:

Aan de regering, aan de minister van Onderwijs en de Algemeen Secretaris der Beweging (Falange)

De overgrote meerderheid van de Spaanse studenten is in geweten overtuigd, dat het onmogelijk is de huidige toestand van onze universiteit nog langer te handhaven, omdat dit een toestand is van vernederende daadloosheid, waarin geen enkele der belangrijke beroeps-, economische, religieuze, culturele of sportvraagstukken, en geen enkel probleem van de werking der samenleving en de representatie tot oplossing wordt gebracht. Daardoor

worden jaar na jaar de schoonste mogelijkheden voor de jeugd op noodlottige wijze veronachtzaamd. Het op doelmatige en harmonische wijze ingroeien in de maatschappij van deze jeugd wordt belemmerd. Deze slechte verhoudingen bij de universiteit zijn ook van invloed op het gehele nationale leven.

Wij, Spaanse studenten, willen duidelijk en vastberaden tegenover deze toestand stelling nemen. Wij willen een antwoord vinden, dat het mogelijk maakt, de rechtmatige belangen en wensen van duizenden studenten te bevredigen, omdat dit een onontbeerlijke voorwaarde is voor een waardig en duurzaam samenleven van de burgers van ons land.

Bij de toelating tot de universiteit of de hogeschool wordt de student met de taak belast met spaarzame en moeilijk te verkrijgen middelen een reeks van hindernissen te nemen, aan het eind waarvan de moeilijkste hindernis lijkt: wat kan men beginnen met een academische graad?

Omdat er slechts weinig en dure studententhuizen en Colegios Mayores zijn, en velen van ons zijn aangewezen op pensions met stijgende prijzen, waarin het studeren en het samenkomen met andere studenten bijna onmogelijk is; omdat de leerboeken ontbreken en de collegegelden voortdurend stijgen, wordt de student van de zijde van de universiteit te weinig gesteund en komen alle lasten te rusten op de reeds zo zwaar belaste families, die geen enkele schadeloosstelling voor hun offers krijgen. Hierdoor blijft Spanje tot schade van het land — zoals dat ook in zoveel andere opzichten geldt — een duidelijke tegenstelling te zien geven tot de Europese universiteiten, waarbij de staat een belangrijk deel van de lasten op zich neemt en de toelating van alle klassen van de maatschappij tot de universitaire studie vergemakkelijkt.

De situatie, waarin de Spaanse academici zich bevinden, zowel economisch als wat hun beroep betreft, is slecht — hoeveel professoren en begaafde leraren zijn niet uit ideologische en persoonlijke gronden gedwongen zich afzijdig te houden — en hun toekomst is volledig onzeker door het ontbreken van mogelijkheden en de toepassing van criteria, die niets met de universiteit te maken hebben, juist op een ogenblik waarop het land zo dringend behoefte heeft aan het omgekeerde: nieuwe bekwaamheid en nieuwe inspanning.

De oorzaken van deze wanhopige toestand, waarvan niets goeds is te verwachten, zijn velerlei en hebben hun wortels in de gehele materiële en geestelijke toestand van onze tegenwoordige maatschappij, en zij zijn terug te brengen tot één grondoorzaak, waarin zij kunnen worden samengevat: de organisatie, die zich thans, elke dag op bedriegelijker wijze, het monopolie toeëigent van het denken, de uitingswijze van het universitaire leven, zowel op beroeps-, sociaal, cultureel en internationaal terrein. Deze organisatie rust op een onechte basis, waardoor een ware manifestatie of representatie van de studenten of vervalst wordt of geheel en al onmogelijk wordt gemaakt.

Tussen de theoretische universiteit, zoals deze officieel aan de dag treedt, en de werkelijke universiteit, zoals deze gevormd wordt door de studenten van vlees en bloed, mensen van hier en nu, met hun eigenschappen, meningen en verlangens, bestaat een diepe kloof. Deze kloof verklaart de steriliteit en de nederlagen, die wij op geestelijk terrein en op het gebied van sport en organisaties hebben geleden. Deze nederlagen maken ons beschaamd bij ieder internationaal contact met studenten van andere landen.

Bij deze sfeer van teleurstelling moeten wij als Spanjaarden, die willen werken, die met verstand en kritiek aan de zaak van het algemeen welzijn wensen mede te werken en deze zaak willen dienen, en die dit alles waarnemen, nog de bitterheid voegen, die gewekt wordt door de toenemende emigratie van honderden en duizenden van onze beste afgestudeerden. Deze feiten zullen er in de toekomst toe leiden, het thans zeer moeilijke en onrechtvaardige sociale leven van de natie in beroering te brengen. Want de tot nu toe gevolgde weg is de weg van de ondoeltreffendheid, de onverdraagzaamheid, de ontbinding en de anarchie.

Juist om deze vreselijke bedreiging ver te houden stellen wij voor — bewust van onze verantwoordelijkheid en in constructieve geest — thans tot een werkelijke universiteit te komen. Wij eisen met de meeste klem en kracht, ter wille van Spanje, een wijziging in de vooruitzichten.

Men roepe, onder alle mogelijke waarborgen, een nationaal studentencongres bijeen, dat een corporatieve organisatie der studenten op representatieve wijze zal oprichten.

Deze waarborgen, zonder welke het congres in de ogen van de universiteit en het land opnieuw een fictie zou zijn, zijn de volgende:

1. aan het nationale studentencongres zullen alle studenten van de Spaanse hogescholen deelnemen, door middel van hun vertegenwoordigers, die door vrije verkiezingen onder controle van de faculteiten zijn gekozen. Deze vertegenwoordigers gaan, zodra zij gekozen zijn, automatisch in het gebied van elke universiteit over tot het oprichten van commissies, die het congres bijeen moeten roepen;
2. de verkiezingen zullen tussen 1 en 15 maart 1956 plaatshebben en het nationale congres van 9 tot 15 april 1956;
3. de gekozen vertegenwoordigers, in het nationaal congres bijeen, zullen de voorzitters der commissies kiezen en besluiten zullen bij meerderheid van stemmen worden genomen;
4. de hierbij betrokken departementen zullen alle middelen ter beschikking stellen, voor de voorbereiding en de doorvoering van het nationale studentencongres, en elke belemmering uit de weg ruimen, die het congres in de weg zou kunnen staan.

Madrid, 1 februari 1956.

Het behoeft geen betoog, dat in het verloop van een aantal onlusten en relletjes deze opstand van de studenten werd onderdrukt. Even vanzelfsprekend is, dat de lezers van Spaanse kranten over opzet en verloop slechts de verslagen kregen, zoals die door de 'Beweging' zijn gegeven. Natuurlijk werd de actie gekwalificeerd als een communistische manipulatie. De Göbbels van Spanje, de heer Luis Apparicio, heeft dit overtuigend bewezen. Hij schreef:

'Wat heeft meer bewijskracht, dan de titels van boeken en brochures, die men bij huiszoekingen in de woningen van deze jonge studenten heeft gevonden? Arthur Koestlers 'Spanisches Testament', brochures van de Europese jeugdcampagne en een boekje, dat de Raad van Europa te Straatsburg heeft uitgegeven!'

Daarmede is dan natuurlijk het communistische karakter van deze studentenactie voor iedereen duidelijk.

Over andere acties van de studenten is in Spanje in het geheel niet geschreven. Op de dag na de dood van Ortega Y Gasset demonstreerden enkele duizenden studenten op het kerkhof van San Isidro. Zwijgend stond men voor het graf. Toen kwam een van de studenten naar voren en hield een korte redevoering: 'Dit is de hulde van de Spaanse academische jeugd, van de studenten zonder universiteit, die het meeste buiten de collegezalen moeten leren, uit boeken, die geen leerboeken zijn, die geschreven zijn in alle talen behalve in Spaans — leerlingen zonder leraren. Tussen Ortega Y Gasset en ons bestaat nu een kloof, die niet kan worden overbrugd. Iedere dag voelen wij, dat iets onvervangbaars verloren is gegaan, dat iets ontbreekt. Niemand zegt ons, wat wij moeten studeren, hoe wij moeten studeren. Niemand vertelt ons, waarvoor de universiteit goed is. Maar wij zijn ons er van bewust, dat zij slechts van geringe waarde is en dat het noodzakelijk zou zijn, haar fundamenteel te wijzigen.'

Er zouden vele voorbeelden van dit geestelijk verzet te vermelden zijn. Van tijdschriften zou moeten worden gesproken, die geëxporteerd worden, maar in het binnenland door de censuur verboden zijn. Van gesprekken, die in de koffiehuizen worden gevoerd, en die getuigen van de hunkering naar geestelijke vrijheid, naar aansluiting bij het westerse denken. Al deze voorbeelden zouden te meer de vraag rechtvaardigen naar de bestaansgrond van het systeem-Franco en de mogelijkheid het te wijzigen.

Dan dient men ervan uit te gaan dat het niet juist is te beweren, dat Franco voor en gedurende de oorlog bij de gratie van Hitler en Mussolini heeft kunnen bestaan en vandaag door de hulp van het westen. Daartussen liggen een zestal jaren, waarin Franco gemeden werd en zich toch handhaafde. Waarop steunt hij? Zijn sterkte is niet een ideologisch systeem zoals wij die in de verschillende dictaturen kennen, waarbij het verleden wordt gelikwideerd en de nieuwe heren trachten vooral de jeugd in de greep van hun ideologie te brengen. Franco steunt op traditionele krachten en is meer verwant aan een 'ancien regime' dan aan een modern totalitarisme.

Men zegt in Spanje, dat het systeem van Franco steunt op de vier s: sabel, soutane, syndicaat (Falange) en 'Sinvergüenzas' (de schaamteloze meelopers en OWers' van het systeem).

Waarschijnlijk is de sabel de meest stabiele pilaar van Franco's macht. Ooggetuigen van de onlusten in Madrid vertelden, dat bij alle opwinding van de verschillende groepen de legerofficieren de meest onverschilligen bleven. Ze zijn zich ervan bewust, dat zij de macht in handen hebben. Het geraas van anderen kan hun weinig schelen.

Een factor ten gunste van Franco, hoewel hij ten slotte de burgeroorlog is begonnen, is de algemene moeheid, en vooral de vrees voor de burgeroorlog.

De economische en sociale prestaties van het systeem zijn niet van dien aard, dat hieruit een effectieve steun voor Franco zou kunnen voortvloeien, hoewel bepaalde sociale voorzieningen in hun betekenis niet te onderschatten zijn. Daarbij is ten aanzien van de Falange te zeggen, dat zij vrijwel alleen op het platteland een rol speelt. De vakbonden, die het verlengstuk van de regering tegenover de arbeiders zouden moeten zijn, blijken in de praktijk eerder een spreekbuis van de belangen der arbeiders tegenover de regering.

Een zekere steun voor Franco betekent natuurlijk de bureaucratie, zij die voordeel trekken van dit systeem. De directeur van de sociale verzekeringen heeft onlangs in een gesprek met trots verklaard: 'Voor het werk zou ik 300 ambtenaren nodig hebben. Ik heb er echter 4000.'

Toch komt men bij een nader onderzoek steeds weer tot het resultaat: Franco's macht over Spanje ligt in het verleden. De toekomst ontglipt hem steeds meer. Het is niet toevallig, dat steeds weer de jeugd, vooral de academische jeugd als vertegenwoordiger van de oppositie naar voren komt. Kleine, echter symptomatische voorbeelden tekenen het generatieprobleem. Een zoon van Martin Artajo, de minister van buitenlandse zaken, is tot het protestantisme overgegaan en heeft zich daarmede vrijwel iedere kans op een openbare functie ontnomen. Hij heeft zijn stap gemotiveerd als een protest tegen de huichelarij in het ouderlijk huis. Artajo

is van huis uit een christendemocraat, maar een typische opportunist. De zoon van de minister voor de luchtvaart had een professoraat in de rechtsgeleerdheid zullen krijgen en de benoeming afgewezen. 'In een staat zonder recht kan ik niet rechten doceren', was zijn argumentatie. Bij de studentenonlusten is de zoon van Dionisio Ridrueja, een van de oprichters van de Falange, als raddraaier in hechtenis genomen.

Voert men vandaag een gesprek met tegenstanders van Franco en oppert men de mogelijkheden voor de toekomst, dan hebben grote delen van de traditionele en liberale krachten geen bezwaar tegen de monarchie, hoewel er minder monarchisten zijn dan men zou veronderstellen. Sinds de koninklijke familie zich lijfrenten door Franco laat betalen, heeft zij veel van haar prestige verloren.

Van de politieke groeperingen, die bekeken dienen te worden als mogelijke dragers van de toekomst, speelt het communisme in Spanje een ondergeschikte rol. Slechts het feit, dat het tegenwoordige regime zich alle moeite getroost iedere oppositie als communistisch te diskwalificeren, schept een zekere voedingsbodem voor dit communisme.

Hoewel de liberale elite in de Spaanse steden vandaag van grote betekenis is, blijft het de vraag, of hier politieke machtsvorming op een wijze mogelijk is, die aan deze kringen een grote invloed onmiddellijk bij een verandering van systeem zou brengen. Geheel anders is het met het katholicisme. Geen enkele groepering is sterker en zelfstandiger georganiseerd. In de ogen van de oppositie heeft de katholieke kerk krediet ingeboet, omdat zij na de burgeroorlog heeft nagelaten, zich boven de partijen te verheffen. Zij heeft zich door Franco uitzonderingsrechten laten aanmeten, die alle voorwaarden scheppen voor een toekomstige strijd. Maar ook hier moet men in zijn oordelen simplificaties voorkomen. Er wordt weleeens de indruk gewekt, dat de katholieke kerk in Spanje de sleutel tot het Spaanse volk in handen heeft. De aartsbisschop van Valencia veronderstelt, dat 75% van de arbeiders in zijn kerkprovincie atheïsten zijn, die hoogstens stilzwijgend toestaan, dat hun vrouwen en kinderen naar de kerk gaan. Verschillende waarnemers menen een groeiende onverschilligheid ten aanzien van de kerk te moeten vaststellen. Bij de ontwikkelden is dit feit duidelijk op te merken. Het is een opmerkelijk feit, dat ondanks de onderdrukking van het protestantisme de bekeringen in de duizenden lopen. Niet altijd hebben deze bekeringen een godsdienstige betekenis. Veelal is het eenvoudig de behoefte om te 'protesteren'. De bezorgdheid van de katholieke kerk tegenover deze ontwikkeling van het protestantisme is duidelijk. Deze ontwikkeling is des te opmerkelijker, omdat een dergelijke bekering de mogelijkheid uitsluit in staatstdienst te komen en zelfs de kans op een studiemogelijkheid beperkt.

Maar het zou een vergissing zijn, in de katholieke kerk in Spanje een soort monolithisch blok te zien. De geestelijke onrust, die in Spanje valt op te merken, laat de katholieken niet ongemoeid. Katholieken worden vandaag tot de meest zelfstandige denkers in Spanje gerekend. Er mag in dit verband worden herinnerd aan wijsgeren als Julian Marias en J. Aranguren. François Bondy had gelegenheid enkele uren met een leerling van het katholieke seminarie in Santander te spreken. Hij was getroffen door de openheid van blik, door de geïnformeerdheid, en door het sterke sociale geweten, dat het gehele gesprek beheerste. De seminarist vertelde, dat zijn groep

van vrienden van plan is ook later als priesters contact te houden. Ook de Spaanse bisschoppen zijn niet allen uit hetzelfde hout gesneden. De middeleeuwse kardinaal Segura is geen theologische uitblinker en dankt zijn carrière aan de politieke handigheid, waarmede hij als enig Spaanse bisschop opgekomen is voor de echtscheiding van Alphons XIII. Enkele bisschoppen zijn Falangisten. Andere wijden bijzondere aandacht aan de 'Pax Romana'. De bisschop van Manila is een voorstander van Franco, eist echter sociale hervormingen. Er zijn ook bisschoppen zoals mgr. Delgado van Pamplona. Hij heeft het boek van een onderwijzeres, dat de censuur van Franco wilde onderdrukken, op eigen gelegenheid laten uitgeven. Voor dit boek schreef hij een voorwoord en gaf het zijn 'nihil obstat'. Het boek heeft de titel 'Waarom zijn wij arm?' en toont o.m. aan, dat de Spaanse regering vrijwel niets heeft gedaan tegen het analfabetisme. De schrijfster beweert: 'Wij, de ontwikkelden en bevoorrechten, zijn uitsluitend verantwoordelijk voor de gruwelen van de burgeroorlog. Want wij hebben niets gedaan om de massa van het volk van zijn onwetendheid te bevrijden. Deze onwetendheid van de massa was de springlading, die wij allen hadden aangebracht.'

Er zijn dus binnen en buiten de kerkelijke hiërarchie voldoende katholieken, die een christendemocratische partij zouden kunnen vormen en een beslissende factor in de ontwikkeling zouden kunnen worden.

Ten slotte nog een woord over het leger. Het verlies van Marokko betekent, dat 25.000 Spaanse officieren niet meer buiten het politieke klimaat van het moederland zullen leven. Voor het gevoel van de Spanjaarden was Spaans-Marokko het laatste restje van een voormalig wereldrijk. Het zou niet de eerste keer zijn, dat een leger, dat geen oorlogen meer kan voeren, tot een des te sterkere binnenlandse factor wordt. Tussen Vichy en Zuid-Amerika zouden hiervoor vele voorbeelden te vinden zijn. Het is dus in het geheel niet uitgesloten, dat het leger in Spanje in de toekomst sterker op de voorgrond zal treden. Mocht dit gebeuren, dan is het slechts een van de Spaanse paradoxen te meer, dat liberale geest en sociale onrust overschaduwd worden door een traditioneel militair regime.

BORIS I. NICOLAEVSKY

NA DE GROTE ZUIVERING

De publikatie door het State Department van de geheime speech van Nikita Chroesjtsjow over de misdaden van Stalin is een gebeurtenis van bijzonder belang.

Alhoewel Moskou de authenticiteit van het document niet ontkent, laat de gepubliceerde tekst klaarblijkelijk een aantal passages weg, welke onthullingen bevatten, die bijzonder moeilijk zijn voor Stalins opvolgers. Het State Department kreeg het rapport van Non-Sowjet Communisten in een uitgave, welke door de Sowjet Partij was gepubliceerd ter informatie van de buitenlandse 'broeder'partijen. Moskous gebrek aan vertrouwen in communisten in het buitenland is wel bekend, en het document was ongetwijfeld zwaar gecensureerd.

Belangrijke omissies komen voor in de secties, welke handelen over de buitenlandse Sowjetpolitiek. Het document bevat geen details over Stalins relaties met communistisch China en zelfs niet over die met Zuidslavië, alhoewel Chroesjtsjow dit nauwelijks in zijn verslag over het hoofd kon hebben gezien. Het zegt in het geheel niets over Stalins bloedige onderdrukking van buitenlandse communisten, die in de dertiger jaren in Rusland leefden, alhoewel ten tijde van het rapport verschillende geliquideerde Polen, Hongaren en andere communisten gerehabiliteerd werden. Tezelfdertijd zijn er onbetwistbaar coupures in enkele secties, welke handelen over interne zaken. Zo moet Chroestjtsjow, sprekend over de legerzuivering, zo niet maarschalk Tsechachewsky, dan toch minstens de generaals Blücher en Yegorow hebben genoemd, welke nu, naar het Sowjetblad 'Historische Vragen' meldt, postuum gerehabiliteerd zijn.

Alhoewel het volledige beeld ontbreekt is dat wat reeds is vrijgegeven van zeer grote betekenis, niet alleen voor de geschiedenis van de Stalin periode, maar ook voor begrip van het huidige Sowjet toneel. Terwijl Chroesjtsjow Stalins daden verhaalt, belicht hij, zelfs als hij geen namen noemt, vele daden van zijn collega's, Stalins vroegere 'wapenbroeders', die de helpers waren van de overleden dictator op verschillend terrein.

De stijl van het rapport is typisch voor Chroesjtsjows grote redevoeringen, de niet-geïnformeerde waarnemer krijgt de indruk van grote eerlijkheid: op het eerste gezicht schijnt Chroesjtsjow zich te ontlasten van alles, wat hij op zijn geweten heeft, daarbij zelfs die feiten bekendmakend, welke voor hem persoonlijk onaangenaam zijn. Maar de ogenschijnlijke eerlijkheid en eenvoud, verbergt een schrandere, berekenende man, die zijn luisteraars kent en weet, hoe ze te beinvloeden, door feiten te verdraaien en ze in een voor hem gunstig licht te plaatsen.

De bedoelingen van Chroestjtsjow in dit rapport sluiten een sterke contradictie in. Hij probeert op Stalin de gehele verantwoordelijkheid voor de meest walgelijke aspecten van de Stalinperiode te schuiven, vooral de terreur en de nederlagen in het begin van de oorlog. Tezelfdertijd echter, tracht hij de gehele grote politieke lijn van het Stalinisme te verdedigen.

Chroesjtsjow valt niet de misdadige natuur van Stalins politiek aan, of zijn misdadige methodes van het verwerkelijken daarvan. Hij mikt echter op de persoonlijke fouten, op Stalins vervolgingscomplex en grootheidswaanzin in de laatste 20 jaren van zijn leven. Deze kwaliteiten veranderden, volgens Chroesjtsjow, Stalin, die voorheen aan de partij grote diensten had bewezen,

in een halfgekke despoot, die de opvatting over het 'collectieve leiderschap' negeerde en de meest trouwe partijleiders begon uit te roeien.

Chroesjtsjow zegt geen woord over de terreur, welke Stalin richtte tegen het Russische volk, en tegen de niet-communisten. Hij is slechts geïnteresseerd in de vervolging van communisten, in Stalins afdwaling van Lenins principe van het collectieve leiderschap. Chroesjtsjow gaat stilzwijgend voorbij aan het feit, dat de ongebreidelde terreur van de collectivisatie-campagne van 1929–1933, welke miljoenen onschuldige mensen doodde, de atmosfeer geschapen heeft, welke de latere Stalinistische terreur tegen communisten psychologisch mogelijk gemaakt heeft. Chroesjtsjow weigert te zien, dat een reeks van vroegere gebeurtenissen, met name de processen van 1930—1931 de weg voorbereid hebben voor de processen van 1936—1938, en dat het martelen in de GPU-gevangenissen van landbouwdeskundigen, ingenieurs, van technici, doktoren en visserij-experts, een noodzakelijke proloog is geweest voor Stalins terroristische maatregelen tegen het 'Leningrad-Centrum' van aanhangers van Boecharin, de Sverdlovsk 'oproerige staf', van Kabakow, etc.

Al de feiten welke Chroesjtsjow citeert, houden verband met Stalins vervolging van communisten (of, als enige uitzondering, het dokterscomplot van 1953 van niet-communisten, wiens patiënten hoge partijleiders waren), en dit is de sleutel tot zijn hele houding: Hij wilde graag de ontluistering van Stalin als een interne zaak van de communistische partij houden, waarbij geen outsiders worden toegelaten. Oordelend naar rapporten uit Moskou heeft deze poging bewezen moeilijk te zijn: Chroesjtsjows onthullingen zijn reeds verder dan de communistische partij-cellen alleen gegaan en zijn bekend bij alle lagen van de bevolking – in Moskou in ieder geval. De feiten, welke hij geciteerd heeft, zijn zo levend en overtuigend, dat geen partij-commentaar de mensen kan verhinderen hun eigen conclusies te trekken.

Chroesjtsjow wenste Stalin aan te grijpen voor zijn vervolging van communisten; in werkelijkheid, heeft hij een ernstige klap toegebracht aan de terroristische basis van het Sowjet-regime. Chroesjtsjow heeft getracht aan te tonen, dat het 'collectieve leiderschap' van de Partij voldoende tegengif biedt voor de verschrikkingen, welke onder Stalin heersten; in werkelijkheid verschafte hij meer dan voldoende rechtvaardiging voor de conclusie, dat het dictatorschap van de partij de bron van het kwaad is, en dat het noodzakelijk is een representatieve regering samen te stellen, gebaseerd op fundamentele politieke vrijheden.

Het meest belangrijke in het rapport van Chroesjtsjow waren de feitelijke onthullingen over Stalins misdaden. Alhoewel een groot deel verdraaid is, kunnen desondanks deze onthullingen – mits juist geïnterpreteerd – de basis leveren voor een serieuze geschiedenis van de Stalinperiode.

Chroesjtsjow onthulde verschillende aspecten van Stalins loopbaan van 1929–1933, toen hij sterk van mening verschilde met Lenin, tot 1953, toen hij persoonlijk opdracht gaf de Kremlin artsen te arresteren en te folteren en hen dwong te bekennen, dat zij 'gifmengers' waren. Maar de meest beslissende onthullingen betroffen onbetwistbaar Stalins activiteit gedurende de 'Yezhovshchina', de grote zuivering van 1936–1938.

Naar mijn mening, was Chroesjtsjows meest belangrijke onthulling zijn publikatie van het telegram, verzonden door Stalin en Andrei Zhdanow, op 25 september 1936 vanuit Sochi over de noodzaak om de NKVD-chef Henry Yagoda over te plaatsen, die had bewezen, niet in staat te zijn om het Trotzki-Zinovievitische bloc te ontmaskeren, en te vervangen door Nicolai Yezhow. Het telegram benadrukte, dat de NKVD 'vier jaar achter de feiten is,' en voegde eraan toe, dat 'dit is opgemerkt door alle werkers in de Partij, en door de meerderheid van de vertegenwoordigers van de NKVD.' Dit telegram is een fundamenteel document, dat licht werpt op de gehele geschiedenis van de Yezhovshchina.

De dag, nadat het telegram was verzonden, werd Yezhovs aanstelling bekendgemaakt in een decreet van het Presidium van het Centrale Uitvoerende Comité (gepubliceerd in de Prawda en de Izvestia van 27 september 1936) en de Yezhovshchina was begonnen. Maar Stalins rol hierbij is minder belangrijk dan de woorden van het telegram, dat een zuivering vier jaar te laat was.

Waarom *vier* jaar, volgens Stalin? Wat

gebeurde vier jaar voor het telegram verzonden werd, in dit geval dus in 1932? Er was een vergadering van het Centrale Comité van 28 september–2 oktober 1932. De officiële berichten spraken van rapporten over de Sowjet-handel, de produktie van consumptiegoederen en de ontwikkeling van de zware industrie. De kwestie, waaromheen zich een verbitterde strijd ontwikkelde was echter Stalins voorstel om de leiders van de Ryutin-oppositiegroep te executeren, die kort tevoren waren gearresteerd.

Deze groep was bediscussieerd in de beroemde 'Brief van een Oude Bolsjewiek', welke voor het eerst gepubliceerd was in december 1936. De Ryutin-groep werd beschuldigd van opstelling van een programma, welke volgens 'Oude Bolsjewiek', bij elkaar bijna 200 pagina's bevatte; van deze waren meer dan 50 gewijd aan een karakterschets van Stalin, een waardering van zijn rol in de Partij en een uiteenzetting van de thesis, dat zonder afzetting van Stalin noch de Partij noch het land een gezonde toestand zou kunnen herkrijgen. Deze pagina's waren zeer krachtig en bijtend, waarbij Stalin als een soort van kwade genius van de Russische revolutie werd afgeschilderd, die, door persoonlijke machtswellust en wraakgierigheid bewogen, de revolutie had geleid naar de rand van de afgrond.

Stalin verklaarde, dat dit document een oproep was tot moord op hem en vroeg om de terechtstelling van Ryutin en de andere leiders van de groep als terroristen. Maar het collegium van de NKVD beweerde niet de macht te hebben om dit te doen, en Stalin kon geen meerderheid krijgen in het Politburo, waar Sergei Kirov en Sergo Ordzhorikidze de oppositie tegen de executie leidden. Op de vergadering van 28 september–2 oktober werd de kwestie van de executie ter zijde gelegd. Een week later stootte het Presidium van de Centrale Controle Commissie van de Partij (toen onder voorzitterschap van Yan Rudzutak, die zich eveneens kantte tegen executie) de leiders van de Ryutin-groep en een aantal personen, die met hen in verbinding stonden, (waaronder Zinoview en Kamenew) uit, en zond hen naar concentratiekampen.

Stalin stelde de kwestie van de doodstraf tegen de oppositieleden in de Partij, opnieuw in de volgende vergadering (7-12 januari 1933) tegelijk met het geval van Eismont, A. P. Smirnow en anderen. Opnieuw was zowel in het Politburo als in de vergadering een vaste meerderheid tegen hem, geleid door Kirov, Ordzhonikidze en Kuibyshew, bijgestaan door Mikhail Kalinin en Stanislaw Kossior. Andrei Andreyew, Kliment Voroshilow en zelfs Molotow namen een weifelende positie in. Alleen Lazar Kaganovich stond Stalin tot het eind toe bij. Zodoende grepen Stalin en Zhdanow, toen zij in hun telegram van 1936 spraken van een lacune van vier jaar, terug op dit dispuut in 1932–'33, en vroegen in werkelijkheid een begin te maken met de executie van hun opponenten binnen de Partij.

Stalin had tussen oktober 1932 en oktober 1936 niet stilgezeten. Hij had de Yezhovshchina sinds voorjaar 1933 systematisch voorbereid, toen hij een speciale 'Geheime Commissie van Staatsveiligheid' bij zijn persoonlijk secretariaat instelde. Deze commissie, welke zelfs voor leden van het Politburo geheim werd gehouden, stond onder leiding van Alexander N. Poskrebyshew, die Chroesjtsjow afschildert als Stalins 'loyale schildknaap', maar wiens werkelijke rol zeer belangrijk was. Het werkelijke hoofd was te allen tijde Stalin, in deze zaken ter zijde gestaan door Kaganowich, die, onder zijn leiding, een nieuwe Partij-constitutie uitwerkte voor het 17e partij congres.

Deze nieuwe constitutie (Chroesjtsjow citeert verschillende geheime punten eruit voor de eerste maal) elimineerde de Centrale Controle Commissie, welke formeel onafhankelijk was geweest van het Centrale Comité en speciale rechten had, en schiep een nieuwe 'speciale sector' in het apparaat van het centrale Comité, welke veel van het werk van Poskrebyshew's 'Geheime Commissie van Staatsveiligheid' op zich nam.

Onderwijl leidde de hongersnood van 1932–'33 en Hitlers triomf in Duitsland, in de Partij tot het stellen van eisen voor een verandering, niet alleen in het Stalinregime binnen de Partij, maar ook in de grote politieke lijn, die hij vanaf 1928–1929 had gevolgd. Op het 17e partijcongres, kregen de voorstanders van zulk een verandering de meerderheid – zoals de samen-

stelling van het nieuwe Centrale Comité onthulde. De hervormingen, uitgevoerd in 1934—'35 (de afschaffing van de rantsoenkaarten voor brood, de eliminatie van 'politieke secties' aan de machine-tractor stations, en, wat later, de nieuwe Sowjetconstitutie, welks auteur in werkelijkheid Bukharin was) wijzen op het program van de nieuwe meerderheid, waarvan Kirow het hoofd was.

Alhoewel deze groep een meerderheid had in de vergadering van het Centrale Comité en het Politburo, werd zij belemmerd door de vrees voor een scherp conflict in de Partij. Velen waren ervan overtuigd, dat een splitsing in de Partij een crisis zou veroorzaken, welke het Sowjetregime niet zou kunnen overleven. Hun strategie was daarom, om op vreedzame wijze macht in het partijapparaat te verkrijgen. De hoofdrol hierbij werd toegewezen aan Kirow, die van Leningrad naar Moskou werd verplaatst om de leiding van de meest belangrijke secties in het partijapparaat over te nemen.

Kirow werd vermoord in december 1934, op de avond van zijn vertrek naar Moskou; de moord was georganiseerd door de 'Geheime Commissie van Staatsveiligheid'.

Chroesjtsjows opmerkingen over de moord op Kirow geven weinig nieuws door de inhoud, maar zijn belangrijk, omdat Chroesjtsjow het gezegd heeft. Hij bevestigt de mysterieuze omstandigheden om de dood van Borisow, Kirows persoonlijke lijfwacht (die gedood werd door Tsjekisten, handelend in opdracht van Stalins secretariaat). Hij erkent openlijk het bestaan van een aantal geheimzinnige elementen in deze affaire en kondigt aan, dat nu een speciale commissie is ingesteld om ze na te vorsen. Hij laat er geen twijfel over bestaan, dat het Presidium van het Centrale Comité, welke dit onderzoek gelast heeft, Stalin als verantwoordelijk voor de moord op Kirow beschouwt.

Toen Stalin zich in 1932 geplaatst zag in een minderheidspositie, organiseerde hij een samenzwering tegen de partijmeerderheid in zijn persoonlijk secretariaat. De moord op Kirow, in zijn opdracht gepleegd, elimineerde zijn meest belangrijke vijand. De Yezhovshchina, in zijn opdracht uitgevoerd, vernietigde al degenen, die op de één of andere wijze verbonden waren met de voorstanders van verandering in de Stalinistische politieke lijn.

De terreur was, natuurlijk, niet beperkt tot de periode van de Yezhovshchina. Toen Yezhow zijn opdracht had uitgevoerd, werd ook hij naar zijn ondergang gevoerd, en begon de Beria-periode. De geschiedenis van deze periode is zelfs minder bekend dan die van de Yezhow-periode. Chroesjtsjows rapport heeft enige waardevolle inlichtingen over de aspecten-achter-het-scherm van deze tijd gegeven, maar het vraagt uitgebreide analyse. Daarna zijn de laatste jaren van Stalins leven gekomen, gekarakteriseerd door verbitterde ruzies tussen Beria, die ten slotte het vertrouwen van Stalin verloor, en Beria's vijanden, aangevoerd door Poskrebyshew. Chroesjtsjow geeft eveneens waardevolle informaties over deze periode betreffende de 'Mingrelische affaire' in 1952 en het 'artsencomplot' in 1953. Maar deze gedeelten van Chroesjtsjows verantwoording moeten met extra voorzichtigheid worden benaderd; want Chroesjtsjow zelf was in die tijd geheel in het kamp van Poskrebyshew, en de marteling van de gearresteerde artsen werd verricht door Ignatiew, die zelfs nu nog door Chroesjtsjow wordt gesteund.

Als geheel genomen, kenmerkt het rapport van Chroesjtsjow zich als een essentiële phase in de ontwikkeling van de strijd binnen de communistische partij en is een hoogst waardevolle bron voor begrip van de Stalin-periode. Alhoewel Chroesjtsjow de waarheid in vele gevallen verdraait en in een aantal gevallen weloverdacht liegt, stelt historische analyse ons in staat om vele van zijn verdraaiingen te ontdekken. En een juist begrip van de geschiedenis van het tijdvak van Stalin kan een zeer belangrijk wapen zijn in de strijd tegen alle pogingen om het regiem in stand te houden, dat zo'n duidelijk bewijs heeft gegeven van zijn innerlijke slechtheid.

J. IN 'T VELD

SOWJET-RUSLAND NA STALINS DOOD

Het Amerikaanse weekblad 'The New Republic', een onafhankelijk, maar democratisch gericht blad, heeft zijn nummer van 11 juni 1956 praktisch geheel gewijd aan de ontwikkeling in Sowjet-Rusland na de dood van Stalin. Het heeft zich daartoe de medewerking verzekerd van een aantal Ruslandkenners, waardoor kennisneming van de inhoud ook buiten Amerika ongetwijfeld van belang is. Het lijkt mij daarom nuttig een kort overzicht van de inhoud te geven.

In een inleidend artikel 'Van 1953 tot nu' legt *Merle Fainsod*, professor aan Harvard University's Russian Research Center, er de nadruk op, dat in de binnenlandse politiek vastgehouden wordt aan de voornaamste doeleinden van Stalin, t.w. het voortzetten van de uitbreiding van de zware industrie, het verscherpen van de landbouwcontrole door het terugdringen van de particuliere boerderijen en het opvoeren van het aantal verplichte werkdagen voor de collectieve boerderijen, zomede het bevestigen van de overheersende positie van de partij en het staan op handhaving van haar onverbrekelijke eenheid. Maar binnen dit kader is de nieuwe collectieve dictatuur bezig met experimenten, welke erop gericht zijn minder nadruk te leggen op politietoezicht en terreur en meer op aansporingen, het aanmoedigen van initiatieven en het waarborgen van een minimum aan veiligheid aan de Sowjetburgerij.

Dit leidt tot tegenstrijdige tendensen. Aan de éne kant is er een correctie op de topzware overcentralisatie van de stalinistische periode, doordat meer bevoegdheid wordt overgedragen aan de republieken en de gemeenten en enigermate tegemoet gekomen wordt aan de verlangens van de nieuwe managersgroep om grotere functionele autonomie, maar anderzijds blijft de controlerende rol van de partij onaangetast. Chroesjtsjow heeft duidelijk gezegd, dat afwijkingen van de partijlijn niet zullen worden geduld en dat het einddoel blijft uitbreiding van de communistische invloed over de wereld. Maar tegelijk belooft hij hogere betaling en pensioenen voor de laagstbetaalde arbeiders, een verkorting van de werkweek, opheffing van schoolgelden over de gehele linie en legt hij nadruk op de 'nieuwe legaliteit', meer waarborg voor de persoonlijke veiligheid. Aldus kwam hij — willens of onwillens — tegemoet aan verlangens, welke onder Stalin grotendeels werden onderdrukt.

Slotsom: tot dusver althans is het machtsmonopolie van de partij onaangetast

gebleven. Zolang daarin geen verandering komt, is het einde van Sowjet-totalitarisme nog niet in zicht.

Een volgend artikel is van de hand van *Marshall D. Shulman,* mede-directeur van voornoemd Research-center, en draagt tot opschrift: De betekenis van 'verandering'.

De schrijver vraagt zich af, in hoeverre er van verandering in de houding van Rusland tegenover het buitenland gesproken kan worden. Hij onderscheidt daarbij drieërlei soort van verandering, nl.:

1. Verandering in de *atmosfeer.* Deze kan betekenis hebben als index van de sfeer, die de Sowjet-leiders op een gegeven moment wensen te scheppen (militant, vijandig, minzaam).

2. Veranderingen in de *tactiek.* Hierbij te denken aan zulke dingen als de houding tegenover internationale organisaties, de dichtheid van het IJzeren Gordijn, de consignes aan communistische partijen in de democratische staten, e.d.

3. Veranderingen in de *strategie.* Deze worden voornamelijk bepaald door de kijk, welke men in Rusland heeft op de economische situatie in de kapitalistische landen. Is het een periode van crises, welke kansen schept op revolutionaire situaties, of een periode van tijdelijke stabilisatie van het kapitalisme, die niet gunstig is voor communistische expansie?

Bij een terugblik blijkt, dat deze veranderingen elkaar in een cyclisch verloop afwisselen. De ironie is, dat meestal de mensen van goeden wille het cyclisch karakter van deze veranderingen over het hoofd zien en elke verandering ten goede als blijvend beschouwen. Is er dan geen mogelijkheid van een meer fundamentele verandering?

Het is wel zeker, dat er iets aan het veranderen is in de Sowjet-Unie. Het is waarschijnlijk, dat er thans minder mobiliteit is tussen de klassen dan 20 jaren geleden. Maar het is nog niet zeker, of dit betekent, dat de klasse-structuur een vastere vorm krijgt.

Wat mij vooral belangrijk lijkt, is de opmerking, dat er veel meer geneigdheid is om het regime en zijn propaganda als een vanzelfsprekendheid te aanvaarden onder de mensen van 20 dan van 40 jaren oud. De hoop, dat opstanden als in Oost-Berlijn en Poznan weerklank zullen vinden in Sowjet-Rusland, vindt hierin niet veel steun.

Van groot belang kan natuurlijk worden de ontwikkeling in vrij snel tempo van een *technische intelligentsia.* Het gevaar, dat daaruit voor de partij kan ontstaan, ziet Chroesjtsjow echter duidelijk in. Hij waarschuwde daarom uitdrukkelijk tegen de opvatting, dat partijwerk is één ding en economische en bestuurswerkzaamheid een ander ding. Men haalt om die reden de mensen uit het produktieproces en zoveel mogelijk in de partij. Onder de leden van het tegenwoordige partijpresidium vindt men mannen, die hun eerste ervaring hebben opgedaan als produktie-expert. Dit opent de mogelijkheid, dat de tegenstrijdige belangen op elkaar gaan botsen *binnen* de partij en niet daar*buiten* of *tegen* de partij. Het gevolg van dit proces zou eerder kunnen zijn een modificatie van de partijpolitiek dan een verzwakking van de positie van de partij.

Wat de buitenlandse politiek betreft, heeft Rusland omstreeks 1949–1950 wel ingezien, dat een agressieve politiek ten opzichte van West-Europa slechts leiden kan tot een versterking van de banden tussen deze landen en de USA. Daarom is men

zich toen meer naar het oosten gaan richten (China en Korea). Ook het kwalijke gevolg van het Korea-avontuur zal wel hebben bijgedragen tot het inslaan van een voorzichtiger weg, waarmede reeds vóór het overlijden van Stalin een begin was gemaakt.

Ook op het strategische niveau is de Sowjet-politiek thans defensief van karakter. Het voornaamste doel is de verzwakking van het westelijke defensiesysteem. Daartoe tracht men de invloed van de USA in Europa, Azië en Afrika te verzwakken en de eensgezindheid onder de staten van West-Europa te ondermijnen. Men tracht de niet-communistische landen voor zich te winnen door te spelen met de gedachte van een vriendschappelijke neutraliteit en het beroep daartoe op neutrale staten en neutralisten in het algemeen vindt zeker grote steun in de vernietiging van de Stalin-mythe.

De ervaring heeft geleerd, dat fundamentele veranderingen alleen zijn te verwachten, als het Sowjetbelang dat eist. Laten wij in gedachten houden het woord van Chroesjtsjow, dat het Sowjet-communisme alleen zal afzien van de gedachte aan wereldheerschappij, 'als de kreeften in de zee leren fluiten.'

Klaus Knorr, hoogleraar in Public and International Affairs in Princeton, schrijft over de militaire macht van de Sowjet-Unie. De kern van zijn betoog is, dat de vermindering van het aantal manschappen de militaire macht van Rusland eerder vergroot dan verkleint. Men is bezig het militaire apparaat aan te passen aan de behoeften van de nucleaire oorlogvoering, zowel in tactisch als in strategisch opzicht. Onderhandelingen over gedeeltelijke internationale ontwapening blijven naar de mening van de schrijver zeker van betekenis en zijn niet bij voorbaat tot mislukking gedoemd. De beide grote machten hebben bepaalde belangen gemeen, zoals beperking van de druk, door de bewapeningswedloop op de nationale economieën gelegd, het maken van een gunstige indruk op een wereld, die verlangend uitziet naar een verzwakking van de militaire spanningen, en het voorkomen van het ongecontroleerd opduiken van nucleaire wapens in de rest van de wereld.

Het moeilijke punt blijft de controle. Daarvoor is geen oplossing te vinden, tenzij de grote mogendheden bereid blijken daarvoor de prijs te betalen van een tot dusver zonder precedent zijnde inbreuk op hun nationale soevereiniteit. Tot zo lang zal de bewapeningswedloop wel doorgaan. Wellicht zullen enkele van de deelnemers uitvallen wegens uitputting of afkeer maar noch van de USSR noch van de USA is zulks te verwachten. Dit betekent echter, dat de nucleaire wapens niet het exclusieve bezit zullen blijven van de paar mogendheden, welke er thans de beschikking over hebben. Dit roept een nieuwe nachtmerrie op. Zullen alle landen de nodige zelfbeheersing betrachten? Het is mogelijk, dat dit weinig welkome vooruitzicht zal leiden tot het opstellen van een internationaal schema om een dergelijke ontwikkeling te verhinderen.

De belangrijkste bijdragen lijken mij die, welke betrekking hebben op het *economische* aspect.

Hugh Massingham, politiek correspondent van het Britse blad 'The Observer', geeft een survey van de economie, zulks aan de hand van een studie, geschreven door *A. Nove* in opdracht van Britse bankiers en verschenen in Lloyd's Bank Review.

Aannemende, dat in 1937–1939 de Russische arbeidsproduktiviteit ongeveer 40 % was van die in Amerika, constateert hij, dat dit percentage nu is opgelopen tot 50 en al vrijwel gelijk ligt met het Britse, terwijl bij gelijkblijvende ontwikkeling te verwachten valt, dat het in 1965 tot ongeveer 70 zal zijn gestegen. Hierbij moet in het oog worden gehouden, dat Rusland nog over een vrij groot industrieel reserveleger beschikt.

De opbrengst van de industriële produktie was volgens Nove in 1950 naar voorzichtige schatting in Rusland 35 % van die in de USA. Naar het tempo van de laatste 5 jaren is in Amerika een stijging met 24 % tot 1960 waarschijnlijk. De Russen rekenen voor hun land met een stijging van 85 %. Nove acht dit te optimistisch en meent, dat het niet meer dan 75 % zal zijn. Niettemin betekent dit, dat Rusland omstreeks 1963 het tegenwoordige peil van Amerika zal hebben bereikt. Het zal dan *de* industriële reus van het Euraziatische continent zijn.

De conclusie is onweerstaanbaar: het westen staat voor een zeer ernstige uitdaging op het economische front. De Russische leiders hebben al doen blijken, dat zij dit front als essentieel zien in de wereld van 'competive co-existence'. Het zou daarom dwaas zijn deze feiten, door over-concentratie op het militaire gevaar of obstinate zelfvoldaanheid, over het hoofd te zien.

Het meest fascinerend acht de schrijver Noves analyse van de kracht en de zwakheid van de Russische economie. Een dictatuur, als de Russische, heeft het voordeel, dat zij een groter deel van de bronnen kan bestemmen voor kapitaalgoederen en investeringen. Van consumentenverlangens heeft zij minder last dan een democratie. Er zijn ook geen vakbonden, die als waakhonden op de bres staan voor de belangen hunner leden. Integendeel, in Rusland worden de vakbonden door de regering gebruikt om traagheid te bestrijden en te rapporteren over de achterblijvers.

Het hele systeem is ingesteld op expansie. Alle plannen zijn gericht op steeds hogere produktie, behalve voor wodka. Succes wordt afgemeten naar het overtreffen van de bij de plannen gestelde taken. Financiële resultaten, hoewel belangrijk, worden niettemin ondergeschikt gemaakt aan het overheersende doel van stijgende produktie. Het systeem van aansporingen wordt vooral toegepast in de sectoren, die het groeiproces bevorderen. Premies en progressieve stukwerktarieven als aanmoediging vindt men veel meer in de kolen- en staalindustrie dan b.v. in de meubel- en de kledingindustrie.

Wat de nadelen van het systeem betreft, valt de aandacht vooral op de overcentralisatie. Het gevolg daarvan is een bureaucratie, die dikwijls belemmerend werkt. Zelfs het systeem van aanmoedigingen heeft meermalen een tegengestelde uitwerking. Het weerhoudt van het nemen van risico's en het in de praktijk brengen van nieuwe denkbeelden is nu eenmaal niet mogelijk zonder risico te nemen.

Er zijn ook, in tegenstelling tot wat men zou verwachten, arbeidsmoeilijkheden. Managers bieden tegen elkaar op om arbeiders aan te trekken of te behouden. Hoewel stakingen verboden zijn, kan men dus niet zeggen, dat de arbeiders machteloos zijn. Juist omdat de vakbonden niet representatief zijn, hebben zij weinig invloed op het gedrag van hun leden. Zij zien de bond niet als 'hun' bond.

Een grote tekortkoming is ook het achterblijven van de landbouw. Hier is van een inhalen van het westen geen sprake. Integendeel!

Een belangrijke vertragende factor is ten slotte gelegen in de toenemende druk om te komen tot een verhoging van de levensstandaard. Een uiting daarvan is de grote landbouwcampagne, welke, wat haar uitkomsten mogen zijn, ongetwijfeld ten doel heeft een verhoging van de levensmiddelenproduktie. Een tweede voorbeeld is de sterke opvoering van de woningbouw in het nieuwe vijf-jarenplan.

Er werken in de USSR sociale en economische pressies. Alleen wie verblind is door 'totale-staat'-generalisaties kan dit ontkennen.

Om van de boeren meer produktie te krijgen, zal men meer geld in hun zakken moeten stoppen. Daaraan hebben zij echter niets, als zij er geen goederen voor kunnen kopen. Woningbouw is nodig ter bevordering van de industrialisatie, net als in ons land. Daarvoor moesten weer de overwerktarieven in het bouwbedrijf worden verhoogd. De verbetering van het onderwijs zal zeker het verlangen naar een hogere levensstandaard stimuleren, vooral in de dorpen, waar de levensgemakken nog zeer schaars zijn.

De schrijver verwacht, dat deze druk zal toenemen en geleidelijk ertoe zal bijdragen, dat het onevenredig grote deel van het nationale inkomen, dat besteed wordt aan de groei-bevorderende sectoren van de economie, zal afnemen.

Een tweede bijdrage op dit terrein, 'De uitdaging aan onze economie', is van de hand van *Tom Whitney,* Foreign Affairs analyst van de Associated Press in New York.

Ook hij gaat ervan uit, dat de principiële doelstellingen onveranderd zijn gebleven, maar dat men de aan de dag getreden nadelen wil pogen te ondervangen.

Zo was het in 1928 noodzakelijk om het kapitaal voor de industriële opbouw voor een belangrijk deel te vinden door een meedogenloze uitbuiting van de boeren. Maar in 1953 was deze politiek verouderd en schadelijk. Niettemin ging Stalin ermee door. Daardoor werd de landbouw de ergste bottleneck in zijn systeem. Zijn opvolgers zijn nu genoodzaakt, zonder de collectieve en staatsboerderijen, die onmisbaar zijn voor controle, op te heffen, de zware lasten op het boerenbedrijf te verlichten door vermindering van de verplichte leveringen en verhoging van de prijzen. Daarnaast worden belangrijke fondsen beschikbaar gesteld voor noodzakelijke investeringen in de landbouw, vooral met de bedoeling om de communistische organisatievormen te versterken.

Om deze verbeteringen niet te doen drukken op de schouders van de stedelijke bevolking, zijn ook enkele veranderingen te haren gunste aangekondigd: geleidelijke verkorting van de werkweek tot 40 uur; pensioenen voor bejaarden en invaliden; opheffing van de gehate bepaling, dat men niet zonder verlof zijn betrekking mocht verlaten; verhoging van de produktie van consumptiegoederen en van de woningbouw. Het accent is verlegd van de zweep naar de peen, van dwang naar materiële en andere aansporingen.

Om te voorzien in het gebrek aan arbeidskrachten, is de legersterkte belangrijk verminderd. Daarmede hoopt men waarschijnlijk tevens een prikkel te geven voor een algemene vermindering van bewapening. Een en ander geeft voedsel aan de gedachte, dat de Sowjet-Unie erop speculeert haar militaire macht in 10 à 15 jaren belangrijk te versterken door nu de legersterkte te verminderen en de vrijgekomen krachten te gebruiken voor de economische opbouw.

Ook Whitney neemt aan, dat Rusland bezig is de USA in economisch opzicht opzij te streven. Het nieuwe vijf-jarenplan gaat uit van een stijging van de industriële produktie met 10 % per jaar en men moet dit plan bestempelen als grandioos, maar reëel.

Langs deze weg wil men nu de wereldheerschappij veroveren. En als Amerika de Sowjet-Unie toestaat de eerste natie ter wereld te worden op het terrein van industrie, economie en de haar dienende wetenschap en technologie, dan zal meer nodig zijn dan alleen H-bommen om haar te verhinderen dit doel te bereiken.

Amerika zal daarom moeten streven naar een even snelle groei. Dit is een ontzaglijk probleem. De schrijver geeft als middel 'deficit finance': de overheid moet meer geld uitgeven dan zij uit de belastingen binnenkrijgt. Er zijn voorlopig nog genoeg objecten, waaraan het geld nuttig kan worden besteed. Dit zal de activiteit sterk prikkelen.

De schrijver ziet wel het daaraan verbonden gevaar van inflatie, maar meent, dat dit binnen de perken kan worden gehouden. Ik ben op dit punt niet zo optimistisch. Het zou echter al veel gewonnen zijn, als bij dreigende depressie zijn raad werd opgevolgd.

Voorts pleit hij voor een meer liberaal immigratiebeleid en voor verruiming van de buitenlandse handel.

Het slot van de bijdrage is gewijd aan de hulp aan de onderontwikkelde gebieden. Zijn voornaamste bezwaar tegen de huidige Amerikaanse politiek is, dat het overgrote deel van de hulp is bestemd voor militaire doeleinden. Hij acht deze militaire bijstand in de meeste gevallen niet alleen nutteloos, maar zelfs schadelijk zowel voor de ontvangende landen als voor Amerika. Deze hulp bezorgt Amerika veel ill-will en dat zal nog erger worden, naar mate de gebeurtenissen zich ontwikkelen.

Hij pleit daarom met overtuiging voor economische hulp en technische bijstand. Een deel zou hij over de UNO willen laten lopen, op voorwaarde, dat ook de Sowjet-Unie gelijkelijk bijdraagt, zonder mogelijkheid om daarmede politieke doeleinden te dienen. Maar voor de rest moet z.i. Amerika zelf de zeggenschap behouden over de wijze van besteding.

Door aldus de groei van de economische macht van de niet-communistische staten te bevorderen, kan veel worden bijgedragen tot verbetering van de wereldsituatie.

Bijzondere betekenis heeft zijn opmerking, dat liever hulp moet worden gegeven aan een land, dat niet altijd even vriendelijk doet tegenover Amerika, maar een gezonde binnenlandse politiek voert, dan aan een land, dat zich als vriend van Amerika voordoet, maar dat besmet is met een half-feodaal en corrupt systeem, zodat het gevaar bestaat, dat het bestede geld in handen valt van stelende politici.

Conclusie: wat Amerika bovenal nodig heeft, is doelbewustheid. Er moet zijn een visie op de toekomst van de wereld en de rol, welke Amerika daarin heeft te spelen, niet in vage termen van vrede en vrijheid en democratie, noch in de vorm van dogma's of een keiharde ideologie, maar in het aangeven van doeleinden, waarvoor wij werken en waarnaar wij streven — en tegen de achtergrond waarvan wij de wijsheid en juistheid van de politiek-van-vandaag kunnen beoordelen.

Het nummer bevat voorts een aantal artikelen, welke zich bezighouden met de uitwerking, die de nieuwe Russische politiek heeft op andere landen.

Allereerst op *China*. De onafhankelijke positie van Mao ten opzichte van Rusland is versterkt. Afgerekend is met het door Stalin geclaimde bouwmeesterschap van de Chinese communistische revolutie. Merkwaardig is intussen, dat veel van de technieken, gebruikt om Stalin te verheerlijken, ook in China worden toegepast. Daarom wordt in China nog altijd een wat sterker nadruk gelegd op de *positieve* kwaliteiten van Stalin. Waar China in zijn huidige fase van ontwikkeling behoefte heeft aan een totalitaire controle op het maatschappelijk leven en dus in een stalinistische periode verkeert, moet de jongste ontwikkeling in de Sowjet-Unie in Peking wel enige ongerustheid verwekken. Men heeft daar nog te grote behoefte aan ongeschokt vertrouwen in de onfeilbaarheid van de partij.

Het is echter niet waarschijnlijk, dat het samengaan van beide landen onmiddellijk bedreigd wordt.

Over de repercussies in de *Oosteuropese satellietlanden* zal ik niet te breed uitweiden. De kranten brengen daarover dagelijks nieuws. Dat het titoïsme veld zal winnen, is waarschijnlijk. Of dit de kracht van het Sowjet-blok zal ondermijnen, is een andere vraag. Het gezamenlijke streven naar versterking van de economische kracht en de vrees voor Duits revisionisme (een factor, welke in het westen stelselmatig wordt onderschat) houden de landen van het Sowjet-blok bij elkaar.

Tegenover de landen van *Zuidoost-Azië* heeft Rusland in de laatste tijd ongetwijfeld winst geboekt. Zag men enige jaren geleden in India de Sowjets nog als 'zwart' in een zwart-wit-wereld, nu acht men het onredelijk te geloven, dat de Sowjet-Unie nog zou streven naar wereldheerschappij door middel van geweld. Zowel Rusland als China trachten banden aan te knopen niet alleen met India, maar evengoed met Pakistan. Blijft het westen in gebreke met economische hulpverlening, dan is – zelfs als Rusland ook in gebreke zou blijven – het gevaar niet gering, dat de noodzaak om het proces van vooruitgang te versnellen zal leiden tot een navolging van het totalitaire Sowjet-model.

Rusland speelt bewust mooi weer tegenover de neutralistische houding van de meeste Z.O.-Aziatische landen. Het is erop uit een klimaat te scheppen, dat het mogelijk maakt het communisme te aanvaarden als een legitiem deel van het politieke proces, althans in enkele landen. Zo b.v. in *Birma*. De minister-president U Nu wordt geprezen, maar in de verkiezingsactie wordt verkondigd, dat de communisten 'can do it better'. Ten grondslag daaraan ligt de verwachting, dat de mensen wel voelen voor verandering, als deze maar niet te groot is.

Nu de Russen zelf economische hulp aanbieden, kunnen zij natuurlijk niet meer zeggen, dat Amerikaanse hulp een verhulde vorm van imperialisme is. Nu heeft men erop gevonden, dat men niet vriendelijk tegenover het westen behoeft te zijn om Amerikaanse hulp te ontvangen. En men verwijst dan b.v. naar *Ceylon*.

Ook in de *Arabische wereld* ontwikkelt de situatie zich ten gunste van Rusland. Het stookt het vuur tussen Israël en de Arabische landen heel voorzichtigjes wat aan, maar niet te nadrukkelijk. Komt dit tot een uitbarsting, dan is dat vrijwel zeker in het voordeel van Rusland. Een tweede Arabische nederlaag zou stellig catastrofale gevolgen in deze wereld hebben. De opkomst van een of meer 'volksdemocratieën' in het Midden-Oosten in zodanig geval is een mogelijkheid, waarmede ernstig rekening valt te houden. Zou Israël daarentegen verliezen, dan kan Rusland zeker zijn

van de dank van de Arabieren, daar zij hun overwinning te danken zouden hebben aan de door Rusland geleverde jets en tanks.

In sommige landen (Syrië b.v.) zijn de kansen voor een volksdemocratie in specifiek middenoosterse stijl niet ongunstig. Ruslands grootste zorg is echter de voortijdige geboorte van zo'n volksdemocratie te voorkomen, aangezien dit zou kunnen werken als een waarschuwing en een afschrikking voor andere landen in het Midden-Oosten. De gevolgde politiek is er een van het zoveel mogelijk vermijden van schokken en het stap voor stap trekken van de Arabische landen in de Sowjet-sfeer, zonder dat het opvalt.

Hiermede is het voornaamste uit het bedoelde nummer van 'The New Republic' in het kort wel weergegeven. Behoudens op een enkel punt, heb ik mij daarbij onthouden van commentaar. Alle bijdragen wekken de indruk, dat de schrijvers zich onbevooroordeeld aan hun taak hebben gegeven.

De conclusie, welke uit het overzicht valt te trekken, lijkt mij de volgende:

Voor het tegenwoordige behoeft een *militaire* agressie van Russische zijde niet ernstig te worden gevreesd. Niet omdat de Russen plotseling zo vredelievend zouden zijn geworden, maar omdat het dwaasheid zou zijn het enorme risico te nemen van een oorlog met een militair paraat en van A- en H-bommen voorzien westen, als het doel ook bereikt kan worden langs een veel minder riskante weg.

Deze weg begint zich langzamerhand duidelijk af te tekenen. Rusland moet economisch de sterkste mogendheid ter wereld worden. Dit zal op zich zelf reeds een geweldige indruk maken op de volken van Azië en Afrika, die hier en waarschijnlijk ook in communistisch China het voorbeeld zien, hoe laag-ontwikkelde landen met de Sowjet-methoden in een vrij snel tempo de achterstand kunnen inlopen. Rusland en China zullen verder niet nalaten, naarmate hun economische positie verbetert, aan de onderontwikkelde landen de helpende hand te reiken. In de wedloop om de sympathie van deze landen te winnen, blijft het westen de last van zijn imperialistisch verleden meedragen. De communisten van hun kant laten niets na om de schijn te versterken, dat elk imperialistisch streven hun vreemd is.

Nu kunnen wij in edele verontwaardiging de staf wel breken over de stommiteit van de volken van Azië en Afrika, die dit niet doorzien. Maar daarmede lost men wereldproblemen niet op. Feit is, dat de gekleurde volken ook nu nog zware grieven hebben tegen het westen en dan wijzen zij op Algiers, Goa, Ned. Nieuw-Guinea, de rassendiscriminatie in Zuid-Afrika en het nog altijd bestaande negerprobleem in Amerika, zo mede de niet-toelating van communistisch China tot de UNO. Van zijn kant volgt Rusland tegenover de gekleurde volken een zeer voorzichtige politiek en vermijdt het elke schijn van zich te willen mengen in de inwendige aangelegenheden van deze landen.

Slaagt Rusland erin deze landen in zijn invloedssfeer te krijgen, dan wordt het westen in zijn geïsoleerde positie economisch vrij kwetsbaar. Rusland zou b.v. door een dumpingpolitiek de markten voor het westen lelijk kunnen verstoren.

Wie de artikelen in 'The New Republic' even onbevooroordeeld leest als zij geschreven zijn, kan zich niet aan de indruk onttrekken, dat het westen ernstig wordt bedreigd.

De eerste les, welke wij hieruit hebben te trekken, is, dat het westen een even sterke

economische eenheid zal moeten gaan vormen als het Sowjet-blok. Eenheid in politieke en militaire doelstellingen is daartoe niet voldoende. Vóór alles is nodig opvoering van de economische kracht. Samenwerking vooral op het gebied van de research en het scheppen van gemeenschappelijke markten kunnen daartoe bijdragen. Maar ook zal elk land op zich zelf de uiterste krachten moeten inspannen om niet te ver bij Rusland in het opvoeren van het peil der produktie achter te blijven. Daarbij zal met name aandacht zijn te schenken aan verbetering van het onderwijs. De mededeling van Russische zijde, dat in de instellingen van hoger onderwijs, met inbegrip van het schriftelijk onderwijs, thans 1.867.000 studenten – d.i. 620.000 meer dan in 1950 – zijn ingeschreven, moge het westen tot nadenken stemmen.

Opschrift: redacteur - haas
Naam van de krant: De stronk
Onderschrift: Het is gevaarlijk om een leeuw te irriteren of zelfs maar een beer . . . Ik zal schrijven dat alle fouten de schuld zijn van de mol; hij zal onze krant waarschijnlijk toch wel niet lezen. .

De tweede les zal moeten zijn, dat het westen zijn taak versta ten opzichte van de gekleurde volken. Wij zullen hen in een sfeer van gelijkwaardigheid tegemoet moeten treden. Niet bij wijze van liefdadigheid, maar uit een doorleefd solidariteitsgevoel moeten wij hen behulpzaam zijn om te geraken tot een versnelde economische ontwikkeling. Elke bijgedachte zal aan deze hulpverlening vreemd moeten zijn. Wij moeten het risico durven nemen de leiding aan de betrokken regeringen over te laten en met goede raad alleen komen, als deze welkom is. Er leeft nog altijd een zeker wantrouwen tegen te grote bemoeizucht van het westen. Maar aan de andere kant is mij uit allerlei contacten gebleken, dat men graag van de meerdere ervaring van het westen profiteren wil, als deze zonder voorwaarden in alle openheid ter beschikking wordt gesteld. In de meeste onderontwikkelde landen is er geen neiging het Sowjet-voorbeeld te volgen, maar wel leeft vrij algemeen de opvatting, dat men er zonder economische en sociale planning niet komt. Als wij met begrip daartegenover staan, is er een goede kans, dat dit tot een vruchtbare samenwerking kan leiden.

Naschrift

In een volgend nummer van 'The New Republic' trof mij een artikel van *Leon Keyserling*, president van de Conference on Economic Progress en indertijd voorzitter van Trumans Council of Economic Advisers.

Hij betuigt zijn instemming met het artikel van Tom Whitney. Ook hij acht een belangrijke toeneming van het tempo van de economische groei in Amerika noodzakelijk en ook naar zijn mening is onder de daar gegeven verhoudingen geen andere weg open dan een belangrijke uitbreiding van de particuliere consumptie en de openbare diensten. Deze zullen leiden tot een voldoend snelle uitbreiding van de typen van fabrieken en ondernemingen, die zo nodig op oorlogsindustrie kunnen worden omgeschakeld.

In dit verband beaamt hij, dat het huidige peil van de overheidsuitgaven veel te laag is. Voor tekorten schrikt hij niet terug. Er zijn belangen, die uitgaan boven een begroting, welke in evenwicht is. Hij meent echter, dat Whitney het gevaar van grote en blijvende tekorten onderschat en in het algemeen onvoldoende oog heeft voor de gecompliceerdheid van het probleem. Naar zijn oordeel kan men bedoeld gevaar ontgaan, omdat in een groeiende economie het mogelijk moet zijn de openbare uitgaven belangrijk op te voeren, zonder dat, over een reeks van jaren gezien, het budgetaire evenwicht wordt bedreigd.

Overigens geldt het hier naar zijn mening niet uitsluitend een *financieel* probleem. Een evenwichtig program van groei vraagt ook particuliere investeringen en een zekere beïnvloeding van verbruikersgewoonten. Men staat nog te veel onder de invloed van de theorie van Keynes, die in sommige opzichten alweer verouderd is. In onze 'mixed economy' hebben wij een program van groei nodig, dat particuliere en overheidsinitiatieven in een juiste verhouding combineert, beide gericht op gemeenschappelijk opgespoorde en aanvaarde doeleinden.

Een uitgangspunt is z.i. te vinden in de Employment Act van 1946, die de leiding legt in handen van de president door van hem te verlangen, dat hij aan het Congres en het land een overzicht geeft van de 'needed levels of employment, production and purchasing power' en daarbij uitstippelt de 'private and public actions compatible

with these goals.' Aldus kan een platform geschapen worden, waarop men staan kan. Maar men moet erop staan en niet liggen . . .

Whitney verdient grote waardering door als het centrale probleem voor onze dagen te stellen: purposefulness under freedom. Het lijkt op Mannheims: planning for freedom.

Ook stemt Keyserling van harte in met de wens, dat de internationale economische programma's drastisch zullen worden herzien, niet slechts in die zin, dat het peil van de hulp in voldoende mate wordt opgevoerd, maar ook zo, dat zij kwalitatief worden aangepast aan situaties, welke zich steeds verder verwijderen van die, waarvoor deze programma's aanvankelijk waren bedoeld.

REDACTIONEEL.

In dit nummer zijn een aantal beschouwingen opgenomen, die zich bezighouden met de betekenis van de gebeurtenissen in de Sowjet-Unie na de dood van Stalin. De interpretatie van deze gebeurtenissen en het daarop te baseren beleid zijn een levenszaak voor het Westen. Vandaar dat de redactie het van belang achtte naast de principiële bijdrage van De Kadt een aantal referaten van beoordelingen van buitenlandse deskundigen, met name met betrekking tot de geruchtmakende rede van Chroesjtsjow op het 20ste Partijcongres, te plaatsen. Mr. In 't Veld geeft een overzicht van een reeks commentaren van de hand van medewerkers van het bekende Russian Research Center van de Harvard University. Het artikel van Boris I. Nicolaevsky — een der leiders van de Russische Sociaal-Democratische Partij, die na de oktober-revolutie van 1917 uit Rusland uitweek — werd ontleend aan het zo voortreffelijke Amerikaanse weekblad The New Leader.

De lezer zal bemerken, dat in de geplaatste beschouwingen de accenten — en soms meer dan dat — verschillen, hetgeen een prikkel moge zijn tot verdergaande discussie. d.U.

TIEN JAAR GEVECHT BINNENSKAMERS

Onder deze titel schrijft Franz Borkenau in The New Leader van 25 juni 1956 o.m. het volgende:

De redevoering van Chroesjtsjow is een van de meest schandelijke falsificaties van de geschiedenis die we ooit hebben gezien, een falsificatie van het zuiverste Stalintype. Niets kan duidelijker aantonen hoe weinig momenteel achter de propaganda voor destalinisatie in Rusland steekt — tenminste in vergelijking met één of twee satelliet-hoofdsteden.

De politieke betekenis van Chroesjtsjows redevoering moet worden gezien in het feit, dat hij zijn oude extremistische vrienden van de Kominform verdedigt, terwijl hij smaad laadt op zijn gematigde opponenten van die dagen, Beria en Malenkow. Zijn lezing, in de stijl van een conflictenstrijd binnen de partij, schrijft alle misdaden aan zijn vijanden toe, elke edele daad aan zich zelf. In feite echter, gaat de steeds wisselende strijd voort, in de loop waarvan de strijdende partijen elkander bijna uitroeien.

Waarschijnlijk moet de sleutel tot Chroesjtsjows geheime redevoering worden gezocht in de Zuidslavische propaganda voor de duidelijke herroeping van *alle* grote schijnprocessen, minstens al die van na de oorlog, en in de algemene eis voor bestraffing van *alle* verantwoordelijke personen. Deze propaganda doelt nu voornamelijk op het Slansky-proces van 1952 in Praag, wat gebaseerd was op dezelfde anti-Titoïstische, en speciaal anti-Zionistische, verzinsels als bij de affaire van de Kremlin-artsen een paar maanden later. Deze twee zaken zijn niet alleen identiek in oorsprong en bedoeling; het schijnt dat de beschuldigden in het Slansky proces zelfs naar Moskou werden gebracht voor 'behandeling', om te worden bewerkt door dezelfde Ryumin, die later de marteling van de Kremlin-artsen leidde. Deze actie, ingezet door Stalin, werd ondersteund door Chroesjtsjow en Boelganin. Zou de revisie van de schijnprocessen zich te ver uitstrekken, dan zouden deze twee spoedig in de beklaagdenbank zitten. Vandaar Chroesjtsjows plotselinge beslissing om deze zaken zelf ter hand te nemen, om de schuld van hem zelf op de doden te schuiven, speciaal op Beria, wiens dood hij veroorzaakt had.

Maar er zijn andere tekenen van snel stijgende weerstand tegen verdere revisie van de schijnprocessen. Het Albanese partijcongres en de Tsjechische partijconferentie zijn sprekende voorbeelden. Het aantal verbijsterende geruchten met de bedoeling om Chroesjtsjows 'onthulllingen' te ondermijnen neemt toe. Men kan zich slechts verwonderen over zoveel moeite.

Als Chroesjtsjow de aandrang van Mikoyan en Tito om verdere revisie van de wettelijke moorden niet kan weerstaan, is het, omdat hij niet zonder hen kan. Beiden, en speciaal Tito, zijn borgen voor het goede vertrouwen in de coëxistentiecampagne. Als Chroesjtsjow nu openlijk begint zijn opponent af te wijzen, als hij een afdoend 'Neen' zegt tegen Tito, zou hij het zich ontwikkelende vertrouwen in een verandering in de communistische wereld verstoren — het zou het eind zijn van de samenwerking met Belgrado, Delhi en Rangoon, van de toenemende inspanningen in Parijs en Rome, van het hof maken aan de Aziatische socialisten en westerse links-socialisten.

Het compromis van begin 1955, dat Chroetjtsjows leiderschap bevestigde, limiteerde zijn kansen om zijn revolutionaire binnenlandse plannen uit te voeren, speciaal met betrekking tot de landbouwers. Het

enige terrein waar hij zijn aggressieve neigingen vrij spel kon laten was de buitenlandse politiek. Hij baseert daarom zijn prestige en macht op successen in de buitenlandse politiek. Want Tito is onmisbaar — en Tito dringt rusteloos aan op de inwisseling van zijn belofte, namelijk de revisie van de schijnprocessen, wat klaarblijkelijk beloofd is in Belgrado, en wat zo'n verschrikkelijke angst is voor Chroesjtsjow.

Hoe zal Chroesjtsjow uit dat dilemma ontsnappen? We weten het niet. Wat hij aan het eind van het partijcongres gepoogd heeft, mag voor een tijd indruk maken. Maar het is zo duidelijk een web van leugens, dat het nauwelijks gedurende enige tijd kan worden gehandhaafd. De doden zullen doorgaan met spreken, en de levenden zullen doorgaan met beven bij hun woorden, en zelfs nog meer bij de woorden van hen die de stem van de doden zullen vertolken. Men kan zich slechts verwonderen hoe lang het mogelijk zal zijn voor Moskou om onder deze omstandigheden de façade van een onwrikbaar leiderschap te handhaven.

DE DESTALINSATIE: EEN STRIJD OM DE MACHT IN DE USSR

Van dit artikel, geschreven door Boris Nicolaevsky, en verschenen in het nummer van april 1956 van Sotsialistitcheski Viestnik, en overgenomen in het julinummer van La révue socialiste, volgt hier het laatste gedeelte, hetwelk een samenvatting en conclusie bevat.

Ik onderstreep nog eens, dat onze inlichtingen over de strijd in de boezem van het Congres en rondom het Congres zeer onvolledig zijn. Zonder twijfel hebben ook andere overwegingen gegolden voor het Presidium van het Centrale Comité van de Communistische Partij in de Sowjet-Unie, toen het, op de dag voor het XXe. congres, de affaire Stalin bestudeerde. Maar twee groepen van gebeurtenissen hebben eèn essentiële rol gespeeld. Te weten: Een breuk met de dode Stalin was noodzakelijk zowel om de vriendschap met Tito te bevestigen (en dat was vóór alles nodig ter verbetering van de situatie in de satellietlanden), als om de relaties met het militaire commando van het Sowjet leger te verbeteren.

Het is zeker niet minder duidelijk, dat het bloc Chroesjtsjow—Boelganin pogingen heeft gedaan om zich te verzetten, en er is geen twijfel dat op dit punt een nederlaag is geleden. De meest onverzoenlijke in dat bloc was — en is tot op heden toe — Boelganin, die noch óp het Congres, noch ná het Congres een anti-stalinistisch woord heeft gesproken, en geen sympathie heeft geuit voor de ontluisterings-campagne.

Het andere aspect van het vraagstuk heeft betrekking op Chroesjtsjow. Voor hem is, eveneens, de ontluistering van Stalin zeker niet aangenaam. En afgezien daarvan is de rol van Chroesjtsjow in de 'Yezhow' periode belangrijk genoeg geweest. Nu kent men hem een verklaring toe, volgens welke in dit tijdvak het gevaar juist week, toen het zich boven zijn hoofd samentrok. Dit is echter geheel en al absurd. In de 'Yezhow' jaren hebben de chekisten werkelijk links en rechts zonder onderscheid gearresteerd. Maar Chroesttsjow bevond zich reeds toen in een bijzondere positie: Hij was secretaris van het Comité voor het gewest Moskou, en speelde zelfs een grote rol in de organisatie en de leiding van de 'Yezhow' zuiveringen in dat gewest. Het is waar, dat men toen ook wel secretarissen van gewestelijke comités arresteerde, maar Chroesjtsjow was een zeldzame uitzondering: hij, Beria en Zhdanow zijn de drie secretarissen geweest, die niet alleen geen slachtoffer van de zuiveringen zijn geworden, maar zelfs hun carrière aan die zuiveringen hebben te danken. Chroesjtsjow werd tot secretaris van het Centrale Comité voor de Oekraïne benoemd in maart 1938, juist omdat, in het verloop van de twee voorgaande jaren, hij zich een medogenloze uitvoerder had be-

toond van en verknocht was aan de orders van Stalin bij de leiding van de 'Yezhow' zuiveringen te Moskou. Naar aanleiding van zijn activiteit, eerst in Moskou en daarop in de Oekraïne, zijn er documenten opgesteld, die niet meer opportuun kunnen zijn om publiek te maken.

Op allerlei wijzen, toont het gedrag van Chroesjtsjow vóór en óp het Congres aan, dat hij in deze kwestie niet die onverzoenlijke positie innam, als waarin Boelganin zich bevond.. Het is waar, dat de totale omschakeling van Chroesjtsjow zich eerst gemanifesteerd heeft na de rede van Mikoyan, die de sympathie van het Congres heeft vertolkt met de aanklacht tegen de activiteiten van Stalin. Maar desalniettemin blijft het feit, dat Chroesjtsjow in het kamp van de anti-stalinisten is verzeild en, bij de samenkomst-met-gesloten-deuren van het Congres, heeft hij de zwaarste akte van beschuldiging tegen Stalin gericht.

Juist deze gedragslijn van Chroesjtsjow heeft de diepste kloof in het bloc Chroesjtsjow-Boelganin veroorzaakt. De verzwaring van de kwestie over Stalin, die zich momenteel in de USSR voordoet, moet altijd leiden tot een verbreding en verdieping van deze kloof. Het is zelfs zo, dat het gefundeerd is om zich af te vragen of het bloc nog bestaat.

Vóór alles, is het bloc niet reeds schadelijk geworden voor Chroesjtsjow? De campagne, geleid door Zjoekow tegen de politieke lijn van Boelganin toont aan, dat Boelganin niet erg populair is in het Sowjetleger. Het zou zelfs juister zijn om te zeggen, dat hij gehaat wordt. 'De zuivering van de helden', door hem geleid, heeft nauwelijks 8 à 10 jaar geleden plaatsgevonden, en het is nog steeds vers in de herinnering van de generale staf. Het relaas van hen die terugkeren uit de concentratiekampen en uit ballingschap — het zijn er tegenwoordig talrijken — roept voortdurend het lot op van hen, die in de kampen zijn gebleven. Boelganin remt zonder ophouden de afkondiging van een algemene amnestie, en zijn impopulariteit kan slechts groeien, en kan voor het 'collectieve leiderschap' slechts een 'verpletterende' last zijn.

Tezelfdertijd is het uitgesloten dat zich binnen deze richting in het dispuut rondom Stalin geen groep vormt, die verlangend is om de zaak van de ontluistering van Stalin tot het eind toe voort te zetten, zeker zonder absoluut alles te zeggen, maar toch wel een goed deel van de duistere geheimen van het tijdvak van Stalin wil openbaren. Bij voortzetting van deze zaak, rekent men op resultaten die iedere terugkeer van deze misdaden zullen beletten. Inderdaad is de openbaring van de geheimen voor de Partij en voor het land, de beste garantie tegen de mogelijkheid van een terugkeer naar de voorgaande methode van leiderschap. De verklaringen die Mikoyan heeft afgelegd aan de persvertegenwoordigers van Pakistan bewijzen, dat de activiteit voor het Congres door Chroesjtsjow en Boelganin bij een gedeelte van de leden van de 'collectieve leiding', juist deze ongerustheid heeft gewekt. Welnu, verrijkt door de ervaring in het verleden, hebben zij een appel gedaan op de publiciteit om te onderzoeken welk het beste middel is om analoge pogingen te vermijden....

Bij dat alles, heeft de zaak ook een ander aspect. Hoewel het er slechts om gaat enige van de bloedige geheimen van de stalinistische tijd bekend te maken, zal dat niet alleen binnen de organisaties van de Partij verontwaardiging uitlokken, maar ook in brede lagen van de bevolking.

De geestesinstelling van de laatsten is altijd ongunstig geweest voor de dictatuur. Het politie-apparaat heeft hen in bedwang gehouden door verschrikkelijke terreurmaatregelen, maar de ergerlijke strijd binnen de partij eindigt door ook het politieapparaat te doen wankelen. De kritiek op Stalin, begonnen in het kader van de partijorganisatie (7 miljoen leden) plant zich ook voort in de Komsomols (18½ miljoen leden) en vandaar kan het slechts in de diepte en de breedte van de volksmassa gaan...

DE TOEKOMST VAN HET SOWJET-COMMUNISME

In The New Leader van 18 juni 1956 schrijft George F. Kennan, de vroegere Amerikaanse ambassadeur in de Sowjet-Unie, hierover onder meer het volgende:

De indruk bestaat, dat Stalin een man van de oorlog is geweest, die er op uit was een militaire aanval te ondernemen tegen de niet-communistische wereld, terwijl zijn opvolgers mannen van de vrede zijn. Daarom, beweert men, is het niet langer nodig onze politiek uitsluitend op oorlogsgevaar te oriënteren. Dit is een grote oversimplificatie. Stalin was niet, wat men noemt, een aardige man, en zijn bedoelingen ten opzichte van ons waren strikt oneervol. Maar de voorstelling van een stalinistisch Rusland, reikhalzend om het Westen aan te vallen, en dat slechts afgeschrikt wordt door ons bezit van atomische wapens, was grotendeels een schepping van onze eigen verbeelding, waartegen enigen van ons, die bekend waren met Russische zaken, tevergeefs getracht hebben onze stemmen te doen horen. In dit opzicht is de verandering die tot stand is gekomen meer een verandering in de Amerikaanse houding dan in enig extern feit.

De veranderingen, die in de Sowjet-Unie hebben plaatsgevonden, wekken inderdaad de indruk, en benadrukken de noodzaak voor zekere veranderingen in de Amerikaanse politiek, maar deze wijzigingen zijn die, waarvan de noodzaak voor ons jaren geleden reeds zichtbaar behoorde te zijn, en de uitvoering daarvan is beslist te laat.

Als iemand, die bij vele vroegere gelegenheden voor deze erkenning heeft gepleit — tamelijk tevergeefs en vaak met een sterk gevoel van een roepende in de woestijn te zijn — vind ik het moeilijk om vandaag het inzicht te delen, dat er onlangs in de Sowjet-Unie dingen zijn gebeurd, die de veronderstellingen, die ten grondslag liggen aan de Amerikaanse politiek, drastisch wijzigen.

Ik bedoel niet dat wat gebeurd is, te bagatelliseren. Niemand is meer verheugd en bemoedigd dan ik ben door deze recente verandering in Rusland. Zij hebben zonder twijfel er toe bijgedragen de spanningen in de wereld te verminderen. Zij vertegenwoordigen, dunkt mij, het begin van een ontdooiingsproces, dat vroeger of later al de militante bewegingen zal achterhalen, en dat een bron van hoop is voor velen van ons, die weigerden in de donkere ogenblikken, een wanhopig inzicht te hebben in het Sowjetprobleem. Deze veranderingen wijzen de weg naar een opheffing, in belangrijke mate, van het IJzeren Gordijn — naar het herstel van een meer normale en meer hoopvolle verhouding van het Russische volk tot hun omgeving, en tot ons in het bijzonder. Ik denk dat dit alles belangrijke, en zelfs in enige opzichten opwekkende mogelijkheden biedt.

Maar we moeten niet overdrijven. We zouden onverstandig doen door de werkelijke verschillen te ontkennen van historische ervaring en traditie en levensopvatting, die ons nog steeds gescheiden houden van het Russische volk en ons gescheiden zouden houden, zelfs onder het meest liberaaldenkbare Russische regime.

Kennan schrijft dan verder, dat hij de toekomst hoopvol inziet met betrekking tot de relaties met Rusland, ook al blijven de respectieve sociale systemen en politieke filosofieën theoretisch in conflict, mits Amerika afstand bewaart en aan Rusland toestaat het voorrecht van hun afzondering en hun verschillen.

Het spijt mij, dat ik niet hetzelfde kan zeggen met betrekking tot communistisch China. Hier moeten we een scherp onderscheid maken. Ik kan niet beweren de Chinese zaken met de kwalificatie of intensiviteit van een specialist te hebben gevolgd. Maar ik ben bekend met de ideologie waarmee de Chinese communisten hun gedrag motiveren, en met het voorbeeld — nl. dat van de Sowjet Unie — waardoor zij toegeven te worden geleid. Ik ben in staat geweest om op te merken, dat in het gedrag en de houding van de Chinees-communistische leiders niets is, wat rechtvaardiging zou kunnen geven aan enige directe hoop op betere relaties tussen ons en hen — niets, in feite, als de meest diepgaande arrogantie, onmenselijkheid en hardnekkige dwaling in begrip voor de westerse wereld.

Hoewel Kennan zich een voorstander toont van toelating van communistisch China tot de UNO, ziet hij geen voordeel in diplomatieke betrekkingen met China.

Laat ons liever afstand bewaren, met beslistheid onze eigen belangen verdedigen en met de meedogenloosheid, die de toestand vraagt, en aan de Chinees-communistische leiders geen moment toestaan te vergeten, dat, zover als betrekkingen tussen onze twee landen van belang zijn, verklaringen voor wat is geschied en verbeteringen door hen moeten worden gemaakt.

Over de te volgen Amerikaanse politiek met betrekking tot de satellietlanden, schrijft Kennan:

Maar als de Amerikaanse politiek uitsluitend er op gericht zou zijn om de verkeerde dingen van het verleden recht te zetten, meer dan op het ontdekken van de mogelijkheden van het heden, zou er een lange weg te gaan zijn. Veel in de wereldgeschiedenis is weinig meer dan een opsomming van onrechtvaardigheden en brutaliteiten door minderheden van wilskrachtige, machtdorstige mensen begaan tegen de meer dociele meerderheid van de mensheid, en de meeste van deze vergrijpen zullen nooit hersteld worden. Wat wij vandaag moeten erkennen, in het geval van de satellietlanden is, dat zowel kwaad als goed, hun eigen vaste belangen voortbrengen. Waar regimes van dat soort meer dan een tiental jaren aan de macht zijn, kan er geen sprake meer zijn van herstel van de status quo ante. Niemand in dit land heeft meer sympathie dan ik voor deze gematigde en democratisch gezinde mensen — velen van hen zijn goede vrienden van mij — die in ballingschap zijn gedreven door de ziekelijke intolerantie van deze communistische regimes. Maar er is een finaliteit — in alle omstandigheden, voor wat nu is geschied in Oost-Europa; en het is geen dienst aan deze volken om hen te bemoedigen door te doen geloven, dat zij zouden kunnen terugkeren en weer opnemen, wat zij 10 of 20 jaar geleden achterlieten. Of we het graag of niet willen, de geleidelijke evolutie van deze communistische regimes naar een positie met grotere onafhankelijkheid en meer openstaande voor de binnenlandse mening is het beste, wat we kunnen hopen voor de volgende ontwikkelingsfase in dat gebied. Het is door dit proces, dat de volken het best in staat zullen zijn om terug te keren naar iets dat lijkt op een normale en onafhankelijke deelname aan de wereldpolitiek. Maar deze omschakeling zal het gemakkelijkst en snelst verwerkelijkt kunnen worden, als zij niet komt als een militair of ideologisch resultaat — als de satellietlanden, met andere woorden, niet wordt gevraagd om op enigerlei wijze de Russische militaire belangen te tergen, of, ten gevolge van een of andere externe pressie, abrupt ideologieën aanhangen, die in strijd zijn met die, welke in hun gebied nu domineren. De Sowjetleiders hebben onlangs een grotere vrijheid getoond in hun houding ten opzichte van deze regimes, en dat maakt het des te meer belangrijk ons niet op te werpen als een barrière voor tendensen, die nu in ieders belang zijn.

Ik heb altijd het gevoel gehad, dat het bevrijden van Oost-Europa uit de abnormale slavernij, waarin het de laatste jaren is gehouden, het meest zal worden vergemakkelijkt, als de lijn, die de Amerikaanse en Russische militaire macht in Centraal Europa verdeelt, niet te sterk is geaccentueerd, en als er een uitbreiding, meer dan een inkrimping kan zijn van de neutrale zone tussen hen in.

Om deze reden, heb ik altijd de wijsheid betwijfeld, om West-Duitsland te bewapenen en in het Atlantisch pact te brengen. Het schijnt mij toe, dat de Amerikaanse politiek gericht moet zijn op de hereniging van Duitsland en het snelst mogelijke herstel van dat land als een neutrale factor, kan de scherpte van de militaire bipolariteit in Europa afstompen en eventueel helpen, de intensiteit van het conflict tussen Oost en West te verminderen.

Als onze Europese geallieerden er op staan, dat we moeten trachten het Europese probleem van vandaag op te lossen op basis van de voorwaarden, die 20 jaar geleden golden, dan ben ik verplicht te zeggen, dat ik geen oplossing voor dat probleem zie en geen reden, waarom de Verenigde Staten zouden doorgaan met hulp te geven in de ijdele hoop op een oplossing.

Ik geloof dat we, voor we kunnen hopen op een vooruitgang in de Europese situatie, de drie westelijke machten een meer echte interesse moeten tonen in de éénwording van Duitsland dan zij tot nu toe gedaan hebben, en meer realistische concessies moeten overwegen om het te bereiken.

BOEKBESPREKINGEN

Dr. W. H. Vermooten en Drs. W. de Vries - Godsdienst en maatschappij. Een inleiding in de godsdienstsociologie. Servire's Encyclopedie. 1950.

Een korte, betrouwbare inleiding in de godsdienstsociologie ontbrak in onze taal. Dit boekje vult deze leemte uitstekend op. Na een algemene inleiding over het ontstaan van de sociologie in de 19e eeuw, volgen twee hoofdstukken, respectievelijk handelende over de invloed van de godsdienst op de maatschappij en over de invloed van de maatschappij op de godsdienst, terwijl het laatste hoofdstuk in zeer beknopte, doch steeds begrijpelijke vorm enkele godsdienstsociologische grondbegrippen behandelt.

Ik heb het boekje in enkele scholingscursussen te Bentveld met vrucht kunnen gebruiken. Op grond van deze ervaringen meen ik het zeer aan te moeten bevelen aan allen die in onze partij te maken hebben met de verschijnselen kerk, secte, godsdienst, geloof en ongeloof, kerkelijkheid en onkerkelijkheid. Het zal hen voor pijnlijke oppervlakkigheden kunnen behoeden en tevens eigen inzicht op het verschijnsel 'doorbraak' verdiepen kunnen.

Meer dan een oriënterende bespreking van de belangrijkste literatuur op het gebied van godsdienst en maatschappij is het niet. De gegeven samenvattingen zijn voortreffelijk. Eigenlijk net te goed: ze stimuleren te weinig tot eigen studie van de genoemde bronnen. De opzet is handig: de godsdienst over de maatschappij en omgekeerd. In deze opzet openbaart zich tevens het tekort van dit boekje: de wederzijdse afhankelijkheid, de wederkerige beïnvloeding van de twee grootheden komt nauwelijks uit de grondverf.

Pijnlijk acht ik het ontbreken van enigerlei statistisch materiaal betreffende de onkerkelijkheid. Een tekort, te vreemder waar de schrijvers uitgebreid cijfermateriaal over de frequentie der zelfmoorden geven. Op dergelijke punten krijgt men het gevoel dat de schrijvers te weinig boven hun materiaal stonden, te snel aan het schrijven zijn gegaan.

Voorts betreur ik dat generlei aandacht is besteed aan het effect dat het functieverlies van de kerken en de verschraling van de godsdienst op het geheel van de cultuur kan hebben.

Afgezien echter van deze en dergelijke bezwaren is het een goede inleiding in dit met name voor socialisten zo belangrijke probleemgebied. Aanbevolen.

A. VAN BIEMEN

Dr. A. de Wilde - De Persoon. Over de grondslagen van het personalistisch denken. Assen 1950.

De redactie vraagt me deze studie, die te lang op haar bureau is blijven liggen, te bespreken. Ik doe dit graag, aangezien ik dit boek van groot belang voor de ontwikkeling van het socialistische denken acht. De term personalisme is in onze kringen enige tijd veelvuldig gebruikt. Wat men er precies onder verstond bleek moeilijk te omschrijven. Intussen is deze term wat op de achtergrond geraakt. In calvinistische en humanistische kring bleek men er op uiteenlopende gronden nogal bezwaren tegen te hebben. Slechts in katholieke kring, zowel binnen als buiten de Partij van de Arbeid, is de term nog hoog in aanzien. Begrijpelijk, want de beweging van het personalisme vond in de kring van jonge, radicale, Franse katholieken haar diepste wortels. Toch waren zij niet de enige groep die met personalisme een radicale vernieuwing van het europese cultuurpatroon én van het politieke denken en handelen najoegen. De studie van dr. De Wilde, een wijsgerige dissertatie aan de Stedelijke Universiteit van Amsterdam verdedigd, wijst met nadruk op figuren als Scheler in Duitsland en Kohnstamm te onzent. Martin Bubers invloed op het personalistische denken dunkt me onderschat, gelijk die van Nikolaj Berdjajew. Vooral waar de schrijver het 'ik-gij-schema'

bespreekt in het kader van de socialiteit van de persoon, mis ik de uiterst waardevolle werken van Buber.

Dat vermindert mijn bewondering voor dit werk echter niet in het minst.

Het is mijn stellige overtuiging, dat de mens als persoon de ruggegraat van het huidige socialisme behoort uit te maken. Het denken daarover is de laatste jaren in onze kring danig te kort gekomen. Wat zich bij voorbeeld wreekt in een tekort aan culturele visie. Professor Van der Leeuw wordt veel met dankbare erkentelijkheid geroemd, doch zijn uit het personalisme voortspruitende cultuurvisie is danig verschrompeld in onze kring.

De bestudering van dit boek kan hier nieuwe gloed brengen. Men hoeft het niet overal met de schrijver eens te zijn om toch te erkennen dat het ons eigen denken in hoge mate prikkelt. Uiteraard eist deze studie enige wijsgerige en ook theologische scholing. Is die aanwezig, dan zal men over tal van begrippen, menselijke waardigheid, eenheid en totaliteit van de mens, ik-gij-verhouding, vrijheid en verantwoordelijkheid, enz. bijzonder boeiende en soms zeer diep-gravende uiteenzettingen vinden.

Ik heb de idee dat dit boek in onze kringen niet of nauwelijks bekend is, laat staan gelezen wordt. Dat is jammer, want het kan de bezinning op de grondslagen van het huidige socialisme een grote dienst bewijzen.

Derhalve worde deze studie niet slechts hartelijk, doch vooral dringend aanbevolen.

A. VAN BIEMEN

Hans Jürgen Baden, De grenzen van de vermoeidheid, uit het Duits vertaald door Rob Limburg, met een voorwoord van prof. dr. E. L. Smelik. Uitg. W. ten Have 239 blz., prijs f 5,50.

De schr. geeft in dit boek eerst een analyse van het bekende verschijnsel, dat talloze mensen het in ons technische tijdvak zo overstelpend druk hebben, dat er geen tijd is om te denken, om zich rekenschap te geven van gebeurtenissen en achtergronden. Er zijn naar mijn mening wel scherper en grondiger analyses gegeven. En toch heeft dit boek me niet alleen geboeid, maar ook verruimd. De grondstelling ligt in een uitspraak over von Hofmannsthal, die ik nu toepas op de auteur van dit boek: wie over de wereld en de mens spreekt, spreekt indirect over God (blz. 167). De schr. spreekt er zo over, dat wij niet naar machteloos pessimisme noch naar luchtig optimisme ten opzichte van ons technisch tijdvak worden geleid, maar naar een gelovig realisme, dat de gegeven werkelijkheid met grote gevaren èn grote mogelijkheden dapper en in vertrouwen doet aanvaarden. Men kan stellig bezwaren aanvoeren, ook wanneer men, zoals ondergetekende, de grondgedachte aanvaardt, b.v. het bezwaar, factor is in de psychische verschijnselen van vermoeidheid en angst. Maar de schr. richt zich meer op zielzorg dan op politiek, en dan mag hij vragen, dat wij hem nemen naar zijn dat een analyse van de p o l i t i e k e werkelijkheid ontbreekt, terwijl toch deze een machtige bedoeling. Die is: ons te helpen onze vermoeidheid te overwinnen door geloof. W. B.

E. A. VERMEER

KABINETSFORMATIE

Er moet een kabinet komen.' Met deze woorden begint en eindigt een artikel in 'Nederlandse Gedachten,' het officiële weekblad van de Antirevolutionaire Partij van 1 september 1956.

Zeker, er moet een kabinet komen, maar de anti's zijn de laatsten, die zich daarover op een wat geprikkelde toon mogen uitlaten. De partij, die zich in het verleden onder leiding van dr. Colijn en later onder aanvoering van dr. Schouten een zekere naam had verworven als een partij, die wist wat zij wilde, vaart in de slepende kabinetscrisis allerminst 'rustig te midden van de woelige baren.'

Prof. Zijlstra werd aan het kiezersvolk voorgesteld als een jong en vastberaden politicus. Hij is voorzitter van de a.r. kamerclub geworden na een door hem zelf ruiterlijk erkende nederlaag. Zelf zal hij zonder twijfel vastberaden zijn gebleven; als exponent van zijn fractie is hij niet in staat deze karaktertrek te laten domineren. De anti's hebben de kans gehad om de kabinetscrisis tot een oplossing te brengen. Als zij op een vroeg ogenblik tot uitdrukking hadden gebracht, dat zij durfden kiezen voor een kabinet zonder de KVP, zou prof. Romme eieren voor zijn geld hebben gekozen. Zij kozen niet. Tijdens de pogingen van Lieftinck lieten zij zich op sleeptouw nemen door de heer Romme. Daarna steeg de verwarring in de protestants-christelijke partijen ten top. Men heeft in het kamp der protestantse partij ijverig geprobeerd de verantwoordelijkheid van zich af te schuiven. De uitslag van 13 juni jl. heeft daar blijkbaar nog niet tot de hoog nodige bezinning geleid. Het voortgaan van het doorbraakproces heeft zijn consequenties, die men niet kan oplossen door nieuwe mannen aan de top te zetten. Wie als het dagblad 'Trouw' meent, dat de doorbraak gestuit kan worden met de oude coalitie, oogst de dankbaarheid van prof. Duynstee in 'De Maasbode,' maar vergeet tot eigen schade (en schande), dat een politieke ontwikkeling, waarvan de verkiezingsuitslagen van 1952 en 1956 de uiterlijke verschijningsvormen zijn, in gang is, die ons politieke leven wezenlijk zal veranderen. Al noemt men een 'rechts coalitiekabinet' met een nieuw woord 'intermezzo-kabinet,' de stroom gaat voort.

Sommigen in de protestantse partijen zouden gaarne de oppositie kiezen. Dr. Schmall heeft op een moment zulk een oppositie bepleit. De protestants-christelijke partijen zouden, aldus dit c.-h. kamerlid, ermee gebaat zijn die weg te gaan. Het landsbelang, waarmee men als het tegen de socialisten gaat zo snel schermt, is hier blijkbaar niet meer in het geding.

De oorzaak van de politieke verwarring in de KVP is, dat men binnen één partij

'het onverzoenlijke probeert te verzoenen.' Niet program, maar geloofsovertuiging is daarbij richtsnoer. Dat demonstreert de KVP in haar ruk naar rechts heel duidelijk. Welter heeft in de Tweede Kamerfractie van deze partij een sterke stelling betrokken. Zijn politiek en die van zijn medestanders is er op gericht een kabinet zonder de PvdA tot stand te brengen. Wil de PvdA toch meedoen, dàn alleen als men er zeker van is, dat zij de gevangene van de andere partijen zal zijn. Daarvoor bedankt de PvdA. Het ingewikkelde spel met de bezitsvorming van de zijde van de KVP heeft geen andere bedoeling dan de socialisten murw te maken. Zouden zij daar toegeven, dan komt de zetelverdeling aan de orde. Hofstra is in 's heren Rommes ogen onaanvaardbaar. De fractievoorzitter van de KVP kan een beminnelijk mens zijn. Eenmaal ging hij zelfs zo ver een informateur een lijstje aan te bieden van drie andere leden van de PvdA, naar zíjn oordeel geschikt om op de stoel van minister van Financiën te zetelen! De informateur mocht, wat de heer Romme betreft, kiezen! De PvdA wenste dat spelletje niet te spelen.

De heer Romme had trouwens zelf de kans om figuren voor een door hem te vormen kabinet te kiezen. Daartoe bleek hij niet bij machte. De eerste keer probeerde hij een formatie op de basis van een program, dat uitging van een één-partijregering, niet van een coalitie-situatie. De politieke constellatie in ons land eist immers samenwerking van een aantal partijen. Daarvoor moet een program worden ontworpen, dat een aanvaardbaar compromis is. De heer Romme kon dat niet opbrengen, Drees kon dit wel. Daarmee is nog eens aangetoond, dat beide politici een volstrekt eigen plaats in ons volksleven innemen.

De heer Romme kreeg de tweede keer zijn kans. Na de mislukte pogingen van Lieftinck werd aan de KVP-fractieleider gevraagd de opdracht te aanvaarden tot vorming van een kabinet, dat geacht kon worden het vertrouwen van het parlement te genieten. Prof. Romme weigerde. Hij weigerde daarna de opdracht een kabinet te formeren, dat het vertrouwen van het parlement zou kunnen verwerven. Voor de historie ligt hiermee dus duidelijk vast, dat de KVP tot het maken van brokken in staat is, niet tot het oplossen van problemen. Deze wetenschap zal een aantal mannen uit de protestants-christelijke partijen gesterkt hebben in hun opvatting, dat een coalitiekabinet, stijl vóór de Tweede Wereldoorlog, levensgevaarlijk is.

Nu de informateur, prof. De Gaay Fortman, ijverig aan het werk is met het samenstellen van 'een kabinet' kan deze wetenschap de aarzelenden in de ARP en CHU wellicht van dienst zijn.

Wil de PvdA een kabinet zonder de KVP? Daarop heeft zij, getuige de pogingen van Drees en Lieftinck, niet aangestuurd. De PvdA wil echter op het beslissende moment een keus doen. De protestantse partijen proberen de keus te ontgaan. Met hangen en wurgen kan dat misschien vandaag nog. In 1960 kan dat niet meer.

Wil de PvdA in de oppositie? Dat hangt van de omstandigheden af. Zij zoekt de oppositie niet, maar is bepaald niet van plan in een eerloos compromis de oppositie te omzeilen.

De PvdA won in een periode van acht jaar zeven zetels. Deze winst werd behaald in twee regeringsperioden, waarin het regeringsbeleid werd onderbroken door de crises van 1951 en 1955. Zij stond in deze jaren vele malen kritisch tegenover het regeringsbeleid. Het pleit voor het kiezerskorps, dat het tussen 1948 en 1956 de grote

onderstroom in ons politieke leven bleef onderkennen. De PvdA wist de kiezers duidelijk te maken, dat de mate van weerslag van eigen opvattingen in een program van een coalitiekabinet werd bepaald door de uitslag van verkiezingen. Het is haar eenvoudige plicht dat ook in 1956 te realiseren. Daarom staat zij constructief tegenover het pogen van prof. De Gaay Fortman. Zij kent de informateur als een vooruitstrevend man. Zij vergeet daarbij niet, dat de heer De Gaay Fortman koos voor de Antirevolutionaire Partij, dat wil zeggen voor een partij, waarin hij naast prof. Zijlstra maar ook naast dr. Bruins Slot, prof. Gerbrandy en de heer Ruppert zit. Zijn vooruitstrevendheid wordt dus binnen zijn eigen partij beperkt door het conservatisme van zijn partijgenoten. Dat heeft onvermijdelijk zijn weerslag op zijn formatiepoging, ook al weet hij zich als informateur dienaar van de Kroon.

Toen bovenstaande beschouwingen werden afgesloten, was prof. De Gaay Fortman nog druk doende een kabinet te 'informeren'.

De heer De Gaay Fortman was in zijn program zover tegemoetgekomen aan de verlangens van de KVP, dat de PvdA neen moest zeggen, wilde zij de verkiezingsuitslag van 13 juni geen geweld aan doen en de tijdens vorige formatiepogingen gevolgde koers volkomen verlaten. Drees en Mansholt zouden in zulk een kabinet niet terugkeren en vervangen worden door twee niet-parlementaire figuren. Daarmee zou dan het extra-parlementaire karakter van het te vormen kabinet worden geaccentueerd.

Dat gold blijkbaar niet voor de figuren, aan te zoeken uit de andere partijen. 'De ploeg van de KVP' zou vrijwel uitsluitend uit personen uit de sfeer van het parlement zijn samengesteld en de fractievoorzitter van de ARP zou zijn plaats in het aldus samengestelde kabinet krijgen.

Te elfder ure bleek de CHU niet bereid aan zulk een kabinet medewerking te verlenen. Vergissen we ons niet, dan heeft een groot aantal brieven en andere reacties uit de kring van de CHU de aarzelende en in zich zelf verdeelde fractie tot dit standpunt gedwongen. Het predicaat 'protestantse werkgemeenschap in de KVP' leek de CHU ten slotte niet aantrekkelijk.

De heer De Gaay Fortman moest zijn pogingen staken. Het is te betreuren, dat hij door zijn streven een kabinet van de oude coalitie samen te stellen zo ver is gegaan, dat het de democratische verhoudingen in ons land heeft geschaad. De heer De Gaay Fortman moet herstel van de oude coalitie een gruwel zijn. De conservatieve stroming binnen zijn eigen partij dreef hem deze weg op. Wij herhalen, dat dit niet anders kon. De keuze voor de confessionele partij heeft, zodra men praktisch politiek werkzaam wil zijn, duidelijke consequenties.

Na enige dagen stilte kwam Burger aan bod. De KVP-pers wilde Burger dwingen tot een poging een kabinet te vormen uit de PvdA, CHU en VVD. Burger is daarop niet ingegaan. Het vermogen van Burger om in moeilijke situaties een oplossing te vinden, kwam tot volle ontplooiing. In de formulering over het punt bezitsvorming bewees hij, evenals in 1955, hoezeer hij in staat is de vastgelopen discussie weer op gang te brengen. De KVP ging met de formulering over de bezitsvorming akkoord. Zij bevat minder dan enige andere formulering gedurende andere formatiepogingen ter tafel gebracht.

Op het ogenblik dat deze beschouwingen worden afgesloten, is de strijd om de zetels in volle gang. De KVP poogt de kans op een mislukking van Burgers poging af te wentelen op de ARP. Voor het oog immers is haar akkoord met de verdeling van de zetels, mits de ARP ook akkoord gaat, een staal van solidariteit. In werkelijkheid wil men eigen ontevredenheid niet langer als oorzaak van een eventuele mislukking demonstreren en moet de ARP de kastanjes uit het vuur halen. Ook hier heeft het vernuft van Burger een goede kans.

Als hij slaagt, heeft ons land een nieuw kabinet. Het zal weer, zoals het vorige, vooruitstrevender zijn dan de meerderheid van de kamer, dat wil zeggen, dat het in de komende jaren voor moeilijke situaties komt te staan. De PvdA heeft daarbij een duidelijke lijn, nl. steun waar het gaat om een vooruitstrevend beleid. De 'rechtse' partijen zullen het niet gemakkelijk krijgen. De conservatieve elementen in deze partijen immers zullen de kleinste kans op herstel van de oude coalitie willen aangrijpen om dit kabinet in moeilijkheden te brengen, de vooruitstrevende figuren in deze partijen zullen dit telkenmale ondervinden. Zij zullen worden teruggedrongen, tenzij zij de moed hebben een duidelijke keuze te doen. Zij hebben daartoe tot 1960 de tijd, dan zullen de kiezers het opnieuw doen.

Amsterdam, 27 september 1956.

H. DIJKSTRA

SOCIALISTISCH PERSPECTIEF IN DE LANDBOUWPOLITIEK

> 'Tijdens het bewind van Roosevelt en mijzelf was bewezen dat de manier om een gezonde economie op te bouwen, waarin de meeste mensen een hoge levensstandaard genieten, hierin bestond de nationale rijkdommen uit handen van de belangengroepen te houden en in het bezit van het volk zelf te brengen.' Harry S. Truman. Memoires II.

De hierna volgende beschouwingen zijn gewijd aan de huidige economische moeilijkheden in de landbouw en de politieke gevolgen welke op den duur uit deze moeilijkheden zullen voortvloeien. Daarbij wordt uitgegaan van enkele feiten en verschijnselen, welke naar mijn mening voldoende representatief zijn voor het hele complex van feiten en verschijnselen welke men rekent tot de landbouweconomie en -politiek. Ik moet de lezer waarschuwen dat men niet moet denken met enkele grote lijnen de hoofdzaak te kunnen aangeven. Ik zeg dit op gevaar af te worden aangezien voor iemand die deze grote lijn niet weet te ontdekken. Te vaak heb ik ervaren, dat men door het trekken van enkele grote lijnen beslissende 'kleinigheden' over het hoofd ziet, waardoor de gevonden oplossing in het algemeen misschien wel opgaat, maar voor de bijzondere situatie waarin de landbouw verkeert net niet past. Wellicht zijn er lezers die nu reeds een zeker gevoel van onbehagen niet kunnen onderdrukken, in de mening verkerende, dat ik hier op zwakke gronden een uitzonderingspositie voor de landbouw aan het bepleiten ben. Dit is niet het geval. Het enige wat ik vraag is begrip voor de situatie waarin de landbouw als bedrijfstak in ons nationale bestel verkeert. Hieronder hoop ik voldoende duidelijk te kunnen maken, dat niet alleen de landbouw, maar onze gehele economie bij deze bijzondere positie is betrokken. Inderdaad meen ik, dat het onjuist zou zijn de vraagstukken van de landbouw te bezien vanuit de specifieke belangensfeer van de landbouwende bevolkingsgroep. Het citaat dat ik hierboven met instemming aanhaal, zij hier voldoende borg voor.

Landbouw-politiek heeft twee doeleinden.

Sinds de bevrijding heeft de landbouwpolitiek in ons land twee doeleinden gehad. Het verzekeren van een redelijk bestaan aan de landbouwende bevolking en het bereiken van een zo groot mogelijke bijdrage van de landbouw aan onze nationale economie. Beide doelen zijn even belangrijk.

Tot op grote hoogte kan men zeggen, dat ook voor andere bedrijfstakken altijd iets dergelijks heeft gegolden. Zelfs leert de theoretische economie ons, dat onder ideale omstandigheden (volkomen beweeglijkheid en deelbaarheid van de produktie-factoren en volkomen overzichtelijkheid van de markten) de produktie-factoren redelijk worden beloond en een zo groot mogelijke bijdrage leveren in het produktie-proces. De oud-liberale politiek was hier op gebaseerd.

Wij weten, dat in de praktijk hier niets van terecht komt en dat vooral de arbeid bij deze 'vrijheid' aan het kortste eind trekt. Maar voor de ondernemers kan men inderdaad zeggen, dat zonder teveel ingrijpen van overheidswege een zekere (redelijke of meer dan redelijke) beloning wordt bereikt en dat de bijdrage aan de nationale economie tot op zekere hoogte maximaal kan worden genoemd.

In de landbouw moet de beloning van de ondernemer zonder ingrijpen van overheidswege echter eerder minimaal dan maximaal worden genoemd, en zonder dit ingrijpen is de bijdrage van de landbouw aan de nationale economie zeker niet maximaal. De belangstellende lezer heeft zich ongetwijfeld wel eens afgevraagd, hoe het toch komt, dat de landbouw niet deelt in de huidige welvaart en waarom er toch zulke grote moeilijkheden zijn gerezen rond het vaststellen van juist de melk-prijs. Een antwoord op deze vragen vergt een iets dieper ingaan op het punt dat de landbouw het niet kan stellen zonder overheidsingrijpen en dat hierom ook de nationale economie het er niet zonder kan doen.

Landbouw is klein-bedrijf. Boer is arbeider-ondernemer.

Hiervoor is gezegd, dat het wel zeker is, dat in een vrije economie de beloning van de arbeid op een minimaal peil zal blijven. Dit geldt als algemene stelregel. Voor de landbouw geldt, dat ook de ondernemer zonder overheidsingrijpen niet tot een redelijke beloning zal komen. Beiden, ondernemer en arbeider, zijn dus gebaat bij een zekere leiding van de economie. Lopen beider belangen parallel, op de meeste bedrijven is het bovendien zo, dat ondernemer en arbeider zijn verenigd in één en dezelfde persoon. Dit blijkt uit de volgende cijfers.

	Aantal grondgebruikers met hoofd-beroep akkerbouw of veehouder	
1 – 3 ha	30.000	één-mans bedrijven
3 – 5 ha	30.000	
5 – 10 ha	61.000	
10 – 20 ha	47.000	één tot twee-mans bedrijven
20 – 50 ha	24.000	twee en meer-mans bedrijven
50 ha en meer	2.000	
Totaal	194.000	

In totaal wordt de landbouw dus uitgeoefend op 194.000 bedrijven; op 121.000 bedrijven daarvan is de boer niet alleen ondernemer, maar tevens zijn eigen en enige arbeider. Op 47.000 bedrijven is er naast de boer nog een arbeider. In zeer vele gevallen is dit een arbeider behorend tot het gezin van de boer. Vaak ook is het een arbeider, die niet tot het gezin van de boer behoort. Op deze bedrijven werkt de

boer als arbeider in hetzelfde tempo als de andere arbeider of deze nu al of niet tot het gezin behoort. Van de 26.000 bedrijven boven de 20 ha waar twee of meer arbeidskrachten werken, is de boer in de meeste gevallen ook arbeider. Alleen op bedrijven waar meer dan drie arbeidskrachten werk vinden, is de boer in meer of mindere mate alleen ondernemer. Dit zijn hoofdzakelijk de grotere akkerbouwbedrijven en het zullen er naar schatting ongeveer 16.000 zijn. Alleen op een kleine minderheid van de bedrijven is de ondernemer dus niet tegelijk arbeider. Op de grote meerderheid van de bedrijven is de ondernemer en de arbeider in dezelfde persoon verenigd en zijn de belangen van ondernemer en arbeider in de meest letterlijke zin van het woord dezelfde. Hiervoor is er reeds op gewezen, dat dit ook in ander opzicht het geval is. C. Egas heeft eens geschreven, dat de (kleine) boer eigenlijk wel lid zou kunnen zijn van een landarbeidersbond. Er zou een aparte beschouwing over moeten worden geschreven waarom dit niet het geval is.

Op grond nu van het feit, dat in de andere bedrijfstakken overheidsingrijpen ten behoeve van de arbeiders reeds lang gemeengoed is geworden, zou kunnen worden verklaard, waarom ook in de landbouw dit ingrijpen noodzakelijk is. Het zou immers zonder meer reeds kunnen volgen uit de gelijkgerichtheid van de belangen van de ondernemer en de arbeider in de landbouw. Maar er is meer.

Te veel en te kleine bedrijven voor zelfstandige machtsvorming.

Hiervoor is zeer duidelijk aangetoond, dat de landbouw wordt uitgeoefend op zeer kleine en kleine bedrijven. In de landbouw spreken wij nog over grote bedrijven, maar in vergelijking met de industrie zijn er feitelijk geen grote bedrijven in de landbouw. Dit is niet alleen in Nederland het geval; men treft dit overal ter wereld aan. Het mag dan waar zijn, dat sommige landbouwbedrijven een respectabele oppervlakte land in exploitatie hebben, naar de personeelsbezetting gemeten zijn bijna alle landbouwbedrijven ter wereld tot de categorie der kleine bedrijven te rekenen. De landbouw is ongeschikt om in de vorm van het werkelijke grootbedrijf te worden beoefend. Het zou mij te ver voeren dit hier uitvoerig te bewijzen. Laat mij slechts de praktijk als illustratie en bewijs naar voren brengen. In Rusland heeft men het geprobeerd met het grote bedrijf, maar het succes schijnt niet groot te zijn. Dit wil niet zeggen, dat het kleinste bedrijf nu ook het voordeligste zou werken. Integendeel, maar ik wil er in dit verband alleen op wijzen, dat het feit, dat de landbouw is georganiseerd in kleine bedrijven tot gevolg heeft, dat de landbouw, in veel mindere mate dan de industrie, in staat is diverse maatregelen te nemen ter verhoging van de produktiviteit. Het onderzoek naar nieuwe methoden moet van staatswege geschieden en anders gebeurt er niets. Dit staatsingrijpen wordt dan ook door een ieder als vanzelfsprekend beschouwd. Hetzelfde geldt voor zeer vele andere activiteiten. Wel is het in de landbouw mogelijk gebleken door samenwerking (coöperatie) heel wat te bereiken, maar zonder staatsingrijpen en -leiding kan de landbouw toch niet dàt bereiken wat in de industrie vaak wel mogelijk is.

Landbouwproduktie zeer moeilijk aan te passen.

Een derde hoofdoorzaak, waarom het gewenst is de landbouw niet aan zijn lot over te laten, is gelegen in het feit, dat de landbouw meer dan welke bedrijfstak, werkt

met vaste kosten. Hierdoor is de produktie in de landbouw buitengewoon stabiel en moeilijk aan te passen aan de veranderlijke situatie van vraag en aanbod. Dit blijkt in tijden van schaarste zowel als in tijden van overvloed. In tijden van schaarste wordt de vraag naar voedingsmiddelen zo groot, dat de prijzen enorm stijgen. De mensheid kan nu eenmaal niet zonder voeding en de vraag wordt door de hoge prijzen slechts matig ingekrompen. Het aanbod van landbouw-produkten wordt door de hoge prijzen ook slechts langzaam groter. Ieder vindt het in deze situatie een natuurlijke zaak dat de overheid ingrijpt ten behoeve van de minst draagkrachtigen uit de bevolking.

In tijden van overvloed, zoals wij die op het ogenblik in zekere zin beleven, wordt het aanbod van voedingsmiddelen, althans in de Westerse wereld, groter dan de vraag. De prijzen dalen. Het aanbod reageert ook nu zeer traag en het verschijnsel is niet onbekend, dat bij lagere prijzen de produktie nog toenam, omdat elk bedrijf streeft naar een zo groot mogelijke dekking van zijn vaste kosten, ook al produceert elk bedrijf tegen verlies, als men alle kosten werkelijk zou rekenen. De vraag neemt ook slechts langzaam toe bij lagere prijzen omdat een mens nu eenmaal een zekere, maar beperkte behoefte heeft aan voedsel.

Vraag en aanbod zijn beide inelastisch en er zal onherroepelijk een catastrofe ontstaan indien het evenwicht wordt verbroken, naar welke kant dit ook zij. Ook dit wettigt overheidsingrijpen ten behoeve van de consument in tijden van schaarste en ten behoeve van de producent in tijden van overvloed.

Ik meen met het bovenstaande voldoende duidelijk te hebben gemaakt, dat het niet in de eerste plaats een landbouw-belang is, dat de overheid actief leiding geeft aan de economische ontwikkeling van de landbouw, maar dat dit vooral ook een nationaal belang is.

Overheidsingrijpen gericht op produktie-omstandigheden en inkomensgarantie

Bij het overheidsingrijpen is het nuttig onderscheid te maken naar de maatregelen welke de produktie-omstandigheden van de bedrijven beïnvloeden en naar die, welke gericht zijn op de prijzen. Al moet direct worden opgemerkt, dat het hele complex van maatregelen zich niet zo-maar laat indelen in twee vakken. Met het noemen van enkele voorbeelden moet ik volstaan.

Het complex van maatregelen dat gericht is op de produktie-omstandigheden verkeert nog in een beginstadium van ontwikkeling. Tenminste ik hoop dit. Ik hoop nl. dat men verder zal gaan op de weg welke men tot nu toe is gegaan. Van de 194.000 in ons land zijn er nog 121.000, dus meer dan de helft beneden de 10 ha. Nu ligt op bedrijven beneden de 10 ha de arbeidsproduktiviteit reeds spoedig laag, omdat op deze bedrijven vaak meer dan één man moeten werken, terwijl er eigenlijk geen werk is voor twee arbeidskrachten. Het zou dus zeer gewenst zijn indien men deze bedrijven zou kunnen vergroten. Nu zou men kunnen zeggen, laat de boer maar zorgen, dat er niet meer dan één arbeidskracht op dergelijke bedrijven werkzaam is. Dit is in de praktijk echter niet altijd uitvoerbaar. De boer heeft vaak een zoon op het bedrijf als opvolger, waardoor er in feite een overschot aan arbeidskrachten ontstaat. Hierna zal blijken, dat de overheid bij haar prijsbeleid met dit overschot geen rekening houdt, maar het zal niettemin duidelijk zijn, dat het gewenst is de

bedrijven zodanig te vergroten, dat de arbeidsproduktiviteit voldoende wordt. Nog veel erger is de situatie op die bedrijven, waar nog niet voldoende werkgelegenheid is voor één man. Het inkomen is op deze bedrijven in de regel beneden het inkomen van de landarbeider.

Uit deze korte opmerkingen zal duidelijk zijn, dat het kleine boerenvraagstuk een sociaal probleem is van de eerste orde. Het kan opgelost worden, maar er is nog slechts een schuchter begin gemaakt. Het is nl. mogelijk de in te polderen gronden voor deze sanering te gebruiken, maar hiertegen bestaan in ons land nogal wat weerstanden. Het zou mij te ver voeren hierop nader in te gaan.

Een andere kwaal welke onze landbouw aanvreet en welke tot uiting komt in de produktie-omstandigheden is het verspreid liggen van de landerijen. Een grootscheeps ruilverkavelingsprogramma is thans in uitvoering, doch er kunnen slechts betrekkelijk langzaam vorderingen mee gemaakt worden. Het heeft trouwens weinig zin te streven naar een goede ligging van de landerijen indien niet tegelijk ook de bedrijven worden vergroot.

Beide kwalen, te kleine bedrijven en verspreide ligging van de landerijen, vinden hun oorsprong in ons erfrecht. Dit erfrecht is in ons land vooral afgestemd op de handel, in zoverre, dat men er niets in vindt dat rekening houdt met de typische agrarische omstandigheden. Ons erfrecht is vooral daarom een handelserfrecht, omdat het in sterke mate rekening houdt met de beweeglijkheid van de handel. Elke erfgenaam kan met het hem toekomend deel uit de boedel vertrekken waarheen hij wil. Dit bevordert splitsing en verkleining van de landbouwbedrijven bijna tot in het oneindige. Het is zelfs zo, dat het erfrecht bevordert dat de landerijen na een ruilverkaveling weer uiteen gaan (in verschillende handen komen). Herziening van het erfrecht zou voor de landbouw in vele opzichten heilzaam kunnen werken.

Naast de maatregelen, welke liggen in de sfeer van de produktie-omstandigheden, staan dus de prijspolitieke maatregelen. In het algemeen bestaan deze hierin, dat er minimum-prijzen worden vastgesteld, waar beneden de prijzen van de verschillende landbouwprodukten niet kunnen dalen dank zij het ingrijpen van de overheid. In dit verband wordt er veel gesproken over een gegarandeerd inkomen van de boer. In welke beperkte mate dit het geval is hoop ik hieronder te kunnen uiteenzetten.

In de eerste plaats zij dan opgemerkt, dat er lang niet voor alle landbouwprodukten prijsgaranties bestaan. Dit is voor de verschillende bedrijfstypen zeer ongelijk.

De weidebedrijven, waar alleen melk en vlees wordt voortgebracht, kennen een garantiesysteem, dat alle produkten omvat. In feite is er alleen voor de melk een garantieprijs, maar de kostprijsberekeningstechniek heeft tot gevolg, dat ook het vlees in de garantie is betrokken.

De akkerbouwbedrijven, welke een veelvoud aan produkten voortbrengen, kennen slechts voor enkele produkten garanties.

De gemengde bedrijven op zandgrond hebben voor de meeste produkten garantieprijzen, er worden althans prijspolitieke maatregelen getroffen voor de meeste produkten van deze bedrijven. De eieren vormen hierop een belangrijke uitzondering.

Het is niet mogelijk in het bestek van dit artikel uiteen te zetten, waarom het niet nodig is voor alle produkten prijsmaatregelen te nemen. De positie van de produkten op de internationale markten is hiervoor in hoofdzaak beslissend.

Voor de niet-landbouwkundige lezer is het echter wel belangrijk te weten, dat niet alle landbouwprodukten onder de prijsmaatregelen vallen.

Ook in ander opzicht kan de boer niet zeggen, dat de landbouwpolitiek hem een min of meer gegarandeerd inkomen bezorgt. De prijsmaatregelen zijn gebaseerd op onderzoekingen van het Landbouw Economisch Instituut. Dit instituut gaat bij haar onderzoekingen alleen uit van bedrijven welke redelijk goed zijn georganiseerd, en welke b.v. een zodanige omvang hebben, dat de arbeidskrachten er een behoorlijke arbeidsproduktiviteit bereiken. Behoorlijk dan in vergelijking met het gemiddelde in de Nederlandse landbouw. De te onderzoeken bedrijven zijn niet kleiner dan ongeveer 10 ha. Dit betekent in feite, dat de meerderheid van de Nederlandse landbouwbedrijven het moet doen met garanties welke eigenlijk gelden voor bedrijven, die onder gunstiger omstandigheden werken. Het is nl. gebleken, dat de bedrijfsgrootte een belangrijke invloed heeft op de kostprijs. Reden voor de hierboven bepleite sanering, reden ook voor de bedrijven beneden de 10 ha om te weten, dat de garanties voor hen eigenlijk niet voldoende zijn.

Een andere beperking van de inkomensgarantie is gelegen in het bedrijfsrisico. Dit kan in de landbouw meer vormen aannemen dan in de industrie. In de eerste plaats blijft er altijd nog een zeker prijsrisico. De garanties gelden uiteraard voor gemiddelde prijzen. In de landbouw kent men vrij belangrijke afwijkingen in de prijzen welke een bepaald bedrijf weet te maken tegenover de gemiddelde prijs. De gemiddelde prijs (afgezien van kwaliteitsverschillen) wordt lang niet door elk bedrijf gehaald, en daarmede heeft ook niet elk bedrijf in dit opzicht een volledige garantie. Andere risico's welke de boer in hoofdzaak zelf moet dragen, en waartegen hij zich ook maar in geringe mate kan verzekeren, zijn b.v. ziekte- en weerrisico's bij vee en gewassen.

Zijn in het voorgaande een aantal factoren genoemd, die een rechtvaardiging geven voor het overheidsingrijpen in de landbouw, tevens is wel duidelijk gebleken, dat dit niet inhoudt, dat de boer een soort ambtenaar zou zijn of kunnen zijn. Van gezaghebbende zijde is onlangs opgemerkt, dat de boeren de indruk wekken dit te willen zijn indien zij staan op een zekere effectuering van de prijsgaranties. De bedoeling van mijn betoog is geen andere dan aan te tonen, dat dit bij het huidige systeem van prijsgaranties totaal onmogelijk is.

Oorzaak huidige economische moeilijkheden

Zeer kort gezegd vloeien de huidige moeilijkheden in de landbouweconomie hieruit voort, dat wij in een periode zijn aangeland waarin de koopkrachtige vraag naar landbouwprodukten min of meer verzadigd raakt. Ik spreek hier uitdrukkelijk alleen over de koopkrachtige vraag. Het betekent, dat de welvaart dusdanig is toegenomen, dat die bevolkingsgroepen welke delen in deze welvaart hun inkomen niet verder besteden aan landbouwprodukten, maar een besteding zoeken in andere richting. Eenvoudig dus, omdat hun behoefte bevredigd is. Toenemende welvaart komt tot uiting in relatief lage prijzen ten opzichte van de lonen. Dit is prettig voor diegenen die hun inkomen moeten besteden aan de produkten, waarvan een overvloed bestaat (dit is dan de welvaart), maar minder prettig voor diegenen, die deze produkten voortbrengen. In dit geval de boeren. Hieruit volgt, dat men zich niet behoeft te

verbazen over het feit, dat in deze tijden van toenemende welvaart de landbouw niet aanzit aan de welvaartsdis.

Wij mogen dankbaar zijn voor de huidige welvaart, en deze zal nog meer moeten worden bevorderd, want welvaart is een betrekkelijk begrip. Het is echter ook een eis van sociale rechtvaardigheid om de producenten van die produkten waaraan vooral welvaart (overvloed) is, en die, nu zij eenmaal gezorgd hebben voor deze welvaart, niet gemakkelijk hun produktie kunnen leiden in een andere richting, bij hun moeilijkheden te helpen. In deze situatie verkeert thans de landbouw.

Eis van socialistisch beleid

Nog een enkele opmerking over de koopkrachtige vraag. Ik merkte reeds op, dat welvaart een betrekkelijk begrip is. Hoe betrekkelijk dit is zien wij pas duidelijk, indien wij niet alleen kijken naar de koopkrachtige vraag, maar de totale behoefte aan voedingsmiddelen proberen te schatten. Wij komen dan spoedig tot de ontdekking, dat deze behoefte nog lang niet bevredigd is. In grote delen van de wereld heerst grote armoede en in vergelijking met deze behoefte aan landbouwprodukten zou er op het ogenblik geen overvloed zijn, maar een groot tekort. Laten wij goed weten, dat wij hier in het westen alleen welvaart (overvloed) hebben, omdat er elders armoede is. Daarom is het onjuist om onze landbouwproduktie in te krimpen, zoals onlangs door professor Thurlings in Wageningen is bepleit, maar moeten wij eerder wegen vinden om ons teveel aan deze bevolkingen ten goede te doen komen. Koningin Juliana heeft hier enige tijd geleden zeer terecht op gewezen. Uit dit plichtsgevoel vloeit ook de internationale activiteit van minister Mansholt voort. Zouden wij socialisten dit niet erkennen, wij zouden schromelijk tekort schieten in de toepassing van onze beginselen.

Aan de hand van een voorbeeld (de melkproduktie) is aantoonbaar, dat niet-toepassing van dit beginsel trouwens zich zelf zal straffen.

De melk is één van onze belangrijkste landbouwprodukten. Melk wordt voortgebracht op de weidebedrijven en op de gemengde bedrijven op zandgrond. Naar ruwe schatting wordt ongeveer 60 % van de landbouwgrond in Nederland gebruikt voor melkproduktie. Er is reeds op gewezen, dat lang niet voor alle landbouwprodukten garanties gelden. Daar de melk alleen reeds betrekking heeft op het grootste deel van de landbouwgrond, en het merendeel der bedrijven bij de melkproduktie zijn betrokken, blijkt hieruit wel waarom landbouwpolitiek in Nederland in zulk een grote mate melkpolitiek is.

Niet ingrijpen is kapitalistische kortzichtigheid

In grafiek I is een beeld gegeven van de ontwikkeling van de melkprijs in verhouding tot de ontwikkeling van het algemeen kostenniveau en de ontwikkeling van de vleesprijs. Dit laatste, omdat bedrijven welke nu melk en vlees produceren zich ook kunnen ontwikkelen in de richting van meer vleesproduktie. Dit laatste kost zeer weinig arbeid. Het brengt de boer ook niet zo heel veel in het laadje, maar de vleesproduktie kan in deze bedrijven toch van belang worden.

In grafiek I ziet men, dat de melkprijs de laatste jaren duidelijk achterblijft bij de

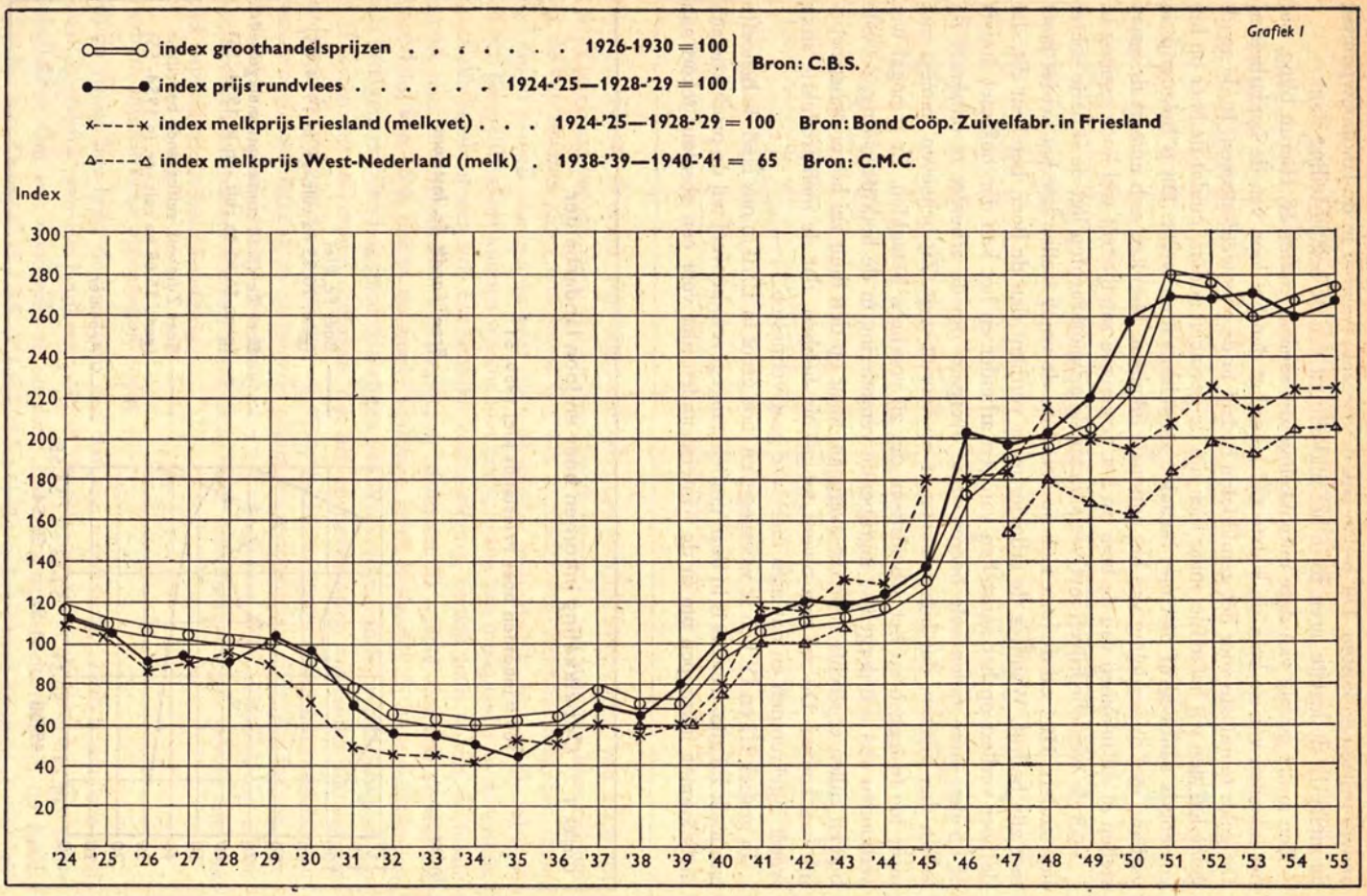
Grafiek I
index groothandelsprijzen . . . . . 1926-1930 = 100
index prijs rundvlees . . . . . 1924-'25—1928-'29 = 100
Bron: C.B.S.
index melkprijs Friesland (melkvet) . . . 1924-'25—1928-'29 = 100 Bron: Bond Coöp. Zuivelfabr. in Friesland
index melkprijs West-Nederland (melk) . 1938-'39—1940-'41 = 65 Bron: C.M.C.
Index
300
280
260
240
220
200
180
160
140
120
100
80
60
40
20
'24 '25 '26 '27 '28 '29 '30 '31 '32 '33 '34 '35 '36 '37 '38 '39 '40 '41 '42 '43 '44 '45 '46 '47 '48 '49 '50 '51 '52 '53 '54 '55

andere prijzen en kosten. Dit is dan ook de oorzaak, waarom in de landbouwpolitiek de melkprijs de laatste jaren zo in het middelpunt van de belangstelling staat.

Een ander gevolg van deze ontwikkeling ziet men in grafiek II. Hieruit blijkt, dat het inkomen van de boer de laatste tijd lager ligt dan het loon van de landarbeider. Dit geldt tenminste voor het gemiddelde bedrijf in de veenweidestreken. In de zandgebieden zien wij hetzelfde, maar hier zijn de gevolgen anders, omdat de boer op het gemengde zandbedrijf niet met betaalde arbeidskrachten werkt. Dit is belangrijk in verband met de verdeling van het nationale inkomen. Men kan zich immers de vraag stellen of dit inkomen van de boer op het gemengde zandbedrijf wel hoog genoeg is.

Voor de weidebedrijven met veelal betaalde arbeidskrachten ligt de situatie echter heel anders. Hier zal de boer zich op den duur de vraag stellen hoe het verder moet met zijn bedrijf. Wanneer de arbeider meer verdient dan de boer, betekent dit, dat de boer verliest op het aanstellen van een arbeider en het kan dan ook niet anders of op den duur zullen vele boeren ertoe overgaan om de arbeider te ontslaan. Zij zullen dan merken, dat hun inkomen er op vooruit gaat. Zij behoeven immers niet meer toe te leggen op het arbeidsloon, dat zij voorheen betaalden. Er is nogal wat verbonden aan een dergelijke ingrijpende verandering in de bedrijfsvoering, en vele boeren zullen er slechts node toe overgaan, maar op den duur zal het er onherroepelijk van komen. Dit zal dan tevens tot gevolg hebben, dat de melkproduktie sterk wordt ingekrompen en dat men meer vee gaat vetmesten.

In grafiek III en IV heb ik weergegeven, hoe groot in 1970 in ons land de behoefte aan melk zal zijn. Tevens is in deze grafiek aangegeven, hoeveel wij de produktie aan melk kunnen inkrimpen om in de wintermaanden niet voor een absoluut tekort aan

Grafiek II **Ontwikkeling inkomen boer en loon landarbeider**

100 = inkomen boer Frieslands klei 1950-'51

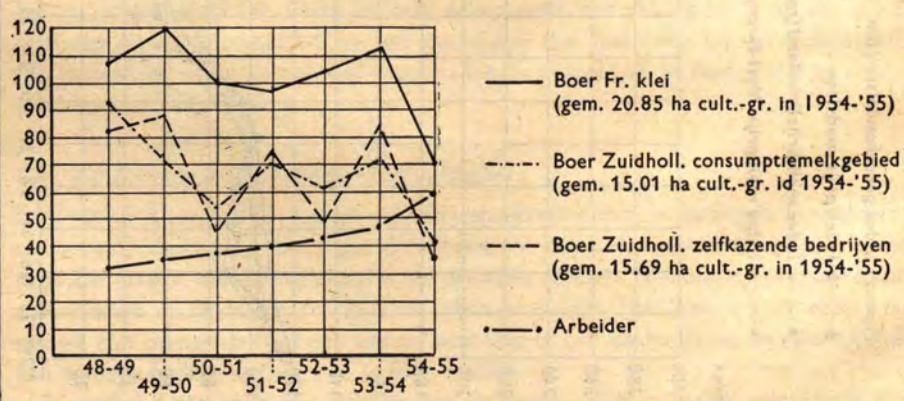

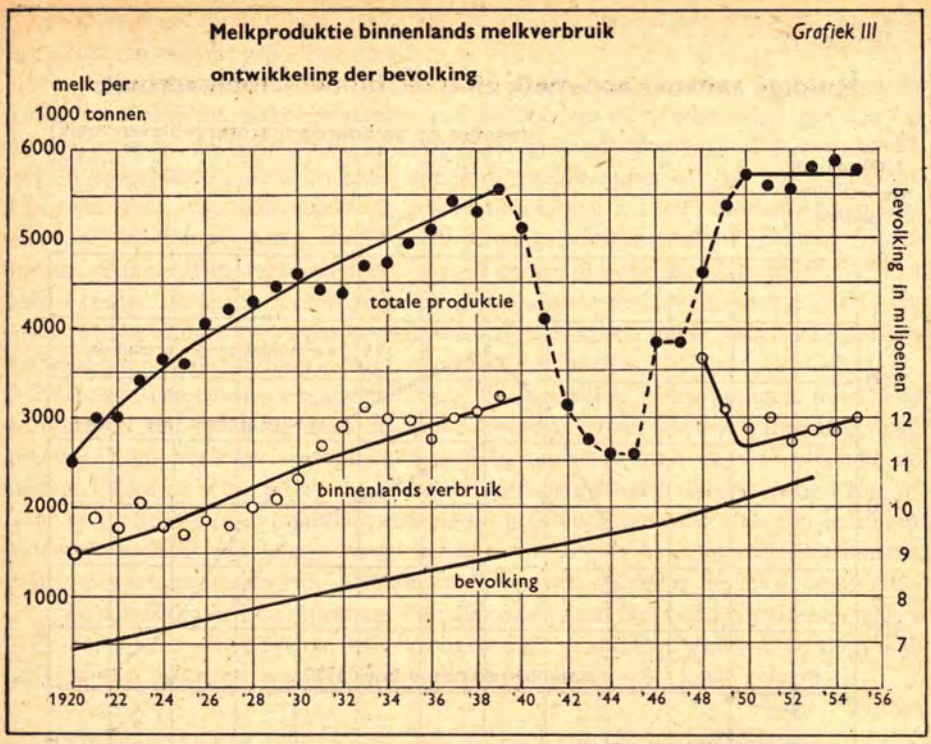

consumptiemelk te staan. Het blijkt dan, dat een produktiebeperking van 15 % dit tekort reeds zal veroorzaken. Wij moeten dan de behoefte aan boter en kaas dekken uit de van tevoren gevormde voorraden. Dit is zonder veel bezwaar mogelijk, maar met de drinkmelkvoorziening gaat dit veel minder gemakkelijk. Natuurlijk zal men bij een dergelijk tekort kunnen werken met het oplossen van melkpoeder in de winter, maar dit betekent een vrij aanzienlijke kostenstijging, terwijl men tevens de totale export aan zuivelprodukten hiermede zou afsnijden. Ik geloof dat een produktiebeperking van 15 % ons in de naaste toekomst reeds behoorlijk in de moeilijkheden zou brengen, om dan nog maar te zwijgen van een verdergaande produktiebeperking.

Ik meen dus te kunnen aantonen, dat het op twee wijzen verstandig zou zijn de melkprijs hoger vast te stellen dan zij thans is. In de eerste plaats om redenen van sociale rechtvaardigheid, in de tweede plaats om redenen van algemeen belang, omdat anders de produktie op den duur zeker zal teruglopen. Dit laatste zou niet alleen een economisch nadeel kunnen betekenen, maar zou in wezen een gevolg zijn van oud-kapitalistische beleidsvoering.

Verdere socialistische oplossingen nodig

Bij de vraag, hoe hoog de melkprijs dan wel zou moeten zijn, raak ik aan een heel apart hoofdstuk van de landbouwpolitiek, waarboven staat geschreven: Kostprijsverschillen. Om een voorbeeld te noemen: De kostprijs van de melk in de zandgebieden b.v. Overijsel is *f* 26,— per 100 kg melk; in het Friese kleigebied *f* 19,90.

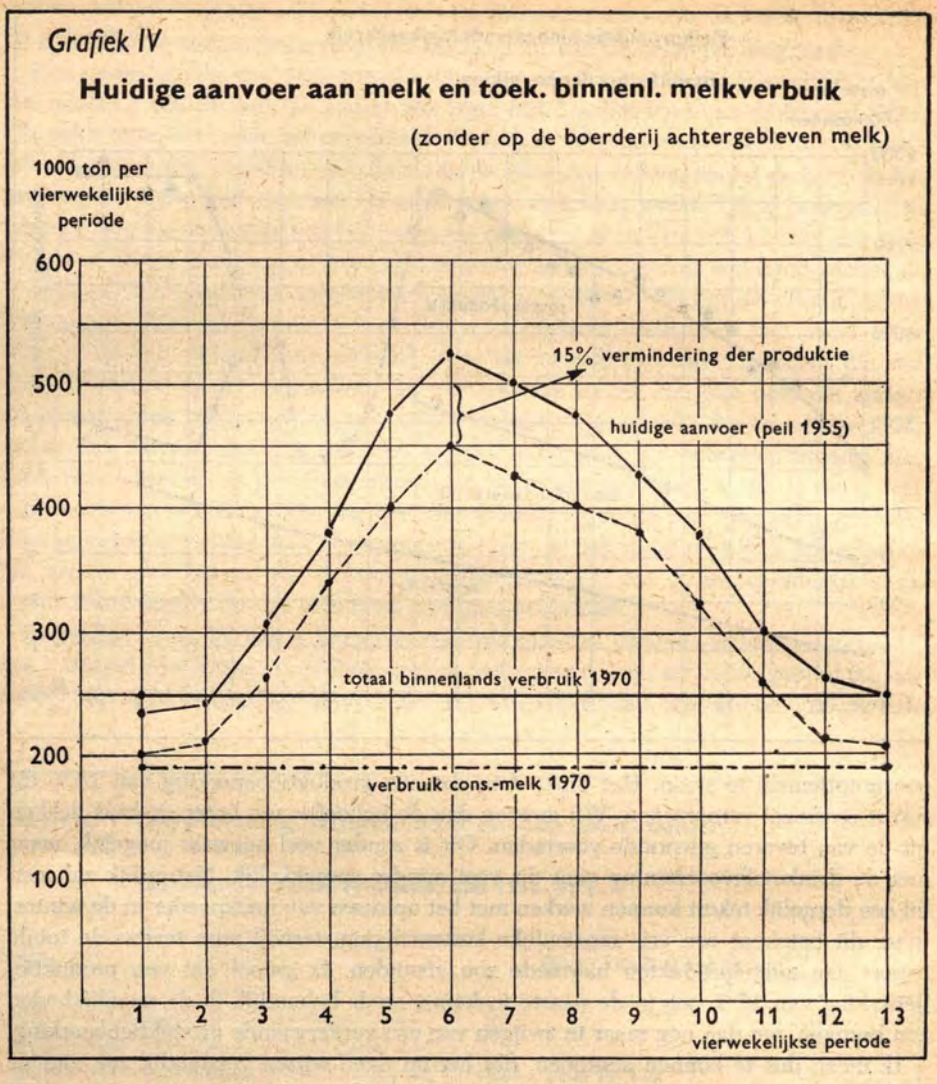

Hoe moet men nu de melkprijs vaststellen? Om de rechtvaardigheid te dienen en op den duur de produktie op de zandgronden in stand te houden zou de prijs minstens *f* 26,— moeten zijn. In dit geval zou de Friese kleiboer echter veel te veel ontvangen, in deze zin, dat het niet te verdedigen is, waarom de een zo veel meer zou moeten krijgen dan de ander. Het is niet moeilijk om te bevorderen, dat de winstmarge van de Friese boer even groot is als de winstmarge van de zandboer, hierbij de invloed van de bedrijfsgrootte even buiten beschouwing latend. Men kan nl. de pacht op de Friese klei zodanig verhogen, dat er voor de boer evenveel overblijft in beide gebieden. Nu wordt wel algemeen aanvaard, dat het onbillijk is te grote verschillen in de beloning van de boer aan te brengen. Pachtverhoging betekent echter in feite, dat

de grondeigenaar op de Friese klei zijn inkomen aanmerkelijk ziet verhoogd. En hiertegen bestaan terecht grote bezwaren.

Men is het er algemeen over eens, dat de beloning van de arbeid voorop dient te staan. Een voldoende arbeidsbeloning van de boer op de zandgronden eist nu, dat de melkprijs op de gemiddelde kostprijs van de zandbedrijven wordt vastgesteld. Om dit mogelijk te maken en niet tegelijk de grondbezitter van de goede gronden (klei) een flink extra inkomen in de schoot te werpen, zal men hieraan een andere maatregel moeten koppelen, welke reeds jaren geleden door dr. Vondeling is aanbevolen. Hij heeft gesteld, dat men de boer op de klei wel een hogere pacht moet laten betalen, maar dat men tegelijk de grondbezitter voor dit bedrag dient te belasten. Men zou deze bedragen kunnen doen storten in een fonds, waaruit betalingen ten behoeve van de landbouw zouden kunnen geschieden.

Tot heden heeft men deze gedachte niet in de praktijk willen brengen. Men heeft daarentegen een oplossing gekozen welke tot grote moeilijkheden aanleiding heeft gegeven. Men heeft nl. verschillende prijzen ingevoerd voor de verschillende gebieden. Uiteraard wekt dit op de grenzen tussen de gebieden allerlei spanningen op. Daar krijgt de ene boer plotseling een lagere prijs voor zijn melk dan zijn buurman. Algemeen is thans wel de opvatting, dat dit geen systeem kan zijn voor de toekomst. Behalve Vondeling heeft m.i. niemand tot heden een oplossing gegeven welke redelijk is en uitvoerbaar. Een oplossing is er alleen, als men niet bang is om in te grijpen in de eigendomsverhoudingen. In veler ogen doet men dit nl. indien men de grondeigenaar een belasting zou opleggen welke hij tot heden niet heeft gekend.

Privé-eigendom van de grond en erfrecht oorzaak van de moeilijkheden

Het zo juist behandelde is een kwestie van pachtpolitiek. Niet alleen de grondsoort, maar ook de bedrijfsgrootte speelt echter een rol bij de kostprijsverschillen, terwijl daarnaast de kwestie van de eigenaarslasten het vraagstuk verzwaart. De vraag doet zich nl. voor in welke mate men de eigenaar van de grond en de gebouwen een vergoeding in de pacht moet doen toekomen voor het onderhoud van de gebouwen. Dit is precies dezelfde kwestie als wij kennen bij de huren. Ik hoef er hier dus niet veel van te zeggen. In de landbouw hebben wij echter nog een heel speciaal aspect. De landbouw zou de landbouw niet zijn indien dit niet zo was. Er wordt nl. veel zgn. los land verpacht, dat is land, waarop geen gebouwen staan. Dit is mogelijk, omdat er boeren zijn die wel gebouwen hebben (in eigendom of gepacht) maar te weinig land. Nu was het vroeger altijd zo, dat dit losse land een zelfde pacht deed als het zgn. behuisde land. Dit was mogelijk omdat er een grote vraag was naar dit losse land, welke vraag er alleen maar was, omdat elders gebouwen waren. Het zou natuurlijk onzin zijn thans deze zelfde pachtverhouding te handhaven. Vooral indien men de pacht aanzienlijk hoger zou stellen in verband met de gestegen eigenaarslasten. Maar om dit te bereiken moet men alweer diep ingrijpen in de bestaande eigendomsverhoudingen. Bij een pachtverhoging in verband met de gestegen eigenaarslasten zou men de produktenprijzen immers ook moeten verhogen en hieruit zou zeer waarschijnlijk ook een grotere vraag naar los land voortvloeien. Om dit te voorkomen zou men koop en verkoop beslist niet vrij kunnen laten, maar moeten onderwerpen aan een streng toezicht. Dit nu is niet gemakkelijk, omdat bij de be-

staande eigendomsverhoudingen ontduiking van dit toezicht vrij gemakkelijk is. Ik ben er dan ook van overtuigd, dat men een afdoende oplossing van het vraagstuk van de eigenaarslasten alleen maar kan vinden na een nationalisering van de grond. Laat men de grond in handen van particuliere personen, dan zal dit er onherroepelijk toe leiden dat via de uitoefening van de privé-rechten van elke bezitter de ongezonde toestanden blijven bestaan, waaronder de landbouw zo zeer gebukt gaat.

Ik wil er in dit verband op wijzen, dat de eigendomsrechten op de grond de laatste jaren reeds dusdanig zijn beknot, dat de eigenaar slechts in beperkte mate zeggingsmacht heeft over zijn eigendom. Deze beperking schiet echter nog te kort. Vooral bij vererving kunnen de erfgenamen de zaken tot op grote hoogte nog regelen zoals zij dat verkiezen, en zodoende overheidsmaatregelen, in het algemene belang genomen, tegenwerken. Een nationalisering van de grond, of hoe men het anders wil noemen, zou het vraagstuk van de pachtvorming niet alleen tot een afdoende oplossing kunnen brengen, maar tevens de mogelijkheid scheppen tot een sanering van de kleine landbouwbedrijven. Ook zou het vraagstuk van de kostprijsverschillen er veel gemakkelijker door komen te liggen. Kortom, het gehele vraagstuk van de landbouwpolitiek zou door een nationalisering van de grond zodanig kunnen worden geregeld dat er een redelijk uitzicht bestaat op een oplossing. Dit uitzicht bestaat er thans m.i. niet. De lezer zal zich misschien afvragen of deze nationalisering dan een soort wondermiddel is. Het is geen wondermiddel, maar wel een zeer doeltreffend middel en het bewijs daarvoor is niet moeilijk.

Ik meen, dat er niemand is, die thans een redelijke uitweg uit de moeilijkheden ziet. De prijspolitieke moeilijkheden zouden misschien nog kunnen worden opgelost indien men bereid zou zijn de prijzen van de landbouwprodukten voldoende hoog te stellen. De moeilijkheden naar de kant van de landbouw heeft men dan opgelost, maar de moeilijkheden naar de andere kant beginnen dan pas. Men dient zich namelijk terdege bewust te zijn van het feit, dat het voldoen aan de eis van sociale rechtvaardigheid om de landbouw een redelijk deel van het nationale inkomen te verschaffen ook de nodige moeilijkheden en weerstanden zal meebrengen. Deze moeilijkheden zijn alleen te aanvaarden indien er uitzicht bestaat dat deze moeilijkheden in de toekomst niet groter zullen worden maar kleiner. Dit laatste is nu niet het geval. Er zijn nog veel meer kostbare maatregelen nodig om de landbouw werkelijk in staat te stellen zo rationeel mogelijk te produceren, om op deze wijze de moeilijkheden welke gepaard zullen gaan met het regeringsingrijpen op den duur tot een minimum te kunnen beperken. Deze sanering zal echter niet mogelijk zijn zonder een diep ingrijpen in de eigendomsrechten, zodanig dat dit praktisch op nationalisatie van de grond neerkomt.

Privé-gebruiksrecht veel belangrijker dan privé-eigendom

De Wieringermeer en de Noordoostpolder leveren het bewijs, dat er in de praktijk geen enkel bezwaar behoeft te bestaan tegen de eigendom van de grond in staatshanden. Integendeel, het bewijs is geleverd welke zegeningen hiervan het gevolg kunnen zijn. Niet alleen dat deze polders goed zijn ingericht (dit is niet een gevolg van de staatseigendom), maar de zekerheid is aanwezig, dat de inrichting goed blijft. Deze zekerheid missen wij nu bij onze pogingen de landbouw zo gezond mogelijk te

maken. Thans hebben we daarentegen de zekerheid, dat het na sanering weer slechter wordt. Is er sterker bewijs te leveren, dat een zeer diep ingrijpen in de eigendomsverhoudingen nodig is? In de praktijk behoeft dit nog niet direct te betekenen een volledige nationalisatie van de grond, maar het zal wel hetzelfde effect moeten hebben. Ik ben er dan ook wel van overtuigd, dat er voor de landbouw maar één weg open staat om uit de moeilijkheden te komen, en dat zal de socialistische weg zijn. Vroeg of laat zal men deze weg inslaan, al zal men er voor de 'veiligheid' misschien een ander naambordje bij plaatsen.

P.S. De berekeningen en cijfers welke voorkomen in dit artikel steunen in hoofdzaak op publikaties van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Graag ging ik ook ditmaal door het Noormannenpoortje van het CBS. Nog liever had ik echter geheel vrijwillig uitbundig met mijn hoed gezwaaid in de richting van deze rijksinstelling dan dat ik nu deze verplichte buiging moet maken.

F. BAKKER SCHUT

HET WESTEN... EN OVERIG NEDERLAND

Aldus de titel van een kortgeleden in opdracht van de minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting in verkorte vorm gepubliceerde nota, die door de vaste commissie van de Rijksdienst voor het Nationale Plan in samenwerking met het Centraal Planbureau is samengesteld.

Uitgangspunt is het feit, dat de regering 'eerlang' beleidsbeslissingen ten aanzien van de ruimtelijke problemen in het westen des lands zal moeten nemen en dat een noodzakelijk complement daarvan vormt de bestudering van de mogelijkheden voor een krachtiger ontwikkeling in overig Nederland.

Tot goed begrip laat ik hieronder eerst de samenvatting van de nota volgen.

'De ongelijkmatige verdeling van de bestaansbronnen – en mede daardoor van de bevolking – over het land is een centraal probleem voor de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland.

Het westen bergt op een klein gebied reeds bijna de helft van de totale bevolking, nl. 5,2 miljoen, waarvan rond 4 miljoen in de Randstad Holland (de krans van grotere en kleinere steden en forensenplaatsen met Amsterdam, Rotterdam, 's-Gravenhage en Utrecht als zwaartepunten).

Voor de periode tot 1980 is nog een verdere concentratie in het westen te voorzien (per saldo een toestroming uit overig Nederland in de orde van 0,5 miljoen bij een totale groei van het westen in de orde van 1,5 miljoen).

Voor de Randstad Holland is in die periode een groei tot 5 à 5,5 miljoen te verwachten, daarna wellicht tot 6 miljoen. Onder de agglomeraties van de Randstad zullen verschillende het miljoen overschrijden.

De bezwaren hiervan doen zich zowel in als buiten het westen gevoelen.

Het westen heeft een zeer belangrijke functie in het nationale geheel. Deze komt in het gedrang bij te grote congestie in dit gebied. Daardoor zou er bovendien onvoldoende ruimte overblijven voor verdere economische expansie, die speciaal op een milieu als dat in het westen is aangewezen.

Te grote samenballing heeft ook andere nadelen. Terwijl aan de ene kant het grotestadsmilieu meer en meer zijn stempel drukt op de levensomstandigheden van de bevolking, komen aan de andere kant agrarische en recreatieve belangen in het gedrang. De veiligheid, de waterhuishouding, het verkeer, het bestuur stellen toenemende problemen. In menig opzicht gaan ook de kosten van het hele complex een onevenredige stijging tegemoet. De agglomeraties dreigen groter te worden dan gewenst is en op verschillende plaatsen aan elkaar te groeien.

Buiten het westen bestaat in verscheiden gebieden een duidelijke achterstand in agrarische en industriële ontwikkeling, in de volkshuisvesting en openbare voorzieningen, in culturele

mogelijkheden en in het gehele welvaarts- en verzorgingspeil. Voortgaande concentratie om het zwaartepunt in het westen vergroot de bestaande verschillen. In plaats daarvan is juist het omgekeerde nodig, nl. aantrekken van nieuwe bestaansbronnen en opvoering van het welvaartspeil in overig Nederland. Slechts dan zal ook de vereiste agrarische sanering kunnen slagen.

Buitenlandse metropolen vormen een waarschuwend voorbeeld van onbeheerste verstedelijking. Voorts ziet men aan een land als Frankrijk met een hypertrofische groei van zijn centrale agglomeratie, hoe de verhoudingen ontwricht worden wanneer één centrum een overmatig deel van alle nationale krachten tot zich trekt. Een gezonde decentralisatie behoeft aan de grote centra geen afbreuk te doen. In tegendeel komt de eigenlijke centrale functie van die steden juist dan het best tot haar recht.

In Nederland is het nog mogelijk, het concentratieproces te matigen. Dit bewijst b.v. de reeds tot stand gekomen industrialisatie in Noord-Brabant, Limburg, Twente en elders. Ook het slagen van de naoorlogse politiek ten aanzien van de ontwikkelingsgebieden vormt daarvoor een aanwijzing. Het is dan ook van belang nader te onderzoeken hoe bij de nog komende ontwikkeling een betere spreiding van de bevolking kan worden bereikt.

Het zal daarbij aankomen op het stimuleren van de ontwikkeling buiten het westen, ten einde daar meer welvaart te scheppen en het gehele milieu te verheffen. Als taakstelling zou in eerste instantie voor ogen kunnen staan het verschaffen van bestaansmogelijkheid buiten het westen aan rond 0,5 miljoen méér mensen (dat is een getal ter grootte van het tot 1980 per saldo verwachte vertrekoverschot uit overig Nederland naar het westen). Bij welslagen van deze politiek zou men dan vervolgens eventueel kunnen trachten aan te sturen op een vestigingsoverschot in de gebieden buiten het westen. Alleen indien positieve maatregelen tegen de verwachting niet tot het doel mochten blijken te leiden, zou een prohibitief optreden in het westen overwogen kunnen worden.

Allerlei vraagstukken vereisen nadere studie. Zo zal moeten worden onderzocht welk verschil het in economisch opzicht uitmaakt als hetzij het westen, hetzij de gebieden in overig Nederland zich sterker ontwikkelen. Hetzelfde geldt voor het culturele leven. Op het gebied van de ruimtelijke ontwikkeling moet worden nagegaan welke gebieden buiten het westen de beste mogelijkheden bieden voor sterkere groei en hoe deze het best kan worden bevorderd en geleid. Hierbij zal ook aan de orde komen, of in bepaalde streken soortgelijke voorwaarden kunnen worden ontwikkeld als waaraan het westen zulk een grote opbloei dankt; te denken is b.v. aan de functie van het diepe vaarwater, aan de betekenis van krachtige stedelijke centra e.d.

In de eerste plaats is echter nodig dat het stimuleren van nieuwe bestaansbronnen buiten het westen ter wille van een betere bevolkingsspreiding als leidende gedachte wordt aanvaard.

De voornaamste factor hierbij is een betere spreiding van de industrialisatie. Daarmee hangt echter een heel complex van beleidsmaatregelen op verschillende gebieden samen; maatregelen die thans veelal op zich zelf of althans in kleiner verband worden bezien. Daardoor werken zij soms onderling tegenstrijdig, terwijl juist een geïntegreerd beleid nodig is, waarin al deze aspecten zijn verwerkt. Een dergelijke politiek zal niet onverdeeld populair zijn en zelfs weerstanden oproepen. Zonder een samenhangend en doelbewust volgehouden beleid zal echter het evenwicht in het land steeds verder worden verstoord.

De buitenlandse ervaringen bevestigen dit.'

Tot zover de auteurs van het rapport.

Ik acht het van het grootste belang, dat deze gedachten thans eens duidelijk — in uitermate gecomprimeerde vorm — worden uitgesproken door een tweetal instel-

lingen, die op dit gebied algemeen als deskundig en onpartijdig worden aanvaard. Het is alleen jammer, dat de publikatie tien jaar te laat verschijnt. Tien jaar, waarin een ontwikkeling van ons land heeft plaatsgevonden in een tempo, dat door geen voorafgaande periode geëvenaard wordt. Wanneer men daarbij bedenkt, dat toekomstvisies op lang zicht zeer veel tijd nodig hebben, om door te werken en wanneer men verder bedenkt, dat op tal van punten de ontwikkeling van de naaste toekomst in verband met reeds vastgestelde plannen niet of bezwaarlijk meer kan worden gewijzigd en dat voor maatregelen op wetgevend gebied in ons land zeer veel tijd nodig is, dan begrijpt men, dat de nota in wezen het karakter van een noodkreet heeft met als onuitgesproken adagium 'wij zijn al te laat.'

In zijn boek 'De toekomst is verleden tijd' klaagt prof. Fred. L. Polak over het ontbreken van positieve toekomstbeelden in onze huidige maatschappij, iets waarmede een ieder, die in zijn werk met 'planning' te maken heeft, vrijwel dagelijks wordt geconfronteerd. Zonder te willen stellen dat de nota van de Rijksdienst voor het Nationale Plan een belangrijke bijdrage in deze richting levert – daarvoor is het onderwerp uiteraard te beperkt – meen ik toch, dat de wijze, waarop een moeilijke materie hier voor een grote groep der bevolking op bevattelijke wijze wordt behandeld en waarop een stimulans tot synthetisch denken op het gebied van de toekomstige ontwikkeling in Nederland wordt gegeven, ten zeerste moet worden toegejuicht.

Hier geen eindeloos wroeten in cijfers om toch vooral maar het odium te ontgaan iets te leveren, dat niet wetenschappelijk verantwoord is, maar aan de hand van enkele – niet te veel – cijfers een duidelijk positief advies op *beleids*gebied voor de naaste en verdere toekomst. Hier geen weinig vruchtbare alternatieven: *indien* déze ontwikkeling plaats zou vinden, *dan* zouden dié gevolgen optreden en *indien* een tegengestelde ontwikkeling op zou treden, dan zouden geen maatregelen nodig zijn. Maar een duidelijk aanwijzen van de gevaren, die op *zullen* treden, indien het roer niet radicaal wordt omgegooid. Natuurlijk kan men zich afvragen of het niet beter ware geweest, dat de regering *zelf* de verantwoording voor de getrokken conclusies op zich zou hebben genomen in plaats van twee ambtelijke instanties, waarvan de een een commissie is (hoofdzakelijk bestaande uit hoofdambtenaren van de verschillende departementen van algemeen bestuur) en de ander een dienst. Ik zie deze publikatie echter meer als een proefballon, die de regering heeft opgelaten alvorens zij zich zelf duidelijk uitspreekt, iets dat gezien de verwachte regeringswisseling op dat moment niet wel mogelijk was.

Het verheugende in deze publikatie is mijns inziens ook, dat deze toont, dat het zich zo dikwijls voordoende verschijnsel, dat elk ministerie zijn eigen weg gaat en zich weinig aantrekt van de noden en behoeften der andere ministeries, hier vermeden is. De belangen van industrie, landbouw, volkshuisvesting, verkeer, recreatie, waterhuishouding, luchtbescherming, bestuurlijke verhoudingen, enz., alle komen zij aan de orde en worden zij in onderling verband bezien. De vaste commissie van de Rijksdienst voor het Nationale Plan heeft door deze publikatie ook naar buiten toe bewezen, dat het mogelijk is door onderling overleg een toekomstbeeld te scheppen, dat in grote lijnen aangeeft hoe de verschillende belangen op harmonische wijze kunnen worden behartigd.

Uiteraard wil dit geenszins zeggen, dat deze nota het laatste woord zou zijn op het punt van de nationale ruimtelijke ordening in Nederland. Vele punten zijn – opzettelijk – vaag geformuleerd, vele ook dragen door hun formulering het stempel van een compromis. Juist in socialistische kring zullen de geschetste oplossingen dikwijls als onvoldoende en te lapidair worden beschouwd. Trouwens, de tekst laat in het algemeen niet toe, dat men zich een duidelijke voorstelling vormt van de concrete maatregelen op wetgevend en uitvoerend gebied, die men nodig acht om de gewenste ontwikkeling te bevorderen.

Enkele voorbeelden van het hier gestelde wil ik onder de aandacht brengen.

In de paragraaf 'Een meer harmonische ontwikkeling worde onderdeel van een nationaal program' wordt er — terecht — op gewezen, dat het proces van toenemende concentratie in het westen des lands de tendentie heeft om, wanneer het eenmaal in gang is, zich zelf met kracht te handhaven (dus als het ware een vliegwielwerking) en dat men 'doelbewust en volhardend' de vereiste tegenkrachten zal moeten ontwikkelen. De taakstelling — het te verwachten vestigingsoverschot in het westen des lands van een half miljoen inwoners tot 1980 in overig Nederland vast te houden — wil men bereiken door 'positieve maatregelen,' waarbij niet gedacht wordt aan verplaatsing (bij voorbeeld van industrie), doch aan een betere spreiding van de aanwas, onder andere wat betreft *nieuwe* industriële activiteiten. 'Slechts als de positieve maatregelen overhoopt geen succes mochten hebben zou men op den duur wellicht genoodzaakt kunnen zijn de toepassing van scherpere middelen als stok achter de deur te overwegen.'

Hier moet de vraag worden gesteld: gelooft gij werkelijk, dat alleen door 'positieve' maatregelen (bij voorbeeld door hulp aan de ontwikkelingsgebieden, waarmede reeds de nodige ervaring is verkregen) een resultaat wordt bereikt, dat het beoogde doel ook maar enigszins kan benaderen? De behaalde resultaten zijn zegenrijk geweest voor de ontwikkelingsgebieden, maar zijn een druppel op een gloeiende plaat voor wat betreft de oplossing van het hier gestelde probleem. Van tweeën één: óf de spreiding is nodig en dan zal, gezien de gewichtige sociale, culturele en economische belangen, welke hiermede voor de gehele bevolking van ons land zijn gemoeid, voor repressieve maatregelen reeds thans niet mogen worden teruggedeinsd omdat elk jaar van vergeefs proberen de situatie ernstiger maakt; óf de spreiding is niet nodig en dan is de toepassing van 'positieve maatregelen' (dat wil zeggen het inpompen van overheidsgeld ter bereiking van het beoogde doel) niet gemotiveerd.

Ter vermijding van misverstand diene dat ik hier allerminst pleit voor een spreiding van werkgelegenheid, die geen rekening zou houden met de natuurlijke standplaatsfactoren, die het westen voor *bepaalde* industrieën en andere activiteiten de enig juiste standplaats doet zijn. Maar wel wil ik hier pleiten voor een wettelijke regeling (zoals deze ook in Engeland bestaat, doch niet steeds in voldoende omvang wordt toegepast), waarbij de vestiging van een nieuwe en de uitbreiding van een bestaande industrie aan een vergunning wordt gebonden, zodat in elk afzonderlijk geval naar zijn merites kan worden beoordeeld of de voorgenomen nieuwe vestigingsplaats gemotiveerd is. Een incidenteel voorbeeld van een dergelijke regeling op zeer beperkte schaal kennen wij sinds kort in het streekplan voor de IJmond.

Daarbij wil ik erop wijzen, dat er, met name op sociaal en cultureel gebied, grote

gevaren voor het westen des lands kunnen dreigen, indien men — ten einde de in het slot van de nota gememoreerde 'weerstanden' te vermijden — de weg van de minste weerstand zou willen volgen en het beoogde doel zou willen bereiken door maatregelen, die slechts langs *indirecte* weg effect sorteren (en dus minder in het oog lopen) in plaats van door maatregelen langs de koninklijke weg van wet, verordening en openbare discussie in de vertegenwoordigende lichamen. Daarbij denk ik meer in het bijzonder aan het hanteren van middelen als de verdeling van het woningbouwvolume door de minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting en het onthouden van goedkeuring door de Gedeputeerde Staten aan raadsbesluiten tot vaststelling van uitbreidingsplannen.

Een achterstelling van de westelijke provincies bij de verdeling van bouwvolume — men vergelijke de recente door het Centraal Bureau voor de Statistiek gepubliceerde cijfers zonder dat ik zou durven beweren, dat dit in het verleden bewust heeft plaatsgevonden — zou zeker effectief werken ten aanzien van een beperking van de industriële ontwikkeling, doch dit middel is erger dan de kwaal, omdat op deze wijze het onnoemelijke menselijke leed, dat de woningnood veroorzaakt, zou worden gehanteerd als middel om het doel van een betere bevolkingsspreiding te bereiken. De *primaire* stimulans voor een bevolkingsconcentratie is de mogelijke werkgelegenheid en de woongelegenheid is slechts het noodzakelijke sequeel van de aanwezige werkgelegenheid. Wil men dus ordenen, dan dient men bij het begin te beginnen en de uitbreiding van de *werk*gelegenheid aan banden te leggen. Het andere mogelijke middel, dat ik noemde (ingrijpen van de Gedeputeerde Staten bij de uitbreidingsplannen), is op zich zelf niet te verwerpen, doch mijns inziens slechts in zoverre voor het hier beoogde doel toelaatbaar, indien tevoren van rijkswege door het wetgevende orgaan een bepaalde richting is aangewezen, die door de colleges van Gedeputeerde Staten bij hun incidentele beslissingen als richtsnoer wordt gevolgd. De belangen van de grote stedelijke agglomeraties bij een juiste ontwikkeling zijn immers van zo grote omvang, dat een provinciaal bestuur zeker niet bevoegd en competent is de grenzen voor die toekomstige ontwikkeling te trekken zonder dat in een nationaal kader de belangen tegen elkaar zijn afgewogen.

Bij de beschouwing over de bedreiging van de agrarische belangen door het opdringen van de randstad Holland (blz. 19) wordt mijns inziens te weinig aandacht gewijd aan de mogelijkheden om de belangen van stadsuitbreiding en land- en tuinbouw te verzoenen. Ook hier geldt tot op zekere hoogte wat ik stelde voor de industrie: 'au grands maux les grands rémèdes.' Allerwege klinkt de wens om verloren gaande cultuurgrond in natura vervangen te krijgen in plaats van door een vergoeding in geld. In beginsel is dit probleem niet onoplosbaar, indien slechts de belangen van land- en tuinbouw als geheel voorrang krijgen boven die van de betrokken boeren en veilingen en indien men anderzijds bereid is, op ruimere schaal dan thans veelal het geval is, van overheidswege bij te springen. Immers er is in ons land voldoende potentiële goede tuinbouwgrond, die thans nog als bouw- of weiland in gebruik is, om te dienen ter vervanging ten behoeve van tuinders, die voor de stadsuitbreiding moeten wijken. Maar dan moet men aanvaarden, dat deze potentiële tuinbouwgrond ten behoeve van de te verplaatsen tuinders wordt onteigend, dat van overheidswege

de maatregelen voor de verplaatsing worden genomen en bekostigd en dat de boeren, wier grond wordt onteigend, hetzij voor de stadsuitbreiding, hetzij voor de tuinbouw, voorrang krijgen in de nieuwe polders, ook al laat hun bedrijfsvoering iets te wensen over. Voor een en ander ware, hetzij van rijkswege, hetzij van provinciewege een grondcompensatiebedrijf in het leven te roepen. Op deze wijze zou bij de keuze van de compensatiegebieden voor de tuinbouw tevens een bijdrage kunnen worden geleverd voor een juiste spreiding van de werkgelegenheid.

Een ander punt, dat de aandacht trekt, is het feit, dat in de nota wordt opgeroepen tot 'begrip en medewerking' van de provincies en de gemeenten voor de 'regeringspolitiek' (blz. 30-31). Daargelaten, dat (nog) nauwelijks van een 'regeringspolitiek' op dit punt kan worden gesproken, moet het mij van het hart, dat de vaste commissie van de Rijksdienst voor het Nationale Plan dan toch wel in de eerste plaats in *eigen* boezem had moeten tasten. Hebben alle ministeries de laatste jaren de vestiging van onder hun zeggenschap vallende nieuwe of te verplaatsen rijksorganen en semirijksorganen aan deze 'regeringspolitiek' getoetst? Ik heb, gezien mijn eigen ervaringen te dezer zake, bepaaldelijk de indruk deze vraag met een volmondig 'neen' te mogen beantwoorden. Dit is geen verwijt. Alle begin is moeilijk. Maar ik geloof zeker, dat een aandachtige lezing van dit boekje op de departementen van algemeen bestuur bij kan dragen tot het welslagen van de 'regeringspolitiek.'

In dit verband wil ik er nog op wijzen, dat het aanhangige wetsontwerp voor de 'ruimtewet' blijk geeft van een onvoldoende inzicht in de noodzakelijkheid van een duidelijk gecoördineerd planologisch beleid van de rijksoverheid. Met name artikel 2 en artikel 3 zijn in dit opzicht volstrekt onvoldoende. Wat is ten slotte een 'afweging van belangen' waard, die door elk vakministerie op eigen wijze en naar eigen maatstaven plaats kan vinden?

Het antwoord op deze vraag vindt men in de beantwoording door de ministers van Verkeer en Waterstaat en van Wederopbouw en Volkshuisvesting van de schriftelijke vragen, die op 20 april jl. door drs. Nederhorst in de Tweede Kamer werden gesteld naar aanleiding van de bij het vaststellen van het streekplan voor noordwest-Overijssel ondervonden moeilijkheden. De Waterstaat trekt zich van de ruimtelijke ordening net zoveel en zo weinig aan als hem doelmatig voorkomt.

Ten slotte enkele aantekeningen over punten, die in dit eerste pogen tot een synthese van de grote ruimtelijke vraagstukken naar mijn smaak nog niet voldoende uit de verf zijn gekomen.

Op de eerste bladzijden wordt een analyse gegeven van de economische en de planologische gevolgen van een sterk groeiende bevolking. Het woord 'overbevolking' wordt daarbij zorgvuldig vermeden. Bij een nadere uitwerking van deze studie ware het van belang iets dieper in te gaan op de principiële verschillen tussen 'overbevolking' in economisch opzicht en 'overbevolking' in ruimtelijk opzicht en te trachten criteria te vinden voor het moment, waarop een streek als ruimtelijk overbevolkt moet worden beschouwd. Overigens heb ik de indruk, dat de nauwe samenwerking tussen de Rijksdienst voor het Nationale Plan en het Centraal Planbureau, waarvan deze nota de sporen draagt en die in vroegere publikaties van de beide instellingen niet altijd was te vinden, van groot belang is. Achter het ijzeren gordijn zijn economische en ruimtelijke planning onafscheidelijk verweven. In het westen is dat anders, omdat

de ruimtelijke planning uitmondt in voorschriften en de economische planning in prognoses, die wel in de regeringspolitiek een belangrijke rol spelen, doch welker uitkomsten voor het grootste deel afhankelijk zijn van de activiteit van het particuliere bedrijfsleven. De sfeer van deze beide soorten van planning is dus een geheel andere. Toch kan een nauwe samenwerking, vooral bij onderwerpen als het onderhavige, een harmonische beoordeling van de problemen ten goede komen.

Uiterst summier is op blz. 25 het vraagstuk van de 'bestuursproblemen' behandeld, dat mijns inziens volstrekt essentieel is voor het vinden van goede stedebouwkundige oplossingen. De nota concludeert: 'De vrees bestaat, dat de realisering van de noodzakelijke maatregelen op dit gebied zal worden bemoeilijkt door het ontbreken van daarop berekende bestuursrechtelijke voorzieningen. Dit geldt met name ook voor de ontwikkeling van satellieten.' Als die vrees bestaat — en ik heb maar al te goede grond om dit ten volle te onderschrijven — zou het dan niet gewenst zijn dit punt nog eens extra onder de aandacht te brengen van het ministerie van Binnenlandse Zaken, dat een vertegenwoordiger in de vaste commissie heeft? Hier is periculum in mora.

DAVID C. WILLIAMS

AMERIKA ONDER EISENHOWER

In de aanstaande campagne voor de presidentsverkiezingen zal datgene wat tot stand is gekomen onder het bewind van Eisenhower — de eerste Republikeinse regering in de Verenigde Staten sedert 1932 – het belangrijkste punt zijn, dat aan de orde komt. Op de Democratische conventie in Chicago stond de regeringspolitiek aan een vernietigende kritiek bloot, op het Republikeinse congres, waar de officiële verkiezingsleuze 'Four more years' werd aangeheven, werd zij daarentegen hemelhoog geprezen.

De waarheid, die tot de verkiezingsdag schuil zal gaan achter de wolken der welsprekendheid, ligt ergens tussen deze twee uitersten. Een Republikeinse regering is niet de onbeperkte ramp voor het land gebleken welke vele Democraten voorspeld hadden en velen oprecht vreesden in 1952. Aan de andere kant suggereren de prestaties van de Republikeinse partij nauwelijks, dat ze de 'Partij van de Toekomst' is, zoals Eisenhower in zijn rede waarmee hij de kandidatuur te San Francisco aanvaardde, beweerde.

Waarschijnlijk is de grootste winst van deze vier jaar, zowel voor Amerika als de wereld, de terugkeer van de Republikeinse Partij zelf tot een aanmerkelijke dosis verantwoordelijkheidsgevoel en realisme. Tijdens haar twintigjarige periode van oppositie handelde ze vaak verbitterd en onverantwoordelijk. In binnenlandse aangelegenheden droomde ze ervan de klok tot vóór 1932 terug te zetten en ten aanzien van de buitenlandse politiek slingerde ze heen en weer tussen gepraat over een preventieve oorlog en een hevig verlangen zich in isolationisme terug te trekken.

In 1956 echter heeft de Republikeinse Partij de belangrijke hervormingen van de New Deal en de Fair Deal aanvaard en steunt ze eveneens de bondgenootschappen gesloten door haar Democratische voorgangers, heeft ze zelfs, zonder dit ooit expliciet toe te geven de Democratische buitenlandse politiek in grote lijnen overgenomen.

Deze veilige haven werd niet bereikt zonder stormen, die thuis en in het buitenland steeds weer opnieuw de dreiging van een schipbreuk inhielden. Het Republikeinse verkiezingsprogram van 1952 was in zijn gedeelten over de buitenlandse politiek (grotendeels geschreven door de huidige minister van Buitenlandse Zaken) vernietigend in zijn kritiek op de politiek van Truman–Acheson en roekeloos in zijn beloften van een 'bevrijding' der onderdrukte landen van Oost-Europa. Als kandidaat scheen Eisenhower geneigd, zijn verslagen rivaal, Senator Taft, tegemoet te komen, door diens reactionaire inzichten op het gebied der binnenlandse politiek volkomen te aanvaarden.

In de toespraak bij zijn beëdiging alarmeerde Eisenhower vele Amerikanen en de meeste zijner vrienden in het buitenland, door de Chinese nationalisten 'de vrije hand te geven'. Minister Dulles liet zich gaan en sprak van 'agonizing reappraisel' en 'massale vergelding'. De politiek van het 'in bedwang houden' van de Democraten werd ronduit verworpen als 'capitulatie'. Men deed zelfs een poging, de Republikeinse verkiezingsbelofte, de Yalta-overeenkomst te 'verwerpen,' waar te maken.

Gelukkig waren deze wilde uitspraken irreëel. De overeenkomst van Yalta werd niet losgelaten. Zoals een ondernemend journalist maanden later ontdekte, werden de Chinese nationalisten in het geheim in het gareel gebracht op hetzelfde moment dat ze onder het luide geschetter der publiciteit de vrije hand kregen. Door haar falen de opstand in Oost-Berlijn van juni 1953 uit te buiten, liet de regering duidelijk zien, dat ze niet genegen was het risico van haar eigen 'bevrijdings'-beloften op zich te nemen. Er kwam geen 'massive retaliation,' geen 'reappraisal'.

De eerste twee jaren van de Eisenhower-regering werden beheerst door Senator MacCarthy, die zich af en toe de rol van minister van buitenlandse zaken en zelfs van President scheen aan te matigen. Nu de rust weer is teruggekeerd, valt het moeilijk de mate waarin deze onscrupuleuze demagoog het toneel van Washington beheerste en de ambtenaren op de departementen terroriseerde, in de herinnering terug te roepen; een optreden dat aan een zwarte periode der Amerikaanse geschiedenis een eigen etiket gaf: 'McCarthyism'.

Uit semi-officiële regeringsbronnen is duidelijk gebleken, dat de President McCarthy verfoeide en zijn optreden verafschuwde. Het is evenzeer duidelijk, dat hij niets deed om hem ten val te brengen. Zijn adviseurs waren onderling verdeeld en men geeft op het ogenblik toe, dat men het in de regering nooit eens is kunnen worden over de wijze waarop men hem op de lange duur binnen de perken zou kunnen houden. Zoals we nu weten was de houding van de President: 'Ik pas er voor al vechtende met die vent in de goot terecht te komen.'

Nu McCarthy zo diep gevallen is, als voor een politicus zonder het leven erbij in te schieten, maar mogelijk is, zijn er natuurlijk tallozen uit hun bomvrije schuilkelders te voorschijn gekomen om te verkondigen 'dat ze het wel gezegd hebben.' Sommigen houden vast aan het idee — hoewel de semi-officiële biograaf van de President dit niet doet — dat de regering hem met opzet het touw om zich zelf aan op te hangen, in handen heeft gegeven. Anderen geven een meer aannemelijke, historische verklaring: dergelijke demagogen zijn vaak in de heksenketel van de Amerikaanse politiek aan de macht gekomen, maar gingen even snel ten onder als ze omhoog kwamen (ten gevolge, zoals men beweert, van de innerlijke politieke rijpheid en het fatsoen van het Amerikaanse volk).

Abstracties maken echter geen geschiedenis en wanneer demagogen nimmer een lang leven hebben gekend in Amerika, dan komt dit doordat er altijd genoeg individuele Amerikanen zijn geweest, die de moed hadden het persoonlijk tegen ze op te nemen en niet (zoals in minder-fortuinlijke landen) bleven wachten tot iemand anders dit deed. Op Fort Monmouth, het research-centrum van de legerverbindingen, verloor McCarthy de beslissende slag. Zijn prestige had een hoogtepunt bereikt en hij beschuldigde vele wetenschappelijke medewerkers daar van spionnage. Het zou voor deze mensen gemakkelijker zijn geweest ontslag te nemen dan hun reputaties

onder een niets-ontziende aanval op het spel te zetten. Het zou voor advocaten gemakkelijk zijn geweest uitvluchten te vinden om hen niet te verdedigen, voor journalisten argumenten om de pen te laten rusten. Maar geen enkele ambtenaar te Fort Monmouth trachtte zich te verschuilen en zij vonden vele moedige bondgenoten bij de balie en de pers. McCarthy vond geen spion op Fort Monmouth. Steeds meer in het nauw gebracht deed hij als laatste wanhoopsdaad een aanval op het leger zelf. Dat zijn verhoor voor de televisie daarop een droevige farce werd en de afkeuring der Amerikaanse Senaat volgde, was toen onvermijdelijk.

Zoals de regering een tijdlang McCarthy tegemoet scheen te komen, leek het erop dat ze ten aanzien van zijn isolationistische volgelingen dezelfde lijn volgde. Senator Bricker kwam met een amendement op de Grondwet, die het traditionele overwicht van de President in de Buitenlandse politiek sterk zou hebben beknot en die veel van zijn macht zou hebben overgedragen aan het Congres en zelfs verder aan de wetgevende organen der 48 staten. De regering zag in dat dit in de 20e eeuw een absolute dwaasheid zou betekenen, maar durfde het niet aan openlijk de strijd met de isolationisten onder de Republikeinen in het Congres aan te binden. Opnieuw werd de taak, het Bricker-amendement te bestrijden, grotendeels aan anderen overgelaten en het kwam precies één stem voor de tweederde meerderheid te kort, die nodig was om een amendement op de Grondwet aan de Staten te kunnen voorleggen.

We weten nu, dat de President geïrriteerd en teneergeslagen was door het gedrag der Republikeinen in het Congres. Hij uitte terecht de klacht, dat zij doorgingen met zich te gedragen als een partij in de oppositie in plaats van als een regeringspartij. In 1953 bediscussieerde hij vaak met intieme vrienden het idee van een nieuwe partij — gematigder, met meer verantwoordelijkheidsgevoel, meer overeenkomend met zijn ideeën. Toch ging hij door met in het openbaar voor de eenheid van de Republikeinse Partij te strijden — ten koste van, zoals critici het stelden, de eenheid der vrije wereld.

De ironie wilde, dat de Democratische overwinning bij de verkiezingen voor het Congres in 1954, die een Democratische meerderheid in beide Huizen bracht, de President als gevangene van zijn eigen partij (en te vaak van de meest naar het verleden kijkende elementen daarin) bevrijdde. Ofschoon hij tijdens de verkiezingscampagne had gewaarschuwd, dat een Democratische overwinning tot een koude oorlog tussen het Congres en het Witte Huis zou leiden, bleek dit anders uit te pakken. De President werd in 1955 en 1956 gedwongen tot datgene, wat hij in 1953 en 1954 had kúnnen doen: zich baseren op de deugdelijke meerderheid der gematigden in het Congres, bestaande uit bijna alle Democraten en een groeiende minderheid onder de Republikeinen. Zonder twijfel is het de laatste twee jaar dat Eisenhower de sterkste indruk op de Amerikaanse politiek heeft achtergelaten.

Over het algemeen is de regering gekenmerkt geweest door het fatsoen, de bescheidenheid en de fundamenteel goede bedoelingen van Eisenhower zelf. Ondanks zijn lange militaire loopbaan trachtte hij hardnekkig een duurzame vrede tot stand te brengen. Ondanks de sterke vooroordelen in zijn partij en ondanks persoonlijke uitglijdingen door bij voorbeeld met betrekking tot de Tennessee Valley Authority te spreken van 'creeping socialism', heeft hij geprobeerd datgene wat hij in de New Deal als juist beschouwt, te handhaven. Hij is zelfs uitermate gevoelig geweest

voor klachten van Democratische zijde, als zou zijn regering een regering van 'big business' zijn.

Zijn karakteristieke voorzichtigheid riep de Verenigde Staten twee keer, op de rand van een grote oorlog, een halt toe. Hij weerstond de druk van de regering-Bidault in Frankrijk en sloeg het advies van zijn belangrijkste adviseurs, zowel burgerlijke als militaire, in de wind door Amerikaanse interventie in Indo-China af te wijzen. Toen de Chinese communisten Quemoy en Matsu bombardeerden, de Nationalistische eilanden even buiten de kust, schoof hij weer het advies, dat de Verenigde Staten met gelijke munt terug moesten betalen, opzij. In plaats daarvan vroeg hij het Congres een resolutie goed te keuren die hem machtigde Formosa te verdedigen. Een resolutie die toendertijd sterk werd bekritiseerd, maar die, zoals bekend is geworden, slechts diende om de Nationalisten zoet te houden en hen te verzoenen met de Amerikaanse weigering hen bij een invasie van het vasteland te steunen.

Tegen sterke Democratische kritiek in heeft hij de militaire uitgaven drastisch besnoeid. Diep getroffen door de destructieve kracht van de atoomwapens verklaarde hij in de herfst van 1954, dat er 'niet langer enig alternatief voor de vrede was.' En hij heeft ten alle tijde geprobeerd tot een zodanige verstandhouding met de Sowjet-Unie te komen dat beide werelden in staat werden gesteld met elkaar in vrede, zo niet in vriendschap te leven. Niets is meer karakteristiek voor hem dan de manier waarop hij op zijn persconferenties het beschieten of zelfs neerschieten van Amerikaanse vliegtuigen door communistische landen, behandeld heeft. Elk van deze gevallen had gebruikt kunnen worden om de Amerikaanse opinie in vuur en vlam te zetten; in plaats daarvan is zijn houding altijd vastberaden maar verzoenend geweest.

Als constructieve maatregel lanceerde hij zelf het plan voor het vreedzaam gebruik van atoomenergie, liever dan de gruwelen van een atoomoorlog te beklemtonen, zoals zijn adviseurs wilden. Hij is doorgegaan – en heeft het zelfs iets uitgebreid – met het uitvoeren van het programma betreffende de technische en economische hulp aan de onderontwikkelde gebieden in de wereld, een programma dat, toen het door Truman als 'Point Four' in 1949 bij zijn inaugurale rede werd voorgesteld, door de Republikeinen veroordeeld werd als een sinterklaasgedoe op wereldschaal, een 'Global Giveaway'. In de afgelopen maanden en ondanks de tendens die bij minister Dulles en vice-president Nixon is waar te nemen om terug te keren tot de grote woorden van een vroegere periode, is hij in de richting gegaan van een verzoening met India en de andere 'neutralistische' landen van Azië en heeft hij in het openbaar erkend, dat zij voor hun houding redenen hebben, die hem aanvaardbaar voorkomen.

Zich afwendend van de protectionistische tradities der Republikeinse Partij, heeft hij geprobeerd de internationale handelsbarrières, ook die tussen de vrije en de communistische wereld, te verminderen. Zelfs vóór hij aan het bewind kwam, vertelde hij zijn toekomstige minister van Oorlog, Charles E. Wilson, dat de bevordering van deze handel nodig was, omdat op deze wijze de communisten belang kregen bij meer vriendschappelijke relaties met de Verenigde Staten.

Zoals zo vaak tijdens zijn regeringsperiode, zijn de prestaties achtergebleven bij de

beloften. Voorstanders van hoge tarieven zijn zeer sterk in het Congres vertegenwoordigd. Nog erger is, dat Eisenhower vaak op invloedrijke posten, ter uitvoering van het programma voor de buitenlandse handel, personen heeft benoemd die in feite gekant zijn tegen al datgene wat hij probeert te bereiken.

Evenmin als Churchill heeft Eisenhower belangstelling voor de binnenlandse politiek en hij probeert deze ook niet te beheersen. Op dit gebied heeft hij de uitvoering van zijn program in overwegende mate overgelaten aan zijn ministers. De minister van Financiën, Humphrey, is de dominerende figuur geweest. Aanvankelijk scheen hij op dogmatische wijze de federale begroting in evenwicht te willen brengen, wat daarvan de gevolgen voor Amerika's militaire sterkte en de binnenlandse economie ook zouden zijn.

Hij begon met een 'hard geld' (d.w.z. hoge rentestand) politiek, die dreigde Amerika in een economische depressie te storten, maar kwam hier tijdig van terug. Nu is het eerder de semi-onafhankelijke Federal Reserve Bank dan de schatkist, die probeert de rentestand te verhogen om de huidige dreigende inflatie in toom te houden.

De minister van Landbouw, Benson, heeft getracht een andere politiek te voeren dan het beleid van hoge en rigide subsidies op de landbouwprodukten, dat tot de traditionele instrumenten van de Democraten behoort, en is gegaan in de richting van een vrije markt voor landbouwprodukten. Zijn politiek is er bewust op gericht geweest, de vele kleine boeren, die door de hoge prijzen van de tweede wereldoorlog en de eerste jaren daarna tot de landbouw werden aangetrokken, weer van het platteland te verjagen. Dit is wel de grootste politieke speculatie van de regering geweest. De verkiezing in November zal uitmaken of deze geslaagd is.

De belangrijkste mislukkingen van de regering moeten gezocht worden op het gebied van het onderwijs en dat der nationale hulpbronnen. Mevrouw Oveta Culp Hobby kwam in de regering aan het hoofd van een nieuw departement te staan, het departement van Gezondheidszorg, Onderwijs en Welzijn. Maar zij bleef volslagen blind voor het feit, dat een minister zich een reputatie verwerft door iets te doen, niet door te verhinderen dat er iets gedaan wordt. Haar zucht tot zuinigheid gaf haar de naam van de 'Minister van niet-te-veel Gezondheid, Onderwijs en Welzijn'. Aangezien zij iedere actie die geld ging kosten vertraagde of uitstelde, werd de crisis in het Amerikaanse onderwijs — veroorzaakt door een scherpe stijging van het geboortecijfer tijdens en na de oorlog — steeds ernstiger, zonder dat er op nationaal gebied voldoende gedaan werd om deze het hoofd te bieden. Een fractie van de oorlogsbegroting zou voldoende zijn geweest om in het gehele land en vooral in de zich steeds verder uitbreidende voorsteden, 'Eisenhower'-scholen te bouwen, maar het gebeurde niet.

De minister van Binnenlandse Zaken, Douglas McKay, was voornamelijk verantwoordelijk voor de grootste stap die de regering zette op de weg terug. President Theodore Roosevelt, een progressief Republikein, één der helden van de partij, is een halve eeuw geleden begonnen met een politiek die erop gericht was, de nationale hulpbronnen in stand te houden. Minister McKay zette de klok nog verder dan vijftig jaar terug. Onder zijn bewind werden de hulpbronnen behandeld, niet als het erfdeel van alle Amerikanen, maar voornamelijk als een object voor het maken

van privé-winsten. Het werd zó duidelijk, dat kritiek op zijn beleid altijd doel trof, dat hij ten slotte uit de regering gemanoeuvreerd werd, doordat hij als tegenkandidaat van Senator Morse werd aangewezen bij de verkiezingen in november en vervangen werd door een Republikein die wat meer naar de toekomst keek.

Voor de belangrijkste gebeurtenis tijdens het bewind van Eisenhower droeg deze geen directe verantwoordelijkheid, namelijk de beslissing van het Opperste Gerechtshof dat de rassenscheiding op de Amerikaanse scholen opgeheven moest worden. Toch was deze beslissing wel in overeenstemming met de eigen mening van de President. Tijdens zijn regering is de opheffing van de rassenscheiding in de strijdkrachten, waarmee onder Roosevelt een begin werd gemaakt, en die door Truman in versneld tempo werd voortgezet, praktisch een feit geworden. Zij is zo ver doorgevoerd, dat zelfs diep in het zuiden de kinderen van neger- en blanke soldaten op de legerposten naar dezelfde school gaan. Iets wat tot nu toe in de steden en dorpen in de buurt van deze legerposten ondenkbaar is.

Eisenhower heeft echter nog weinig gedaan om te bereiken dat het zuiden zich bij de beslissing van het Opperste Gerechtshof neerlegt. In plaats daarvan liet hij de zaken op zijn beloop, terwijl het verzet van de zuiderlingen en daardoor de verbittering van de ongeduldige negers groeide. Indien het Witte Huis snel en vastberaden leiding had gegeven, zou het zuiden er misschien toe gebracht zijn een begin te maken met de desegregatie op de scholen alvorens de oppositie in het geweer had kunnen komen. Deze kans heeft men voorbij laten gaan.

Maar al te vaak werden de goede bedoelingen van de President niet in handelingen omgezet. Aanvankelijk liet hij zich te veel leiden door de ouderwetse opvattingen over de Amerikaanse regeringsvorm, die hij een halve eeuw geleden op school had geleerd – de 'scheiding der machten' en de idee dat de President de dienaar is van het Congres. Pas na bittere ervaringen kwam hij tot het besef dat het hedendaagse staatsbestel leiderschap vereist en dat in het Amerikaanse systeem dit leiderschap alleen kan komen van het Witte Huis.

Ook toen vormde zijn temperament geen hinderpaal die hij niet heeft kunnen overwinnen. Hij is geen vechter zoals Truman. Hij laat de slag liever door anderen leveren om, als de kruitdamp is opgetrokken, zijn zegen aan de winnende partij te geven. Hoewel hij ongelooflijk populair is, weet hij zijn ideeën toch niet doeltreffend aan het volk duidelijk te maken en zich van de steun van het volk te verzekeren. In Amerika, waar de publieke opinie van zo'n buitengewone betekenis is, is dit een ernstige handicap.

Zijn populariteit is zo groot geweest, dat vooral in de laatste jaren van zijn regering de rechtse Republikeinen in het Congres zich gedwongen voelden zijn internationale politiek te steunen, of ten minste erover te zwijgen. Slechts een handjevol extreme reactionairen, rondom de Senatoren McCarthy en Jenner, handhaafden hun bitter verzet.

Toch heeft Eisenhower geen 'nieuwe' Republikeinse Partij geschapen, 'de partij van de toekomst', zoals hij in San Francisco verkondigde. Hij heeft zijn zegen gegeven aan alle Republikeinse kandidaten, de goeden zowel als de slechten. Geen Senator heeft de President loyaler gesteund dan Senator Wiley uit Wisconsin, de meest vooraanstaande Republikein in de Senaatscommissie voor buitenlandse zaken

en voorzitter van deze commissie in 1953 en 1954. Toch heeft de President, toen de McCarthyisten, die een overheersende rol speelden in de Republikeinse Partij van Wisconsin, de herverkiezing van Wiley saboteerden, geen hand voor hem uitgestoken.

De President is niets verschuldigd aan de Republikeinse Partij, de Republikeinse Partij is alles verschuldigd aan hem en kan de aanstaande verkiezingen niet winnen zonder hem. Zozeer heeft de Partij hem nodig, dat hij iedere prijs voor de toestemming zich herkiesbaar te stellen had kunnen vragen, inclusief de vervanging van Vice-President Nixon, het troetelkind van de Oude Garde, door een authentieke Eisenhower-Republikein. Toch heeft hij niet de gelegenheid aangegrepen om de zekerheid te scheppen, dat de politieke lijn die hij uitgestippeld heeft, in de toekomst verder zal worden doorgetrokken. Integendeel, hij offerde zijn enorm prestige en naar alle waarschijnlijkheid ook de rest van zijn leven voor minder dan niets.

De macht van een President over zijn Partij neemt in een tweede regeringstermijn altijd af, daar meer en meer politici over zijn hoofd heen hun aandacht op zijn opvolger gaan richten. De ziektes van Eisenhower en het feit dat hij de eerste bewoner van het Witte Huis is, die zich de pas naar een derde regeringstermijn ziet afgesneden door een amendement op de Grondwet, zal zijn invloed nog meer doen dalen. De meeste mensen vereren nu eenmaal liever de opkomende dan de ondergaande zon. Toen ik het enthousiast applaus beluisterde, waarmee de President op de conventie van San Francisco werd begroet, kon ik het gevoel niet onderdrukken dat dit het einde inluidde van de periode-Eisenhower. Want de Republikeinse Partij is reeds bezig aan zijn greep te ontsnappen; de 'partij van de toekomst' zal de partij van Nixon zijn, niet de zijne.

J. BRUMMELKAMP

HET SUEZKANAAL

De glorie van de Lesseps is niet zijn denkbeeld geweest om een verbinding tot stand te brengen tussen de Rode en de Middellandse Zee. Deze gedachte was reeds in de Oudheid verwezenlijkt. Het kan niet anders of de Egyptenaren, die wel allereerst een volk van landbouwers waren, maar die niettemin zowel met Europa als met Azië en Oost-Afrika handelsbetrekkingen onderhielden, moet het aangelokt hebben de zeeën, die hun kusten bespoelen, door een waterweg te verbinden. Verschillende Farao's hebben getracht een kanaal te doen graven van de Rode zee naar de Nijl, maar waarschijnlijk is deze verbinding pas onder de Perzische koning Darius (526-468 v. Chr.), die Egypte tot een provincie van het Perzische rijk maakte, tot stand gekomen. Na enige eeuwen verzandde dit kanaal, maar niettemin bleef Egyptes transitohandel van groot belang, doordat de oosterse waren via de Rode-Zeehavens naar Alexandrië werden gevoerd, vanwaar zij door Europese schippers werden gehaald. Alexandrië groeide uit tot een machtige metropolis, waar oost en west elkaar ontmoetten. Twee omstandigheden maakten aan deze voorspoed van Egypte een eind; eerst de verovering van Voor-Azië door de Turken en daarna het vinden van de zeeweg naar Indië door de Portugezen. Het zwaartepunt van de wereldhandel werd verlegd van de oevers van de Middellandse Zee naar de landen langs de Atlantische Oceaan. In de negentiende eeuw was het eens zo roemrijke Alexandrië vervallen tot een onbetekenend plaatsje met nog geen 5000 inwoners. De Italiaanse havens Venetië en Genua deelden in het verval.

Het lag voor de hand, dat in Italië plannen opkwamen, om de verbinding tussen de Rode en de Middellandse Zee te herstellen. Daarvan is niets gekomen, waarschijnlijk door de staatkundige versnippering van het land. In Frankrijk was meer belangstelling. Wel werd een voorstel van de Duitse wijsgeer Leibniz aan Lodewijk XIV in 1671 door diens minister van buitenlandse zaken getorpedeerd, maar ruim een eeuw later toonden het Directoire, de minister Talleyrand en keizer Napoleon grote belangstelling voor het project. Opmetingen in de eerste helft der negentiende eeuw op instigatie van de in 1846 gestichte 'Société d' Etudes du Canal de Suez' toonden aan, dat de Rode en de Middellandse Zee nagenoeg een even hoog niveau hebben, waarmee een duizenden jaren oude dwaling uit de wereld geholpen werd. De man, die in 1854 van de Egyptische kedive Saïd een concessie voor de doorgraving van de Isthmus verkreeg, was de Franse consul Ferdinand de Lesseps. In 1858 stichtte hij de 'Compagnie universelle du Canal Maritime de Suez.' Van de aanvang af streefde de Lesseps ernaar de Kanaalmaatschappij een algemeen karakter te geven, wat ook

uit de naam blijkt, opdat alle staten hun medewerking aan het grootse ondernemen zouden kunnen geven. Voor een groot aantal landen waren blokken aandelen gereserveerd. De Verenigde Staten en Groot-Brittannië lieten echter verstek gaan. Het is de Lesseps niet gelukt het wantrouwen van de Engelse staatslieden weg te nemen, die in het plan een poging van de Fransen bleven zien, om zich in het verkeer met de Oriënt de hegemonie te verschaffen. De Engelsen herinnerden zich het schrijven van Talleyrand aan het Directoire, waarin deze Franse minister stelde: 'De vestiging van Fransen in Egypte zal een omwenteling veroorzaken in de Europese handel en in het bijzonder Engeland treffen. Het zal zijn macht in Indië vernietigen, die de enige basis is voor zijn grootheid in Europa. De herleving van de Suezroute zal voor Engeland even noodlottige gevolgen hebben als de omzeiling van de Kaap de Goede Hoop voor de Genuezen en Venetianen in de zestiende eeuw. Wanneer Frankrijk de Suezroute beheerst, doet het er niet meer toe, wie de Kaap de Goede Hoop in handen heeft.' En toen het Directoire besloot een expeditie naar Egypte te zenden onder Napoleon, kwam onder diens instructies het volgende voor: 'De opperbevelhebber zal de landengte van Suez laten doorgraven en hij zal de nodige stappen nemen om het vrije en uitsluitende bezit van de Rode Zee door de Franse Republiek te verzekeren.' Gezien deze uitlatingen is het niet zo'n wonder, dat de Engelse staatslieden in de Lesseps' streven een poging van Frankrijk bleven zien, om de verbindingen tussen Europa en Azië te beheersen. Palmerston deelde de Lesseps openhartig mee, dat hij zoveel als in zijn vermogen lag de totstandkoming van het kanaal zou verhinderen, omdat de nieuwe scheepvaartroute, open voor de schepen van alle naties, Groot-Brittannië zou beroven van het voordeel, dat het bezat in de beheersing van de oude route door zijn steunpunten in West-, Zuid- en Oost-Afrika.

Ook de Nederlanders wilden niets weten van de nieuwe scheepvaartweg. De Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam, het ministerie van koloniën en een door de koning benoemde staatscommissie verklaarden zich unaniem tegen de doorgraving van de landengte van Suez. Men achtte de nieuwe route door de Straat van Gibraltar, de Middellandse Zee, de Rode Zee en Straat Bab el Mandeb voor zeilschepen uitermate gevaarlijk. Voor stoomschepen gold dit bezwaar in mindere mate, maar stoomschepen achtte men niet bruikbaar voor de vaart op Indië, omdat de benodigde steenkolen voor zulk een lang traject een veel te groot deel van de laadruimte zouden opslokken. Bovendien waren de Nederlanders bevreesd, dat de handelssteden aan de Middellandse Zee de grote betekenis, die zij voor de ontdekking van de zeeweg naar Indië hadden gehad, zouden herwinnen. Voor de gedachte, dat de nieuwe scheepvaartweg alle Europese volken ten goede zou kunnen komen, was men in die dagen nog niet rijp.

Het is de glorie van de Lesseps, dat hij ondanks de tegenwerking van het machtigste rijk der aarde en ondanks de bergen van moeilijkheden waarvoor de doorgraving van de Isthmus hem plaatste, zoals de drinkwatervoorziening, het stuivende woestijnzand, het zout in de woestijnmeren, de muskietenplaag, de ontzaglijke sterfte, toch de doorgraving tot een goed einde wist te brengen. In de eerste decade van zijn bestaan was Engeland de voornaamste gebruiker van de nieuwe waterweg; 76 % van de tonnage passeerde het kanaal onder Britse vlag. Ter gelegenheid van een bezoek van de Lesseps aan Engeland kon The Times dan ook naar waarheid schrijven: 'M. de Lesseps

has come to a country which did nothing for the Suez Canal, but which, since the opening, has sent more traffic through it than all the other nations of the globe combined. This country supplies most of the money which will be paid in dividends to the shareholders. May this be a compensation for whatever errors we may have made at the start.'

Een aanzienlijk deel van de door de Times vermelde dividenden vloeide spoedig ook naar Engeland, toen 18 november 1875 Disraeli van de steeds in geldnood verkerende Khedive de in diens bezit zijnde 176.602 aandelen in de Kanaalmaatschappij kocht voor de som van nog geen 4 miljoen pond. Tot heden heeft Engeland van deze aandelen een dividend ontvangen van meer dan 70 miljoen pond, zodat deze financiële transactie een grote handelsnatie waardig is gebleken. De invloed, die Engeland door deze koop in het beheer van het kanaal verkreeg, wordt meestal overschat. In overleg met de Lesseps, wie de stunt van Disraeli een doorn in het oog moet zijn geweest, kreeg Engeland in het bestuur van de Kanaalmaatschappij, dat uit 32 leden bestaat, drie vertegenwoordigers. Op een andere wijze heeft Engeland zijn invloed veel meer versterkt, nl. door de militaire bezetting van Egypte, waartoe Engeland in 1882 na onlusten in Alexandrië overging. Vanaf dat jaar tot 1956, toen de laatste Engelse soldaten Egypte verlieten, beheerste Engeland het land en de Kanaalzone. Toen Engeland zo zijn greep op het kanaal versterkte, verlangde Frankrijk des te sterker naar een internationale overeenkomst, die het universele karakter van het kanaal, dat steeds een van de Lesseps' doeleinden was geweest, zou waarborgen. Inderdaad kwam zulk een overeenkomst op 29 oktober 1888 te Konstantinopel tot stand en werd door de vertegenwoordigers van Frankrijk, Engeland, Duitsland, Oostenrijk-Hongarije, Spanje, Italië, Rusland, Nederland en Turkije ondertekend. Artikel 1 van de conventie van Konstantinopel luidt: 'Het kanaal van Suez zal steeds, zowel in tijd van oorlog als in tijd van vrede, vrij en open zijn voor ieder koopvaardijschip of oorlogsschip zonder onderscheid van vlag . . . Het kanaal zal nimmer aan de uitoefening van het recht van blokkade onderworpen worden.' In de negentiende eeuw had men zoveel respect voor internationale verdragen, dat in de oorlog van 1870 deze clausule door de oorlogvoerende partijen geërbiedigd werd. In de Italiaans-Turkse oorlog protesteerde de Ottomaanse regering zelfs niet tegen het passeren van Italiaanse oorlogsschepen en soldaten, ofschoon het kanaal op Turks territoir lag.

Ofschoon het verkeer door het kanaal in de eerste jaren beneden de Lesseps' optimistische verwachtingen bleef, ontwikkelde zich het kanaal toch weldra tot een van de belangrijkste scheepvaartwegen van de wereld. De industrialisatie van Europa in de negentiende eeuw deed in dit werelddeel een honger naar grondstoffen ontstaan en tevens een behoefte aan afzetmarkten voor zijn nijverheidsprodukten. Azië werd spoedig een leverancier van grondstoffen en een afnemer van fabrikaten op grote schaal. Het Suezkanaal, dat de grondstoffengebieden van Zuidoost-Azië en de Westeuropese industriële landen dichter bij elkaar bracht, was een eis des tijds, al werd die door de Nederlanders uit het midden van de vorige eeuw niet zo gezien, wellicht door de geringe ontwikkeling van de nijverheid in ons land.

De onderstaande grafiek geeft de groei van het verkeer door het kanaal van de opening tot 1955. De grafiek vertoont duidelijk de diepe inzinkingen in het kanaal-

Tonnage van de gepasseerde schepen van 1870-1955

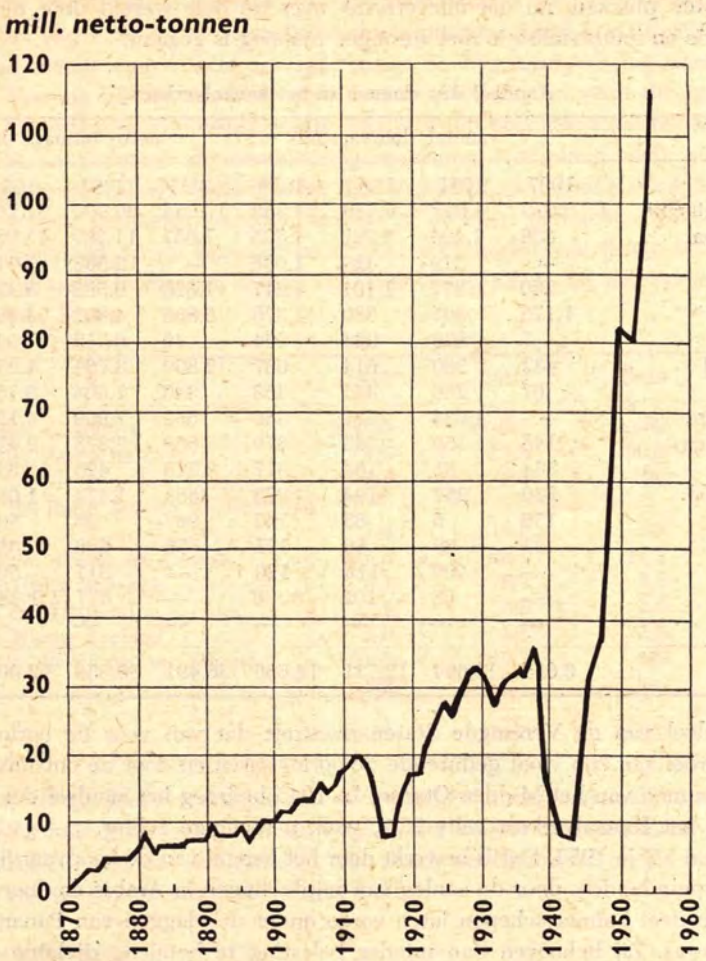

verkeer tijdens de beide wereldoorlogen en het fabelachtige herstel sinds de tweede wereldoorlog.

Aandeel der vlaggen in het kanaalverkeer

Nog steeds is Engeland de voornaamste gebruiker van het kanaal, maar Engelands aandeel is geslonken tot 28 % in 1955, terwijl het in 1880 79 % bedroeg, in 1900 58 % en in 1920 nog 61 %.

De Noren nemen met 13½ % de tweede plaats in, een zeer mooie prestatie voor een land zonder koloniën en zonder grote eigen handel. De inkomsten uit de scheepvaart moeten de betalingsbalans van dit arme, onvruchtbare bergland in evenwicht brengen. De Noren hebben dit resultaat bereikt door het bouwen van grote tankers, die zij aan de oliemaatschappijen verhuren. In hoger mate dan de Nederlandse reders

hebben de Noren zich na de oorlog op dit vervoer gespecialiseerd, waarvan zij thans de vruchten plukken, nu het olieverbruik over de hele wereld door mechanisatie, motorisatie en industrialisatie met sprongen omhoog is gegaan.

Aandeel der vlaggen in het kanaalverkeer

	aantal doorvaarten				netto tonnage in 100			
Jaar	1937	1951	1953	1955	1937	1951	1953	1955
Groot-Brittannië	3.073	4.091	4.446	4.358	17.254	26.900	31.262	32.790
Noorwegen	338	1.496	1.720	1.835	1.657	11.367	13.926	15.595
Liberia	—	219	429	1.096	—	2.568	5.017	14.030
Frankrijk	280	877	1.101	1.217	1.820	6.592	8.426	10.826
Italië	1.175	895	880	1.376	5.866	4.892	4.991	9.220
Panama	7	822	924	904	40	6.412	7.944	8.074
Nederland	432	560	614	687	2.800	3.764	4.230	4.774
Zweden	67	290	441	483	346	1.904	3.169	3.822
Ver. Staten	—	1.034	537	380	562	7.909	4.123	3.134
Denemarken	148	356	345	379	669	2.378	2.411	2.897
Duitsland	534	81	164	377	3.313	426	851	2.459
Griekenland	230	257	194	273	881	1.474	1.080	1.387
Japan	156	6	65	147	967	38	509	998
USSR	23	69	86	171	76	266	337	901
India	—	99	115	120	—	517	562	616
Honduras	—	68	102	38	—	877	1.345	421
Andere	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal	6.635	11.694	12.731	14.666	36.491	80.356	92.905	115.756

Het aandeel van de Verenigde Staten overtreft dat van voor de oorlog door de enorme groei van zijn vloot gedurende de oorlogsjaren en door de ontsluiting van de olierijkdommen van het Midden-Oosten. In 1945 bedroeg het aandeel der Verenigde Staten in het Kanaalverkeer zelfs 22 %, welk percentage echter snel gedaald is tot minder dan 3 % in 1955. Dat is bewerkt door het herstel van de koopvaardijvloten der Westeuropese landen, door de aanleg van pijpleidingen in Arabië en doordat Amerikanen een deel hunner schepen laten varen onder de vlaggen van Panama, Liberia en Honduras. Zij behoeven dan minder belasting te betalen; zij laten varen met kleiner bemanning dan de bepalingen van de meeste landen voorschrijven en ze zijn minder gebonden inzake lonen en sociale lasten. Praktisch kan men het grootste deel van de percentages der genoemde drie kleine landen (Liberia 12 %, Panama 7 %, Honduras is van 1953 op 1955 sterk achteruitgegaan) bij het aandeel der Verenigde Staten rekenen en dan is dit land na Engeland de voornaamste gebruiker van het Kanaal.

Frankrijk heeft na de oorlog de vierde plaats in het kanaalverkeer veroverd, wat het voor de oorlog zelden is gelukt en dat nog wel, niettegenstaande de betrekkingen met China, Indo-China en Japan, vóór de oorlog belangrijke economische relaties, zeer geleden hebben. Het is gelukt door het vervoer van aardolie naar de Franse havens, waar raffinaderijen de ruwe olie uit het Midden-Oosten verwerken. Dit demonstreert het overwicht van het olievervoer boven alle andere economische omstandigheden.

Italië en Duitsland komen snel weer op. De passerende netto-tonnage van Italië

verdubbelde van 1953 op 1955 en die van Duitsland werd zelfs driemaal zo groot in die twee jaar. Niettemin is Duitsland nog ver verwijderd van de tweede of derde plaats, die het van 1890 tot de tweede wereldoorlog bijna altijd heeft ingenomen.

Nederland neemt met 4% de zevende plaats in. Wanneer wij het aandeel van Liberia en Panama bij dat der Verenigde Staten rekenen, dan staat dit land op de tweede en Nederland op de zesde plaats, een eervolle prestatie van ons land na de amputatie die onze vloot in de wereldoorlog onderging. Nederland heeft minder dan de andere grote gebruikers, zelfs minder dan Frankrijk, met welke vloot de Nederlandse de grootste gelijkenis vertoont, tankers in de vaart gebracht. Ons land heeft zich meer toegelegd op de lijnvaart en op het verschepen van droge lading. Zijn tankvloot bedraagt slechts een kwart van zijn totale vloot; bij de Noren ligt dit percentage veel hoger.

Jaar	1913	1937	1949	1955
Totale tonnage in 1000 t	20.034	36.491	68.862	115.756
Landen om de Perzische Golf	1,5	17,9	60,0	64,1
Oost-Afrika	5,1	6,8	3,4	3,8
Landen om de Rode Zee en de Golf van Aden	1,4	10,6	1,9	2,9
India, Pakistan, Birma en Ceylon	45,4	25,1	11,7	8,1
Indonesië en Brits Malakka	9,1	8,7	5,3	4,1
Indo-China en Thailand	3,2	3,9	2,0	2,0
Australië en Nieuw-Zeeland	9,9	5,8	8,8	6,5
China, Japan, de Filipp. en Siberië	22,2	20,1	6,9	8,2
Andere	2,2	1,1	—	0,3
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0

Treden er in het aandeel der vlaggen van de westelijke landen aanzienlijke verschillen op, dat is niet minder het geval van het aandeel der landen beoosten Suez. De meest frappante trekken zijn de vermindering van Zuid- en Oost-Azië en de fenomenale toeneming van de landen om de Perzische Golf.

De goederenbeweging

Reeds in 1947 heeft de netto-tonnage die van 1937, het vooroorlogse topjaar overtroffen. Zoals op onze grafiek te zien is, werd de ontzaglijk snelle toeneming na de

Goederenbeweging in 1000 gew. tonnen

Jaar	Noord–Zuid	Zuid–Noord	Totaal
1937	10.157	22.619	32.776
1938	7.768	21.011	28.779
1939	7.517	17.160	24.677
1940–45	geen gegevens	g. g.	g. g.
1946	5.995	15.931	21.926
1951	17.420	59.333	76.753
1953	22.518	67.881	90.399
1955	20.082	87.426	107.508

oorlog in 1951 onderbroken; in dat jaar bleven het aantal doorvaarten en de tonnage iets beneden die van 1950. Doch in 1952 werd de stijging voortgezet; in 1954 werden de 100 miljoen ton gepasseerd (102,5 miljoen) en in 1955 werden 115,8 miljoen ton bereikt. De aantallen schepen die in noord-zuidelijke en die, welke in zuid-noordelijke richting het kanaal passeren, lopen uiteraard weinig uiteen, evenals hun tonnage. Anders staat het met de goederenbeweging in beide richtingen.

In de drie jaren voor de oorlog nam het zuid-noord-verkeer 69, 73 en 70 % van het totale goederenvervoer voor zijn rekening en in de jaren 1953—1955 respectievelijk 75, 77 en 81 %. In volume overtreft het vervoer in zuid-noord-richting verre de goederenstroom in tegenovergestelde richting en dat verschil is na de oorlog nog veel sterker geworden. Zelfs is de drie laatste jaren de zuid-noord-goederenstroom met sprongen toegenomen, terwijl de noord-zuidstroom én procentueel én absoluut afnam. Het verschil in de beide stromen zit niet alleen in het volume maar ook in de soort goederen.

Procentueel aandeel der belangrijkste warengroepen in het zuid-noord-verkeer

Jaar	1937	1949	1950	1951	1954	1955
Hoeveelheid in 1000 t.	10.157	13.028	12.141	17.420	22.370	20.082
metaalwaren en machines	28,5	20,3	22,4	16,0	14,2	18,8
spoorwegmaterialen	3,2	2,5	3,1	1,8	1,7	2,3
cement	5,7	10,2	9,1	7,0	8,9	13,4
steenkolen en cokes	4,7	1,2	4,5	1,9	0,3	0,6
petroleum	3,5	1,3	0,9	11,1	27,2	9,5
zout	4,0	8,7	1,3	4,8	2,1	2,5
kunstmest	8,6	5,2	9,0	6,2	9,3	12,3
geraff. suiker	1,3	3,9	4,9	3,7	7,0	5,0
weefsels	1,3	0,9	0,9	1,0	1,0	1,1
papier en houtpulp	6,8	3,5	3,7	2,9	2,4	3,1
granen	0,6	12,8	6,4	12,7	2,1	2,4
chemische produkten	3,6	2,6	3,8	2,9	2,0	2,8

Als gevolg van de grote veranderingen, die de wereldoorlog in Zuid- en Oost-Azië veroorzaakte, traden in de goederenbeweging grote schommelingen in zo goed als alle warengroepen op. De cijfers laten zien, dat in 1954-'55 de verhoudingen reeds meer stabiel zijn geworden. Enkele trekken vallen bijzonder op.

a. In de eerste naoorlogse jaren was het vervoer van petroleum noord-zuid onbetekenend. Dat veranderde in 1951; toen kwam een stroom van olieprodukten uit de Europese raffinaderijen, die in 1952 een omvang van 6,4 miljoen ton en in 1953 van 7,2 miljoen ton verkreeg, om in 1954 en '55 weer even snel af te nemen. Hierin weerspiegelt zich het sluiten en weer in werking stellen van de raffinaderij in Abadan, de grootste raffinaderij van de wereld met een capaciteit van 25 miljoen ton, die voor het grootste deel in de behoefte aan petroleumprodukten van een groot aantal Aziatische en Oostafrikaanse landen voorziet. Toen de fabriek in Abadan sloot, moesten Europese en zelfs Amerikaanse raffinaderijen inspringen, want de landen beoosten

Suez bezitten weinig raffinaderijen. En omdat de Europese raffinaderijen de taak van Abadan overnamen, moesten de zendingen ruwe olie naar Europa versterkt worden. Deze olie passeerde het kanaal dus tweemaal: zuid-noord als ruwe olie, noord-zuid als raffinageprodukt. Toen Abadan weer ging werken en bovendien in 1954 in Aden een nieuwe raffinaderij in werking werd gesteld voor de landen om de Indische Oceaan, verdween deze anomalie even spoedig, als zij was opgekomen.

b. De metaalwaren en machines kwamen boven de vooroorlogse hoeveelheden door de toenemende industrialisatie van Azië, ondanks een geringer vervoer naar Japan, dat voor de oorlog de voornaamste afnemer was. Nu namen Indonesië en vooral Australië veel af, omdat ook in deze landen de industrie krachtig bevorderd wordt.

c. *Granen* vormen een overvloedige maar zeer wisselvallige vracht, afhankelijk van het weer en de oogst in verschillende werelddelen. Vroeger onderhielden de rijst uit Achter-Indië en de tarwe van India en Australië een zuid-noord-stroom van graan. Daarvoor is in de plaats gekomen een noord-zuid-tarwestroom uit de Ver. Staten, de USSR en Egypte. India ruilde in het slechte jaar 1949 graan en maïs uit de Sowjet-Unie tegen jute en thee. Door de goede oogst in 1950 behoefden India en Pakistan toen weinig in het buitenland te kopen. In 1951 zond de USA weer 1.762.000 t graan door het Suezkanaal, bijna alles naar India in de tweede helft van het jaar als gevolg van de door het Congres toegezegde hulp aan India. Egypte voerde deze jaren een aanzienlijke hoeveelheid rijst uit naar India, maar ook naar Malakka, de Filippijnen en Japan. Opmerkenswaard is, dat de Sowjet-Unie graan uit Odessa en Riga naar Oostelijk Siberië zond, daarmee een harer zwakheden demonstrerend. De geringe verkeerscapaciteit van de Transsiberische lijn en van de Noordelijke IJszee dwingt haar van de reusachtige omweg over de zuidelijke warme wateren gebruik te maken. Ook gaat Russische en Roemeense olie langs deze weg naar Siberië, China en Mandsjoerije.

Cement wordt de laatste jaren veel meer vervoerd dan voor de oorlog, voornamelijk naar India, Indonesië, Oost-Afrika en vooral de landen om de Perzische Golf, die voor de opbouw van hun olie-industrie enorme hoeveelheden nodig hadden.

Kunstmest is in grote hoeveelheden afgenomen door India, Japan en China, die voor hun angstwekkend groeiende bevolkingen de voedselproduktie zo krachtig mogelijk stimuleren. Grote hoeveelheden Tunesische fosfaten zijn uit Sfax verscheept naar Australië en Nieuw-Zeeland, maar de meeste fosfaten komen uit Marokko en gaan naar Japan.

Steenkool is veel minder belangrijk dan voor de oorlog. In 1950 gingen aanzienlijke hoeveelheden van Polen, dat Engeland als Europa's voornaamste kolen-exporteur is opgevolgd, naar Pakistan, maar in 1951 kwamen de meeste kolen die Suez passeerden uit de Ver. Staten, net als in de eerste jaren na de oorlog.

Zout gaat in grote hoeveelheden naar Japan voor zijn kunstzijde-industrie, die veel soda gebruikt, welke men uit het zout verkrijgt. Het meeste zout wordt geleverd door Tunis, Spanje en Egypte.

Het zuid-noord-verkeer onderscheidt zich van de stroom in tegengestelde richting door zijn veel grotere omvang en door het sterke overwicht van de aardolie, die driekwart van dit vervoer voor zijn rekening neemt. De zuid-noord-goederenstroom

was ook voor de oorlog altijd al sterker dan de noord-zuid-stroom. De grondstoffen en levensmiddelen uit Zuid-Oost-Azië, Australië en Oost-Afrika hebben de retourzendingen van fabrikaten uit het geïndustrialiseerde Europa altijd in omvang overtroffen. De industrialisatie van Azië en Australië deed deze tegenstelling verzwakken, maar door het olievervoer werd de tegenstelling sterker dan ooit.

In 1892 voer de eerste tanker door het Suezkanaal. Het was de Murex van 3568 brt van de Britse firma Samuel Bros., die een lading lampolie van Batoem naar Calcutta bracht. Slechts na lang aarzelen werd dit gevaarlijk transport toegestaan en het duurde nog tot 1907, eer benzine en ander licht ontvlambaar materiaal door het kanaal vervoerd mocht worden.

Alle naoorlogse jaren op één na vertonen een enorme stijging van het olievervoer; in 1951 bleef de vervoerde hoeveelheid iets beneden die van het voorafgaande jaar. 1951 was het eerste jaar dat de 1718 km lange Tapline (Trans Arabian Pipeline) van Aboe Hadria aan de Perzische Golf naar Sidon in Libanon aan de Middellandse Zee, die in december 1950 in dienst gesteld werd, het hele jaar in werking was. De verschepingen van Saoedie-Arabië via Suez vielen daardoor plotseling van 13,8 miljoen ton in 1950 tot 6,6 miljoen ton in 1951. Bovendien daalden in 1951 de Perzische verschepingen via Suez van 14,2 miljoen ton tot 7,1 miljoen ton, om dan voor drie jaren geheel op te houden. Dat als reactie op het uitvallen van Perzië een noord-zuidelijke stroom van olieprodukten ontstond, die in 1953 een omvang van 7,2 miljoen ton bereikte, doch na de heropening van Abadan snel weer verdween, hebben wij vermeld.

In 1955 passeerde 67 miljoen ton olie het kanaal, waarvan 62 miljoen ton uit ruwe olie bestond. Van die 67 miljoen ton kwam niet minder dan 42,5 miljoen ton uit Koeweit. Koeweit verzendt aanzienlijk meer olie via Suez dan Saoedie-Arabië, omdat het in tegenstelling met dit land noch over een raffinaderij, noch over een pijpleiding beschikt. Ook het aandeel van Irak is vrij aanzienlijk omdat deze staat weigert ruwe olie door de twee pijpleidingen naar de raffinaderij te Haïfa in Israël te zenden. Iran komt de depressie na de nationalisatie in 1951 gaandeweg weer te boven, al hebben de produktie en de raffinage beide nog niet weer de oude capaciteit bereikt.

Zuid-noord-olievervoer in 1955 in 1000 t

Land van herkomst		Land van bestemming	
Koeweit	42.508	Gr. Brittannië	20.543
Saoedie-Arabië	6.732	Frankrijk	12.148
Iran	4.958	Ver. Staten	8.630
Irak	3.940	Italië	7.341
Qatar	3.872	Nederland	7.284
Bahrein	1.995	België	2.050
Indonesië	1.966	Zweden	1.986
Aden	740	Andere	6.911
Egypte	135		
Nieuw-Guinea	47	Totaal	66.893
Totaal	66.893		

Onder de landen van bestemming staan Engeland en Frankrijk bovenaan. Engeland ontving in 1955 20 miljoen ton d.i. 70 % van zijn totale oliebehoeften. Frankrijk ontvangt 94 % van de benodigde ruwe olie uit het Midden-Oosten, waarvan de helft via Suez.

Procentueel aandeel der belangrijkste warengroepen in het zuid-noord-verkeer

Jaar	1913	1937	1949	1951	1953	1955
Hoeveelheid in 1000 t	14.455	22.619	48.027	59.333	67.881	87.426
ertsen en metalen	10,8	10,5	4,0	4,4	7,4	6,1
aardolie	2,0	25,2	77,0	72,3	72,8	76,6
oliehoudende zaden	18,4	15,2	2,0	3,5	2,6	2,1
granen	27,5	15,0	3,1	5,2	3,0	2,8
textielvezels	12,0	7,4	2,7	2,6	2,7	2,0
rubber	0,5	2,4	2,4	2,3	1,8	1,5
goeniezakken	2,1	1,9	0,8	0,4	0,4	0,4
plant. oliën	—	1,3	0,7	0,8	0,7	0,7
vruchten	—	1,1	0,4	0,6	0,7	0,7
thee	2,7	1,5	0,8	0,6	0,6	0,4
suiker	0,4	2,0	1,1	0,9	1,6	1,1

Onder de droge lading staan de ertsen en mineralen met 5,3 miljoen ton bovenaan. In 1950 betekende dit vervoer nog weinig, maar door de grote vraag van de Europese ijzer- en staalindustrie is dit vervoer van 279.000 ton in 1951 opgelopen tot meer dan 2 miljoen ton in 1955, waarvan $^{7}/_{10}$ uit India en de rest uit China afkomstig is. Het grootste gedeelte is bestemd voor de Italiaanse metallurgische industrie; het kleine aandeel van Oost-Europa is nog verder geslonken. India is ook de voornaamste leverancier van mangaanerts, dat vooral door de Ver. Staten gekocht wordt. Chroom komt uit Oost-Afrika, zink en lood uit Australië, tin uit Malakka en Indonesië. Granen bereikten in 1955 de 2,5 miljoen ton, voor meer dan de helft tarwe, afkomstig uit Australië en meest bestemd voor Groot-Brittannië. Rijst en maïs zijn veel minder belangrijk dan voor de oorlog. Wel zijn de Aziatische oogsten weer bijna even groot als voor de oorlog, maar door de aanwas van de bevolking is er een veel geringer surplus voor de uitvoer beschikbaar. Gerst komt uit Irak en Australië naar Engeland voor de bereiding van bier. De textielvezels: wol uit Australië, katoen uit India en jute uit Pakistan, vertonen meestal geen grote schommelingen; de 1,7 miljoen ton in 1955 is nagenoeg het vooroorlogse kwantum. De oliehoudende zaden en vruchten blijven met 1,8 miljoen ton aanzienlijk beneden het vooroorlogse gemiddelde. Vooreerst is in de produktielanden zelf het verbruik toegenomen, maar bovendien hebben zich de olieperserijen beoosten Suez zodanig ontwikkeld, dat ze in 1955 meer dan 0,5 miljoen ton plantaardige olie via Suez konden verzenden, o.a. aardnotenolie uit India, palmolie en cocosolie uit Ceylon. Copra (0,6 miljoen ton) komt voornamelijk van Indonesië en de Fillippijnen. De soja (0,5 miljoen ton) uit Mandsjoerije gaat grotendeels naar Duitsland. De aardnoot (0,3 miljoen ton) blijft ver beneden zijn kwantum van 1,3 miljoen ton in 1938. Rubber en suiker liggen ver boven de vooroorlogse hoeveelheden; Indonesië kon onbeperkte hoeveelheden naar Europa zenden voor de auto-, rubber- en bewapeningsindustrieën. Onder de suikerexporteurs staan

thans Australië, Mauritius en Réunion bovenaan; Java, dat voor de oorlog de leiding had, is uit deze categorie verdwenen. In totaal heeft in 1955 de droge lading van het zuid-noord-verkeer het gemiddelde van de periode 1933-'37 met ruim 40 % overtroffen. De tendenz is onmiskenbaar, naar Europa relatief minder grondstoffen en levensmiddelen en meer fabrikaten te zenden, zodat het karakter van de zuid-noordstroom, afgezien van de olie, geleidelijk minder van de noord-zuid-stroom zal gaan verschillen.

De kanaaltarieven

In 1869 bedroeg de kanaaltol 10 goudfrancs per ton voor geladen en 7,5 fr. per ton voor schepen in ballast, doch dit bedrag is vele malen gewijzigd in verband met de economische omstandigheden, in totaal wel dertig keer. Van 1884 tot 1928 werd het geleidelijk verlaagd van 10 tot 7 goudfranc per ton, terwijl schepen in ballast de helft van het normale tarief betaalden. In de crisisjaren na 1929, toen ook de scheepvaart ferme klappen kreeg, werden door de Engelse en Nederlandse reders krachtige pogingen in het werk gesteld om een verdere verlaging der tarieven te verkrijgen. Van 1929 tot 1938 is dan ook in 8 etappes het recht verlaagd tot 5 sh 9 d per ton, doch daarna is het weer enige malen verhoogd, zodat het in september 1951 36,5 piasters (1 p = 2½ d) voor geladen en 17 piasters voor schepen in ballast bedroeg. De tol voor een passagier is gelijk aan die van een ton scheepsinhoud.
Ook de Amerikanen hebben aangedrongen op verlaging der tarieven op grond van de geweldige belangen die zij na de oorlog bij het goederenvervoer door het kanaal hebben verkregen. De Conseil d'Administration, die in 1949 een plan tot verbetering van het kanaal grif aanvaardde, was toen niet voor verlaging der tarieven te vinden, omdat zij vreesde, dat de geprojecteerde pijpleidingen in het Midden-Oosten het kanaal een groot deel van zijn olievervoer zouden ontnemen. Toen die vrees ongegrond bleek, heeft de Bestuursraad op 15 juli 1954 het tarief verlaagd van 36,5 tot 34 Egyptische piaster per ton (of 7 s 5¾ d tot 6s 11¾d) voor geladen schepen en van 17,0 tot 15,5 Eg. piaster (of 3 s 5¾ d tot 3 s 2¼ d) voor schepen in ballast. Inderdaad is het vervoer per pijpleiding tweemaal zo goedkoop als per tanker, maar de olieproduktie van het Midden-Oosten is zo snel gegroeid, dat de pijpleidingen onmogelijk de gehele produktie kunnen verwerken. Waarschijnlijk zullen in de komende jaren de tankers en de pijpleidingen tot hun volle capaciteit worden benut.

De rechten worden geheven per Suezkanaal-ton, die iets groter is dan de in het land van herkomst aangegeven netto ton, onverschillig van welk soort de lading is. Het is duidelijk, dat deze rechten op hoogwaardige fabrikaten relatief veel minder zwaar drukken dan op weinig kostbare grond- en brandstoffen als steenkool, stookolie of ertsen.

Het is de politiek van de bestuursraad om bij druk verkeer in een hausseperiode, die de uitkering van hoge dividenden mogelijk maakt, de tarieven te verlagen. Dit geeft soms een bijzondere impuls aan het kanaalverkeer. Bij hoge kanaalrechten kan het voor Melbourne voordeliger uitkomen zijn wol of voor Adelaïde zijn tarwe om de Kaap te zenden, een weg, die 8 % langer is voor Adelaïde en slechts 7 % voor Melbourne dan de Suezroute. Lage tarieven kunnen dus het verkeer van groter gebieden naar het kanaal trekken.

COMPAGNIE UNIVERSELLE DU CANAL MARITIME DE SUEZ

PLAN GÉNÉRAL DU CANAL

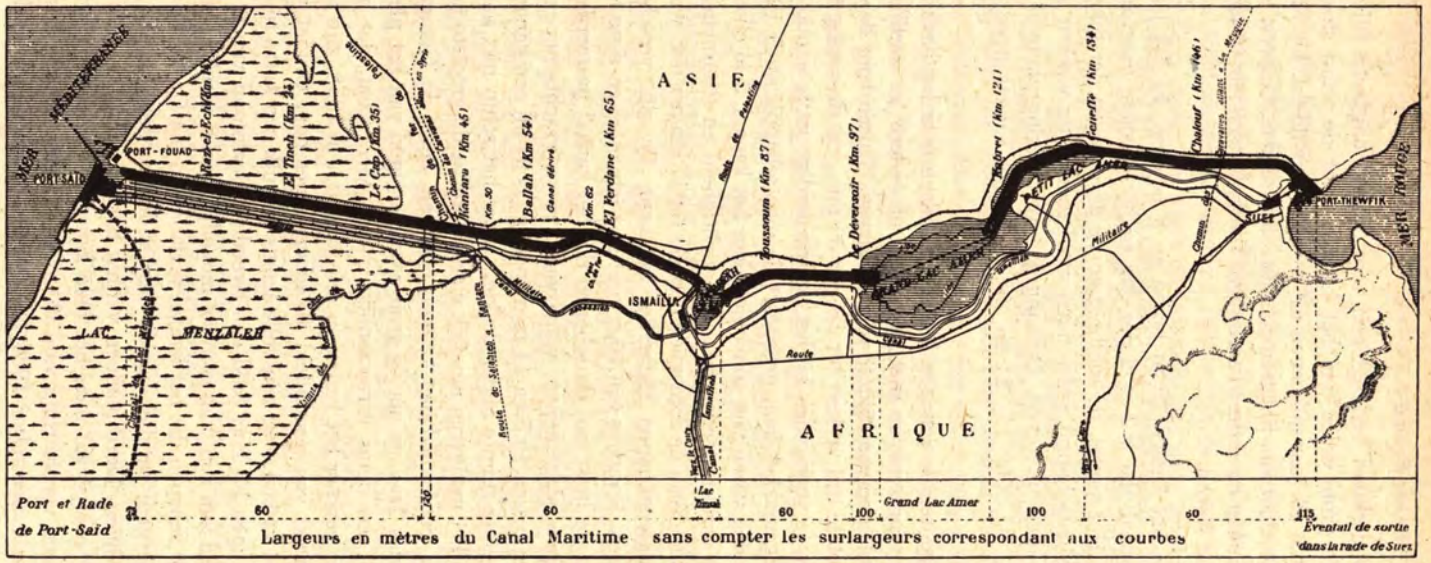

Les largeurs du Canal Maritime sont comptées à la profondeur de 10 mètres

Canaux d'eau douce — *Chemins de fer* — *Routes*

Verbeteringen van het kanaal

Het gewone onderhoud verlangt een voortdurend baggeren bij de havens aan de uiteinden en in grote delen van het kanaal, waar de wind steeds zand in waait. Daardoor moeten elk jaar miljoenen m^3 worden verwijderd. De Maatschappij onderhoudt een grote vloot van baggermachines, zandzuigers, tankers, bergingsvaartuigen, motorboten, pramen en andere vaartuigen. Werkplaatsen zijn in Ismaïlia, Port Tewfik en vooral in Port Foead.

In 1870 was het kanaal 22 m breed en 8 m diep. In dat jaar passeerden 486 schepen het kanaal, dat is 1 of 2 per dag en het grootste daarvan had een tonnage van 4.414 ton. Het aantal, de snelheid en de afmetingen der schepen namen steeds toe, zodat de Maatschappij gedwongen werd regelmatig werken ter verbetering van het kanaal te laten uitvoeren. Omvangrijke verbeteringsplannen werden opgesteld in 1885, 1901, '03, '08, '12, '21 en '49, zodat het kanaal steeds intensiever benut kon worden.

Tot 1887 mochten de schepen het kanaal alleen overdag bevaren. Tot 1934 gold dit voorschrift voor schepen met petroleum of andere 'gevaarlijke' lading. In 1870 bedroeg de totale doorvaarttijd 48 uren, waarvan 17 uren voor de eigenlijke vaart. In 1938 was de totale tijd verkort tot 13 uur 30 min., na de oorlog tot 11 uur 30 min. Om ongelukken te voorkomen bij het tegenwoordige grote aantal tankers en om het passeren te vergemakkelijken, groepeert de maatschappij sinds 1948 de schepen tot convooien. Per dag varen vier convooien door het kanaal, 2 in elke richting. De groei van de tankers vereist steeds groter voorzichtigheid en stuurmanskunde. Men heeft daarom de snelheid van de convooien beperkt tot 17 km per uur, wat voor snelvarende mail- en passagiersschepen tijdverlies betekent. Er zijn verscheidene olietankers gebouwd met een diepgang van 10,5 m of nog iets meer en deze tankers vormden in 1950 meer dan de helft van de schepen die het kanaal passeerden. Ook de nieuwe vliegkampschepen, slagschepen, walvisvaarders en vrachtschepen voor het vervoer van erts hebben tussen 10,5 en 11 m diepgang. Zelfs bij een kanaal van 12 m diepte blijft dan te weinig ruimte onder de kiel, zodat het schip niet nauwkeurig naar het roer luistert en het navigeren moeilijk wordt. Omdat de grootste tankers, wanneer ze volgeladen zijn, het kanaal niet kunnen passeren, heeft de 'Commission consultative internationale des Travaux' na de grote verbeteringen van het plan 1949 een nieuw plan opgesteld, dat thans verwezenlijkt wordt. Men schat, dat bij de huidige toeneming van het verkeer het kanaal in drie jaar, d.i. in 1958, zijn maximumcapaciteit zal hebben bereikt van gemiddeld 40 schepen per dag. Omdat verbreding en verdieping van het kanaal over zijn volle lengte in zulk een korte tijd niet te verwerkelijken valt, zal men bij Port Saïd een tweede kanaalmond van 6 km lengte graven, die het opstellen van een lang convooi mogelijk maakt, zonder dat dit een belemmering wordt voor schepen die het kanaal verlaten. In het Grote Bittermeer graaft men een tweede vaargeul parallel aan de bestaande, om het passeren van de convooien te vergemakkelijken. Deze plannen vergen het opruimen van 12 miljoen m^3 aarde. In een tweede etappe zal men het hele kanaal verbreden en verdiepen tot 15 m, wat nog eens een verplaatsing van 33 m^3 en 18 milj. £ aan kosten zal vergen. In zijn zitting van 7 december 1954 heeft de bestuursraad voor de eerste van deze

verbeteringen een krediet van 7,8 milj. £ toegestaan, welke in de loop van drie jaren worden besteed.

Statuut en bestuur van de Kanaalmaatschappij.

De Suezkanaalmij. is een Egyptische NV, die zijn bestaan dankt aan een concessie van de Khedive Mohammed Saïd aan Ferdinand de Lesseps van 30 nov. 1854, hernieuwd op 5 jan. 1856 en geratificeerd bij firman van de Sultan van Turkijë van 19 maart 1866. Als Egyptische NV heeft de maatschappij haar zetel te Caïro, doch de administratie is gevestigd te Parijs. Daar komen de directeuren bijeen en houden de aandeelhouders hun vergaderingen. De maatschappij wordt bestuurd door een Raad van Directeuren, de Conseil d'Administration, bestaande uit 32 leden. In de jaren voor de oorlog uitte zich in Egypte een groeiende ontevredenheid over de geringe invloed op het bestuur van het kanaal, waarin het geen enkele vertegenwoordiger bezat en over de geringe baten die het kanaal ondanks de hoge rechten voor Egypte opleverde. Met de groei van het nationalisme in de Arabische landen werden de Egyptische eisen steeds luider en dringender. Door de dreiging van het fascistische Italië in Noord- en Oost-Afrika kon echter in de jaren 1937 een overeenkomst tussen Egypte en de Kanaalmaatschappij tot stand komen, waarvan de voornaamste bepalingen waren:

a. De Kanaalmij zal jaarlijks £ Eg. 300.000 aan Egypte betalen.
b. De maatschappij zal ieder jaar een aantal Egyptische employé's in dienst nemen, zodat in 1958 ⅓ van de staf uit Egyptenaren zal bestaan.
c. In de Conseil d'Administration krijgt Egypte twee vertegenwoordigers.

Na de tweede wereldoorlog toen het nationalisme veel sterker geworden en bovendien het Italiaanse gevaar verdwenen was, werd in Egypte de wet van 29 juli 1947 aangenomen. Deze hield in, dat binnen 3 maanden elke Egyptische NV onder zijn bestuurders minstens 40 % Egyptenaren moest tellen en dat binnen 3 jaar minstens 75 % van het technische en administratieve personeel en minstens 90 % van de arbeiders uit Egyptenaren moest bestaan. De kanaalmij. is een Egyptische NV, en dus eisten de Egyptenaren, dat de wet ook voor haar zou gelden, zonder zich af te vragen of Egypte over voldoende bekwame technici en bestuurders beschikte om de sterk uiteenlopende werkzaamheden van de maatschappij te kunnen verrichten. Bij de snelle voortgang van de industrialisatie van Egypte gedurende en na de oorlog is duidelijk gebleken, dat het land niet over een voldoende kader beschikt. Na langdurige onderhandelingen werd 7 maart 1949 een nieuwe overeenkomst gesloten, waarvan de voornaamste punten zijn:

a. In de Conseil d'Administration zullen in de jaren 1949, '51, '64 naast de twee aanwezige nog 7 Egyptenaren worden opgenomen.
b. Van het aantal employé's in dienst der maatschappij zal een aanzienlijk groter deel uit Egyptenaren bestaan dan in 1936-'37 is overeengekomen. De arbeiders, die bij de grote uitbreidingswerken van het plan 1949 aan het kanaal te werk gesteld worden, zullen voor 95 % uit Egyptenaren bestaan.
c. De uitkering, die het Egyptische gouvernement elk jaar van de maatschappij

ontvangt, en die krachtens de overeenkomst van 1937 300.000 £ Eg. bedraagt, is vervangen door een aandeel van 7 % in de bruto winst met een minimum van £ Eg. 350.000.

d. Schepen met kleiner tonnage dan 300 ton behoeven geen doorvaartrechten te betalen. Deze regeling is getroffen om de Egyptische scheepvaart te bevorderen, die vaartuigen van geringe tonnage gebruikt voor het onderhouden van diensten tussen de havens aan de Rode en Middellandse Zee.

De regering van de militaire junta, die door de staatsgreep van 1952 het bewind in handen kreeg, was de aanwezigheid van Engelse troepen in de kanaalzone een doorn in het oog. Zij provoceerde aanhoudende ongeregeldheden in de kanaalzone, welke, met andere overwegingen, Engeland ertoe brachten in 1954 een verdrag met Egypte te sluiten, waarbij werd bepaald, dat de Engelse troepen binnen de 20 maanden het land zouden verlaten. Engeland behield het recht in geval van niet uitgelokte agressie zijn oude stellingen naast het kanaal opnieuw te betrekken, voor welker onderhoud een aantal technici werd achtergelaten. Voor president Nasser en zijn militaire vrienden was dit een geweldig succes, dat hun prestige enorm verhoogde.

In juli 1956 waagde president Nasser zijn tweede coupe, nl. de nationalisatie van de Kanaalmaatschappij. Men weet, dat Egypte voor de uitbreiding van zijn irrigatie en voor de opwekking van elektriciteit, die voor de uitbreiding van zijn mijnbouw en industrie noodzakelijk is, bij Aswan een tweede reusachtige stuwdam wil bouwen, waarvoor een bedrag van 5 miljard gulden benodigd is. President Nasser had gehoopt, dit bedrag van de westerse machten te verkrijgen. Toen Foster Dulles de afwijzing van Amerika bekend maakte, liet Nasser daarop de nationalisering van de Kanaalmaatschappij volgen, vergezeld van een aanbod om de aandeelhouders schadeloos te stellen op basis van de koersen voor de nationalisatie. Nasser denkt uit de hoge winsten, welke het Suezkanaal oplevert, de hoge dam bij Aswan te kunnen financieren. Daarbij wordt hij gesteund door de publieke opinie in zijn land. De Egyptenaren hebben het Engeland nooit vergeven, dat het zich tot het uiterste tegen het graven van het kanaal heeft verzet en daarna de vruchten heeft geplukt van Egyptes en Frankrijks inspanning; dat het de geldverlegenheid van Ismaïl heeft benut om zich het bezit van een groot pak aandelen te verzekeren; dat het niet heeft geschroomd om Egyptes onafhankelijkheid te vernietigen ten einde zijn positie langs het kanaal te versterken; dat de financiële voordelen van het Kanaal zeer veel aan Engeland en zeer weinig aan Egypte ten goede zijn gekomen. Dat verschillende dezer grieven aan de onbekwaamheid van hun eigen bestuurders geweten moeten worden, zijn ze gaarne bereid te vergeten. Engelands beschuldiging, dat de nationalisatie betekent 'a serious breach of the freedom of navigation on a waterway of vital international importance' werpen zij verre van zich. De nationalisatie heeft niets te maken met enige belemmering van de scheepvaart; integendeel, het is Egyptes belang deze zo krachtig mogelijk te bevorderen. Engeland heeft de nationalisatie van Abadan ten slotte ook goedgekeurd en het heeft bovendien in eigen land het voorbeeld van vele nationalisaties gegeven. Waarom zou Egypte van dit recht verstoken blijven? Bovendien zou in 1968 toch het Kanaal met alle toebehoren het eigendom van de Egyptische staat

worden. Dat dit 12 jaar eerder geschiedt, mag geen reden zijn om met militaire interventie te dreigen en oorlogsschepen en soldaten naar Cyprus te zenden. In het vriendschapsverdrag, dat Groot-Brittannië in 1936 met Egypte sloot en ook in het verdrag van 1954 wordt het Suezkanaal 'an integral part of Egypt' genoemd. Welnu, dan zal ook Egypte en Egypte alleen, voor de goede gang van zaken in het Kanaal zorgen. De conventie van Konstantinopel waarborgt de vrijheid van de scheepvaart door het Kanaal, maar in art. 9 van de conventie is duidelijk gestipuleerd, dat de Egyptische Regering de nodige maatregelen zal nemen, om de uitvoering van het verdrag te doen eerbiedigen. In de komende onderhandelingen zal Egypte zonder twijfel niet op de nationalisatie willen terugkomen en evenmin zal het iets willen weten van een internationaal beheer van het kanaal.

Wij besluiten ons artikel met enkele kanttekeningen op het Egyptische standpunt.

a. De positie van het Suezkanaal kan men vergelijken met die van het Noord-Oostzee-kanaal. Beide kanalen zijn belangrijke kunstmatige scheepvaartwegen door één bepaald land, die het mogelijk maken de afstand tussen twee havens aanzienlijk te verkorten. Evenmin als men eraan denkt het beheer van het Noord-Oostzee-kanaal aan de Duitse Bondsrepubliek te onttrekken en in handen te leggen van een internationaal lichaam, evenmin zal men dat van Egypte ten opzichte van het Suezkanaal kunnen vergen.

b. Wanneer Egypte de winsten van het Suezkanaal voor binnenlandse doeleinden denkt te gebruiken, is de kans niet gering, dat de belangen van de internationale scheepvaart daardoor in het gedrang komen.

c. Egypte beschikt thans zeker nog niet over de technische, organisatorische en scheepvaartdeskundigen, om het kanaal zo volmaakt te doen functioneren als de Kanaalmaatschappij dat vele jaren heeft gedaan. Zelfs de eis, dat evenveel Egyptische als buitenlandse loodsen moesten worden aangesteld, heeft tot grote moeilijkheden en vertragingen aanleiding gegeven, die de scheepvaart tijd en geld hebben gekost. Wanneer de buitenlandse loodsen niet in dienst van de Egyptische staat wensen over te gaan, kan de toestand in het kanaal catastrofaal worden. De Kanaalmaatschappij had een strenge selectie en opleiding voor haar loodsen ingesteld. De wijze, waarop de Egyptische regering thans over de hele wereld loodsen aanwerft, terwijl zij het voor de nationalisatie aan de Kanaalmaatschappij steeds moeilijker maakte om buitenlandse ervaren vaklieden te vinden, schenkt weinig vertrouwen in de wijze, waarop de Egyptische staat het kanaal zal beheren.

d. Het zou de positie van Egypte enorm versterkt hebben, indien het pas in 1968, wanneer de concessie vervalt, tot nationalisering was overgegaan. Dictators hebben altijd haast en bewijzen hun land daarmee geen dienst.

e. Wanneer de welvaart van vele staten in hoge mate afhangt van een verkeersweg door een zwak land dan doet de regering van die staat verstandig met de economische belangen van die anderen in hoge mate rekening te houden, al heeft zij moreel en juridisch de beste troeven in handen. De wereld gedoogt zelden, dat een meer of minder toevallig geografisch voorrecht door een zwakke, ondeskundige beheerder wordt uitgebuit.

A. A. VAN AMERINGEN

HEDENDAAGSE WAARDERING VAN EEN MARXIST

Vorig jaar heeft Sam de Wolff zijn mémoires het licht doen zien onder de titel: 'Vóór het land van belofte.' Den Uyl heeft hieraan in dit tijdschrift een bespreking gewijd, waarvan wij de slotpassage hier citeren: 'Mémoires hebben het nadeel dat zij zich niet voor polemiek lenen,' schrijft De Wolff op pagina 278. Van deze bespreking geldt eigenlijk hetzelfde. De Wolff heeft echter tegen dit nadeel niet opgezien en met ontwapenende inconsequentie talloze polemieken in zijn levensverhaal ingevlochten. Laat ik in het voetspoor van deze dialectische inconsequentie mogen opmerken, dat ik bij alle onvruchtbaarheid en uitzichtloosheid van zijn maatschappij-opvattingen zijn hardnekkig geloof in de heerschappij van het socialisme langs de weg der klasseworsteling voor ons relativistische Nederlandse socialisme een vruchtbaar misverstand vind.' [1])

Ik hoop dat vele lezers op het voetspoor van Den Uyl genoeg historische zin en gevoel voor humor hebben gehad om dit boek ondanks alles te waarderen, dit boek waaraan juist de vele polemische uitspattingen de nodige geur en kleur verlenen. Gedenkschriften plegen zich wel vaker te buiten te gaan aan dode en levende tegenstanders. Hoe later men ze publiceert, des te minder kans op tegenspraak van de slachtoffers. De Wolff heeft zich echter kennelijk niet met een postuum genot willen tevreden stellen en eens lekker de gelegenheid waargenomen om hier en daar nog wat stromend bloed aan het kookpunt te brengen. Ik wil hem de vreugde niet onthouden dat hij te mijnen opzichte hierin volledig is geslaagd.

In 1950 is een bundel aan Marx gewijde opstellen onder redactie van prof. Banning gepubliceerd, waarin van mijn hand een bijdrage is verschenen over het economische werk van Karl Marx.[2]) Vermoedelijk heeft geen van de medewerkers aan deze bundel zich ooit gevleid met de hoop, dat zijn bijdrage enig Marxist of speciaal Sam de Wolff tot enthousiasme zou kunnen opwekken. Zoals te verwachten was, werd de banvloek dan ook spoedig uitgesproken, eerst in 'De Vlam' [3]), waar de verschillende bijdragen met hun schrijvers de mangel ingingen en daarna in 'De Nieuwe Stem' [4]), waarin speciaal mijn artkiel aan een behandeling werd onderworpen. Geen van de aangevallenen heeft het destijds nodig geacht De Wolff van repliek te dienen. Dit heeft De Wolff wel erg kwalijk genomen. En dankbaar herkauwt hij in zijn gedenkschriften

[1]) S & D 1955, blz. 416.
[2]) Hedendaagse Waardering van Karl Marx.
[3]) De Vlam 17-2-1951 en 4-3-1951.
[4]) De Nieuwe Stem 1951 blz. 695 e.v.

het voor hem altijd zo smakelijke gerecht van een door hem eigenhandig vermorzelde Marx-kritiek. Ik laat hieronder de in dit werk aan mij gewijde passage volgen [5]):

'Ook op economisch gebied ging Bannings verzamelboek het marxisme te lijf, nl. in een 'monografie van drs. A. A. van Ameringen: Het economische werk van Karl Marx. Het meest typische in zijn 'monografie' is, dat daarin iedere eenheid van ideeën en elk idee van eenheid ontbreekt. Het is een warenhuis op 'wetenschappelijk'-economisch gebied. Je kunt daar bij hem voor alles terecht, terwijl juist een eenheidsopvatting zo noodzakelijk ware.

De heer Van Ameringen 'etaleert' alles en nog wat, hij heeft voor iedere klant wat in voorraad, maar wetenschappelijk geeft hij niets, waarmee te werken valt, behalve negatief en dat negatieve is dan nog van inferieure kwaliteit. Eclecticisme van de slechtste soort!

Natuurlijk diende ik dit te bewijzen. Deze 'monografie' was voor mij 'een buitenkansje', want deze studie van de heer Van Ameringen is een 'Schulbeispiel' van het wetenschappelijke peil der huidige economen. En daarom — maar ook daarom alleen – moest hiertegenover een uitgebreid antwoord worden gesteld, of om Bannings woorden tot de mijne te maken: 'De uitdaging dient naar alle kanten te worden aanvaard.'

Ik beantwoordde Van Ameringen in De Nieuwe Stem Jaargang 1951. Ik stuurde hem een afdruk toe, met het verzoek om hierop maar eens te antwoorden. Hij beloofde dit, maar toen ik hem later persoonlijk sprak, gaf hij toe moeilijk met mij te kunnen polemiseren. Hij voelde zich verslagen.

Ik geloof, dat er nog een andere reden is, waarom Van Ameringen en ook de anderen niet zullen antwoorden. In werkelijkheid – zij menen het wel, maar daarom is het nog niet zo – is het niet de wetenschappelijke waarheid, die zij zoeken. Hen drijft bij hun kritiek het verlangen om de PvdA een enkel rechtse partij te doen zijn. En daarom dient het marxisme te worden doodverklaard. Dat is het enige, waarom het gaat, ook bij prof. dr. De Vos, bij drs. Van Ameringen en dr. J. P. van Praag en niet om een 'gesprek' met de marxisten. Het gesprek dat de dames en heren uit mijn partij bij elke gelegenheid anders iedereen aanbieden!'

Niemand zal zich verbazen dat de lectuur van het bovenstaande een bepaald prikkelende werking heeft gehad en een effect uitlokte dat De Wolff in geen vijf jaar had kunnen bereiken. Uit de correspondentie die hierop gevolgd is met d. W. is een toezegging mijnerzijds voortgevloeid een discussie met hem te voeren in dit tijdschrift. Heb ik daaraan verstandig gedaan? Neen, gelukkig niet. Natuurlijk zal een dergelijk gesprek d. W. noch mij veel verder brengen. Twee redenen hebben mij niettemin tot deze toezegging bewogen. In zijn briefwisseling met mij heeft d. W. gezegd: 'The greatest contempt is neglect.' Men kan zich voorstellen dat deze figuur, die zo vaak van het ene brandpunt in het andere terechtgekomen is, zich diep gegriefd voelt dat het marxisme nauwelijks meer een gespreksthema in Nederland vormt en dat daarmee hij, de grote wetenschappelijke en ook een politieke kemphaan van dit credo, in het zand der vergetelheid zal wegzinken. De epiloog van het boek van d. W. sluit met de verwachting dat het door hem uitgestrooide zaad tot nieuwe wetenschappelijke oogst zal rijpen en dat er een nieuw en ander geslacht in aantocht

5) SAP blz. 204.

is, waarin iets van zijn denken en werken zal opstaan. Mogen wij iemand als Sam de Wolff de door hem zelf zo diep gevoelde smaad aandoen zijn beschouwingen steeds onbeantwoord te laten omdat wij het debat zo doelloos vinden? Hoeveel bezwaar men ook tegen zijn figuur mag hebben en hoe weinig serieus menigeen hem ook zal nemen, zijn rol in de geschiedenis van het Nederlandse socialisme vergt respect en zeker niet de verachting die hij zelf uit een bepaald stilzwijgen afleidt. Ook al staan hij en zijn tijd vreemd tegenover elkaar, zijn naam mag genoemd worden en genoemd blijven. Het is dit gevoel, dat mij ertoe brengt ruimte te vragen in dit tijdschrift voor een onderwerp waarvoor vele lezers nauwelijks meer interesse hebben en voor een stuk, dat met recht vijf jaar later speelt.

Afgezien daarvan, het Marxisme mag dan doodgepraat zijn of wel in Nederland en West-Europa aan atrofie zijn gestorven, in een groot deel van de wereld vormt het de drijvende kracht en een dagelijks object van onderwijs, geschriften en redevoeringen. Wij doen er geen goed aan ons alleen tegen het praktiserende communisme te keren en aan zijn ideologie als zijnde 'passé' steeds voorbij te gaan.

Men bedenke overigens wel, dat het hierop volgende antwoord aan d. W. wel ten dele door piëteit is ingegeven, maar niet met piëteit is geschreven. Het zou een aanfluiting van de strijdbare figuur van d. W. zijn, indien men zijn ouderdom zgn. zou ontzien en hem met een quasi-zachtmoedigheid tegemoet zou treden, die hij bovendien nog voor zwakheid zou aanzien.

Degene, die de boven geciteerde artikelen van d. W. nog eens zou nalezen, zou kunnen constateren dat hij weliswaar heel weinig goeds over mij te zeggen heeft, doch alleen mijn eerlijkheid niet in twijfel trekt. 'O, man ist auch verzweifelt wenig, wenn man nicht weiter ist als ehrlich' luidt een bekende uitspraak van Lessing. Als uit het volgende dus mocht blijken dat ik over d. W. althans in dit opzicht anders denk dan hij over mij, dan wete men dat hij in mijn oog vér boven dit 'verzweifelt wenig' uitkomt. Uit een van de colleges van d. W. die ik vele jaren geleden heb bijgewoond, is mij beter nog dan zijn conjunctuurtheorie zijn uitspraak bijgebleven: 'Ik ben tot alles in staat, dat heb ik liever dan dat ze zeggen dat ik tot niets in staat ben.' Dat laatste zal niemand van d. W. kunnen zeggen en bovendien weten wij dat waarheid nu eenmaal een 'klassenbedingte' grootheid is.

Het voornaamste verwijt dat Sam de Wolff in diverse variaties naar mijn hoofd slingert, betreft mijn zeer onvoldoende Marx-kennis. Ik wil daarom gaarne hier de erkenning voorop stellen, dat ik mij op dit terrein niet in de verste verte kan meten met d. W. Hier bevind ik mij in het doorluchte gezelschap van Frank van der Goes, Pannekoek, Gorter, Tak, Henriëtte Roland Holst, Wibant en Schaper, van wie d. W. achtereenvolgens in zijn gedenkschriften hun onvoldoende Marx-kennis beklemtoont, m.a.w. dat zij er minder van hebben geweten dan hij. Uiteraard voel ik mij door de lotsgemeeschap met dergelijke 'geleerde ignoranten' niet al te ongelukkig, zij het dan in alle bescheidenheid die een klein ignorantje past.

Ik heb er nimmer behoefte aan gevoeld mij zat te eten aan het werk van Marx en Engels, ik heb niet elke letter van zijn gigantisch geschriftendom tot mijn geest laten doordringen noch het zo wijdlopige werk van al zijn parafrasanten en epigonen. Het is mij eenvoudig en domweg niet de moeite waard geweest daaraan jaren van studie te wijden. Er zijn nog zóveel andere 'ismen' uit het mausoleum der menselijke

ideologieën, die evenveel of even weinig recht op een dergelijke grondige beurt zouden hebben, dat de tegenwoordige tijd nauwelijks aan zijn trek zou komen. Alleen voor een absolutist 'die zich volkomen wenst te vereenzelvigen met één der door het verleden opgeleverde thema's' is een dergelijke monomanische concentratie verantwoord, d.w.z. alleen tegenover hemzelf.

Betekent dat nu dat de anderen de mond moeten houden wanneer het gesprek gaat over mercantilisme, gesell-isme, ludditisme, georgisme, manchester-isme, anarchisme, syndicalisme, behavivrisme, metallisme, de hemel wete wat voor ismen meer, als één van de betreffende 'isten' daarbij aanwezig is en over zijn eigen monisme natuurlijk veel verder kan uithalen dan wie ook? Onze maatschappij zou er mooi uitzien. Het cacochroom zou dra vervangen worden door een cacofoon van schetterende en schitterende solisten. Natuurlijk totdat één daarvan de boventoon krijgt en alle andere ismen van de aardbodem wegvaagt. De moeiijkheid is dan vervolgens om het triomferende 'isme' in genealogische Reinkultur tot het einde der dagen door te voeren. Op de wijze b.v. van marxisme – leninisme – stalinisme – chroetschewisme enz. Wanneer men maar zorgt dat alle vertakkingen tijdig afgesneden worden, is er niet het minste gevaar van ontaarding. Indien in Nederland alles goed gegaan was en men het socialistisch revisionisme en zijn voormannen tijdig de kop had afgesneden, welnu, dan hadden wij een infinitesimale kleine kans gehad nu in het meest onvervalste wolffisme rond te dartelen. Natuurlijk waren er oneindig meer kansen geweest dat andere vertakkingen van het marxisme de solo-rol hadden verworven en de wolffisten in de kuil hadden geworpen, waarin onvervalste marxisten andere even onvervalste marxisten plegen neer te leggen.

Ik zal mij niet de vrijheid aanmatigen het wederwoord dat De Wolff op mijn bijdrage in de Marx-bundel heeft geleverd hier op de voet te volgen. Met de discussie, die op deze repliek verder zal volgen, zou dit een onevenredige ruimte in dit nummer vergen. Sam de Wolff moet dit destijds ook zelf ingezien hebben, want zijn aan mij gewijd artikel in 'De Nieuwe Stem' beperkt zich eveneens tot enkele grepen uit mijn bijdrage tot de genoemde bundel, waarbij het merendeel buiten schot blijft. Ik verklaar dit heus niet uit instemming of zelfs maar uit goedertierenheid van Sam de Wolff. Of wellicht heeft destijds ook de redactie van 'De Nieuwe Stem' een dam moeten opwerpen tegen de lawine waarmee Sam de Wolff mij wilde bedelven.

Ik concentreer mij daarom op twee onderwerpen, de arbeidswaardeleer en de centralisatietheorie (d.w.z. de leer van de toenemende ongelijkheid van bezits- en inkomensverdeling). De vraagstukken, door deze beide leerstukken opgeworpen, zijn nog steeds van centrale betekenis. Bovendien tasten negatieve conclusies ten aanzien van deze beide leerstukken het gehele systeem van Marx dermate in de kern aan, dat zij voor een hedendaagse beoordeling van zijn werk bijzonder waardevol zijn.

Om met de eerste te beginnen, de arbeidswaardetheorie, kan men het best een citaat uit het artikel van Sam de Wolff laten volgen, omdat daarin zowel de essentie van de gedachtengang van Marx, mijn eigen bestrijding en de tegenaanval van De Wolff in uiterst beknopt bestek worden weergegeven.

'Welke kritiek oefent nu de heer Van Ameringen op de arbeidswaardetheorie uit? Voor de lezer geven wij hier eerst Marx' opvatting, heel in het kort, weer. Marx definieert de waarde van een waar objectief als de hoeveelheid maatschappelijk

noodzakelijke arbeid, welke nodig is voor de produktie of reproduktie van deze waar en hij meet deze arbeid, zoals vanzelfsprekend is, aan de tijd. Wat zegt drs. Van Ameringen hiervan op blz. 46?'

'Marx vervalt in een gevaarlijke cirkelredenering, wanneer hij in een volgend stadium de waarde van de op zich zelf reeds waardebepalende arbeidstijd moet gaan verklaren. Het komt er dus bij Marx op neer, dat de waarde van de arbeidstijd, de in Marx' systeem meest fundamentele grootheid, bepaald wordt door de waarde van de arbeidstijd. Men kan moeilijk volhouden dat met een formule a = a de diepte van het waardefenomeen wordt blootgelegd.'

Dit zij hoe het zij, maar een wonderlijk fenomeen van Marxkritiek geeft de heer Van Ameringen zeker hier ten beste. Marx heeft nooit gesproken of bedoeld te spreken over 'de waarde van de arbeidstijd'. De arbeid, gemeten in de tijd, is voor hem de oorzaak en de maat van het waardeverschijnsel, optredend in een maatschappij waar warenproduktie heerst. Vragen naar de waarde van de arbeidstijd als zodanig is volgens Marx' opvattingen onzin.

Het is om duivels te worden als deze Van Ameringse opvattingen ons als serieuze Marxkritiek worden opgedist. En daarom ben ik nu, evenals Mephistofeles, voor enkele ogenblikken 'des trockenen Tones satt'. Waarom ik dan ook de heer Van Ameringen de volgende analogie aanbieden wil. Tegenwoordig geldt bij autoongelukken de hoeveelheid alcohol, in het bloed opgenomen, als verwekker en maat der beschonkenheid. De heer Van Ameringen zou bij zo'n gelegenheid van bloedonderzoek waarschijnlijk vragen 'Welke dronkenschap bezit nu een liter alcohol?'

Ik ben bang als de heer Van Ameringen deze kwestie aan de orde zou stellen dat men hem – minder geduldig en verdraagzaam dan wij, orthodoxe marxisten, nu eenmaal zijn — ten antwoord geven zou, dat hij een 'bezopen' vraag stelde.

Deze passage is bepaald meesterlijk omdat zij door een werkelijk feëriek effectbejag de schijn opwekt van een logisch contrabetoog dat op elke normale onkritische lezer een meeslepende invloed moet hebben. Hoevelen zullen niet gedacht hebben: tjonge, tjonge, wat wordt die Van Ameringen daar eventjes fijn verpulverd! Het is inderdaad onstellend knap een dergelijk resultaat te bereiken zonder enig tegenbetoog, zuiver en alleen met een schijnbaar komisch doch vals analogon. Wij zeggen met nadruk 'ontstellend' omdat dergelijke vormen van onhygiënisch denken en redeneren een fatale rol gespeeld hebben in de ontwikkelingsgang van de wetenschap.

De climax van de 'bestrijding' wordt geproduceerd door de zin: 'Welke dronkenschap bezit nu een liter alcohol?' Dit wekt automatisch het open doekje waarmee de aanvaller het pleit heeft gewonnen, het is de genadestoot, die hem in staat moet stellen als overwinnaar van deze ronde uit het strijdperk te treden.

Had d. W. daarentegen geëindigd met de zin: 'Welke dronkenschap verwekt nu een liter alcohol?', dan was hij meer in de lijn gebleven van de strijdvraag ten aanzien van de arbeidswaarde die in het geding was en had terloops tevens een probleem aangeroerd, waarmee de medische wereld nog niet geheel klaar is. Hij zou dan echter elk ridiculiserend effect hebben gemist en bij gebrek aan een lachsalvo zich met een poging tot een wetenschappelijke argumentatie hebben moeten behelpen.

Nog interessanter zou hij zijn analogie hebben kunnen uitwerken indien hij eens volkomen fantaserend had gesteld dat het percentage alcohol in het bloed geen

onafhankelijke variabele is maar bij voorbeeld mede veroorzaakt zou zijn door het zuiver psychisch effect van een ongeval of door het verrichten van de bloedproef zelf. Dit is natuurlijk niet waar en daarom kan het bloedonderzoek tot op zekere hoogte waardevol zijn, maar hiermee komen wij juist op het probleem van de arbeidswaarde, waar een dergelijk intrinsiek storend effect wel aanwezig is.

Marx heeft volgens d. W. nooit bedoeld te spreken over de waarde van de arbeidstijd, de arbeid is voor hem de oorzaak en de maat van het waardeverschijnsel. Wij behoeven d. W. niet te vertellen dat Marx zich ook met de waarde van de arbeid heeft beziggehouden. Mindere goden als tekenaar dezes is het zelfs bekend dat dit tot bepaalde vergaande consequenties geleid heeft in de zin van meer-arbeid, meerwaarde, enz. Hoe meet men nu de waarde van arbeid? Dezelfde moeilijkheid doet zich voor bij het meten van bier, wijn, genever en andere artikelen die bezopenheid opwekken, alsmede bij koffie, thee, limonade, waarbij men volkomen nuchter kan blijven of touw, ijzer, hout of stof. Ter bepaling van de waarde van de generieke massa zoekt men een bepaalde eenheid. Dat kan zijn een kilo, een meter, een liter en bij de arbeid is dat een uur of een dag of een maand. Zo gezien is het niet zo vreemd dat wij de eenheid gebruikelijk ter bepaling van de hoeveelheid geleverde arbeid ten tonele hebben gevoerd als basis voor de waardebepaling. Bij beschouwingen over de waarde van de andere door ons genoemde goederen is een dergelijke handelwijze ook niet geheel onbekend.

Laten wij nu eens Marx aan het woord: 'Een gebruikslichaam of goed heeft dus slechts waarde omdat abstract menselijke arbeid in hem is belichaamd of gematerialiseerd. Hoe wordt nu de grootte van zijn waarde gemeten? Door de hoeveelheid van het in hem opgesloten 'waardevormende gehalte' van de arbeid. De hoeveelheid van de arbeid wordt gemeten door zijn tijdsduur en de arbeidstijd bezit weder zijn maatstaf in bepaalde tijdsdelen, zoals uur, dag enz. [6]). 'Als waardemassa's zijn alle waren slechts bepaalde hoeveelheden gestolde arbeidstijd' [7]). 'Als dus met betrekking tot de gebruikswaarde de in de waar opgesloten arbeid alleen kwalitatief geldt, geldt hij met betrekking tot de waardegrootte alleen kwantitatief . . . Daar was het te doen (bij de gebruikswaarde schr.) om het Hoe en Wat van de arbeid, hier (bij de waardegrootte schr.) om zijn Hoeveel, zijn tijdsduur. Daar de waardegrootte van een waar slechts de quantiteit van een arbeid die zij inhoudt, voorstelt, moeten waren in bepaalde hoeveelheden steeds even grote waardemassa's zijn. [8])

Heel duidelijk blijkt hieruit dat Marx de arbeidswaarde van het produkt laat bepalen door de hoeveelheid arbeid gemeten naar de tijd, die aan dit produkt is besteed. En hoe wordt nu de waarde van deze hoeveelheid arbeid, gemeten naar de tijd — de 'arbeidstijd' — bepaald? 'De tot de produktie van de arbeidskracht benodigde arbeidstijd komt dus neer op de ter produktie van deze bestaansmiddelen benodigde arbeidstijd — of de waarde der arbeidskracht is de waarde van de tot onderhoud van haar bezitter nodige bestaansmiddelen.' In deze enkele passages vindt men de tautologie terug, die wij de arbeidswaardeleer hebben verweten en die wij

[6]) Het Kapitaal I uitg. WB 1910, blz. 7.
[7]) id. blz. 9.
[8]) id. blz. 15.

formuleerden als: 'De waarde van de arbeidstijd = de waarde van de arbeidstijd.' [9])

Voeren wij als kroongetuigen eens ons enig nog levende marxfenomeen aan: 'Die hoeveelheid abstract menselijke arbeid, gemeten naar de tijd daaraan besteed, die kwantiteit 'maatschappelijk noodzakelijke arbeid' werd door Marx als 'waarde' gedefinieerd. [10]) Een niet marxistisch-geschoold brein is geneigd dit te formuleren als: waarde van de geleverde arbeidstijd = waarde produkt. En de waarde van de arbeidstijd moet dan natuurlijk weer op dezelfde wijze uit de arbeidstijd worden afgeleid. A = A! Nu kan het zijn dat een doorgefourneerde scholasticus ons in de bekende verfijnde marxistische redeneertrant poogt aan te tonen, dat A > A of A < A. Op dezelfde manier als een mathematicus tegenwoordig kan uitleggen dat twee maal twee geen vier meer is. De Wolff heeft zich echter in een handig schijnbetoog aan deze acrobatiek onttrokken.

Het ergste is overigens, dat hij er 'duivels' over is geworden. Begrijp goed lezer wat dit betekent. De Wolff is de goedmoedigheid zelve en zou geen vlieg kwaad doen. Deze zelfde duivelse ergernis is echter ook bij andere Marxistische solisten gewekt door Marxinterpretaties, die een fijne nuance afweken van de officieel — geautoriseerd — authentieke. Dit heeft 'Nacht in de Middag' gebracht in het leven van duizenden rasechte marxisten. Sam de Wolff moge zich beperken tot geestelijk minder oirbare wapenen voor het vernietigen van ongewenste elementen, de denkschool, die ook hem heeft voortgebracht, heeft genocides veroorzaakt, welke de mythe van de 19e eeuw geen onwaardige tegenhanger maakt van de 'Mythe van de 20e eeuw.' In hun gevolgen voor de mensheid, zowel in het recente verleden, het heden en de toekomst zijn beide mythen met recht 'duivels'.

Hier is slechts één van de zwakke plekken van de arbeidswaardetheorie speciaal belicht, omdat hierin een van de ernstigste theoretische gebreken naar voren treedt. Er zijn er nog vele andere. Ik stel er echter prijs op het misverstand op te helderen dat bij Sam de Wolff bestaat, nl. dat ik tot de laatst overgebleven aanhangers van de subjectieve waardetheorie zou behoren. Niets is minder waar dan dit. Ik heb slechts laten uitkomen dat als theoretische apparatuur de grensnutsschool de meerdere is van de arbeidswaardeleer. De praktische bruikbaarheid voor het verkrijgen van inzicht in de processen van waarde- en prijsvorming en de maatschappelijke verdeling is bij de ene school even groot als bij de andere, nl. nihil. Zoals die grensnutsschool met een aantal formele grootheden werkt die materieel geen inhoud hebben, loopt de arbeidswaardetheorie over van schijnrealiteiten, die ons elk reëel inzicht in de waardevorming onmogelijk maken. Wat doet men met het omrekenen van enkelvoudige arbeid in samengestelde arbeid? Wat zit er voor 'objectiefs' in een theorie die de waarde der arbeidskracht afhankelijk maakt van de noodzakelijke levensbehoeften van de arbeider en deze laatste dan weer wil afleiden uit de beschavingstoestand, de gewoonten en levenseisen van de arbeiders? Hoe moet de waarde van schaarse, niet reproduceerbare goederen teruggebracht worden tot de arbeidswaarde? En ten slotte dan de noodsprong die Marx heeft moeten maken om de afwezigheid van een vaste relatie tussen variabel kapitaal en meerwaarde te verdoezelen door middel van zijn 'Durchschnittsprofitrate.' Dit is een van de meest ondoordringbare rookgordijnen waarmee een

[9]) id. blz. 158.

[10]) De Wolff: Van eerstelingen tot late oogst blz. 120.

economische theorie ooit het economisch inzicht heeft proberen te frusteren. De betrekkelijke hardnekkigheid waarmee deze laatste theorie door de Marx-epigonen is herkauwd is voor deze aprioristische gemoederen alleen daarom houdbaar, omdat het bewijs van tegendeel inductief nooit te leveren valt. Maar dit is wel een heel armoedige bestaansgrond voor een theorie. Niettemin, wanneer de arbeidswaardeleer in haar eenvoudigste weergave een van de meest dankbare demagogische slagzinnen opleverde, welke de mensheid ooit werd gepresenteerd, doet het er verder niet zoveel toe dat zij in haar verdere uitwerking volkomen in het zand is gelopen. Wie op dergelijke kleinigheden let, is een kniesoor.

Wij komen nu op een ander chapiter. Een van de belangrijkste immanente levenswetten, welke Marx uit zijn waardesysteem heeft afgeleid, is de zgn. centralisatiewet, er op neerkomende dat een steeds groter deel van het maatschappelijk bezit en een steeds groter deel van het maatschappelijk inkomen in handen zou komen van een steeds kleiner aantal personen. Dit leerstuk hangt ten nauwste samen met de theorie van de Verelendung, ja, is eigenlijk de tegenhanger hiervan. Samen leiden zij in onherroepelijke consequentie tot de ondergang van het kapitalisme: 'Die Zentralisation der Produktionsmittel und die Vergesellschaftung der Arbeiter erreichen einen Punkt wo sie unverträglich werden mit einer kapitalistischen Hülle. Sie wird gesprengt. Die Stunde des kapitalistischen Privateigentums schlägt. Die Expropriateurs werden expropriiert.' Het doet er in dit verband niet toe, hoe Marx deze zo beroemd geworden profetie afleidt uit andere voos gebleken theorieën. Het gaat er om of ook maar iets van deze centralisatietheorie of deze Verelendung waar te nemen valt in de ontwikkelingsprocessen van de laatste decennia. Want daarin kan men het met Marx volkomen eens zijn, dergelijke levenswetten zouden vroeger of later onvermijdelijk tot een maatschappelijke onwenteling moeten leiden.

Het is op zich zelf al typisch dat wij in deze tijd waarin wij voortdurend bezig zijn met vraagstukken van maatschappelijke inkomensverdeling en bezitsspreiding nauwelijks of in het geheel niet meer herinnerd worden aan Marx' onheilsvoorspellingen. Indien er ook maar een zweem merkbaar was in de door Marx aangeduide richting, zou dit de strijd en de discussie moeten beheersen. Degenen, die op het ogenblik strijden voor een verhoging van het arbeidersaandeel in het nationale inkomen, noch degenen, die zich hiertegen verzetten, schijnen zich ook maar enigszins rekenschap te geven van deze door Marx aangeduide richting waarin het krachtenspel zich zou bewegen. Men schijnt het vergeten te zijn en niemand of niets die ons er bij elke loonronde aan helpt herinneren, zelfs Sam de Wolff niet.

Dit zou er reeds op kunnen wijzen dat het met die centralisatie niet zo'n vaart loopt, dat er geen onderstroming te onderkennen is, die de voortdurende beweging om inkomens- en vermogensverdeling dwingend in een bepaalde richting stuwt. Zijn wij dan blind — wij d.w.z. de vakverenigingsleiders zo goed als de werkgevers en de politici — of moeten wij aannemen dat deze 'levenswet' al lang ingelijfd is bij de dode wetten welke Marx ons heeft nagelaten?

In mijn meergenoemde bijdrage kwam ik tot de uitspraak, dat de welvaartsspreiding over een tijdvak van enkele tientallen jaren geen duidelijke relatieve wijzigingen had ondergaan en dat er dientengevolge geen aanleiding bestond tot bijzonder optimisme of pessimisme op dit gebied. Wel bestond er op het tijdstip dat deze uitspraak werd

gedaan (1948) nog de mogelijkheid dat de tweede wereldoorlog wel eens belangrijke verschuivingen in de verdeling tussen de sociaal sterkeren en de sociaal zwakkeren zou kunnen inluiden. Om diverse redenen, welke hier kortheidshalve niet zullen worden weergegeven, heeft schrijver dezes zich nogal gereserveerd getoond t.a.v. de destijds zichtbare verschuivingen. De conclusie was dat nog valt af te wachten of de 'uiteindelijk uit de recente ontwikkeling resulterende verdeling van het nationaal inkomen belangrijk zal afwijken van die in de laatste periode vóór de tweede wereldoorlog'.

Het spreekt vanzelf dat men ook de centralisatietheorie niet straffeloos in twijfel mag trekken. Daarmee zou wel eens de laatste levenskans van een 'natuurnoodwendige' mars naar de kapitalistische ondergang kunnen verdwijnen. Ik zie thans in dat ik althans dit De Wolff niet had mogen aandoen. Maar ik heb mijn trekken wèl thuisgekregen! Het is bijna of men de grote Marx hoort nabrommen in zijn graf.

Nadat d. W. enkele statistische gegevens over de ontwikkeling van de inkomensverhoudingen, waarvan ik mij had bediend, terzijde heeft gesteld, houdt hij mij het standaardwerk van een der Nederlandse marxistische economen voor: J. v. d. Wijk: Inkomens- en vermogensverdeling,' waarin hij met *het fijnste wapen der mathematische analyse de juistheid van de 'centralisatie' van inkomensverdeling en van het bezit bewijst, inductief en deductief.* Natuurlijk kent de heer Van Ameringen van dit alles niets. Hij citeert Van der Wijks epoche-makend boek niet eens. [11]) Ik beken schuld, ik heb Van der Wijk niet geciteerd, toevallig kende ik het boek wel, maar het is mij niet in de geest gekomen dat het voor deze bijdrage nog zou kunnen worden verwerkt. Een laakbare tekortkoming, want het boek in kwestie is een der beste economische werken ooit door een Nederlandse marxist geschreven. Dat is ongetwijfeld daaraan toe te schrijven dat het geen marxistisch werk is. Vandaar ook dat het zo goed in mijn beschouwing te verwerken was geweest.

Maar nu iets over de inhoud van dit werk. In de eerste plaats moet van het hart dat ik in de verste verte niet kan begrijpen wat d. W. bedoelt met een 'deductief' bewijs van de centralisatietheorie. Dan moet hij het boek van zijn grote vriend al heel slecht hebben begrepen. Deze heeft bedoeld te geven en formuleert dan ook uitdrukkelijk, een *statistische* studie, gericht op het beoordelen van enkele statistsiche methoden op het gebied van inkomens- en vermogensverdeling. Een sociaal-politieke studie over dit vraagstuk heeft hij er niet van willen maken. [12]) En wat nu zijn eigenlijke statistische beschouwingen betreft, dus zijn inductief werk op het gebied der centralisatie, komt hij tot enkele bijzonder voorzichtig geformuleerde uitspraken, waarvan ik hier enkele weergeef. Hij constateert b.v. dat er in de literatuur nog geen voldoende eenstemmigheid bestaat over de richting waarin zich de ongelijkheid van inkomens en vermogens beweegt. [13]) Iets later sluit hij een beschouwing over de trend van deze beweging af met de uitspraak dat hij er niet geheel in is geslaagd deze trend te vinden. Wel komt hij tot de conclusie, 'dat industrialisatie gepaard gaat met vergroting van inkomensconcentratie,' een conclusie, die zich volkomen aansluit bij de marxistische inzichten omtrent de 'relatieve Verelendung.' De sluitsteen van dit

[11]) Cursivering van De Wolff.
[12]) t.a.p. blz. 141
[13]) t.a.p. blz. 140

betoog, de aanwijzing dat tegelijk met groeiende industrialisatie in de loop des tijds ook regelmatig een vergroting der concentratie zou optreden, is op het ogenblik nog niet te geven. [14]) Hier spreekt een van zijn verantwoordelijkheid bewust wetenschapsmens, die zich mateloos zou ergeren over de grofheid waarmee De Wolff zijn conclusies verdraait en die de bewering, dat hij de juistheid der centralisatie van de inkomens- en bezitsverdeling 'met het fijnste wapen der mathematische analyse heeft bewezen,' vér van zich zou werpen. Toen De Wolff in zijn gedenkschriften zulke roerende woorden aan de nagedachtenis van v. d. Wijk wijdde, zal hij zich wel niet meer de piëteitsloze wijze herinnerd hebben, waarmee hij enkele jaren tevoren met diens werk was omgesprongen.

Hiermee vergeleken is het gebrek aan hygiëne dat De Wolff in dit verband wederom tegenover mij demonstreert, eigenlijk nog maar kinderspel. Ik heb reeds weergegeven met hoeveel reserve ik de stijging van het arbeidsinkomen ten opzichte van het nationaal inkomen na de laatste oorlog had beoordeeld en de mogelijkheid naar voren gebracht dat deze ontwikkeling wel weer eens zou kunnen omslaan en ons terugbrengen naar de vooroorlogse verhoudingen. Zonder ook maar iets van dit betoog weer te geven werpt De Wolff mij mir nichts dir nichts later gepubliceerde cijfers voor de voeten, die mijn vroeger uitgesproken twijfel hebben bevestigd en die volgens hem zowel mijn dwaling als de triomf van de centralisatietheorie bewijzen! Zo 'accumuleert' De Wolff onzuiverheid op onzuiverheid, dat schijnt voor hem Mozes en de profeten te zijn.

Ondertussen zijn we vijf jaar verder en loont het de moeite eens na te gaan hoe het naderhand gelopen is met de verdeling van het nationaal inkomen en of de sombere vermoedens van Marx en Sam de Wolff voor Nederland en andere landen bewaarheid zijn.

Aan het slot van zijn artikel in 'De Nieuwe Stem' geeft De Wolff een cijferreeks weer, ontleend aan het bekende SER-advies van 1951 inzake de in de naaste toekomst te voeren loon- en prijspolitiek, hetwelk het arbeidersaandeel in het nationaal inkomen als volgt becijfert:

1947	51,4 %
1948	50,3 %
1949	48,5 %
1950	47,8 %

Het valt niet te ontkennen dat deze cijfers door socialistische bril bekeken zich bepaald ongunstig aftekenen ten opzichte van enkele door mij genoemde gegevens: arbeidsaandeel 1938 47 %, 1946 58 %. Het niveauverschil tussen beide reeksen had iemand die gewend is met statistieken om te gaan, te denken moeten geven. Wat is nl. het geval? De door de SER geproduceerde reeks heeft betrekking op de onderlinge verdeling tussen arbeiders en ondernemers van het *netto-nationaal inkomen van de bedrijven*. De door mij genoemde cijfers gaven de verdeling van het totale nationale inkomen tegen factorkosten weer tussen de zelfstandigen en alle loontrekkers, *inclusief lonen en sociale lasten door de overheid betaald*. Natuurlijk is, wanneer

[14]) t.a.p. blz. 145

men over kwesties als centralisatie van inkomens spreekt, alleen het laatste uitgangspunt relevant. De SER, die zich bezig had te houden met de verdeling van de koek tussen arbeiders en ondernemers, kon zich daarentegen beter richten op het inkomen van de bedrijven en de overheidssector uitschakelen. Dat deze laatste sector niet als bagatelle mag worden behandeld, had De Wolff uit hetzelfde advies kunnen opmaken, waar als loonsom ten laste van de overheid in 1938 *f* 383 miljoen en in 1950 *f* 1300 miljoen wordt opgevoerd.

Ervan uitgaande, dat ook De Wolff zich wel zal kunnen verenigen met mijn statistische keuze voor de loonquotebepaling, laat ik hieronder het verdere verloop volgen:

1947	56,1	1951	54,4
1948	55,5	1952	54,2
1949	53,5	1953	52,6
1950	53,4	1954	54

Als men bedenkt, dat volgens berekeningen op dezelfde basis opgezet door Derksen [15]) de loonquote in Nederland 1910 37 % bedroeg en zoals reeds aangevoerd in 1938 47 %, ben ik ervan overtuigd, dat het Sam de Wolff als waar vriend der arbeidersklasse evenzeer als ondergetekende genoegen zal doen, dat Marx en hij het bij het verkeerde eind hebben gehad. Dat het arbeidsaandeel in het nationaal produkt zich zo sterk heeft kunnen ontwikkelen ten koste van het aandeel van andere groepen, moge dan een echec zijn voor de centralisatietheorie en nog voor verschillende andere marxistische theorieën meer, het is een triomf voor al degenen, die 'om de plaats van de arbeid' hebben meegevochten en daarbij heeft Sam de Wolff zelf een rol gespeeld.

Het is nog wel even interessant erop te wijzen dat het hier niet alleen om een Nederlandse ontwikkeling gaat, maar om een tendens die de hele zgn. kapitalistische wereld beheerst:

	Loonquote in %)				
	1938	*1948*	*1950*	*1952*	*1954*
België	58	55,5	52,9	56,7	
Engeland	58,9	65,5	65,3	65,2	65,6
Frankrijk	50	51,5	55,6	58,3	
Zwitserland	48,4	58,9	59,1	60	
Noorwegen	49,7	53,2	53,9	53	56
Ver. Staten	66,6	63,6	64,3	67,2	69,1
Canada	62,3	57,7	58,1	60,7	65,5
Japan	39,2	42,2	42,4	46,1	49

Ofschoon gewaarschuwd moet worden tegen vergelijking tussen de landen onderling, daar zij vermoedelijk elk hun eigen methoden hebben gebruikt voor berekening

[15]) De Nederlandse Conjunctuur, Speciale onderzoekingen, nr. 4, juni 1941.

[16]) Yearbook of Labour Statistics 1955.

van nationaal inkomen en loonquote, is de geprononceerde en min of meer parallele toeneming van het arbeidersaandeel toch wel onmiskenbaar en veelzeggend. De door De Wolff kennelijk zeer gerespecteerde econoom Schumpeter heeft eens met de volgende opmerking de staf gebroken over Marx' inkomensprofetie: 'For the relative share of wages and salaries in total income varies but little from year to year and it is remarkably constant over time — it certainly does not reveal any tendency to fall.' [17]) Kort geleden heeft te onzent ook Pen zich beziggehouden met het vraagstuk van de zgn. constantheid van het arbeidsaandeel en daarvoor een op zich zelf zeer plausibele verklaring gegeven. [18]) Alleen kloppen deze theorieën niet met de feiten zoals deze boven zijn weergegeven. Hoe dit echter ook zij, om de relatieve of absolute achteruitgang van de arbeidersklasse aan te tonen, zal men toch uit andere vaatjes moeten tappen. Die vaatjes zijn nog wel te vinden, b.v. als men eens goed achter het IJzeren Gordijn zoekt. Aan een Marx-bewerking van het Marx-Engels-Lenin-Stalin-instituut ontleen ik het volgende: 'Im Zusammenhang mit der verstärkten Verelendung der Werktätigen hat sich in der Zeit von den 70 Jahren des 19. Jahrhunderts bis zu den 30 Jahren des 20. Jahrhunderts die Anzahl der Geburten je tausend Einwohner verringert: in Engeland von 36 auf 15, in Deutschland von 39 auf 19 und in Frankreich von 26 auf 15.' [19]) Het zal Sam de Wolff zeker niet moeilijk vallen deze soort bewijsmateriaal nog in belangrijke mate aan te vullen. Met Marx kan men ten slotte alles doen, dat is altijd nog beter dan wanneer men er niets mee kan doen.

[17]) Schumpeter: Capitalism, socialism and democracy, blz. 35.

[18]) Pen: De determinanten van de inkomensverdeling: een formule ten behoeve van de praktijk, de Economist 1955, blz. 658 v.v.

[19]) Akademie der Wissenschaften der UdSSR, Institut für Oekonomie: Politische Oekonomie, Lehrbuch, blz. 168.

JAQUES SCHAERF

COMMUNISTISCH FETISJISME

Enkele maanden geleden zijn in Frankrijk vier boeken verschenen, die zich diepgaand bezighouden met de Franse C.P. mitsgaders haar problemen, maar die zich in hoofdzaak toch wel allemaal richten op het aspect van haar ideologische 'aderverkalking.' Twee dezer schrijvers komen rechtstreeks uit het communistische kamp. August Lecoeur, tot aan zijn uitstoting uit het partijbestuur een der adjudanten van Thorez, staat tegenwoordig, na de publikatie van zijn werk 'De verwachte zelfcritiek,' te boek als de personificatie van het ketterdom. Pierre Hervé, schrijver van 'De revolutie en de fetisjen,' had tot voor kort de leiding van het propagandistische weekblad der communistische partij. Nu staat hij op de nominatie voor een smadelijke verwijdering uit de gelederen.

Van de niet-communisten is Merleau-Ponti de meest bekende. Jarenlang was hij, met Sartre, een der leidinggevende figuren in het Franse existentialisme, en mederedacteur van het maandblad 'Les temps modernes.' Waar Sartres aanvankelijke afwijzing — in naam der vrijheid — van het communisme omgeslagen is tot een aanvaarding — in het teken der noodzaak — van de communistische politiek, maakte Merleau-Ponti een tegenovergestelde ontwikkeling door. Van een instemmend-afwachtende instelling kwam hij tot een afwijzing van het totalitarisme, en zijn jongste boek, 'Het avontuur van de dialectiek', geeft een herbezinning te zien van de democratische linkerzijde.

Het laatste ten slotte van de werken die zich met het communisme bezighouden werd geschreven door Raymond Aron, vóór de oorlog welwillend tegenover de communisten, na afloop van de oorlog bij de Gaullisten terechtgekomen en thans een gematigde liberaal. In 'Opium der intellectuelen' tracht hij de marxistische stelling over de godsdienst toe te passen op het communisme, dat hij kenschetst als een 'verleiding,' waaraan de sentimentele linksgeoriënteerde intellectuelen bloot staan. Aron besteedt zozeer zijn aandacht aan de populaire stelling van het verdwijnen van de tegenstellingen 'links' en 'rechts' in de politieke verhoudingen, dat men de indruk krijgt dat het hem in hoofdzaak begonnen is om een rechtvaardiging van zijn eigen aanpassing aan het burgerlijke milieu, méér dan dat hier getracht wordt dit complex van vragen op democratische wijze tot duidelijkheid te brengen binnen het verband van een vrijheidslievende arbeidersbeweging.

Alle genoemde werken hebben één factor gemeen: hun toorn over de ideologische verstening van het communisme, welk proces door de partijleiding uiterst planmatig bevorderd wordt. Het belangrijkste onderlinge verschilpunt is dat de communisten Lecoeur en Hervé de verantwoordelijkheid hiervoor uitsluitend op de Franse partij-instanties schuiven, terwijl Aron en Merleau-Ponti menen dat de grond-oorzaak van het kwaad ligt in de door de Sowjet-Unie uitgeoefende bevoogding.

Het lijdt geen twijfel dat het boek van Pierre Hervé het interessantst is, immers hierin rekent een geschoold marxist af met de nieuwe 'fetisjistische' leer van het namaak-marxisme met Sowjet-stempeltje. Hervé, die nu 42 jaar is, is al sinds zijn studententijd actief in de Franse partij. Om de wille van de wetenschappelijke juistheid verzet hij zich tegen de in de communistische partijen zo overheersende neiging tot ideologisch extremisme en pleit hij voor de

absolute ideologie. Het huidige extremisme laat zelfs geen twijfel toe aan een eventuele onjuistheid van de veranderlijke officiële partijstellingen. Hervé stelt hiertegenover een wijsheid als een koe: 'Het marxisme sluit geenszins het recht op het maken van fouten uit; als het dat deed zou het automatisch ook het recht op waarheid uitsluiten.' Zijn kritiek richt zich scherp op het waasje van heiligheid waarmee de Franse communisten alle uit de Sowjet-Unie geïmporteerde ideeën omgeven. Als voorbeeld geeft hij de als alleenzaligmakend beschouwde leerstellingen van Pawlow en van Mitsjoerin. 'Wie niet voor de volle 100 % achter de officiële mening staat, wordt aangeklaagd: hij is een verwoed vijand van het communisme! Mitsjoerins appelen worden samen met Pawlows honden tot een kinderlijk prentenboekje, dat men maar te ondertekenen heeft.'

Fel stelt Hervé de huichelarij aan de kaak van de communistische intellectuelen, die iedere theorie aanvaarden zonder er werkelijk aan te geloven, en die b.v. voor de Amerikaanse literatuur geen goed woord over hebben, terwijl ze lofgezangen aanheffen op de literatuur van Sowjet-Rusland — immers, Kozakkendansen en wodka staan voor hen in direct verband met het voortschrijdende socialisme! 'Deze aanbidding van alles wat Sowjet-Russisch is, staat aan een verdere ontwikkeling van het Marxisme in Frankrijk in de weg,' stelt de schrijver vast, en hij steekt de draak met de tactiek die door middel van symbolen en afgodendienerij het gezonde verstand uit de communistische rijen tracht te bannen. Hervé kan het verontschuldigen dat gedurende de afgelopen 20 jaren het marxisme in Sowjet-Rusland op een schoolse manier onderwezen werd, want het ging hier om een pedagogische noodzaak. Maar wat hij niet begrijpen kan is dat alle uit het oosten stammende ideeën maar zo heel weinig worden besproken, worden onderzocht en geanalyseerd door de Franse communisten. En wat hij bijzonder scherp veroordeelt is dat de Franse communisten wel alle pogingen in het werk stellen om zulke theorieën desnoods met geweld aan hun leden en meelopers op te dringen, maar dat ze, wanneer de Sowjet-Unie zelf die theorieën afdankt, er maar zwijgend aan voorbijgaan en het liefst niet erkennen.

De schrijver bekritiseert voorts nog de nieuwe politieke lijn van de Franse C.P., en de onuitgesproken stelling 'dat verbeteringen fout zijn want ze verlengen het leven van het kapitalisme.' Hervé stelt: 'Wie geen program van minimale eisen heeft, pleegt verraad zowel aan het socialisme als aan de taak van de arbeidersbeweging.' Hij veroordeelt tevens de tendens om alle eisen te steunen die de regering gevaarlijk kunnen worden. 'Niet iedere steun die men aan een sociale groep geeft versterkt de positie van de arbeidersklasse. Zo'n steun betekent dikwijls veeleer dat men de reactie in de hand werkt.'

Aan de mogelijkheid van een 'oktoberrevolutie' in Frankrijk, of zelfs maar aan een staatsgreep naar Praags model, twijfelt Hervé.

Ongetwijfeld zal door 'De revolutie en de fetisjen,' verschenen bij een Parijse uitgeverij die wijd open staat voor ketterse ideeën, heel wat stof worden opgewaaid, met name in de kringen van de linksgeoriënteerde intellectuelen welke zich verbonden achten met het communisme, en op wie de aanval van Hervé grotendeels is gericht. De afrekening met de intellectuele achteruitgang van het Franse communisme bewijst, dat het Franse 'bon sens' zich zelfs binnen de communistische partij niet door verstandloze commando's laat onderdrukken. Evenwel wijst Hervé's 'rebellie,' en de behandeling van hetzelfde thema door niet-communistische schrijvers, er ook op dat de voortgaande verstarring en verstening van de officiële partij-ideologie momenteel spanningen en scheuringen teweeg gebracht heeft binnen de Franse communistische partij. Al toont de partij naar buiten toe ook nóg zo'n sterk en eensgezind front, ze zal niet kunnen verhinderen dat deze spanningen in de toekomst duidelijker aan de dag zullen kunnen treden.

DE PEN OP PAPIER

MOSKOU TRACHT DOSTOJEWSKI TE ANNEXEREN

Bij de 75ste sterfdag van de grote Russische dichter Dostojewski greep het Russische regime de gelegenheid aan om deze al zo lang doodgezwegen en op de index geplaatste mystieke schrijver te rehabiliteren. Op de 9de februari van dit jaar kwamen vertegenwoordigers van de Russische literatuur, kunst en wetenschap bijeen ter herdenking, terwijl de bijeenkomst werd bijgewoond door hooggeplaatste figuren uit het politieke leven en door talrijke buitenlandse diplomaten. De belangrijkste spreker, Ermilow, legde er in zijn voordracht de nadruk op dat Dostojewski's 'tragische fouten, zijn lasterlijke aantijgingen tegen de revolutionaire beweging en zijn godsdienstige orthodoxie' over het hoofd gezien moesten worden ten einde eer te kunnen bewijzen aan een man, 'die midden in de ontwikkeling van feodalisme tot kapitalisme een uitbeelding gaf van het individu, dat zich onverdedigd moet zien staande te houden in een maatschappij waarin de onverbiddelijke wetten van de wildernis heersen.'

Aan deze 'rechtvaardiging' van Dostojewski ter gelegenheid van de herdenking van zijn sterfdag was een perscampagne voorafgegaan, die al liet vermoeden dat men in Moskou van zins was hem voor eigen doeleinden op te eisen. De 'Prawda' van 6 februari publiceerde een uitvoerige feuilletonistische bijdrage van een anonieme schrijver, waarin deze een uiteenzetting gaf over de dichter en zijn werk. Hierin werd vastgesteld dat de ontzagwekkende realistische kracht van Dostojewski's creatieve genie bij miljoenen weerklank had gevonden. Dat zijn werken de wereldliteratuur verrijkt hadden en dat hij zich door de geweldige uitdrukkingskracht van zijn pen daarin een der eerste plaatsen had veroverd.

Aan de andere kant schrijft de Prawda ook: 'Men mag niet vergeten dat zijn opvattingen vol tegenstrijdigheden zijn en dat een groot deel van zijn werk niet aanvaardbaar is wegens zijn vijandige houding tegenover het socialisme.'

De schrijver in de 'Prawda' verwijt het de dichter, dat deze de revolutionairen veroordeelde en zijn helden zocht in de kringen van fanatiek gelovigen en niet onder de strijders die het verzet tegen de autocratie aanvoerden. Hij wordt scherp bekritiseerd en slechts met veel voorbehoud aanvaard — maar dat neemt niet weg, dat er gewerkt wordt aan de voorbereiding van Dostojewski's terugkeer in de roemrijke hallen der Russische literatuur, nadat hij daar 25 jaar lang — sinds zijn werk in 1930 op de index geplaatst werd — uit verbannen is geweest. Het is een feit dat zijn boeken in de periode tussen de Oktoberrevolutie en 1930 nog gedrukt werden. Eerst toen Stalin de macht definitief in handen kreeg, is het stil geworden rondom het werk van de dichter. Zijn boeken werden niet meer gedrukt en waren op universiteiten en hogescholen niet meer te vinden, zijn naam werd geweerd uit de literaire naslagwerken, uit literatuurgeschiedenissen, uit de Sowjetencyclopedie en uit de

filosofische werken. Pas na de dood van de dictator in 1953 werd zijn naam weer vermeld, zij het dan dat de naslagwerken e.d. de beschikbare ruimte voornamelijk besteedden aan een harde kritiek op zijn 'deels reactionaire instelling.' In 1954 kwam de nieuwe uitgave van 'Schuld en Boete' als een verrassing, die op de voet werd gevolgd door nieuwe uitgaven van 'De Idioot' en van 'Vernederden en Beledigden.' Gezien de bevolkingsdichtheid van Rusland waren de oplagen van gemiddeld 225.000 exemplaren bescheiden, maar door nieuwe drukken in 1955 steeg het getal tot ongeveer 1,3 miljoen exemplaren. Ter gelegenheid van zijn 75ste sterfdag ten slotte gaf de staatsuitgeverij het eerste deel van zijn verzamelde werken uit, ook in een vrij geringe oplage van 300.000 exemplaren.

Aan de heruitgave van Dostojewski's werk ging een heropvoeding van de openbare mening t.o.v. de dichter gepaard. Na de eerste nieuwe uitgaven publiceerde de provinciale pers kritieken, die hierop neerkwamen, dat Dostojewski tegenwoordig niet slechts niet meer op de zwarte lijst staat, zelfs niet alleen maar getolereerd wordt, maar dat men erop uit is om de grote mysticus voor het eigen wagentje te spannen. Een voorzichtig begin is gemaakt om hem, zoals ook andere creatieve geesten uit de tsaristische periode te verheffen tot de rang van 'kritisch-realistische voor-revolutionair.' Deze tendens wordt wel zeer duidelijk in een artikel in de 'Literatoernaja Gazeta' van november 1955. De schrijver, – dezelfde Ermilow die een herdenkingsrede uitsprak op de 75ste sterfdag –, bewees in een uitvoerig artikel dat 'Dostojewski's vijandige houding ten opzichte van de revolutionaire beweging gecompenseerd wordt door een gezonde antipathie tegen de uitwassen van het kapitalisme: de almacht van het geld en het egoïsme. Ermilow maakte overigens de aanmerking dat Dostojewski zich in zijn werk niet naar de toekomst had gericht, doch met een verheerlijking van het tsarisme en de godsdienstige orthodoxie in het verleden was gevlucht! Het artikel stelt dan ook vast, 'dat men in Dostojewski's werk tegenstellingen vindt die hij nooit heeft kunnen overbruggen. Hij is van een zeer bijzonder realisme bij de uitbeelding van de menselijke ellende van het onderdrukte volk van Rusland, hij buigt zich met liefde en medelijden neer tot allen die in het tsarenrijk vernederd en beledigd zijn . . . In dit kritische aspect van zijn boeken toont hij zich een vooruitstrevend realist, die de onrechtvaardigheid van zijn tijd brandmerkt . . . . Evenwel trekt Dostojewski geen gevolgtrekkingen, gelooft hij niet aan de vooruitgang, is hij bevreesd voor de revolutie en voor de nieuwe onrechtvaardigheden die deze zal meebrengen. 'Daarom zoekt hij zijn troost in de godsdienst, bij de wet . . . In zijn verzameld werk hervindt men zijn streven, om troost en vergiffenis te brengen aan hen, die geslagen zijn . . .'

Deze 'tweeslachtigheid' van Dostojewski voor Sowjetrussische opvattingen (half mysticus, half realist) is ook heden ten dage nog het hoofdthema van de officiële Sowjetkritiek ten aanzien van de dichter. Om hem echter toch dienstbaar te kunnen maken aan de doeleinden van de partij, voor alles ter wille van de verheffing van het Russische nationalisme en van zijn verdiensten, verklaart men tegenwoordig dat Dostojewski zich eenvoudig 'vergist' heeft toen hij fulmineerde tegen de revolutionairen en nihilisten, die een produkt van het kapitalisme geweest zouden zijn. Zijn 'niethelden' zouden egoïstische, asociale, onberekenbare figuren zijn geweest, die tot alles bereid zouden zijn om hun eigen zelfzuchtige wensen maar bevredigd te zien. Niets zouden deze lieden gemeen hebben met de werkelijke helden der revolutie. Derhalve: Dostojewski heeft een vergissing begaan. De revolutionairen die hij als duivels schilderde, waren de duivels van het kapitalisme. En met de vaststelling van deze 'vergissing' is alles in orde en kan men Dostojewski accepteren.

Op dit thema voortbordurend zullen Dostojewski en zijn werk in de toekomst verder geanalyseerd worden en zal hij dus worden geannexeerd voor de totalitaire wereld van het communisme — een totalitarisme waarvan Dostojewski als eerste de gevaren heeft onderkend. Of deze 'omvorming' — een soort posthume hersenspoeling — succes zal hebben, staat nog te bezien; men kan het werk van de grote mysticus nu eenmaal niet eenvoudigweg in zijn eigen tegendeel doen verkeren en uit hem een voorganger van het 'socalistisch realisme' maken. Het is thans aan een zij het beperkte kring van Russen weer mogelijk zijn werk te lezen, en de lectuur daarvan levert een andere interpretatie op dan die, welke de heersende machten nu trachten te geven. De lectuur van zijn werk levert het beste bewijs tegen de plotselinge ontdekking van door het Russische regime voor bruikbaar gehouden revolutionaire ideeën.

REDACTIONEEL

Het is niet de gewoonte van Socialisme en Democratie om personalia van de medewerkers te verstrekken. Het is echter buiten kijf, dat wat gezegd wordt, z'n belang mee ontleent aan wie het zegt. Daarom zal de redactie in voorkomende gevallen enige bescheiden gegegevens omtrent medewerkers vermelden. Voor dit nummer:

Ir. H. Dijkstra is hoofd van de afdeling economisch onderzoek van het Landbouw Economisch Instituut.

David C. Williams is wetenschappelijk medewerker van het bureau van de Americans for Democratic Action (ADA), het progressieve actiecentrum binnen de Democratische Partij. Hij werkt regelmatig mee aan bladen als The New Leader, Encounter en Preuves.

Dr. J. Brummelkamp is lector in de economische geografie aan de Universiteit van Amsterdam.

Dr. Jacques Schaerf is een uitgeweken Roemeens socialist, in Parijs als publicist werkzaam.

DAVID C. WILLIAMS

EISENHOWER EN STEVENSON

DE STRIJD DER GEMATIGDEN

Meer dan zaken hebben personen in het middelpunt gestaan in de aan de gang zijnde strijd om het presidentschap van Amerika. Het land is in het algemeen welvarend en in het algemeen nogal tevreden met de huidige stand van zaken in de wereldpolitiek. Hoewel sommige van 's lands scherpzinnigste kenners van internationale zaken voelen dat de Verenigde Staten bezig zijn de 'koude oorlog' te verliezen, zijn zij niet in staat geweest hun onrustgevoelens op hun medeburgers over te dragen. Voor de grote meerderheid is het belangrijkste, dat nergens in de wereld Amerikaanse soldaten in een werkelijke oorlog zijn gewikkeld.

Daarmee wil niet gezegd zijn, dat bijzondere kwesties geheel zonder belang zijn – hoewel deze meer in bepaalde streken en voor bepaalde groepen spelen, dan voor het gehele land. Beide partijen hebben hun best gedaan de verschillen tussen hen zo klein mogelijk te maken, aangezien beide naar de stem van de brede middengroep dingen, welke groep zich in Amerika's huidige staat van zelfvoldaanheid heeft ontwikkeld tot een omvang, waarbij 'links' en 'rechts' tot kleine, zij het ook lawaaierige minderheden zijn geworden.

Deze stemming van de bevolking, die ook zijn stemming schijnt te zijn, kennende, heeft Adlai Stevenson van het begin af aan 'matiging' als het thema van zijn campagne gekozen – ondanks het feit, dat hij moet concurreren tegen een President, die in zijn eerste vierjarige ambtstermijn een reputatie heeft gevestigd als het toppunt van gematigdheid, 'Mr. Moderation'.

Het domineren van het persoonlijke element in de campagne wordt goed uitgedrukt door de democratische slogan, 'Stick with Ike and get stuck with Nixon', houd vast aan Eisenhower en bevrijd ons van Nixon. Positief wordt het uitgedrukt door 'For four more years of Eisenhower, vote for Stevenson.'

Nu de Democraten steeds meer de natuurlijke meerderheidspartij in dit land worden, ligt de enige kans voor een republikeinse overwinning in de enorme populariteit van president Eisenhower. Elk publiek opinie-onderzoek toont opnieuw de grote waardering aan, welke zijn landgenoten voor hem hebben. Maar de opinie-onderzoekingen tonen eveneens aan, dat vele Amerikanen, die 'I like Ike' zeggen, niet voor hem zullen stemmen en dat velen, die voor hém stemmen, dit niet zullen doen voor de republikeinse Congres-kandidaten.

De voornaamste reden voor het in de steek laten van Eisenhower, zelfs door hen, die hem grotelijks bewonderen is natuurlijk zijn gezondheid – en het voor de hand

liggend gevaar, dat vice-president Nixon, die zijn populariteit niet deelt, hem misschien in de komende vier jaar zal opvolgen. De Republikeinen hebben op twee manieren gepoogd dit gevaar voor hun kansen in november te verminderen.

In de eerste plaats hebben zij op alle mogelijke wijzen gepoogd de indruk te wekken dat de President in een uitstekende fysieke conditie verkeert. Het resultaat kan slechts worden beschreven als een indrukwekkende, zij het dan ook slechts gedeeltelijke triomf van de fictie over de waarheid. De President heeft in het afgelopen jaar twee ernstige ziekten doorstaan en beide schijnen zijn kans om nogmaals vier jaar het meest uitputtende ambt ter wereld te overleven ernstig te hebben verminderd. Er zullen weinig Amerikanen zijn, die geen familie of vrienden hebben, die een hartaanval hebben gehad en niet weten, hoe dergelijke mensen naderhand hun bezigheden moesten beperken. Hoewel ilicitis een zeldzame en weinig bekende ziekte is, wordt er genoeg over gepubliceerd om op z'n minst de indruk te vestigen, dat de staf van de president en zijn doktoren niet bepaald oprecht zijn geweest over de mogelijke gevolgen voor zijn toekomstige gezondheid. De doctoren, die op de persconferentie na zijn operatie zo vol vertrouwen verklaarden, dat hij in staat was kandidaat te zijn voor herverkiezing, hebben later niet thuis gegeven aan verslaggevers.

Sommige republikeinse enthousiasten zijn zelfs zover gegaan met te zeggen, dat de kansen voor de President op een langer leven zullen worden vergroot door zijn herkiezing – gebaseerd op de theorie, dat hij dan beter medisch toezicht zal hebben dan als gewoon burger. Er bestaat geen twijfel over, dat de President zelf er ernstig van overtuigd is, dat hij in staat is zijn werk te doen, hoewel hij als een man, die altijd een actief leven heeft geleid en rust zou verafschuwen, niet al te moeilijk was te overtuigen.

Vrezend dat een vrije discussie over de gezondheid van de President van een slechte smaak zou getuigen en tegen hen zou werken, hebben de Democraten zich met deze vraag niet rechtsstreeks bezighouden. Maar op indirecte wijze hebben zij getracht het de kiezers in het geheugen te prenten.

In de eerste plaats hebben zij de verklaring van de President dat hij zijn activiteiten in de toekomst zou moeten verminderen aangegrepen. Zij zien daarin, – en Stevenson zelf heeft dit bijzonder beklemtoond – een ernstige constitutionele kwestie. Het presidentschap is volgens de bedoeling van de opstellers van de Amerikaanse Constitutie en, zoals het zich in een periode van tweehonderd jaar ontwikkeld heeft, het belangrijkste ambt ter wereld. Het verenigt in zich de ceremoniële plichten van de Nederlandse koningin of van de Franse president, de uitvoerende taak van een eerste minister en de verantwoordelijkheid van de leiding van zijn partij. Fysiek is het een buitengewoon zwaar ambt. Psychisch is de last zelfs groter. Krachtens de Constitutie heeft de President de uiteindelijke verantwoordelijkheid voor de Amerikaanse buitenlandse politiek en kan hij op elk moment geplaatst worden tegenover de meest ingewikkelde situaties en verplicht zijn de belangrijkste beslissingen te nemen. Democratische critici stellen het zo, dat een man evenmin 'gedeeltelijk' President, als een vrouw gedeeltelijk zwanger kan zijn.

Op twee andere manieren werpen de Democraten een bijzonder, – zij het indirect, – licht op de kwestie van de gezondheid van de President. Stevenson leidt een

bijzonder actieve en krachtige campagne om duidelijk het verschil te doen uitkomen met het beperkte aandeel van Eisenhower. Daarnaast heeft hij door te breken met het verleden, waarin de presidentskandidaat zijn teamgenoot kiest, of de keuze sterk beïnvloedt, en de Democratische Conventie de volle vrijheid geven om de toekomstige vice-president te kiezen opzettelijk het belang van dit ambt, dat tot voor enkele jaren bijna als een politiek kerkhof werd beschouwd, beklemtoond.

Dit alles is natuurlijk bedoeld om de aandacht te vestigen op vice-president Nixon, die als een zwakke plek in de Republikeinse campagne kan worden beschouwd – zozeer zelfs, dat krachtige, zij het dan ook zorgvuldig bedekte pogingen in het werk zijn gesteld om hem dit keer van de lijst af te voeren. Deze pogingen hebben gefaald, omdat Nixon het idool blijft van de Republikeinse partijgangers en vooral van de Oude Garde in de partij. Terwijl Eisenhower meestal handelt, alsof hij boven de partijstrijd staat, heeft Nixon er zich midden in gestort. Hij heeft met zo'n enthousiasme de Democraten besmeurd, dat hij de bijnaam van 'de MacCarthy met het witte boord' heeft verdiend. Het gros van de onafhankelijke kiezers, de meeste Democraten die in 1952 op Eisenhower hebben gestemd en een nogal grote meerderheid van Republikeinen wantrouwen hem intens.

Op dit punt hebben de Republikeinen hun tweede verdedigingslinie opgericht. Nixon, beweren zij, is in zijn functie 'gegroeid', is 'gerijpt'. Inderdaad is hij in veel dingen net als een staatsman gaan doen. Het is met het oog hierop, dat de 'nieuwe' Nixon voor deze campagne wordt onthuld. De 'nieuwe' Nixon toont een tot nu toe onvermoede edelmoedigheid ten opzichte van zijn opponenten. Hij geeft toe, dat Stevenson een bekwaam man is en een goed vaderlander en dat mevrouw Roosevelt veel heeft bijgedragen tot het Amerikaanse prestige in andere landen. Het moet voor Nixon een zware oefening in zelfbeheersing zijn om op dit hoge plan te blijven – en hij heeft reeds gewaarschuwd, dat de verkiezing niet kan worden gewonnen op een dieet van 'melk en tafelwater'.

Afgezien van de gezondheid van de President en los van Nixons mogelijke opvolging in het Witte Huis, schijnt de naam Eisenhower niet meer die betovering in te houden, die hij vier jaar geleden had. Er schijnt een sterke trek te zijn van 'Eisenhower Democraten' terug naar de Democratische Partij. De Democraten laten geen gelegenheid voorbijgaan om deze tendens te versterken door steeds weer opnieuw Eisenhower te kenschetsen als een man, die meer een Republikein is dan een boven de partijen staande leider. De ironie wil, dat des te actiever de rol van de President in deze campagne is, des te meer hij verplicht is zich als partijganger te identificeren.

En hoe staat het met de politieke geschilpunten? In antwoord op een vraag op een persconferentie, heeft Stevenson verklaard, dat hij het behoud van de vrede als het belangrijkste vraagstuk ziet en zijn interesse en ervaring hebben er beide toe geleid om de buitenlandse politiek in zijn campagne te benadrukken. Maar het is een vraagstuk, dat momenteel ten gunste van de Republikeinen werkt en dat voor de Republikeinen erg moeilijk is om uit te buiten.

In 1952 heeft Eisenhowers toezegging, dat hij naar Korea zou gaan, met de bedekt uitgesproken belofte, dat hij de 'jongens naar huis zou brengen', dat wat een krap succes had kunnen zijn, doen overslaan in een grootse overwinning voor hem.

Vele Amerikanen geloven, dat hij zijn belofte heeft gehouden en opinie-peilingen tonen aan, dat het deze daad van zijn bewind is, die de grootste publieke bijval heeft geoogst. Er bestaat geen twijfel over, dat de President volstrekt oprecht is in zijn verlangen naar vrede – en ook schrander genoeg is om dit in zijn verkiezingsredevoeringen te beklemtonen, omdat hij weet hoe sterk zijn landgenoten het wensen.

Op een lager peil dan waarop Eisenhower – en voor het ogenblik Nixon – zich ophouden, zijn de Republikeinen bezig te verkondigen dat hun partij de vredespartij is en de Democraten de oorlogspartij. 'Drie maal in deze eeuw', verklaren zij, 'zijn de Verenigde Staten in vreemde oorlogen gesleurd – en altijd onder een Democratisch bewind.' De Democraten worden dus, impliciet, verantwoordelijk gesteld voor Hitler, de Noord-Koreaanse invasie en zelfs voor de Duitse keizer.

Zowel op het hoge niveau van Eisenhower als de vredezoeker, als op het niveau van de goot, waar het etiket 'oorlogspartij' op hen geplakt wordt, hebben de Democraten het moeilijk gevonden uit het defensief te geraken. Velen van hen, Stevenson inbegrepen, geloven ernstig, dat de Verenigde Staten op militair gebied terrein hebben verloren aan de Sowjet-Unie – zowel op het gebied van de atomische oorlogsvoering als op het terrein van de conventionele bewapening, welke voor begrensde oorlogen als in Korea, nodig is – 'schermutselingen', zoals ze nu worden genoemd. Door veel hierover te praten, wordt echter toegegeven aan een wijdverspreid idee, dat de Democraten militaristen zijn, terwijl zij met hun oordeel staan tegenover dat van de bevelvoerende militaire commandant van deze generatie Amerikanen.

Zelfs de grootste Democratische creditpost op dit gebied, – de voortdurende mondelinge indiscreties van staatssecretaris John Foster Dulles – is zijn oude waarde aan het verliezen. Hoewel historici en politieke deskundigen eindeloos kunnen debateren over de wijsheid of het gebrek aan wijsheid van de verschillende houdingen, die Dulles gedurende de Suez-crisis heeft aangenomen, is de uiteindelijke indruk die van een voorzichtig staatsman, die Engeland en Frankrijk weerhoudt van overijlde daden, die tot oorlog kunnen leiden.

Aan de andere kant schijnt een vraagstuk als dat van de 'burgerlijke rechten', de gelijke status voor de Amerikaanse negers, waarmee de Democraten in het begin buitengewoon kwetsbaar schenen te zijn, weinig effect te hebben op de verkiezing.

Sommige Republikeinen hadden veel hoop op het winnen van de stemmen der negers, die sinds de beginjaren van Franklin D. Rooselvelts bewind in overgrote meerderheid democratisch waren. Het grootste winstpunt voor de negers sinds de Burgeroorlog – de beslissing van het Hooggerechtshof tegen gescheiden scholen – viel in het tweede jaar van de Eisenhower regering. Hoewel het Hof boven en buiten de politiek staat, scheen deze buitengewoon gewichtige beslissing prestige te verlenen aan het bewind, gedurende welke ze plaatsvond. En, hoewel de President nagelaten heeft op dit gebied leiding te geven aan de regeringen der staten, valt zijn staat van dienst voor zover het federale gezag zich uitstrekt, te roemen. De opheffing der rassenscheiding bij het leger, begonnen onder de democratische regeringen, werd voltooid. De scholen, die de kinderen van soldaten op de militaire bases bezoeken, zijn voor blanken en negers gelijkelijk toegankelijk – zelfs in het diepe zuiden, waar dit in directe tegenstelling staat tot de praktijk van de omliggende steden. In de

federale regering bestaat nauwelijks enige raciale discriminatie, en van hen die zaken doen met het federale bestuur, wordt verlangd, dat zij aan negers gelijke kansen geven voor tewerkstelling en promotie.

Als contrast is het gedrag van de Democraten wat twijfelachtig geweest. In het zuiden is de Democratische Partij (die het politieke leven daar geheel beheerst) onwrikbaar geweest in de verdediging van de 'blanke suprematie'. In enkele staten, met name in Missisippi, zijn de negers zelfs verstoken van het stemrecht. Hoewel zijn houding als gouverneur van Ilinois wat dit betreft uitmuntend is geweest, is Stevenson zeer voorzichtig geweest in zijn verklaringen om de burgers van het zuiden niet te provoceren de Democratische Partij te verlaten, zoals velen van hen in 1948 en 1952 hebben gedaan. Hij heeft gesteld, dat er meer mogelijkheid is om hen in de partij 'op te voeden' dan daar buiten. Het program voor 1956 van de Democratische Partij was, in een poging om de mensen in het zuiden gerust te stellen, op dit punt zwakker gesteld dan het program van vier jaar geleden.

Toen de Republikeinse Conventie in San Francisco bijeenkwam, wezen de leiders met verachting naar de tekortkomingen van het Democratische program met betrekking tot de rechten van de negers en beloofden zelf flink van zich af te bijten. De Republikeinen hebben nu echter een handvol Congresleden uit het zuiden en hebben hoop dat er meer gekozen worden. Zij hadden hun eigen zuidelijk blok op de conventie, dat gewaarschuwd heeft, dat een welgemeende belofte voor uitbreiding van burgerlijke rechten een nederlaag zou veroorzaken. De afgevaardigden uit het zuiden kregen ook hulp van enige leidende figuren uit president Eisenhowers staf, aangezien de President, evenals Stevenson, meer gelooft in opvoeding dan in dwang, meer in geleidelijkheid dan in krachtige actie als de beste manier om in het Zuiden de beslissing van het Hoge Gerechtshof te doen uitvoeren. Ten slotte was het program nauwelijks krachtiger dan het democratische, dat zij in het begin hadden bestreden.

Peilingen naar de mening van de negers, zover die zijn verricht, duiden aan, dat de ernstige mate van ontevredenheid met de Democraten in het algemeen en met Stevenson in het bijzonder, die bij sommige negerleiders bestaat, de gemiddelde neger nog niet heeft aangetast (in het zuiden, zelfs waar de negers in belangrijke aantallen stemmen, hebben zij nog slechts geringe politieke macht). Naar alle waarschijnlijkheid zal de stem van de neger even overheersend democratisch zijn als in de afgelopen jaren, hoewel enige waarnemers geloven, dat desillusie over beide politieke partijen zal worden weerspiegeld in een geringe opkomst van negers bij de stembus. Daarbij verkeert Eisenhower in de positie, dat hij genoeg gedaan heeft om in aanzienlijke mate de zuidelijke steun, die hij in 1952 had, te verspelen, maar te weinig om de noordelijke neger van zijn gewoonte om democratisch te stemmen af te brengen.

Hoewel de republikeinse slogan 'vrede en voorspoed' luidt, het land welvarend is en er vrede heerst, werken de economische vraagstukken in het algemeen in het voordeel van de Democraten, zij het dan ook dat elk van deze vraagstukken meer speciale groepen raakt dan het land in zijn geheel.

Voor de Republikeinen is veruit het moeilijkste economische vraagstuk de daling

van het inkomen van boeren te midden van een algemene welvaart. Zowel Eisenhower als Stevenson hebben de vele duizenden boeren toegesproken, die voor de nationale ploegwedstrijden tezamen waren in Iowa – midden in het maïsgebied van het midden Westen. Honderden verslaggevers waren daar samengekomen om uit te zoeken wat de boeren dachten – geen gemakkelijke taak, aangezien zij bekend staan als een zwijgzame groep. De reactie op de twee kandidaten en het resultaat van de peilingen door de verslaggevers verricht, hebben er geen twijfel over laten bestaan, dat duizenden, misschien miljoenen boeren, die in 1952 voor Eisenhower hebben gestemd, verbitterd zijn over hun behandeling en deze keer tegen hem zullen gaan stemmen.

Stevenson heeft niet nagelaten om hun in herinnering te brengen dat in 1952 Eisenhower hun toeslagen heeft toegezegd voor de belangrijkste gewassen tegen 90 % 'pariteit' (de pariteitsprijs is die, welke tegen 100 % aan de boer dezelfde koopkracht geeft als hij gedurende een bepaalde periode voor de oorlog heeft gehad) en zelfs de hoop heeft gewekt van 100 %. Daarentegen heeft de minister van Landbouw, Benson, getracht om van de prijstoeslagen af te komen met de bedoeling, de kleinere en minder efficiënte landbouwers van het land te verdrijven en daardoor de totale agrarische produktie te verminderen.

In een van zijn meest doeltreffende redevoeringen van deze campagne is Stevenson ingegaan zowel op de ernstige economische grieven van de boeren als op hun psychologische weerstanden. Er is een tijd geweest, dat het platteland van Amerika eer en aanzien genoot – voor Thomas Jefferson bij voorbeeld was de slagader van de democratie de boer, die zijn eigen land bezat en het tezamen met zijn familie bewerkte. Voor vele stadsbewoners schijnt hij vandaag aan de dag zo iets als een parasiet te zijn, die steeds maar grotere subsidies vraagt aan de regering en daardoor aan de stedelijke belastingbetalers. Stevenson beloofde om de situatie van de boer aan de niet-agrarische bevolking uiteen te zetten, die nu natuurlijk de grote meerderheid vormt.

Van regionaal belang is de kwestie van de ontplooiing van hydro-elektrische energie, door de bouw van kolossale stuwdammen en generatoren, in handen van de staat. Het feit, dat weinig of niets hiervan is geschied onder het bewind van Eisenhower, dat er de voorkeur aan geeft het aan het particulier initiatief over te laten – zal de Republikeinen benadelen in de Far West en in de Tennessee Valley.

Het zal de Republikeinen eveneens niet goed gaan in de verspreidliggende streken door het land, waar de werkloosheid ernstig en blijvend is. Theoretisch is het voor de bevolking in deze streken mogelijk naar andere gebieden te verhuizen waar werkkracht nodig is en dit gebeurt tot op zekere hoogte, omdat Amerikanen gemakkelijker verhuizen dan de bevolking in de meeste andere landen. Maar een dergelijke mobiliteit is begrensd – zij die een eigen huis bezitten zijn afkerig dat te verkopen, zij die kinderen op school hebben geven er de voorkeur aan hen op dezelfde school te laten. Vaak is het nodig een nieuw vak of beroep te leren en dat is niet gemakkelijk voor oudere werknemers.

Het probleem van de lokale werkloosheid heeft een aspect, dat ernstige internationale gevolgen kan hebben. Traditioneel zijn de Democraten voor lage tarieven en vrijhandel. Dit heeft vooral voor het zuiden gegolden, dat tot voor kort overwegend

agrarisch was en sterk afhankelijk van de export van katoen en andere landbouwprodukten. Lage tarieven en vrijhandel zijn op twee manieren voor het zuiden voordelig geweest – het stelde de boeren in staat fabrieksgoederen te kopen van elk land dat hun tegen een lage prijs kon leveren en het gaf de klanten in het buitenland dollars in handen.

Nu echter is de industrie naar het zuiden gekomen – en wel voornamelijk textielfabrieken. Zowel in het zuiden als in het vroegere centrum, New England, is de textielindustrie in ernstige moeilijkheden en buitenlandse concurrentie wordt afgewezen. Zuidelijke Democraten vragen te zamen met de New England Democraten om afremming van de import en de bonden voor de textielindustrie doen hetzelfde. Van andere 'zieke' industrieën – aardewerk, glaswaren en andere – komt dezelfde aandrang.

De leiders van de Democratische Partij gaan door met zich aan lage tarieven te houden evenals de leiding van de vakbeweging dit doet. Maar dit jaar heeft het protectionistisch sentiment voor de eerste maal in vele jaren weten door te dringen in het Democratische program. Als er niet onmiddellijk protesten waren geweest uit het buitenland en geen invloed van de partijleiders in de programmacommissie, stond de Democratische partij nu in regelrechte oppositie tegenover de bescheiden stappen, die de Eisenhower regering heeft ondernomen om de internationale handel te beveiligen.

Behalve het exploiteren van de speciale vraagstukken, zoals het gedaalde agrarische inkomen, de openbare energie-voorziening en de lokale werkloosheid, heeft de Democratische partij gepoogd de Eisenhower regering te kenschetsen als een 'big Business' regering, die ongevoelig is voor de behoeften van de gewone man. Op de Republikeinse conventie heeft een rebelse gedelegeerde, uit vijandschap tegenover Nixon of in een poging om de langdradige betogen op te vrolijken, geprobeerd een mythische 'Joe Smith' als vice-president benoemd te krijgen. De Democraten hebben deze 'Joe Smith' geadopteerd als het symbool van de gewone man, en halen er alle propaganda uit die er uit te halen is.

De Republikeinen maken er van hun kant aanspraak op, dat de arbeiders voordeel hebben gehad van de Eisenhower regering. Zij wijzen erop, dat de kosten van levensonderhoud stabiel zijn gebleven, terwijl de lonen omhoog zijn gegaan – in tegenstelling tot de situatie tijdens de Truman regering, toen iedere loonsverhoging opgeslokt werd door prijsstijgingen. Zij wijzen met trots op de correcte houding die de minister van Arbeid, James P. Mitchell, ten opzichte van de georganiseerde arbeiders heeft aangenomen. Eén van zijn collega's, de onder-minister van Arbeid, Arthur Larson, heeft juist een boek gepubliceerd, 'A Republican Looks At His Party', grotendeels opgezet om te bewijzen hoe goed zowel de vakbonden als hun leden onder Republikeins bewind hebben gevaren.

Dit heeft geen zichtbare indruk gemaakt. De vakbondsbestuurders mogen over het algemeen Mitchell wel, maar zij zijn van mening dat hij weinig hulp of sympathie heeft van zijn collega's in het kabinet-Eisenhower. De regering heeft geen ernstige pogingen in het werk gesteld om door amendering de Taft-Hartley-wet te verbeteren. Het heeft de vakbeweging niet het gevoel gegeven deel te hebben aan de regering, wat het wel had onder het Democratisch bewind.

De Republikeinen hadden gehoopt dat uiteindelijk de onlangs verenigde vakbeweging, de AFL-CIO, officieel neutraal zou blijven. Hoewel het CIO van zijn oprichting af in het politieke leven actief is geweest, heeft de AFL slechts een maal – in 1952 — een presidentskandidaat gesteund. Hoewel zelf Democraat en voorstander van Stevenson, is het bekend, dat de AFL-CIO-president, George Meany, dit jaar de voorkeur zou hebben gegeven aan neutraliteit. Een meerderheid van het dagelijks bestuur stemde echter voor het steunen van Stevenson.

In 1952 hebben de meeste vakbondsleden voor Stevenson gestemd, maar een aanzienlijk deel van hun vrouwen stemde Republikeins, onder de indruk van Eisenhowers impliciete belofte om een einde te maken aan de Koreaanse oorlog. Dit jaar schijnt het dat de vakbondsfamilies meer in politieke harmonie zullen zijn en overwegend Democratisch zullen stemmen. Hoeveel daadwerkelijke politieke arbeid door de vakbonden zal worden gedaan, blijft te bezien. De campagne komt midden in de vele, en vaak moeilijke regelingen, die de fusie van de AFL en CIO nodig heeft gemaakt – regelingen, die niet alleen nationaal moeten worden getroffen, maar ook op landelijk en plaatselijk niveau, waar de politieke actie nu plaatsvindt. Er zijn aanwijzingen, dat de vakbonden in sommige plaatsen actief zullen zijn en in andere plaatsen niet – wat afhangt van de kwaliteit van de landelijke en plaatselijke leiders en de variërende graad van politieke bewustheid onder de vakbondsleden.

Een amusant en bemoedigend verschijnsel in de campagne is de plotselinge interesse van de Republikeinen om de stem van de intellectuelen te winnen. In 1952 wezen zij minachtend op Stevenson als een 'egghead' – nu hebben zij een 'Comité voor Kunsten en Wetenschappen voor Eisenhower' opgericht en schijnen er plezier in te hebben dat het genoemd wordt 'Eggheads for Eisenhower'. De President zelf schijnt hierdoor zozeer te worden aangetrokken, dat hij onlangs in zijn redevoering voor de Republikeinse conventie Ibsen heeft geciteerd. Dit is nog eens een bewijs dat het tijdvak van het McCarthyïsme voorbij is – toen intellectuelen als potentiële verraders werden beschouwd, of toch minstens als een 'security-risk', d.w.z. onbetrouwbaar uit een oogpunt van 's lands veiligheid.

Ook al hebben de 'eggheads' nu nieuwe steun van de Republikeinen gekregen — velen van hen zouden privé bekennen een beetje teleurgesteld te zijn in Stevenson. De opwindig die hij in 1952 aan de Amerikaanse universiteiten teweeg heeft gebracht, is deze keer niet opnieuw ontvlamd. Om een groter gehoor te bereiken en te beïnvloeden heeft hij zijn geest in bedwang gehouden en veel van zijn oude subtiliteiten voor zich gehouden. Hij heeft laten zien dat hij evenveel handen kan schudden als elke andere politicus, ook al rilt hij ervan. Hij is een meer orthodoxe politicus en een meer orthodoxe Democraat dan hij vier jaar geleden was.

Evenals voorheen echter heeft hij bekwame en intelligente mensen tot zijn staf en tot zijn kring van adviseurs aangetrokken. Hij luistert meer naar hun advies dan hij in 1952 deed en zijn redevoeringen, hoewel minder briljant, tonen een grotere kijk op binnenlandse zaken dan voorheen. Is de grootste fout van het huidige bewind het gebrek aan nieuwe en creatieve ideeën, Stevenson schijnt reeds voorzien te zijn van een stoet van raadgevers die zijn kabinet en zijn Witte Huis-staf kunnen maken tot een 'Ministry of All the Talents'.

Geplaagd door verslaggevers over het gebrek aan grote strijdvragen tussen de par-

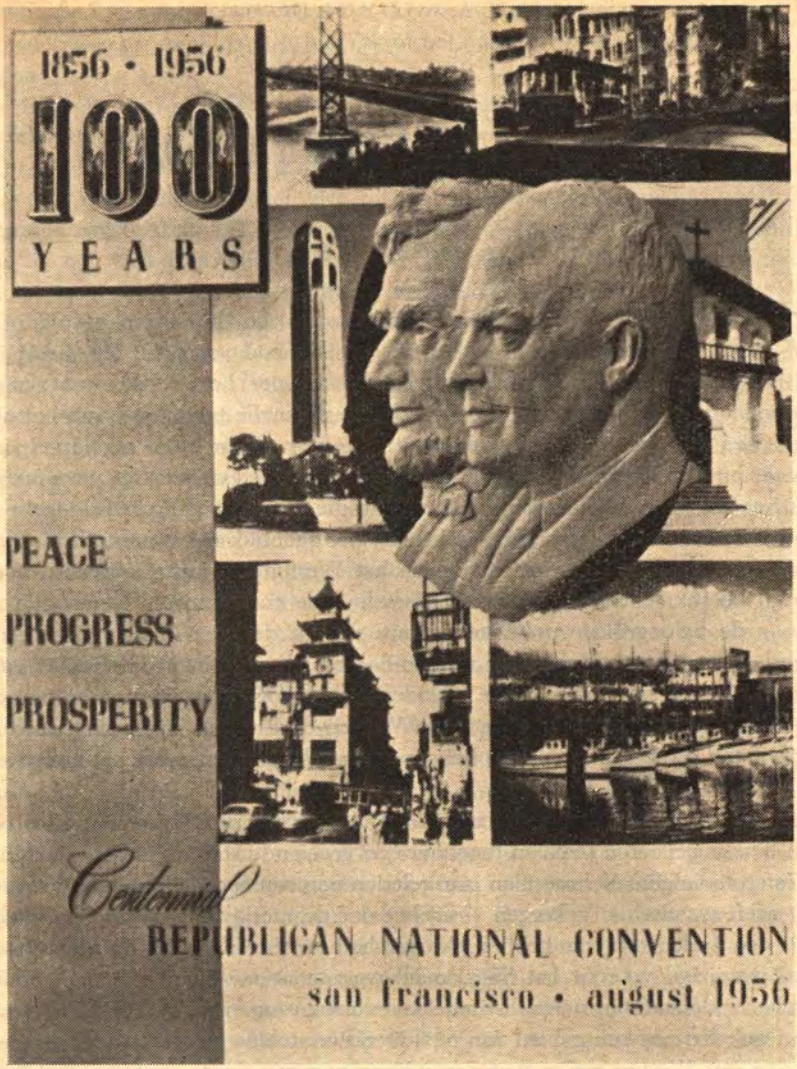

tijen in deze campagne heeft Stevenson geantwoord, dat het verschil niet zit in de cheques maar in de ondertekening. — De Democratische Partij honoreerde zijn cheques en de Republikeinen niet. Hij zou een belangrijker punt hebben kunnen noemen – ondanks zijn fundamenteel goede bedoelingen is president Eisenhower door zijn eigen beperktheid en de middelmatigheid of regelrechte oppositie van zijn kabinet niet in staat geweest zijn bedoelingen in daden om te zetten. De verkiezing in november kan Stevenson de gelegenheid geven een regering te vormen even opmerkelijk door wat deze doet als door wat deze niet doet.

H. A. WIGBOLD

TOENEMEND NEUTRALISME

Nassers brutale naasting van het Suezkanaal en de daarop gevolgde diplomatieke activiteit heeft althans één bijkomend voordeel. Het heeft in alle duidelijkheid het probleem gesteld waarvoor het Westen tot zijn eigen schade te lang de onwillige ogen heeft gesloten: de snelle toeneming van het neutralisme. Terwijl het westelijke en communistische blok elkaar in de afgelopen jaren in evenwicht hielden, heeft het neutralisme sterk aan invloed en prestige gewonnen.

Was het tien jaar geleden nog een stroming die ons dikwijls irriteerde maar waarover men zich toch weinig zorgen maakte, op het ogenblik is het neutralisme een van de grootste uitdagingen geworden waarop het Westen het juiste antwoord nog niet gevonden heeft. De verovering van China door de communisten is wel eens – en terecht – de belangrijkste politieke gebeurtenis uit de jaren tussen 1945 en 1950 genoemd, latere geschiedschrijvers zouden de groei van het neutralisme wel eens als de belangrijkste gebeurtenis uit de periode tussen 1950 en 1956 kunnen aanwijzen. Het maakt soms de indruk dat terwijl het Westen en Rusland kijven, het neutralisme de derde hond is die er volgens ons befaamde spreekwoord snel met het been vandoor gaat.

De Suezcrisis houdt thans aller aandacht gevangen maar het Westen zal daarbovenuit zijn houding moeten bepalen tegenover de groeiende stroom landen die weigeren het Westen te volgen. Nehroe, tien jaar geleden nog een eenzaam man op het wereldtoneel, heeft gezelschap gekregen – zij het dat de motieven van zijn medestanders dikwijls een ander karakter hebben. Nasser had het beeld in het Midden-Oosten al radicaal gewijzigd voordat het Suezkanaal was genationaliseerd. Hij had bijna alle Arabische landen in zijn neutralistische koers meegezogen en het Midden-Oosten – tien jaar geleden nog een gebied van uitsluitend westelijke invloed – is daarmee definitief voor het Westen verloren gegaan. Er is nog een derde partner wiens gezicht door de Suezcrisis slechts tijdelijk op de achtergrond is geraakt: Tito wiens neutralisme tien jaar geleden nog schuilging achter de noodzaak na de breuk met Moskou aansluiting te zoeken bij het Westen, vaart steeds meer een eigen – misschien mag men wel zeggen: eigenaardige – koers.

Er begint zich ondanks tegenstellingen in sfeer, optreden en methoden een nieuwe as te ontwikkelen: de as Caïro-Belgrado-New Delhi. Deze as zal in de komende jaren steeds meer de aandacht der westerse politici opeisen. Want in tegenstelling met het Westen heeft het neutralisme nog alle kansen nieuwe bondgenoten te winnen. Ceylon bracht na het verdwijnen van de eerste roes over de verworven onafhankelijkheid de neutralist Bandaranaike met een grote meerderheid op het kussen. De Soedan had nog

nauwelijks de Engelse troepen zien vertrekken – en in welk koloniaal land heeft Engeland zoveel visie getoond als juist hier? – of het haastte zich het voorbeeld van Caïro te volgen.

Men behoeft geen profeet te zijn om in de volgende jaren een toeneming van het neutralisme en een verdere afbrokkeling van westelijke invloedssferen te voorspellen. Tunis en zeker Marokko zullen met het losser worden der banden met Frankrijk steeds meer de neiging voelen opkomen zich bij Caïro en New Delhi inplaats van Parijs en Washington aan te sluiten. De Goudkust zal zich met het verwerven der onafhankelijkheid tot het Afrikaanse New Delhi gaan ontwikkelen, al blijft het net als India lid van het Gemenebest. De ontvoogding van Afrika die waarschijnlijk sneller komen zal dan thans voor mogelijk wordt gehouden – zelfs een man met visie als de Amerikaanse journalist John Gunther schreef in 1954 in zijn boek 'Inside Africa' dat het nog jaren zou duren voordat Marokko onafhankelijk zou worden – zal gepaard gaan met een sterke stijging van het neutralisme.

Maar ook in de weinige Aziatische en Afrikaanse landen die als bondgenoten van het Westen kunnen worden beschouwd, groeit het neutralisme. Een van de duidelijkste voorbeelden is Japan dat de Verenigde Staten jarenlang als een van hun sterkste bolwerken in Azië hebben beschouwd. Officieel is dat nog zo. Maar de Britse autoriteiten in Hongkong hebben onlangs aan Londen gerapporteerd dat een toenemende stroom Japanners zich naar China begeeft – en niet alleen zakenlieden maar ook parlementsleden en vakverenigingsleiders, soms met steun van het Japanse ministerie van Buitenlandse Zaken. De algemene indruk die zij mee terugbrengen is dat het communistische regime vast geworteld is en dat Peking voor een Aziatisch land als Japan belangrijker is dan het verafgelegen Washington. Reeds is in de publieke opinie een duidelijke ommezwaai vergeleken met de Korea-jaren te zien.

Een ander voorbeeld is het kleine koninkrijk Kambodja dat na het vertrek van de Franse troepen sterk tegen Washington aanleunde. Maar het bezoek van premier Sihanouk aan Peking, zijn uitbundige lofprijzingen voor China en zijn afwijzing van het SEATO-verdrag laten geen andere conclusie open dan dat Kambodja zich van westelijke bondgenootschappen heeft afgekeerd. Hetzelfde is het geval met Laos waar de regering pas een overeenkomst sloot met de communistische rebellen en zich definitief op een neutralistische koers vastlegde. En ook in Thailand, met Pakistan het enige land in het hart van Azië dat met het Westen is verbonden, constateren westelijke waarnemers een toenemende afkeer van het regime van de 'sterke man' Piboel Songgram, een van de meest corrupte regimes in Azië.

Pakistan, Irak en Iran hebben zich op de Londense conferentie samen met Japan en Turkije – die in Azië en Afrika als randstaten worden beschouwd – bij het westelijke plan aangesloten. Maar hun zeer voorzichtige uitlatingen bewijzen dat zij daarmee tot het uiterste zijn gegaan dat voor hun bevolking nog aanvaardbaar is. Het is aan geen twijfel onderhevig dat de publieke opinie ook in deze landen het optreden van Nasser goedkeurt en het is de vraag of deze landen op den duur niet gedwongen zullen worden zich meer van het Westen te distanciëren.

Maar niet alleen heeft het neutralisme aan invloed gewonnen, het is zich ook scherper tegen het Westen gaan keren. De opkomst van Nasser heeft het neutralisme een duidelijk anti-westers karakter gegeven. Maar ook de verhoudingen met India

zijn verslechterd. Er ligt een groot verschil tussen de Nehroe die in 1950 het Westen steunde inzake de aanval op Zuid-Korea en de Nehroe die in 1956 op de conferentie van de Economische Commissie van de V.N. voor Azië en het Verre Oosten in zijn openingsrede (die normaal een neutraal karakter heeft) alleen maar het Westen aanviel: de niet-toelating van China tot de V.N., de hulp op bilaterale basis, het Bagdadpact en het SEATO-pact. Er bestaat geen enkele reden te twijfelen aan de oprechte wil van India een eigen weg te gaan maar het mag ons niet de ogen doen sluiten voor het feit dat ook weer op de Londense conferentie India dichter bij Rusland dan bij het Westen stond.

En ook in Europa vermindert de bereidheid het Westen trouw te blijven, op zijn minst er offers voor over te hebben. De IJslandse bevolking heeft zich in meerderheid voor het vertrek der Amerikanen uitgesproken. De SPD – volgend jaar wellicht regeringspartij – dreigt steeds meer de neutralistische kant heen te gaan. En moeten we niet bekennen dat de duidelijke sympathie die Tito in enkele socialistische partijen in het buitenland ondervindt, een soortgelijke indicatie is?

Er voltrekken zich veranderingen, zeer belangrijke veranderingen in het wereldbeeld die slechts indirect iets te maken hebben met de voor ons allesbeheersende tegenstelling Oost-West maar die bijna altijd in het nadeel zijn van de westelijke posities. Geobsedeerd als wij zijn door de tegenstelling tussen het vrije Westen en het dictatoriale communisme kunnen wij ons nauwelijks voorstellen dat anderen die tegenstelling niet zien, althans er niet naar handelen. Bovendien heeft het Westen, ook het vooruitstrevende deel, zich wat al te gemakkelijk in slaap laten sussen door de gedachte dat Azië en Afrika zich op den duur wel bij het Westen zouden aansluiten als er maar voldoende economische hulp zou worden verleend. Er is niet voldoende hulp verleend – Rusland vult thans het gat op dat wij hebben achtergelaten – het is soms op een verkeerde manier verleend maar het is de vraag of dit veel veranderd zou hebben aan de groeiende anti-westerse houding in Afrika en Azië. Dankbaarheid behoeft men in het gewone leven niet te verwachten, in de politiek dient men er helemaal afstand van te doen. Hulpverlening kan in bepaalde omstandigheden zelfs de antagonie doen toenemen. Premier Oe Noe zei eens tegen de Amerikaanse senator Mansfield bij diens bezoek aan Birma dat de relaties tussen zijn land en de Verenigde Staten aanzienlijk verbeterd waren sinds op zijn verzoek de hulpverlening was beëindigd!

Een 'herwaardering' van de politiek zal zich echter niet alleen tot de economische hulpverlening maar tot de totaliteit der politiek moeten uitstrekken. Misschien zou men in plaats van 'herwaardering' nog beter kunnen spreken van het 'opstellen' van een politiek, want wie het westerse optreden in het Midden-Oosten gedurende de laatste jaren beziet, zal moeilijk kunnen zeggen dat er ooit een politiek heeft bestaan.

Een van de eerste voorwaarden voor een realistischer benadering is dat wij illusies overboord zetten. Ik moge dit verduidelijken met een voorbeeld uit eigen kring. De Socialistische Internationale gelooft gezien de uitlatingen van haar voorzitter en secretaris nog altijd aan de mogelijkheid dat de socialistische en vooruitstrevende partijen in Afrika zich bij haar zullen aansluiten terwijl er geen enkele twijfel aan bestaat dat zij de Asian Socialist Conference zullen kiezen. Het is onvermijdelijk, gezien het verleden en het heden (Algerije), maar ook gezien de toekomst (het optreden

van een socialistisch-liberale regering in België heeft b.v. niets veranderd aan de stugge koloniale politiek in de Congo, waar nog altijd een verbod van politieke partijen bestaat). Het is niet alleen onvermijdelijk, het is misschien ook beter. Het voorbeeld van de IUSY, die er zich terecht op beroemt een socialistische brug naar Azië en Afrika geslagen te hebben, toont aan dat men zich anders bij elke beslissing angstig moet afvragen of de Aziaten er wel mee akkoord zullen gaan. De kloof tussen Oost en West is nog te wijd om met meer dan vriendelijke woorden te worden overbrugd.

Het Westen zal de te verwachten groei van het neutralisme als feit moeten aanvaarden en de averechts werkende bekeringspogingen moeten opgeven. Dat vraagt veel zelfbeheersing; de voortdurende kritiek op het Westen en de daarmee gepaard gaande lofprijzingen van Moskou en Peking maken ieder die weet dat de toekomst van de wereld valt of staat met de democratie, wel eens kriegelig. Maar het Westen zal moeten leren dat niet alleen het verdwijnen van het kolonialisme maar ook het zich losmaken van de westerse wereld, dikwijls zelfs een afkeer daarvan, een onvermijdelijk historisch gebeuren is. Alleen op deze basis heeft de politiek van daadwerkelijke bescherming van vrede en vrijheid kans van slagen, alleen zo kan de groeiende Russische invloed in de 'neutralistische' landen worden 'geneutraliseerd'.

Dit laatste is bij een realistischer benadering van de huidige wereldsituatie al moeilijk genoeg. Rusland heeft ten opzichte van Azië en Afrika grote psychologische voordelen boven het Westen. Het is niet erfelijk belast met het kolonialisme (dat Oost-Europa scherper wordt uitgebuit dan enig koloniaal land, zegt deze volkeren niet veel meer dan de berichten over de hongersnoden in China ons deden), het is ook ten opzichte van het heden in het voordeel omdat het niet, zoals het Westen, het neutralisme bestrijdt maar goedkeurt en ten opzichte van de toekomst omdat het de politieke eisen der Aziatische en Afrikaanse volkeren voor zijn rekening neemt. De steun aan Nasser inzake het Suezkanaal is er slechts het jongste voorbeeld van.

Rusland, dat tot 1953 uitsluitend hulp verleende aan China, heeft sinds dat 'jaar van de ommekeer' handelsdelegaties ontvangen uit alle Aziatische landen, uitgezonderd Thailand en de Filippijnen. De meeste Aziatische landen en enige Arabische landen ontvangen reeds hulp in de vorm van kredieten en wat misschien nog belangrijker is: de opleiding van deskundigen. Indonesië ontvangt reeds Tsjechische en Roemeense hulp voor de opleiding van technici voor de olie-industrie, India overweegt een Russisch aanbod. Door de nieuwe Russische loodsen is het ook in het Suezkanaal binnengedrongen. Men kent de bijbedoelingen: Afghanistan is door deze hulp al een Russische voorpost geworden.

Maar ook ten opzichte van het toekomststreven der Aziatische en Afrikaanse volkeren heeft Rusland een psychologisch voordeel dat het Westen steeds onderschat. Rusland kan er zich op beroemen dat het alleen, zonder 'imperialistische' hulp, een hoog geïndustrialiseerde economie heeft opgezet. Dit nu is precies de droom der nieuwe landen, die hunkeren naar industrialisatie om daardoor het Westen in te halen. Een argument dat des te meer indruk maakt nu blijkt dat Rusland onweerstaanbaar zijn achterstand op het Westen inloopt.

Er bestaat bovendien het gevaar dat alleen Rusland straks in staat zal zijn de benodigde mankracht te leveren. In Amerika komen dit jaar 27.000 en volgend jaar 34.000 ingenieurs van de universiteiten en reeds nu leveren de Amerikaanse indu-

strieën een ware slag om hen nog voor de afloop van hun studie aan zich te binden. In Rusland komen echter dit jaar 40.000 ingenieurs van de universiteiten. Het is mogelijk dat hun opleiding minder degelijk is, maar men diene met dit soort beweringen voorzichtig te zijn. Keer op keer heeft het Westen zich de laatste jaren op de Russische capaciteiten verkeken.

Het Westen kan tegenover de Russische steun voor de politieke aspiraties der Aziatische en Afrikaanse volkeren weinig plaatsen. Nehroe heeft eens gezegd: 'Wij spreken over de crisis van onze tijd op verschillende manieren. In de Verenigde Staten wordt de tegenstelling tussen het communisme en het anti-communisme als zodanig aangezien en misschien is dat tot op zekere hoogte ook zo. Maar de crisis van onze tijd is voor de Aziatische volkeren de tegenstelling tussen kolonialisme en anti-kolonialisme.' Men behoeft het daar nog niet mee eens te zijn – al stelt men tegenwoordig het kolonialisme wel eens al te gemakkelijk als een afgeleefde, oude man voor; in het grootste deel van Afrika is hij nog springlevend – om er toch rekening mee te houden.

Men vergisse zich niet. Wij verwijten anderen dat zij een neutralistische houding tegenover het communisme aannemen en het in de praktijk soms zelfs ondersteunen. Maar de anderen verwijten ons dat wij een neutralistische houding aannemen tegenover het kolonialisme en het in de praktijk veelvuldig ondersteunen. De leider van het Westen is neutraal ten opzichte van Indonesië en Nederland over Nieuw-Guinea, ten opzichte van India en Portugal over Goa, ten opzichte van Griekenland en Engeland over Cyprus, het is ook neutraal ten opzichte van het conflict tussen Israël en de Arabische landen. Het houdt China buiten de V.N., het steunt, zij het aarzelend, de Franse politiek in Algerije en het stelt samen met andere Westerse landen militaire verdragen op tegen de wil der neutralistische landen. En men behoeft slechts het Nederlandse optreden in de V.N. te beschouwen om te zien dat 'neutralisme' in de Aziatische zin niet alleen een eigenschap van grote landen is.

Dit betekent niet dat het Westen de neutralistische landen nu maar in alles hun zin zou moeten geven en nog minder dat het ook een politiek van 'appeasement' tegenover Rusland zou moeten voeren. Het is langzamerhand wel duidelijk geworden dat het inmiddels al vergeten royale en menselijke optreden van Eisenhower op de conferentie van Genève, zijn uitdrukkelijk uitgesproken vertrouwen in de vredelievende bedoelingen der Russische leiders, het neutralisme in de wereld heeft doen stijgen juist op een moment dat achter het Genève-rookgordijn de economische penetratie van Azië en vooral van het Midden-Oosten werd voorbereid.

Evenmin lijkt het me aan twijfel onderhevig dat de huidige crisis om het Suezkanaal mede te wijten is aan de aarzelende politiek van het Westen en met name van de Verenigde Staten tegenover Nasser. Het agressieve neutralisme van Nasser eist nu eenmaal een volkomen ander antwoord dan het uit de satyagraha-gedachte voortkomende neutralisme van Nehroe en dat weer een ander antwoord dan het neutralisme van Tito dat uit een ideologische gelijkenis met het communisme stamt.

Het is zeer de vraag of Nasser ooit op deze manier het Suezkanaal zou hebben genationaliseerd indien het Westen de Russische wapenleveranties aan Egypte had beantwoord met moreel en politiek gerechtvaardigde westelijke wapenleveranties aan Israël. Men heeft Nasser jarenlang zijn gang laten gaan en men trekt daarvan net als

voor de oorlog de bittere vruchten. In de Engelse en Franse pers is na de nationalisatie een vergelijking getrokken met de bezetting van het Rijnland. Die vergelijking was misplaatst omdat Nasser op dat moment reeds veel verder was. Vroegtijdig optreden had Nasser zonder oorlog kunnen dwingen zich aan internationale bepalingen te houden. Ook hier kan men spreken van de politiek der gemiste kansen.

De huidige verontwaardiging over het optreden van Nasser en de steun die hij daarbij uit Azië en Afrika ontvangt, bergt het grote gevaar in zich het Westen nog meer van de andere, fatsoenlijke neutralistische landen te vervreemden. Het Westen moet – ondanks Nasser – het gezonde anti-kolonialisme, de economische vooruitgang, de onafhankelijkheid van en de grote sociale veranderingen in de nieuwe landen steunen in plaats van zich te vereenzelvigen met kolonialisme, strijd tegen het neutralisme, en onbegrip voor de culturele, sociale en economische revolutie in Azië en Afrika. Anders zal het Westen er zelfs niet in slagen Azië en Afrika neutraal te houden – en meer mogen we niet verwachten. Dat is een taak waar het Westen zijn handen vol aan zal hebben. Ook een gerechtvaardigd verzet als dat tegen Nasser brengt haar in de reuk kolonialisme te bedrijven. Antikolonialisme brengt het Westen bovendien in conflict met enige van zijn leden. Maar het minste wat men mag eisen is dat het zich zeker niet voor het kolonialisme uitspreekt. De verklaring van Dulles waarbij hij het Portugese kolonialisme in Goa ondersteunde (n.b. op een moment dat Chroesjtsjow en Boelganin nog in Afghanistan hun redevoeringen tegen het 'Westerse imperialisme' hielden) heeft het Westen in Azië jaren achteruit geworpen ook al werd ze later ingeslikt. In dit verband zou ook een wijziging ten gunste van het Nederlandse standpunt inzake Nieuw-Guinea op de lange duur ten nadele zijn van het Westen en daarmee van Nederland zelf. Het zelfde geldt voor de uitzichtloze Franse politiek in Noord-Afrika en straks voor de moeilijkheden die zich in andere delen van Afrika zullen voordoen – want we zijn nog lang niet aan het einde. En een duidelijk optreden tegen Zuid-Afrika dat de blanke man in heel Afrika gehaat maakt, zou het Westerse prestige – zonder dat er vitale strategische belangen in gevaar zouden komen – sterk doen stijgen. Het Westen zal bovendien moeten inzien dat de strijd in Azië en Afrika vooral een economische strijd is. Dat is volstrekt geen nieuwe gedachte maar die thans bijzonder actueel is nu de Sowjet-Unie van militaire naar economische agressie is overgezwaaid. Dat eist meer aandacht voor economische hulp en minder voor militaire verdragen. Het Seato-pact heeft het Westen meer kwaad dan goed gedaan. Niet omdat de gedachte aan een militaire bescherming van Zuid-Oost Azië op zichzelf onjuist zou zijn, integendeel, maar omdat het voordeel van gestegen militaire paraatheid (die bovendien nog aan twijfel onderhevig is nu het grootste deel van Azië niet meedoet) niet opweegt tegen de onpopulariteit die het Westen er in de belangrijkste Aziatische landen mee geïncasseerd heeft. Een duidelijke garantieverklaring in de zin van de Truman-doctrine voor Griekenland en Turkije had praktisch het zelfde effect gehad maar dan zonder de huidige nadelen.

De revolutie in Azië en Afrika is op de allereerste plaats een economische, sociale en culturele revolutie waarvan het nationalisme en antikolonialisme alleen maar de uiterlijke kenmerken zijn. Heel Azië en straks het Midden-Oosten en Afrika veranderen hun traditionele, statische maatschappij in een nieuwe vorm, aangepast aan de eisen van de moderne wereld. Elke Westerse politiek die daar niet van uitgaat, faalt.

In dit opzicht is er geen verschil tussen China, India en Egypte. Alle drie doen het op een verschillende manier: China op de dictatoriaal-marxistische, India op de democratisch-coöperatieve manier en Egypte op een militair-corporatistische manier.

Het slagen van India en in zijn voetspoor van andere neutralistische en democratische landen als Birma, Ceylon, Tunis, de Soedan, de Goudkust – is daarom voor het Westen van het grootste belang. India is voor het Westen nog in een ander opzicht belangrijk omdat er in Azië een polarisering tussen India en China duidelijk merkbaar is. Rusland heeft zich in korte tijd – ten koste van enorme offers, ook aan mensenlevens – van een agrarische tot een hoog-geïndustrialiseerde staat ontwikkeld en er zijn weinig redenen om aan te nemen dat China waarvan de leiders bereid zijn dezelfde offers te brengen, dit niet zou kunnen. Indien India kans ziet zijn levenspeil sneller omhoog te brengen dan China – en Egypte – dan is daarmee voor de hongerende volkeren van Azië en Afrika de juistheid van het democratische systeem aangetoond – en dat is belangrijker dan het hooghartige moralisme van Krishna Menon en zelfs van het Suezkanaal.

Deze strijd voor de economische vooruitgang om Azië en Afrika voor het Westen te behouden – (de morele kant laat ik buiten beschouwing) eist grotere hulp. Het zou onbillijk zijn te zeggen dat het Westen niets heeft gedaan maar de conclusie is toch onontkoombaar dat het te weinig heeft gedaan. Het eist ook een andere manier. Het Colombo-plan was een goed voorbeeld. Elke nieuwe vorm van hulpverlening, onverschillig of dat Sunfed of een andere internationale organisatie, is, eist gezamenlijk Westers-Aziatische of Westers-Afrikaanse planning met de nadruk op de tweede partner. Economische hulp behoeft niet alleen schenkingen te zijn. Langlopende leningen zijn dikwijls beter omdat schenkingen een band van weldoener en geholpene scheppen die men in nationalistisch-denkende landen beter kan vermijden. In dat geval kan ook het particuliere bedrijfsleven nog belangrijk werk doen. Het is niet waar dat het Westerse bedrijfsleven in Azië niets meer te zoeken zou hebben. Het indonesische voorbeeld is een slecht voorbeeld. De Indiase minister voor Handel en Industrie Krishnamachari heeft onlangs Engelse en Amerikaanse firma's geprezen voor hun werk in Calcutta en Bombay.

Er is thans ook alle reden de Russen voor een dergelijke samenwerking uit te nodigen. Lange tijd heeft men zich daartegen verzet omdat men vreesde dat de Russen daarmee vaste voet in Azië en Afrika zouden krijgen. Dat argument is thans vervallen. Rusland heeft reeds vaste voet in Azië en Afrika. Indien de Russen zouden toestemmen, kan men hen beter onder controle houden dan tot nu toe. Indien zij zouden weigeren, zouden hun bedoelingen voor heel Azië en Afrika onthuld zijn.

De Azië-kenner prof. Borsa heeft in het Amerikaanse tijdschrift 'Confluence' de stelling verdedigd dat het neutralisme niet alleen begrijpelijk is van het standpunt der betrokken volkeren maar ook wenselijk van Westers standpunt uit omdat, zoals in Azië, het leiderschap van Nehroe het enige alternatief is voor dat van Mao tse Toeng. Men moge het daar mee eens zijn of niet; de Westerse politiek voor Azië en Afrika mag niet primair ten doel hebben het neutralisme te breken maar het sociale en economische omvormingsproces op een democratische manier te doen verlopen. Dat is op de korte duur weinig, het kan op de lange duur van beslissende betekenis zijn voor de toekomst van de wereld.

E. M. JANSSEN PERIO

RUSLAND EN DE POLITIEK VAN HET WESTEN

Het artikel van De Kadt in het augustusnummer, 'Rusland in beweging', dat ik gelezen heb met alle interesse die zijn beschouwingen verdienen, heeft bij mij toch vele vragen doen rijzen en — mag ik wel zeggen — ook vele weerstanden en bezwaren. Misschien kan ik bijdragen tot een mogelijke discussie, waarop Den Uyl in zijn nawoord heeft gezinspeeld, door achtereenvolgens een aantal punten te bespreken waarop ik meen van mening te verschillen met De Kadt. Indien De Kadt op deze punten van twijfel zou willen repliceren, zou dit misschien kunnen bijdragen tot een verheldering van visie, en wellicht de tegenstelling die ik meen te bespeuren tussen zijn bijdrage en enige andere in dat nummer, kunnen verhelderen of verkleinen.

In de eerste plaats heb ik de indruk gekregen dat De Kadt Chroesjtsjows redevoering over Stalin en de veranderingen in de Russische politiek die ermee verband houden, te veel heeft gedenigreerd, en dat zijn nadrukkelijk negatieve kwalificaties ('dit platvoerse gruwelverhaal', 'dat mengsel van waarheid en leugen', 'dat grove en vlegelachtige verhaal', dit dronkemansgedoe') het gevaar in zich dragen dat de waarde van deze redevoering als politiek verschijnsel en symptoom te laag wordt aangeslagen. Ik ben tevens geneigd dit stuk toch anders en iets positiever te waarderen dan De Kadt doet. Uiteraard is er een mengsel van waarheid en leugen, of tenminste verhulling – niettemin acht ik de dosering van waarheid en concrete gegevens nog verrassend groot voor bolsjewistische verhoudingen. – Dat het element van waarheid en de concrete gegevens politieke bedoelingen hebben, is vanzelfsprekend – maar het feit van de onthulling is te belangrijk dan dat men er met het 'schouderophalen' aan voorbij had moeten gaan, dat De Kadt van de buitenlandse pers eist. Dat er de Russische leiders veel aangelegen zou zijn, 'ijdeltuiten als zij zijn', via dit soort sensatie op de frontpagina's van de wereldpers te verschijnen, lijkt mij niet waarschijnlijk; ik geloof dat bij lieden die zich uiteindelijk toch in een strijden en slachten op leven en dood tot de topposities hebben omhooggewerkt, sterker motieven in het spel moeten zijn dan deze. Het lijkt me echter bepaald te veel geëist nog van ze te vragen om 'eenvoudig en duidelijk te vertellen wat de Russische werkelijkheid is,' in plaats van 'een Russische mythe te handhaven' — er is nauwelijks een politicus te bedenken die hieraan zou toekomen; al was het maar, in hun geval, omdat de mythe die ze willen handhaven zulk een integrerend bestanddeel uitmaakt van de gehele ideologie en van een stelsel, dat ik toch nog als een groter gevaar en van een groter kracht meen te moeten beschouwen dan De Kadt in zijn artikel.

De Kadt legt hier wel een zeer grote nadruk op de zwakte van Rusland en het communisme. Hij schrijft over een 'alzijdige zwakte', hij attaqueert de buitenlandse deskundigen, die de Russische economie overschatten, hij legt nadruk op de span-

ningen tussen partij en specialisten, en op de tegenstellingen van staat en massa, hij ziet de mogelijkheid dat door de massale ontevredenheid 'de hele pompeuze Sowjet-structuur' wordt verzwolgen, hij ziet in de lage bevolkingscijfers 'het geheim van de Russische ontwapening en vredelievendheid,' hij veronderstelt 'dat de alzijdige bluf het einde gaat naderen', hij ziet hoe de Sowjet-economie bezig is in het moeras te verzinken, en hij bespeurt een 'geestelijke crisis' van het systeem.

Ik geloof niet in die alzijdige zwakte, integendeel, ik beschouw het communistische blok nog altijd als een formidabele macht en als een zeer groot gevaar. Ik geloof niet dat alle buitenlandse deskundigen 'de mythe van de alzijdige sterke en gezonde groei van de Russische economie' als uitgangspunt hebben genomen — ik meen wel te weten dat zeer vele een gestage groei en versterking van de communistische economie constateren, en ik ben geneigd ze gelijk te geven. De groei is bepaald niet altijd gezond geweest, zeker niet voor de massa op wier kosten werd geaccumuleerd, maar een groei is het inderdaad geweest en is het nog, en wel in een sneller tempo dan dat van de westelijke economie als geheel. Ik neem aan dat er vele spanningen zijn tussen politieke managers en economisch-technische managers — maar deze spanningen waren er van begin af aan, en ik zie geen teken dat het communisme er aan te gronde gaat, zeker niet wanneer de partij genegen is de eigenlijke managers in vele wensen tegemoet te komen — en evenmin in zoverre als beide catagorieën van managers vele belangen gemeenschappelijk hebben, en vele uitgangspunten delen.

Inderdaad is er veel in beweging in Rusland, dit lijkt me een evidentie, al weet ik niet of het mogelijk is alles te brengen op de noemer van 'de tegenstelling van de groeiende massa van de specialisten en de typische partijmensen die een bewegende maatschappij in hun ijzeren greep willen houden.' Ik meen dat daarvoor de bindingen tussen partij en managers toch te intiem zijn – al zijn er ongetwijfeld toch weer vele spanningen. Zo star is de Sowjet-structuur echter ook weer niet, dat ze geen spanningen zou kunnen verwerken; spanningen die overigens geen monopolie zijn van het communisme, dat zelf weer op onze spanningen speculeert.

'Hoe meer industriële giganten in Rusland verrijzen, hoe groter de afstand wordt tussen de pompeuze pracht van de staat enerzijds, en het grauwe bestaan van de miljoenen gewone arbeiders anderzijds,' schrijft De Kadt – en hij neemt de haat en ontevredenheid van de massa's op in zijn berekening van de Sowjet-zwakte. – Ook hier meen ik een ander beeld te ontwaren, of een andere tendentie. Ik geloof inderdaad dat de afstand tussen heersende klasse(n) en arbeiders (en boeren) enorm groot is – ik geloof niet dat een verdere industrialisatie die afstand zal vergroten, en wel evenmin als dit in het westen is gebeurd in de tweede etappe van de industriële revolutie. Ik meen integendeel dat een verdergaande industrialisatie op den duur leidt tot een grotere differentiatie in de bevolkings- en beroepsopbouw, en dat tussen de extremen van topleiding en ongeschoolde arbeid een gehele scala van hogere en lagere technici en administratief en bureaucratisch personeel komt te liggen – en dat een zeer groot deel van deze groepen zich althans ten dele met bepaalde verworvenheden van het regime zal vereenzelvigen, al zal het anderzijds zijn druk op het regime blijven uitoefenen ter behartiging van zijn speciale belangen. Wat dit betreft zie ik de Sowjet-structuur dus als tegelijk gecompliceerder en elastischer en solider dan De Kadt. Ik geloof tevens dat de recrutering van dit min of meer 'mid-

delbaar' personeel uit de eigenlijke 'massa' – van arbeiders en boeren – een verzwakking betekent van de revolutionaire mogelijkheden van deze massa's. Veel kans op een spontane eruptie van ontevredenheid met revolutionaire kracht bij deze massa's in de staten van de USSR zie ik nauwelijks of niet. Wél in de satellietstaten, in bijzondere omstandigheden, waar nog geheel andere motieven een rol spelen, en waar het proces van bolsjewisering in een ander stadium verkeert en onder andere omstandigheden plaatsvindt – en wél in de concentratiekampen, waar inderdaad opstanden hebben plaatsgevonden, zij het merkwaardigerwijze juist toen de toestanden daar waren verbeterd.

Ik zie het communisme als veel meer en als iets veel geduchters dan een 'alzijdige bluf'. Een moeras waarin de Russische economie verzinkt zie ik niet — wel moerassen waar men zich zeer moeizaam uitwerkt – waarbij ik inderdaad ten aanzien van de landbouw enige reserve wil maken. Het hongeren van de Russische massa's zie ik, voor zover het nog gebeurt, niet als een primaire factor van zwakte van de Russische economie, en nog minder van de Russische militaire kracht: kanonnen voor boter gekocht hebben ook in Duitsland voortreffelijk geschoten.

In de Russische bevolkingsstatistieken kan ik ook het 'geheim van de Russische ontwapening en vredelievendheid' niet ontdekken – d.w.z. noch het geheim, noch de ontwapening, noch de vredelievendheid. Met dezelfde bevolking was Stalin bepaald niet vredelievend, zou een Chroesjtsjow het om die reden wel zijn, dan kunnen we de bewapening wel wat temporiseren tot die bevolking is gegroeid.

Ik heb de indruk dat de huidige leiders met heel andere motieven hun vredelievendheid hanteren – en wel omdat ze realistischer zijn dan Stalin, omdat er een zeker evenwicht in de bewapening is ontstaan, en omdat ze, hun strategie aan dit evenwicht en aan de onmogelijkheid van militaire sucessen aanpassend, hun zwaartepunt naar andere fronten en naar andere methoden zijn gaan verleggen – die voor het Westen aanmerkelijk gevaarlijker zijn op de lange en misschien niet eens meer zo lange duur.

Mijn voornaamste bezwaren betreffen misschien nog wel de conclusies die De Kadt trekt aangaande de politiek tegenover het communisme die voor het Westen de aangewezene zou zijn. 'Hoe moet,' vraagt De Kadt, 'onze eigen politiek ten aanzien van Rusland zijn – moet de thans overheersende politiek van toenadering voortgezet en wellicht geïntensiveerd worden; of is een politiek van sterke druk op de bolsjewistische staat en z'n satellieten, bondgenoten en helpers gewenst?' – Aan het eind van zijn artikel werkt hij deze alternatieve mogelijkheden nog eens uit, als respectievelijk 'het program van de overtalrijke familie, die bij Eisenhower begint en bij de derde weg en de communisanten eindigt' – en de politiek die hij zelf gewenst acht: 'De voortzetting van de koude oorlog moet voeren tot spanningen, die nu reeds de crisis in de Russische partij en de gedwongen destalinisatie brachten, en die op den duur voor het Russische blok niet te dragen zijn.

Er is dus maar één politiek die goed is ten aanzien van Rusland en zijn bongenoten en meelopers: het onder de sterkste druk blijven houden van deze gebieden, totdat de crisis een zodanige omvang aanneemt dat het systeem bezwijkt. Dat is geen oorlogspolitiek, want oorlog kan het Russische blok niet voeren en oorlog behoeven

wij niet te voeren. Alleen maar druk en isolement ten aanzien van Russen en meelopers en het in orde maken en houden van ons eigen Atlantisch systeem.'

Ik ben het niet eens met deze voorstelling van zaken van De Kadt en ik twijfel in het bijzonder aan de geldigheid van het alternatief dat hij stelt, d.w.z. ik geloof noch aan een politiek 'van toenadering en pacificatie op alle gebieden,' noch aan de vruchtbaarheid van een politiek van 'druk en isolement' – aangenomen dat het Westen tot zulk een politiek in staat zou zijn.

Indien er gekozen moet worden ben ik misschien nog meer geneigd me bij de 'overtalrijke familie' aan te sluiten, al geloof ik noch in Eisenhower, noch in de derde weg, noch in communisanten – noch in de ideologische genealogie van deze familie, die De Kadt opstelt. In hun standpunt zoals De Kadt dat weergeeft zie ik echter, behoudens enige belangrijke nuances, wel veel juiste elementen. De aantrekkingskracht van het communisme op Aziaten en Afrikanen b.v. lijkt me inderdaad zeer groot, terwijl ik inderdaad een politiek van hulp aan de achtergebleven gebieden niet alleen zie als een kwestie van plicht, maar ook als een politiek van zelfbehoud voor het Westen. Ik zie daarentegen deze zorg voor de achtergebleven gebieden als een program misschien wel van Eisenhower, maar bepaald ternauwernood van zijn regering – ik mis hier integendeel elke schijn of schim van program, zoals in de hele abominabele Amerikaans-Republikeinse buitenlandse politiek – als men de schuivers en uitschieters van Dulles met die titel mag flatteren.

Wat is echter de mogelijkheid en wat is het effect van het door De Kadt gestelde alternatief van een politiek van druk en isolement? Ik zie de mogelijkheid als miniem, het effect als averecht.

Welke druk – 'sterkste druk' nog wel – moet het Westen eigenlijk uitoefenen op de communistische wereld? Een economische druk? Tegenover een blok dat praktisch autark is – en in een situatie dat de handel in alle landen alleen maar druk uitoefent op de regeringen tot beperking van de lijst van 'strategische' goederen? Cultureel soms en ideologisch? Er is al enige druk in deze zin, in de vorm van radiouitzendingen e.d. – maar de mogelijkheden zijn op dit gebied helaas beperkt, de resultaten alleen positief bij de grootste deskundigheid. Een militaire druk? Hoe? En waar? Soms vanuit ons randje West-Europa? Inclusief West-Duitsland, met SS-officieren en al? Ik zie als enig effect, als er een effect is, dat Polen en Tsjechen uit angst voor Duitsers van deze affiliatie hun weerzin tegen communisten en Russen opschorten of reduceren, en dat de 'druk' dus averecht werkt; ik beschouw in dit verband ook het recente, en door de Nederlandse pers zonder enig commentaar geplaatste bericht, dat het nieuwe leger van de Bondsrepubliek weer SS-officieren opneemt, als een slechte zaak, als weerzinwekkend in moreel opzicht, als weerzinwekkend in politiek opzicht, en als niet ongevaarlijk voor de Duitse binnenlandse verhoudingen.

Ik begrijp ook het hele begrip druk niet in dit verband. Men oefent druk uit als men sterker is, men oefent druk uit in een situatie waarin en op een gebied waarop men druk kan uitoefenen, en men oefent meestal druk uit om een tamelijk concreet politiek doel te bereiken – als in het geval van Suez en Egypte, zoals dat zich momenteel voordoet. Geen van deze voorwaarden zie ik aanwezig.

Wat ik wel zie is de druk van het communisme op de 'vrije' wereld, en wel in zoverre als voor deze druk alle voorwaarden aanwezig zijn – al was het maar omdat

deze 'vrije' wereld inderdaad een betrekkelijk 'open' wereld is, die een enorme speelruimte openlaat voor agitatie en actie. Ik zie het communisme als wezenlijk agressief en in de aanval, het Westen als wezenlijk defensief en in de verdediging hoogstens in staat een tegendruk uit te oefenen, of de druk te weerstaan en te doorstaan.

Ook de waarde en de mogelijkheden van een 'isolement' zie ik anders. Alleen al daarom omdat het communisme bij een isolement alleen maar kan winnen, in de meeste opzichten, een isolement dat het meestal dan ook zo veel mogelijk heeft gezocht (behalve in de politiek van de buitenlandse communistische partijen). Niet wij isoleren het communisme, het communisme heeft zich zelf geïsoleerd. Iedere vermindering van dit isolement kan dan ook, lijkt me, alleen maar winst betekenen voor het Westen – en inderdaad een mogelijkheid, zij het een kleine, om effectief enige culturele en ideologische 'druk' uit te oefenen. Aangenomen dat het Westen ideologisch sterk genoeg staat – is dit niet het geval dan zal het ook zeker niet de kracht opbrengen tot een actieve isolementspolitiek. Intussen zie ik iedere Rus die in staat is zijn ingestampte vooroordelen tegen het Westen aan de Westerse werkelijkheid te toetsen als een nettowinst voor het Westen – zoals ik ook elke mogelijkheid onzerzijds om de communistische werkelijkheid beter te leren kennen als een winst beschouw. Mijn uitgangspunt hierbij is altijd weer, *dat wij een in beginsel vrije en dus open en dus niet te isoleren en dus nauwelijks in staat tot isoleren zijnde wereld* zijn – en *dat dus iedere 'opening' een versterking betekent van onze positie.*

Deze 'openheid' hangt ook daaraan, dat er geen sprake meer is van een Westerse hegemonie t.a.v. de niet-Westerse wereld, bv. in Azië. *Wij kunnen niet isoleren via dit gebied, omdat wij het in dit gebied niet voor het zeggen hebben.* Deze landen – en ik doel dus vooral op Azië – zijn niet alleen open gebied, ze zijn ook nog volkomen *ideologisch disponibel gebied.* M.a.w. we moeten eenvoudig wel wat doen, ook aan 'toekeren', met onze 'linker-', en desnoods ook met onze 'rechterwangen' tegenover 'alle Tito's, Nehroes, en andere Nassers en Soekarno's,' om de eenvoudige reden dat we deze mannen niet op de wangen kunnen tikken of slaan zonder ze in de armen van Russen en Chinezen te drijven. De mogelijkheden om ook maar deze landen onder druk te zetten, zelfs in het geval van Egypte t.a.v. een zeer concreet belang bij het Suez-kanaal, zijn zo beperkt, dat er in beginsel als enig alternatief wel blijft deze landen voor ons te winnen. Hier helpt geen drukken, hier helpt alleen overtuigen; het Westen heeft een ideologische – en straks wellicht ook economische – race met het communisme te winnen. Dat we op dit gebied al onze troeven uitspelen, betwijfel ik: de psychologische oorlogvoering van het Westen is zwak.

Op dit punt, nl. de kritiek op de westerse politiek, ben ik het eens met De Kadt, ook al zijn mijn conclusies anders. Het Atlantisch systeem mist nog heel wat systematiek, *het Westen* is vol onzekerheden en spanningen, het *dreigt bovendien zelf tegenover de Aziatische wereld in het isolement te worden gedrongen,* terwijl de communistische penetratie in Azië en Afrika gestadig voortgaat. Wat dit betreft heeft het communisme mischien niet zo grandioze ideeën, maar wel een zeer doelbewuste strategie. De ellende is dan ook uiteindelijk dat de 'vrije' wereld veel groter behoefte heeft aan denkbeelden dan een systeem dat, door een intrensieke dynamiek gedreven, te maken heeft met betrekkelijk evidente opgaven en met vrij duidelijke mogelijkheden in *de disponibele zones, waar het Westen uitgesproken in het defensief is.*

J. DE KADT

ANTWOORD AAN JANSSEN PERIO

Hier is dus sprake van een oneens-zijn dat zich over het hele terrein uitstrekt. Janssen Perio ziet de situatie van Rusland geheel anders dan ik. En hij is voorstander van een politiek ten aanzien van het Russische en aanverwante blok, die in alle opzichten lijnrecht tegenover de mijne staat.

Het was natuurlijk mogelijk geweest dat hij ongeveer dezelfde kijk had op de Russische situatie en toch een 'zachte' politiek t.a.v. de Russische en Bandoengse blokken zou bepleiten. En men kan de Russische situatie zien zoals JP het doet, en tóch voorstander van een 'harde' politiek zijn. In zekere zin hebben we dus te maken met twee afzonderlijke onderwerpen: de situatie in Rusland; de Westerse politiek tegenover Russen en neutralisten van allerlei slag. En aangezien we het over beide onderwerpen volstrekt oneens zijn, ontbreekt eigenlijk de grondslag voor een debat, of voor dat moderne fenomeen: het gesprek.

JP heeft een op zich zelf knappe en interessante monoloog gehouden, die m.i. volkomen langs alle hoofdzaken van mijn artikel heengaat. Ik antwoord daar nu weer op met een monoloog die hem niet zal overtuigen. Maar is dat niet 'het gesprek' zoals men dat tegenwoordig pleegt te voeren?

JP verwijt me dat ik de rede van Chroesjtsjow niet op voldoende wijze heb weten te waarderen. Mijn waardering, zo zou ik kunnen antwoorden, bestond uit twee delen. Het ene betrof die rede als politiek werkstuk: is het een eerlijke en bekwame kritiek op Stalin en het stalinisme? Ik zeg: neen. En als JP hierop 'ja' zegt, dan moet ik aannemen dat hij de kritische literatuur over Stalin, zoals die door Souvarine is ingeleid en door Bertram Wolfe, Borkenau en vele anderen is voortgezet, niet of onvoldoende kent.

De andere vraag is, of die rede belangrijk is als symptoom? Daarop antwoord ik onomwonden: Ja. En in mijn artikel wordt nu gepoogd aan te tonen dat die rede als symptoom van de alzijdige Russische crisis een speciale betekenis en plaats heeft. JP echter ontkent het bestaan van die Russische crisis, en daarmee valt de bodem onder zijn waardering van de rede van Chr. uit. Want terwijl dus in mijn redenering de pathologische rede van Chr. volkomen verklaarbaar is als een symptoom van een patho-

logische toestand van Ruslands politieke lichaam en geest, is er in zijn gedachtengang, (van een gezond en sterk en groeiend lichaam en geest der Russische maatschappij), *geen enkele behoefte aan schokbehandeling van het stalinisme,* en van Stalin, *die Chr. heeft toegepast.* Waarom was die speech nodig? Ik verklaar dat. Maar voor iemand als JP, voor wie de hemel boven Rusland onbewolkt was en is, moet die speech inderdaad een donderslag uit heldere hemel zijn, of 'dronkemanspraat' in alle opzichten, terwijl ze voor mij alleen 'dronkemanspraat' is in de beperkte betekenis van een werkstuk der 'political science.'

En nu nog iets over die groei van Rusland, met name die van de Russische economie, die JP, met de meeste economische deskundigen, als grondslag van zijn beschouwingen neemt, al maakt hij, en de deskundigen met hem, dan wel een uitzondering voor de landbouw. (Excusez du peu, voor een gebied dat autarchisch wil zijn! Wat JP natuurlijk niet belet in het tweede deel van zijn artikel te verkondigen dat 'economische druk' op het Russische blok onmogelijk is aangezien dat blok immers 'autark' is. Ja, ja, met al die voedsel-overschotten in Rusland, in Oost-Europa, in China, in India!! Een blok, dat het dus moet hebben van de grondstoffen; en van de arbeid der mensen die men *niet* kan voeden).

Maar nu die industrie, aan wier groei toch niet te twijfelen valt. De economen die onder de indruk zijn van die groei, maken een zeer elementaire fout. Ze kijken naar de staalproduktie, de kolenproduktie etc. etc. Aangenomen nu, voor de kortheid der redenering, dat de cijfers juist zijn, dan zijn die cijfers inderdaad voldoende voor het beoordelen van een economische ontwikkeling in de vrije wereld, omdat bij ons de problemen van de distributie – en daarmee bedoel ik niet de consumptie, maar de distributie naar de fabrieken, het transport van de ene werkplaats naar de andere, het op gang komen en aan de gang blijven van een produktieproces – allemaal min of meer automatisch geregeld worden door de produktie voor de markt en voor de winst. Die heeft men in Rusland afgeschaft. En in de plaats daarvan zou men een zeer gedetailleerd plansysteem moeten hebben, waardoor men niet alleen ijzer en kolen produceert, maar ook de zekerheid heeft dat ijzer en kolen in de gewenste hoeveelheden op de gewenste plaatsen en op de gewenste momenten bij elkaar komen, en dat het staal, dat zo verkregen wordt, niet blijft liggen, maar naar de machinefabrieken etc. wordt gedirigeerd! Welnu, deze ineensluitende, gedetailleerde planpolitiek is in Rusland nooit tot stand gekomen. En de afwezigheid van een werkelijke planpolitiek heeft de Russische economie in een permanente crisis gedompeld, waardoor het nuttig effect van de hoeveelheden grondstoffen en de werkelijke produktiekracht van het land eenvoudig niet afgelezen kan worden van economische grondgegevens die voldoende zijn om een beeld van een Westerse economie te verkrijgen. Wat dus in het Westen verbruikt wordt aan consumptie en luxe, wordt in Rusland verloren tussen de niet ineengrijpende raderen van het plan. In plaats van een werkelijk plan heeft men dan in Rusland een enorme industriële bureaucratie gekregen, die, afgezien van haar kosten, door haar werkzaamheid de produktie-efficiency nog eens extra belemmert. En wie dus de toestand van de Russische economie en van de Russische produktie wil aflezen van de elementaire gegevens die voldoende zijn om een beeld van een 'kapitalistische' economie te geven, beproeft het onmogelijke, en komt tot de absurde resultaten waartoe vrijwel alle specialisten komen. Russische

'economie' is evenmin economie, als 'volksdemocratie' democratie is. Bij ons is de 'consument', de wal, die uiteindelijk het vaak rare schip der economie keert. In Rusland heeft men niet alleen de consument 'afgeschaft', men vermaalt hem ook nog in een produktie-systeem dat alle fouten opvangt of probeert op te vangen door een uitbuiting van de mens die nog veel erger is dan die van het primitieve kapitalisme de eerste industriële revolutie. *En daarmee vermaalt men de producent.*

Vandaar dat het bevolkingsvraagstuk voor de Russen van fundamenteel belang is. Als dus aan de arbeidskracht in Rusland in de periode 1953/'56, gemiddeld 2,5 miljoen man werden toegevoegd, en de periode 1957/'60, gemiddeld 800.000 (voor de berekening zie Bertram Wolfe in Commentary' juni '56, blz. 529/530) dan geeft dat niet alleen de diepte van de crisis aan, maar ook het geheim van de vermindering van het leger en van de 'opheffing' van de concentratiekampen. En dan zegt JP: maar Stalin heeft met een kleinere bevolking nog veel meer offensiefs uitgespookt. Inderdaad, maar daarom was dus Rusland bij de dood van Stalin in een crisistoestand, en daarom zijn de opvolgers van Stalin, van zijn begrafenis af, aan het destaliniseren gegaan, waarbij ze dus geconfronteerd werden met het probleem van de positie der partij van Stalin-Lenin. In dat probleem, waarvan JP het bestaan ontkent, heeft de rede van Chr. een betekenis, die ik aangaf.

Ik zeg dus: het gaat slecht in Rusland en daarom is men gedwongen tot destalinisatie. Neen, zegt JP, het gaat goed in Rusland, en daarom kan men zich de weelde der destalinisatie veroorloven. Als dat juist was dan was de schokmethode van Chr. volstrekt onnodig geweest. En terwijl ik dit schrijf zijn de Russische machthebbers met Tito (en Soekarno) aan de Zwarte Zee bijeen voor een van die ontmoetingen die naar mijn mening niet wijzen op een rustige ontwikkeling behorend bij een evenwichtige alzijdige groei, doch die naar mijn mening en zelfs naar die van Belgrado, tot de crisisverschijnselen behoren. In mijn hypothese passen al die verschijnselen. Ik kondigde ze reeds aan op blz. 344/45 van mijn beschouwing. De lezer moet maar uitmaken of hij in de opvattingen van JP iets kan vinden dat hem het gebeuren in Rusland verklaart of verduidelijkt.

Voor de beschouwingen die JP geeft over de politiek die ten aanzien van Rusland gevoerd dient te worden, was eigenlijk geen aanleiding. Ik heb ze namelijk zelf reeds gegeven, met de mededeling erbij dat dit nu eenmaal de poltiek van het Westen is, die de sympathie heeft van Eisenhower en de overgrote meerderheid van de Westerse politici en partijen: kapitalisten, socialisten, communisten, ze zien er allemaal iets in. En dus gaat het zo.

Natuurlijk voert die politiek alleen maar tot misère voor het Westen, wat we iedere dag kunnen zien. En natuurlijk loopt het op een of ander moment volkomen spaak, waarop dezelfde lieden, of lieden van hetzelfde soort met een koerswijziging zullen komen, waar ze dan ook weer niets van terechtbrengen. Dat alles is 's werelds beloop, en ik vervul daarin, met een genoegen dat bijna bij het nulpunt is gekomen, een soort Cassandra-rol.

Als ik dus zeg wat men eigenlijk behoorde te doen, dan heeft JP groot gelijk als hij zegt: dat kan niet, want dat willen we niet. Hij heeft tot op zekere hoogte ook gelijk als hij zegt: we willen het niet, omdat het niet kan. Want een politiek waarvoor

bekwaamheid en moed nodig zijn, kán nu eenmaal niet in een wereld die niet eens meer een keuze heeft tussen Chamberlain en Churchill, maar alleen nog tussen Eisenhower en Stevenson, d.w.z. tussen een Chamberlain en een driekwart Chamberlain. De overwinning van Stevenson op Harriman, was tegelijkertijd de overwinning van de slapjanussen in de Democratische partij op de groep Harriman-Truman, die een werkelijke anti-Russische politiek wil voeren. Behalve Harriman, en de leider van de Amerikaanse vakbeweging Meany, is er geen figuur van betekenis in de Amerikaanse politiek die een anti-Russische politiek wil voeren. En zoals Harriman het moest afleggen tegen Stevenson, zo heeft Meany in zijn vakbeweging moeite om de politiek van Reuther (anti-communist, maar sympathiserend met Aziaten, Afrikanen en titoïsten) te weerstaan.

In dit tussenzinnetje is de kern van de hele situatie gegeven. Het is in de tegenwoordige omstandigheden niet voldoende anti-communist te zijn. Men moet zich ook wenden tegen allen die in de een of andere vorm, op de een of andere wijze, met het communisme willen samenwerken. Zo is dus absolute vijandschap ten opzichte van de neutralisten, thans het kenmerk van politiek verstand en van politiek fatsoen.

Azië is neutralistisch, Afrika is het ook voor zover het enige politieke zelfstandigheid heeft. Natuurlijk er zijn uitzonderingen, zowel in Azië als in Afrika. Maar men kan de neutralisten niet uit het Russische kamp houden door ze te *helpen*. Dát, geeft de neutralisten alleen maar een sterke *chantage-positie*. Het kan niet duidelijk genoeg gezegd worden: of India naar het Sowjet-kamp gaat of niet, dat is alleen maar van betekenis voor India. Niet voor ons, want wij kunnen dit overbevolkte, rottende continent, missen als kiespijn. Niet voor de Russen, want met India erbij, wordt de Russische crisis op den duur groter en dieper. Als India onder de Russen komt is het na enige tijd uit met de bevoorrechte positie van de huidige Congress-kliek die van India profiteert, met Nehroe, Menon c.s. Welnu, een politiek ten aanzien van Nehroe, die zou zeggen: ga naar de Russen als je daar trek in hebt, en tracht daar je heil te vinden; maar van ons krijg je geen halve cent als je niet vierkant stelling neemt tegen de Russen en in ons kamp komt — zo'n politiek zou natuurlijk met een geweldig misbaar van alle neutralisten en van alle onontwikkelde-gebieden-helpers bij ons begroet worden. Maar na enige tijd zou Nehroe en zouden alle Indiërs die hun onafhankelijkheid willen behouden, begrijpen dat hun chantagerol was uitgespeeld en dat ze een keuze moesten doen. Ze zouden dan respect voor het Westen krijgen, en het Westen kiezen. En wat van India gezegd is, geldt voor de hele neutralistische wereld. Met ras of kolonialisme heeft dat niets te maken. Hulpverlening is prachtig en nodig. *Ze kan eerst beginnen als de chantagepolitiek der neutralisten duidelijk wordt afgewezen.*

Dit nu is een van de voorbeelden van de 'druk' die wij op Rusland zouden kunnen uitoefenen. Vrij baan voor de Russen als ze Azië en Afrika willen helpen. De tong zal ze uit hun bek hangen, voor ze ook maar een klein stukje op die weg gevorderd zijn. Maar als wij dom genoeg zijn aan het spel van bieden en overbieden mee te doen, zullen we het belang dat de neutralisten in het behoud van de Russische partner hebben, automatisch vergroten.

We kúnnen geen economische druk op Rusland uitoefenen, zegt JP. Het argument van de Russische autarkie heb ik reeds afgedaan. Onze handel wil aan de Russen geld verdienen, zegt JP. Natuurlijk. Maar dat betekent niets. De Nederlandse handel

wil al jarenlang dat de Nederlandse regering de Indonesiërs tegemoet komt inzake Nieuw-Guinea, omdat de handelsbelangen in Indonesië dat eisen. Om allerlei redenen, die ik hier verder buiten beschouwing laat, wil de Nederlandse regering daar niets van weten. En dus is de handel, en is het zakenleven, niet alleen onmachtig daar iets aan te veranderen, maar ze kan zelfs in geen enkele 'kapitalistische' partij enige steun van betekenis voor haar standpunt vinden. De politieke werkelijkheid is nu eenmaal anders dan de marxistische fabeltjes, volgens welke de macht der 'kapitalisten' onbeperkt zou zijn. En als dus de westerse regeringen besloten de economische betrekkingen met Rusland te verbreken, zou de 'handel' wel kabaal maken, maar niets bereiken.

Het afbreken van alle economische, politieke, diplomatieke en wat men dan noemt 'culturele', betrekkingen, met Rusland en de vazalstaten, zou inderdaad van grote betekenis zijn. Het zou Rusland isoleren. Ons niet, want wij blijven geïsoleerd van Rusland, ook nu, bij het toenemend verkeer, omdat de Russische maatschappij een 'gesloten' maatschappij is. Het afbreken van de betrekkingen zou door de Russen, ook door het volk, gevoeld worden als een nederlaag van de thans gevoerde bedriegingstactiek. Het zou bij ons een overwinning zijn van de waarheid op de dubbelzinnigheid en de domheid.

De bewapeningswedstrijd is nodig om de Russen uit te putten. Wij kunnen die wedstrijd aan, en worden er sterker door. De Russen kunnen het niet aan; en daarom zijn ze met hun ontwapeningsmanoeuvres begonnen. In de dagen van Korea begon het in Rusland te kraken, bleef de machine-industrie, de tractorenindustrie achter, omdat men Noord-Korea en China van wapens moest voorzien. Die goede positie is verloren gegaan door Eisenhowers vredespolitiek. Geen wonder dat Ike in Moskou even populair is als bij de hersenloze Amerikanen en bij de hersenlozen in het westen.

En er is geen reden om te verwachten dat de heerschappij der hersenlozen in het westen op een einde loopt, al kan natuurlijk de een of andere Russische onvoorzichtigheid, of een te grote brutaliteit van de een of andere Nasser, de zaak doen omslaan.

Een politiek, zoals ik die bepleit, zou binnen twintig jaar tot een triomf van het westen leiden, zonder oorlog. De politiek van JP leidt tot de ondergang en ontbinding van het westen. Maar het westen is zó sterk, en Rusland verkeert in een zodanige crisis, dat we nog altijd een enorme tijd hebben om voort te bestaan, ondanks onze verderfelijke politiek. En in de loop van die tijd zullen zich wel gebeurtenissen voordoen, die ons zullen dwingen ons opnieuw tegen de Russische vijand te keren. Tenzij die vijand ophoudt 'vijand' te zijn, doordat de Russische crisis, ondanks de domme politiek van het westen, uitloopt in de ondergang van het bolsjewisme.

Al deze perspectieven zijn aanwezig in de beschouwingen over Rusland die ik gaf en die JP aanvecht. *In zijn beschouwingen ontbreekt ieder perspectief.* Ze zouden niettemin juist kunnen zijn. Maar ik meen te hebben aangetoond dat ze in alle hoofdzaken *onjuist* zijn.

TITO DE OPVOLGER VAN FRANS JOSEF?

De dood van Stalin heeft tot welhaast een omwenteling in Ruslands buitenlandse politiek gevoerd. De coëxistentie-politiek, gepaard met de destalinisering binnen de Sowjet-Unie en de door haar beheerste satellietstaten, hebben nieuwe situaties doen ontstaan, die degene, die ze voor enkele jaren geprofeteerd zou hebben, een reputatie van fantast en dagdromer zouden hebben bezorgd. Het scherpste kan dit wellicht afgemeten worden aan de veranderde positie van Tito, wiens nieuwe verhouding tot het Kremlin genoegzaam bekend is. Het is wellicht de moeite waard, een ogenblik de politiek te bezien, die de Zuidslavische dictator ingeleid heeft in dat gebied, dat tussen West-Europa en Sowjet-Rusland ligt – Tussen-Europa gelijk een Weens auteur deze zone noemde.[1])

Tito is namelijk sinds enige tijd systematisch doende, steunend op zijn grote prestige en op zijn persoonlijke alliantie met Chroesjtsjow (naar prof. Borkenau poneert) in dit Tussen-Europa in te dringen. Allereerst heeft hij, van zijn standpunt gezien volkomen logisch, de stalinistische regeringsklieken in de hoofdsteden der satellietstaten, waarvan enkele tot zijn meest verbitterde bestrijders in de tijd van zijn ballingschap (1948–1954) behoord hebben, door communistische leiders vervangen, die geacht konden worden betrouwbare aanhangers van de nieuwe koers te zijn. Hand in hand ging daarmede de rehabilitatie van de in de jaren van onvervalste stalinistische terreur terechtgestelde of in de gevangenis geworpen partijleiders. De Zuidslavische regeringschef heeft daarbij aanmerkelijke successen weten te boeken. Dit proces schijnt thans in grote trekken afgesloten met de val van zijn bittere vijand, de Hongaarse Stalin, Mátyás Rákosi.

Het was echter geenszins, of beter gezegd allerminst, alleen maar persoonlijke revanchelust of neiging tot communistische inquisitie, die Tito dit zuiveringsproces met zo grote hardnekkigheid en ongetwijfeld met de zegen van Moskou heeft doen doorzetten. Zijn doeleinden liggen veel hoger. Nu hij zich tegenover het machtige Rusland heeft weten te handhaven, hoewel half terugkerend in het oostelijk blok, toch een grote mate van zelfstandigheid, ook in de buitenlandse politiek, heeft weten te bewaren, meent hij, dat de tijd gekomen schijnt, zijn invloedssfeer in Tussen-Europa op te bouwen. Moskous prestige is geschokt, de ontwikkelingen binnen het leidende team aldaar schijnen allerminst afgesloten, de nieuwe partij-equipes zoeken houvast en oriëntatie, de bevolking demonstreert steeds openlijker haar ware gevoelens. Tito weet dat alles en ziet zijn kans. Daarbij heeft hij gevoel voor geschiedenis en voor de wetten der geopolitiek. De versplinterde volkeren van Tussen-

[1]) Prof. Otto Forst de Battaglia: 'Zwischeneuropa, Von der Oostsee bis zur Adria.'

Europa, die na 1918 in de anarchie der nationale staten en staatjes zonder organische samenhang en natuurlijk centrum terecht zijn gekomen, zoeken elkaar op. Ook bij de communisten kruipt het bloed waar het niet gaan kan; en het is aanmerkelijk aangenamer met de erkende staatsman Tito in zee te gaan, die ten slotte maar een arm en nog niet overmatig sterk geïndustrialiseerd land achter zich heeft, dan met de heren Boelganin en Chroesjtsjow, die een Kolos ter beschikking hebben, die weinig fijne manieren getoond heeft.

Men mag dus aannemen, dat zich hier bepaalde perspectieven aftekenen, die tot zoiets als een communistisch Verenigd Oost-Europa zouden kunnen leiden, als tegenstuk tot de Westeuropese samenwerking. Tito zal zich daarbij wel hoeden dit proces te overhaasten of met de nieuwe machthebbers in Moskou daarvoor een conflict te riskeren. Hij weet maar al te goed, dat men daar zijn manoeuvreren ongaarne ziet (om het zwak te zeggen), anderzijds echter momenteel niet veel daartegen doen kan of wil. Misschien ook vindt men het van meerdere kwaden nog het geringste voorlopig.

Nog interessanter wordt het geval als men de speculaties beschouwt, die ook het niet-communistische Oostenrijk in deze combinatie betrekken willen. Tito zou zeer gaarne zien, dat de Oostenrijkse bondskanselier, Raab, hem officieel komt bezoeken; ook in andere opzichten bakt Belgrado zoete broodjes met de stad aan de Donau. De Bullhausplatz, die Tito ook van een andere zijde kent, toont weinig geneigdheid, zich in de armen van de zuidelijke buurman te werpen. Merkwaardig is echter, dat juist in de afgelopen dagen twee vooraanstaande Oostenrijkers (die beiden echter gemeen hebben, dat ze lang buiten het land woonden, resp. nog wonen) de Oostenrijkse diplomatie in overweging gaven, toch maar eens op de Zuidslavische kaart te spelen. De eerste was de Europese graaf Coudenhove-Kalergi, die bij het begin september in Wenen gehouden congres van de Parlementaire Raad van de Europese Beweging, een lans brak voor een samengaan van zijn vroegere vaderland met het 'neutrale' Zuidslavië ter stichting van de 'Verenigde Staten van Oost-Europa.' Deze groepering zou de geleidelijke losweking van Rusland van de huidige satellietstaten tot stand moeten brengen. De tweede propagandist is de juist uit de Amerikaanse emigratie teruggekeerde katholieke socioloog, politicus en publicist E. K. Winter, die in een tweetal, toevalligerwijze (?) tegelijkertijd gepubliceerde artikelen in het katholieke Weense weekblad 'Die Furche', voor de vorming van een zelfde combinatie pleit, die het voortbestaan der deelnemende volkeren verzekert in onafhankelijkheid van de USA en Rusland, en tevens tegen een nieuw opvlammende Duitse drang naar het oosten en zuidoosten tijdig een dam opwerpt.

Coudenhove-Kalergi's these vond op genoemd congres en later ook in de pers vrijwel onmiddellijk bestrijding. Het is zeker niet toevallig, dat mannen met deze ideeën komen, die tijdens de gehele oorlog en nadien tijdens de bezetting ergens in het westen in vrijheid leefden. Een regeringspolitiek, die het land in nauwere betrekkingen met Zuidslavië zou brengen, zou op heel weinig sympathie bij de grote meerderheid der bevolking kunnen rekenen, die aan Tito alleen maar slechts herinneringen heeft; de dagelijkse vluchtelingenstroom uit het zuiden is er ook niet bepaald voor geschikt om meer positieve gevoelens voor dit regime te kweken. Over nauwer contact met de communistische machthebbers in Praag, Boedapest, Warschau enz.

praten we dan maar helemaal niet. Bovendien vraagt men zich af, wat het kleine Oostenrijk met zijn 7 miljoen inwoners in dit eventueel tientallen miljoenen tellende blok zou kunnen tot stand brengen. Geestelijke en godsdienstige vrijheid brengen, de sociale vrijheid daardoor de stijgbeugel biedend, zegt Winter. Een nuchtere waarnemer kan zich dit met de beste wil van de wereld zeer moeilijk voorstellen, ook al staat buiten twijfel, dat een beweging is losgebroken sinds de Russische greep een weinig verslapte, die tot thans nog slecht voorstelbare gevolgen kán (allerminst moet) leiden.

Het schijnt wel zeker, dat Tito doelbewust op de ingeslagen weg voortgaat. Het schijnt even zeker, dat Oostenrijk op zijn minst de kat uit de boom kijkt. Overigens ziet Tito, de korporaal uit het Keizerlijke en Koninklijke Oostenrijks-Hongaarse leger van de eerste wereldoorlog, zich in de geest reeds in het staatsiegewaad van nog wel 'legitieme' opvolger van de illustere keizer Frans Josef, de heerser over elf volkeren en meer dan 50 miljoen onderdanen. In een interview, dat hij begin augustus toestond en waarin hij protesteerde tegen het feit, dat zijn land niet uitgenodigd was voor de Londense conferentie over het Suezkanaal, verklaarde hij, dat zijn land tot bijwoning gerechtigd was. Zuidslavië is immers de 'legitieme opvolger' van Oostenrijk-Hongarije ter zee en treedt daardoor in de rechten van ondertekenaar der Suez-Conventie van 1888 (die de Dubbele Monarchie ondertekend had)!

J. W. H. LESLIE-MILLER

HET POLITIEK ASPECT VAN HET NIEUW-GUINEA VRAAGSTUK

Het is heel moeilijk om zonder meer de politieke kant van een vraagstuk als het onderhavige te bespreken. Men dient het vraagstuk eerst van alle kanten te hebben belicht, alvorens men kan komen tot een politieke beschouwing over dit probleem. De politiek los te zien van b.v. de economie is ondenkbaar.

Alvorens daarom mijn politieke visie op het vraagstuk Nieuw-Guinea te geven, zie ik mij genoodzaakt, om in kort bestek – in te gaan op de economische kant van dit zelfde vraagstuk.

Mijn dissertatie over 'het economisch aspect van het Nieuw-Guinea vraagstuk' besloot ik met de volgende bewoordingen:

Het behoud van dit land kan voor Nederland economisch slechts verarming betekenen. Daarbij komt dan nog, dat het behoud van dit land voortzetting der intensieve handelsbetrekkingen tussen Nederland en Indonesië in de weg zal staan. Bedenken wij ons, dat het Nederlandse produktieapparaat in vele opzichten op Indonesië is ingesteld, dan zal het naar mijn mening, economisch althans, het verstandigst zijn om onze rechten op Nieuw-Guinea te laten varen ter wille van dit op Indonesië ingestelde Nederlandse produktieapparaat. Ik ben dan ook van mening, dat het verlies van Nw. Guinea economisch gezien, voor Nederland slechts een winst kan betekenen. De harde strijd van Nederland om zijn bestaan kan er slechts door vereenvoudigd worden.'

Deze woorden, geschreven in 1952, gelden in 1956 nog steeds. Nu wij, om met minister Zijlstra te spreken, in een tijd van super-hoogconjunctuur leven, kunnen wij ons de weelde permitteren jaarlijks ± 60 miljoen te besteden om onze positie in Nw. Guinea te handhaven.

Dat in tijden van laag-conjunctuur, in tijden van malaise, een bedrag van *f* 60.000.000,– per jaar begrotingstechnisch onaanvaardbaar is als uitgaaf, waar niets voor terugkomt, beseft men thans niet.

Hiertegen is aan te voeren, zoals de pers dit ook doet, dat Nw.-Guinea overloopt van nikkel, cobalt, olie enz. Het is inderdaad mogelijk, dat Nw.-Guinea rijke bodemschatten heeft. Wetenschappelijke onderzoekingen, (zoals b.v. van prof. Van Nes)[1])

[1]) Prof. ir. C. L. van Nes – onderzoek van nikkel-, kobalt- en chroomhoudende afzettingen in het gebied van het Cycloopgebergte door de eerste Delftse Nw.-Guinea-expeditie 1952.

hebben zeer rijke nikkel- en cobaltmijnen aangetoond. Dit onderzoek is van recente datum geweest en de kranten hebben er vol van gestaan. Zeer bewonderenswaardige berichtgeving zou ik dit willen noemen. Immers, deze berichtgeving is zeer nuttig om voor het Ned. publiek aan te tonen dat ons bezit van Nw.-Guinea nog zo gek niet is. In de toekomst zal dit bezit immers zijn vruchten wel afwerpen.

Maar als het waar is, als Nw.-Guinea een land van melk en honing zou kunnen worden, dan zal het niet Nederland kunnen zijn, dat het in de tegenwoordige verhoudingen tot die status zal opheffen. Want de arbeidskrachten ontbreken. En waar zouden die grote aantallen Aziatische arbeidskrachten (want Europese zijn hiervoor niet te gebruiken) vandaan moeten komen?

Van Japan? . . . Uit de vooroorlogse literatuur zijn stapels vertogen te halen, die zich daar zeer gemotiveerd tegen kanten. En die vertogen gelden in hoofdlijnen nog steeds.

Van China? . . . De tijden zijn voorbij dat daar een stroom van goedkope arbeidskrachten vandaan kwam. Verder is een communistische invasie in dit land zeker niet aanbevelenswaardig.

Van de Philippijnen? . . . Dit land heeft zelf arbeidskrachten te kort.

Van India? . . . Hier is een mogelijkheid. Een bevolking van honderden miljoenen inwoners, zelfs een overbevolking. Maar het is uitgesloten te achten dat de ene Aziaat (premier Nehroe) de andere Aziaat zal verraden ter wille van Nederland en haar arbeidersprobleem op Nw.-Guinea. Dus ook hier zullen de arbeiders niet van kunnen worden betrokken!

Over blijft slechts Australië met zijn handjevol aboriginals, welk aantal echter te gering is.

Hoe men het ook wendt of keert, er is maar één land, dat de geschikte arbeidskrachten in voldoende mate beschikbaar heeft en dat is Indonesië.

Het heeft daarentegen niet het kapitaal en de kennis van het land en zijn speciale problemen, die Nederland wel heeft.

Maar zoals de situatie thans is zal Nederland ter exploitatie van Nw.-Guinea zeker niet de beschikking krijgen over Indonesische arbeidskrachten.

Prof. Van Nes meent de oplossing voor het arbeidersprobleem als volgt te zien: Hij gaat er vanuit, dat de papoea zeer gemakkelijk leert omgaan met allerlei mechanische apparatuur. Hij blijkt gemakkelijk te kunnen worden ingeschakeld voor al die arbeid, die door ongeschoolden kan worden verricht. Dit is iets wat ik volkomen onderschrijf. Alleen heeft het betoog van prof. Van Nes één bezwaar; het behandelt slechts de kwaliteit van de papoea als arbeider. De kwantiteit laat hij ter bestudering aan anderen over. Nu is het juist deze kwantiteit, waar het in Nw.-Guinea om gaat.

Hierover zegt de heer Van Eechoud (een Nw.-Guinea-kenner par excellence, wat van prof. Van Nes niet gezegd kan worden) dat Nw.-Guinea over 250.000 mannen beschikt, die in het arbeidsproces zijn in te schakelen, daarbij uitgaande van een bevolking van ongeveer 1 miljoen inwoners.

Wat betekent echter een mannelijke beroepsbevolking van ± 250.000 man, afgezien van de physieke toestand, waarin zij verkeren voor de exploitatie van een gebied dat ruim 11 maal zo groot is als Nederland?

Van deze 250.000 mannen zullen er volgens Van Eechoud 125.000 afgestaan kun-

nen worden aan industrie en ondernemingslandbouw. Dit is op papier uit de aard der zaak vrij eenvoudig te stellen. De proeven die genomen waren met omscholing van de papoea's waren tot dusver succesvol. Maar, dat betrof slechts een heel klein deel van de totale papoeabevolking. Of deze omscholingsproef op kleine schaal ook voor de gehele bevolking geldt, is een open vraag. Het grootste deel van deze bevolking moet nog onder bestuur worden gebracht en kennen we slechts van luchtfoto's. De toekomst zal uitwijzen of deze arbeid even eenvoudig vloeibaar te maken is als de arbeid die wij in Hollandia en Biak aantroffen.

Zeer belangrijk is verder het feit, dat deze arbeid over heel Nw.-Guinea verspreid is. Gaan wij ergens tot intensieve mijnbouw over, dan zal het plaatselijk reservoir van arbeidskrachten spoedig uitgeput zijn en zijn wij genoodzaakt onze arbeid van verder afgelegen gebieden te betrekken. De oliewinning in de Vogelkop wordt hoofdzakelijk door Biakkers gedaan. De plaatselijke bevolking bleek er minder voor geschikt. Hier stuiten wij dan tevens op een ander zeer belangrijk bezwaar. Een primitieve bevolking als de papoea's laat zich niet zo eenvoudig verplaatsen. Het zou te ver voeren om dieper op dit facet van het Nw.-Guinea probleem in te gaan. Volstaan zij hier met de opmerking, dat een onoordeelkundig gebruik van arbeidskrachten ten behoeve van de goudwinning op Austr. Nw.-Guinea tot katastrofale gevolgen heeft geleid voor de bewoners van verafgelegen dorpen in dit gebied.

Resumerend zou ik dit economisch gedeelte als volgt willen besluiten:

Van de 3 produktiefactoren, natuur, arbeid en kapitaal, is de eerste nog steeds twijfelachtig, niettegenstaande de optimistische berichten van prof. Van Nes. De 2e factor 'arbeid' is bepaald onvoldoende en de 3e factor 'kapitaal' is, gelet op de huidige super-hoogconjunctuur in Nederland bepaald gunstig. Toch dienen wij juist daarom eens zo voorzichtig te zijn. Super-hoogconjunctuur wijst op een overrijpzijn van het huidige economisch bestaan. Hoe lang dit zal duren kan niemand zeggen. Vast staat echter, dat deze hausse niet aan zal houden en dat het daarna beslist niet verantwoord zal zijn om ieder jaar tientallen miljoenen guldens te steken in een niet-renderende onderneming.

En nu kom ik tot het politiek aspect. In Nederland is men het politiek er unaniem over eens, dat wij Ned. Nw.-Guinea moeten houden.

Doen wij hier nu verstandig aan? Economisch toonde ik u reeds aan, dat dit niet het geval is. En politiek. Als wij het begrip politiek alleen nationaal zien, zou onze houding te verklaren zijn.

Maar mogen wij in onze tijd een aangelegenheid als Nw.-Guinea, als Marokko, als Zd. Afrika en nog meer van dergelijke problemen alleen nationaal bezien?

Vroeg of laat zal Azië de thans nog door het Westen bezette gebieden rechtmatig opeisen en verkrijgen want *wat wij de facto in bezit hebben is de jure niet ons eigendom.*

Het standpunt van onze regering, met betrekking tot Nw.-Guinea is als volgt:

'De soevereiniteit de jure en de facto over Nederlands Nw.-Guinea is bij het Koninkrijk der Nederlanden.'

Ten aanzien van de souvereiniteit de facto over Ned. Nw.-Guinea is dit standpunt van onze regering juist, immers de soevereiniteit de facto is waarneembaar en wordt slechts beoordeeld naar haar verschijningsvorm.

Heel anders is het gesteld met de soevereiniteit de jure over Ned. Nw.-Guinea. Deze is niet waarneembaar en kan slechts op juridische gronden worden aangetoond. En om de volkenrechtelijke gronden gaat het juist. Deze zijn niet aan te voeren en het is naar mijn mening slechts mogelijk de juridische gronden tot het bewijs van het tegengestelde aan te voeren.

Soevereiniteit is, volgens mij *het hoogste gezag, dat zowel naar binnen als naar buiten over een bepaald gebied bestaanbaar is; dat niet afhankelijk is van anderen en dat slechts krachtens eigen wil en/of indien het wereldlijk belang zulks vordert, in dit gezag kan worden besnoeid.*

In art. 2 van het charter van soevereiniteitsoverdracht is overeengekomen, dat de status quo van de Residentie Nw.-Guinea voorlopig zal worden gehandhaafd. Dit is met zoveel woorden neergelegd in de slotalinea van dit artikel, welke als een conclusie beschouwd kan worden van de punten a, b, c, d en f, welke in hetzelfde artikel aan genoemde slotalinea voorafgaan.

De slotalinea luidt als volgt: 'dat de *status quo* van de Residentie Nw.-Guinea zal worden gehandhaafd met de bepaling, dat binnen een jaar na de datum van overdracht van de soevereiniteit aan de Republiek der Verenigde Staten van Indonesië het vraagstuk van de staatkundige status van Nw.-Guinea zal worden bepaald door onderhandelingen tussen de Republiek der Verenigde Staten van Indonesië en het Koninkrijk der Nederlanden.'

Deze slotalinea is juridisch uiterst vaag geformuleerd en biedt de gelegenheid tot het stellen van verschillende vragen. Op enkele van deze vragen, zal hier nader worden ingegaan:

Ten aanzien van de 'status quo' kan de vraag gesteld worden welke hier bedoeld wordt. De feitelijke status quo of de juridische status quo? Het antwoord op deze vraag is naar mijn mening de feitelijke status quo en wel om de volgende redenen:

De juridische status quo van Ned. Nw.-Guinea wordt geregeld door art. 1 van het charter van soevereiniteitsoverdracht. Immers in dit artikel wordt bepaald, dat het Koninkrijk der Nederlanden de *volledige* soevereiniteit over Indonesië onvoorwaardelijk en onherroepelijk overdraagt aan de Republiek der Verenigde Staten van Indonesië. Onmiddellijk is thans de vraag te stellen of het gebied van Ned. Nw.-Guinea al dan niet behoort tot het territorium van Indonesië. Deze vraag is niet moeilijk te beantwoorden.

Het territorium van Indonesië is bij Nederlandse wet van 27 mei 1948 (S. 1946/118). Ten IIe van deze wet is hierover het volgende te lezen:

'Waar in de artikelen 1, 62, 63, 77, 125, 171, 191 en 192 van de Grondwet wordt gesproken van Nederlands-Indië of van Curaçao wordt daarvoor gelezen: Indonesië, onderscheidenlijk: de Nederlandse Antillen.'

Ook bij Staatsblad van Indonesië wordt de hiervorengenoemde naamsverandering geregeld. De ordonnantie van 1948 no. 224 voorzag hierin met de volgende bewoordingen:

'Dat Hij een voorziening willende treffen in verband met de wijziging van de grondwet, waarbij daarin de naam 'Nederlands-Indië' door die van 'Indonesië' vervangen is. Heeft goedgevonden en verstaan:

Art. 1. Waarbij of krachtens bestaande ordonnanties of andere algemene verorde-

ningen, waarvan bij ordonnantie kan worden afgeweken, gesproken wordt van 'Nederlands-Indië' wordt daarvoor gelezen: 'Indonesië'.

Onder Indonesië dient dus te worden verstaan het voormalig Nederlands-Indië *inclusief* Nederlands Nw.-Guinea. Uit het voorgaande is dit duidelijk aangetoond. Het is dus de soevereiniteit over dit voormalig Nederlands-Indië, welke *volledig* en *onvoorwaardelijk* werd overgedragen aan de Republiek van de Verenigde Staten van Indonesië.

Met deze overdracht van de soevereiniteit is de juridische status quo van Ned. Nw.-Guinea bepaald. De woorden 'volledig' en 'onvoorwaardelijk' maken het onmogelijk om op welke wijze dan ook aan deze juridische status quo te tornen. De enige mogelijkheid, die overblijft is, dat onder status quo in de slotalinea van art. 2 van het charter van soevereiniteitsoverdracht wordt verstaan de *feitelijke status quo.*

Een andere vraag, die in nauw verband met de voorgaande staat, kan thans worden behandeld. Als wij lezen 'binnen een jaar na de datum van overdracht van de soevereiniteit aan de Republiek der Verenigde Staten van Indonesië' kunnen wij ons afvragen wat met soevereiniteit bedoeld wordt:

Soevereiniteit over Indonesië met of zonder Nw.-Guinea.

Waar in deze slotalinea wordt gesproken over overdracht van de soevereiniteit – zonder hierbij te noemen het territorium – kan slechts worden bedoeld overdracht van de soevereiniteit over Indonesië en dan het Indonesië, dat eens was Nederlands-Indië, dus inclusief Nw.-Guinea. Mijn zienswijze in de voorgaande alinea wordt gesterkt door de woorden van ambassadeur Van Royen in de vergadering van de Veiligheidsraad, welke werd gehouden op 22 december 1948 in het Paleis Chaillot.

Hij deelde toen het volgende mede:

'As I explained at the outset, the dispute is not about the question of wether or not Indonesia will become independent. All parties agree that what used to be the Netherlands East Indies should become an independent State as soon as possible.'

Waar ik in het voorgaande spreek over de feitelijke status quo meen ik goed te doen u duidelijk te maken, wat ik hieronder versta. Onder feitelijke status quo versta ik de staatkundige status quo, waarbij ik de staat 'an sich' beschouw en los van haar verhoudingen tot andere staten.

Onder juridische status quo versta ik de volkenrechtelijke status quo, waarbij ik de staat 'an sich und für sich' beschouw, of m.a.w. waarbij ik de staat zie op zich zelf en in haar verhoudingen tot de andere staten. De feitelijke status quo is inhaerent aan de soevereiniteit de facto, de juridische status quo aan de soevereiniteit de jure. Zo is het naar mijn mening heel goed mogelijk een akkoord aan te gaan over de feitelijke staatkundige status quo en tegelijkertijd de volkenrechtelijke soevereiniteit (soevereiniteit de jure) over te dragen of omgekeerd.

Nauw in verband met de slotalinea van artikel 2 van het charter van soevereiniteitsoverdracht staat de brief van 2 november 1949 aan de voorzitters van de delegaties der regering van de republiek Indonesië en van de Bijeenkomst voor Federaal overleg, welke brief was getekend door minister Van Maarseveen in zijn kwaliteit van voorzitter van de Nederlandse delegatie ter ronde-tafelconferentie. De Nederlandse tekst van de 2e alinea van voorgenoemde brief luidt als volgt:

'De zinsnede in artikel 2 van het charter van soevereiniteitsoverdracht, luidende:

'de status quo van de residentie Nieuw-Guinea zal worden gehandhaafd' betekent: 'met voortzetting van het gezag van de regering van het Koninkrijk der Nederlanden over de residentie Nieuw-Guinea'.

Deze formulering spreekt tegen diegenen, die menen dat de soevereiniteit (soevereiniteit de jure) over Nieuw-Guinea bij Nederland berust. Immers gezag kan hier niet soevereiniteit betekenen, want dan zou de constructie worden: soevereiniteit van de regering, hetgeen juridisch wartaal is. De enig juiste constructie ware geweest 'het gezag van het koninkrijk'. Het woord soevereiniteit was dan niet genoemd geworden en toch was dan het woord gezag juridisch te vertalen geweest met soevereiniteit. Het bezwaar tegen deze constructie was dan echter, dat het gestelde in artikel 2 van het charter in strijd zou zijn met het gestelde in artikel 1. Ook artikel 1 had dan gewijzigd dienen te worden en wel als volgt:

'Het Koninkrijk der Nederlanden draagt de soevereiniteit over Indonesië *met uitzondering van de residentie Nieuw-Guinea* onvoorwaardelijk en onherroepelijk over aan de Republiek der Verenigde Staten van Indonesië en erkent deze als een onafhankelijke en soevereine staat'.

Ware de redactie van artikel 1 van het charter van soevereiniteitsoverdracht en het gestelde in meergenoemde brief aldus gewijzigd geweest, dan was de uitspraak van de regering, dat de soevereiniteit over Nieuw-Guinea de jure en de facto bij Nederland berust, juridisch verantwoord geweest.

De Indonesische tekst van genoemde 2e alinea luidt als volgt: 'Kalimat pada pasal[2] Rantjangan Piagan Kedaulatan jang bunjinja: status quo keresidenan Irian (Nieuw-Guinea) tetap berlaku berarti' dengan melandjutkan kekuasaan Pemerintah Keradjaan Nederland atas Keresidenan Irian (Nieuw Guinea).

Ik ben nu van mening, dat de Indonesische tekst niet geheel gelijkluidend is met de Nederlandse. Het verschil tussen beide teksten ligt n.m.m. in het verschil tussen de woorden *gezag* en *kekuasaan*. De betekenis van kekuasaan is sterker dan pemerintahan (het bewind, het gezag) en benadert praktisch kedaulatan (soevereiniteit), hoewel het iets zwakker is. Kekuasaan Pemerintah komt dan praktisch tot kedaulatan Pemerintah of soevereiniteit van de regering, hetgeen dus bepaaldelijk iets anders is dan 'gezag van de regering', nog afgezien van het feit, dat kekuasaan pemerintah in de betekenis van soevereiniteit van de regering eveneens juridisch niet mogelijk is. Het verschil tussen deze woorden is voldoende om met gebruikmaking van het gestelde in sub III van de mantelresolutie de Engelse tekst de doorslag te laten geven. Onmiddellijk kan men de vraag stellen of de Engelse vertaling van eerdergenoemde brief wel als officieel is aan te merken? Het antwoord op deze vraag is niet moeilijk. Zij ligt eveneens opgesloten in de mantelresolutie. Ik moge u hiervoor verwijzen naar het gestelde sub II B. 'Omtrent een aantal afzonderlijke punten hebben de delegaties hun standpunten in een briefwisseling aan elkander medegedeeld'. Eerdergenoemde brief behoorde tot deze briefwisseling en kreeg het officiële nummer 875. Indien wij vervolgens het gestelde sub III in de mantelresolutie beschouwen moge daaruit blijken, dat de Engelse vertaling van deze brief zonder meer als officieel is aan te merken. Immers sub III van de mantelresolutie luidt: 'de onder A en B genoemde bescheiden zijn in de Nederlandse en de Indonesische taal gesteld.' Beide teksten hebben gelijke kracht. Er is een *officiële Engelse vertaling* van de stukken vervaardigd, welke in

geval van verschil in betekenis tussen de Nederlandse en de Indonesische teksten de doorslag geeft.'

De officiële Engelse vertaling van de 2e alinea van de brief van 2 november 1949 aan de voorzitter van de delegatie der regering van de republiek Indonesië en van de Bijeenkomst voor Federaal overleg luidt als volgt:

'the status quo of the residency of New Guinee shall be maintained' means: 'through continuing under the Government of the Netherlands'.

Deze vertaling wijkt duidelijk af van de Nederlandse tekst. 'Onder het gezag van de regering van het Koninkrijk der Nederlanden' is geworden: 'Under the government of the Netherlands'. Het woord gezag is dus eenvoudig weggemoffeld.

Indien dus het standpunt van de Nederlandse regering juist is en de soevereiniteit de jure en de facto over Nederlands Nieuw-Guinea bij het Koninkrijk der Nederlanden berust, dan zou 'under the Government of the Netherlands' vertaald kunnen worden met 'onder de soevereiniteit van het Koninkrijk der Nederlanden' of om het met andere woorden te zeggen 'government' zou te vertalen zijn met soevereiniteit.

Zowel taalkundig als staatsrechtelijk echter heeft in Engeland het woord 'government' nimmer deze betekenis. De Engelse tekst laat naar mijn mening dus geheel in het midden, wie de drager van de soevereiniteit de jure over West Nieuw-Guinea is en noemt slechts de drager van de soevereiniteit de facto over dit gebied.

Met de status quo in art. 2 van het charter wordt dus bedoeld de *feitelijke status quo* en niet zoals wel eens wordt gezegd – de juridische status quo.

Dit sluit weer aan op hetgeen ik hiervoor zei, dat de juridische status quo van Nieuw-Guinea werd geregeld in art. 1 van het charter.

Samenvattend kom ik dus tot het volgende.

1. De overdracht van de soevereiniteit de jure van geheel Ned. Indië met Nieuw-Guinea werd geregeld in art. 1 van het charter.
2. De facto werd op deze overdracht der soevereiniteit tijdelijk een uitzondering gemaakt voor de residentie Ned. Nieuw-Guinea.

Aangezien Nederland en Indonesië ten aanzien van de soevereiniteit over West Nieuw-Guinea hun standpunt hebben bepaald en beider standpunten aan elkaar tegengesteld zijn is de slotzin van artikel 2 naar mijn mening geworden tot de kwadratuur van de cirkel.

De oplossing van het probleem zal dan ook niet gezocht moeten worden in de slotzin van artikel 2.

Een andere fout in de slotzin van artikel 2 is, dat hierin niet wordt bepaald, wat er dient te geschieden, indien partijen niet tot overeenstemming komen. Gezien de voorgeschiedenis van de soevereiniteitsoverdracht en alle moeilijkheden, die zich toen hebben voorgedaan, ware het verstandig geweest, indien de opstellers hiermede wel rekening hadden gehouden. De impasse die nu is ontstaan is niet bepaald bevorderlijk voor een goede verhouding tussen Nederland en Indonesië ergo een goede verhouding tussen west en oost.

Het is naar mijn mening dan ook niet in de eerste plaats een Nederlands-Indonesisch belang, maar een wereldbelang om dit probleem op de meest snelle en afdoende wijze op te lossen. Aangezien ik ervan overtuigd ben, dat de oplossing van dit probleem niet ligt in artikel 2 van het charter van soevereiniteitsoverdracht, meen ik

dan ook dat wij dit artikel buiten beschouwing kunnen laten. De oplossing van dit probleem ligt nl. naar mijn mening in mijn definitie van het begrip soevereiniteit.

Deze definitie luidde als volgt:

Soevereiniteit is het hoogste gezag, dat zowel naar binnen als naar buiten over een bepaald gebied bestaanbaar is; dat niet afhankelijk is van anderen en dat slechts krachtens eigen wil en/of indien het wereldlijk gezag zulks vordert in dit gezag kan worden besnoeid.

Dus: 'krachtens eigen wil en/of indien het wereldlijk belang zulks vordert' is het criterium.

Enthoven ziet de oplossing van dit probleem in artikel 77, lid 1, sub c en artikel 81 van het Charter of the United Nations. 'The trusteeship system shall apply to such territories in the following categories as may be placed thereunder by means of trusteeship agreement: c. territories voluntarily placed under the system by states responsible for their administration.' Nederland is op het ogenblik verantwoordelijk voor het beheer van Nieuw-Guinea en is om deze reden bevoegd om het initiatief hiertoe te nemen, hetgeen het kan doen door een ontwerp-trustschapsovereenkomst aan de Verenigde Naties aan te bieden.

Verstàndig zou het zijn, indien Nederland in deze ontwerp-trustschapsovereenkomst niet zich zelf aanwijst als beherende autoriteit, maar de aanwijzing hiertoe overlaat aan de Verenigde Naties.

'Laat men ditmaal eens gebruik gaan maken van een mogelijkheid, die het UNO-handvest heeft geopend, nl. dat deze organisatie zelve wordt aangewezen als de 'administering authority' zegt Enthoven vervolgens. Hij doelt hier op het artikel 81 van het Handvest. Hoewel dit artikel tot op heden nog niet werd toegepast, ben ik van mening, dat het juist dit artikel is, dat het volkenrechtelijk probleem Nieuw-Guinea de oplossing biedt.

Zoals ik reeds betoogde zie ik de oplossing van dit probleem niet tot stand komen door onderhandelingen tussen Indonesië en Nederland. Immers daarvoor verschillen de standpunten van partijen te veel van elkaar. Om uit deze impasse te geraken en tot een oplossing van dit probleem te komen moet naar mijn mening het initiatief hiertoe genomen wordt door één der partijen. Het doet er niet toe, wie dit is.

Maar uit de aard der zaak zal het voor Nederland eenvoudiger zijn het initiatief hiertoe te nemen. Indonesië zal het moeten doen via de lange weg der Verenigde Naties, Nederland daarentegen zal het kunnen doen via de korte weg genoemd in artikel 77, lid 1, sub c van het Charter of the United-Nations, omdat zij verantwoordelijk is voor het bestuur van West Nieuw-Guinea.

Aangezien artikel 77, lid 1, sub c van het Handvest van de Verenigde Naties slechts is geschreven voor de bestuurvoerende mogendheid, dient de Nederlandse regering, alvorens gebruik te maken van dit artikel, de soevereiniteit de jure over West Nieuw-Guinea formeel over te dragen aan de daartoe gerechtigde, met name Indonesië.

Naar mijn mening is het voorgaande de oplossing voor het gestelde volkenrechtelijke probleem Nieuw-Guinea. Welke oplossing in de eerste plaats van groot belang zal zijn voor het recht en in de tweede plaats zal het niet van minder belang zijn voor het verkrijgen van een betere verhouding tussen west en oost in het algemeen en een betere verhouding tussen Nederland en Indonesië in het bijzonder.

J. TINBERGEN

DE TOEGENOMEN BETEKENIS VAN ONDERWIJS EN OPVOEDING VOOR DE SOCIALISTISCHE BEWEGING

Wij zijn met de maatschappelijke ontwikkeling in de Westeuropese landen in een fase gekomen waar het geheel van onderwijs en opvoeding in de ruimste zin onze bijzondere aandacht verdient. Uiteraard heeft dit complex van activiteiten altijd onze belangstelling gehad en het is niet nodig om dat duidelijk te maken. Er is echter aanleiding om enige nieuwe elementen in onze waardebepaling op te nemen. Ik wil trachten om hun betekenis zeer in het kort uiteen te zetten.

De acute gevolgen van de Tweede Wereldoorlog zijn, zo zou ik als inleiding willen stellen, min of meer overwonnen. Er is weer een levenspatroon ontstaan en we hebben gelegenheid om eens even om ons heen te zien. Niet alleen de gelegenheid; ook de verplichting: onze verantwoordelijkheid vergt het.

De werkzaamheid der socialistische beweging is er steeds op gericht geweest de tegenstellingen in welvaart te verminderen. Zij heeft daartoe verschillende middelen gepropageerd. Op kortere termijn door een politiek van loonsverhoging, van invoering van sociale verzekeringen en van gemeenschapszorg voor vele gehandipacten; een gemeenschapszorg die ook haar invloed op de belastingheffing niet heeft gemist. Als middelen op langere termijn heeft zij gepropageerd en toegepast waar zij invloed had, een meer planmatige economische politiek – met talloze aspecten – en van ouds het middel der socialisatie.

Sedert deze punten van politiek werden gesteld en ontwikkeld, tegen het eind van de vorige en in het begin van de huidige eeuw, zijn vele stormen over onze hoofden gegaan. De eerste wereldoorlog, de afsplitsing van de communisten, de grote depressie, het nationaal-'socialisme', de tweede Wereldoorlog, de uitvinding van de atoombom. Daarnaast is er een ontzaglijke activiteit ontwikkeld op alle mogelijk ander technisch en wetenschappelijk terrein, niet in de laatste plaats ook op dat van de sociale wetenschappen. Wij hebben vele, waaronder smartelijke, ervaringen opgedaan, hebben geleerd en moeten misschien bereid zijn nog meer te leren. De zoëven genoemde stormen hebben zowel onze doelstellingen als de door ons aanbevolen middelen tot welvaartspreiding niet onberoerd gelaten. We hebben de betekenis van de persoonlijke vrijheid heel anders leren zien, na het ondergaan van één en het uit de verte waarnemen van een andere dictatuur. We hebben die als een zelfstandig element voor het menselijk geluk leren zien. We hebben de sociale verzekering in de westerse landen vrijwel volledig verwerkelijkt. We hebben

de mogelijkheden tot belastingheffing vrijwel uitgeput, met enkele uitzonderingen, o.a. op het gebied der successierechten. Er dreigt een gevaar van een voortdurende 'looninflatie', d.w.z. dat meer loonsverhoging zal worden gevraagd en gekregen dan met een stabiel houden der prijzen te verenigen is. De ervaringen met socialisatie zijn weliswaar niet ongunstig, maar toch veel minder spectaculair dan velen gehoopt hadden. Zij kan vermoedelijk slechts een instrument zijn voor veranderingen op lange termijn, die mede om andere redenen gewenst zijn en niet een instrument om de inkomensverdeling op korte termijn te beïnvloeden.

Waar nu enkele belangrijke middelen voorshands geen effect kunnen sorteren, komt een mogelijkheid meer naar voren, die weliswaar altijd aanwezig is geweest en ook reeds tot enige ontwikkeling is gebracht, maar thans belangrijker wordt dan vroeger: meer onderwijs en opleiding. De ongelijke inkomensverdeling toch is voor een aanzienlijk deel het gevolg van een relatieve schaarste aan mensen met een of andere vorm van opleiding. Dit geldt voor opleidingen van de meest verschillende soort: zeer eenvoudige tot de meest gecompliceerde. Het produktie-apparaat vraagt altijd meer goede krachten dan er beschikbaar zijn en hoge inkomens vormen de uitdrukking van de spanning tussen vraag en aanbod. Het is de overtuiging van vele deskundigen dat nog lang niet alle talenten die in de bevolking leven werkelijk tot ontwikkeling worden gebracht. De toegang tot opvoeding en onderwijs, in al hun vormen, kan nog aanmerkelijk wijder worden opengezet dan nu het geval is. Enerzijds kan de selectie der goede krachten verbeterd worden, anderzijds, en vooral, kunnen de economische bezwaren, verbonden aan langere opleidingen beter worden ondervangen en ten slotte, niet het minst belangrijk, de methoden van opleiding worden verbeterd. Nederland staat bij al deze zaken helemaal niet zo boven aan; bovendien is er in alle landen nog het nodige te doen.

Ongetwijfeld zullen we, bij het exploreren van de mogelijkheden ook in deze richting op grenzen stuiten. Opleiding en onderwijs kunnen niet alles; er moet ook een aanleg zijn en het is mogelijk en waarschijnlijk dat er blijvende verschillen in aanleg zijn. Op zich zelf behoeft dit nog niet te betekenen, dat er toch niet een belangrijke nivellering in inkomens mogelijk is. Ook wanneer de inkomens vrijwel gelijk zouden zijn, zou er behoefte zijn aan ongeschoolde krachten, doch in een mindere mate dan thans. Er blijft, met andere woorden, onder alle omstandigheden ook behoefte aan mensen met weinig aanleg.

Vergroting van het aantal hooggekwalificeerden zal niet alleen de inkomens van deze groepen relatief omlaagbrengen, doch tezelfder tijd de druk op de inkomens der ongeschoolden verminderen. Het proces van opleiding zou aanmerkelijk meer dan thans gericht kunnen worden op een aanpassing van het aanbod aan de vraag en wel aan de vraag die bij een meer gelijke inkomensverdeling zou optreden. Als een illustratie van wat er op dit gebied mogelijk is zou men de inkomensverhoudingen in de nieuwe Angelsaksische landen, zoals Nieuw-Zeeland, Australië en Canada kunnen noemen, waar, zoals bekend, de verschillen tussen b.v. intellectuelen en geschoolde arbeiders veel geringer zijn dan in de Europese landen. Dit is uiteraard maar één aspect van de inkomensverdeling.

Samenvattend zou ik willen stellen dat de tijd gekomen is voor een forse poging om ons stelsel van onderwijs en opleiding in dienst te stellen van het bereiken van

een toestand van zoveel gelijkheid in inkomens als mogelijk is bij de gegeven aanleg van onze jeugd, met uitschakeling van de economische belemmeringen die daartoe bestaan. Het spreekt wel vanzelf dat een dergelijke poging allereerst een program vergt dat meer in de kwantitatieve details gaat. Zulk een program bestaat nog niet, maar er zijn vele onderdelen reeds bewerkt en het is een uitvoerbare taak.

Intussen zijn er ook geheel andere redenen om, in het huidige tijdsgewricht, bijzondere belangstelling aan de dag te leggen voor de verdere uitbouw en herbouw van opvoeding en onderwijs. Er is, ondanks de twee oorlogen, een duidelijke vermeerdering van welvaart in de westerse landen en de verdeling daarvan is meer gelijk. Dat is vooral geschied, we mogen dat niet vergeten, door voortgezette kapitaalvorming en technische ontwikkeling, waardoor welvaartsmogelijkheden zijn geschapen, waarvan wij vroeger niet gedroomd hebben. Er is daardoor, ten dele buiten enige socialistische politiek om en het sterkst wel in de Verenigde Staten, veel ten goede veranderd in de stoffelijke omstandigheden van grote groepen van arbeiders. Is dit voldoende, vanuit het gezichtspunt der socialistische idealen? Ik geloof dat we mogen zeggen niet onverschillig te staan tegenover het gebruik dat er gemaakt wordt van de verhoogde welvaartsmogelijkheden. Hebben we niet altijd gedacht aan een 'schonere wereld'? Om de zin van deze vraag te beseffen, zou ik haar aldus willen inkleden: als onze beste voormannen en -vrouwen zich hadden gerealiseerd dat er anno 1956 zovele miljarden guldens meer nationaal inkomen beschikbaar zouden zijn dan in 1906 – welke aanwending daarvan zouden zij zich hebben voorgesteld? Maken wij er inderdaad dat gebruik van? Maken – weer een andere manier om het te zeggen – b.v. de Amerikanen, met hun welvaart van drie maal de onze, daarvan het gebruik dat onze voormannen, en dat wij, gehoopt zouden hebben?

Tot op zekere hoogte wel. Dat er betere kleding en voeding ter beschikking staan, dat er stofzuigers en wasmachines worden gebruikt om ongemakkelijk werk over te nemen, enz. enz. zal de meesten onzer een goed gebruik lijken. Toch zullen er ook punten van ernstige twijfel rijzen. De ontwikkeling van de smaak, algemener nog, van het cultuurbesef, heeft in genen dele gelijke tred gehouden met die van het nationale inkomen. Hoeveel fraaier zouden onze steden er niet kunnen uitzien, zowel van buiten – stadsaanleg – als van binnen – binnenhuis-architectuur. Hoeveel overbodig lelijks en lawaaiigs zouden we niet kunnen missen.

Dit laatste heeft betrekking op vele elementen van ons leven, stoffelijke en geestelijke: op de kleding, de gebruiksvoorwerpen, op de wijze waarop we ons vermaken. Overal neemt men waar dat banale levensvormen zich ontwikkelen die moeilijk kunnen worden gezien als de levensvormen van een betere maatschappij.

Deze exclamaties zijn natuurlijk wat persoonlijk, maar ik wil ermee tot uitdrukking brengen dat het hoog tijd wordt om weer ernst te maken met de culturele opvoeding. Welke vormen deze moet nemen is uiteraard een gecompliceerde kwestie. Dat daarbij in de een of andere vorm het apparaat van opvoeding en onderwijs een rol heeft te spelen, is echter wel zeer waarschijnlijk, zelfs als men in acht neemt dat hier misschien geheel nieuwe wegen moeten worden bewandeld. Dat er ook op dit gebied in het bijzonder in Nederland nog wel iets te doen valt, kan worden geïllustreerd met veler ervaring dat ons volk in vergelijking met het buitenland niet

zo'n gunstig figuur slaat. Onverschilligheid, gebrek aan omgangsvormen, gebrek aan smaak zijn jammer genoeg ook bij ons nog zeer veel voorkomende kenmerken – al is dit niet het meest belangrijke aspect van de zaak.

Ik zou dit alles ook gaarne nog in een andere vorm zeggen, die voor sommigen van ons het vraagstuk duidelijker stelt. Er was in de twintiger jaren – die van de AJC in haar eerste periode – een sterker besef dat we moesten streven naar het geven van een nieuwe culturele gestalte aan het leven. Als dit besef niet, zij het in heel andere vorm wellicht, herleeft, zullen wij ons diepere doel missen. Een deel van onze toekomstige activiteit zal zich hierop moeten richten.

In deze notitie ben ik in het geheel niet ingegaan op een aantal bekende onopgeloste vraagstukken in onze onderwijswereld die om een doortastende politiek vragen die tot nog toe maar zeer ten dele kon worden opgebracht en die een reden te meer vormen om ons voor de kwesties van opleiding en opvoeding in hun breedste betekenis in te zetten. Deze ontlenen hun belang overigens ten dele aan wat hierboven werd betoogd. Het komt mij zodoende voor dat in de komende jaren een integraal aandeel van onze belangstelling en activiteit zal moeten gericht zijn op het verder uitwerken en in de propaganda op de voorgrond brengen van een programma van onderwijs en opvoeding dat in deze fase van de socialistische beweging past.

N. H. WIARDA

OVER DE WENSELIJKHEID VAN EEN RAAMWET OORLOGSSCHADE

Met een bewonderenswaardige volharding heeft de directie van de vereniging 'Molest-risico' en de wederkerige waarborgmaatschappij 'Nieuw Molest-risico' de afgelopen jaren haar inzichten omtrent een regeling voor de toekomst van het vraagstuk der oorlogsschade-vergoeding in de achtereenvolgende jaarverslagen dezer instellingen gepropageerd. Ook in de onlangs verschenen verslagen, waarin de betrokken molestverzekeringsorganisaties een definitieve afrekening geven over de gehele oorlogsperiode – geen jaarverslagen dus – treft men een dergelijke publikatie aan.

Kennisneming van de gepubliceerde inzichten leert, dat er ten aanzien van dit vraagstuk, naar het oordeel van de auteur, op tal van punten een taak ligt voor de staat.

Hiermede stelt hij zich dus op het standpunt, dat met het oog op een mogelijke oorlog in de materie der oorlogsschade bij wet moet worden voorzien. Argumenteren doet hij niet. Hij publiceert zijn inzichten zoals een promovendus zijn stellingen. Het treffen ener wettelijke voorziening acht hij blijkbaar een vanzelfsprekend axioma, zodat hij zich in het waarom niet verdiept.

Is dit nu werkelijk zo vanzelfsprekend? Het feit dat de regering tot dusverre heeft nagelaten een wetsontwerp over deze materie bij de Staten-Generaal in te dienen, doet eerder het tegendeel vermoeden. Laat ik daarom eerst de vraag aan de orde stellen, of het treffen van een wettelijke voorziening met betrekking tot de materie der oorlogsschade noodzakelijk moet worden geacht.

Het oorlogsbedrijf is allengs van karakter veranderd. Was het in vroeger tijden voornamelijk een zaak van de strijdkrachten, in het huidige tijdsgewricht is de gehele bevolking erbij betrokken. De oorlog is totaal geworden. Hij brengt grote directe risico's met zich, niet alleen voor het zelfstandig volksbestaan maar ook voor ieder lid der volksgemeenschap individueel.

Het voeren van een oorlog bij de huidige stand der techniek eist een maximale inspanning van alle produktieve krachten. Alle industrieën zijn praktisch gesproken op enigerlei wijze bij de oorlogvoering betrokken, direct of indirect.

Dat geldt trouwens voor het bedrijfsleven in het algemeen!

Het gehele maatschappelijke raderwerk is op de oorlog ingesteld. Elke gewelddadige ingreep in het maatschappelijk organisme van de tegenstander doet hem dus afbreuk. Een van de belangrijkste oorlogsdoeleinden is dan ook geworden het zo volledig mogelijk desorganiseren van het thuisfront van de tegenstander.

In overeenstemming daarmee is de betekenis van de strategische luchtmacht en de geleide aanvalsprojectielen (raketten) in de organisatie van de strijdkrachten belangrijk groter geworden. Deze aanvalswapens nu vormen een directe bedreiging voor leven en welzijn van ieder lid der volksgemeenschap.

Het is derhalve begrijpelijk, dat de regering de totstandkoming van diverse noodwetten (Staatsbladen 1952, no. 404-408) heeft bevorderd, die in hoofdzaak een regeling bevatten voor de bescherming van de burgerbevolking. Hiermee kan evenwel niet meer dan een zo groot mogelijke beveiliging van het naakte bestaan worden bereikt. De chaos, door de vijandelijke aanval veroorzaakt, heffen zij maar zeer ten dele op. Zij kunnen niet verhinderen, dat de overlevenden, die vaak alles, wat zij bezaten, hebben verloren, maatschappelijk declasseren, ten prooi vallen aan een ernstig defaitisme en daardoor het uithoudingsvermogen en het moreel der niet getroffen burgerij dreigen te ondermijnen. Wil de vervulling van de oorlogstaak niet in gevaar komen dan zal alles moeten worden gedaan om de door de vijandelijke aanvallen uiteengeslagen gezinnen te herenigen, de getroffenen weer in te schakelen in het arbeidsproces en hen ook overigens weer op te nemen in die levenskringen, die in hun onderlinge samenhang de georganiseerde maatschappij vormen. Om dezelfde reden zal niet kunnen worden gewacht met de aanvatting van herstel en wederopbouw. De door de aanval verlaagde arbeidsproduktiviteit moet weer worden opgevoerd en de produktiecapaciteit hersteld, mogelijk zelfs vergroot.

In feite beroert de oorlog dus ieder lid van de volksgemeenschap, enerzijds door de fundamentele bedreiging van zijn bestaan en anderzijds door de persoonlijke inzet die in het kader van de totale oorlogsinspanning van hem moet worden verlangd.

De ontwikkeling der feitelijke omstandigheden dringt derhalve als vanzelf tot een lotsverbondenheid en een mate van onderlinge solidariteit als in vroeger tijden niet werd gekend. Het gaat er nu om hieruit de praktische consequenties te trekken. Voor ons, socialisten, is dit geen moeilijke opgaaf.

De maatschappelijke solidariteit en de verantwoordelijkheid als leden van één gemeenschap voor elkaars welzijn behoren tot de fundamentele grondslagen van het socialistisch beginsel. Zeer treffend komt dit tot uiting in de welhaast historisch geworden woorden, afkomstig van prof. mr. P. Lieftinck, 'dat het vraagstuk van de tegemoetkoming in de oorlogsschade moet worden bezien vanuit de gedachtengang, dat de schade, welke aan de goederen van een deel van het Nederlandse volk door de oorlog is toegebracht, door de getroffenen ten behoeve van het gehele volk is geleden en mitsdien ook collectief moet worden gedragen.' [1])

Ik ben van mening, dat deze woorden vandaag nog even actueel zijn als toen.

Uitgaand zowel van hetgeen feitelijk geboden is als van de grondgedachte der maatschappelijke solidariteit en onderlinge lotsverbondenheid kom ik derhalve tot de conclusie, dat wettelijke voorzieningen met betrekking tot de door een oorlog aan te richten schade inderdaad niet kunnen worden gemist.

Hoe zullen die wettelijke voorzieningen nu moeten zijn en hoever zullen zij moeten gaan? In de verslagen, gememoreerd in de aanhef van dit artikel, wordt gedacht

[1]) Nota omtrent een aantal punten van regeringsbeleid.

aan een wettelijke regeling, waarin een centrale plaats wordt toegekend aan de zogenaamde molestverzekeringsorganisaties op onderlinge grondslag.

De totstandkoming van deze organisaties, aan welke de verzekering tegen oorlogsschade bij uitsluiting zou moeten worden opgedragen, zou zoveel mogelijk door de overheid bevorderd moeten worden. Door zich zelf van het vergoeden van oorlogsschade te onthouden althans zich te dezen aanzien te beperken tot hen, die bij een dergelijke organisatie zijn aangesloten, de verzekerden dus, en de molestverzekeringsorganisaties allerlei faciliteiten te verschaffen o.a. met betrekking tot het voor de polissen verschuldigde zegelrecht, de vaststelling van de schaden en de inning van de omslagen, zou het sluiten van molestverzekeringen moeten worden aangemoedigd en het succes van de werkzaamheid der verzekeringsorganisaties moeten worden gewaarborgd.

Ten slotte zou de wet een aantal beperkende voorwaarden moeten bevatten, waaraan de verzekeringsonderlingen zouden moeten voldoen. Een centrale plaats dus voor de molestverzekeringsorganisaties op onderlinge grondslag, welker stichting en werkzaamheid door de overheid moet worden bevorderd. Voor de staat wordt wat de vergoeding der oorlogsschade zelf betreft hoogstens een aanvullende taak weggelegd in zoverre dat de verzekerden, die door de onderlinge, waarbij zij zijn aangesloten niet volledig kunnen worden schadeloosgesteld, het ontbrekende geheel of gedeeltelijk van overheidswege wordt vergoed, en overigens een controlerende taak.

Deze conceptie, die een duidelijk liberaal-individualistisch merkteken draagt, kan mij in het geheel niet bekoren.

De financiering van het herstel en de wederopbouw zowel in als na de oorlog is een zaak van het gehele volk, niet van een groep verzekerden. De vervulling van de oorlogstaak en het weer op gang komen van het economisch leven na de oorlog zijn hiervan afhankelijk. Voor het volk gaat het er daarbij om 'to be or not to be'. In een dergelijke situatie moet de overheid vooraan gaan. Een onderscheid tussen verzekerden en niet-verzekerden is daarbij onaanvaardbaar, evenals een verschil in uitkering naar gelang men geheel of ten dele verzekerd is of bij een verzekeringsorganisatie met veel of weinig schadegevallen is aangesloten.

Het herstel van 's lands economie kan onmogelijk afhankelijk zijn van het al of niet afgesloten hebben van molestverzekeringen noch van het geheel of slechts ten dele verzekerd zijn voor de opgelopen schade, niet tijdens de oorlog en ook niet daarna.

Niet zelden zal het herstel van niet-verzekerde schaden maatschappelijk bezien veel belangrijker zijn dan het herstel van verzekerde schaden.

Ook kan de overheid zich niet onttrekken aan haar verplichting om sociale noden, in dit geval ontstaan door de oorlog, te lenigen. Dit is bepaald geen terrein voor particuliere verzekeringsorganisaties.

Aan de andere kant bedenke men, dat de betaling van verzekeringspremies en omslagheffingen de opbrengst der belastingen in tal van gevallen, bij bedrijven b.v., drukt. Ongetwijfeld zou op deze wijze langs indirecte weg een deel van de middelen van de staat voor een bepaalde groep van de samenleving worden gereserveerd.

Uitsluiting van een vergoeding van rijkswege van de niet-verzekerden, die de belastingopbrengsten niet hebben verminderd door het aangaan van molestverzeke-

ringen, zou tot op zekere hoogte reeds om deze reden niet gerechtvaardigd zijn.

Van een gezamenlijk dragen der lasten naar evenredigheid van ieders draagkracht komt bij een dergelijke regeling evenmin iets terecht, ook niet waar het de niet-getroffen leden van de burgerij betreft. Zijn ze niet verzekerd, dan dragen zij in het geheel niets bij, zijn ze dat wel, dan hangt de mate, waarin zij bijdragen af van de verzekerde waarde en van de omvang van de schade der bij de verzekeringsorganisatie, waartoe ook zij behoren, aangesloten leden.

Bij een algemene of nagenoeg algemene deelneming aan de onderlinge molestverzekering wegen de hiervoor gememoreerde bezwaren stellig minder zwaar, maar de eigen verantwoordelijkheid van de overheid, voor zover het de leniging van de sociale noden, het herstel en de voortgang van het economisch leven, het richting geven aan de investeringen gedurende de noodtoestand en de naoorlogse periode van schaarste en de leiding bij de algemene oorlogsinspanning betreft, verdraagt zich niet met de centrale plaats, die in de onderhavige regeling aan een aantal particuliere verzekeringsorganisaties op onderlinge grondslag wordt toegedacht.

Ik ben overigens van mening, dat de hoop op een vrij algemene deelneming aan de onderlinge molestverzekering ijdel zal blijken te zijn.

De verzekering tegen oorlogsmolest spreekt in tijden van vrede niet tot de verbeelding van de grote massa.

Om psychologisch zeer verklaarbare redenen bestaat de neiging zich in het vraagstuk van een mogelijke oorlog en zijn gevolgen zo min mogelijk te verdiepen. De geringe belangstelling voor de B.B. spreekt in dit opzicht boekdelen.

Het propageren van het afsluiten van molestverzekeringen door de overheid met als stok achter de deur, dat degenen die zich niet verzekeren erop moeten rekenen, dat zij van haar, de overheid, niets hebben te verwachten, zoals de voorstanders van het geschetste systeem zouden willen, lijkt mij ongewenst. Nog daargelaten de te verwachten moeilijkheden op het terrein van de lonen en prijzen alsmede de vraag of de dwang, die op deze wijze indirect wordt uitgeoefend, moreel wel toelaatbaar kan worden geacht, kan de regering zich een niet inslaan van haar propaganda niet veroorloven. Zij zou zich daarbij in een richting kunnen manoeuvreren, die haar doet tekortschieten in de taken, die zij naar mijn mening krachtens haar eigen verantwoordelijkheid heeft met alle gevolgen van dien, t.w. het falen in de volbrenging van haar oorlogstaak, het mislukken van de wederopbouw en het verpauperen van grote delen der bevolking.

Het is om al deze redenen, dat ik het door de directie der in de aanvang van dit artikel genoemde molestverzekeringsorganisaties geadviseerde stelsel met klem meen te moeten ontraden.

Geen centrale plaats aan een aantal particuliere verzekeringsorganisaties op onderlinge grondslag en in het gunstigste geval een aanvullende taak voor de staat, maar omgekeerd een centrale plaats voor de staat en een aanvullende taak voor de particuliere molestverzekering!

Op welke wijze zal de staat zich nu van zijn taak moeten kwijten. Er is wel eens gespeeld met de gedachte ener algemene staatsmolestverzekering. Aan een dergelijke oplossing kleeft echter het bezwaar, dat daarvoor een omvangrijk ambtelijk apparaat benodigd is o.a. voor de inning van de premies, de schatting van alle schade-objecten

en het bijhouden van de mutaties in praktisch het gehele volksvermogen, terwijl het geheel onzeker is of het de staat wel mogelijk zal zijn aan zijn in verbintenissen vastgelegde verplichtingen te voldoen.

In ieder geval zou een staatsmolestverzekering toekomstige regeringen in financieel opzicht aan handen en voeten kunnen binden. In een algemene staatsmolestverzekering zie ik dan ook geen heil. Wat er wel moet komen is een raamwet, die het vraagstuk van de oorlogsschadevergoeding in hoofdlijnen regelt, de beginselen bevat, welke in geval van toekomstige oorlogsschade in acht genomen moeten worden en de financiële lasten, welke voor rekening van de staat zullen zijn, doet bepalen door de wetgever, die in de toekomst wellicht voor de taak komt te staan de oorlogsschade te vergoeden.

Naast een omschrijving van hetgeen onder oorlogsschade is te verstaan zou deze raamwet ten minste een regeling moeten bevatten, die voorziet in de registratie, inventarisatie en taxatie der materiële schaden (schaden aan stoffelijke zaken). Dit laatste zou dan dienen te geschieden op basis van de zogenaamde vervangingswaarde.

Ook zou deze wet een orgaan moeten instellen of aanwijzen, dat zich met genoemde taken zou dienen te belasten.

Ten aanzien van de vraag of en in hoeverre de schaden van rijkswege zullen worden vergoed, worde uitdrukkelijk vastgelegd, dat de wetgever, die voor de taak van de wederopbouw komt te staan en dus in staat zal zijn de economische en financiële mogelijkheden te beoordelen, zal moeten bepalen welk gedeelte van de getaxeerde schaden uit 's rijks schatkist zal kunnen worden vergoed en onder welke condities de vergoedingen beschikbaar zullen worden gesteld. Wel zal de raamwet de mogelijkheid moeten openhouden om in die gevallen, waarin dat sociaal geboden of economisch noodzakelijk mocht zijn, voorschotten of kredieten te verlenen, die dan in de toekomst met de van rijkswege toe te kennen vergoedingen verrekend zullen worden of, voor zover ze deze vergoedingen te boven gaan, moeten worden terugbetaald.

Hoewel de raamwet dus zelve niets regelt omtrent de hoogte der vergoeding, kan zij wel aangeven, welke beginselen bij de opstelling van de nadere wet, die de vergoeding der oorlogsschade zal regelen, zullen gelden.

Hierbij denk ik in de eerste plaats aan het zogenaamde draagkrachtprincipe. 'De economisch zwakkeren behoeven niet op gelijke wijze te staan voor de sterkeren als de sterkeren voor de zwakkeren staan,' zegt de memorie van toelichting op de wet op de materiële oorlogsschaden (Staatsblad no. K 31). Dat beginsel, waarin zo duidelijk de verantwoordelijkheid wordt gesteld van hen die ruim met aards bezit gezegend zijn ten opzichte van de minder goed bedeelden, brengt enerzijds mede, dat de vergoeding in verband met iemands sterke financiële positie zekere beperkingen zou kunnen ondergaan en anderzijds, dat naarmate de schade omvangrijker is een niet alleen absoluut maar ook relatief grotere vergoeding wordt toegekend.

In de tweede plaats zou ik mij kunnen voorstellen, dat de raamwet de vergoeding der schade zou willen doen verlopen volgens een zeker urgentie-beginsel.

Wat sociaal geboden, economisch noodzakelijk of in het algemeen belang zou zijn, zou daarbij in de eerste plaats moeten komen. In zoverre het om voor de wederopbouw van het land minder belangrijke zaken zou gaan, b.v. verzamelingen en luxevoorwerpen dienende tot versiering, zou een factor eigen risico kunnen worden ingelast.

Het is niet noodzakelijk en m.i. niet juist van de gemeenschap te verlangen, dat zij haar leden meer garandeert dan een redelijk voortbestaan volgens de eisen van hun sociaal milieu. Ieder lid van de gemeenschap moet zich daarin geborgen weten.

Men mag echter niet eisen, dat de gemeenschap bestaande vermogensverschillen garandeert door het risico te dragen van alles, wat men zich op aarde wenst te vergaren. Ergens loopt hier een grens en wel daar, waar een redelijk maatschappelijk bestaan is gewaarborgd.

Uit het vorenstaande moge duidelijk zijn geworden, dat de hoogte ener oorlogsschadevergoeding in de toekomst van allerlei factoren afhankelijk is. Naarmate het land minder geleden heeft of financieel en economisch sterker staat, zal de uitkomst gunstiger zijn. Als axioma stellen, dat de vergoeding integraal zal dienen te zijn, is zonder meer onverantwoord. De vergoedingen zullen moeten worden gefinancierd door middel van een fiscaal overhevelingsproces.

Hetgeen door belastingen op vermogens en inkomens beschikbaar komt, zal voor een deel voor de vergoeding van oorlogsschade aangewend moeten worden. De eis ener integrale vergoeding zou wel eens kunnen medebrengen, dat de belastingdruk dermate zwaar wordt, dat de vergoeding van de oorlogsschade voor vele niet getroffenen de ondergang zou betekenen. Het binden van een toekomstige regering aan het beginsel der integrale vergoeding is dan ook niet juist.

Bij de vele kwade kansen, die de deelneming aan een oorlog in dit tijdsgewricht biedt, ligt het veeleer voor de hand, dat met de grootst mogelijke financiële offers van de ganse burgerij slechts een partiële vergoeding der oorlogsschade zal kunnen worden verleend.

Onder deze omstandigheden ligt hier m.i. een belangrijke aanvullende taak van het particuliere molestverzekeringswezen op onderlinge grondslag.

In de laatste wereldoorlog hebben de molestverzekeringsorganisaties ook een dergelijke aanvullende taak verricht. In menig opzicht heeft dit tot teleurstelling geleid, doch dat behoeft stellig niet mede te brengen, dat het systeem ener aanvullende molestverzekering verworpen wordt. De fouten van het verleden lagen voornamelijk hierin, dat de molestverzekeringsorganisaties over een eigen taxatie-apparaat beschikten naast dat van de overheid, hetgeen vanzelfsprekend tot belangrijke verschillen leidde, niet alleen in de bedragen maar ook in de identiteit der goederen en voorts dat de molestverzekeringsorganisaties in grove trekken slechts verzekerden de schade, die er voor hun leden als totaliteit overbleef, nadat deze met de bijdragen van het rijk was verminderd. Zij waren zodoende genoodzaakt met het vaststellen van hun uitkeringspercentages en de uitbetaling der verzekeringspenningen te wachten, totdat de overheid de schaden van al haar leden geregeld had.

Het een zowel als het ander kan vermeden worden.

Het orgaan, dat in de raamwet wordt aangewezen om de schade te taxeren kan zowel voor het rijk als voor de molest-onderlingen werken.

Toekenning van een zekere invloed aan de molest-onderlingen op de samenstelling en de werkzaamheid van dit orgaan onder een gelijktijdig delen in de lasten daarvan zou hier wellicht de brug naar een hechte samenwerking kunnen zijn.

Het andere bezwaar zou te ondervangen zijn, doordat de molest-onderlingen hun uitkeringspercentages zouden vaststellen door het voor uitkering beschikbare bedrag

tegenover de totale schade hunner leden te stellen los van de van het rijk te verwachten vergoedingen. Het rijk zou dan de vergoedingen van de verzekerde oorlogsslachtoffers niet aan de betrokkenen zelf doch aan de verzekeringsorganisaties moeten uitbetalen.

Het voordeel van deze oplossing is, dat de verzekeringsorganisaties terstond tot uitkering der verzekeringspenningen kunnen overgaan. De vergoeding, die zij van het rijk voor een bepaalde getroffene ontvangen, betalen zij aan deze door.

Een verzekerde heeft in dit stelsel alleen maar te maken met zijn verzekeringsorganisatie en een niet-verzekerde met het voor deze taak aangewezen rijksorgaan.

Slechts voor het geval de verzekeringsuitkering en de vergoeding van het rijk te zamen de getaxeerde schade zouden overtreffen, ontstaat er een moeilijkheid. Het teveel dient vanzelfsprekend niet aan het betrokken oorlogsslachtoffer te worden uitbetaald. Hij behoeft er ten slotte niet beter van te worden.

Wat er dan wel mee moet gebeuren? Het zou b.v. teruggestort kunnen worden in 's rijks schatkist. Verzekering tegen oorlogsmolest zal langs een omweg niet zelden voor een deel ten laste van het rijk zijn gefinancierd, b.v. door opvoering van de premie of omslagheffing als bedrijfslast. De in dit verband wel eens gemaakte opmerking, dat het niet aangaat, dat het rijk bij terugstorting van het teveel in 's rijks schatkist zich in wezen een deel van de bijeengebrachte verzekeringsgelden toeëigent, lijkt mij dan ook stellig niet houdbaar.

De desbetreffende gelden zouden door de verzekeringsorganisaties echter ook kunnen worden aangewend voor premie-restitutie aan alle verzekerden of om nabetalingen te doen aan de verzekerde oorlogsslachtoffers, wier schade niet volledig wordt gedekt. In ieder geval lijkt de oplossing van dat probleem niet moeilijk.

Het vorenstaande nog eens kort samenvattend kom ik nu tot de volgende conclusie:

1. Het vraagstuk van de vergoeding der oorlogsschade zal bij wet geregeld moeten worden. Om het de overheid mogelijk te maken haar oorlogstaak te vervullen en haar opdracht op sociaal, economisch en cultureel terrein te volbrengen, is dit een gebiedende eis.
2. Een wettelijke regeling, waarin het particuliere molestverzekeringswezen een centrale positie inneemt en de staat een aanvullende en controlerende taak heeft, is onaanvaardbaar, omdat zij de staat belet zijn meest elementaire taken goed te vervullen en als algemeen aanvaard stelsel niet realiseerbaar is.
3. Een bij wet geregelde algemene staatsmolestverzekering verdient evenmin aanbeveling.
4. De juiste oplossing is een raamwet, die regelen bevat omtrent het begrip oorlogsschade, de registratie, de inventarisatie en de taxatie der oorlogsschade en de administratieve organisatie. Een regeling inzake de toekenning van vergoedingen worde daarin niet opgenomen, wel een voorschot- en kredietregeling. De regeling van de toekenning der vergoedingen geschiede t.z.t. bij nadere wet. Wel ware in de raamwet een aantal grondbeginselen op te nemen, die bij nadere wet in aanmerking genomen moeten worden.
5. Voor het particuliere molestverzekeringswezen is een belangrijke aanvullende taak weggelegd.
6. Een goede coördinatie tussen staat en particuliere verzekeringswereld is voor verwezenlijking vatbaar.

B. R. BAKKER

BEDNARIK OF KUYLAARS?

Karl Bednarik heeft een boekje geschreven: 'Der junge Arbeiter von heute, ein neuer Typ', dat men in het Nederlands heeft doen vertalen[1]) en waarvan ook een Engelse uitgave is aangekondigd. Hoewel de schrijver uitsluitend Weense toestanden behandelt, acht men het klaarblijkelijk ook voor Nederlandse verhoudingen van belang. In de sociologische werkgroep van de Wiardi Beckman Stichting gaf het aanleiding tot een voordracht en voor 'Klein Bestek' droeg men mij het schrijven op van een inmiddels verschenen referaat. Er schijnt dus in democratisch-socialistische kring voor dit werkje nogal belangstelling te bestaan. Reeds hierom lijkt een iets uitvoeriger kritische bespreking gewenst. Het is zaak het op zijn juiste waarde te schatten. Maar ook voor schatting moet men een maatstaf hebben. Ik koos daartoe de dissertatie van dr. A. M. Kuylaars, die zich m.i. daartoe uitstekend leent.[2])

BEDNARIK

Het mensen-'materiaal' dat Bednarik bezigt bestaat uit in Wenen geboren en getogen arbeiders, die 18—25 jaar oud waren, toen hij ze in een tijdsverloop van circa 25 jaren, dus vóór en na de oorlog, leerde kennen. Zij werken 'in grote of kleine fabrieken, in werkplaatsen, achter de toonbank, op petroleumvelden, bij de spoorwegen, achter het stuur —'; hij laat hen 'allen in gedachten de revue passeren.' Uit deze gegevens meent hij een type te kunnen construeren, dat hij representatief acht voor de jonge arbeider van deze tijd. Dit type noemt men in Wenen 'Schlurf', wat een synoniem is voor het Amsterdamse 'nozem'. Het gemakkelijkst waar te nemen is het 's avonds op straathoeken en bij bioscoopuitgangen. Uiterlijk kenmerkt het zich door hypermoderne kleding, laatdunkende gezichtsuitdrukking en lummelige houding. Zijn gedrag is vlegelachtig. Hij bezit geen geestelijke inhoud, is zonder enige traditie; géén ideologie, welke ook, is hem een steun; hij is een sociaal nihilist, de gemeenschap is hem een vijand, hij is vrijwel moraalloos. Als ontspanning fungeert hoofdzakelijk de bioscoop, waaraan hij zijn leven ophangt. Hij beoefent geen sport; 'wilde' jazzmuziek, drinken, dansen en sigaretten roken komen ervoor in de plaats.

Niettemin is hij ook nog arbeider. Als zodanig weet hij wel van pootaan spelen, maar hij doet dit alleen om, bij voorkeur in individueel stukwerk, zijn loon hoog op te jagen. Alleen hierom tracht hij in een hogere loonklasse te komen; niet om het werk, want voor zijn werk heeft hij niet de minste belangstelling. Hij mist elk besef

[1]) De jonge arbeider van deze tijd, een nieuw type. 139 pp. (13 x 19) Utrecht. Bijleveld 1955.

[2]) A. M. Kuylaars S. J. Het verband tussen werk en leven van de industriële loonarbeider als object van een sociale ondernemingspolitiek 237 pp. (15 x 23). Leiden Stenfert Kroese 1951.

van verantwoordelijkheid; hij kent geen saamhorigheid, ook niet met de groep, waarin hij werkt; van de vakvereniging is hij lid, omdat dit niet anders kán, maar hij bedriegt werkloosheids- en ziekenfonds.

Dit is dan het type van de hedendaagse jonge arbeider volgens Bednarik. Om de tekening nog te accentueren zet hij het beeld van de tussen de wereldoorlogen levende arbeider ernaast; in het bijzonder dat van de leden der socialistische jeugdbeweging.

De oorzaak van deze verwording wordt gezocht in de industriële ontwikkeling, die de jonge generatie een warwinkel lijkt, waarin anonieme machten over hem heersen en hem te kort doen. Deze ontwikkeling is vergezeld van het algemene verval der cultuur, het breken met kerk en godsdienst hieronder begrepen, van een verlate doorwerking van het aan een vorig geslacht zoveel belovend marxisme en van een te snelle stijging van de levensstandaard. Verbetering langs organisatorische weg acht Bednarik uitgesloten. Slechts persoonlijke bemoeiing door ieder mens, die 'uit de geest leeft,' d.i. 'iedere intellectueel of cultuurmens' met 'de betere elementen uit de huidige generatie van arbeiders,' kan uitkomst brengen. Zo niet, dan zal de samenleving in de toekomst zijn overgeleverd aan een onbeperkte bureaucratische dictatuur; de nu nog bij de 'managers' levende abstracte menslievendheid zal ophouden te bestaan; de sterkste, want onverschilligste vertegenwoordigers der massa zullen zich tot cynische maatschappij-technici ontwikkelen, zij zullen de bestuursmachine dirigeren.

Aldus een korte samenvatting van schrijvers uitspraken.

Bij uitvoeriger kennisneming van zijn werk doen zich twee bezwaren gelden: een zekere heterogeniteit in de opzet en de afwezigheid van zakelijke gegevens. Voor beide verschijnsels vindt men de verklaring in het nawoord. Hierin luidt het 'dat dit boekje ten dele de uitwerking brengt van lezingen, die ik gehouden heb in het kader van het "Forschungsinstitut für Europäische Gegenwartskunde", met steun waarvan ik een reeds lang voorgenomen grondig onderzoek inzake de sociaal-psychologische situatie hoop te kunnen instellen.' Dat een bundel uitgewerkte lezingen gebreken in systematische bouw vertoont als zij samen een boek moeten vormen is begrijpelijk. Men kan echter aan gevoelde bezwaren tegemoetkomen door de dubbele gedachtengang van de schrijver te ontwarren in een, die betrekking heeft op het algemene cultuurverval, dat hij meent te zien en een, die zich in het bijzonder concentreert op een der vermeende gevolgen daarvan, de degeneratie van de jonge arbeider.

In de eerste heeft men te doen met een botsing tussen twee groepen van mensen, die elk *hun* cultuur, d.w.z. *hun* samenstel van normen en geestelijke waarden het enige juiste en dikwijls zelfs het enige mogelijke achten. Zijn deze groepen opeenvolgende generaties, dan is de oudste ervan veelal geneigd de bij de jongere optredende verandering in inzicht en gezindheid als cultuurverval te bestempelen. Het betrokken dubium ligt in hoofdzaak op het terrein der sociologie. Hier, waar waardeoordelen overheersen is uiteraard voor statistisch verwerkte zakelijke gegevens geen plaats, en kan men slechts over het uitgangspunt van mening verschillen.

De tweede heeft bemoeienis met het doen en laten van, als verondersteld gevolg van het 'cultuurverval' in hun levensproblematiek verstrikte jonge mensen, die arbei-

der zijn. Het 'verstaan' hiervan is taak der psychologie. De handelingen zelf, meestal kwalitatief naar de oudere norm beoordeeld, zijn wél voor kwantificatie vatbaar en omdat in de relatieve veelvuldigheid dezer afwijkingen de importantie voor de samenleving ligt is de kwantificatie onmisbaar. Het is daarom te betreuren, dat Bednarik de gebruikelijke volgorde: onderzoeken—beweren omkeert en pas na vele beweringen te hebben geuit aan het onderzoeken wil tijgen. Men vindt bij hem dan ook geen spoor ener met zorg gestelde 'diagnose' van een maatschappelijke misstand. Zijn tweede gedachtengang, die *naast* de eerste loopt, zonder aan te tonen dat zij hieruit *moet* volgen, leidt slechts tot een op spijtige toon voorgedragen requisitoir, dat de 'jonge arbeider' in staat van beschuldiging stelt.

Welke zijn dan wél de gronden, waarop deze aanklager zijn betichtingen uit? Volgens de straks vermelde eigen mededeling, op zijn persoonlijke ervaringen met jonge arbeiders, die hij in een 25 jaren heeft ontmoet en die hij thans 'in gedachten de revue liet passeren.' Derhalve, waar van enige aantekeningen over die ervaring niets blijkt, op resten van herinneringen uit perioden, die door de wereldoorlog zijn gescheiden. Behalve onderzoek lijken in dit geding ook 'stukken' overbodig. Omtrent het aantal objecten, waarover hij de bijzonderheden uit zijn geheugen oprakelde, vernemen we dan ook niets. Evenmin horen wij, dat hij bij het ontdekken van zo veel euvel, behoefte gevoelde zijn ervaringen te toetsen aan die van anderen. De uitvoerige literatuur, die over het zo gecompliceerde probleem bestaat, schijnt hij het raadplegen niet te hebben waardig gevonden. Gebrek aan kennis hiervan verraadt hij althans herhaaldelijk. Elke differentiatie tussen arbeiders en arbeiders, behalve de simpele opsomming van enkele beroepen, is hem vreemd. Zelfs tussen geschoolden en ongeschoolden maakt hij geen onderscheid. Hij spreekt slechts van *de* jonge arbeider.

Bij deze stand van zaken is het niet te verwonderen, dat wat hij te vertellen heeft een sterk anekdotisch karakter draagt. Hij 'heeft eens iemand ontmoet, die . . .' hij 'heeft wel eens horen zeggen, dat . . .' en hij 'heeft eens in de krant gelezen, hoe of . . .' Straks zal ik voorbeelden noemen. Uit dit complex van verflauwde herinneringen, kletspraatjes en krantenberichten zal het beeld, dat hij ons wil tonen, te voorschijn worden getoverd. Niet door zijn 'waarnemingen' te analyseren en classificerend te vergelijken, wat bij deze gegevens ook onmogelijk zou zijn, maar volgens een 'typologische' methode . De methode als zodanig is natuurlijk toelaatbaar, mits de toepassing voldoet aan zekere eisen, die nu eenmaal aan haar inherent zijn. Zo is onder meer nodig dat men over groepen van objecten beschikt en tussen concentraties van gelijke eigenschappen correlaties aantoont, voor men een in één groep gevonden type met een van een andere groep mag identificeren. Het constateren van gelijkenis tussen afzonderlijke individuen kan te gemakkelijk misleidend werken; zoals Bednarik treffend bewijst. Want, hoewel hij de nozemgroep in een aantal kenmerken voldoende vastlegt, laat hij na hetzelfde te doen met een niet-nozemgroep van jonge arbeiders. Zonder dus enig 'correlatiesnijpunt' te hebben gevonden, zonder dat hij het door eigen nalatigheid kón vinden zelfs, verklaart hij, dat beide groepen zich om hetzelfde type verdichten. Dit gedoe is niet geoorloofd; het camoufleert alleen een gebrek aan concrete gegevens; het is methodologische flessentrekkerij. Het gemaakte voorbehoud dat het zuivere type natuurlijk uitzondering is, maar

dat het niettemin 'zijn stempel drukt op vrijwel allen, die tot de groep behoren,' heeft hier geen kracht. De eerste helft van deze uitvlucht is een waarheid als een koe, de tweede is de stelling, die juist bewezen had moeten worden. Als Bednarik iets meer wil geven dan een a priorisch opgezet gedachtenspelletje, dan moet hij, ook afgezien van alle methodische gebreken, met cijfers komen. Hij moet, althans bij benadering, aangeven welk percentage van de jonge arbeiders tot nozem werd. Hij tracht deze plicht te omzeilen door te zeggen: 'wanneer aan het aantal werkelijke betekenis mag worden toegekend, dan zou reeds de menigte dergenen, die zich bij de ingangen van bioscopen en openbare vermakelijkheden ophouden, een aanwijzing zijn voor het type, dat thans de toon aangeeft.' Maar een dergelijke kwantificatie van het soort 'een, twee . . . heleboel' zou men toch liever nog wat uitgewerkt zien.

Wil men nu ruimte hebben voor de opvatting, dat methodefouten ten slotte niet doorslaggevend zijn, maar meer belang hechten aan wát Bednarik omtrent de jonge arbeider, nozem of niet, heeft te vertellen, dan wordt het tijd met enkele voorbeelden van zijn klachten voor de dag te komen.

De modieuze kleding en de dure sportuitrusting betreffende zegt hij: 'Zo krijgt men in deze tijd met een aankomend leerlingarbeider te doen, die zijn zeven kostuums met toebehoren in de kast heeft hangen.' Een ander 'brengt zijn eenvoudig middagmaal, dat hij straks misschien met ongewassen handen zal verorberen, in een hyperelegante diplomatentas mee naar het werk.' 'Zo ken ik een jonge arbeider, die zijn ski's uit Noorwegen liet komen in een luxe-uitvoering zoals de beroemde skiërs ze plegen te gebruiken.'

En over het drinken: 'Men kan zelfs zeggen, dat de jonge arbeider van deze tijd, vergeleken met vroeger, door een complete drink- en danswoede is overvallen, en dat alle overige genoemde uitingen' (film enz.) 'slechts begeleidende verschijnselen zijn van deze voornaamste hartstochten.' 'Er bestaat generlei verklaring voor het feit, dat uitgerekend chauffeurs, machinezetters of lassers, dus sterk gefunctionaliseerde beroepstypen, bijzonder sterke drinkers zijn, hetgeen toch een algemeen erkend feit is.' 'Ik ken zelf genoeg jonge arbeiders, die drinken tot zij buiten zich zelf zijn; ik weet zelfs van een geval van delirium tremens met dodelijke afloop bij een twintigjarige jongen.'

En de gevolgen? 'Men denke aan de gevallen van dronkenschap achter het stuur.' 'Het zal bijna iedereen wel eens zijn opgevallen, dat de bladen vaker berichten, dat een oude arbeider van zijn fiets is gereden, dan dat dit een jong meisje is overkomen. Zou het kunnen zijn, dat de chauffeurs eerder uit hun conventieloze moraalloosheid worden wakker geschud wanneer 'het storend object' hun zinnen prikkelt en daardoor hun geweten wakker schudt?'

Van goedkoop ironisch commentaar, zelfs van onderstreping der sappigste gedeelten omtrent en in deze warhoofderij, zie ik af en acht het niet nodig met nog meer voorbeelden aan te tonen hoe grenzeloos lichtvaardig deze sociaal-psycholoog beschuldigingen uitspreekt.

KUYLAARS

De vergelijking van Bednarik met een auteur als Kuylaars kan nuttig zijn om meer dan een reden. Zij kan doen zien, dat de behandeling van het in de grond gelijke

onderwerp, dat de beide schrijvers aan de orde stellen, ook *anders* kan dan Bednarik dit doet. Zij bevat een waarschuwing tegen het generaliseren van Weense toestanden voor Nederland, welke, als mijn indrukken juist zijn, niet overbodig is. En terwijl men natuurlijk evenzeer op moet passen om Kuylaars' resultaten ook voor Wenen te doen gelden, staan zij wel toe, gezien Bednariks gewraakte werkmethode en de bij hem geconstateerde afwezigheid van zakelijke gegevens, eraan te twijfelen of men zijn beweringen, ook als zij slechts Wenen zouden betreffen, wel zonder véél zout mag aanvaarden. En misschien draagt de vergelijking ook iets bij ter rechtvaardiging van mijn onvriendelijk oordeel over zijn werk als geheel.[3])

Op de voorgrond sta, dat pater Kuylaars zich niet ophoudt met hypothetische bespiegelingen over cultuurverval. Hij laat zijn levens- en wereldbeschouwing buiten spel en bepaalt zich tot het in de titel van zijn boek genoemde onderwerp. Alleen motiveert hij onderzoekingen als de zijne met de stelling: '— omdat de mens in een nooit aflatend heimwee niet anders dan naar het volmaakte kan streven, ligt het voor de hand , dat zijn denken en handelen, die tegenstellingen (met het volmaakte) vaak tot voorwerp hebben.' Hij constateert tegenstellingen, zo niet met het volmaakte, dan toch met het in redelijkheid wenselijke in de verhouding arbeider—arbeid en zoekt naar oorzaken en verbetering. Terecht ziet hij in, dat een op te zetten onderzoek kan slagen of mislukken met de formulering van de betrokken vraagstelling en dat voor de juistheid dáárvan een probleemanalyse noodzakelijk is. Bij deze analyse ligt het voor de hand bij een niet harmoniëren van twee dingen de oorzaak hiervan in het ene of in het andere of in allebei te zoeken. Bewust kiest hij in het voor hem liggende probleem de factor 'arbeid' en concentreert zich dan op de *ongeschoolde* arbeid en op de invloed hiervan op de arbeidende mens; de geschoolde arbeid is daarbij vnl. object van vergelijking. Systematisch is deze keuze natuurlijk volkomen geoorloofd; zij is dit ook materieel omdat, volgens door een twintigtal Nederlandse bedrijven verstrekte cijfers, van ± 15.000 werknemers 33% tot de geschoolden en 60% tot de ongeschoolden behoren. (De restende 7% is toezichthoudend personeel. De percentages werden door mij berekend; voor de ongeschoolden wisselen zij met de aard van het bedrijf van 9 tot 95%.)

Om het begrip 'arbeider' te definiëren wordt dat van 'arbeid' vastgelegd. Arbeid is 'menselijke economische activiteit, die in geld wordt uitgedrukt en gewaardeerd.' In dit tweeledig karakter van arbeid accentueert Kuylaars, overeenkomstig zijn opzet, de economische trek, maar zonder de menselijke uit het oog te verliezen. Waar dit referaat als achtergrond voor de waardering van Bednarik moet dienen, komt het mij gewenst voor de menselijke relatie iets meer naar voren te doen komen.

Kuylaars gaat dan na:

1. welke eisen een arbeider aan de arbeid mag stellen, om deze menswaardig te doen zijn,
2. welke tendenties de ontwikkeling en de organisatie van de arbeid thans beheersen,

[3]) Men vergelijke óók Helmut Schelski; 349 pp. Arbeiterjugend, gestern und heute. Heidelberg (Quelle und Meyer) 1955, gerefereerd in Klein Bestek, Jaargang 9, no. 10 (7 aug. '56), dat mij bij het schrijven van dit artikel helaas nog niet ter beschikking stond.

3. welke wanverhouding ten gevolge van deze ontwikkeling is ontstaan tussen de arbeid van ongeschoolde fabrieksarbeiders enerzijds en hun behoeften als mens en hun capaciteiten anderzijds,
4. welke culturele, sociale en economische gevolgen uit deze wanverhouding voortkomen,
5. welke mogelijke maatregelen tot herwaardering van de arbeid kunnen leiden.

De arbeid, zegt hij, in zijn zinnelijk-geestelijke structuur, dat is de *menselijke* handeling, is een fundamenteel gegeven, waardoor het denk- en gevoelsleven van de arbeidende mens en de interindividuele verhouding in het bedrijf wordt bepaald. Als *economische* activiteit is hij een produktiefactor, die mét andere factoren goederen en diensten voortbrengt en is als zodanig onmisbaar. Als handeling van de *mens* kan en moet de arbeid aan diens leven zin en inhoud geven. Hij moet derhalve *uitwendig* én *inwendig* produktief zijn. Uitwendige en inwendige produktiviteit sluiten echter elkaar niet uit; zij vullen elkaar integendeel aan en zijn op lange termijn elkaars noodzakelijke voorwaarden. In het verrichten van arbeid zijn arbeidsmoeite en arbeidsvreugde aldus onverbrekelijk verbonden. Evenwel in sterk wisselende mate; deze verhouding wordt bepaald door factoren van buitenaf en van binnenuit; niettemin zijn de laatsten ook niet onafhankelijk van externe omstandigheden. Het is dus 'de aard van het werk', begrepen als de psycho-fysische band van de arbeider met de hem opgelegde taak, die de doorslag geeft. De aard van het werk nu dient zo te zijn voor de individuele arbeider, dat zijn 'zintuiglijke zowel als zijn geestelijke vermogens' niet in het gedrang komen, maar de mogelijkheid behouden zich te ontplooien. Dit is in het bijzonder voor de ongeschoolde arbeider niet meer het geval. Naast de automatisering door de machine is hieraan de arbeids*splitsing* schuld. Volgens het rijksarbeidsbureau steeg het aantal 'beroepen' in ruwe cijfers van 6160 in 1882 tot 20.100 in 1933. Hoofd- en handarbeid werden streng gescheiden. In de werkplaats bleef slechts ruimte voor uitvoerende arbeid. De eigenlijke handeling werd in talrijke gestandaardiseerde onderdelen gesplitst. 'Vandaar de absolute uniformiteit van alle uitvoerende arbeid. Aan hen, die hiermee zijn belast wordt alle mogelijkheid op geestelijke activiteit ontnomen. Het werk van de ongeschoolde arbeider is "*geestelijk gedraineerd*".' Hoewel uit systematische tests is gebleken, dat ruim de helft van de jongere ongeschoolden, wat hun intelligentie betreft, geschikt is voor geschoolde arbeid, worden hun capaciteiten slechts in geringe mate benut. Gebleken is ook, dat de geestelijk gedraineerde arbeid een ongunstige invloed uitoefent op de arbeider als mens. Dit komt tot uiting in de onverschilligheid ten opzichte van het werk, dat hem na korte tijd gaat vervelen, Als hij als jongeman in het bedrijf komt heeft hij over het algemeen een zekere geestdrift voor zijn werk, maar die verdwijnt gewoonlijk na enkele maanden. Veelal gaat hij dan slordig omgaan met machines en materialen. Men heeft een kwantitatieve produktievermindering geconstateerd van 62%. Daarbij komt een niet te schatten vermindering van het produkt in kwaliteit en een verscherping van de verhouding tussen de arbeiders onderling en van die tussen hen en het toezichthoudend personeel. Verzuim zonder geldige reden, lijntrekken en ziektesimulatie komen bij de ongeschoolde arbeider vaker voor dan bij de geschoolde. Sprekende cijfers omtrent de afkeer van het werk bij de ongeschoolde geeft nevenstaand staatje, waarin vrijdag op 100 is gesteld, en

waaruit blijkt, dat het verzuim bij deze groep veel groter is dan bij de groep geschoolden.

	VERZUIM OP				
	ma.	di.	wo.	do.	v.
geschoolden	100	89	100	95	100
ongeschoolden	157	150	39	111	100

De wisseling van bedrijf, een ander symptoom van verveling bedroeg:

bij 450 geschoolden in 16 maanden 14%
bij 350 ongeschoolden in 12 maanden 45%

De ongeschoolden wisselen dus over een gelijke tijd gerekend ongeveer 4 maal zoveel als de geschoolden.

Laat mij hieraan nog een paar van Kuylaars' uitspraken toevoegen, die stuk voor stuk berusten op statistische gegevens, die door enquête, interview enz. werden verkregen.

De arbeidsvreugde neemt toe, (dus de verveling neemt af) met de voor het werk nodige graad van scholing.

Omdat aan de arbeid van de ongeschoolde, die anoniem is, geen waardering voor de arbeider als vakman en als mens is te ontlenen, blijft als uiterlijke aanwijzing voor verschil in waardering alleen de relatieve loonhoogte.

Na een bepaalde loonhoogte te hebben bereikt, wordt een prettige groepsverhouding meer op prijs gesteld dan een verdere loonsverhoging.

Jonge ongeschoolden zijn in *hun* werk in korte tijd volleerd en presteren evenveel als de ouderen; zij hoeven 'zich dus niets meer te laten zeggen'; deze instelling behouden zij 'vanzelfsprekend' (Kuylaars) ook buiten de fabriek.

De verveling van de arbeid vervolgt de ongeschoolde in zijn vrije tijd; hij is oververveeld, (zoals men van oververmoeid spreekt) en herstelt zich niet voldoende vóór een nieuw beginnen van het werk.

Het verband tussen het bovenstaande en de conclusie waartoe de schrijver komt, is zo duidelijk, dat ik kan volstaan met deze zonder meer over te schrijven:

'Allerlei verschijnselen van onze tijd, die getuigen van sociale, morele en godsdienstige ontwrichting, de massageest, het gebrek aan verantwoordelijkheid, nalatigheid in de opvoeding, gebrek aan spaarzin, het ontbreken van nuttige vrije-tijdsbesteding enz. kunnen wij nu in mindere of meerdere mate aan de "geestelijk gedraineerde" arbeid gaan toeschrijven.'

'Daar de oorzaken van het kwaad gelegen zijn in de arbeid zelf, ligt het voor de hand, dat de geneeswijze zich op die arbeid zal moeten richten.' Verandering en verruiming van de structuur van de arbeid, het introduceren van meer geestelijke activiteit, waardoor die arbeid een veelzijdiger, een 'menselijke' bezigheid wordt, is hiertoe noodzakelijk. Reeds bewezen mag worden geacht dat opvoering van de inwendige produktiviteit verhoging der uitwendige produktiviteit met zich zal brengen.

Opzet en uitwerking van het probleem, waarvoor de jonge arbeider beide schrijvers stelde, komen nu wel duidelijk naar voren. Bednarik gaat uit van een hypothese over cultuurverval, die hij als een axioma behandelt; hij probeert dus niet eens haar voor ons aannemelijk te maken. Hierop bouwt hij deductief een beschouwing van de mens, in het bijzonder van de jonge arbeider, die door en met het zgn. cultuurverval degenereert. Inductieve bewijsvoering beperkt zich tot oppervlakkige casuïstiek. In deze gedachtengang moet wel logisch een voorstel tot *redding* van de ondergaande samenleving volgen. Een voorstel, dat, even speculatief als het punt van uitgang, een individualistische zending onder de zondaren aanbeveelt. Zijn bestrijding is op symptomen gericht.

Kuylaars zet een systematisch onderzoek op van de maatschappelijke werkelijkheid, definieert het begrip waarom dit onderzoek zich beweegt, het begrip 'arbeid', en legt op grond van empirische gegevens de invloed van de arbeid op de mens vast. Hij concludeert, dat de structuur van de arbeid, zoals die thans is, de mens en de produktie schaadt en beraamt praktische maatregelen die tot verbetering kunnen leiden. Hij tast het kwaad in zijn oorzaken aan.

Er bestaat een al oud, uit Amerika stammend voorschrift, geldend voor empirisch wetenschappelijk onderzoek, dat men in elk laboratorium de beginner tracht in te stampen. 'Observe, record, compare, reflect, conclude.' In het Nederlands vertaald, met toevoeging van een paar woorden: scherp uitkijken, álles opschrijven, voortdurend vergelijken, rustig nadenken, voorzichtig conclusie trekken. Bednarik voldeed aan géén der in deze vijf punten gestelde eisen.

Dat Kuylaars' dissertatie nergens tot een opmerking aanleiding kan geven zou ik niet graag beweren. Men mag b.v. menen, dat hij de mens wel wat sterk ziet als produkt van economische factoren. Maar men sta niet te vroeg klaar met pater Kuylaars S. J. van historisch-materialistische tendenzen te verdenken. Met dat begrip springen moderne socialisten wel eens wat luchthartig om. In ieder geval, zijn recept, de arbeid met *geest,* d.i. met *mens-zijn* te infiltreren, biedt houvast. Het stelt een taak, die méér omvat dan 'radio bij het werk', het lapmiddel in menig bedrijf. Een taak, waarvan de socialisten een deel op hun schouders hebben te nemen!

Het antwoord op de in de titel van dit opstel vermelde vraag: Bednarik of Kuylaars? luidt dan ook met grote beslistheid: Kiest Kuylaars!

BOEKBESPREKINGEN

F. S. C. Northrop, European Union and U.S. foreign policy, A study in sociological jurisprudence, New York, Macmillan, 1954.

De Amerikaanse hoogleraar in de filosofie en het recht Northrop heeft in dit boek een poging ondernomen tot het construeren van een gemeenschappelijke concrete basis voor het 'kleine Europa.' Hoewel er op zijn beschouwingen veel af te dingen valt, bieden zij een goed aanknopingspunt voor een nadere overweging van de weerstanden tegen de voortgang van het Europese integratieproces en de middelen om deze weerstanden te overwinnen.

Om een levende *gemeenschap* te vormen, moet onder meer aan zeker sociaal- en vooral politiek-psychologische voorwaarden voldaan zijn. De grenzen hebben nu eenmaal een grotere en diepere betekenis dan die, de staat aan inkomsten uit douane-rechten te helpen en de internationale economie armer te maken dan zij behoefde te zijn. Zij vormen in meerdere of mindere mate psychologische of geestelijke barrières, waaraan door het massale volkstoerisme van onze tijd weinig is veranderd. Hoe willekeurig zij ook vaak, historisch gezien, getrokken mogen zijn, zij vormen een realiteit-van-nu. Het grote probleem voor een verdergaande integratie ligt meestal meer in de moeilijkheid, een nieuwe gemeenschapsverbondenheid te kweken, een nieuwe loyaliteitsbinding te vormen, dan in economische bezwaren. De Benelux b.v. zou reeds lang een levende en voltooide werkelijkheid geworden zijn, indien Belgen en Nederlanders het even vanzelfsprekend hadden gevonden, voor elkaar offers te brengen als wij het vinden, dat een deel van 'onze' achterlijkste gebieden een ruime portie extra uit de nationale koek toegeworpen krijgt om op een hoger peil te komen.

Wij kunnen constateren, dat de voor Europa, op de lange baan beschouwd, zo hoognodige integratie belemmerd of geremd wordt door onze eigen geschiedenis en op alle mogelijke manieren gevoede tradities. Wanneer b.v. in Nederland de voornaamste niet-levensbeschouwelijke loyaliteit die ten opzichte van staat en koninklijk huis is, dan impliceert dit feit reeds de moeilijkheid om een deel van die loyaliteit over te dragen op b.v. een Europese boven-nationale federatie. Het moet belangrijk geacht worden, dat Franse en Duitse historici afspraken maken om uit hun schoolboekjes de elementen van nationale haat te verwijderen. Dit reeds bewijst, hoe ver wij er nog van af zijn, dat er — buiten geestelijke 'élite'-kringen — iets van een positief Europees gemeenschapsbesef aanwezig zijn zou, dat zich ten opzichte van de nationale loyaliteit moest verhouden als deze laatste ten opzichte van streek- en locaal patriottisme.

Of is er toch zoiets als een geestelijke onderstroom, een gemeenschappelijk fundament van ideeën en denkwijzen, van normen en gedragingen, die een basis kunnen vormen voor het kweken van een supra-nationale, b.v. 'Europese,' loyaliteit. Er worden — en zijn — op de zojuist geformuleerde vraag velerlei positieve antwoorden gegeven. West-Europa vertoont, zegt men, een eenheid van beschaving, gekenmerkt door het christendom, of christendom en humanisme, of deze beide plus de westerse techniek. Deze antwoorden zijn in hun algemeenheid niet verwerpelijk. Maar zij zijn vaag, te vaag, dunkt ons, om er de noodzaak of bijzondere wenselijkheid van deze specifieke vorm van integratie uit af te leiden als een soort doel van de Europese geschiedenis. Anderen, die een theoretische rechtvaardiging en diepere zingeving behoeven voor de gedachten van het 'kleine Europa' der zes landen van

de Kolen- en Staalgemeenschap (en van de geprojecteerde EDG en Politieke Europese Unie), vergasten ons op reminiscenties aan het rijk van Karel de Grote, dat zo ongeveer dezelfde gebieden omvatte. De Engelse historicus Dawson legt de nadruk op de Europees-christelijke eenheid der middeleeuwen en put hieruit zijn hoop op een herleving ervan; sinds Reformatie en ontstaan der nationale staten was zij door de verscheidenheid overwoekerd, maar thans is zij opnieuw realiseerbaar.

De door Northrop ondernomen poging tot het construeren van een gemeenschappelijke concrete basis voor een blijvende eenheid van het 'kleine Europa' sluit aan bij de door de rechtssocioloog Ehrlich geformuleerde onderscheiding tussen het positieve recht (het geheel van in wetten en jurisprudentie vastgelegde recht) en het 'levende recht.' Dit laatste begrip is essentieel in de 'sociologische jurisprudentie,' die ons leert, dat 'het invoeren van nieuw positief recht waarschijnlijk mislukt, tenzij de normen welke het tot uitdrukking brengt gesteund worden door gemeenschappelijke normen in het eraan ten grondslag liggende levende recht (de inhoud van het rechtsbewustzijn, het rechtsgevoel, datgene, wat de mensen in een gemeenschap verbindt) van de volken, waarvoor het gelding heeft.' Het is duidelijk, dat hier een fundamentele waarheid scherp wordt gesteld. Zonder gemeenschappelijk normbesef geen gemeenschappelijke rechtsregels; zonder gemeenschappelijke waarden en waarden-hiërarchie geen gemeenschappelijke politieke structuur, uiteraard, indien deze op democratische wijze, in vrijheid, gevormd wordt. Northrop acht dus de levensvatbaarheid van elke vorm van integratie afhankelijk van de eenheid van het 'levend recht' onder de integrerende landen, of beter: volken; want het zijn de mensen zelf, die het nieuwe moeten kunnen aanvaarden, wil het een gelijke vanzelfsprekendheid voor hen worden als thans het eigen land met zijn instellingen en de binding daaraan.

Deze probleemstelling blijkt waardevol, evenals de methode van onderzoek, die de schrijver wil toepassen om te bepalen, wat in een volk levend recht is. Deze methode moet 'in kwalitatieve zin de verschillende normen van de voornaamste normen-bepalende groepen van de betrokken volkeren beschrijven. In kwantitatieve zin moet zij het aantal mensen aangeven, dat in elke natie tot elke normen-bepalende (normative) groep behoort.'

Hier beginnen echter de praktische moeilijkheden. Wat zijn die normen? Hoe worden ze als het ware uitgezift uit het verwarrend geheel van individuele opvattingen en oordelen? Welke groepen zijn normen-bepalend? Welke maatstaf legt men daarvoor aan? Hoe krijgt men een betrouwbaar beeld, hoe groot zo'n groep is, wanneer het b.v. om de aanhang van een kerkgenootschap gaat, waar velen zich formeel nog toe rekenen, ofschoon het nauwelijks meer enige praktische betekenis voor hen heeft? Uiterste zorgvuldigheid en grote kennis van zaken is hier de minimum-voorwaarde om zich niet schuldig te maken aan een kneden van de feiten tot een vooraf bepaald en gewild beeld, aan een *petitio principii*. Northrop gaat evenwel helaas nog verder dan dat: Hij vindt een aantal feiten uit, waardoor zijn ongetwijfeld goed-bedoeld en op zich zelf verdienstelijk pogen hier en daar zelfs ridicuul wordt.

Om te beginnen kent de schrijver de Europese geschiedenis niet. Reeds op de eerste bladzijde wordt de lezer getracteerd op de mededeling, dat in 'alle drie' de voornaamste oorlogen van de laatste eeuw de Duitsers niet alleen Frankrijk, maar ook België en Luxemburg binnenvielen. Op bladzijde 129 wordt Bondspresident Heuss in één adem met een groot aantal katholieke staatslieden van Europa Christen-Democraat genoemd; één pagina verder laat Northrop hem 'schouder aan schouder' met bisschop Dibelius in de CDU aan de Europese gemeenschap werken. Maar dit zijn volmaakt onbelangrijke kleinigheden, vergeleken bij wat ons als essentiële bewijsvoering voor de voornaamste stelling, de gemeenschappelijkheid van het levende recht in de zes landen, geserveerd wordt.

De schrijver schakelt bij zijn onderzoek de communisten en de uiterste rechterzijde (neo-

fascisten, neo-nazi's, gaullisten en de – zeker niet geheel terecht in deze categorie ondergebrachte Nederlandse KNP) als principiële tegenstanders uit. Overblijven die politieke groeperingen, die reële of potentiële voorstanders zijn van een (democratische) Europese integratie. De sterkste wordt gevormd door de christen-democraten; dan volgen de socialisten; en ten slotte komen de liberalen, die Northrop onderverdeelt in rooms-katholieke en protestantse liberalen al naar de persoonlijke confessie van de leden: respectievelijk de Radicaal-socialisten en conservatieve groepen in Frankrijk, Liberalen en Republikeinen in Italië, Belgische Liberalen en Duitse FDP en Nederlandse VVD. Deze onderverdeling is, zoals nog zal blijken, in het kader van het boek niet zonder belang.

De genoemde groepen hebben vijf kenmerken gemeen – althans volgens Northrop: (a) Zij zijn aanhangers van 'de pluralistische theorie van politieke en godsdienstige soevereiniteit,' d.w.z. zij erkennen in beginsel het goed recht van andersdenkenden op gelijke mogelijkheden tot meningsuiting en organisatie. (b) Zij gaan uit van het Romeinse, gecodificeerde recht en het stoïcijns-Romeinse rechtsdenken. (c) Zij huldigen of zijn in hoge mate geïnfluenceerd door 'het continentale rationalistische filosofische liberalisme,' (d) zijn allé politiek anticlericaal, (e) doch hun aanhangers omhelzen individueel het christendom.

Wij zullen de vijf punten afzonderlijk onder de loep nemen. Punt (a) is niet voor tegenspraak vatbaar, met deze restrictie, dat althans de Italiaanse Christen-Democraten niet allen de theorie van de 'pluralistische godsdienstige soevereiniteit' huldigen, zoals b.v. de – uitsluitend de katholieke normen erkennende – huwelijkswetgeving bewijst, die echtscheiding voor iedereen uitsluit. En de Nederlandse KVP zou, zo zij ooit de meerderheid mocht verwerven, naar alle waarschijnlijkheid ook wel eens in botsing komen met het 'pluralistisch' beginsel. Belangrijker is evenwel, dat dit laatste in niet mindere mate erkend wordt in tal van landen buiten de 'zes' in Europa, Amerika, Azië, Afrika en Oceanië.

Dit geldt inderdaad niet voor punt (b). Het 'empirisch' positief recht van de Angelsaksische wereld in het algemeen en Engeland in het bijzonder onderscheidt zich in belangrijke opzichten van het gecodificeerde recht van de landen van 'klein-Europa,' al moet men de onderlinge verschillen zeker niet onderschatten; terwijl omgekeerd tal van essentiële rechtsbeginselen, dus 'levend recht,' dat in positieve rechtsregels uitgedrukt kan worden en wordt, aan de westerse wereld gemeen zijn. Het komt ons voor, dat de schrijver de betekenis van het feit van de ongelijkheid in rechtsontwikkeling overschat, vooral ook, omdat de vorming van een supra-nationale federatie van landen geenszins een unificatie van het gehele recht, dus op alle detail-punten, behoeft te betekenen.

(c) De gemeenschappelijkheid van een rationalistisch filosofisch liberalisme lijkt ons als algemene these zwak, evenals (d) het hiermee samenhangende politieke anticlericalisme. De schrijver legt ons niet uit, wat hij precies met deze termen bedoelt, maar waar hij ze toepast om een verschil met de Angelsaksen te construeren, mogen wij aannemen, dat hij de Verlichtingsfilosofie, de denkbeelden van de Franse Revolutie en de partijvorming op basis van politieke beginselen op het oog heeft. Ongetwijfeld liggen hier zeer reële verschillen, maar alweer: Zijn deze nu zoveel groter dan de onderlinge, b.v. tussen Frankrijk en Duitsland? En juist de sterkste – en door de schrijver kennelijk als hechtste steun voor de 'klein-Europese' gedachte beschouwde – groepering, de overwegend rooms-katholieke christendemocraten, kunnen toch kwalijk in eerste instantie als de erfgenamen van de Verlichting en de Revolutie worden beschouwd, al is zeker veel in hun denken hierdoor medebepaald. Politiek anticlericalisme ten slotte kunnen we toch wel onmogelijk als een kenmerkende eigenschap der Europese katholieke partijen beschouwen. Wel zijn b.v. de Italiaanse en Franse partijen zeker geen clericale organisaties, maar dit is iets anders dan anticlericalisme. Hoezeer ten onzent de KVP het politiek ingrijpen van de clerus waardeert en daarmede

tevens diens invloed op zich zelf als legitiem erkent, behoeft hier geen nader betoog.

(e) Dat de aanhangers der hier behandelde groeperingen persoonlijk het christelijk geloof zouden omhelzen, is weer een van de gratuïete beweringen, waaraan dit boek helaas zo rijk is. Professor Northrop geeft hier blijk van een gevaarlijk formalisme. Er zal toch wel niemand te vinden zijn, die zonder een commentaar, dat elke feitelijke waarde eraan ontneemt, het percentenlijstje accepteert, volgens welk de Belgen voor 99,3, de Fransen voor 97,5 en de Italianen voor 99,6 % katholiek zijn. Dergelijke cijfers vertekenen het beeld van de werkelijke verhoudingen volkomen.

Northrop schijnt dit niet te beseffen. Integendeel, met die cijfers jongleert hij, overigens op nogal plompe wijze, om het specifiek-eigen levend recht van de zes landen te 'bewijzen.' Nog duidelijker wordt dit, wanneer wij lezen, dat 'slechts die volken op het Europese continent met . . . meerderheden, die rooms-katholiek zijn in hun levend recht of, zoals West-Duitsland, met de grootste politieke partij onder r.-k. leiding, bereid waren om nationale soevereiniteit over te dragen aan de supra-nationale gemeenschap.' Nu willen wij geenszins ontkennen, dat het katholicisme elementen bevat, die gunstig zijn voor het aanvaarden door zijn aanhangers van de een of andere vorm van inter- of supra-nationaliteit (niet alleen in Europees verband, zoals de schrijver suggereert), terwijl het protestantisme en vooral het Duitse lutheranisme hierop remmend kan werken. Maar het is al te simplistisch om hierop een hele argumentatie te bouwen, met verwaarlozing van andere factoren, die blijkens de na het schrijven van dit boek verkregen ervaringen toch minstens even zwaar gewogen hebben. Immers, sedertdien is zonneklaar gebleken, dat het 'katholieke' Frankrijk en — in mindere mate — het nog katholieker Italië in tegenstelling tot West-Duitsland en Nederland te weinig geestdrift voor de EDG konden opbrengen om deze conceptie te realiseren.

Het ergst maakt de schrijver het, wanneer hij de verhoudingen in ons land gaat behandelen. Dit is feitelijk een 'test-case' voor de uitwerking van zijn thema. Nederland is immers met West-Duitsland eigenlijk een grensgeval, daar de meerderheid der bevolking hier nu eenmaal niet katholiek is. Weliswaar 'vertelden goed ingelichte religieuze en politieke leiders van de zes Continentaal-Europese landen de schrijver . . ., dat in Nederland het rooms-katholieke levende recht in aantal volgelingen juist het protestantse levende recht had overtroffen' (in 1952), hetgeen vooralsnog niet waarschijnlijk lijkt, maar hij verwaarloost volkomen het grote aantal buiten-kerkelijken, dat volgens de volkstelling van 1947 reeds zeventien percent bedroeg. Een dergelijke kunstgreep maakt het hem — onder voorbehoud van de juistheid van het hem meegedeelde — mogelijk om de 'normen van het levend recht' van de Nederlanders identiek te verklaren met die van de meerderheid van Belgen, Luxemburgers, Fransen en Italianen.

Een tweede enormiteit heeft geen consequenties voor de eigenlijke bewijsvoering; wij noemen haar ter wille van de volledigheid. Bij de protestantse liberalen wordt niet alleen de VVD ingedeeld, maar ook de antirevolutionairen, de christelijk-historischen en zelfs . . . de staatkundig-gereformeerden! Het is kenmerkend, dat de werkelijke liberalen in Frankrijk en Italië, onder wie zich talrijke felle tegenstanders van de Kerk of op zijn minst niet-belijdenden bevinden, in het oog van de schrijver daarentegen de nadere kwalificatie 'katholiek' behoeven. Belangrijk wordt de indelingsgoochelarij weer, wanneer de Partij van de Arbeid bekeken wordt. Behalve het beginselprogramma haalt de schrijver in zijn uitvoerig noten-apparaat ook nog een rapport van Alfred Mozer over de uitslag der verkiezingen in 1952 aan ('Netherlands Labour Party Becomes Strongest Party') en daarnaast correspondenten van Amerikaanse bladen. Hij heeft begrepen, dat 'het socialisme in Nederland zich heeft bevrijd van de anti-religieuze geest van veel van het vroegere Continentaal-Europese socialisme' en 'geworteld' is 'in religieus pluralisme.' Hij vermeldt dan, dat er drie

werkgemeenschappen gevormd zijn. Maar dan slaat hij op hol: '. . . . zodat het socialisme in Nederland voor ten minste twee derden christelijk is. Leden van de arbeidersklasse in Nederland zijn in groteren getale rooms-katholiek dan protestant; het kan dus veilig worden aangenomen, dat ten minste een derde van het ledental van de partij deel uitmaakt van de Katholieke Werkgemeenschap en dat ten minste negen van de zevenentwintig vertegenwoordigers in de Tweede Kamer voor die werkgemeenschap zitting hebben.' Zo komt hij – voor de vorige Kamer – tot een totaal van 42 katholieken (KVP, KNP, KWG) op honderd! Deze tendentie zou zich sedert 1952 hebben voortgezet. De KWG komt er bij Northrop wel bijzonder goed af: Zij 'verschaft een gemeenschappelijke levend-recht-steun voor de . . . coalitie-regering!' Overigens wordt erkend, dat er ook protestantse aanhangers van de Europese gedachte zijn, wat in Nederland een algemeen verschijnsel is. Dit alleen reeds ontneemt aan een der voornaamste argumenten in het betoog van de schrijver elke zin: Waarom zou het protestantisme van Engeland en Scandinavië deze landen per definitie ongeschikt maken voor deelname aan een supra-nationale volkengemeenschap, terwijl het in ons land deze deelname zelfs bevordert?

Hoe belachelijk het betoog over de verhoudingen in de socialistische partij is, behoeft uiteraard voor Nederlandse lezers niet te worden aangetoond. Wij willen slechts opmerken, dat bij de verkiezingen van 1952 waarschijnlijk een 15 % der belijdende katholieken hun stem aan de PvdA heeft gegeven en dat hun aandeel in het ledental van de partij vermoedelijk nog lager ligt. Welk een blunder het volkomen verwaarlozen van de buitenkerkelijken is, blijkt overduidelijk uit de door Den Uyl in 'S. en D.' van juli (no. 7, 1955) vermelde procentuele verhoudingen: Onder intellectuelen en arbeiders vindt men de meeste onkerkelijken.

Ook ten aanzien van Duitsland slaat de schrijver nogal eens de plank mis. Het beste deel van zijn boek, behalve dan de probleemstelling, is gewijd aan de Amerikaanse buitenlandse politiek. Ongenadig wordt de 'rolling-back' (terugdrijven) propaganda van Eisenhower en Dulles in de verkiezingsstrijd en daarna gekritiseerd. Op dit terrein blijkt professor Northrop deskundig en tot scherp – hier en daar zelfs te scherp – oordelen in staat. Wanneer hij evenwel de aansluiting tot zijn hoofdthema zoekt, raakt zijn redenering weer op drift. De geleidelijke distanciëring van bepaalde Franse persoonlijkheden van de EDG uitsluitend uit de dreigende heroriëntering van de Amerikaanse buitenlandse politiek te verklaren, is een simplificatie, die wetenschappelijk onhoudbaar is. Maar erger is de wijze, waarop dit gebeurt. De Fransen zouden nl. geen bezwaar hebben tegen een hereniging met wat wij Oost- en de Duitsers zelf Midden-Duitsland noemen, mits het door Adenauer vertolkte, overwegend westerse en rooms-katholieke levende recht van kracht zou blijven; de consequentie van een geslaagde 'rolling-back' zou evenwel de herovering van Oost-Pruisen zijn en hierdoor zou het nationalistische en lutheraanse element en daarmee de 'Ostorientierung' de overhand krijgen. Northrop schijnt niet te weten, dat met de annexatie van de gebieden ten oosten van Oder en Neisse door Polen en de Sowjet-Unie ook de daar levende Duitse bevolking voor het overgrote deel naar het Westen is verdreven. Zou een nationalist en Lutheraan in Koningsbergen of Elbing werkelijk zoveel meer kwaad kunnen doen dan in Sleeswijk-Holstein of Hannover? Northrop meent zich in zijn betoog te mogen beroepen op een artikel van de bekende journalist Sulzberger in *The New York Times* van 2 juli 1953. Het is echter boven elke twijfel verheven, dat deze de vroegere Russische Zone op het oog heeft, wanneer hij de consequenties van een hereniging van 'Oost-' met West-Duitsland bespreekt – terwijl onze schrijver de herovering van de gebieden, die thans in Poolse en Russische handen zijn, bedoelt! De zaak wordt er niet minder erg door, dat hij ook deze bewering in een uitvoerig noten-aparaat, dat het boek een wetenschappelijk cachet moet geven, de schijn van documentatie geeft.

Het is jammer, dat dit boek op deze wijze eer de vijanden van een democratische Europese supra-nationale statengemeenschap dan haar voorstanders argumenten aan de hand schijnt te doen. De nadruk, die gelegd wordt op het katholieke levende recht als bindend element, is koren op de molen van hen, die in EDG en Politieke Europese Unie een 'Vaticaans Europa' meenden te mogen zien. Het betoog, dat er inderdaad een voldoende sterk fundament van 'levend recht' voor zo'n gemeenschap zou bestaan, maakt tezeer van een verrassende onkunde der feiten gebruik om ook maar iemand te overtuigen. En waar geen pertinente onjuistheden worden gedebiteerd, vinden wij maar al te vaak ergerlijke simplificaties. Zo wordt de politiek van Schuhmacher en Ollenhauer — die niet in het schema-Northrop past — verklaard uit de vrees, evenals in de Weimar-tijd niet nationaal genoeg te zijn en het daaruit resulterend verlangen 'to out-Nazi the Nazis,' de nazi's te overtroeven of tenminste hun terugkeer onmogelijk te maken door hun bij voorbaat het nationalistische argument uit handen te slaan. Deze vaak — maar meestal in gematigder termen — gebruikte verklaring voor het grote onderscheid in houding ten aanzien van de Europese eenwording tussen de Duitse en de andere socialisten van West-Europa bevat ook ons inziens een kern van waarheid; maar zij is zeker niet de hele waarheid. Het is dezelfde soort gevaarlijke overdrijving en generalisering van enkele inderdaad waarneembare tendenties, die de schrijver doet beweren, dat — als gevolg van de Republikeinse buitenlandse politiek — Europa begin 1954 'eerst neutralistisch' en toen 'anti-Amerikaans' werd.

Brengt nu de confrontatie met het boek van Northrop ons tot de conclusie, dat wij daarbij overwegend aan het 'kleine Europa' moeten blijven denken? Is de conceptie van EDG en Politieke Europese Unie op zich zelf verkeerd? Ja en neen. Zij was en is verkeerd, indien zij, zoals Northrop doet, als het doel bij uitstek van het eenheidsstreven wordt gesteld; zij was en is juist, indien zij als een belangrijke stap in de richting van een grotere eenheid van de democratische landen in het algemeen werd beschouwd. Een gevaarlijke consequentie van het starre vasthouden aan de Unie der 'zes' is het uitsluiten, per definitie en als gevolg van de interpretatie van het bindend 'levend recht' der Gemeenschap, van de overige Europese landen, om nog te zwijgen van de mogelijkheden van een Atlantische Gemeenschap of een uitbreiding tot Aziatische en Afrikaanse staten. 'Klein-Europa' mag niet als een einddoel, een eindstation, worden opgevat; al was het alleen maar, omdat ook deze volkengemeenschap te beperkt is om economisch, politiek en cultureel zo 'zelfgenoegzaam' te zijn als het overgeleverde staatsbewustzijn idealiter nastreeft.

Als wetenschappelijk principe kunnen wij het begrip 'levend recht' zeker aanvaarden en met vrucht gebruiken; echter op voorwaarde, dat het omzichtig gehanteerd wordt en werkelijk al datgene omvat, dat — naast b.v. religie en positief recht — deel uitmaakt van de onbewuste irrationele motieven van volken of grote delen daarvan, evenals van objectieve sociologische en culturele verhoudingen. De toepassing der methode vergt bovendien kennis en inzicht, die de kans op formalismen en simplificeringen reduceren.

Wij mogen de ogen niet sluiten, zoals Northrop doet, voor uiterst onplezierige elementen in het 'levend recht,' zoals de animositeit tussen Duitsers en Fransen; wij moeten ernaar streven, ertoe bij te dragen, dat de normen, dat het levend recht der volken zich ontwikkelen conform de eisen van een vrije, democratische internationale gemeenschap. F. KOOL

Prof. dr. F. J. H. M. van der Ven, Bedrijfsleven en democratie, H. E. Stenfert Kroese N.V., Leiden, 1955.

Dit boek van prof. Van der Ven, dat zich bijzonder aangenaam lezen laat dank zij de stilistische kwaliteiten van de schrijver, verdient zeker grote aandacht vanwege zijn inhoud. Men kan het niet lezen zonder zelfs een zekere persoonlijke sympathie in zich te voelen

opkomen voor de schrijver, die met zoveel ernst en met zoveel zorgzaamheid, om niet te zeggen: met zoveel bezorgdheid, een onderwerp behandelt, dat hem – terecht – bijzonder ter harte gaat. Dit zij vooropgesteld omdat schrijver en boek veel beter verdienen dan dat in een korte bespreking enkele kritische opmerkingen worden gemaakt.

Uitgaande van wat hij noemt het essentiële beginsel der materiële democratie, t.w. de eerbied voor de menselijke persoonlijkheid, komt prof. Van der Ven via een bespreking van het rechtskarakter der moderne vakorganisatie met haar vergaande vertegenwoordigingsbevoegdheid, óók bij haar deelneming in sommige publieke taken, en via een bespreking van de werkstaking in het tegenwoordige arbeidsrechtelijke verband, tot wat ik wel de belangrijkste delen van het boek acht: een bespreking van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie en van de medezeggenschap in de onderneming.

Afgezien daarvan dat ik ook ditmaal weer in het pogen om een 'materieel' democratisch begrip te verheffen boven een 'formeel' het gevaar bespeur van een 'uitholling' van het democratie-begrip, kan ik ook niet vinden dat de wijze waarop prof. v. d. Ven dan dat 'materiële' democratie-begrip hanteert alleen maar vruchtbaar is voor de benadering van de verschillende problemen rondom de p.b.o. en de medezeggenschap. Het verleidt hem namelijk, naar het mij voorkomt, soms al te zeer tot een ethisch idealisme, misschien kan ik beter zeggen: tot een 'illusionisme', dat moeilijk in overeenstemming is te brengen met de werkelijkheidszin, waarvan hij op andere ogenblikken blijk geeft. Men zou menen, dat 'illusionisme' niet behoeft te worden gevreesd van iemand, die er zo de nadruk op legt dat de p.b.o. niet in de eerste plaats een gewenst stelsel, maar een feitelijk ontstaand stelsel is. Van werkelijkheidszin getuigt de schrijver ook wanneer hij b.v. zegt, dat het geen zin heeft het bestaan van tegenstellingen in de maatschappij te ontkennen. Men kan hem dan gerust toegeven dat het van vooroordelen blijk geeft, indien men staande houdt, dat het sociale leven uitsluitend wordt beheerst door tegenstellingen en daarop gebaseerde strijd, al komt de vraag op, waar de schrijver zijn opponenten ziet. Als hij dan echter elders als 'noodzakelijke voorwaarde voor het welslagen der nieuwe sociaal-economische orde' noemt: 'de opheffing der antithese tussen de ondernemers- en de werknemersgroepen,' dan kan men zich nog wel afvragen wat de schrijver daarmee nu precies bedoelt en hopen, dat bij verder doorpraten wel zou blijken dat het verschil in inzicht toch niet zo groot is als aanvankelijk zou kunnen lijken, maar dan kan men zich toch niet aan de indruk onttrekken dat de schrijver zich soms op gevaarlijke wijze door zijn zicht op bepaalde idealen laat leiden. Men kan dan zelfs niet meer geheel gerustgesteld worden door de uitdrukkelijke erkenning van de schrijver dat van opheffing der antithese in het huidig stadium nog geen sprake is, en zelfs niet door zijn erkenning dat het ook niet te verwonderen valt, dat de antithese nog niet opgeheven is, 'omdat daartoe niet een bijkomstigheid, maar een structuurkenmerk van de tegenwoordige economische maatschappijvorm dient te worden prijsgegeven.' De vraag moet dan immers opkomen: hoe komt men dan van een dergelijk structuurkenmerk af? Prof. v. d. Ven schijnt de oplossing te zoeken in een verandering van bepaalde inzichten der maatschappelijke groeperingen, in een verandering in gezindheid, daarbij voorbijziende, dat – voorzichtig uitgedrukt – de verandering van gezindheid eerder een verandering in maatschappelijke structuur zal volgen dan dat zij die zou kunnen voorafgaan.

Ik moet voorbijgaan wat prof. v. d. Ven in dit verband nog opmerkt met betrekking tot wat hij noemt 'het opschroeven van de pariteit tot een strikt beginsel van maatschappelijke vormgeving,' maar wil er nog op wijzen, dat zijn onderstreping van het gezindheidselement hem er óók toe brengt – en juist dááruit blijkt m.i. het gevaarlijke van zijn 'illusionistische' inzichten – van ondernemingsraden af te zien, dáár waar ondernemers en personeel niet 'doordrongen zijn' van de geest van samenwerking en van verantwoordelijkheid, die het instituut van de ondernemingsraad veronderstelt. Natuurlijk: met kwade honden is het

slecht hazen vangen, maar te gemakkelijk doet prof. v. d. Ven afstand van de hoop, dat het bestaan van een ondernemingsraad op zich zelf reeds in menig geval tot het aankweken van de goede geest zal bijdragen. Zo goed als er gevaar ligt in het onderschatten van de betekenis der gezindheid, ligt er óók gevaar in het overschatten daarvan. Trouwens: waar blijft de erkenning van de persoonlijkheidswaarde der werknemers als men de medezeggenschap niet wil? Men late zich in zijn streven naar objectiviteit ook niet er toe verleiden, te doen alsof 'medezeggenschap' voor de ondernemers hetzelfde betekent als voor de werknemers; niet de ondernemers ontberen als zodanig een gerespecteerde plaats in de samenleving, maar de arbeiders komen tekort aan respect. Vandaar ook dat 'medezeggenschap' — juist óók in geestelijk opzicht — heel wat anders betekent wanneer zij als een vanzelfsprekende 'verworvenheid' in elke onderneming wordt aangetroffen dan wanneer zij slechts in een aantal, zij het eventueel zelfs een groot aantal, ondernemingen ingang vindt.

Ik eindig met het uitspreken van de hoop dat vorenstaande kritische opmerkingen er niemand van zullen afhouden het boek zelf ter hand te nemen.

MR. H. B. J. WASLANDER

J. DE KADT

NA BOEDAPEST

De ondergang van de vrije Hongaarse volksrepubliek-in-wording, overstelpt ons met zoveel gevoelens van droefenis, van rouw en van machteloze afschuw, dat het uiterst moeilijk is op hetzelfde moment vast te stellen, wat de betekenis van het jongste gebeuren in Oost-Europa voor de machtsverhoudingen in de wereld is. Macht domineert nog steeds, zeggen ons de pantserdivisies en de bombardementsvliegtuigen, die het verzet van het Hongaarse volk hebben gebroken. Macht is niet alles, zo zeggen ons de fel oplaaiende hartstochtelijke gevoelens van nationalisme, vrijheidsbegeerte, geloofsdrang, die in de achter ons liggende weken in Hongarije en in Polen het ijzeren netwerk van Russische en communistische heerschappij hebben doorbroken, en die in de rest van Oost-Europa alleen door dat netwerk belet werden tot een dergelijke doorbraak te komen.

Want dat heel Oost-Europa, van de Elbe tot aan Wit-Rusland, van de Oostzee tot de Zwarte Zee in een staat van gisting verkeerde, en nog verkeert, dat werd nergens duidelijker door bewezen dan door het besluit van Moskou om in de Hongaarse zaken alle schijn van redelijkheid, van menselijkheid, van communistisch internationalisme te laten varen, omdat alleen het brute geweld nog bij machte was, de onafhankelijkheids- en vrijheidsbeweging in dat gebied te onderdrukken, en te voorkomen dat het voorbeeld van een Hongarije, dat zich ontworstelde aan de Russische greep, een algemene afval ten gevolge zou hebben.

De politiek van het verzachte stalinisme, van het vreedzame samenleven, van de destalinisatie ten slotte, met het leggen van de nadruk zelfs op het gaan van eigen nationale wegen naar het communisme, op de gelijkwaardigheid der staten waarin het communisme de macht uitoefent, berust op de volkomen onjuiste veronderstelling, dat het communisme, waar dan ook ter wereld, een systeem zou zijn, dat de instemming en de sympathie der volken heeft. Dat is immers nergens het geval. Noch in Rusland, noch in China, noch in Zuidslavië, wordt het door iets anders geschraagd dan door het zeer positieve dwangapparaat van partij, geheime politie, leger, staatsmachine en profiteurs, en door de negatieve vrees voor die onverbiddelijke dwangorganisatie, op z'n meest wellicht nog vergezeld door de vrees voor een te verwachten chaos indien dit apparaat zou verdwijnen. Juist daarom is de 'dooi' levensgevaarlijk voor een systeem dat alleen door de ijskorst bijeen wordt gehouden. De noodlottige cirkel van het communisme is nu eenmaal, dat het onder de ijskorst van het stalinisme niet kan leven, en bij het verdwijnen van die ijskorst alle houvast verliest. Hier en daar wat wakken in het ijs maken, dat zou, hopen de opvolgers van Stalin, dat hoopt ook Tito, afdoende zijn. Maar het feit dat ze de ijskorst kunnen doorbreken wijst juist op het verschijnsel van blijvende aard, dat hun ondergang voorspelt: de 'dooi'. De

onverenigbaarheid dus van de menselijke en de maatschappelijke natuur, met het totalitaire stelsel.

Dat in de oude cultuurlanden van Oost-Europa, in Polen en in Hongarije, de 'dooi' het sterkst was (uitgezonderd dan in Oost-Duitsland waar echter 22 pantserdivisies voor kunstmatige bevriezing zorgen) ligt voor de hand. Daar heeft men zich altijd tot het Westen gerekend en zich altijd als een eigen natie gevoeld. In Polen ontstond het titoïsme eerder dan bij Tito zelf, al kon Tito door bijzondere omstandigheden in zijn eigen achterlijke gebieden, het eerst de breuk met Moskou voltrekken. In Hongarije was de communistische partij zo nietsbetekenend, dat Rakosi, terecht van zijn standpunt uit, begreep dat iedere verzachting van het stalinisme de deur zou openen voor een ontwikkeling die direct over het nationaal-communisme zou heenspoelen en tot nationale vrijheid zou leiden.

De gebeurtenissen in Polen hebben bewezen dat het volk eigenlijk veel verder zou willen gaan dan het nationaal-communisme van Gomulka, maar dat men in dat nationaal-communisme het schild ziet dat voorlopig onmisbaar is om zich tegen het Russische zwaard te beveiligen. De overtuiging dat het Gomulka ernst is met het nationale element in zijn communisme, kon de drang naar volledige nationale vrijheid voldoende in bedwang houden om de neiging tot opstand tegen Russen en communisten tegelijkertijd, te onderdrukken. Toen de Russische leiders naar Warschau kwamen om het nationaal-communisme te onderdrukken, vonden ze Gomulka gegroeid tot nationale figuur, met het Poolse volk achter hem, gereed tot de strijd. De groep in de partij die, tegen het nationaal-communisme in, de kant van de Russen wilde kiezen was blijkbaar uiterst zwak, de staatspolitie bleek vóór alles Poolsgezind te zijn. En, ondanks Rokossofsky, bleek ook het vrij sterke leger bereid een opmars der Russische pantserdivisies te weerstaan.

De Russen capituleerden dus voor Gomulka. En hoe juist dit was als tactische zet, is wel duidelijk na wat in Hongarije gebeurd is. Had men van Russische kant de strijd met Polen aanvaard, dan zou het verzet in Hongarije de Poolse strijd zijn komen versterken, en dan was het gevaar groot geweest dat Oost-Duitsland, als een deel der bezetting nodig was voor onderdrukking van Polen, in opstand was gekomen, en dat zelfs de Tsjechen in beweging zouden zijn geraakt.

Nu had men alleen te maken met een geïsoleerd Hongarije, waar de communistische partij zo zwak was, dat ze alleen aan lijfsbehoud kon denken, niet aan het organiseren van het nationale verzet. Dit zwakke communisme berustte dan ook in hoofdzaak op een veiligheidspolitie wier terreur haar algemeen gehaat had gemaakt, en op een leger dat door de Russen opzettelijk zwak bewapend was. Terwijl Gomulka van de aanvang af poogde leiding te geven aan het nationale verzet, was de rol van alle Hongaarse communisten aarzelend en dubbelzinnig. En het verzet sloeg dus direct over de grenzen van het nationaal-communisme heen, het had geen gevoel voor de grenzen van zijn macht, het had alleen het gevoel van het onderdrukte volk dat, in één stormloop, wilde afrekenen met de Russische onderdrukker en met de Hongaars-communistische onderdrukker.

Maar wat ook de beoordeling hiervan moge zijn vanuit het standpunt der politieke

tactiek, die overigens bij dergelijke spontane volksbewegingen zelden een rol speelt, voor de Russen moet, ook na hun overwinning door bedrog en geweld, dit wel duidelijk zijn, dat ze in Hongarije gehaat werden door de overweldigende meerderheid der bevolking, arbeiders en boeren, door de intellectuelen, (ondanks alle prijzen en baantjes), maar nog het allermeest door de jeugd, door de opkomende generatie, die, volgens de communistische theorie, voor het regime gewonnen had behoren te zijn. De 'opstand van de jeugd' als hoedanig ook de Russen de Hongaarse volksbeweging erkenden voor ze naar het afgekloven praatje van de 'fascistische opstand' grepen, is het onweerlegbaar bewijs van het bankroet van het communistische systeem. Zoals de Russische jeugd de Russische communisten zorgen baart, zo verzekert de 'verpulverde' Hongaarse jeugd haar, dat in al de satellietstaten de haat niet afsterft, maar onuitroeibaar is.

Zo moeten de Russen dus, na hun overwinning, in eigen kring wel tot de erkenning komen dat de satellietstaten onbetrouwbaar zijn en blijven voor een Russische politiek die tot een internationaal conflict zou voeren.

Zullen ze daaruit, en uit de wetenschap dat ook onder het nationaal-communisme van Gomulka en zijn geestverwanten dezelfde onderstroming aawezig is, die zowel anti-Russisch als anti-communistisch is, de conclusie trekken dat dus alleen de heerschappij onder direct toezicht van Moskou nog enige veiligheid biedt en zullen ze dus na de val van Hongarije proberen in het geïsoleerde Polen de klok terug te draaien?

Dat zou dus de breuk met het nationaal-communisme betekenen, met al de gevolgen ervan in de wereld van Tito en het neutralisme. Het zou ook betekenen 'de weg terug' naar het stalinisme, al dan niet gepaard met het verdwijnen van Chroesjtsjow c.s., die overigens ook 'anders' kunnen. Maar die weg van het stalinisme heeft men niet voor zijn genoegen verlaten.

De Russische politiek bevindt zich door de satellieten-crisis en door de geweldsoplossing van Boedapest, in een diepe crisis. Men kan proberen die crisis te overwinnen, juist met behulp van Tito en Gomulka, die in Hongarije ook het teken aan hun wand hebben gezien, maar zelfs de stoutmoedigste oplossing in die richting, door het scheppen van een nationaal-communistische federatie in Oost-Europa, geeft slechts tijdelijk soelaas. Want de problemen waarvoor dan en het titoïstische blok en de Russen zèlf komen te staan, zijn onoplosbaar in het communistische dwangsysteem.

Wat ons natuurlijk het meest interesseert, dat is of het Westen van deze situatie gebruik zal weten te maken.

Die kans is niet groot, want de gebeurtenissen in Oost-Europa, troffen het Westen aan in een toestand van verdeeldheid, teweeggebracht door de ontwikkeling in het Midden-Oosten. Een verdeeldheid die niet alleen door de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie loopt, waar Amerika tegenover de Engels-Franse actie in Egypte kwam te staan, maar die ook loopt door de landen zelf, zoals aan het felle conflict tussen Eden en de Labour Party te zien is. En door de partijen, zoals wel het best gedemonstreerd wordt door het feit dat Labour met alle macht de Suez-actie tracht te stoppen, terwijl de Franse socialisten Mollet en Pineau er de gangmakers van zijn.

En de Brits-Franse actie gebruikt, als voorwendsel, de actie van Israël tegen Egypte,

een actie ondernomen door een regering waarvan de sociaal-democraat Ben Gurion de leider is.

Nu kan ik in dit korte artikel onmogelijk ingaan op de kwestie van het Midden-Oosten, maar, naar mijn mening, is de actie van Israël tegen de Egyptische dictator, die de ondergang van Israël tot centraal punt van zijn regeringspolitiek heeft gemaakt en die, als hij kon, de staat Israël zou behandelen als de Russen het Boedapest deden, volkomen gerechtvaardigd.

Wie in dit verband naar de UNO wijst, wier heilige leer door de Israëlische actie met de voeten zou worden getreden, weet blijkbaar niet dat 'het Handvest der Verenigde Naties,' benevens de hele organisatie van deze club, nooit belet heeft dat Israël nog nooit één dag werkelijke vrede heeft gekend door het optreden van de Arabische staten. Dat dit optreden de instemming heeft van de gehele vredes-liga van Bandoeng, die op alle belangrijke momenten de partij der Arabieren kiest, zij hier slechts in het voorbijgaan gemeld. De hoofdzaak is immers dat de UNO volkomen te kort is geschoten in het tot stand brengen van de vrede in het Midden-Oosten. Ze biedt ook, deze UNO, geen enkele waarborg, dat een Arabische agressie tegen Israël anders zou worden behandeld dan de Russische agressie in Hongarije. Noch biedt het zogenaamde tripartite-pact van Amerika-Engeland-Frankrijk tegen agressie rondom Israël enige waarborg voor het bestaan van de enige democratische staat in Azië. Wat men in zo'n geval zal doen, hangt af van de directe belangen der garanderende staten, die overigens hun wantrouwen in de UNO, terecht, in dat pact hebben neergelegd, in de uitspraak dat men dan 'binnen of buiten de UNO' zou optreden.

Israël is dus alleen op zichzelf aangewezen en het heeft daarom het recht zijn lot in eigen handen te nemen en geen tijd te verspillen aan een UNO die in de behandeling van de Suez-zaak, maar wat meer zegt in de behandeling van dictatoren in het algemeen en van de Egyptische dictator in het bijzonder, jammerlijk gefaald heeft. Zeker, ook Frankrijk en Engeland hebben in de Suez-zaak jammerlijk gefaald. En als ze nu gaan optreden 'om de strijdende partijen uit elkaar te houden,' dan zijn dat argumenten uit de politieke bewaarschool. Maar dat ze gaan optreden is, misschien, het herstel van een reeks gemaakte fouten, door Engeland, Frankrijk en vooral ook door de USA begaan. Misschien, want als dit alles niet ten doel heeft Nasser te doen verdwijnen, dan is het middel erger dan de kwaal. Doch wie de bestrijding van de politiek van Eden-Mollet grondt op Handvest- en UNO-eredienst, en dat doen Eisenhower en Gaitskell, die draagt alleen maar bij tot de geestelijke verwarring en onzindelijkheid waarin dictatoren kunnen ontstaan, bestaan en groeien. En zolang wij hier in het Westen in die sfeer leven, zal er geen sprake zijn van een gebruik maken van de crisis waarin het Russische blok verkeert. Het is zeer de vraag of de Russen uit de Olympische spelen worden gehouden. In het politieke spel worden ze niet geïsoleerd.

En Boedapest zou dus te vergeefs zijn geweest, als het van ons afhing. Maar gelukkig hangt er veel meer af van de Russische crisis zelf, waarvan Boedapest een uiting was. Die crisis gaat verder. Ze geeft ons de tijd om, behalve verontwaardigd, ook verstandig en sterk te worden. En dan de Russische crisis te maken tot de doodscrisis van alle totalitaire systemen.

5 november 1956.

E. A. VERMEER

KABINETSFORMATIE

In het septembernummer van 'Socialisme en Democratie' sloten wij de beschouwingen over de kabinetsformatie af met een kort woord over de pogingen, die Burger op dat moment ondernam om een kabinet tot stand te brengen. Wij wezen erop, dat Burger een formulering had gevonden over het punt van de bezitsvorming, waardoor de moeilijkheden, gedurende de vorige formatiepogingen ontstaan, althans voor wat het program betrof, waren opgelost. De gevonden formulering houdt minder in dan in enige formulering gedurende de lange periode van de kabinetsformatie heeft gestaan. Het is dan ook niet te verwonderen, dat 'de Volkskrant' van 27 september jl. zich in zijn hoofdartikel ontevreden betoont. Het blad schrijft: 'Tegen deze achtergrond bezien is het akkoord over de bezitsvorming, dat nu onder mr. Burger bereikt werd, zeker geen volledig succes voor de KVP. Winst voor haar is wel, dat het, langs de moeizame weg van de programs Romme en Lieftinck, tot een uitbreiding is gekomen van het wetsontwerp op het bouwsparen. Maar voor andere voorzieningen legt het akkoord-Burger niets vast. In dat opzicht hebben de socialisten zich de handen volkomen vrij gehouden. Ook de meer positief klinkende formulering, dat aan de hand van de met de werknemersspaarfondsen opgedane ervaring zal worden nagegaan of er meer moet gebeuren en ook voor andere groepen, legt immers nog niets vast. Wij stellen dat voorop om niet de indruk te wekken, dat wij uit het akkoord meer willen halen dan er in zit.'

Toen overeenstemming over het probleem werd bereikt, deed de KVP een laatste poging om de formatie-Burger te doen mislukken. Zij stelde nl. haar medewerking aan een te vormen kabinet afhankelijk van het jawoord van de ARP. De christendemocratische unie, waarvoor 'de Volkskrant' in de afgelopen maanden met zoveel hartstocht had gepleit, kreeg hier voor het eerst duidelijk gestalte. Dat bleek te duidelijker, toen de antirevolutionairen hun kans grepen. De heer Zijlstra had onder al deze bedrijven voor het lidmaatschap van de Tweede Kamer moeten bedanken; de termijn, gedurende welke ministers hun ministersambt mogen combineren met dat van lid van de Tweede Kamer, was nl. verstreken. De heer Bruins Slot kon dus de leidsels in handen nemen en kwam inderdaad met de eis, dat de antirevolutionairen niet, zoals aanvankelijk door Burger was opgezet, één zetel in het kabinet zouden krijgen, maar hun twee zetels zouden behouden. Men begon in de antirevolutionaire fractie te jongleren met zware en lichte departementen en daarmee leek het op een bepaald ogenblik, dat ook Burger zijn pogingen zou moeten opgeven. Dat kon op

dat ogenblik nauwelijks; in brede kring was door de lange duur van de kabinetsformatie wrevel ontstaan en deze wrevel begon zich te uiten o.a. in het adres van een aantal hoogleraren aan de Leidse universiteit.

Burger had onmiddellijk de gemakkelijke weg kunnen kiezen en zijn plan kunnen wijzigen. Hij was nl. uitgegaan van een kabinet, waarin de KVP en de PvdA elk vijf zetels zouden bezetten en de CHU, de ARP en de VVD elk één. Het lag blijkbaar in de bedoeling om het departement van Verkeer en Waterstaat te doen bezetten door een minister, afkomstig uit de VVD. Burger wenste aan de aandrang, die er uit de kring van de KVP en de ARP kwam om de VVD buiten de deur te laten staan, geen gevolg te geven en hij poogde dus een oplossing te vinden door aan de antirevolutionairen het departement van Overzeese Rijksdelen aan te bieden. Dat werd achtereenvolgens door de heren De Gaay Fortman, prof. Donner en mr. Roosjen geweigerd. De heer De Gaay Fortman had persoonlijke, politieke en zakelijke bezwaren; de heer Donner had persoonlijke bezwaren en mr. Roosjen liet het blijkbaar bij een doodgewone weigering. De anti-revolutionairen wilden hiermee blijkbaar demonstreren, dat zij op de bezetting van het departement van Overzeese Rijksdelen geen prijs stelden. Te elfder ure herinnerde Burger zich, dat het adres van de Leidse hoogleraren was getekend door prof. Scholten, die bij de uitbreiding van de Tweede Kamer tot 150 leden in de antirevolutionaire fractie zou worden opgenomen. De besprekingen met hem waren reeds op gang en schenen tot resultaat te leiden. Het is voor de geschiedenis om vast te leggen, dat in die besprekingen niet alleen prof. Scholten doch ook de antirevolutionaire lijstaanvoerder, de heer Zijlstra, was betrokken. Aangenomen mag worden, dat de heer Zijlstra zich niet verzette tegen het optreden van prof. Scholten als minister.

Op welke wijze dit optreden van de heer Zijlstra in de antirevolutionaire fractie werd gewaardeerd, is bij het begrotingsdebat wel gebleken. Bij de algemene beschouwingen immers heeft de fractieleider van de ARP een redevoering gehouden, die geen stuk heel liet van de moderne christelijke staatkunde, die prof. Zijlstra, naar zijn eigen mededelingen, in de komende jaren wilde voeren. De jonge minister van Economische Zaken heeft het in de ARP kennelijk afgelegd. Wij kunnen ons dan ook levendig voorstellen, dat hij zich gedurende de redevoering van de heer Bruins Slot in de Tweede Kamer, zittend achter de regeringstafel, bij herhaling de vraag moet hebben gesteld: Is het maar niet beter, dat ik meteen opsta en daarmede duidelijk maak, dat mijn stem in de ARP van weinig gewicht meer is.

Leek het op een bepaald ogenblik, dat Burger er dus met de medewerking van prof. Zijlstra en prof. Scholten in zou slagen een kabinet te vormen, waarin ook de liberalen vertegenwoordigd zouden zijn, op het laatste ogenblik liet de liberale kandidaat voor het ministerschap van Verkeer en Waterstaat het afweten. Gedurende het begrotingsdebat heeft Burger een kroniek van de laatste dagen van zijn formatiepoging gegeven. Deze zakelijke weergave ontlokte in de kamer de heer Oud de interruptie: Qui s'excuse, s'accuse. Met alle waardering voor de wijze, waarop de liberale fractievoorzitter in het parlement opereert, hier maakte hij bepaald een faux pas. In de repliek bleef er dan ook heel weinig over van de poging, die de heer Oud deed om de schuld op mr. Burger te schuiven. De liberalen hebben op het laatste ogenblik uit eigen vrije wil de stap van oppositiepartij naar regeringspartij niet gedaan.

Wil dat dus zeggen, dat de andere vier partijen wel regeringspartijen zouden zijn? Dat is in het begrotingsdebat beslist niet gebleken, integendeel. Burger heeft het program, waarmee de regering gestart is, een pittig program genoemd en de heer Tilanus heeft met alle vriendelijkheid hem eigen zijn steun aan het kabinet toegezegd. De heer Bruins Slot heeft de lof van de voor-oorlogse coalitie bezongen; daarvoor heeft hij zwaar geschut laten aanrukken. Hebben wij hem goed begrepen, dan was het Soda-project, waaraan de socialisten hun medewerking niet konden geven, een stuk christelijke politiek. De heer Bruins Slot wenste de Rubicon niet over te trekken. Er is tussen de heer Bruins Slot en de veldheer, die in de oudheid voor deze daad stond, één groot verschil en de heer Bruins Slot kan dat als lid van de Defensiecommissie zelf beoordelen: Caesar was nl. een veldheer in grote stijl; dat kan van de parlementaire redevoering van de heer Bruins Slot bepaald niet gezegd worden. Ook aan de zijde van de tegenstanders van de ARP is gedurende het begrotingsdebat de verzuchting geslaakt: Waar zijn de dagen van dr. Schouten gebleven? Dr. Schouten immers was in het verleden in staat de antirevolutionaire staatkunde in grote lijnen te schetsen. Hij was een geharnast tegenstander. De heer Bruins Slot kon zich niet verder opwerken dan tot een miezerig verhaal, waarin de kleinburgerlijke afkeer van het democratische socialisme zozeer doorklonk, dat het hier en daar het karakter kreeg van bittertafelpraat. Wij kunnen ons een politicus voorstellen, die het herstel van de oude coalitie met een zekere hartstocht vanuit principiële achtergronden nastreeft. Tegen zulke opvattingen is een gevecht mogelijk. De heer Bruins Slot heeft de eerste kans, die hij gekregen heeft om zich als een geharnast tegenstander te ontpoppen, helaas niet gegrepen. Applaus kreeg hij uitsluitend en alleen van prof. Romme. 'De antirevolutionairen,' zo zei de aanvoerder van de KVP, 'hadden tenminste gedurende de kabinetsformatie duidelijk weten te kiezen,' en de heer Tilanus moest ondervinden, dat de houding van zijn partij de heer Romme niet ertoe kon brengen de CHU in het christen-democratische blok op te nemen.

Wat is de achtergrond van dit alles?

De heer Bruins Slot demonstreerde het duidelijk. Hij heeft sedert 1946 niet aan de doorbraak geloofd. Hij heeft, een enkel ogenblik in 1952 uitgezonderd — toen kreeg hij nl. door de verkiezingsoverwinning van de PvdA de eerste schok — nooit nagelaten om de doorbraak dood te verklaren, bij voorbaat mislukt of niet-werkbaar voor het Nederlandse politieke leven. Op de avond van de 13e juni 1956 moest hij ervaren, dat de doorbraak voortgaat. Hij ziet het gevaar voor zijn partij. Het langzaam doorwerken van de politieke conceptie van de PvdA is wellicht voor de confessionele partijen veel gevaarlijker dan het plotselinge slagen van de doorbraak in 1946. Het gaat langzaam, maar het gaat vooral zeker en dat houdt een dodelijke bedreiging in voor de confessionele partijen. Niet het bestaansrécht van deze partijen is aangetast. Dat is in een democratische staat buiten discussie, maar de bestaansgrónd wordt hoe langer hoe meer door de kiezers in tweeën getrokken. De heer Bruins Slot grijpt bij de verdediging van zijn positie naar het oude middel van de 'rechtse' coalitie. Hij begrijpt blijkbaar niet, dat hij daarmede het conservatieve deel van zijn partij tevreden kan stellen, maar dat hij daarmee het vooruitstrevende deel hoe langer hoe verder van zich afstoot. Aan hem voltrekt zich, evenals aan prof. De Gaay Fortman,

de consequentie waarvoor elke politicus wordt gesteld, nl. te kiezen tussen een vooruitstrevende of een conservatieve politiek.

Aan het einde van het begrotingsdebat dringt zich nog een ander beeld aan ons op, nl. dat van de verhouding tussen regering en parlement. In de komende jaren zal er over de staatsrechtelijke verhouding nog wel het een en ander worden geschreven. Wij volstaan hier slechts met een opmerking over de politieke kant van deze zaak. Het program, dat dr. Drees voor de komende vier jaren aan de Tweede Kamer heeft voorgelegd, is een duidelijk vooruitstrevend program. Natuurlijk, het draagt hier en daar duidelijk het karakter van een compromis. Dat kan niet anders in een land als het onze. Wij mogen echter aannemen, dat de ministers uit dit nieuwe kabinet-Drees zich stuk voor stuk aan dit program zullen houden. Of dit met hun politieke geestverwanten in de kamer het geval is, is op zijn minst voor wat de KVP en de ARP betreft twijfelachtig. Bedriegen de voortekenen niet, dan zal het het nieuwe kabinet moeite genoeg kosten om een aantal maatregelen, in het program in het vooruitzicht gesteld, in de komende jaren te voorzien van een parlementaire meerderheid.

Nu kan men natuurlijk het standpunt innemen, dat dit kabinet een extraparlementair kabinet is, d.w.z., dat het geen binding heeft met de parlementaire fracties. Stelt men zich op dat standpunt — en dat deden de heren Romme en Bruins Slot — dan wordt de lange duur van de kabinetsformatie voor de gewone man nog ondoorzichtiger; dan zal deze zich immers nog meer pijnigen met de vraag: Waarom moest er dan zo lang aan formuleringen betreffende de bezitsvorming worden gedokterd? De wijze, waarop na de eindeloze formatiecrisis nu bij de algemene beschouwingen van de zijde van sommige fracties in de kamer wordt gereageerd, is schadelijk voor de democratische verhoudingen in ons land. De Leidse hoogleraren hebben voor het debat in de kamer dit feit reeds gesignaleerd. De politieke partijen zullen er in de komende jaren goed aan doen de ontwikkeling nauwlettend gade te slaan en opmerkingen, die van 'buitenaf' komen, niet zonder meer terzijde te schuiven. Zij zullen echter bij een volgende formatie niet eraan kunnen ontkomen om, zonder dat er als rekenmeester wordt opgetreden, toch bij elke formatiepoging uit te gaan van de gedachte, dat een verkiezingsuitslag een aanwijzing is voor de kabinetsformatie. Die aanwijzing werd op de 13e juni duidelijk gegeven. De historie moge vaststellen, waar de ware schuldigen aan de lange duur van de crisis zitten. Daarbij alle politieke partijen op één hoop gooien, lijkt ons wat al te gemakkelijk. Tot een uiteindelijk oordeel over de rol der onderscheidene partijen kan men niet komen, zonder een nauwkeurige analyse van de politieke ontwikkeling in ons kiezerskorps sedert de 9de februari 1946.

SCRUTATOR

EEN TERUGBLIK OP DE KABINETSFORMATIE

1.

Hoe langer de 'crisis' duurde, hoe vaster onze overtuiging werd dat het noodzakelijk was ons rekenschap te geven van onze houding tegenover de samenwerking met andere politieke groepen en daarbij in alle ernst de vraag te bezien of in die houding zelf ook (mede) een verklaring is te vinden voor de moeilijke situatie, waarin de Nederlandse politiek zich blijkt te bevinden. Anders gezegd: we kunnen niet volstaan met het hoofd te schudden over de pretenties van de antirevolutionairen 'die toch de verkiezingen hebben verloren' en over de steun, die zij van de KVP ontvingen ten bewijze, dat in de omgeving van Romme door de samenvoeging met de KNP 'het conservatisme zoveel sterker is geworden.' Wij moeten onze eigen verantwoordelijkheid onderzoeken. En dan gaat het daarbij niet om wat er tijdens de formatieperiode is gezegd, gedaan of nagelaten, maar om de vraag in hoever wij in de achterliggende jaren hebben bijgedragen tot wat we nu gerust de impotentie van de Nederlandse politiek kunnen noemen.

Er is nog een aanleiding om zulk een beschouwing niet uit de weg te gaan. Die aanleiding is de brief, die vijfentwintig hoogleraren uit de faculteit der rechtsgeleerdheid van de Leidse Universiteit hebben gericht tot de voorzitters van de bij de kabinetsformatie betrokken kamerfracties. De wijze waarop de Leidse hoogleraren aan hun verontrusting uiting gaven, geeft voet aan de veronderstelling, dat het hele drama te wijten zou zijn aan de politieke partijen, die hun plicht verzaken omdat zij zich bij hun besluiten laten leiden door andere overwegingen dan de belangen van de volksgemeenschap als geheel. 'Het getuigt van een gebrek aan verantwoordelijkheidsbesef als men die bereidverklaring' (tot medewerking aan de vorming van een kabinet) 'afhankelijk stelt van voorwaarden welke vreemd zijn aan de behartiging van 's lands belang. Bij de samenstelling van een ministerie heeft men zich te onthouden van berekeningen, welke de rekenmeester zouden sieren maar de staatsman misstaan.' Ook dit slot van de Leidse brief bevestigt de indruk, dat het hier gaat om een verkeerde — en dus gemakkelijk te herstellen — rangorde van de overwegingen, die bij een kabinetsformatie meespelen. Als het waar zou zijn, dat zij de oorzaak van deze verontrusting zoeken bij plichtverzakende leiders van politieke partijen, moet echter worden gevreesd dat zij zich schuldig zouden maken aan een simplificatie, die blijk zou geven van een lichtvaardig optimisme.

De vraag rijst of men met een dergelijke voorstelling van zaken nader komt tot

een verklaring van de ware aard van het euvel, dat ons gemeenschappelijk verontrust. En dan moet worden gesteld, dat de Leidse brief — maar misschien kon het moeilijk anders — te veel aan de oppervlakte blijft; het te veel doet voorkomen alsof er met onze parlementaire democratie niets aan de hand zou zijn, wanneer de politieke partijen maar wat meer op het belang van de gehele gemeenschap zouden letten; te weinig rekening houdt met de mogelijkheid, dat we om de oorzaak van de kwaal te vinden, misschien dieper moeten graven dan men met een waarschuwend geheven wijsvinger graven kan.

2.

De ernst van de demonstratie van politieke onmacht die wij hebben beleefd, wordt veel duidelijker, wanneer we, vasthoudend aan het beginsel, dat goede trouw steeds wordt verondersteld en kwade trouw bewezen moet worden, ervan uitgaan, dat de leiders der politieke partijen, d.w.z. de heren Burger, Romme, Tilanus, Oud en Zijlstra zich geenszins aan plichtverzaking schuldig hebben gemaakt, maar in ernst hebben gemeend de belangen van de gehele gemeenschap zoals zij die zien, te behartigen.

Want dan wordt aanstonds duidelijk, dat zij het verwijt voorwaarden te hebben gesteld, welke vreemd zijn aan de behartiging van 's lands belang of berekeningen hebben gemaakt, die de rekenmeester sieren, maar de staatsman misstaan, met verontwaardiging van de hand zullen wijzen. Het is een landsbelang en in overeenstemming met de verkiezingsuitslag, dat de stem van de protestants-christelijke partijen in een kabinet voldoende kracht behoudt en dus niet daalt van volume 4 naar volume 2. Het is een landsbelang, dat het sociaal-economisch beleid voldoende wordt beïnvloed door voorstanders van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie en de bezitsvorming, zoals deze in rooms-katholieke kring worden verstaan. Het is bij het ontbreken van een uitgewerkt regeringsprogram de beste waarborg voor een progressief beleid — en daarom een landsbelang — dat de portefeuille van financiën in socialistische handen blijft.

Ziet iemand hier overwegingen, vreemd aan de behartiging van het algemeen belang of berekeningen, die de staatsman misstaan? Zo neen, dan is een beroep op nauwgezetter plichtsbetrachting niet gerechtvaardigd; dan is het prijsgeven van zulk een overweging of berekening te bezien als de schade, die het ene belang der volksgemeenschap moet lijden ter wille van het andere, de vorming van een ministerie. Maar dan blijven we toch staan voor de vraag hoe het komt, dat overwegingen van deze aard en berekeningen als de vermelde bij de behartiging van het belang der gehele gemeenschap zijn gaan meetellen. Hoe het komt, dat kabinetsformaties meer en meer verworden tot een langademig procédé, gericht op het verkrijgen van zoveel mogelijk zakelijke en persoonlijke waarborgen tegen de andere in het ministerie vertegenwoordigde staatkundige overtuigingen. Een procédé, dat tevens een politiek slijtageproces is voor allen, die er een rol in vervullen en waaruit geen of vrijwel geen der leidende politici zó onbeschadigd te voorschijn komt, dat hij in de op de formatie volgende regeerperiode voldoende synthetische kracht zal kunnen ontwikkelen. Want in het verlangen naar een oplossing van de formatiemoeilijkheden, tellen de moeilijkheden van het regeren daarna misschien niet vol-

doende mee. Toch maken zij deel uit van de problematiek, die wij moeten onderzoeken. Wat zal straks de verhouding zijn tussen het parlement en een kabinet, waarin zoveel figuren zitten, die deel hadden aan het slijtageproces der formatie?

Het ziet er alles weinig bemoedigend uit en dat maakt het dubbel nodig, dat we ons gaan afvragen, waaraan deze ontwikkeling moet worden toegeschreven en wat we kunnen doen om de dreigende crisis van onze parlementaire democratie — want het gaat niet om minder! – te boven te komen.

3.

Het zou een illusie zijn te menen, dat met de paar losse notities, die volgen, het vraagstukkencomplex ontleed en het geneesmiddel aangewezen zou zijn. De volgende opmerkingen hebben geen andere pretentie dan het op gang brengen van een studie, die hoog nodig, ja, onvermijdelijk zal blijken te zijn. Ze beogen niet meer dan het aanwijzen van enkele uit de vele factoren, die het staatkundig proces na 1945 hebben beïnvloed. Daarbij moet al dadelijk onderscheiden worden tussen factoren, die hun werking over korte termijn uitstrekken en die, welke eerst na langere tijd van betekenis worden.

Het kan eis van het ogenblik zijn, dat er een kabinet komt op de breedst mogelijke basis. Voordat het door de Koningin en de Prins aangewezen driemanschap van de professoren Beel en Gerbrandy benevens jhr. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer zijn advies uitbracht, leek het erop, dat de verhoudingen in ons koninklijk gezin zulk een eis konden worden. De internationale situatie zou het eveneens kunnen zijn. Zulke eisen van het ogenblik versterken natuurlijk de politieke positie van de groep, die het moeilijkst meekomt. Dat is zo evident, dat het bepaald geen ziekteverschijnsel mag heten. Juist omdat in deze formatieperiode zo vasthoudend naar die brede basis is gestreefd, zou het verkeerd zijn al te veel betekenis te hechten aan de zware eisen van de een of andere kleinere groep. Veel belangrijker is, dat de twee grootste partijen blijkbaar niet in staat zijn geweest gezamenlijk de grens te trekken, waarbuiten zij eisen van de andere staatkundige groepen, die zij in het ministerie zouden willen betrekken, niet meer als gebruik, maar als misbruik van de politieke situatie zullen aanmerken.

Evenmin is het onrustbarend, dat een politieke partij voor wie de uitslag der verkiezingen teleurstellend was, niet een toontje lager, maar enige tonen hoger gaat zingen in het formatieproces. Het is een alleszins begrijpelijke psychologische reactie: de overwinnaars kunnen gemakkelijker edelmoedig zijn dan de overwonnenen. Wie zich verslagen weet, heeft meer behoefte de noodzaak van zijn aanwezigheid te onderstrepen. Onrustbarender alweer is het feit, dat degenen, die zich als overwinnaars in de verkiezingen afficheren, het niet eens konden worden over het punt, waarop zij de eisen van de verliezers als 'overtrokken' zullen brandmerken.

Beide incidenten zijn bedenkelijk, omdat zij demonstreren, dat aan de verkregen of te verkrijgen samenwerking tussen de twee grootste groepen een krachtelement ontbreekt, dat essentieel is voor het functioneren van ons democratisch bestel, het vermogen namelijk tot eensgezindheid tegenover anderen. Het is buiten twijfel dat tot verklaring van deze zwakte uit wantrouwen op het verschijnsel, dat wij met de

'doorbraak' aanduiden, moet worden gewezen. De betekenis van dit verschijnsel wordt met het woord 'doorbraak' eigenlijk slecht uitgedrukt. Want dat woord ziet alleen op het proces, dat de protestants-christelijke en rooms-katholieke staatsburgers, voor wie het kader van een confessionele partij te eng werd, individueel doormaakten, voordat zij de weg naar de PvdA vonden. Het ziet niet op de collectiviteit van al diegenen, die buiten de aanhangers van de SDAP tot de PvdA zijn gaan behoren, althans hun stem aan de PvdA zijn gaan geven. Met betrekking tot die collectiviteit is de naam 'doorbraak' zelfs een tikje misleidend, omdat het niet gaat om een proces van plotselinge, overweldigende hevigheid, maar om het geleidelijk en onontkoombaar groeien van een numeriek nog tamelijk gescheiden, maar in gezindheid militante en daardoor wervende voorhoede. Om de heftigheid te begrijpen waarmede de confessionele partijen de 'doorbraak' bestrijden, is het goed zich ervan bewust te zijn, dat het niet een proces is van overweldigen en doorbreken, maar van ondermijnen en doorknagen. Het is daarom een zaak van lange adem en in dat tijdsbestek van overgang en strijd zullen we telkens te maken krijgen met belemmeringen in het functioneren van een, politiek gezien normale, parlementaire meerderheid. Zulke crisisverschijnselen zijn op den duur gezien geen symptomen van ernstige kwalen. Zij kunnen lastig zijn en soms dwingen tot een onaangenaam compromis, dat enkel dient om het parlementaire toestel draaiende te houden. Het zou pas anders worden indien bij de confessionele groepen in ons land het verzet tegen wat wij als een onontkoombare ontwikkeling zien, zó hoog zou gaan lopen, dat zij de toewijding aan en de redelijke toepassing van de democratie zou gaan overheersen; dat m.a.w. de strijd tegen de doorbraak ook met totalitaire middelen niet zou worden geschuwd. Tot dusver echter vormde de politieke moraal van het Nederlandse volk als geheel tegen de enkele symptomen van zulk een gevaarlijke gezindheid een voldoend gezonde tegenweer.

4.

Is de doorbraak dus een van de factoren, die bij de confessionele partijen weerstanden oproept tegen de samenwerking met ons, en die deze samenwerking daarom — waar zij bleek onvermijdelijk te zijn — tot een stroef functionerend instituut maken, het moet tevens duidelijk zijn, dat we hier niet te maken hebben met een verschijnsel, waar de Partij van de Arbeid iets aan zou kunnen veranderen. Zij zou een der pijlers van haar bestaan en van haar toekomst aantasten indien zij op dit terrein de remedie tegen de samenwerkingsmoeilijkheden in eigen boezem ging zoeken.

Veel minder eenvoudig ligt dat bij een ander facet van ons vraagstuk: de veranderde verhouding tussen regering en parlement. Deze veranderde verhouding beïnvloedt de samenwerking tussen de politieke partijen bij de kabinetsformatie in sterke mate. Over de verandering zelf is al heel wat geschreven en gesproken. In de loop van de twintigste eeuw is het dagelijks regeringsbeleid geleidelijk aan de groep van de parlementaire controle gaan ontsnappen. Zeker, men vindt nog altijd in de leerboeken, dat een minister voor al zijn bewindshandelingen verantwoording schuldig is aan het parlement. Maar dat betekent in de staatkundige praktijk toch niet anders dan dat elk kamerlid de gelegenheid heeft over bepaalde onderdelen van het

beleid kritiek te uiten hetzij in de vorm van mondelinge of schriftelijke vragen, hetzij in de vorm van een interpellatie, hetzij in persoonlijk contact met de minister. Vergeleken met het enorme aantal beleidsbeslissingen, dat dagelijks op naam van een minister genomen wordt, is deze controlemogelijkheid van een bijzonder gelimiteerde betekenis. Maar zelfs al zouden alle controlemogelijkheden op de meest efficiënte wijze gebruikt worden, dan nog zou men niet ontkomen aan de erkenning, dat een groot deel van het beleid praktisch ongecontroleerd blijft en dat de parlementsleden, meestentijds te laat op de hoogte zijn om voldongen feiten nog te kunnen terugdraaien, gesteld al, dat ze dit zouden willen.

Het accent van de parlementaire controle verplaatst zich daarom meer en meer naar de invloed op de bezetting van een bepaalde ministerspost ten tijde van de kabinetsformatie. De in de Leidse brief gelaakte 'berekeningen' vinden hier (mede) een verklaring; wil men deze berekeningen voor de toekomst vermijdbaar maken, dan zal men óf opzienbarende verbeteringen moeten aanbrengen in de parlementaire controlemogelijkheden en hun hantering óf zich moeten neerleggen bij een aanmerkelijk verlies van parlementaire invloed op het te voeren — niet: op het gevoerde — beleid. Dit vraagstuk zou voor de toekomst van de parlementaire democratie in ons land wel eens van grote betekenis kunnen blijken. En in ieder geval is men er met waarschuwingen tegen de rekenmeesters niet af, zelfs al is die waarschuwing volkomen terecht uitgedeeld.

5.

En de samenwerking tussen de politieke groepen zelf? Zou zij ook, naast andere factoren, die al of niet reeds werden genoemd, aansprakelijk zijn voor de politieke onmacht dezer dagen? Men kan die samenwerking zien als een begerenswaardig goed, als een noodzakelijk kwaad of als een teken van staatkundig bederf. Zulk een zienswijze vloeit uit de eigen politieke opvatting voort en is in hoge mate aprioristisch. Wil men dat vermijden dan moet men zich de vraag stellen: in hoever heeft de samenwerking, die wij sinds de bevrijding, op smalle of op brede basis, in alle ministeries hebben gekend, bijgedragen tot de politieke scholing van het Nederlandse volk als geheel; in hoever heeft ze de kiezers erop voorbereid de wezenlijke staatkundige vragen te ontdekken en te doorzien, waar het bij de verkiezingen van 1956 om ging?

Het antwoord op deze vragen is niet gemakkelijk zonder vooringenomenheid te geven. Men zou er eigenlijk een enquête naar moeten instellen, die over verschillende verkiezingsjaren zou lopen en waarbij een zorgvuldig naar maatschappelijke herkomst en leeftijd geselecteerde groep kiezers actuele politieke vragen zou moeten beantwoorden; de selectie naar herkomst en leeftijd zou in de volgende verkiezingsjaren zoveel mogelijk gelijk moeten blijven, de individuen zouden moeten wisselen, terwijl de vragen aan de actualiteit van de nieuwe verkiezingen aangepast zouden moeten worden. Zonder zulk materiaal, waarvan overigens stellig niet vaststaat, dat het tot sprekende uitkomsten met een redelijke graad van betrouwbaarheid zou leiden, varen we bij een antwoord op de gestelde vragen in de mist. Maar toch waag ik de veronderstelling, dat onze veel geprezen en veel verguisde samenwerking niet zo heel veel tot de politieke scholing van de Nederlandse kiezers heeft bijgedragen.

Er zijn voor die scholing duidelijke tegenstellingen nodig en die zijn er wel, maar ze zijn in de praktijk van acht jaar samenwerking op brede basis beduimeld en verdoezeld. Dat zou nog niet zo erg zijn, wanneer niet bij elke nieuwe verkiezing de aanwas van compromissen en onduidelijkheden, van mislukkingen en ijskastproblemen groter zou zijn geworden. Dat betekent dat elke nieuwe periode van samenwerking op brede basis de voorlichting van de kiezers en daarmee de zuiverheid van de verkiezingsstrijd moeilijker bereikbaar maakt.

Enkele symptomen daarvan zijn toch wel reeds in de verkiezingsstrijd van 1956 gebleken. En laat men niet denken, dat ze alleen bij anderen te ontdekken vielen. Wat zouden wij in de verkiezingen b.v. hebben gezegd van de gedifferentieerde loonpolitiek, als we de motie-Romme — waar de PvdA-fractie tegen stemde — niet als vrucht van de samenwerking in het kabinet te slikken hadden gekregen? Hoe zouden we geschreven en gesproken hebben over de belastingverlaging van 1955 als deze wet (vrucht van samenwerking in het kabinet) niet een socialistisch bewindsman tot eerste medeondertekenaar had gehad? Deze voorbeelden zijn niet gekozen om de samenwerking te bestrijden; het gaat er alleen om vast te stellen, dat wat men gewoonlijk offers noemt, die gebracht moeten worden op het altaar van deze samenwerking, bij de voorlichting aan de kiezers vaak gevaren zijn voor de duidelijkheid en de zuiverheid van de verkiezingsstrijd. Ja, ook de zuiverheid. Want bij gebrek aan voldoende in de praktijk gebleken zakelijke en principiële verschillen van inzicht, moet de fantasie te hulp geroepen worden om de kiezers duidelijk te maken hoe het land er zou uitzien, als hun partij niet met de gevaarlijke tegenpartij had 'samengewerkt'.

Kortom, het zou niet vreemd lijken, indien ook nader onderzoek zou leiden tot de slotsom, dat de politieke samenwerking, die wij sinds 1948 in het verband van het kabinet bedrijven voor de toekomst van de democratie in ons land eerder een noodzakelijk kwaad dan een begerenswaardig goed zou mogen heten. En misschien speelt ook die noodzakelijkheid alleen bijwijlen, zodat periodieke onderbrekingen daarvan mogelijk blijven, die voor de politieke meningsvorming en de helderheid der staatkundige tegenstellingen een heilzame katharsis kunnen zijn.

Hoezeer de afloop van de formatie en de regeringsverklaring, die daarmee mogelijk werd gunstig mogen afsteken tegen het politieke drama, dat eraan voorafging — we zullen nauwlettend toe moeten zien of in de leerschool van het compromis, die de vaderlandse politiek zo langzamerhand is geworden, regeerkracht en besluitvaardigheid, die wij dringend behoeven, niet teloor dreigen te gaan. Na de vier maanden formatiestrijd, blijft dit voor ieder, die onze democratische instellingen in het hart draagt, plicht.

P. J. A. IDENBURG

DE VERHOUDING NEDERLAND-INDONESIË

Heeft het zin over dit onderwerp te schrijven? Is niet iedere publikatie hierover onder de huidige omstandigheden een nieuw druppeltje brandstof in het vuur van heilloze sentimenten, waarin de verhouding tussen Nederland en Indonesië schijnt verteerd te zullen worden? Zelden is er een zo eenstemmige negatieve waardering geweest van de actuele situatie; wanneer er nog factoren zijn, die de hoop op een betere toekomst rechtvaardigen, dan zijn deze wel heel weinig zichtbaar en men hoort ze zelfs ook niet meer noemen door mensen, die tot voor kort nog bereid waren mogelijkheden tot verbetering van de al sinds lang steeds achteruitgaande toestand te zien in een reeks van persoonlijke contacten tussen Nederlanders en Indonesiërs en in een ander politiek beleid van Nederlandse zijde. Na het laatste regeringsgesprek te Genève, waar wij onze laatste 'vrienden' in de politieke sfeer van Indonesië verloren, schijnt voor de hoop op verbetering geen andere grond meer aanwezig dan de overwegingen van het genre dat na regen zonneschijn komt enz. enz.

Misschien schuilt achter een dergelijke theekransjeformule minder oppervlakkigheid dan het schijnt; misschien geloven velen, die in de verhouding Nederland-Indonesië zakelijk en persoonlijk geïnteresseerd zijn, daarin toch wel iets meer dan zij openlijk zouden durven beweren; misschien is de overweging minder irrationeel dan zij lijkt omdat zij feitelijk niet is een uitspraak over een waarschijnlijk historisch verloop, maar een uiting van de wil om ten slotte toch iets goeds van deze verhouding te maken. Een zakenman uit Indonesië zeide mij onlangs: 'Ik geloof in de kracht van het zitten-blijven zonder meer.' Hij bedoelde: ook al zie ik niet wat ik nu doen kan tot verbetering van de situatie, ik behoud mijn wil om te slagen en blijf dus paraat om van iedere verbetering gebruik te maken.

Wij weten allen dat de wil van een groep mensen in de politiek een belangrijke factor kan zijn. Wanneer er in Nederland een groep is van mensen, die zich voorgenomen hebben om ervoor te zorgen dat Nederland en Indonesië in een goede verhouding komen, dan hebben zij een goede kans dat deze wil een element wordt van de Nederlandse politiek en wanneer een van beide landen een goede verhouding bewust als doel kiest, dan is in historisch-politieke zin een gunstige factor aanwezig voor de overwinning van de moeilijkheden; zo hebben wij in de interneringskampen mensen met succes zien strijden tegen een zekere dood, omdat zij in het leven *wilden* blijven.

Om deze reden heeft het wellicht zin over de verhouding Nederland-Indonesië te

schrijven en te spreken, juist nu de feitelijke situatie zich op haar ongunstigst ontwikkelt.

Het lijkt erop dat er in meer dan één politieke en culturele hoek van Nederland de behoefte ontstaat aan een nader gesprek over dit onderwerp, niet in eerste instantie met Indonesië, maar in eigen Nederlandse kring. Een aantal gedachten, gevoelens en uitlatingen, die een rustiger overweging van dit vraagstuk — of liever: complex van vraagstukken — in de weg heeft gestaan, begint iets van haar geldingskracht te verliezen; er ontstaat hier en daar een heilzame twijfel, waar tot dusver een duidelijk standpunt vanzelfsprekend werd geacht voor wie niet totaal onverschillig tegenover deze kwestie stond. Er begint in brede kring besef te ontstaan dat het historisch proces, dat de verhouding van Nederland en Indonesië zo radicaal wijzigde, niet kan worden verklaard door een reeks van (veroordeelde of aanvaarde) handelingen of nalatigheden van Nederlandse staatslieden of partijen; natuurlijk heeft ieder zijn eigen verzameling van 'stommelingen', aan wie hij gaarne de ongunstige wendingen in het proces van de verwijdering van Nederland en Indonesië voor een belangrijk deel toeschrijft, maar het aantal openlijke aanhangers van een dergelijke simplistische beschouwingswijze vermindert toch. Wij hebben ons als Nederlanders mateloos aan elkaar geërgerd; wij kunnen ons ieder wel een aantal personen en episoden vóór en na de soevereiniteitsoverdracht voor de geest halen, op wie en waarover wij bittere kritiek hebben; voor en na de soevereiniteitsoverdracht hebben Nederlanders die nauwe contacten met Indonesiërs hadden, zich erover geergerd dat telkens weer de Nederlandse politiek werd gevormd in een politiek gezelschap, dat in deze zaken niet was ingeleefd (hetgeen iets anders is dan alleen ondeskundig) en dat, vooral sinds de soevereiniteitsoverdracht, de besprekingen met Indonesië in wezen niet met de Indonesiërs maar in eigen partij-politieke kring werden gevoerd; anderen voelden zich, vooral vóór de soevereiniteitsoverdracht, verkocht en verraden door de Nederlanders, die in hun contact met Indonesiërs en zich met onze zaken bemoeiende buitenlanders, telkens een andere richting insloegen dan men zich in Nederland als juist en mogelijk voorstelde. Ergernis is wel het overheersend sentiment geweest in Nederland t.a.v. de verhouding met Indonesië: ergernis over het verlies van een bezit, ergernis over de houding van een aantal mogendheden, aan wier zijde wij stonden in de oorlog, ergernis over de slechte gang van zaken in Indonesië en de toenemende normloosheid van het Indonesische optreden; ergernis over de geste van onze onderhandelaars enz. enz. Ergernis nam steeds meer de plaats in ook van de aanvankelijk nog bij velen bestaande eerlijke wil om onder de gewijzigde omstandigheden een waarlijk goede verhouding met Indonesië te hebben.

Het is daarom verheugend om, nu er een eenstemmig oordeel is in Nederland over de 'hopeloosheid' van de Nederlands-Indonesische verhouding, juist nú bij velen de verstarrende en onvruchtbare ergernis te zien plaats maken voor de wil om deze materie met minder sentiment en eenvoudige formules en met meer realiteitszin en bereidheid tot diepere bezinning onder de ogen te zien. In dit verband willen wij inzonderheid de aandacht vestigen op een bijdrage van 'een groep vrienden van Indonesië' in het septembernummer van Wending, een bijdrage die, ook al deelt men de inzichten die daarin zijn neergelegd, niet of niet ten volle, beschouwd kan

worden als een goede inzet voor een gedachtenwisseling ook buiten de Wending-kring. Wij willen intussen daarop hier nog niet ingaan omdat er o.i. op dit ogenblik ruimte is voor een andere benadering van het vraagstuk. Het is nuttig om, zoals het Wending-artikel doet, te trachten zich rekenschap te geven van een aantal achtergronden van de actuele situatie; het is te hopen dat er mensen gevonden worden, die een bredere studie maken van de fenomenologie van de overgang van een koloniale status naar een soeverein deelgenootschap in de volkengemeenschap, zoals deze zich in Indonesië voltrekt. Maar het doordringen in de achtergronden van dit proces is een lange en moeilijke weg. Wij kunnen daaraan in dit artikel zelfs niet beginnen: hoe meer men over deze dingen denkt hoe minder men zich gerechtigd acht om tegen een ander te zeggen: 'Gij moet de zaken zo en zo zien.' Wij brengen het niet verder dan een persoonlijke overdenking, in zich zelf geheel ontoereikend om het vraagstuk zelfs maar te omschrijven, maar misschien nuttig als bijdrage in een naar wij hopen zich uitbreidende gedachtenwisseling.

Wij gaan hierbij uit van de volgende gedachten. In de eerste plaats dat er een reële wil aanwezig is in Nederland om zich zelf voor te bereiden op het scheppen van een goede verhouding wanneer daartoe de mogelijkheid zich voordoet, waarbij wordt verondersteld dat dit onzerzijds wellicht gepaard zal moeten gaan met een gewijzigde houding.

In de tweede plaats wordt overwogen dat hoe nuttig en nodig een scherp inzicht in en oordeel over het Indonesische aandeel in de verhouding Nederland-Indonesië ook moge zijn, eventueel alleen de eigen houding door ons kan worden herzien; hoe gaarne wij Indonesië ertoe zouden willen brengen om zijn houding te veranderen, wij hebben dat niet in de hand. Wanneer wij op een punt in deze verhouding verandering willen brengen, dan kan dit alleen aan onze kant zijn en daarom blijft zelfkritiek onmisbaar.

In de derde plaats veronderstellen wij dat het laten-liggen van dit vraagstuk als een, waaraan onzerzijds alles is gedaan wat mogelijk was, als onjuist moet worden beschouwd. Het laten-liggen (de ijskast) is trouwens in zaken als deze een illusie; de ontwikkeling gaat voort, onafhankelijk ervan of een der partijen daarover al dan niet wil denken. Een ijskastpolitiek — zoals wij die destijds met betrekking tot Nieuw-Guinea hebben aanvaard — kan men zich alleen veroorloven wanneer men er zeker van is dat de omstandigheden werken ten gunste van de eigen opvatting van het probleem: dat wij in deze zaak — feitelijk ook in een aantal andere factoren van de verhouding met Indonesië — door de ijskasthouding zelfs het intern beraad hebben opgeschort, heeft gemaakt dat het initiatief ons geheel uit de hand genomen is.

Beschouwing van de verhouding Nederland–Indonesië los van de Nieuw-Guinea-kwestie gewenst

Inderdaad, wij zijn het initiatief in onze verhouding met Indonesië kwijt. Wij zijn eveneens het initiatief in de Nieuw-Guineakwestie kwijt. Er is een passiviteit, die voortkomt uit visie en verantwoordbaar geloof; onze politiek in deze zaken doet daaraan niet aanstonds denken. Een goede politiek wordt gedragen door een idee;

zij heeft tevens een scherp oog voor de praktische mogelijkheden en de omstandigheden, waarin zij werkzaam moet zijn. Het lijkt erop dat de Nederlandse politiek in deze Aziatische sector beide elementen ontbeert. Dit is niet een verwijt aan onze individuele staatslieden, die in deze sector met de uitvoering belast waren: zij zijn het niet die de politiek bepalen en iedere poging van die zijde om een andere richting in te slaan zou in de kiem worden gesmoord: onze Azië-politiek wordt bepaald in een zekere moeilijk aan te geven collectiviteit die, sinds de soevereiniteitsoverdracht, duidelijk lijdt aan emotionele reactieverschijnselen.

De lichtpunten in ons politieke leven in de Indonesië-Nieuw-Guineasector zijn daardoor langzamerhand gereduceerd tot het vermijden — met kunst- en vliegwerk — van een negatieve uitspraak van de UNO over ons Nieuw-Guineabezit. Wanneer deze klip weer met veel moeite omzeild is noemen wij dat een succes. Dat tot dusver de economische positie van Nederland in Indonesië gunstiger was dan wij in het kader van onze politieke verhouding hadden kunnen verwachten, is in onze *politiek* geen lichtpunt, want deze heeft — wonderbaarlijke wijze — met de gevaren, waaraan onze economische positie aldaar blootstond, al heel weinig rekening gehouden. Wij kunnen met een eerlijk geweten zeggen dat wij geen ogenblik geaarzeld hebben onze belangrijke economische positie in Indonesië zo nodig op te offeren voor Nieuw-Guinea. Wij hebben voor dit laatste koloniale bezit nog meer opgeofferd en wanneer onze houding in dezelfde verstarring blijft, die ons een tijdlang deed besluiten tot een ijskastpolitiek, zal deze opoffering nog aanzienlijk toenemen en niemand zal ons daarvoor dankbaar zijn; zelfs niet die Papoea's, die wij zover ontwikkeld zouden hebben dat zij zouden gaan denken over nationalisme, zelfbestuur en buitenlandse politiek; die zullen ons dan in de eerste plaats niet dankbaar zijn, omdat er onherroepelijk een ogenblik komt dat de inboorling van een kolonie zich ervoor gaat schamen dat hij tot een gekoloniseerd volk behoort, en ook niet omdat zij dan zullen begrijpen dat het Westnieuwguinese gebied nooit een vrije, zich zelf onderhoudende beheerseenheid kán worden. Die Papoea's zullen zich afvragen of, toen Nederland besloot om dit gebied als Nederlandse kolonie *uitsluitend onder eigen soevereiniteit en beheer* te houden, ook toen het door het verlies van Nederlands-Indië de noodzakelijke bestuurs- en aanvoercentra buiten Nieuw-Guinea verloor, het dit deed omdat dit waarlijk de beste oplossing was voor de bevolking van dit gebied.

De Nieuw-Guineakwestie is onduidelijk, niet alleen voor buitenstaanders. De bewering dat wij ons alle kosten, moeilijkheden met Indonesië met het risico van grote verliezen, de internationale wrevel enz. enz. getroosten alleen ter wille van de Papoea-bevolking gelooft niemand buiten Nederland. Dat wij nog zouden rekenen op latere aanzienlijke rendementen van Nieuw-Guinea, kan men van een zo zakelijk volk als de Nederlanders evenmin geloven. Onze 'vrienden' in deze hoek van de wereld — met uitzondering van Australië, dat ons gaarne de lasten van dit bezit overlaat — waarderen onze opofferingen zo weinig dat zij zelfs geen prijs stellen op onze toetreding tot de anticommunistische defensieorganisatie (ANZUS) aldaar. 'Wat', zo vraag men zich af, 'stelt Nederland zich voor met dit koloniaal bezit te doen?' Dit is een vraag, die Nederland zich zelf ook wel eens met meer duidelijkheid en zakelijkheid mag beantwoorden dan tot dusver is geschied, want dat Nederland

waarlijk, zoals wel eens gezegd is, zou menen dat men dit bijna onbewoonde, onbereisbare gebied zou kunnen opvoeren tot een zelfbeschikkende eenheid, is niet aan te nemen. Als Nederland in eigen boezem dit antwoord gegeven heeft, kan het ook overwegen of het inderdaad van ons gevraagd wordt de langzamerhand weinig aantrekkelijke rol van koloniale mogendheid te blijven doorspelen. Ongelukkigerwijze is dit Nieuw-Guineaprobleem bovendien nog een belangrijke factor in onze verhouding met Indonesië, waardoor én het vraagstuk van de voor Nieuw-Guinea meest wenselijke beheersvorm én de verhouding van Nederland met Indonesië op zich zelf scheef worden getrokken.

Wij zullen het Nieuw-Guineaprobleem als zodanig hieronder niet bespreken; in het algemeen is het gewenst beide vraagstukken eerst los van elkander te beoordelen, omdat men aan de Nieuw-Guineakwestie geen recht laat wedervaren wanneer men het zwaartepunt legt in het meningsverschil met Indonesië, terwijl ook de verhouding Nederland-Indonesië belangrijke elementen bevat, die niet door dit menigsverschil aan de aandacht mogen ontsnappen. Als men beide vraagstukken op eigen merites beschouwd heeft, kan men beter beoordelen welk gewicht ten slotte aan het meningsverschil zelf moet worden toegekend.

Wij bepalen ons hier tot een beschouwing van onze verhouding met Indonesië, waarbij de Nieuw-Guineakwestie dus alleen terloops ter sprake komt. Intussen is dit vraagstuk, ook zonder de Nieuw-Guineakwestie, reeds zo omvangrijk dat wij in dit artikel slechts enkele algemene aspecten kunnen bespreken.

Heeft de verhouding Nederland–Indonesië als vraagstuk recht van bestaan?

Wij zouden ons kunnen voorstellen dat men zegt: 'Uw spreken over de verhouding Nederland-Indonesië is een overblijfsel uit de koloniale periode en verraadt een vasthouden aan een verhouding, die niet meer bestaat.'

De werkelijkheid is dat de loswikkeling van een door een koloniaal verband geschapen verhouding een zaak blijkt te zijn, waarvoor meer nodig is dan een formele beëindiging. De gekoloniseerde bevolking heeft daarmee natuurlijk de meeste last, omdat de aanwezigheid van de vreemde regeerder voor die bevolking een dagelijk voelbare realiteit was. Voor de bevolking van de koloniale mogendheid geldt de reële beleving van de verhouding slechts voor een beperkte groep.

Het zou de moeite waard zijn het de-koloniseringsproces in een aantal voormalige koloniale gebieden na te gaan en de oorzaken op te sporen van de verschillen in de onderscheiden ontwikkelingen. Wat de verhouding Nederland-Indonesië betreft, moeten wij constateren dat de losmaking een ongunstiger verloop blijkt te hebben dan velen onzer aanvankelijk hadden gedacht.

Het lijkt erop dat de loswikkeling nog verre van voltooid is en dat dit de reden is van een concentratie der gevoelens en reacties op het afstotingsproces zelf (het post-koloniale ressentiment). Uitingen van Indonesische zijde wijzen hierop. Niet lang geleden zei in een vraaggesprek van een Amerikaans correspondent een vooraanstaande Indonesische functionaris dat voor vele ontwikkelde Indonesiërs de grote moeilijkheid was dat zij nog dachten in het Nederlands. Merkwaardiger nog was een uitlating van een 'woordvoerder' in Djakarta n.a.v. het bericht dat Nederland

de eenzijdige opzegging van de Indonesische schulden zou voorbrengen bij de VN deze kwestie was, volgens de woordvoerder een 'inwendige' aangelegenheid, die geheel los stond van de buitenlandse betrekkingen van Indonesië (of iets van dien aard). Aanvankelijk is men geneigd een dergelijke uitspraak zonder meer als een dwaas argument ter zijde te leggen maar in werkelijkheid geeft zij — zeker onbedoeld — uiting aan de aanwezigheid van een gevoel van gebondenheid aan Nederland, dat niet te vergelijken is met de verhouding met andere mogendheden. Inderdaad een bij uitstek 'inwendige aangelegenheid', zo inwendig dat ze deel uitmaakt van de Indonesische collectieve persoonlijkheid.

Het spreekt vanzelf dat Indonesië hiervan moet worden verlost; het is mijn stellige overtuiging dat de verantwoordelijkheid van Nederland, waarop velen onzer zich in het verleden met zoveel kracht hebben beroepen om de koloniale verhouding in stand te houden, niet is geëindigd vóórdat dit loswikkelingsproces geheel ten einde is. Nederland moet op enigerlei wijze Indonesië hierin helpen. De mogelijkheden daartoe zijn zeer beperkt, omdat dit helpen nimmer kan gaan langs de weg van iets dat lijkt op een vasthouden.

Ons beeld van elkander

De algemene richting van het politiek beleid in een verhouding als die van Indonesië en Nederland wordt mede bepaald aan de hand van het beeld dat men van de andere partij heeft.

Ik behoef hier wel niet te zeggen dat een dergelijk beeld, vooral wanneer dat gevormd wordt door een collectiviteit, niet is een min of meer gelijkende fotografische opname van het object, maar iets dat wellicht meer is samengesteld uit inhouden van degene, die zich het beeld vormt, dan van het object zelf. Hoe minder men van de andere partij afweet, hoe gemakkelijker het is zich een beeld van haar te vormen: men kan dat dan naar believen aanpassen aan de eigen wensen en gevoelens. Wij behoeven er niet aan te twijfelen dat dit proces aan beide zijden van de verhouding wordt toegepast; men kan dit uiteraard bij de ander gemakkelijker waarnemen dan bij zich zelf, maar de correctie van het beeld van de ander kan uiteraard alleen bij zich zelf worden toegepast.

Juist omdat eigen wil en gevoel zulk een belangrijke functie vervullen bij de vorming van het beeld, behoeft men het momentele beeld niet als een psychologische noodzaak te aanvaarden, maar kan men bewust werken aan correctie en men mag tevens aannemen dat ook bij de ander correctie mogelijk is. Voor Indonesië is dit veel moeilijker dan voor Nederland: wij hebben ons langzamerhand enigszins ontworsteld aan de schok van het verlies van ons koloniaal bezit en de gevoelens, waarmede dit gepaard is gegaan. Maar de Indonesiërs raken, zoals wij boven reeds aantekenden, ons moeilijker kwijt en bovendien hebben zij in hun gevecht om innerlijke zelfstandigheid het huidige negatieve beeld nog nodig; althans dat menen sommigen van hen, waaronder ir. Sukarno. Wij komen hierop nader terug.

Wanneer wij aan de ontwikkeling van de verhouding Nederland-Indonesië een andere richting willen geven, zullen wij dus goed doen ons rekenschap te geven van de beelden, die wij van elkaar hebben. Wij doen dit zelden; wij hebben zelfs

de natuurlijke neiging om in onze waarneming van de ander datgene te negeren wat ons zou nopen verandering te brengen in ons beeld. Het beeld is bovendien altijd moeilijk te onderkennen omdat het voor zulk een groot deel uit eigen wensen en gevoelens is samengesteld en men mag daarom ook niet verwachten dat het geheel is aangepast aan de werkelijkheid. Maar deze arbeid is nuttig en waarlijk niet alleen van theoretisch nut wanneer men een beleid wil bepalen of beoordelen.

Wij willen hieronder over deze beeldvorming enkele algemene opmerkingen maken en die zo nodig illustreren; wij zijn niet in staat een beeld van Indonesië te geven omdat ons daartoe de nodige gegevens ontbreken en hetgeen wij daarover aantekenen heeft daarom alleen de waarde van veronderstelling en het oogmerk van illustratie.

A. Dynamische en statische beeldvorming

Wij kunnen er niet genoeg de nadruk op leggen dat, in politiek opzicht wij zelf, Indonesië en de wereld in een voortdurende, veelal niet aanstonds te doorgronden beweging zijn. Het beeld, dat wij ons dus op een bepaald ogenblik van Indonesië vormen, is waarschijnlijk altijd enigermate verouderd zonder een voortdurende correctie en binnen korte tijd geheel onjuist. Telkens merken wij dat allerlei veranderingen in Indonesië zich snel voltrekken en omdat wij als vergelijkingsachtergrond alleen het ons bekende Nederlands-Indië hebben en het nieuwe Indonesië nog niet een duidelijke eigen vorm heeft getoond, zijn deze veranderingen vaak voor ons nogal verrassend.

Het is op dit ogenblik ook niet uit te maken welke elementen in het Indonesië van vandaag van korte of van lange duur zullen blijken te zijn en of er op dit ogenblik niet, onzichtbaar, factoren uit het verleden van Indonesië wel verdrongen, maar niettemin aanwezig zijn, en of er niet nieuwe factoren, eveneens moeilijk zichtbaar, wel nog onbewust, maar niettemin reeds actief werkzaam zijn. Wij weten dit allemaal niet met zekerheid maar wij weten wel dat wij bij ieder beeld van onze tegenspeler een duidelijk 'misschien' moeten zeggen.

Maar er is meer. Niet alleen is het moeilijk in deze voortdurende beweging een *momenteel* beeld te bepalen, een dergelijk beeld is bovendien onvoldoende voor een waardering, want deze richt zich vooral op de ontwikkeling als zodanig.

In dit opzicht moeten wij ons losmaken van een beschouwingswijze, welke ons gemakkelijk kan aankleven uit de koloniale periode. Toen waren wij het die de beweging, de ontwikkeling bepaalden c.q. controleerden. Het land dat wij beheerden, beschouwden wij zoals het was: wij streefden naar een zo nauwkeurig mogelijk statisch beeld om een goede basis te hebben voor *ons* ontwikkelingsgebied. In het algemeen is de houding van een koloniale mogendheid geneigd naar het statische; men kan zich als koloniserende natie moeilijk instellen op het beeld van een volkengemeenschap, waaruit de koloniale verhouding geheel is verdwenen en daarom kan men zich concentreren op een werkschema, dat naar dat doel leidt. Alleen onder de druk der omstandigheden hebben wij het gebracht tot een soevereiniteitsoverdracht, maar wij hebben in de nieuwe verhouding toch iets van het oude patroon willen vasthouden; wij staan daarin in deze wereld niet alleen.

In het kader van dit betoog komt het er evenwel wel op aan dat wij ons realiseren dat de koloniale mentaliteit zoals wij die kennen, in haar beschouwing neigt naar het statische en dat wij bij een waardering van het huidige Indonesië en bij de bepaling van onze huidige politiek moeten streven naar een bewegend beeld.

Ik veroorloof mij in dit verband een uitweiding, welke moge illustreren hoe moeilijk het is de ontwikkeling van Indonesië te volgen en waarin een poging is gedaan meer te zoeken naar mogelijke dynamische kernen dan naar een — ons overigens niet mogelijke — zuivere tekening van de constellatie van vandaag, welke morgen weer geheel veranderd kan zijn.

Wij hebben de neiging om het politieke beeld van Indonesië na de soevereiniteitsoverdracht vooral te zien in een kader van ons bekende partijen en personen; wij denken in dit verband ook nog aan mogelijke tegenstellingen tussen de centrale staatsorganisatie en naar autonomie strevende afzonderlijke gebieden, omdat de ruwe centralisatie en unificatie destijds van de Indonesische staat ons in strijd lijkt met de ons zo vertrouwde eigenaardigheid van deze gebieden.

Het lijkt er intussen op dat de politieke situatie in Indonesië zich hoe langer hoe meer verwijdert van alles wat hetzij uit het Nederlands-Indische verleden, hetzij uit de eerste periode van bewuste partij- en staatsvorming, enig rationeel onderkenbaar houvast bood. Niemand weet meer precies wat nog reëel leeft aan oude Indonesische morele, sociale en culturele tradities; niemand kan precies beoordelen hoe het staat met de politieke betekenis van personen, die nog kort geleden tot de erkende leiders gerekend konden worden. Men denke aan een figuur als Sjahrir en zelfs iemand als Hatta. Het is voor ons evenmin duidelijk of nieuwe personen een leidersrol vervullen en zo ja welke. Niemand weet ook precies welke functie de grote politieke partijen hebben. Nu er verkiezingen zijn gehouden, waarbij 4 partijen miljoenen stemmen kregen en de anderen, die tot dusver toch nog meededen, zo heel veel minder, is de betekenis van personen en partijen geheel veranderd. Het beeld én van de partijen én van de meeste politieke personen is heel veel vager geworden. Indonesië zelf heeft een schok gekregen door de toepassing van een algemeen kiesrecht door bijna 30 miljoen burgers in een politieke sfeer, die in de beperkte ruimte van het geheel eigen-aardige Djakarta niet op miljoenen kiezers maar op een klein aantal politieke spelers was afgestemd. Niet alleen wij, beschouwende buitenstaanders, maar ook deze spelers zelf hebben zich nog onvoldoende aangepast aan deze nieuwe beleving.

Ook reeds als Batavia is Djakarta altijd anders geweest dan het overige Indonesië of Nederlands-Indië. Het was vroeger het symbool van de vreemde macht, die de onderling verschillende Indonesische gebieden in de eenheid Nederlands-Indië verenigde: dit vreemde en onderling ongelijksoortige kon in het oude Batavia samenleven, en zo werd het ook de bakermat van het nieuwe Indonesië, dat uit die ongelijksoortige delen was samengesteld. De Republiek Indonesië vestigde zich eind 1945 in Djogjakarta om in Djakarta zelf niet versmoord te worden tussen de terugkerende Nederlanders en de Engelse bezettingstroepen, maar met de soevereiniteitsoverdracht zetelde zij zich weer in Djakarta, omdat in de ogen van het ontstane vrije Indonesië gezag geen écht gezag was, voordat het werd uitgeoefend van de gebouwen uit, die eerst door de Nederlanders bezet waren geweest. Dit was nodig om het ingeworteld bewustzijn van het Nederlandse gezag zichtbaar te ver-

nietigen, maar deze gang van zaken was ook onvermijdelijk omdat de eenheid van Indonesië nergens anders dan in dit in wezen vreemde milieu zo kon worden beleefd. Intussen symboliseert deze stad met haar vreemde traditie vooral ook de negatieve zijde van de Indonesische eenheid, die alleen tot stand kan komen door de vernietiging van veel plaatselijk en regionaal volkseigen. Het is niet toevallig dat in Djakarta de ontwortelende plaag der corruptie is uitgebroken als een thans onmiskenbaar element, niet van de Indonesische volken, maar van de politieke sfeer van de nieuwe Indonesische staat. Het is voor Indonesië uiterst betreurenswaardig dat het regeringscentrum van de jonge staat niet kon worden gevestigd in een plaats, waar een echte Indonesische traditie het nieuwe kon verbinden met het oude eigene en dat haar eenheid zich moet ontwikkelen in een stad, die nimmer zal ophouden te blijven spreken van de macht van het vreemde.

Wij maakten deze uitweiding om het toenemend vloeiend karakter van de politieke Indonesische situatie aan te geven: het verlies van de oude en zelfs van de nieuwe aanvankelijke vormen zonder de aanduiding van nieuwe gestalten. Om in deze beweging een beeld terug te kunnen vinden moet men dus niet meer uitsluitend kijken naar politieke leiders of partijen maar veel meer naar mogelijke kernen van activiteit of wil, welke de neiging hebben integratiepunten te worden. Dit is onder de gegeven omstandigheden echter eerder een gis dan een weten, meer een voorlopige werkhypothese dan een bewijsbare waarneming.

Volgens sommige waarnemers begint zich onder de enigszins ontwikkelde jongeren een zekere tegenzin te ontwikkelen tegen de oudere politici, die de daling van het politieke peil in de hand werkten. Wanneer dit juist is, is het van belang te weten of er kernen zijn, waaromheen de in beweging komende krachten zich concentreren. Deze zijn niet duidelijk zichtbaar maar enkele integratiepunten, die elkander overigens min of meer afstoten en op verschillende niveaus van het politieke leven liggen, worden genoemd.

In de eerste plaats denkt men uiteraard aan de *communisten,* waarvan op dit ogenblik weinig méér gezegd kan worden dan dat zij met een goed getrainde kern en een goed uitgewerkt werkplan, bij verre de best georganiseerde politieke groep vormen. Het grote aantal stemmen dat zij verkregen, is belangrijk als symptoom van de efficiency van hun propaganda onder een niet-communistische bevolking, maar dit stemmenaantal is minder belangrijk dan de bepaaldheid van werkmethode, programma en algemene doelstelling in een samenleving, die langzamerhand begint te voelen dat men er met illusies en leuzen niet komt en dat een werkplan onontbeerlijk is. De communisten veroordelen de corruptie en trekken ook daarom vele jongeren. Zij kunnen overigens alle het sentiment der bevolking rakende negatieve leuzen hanteren maar bieden bovendien een werkplan. *Hun kracht als integratiepunt ligt dus in de sfeer van de geordende activiteit.*

Daarnaast schijnt het *leger* hoe langer hoe meer een orgaan ook van politieke betekenis te worden. Ondanks de grote verschillen in inzicht en politieke richting van de verschillende commandanten der legergroepen; ondanks de pogingen van bepaalde zijde om de scheidingslijnen in het leger te accentueren; ondanks de ruzies om de bezetting der centrale leidende functies, heeft het leger zich hoe langer hoe meer ontwikkeld tot een eenheid. Deze eenheid is waarschijnlijk nog verre van

ideaal maar er schijnt in ieder geval een algemeen besef te zijn van de noodzakelijkheid van eenheid. Ook ziet het leger, dat overal gelegerd is en jonge mensen uit alle groepen en lagen van de samenleving omvat, zich als een kiemcel van het volk. Het is als leger geïnteresseerd in gedrag en houding van zijn leden en daarom streeft het ook een ideologische fundering en zekere normen voor politieke zuiverheid en de nationale eer na. Het verzet zich — althans de leiding — tegen de corruptie in Djakarta en het wil een regering, die zich concentreert op reële behartiging van de zaken des lands en minder regeringsenergie besteedt aan politieke intriges. Men zegt dat het leger geaarzeld heeft of het niet zelf de teugels in handen moest nemen ook als oppositie tegen het communisme, maar dit zijn on-dits. Intussen is het voor een buitenstaander niet mogelijk om te beoordelen in hoever het leger al een hechte eenheid is en een eenheid van wil en gerichtheid kan opbrengen. Scepticisme op dit punt is geoorloofd. Er zijn in Indonesië sterke krachten, die niet gaarne de eenheid van het leger — welke er aanvankelijk in het geheel niet was — tot werkelijkheid zouden zien worden. Men moet dus niet verbaasd zijn wanneer er toch telkens in het leger tegenstellingen naar voren treden. Maar een feit is dat het leger meer van zich doet spreken, meer invloed uitoefent en dit bepaaldelijk niet ten kwade. Als men het leger als een mogelijk integratiepunt ziet, dan ligt dit op het *niveau van de politieke en nationale ethos in het algemeen.* Men zegt dat in het leger ook de partijpolitieke tegenstellingen tussen PNI en Masjoemi (het is niet duidelijk hoe de NU in het leger vertegenwoordigd is) in belangrijke mate worden opgeheven zodat hier inderdaad een mogelijkheid zou kunnen liggen voor de bevordering van een nieuwe politieke sfeer in de thans bestaande partijen door beïnvloeding van de jongerengroepen.

Een figuur, die men wellicht evenzeer als integratiepunt mag aanduiden is *Sukarno* zelf en hij zal dit vooralsnog wel blijven, ook al openbaart zich onder velen, ouderen zowel als jongeren, afkeer van het eenzijdig sentiment dat Sukarno's politieke wapen bij uitnemendheid is. Sukarno is een integratiepunt als het erom gaat de irrationele elementen van de Indonesische eenheid tot beleving te brengen; hij werkt evenwel *desintegrerend* wanneer het gaat om pogingen om rationaliteit in de structuur van het politieke leven en het regeringsbeleid te brengen. Sukarno is de *exponent van de primitieve en onbewuste strevingen van het Indonesische volk-in-wording.* Hij vertegenwoordigt in deze samenleving het onbewuste en waar hij optreedt, heeft een zekere regressie plaats, die zo gevaarlijk kan zijn voor de politieke geste naar binnen en naar buiten. Sukarno heeft enige malen bijna hevige onenigheid met het leger gekregen, maar hij is erin geslaagd de mogelijke onaangename consequenties daarvan te vermijden: men zegt dat de tegenwoordige chefstaf, die nog niet zo lang geleden een tegenstander van Sukarno zou zijn geweest, thans een trouw vriend van hem is en inderdaad is een dergelijk toverstukje bij Sukarno mogelijk. Of Sukarno zich ooit zal kunnen neerleggen bij een streven van welke politieke groepering ook om vorm, orde en zakelijkheid te brengen in het beeld, moet ernstig worden betwijfeld.

Men moet vrezen dat deze aartsrevolutionair zich nooit thuis zal voelen in een beleidssfeer van gestage en moeizame, veelal ook teleurstellende arbeid aan de heropbouw van het land.

In het algemeen valt evenwel geen duidelijke ontwikkelingsbeweging te constateren: dat het beeld beweegt is buiten twijfel maar die beweging voltrekt zich zeker niet naar een goed onderkenbaar patroon. Het is of ieder aarzelend om zich heen kijkt naar iets, waarnaar hij zich zou kunnen richten; er is bij velen onbehagen en ongerustheid, maar er is geen figuur, die dit omzet in rustige, planmatige actie. Velen hadden gehoopt dat Hatta de reddende man zou zijn, maar men zegt dat hij zich werkelijk gaat terugtrekken. Trouwens de generatie, waaronder hij groot gezag had, schijnt zelf steeds meer opgelost te worden in iets wat lijkt op ontbinding.

Correctie van ons oude beeld

Wanneer wij niettemin zoeken naar een zich bij de bewegende werkelijkheid aansluitend beeld van de andere partij in onze verhouding met Indonesië, mogen wij niet nalaten welbewust, wanneer daartoe aanleiding bestaat, het oude beeld te vernietigen. Dit lijkt een overbodige aanbeveling omdat toch als regel de aanvaarding van een nieuw beeld gepaard gaat met de verdrijving van het oude. Dit is echter vaak niet het geval. De werkelijkheid is dat men het oude beeld niet geheel loslaat en dat men dus twee beelden aanhoudt, die natuurlijk niet met elkaar kloppen. Misschien houden wij — om een voorbeeld te noemen — het oude Indonesië vast met ons gevoel en blijft het nieuwe beeld in onze geest beperkt tot een verstandelijk geordende waarneming. Wanneer dat het geval is, behoeft men geen ogenblik de illusie te koesteren dat in werkelijkheid ons beleid bepaald zou worden naar het nieuwe beeld. Dit zou ten hoogste gelden voor een aantal concrete handelingen maar wat de algemene richting van het beleid betreft zou men vermoedelijk een geheel andere lijn ontdekken of, nog waarschijnlijker, in het geheel geen lijn omdat men op twee gedachten hinkt.

De reële waarde van deze overweging doet zich aanstonds voelen bij de keuze van de personen, die het beleid moeten vormen of uitvoeren. Onherroepelijk komt het ogenblik dat men zegt dat men daarvoor nieuwe mensen moet hebben, niet zgn. 'kenners' van Indonesië. De grondgedachte is dat deze 'ouderen' zich niet kunnen losmaken van hun oude beeld van Indonesië en de Indonesiërs en dat zij dit dus ook onder geheel gewijzigde omstandigheden zullen meenemen. En deze gedachte is in beginsel niet onjuist. Dit is het grote gevaar van 'deskundigen' in een materie, die dagelijks verandert. Maar men bedriegt zich wanneer men denkt dat de nieuwe krachten niet eveneens gehinderd worden door een oud beeld. En dat beeld is dikwijls nog primitiever en ongrijpbaarder. Wij denken hier aan het primitieve beeld, dat de doorsnee Nederlander heeft van gekleurde rassen, waarin de 'superioriteit' van de blanke meestal een onweerstaanbare factor is, hoezeer men dit gevoel ook afwijst. Het is nu eenmaal zo dat die gekleurde vreemdelingen allemaal op elkaar lijken, allen wat minder paraat zijn, niet zeer gearticuleerd, niet heel logisch in hun argumentatie, enz. enz. en dan komt de neiging tot onderschatting, een onderschatting, die ons het gezicht beneemt op de minder duidelijk gevormde, moeilijk omschrijfbare, maar in wezen moeilijk te stuiten massale beweging van deze mensen. Dan begint de welgezinde Europeaan met schouderkloppen en beschermende vriendelijkheid en grapjes; dan komt de gedachte dat hij merkwaardig goed met die

oosterling kan opschieten en deze gedachte wordt dan ook wel uitgesproken; maar dan komt ook het ogenblik dat hij na een gezonde argumentatie zijnerzijds en een gewonnen discussie stuit op een onverzettelijk 'neen', een ondefinieerbare weerstand die veel weg heeft van een muur van watten, waartegen men stompt. Hij weet dan niet dat zijn tegenspelers van het eerste ogenblik af gevoeld hebben dat hij, hoezeer hij dit trachtte te verdoezelen, is uitgegaan van een beeld van hen, waartegenover hij zich zelf superieur voelde.

Het is waarlijk niet zinloos om zich rekenschap te geven van het collectieve beeld van de ander, dat men met zich ronddraagt, en dit zo nodig welbewust te corrigeren.

Hieronder moge een voorbeeld volgen van een dergelijke correctie, die ongetwijfeld velen al hebben toegepast. Wij kiezen hiervoor een nog altijd actueel punt als de vraag: *Is de Indonesiër anti-Nederlands?*

Voor de oorlog meenden de meeste Nederlanders in het toenmalige Nederlands-Indië dat — afgezien van enkele streken — deze vraag in het algemeen ontkennend moest worden beantwoord. 'De grote massa van de bevolking,' zo zeide men, 'is loyaal.' Een beperkte groep intellectuelen en half-intellectuelen was veelal naar men meende door verkeerde (linkse) Nederlandse invloeden besmet met verkeerde gedachten en hing een onrijp nationalisme aan, dat inderdaad in zijn uitingen anti-Nederlands was. Ook bij mensen, die het nationalisme beschouwen als een natuurlijke en onvermijdelijke ontwikkelingsfase, leefde vaak de gedachte dat de massa der bevolking inderdaad loyaal was en dat een beperkt aantal jonge nationalisten inderdaad ten onrechte en in tegenstelling met de grote meerderheid van het volk, zich anti-Nederlands gedroeg. Het is daarom voor velen onzer een merkwaardige ontdekking geweest toen het tot ons doordrong dat de zgn. loyaliteit van de massa der bevolking met loyaliteit aan het Nederlandse gezag niets te maken had; dat het in feite niets anders was dan de bereidheid tot rust van een boerenbevolking en gewendheid aan gezag als zodanig, die geen waardering inhield van het *Nederlandse gezag* (hetgeen niet betekent dat de bevolking blind zou zijn geweest voor de goede en ook minder aangename zijden van ons bestuur). Wij zagen dat, ook al werden zij niet altijd uitgesproken en al ging dit gepaard met goede persoonlijke verhoudingen met Nederlanders, het opkomen van anti-Nederlandse sentimenten (of ik moet liever zeggen: Nederland afwerende sentimenten) een normaal verschijnsel was in de Indonesische psyche zodra in een voortschrijdende bewustwording een bepaald punt was bereikt. Zodra Indonesiërs begonnen zich rekenschap te geven van de mogelijkheid van een Indonesië en dus van een zelf-Indonesiër-zijn (een mogelijkheid geschapen vooral door de samenbrenging van de Indonesische volkeren in een Nederlands-Indië); zodra zij hun eigen verhouding met Nederland afmaten aan de normale internationale figuur van de soevereine mogendheid en bewustzijn kregen van de koloniale verhouding, die tot in allerlei dingen van het dagelijks leven voelbaar was, kon het niet anders of zij moesten een alles in duidelijkheid overtreffende tegenstelling zien tussen het begeerde en geïdealiseerde Indonesiërschap enerzijds en het beheerst worden door Nederland en het zijn slechts van Nederlands onderdaan (met de aanduiding van inlander of, iets beleefder, inheemse, maar niet als Indonesiërs) anderzijds. Men kon geen echt Indonesiër zijn en tegelijk Nederlands onderdaan en zo trad bij deze bewustwording onherroepelijk een vorm van afwijzing van Nederland op.

Naarmate een steeds intensiever wordend bestuur over Nederlands-Indië de idee van een eenheid, genaamd Indonesië, als mogelijkheid zichtbaar maakte en aldus het bewustzijn ervan in de bevolking der vele afzonderlijke streken en gebieden deed toenemen, werd het Nederlandse bewind de springplank, het bij uitstek niet-Indonesische, waarvan zich de ontwikkeling van een nieuw Indonesië kon afzetten. De Japanse bezetting bracht wel een nieuwe prikkel voor de ontwikkeling van de Indonesië-idee maar was zelf te vreemd en te kortstondig om de plaats in te nemen van het Nederlandse bewind als psychologische achtergrond. Deze negatieve functie van het Nederlandse gezag trad ten volle in werking toen de mythos van de Nederlandse macht, die tot dusver een te kritische beschouwing van dit gezag door de bevolking had verhinderd, door de Japanse inval werd vernietigd en de bevolking een scherper bewustzijn kreeg van de internationale wereld en de relatief geringe plaats daarin van Nederland: de Japanse inval maakte Nederland voor de gehele Indonesische bevolking tot een vreemde, vrij zwakke en kleine mogendheid, een totaal andere figuur dus dan de mythologische 'compenie'.

Dit werd de ideale achtergrond voor de vorming van de idee van een niet-klein en belangrijk, onafhankelijk Indonesië, vooral toen in de situatie na de oorlog de vijandigheidsfactor de herinnering aan een 'weldadig gezag' deed vervagen.

Wij mogen aannemen dat zolang het ontwikkelingsproces van dit nog steeds minder duidelijk gevormde dan gevoelde Indonesië duurt en zolang niet andere factoren in dit ontwikkelingsproces gaan dienst doen (bij voorbeeld andere buitenlandse druk), Nederland deze functie zal blijven vervullen, te eerder, omdat de oude mythos in ieder geval de neiging heeft nagelaten om Nederland toch weer groter te ervaren dan het is.

Omdat dit afwijzen van Nederland vaak gepaard ging met uitnemende persoonlijke vriendschappen met Nederlanders, zelfs soms met een liefdevolle waardering van Nederland, kon men zich moeilijk voorstellen dat de afwijzing niettemin absoluut was en zich tot waarlijk anti-Nederlands sentiment kon ontwikkelen zolang zij niet ten volle kon worden verwezenlijkt.

Men komt dus tot de gedachte dat de vraag of de Indonesiër anti-Nederlands is, mede afhankelijk is van de mogelijkheid om zich los te maken van zijn oude beeld van Nederland.

B. Het subjectieve en het collectieve beeld

Wij komen hiermede vanzelf op een derde punt dat in de politieke beeldvorming van essentiële betekenis is nl. het rekenen met het verschil tussen het individueel gekende, gevoelde en ervarene en het collectief aangevoelde en beleefde. Wij kennen dit onderscheid en kunnen er dagelijks ervaring van hebben, niettemin bezwijken wij telkens voor de verleiding om er geen rekening mee te houden. In de verhouding tussen Nederland en Indonesië is het verschil tussen de individuele ervaringen en de collectieve reacties en belevingen vaak bijna onvoorstelbaar groot. Dit geldt voor Indonesiërs zowel als Nederlanders in hun ervaringen van elkander. Wij zijn ons er zelden van bewust hoe onze eigen collectieve persoon er voor de ander uitziet. Zo heb ik zelf pas later leren beseffen hoezeer de Nederlandse

collectiviteit, waarmede de Indonesiërs te maken hadden in de tijd van de koloniale verhouding, voor hen, die geregeld met ons in aanraking kwamen, een zeer zware last vormde, die slechts ten dele verlicht werd door de vaak goede persoonlijke verhoudingen. Wij hebben dit als Nederlanders als regel niet kunnen beseffen omdat de meesten onzer naar het licht dat ons gegeven was, eerlijk het goede voor hadden met Indonesië en de Indonesiërs, maar op mij persoonlijk heeft indruk gemaakt de mededeling van een psycho-analist, die van vele honderden Indonesiërs uit verschillende lagen van de maatschappij droom-materiaal had verzameld, dat de dromen van alle Indonesiërs, die in hun werkkring geregeld en intensief met Nederlanders te maken hadden, zonder uitzondering duidelijke neurotische trekken vertoonden. Men behoeft er niet aan te twijfelen dat het beeld van onze collectieve persoonlijkheid, dat zich in het Indonesië van vandaag ontwikkeld heeft, mede onder de invloed van een constante propaganda, nog minder aantrekkelijk is. Wij zouden ons zelf daarin vermoedelijk niet herkennen! Maar wij kunnen het uiterlijk van dit beeld wel afleiden uit de herhaalde onaangename collectieve Indonesische reacties. Wanneer men echter de Indonesiërs individueel om verklaring daarvan vraagt, kunnen zij die niet geven; zij zeggen iets over Nieuw-Guinea maar in het gesprek met Nederlanders treedt het collectieve beeld van de Nederlanders op de achtergrond en wordt hun zelf de felheid van hun reactie tegen de Nederlanders ook minder begrijpelijk. Wanneer er echter weer een groter aantal Indonesiërs samen zijn, is de kracht van het collectieve beeld duidelijker merkbaar.

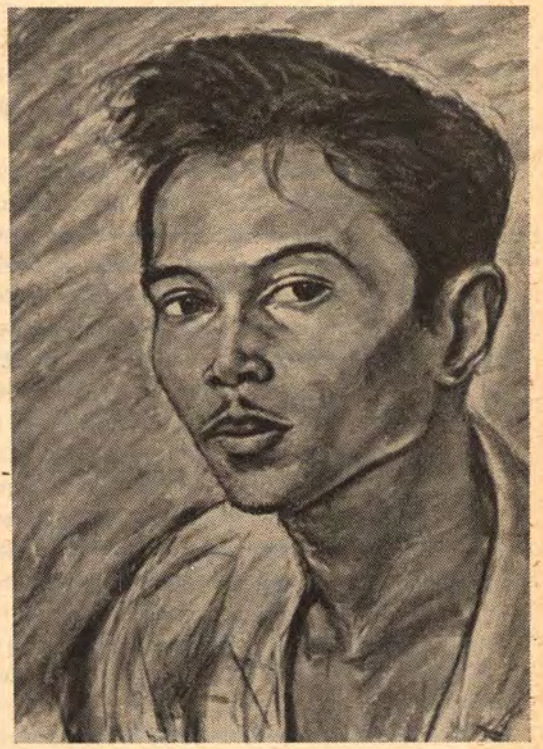

Baharoedin, 'de dichter Asroel Sani', 1948 (Verz. Sani)

Aan Nederlandse zijde bestaat maar al te vaak de neiging om de ongunstige reacties van Indonesië op ons te verklaren uit welbewuste ophitsing of berekening van politieke leiders, die iets van dien aard nodig hebben; ook trachten wij vaak het negatieve Indonesische sentiment slechts toe te schrijven aan mensen, die ons niet kennen of die hun onlustgevoelens en hun besef van tekortkomingen op ons willen projecteren. Daarin ligt echter maar voor een gering deel de oorzaak. Veeleer is het zo dat zij, die ons willen gebruiken als politieke schietschijf, daarvoor een

natuurlijk aangrijpingspunt vinden in de collectieve instelling van de Indonesiërs tegenover Nederland en de Nederlanders, waarvan wij hierboven reeds melding maakten.

Een aanwijzing daarvoor kan men vinden in het optreden van Sukarno. Ik vrees dat men de betekenis van deze figuur in Nederland veel te lang onderschat heeft en dat er nog steeds veel Nederlanders zijn, die menen dat Sukarno zijn positie te danken heeft aan sluw spel en volksophitsing. Wie Sukarno ontmoet heeft, weet dat een van zijn meest opvallende talenten is het aanvoelingsvermogen van wat er leeft in het gemoed van degene(n), waarmee hij te maken heeft. Wanneer Sukarno voor een volksmenigte staat, voelt hij wat haar 'bezielt' en hij verstaat dan als geen andere Indonesiër de kunst om deze inhoud te formuleren in alle nuances, die de situatie vereist. Inderdaad ontstaat er dan tussen hem en zijn gehoor een merkwaardige mystieke band, waarin Sukarno optreedt als de vertolker van het samen beleefde. De enkele keren dat Sukarno getracht heeft een volksvergadering 'tot andere gedachten' te brengen, betekenden meestal een fiasco. Wanneer Sukarno consequent in allerlei variaties het anti-Nederlandse thema in zijn politiek tot uitdrukking brengt, kan men, gezien de figuur van Sukarno, met zekerheid zeggen dat de Indonesische collectiviteit ten zeerste bereid is tot anti-Nederlandse politiek.

Wij behoeven er niet aan te twijfelen dat zoals het Nederlandse collectieve beeld van Indonesië altijd achterlijk en primitief was en dat daarom 'de Nederlander' op 'de Indonesiër' altijd 'superieur' reageerde, ook het jonge, nog weinig rationeel gevormde Indonesië van Nederland een bijzonder onaangenaam scheef beeld heeft, waarop het hevig negatief reageert. Het doet ons vreemd aan wanneer wij uit Indonesië allerlei uitingen vernemen, die een diep wantrouwen verraden in de (imperialistische) bedoelingen van Nederland: zo schijnt bij voorbeeld in Indonesië nog steeds gemompeld te worden dat Nederland Nieuw-Guinea (waaruit het geen baten ontvangt maar waaraan het jaarlijks veel ten koste legt) vasthoudt omdat het langs deze weg Indonesië weer wil binnendringen. Wij zullen er waarschijnlijk ernstig rekening mee moeten houden dat het vermoeden van een dergelijk voornemen geheel past in het collectieve beeld dat Indonesië zich van Nederland gevormd heeft.

Men doet goed de kracht en betrekkelijke onaantastbaarheid van dergelijke beelden niet te onderschatten; men kan er als regel niet veel aan veranderen, althans niet op korte termijn en zeker niet door te opzettelijke pogingen tot verbetering: het drama van het vorige Indonesische kabinet van mensen, die persoonlijk Nederland welgezind waren, wijst wel in deze richting. De emotionele kracht van een dergelijk negatief beeld zal natuurlijk geleidelijk verzwakken naarmate de wrijvingsvlakken verminderen en men minder van elkander merkt, maar dit kon wel eens betekenen dat inmiddels ook de Nederlandse economische belangen opgehouden hebben te bestaan.

Derhalve is de vraag of het mogelijk is de noodlottige werking van een dergelijk negatief beeld te beperken of weg te nemen, zonder dat men behoeft te wachten op een natuurlijke afzwakking, van veel belang. Vragen als deze lenen zich niet voor een apodictische beantwoording maar men kan toch wel enige veronderstellingen wagen. In de eerste plaats is het waarschijnlijk dat het negatieve beeld van Nederland veel van zijn kracht zou inboeten indien Indonesië erin zou slagen

Nederland een duidelijke vernedering of nederlaag toe te brengen; het zou zich dan in zekere zin hebben 'gewroken' voor het feit dat het bij de soevereiniteitsoverdracht niet door eigen superieure kracht de overwinning behaald heeft na een strijd, die met heftigheid gevoerd is. Men zou zich kunnen indenken dat een succes met betrekking tot Nieuw-Guinea — en dan niet een succes door een plotselinge Nederlandse vrijwilligheid maar liefst door dwang verkregen — een dergelijk effect zou kunnen hebben. Het gevaar is niet denkbeeldig dat Indonesië, nu het bemerkt dat het in de Nieuw-Guinea-kwestie vermoedelijk niet spoedig een overwinning zal boeken, zal zoeken naar andere middelen om Nederland te vernederen. In werkelijkheid is het daarmee reeds druk bezig.

Die weg is bepaaldelijk er niet een, die wij moeten wensen. Het zou voor ons van belang zijn indien andere wegen tot de verzwakking van het anti-Nederlandse sentiment in Indonesië zouden kunnen voeren. Nu schijnt het niet uitgesloten dat er naast het zeer ongunstige collectieve beeld van vandaag zich een nieuw beeld ontwikkelt dat langzamerhand de kracht van het oude absorbeert. Wij moeten dan echter niet denken aan iets dat nog lijkt op de vooruitstrevende en tot uiterste welwillendheid bereide oud-koloniaal, waarin de Indonesiërs soms wel eens een soort sinterklaas gezien hebben. Het droevige resultaat van een dergelijke illusie hebben wij gezien in de mislukte geste van het vorige Indonesische kabinet, dat met ons wilde spreken omdat het meende dat wij, de goede wil en de moeilijkheden van dat kabinet beseffende, bereid zouden zijn het spel om zijn positie in Indonesië mee te spelen. De Indonesische onderhandelaars zijn toen diep teleurgesteld teruggekeerd omdat zij sinds hun aanrakingen met de Nederlanders ten tijde van de soevereiniteitsoverdracht een beeld van Nederland hadden overgehouden, dat feitelijk nog behoorde bij de koloniale periode nl. Nederland in de rol van de oudere leidsman, die in laatste instantie bereid is de moeilijkheden van de jongere broeder te dragen. Zij hebben zich daarin deerlijk vergist en zijn tot hun schaamte gedwongen in het eigen land hun mislukking te erkennen en het ongunstige collectieve beeld, dat zij gewaagd hadden te betwijfelen, alsnog over te nemen.

Men mag echter vermoeden dat wanneer de negatieve gevoelens tegenover Nederland door een bepaalde groep te algemeen en te eenzijdig worden overtrokken zich daartegenover bij een andere groep een bereidheid tot redelijker visie gaat ontwikkelen. Het zou niet onmogelijk zijn dat zich, wanneer het op enigerlei wijze duidelijk werd dat Nederland in feite toch anders is dan het beeld dat men zich er langzamerhand van gevormd heeft, een nieuwe voorstelling van Nederland zou ontwikkelen in de geest van een nieuw Nederland, 'dat anders is dan het vroegere'.

Wanneer wij van een dergelijke ontwakende verandering van innerlijke houding gebruik zouden willen maken, moeten wij echter ernst maken met de vraag of in de Nederlandse houding t.o.v. Indonesië niet toch elementen zijn, die aan de ongunstige reactie van Indonesië voedsel geven, met andere woorden: voelt Indonesië misschien terecht dat Nederland wel de soevereiniteit heeft overgedragen, maar zo ongaarne, dat het zelf de vriendschap niet kon opbrengen, die het in de unie tot uitdrukking wenste te brengen? Is het misschien zo dat de innige samenwerking, welke Nederland van Indonesië bij de soevereiniteitsoverdracht begeerde; in feite betekende het vasthouden van een heel klein stukje van wat het net officieel had overgedragen?

Is het misschien zo dat een volk, dat op een dergelijke wellicht niet bewuste houding instinctief scherp reageert, juist omdat het in een koloniale onderworpenheid moest leren instinctief de 'meester' te verstaan, deze halfhartigheid — die men misschien halfvijandigheid zou moeten noemen — duidelijker heeft aangevoeld dan wij zelf? Zelfs voor ons, Hollanders' was het opvallend hoe negatief de selectie van het Indonesische nieuws was in de Nederlandse pers; men zou haast zeggen dat een aantal Nederlandse bladen er zich in verheugde, wanneer zij konden melden dat het in Indonesië niet goed ging. Het was of men in Nederland meer genoegen schepte in een ongunstige gang van zaken in Indonesië — waaruit zou kunnen blijken dat Indonesië de Nederlandse leiding niet kon missen — dan in een gunstige ontwikkeling, welke automatisch ook ten goede zou zijn gekomen aan onze grote belangen aldaar. Men kan niet menen dat dergelijke gevoelens onopgemerkt aan Indonesië voorbijgaan en zij zouden ertoe kunnen bijdragen het negatieve beeld van Nederland in de Indonesische geest te bestendigen.

Er is nog een factor, welke misschien van meer betekenis is dan onze directe verhouding met Indonesië om aan de Indonesiërs materiaal te verschaffen voor een ongunstige reactie op ons. *Dat is ons vasthouden aan de status en houding van een koloniale mogendheid.* Wij kunnen dit niet ontkennen, niet alleen om ons (voor een buitenstaander, zelfs voor onze westelijke vrienden onbegrijpelijk) vasthouden aan de schadepost Nieuw-Guinea, maar misschien meer nog omdat wij altijd staan aan de zijde van de mogendheden, die koloniale belangen hebben dan wel op enigerlei andere wijze moeilijkheden hebben met volkeren van gekleurde rassen. Er is een ogenblik geweest dat een aantal niet-Europese antikoloniale volkeren waardering kreeg voor de gulheid van ons onverwacht gebaar der soevereiniteitsoverdracht maar wij zijn zo consequent blijven staan aan de kant der koloniale mogendheden (en dat zeker niet alleen ter bestrijding van het communisme), dat men ons toch weer beschouwt als geheel behorende tot die groep.

Voor de collectieve reactie van Indonesië op het beeld dat het zich van ons gevormd heeft, is deze algemeen koloniale instelling van grote — naar mijn persoonlijke mening van doorslaggevende — betekenis. Indonesië is tegen ons in de eerste plaats omdat het de koloniale status haat, niet omdat wij zo slecht of onaangenaam zijn. Ik ben ervan overtuigd dat wanneer Nederland deze koloniale habitus zou afleggen, Indonesië vrij spoedig geheel anders op Nederland zou reageren. Ik meen dan ook dat het algemene succes van Sukarno in zijn op zich zelf ook niet zeer begrijpelijke oproep tot onverzoenlijke strijd om Nieuw-Guinea in wezen niet gaat om Nieuw-Guinea maar tegen onze aanwezigheid in onze oude koloniale gestalte in een gebied, dat, zo het al niet tot Indonesië behoort, toch in ieder geval aan Indonesië nimmer doet vergeten dat het zelf eens een kolonie van Nederland is geweest.

Ik wil hier niet betogen dat wij toe moeten geven aan Indonesië, inzake Nieuw-Guinea. Ik spreek alleen als mijn mening uit dat een land, dat zijn koloniaal verleden nog niet vergeten heeft, geen vriendschap kán ontwikkelen voor een koloniale mogendheid.

C. De internationale factor

Wij staan voor het feit dat de houding van ieder der partijen in bepaalde wereldvraagstukken een belangrijke factor is in het beeld dat wij van elkander hebben. T.a.v. het communisme is dit zonder meer duidelijk, maar het ligt voor de hand dat dit ook geldt voor andere belangrijke vraagstukken van wereldpolitiek.

Dit is een materie, waarin onze collectieve nationale persoonlijkheid aanstonds nogal sterk reageert en daarom is het van belang dat wij ons hiervan bewust rekenschap geven. Wij weten bij voorbeeld met betrekking tot het communisme hoe radicaal deze factor bij ons zelf kan werken, zo radicaal dat het ons bij de beschouwing van een andere natie vrijwel blind kan maken voor andere factoren. Wij moeten er echter rekening mee houden dat dit bij andere volken geheel anders kan liggen en wat betreft Indonesië is dit ook het geval. Indonesië is veel meer onder de indruk van wat het noemt het kolonialisme en het imperialisme. Terwijl wij het nogal dwaas vinden om te worden uitgescholden voor imperialisten, ziet Indonesië in onze collectieve persoonlijkheid iets zeer sinisters, iets waarvoor het bang is. En dat sinistere is niet zozeer de neerslag van een reeks van subjectieve onaangename ervaringen met Nederlanders maar inderdaad de collectieve ervaring van het verschil in macht, van de onvrijheid enz. Deze ervaring vindt voor de Indonesiër uitdrukking in de begrippen kolonialisme en imperialisme en in de ontwikkelingsbewegingen van de volkensamenleving zijn het deze factoren die vooral zijn aandacht trekken. Het is voor ons niet gemakkelijk om te beseffen hoe gevoelig niet-westerse landen hiervoor zijn. Onlangs, mij nog eens verdiepende in het spel der westerse mogendheden met China omstreeks de eeuwwisseling, besefte ik hoe kort geleden nog zelfs wij, Nederlanders, dit roofzuchtige bedrijf om invloedssferen beschouwden als normale politiek.

Wij kunnen dus veronderstellen dat Indonesië — dat zelf nog moet wennen aan zijn nieuwe internationale persoonlijkheid — zijn plaats in de volkengemeenschap bepaalt in de eerste plaats naar wat het ziet als het meest belangrijke probleem nl. het pro- of antikolonialisme. Het communisme spreekt Indonesië nog niet zo toe: het is geneigd dit te beschouwen als een beweging, die ongetwijfeld enige gevaarlijke elementen bevat, maar die als antikoloniale factor waardevol kan zijn. Zo staat het in zekere zin ook met het supernationalisme, zoals wij dat ervaren hebben in nazi-Duitsland met zijn absoluut geloof in macht, zijn mythos, zijn visie op het uitverkoren leiderschap enz. enz. Wij hebben dit verschijnsel, dat zich zelf bovendien aandiende als een weg tot wereldeenheid, leren vrezen en haten, maar bij veel niet-westerse volken vindt deze historische manifestatie een zekere echo in gevoelens, die bij hen zijn onderdrukt en dus leven als ervaringen van nationale frustraties; bovendien bonden de absolutaire mogendheden de strijd aan tegen de toenmalige bezitters van koloniën en ook dat maakte hen toch minder hatelijk bij die volken dan bij ons. Ook hierin kunnen wij dus niet rekenen op een parallel sentiment bij Indonesië.

Wanneer wij een mogendheid zien als exponent hetzij van het communisme, hetzij van het super-nationalisme, dan kan het beeld van die mogendheid voor ons zeer bezwaarlijk dat van een vriend zijn. Voor de Indonesiër staat dit niet bij voorbaat vast: het beeld kan voor hem zeer aantrekkelijke elementen hebben. Maar die vindt hij niet in het beeld van de koloniale mogendheid.

Er is op dit ogenblik nog een ander probleem in opkomst, in opkomst niet omdat de feitelijke omstandigheden, waaruit het probleem voortkomt, niet al lang bestaan, maar omdat men er zich in de periode na de oorlog pas sterk van bewust geworden is. Wij doelen op het probleem van de welvaartsverschillen tussen de staten of volken, verschillen, die met de toeneming van techniek en verkeer relatief snel toenemen en eveneens meer bewust ervaren worden. Dit probleem is in de politieke visie van velen vastgeklonken aan het gevaar van het communisme, maar wij moeten beseffen dat het zich, communisme of geen communisme, aan ons zal presenteren als iets dat de gevaarlijkste negatieve sentimenten kan oproepen en binnen afzienbare tijd diepe kloven kan veroorzaken tussen volken; de nieuwe scheidingslijnen zouden dan wel eens verrassend anders kunnen lopen dan op het ogenblik. Het is een probleem dat nog niet in belangrijke mate bepalend is voor het beeld, dat men in de volkensamenleving van elkander heeft, omdat het zich nog niet duidelijk voelbaar verbonden heeft met de factor van het machtsgebruik — de beslissende factor in de volkenverhouding — maar zodra dit wel het geval mocht worden zal ook dit probleem beslissend gaan meespreken in de onderlinge beeldvorming. Gelukkig heeft dit vraagstuk de algemene aandacht. Het is jammer dat het nog veelal te eenzijdig gezien wordt als een factor, die het communistisch gevaar vergroot, maar de algemene belangstelling die in Nederland hiervoor is ontstaan spruit zeker niet alleen voort uit vrees voor het communisme.

Wij vermelden dit probleem hier omdat het straks in onze verhouding met Indonesië ook gewicht in de schaal kan gaan leggen. Onze houding daarin kan indirect een gunstige factor zijn in die verhouding, indirect omdat wij niet moeten denken aan directe hulpverlening van ons aan Indonesië; dat schijnt pas mogelijk wanneer de verhouding alweer goed is.

Het zou niet verwonderlijk zijn wanneer ten slotte zou blijken dat ook in de verhouding Nederland-Indonesië voor ons beeld van elkander en daarmede ook voor onze houding t.o.v. elkaar in laatste instantie bepalend zou zijn de plaats, waar ieder van ons staat in de fundamentele vraagstukken van de internationale wereld. Dit zou betekenen dat bij de bepaling van onze politiek t.o.v. Indonesië onze aandacht altijd primair hierop gevestigd moet blijven en dat wij daaraan de vele actuele en incidentele kwesties tussen ons ondergeschikt moeten maken. Overwegende dat Indonesië nog steeds een natie-in-wording is, zowel wat haar vorm en stijl als wat haar uiteindelijke plaats in de volkengemeenschap betreft, mogen wij niet te snel zijn in onze diagnose. Zo schijnt het onjuist Indonesië op dit ogenblik al af te schrijven als een bijna communistische staat. Er zijn redenen van nationale aard, waarom Indonesië zich wel eens heel krachtig tegen het communisme zou kunnen keren, wanneer het bevrijd wordt van de sentimentsbeneveling, waarin het door sommige leiders kunstmatig gehouden wordt. Indonesië immers heeft een steeds meer beklemmend wordend Chinezenvraagstuk, dat praktisch onlosmakelijk verbonden is met de kwestie van het communisme. Naarmate Indonesië het Westen minder vreest in zijn macht, rijkdom en vooral doelstellingen, zal het zich scherper bewust worden van de communistische bedreiging van de pas verworven nationale vrijheid.

Indonesië en onze verantwoordelijkheid

Wij nemen dit woord 'verantwoordelijkheid' in de titel van dit laatste deel van onze overpeinzing ondanks de hatelijke klank die het, juist in het debat over onze verhouding met Indonesië, voor velen gekregen heeft. Wij nemen dit woord omdat Nederland o.i. voor beslissingen zal komen te staan waarbij uiteindelijk onze nationale keuze bepaald zal moeten worden door overwegingen welke voortkomen uit dat creatieve middelpunt, dat wij verantwoordelijkheid noemen.

Er is een verschil tussen wat men zou kunnen aanduiden als 'regeringsverantwoordelijkheid' en de 'nationale verantwoordelijkheid'. Toen wij de soevereiniteit over Indonesië overdroegen aan dat land zelf, geschiedde dat op grond van een aantal praktische beleidsoverwegingen zoals, in de eerste plaats, dat een voortzetting van het conflict over de status van Indonesië, dit land steeds meer in ellende zou brengen en ook onze belangen aldaar blijvend zou aantasten; in de tweede plaats dat ons land op den duur noch in de binnenlandse politiek, noch in de buitenlandse politiek dit probleem zou kunnen dragen e.d. Dit soort overwegingen behoeven nog geen overwegingen van nationale verantwoordelijkheid te zijn en inderdaad konden zij dat op dat ogenblik ook niet zijn, omdat juist over die nationale verantwoordelijkheid de grootste meningsverschillen heersten in de boezem van ons volk. Men kon ten slotte wel een meerderheid vinden voor de gedachte dat vervroegde soevereiniteitsoverdracht een uitweg zou bieden uit anders onoplosbare moeilijkheden; maar een dergelijke overweging kon ook betekenen dat de vraag naar onze nationale verantwoordelijkheid niet meer aan de orde was en vermoedelijk achtte ook inderdaad de meerderheid van deze meerderheid deze uitweg aanvaardbaar, omdat wat zij beschouwde als onze ware nationale verantwoordelijkheid (verdere leiding van Indonesië tot rijpheid voor zelfstandigheid), toch niet meer kon worden gerealiseerd.

De nationale verantwoordelijkheidsoverweging had tot dat ogenblik geleid in eigen kring tot hevige tweedracht, bij de Indonesiërs tot bitter wantrouwen. Om deze reden is discussie over de nationale verantwoordelijkheid van Nederland in de verhouding tot Indonesië bij stilzwijgende afspraak verbannen naar het rijk der taboes.

Intussen zou op dit ogenblik het gesprek over deze materie in Nederland niet wederom zó zijn ontwaakt als thans het geval is wanneer niet op energelei wijze deze paria toch weer zijn aanwezigheid deed gevoelen. Wij weten dat wij de ontwikkeling van de verhouding met Indonesië niet geheel aan een opportunistisch beleid, zelfs niet een zeer goed opportunistisch beleid, kunnen overlaten, maar dat in deze materie factoren meespreken, die wij, hoe ongaarne ook, het best kunnen aanduiden als onze verantwoordelijkheid. Het schijnt gewenst hierbij stil te staan.

Hierboven is melding gemaakt van het internationale aspect in het beeld, dat wij van elkander hebben, en de gedachte is geopperd dat deze factor wel eens de zwaarstwegende zou kunnen zijn. Onze Nederlandse politiek heeft de kwestie Nederland—Indonesië tot aan de soevereiniteitsoverdracht bijna uitsluitend vastgeknoopt aan ons soeverein recht op dit gebied en wij hebben ons met hand en tand verzet tegen de internationale poging tot inbreuk op dit recht en de spot met onze uit dit recht voortvloeiende verantwoordelijkheid. In deze strijd tegen wat wij voelden als sabotage van het geldend volkenrecht hebben wij geen gelegenheid gehad om ons zo ver te distanciëren van het probleem, dat wij dit konden bezien in het kader van

een generale visie op de ontwikkeling der ideeën over de internationale verhoudingen en de factische aanvaarding door de meerderheid der mogendheden van nieuwe gedachten. Wij zagen zelfs niet dat een belangrijk Nederlands koloniaal bezit in Zuid-Azië praktisch niet meer mogelijk was nadat Engeland vrijwel zijn gehele koloniale bezit in Azië had geliquideerd.

Nu behoort de vraag, wanneer zich-vormend of begeerd recht als geldend recht moet of mag worden aanvaard, tot een van de moeilijkste vraagstukken van het volkenrecht. Wij wagen ons daarin niet, maar wij zeggen niet te veel, wanneer wij stellen dat dat vormingsproces zich ontwikkelt door het feitelijke gedrag van een aantal staten, waardoor een zekere handelwijze op een bepaald ogenblik kan zijn onrecht, een volgend ogenblik volkenrechtelijk betwijfelbaar, en nog weer later volgens aanvaardbaar volkenrecht toelaatbaar.

Om niet te lang om het punt, waarom het ons gaat, heen te lopen: de volkensamenleving ontwikkelt zich in de richting van afwijzing van een (volkenrechtelijk) subjectief recht op koloniaal bezit en helt ertoe over de gezagsuitoefening door een mogendheid over een ander minder ontwikkeld volk, te beschouwen als de uitvoering van een opdracht der volkengemeenschap. De weg naar een rechtsorde, waarin een dergelijke opvatting gevestigd recht zou zijn, loopt in de praktijk langs een aantal conflictensituaties, waarover telkens door een aantal mogendheden verschillend wordt geoordeeld en waarschijnlijk moet men rekening houden met een irrationele toestand, waarbij b.v. koloniaal bezit in Afrika anders wordt 'aangevoeld' als hetzelfde in Azië. Dat praktische politieke machtsverhoudingen een ontwikkeling van het recht zeer sterk in stimulerende of remmende zin kunnen beïnvloeden behoeft hier niet nader te worden aangetoond, maar het algemene streven, zeker het streven van Nederland, is toch gericht op een rechtsorde, welke juist de invloed van de macht aan banden zou leggen. Daarom is op de weg van de rechtsvorming de vrijwillige aanvaarding van nieuwe rechtsfiguren in principe van meer belang dan het forceren ervan.

Het zou zeer de moeite waard zijn de kwestie van het algemeen karakter van onze nationale gedragingen op internationaal gebied nader in ogenschouw te nemen: het is bepaald ook niet uitsluitend een aardige theoretische kwestie, maar wij volstaan hier met te constateren dat in dit opzicht onze overdracht van de soevereiniteit aan Indonesië principieel van weinig betekenis is geweest. Het is een beslissing geweest om een eind te maken aan een ondraaglijk conflict, maar er is geen overtuiging uitgesproken aangaande de volkenrechtelijke betekenis van koloniaal bezit dan wel aangaande de verantwoordelijkheid van de koloniale mogendheid tegenover het gekoloniseerde volk of ook tegenover de internationale gemeenschap. Zelfs aangaande het gezag van de uitspraak van de Veiligheidsraad houdt deze daad geen aanwijzing in dan alleen in negatieve zin: Nederland wenste immers geen inmenging van die kant en daarom deed het voor de vervroeging van de overdracht méér dan de resolutie van de VR vroeg.

De Nederlandse houding was in die tijd: Nederland is als soeverein de enige, die naar recht kan beslissen over de verhouding tussen Nederland en Indonesië; de internationale organen hebben hiermee niets te maken. Het standpunt van de meerderheid van de VR was: een koloniale verhouding is een zaak van internationaal

belang en niet Nederland maar de VR maakt uit of het gevecht in Nederlandsch-Indië om de macht al dan niet een bedreiging van de vrede vormt.

Sindsdien heeft Nederland zich altijd geschaard aan de zijde van de koloniale mogendheden, die de beoordeling van de al of niet liquidatie van koloniaal bezit in eigen soevereine hand wilden houden. Moet men hieruit afleiden dat Nederland op het standpunt staat dat de al of niet handhaving van koloniaal bezit een zaak is, die de internationale volkengemeenschap rechtens niet aangaat? Hoewel Nederlands houding op dit punt zulks zou doen vermoeden is o.i. deze conclusie zozeer in strijd met de houding van Nederland op andere punten, dat men vermoedelijk beter kan zeggen dat Nederland in deze zaak nog niet een bewust standpunt heeft ingenomen, ook omdat het de ontwikkeling van 1949 nog als een nederlaag aanvoelt en toch nog enigermate gebonden is door de emotionele nawerking daarvan. Het kan ook zijn dat Nederland met de andere koloniale mogendheden zich in zaken als deze toch nog laat leiden door een primitief rassengevoel. In ieder geval behoeft men de huidige Nederlandse houding in deze materie niet te beschouwen als een welbewust definitief partijkiezen in een rechtsvraag.

Wanneer men onze houding in koloniale vraagstukken vergelijkt met de doelbewuste vooruitstrevende wijze, waarop wij in Europese zaken meewerken aan het formeren van een — zij het ook beperkte — nieuwe internationale orde, lijkt het wel of men met twee verschillende mogendheden te doen heeft. In Europese zaken betwijfelen wij geen ogenblik dat een krampachtig vasthouden aan een soevereiniteitsvorm, zoals die aan het begin van deze eeuw nog alom beleden werd, zou leiden tot een internationale anarchie (die ons o.a. weerloos zou maken tegen een ideologisch vereend statenblok) maar t.a.v. koloniaal bezit staan wij nog steeds aan de kant van hen, die in dit opzicht feitelijk alleen staatssoevereiniteit erkennen.

Ik kan ook hierop niet dieper ingaan; het doel van deze opmerkingen is slechts er op aan te dringen dat wij in het belang van een noodzakelijke en terecht veel offers vragende verdedigingsorganisatie of een Europese integratie niet uit het oog verliezen dat een wereldvredesorganisatie, die voortkomt uit een internationale rechtsorde, ten slotte onze hoogste nationale plicht is. Wij weten allen dat dit een zaak is van een benauwend realisme. Wanneer er zich uit de zeer onvolkomen pogingen om tot een internationale orde te komen niet binnen werkelijk afzienbare tijd althans een veiligheidsorganisatie ontwikkelt, kan de internationale spanning oplopen tot iets zo catastrofaals, dat wij het niet kunnen beseffen. Toch laten de volken zich telkens weer afleiden van hun verantwoordelijkheid t.o.v. deze allereerste levensvoorwaarde voor de mensheid door incidenten en strevingen van in wezen lagere waarde.

Hoe meer men let op de dagelijkse realiteit van het volkenverkeer, hoe meer die internationale organisatie gaat lijken op een onverwezenlijkbare illusie, maar wij moeten ons in dit opzicht toch hoeden voor een schijnbare zakelijkheid, die ons om deze reden zou verleiden tot zeer reële gevaren, die niettemin ons ertoe nopen die illusie toch tot werkelijkheid te maken. Niemand mag zich een ogenblik verbeelden dat de wereld ten slotte toch door een negeren van de grootste vraagstukken en een soort van paraat opportunisme wel zal worden gered. Dat is het echte bijgeloof. Het gezonde realisme zoekt naar een wereldomvattend antwoord op een wereldbedreigend gevaar.

Ik neem aan dat men mij niet verdenkt van de mening dat in een wereld met ideologische, raciale, culturele en economische verschillen, die veelal als tegenstellingen worden ervaren, een wereld met een roekeloos, onverantwoordelijk en vaak misdadig nationalisme van jonge staten, met een constante onuitroeibare nationale zelfzucht, nationale eigengereidheid, prikkelbaarheid, superioriteitsgevoelens en inferioriteitsreacties, enz., enz., dat in een dergelijke wereld een volkenorde kan worden geschapen alleen door goede wil en hoge idealen. Maar het recente Suezavontuur heeft ons geleerd dat de huidige situatie onmogelijk kan worden bestendigd. De formidabele geweld- en verdedigingsorganisaties aan weerszijden van de ideologische scheidingslijn maken het grijpen naar militaire dwang als middel tot rechtshandhaving een uiterst riskante zaak, maar openen daardoor ook de mogelijkheid tot roekeloze nationalistische schelmstukken; er komt, wanneer de volken niet met de grootste ernst aan een reële internationale rechtsorde arbeiden, een ogenblik dat men tot desperate middelen gaat grijpen om te ontkomen aan dergelijke internationale sabotage.

Het lijdt voor mij geen twijfel dat in het patroon van een waarlijk wereldomspannende rechtsorde of veiligheidsorde de verhouding tussen ontwikkelde en minder ontwikkelde volken ten volle een zaak zal zijn van *internationale* verantwoordelijkheid en dat dus de koloniale verhouding, zoals wij die gekend hebben en schijnbaar nog belijden, een verhouding die beschouwd wordt als een uit de staatssoevereiniteit voortvloeiende nationale aangelegenheid, daarin niet meer zal passen.

Ik meen dat de Westerse staten als eerste plicht moeten aanvaarden om te streven naar een patroon voor een internationale orde, dat aanvaardbaar is ook voor die gevaarlijke leden van de volkengemeenschap, die zich door hun vaak zeer negatieve en losbandige nationaliteitsgevoelens gemakkelijk laten verleiden tot internationaal wangedrag. Wij willen juist hen graag in een gezaghebbende internationale orde hebben, maar dat zal alleen mogelijk zijn wanneer daarin geen plaats is voor wat juist deze staten zien als internationaal onrecht, nl. de koloniale verhouding, die zich onttrekt aan het oppergezag van de volkengemeenschap. Ik ben ervan overtuigd dat veel aarzeling bij deze staten tussen het Westen en het communisme hetzij zal verdwijnen hetzij duidelijk als sabotage aan de kaak zal kunnen worden gesteld, wanneer het koloniale vraagstuk is opgelost.

Om ons, Westerse naties — of laten wij ons liever beperken tot Nederland — te doen besluiten onze internationale politiek te stellen onder de plicht om *in alles* een wereld-rechtsorde of -vredesorde na te streven, is een beraad nodig met wat ik versta onder onze nationale verantwoordelijkheid, omdat daar de juiste verbinding moet worden gelegd tussen onze nationale individualiteit en ons deel-zijn van de volkengemeenschap.

Na wat ik hierboven aantekende omtrent het beeld van Nederland, waarop Indonesië politiek reageert, behoef ik niet nader toe te lichten dat ik deze totale herziening van ons standpunt in koloniale aangelegenheden in het belang van een internationale rechtsorde, beschouw als de beste weg naar een goede verhouding met Indonesië. Het zwaartepunt ligt dan niet meer in wat wij met Indonesië doen en hoe wij op Indonesische vijandelijkheden reageren — wat Indonesië zelf doet hebben wij niet in de hand en blijft hier dus buiten beschouwing — maar in onze houding

t.o.v. het wereldvraagstuk van de internationale orde, dat voor Nederland en Indonesië gelijkelijk van primair belang is.

Natuurlijk worden door een herziening van onze houding in het koloniale vraagstuk niet aanstonds alle praktische moeilijkheden opgelost, maar ik meen dat deze nooit werkelijk kunnen worden opgelost wanneer wij in dit vraagstuk blijven staan waar wij nu staan.

De vraag ligt voor de hand of, wanneer wij de oplossing zoeken in een houding, die zeker niet alleen t.o.v. Indonesië geldt, wij niet goed doen radicaal te besluiten de idee van een Nederland-Indonesië-politiek ook in beginsel op te geven. Ik geloof echter dat, zolang de beide landen niet waarlijk van hun koloniaal verleden zijn bevrijd, wij in ieder geval ermee rekening moeten houden dat het proces van vrijmaking een zaak is, die van ieder der partijen wijsheid en geduld en zo mogelijk vriendschap vraagt en dat betekent al een bewuste Nederland-Indonesië-politiek. Voor ons aandeel daarin zijn wij verantwoordelijk; onverantwoordelijk optreden van Indonesië kan ons van deze verantwoordelijkheid niet bevrijden. Ook dit is een onderdeel van de weg naar een internationale rechtsorde.

Maar er is m.i. meer. Er is in onze verhouding met Indonesië nog een verantwoordelijkheidsaspect, dat ik in deze overdenking niet onvermeld wil laten, al beschouw ik dit, meer nog als het voorafgaande, als een zuiver persoonlijke waardering. Misschien is het nog een 'koloniaal' overblijfsel maar ook dan is daarvan alleen bevrijding mogelijk door een vorm van kwijting.

Ik behoor tot de mensen, die destijds in de koloniale periode meenden dat Nederland moreel verantwoordelijk was voor de ontwikkeling van Indonesië tot een onafhankelijke mogendheid, die een eervolle plaats zou kunnen innemen in de gemeenschap der volken. Als vele van mijn collega's zag ik de uitvoering van deze taak als een zaak van nog tenminste een volle generatie, maar waarschijnlijk twee generaties. Wij waren ons onvoldoende bewust van de feitelijke politieke basis van internationale verhoudingen, waarop ons koloniaal bezit in zuidoost-Azië rustte (Engelse hegemonie in Zuid-Azië) en rekenden dus onvoldoende met de mogelijkheid van een plotselinge afbreking van deze taak. Wij hebben ons dus niet gehaast in ons ontwikkelingsprogram. De geschiedenis heeft ons hardhandig de onjuistheid van onze vaagheid in dit opzicht getoond. Alleen werd voor mijn bewustzijn de morele verantwoordelijkheid zelfs door de soevereiniteitsoverdracht in zover niet afgebroken, dat ik meende dat onder de geheel gewijzigde omstandigheden Nederland de plicht behield om Indonesië zo goed mogelijk te helpen op de weg naar de reële onafhankelijkheid. Dit vloeide ook voort uit het destijds geliefkoosde beeld van de voogd-pupil verhouding, die moreel niet eindigt voor de goede voogd wanneer zijn voogdij formeel ophoudt, maar wordt omgezet in een moreel gefundeerde vriendschap, waarin voor de vroegere voogd nog steeds het belang van de vroegere pupil vooropstaat.

Het heeft mij en mijn geestverwanten enigszins verbaasd dat velen, die de Nederlandse verantwoordelijkheid t.o.v. het Indonesische volk geredelijk tot uitdrukking brachten in politionele tuchtigingen om de voogd-pupil-verhouding te herstellen, dit verantwoordelijkheidsgevoel inwisselden tegen een toenemende wrevel jegens de onwillige pupil, vooral toen deze zelfs geen zin bleek te hebben in de postkoloniale

Unieverhouding. Wij hebben ook geen voldoening kunnen putten uit de grote interne moeilijkheden van Indonesië, die voor dit land de wrange vruchten waren van een onberaden driftig nationalisme. Ik heb daarbij nooit kunnen vergeten, dat wij — in vergelijking met Engeland in India en Burma en Amerika in de Philippijnen — wel wat laat begonnen zijn met op waarlijk ruime schaal onderwijs te verstrekken aan de Indonesiërs en dat zij daarom nu over een te gering aantal goed-opgeleide mensen beschikken. Men kan het hun evenwel niet euvel duiden dat, toen zij gedurende de Japanse bezetting de interne zaken goed gedreven hadden en inmiddels waren gaan smachten naar een eigen leven zonder vreemde leiding, zij niet toch op grond van een tekort aan mensen weer terugwilden naar een vorige orde, die ook elders in de Engels-Aziatische sfeer was verlaten.

Ik heb het gevoel dat wij ergens, toen van ons de diepste bezinning gevraagd werd op de uiteindelijke consequenties van onze voormalige koloniale verhouding, de essentie van die verhouding uit het oog hebben verloren. En die essentie was niet dat wij in laatste instantie zouden bepalen wanneer voor Indonesië het goede ogenblik voor de zelfstandigheid gekomen zou zijn en ook niet dat Indonesië ons ten slotte dankbaar zou moeten zijn voor onze goede koloniale zorgen en voor onze bereidheid om de soevereiniteit (zo nodig ontijdig) over te dragen. De essentie van onze verhouding was voor ons dat Indonesië zo spoedig mogelijk een vrije eervolle plaats in de kring der onafhankelijke naties zou innemen. Dit kernpunt verviel niet toen Indonesië, ontevreden met ons bestel, een eigen weg wenste te gaan. Toen wij de Unie eisten met de overname van de schulden en het personeel van de oude rechtspersoon Nederlandsch-Indië, in ruil voor de onafhankelijkheid, is de nadruk minder komen te liggen op de goede inzet van het leven van het onafhankelijk Indonesië dan op de beperking zo veel mogelijk van onze schade door de verbreking der bestaande verhouding.

Dit was zakelijk uiteraard volkomen verdedigbaar maar het deed ons misschien net de wezenlijke afsluiting van die verhouding missen. En ik vrees dat wij daardoor niet alleen de glorie van de geste ietwat verduisterden maar dat wij naderhand toch nog weer alles moesten afstaan wat wij achter wisten te houden. Uiteraard is het achteraf veel gemakkelijker deze dingen te zien dan het was in de met veel sentiment geladen periode van de concrete beslissingen.

Deze dingen zijn echter niet onoverkomelijk wanneer wij ten slotte toch weer beseffen dat wij in onze houding nog iets schuldig zijn aan het land, waarvan wij destijds met zoveel nadruk verklaard hebben dat wij er ons verantwoordelijk voor voelden; het is nu alleen veel moeilijker om ons geheel te kwijten van een plicht, die wij eens beschouwd hebben als onze trots. Wellicht zal het onmogelijk blijken deze afbetaling te doen plaatsvinden in een goede vriendschappelijke verhouding met Indonesië; wij hebben dit niet alleen zelf in de hand. Maar wij kunnen in ieder geval datgene, wat ons overblijft betalen door in onze buitenlandse politiek met nadruk mede te werken aan een gewetensvolle liquidatie van de koloniale verhouding in deze wereld. Het komt er ten slotte op neer dat wij in een wereld, die altijd verandert, niet zelf blijven vasthouden aan een tijd, die, hoe groot ook in veel opzichten, voorbij is. Wij kunnen niet leven in een wereld van schimmen zelfs niet geliefde en eerbiedwaardige schimmen. Wij moeten evenmin ons ertoe laten verleiden om in onze

gedachten een zuiver doel, nl. de samenleving in vrede van de volken in een internationale rechtsorde, telkens weer los te laten omdat het blijkt dat vele volken daaraan nog lang niet toe zijn. Onze beste tradities wijzen ons, ondanks ook onze aangeboren beperktheid, voortdurend naar deze ruime ruimte.

Ik heb mij in deze overpeinzing trachten te verwijderen van de actuele aspecten van onze verhouding met Indonesië om te zoeken naar een grondpatroon voor een nieuwe verhouding. Ik zelf kom uit een generatie, wier eerste begrippenwereld nog is gevormd vóór de eerste wereldoorlog, dus in een tijd, waarin oer-imperialisten als de Duitse keizer en de Russische tsaar meehielpen aan de bouw van een vredespaleis! Wanneer ik zie hoeveel staatsindividualisme deze generatie toch heeft kunnen opgeven, heb ik goede hoop dat een jonger geslacht, wanneer het zich niet door eigen eerzucht onder de voet laat lopen, beslissende stappen zal kunnen doen om de Nederlandse buitenlandse politiek op *alle terreinen* te brengen aan het front van de strijd om een waarlijk internationale rechtsorde.

S. L. MANSHOLT

NATIONALE EN INTERNATIONALE INTEGRATIE VAN DE LANDBOUW [1]

Toen wij in 1945 als volksgemeenschap hongerend en verarmd uit de hel van oorlog en bezetting kwamen, was er vóór alles één doel: 'produceren'. Wij behoefden ons op dat ogenblik nog maar nauwelijks te bekommeren om 'wat later zou geschieden'. En datzelfde beeld treffen wij, wanneer men terugziet, in alle door de oorlog getroffen landen aan. Die situatie was, gedurende de oorlog, in de vrije wereld door velen voorzien. Terecht hebben de staatslieden en de economen in de oorlogsjaren, vooruitlopend op de schaarste aan voeding en kleding, die bij de bevrijding van zovele landen zou ontstaan, de produktie aangemoedigd. Maar slechts weinigen hebben in die jaren voorzien, dat produktieverhoging alléén niet voldoende was en dat het doel van produktieverhoging — dat is een verbeterde voedselvoorziening voor de wereldbevolking — veel verder gaande en veel dieper ingrijpende maatregelen nodig maakt.

Ik prijs mij gelukkig vandaag de onderscheiding te mogen ontvangen, die deze Hogeschool heeft willen toekennen aan een der zeer weinigen, die reeds in die eerste jaren na de oorlog dit vraagstuk aan de wereld heeft voorgehouden. Het is Lord Boyd Orr geweest, Doctor Honoris Causa van Wageningen, die als één der eersten het probleem van de wereld landbouw en voedselvoorziening op lange termijn heeft willen samenvatten, en die de verdeling van de wereldproduktie over de wereldbevolking als centraal vraagstuk heeft gesteld. Wij moeten op het ogenblik vaststellen, dat de wereld gefaald heeft dit vraagstuk op te lossen.

Ik stel dus vast, dat de landbouw in de komende jaren met twee hoofdproblemen zal worden geconfronteerd. Nationaal met verhoging van de arbeidsproduktiviteit, omdat daardoor de integratie van de landbouw in de nationale gemeenschap moet worden verbeterd. Internationaal, en dat ontleen ik aan Boyd Orr, met een betere en rechtvaardiger verdeling van de wereldproduktie over de wereldbevolking, omdat slechts daardoor een betere internationale integratie kan worden bereikt.

Deze beide vraagstukken, de noodzaak tot nationale en internationale integratie, zijn daarom de hoofdlijnen van mijn betoog. Dat is misschien een wat ongewoon gebruik van het begrip 'integratie', maar toch voel ik mij in goed gezelschap. Myrdal, in zijn studie 'Toward a more closely integrated freeworld economy' interpreteert het begrip integratie niet alleen als een zuiver economisch proces, waarbij verschillende nationale economieën tot een nieuwe gemeenschappelijke economie samensmelten.

[1]) Tekst van de rede, op 7 oktober 1956 uitgesproken ter gelegenheid van de ere-promotie tot doctor in de landbouwkunde aan de landbouwhogeschool te Wageningen.

Hij gebruikt het evenzeer om de situatie in elk der nationale volkshuishoudingen te beoordelen. Het begrip integratie beperkt zich voor hem niet tot de zuiver economische aspecten, maar het omvat ook de sociale kant. Zo wordt de mate van integratie, die in de nationale of internationale samenleving bestaat, bepaald door de mate waarin de voorwaarden zijn verwezenlijkt om aan ieder individu persoonlijk en aan elk der maatschappelijke groeperingen in economische of sociale zin 'equality of opportunities, gelijk van kansen' te verlenen.

Economisch betekent dit beginsel der gelijkheid van kansen, dat zoveel mogelijk de voorwaarden moeten worden geschapen voor een evenwichtige ontwikkeling van alle takken van produktie, in nationale zowel als in internationale zin. Men zou het ook aldus kunnen stellen: zo lang in een land de aawending van de produktieve krachten in verschillende produktierichtingen tot sterk uiteenlopende economische resultaten leidt, bestaan er belemmeringen. Zij staan een egalisatie van die resultaten en dus een evenwichtiger economische ontwikkeling in de weg. De economie van zulk een land is dan niet een geïntegreerd geheel. Concreet gesteld moge als voorbeeld worden genoemd, dat in vele landen de economische rentabiliteit van de landbouw permanent achterblijft bij die van een aantal industriële bedrijfstakken.

Sociaal betekent aanvaarding van het beginsel waarover wij zojuist spraken, dat evenzeer moet worden gestreefd naar het slechten van barrières in de sociale sfeer. Want zonder dit laatste is de integratie in de economische sfeer onmogelijk. Sociale integratie houdt in het bevorderen van de sociale mobiliteit. En niet alleen van de z.g. verticale mobiliteit, maar ook van die tussen de verschillende takken van produktie en tussen de verschillende gebieden. Sociale integratie betekent ook het bestrijden en doorbreken van de oorzaken voor wantrouwen tussen de verschillende maatschappelijke groeperingen. Waar, om welke redenen dan ook, de sociale mobiliteit gering en het wantrouwen duidelijk aanwezig is, is de gemeenschap, sociaal gezien, weinig geïntegreerd. Wanneer wij dit aan de ervaring toetsen, dan springen een tweetal feiten naar voren:

integratie, zowel in economische als sociale zin en zowel in nationaal als in internationaal verband is een proces dat niet 'vanzelf' plaatsvindt, en
het bevorderen van integratie werkt stimulerend op de welvaart van de samenleving als totaliteit.

Ik zou hierop nog een ogenblik nader willen ingaan. Ik stelde dat integratie niet een proces is dat 'vanzelf' plaatsvindt. Wij weten, dat de in de 19e eeuw zo verbreide politiek van staatsonthouding op economisch en sociaal gebied er niet toe heeft geleid 'equality of opportunities' te bevorderen. Het zgn. vrije spel van maatschappelijke krachten heeft in vele opzichten een omgekeerd effect gehad. Tegenover de vaak snelle ontwikkeling van sommige takken van produktie stond het ontkrachten van andere delen der nationale eeconomieën. De industriële revolutie in Engeland heeft desastreuze gevolgen gehad voor de Engelse landbouw, waarvan de consequenties tot op onze dagen aanwezig zijn gebleven. Sociaal heeft het vrije spel der maatschappelijke krachten de tegenstelling tussen arm en rijk vergroot; tegenover een snelle toename van welvaart bij beperkte groepen stond een verpaupering van brede lagen der arbeidende bevolking.

Een duidelijke parallel met dit nu nationaal overwonnen 19e-eeuwse verschijnsel treffen wij heden ten dage aan in internationaal verband. Het steeds groeiende welvaartverschil tussen de hoog-ontwikkelde landen van de westelijke wereld en de minder-ontwikkelde landen, is het gevolg van het ontbreken van een op doeltreffende wijze gecoördineerde internationale politiek. Met reden mag dus worden gezegd, dat een internationale politiek van non-interventie in de economische en sociale sfeer onverantwoord is en evenzeer tot het verleden dient te behoren als een nationale politiek van non-interventie in de sociale en economische sfeer al reeds tot het verleden behoort.

Het verschijnsel van een kleine groep van rijken en een grote massa zeer armen treft men in het algemeen aan in al die lager ontwikkelde landen waar een non-interventiepolitiek van de overheid op sociaal en economisch gebied nog steeds bestaat.

Voor 1914 kende de wereld in hoge mate een vrij verkeer van kapitaal, goederen en diensten. In tegenstelling tot wat velen menen was dat niettemin géén geïntegreerde samenleving, nationaal noch internationaal. En nu is weliswaar, dank zij de vorderingen, gemaakt op sociaal en economisch gebied, in een aantal landen de nationale integratie belangrijk gevorderd, maar de wereld van vandaag is internationaal nog maar weinig geïntegreerd. Mijn eerste conclusie is dan ook, dat een rechtvaardige welvaartsverdeling de integratie bevordert en stimuleert.

Een welvaartspolitiek, nationaal zowel als internationaal, betekent een begunstiging van de zwakkere sectoren om de daar potentieel aanwezige produktieve krachten tot een nuttig gebruik te brengen. Dit behoeft geenszins te betekenen een benadeling van de relatief sterke sectoren, omdat een dergelijk beleid uiteindelijk resulteert in grote voordelen voor het geheel. Nationaal is deze politiek slechts mogelijk, wanneer een volk in voldoende mate bereid is gemeenschappelijke verantwoordelijkheden te aanvaarden. En dit nationale saamhorigheidsgevoel is weer afhankelijk van de mate waarin de gemeenschap sociaal geïntegreerd is. Waar dit laatste onvoldoende is gelukt wil ook een krachtige ingreep van de overheid ten gunste van een evenwichtiger economische ontwikkeling niet goed slagen.

Wat betekent dit nu voor de plaats, die de landbouw in het kader van de nationale samenleving moet innemen?

De landbouw staat voor de noodzaak een met de andere takken van produktie vergelijkbare economische prestatie te leveren aan de gemeenschap. Daarbij heeft de landbouw, evenals andere takken van produktie, recht op bijstand van de gemeenschap, en wel in het bijzonder ten aanzien van die vraagstukken, welke de werkers in de landbouw individueel of in gezamenlijk verband niet of nog niet eigener beweging aan kunnen. Als voorbeeld moge worden genoemd de structurele aanpassing door cultuurtechnische werken, onderzoek en voorlichting.

In de achter ons liggende jaren heeft de gemeenschap deze bijdrage ook geleverd. En natuurlijk was daarbij de betekenis van de landbouw voor de voedselvoorziening een niet te verwaarlozen factor.

In de jaren, die voor ons liggen zal de gemeenschap meer en meer van de landbouw vragen waarborgen te geven dat de offers, die de gemeenschap voor de landbouw brengen moet en ook brengen zal, verantwoord zijn. De landbouw mag geen

bodemloze put, geen vat der Danaïden zijn. Dat kan en zal de gemeenschap niet aanvaarden.

Maar die waarborgen, waarvan ik zoëven sprak, kan de landbouw niet geven wanneer hij de beloning voor zijn produktieve arbeid niet verzekerd weet op een voor hem redelijk niveau. Men zal mij willen toegeven, dat het handhaven van redelijke prijzen niet slechts een belang is van de landbouw zelf. Het is ook een sociaal belang: in het bijzonder voor de bevolking en zijn voedselvoorziening. Het is van belang voor de loonpolitiek en voor een stabiele economische ontwikkeling in het algemeen. De stabilisatie van dit prijsniveau kan slechts door interventie van de gemeenschap worden bereikt. Het mag de structurele aanpassing niet belemmeren en moet ernstige fluctuaties op korte termijn weten te voorkomen.

Ook deze interventie — de steun aan de stabiliteit van het agrarisch prijsniveau, aan het redelijk inkomen voor boeren en arbeiders — dient de gemeenschap te geven in het besef van de noodzaak tot structurele aanpassing van de landbouw. Om het anders te zeggen: primair moet de hulp van de gemeenschap voor de structurele aanpassing zijn, terwijl de hulp ten behoeve van het handhaven van een redelijk inkomen voor boeren en arbeiders complementair is.

Uiteraard wordt de verhouding tussen de hulp, die aan de landbouw door de gemeenschap kan worden verleend voor de structurele aanpassing en voor de handhaving van een zeker prijsniveau mede bepaald door de algemene economische situatie. Niettemin is de beantwoording van de vraag naar de mate waarin deze hulp mag worden verleend tevens bepalend voor de beantwoording van de vraag in welke mate de gemeenschap sociaal en economisch is geïntegreerd.

De tweede hoofdlijn van mijn betoog is de noodzaak tot internationale integratie. Daarom zou ik, zeer gewaardeerde toehoorders, nu nog enkele gedachten willen opperen over de vraagstukken van de landbouw in Europa en in wereldverband. Ik doe dat des te liever op deze plaats omdat de Landbouwhogeschool zich in de afgelopen jaren meer en meer heeft ontwikkeld tot een internationaal wetenschappelijk centrum van betekenis, zowel in Europa als in wijder verband. Wijd zijn de vensters van de Nederlandse landbouwwetenschap opengezet op de wereld.

Het is niet meer voor bestrijding vatbaar dat in Europees verband het tot stand brengen van een geïntegreerde gemeenschap een welvaartverhogend effect zal hebben op de binnen die gemeenschap levende volken. Het is evenmin voor bestrijding vatbaar dat in het bijzonder in de agrarische sfeer dit proces van lange duur zal zijn en dat het een evolutie in het denken, het leren aanvaarden van offers, van andere omstandigheden en van het doorbreken van tradities, vooronderstelt.

Indien de landbouw, terecht, zijn eisen ten aanzien van de integratie in de nationale gemeenschap stelt, moet hij ook bereid zijn in het huidige stadium der politieke ontwikkeling zich gereed te maken voor zijn positie in het Europees verband.

De landbouw mag zich daarbij niet laten afschrikken door de vrees niet in finesses te zullen weten hoe de agrarische positie van de nationale gemeenschap in een wijder Europees verband zal zijn. De belangen waarom het voor ons land in het huidige stadium der geschiedenis gaat, eisen van een ieder van ons begrip voor de catastrofale

situatie waarin Europa zal geraken, tenzij het de politieke daad van zijn economische en sociale eenwording durft te stellen.

De industriële integratie gaat langzaam maar zeker door. Zou zij er komen zonder de landbouw, dan zal dit het tot stand komen van een Europese gemeenschap betekenen die ernstige gevaren inhoudt voor de positie van de landbouw in elk van de deelnemende landen. Zo min als de industriële ontwikkeling binnen onze eigen gemeenschap de landbouw onberoerd heeft gelaten, zo min zal de totstandkoming van de Europese gemeenschap hem onberoerd laten. Dit, zeer gewaardeerde toehoorders, is het motief geweest dat mij in 1950 heeft gedreven tot het internationaal aanhangig maken van het probleem van de Europese landbouwintegratie. Dit motief geldt nu nog even sterk.

Vaak wordt de verzuchting geslaakt dat deze sociale en economische integratie van Europa onmogelijk is door de moeilijkheden, die de zo ingewikkelde materie meebrengt. Erkend wordt dan wel dat integratie van de landbouw noodzakelijk is en zowel voor de nationale als de internationale gemeenschap vooruitgang meebrengt. Maar deze erkenning wordt belangrijk verzwakt door het opwerpen van bezwaren, die dikwijls geïnspireerd zijn door een zekere behoudendheid en vrees voor vernieuwing, die het nationale kader te buiten gaat. Adlai Stevenson heeft eens gezegd — het was in 1952 in een radiorede ter gelegenheid van de dag der Verenigde Naties: 'Vooruitgang is datgene wat geschiedt wanneer het onmogelijke buigt voor het noodzakelijke.' De integratie van Europa — ook die van de landbouw in Europa — is een noodzakelijkheid waarvoor datgene wat velen als onmogelijk beschouwen, zal moeten buigen. Dat kan alleen indien de landbouwwetenschap en haar beoefenaren deze vraagstukken met open ogen tegemoet treden en duidelijk het verband aan de orde weten te stellen tussen de landbouwvraagstukken en de totaliteit van de sociale en economische problemen van de Europese eenwording.

Slaan wij de blik buiten Europa's grenzen en confronteren wij de landbouw met het grote vraagstuk, dat de wereld beheerst, dan blijkt dat de kloof die de westelijke wereld scheidt van de jonge, lagerontwikkelde landen nog steeds wijder wordt. Weliswaar bestaat er een geleidelijke tendens tot produktieverhoging, maar het doel daarvan, een beter en rechtvaardiger voedselvoorziening van de wereldbevolking, is niet bereikt. Daartoe is een reeks van politieke en economische maatregelen nodig, die een welvaartsoverdracht door het Westen moeten bewerkstelligen. Slechts op deze wijze zal een ontwikkeling van de infrastructuur van die landen mogelijk zijn. Slechts door hen te helpen de daarvoor nodige investeringen te financieren kan een basis voor een geleidelijke stijging van het welvaartsniveau worden geschapen.

Aan dit vraagstuk nu, zou ik ten slotte de taak van de Landbouwhogeschool willen toetsen.

Het doel van het hoger landbouwonderwijs is de overdracht van intellectuele waarden aan hen, die hier komen studeren. Meer en meer heeft de hogeschool zich in de afgelopen jaren gericht op een vernieuwing van de tropische studierichtingen enerzijds en op de instelling van studierichtingen anderzijds, die de mens in het agrarische milieu tot hun object kiezen. Dat is een wijs besluit.

Dikwijls treft mij het pessimisme van zovelen, die zich verdiepen in de verhouding tussen Europa en de jonge, zelfstandig geworden landen van Azië en Afrika. Ik

geloof dat hier toch eigenlijk sprake is van een zeker gemis aan inzicht in de betekenis van de invloed, die het Westen op de wereld buiten Europa heeft gehad en ook in de toekomst behouden zal.

De uitzonderlijke betekenis van Europa in de ontwikkeling van het wereldbeeld is het doorbreken van het isolement, waarin de niet-Europese beschavingen — China, India, de Islam — leefden. Dat heeft geleid tot een overdracht van intellectuele waarden op de gebieden van politiek, godsdienst, wetenschap en technologie, die zijn parallel in de wereldgeschiedenis niet vindt. De invloed daarvan wordt ook niet aangetast door de achteruitgang van de politieke betekenis van Europa in de wereld.

Deze overdracht van intellectuele waarden werd door de filosofen, economen en politici van de 19e eeuw beschouwd als het middel bij uitstek ter bevordering van vooruitgang en wereldvrede. Het odium van imperialisme en koloniale exploitatie is er eerst in de 20e eeuw op komen te rusten. Maar dat doet in dit verband weinig ter zake. En naast de beïnvloeding door het Westen, is er de belangstelling van het Westen voor zovele aspecten der niet-westerse beschavingen. Men denke, om een voorbeeld te noemen, aan de Aziatische en Arabische studiën. Er is een duidelijke wisselwerking, die het zelfbewustzijn der niet-westerse wereld heeft gestimuleerd en daardoor ook aan het nationalisme van die landen een nieuwe inhoud en betekenis heeft gegeven. Zo zijn de triomfen van het hedendaagse oosterse nationalisme het resultaat van de overdracht van westerse intellectuele waarden, toegepast door de eigen intelligentia van deze landen. Dat waren, vooral in India en het Midden-Oosten, veeleer juristen, journalisten en leraren dan medici, ingenieurs en economen. Vooral deze laatste categorieën ontbreken nog.

De nieuwe situatie in Azië en Afrika is het werk van diegenen, die zijn opgevoed in en beïnvloed door het Westen. De leiders dier landen — hoogleraren, journalisten, economen en politici — hebben meer gemeen met het Westen dan met de priesters, prinsen en boeren, die de vertegenwoordigers waren der oude cultuurvormen van vóór het intensieve contact met het Westen. Zowel op het gebied van opvoeding en onderwijs als op de terreinen van ontwikkelingstechniek, agrarisch en industrieel, zien de volken van Azië en Afrika uit naar het Westen. Dat geldt zowel voor de praktische hulpverlening op het technische en economische vlak als voor de toepassing van wetenschappelijke beginselen. Maar hun nationalisme is gebaseerd op een ten dele emotionele anti-koloniale en anti-westerse ideologie, die hen uiterst wantrouwend doet staan ten opzichte van vermeende of werkelijke westerse politieke invloed.

In het huidige stadium, nu de overdracht van intellectuele waarden gepaard moet gaan met een overdracht van welvaart, schept dat politiek vaak gevoelige problemen. Dat vergt van het Westen een maximum aan begrip, inzicht en tolerantie.

Voor een hogeschool als de onze is dit alles van zeer grote betekenis. Zij kan de politieke en economische vraagstukken van de wereldlandbouw niet oplossen. Wat zij wel kan en moet, is het leveren van een bijdrage tot de bestudering van deze problemen. Daardoor draagt zij bij tot de overdracht van intellectuele waarden en dus tot de agrarische ontwikkeling der niet-Europese landen. Zij dient daarmede ook het bepalen van de plaats, die Nederland in de wereld van vandaag kan innemen.

F. J. GOEDHART

POSITIE EN TOEKOMST VAN DE SATELLIETLANDEN VAN CENTRAAL- EN OOST-EUROPA[1])

Vanaf het moment, dat door het Amerikaanse ministerie van buitenlandse zaken de sensationele redevoering van Chroesjtsjow voor het XXe Congres van de communistische partij van de Sowjet-Unie, werd gepubliceerd, schijnen grote groepen in de westerse wereld het idee te hebben, dat een belangrijke en diepgaande evolutie plaatsvindt in de houding van de Sowjet-Unie ten opzichte van de satellietlanden. Ook de verzoening tussen Tito en Moskou heeft de hoop vermeerderd, dat Moskou bereid is, zijn greep op de landen van Oost-Europa te doen verzwakken. In dit verband mag de vraag worden gesteld of deze hoopvolle verwachting niet slechts een wensdroom is. Want een zorgvuldige analyse van de rede van Chroesjtsjow brengt aan het licht, dat hij weliswaar Stalins draconische maatregelen tegen zijn eigen communistische vrienden en bondgenoten kritiseert en veroordeelt, maar het stalinistische terreurbewind, opgelegd aan de volken van de Sowjet-Unie wordt in het geheel niet veroordeeld, maar wordt integendeel geheel geaccepteerd en gerechtvaardigd. Sterker, er is niets in deze rede, dat erop wijst, dat Chroesjtsjow en de anderen van mening verschilden met de overleden Stalin omtrent de nauwelijks gecamoufleerde verovering, bezetting en uitbuiting van de Oosteuropese landen. Evenmin kan iemand zeggen, welke consequenties de verzoening tussen Tito en Moskou zullen hebben voor de bezette landen. Ofschoon de erkenning door de Sowjet-Unie, dat 'verschillende wegen tot het socialisme kunnen leiden,' inderdaad een concessie aan Tito is, blijft het te bezien, welke praktische consequenties dit zal hebben voor b.v. Bulgarije, Hongarije of Polen. Van de andere kant is het een feit, dat sinds kort een wat vrijere discussie onder de communisten van de bezette naties wordt toegestaan. In dit opzicht lijkt de ontwikkeling in de satellietlanden tot op zekere hoogte op de huidige situatie in de Sowjet-Unie, waar zich de discussies tussen communisten eveneens langs minder nauwgezette lijnen beweegt. De aard van het regime is echter niet veranderd door dit alles, noch in de Sowjet-Unie, noch in de satellietlanden.

Wat betreft de oppervlakkige veranderingen, die in Centraal- en Oost-Europa na het XXe Congres hebben plaatsgevonden, moet worden geconstateerd, dat zij van land tot land verschillen. Polen gaat hierin de anderen vóór, terwijl Hongarije, Tsjechoslowakije en Bulgarije volgen. Estland, Letland en Litouwen geven weinig te zien, terwijl in Roemenië en Albanië niets, wat dan ook, is veranderd.

[1]) Enigszins bekorte tekst van het rapport, aangeboden aan de speciale commissie, die waakt over de belangen van de Europese naties, die niet vertegenwoordigd zijn in de Raad van Europa.

Polen

De veelvuldig bekendgemaakte 'dooi' in Polen, leidde geen enkele essentiële verandering in het systeem van communistische dictatuur over dat land in, hoewel het duidelijk is, dat de communistische leiding geschokt is, en genoodzaakt om enige elementen van een democratische, wettelijke procedure in het proces van Poznan te herstellen.

De relaties tussen de Sowjet-Unie en de Poolse 'volksrepubliek' hebben enige beduidende veranderingen ondergaan. Als tevoren blijft de Sowjet-Unie de heersende macht, en de Poolse Volksrepubliek haar ondergeschikte. De redevoering, door de Russische eerste minister, Boelganin, in Warschau op 21 juli 1956 gehouden, in tegenwoordigheid van de Poolse communistische regering, vormde een flagrante inmenging in de interne problemen van de Poolse natie. Wel ervan bewust, dat het recht op vrije verkiezingen voortdurend door de communistische dictatuur aan het Poolse volk wordt onthouden, heeft Boelganin desondanks toch gezegd: '. . . de glorieuze weg van socialistische wederopbouw werd gekozen door de vrije wil van het (Poolse) volk.' Hij constateerde ook, dat '. . . de volksrepubliek Polen een integraal deel uitmaakt van het socialistische kamp,' en verbond de toekomstige, interne ontwikkeling van Polen aan de beslissingen van het XXe Congres van de communistische partij van de Sowjet-Unie.

Zonder te wachten op de uitspraak in de processen tegen Poolse burgers, gearresteerd door een communistische regering van Polen na de demonstraties van de arbeiders te Poznan, besliste Boelganin in zijn rede te Warschau, dat deze demonstraties op touw waren gezet door vreemde, 'westerse' subversieve elementen. Hiermee zette de Sowjet-premier de mening van de Poolse communistische regering terzijde, aangezien deze regering, zij het met tegenzin, had toegegeven, dat de demonstraties te Poznan georganiseerd waren door de arbeidende bevolking van deze Poolse stad als een protest tegen de economische ellende en politieke druk door de communistische dictatuur op hen gelegd.

Van de andere kant heeft de (communistische) Poolse Verenigde Arbeiders Partij, welke uitsluitend de macht heeft in Polen, het als juist en passend beschouwd om haar belofte van onderwerping aan de Sowjets te hernieuwen. Op 28 juli 1956 beëindigde het Centrale Comité van die Partij haar 7e plenaire zitting en besloot tot het zenden van een telegram aan het Centrale Comité van de Communistische Partij in de Sowjet-Unie, waarin zij refereerde aan een recente resolutie van het laatstgenoemde lichaam 'over de cultus aan het individu en zijn consequenties', en vaststelde, dat deze resolutie '. . . voor onze partij een belangrijke stimulans betekend heeft in de strijd om de volledige en creatieve toepassing van de leninistische principes van partij en maatschappelijk leven.'

Op dezelfde 7e plenaire zitting werd in de politieke resolutie erkend, dat in het land een ernstige economische crisis heerste en dat er eveneens op grote schaal een vertrouwenscrisis was met betrekking tot het landsbestuur. Desondanks, in plaats van de Seym, het zogenaamd hoogste politieke lichaam van de Poolse volksrepubliek bijeen te roepen, vond een bijeenkomst plaats van het centrale comité van de regerende partij, welk de beslissing van de communisten herhaalde, om de dictatuur

van een hecht georganiseerde minderheid te handhaven over de uitgebuite meerderheid van het volk. De toestemming van de communistische regering om beperkte discussies in het parlement te houden over kleinere zaken (zoals een bezwaar van de katholieken tegen de abortuswet), kwam overeen met de officiële richtlijnen, en gaf aan de communistische regeerders waardevol publiciteitsmateriaal. Aldus is, dank zij de communistische dictatuur in Polen, het principe van politieke verantwoordelijkheid van de regeerders tegenover de geregeerden — het principe, dat de hoogste verworvenheid van de Europese beschaving op het terrein van het publieke recht kenmerkt, en waarvoor vele generaties hebben gevochten en heldhaftig hebben gestreden – nu niet van toepassing voor het Poolse volk.

Enige delen van de genoemde politieke resolutie hebben verscheidene westerse kranten ertoe gebracht om de conclusie te trekken, dat de communistische partij, welke in Polen regeert, het principe van non-interventie van de partij met de regeringszaken had geproclameerd. Dit is geheel onjuist. Wat het centrale comité in zijn resolutie van 28 juli 1956 heeft afgekondigd was slechts het principe, dat communisten in het partijapparaat niet zouden interveniëren bij alledaagse activiteiten van hun communistische kameraden, belast met het regeringsapparaat. Het staatsapparaat is echter verplicht om de instructies en richtlijnen van de Poolse Verenigde Arbeiders Partij strikt op te volgen. De trouw aan dit principe van machtsmonopolie van de communistische partij is in Polen verzekerd door het feit, dat alleen de leden van de Partij regeringsfuncties kunnen bekleden. Van de 9 leden van het presidium der regering (premier en 8 vice-premiers) zijn 6 lid van het politieke bureau van de Partij (het hoogste Partijlichaam) en 3 zijn lid van het centrale comité van de Partij (het op één na hoogste lichaam). Van de 33 departementsministers, die dienst doen onder het regeringspresidium, zijn 30 lid van de communistische partij, 2 van de verenigde boerenpartij, en één van de democratische partij, welke laatste twee fictieve groeperingen nauw verbonden zijn met de communistische partij en eraan ondergeschikt.

De rehabilitatie van Gomoelka, de zogenaamde Poolse Tito, en van zijn vrienden, generaal Spychalski en kolonel Kliszko, tast dit machtsmonopolie niet aan. Aan Gomoelka, een trouwe communist, zowel als aan Spychalski zijn nog geen posten gegeven. Kliszko is aangewezen als vice-minister van justitie.

Een nauwkeurige studie van de economische resolutie van deze 7e plenaire zitting onthult, dat de levensstandaard van het Poolse volk betreurenswaardig laag is en zelfs op de rand van hongersnood. De resolutie zegt met betrekking tot het zesjarenplan, welk op 31 december 1955 eindigde: 'De situatie van een aanzienlijk deel van de arbeidende bevolking werd niet verbeterd, en de toestand is voor sommige groepen zelfs verslechterd.'

Een zekere ontspanning van de terreur-atmosfeer en een hernieuwde nadruk op de mythische 'socialistische wettigheid' zijn bedoeld om de vijandigheid van het volk ten opzichte van het regime te verzachten. Verscheidene beambten van de geheime politie werden voor dat doel opgeofferd. In hun onbeheerst najagen van populariteit, en wijkend voor de druk van de publieke opinie, hebben de communistische regeerders verklaard, dat de leden van het vroegere Poolse anti-nazistische ondergrondse leger bij vergissing waren vervolgd en tot voor kort veroordeeld. Maar het

terreurapparaat bleef intact en diende om de opstand in Poznan te onderdrukken.

Eveneens bleek de veelbesproken massale thuiskomst van Polen, gedeporteerd naar Siberië, slechts de terugkeer van een klein aantal gedeporteerden te zijn.

De werkelijke gevoelens van de Poolse bevolking werden uitgedrukt door de demonstraties te Poznan. De politieke resolutie van de 7e plenaire zitting deelt hierover mede: 'De vergadering van het centrale comité stelt vast, dat de tragische gebeurtenissen in Poznan, welke een diepe schok hebben veroorzaakt in de partij en in de werkende klasse en de natie, een nieuw licht werpen op de politieke en sociale toestanden van het land. Het is een feit, dat demagogische en vijandige elementen er in geslaagd zijn de speciale ontevredenheid van de Zispo-arbeiders en van arbeiders van verscheidene andere ondernemingen, welke veroorzaakt werd door uitstel van de behandeling van hun ernstige grieven en gerechtvaardigde vragen, uit te buiten, waardoor stakingen en straatdemonstraties te weeg werden gebracht.'

Enige hoop, dat aan de Poolse arbeiders nu het recht zou worden gegeven om, in verband met hun 'speciale ontevredenheid', nu te mogen handelen, was illusoir. Klosiewicz, leider van de Poolse 'vakbonden' stelde op 21 augustus 1956 met nadruk vast, dat de Poolse arbeiders geen recht hebben om te staken. Hij beklemtoonde opnieuw, dat de functie van de vakbonden was om conflicten tussen leiding en arbeid in het begin reeds op te lossen. In gewone taal betekent het, dat de Poolse 'vakbonden' door moeten gaan met te handelen als werktuigen en informanten van de communistische leiding.

De economische situatie in Polen is zo slecht, dat zelfs de communistische regeerders het niet langer geheim houden. De hoogste communistische functionaris van het land, de eerste secretaris van het centrale comité van de Partij, Ochab, zei in zijn redevoering in Wloclawek op 29 juli 1956 met betrekking tot het vijfjarenplan 1956-1960: 'In 1960 zal er nog steeds veel honger en gebrek zijn; nog steeds zal er het acute huizenprobleem zijn, dat vandaag als een nachtmerrie honderdduizenden gezinnen in Polen achtervolgt, en dat het onderwerp is van de dagelijkse zorg van onze regering.'

Zonder in details te treden, kan veilig worden gezegd, dat de beschikbare hulpbronnen van Polen, van zodanige omvang zijn, dat het mogelijk is hen onmiddellijk een vrij zijn van gebrek en ellende te verzekeren. De onlangs bekend gemaakte aansporingen aan de kleine privé-ondernemingen bevestigen het bankroet van het communistische beheer, welk hen slechts als een tijdelijk 'kwaad' hoopt nodig te hebben, zoals de NEP (Nieuwe Economische Politiek) in Rusland. Eveneens heeft het verhaal van de communistische regering over verslapping van de druk tegen de 'koelakken' in het belang van de agrarische produktie slechts één tastbaar resultaat opgeleverd — het ophouden van gedwongen melkleveranties voor alle boeren. Alleen het communistisch-economisch systeem, met zijn inefficiënte centralisatie en zijn voortdurende concentratie op de ontwikkeling van de zware industrie aan de ene kant, en de ondergeschiktheid van de Poolse economie aan de behoeften van de Sowjet-Unie en zijn expansieve politiek aan de andere kant, staat in de weg van een spoedige verbetering van Polens economische toestand.

De zogenaamde discussievrijheid in het communistisch geregeerde Polen, welke in het westen wijd en zijd is bekendgemaakt, is alleen toepasselijk voor communisten,

en zelfs voor hen is het, in feite, beperkt. Het is waar, dat het ontluisteren van Stalin in Polen feller is geweest dan in enig ander deel van het Sowjet-Empire. In de onmiddellijke verwarring na de rede van Chroesjtsjow, zijn enige anti-Russische sentimenten in de Partijpers doorgesijpeld. Maar de Partij reageerde onmiddellijk. De politieke resolutie van de 7e plenaire zitting stelt expliciet vast: 'De botsing der meningen op Partijvergaderingen betekent niet, dat de Partij het eens is met het in eigen gelederen verkondigen van standpunten, onverenigbaar met de leer van het Marxisme-Leninisme en onverenigbaar met de algemene Partijlijn. Verklaringen en discussies in de Partijpers behoren plaats te vinden op basis van de ideologie van het Marxisme-Leninisme, en in harmonie te zijn met de algemene Partijlijn.'

Hiermee volgde de resolutie de lijn door Boelganin in Polen geproclameerd in zijn redevoering gehouden op 21 juli 1956. Hij zei toen: 'De feiten tonen aan, dat vijandige elementen gebruik hebben gemaakt van de persorganen van de socialistische landen om hun giftig zaad uit te strooien. Enkele verantwoordelijke redacteurs van deze persorganen zijn onderhevig geweest aan schadelijke invloed en hebben vergeten dat de Partijpers, boven alles, moet zijn een loyaal en consequent hulpmiddel, om de ideeën van het Marxisme-Leninisme te verspreiden, en een militante propagandist in de strijd voor de opbouw van het socialisme.'

Het Poolse communistische regime begon Boelganins richtlijnen uit te voeren door druk uit te oefenen op de pers om zich nauwkeuriger aan de Partijlijn te houden. Het bekende communistische gebaar van spijtbetuiging werd ingevoerd. Zo berichtte b.v. 'Trybuna Ludu' op 9 augustus, dat de heer Majkowski, redacteur van 'Lodzki Express' op een plaatselijke partijvergadering had bekend, dat hij een ernstige vergissing had begaan door het regime te kritiseren terwijl de 'klassevijand' wachtte om te staken. Dwangmaatregelen tegen Poolse journalisten, die op gelijke wijze hebben 'gezondigd', zijn reeds begonnen.

Bij het communistische Hof van Justitie is nu het proces begonnen tegen de arbeiders in Poznan, die, door een totaal gebrek aan legale middelen om hun sociale en politieke wensen bekend te maken, tot heftige manifestaties hun toevlucht hebben genomen. Zij vroegen om meer voedsel, kleding, hogere lonen en vrije verkiezingen. De Poolse communisten reageerden met tanks, artillerie en een proces.

Het is waar, dat voor de eerste maal in de geschiedenis van het communistisch regime, aan de verdediging faciliteiten zijn gegeven, die tot nu toe aan hen onthouden waren. Alhoewel de aanklacht trachtte te bewijzen, dat de beschuldigden diefstal en gewelddaden hadden bedreven, stond de rechter aan de beschuldigden toe uiteen te zetten, dat hun motieven economisch en politiek waren geweest, en de politieke leuzen, die gedurende de relletjes in de straten werden gehoord, werden voor het Hof herhaald. Aan de buitenlandse journalisten werden faciliteiten verleend om het proces bij te wonen en hun verslagen werden niet gecensureerd.

De president van de Assemblee van de Raad van Europa, handelend namens het Bureau, vroeg de Poolse regering om een delegatie waarnemers van de assemblee toe te laten bij het proces. De Poolse regering heeft dit geweigerd.

Hongarije

In Hongarije betekende de uitstoting van de oude stalinist, Rakosi, op 18 juli 1956, geen enkele verandering in de absolute ondergeschiktheid van het regime aan Moskou. Het was een onvermijdelijke stap, door het feit, dat Rakosi niet alleen door het Hongaarse volk werd verafschuwd, maar ook door belangrijke figuren in de communistische partij. De demonstraties in de vergadering van schrijvers en in de Petoefi-kring hebben Rakosi's einde bespoedigd.

Rakosi's opvolger in de functie van algemeen secretaris van de Communistische Partij, Gerö, is de tweede man in de Partij. Evenals Rakosi is hij Sowjet-burger en bekleedt een hoge officiersrang in het Russische leger. Was Rakosi Moskou's politieke satraap, Gerö is meer een exponent van de militaire Sowjet-kliek. Hij benadrukt de hoge prioriteit van de zware industrie en heeft in de laatste 10 jaar Hongarije's economisch leven zodanig georganiseerd dat de strategische doeleinden van de Sowjet-Unie het best kunnen worden bevorderd.

Drie van de vier nieuwe leden van het Partij-presidium — Kiss, Revai en Kadar — zijn communisten van de oude stempel. Kiss, één van Rakosi's meest trouwe volgelingen, was voorheen hoofd van de controle-commissie van de Partij. Revai, Sowjet-burger en oud-stalinist, wordt beschouwd als de voornaamste Partijtheoreticus. Kadar, een vroegere minister van binnenlandse zaken en de man, die het kardinaal Mindszenty-proces had georganiseerd, werd in 1948 van titoïsme beschuldigd, maar is in feite één van de meest fervente voorstanders van het internationale communisme. Het vierde lid, Marosan, is gedurende vele jaren geheim communistisch agent geweest in de Hongaarse Sociaal-Democratische Partij.

Het Partij-presidium, dat zich nu 'collectieve leiding' noemt, is buitengewoon voorzichtig in het voortzetten van de 'liberalisatie-politiek' zoals door Moskou voorgeschreven. Het blijft bevangen door de vrees, dat een Poznan-revolutie in Hongarije zou kunnen plaatsvinden. Zijn meest belangrijke 'liberaliserings'-daden zijn tot nu toe:

A. Het loslaten van enige duizenden politieke gevangenen. Eenmaal vrij, zijn deze mensen geheel afhankelijk van het regime, aangezien zij alles hebben verloren en niet in staat zijn hun woningen te betrekken of ergens een baantje te vinden.

B. Het ontslaan uit de gevangenis van aartsbisschop Jozsef Grösz, en negen andere rooms-katholieke waardigheidsbekleders. Aartsbisschop Grösz echter werd in feite gedwongen om de rol en plichten te accepteren van de Primaat van Hongarije, en hij is vrij op voorwaarde, dat de kerkelijke belangen 'in harmonie' worden gebracht met die van de staat. (Kardinaal Mindszenty heeft geweigerd in zijn ambt te worden hersteld onder zulke voorwaarden en is daarom opgesloten — zonder mogelijkheid van contact — in zijn interneringsplaats). Een goede illustratie van de onveranderd-vijandige houding van het regime ten opzichte van de godsdienst, is het prompte verbod om het herderlijk schrijven van paus Pius XII, van 29 juni 1956 te verspreiden, welk in het bijzonder is gericht aan de tot zwijgen gebrachte kardinalen in Hongarije, Polen, Zuidslavië, alsook aan alle katholieken achter het IJzeren Gordijn.

C. Het ophouden van de 'politie-excessen'. Momenteel kunnen door de politie geen huiszoekingen of arrestaties worden verricht, zonder een daaraan voorafgaande

beslissing van het gerechtshof. Aan de andere kant zijn er geen structurele of personele veranderingen in het veiligheidsapparaat. De communistische gerechtshoven blijven dus instrumenten van het regime, aangezien rechters door de Communistische Partij worden uitgezocht en benoemd.

D. Verzachting van de collectiviseringsmaatregelen. Een recente resolutie van het centrale comité van de Hongaarse Communistische Partij stelt vast, dat geweld en strafmaatregelen niet zullen worden gebruikt bij het organiseren van de collectieve bedrijven, en dat aan de boeren 'meer vrijheid' zal worden gegeven in het uitwerken van hun plannen. Overeenkomstig de Partij-orders, komen agitatie en overreding in de plaats van dwangmaatregelen. Nog steeds dekt de term 'agitatie' vele dingen in de communistische terminologie, daarbij inbegrepen dwang. En de grootte van het stuk grond, dat met graan moet worden beplant, wordt nog steeds door de Partij bepaald.

E. Het in evenwicht brengen van de opbouw van de zware industrie met de toenemende produktie van consumptiegoederen in het nieuwe 5-jarenplan is in januari begonnen, om op deze wijze de levensstandaard te verbeteren. Echter zelfs de hoge communistische Partijleden staan zeer sceptisch ten opzichte van deze poging. Momenteel b.v. kost een paar schoenen van slechte kwaliteit voor een ongeschoold arbeider nog steeds het equivalent van twee weken loon, en een kostuum twee maanden salaris, vergeleken met de vooroorlogse prijzen staat het gelijk met resp. 2 dagen en 2 weken loon.

F. Enige discussie-vrijheid en mogelijkheid tot kritiek in het parlement, maar strikt binnen de grenzen van het communistisch dogma. Kortgeleden zijn interpellaties aan de regering gericht met betrekking tot de stijgende prijzen van consumptiegoederen, nachtwerk voor jeugdigen en zelfs het weigeren van godsdienstonderricht door een plaatselijke autoriteit. Hoewel het waar is, dat dit onder Rakosi onvoorstelbaar zou zijn, moet men altijd het volkomen gebrek aan spontaniteit van deze interpellaties in gedachten houden. Zij werden gehouden door 'wetgevers' en 'parlementsleden', die door het regime zijn benoemd en er totaal ondergeschikt aan zijn. Het is opvallend, dat bovengenoemde interpellaties door het regime werden gepland tijdens de vergadering van de Wereldraad van Kerken in Hongarije. Men kan daarom veilig voorspellen, dat eventuele toekomstige manifestaties van parlementaire vrijheid afhankelijk zullen zijn van hun publiciteitswaarde.

G. Zogenaamd vrijheid van kritiek in de pers. Dit, evenals het debat in het parlement, is slechts van toepassing op minder belangrijke, interne problemen. Zelfs dit soort kritiek moet nadrukkelijk worden bekrachtigd of bevolen door de respectieve regerings of partijorganen.

Resumerend, is het moscovitische en totalitaire karakter van het regime niet substantieel veranderd, ondanks het feit, dat het volk zich psychologisch wat vrijer voelt. Onderwijl zijn de in Hongarije gelegerde Sowjet-strijdkrachten, en het door de Sowjets gecontroleerde veiligheidsapparaat gereed om te verzekeren, dat het 'liberalisatie'-proces niet buiten de grenzen treedt, die door Moskou zijn vastgesteld.

De beslissingen van het XXe Congres van de Communistische Partij in de Sowjet-Unie zijn als een onprettige verrassing voor de communistische leiders in Tsjechoslowakije gekomen. Hun antwoord op de 'liberalisatie'-richtlijnen van de Sowjetbazen is zeer voorzichtig geweest.

De heersende kliek bleef in gebreke om rehabilitaties van Hongarije en Bulgarije na te volgen en bracht geen eerherstel aan Slansky, algemeen secretaris van de Communistische Partij en opgehangen wegens beweerd titoïsme en spionage. Aan de drie nog levende medeplichtigen van Slansky, nl. London, Hajdu en Loebl, en aan enige personen bij dit geval betrokken, is geen gratie verleend, maar hierover is officieel zeer weinig medegedeeld.

Het prestige van de partij heeft nu een dieptepunt bereikt. Het regime is voortdurend waakzaam: Geen kritiek op de algemene Partijlijn, op de leiding, op het Marxisme-Leninisme, op de 'volksdemocratische orde' en geen samenwerking met die socialisten, die als reformisten zijn geclassificeerd.

Toch werd op de partijconferentie van 11—15 juni 1956 besloten om enige maatregelen te treffen, bedoeld om een idee van 'democratisering' te geven. Dit waren: Decentralisatie van de staats-economische administratie; een begin werd gemaakt met vermeerdering van het gezag van de Slowaaks-nationale organen: uitbreiding van de taak van de nationale comités (organen van de overheidsadministratie op regionaal en plaatselijk niveau); reorganisatie van de ministeries en de andere centrale instellingen; etc. Deze nieuwe bepalingen kunnen als onbelangrijk worden gekwalificeerd, aangezien zij de overheersende machtspositie van de centrale organen in Praag praktisch in tact laten. En, ondanks het gepraat over het bevorderen van de initiatieven van de legislatieve lichamen waren de recente beslissingen van de Nationale Vergadering van de Slowaakse Nationale Raad niets anders dan de gewone routine-procedures.

De toegezegde wijzigingen in de wetboeken van strafrecht en strafvordering zijn evenmin gerealiseerd. Maar zelfs de voorgestelde amendementen zijn nog ver af van het herstel van de oude democratische wetgeving. Slechts enige van de meest in het oog springende abnormaliteiten, die in 1950 zijn ingevoerd, mogen geëlimineerd worden, maar uiteindelijk zullen de onafhankelijke wet en de rechterlijke macht dienaren blijven van het communistisch regime.

De daling van het prestige van het regime maakte de gewone burger minder bang voor de partijfunctionarissen en de veiligheidsorganen, en heeft de laatste enigszins in verwarring gebracht. Er zijn ook berichten, dat de ontluistering van Stalin als militair genie verwarring heeft veroorzaakt in het officierskorps, welks leden, voornamelijk de jongeren, getraind zijn als loyale stalinisten.

Protesten tegen de belemmerende directieven van de partij werden gehoord op het Tsjechoslowaakse schrijverscongres, van 22-29 april 1956. De studenten waren nog duidelijker. April en mei van dit jaar zag een reeks van stormachtige protestvergaderingen, resoluties en demonstraties. De ontevredenheid van de industriearbeiders vindt uitdrukking in absenteïsme en 'fluctuatie'.

Geen veranderingen zijn aangebracht in de collectivisatie-campagne. Er wordt

beweerd, dat tussen juni 1955 en juni 1956 1600 nieuwe collectieve bedrijven zijn opgericht. Vele processen tegen 'koelakken' werden in maart en april gevoerd. Dit is kort geleden wat verminderd, maar op de partijconferentie legde de eerste secretaris Novotny toch weer de nadruk op de noodzaak om de 'massale penetratie' van de koelakken te verhinderen.

De levensstandaard is nog steeds één van de hoofdzorgen van het regime. Alhoewel op 1 april 1956 een prijsverlaging voor enkele consumptiegoederen van kracht werd, was het praktisch effect gering.

De schaduw van Poznan hangt zwaar over het Tsjechoslowaakse communistische regime. Ondanks zijn aarzeling om de rigoreuze maatregelen van Stalins tijdvak toe te passen, heeft de communistische minister van justitie, dr. Skoda, een ernstige waarschuwing laten horen. In zijn rapport over de voortgang in de voorbereiding der amendering van het wetboek van strafrecht, stelde hij vast: 'Aan de andere kant zijn enige bepalingen (van het wetboek) nauwkeuriger geformuleerd en zijn nieuwe ingevoerd tegen de vijanden, die uit haat tegen de volksdemocratische orde strafbare feiten plegen.' In de berichten over de ontwikkeling in Polen in de afgelopen weken, liet de pers van het Tsjechoslowaakse regime de passages weg, die een erkenning bevatten van de gerechtvaardigde grieven van de arbeiders. Dit toont aan, hoe bewust de communistische leiding is van eigen zwakheid en van de wijdverspreide ontevredenheid van het geknechte volk.

Bulgarije

In Bulgarije heeft de veroordeling van Stalin de leden van de Communistische Partij diep geschokt. De bevolking ontving het nieuws, deels met de gebruikelijke apathie, deels met vreugde.

De terreur werd verzacht — aan de oppervlakte. Enige vroegere oppositieleiders werden uit de gevangenissen ontslagen, maar slechts nadat zij fysiek en moreel waren gebroken. Zij moesten verklaringen afleggen ten gunste van het communistische regime en tegen hun voormalige activiteit gericht, en tegen de 'vijanden' Petkov en G. M. Dimitrov, die schuldig waren aan al de gevallen van sabotage en aan de onvoldoende agrarische produktie. Onder hen, die deze verklaring aflegde, om daardoor vrij te worden gelaten, bevonden zich de vroegere ministers Pavlov, Athanassov, Derjanski en Bumbarov.

In het economische vlak waren er slechts schrale veranderingen. In overeenstemming met het Sowjet-voorbeeld, werden de werkuren verkort van 8 tot 6 uur op zaterdag en op dagen, voorafgaande aan een feestdag. Officieus is het nu aan de arbeiders toegestaan om van betrekking en woonplaats te veranderen, zonder in hechtenis te worden genomen, zoals de bestaande wetgeving nog steeds bepaalt.

In het culturele vlak is de zogenaamde 'revolutie der schrijvers' reeds voor het XXe Congres in Moskou begonnen, maar zijn invloed wordt nog steeds sterk gevoeld.

Bracht de 'liberalisatie' weinig verbetering voor het volk, de veranderingen in de Communistische Partij en in de regering zijn aanzienlijker geweest. In een plenaire zitting van de Bulgaarse Communistische Partij (2—6 april 1956) heeft Jivkov, de eerste secretaris van de Partij, een rapport aangeboden, waarin hij plechtig de 'per-

soonsverheerlijking' van Stalin en Chervenkov, het hoofd van de Bulgaarse regering, veroordeeld heeft. Het rapport verklaarde eveneens, dat de 'persoonsverheerlijking' uitliep op 'wetsverkrachting' en 'onrechtvaardige bestraffing' van onschuldigen.

Het zou verkeerd zijn om de betekenis van deze veranderingen, die op de eerste plaats propagandistisch zijn, te overdrijven. De personen aan het roer van de staat hebben alleen van plaats gewisseld. Hun politiek is precies dezelfde. Ondanks een zekere verslapping van de terreur, worden gedwongen industrialisatie en collectivisatie tegen de wil van het volk doorgedreven, ten koste van de levensstandaard.

Estland, Letland en Litouwen

Alhoewel de ondergeschiktheid van deze landen aan de USSR hetzelfde blijft, hebben toch enige kleine veranderingen plaatsgevonden.

In het kader van de decentralisatie-maatregelen in de gehele Sowjet-Unie, werden enige bestuurlijke taken, die voorheen door Moskou werden waargenomen, teruggegeven aan de drie bezette landen. Zo is het Russische ministerie van justitie opgeheven en werden zijn functies overgebracht naar de rechterlijke organen van de republieken; het bestuur van de spoor- en waterwegen berust bij de lokale organen; de leiding van sommige takken van industrie — vlees, zuivel, papier, vis, hout etc. — is aan de ministeries van de respectieve republieken overgegeven.

De afschaffing van het ministerie van justitie betekent echter geen 'democratisering' van de wetstoepassing. De decentralisatie moet slechts gezien worden als uitvoering van de directieven van Moskou, om nl. met betere resultaten een zo groot gebied te kunnen besturen.

Nog steeds is er geen verbetering van de levensstandaard. Wel is de beslissing genomen, om enige veranderingen door te voeren, die uiteindelijk het lot van de individuele burgers zullen verbeteren, of een meer extensieve exploitatie van de economie van de Baltische staten ten behoeve van Sowjet-Rusland zullen mogelijk maken.

Alhoewel noch het anti-religieuze dogma, noch de propaganda substantieel is veranderd, zijn de individuele burgers minder beangst om naar de kerk te gaan. Natuurlijk neemt hij, die dit doet, het risico van zijn carrière daardoor in gevaar te brengen.

De Esten, Letten en Litouwers zijn er zich wel van bewust, dat ondanks de zogenaamde ontspanning, het uiteindelijke doel van Moskou blijft, de geleidelijke vernietiging van hun nationaal karakter en hun opgaan in de grijze Sowjet-massa.

Albanië

De zogenaamde liberalisatie-tendens, welke de ontluistering van Stalin heeft gevolgd, heeft geen bijzondere veranderingen gebracht in het leven van het door de Sowjet overheerste Albanië. Enver Hoxha is nog steeds eerste secretaris van de (Communistische) Arbeiderspartij, terwijl Shehu de personificatie van de terreur in Albanië, nog steeds premier is van deze marionetten-regering.

Er zijn uitgebreide speculaties, waarom het proces van 'de-stalinisatie' en 'libera-

lisatie' zich niet heeft uitgestrekt over Albanië. Eén interpretatie is, dat het Kremlin bang was de politieke terreur in Albanië te doen verslappen vanwege het oorlogszuchtig karakter van de bevolking en het feit, dat het gelegen is aan de rand van het Sowjet-Empire. Anderen menen, dat 'liberalisatie' noodzakelijkerwijze de val van Shehu en Hoxha zou meebrengen, beiden vroegere favorieten van Stalin, en dat de Sowjet-bazen vrezen, dat dit moeilijkheden op zou leveren omdat er geen andere communistische leiders zijn, trouw genoeg, of met voldoende gezag om hen op te volgen. Ten slotte zijn er enigen, die geloven, dat Shehu en Hoxha de Sowjet-druk weerstaan, omdat verandering een normalisatie mee zou brengen in de betrekkingen met Tito, die zij in het verleden vreselijk hebben beledigd en die dus in de verleiding zou worden gebracht om wraak te nemen.

Roemenië

De communistische regeerders van Roemenië zijn het meest afkerig om enige stappen in de richting van liberalisatie te zetten. Er zijn geen personele veranderingen in de regering of in de partij. Terwijl b.v. in Hongarije, Polen, Tsjechoslowakije, zelfs in Bulgarije enige politieke gevangenen, waarbij inbegrepen de leiders van de democratische partijen, uit de gevangenis zijn vrijgelaten, — is de situatie in Roemenië geheel verschillend. Van weinig democratische leiders is hier bekend dat zij vrij gelaten zijn.

C. Titel-Petrescu, de leider van de socialistische onafhankelijke partij (wiens vrijlating door de communistische regering wijd en zijd bekend werd gemaakt, en van wie wordt beweerd, dat hij een brief met 'erkenning van begane misstappen' heeft getekend, welke door de communisten via pers en radio is bekend gemaakt), hebben nóch zijn vrienden, nóch — klaarblijkelijk — zijn vrouw tot nog toe gezien.

In de gehele sfeer van oost-west-contacten en uitwisselingen, moet worden opgemerkt, dat het bezette Roemenië nog steeds de enige satelliet is, die geen permanente westerse nieuwscorrespondent heeft, en die niet aan zijn burgers toestaat om medicijnen en levensmiddelenpakketten uit het buitenland te ontvangen.

Conclusies

Wat bij al deze veranderingen in het oog springt is de kunstmatigheid ervan. Discussies over kleine zaken wordt toegestaan in enige 'parlementen' als er vreemde bezoekers in het land zijn; gevangenen worden vrijgelaten als hun geest en gezondheid gebroken is; andere worden gerehabiliteerd als zij dood zijn. Deze maatregelen zijn niet het resultaat van een organische evolutie van het communisme of van een soort welwillend rechtsgevoel van de Sowjet-heersers, maar zijn eenvoudigweg opgezet en gecoördineerd door Moskou. Dat de zogenaamde liberalisatie kunstmatig is, wordt rijkelijk bewezen door de afwezigheid ervan in Albanië en Roemenië of door zuiver nominale verandering in Bulgarije, Estland, Letland en Litouwen.

Een andere kenmerkende trek van deze veranderingen is, dat zij voornamelijk plaatsvinden binnen de Communistische Partij. Het belang van zelfs deze veranderingen schrompelt snel ineen, als zij worden geanalyseerd in de context van de uit-

eindelijke Sowjet-doeleinden van russificatie. En zij kunnen ook niet van belang worden zolang als het gehele staatsapparaat door de communistische partij wordt gehanteerd; zolang als geen afwijking van het geheiligde communistische dogma is toegestaan; zo lang als dit enorme kunstwerk van 'volksdemocratie' voor ineenstorting wordt behoed door de aanwezigheid van Russische legers en politie-eenheden.

Het geval van Tito is uniek, vanwege zijn rol in de oorlog, Zuidslaviës geografische positie en de afwezigheid van Sowjet-bezettingstroepen in zijn land.

Zou Tito's bijzondere positie niet buitengewoon nuttig kunnen zijn in de Sowjet strategie? Is het niet Tito's rol om met de nieuwe leuze, 'Ieder zijn eigen weg naar het socialisme', als de brug te dienen tussen het Sowjet empire en de westerse socialistische partijen?

De regeringsfunctionarissen in de landen achter het IJzeren Gordijn zijn noch in staat, noch bereid om enig nationaal-communistisch experiment te beginnen. Hen uit te beelden, zoals sommige westelijke waarnemers hebben gedaan, als een groep belangrijke figuren, die er ernstig naar zoeken om het lot van hun volken te verbeteren in het raamwerk van het socialisme, en om enige mate van onafhankelijkheid van Moskou te verkrijgen, is in hoge mate onjuist. Het is even onjuist, om de naties, door hen geregeerd 'satellieten' te noemen, aangezien dit alleen de weinige personen zijn, die de macht in handen hebben: kolonies zou een betere betiteling wezen.

Een fatalistische opvatting omtrent de finaliteit van de status quo in Centraal- en Oost-Europa, is onlogisch, zodra deze opvatting wordt geconfronteerd met de staat van dienst en de samenstelling van deze regiems. Er is niets definitiefs in corruptie en uitbuiting, van buitenaf opgelegd en door de aanwezigheid van vreemde troepen gehandhaafd. Deze conceptie, die voorgeeft van een historisch-realisme te getuigen, gaat geheel voorbij aan de geschiedenis van deze naties, welke een nimmer verslappende drang naar vrijheid te zien geeft. Behalve dit, zou deze opvatting, als hij geaccepteerd werd als een praemisse in de westerse politiek, buitengewoon noodlottig kunnen zijn in de praktische politiek. De constante druk van een geconsolideerd oostelijk blok zou immers ernstige moeilijkheden opleveren voor de vrije naties in Europa.

Er zijn mogelijkheden voor een creatieve politiek van het westen in de huidige situatie in Centraal- en Oost-Europa. De communistische wereld is onderhevig aan verwarring en tweedracht. De westerse machten hebben in het verleden bij verschillende gelegenheden gezegd, dat er geen duurzame vrede kon zijn tot de volledige onafhankelijkheid van de Oosteuropese landen hersteld zou zijn door vrije verkiezingen onder internationaal toezicht. De tijd is nu voor het westen gekomen om op deze vitale eis aan te dringen in hun onderhandelingen met de Russen. Deze politiek zou het voordeel hebben van hulp te geven aan de betrokken volken in hun strijd om vrijheid, en van de Sowjets in het defensief te plaatsen.

HET BUITENLANDSE TIJDSCHRIFT

Meer vrijheid in de Sowjet-Unie?

De redacteur van 'The Progressive', Morris H. Rubin, heeft dit jaar een tocht gemaakt van 18000 mijl naar en door de Sowjet-Unie. Van het verslag van zijn reis, in het septembernummer van zijn blad opgenomen onder de titel 'The New Soviet Challenge', laten we hier de hoofdzaken volgen:

Er zijn sterke stromingen in de Sowjet-Unie, die hoop en belofte betekenen, niet alleen voor de bevolking van Rusland, maar voor alle mensen, die naar een duurzame vrede verlangen. Maar er zijn eveneens tegenstromingen, die in sombere tegenspraak zijn met wat de hoofdstroom schijnt van de Sowjet-maatschappij van vandaag.

In de vier weken van mijn verblijf in de USSR meende ik daar de in nevelen gehulde omtrek te zien van iets, dat historici misschien achteraf als het begin van een vreedzame revolutie zullen beschouwen — een voorwaartse beweging, waarvan de essentiële delen zijn:

1. Een wijdere machtsspreiding, met meer gezag voor de plaatselijke Sowjets en de zestien constituerende republieken;
2. nieuwe waarborgen voor hen, die in handen van de politie zijn geraakt;
3. een voortdurend beter wordende levensstandaard;
4. een humaniserende tendens in de persoonlijke verhoudingen;
5. een vermindering van de spanningen op bijna alle gebieden des levens;
6. een reusachtige omvang van het onderwijs, met name in de natuurwetenschappen en in de technologie;
7. een zekere mate van tolerantie, zelfs aanmoediging van kritiek op de politiek van de staat en op de ambtenaren — in het brede raam van de partijlijn;
8. een verandering in de buitenlandse politiek, welke nu gebaseerd is op a) het begrip van de mogelijkheid om een oorlog te vermijden en b) het streven naar 'socialisme' in het buitenland met parlementaire en revolutionaire methoden.

Deze ontwikkeling is in draagwijdte en doel beperkt. B.v. zij die een grotere mate van vrijheid voorstellen, hebben zelfs niet het zwakke gloren van de democratie aangekondigd, in de betekenis, die wij in het westen aan dat woord hechten. Vrijheid van meningsuiting, persvrijheid, vrijheid van vergadering, van beweging en initiatief zijn niet alleen onbestaanbaar, maar staan zelfs niet op de agenda. Maar tegen de sombere achtergrond van stalinistische terreur, intolerantie en reglementering, is het leven voor de Sowjet-burger van vandaag aanmerkelijk vrijer, verdraagzamer en hoopvoller.

Het bewuste streven naar vermindering van de spanningen is in de afgelopen jaren voortgegaan. Het begin dateert uit de periode, die onmiddellijk volgde op Stalins dood, in maart 1953. De mannen die Rusland vandaag regeren, kochten hun persoonlijke veiligheid en zekerheid als groep, door af te spreken, dat het beter is om samen te hángen dan het risico te lopen, één voor één te worden gehangen, in een bloedige strijd om de macht.

Met Chroesjtsjow en Boelganin stevig in het zadel, als leiders van de regering en de partij, werd in de Sowjet-economie de nadruk gelegd op de zware industrie, en niet op wat Malenkow wilde, die er namelijk van uit was gegaan, dat de consumenten recht hadden op meer goederen, van betere kwaliteit en tegen lagere prijzen. Maar hoewel Boelganin en Chroesjtsjow dus terugkeerden naar deze zo belangrijke fase in de aanpak van Stalin, zijn zij niet teruggekeerd naar de

middelen van druk en terreur, die de andere kenmerken waren van het Stalin-regime. Zij bouwden een program op, dat culmineerde in de historische ontluistering van Stalin op het twintigste congres van de communistische partij.

Het is belangrijk om in gedachten te houden, dat de historische reeks van gebeurtenissen sinds Stalins dood, en vooral die van het laatste halve jaar, het totalitarisme in tact heeft gelaten; maar de hoeksteen van dat bewind, de één-mansdictatuur, is verdwenen.

Toen ik trachtte uit te zoeken hoe het nieuwe team samenwerkt, heb ik geen enkele expert in buitenlandse politiek gevonden, die het gevoel had, dat er momenteel een strijd om persoonlijke macht woedt onder de elf leden van het regeringspresidium. De wijze van overleg in het presidium is niet duidelijk. Maar de stukken, die door buitenlandse waarnemers aaneen zijn gelegd en de wijze waarop de leden van het presidium elkaar bij openbare samenkomsten behandelen, vaak wanneer de discretie verslapt is onder de invloed van alcohol, wijst erop, dat zij goed met elkaar op kunnen schieten en dat zij samenwerken als een team, dat een aanzienlijke graad van harmonie heeft bereikt, ondanks de meningsverschillen op sommige punten.

Alhoewel Boelganin en Chroesjtsjow duidelijk de dominerende persoonlijkheden zijn, drijven zij de zaak niet met een volkomen minachting voor de mening van de anderen. Integendeel, er werd mij herhaaldelijk verteld, dat zij hun standpunt en hun stellingen moesten verdedigen in de debatten over de belangrijke politieke problemen moesten bewijzen.

Van gelijke betekenis is het feit, dat leden van het presidium, en vooral Chroesjtsjow, departementshoofden consulteren en niet, zoals onder Stalin, hen slechts roepen ter bestraffing van werkelijke of vermeende fouten. Parallel aan deze ontwikkeling is de order, aan de afgevaardigden van de hoogste Sowjet gegeven, om minstens twee maal per jaar naar het gebied te gaan dat hen heeft afgevaardigd, om uit te zoeken wat er gebeurd en wat de mensen er zeggen. Dit is zeker zeer nieuw. In het verleden was het juist andersom; de afgevaardigden werden toen naar Moskou geroepen om de nieuwe partijlijn te horen.

De leden van het presidium zijn knappe, bekwame mannen, en op de eerste plaats realisten. Chroesjtsjow is duidelijk de dominerende persoonlijkheid. Zijn bekwaamheid om zich de details van gecompliceerde vraagstukken eigen te maken, is verbazendwekkend voor allen, die met hem te maken hebben. Boelganin heeft bij de buitenlandse diplomaten en experts een grote naam als een bekwaam bestuurder. Malenkow is in zekere opzichten de meest intrigerende figuur van de Kremlin-bezetting. Zijn populariteit is aanzienlijk. De man-in-de-straat herinnert zich, dat hij uit zijn toppositie werd gemanoeuvreerd, omdat hij een vriend van het volk was en poogde hun meer consumptieve goederen te verschaffen.

Hoe ver gaan de hervormingen van de destalinisatie? Het is mijn overtuiging, dat de hervormingen verder gaan dan de meesten van ons in het westen vermoeden. Zij betekenen niet het begin van een democratische of meer liberale ontwikkeling in de westerse betekenis. Zij betekenen een grotere mate van individuele vrijheid dan ooit tevoren in Sowjet-Rusland het geval is geweest. Het communisme, als economisch en sociaal systeem, en de politieke contrôle door één partij, is ongeschokt gebleven in de huidige en recente ontwikkeling.

Door de topleiding in het Kremlin wordt thans de mogelijkheid bestudeerd om de vakbonden een meer strijdbare taak te geven als een onderdeel van de huidige fase van ontspanning onder de 'collectieve leiding'. Chroesjtsjow heeft in een redevoering de vakbonden opgeroepen om militanter te zijn en verscheidene kranteartikelen herhaalden dit. Mij werd verteld, dat de arbeiders wel aan deze oproep gehoor gaven, maar voorzichtig, en slechts nu en dan, in speciale gevallen, optraden. Meestal echter wordt de vakbond gebruikt om de arbeiders aan te sporen tot grotere produktie. Zij speelt verder een rol in de 'sociale competitie' met de andere fabrieken. Buiten de fabriek verzorgen de vakbonden de sociale, recreatieve en propagandistische activiteiten van de arbeiders en hun families.

De honger naar onderwijs — en het antwoord van de regering op deze vraag — is één van de meest belangrijke feiten in het leven van de Sowjet-Unie. Lagere en middelbare scholen, universiteiten, ambachtsscholen en technische instituten zijn geheel

volgepropt. Ondanks de enorme expansie van de schoolgebouwen in de afgelopen jaren, zijn er nog niet genoeg lokalen en onderwijzers om de vraag het hoofd te bieden. Mij werd verteld, dat in de Sowjet-Unie 1.800.000 studenten staan ingeschreven aan 750 universiteiten en hogescholen, en nog twee tot twee-en-een-half-miljoen aan de tweeduizend 'tekhnikums', of technische instituten. Al met al beweert het Kremlin, dat meer dan 60.000.000 burgers naar school gaan, waarbij de scholen voor volwassenen zijn inbegrepen.

Het doel van het Sowjet-onderwijssysteem, zoals in de grote Sowjet-encyclopedie uiteengezet, is: 'Bij de kinderen de communistische moraliteit, ideologie, en Sowjet-patriottisme ontwikkelen; hen bezielen met een onwankelbare liefde voor het Sowjet-vaderland, de communistische partij en haar leiders; de bolsjewistische waakzaamheid propageren; de nadruk leggen op een atheïstische en internationale opvoeding; de bolsjewistische wilskracht versterken zowel als het karakter, en de moed om hindernissen te overwinnen; zelfdiscipline ontwikkelen; en fysieke en esthetische cultuur aanmoedigen.'

Wat betreft de toestand van de joodse bevolking van de Sowjet-Unie zou ik, na zoveel mogelijk hierover te hebben geïnformeerd, de volgende conclusie willen trekken:

1. De vervolging van de joden in de periode 1948–1952 was erger en meer verspreid dan vele Amerikaanse critici van het Sowjet-systeem hebben vermoed;
2. het leven is nu voor de joden veel beter en hun lot wordt voortdurend nog meer verbeterd;
3. de Russische joden passen zich slechts langzaam aan bij de nieuwe, gematigde toestand. Velen vrezen een herleving van het antisemitisme. Zij zullen zich meer gerust voelen als het rehabilitatieproces op gelijk niveau gevoerd wordt als dat van de niet-joden, die door Stalin vervolgd zijn.

Ondanks het Sowjet-ideaal van een klasseloze maatschappij, heeft het systeem zijn eigen aristocratie opgeleverd. Zijn leden zijn de leidende wetenschapsmensen, schrijvers, musici, dansers, acteurs, hoge militairen en directeuren van grote fabrieken. Sommige van hen zijn miljonair; bijna allen hebben verscheidene luxueuze huizen of apartementen, een villa op het land, minstens een limousine en van een tot verscheidene bedienden.

De Sowjet-Unie heeft nodig en wenst — vrede. De bevolking staat erop. De regering is ertoe bereid en zijn wereldstrategie en interne plannen zijn geworteld in het voortduren van de ontspanning in de wereld.

In een totalitaire staat zoals de Sowjet-Unie eist de regerende kliek enorme opofferingen van het volk om in het buitenland een voordeel te behalen. Niemand wordt iets gevraagd. Het wordt ieder medegedeeld. Deze wijze van handelen stelt het Kremlin in staat om bij voorbeeld de eerste vruchten van een vreedzaam gebruik van de atoomenergie beschikbaar te stellen voor India, of Birma of Indonesië of alle drie, hoezeer men deze energiebron ook in eigen land nodig heeft.

Dit, zo werd mij steeds opnieuw weer verteld, is precies de wijze waarop de 'collectieve leiding' in haar brede aanpak van de wereldpolitiek handelt. Het voert voedsel, bouwmaterialen, machinerieën, medicijnen en krachtinstallaties uit, die het in eigen land dringend nodig heeft — eenvoudig omdat zulk een uitvoer het Kremlin het voordeel geeft van een voorsprong in de strijd om coëxistentie.

In de Sowjet-Unie, zo vertelde mij een expert in de buitenlandse politiek, heeft een lening of een groot bouwwerk, b.v. een staalfabriek voor India, minstens gelijke, en soms zelfs hogere prioriteit dan een verzoek van de strijdkrachten om eenzelfde bedrag voor een militair project.

Het omgekeerde is waar in de Verenigde Staten.

Sowjet-hulp is meestal economisch — niet militair. Het neemt meestal de vorm aan van krediet op lange termijn tegen lage rente, vaak zonder politieke verplichtingen die uiterlijk merkbaar zijn. De Russen geven er de voorkeur aan om projecten te financieren die grote kapitaalontwikkeling met zich mee brengen. Als een onderdeel van de overeenkomst vragen zij, dat hun eigen technici uitgenodigd worden om bij de constructie te helpen.

Ondanks hun revolutionaire erfenis en oppervlakkig militairisme geven de huidige regeerders van Rusland de indruk van een

tamelijk conservatieve groepering te zijn — conservatief in die betekenis dat zij zo bezig zijn om wat zij bereikt hebben te consolideren, dat zij geen risico nemen van een groot avontuur in het buitenland.

Het is later dan wij denken, maar niet te laat voor een nieuwe start langs een meer hoopvolle weg dan we nu gaan. Onze eerste stap moet zijn om de natuur van de vreedzame strijd in de coëxistentie te erkennen. Onze tweede stap moet zijn ons te verwijderen van het negatieve, steriele, anticommunisme en te komen tot een positieve benadering van de problemen die zich voordoen in onze verhouding met de Sowjet-Unie. De derde stap vraagt om een brede conceptie met een programma dat de nadruk legt op economische hulp en technische bijstand, liberalisering van de buitenlandse handel en erkenning van de politieke en culturele aspiraties van de volken die naar onafhankelijkheid streven na eeuwen van slavernij.

Het tijdschrift 'Offene Welt' heeft dit jaar een geheel nummer gewijd aan het thema 'Aspecten van deze tijd'. Daarin is ook opgenomen een bijdrage van Wolfgang Leonhard, onder de titel 'Abkehr vom Stalinismus?' De belangrijkste gedeelten, die een analyse zijn van het twintigste Congres van de Communistische Partij in de Sowjet-Unie, laten we hier volgen:

Het meeste, dat op het 20e Congres gezegd, verklaard of aangekondigd is, betekent in werkelijkheid een sanctionering van de veranderingen, die zich in de praktijk reeds sinds 5 maart 1953, de dag van Stalins dood, tot op heden, hebben voltrokken. Hieronder vallen de volgende gebeurtenissen:

1. Het loslaten van de stalinistische persoonsverheerlijking, van de stalinistische alleenheerschappij en de overgang naar het collectieve leiderschap.

2. Het loslaten van Stalins russificeringspolitiek en het benadrukken van de gelijkwaardigheid van de nationaliteiten in de USSR.

3. Het terugdringen van de staatsveiligheidsdienst in de USSR.

4. Een tendens tot herziening van de stalinistische ideologie.

5. Herziening van de houding ten opzichte van het Westen.

6. Revisionistische tendensen in de politiek ten opzichte van de satellietstaten.

7. Kleine, maar daarom nog geen onbeduidende veranderingen in de vraagstukken van cultuur en wetenschap.

8. De indirecte rehabilitatie van enige door Stalin vervolgde slachtoffers van het systeem.

9. De these van de bijzondere weg naar het socialisme.

Het partijcongres heeft er zich daarbij natuurlijk niet toe beperkt, om slechts dat, wat men in de praktijk al doorgevoerd had, openlijk af te kondigen, maar heeft ook een reeks daadwerkelijk nieuwe dingen gebracht:

1. De overgang van de indirecte naar de directe en openlijke kritiek op Stalin, bv. in de rede van Mikojan, die verklaart, dat het laatste geschrift van Stalin 'Economische problemen in de USSR' de functionarissen in de Sowjet-Unie bij het analyseren van het moderne kapitalisme nauwelijks kan helpen, en ternauwernood juist kan zijn.

2. Openlijke kritiek op de 'Beknopte leergang van de geschiedenis van de communistische partij in de USSR'. Uit de verklaring van Chroesjtsjow, dat men 'een nieuw, op feiten berustend marxistisch leerboek van de partijgeschiedenis' moet schrijven, blijkt duidelijk, dat de eerste secretaris van het centrale comité van de communistische partij in de USSR, de 'Beknopte leergang van de communistische partij der USSR' als een boek beschouwd, dat niet op feiten berust. De openlijke kritiek op dit boek betekent uiteindelijk — al is het zeker ongewild, en al zijn de consequenties nog niet te overzien — een slag tegen het geloof aan 'de autoriteit'.

3. Officiële rehabilitatie van de prominente Bolsjewisten, die in Stalins tijd als volksvijanden werden beschouwd.

4. Officiële afkondiging van de stelling van de verschillende wegen naar het socialisme en de uitbreiding daarvan, nl., dat het ook mogelijk is langs parlementaire weg tot het socialisme te komen. Zeer zeker schijnt het, dat de huidige afkondiging van deze stelling meer uit doelmatigheidsoverweging,

met het oog op het buitenland is gegeven, dan uit een ideologisch, werkelijk nieuwe instelling. Want al te duidelijk is de bedoeling de verbindingen in de eerste linie met de socialistische bewegingen in Azië, en in de tweede linie met de sociaal-democratische partijen van Europa en Amerika spoedig zodanig te herstellen, dat in de buitenlandse politiek die bewegingen uitgevoerd kunnen worden, die de post-stalinistische leiding op het oog heeft.

5. Afkondiging van concessies aan de bevolking, en wel met betrekking tot verkorting van de werktijd, het verbeteren van de pensioenen voor alle categorieën, en het afschaffen van de in oktober 1940 ingevoerde school- en collegegelden.

Deze vernieuwingen moeten serieus worden genomen, want ze leiden, na het stalinistische tijdvak, tot op zekere hoogte een nieuwe fase in.

Welke krachten hebben deze veranderingen voltrokken? Op grond van de genoemde concessies is het mogelijk enige gevolgtrekkingen te maken.

Ten eerste is de collectieve leiding en het terugdringen van de staatsveiligheidsdienst, die niet meer een instrument tegenover hogere partijfunctionarissen mag zijn, zeer duidelijk in het belang van de middelbare, en hogere partijfunctionarissen. Zij hebben zeker reeds de juistheid betwijfeld van de overheersende positie van de staatsveiligheidsdienst, van de leidercultus, en van de stalinistische partijlijn, en in het geheim zeker de gedachte gekoesterd, dat zij, eenmaal aan de macht gekomen, het wat soepeler zouden doen.

De tweede kracht of stroming is daar te zoeken, waar de boven aangeduide veranderingen in het economische vlak hebben plaatsgevonden. Het is aan te nemen, dat deze dingen in het belang van de nieuwe technische intelligentsia zijn, een groepering, die zich zonder twijfel vrij wilde maken van de uiterst gecentraliseerde en gedetailleerde stalinistische planning, van deze voortdurende inmenging van vreemde instanties. Nadat zij in de loop der tijd op materieel gebied al enige privilegiën hadden verkregen, wensten zij, als de nieuwe managers, nu ook op dit gebied langzamerhand een zekere mate van vrijheid.

Ten slotte valt het op, dat op dit partijcongres concessies aan de gewone bevolking zijn gedaan. De stakingen in de dwangarbeiderskampen in 1953, die zich volgens de jongste berichten in 1954 en 1955 hebben herhaald, tonen aan, dat ook bij de Sowjet-bevolking een zekere spanning valt te bespeuren, welke klaarblijkelijk de beide andere groeperingen (de 'moderne' partijfunctionarissen en de technische intelligentsia met de bedrijfsbureaucratie) er toe gebracht heeft om zekere veranderingen in dit opzicht in te leiden.

Bovengenoemde krachten, waarbij men misschien ook nog zekere stromingen in het leger kan tellen, zijn de oorzaak geweest van dit gedeeltelijk loslaten van vele verschijnselen, die in het Stalin-tijdperk richtinggevend zijn geweest.

Van de andere kant zou het onjuist zijn de veranderingen te overschatten, want ze betekenen geen breuk met het Stalinisme, maar slechts een loslaten van enkele maatregelen, methoden en wetten van Stalin. Tot goed begrip hiervan moet worden vastgesteld:

1. De leidende rol van de partij blijft onveranderd bestaan, en zelfs niet in Leninistische maar in Stalinistische zin.

2. In plaats van de leidercultus is nu de collectieve wijsheid van het centraal comité gekomen.

3. De rehabilitatie van enige slachtoffers van de grote zuiveringen blijft halfweg steken.

4. Er is geen fundamentele verandering gekomen in de centrale, of beter, centralistische planeconomie.

5. De maatregelen zijn veranderd, maar niet het uitsluitende recht van de partij om in alle vragen betreffende cultuur, architectuur en wetenschap het laatste woord te hebben.

6. De these van de verschillende wegen naar het socialisme is in zijn betekenis meer ingeperkt.

Resumerend gaat het inderdaad om belangrijke wijzigingen, die zich, in marxistische terminologie uitgedrukt, in de 'bovenbouw' afspelen, maar niet in de basis, niet in de maatschappelijke structuur van het systeem. Het is slechts een wending, maar geen breuk.

BOEKBESPREKING

C. M. Dozy: *Roemenië, Joegoslavië, Bulgarije: verleden en heden.* Martinus Nijhoff, Den Haag, 1956, 199 pp.

Vóór de Tweede Wereldoorlog hadden slechts zeer enkelen in Nederland belangstelling voor de Balkanlanden en de politiek-economische ontwikkeling in dat tumultueuze deel van Europa. In het geschiedenisonderwijs op onze middelbare scholen leerden wij de data der Balkanoorlogen van buiten, zonder ons te verdiepen in de historische ontwikkeling, die daarachter schuilging. En voor diegenen van ons, die aan buitenlandse universiteiten in contact kwamen met de in onderlinge veten fel twistende studenten uit Bulgarije, Zuidslavië en Roemenië ging een wereld open, die ons romantisch-amusant aandeed, en waarop wij, in Westeuropese schijnzelfverzekerdheid, wat uit de hoogte neerkeken.

Pas de naoorlogse ontwikkeling, en in het bijzonder de opkomst en het standhouden van het Titoïsme in Zuidslavië hebben in West-Europa een meer levendige politieke belangstelling voor de Balkan gewekt. Juist in deze dagen volgt de westelijke wereld met spanning de weerslag van acht jaren Titoïsme op de politieke situatie in de door het de-Staliniseringsproces in verwarring gebrachte communistische regimes in de aan Zuidslavië grenzende landen. Wat men ook van Tito en zijn regime denken moge, hij is zonder twijfel de figuur naar wie men elders in de Balkan op- en omziet.

Onze oud-gezant in Belgrado en Sofia schetst in dit boek achtergronden en ontwikkelingen op de Balkan in hun historische samenhang. De meeste aandacht besteedt hij uiteraard aan Zuidslavië sinds 1948 en aan Tito's binnen- en buitenlands beleid.

Het boek stelt duidelijk dat Tito's steun bij de jongere generatie vooral kan worden teruggevoerd op het verzet tegen het onbevredigende sociaal-politieke systeem van voor de oorlog. Ook de socialistische partijen hebben zich in de Balkanlanden tussen de twee wereldoorlogen niet kunnen ontwikkelen tot partijen, die een groot deel van de bevolking tot zich konden trekken. Ten dele valt dit te verklaren uit de economische structuur van die landen, ten dele ook wellicht uit de onbekendheid der bevolking met het democratische vrijheidsbegrip. Het is dan ook een illusie te veronderstellen dat bij een voortgaande de-Stalinisering de huidige generaties op korte termijn de begrippen, die aan het westerse socialisme ten grondslag liggen, tot de hunne zouden kunnen — of zelfs willen — maken. In hoeverre het westelijke socialisme de communistische Balkanregimes, wanneer het hun lukt Tito's voorbeeld te volgen en zich losser te maken van Moskou, zal kunnen beïnvloeden, is een vraag, die nu nog niet kan worden beantwoord. Dat zij de aandacht verdient is duidelijk. Overleg tussen en een gemeenschappelijk optreden van de Westeuropese socialistische partijen is zeker geboden.

Dozy's boek bevat een groot aantal waardevolle gegevens en is een uitstekende handleiding voor een ieder, die de huidige ontwikkeling op de Balkan probeert te volgen en te begrijpen. Een herdruk zou gediend zijn met het toevoegen van een duidelijker en meer gedetailleerde overzichtskaart dan het in de eerste druk geplaatste schetskaartje.

v. d. L.

REDACTIONEEL. Ware de gebeurtenissen in Hongarije niet tussenbeide gekomen, dan zou dit nummer zijn geopend met de bijdrage van dr. Idenburg over de verhouding Nederland–Indonesië. De redactie acht het stuk van genoegzaam belang om het ondanks zijn ongewone lengte in z'n geheel te plaatsen. Hiernaast is in dit nummer aandacht gegeven aan de situatie in Oost-Europa. Het rapport van F. J. Goedhart over de positie van de satellietstaten, uitgebracht vóór de recente ontwikkeling, leek ons in zijn feitelijke documentatie nog volkomen actueel.

J. P. KRUIJT

ETHOS EN POLITIEKE PARTIJ

1

In het 'Wending'-nummer van mei 1956 is een briefwisseling tussen dr. Dippel en ds. Ruitenberg gepubliceerd, die van verschillende kanten de aandacht heeft getrokken. Dippel, doorbraakman en schrijver van het bekende boek 'Kerk en Wereld in de crisis', dat in 1947 verscheen, en waarin hij de godsdienstige doorbraak in de Hervormde Kerk en de politieke doorbraak in de PvdA in onderlinge samenhang verdedigde – een boek, dat indertijd op mij, en niet alleen op mij, als profetisch getuigenis een grote indruk maakte – voelt zich nu, na 10 jaar, verontrust over het politieke ethos van de PvdA – ik kom natuurlijk op een aantal bijzondere punten terug. Ruitenberg is het wel voor een belangrijk deel eens met de verontrusting van Dippel, maar meent, dat deze in zijn kritische beoordeling, die bijna een veroordeling wordt, te ver gaat, en onvoldoende rekening houdt met de internationale en nationale gecompliceerdheid van de situatie en met het feit, dat politiek ook mensenwerk is. De juiste houding is volgens R. kritisch te zijn en daarnaast solidair. Buter [1]) heeft in een tweetal artikelen in 'Tijd en Taak' uiting gegeven aan zijn gegriefdheid over Dippels brieven. Hij zegt, in zijn tweede artikel, dat hij het vermoedelijk voor 95% met Dippel eens is, wat diens verontrusting betreft, maar voor 100% oneens wat de wijze betreft, waarop deze werd geuit. Buter deelt de socialisten in in twee groepen: zij, die meer 'dragers', 'hoeders' van de socialistische idee zijn, en zij, die meer 'bouwers' en 'gestaltegevers' zijn. Hier duikt de oude tegenstelling op tussen hen, die niet of weinig aan het doodgewone 'vuile' partijwerk meedoen, en de 'werkers', en Buter onderstreept dit nog door Tolstojs Iwan de Dwaas te citeren, die zegt dat alleen wie eelt aan z'n handen heeft aan tafel mocht komen, daarbij nader verduidelijkend, dat hij (Buter) heus niet alleen écht vereelte handen bedoelde.

Ik kan Buters reactie en die van andere 'werkers' in de partij, die in Dippels woorden een gebrek aan trouw en verbondenheid zien, psychologisch best begrijpen. Dippel is hier en daar bepaald onjuist en onbillijk: wanneer hij b.v. denigrerend spreekt over verkiezingsfondsen, wanneer hij de PvdA een 'armelui's VVD' noemt, al voegt hij eraan toe, dat hij dit eens in een boze bui heeft gedaan; wanneer hij het doorbraak-socialisme niet èrg schadelijk oordeelt van traditioneel-kerkelijk standpunt gezien, omdat het maar om liberaal-socialisme gaat en daarom nét nog niet door de roomse bisschoppen is verboden. Maar Buter gaat in zijn reactie veel te ver wanneer

---

[1]) Voor hen, die de hieronder genoemde artikelen nog eens of voor de eerste keer willen lezen, geef ik hier de plaats aan: Buter in 'Tijd en Taak' van 2 juni en 14 juli; Buskes in 'Tijd en Taak' van 23 en 30 juni, 14, 21, 28 juli en 4 aug.

hij Dippel een EVC-mentaliteit toedicht, één van uitsluitend zuur negativisme en rancuneuze teleurstelling. Dippel geeft een profetische getuigenis, en profeten willen de rangorde der dingen herstellen; zij moeten wel eens belangrijke zaken, maar van de tweede orde, weghonen wanneer deze andere zaken van de allereerste rang overschaduwen. Daarom striemen en kwetsen zij, maar *niet* uit een intentie van negativisme en rancune. Daarom sluit ik mij bij *Buskes* aan, die in zijn 'Tijd en Taak'-artikelen [2]) allereerst protest aantekent tegen Buters reactie. In zijn verdere artikelen geeft Buskes blijk zeer dicht bij Dippel te staan in diens verontrusting en kritiek, al moet ik zeggen dat Buskes bij al zijn getuigenissen, in deze artikelen en elders, wel eens striemt maar nooit kwetst. Buskes vindt Ruitenberg in zijn antwoord veel te beschouwelijk, te goedmoedig. Al zegt Dippel de dingen scherp en eenzijdig, aldus Buskes, laten wij luisteren naar Dippels diepingrijpende beschouwingen en deze aan ons geweten voorleggen. Waar ik volledig mee instem, trouwens Ruitenberg ook.

Ik meen, dat deze belangrijke discussie *ook* in S & D moet worden voortgezet. Niet om ze te onttrekken aan 'Wending': ik hoop dat ze daar op hetzelfde hoge niveau wordt voortgezet door Dippel en Ruitenberg, eventueel door anderen. Maar de zaak is veel te belangrijk om er in ons tijdschrift over te zwijgen. En zeker niet alleen omdat het een interne zaak van de PvdA is, want ook andere politieke partijen – voor zover zij er niet alleen kostbare citaten voor kleine polemiek uit willen halen –, ook de kerk, ja onze gehele cultuur is erbij betrokken.

Hier hebben wij dan vier mannen, Dippel, Ruitenberg, Buter, Buskes: alle vier trouw aan de PvdA – ook Dippel, al twijfelde Buter daar eerst aan –, allen verontrust, allen met kritiek, maar dan in onderscheidene gradaties van solidariteit en van kritiek. Dat is n.m.m. volstrekt niet iets nieuws in onze partij en in sommige andere partijen en behoeft ook niet tot brokken te leiden. Maar dan is ook nodig, dat men elkaar serieus neemt en naar elkaar wil luisteren.

Nu kom ik, naast de profetische Dippel, de getuigende Buskes, de beschouwelijke Ruitenberg en de apologetische Buter – deze adjectieven belichten uiteraard bij elk maar één aspect van hun houding – als vijfde man erbij. Hoe zal mijn houding zijn? Natuurlijk die, welke mij het best ligt – men moet hier zo niet altijd zich zelf blijven – en ik kom dan het dichtst in de buurt van Ruitenberg.

Ik zou mijn houding willen typeren als een variatie en zonder hovaardij willen aanduiden als het *streven* – meer is het niet – naar objectiviteit, zoals de zo gauw in het subjectieve getrokken sociale wetenschappen dit vereisen en, in moeizame beoefening, ook leren.

Ik hoop alleen maar dat ik Dippel, die, tot vreugde van de redactie en lezers van ons maandblad, zich in principe bereid heeft verklaard, op een desbetreffend stuk in ons blad te reageren, nu niet dadelijk tegen mij in het harnas jaag, omdat hij denigrerend heeft gesproken over 'neutrale wetenschappen'. Ik mag er dan direct

---

[2]) Gelukkig is nadien dit persoonlijk aspect opgelost. Er heeft een gesprek plaatsgevonden tussen Buter, dr. Dippel, ds Buskes en, als vierde man erbij, Jim Lieftinck. Als gevolg daarvan geeft Buter in 'Tijd en Taak' (15 sept.) eerlijk toe, dat, had dit gesprek eerder plaatsgevonden, zijn reactie anders had *moeten* zijn. De tegenstelling tussen 'bouwers' en 'hoeders' is niet overbrugd, maar er zijn door de persoonlijke relatie begrip en waardering gegroeid en er is geconstateerd, dat er toch gelijkgerichtheid bestaat.

op wijzen, dat objectiviteit, b.v. in de sociologie, niets te maken heeft met bang neutralisme en dat zulk een objectieve houding evenzeer toelaat, zo niet vereist, dat de onderzoeker, indien nodig – en dat is het hier – zijn eigen waarde-oordelen, geput uit grotendeels andere bronnen dan zijn wetenschap, er expliciet bij vermeldt.

Ik acht het niet wenselijk om de argumenten van elk dezer vier mannen hier verkort weer te geven, omdat ik meen, dat ieder, die deze discussie wil volgen en er eventueel aan mee wil doen, de betrokken artikelen zelf op zich moet laten inwerken. Ik wil hier een paar problemen uit deze discussie bespreken en grijp dan natuurlijk wel terug op de genoemde argumenten, zonder naar volledigheid te streven.

2

In de eerste plaats moet ik opmerken, dat Dippel te veel de neiging heeft, zijn op zich zelf gerechtvaardigde gevoelens van onbehagen over de totale situatie van onze moderne cultuur te projecteren op het socialisme en op zijn partij. Ik wil dit toelichten aan de hand van twee punten: allereerst dat van de spreiding van de sociale welstand. Dippel geeft in zijn brieven in 'Wending' hier en daar enige uitingen, die zijn onbehagen verraden: het botvieren van 'verkeerslusten' (p. 134), 'overbodige welstand' (p. 139), 'weigering enige zelfbeperking te kiezen ten bate van de cultuur' (p. 150). Wat ik hierover nu zeg – en dat geldt voor mijn gehele artikel – is geen nieuws voor Dippel noch voor anderen. Het gaat echter om de samenhangen en de conclusies die men eruit trekt.

Eén van de meest ingrijpende veranderingen als gevolg van de moderne techniek is de overgang van een tijdperk van schaarste naar dat van overvloed. Op rake wijze is dit onlangs nog eens uiteengezet, op het derde sociologische wereldcongres te Amsterdam, door de Amerikaanse sociologe *Jessie Bernard*. Ik veroorloof mij hier een wat langer citaat, dat men kan vinden in het derde deel van de 'Transactions' van dit congres, p. 27:

'In een tijdperk van schaarste hangt het bestaan van een klasse van 'Haves' af van het bestaan van een grote klasse van 'Have-nots'. Wanneer er geen overvloed is moet iemand arm zijn wil iemand anders rijkdom hebben. Een hoge stand in een tijdperk van schaarste kan alleen vrije tijd en luxe bezitten wanneer de massa die niet heeft. In een tijdperk van overvloed daarentegen hangt het bestaan van een klasse van 'Haves' niet af van een talrijke bezitloze en arme klasse, maar van een zich uitbreidende klasse van 'Haves'. Een op massa georiënteerde economie hangt af van een massamarkt. Er kunnen geen rijke families zijn, zoals de Fords en de Chryslers, tenzij miljoenen gezinnen in staat zijn hun produkten te kopen. De aanwezigheid van families die zich een Cadillac kunnen permitteren hangt af van de aanwezigheid van miljoenen gezinnen, die Chevrolets kunnen kopen. Een economie met overvloed is kortom geheel verschillend van een economie met schaarste; de eerste kan niet functioneren wanneer er te veel 'Have-nots' zijn, en schept eerder 'Haves' en 'Have-mores' dan 'Haves' en 'Have-nots'.

Men kan zich stoten aan de reserveloosheid, waarmee Jessie Bernard hier het bestaan van de 'Have-mores' voorbijgaat, men kan opmerken, dat het grootste deel van de mensheid nog uit 'Have-nots' bestaat – iets wat deze sociologe ook weet, maar zij zegt uitdrukkelijk de situatie van de VS te willen typeren –, men kan ook dan nog zich ergeren aan de Amerikaanse zelfverzekerdheid, want ook in de VS

zijn nog 'Have-nots': dat neemt niet weg, dat zij gelijk heeft met deze tendens in de moderne industriële maatschappij te constateren, een tendens die, gecombineerd met de werking van moderne belastingheffing, leidt niet tot uitwissing, wel tot een zekere nivellering van de inkomsten, tot het kleiner worden van de groep zowel der armen als die der zeer rijken en daarmee het klassesysteem van de 19e-eeuwse kapitalistische maatschappij doorbreekt.

Natuurlijk zit achter dit alles een veel verder reikende problematiek. De 'Haves' willen ook 'Have-mores' worden. Wie in een Chevrolet rijdt, wil een Cadillac. Men wil méér, vaak niet alleen óm die goederen zélf, maar om de status, die dit geeft. De 'status' (stands)gevoelens zijn, in andere vormen dan vroeger, een ingekankerde trek óók van vele mensen in de moderne maatschappij. Wie dit als volkomen onbijbels ziet, moet constateren, dat er miljoenen heidenen zijn in de rij der christenen zo goed als daarbuiten. En dit méér en nog meer willen hebben leidt tot een voortdurende opjaging van de produktiviteit, van tempo, van snelheid. Opvoering van produktiviteit is broodnodig in de economisch achtergebleven gebieden, om de eeuwenoude armoede definitief onder de knie te krijgen. Zij is eveneens nodig in de economisch meer ontwikkelde landen, waar de welvaartsspreiding eigenlijk nog maar pas is begonnen. Maar ergens ligt een grens, nl. daar, waar deze toeneming een doel op zich zelf is geworden en niet meer een middel tot 'het goede leven'. Waarbij dan nog komt, dat de besteding van de welvaartstoeneming – en waarlijk niet alleen door hen die er pas aan deelnemen – lang niet altijd de cultuur bevordert. Het zijn deze dingen die Dippel met onbehagen vervullen en met vele anderen deel ik zijn zorg op dit gebied. Maar in hoeverre mag hij hierbij de partij betrekken?

Ik geloof te mogen constateren, dat er in het socialistisch politiek ethos, met bijbelse of niet-bijbelse achtergrond, het gevoel leeft, dat de relatieve inkomstennivellering in en door de bovengeschetste ontwikkeling een gezonde zaak is, zowel economisch als sociaal, al zijn er grenzen van doelmatigheid. Dat aan discriminerende standsgevoelens, hoe diep ook geworteld, geen voet moet worden gegeven. Dat de toeneming van de produktiviteit, zolang zij niet tot een extreem opjaagsysteem leidt, prachtige kansen geeft voor het optrekken van de lage levensstandaard van grote groepen der bevolking.

Wanneer Dippel vraagt: 'moet ik nu vóór de bedrijfsgewijze loonsverhogingpolitiek zijn, al is dat toevallig mijn particulier belang' (p. 127), dan mag ik er toch op wijzen, dat PvdA noch NVV de ombuiging van de geleide loonpolitiek in deze richting heeft gewild, en, nadat zij niet langer tegen de stroom op konden varen, de gedachte aan solidariteit met de werkers in de marginale bedrijven, met name de agrarische werkers, niet loslaten. En met enige verbazing lees ik op p. 128, als Dippel over permanente inflatie spreekt, dat de socialisten daar niet genoeg tegen hebben gevochten, tot schade van de 'vergeten groepen'. Ik meen, dat de door socialisten voorgestane en onder hun leiding uitgevoerde geleide loon-, prijs- en rentepolitiek er toe heeft geleid, dat Nederland verscheidene jaren na de oorlog een van de goedkoopste landen in West-Europa was. En wanneer die politiek geleidelijk is verlaten door toedoen van de niet-socialistische meerderheid in de volksvertegenwoordiging, wat niet zonder strijd is gegaan, is het dan fair te spreken van 'de gelaten wijze waarop in socialistische kring 'de vergeten groepen' ten offer worden gegooid aan het inzicht, dat de prijzen toch wel niet te stabiliseren zijn?'

Daarentegen deel ik met Dippel zijn verontrusting over het gebrek aan 'zelfbeheersing in de consumptieve sfeer' (p. 128) in deze tijd van 'prosperity', bij alle lagen van de bevolking. Voor zover hier politiek iets aan is te doen, geloof ik te mogen zeggen, dat het enige radicale middel daartegen in de sfeer van de politiek met hand en tand door de socialisten is verdedigd, al hebben zij het moeten afleggen: geen belastingverlaging tijdens de hoogconjunctuur, maar delging van de nationale schuld en het kweken van reserves voor een eventuele slechte tijd. Dippel weet ook, welk een rage van 'potverteren' bij helaas de meerderheid van ons volk zich keerde tegen deze verstandige politiek. Overigens is dit probleem, wanneer men het democratisch recht van vrijheid van besteding van het netto-inkomen niet wil aantasten, alleen door opvoeding op te lossen. Hier zie ik wel een achteruitgang. Bij een kern van socialistische gezinnen bestond vroeger zoiets als een 'AJC-cultuur' door de ouders uit hun jeugdtijd overgebracht naar hun gezin. Men kent het beeld: een eenvoudig meubilair, oud-Hollandse stoelen, afkeer van pluche en crapauds, gebeitste vloer, de traditionele reproduktie van Van Gogh, een kast goed gevuld met goede boeken, die ook gelezen werden, niet drinken en vaak niet roken, afkeer van modieuze kleding, en van wedstrijdsport, trektochten in de natuur en kamperen, belangstelling voor muziek en toneel, enz. Ik pleit niet voor een krampachtig vasthouden van deze stijl in precies deze vormen, maar hier was toch aanwezig een zekere mate van ascetische discipline en openstaan voor cultuur. Nu is het waar, dat een politieke partij ook een opvoedende taak heeft, ten opzichte van haar leden in de eerste plaats, maar het is duidelijk, dat zij hier minder invloed heeft dan school, jeugdbeweging, kerk, Humanistisch Verbond, Instituut van Arbeidersontwikkeling of Volkshuis. Ik meen dus, dat Dippel t.a.v. het hier besproken eerste punt enerzijds onbillijk is, anderzijds te veel verwacht van een politieke partij. En mij aansluitend bij Dippels opmerkingen over de arbeidsleer van Barth (p. 149) zou ik willen zeggen: hier ligt een taak voor de kerken. Met name het Calvinisme, met zijn 'innerweltliche Askese': werken in het zweet zijns aanschijns en sober leven, wel *in* maar niet *van* de wereld, heeft naast gunstige ook zeer ongunstige gevolgen gehad, o.a. door verwaarlozing van het terrein van de vrijetijdsbesteding, die zoveel meer betekent voor de moderne mens, en die zoveel meer kansen (naast gevaren!) oplevert dan vroeger. Wanneer geeft de christelijke theologie ons eens een vrijetijdsleer naast of als onderdeel van de arbeidsleer, een vrijetijdsleer die meer doet dan alleen verboden te geven, die hoe langer hoe minder werkzaam zijn?

3

T.a.v. een tweede punt zijn mijn opmerkingen ongeveer van dezelfde aard als die hierboven. Dit tweede punt betreft Dippels verontrusting over de massademocratie, die velen met hem delen, en ik ook.

Sedert de voltooiing van het proces van democratisering der politieke rechten in de westerse wereld, en naarmate in de geïndustrialiseerde, vertechniseerde, geürbaniseerde én daarmee gecompliceerde maatschappij de macht en omvang van werkzaamheden van grote apparaten (de staat voorop, maar ook trusts, kartels, grote bedrijven, partijen, vakbonden, boerenbonden, pers-, radio- en televisiebedrijven, grote wetenschappelijke instituten, enz. enz.) toenamen, is als algemeen klemmend probleem naar voren gekomen dat der vertrouwenscrisis tussen leiders en geleiden. De vroegere democratie voor zover die bestond (in het dorpsleven, de 'marke', in de

kleine stad, tot op zekere hoogte onder de vrije burgers van Athene, nu nog in kleine gemeenten in Zwitserland, ook nog in kleine verenigingen) was een regering *door* het 'volk', uitgevoerd door een primus inter pares. In de moderne staat, partij, vakbond, grote coöperatie, grote vereniging, boerenbond, enz. is dit niet meer mogelijk en ontstaat een min of meer getrapt stelsel van gekozen vertegenwoordigers, en daarmee de problemen, of de selectie der vertegenwoordigers de juiste is, en of de belangstelling en *het vertrouwen* der leden groot genoeg blijven. Sommige pessimistische schrijvers menen, dat in de grote apparaten van staat en bedrijf de managers de nieuwe heersers worden of reeds zijn *(Burnham)*. Anderen, oorspronkelijk ultra-democraten, die menen, dat alleen een rechtstreeks bestuur *door* de leden democratie mag worden genoemd, zien de indirecte democratie van nu als een verhulde oligarchie en zijn toen radicaal naar een of andere vorm van fascisme, van regering door 'de sterke man' overgegaan *(Robert Michels)*. Het moderne socialisme meent, dat indirecte democratie *wel* democratie is, ziet de gevaren en meent die met functionele en territoriale decentralisatie te kunnen oplossen. Dippel legt vooral de nadruk op de laatste: vrijheid in het regionale, gemeentelijke en wijk-gemeentelijke vorming van 'small communities' en vreest een voortgaan van het 'proces van vervreemding tussen bestuurders en burgers', een overwoekering van de invloed der deskundigen, die veelal politieke visie missen, en vertechnisering van het politieke leven (p. 133–134). Alweer: velen delen die vrees met hem.

Men moet daarbij echter nuchter blijven. In de eerste plaats was de vroegere dorpsgemeenschap een groep, waarin de leden weliswaar veilig omsloten waren in persoonlijke omgang en vertrouwde sfeer, gedurende het gehele leven, maar zij was tevens sterk collectivistisch en liet geen ruimte voor persoonlijke ontplooiing. En in de tweede plaats: het openbreken van deze gesloten groepen door modern verkeer en communicatie, het naar voren treden van een functioneel bindingsprincipe (arbeiders met arbeiders, boeren met boeren enz., in omgang en organisatie) en vooral van het levensbeschouwelijk bindingsprincipe (Afscheiding Doleantie, Katholieke emancipatie) was een noodzakelijk proces voor de emancipatie van arbeiders, boeren, gereformeerden, kleine luiden, katholieken en ook nodig voor de persoonlijke bewustwording en de doorbreking van de al te dwangmatige dorpsadat. Dit laatste bindingsprincipe, het levensbeschouwelijke heeft in ons land geleid tot een extreme verzuiling, waarop ik hier niet verder kan ingaan. Slechts enige aspecten daarvan moet ik hier toch bespreken, omdat ik geloof, dat Dippel bij zijn oordeel over de PvdA daar te weinig rekening mee houdt.

Dippel voelt veel voor de wijkgedachte en ik met hem. Maar de echt antithetisch ingestelde katholieke en protestantse geestelijke en politieke leiders voelen er niets voor. Zij willen een hechte samenleving in de parochie of kerkelijke gemeente, want zij vrezen een totalitaire tendentie in de wijkgedachte. En daarom is er een zekere afweer bij hen tegen de aanvaarding van de wijkgedachte in godsdienstig heterogene gebieden, op z'n hoogst een platonische liefdesverklaring, die voor de praktijk slechts leidt tot gezamenlijke bespreking van verenigingsbesturen. Gelukkig doorbreken burenverhoudingen en buurtclubs ten dele de dichte hekken van de verzuiling, maar deze 'doorbraak' door middel van de verwezenlijking van de wijkgedachte nu eens te bevorderen durven de meeste confessionele groepen niet aan. De socioloog *dr. Van Doorn* gaf daarom verleden jaar in zijn preadvies voor het Congres over Sociale

Samenhangen in Nieuwe Stadswijken als zijn mening te kennen, dat alleen om die reden reeds in wereldbeschouwelijk gemengde steden – en dat zijn de meeste, voegde hij eraan toe – een verwezenlijking van de wijkgedachte bij voorbaat tot mislukking gedoemd is (Preadviezen p. 83, uitgegeven door het Inst. v. Sociaal Onderzoek v. h. Ned. volk). Ik vrees, dat Van Doorn gelijk heeft, zolang men binnen de zuilen daar niet anders over *durft* te denken: de praktijk bewijst het. Van Doorn citeert *Treurniet* in een gestencild verslag 'De maatschappelijke aspecten van de moderne stadswijk' van een studieconferentie te Utrecht in 1955, waarin de laatste zegt, dat van de 70 hem bekende plaatselijke en wijkgemeenschappen niet meer dan vijf een actief leven leiden. 'De meeste wijkgemeenschappen en plaatselijke gemeenschappen zijn in feite morsdood.' Ik ben het met Dippel eens, dat socialisten nog veel sterker aandacht moeten hebben voor deze territoriale decentralisatie, maar zijn verwijten moet hij m.i. vooral richten tegen de diehards van de verzuiling.

Wanneer Dippel, de onvermijdelijkheid van compromissen in de politiek inziende, zich toch ergert aan het compromitterend karakter daarvan, dan delen velen met hem deze ergernis. Maar alweer: de verzuiling is de ergste schuldige. In ons vanouds theologiserende en theologisch versplinterde volk zijn vele politieke partijen ontstaan, waaronder de confessionele; het oude odium theologicum is in de moderne tijd verwijd – en verergerd! – tot een odium columnatum, een zuilenverbittering, de evenredige vertegenwoordiging, een gevolg van het bestaan van de vele partijen, brengt de versplintering slechts zwak afgeremd over in het parlement; nu eenmaal dit stelsel van evenredige vertegenwoordiging is aanvaard komen wij er wellicht nooit meer af; coalities, in welke vorm ook, zijn nodig. Tegenstellingen moeten worden overbrugd, maar de eisen van de confessionele partijen zijn vaak zulke wonderlijke en hybridische mengsels van *de* christelijke beginselen of *de* katholieke leer met doodgewone aardse en dan nog veelal conservatieve sympathieën of antipathieën of verlangens, dat, gevoegd bij de door groepscentrisme opgewekte zuilenhaat, het tot stand komen van een compromis vermoeiend en inderdaad soms compromitterend wordt. Maar compromitterend voor wie? Er zal geen eind aan komen, voor het doorbraak-ethos zozeer ons volk heeft bezield, dat de zuilen zich moeten reorganiseren en de vergiftigde sfeer wordt gezuiverd. Daarover straks nog iets anders. De bovengenoemde evenredige vertegenwoordiging heeft voorts de band tussen afgevaardigde en zijn kiesdistrict zeker losser gemaakt. Toch gaan velen van hen regelmatig naar hun district, ook buiten de verkiezingscampagnes, om voeling met de bevolking te houden. Of dit voldoende geschiedt kan ik niet beoordelen.

4

Het gevaar van de deskundigen (p. 132) overdrijft Dippel m.i. De regering is omringd door deskundige ambtenaren: de volksvertegenwoordiging zou, vooral nu alle economische, sociale en culturele problemen tegenwoordig zo uiterst gecompliceerd zijn, een te zwakke positie innemen tegenover de regering, als ook de fracties geen deskundigen op verschillende gebieden bezaten. Bij een grote fractie kan dat ook; daarom is de vergroting van het aantal Kamerleden een voordeel. Dat deskundigheid en politiek ethos zo zelden samengaan waag ik ook te betwijfelen; ik noem zo maar voor de vuist weg een Van Kol, Lely, Cort van der Linden, Nolens, Talma, De Visser, Donker, en zou ook levenden kunnen noemen, als ik niet met Ruitenberg ('Wending',

p. 156) van mening was, dat wij bij hen hun leven nog niet kunnen overzien. Ook verder zou ik Ruitenberg willen bijvallen, waar hij zegt (p. 145): een algemeen-stimulerend en leidinggevend politicus wordt men pas op de basis van een bepaalde deskundigheid. Ik zou het zo willen uitdrukken: een ware politicus paart deskundigheid aan politiek ethos.

Nu moeten wij oppassen, dat we met gelijke termen geen verschillende zaken aanduiden. Wanneer Dippel met deskundige bedoelt: de man van het detail, en dan nog op een eng begrensd gebied – dan heeft hij gelijk wanneer hij overheersing van deskundigen vreest. Ik bedoel ermee: hij of zij, die op een bepaald gebied, b.v. onderwijs of agrarische problemen, alles overziet en door en door kent, en daardoor creatief kan werken.

Wat bedoelt Dippel met politiek ethos? Dit is heel belangrijk, omdat de kern van Dippels betoog zijn onbehagen is over het gebrek daaraan. Op p. 137 omschrijft hij deze term, en ik wil hem hier uitvoerig citeren. Hij geeft dan als volgt het politiek ethos aan: 'Waar "wonen" wij politiek, d.w.z. waar en hoe voelen wij ons thuis te midden van de machten om ons en waar willen we heen als we ons niet thuisvoelen? Waar zeggen we, zonder ideologie en niet op grond van theorie, doodgewoon existentieel 'neen' en waar 'ja'? Wáár is dit 'neen' een echt, compromisloos 'neen', omdat we in het ja of het halve 'ja' niet kunnen wonen, niet kunnen leven, samen?'

De nadruk is hier wel zeer sterk gelegd op het existentiële. Persoonlijk zou ik het wat anders omschrijven: ethos (en politiek ethos is daar een onderdeel van) is het levensgevoel dat ons drijft, en dan horen daar allerlei elementaire zaken toe: het rechtvaardigheidsgevoel, dat opkomt voor de ontrechte, de onderliggende, en daartegenover de opvatting, dat ieder zijn eigen boontjes moet doppen, of dat men zijn broeders hoeder niet is; het sterke gevoel dat alle mensen gelijkwaardig zijn of, tegenovergesteld, dat mijn land, mijn ras, mijn klasse, mijn stand toch eigenlijk de wereld in stand houden en daarom de verkregen privileges moeten behouden resp. vergroten; een sterk traditioneel en hiërarchisch levensbesef, geestelijk of sociaal. Maar natuurlijk, ook zo gedefinieerd blijft het feit bestaan, dat het politiek ethos, berustend op deze elementaire gevoelens, bij existentiële beslissingen drijven moet tot een duidelijk ja of neen.

Maar daarmee heeft Dippel zijn opvatting over politiek ethos wel geheel in het persoonlijke getrokken en draagt hij deze opvatting zonder enige accentverschuiving over op een partij of fractie, volksvertegenwoordiging of regering. Want de beslissingen, die in deze laatste instanties getroffen moeten worden zijn politieke, en in de democratie bovendien meest collectieve beslissingen. En nu denk ik er geen enkel ogenblik aan, ook maar een stap te willen zetten in de richting van de Machiavellistische stelregel, dat politieke moraal zich niets van persoonlijke moraal hoeft aan te trekken, of mij te laten afglijden naar een 'right or wrong, my country' (of: my party). Dat neemt niet weg, dat het feit blijft bestaan, dat zulke collectieve beslissingen althans gradueel verschillen van beslissingen van persoonlijke aard. Ik zie een tweetal van deze verschillen (misschien zijn er meer):

1e. Men kent het onderscheid tussen wat in Duitse termen wordt genoemd: 'Gesinnungsethik' en 'Verantwortungsethik'. Bij de eerste handelt men uitsluitend op grond van de gezindheid – laat ik hier zeggen: het ethos – onafhankelijk van de gevolgen, voor zich zelf, voor anderen, voor de maatschappij. Bij de tweede laat men zijn

handelingen mede bepalen door de verwachte gevolgen ervan. Wij kennen de uitersten: wie zijn ethos onder geen beding wil inbinden met het oog op verwachte gevolgen: de profeet, de geloofsheld, maar ook de doctrinair en de super-individualist; en wie maar al te veel de gevolgen in zijn overwegingen betrekt: de opportunist, de 'Real'politicus. Zowel persoonlijke als 'publieke' beslissingen staan voor dit dilemma. Mijn stelling is nu, dat de eerste, bij alle moeilijkheid, die ook zij kunnen opleveren, toch meer gemakkelijk zijn waar het de openbare zaak betreft dan de laatste. De bestuurder, de regeerder moet letten op de gevolgen van zijn beslissingen voor het land dat hij dient en voor de groep die hij vertegenwoordigt, hij moet letten op velerlei meningen, moet zijn beslissingen nemen samen met vrienden èn met tegenstanders, hij moet middelen kiezen, die effectief zijn voor het nagestreefde doel en die ook democratisch verantwoord zijn, overwegingen van tactiek, strategie, diplomatie dringen zich naar voren – dit laatste met het gevaar van onwaarachtigheid –, hij moet bestand zijn zowel tegen vleierij als tegen verguizing, kortom: hij moet een duivelskunstenaar zijn. Is het wonder, dat het aantal waarlijk grote staatslieden zo klein is?

2e. In de huidige gecompliceerde technische maatschappij hebben de maatschappelijke verschijnselen een mondiaal karakter aangenomen met een sterke samenhang, een steeds toenemende interdependentie. Door uitbreiding van verkeer, wereldhandel en berichtencommunicatie is een gebeurtenis of maatregel ergens op de wereld niet alleen onmiddellijk overal bekend, maar laat ook overal haar werking gevoelen. De gewone burger kan dat allemaal niet aan. Hij moet afgaan op wat de krant zegt, de regering of de volksvertegenwoordiging oordeelt of handelt, zijn partij van mening is. En nu ontstaan de twee grote gevaren: a) het al te grote vertrouwen, een slaafs napraten en geloven, en deze weelde kan op den duur geen 'manager' verdragen, omdat het hen als het ware opvoedt tot dictatoriaal handelen; b) het niets meer geloven, de apathie, gepaard vaak met roddel van de ergste graad. Dit gevaar is in ons land, gezien onze Nederlandse aard, haast nog groter dan het eerste.

Een waarlijk goed functionerende democratie komt hier alleen uit, wanneer er bij een grote kern van burgers een *kritisch vertrouwen* in regering en volksvertegenwoordiging bestaat.

De conclusie uit bovenstaande overwegingen is, dat de 'cri de coeur' van Dippel waarachtig serieus moet worden genomen. Waar zou het heen gaan, wanneer de politieke gebeurtenissen niet meer getoetst werden aan het geweten van de staatsburgers? Hier sta ik ten volle achter Dippel.

Anderzijds stapt hij wel wat luchthartig over de moeilijkheden heen, die opgestapeld liggen voor hen, die het roer van het schip van de Staat in handen hebben. Wanneer Ruitenberg wijst op de gecompliceerdheid, gelijk ik hierboven doe, zegt Dippel: 'Jij reageert met de zaken uiterst gecompliceerd te noemen. Vanouds heb ik geprotesteerd tegen de profeten der gecompliceerdheid. De politici hebben ze te herleiden tot eenvoud in rangorde. Daar zijn ze voor.' (p. 150) Ik zou willen opmerken, dat de politici dit dan ook doen. Maar het beroerde is, dat verschillende groeperingen van politici deze rangorde zo verschillend zien. En dat het Nederlandse volk geen der groeperingen een 'working majority' verschaft. En dus velerlei handen zich uitstrekken om het roer een andere koers te geven. En er pas na weken- of maandenlange scheepspraat in de gesloten kajuit weer een kapitein met een bestek

op de brug verschijnt. En waaraan zich, met Dippel, geheel Nederland ergert, de politici incluis. Terwijl zich dit waarschijnlijk toch herhalen zal, zolang de structuur van ons partijwezen blijft zoals zij is. Daarom moet ik toch nog iets over de doorbraak zeggen.

5

Dippel, zelf een voorganger in het doorbraakproces, is teleurgesteld in de gang van dit proces, en zegt schampere woorden over doorbraak als politieke ideologie. Ik citeer hem (p. 130): 'Ik wens eenvoudig de doorbraak niet tot een politieke ideologie te maken. Dat degenereert de politiek. Men moet goed bedenken: een oprecht christen breekt niet voor eeuwig door, hij breekt niet door naar een politieke kerk of theorie, maar naar een actuele politiek, naar een politiek ethos dat hij elders niet vindt en het is een zaak, die actueel telkens herzien dient.' Voor zover doorbraak een geestelijk proces is – en zo ziet Dippel het – heeft hij gelijk. Maar doorbraak is *daarnaast ook* het begin van een proces, dat een maatschappelijke structuurverandering in Nederland voorstaat.

De hantering van de antithese-gedachte als breekijzer in alle mogelijke functionele en territoriale groeperingen heeft tot een verzuiling van het Nederlandse leven geleid, die haar weerga nergens ter wereld vindt. De praktijk van deze verzuiling kost niet alleen geld – dat is het ergste niet – maar ze brengt verspilling mee van tijd, van energie, van mankracht, en – door de voortdurende zenuwoorlog – van humeur; ze scheidt mensen, en zet ze tegen elkaar op; ze verhindert vernieuwing (b.v. bij het onderwijs) en als een onpersoonlijke kracht structureert zij geleidelijk alle handelingen, gevoelens, gewoonten van ons volk. Daartegen de strijd aan te binden en daarmee tegen alle uitwassen van de verzuiling, lijkt mij een integrerend deel van ons socialistisch ethos. En bij alle teleurstelling, die Dippel gevoelt t.a.v. de resultaten van socialistische strijd in ons land van de laatste 10 jaar, is hij toch wel opmerkelijk blind voor het feit, dat inzake één aspect van de doorbraak, nl. de politiek, opmerkelijke resultaten zijn bereikt. Als Buter in zijn eerste brief (Tijd en Taak, 2 juni 1956) dit aan dr. Dippel voorhoudt, moet ik de eerste geheel gelijk geven. Wie ervan doordrongen is, hoezeer de zuilenstructuur de geest van ons volk vergiftigt en heel veel opbouwend werk remt of verlamt, moet de geleidelijke opbouw van een andere structuur – een werk voor de rest van onze eeuw – als één der grootste opdrachten voor ons volk zien, waarbij ook de P.v.d.A. een belangrijke bijdrage zal moeten leveren, zij het niet alleen. Ik herhaal, dat de politieke doorbraak slechts één aspect is, waar wij een bevredigende organisatorische vorm hebben gevonden. Maar er ligt nog een geweldig terrein, dat van de maatschappelijke organisaties, waar de doorbraak, ook bij ons, nog nauwelijks doordacht is, en waar wij, inventief, creatief, *andere* oplossingen, andere vormen moeten vinden, anders voor jeugdorganisaties dan voor ziekenfondsen, anders voor maatschappelijk werk dan voor veilingen, anders voor vakbonden dan voor wetenschappelijke verenigingen enz. enz. En waarvan wij de redelijke aanvaardbaarheid van deze vormen zo lang moeten aantonen, tot een groot deel van het nu in zuilen opgesloten volk ze erkent en daarnaar handelt. Dat eist tijd, en daarvoor zal ook dr. Dippel geduld moeten opbrengen. Ik ben met hem niet tevreden over de na-oorlogse oplossing van het radiovraagstuk, maar de oplossing komt er pas, wanneer, na een taaie strijd tegen

de antithese-ideologie, de grote meerderheid van het volk naar de nieuwe vormen grijpt. Dat tot zolang bijv. de VARA en de VPRO blijven bestaan, is niet alleen onvermijdelijk maar zelfs wenselijk.

Wanneer ik hier zo uitvoerig op antithese en doorbraak ben ingegaan, is dat tegenover een man als dr. Dippel niet alleen niet nodig, maar zou het, als ik er niet meer over zou zeggen, zelfs onbehoorlijk zijn. Want zelf heeft hij, in zijn boek 'Kerk en wereld in de crisis', de onchristelijkheid van de antithese-politiek krachtig aangetoond, veel beter dan ik het kan doen (zie bijv. zijn hoofdstuk IX). Wanneer ik bovenstaande dan toch geschreven heb is het om aan te tonen, dat ik het geheel met Dippels boek en ook met veel wat hij in zijn hier behandelde 'Brieven' schrijft, eens ben, en toch de conclusies in de laatste niet onderschrijf. Ik deel zijn scherpe kritiek op de antithese-politiek, maar ook zijn beschouwingen (in het volgende hoofdstuk X) over de wijze, waarop wij deze antithese moeten overwinnen. Ik verwerp dus, met hem, het stellen, tegenover de antithese-ideologie, van een zgn. doorbraak-ideologie, d.w.z. de gedachte, dat *alle* christelijke verenigingen moeten verdwijnen, en dat, als dit gebeurd is, dan alles ideaal is. De zuilenstructuur geeft allesbehalve waarborg voor een waarlijk christelijk leven, en de doorbreking van deze structuur geeft als zodanig deze waarborg evenmin. Het komt aan op de geest, waarin naar deze doorbraak wordt gestreefd, de geest van openheid en gericht zijn naar de wereld, in christelijke – of humanistische – solidariteit. Wanneer wij het daarover geheel eens zijn, wil ik aan dr. Dippel deze vragen stellen: is hij niet, zoals ik, getroffen door het feit, dat gedurende de laatste 10 jaar, bij alle verdere verderfelijke doorwerking van de antithese-politiek, bedoelde openheid bij vele christenen, maar ook bij niet-christenen – en bij die laatsten heeft hij die openheid, met alle mogelijkheid van blijvende misverstanden, in zijn boek (p. 182) een wonder genoemd, waarvoor christenen alleen maar dankbaar mogen zijn – veld heeft gewonnen? En dat daarvoor – niet alleen, maar mede – het ethos van de P.v.d.A. een bijdrage heeft geleverd? En heeft dr. Dippel, toen hij zijn 'Brieven' schreef, niet te veel vergeten wat hij, ongeveer 10 jaar eerder, in zijn boek over christelijk geduld heeft gezegd, in treffende bewoordingen en daarbij Barth citerend? (p. 152-153).

Ik weet het, de P.v.d.A. is niet alleen een doorbraakpartij, zij is een socialistische doorbraakpartij, en dr. Dippel is vooral verontrust over een tekort aan socialistisch ethos. Daarom nog een laatste woord over het karakter van onze partij *nu*, zo objectief als een lid het kan geven.

6

Een partij, elke partij, staat bij haar verdere ontwikkeling aan vele gevaren bloot. Zij kan doctrinair worden, d.w.z. uitgangspunten en doeleinden, die eerst bezielend elan gaven, kunnen verstarren tot doctrines, die geen voedingsbodem meer bezitten in een verjongd ethos, aansluitend aan de veranderde behoeften in een veranderde maatschappij. Zij kan anderzijds opportunistisch worden, en dan zal, wat middel moet zijn, nl. vergroting van haar invloed, feitelijk doel zijn geworden. Zij kan, als jonge, pas beginnende, kleine partij, onder bezielende charismatische leiding, radicaal zijn, fel oppositioneel, een hechte band vormend voor een kleine toegewijde groep (een 'Bund' noemen wij dat in de sociologie), maar is dan ook eenzijdig, sectarisch. En zij kan uitgroeien tot een massale grote partij, welker invloed toeneemt

en die ook minder sectarisch is, maar ook met een geringere homogeniteit en bezieling van leden en kiezers.

Zo was de vroegere Duitse sociaal-democratie typisch doctrinair en zijn de Nederlandse confessionele partijen het nu. De anti-revol. partij, evenals de vroegere S.D.A.P., was in haar prille jeugd een typisch eenzijdige, maar kleine, hechte, homogene partij van het 'Bund'-type. De twee partijen in de V.S. zijn massaal, en tevens opportunistisch in een veel sterkere graad dan de meeste Europese partijen. En de S.D.A.P.–P.v.d.A.? Oorspronkelijk eenzijdig-sectarisch, werd de S.D.A.P. geleidelijk aan bij haar groei al bijna even doctrinair als de confessionele partijen. Niet in Marxistische zin, want daarvan raakte zij steeds meer los. Maar wel in de zin van de Nederlandse politiek: zij vormde geleidelijk aan met haar nevenorganisaties een nieuwe zuil, berustend op *de* 'socialistische' levensbeschouwing. Die ontwikkeling is door de doorbraak definitief gestuit. Hieraan waren zeker nadelen verbonden, bijv. het 'in de kou laten staan' van een aantal oud-S.D.A.P.-ers, die hun pseudo-levensbeschouwelijk tehuis verloren. Maar hoeveel stond daar niet tegenover? Een verjongde partij, die een toevloed kreeg van nieuwe leden uit allerlei geestelijke tehuizen, de mogelijkheid het socialisme uit te bouwen voor het gehele Nederlandse volk en tegelijkertijd een oplossing te bieden, op lange termijn, voor de allergrootste kwaal, de voordien onoplosbare verdeeldheid in zuilen. De nieuwe partij is noch sectarisch nog doctrinair. Wel kan zij als grote partij het gevaar van opportunisme lopen. Hieraan denkt dr. Dippel waarschijnlijk, wanneer hij zich ergert aan de vele 'compromissen'. Maar kan hij nu geen verschil zien tussen compromissen, die men sluit om maar de macht te behouden, en andere, die nodig zijn, zolang ons partijwezen, onze politieke situatie en ons kiesstelsel niet radicaal veranderd zijn?

Dat compromissen, op welke gronden gesloten, gevaarlijk kunnen zijn, wil ik gaarne toegeven. Dat daartegenover een krachtig politiek ethos, een duidelijke socialistische visie, de enige middelen zijn, eveneens. Maar dat deze zo zwak en zo onduidelijk zijn, als dr. Dippel ze ziet, ontken ik. In deze levensbeschouwelijk zo heterogene partij leeft een wonderlijk homogeen ethos, dat waarlijk niet zo slap is, en dat streeft naar een solidaire en echt democratische volksgemeenschap, die sociale onzekerheden opheft, maar zich waarachtig niet alleen aan materiële welvaart vergaapt. Maar dr. Dippel verwart streven en resultaat. En dat kan niet anders, wanneer hij eenvoudig weigert de veelal ongunstige situatie mee in zijn beschouwingen te betrekken. Doet men dit wel, dan behoeft men nog geen misslagen – zoals bijv. de politiek t.a.v. Indonesië in de eerste jaren na de bevrijding – goed te praten, maar is men toch heel wat voorzichtiger in zijn oordeel. Neem bijv. de woningbouw. Ik ben niet deskundig op dit gebied, maar het treft mij voortdurend, dat de velen, die felle kritiek leveren op het feit, dat het woningtekort zo tergend langzaam wordt ingehaald, eenvoudig vergeten, dat alleen de bevolkingsgroei al jaarlijks 40.000 nieuwe woningen vergt!

Laat mij tot slot voor alle duidelijkheid zeggen, dat ik met veel kritiek van dr. Dippel meega. Wij moeten veel sterker onze cultuurpolitiek op de voorgrond schuiven, nog krachtdadiger ons verzetten tegen belastingverlaging en opschroeving van de consumptie, beide zo gevaarlijk in een hoogconjunctuur. Wij moeten wezenlijk inhoud geven aan het principe van territoriale en functionele decentralisatie. Wij moeten nog sterker de nadruk leggen op de solidariteit met onderontwikkelde ge-

bieden. Maar wij zullen ook moeten begrijpen, dat de Nederlandse politiek niet *alleen* door socialisten wordt gemaakt. En vertrouwen in de voormannen – zij het een kritisch vertrouwen – behoort ook tot de democratie. Terwijl die voormannen, voor de taak waarvoor zij gesteld zijn, ook hun eigen verantwoordelijkheid hebben. Ons brandend ethos, dat ook het hunne is, moet hen dragen, maar zij moeten per slot van rekening aan de toepassing ervan de laatste vorm geven. En dan verdienen zij niet de smaad, die – ongewild – te veel uit dr. Dippels brieven spreekt.

J. MANNOURY

HET NVV EN ZIJN GEDENKBOEK

Schilder, 'k wou me zelf eens zien,
Op het doek getekend . . .

Het NVV heeft ter gelegenheid van zijn vijftigjarig bestaan iets nieuws gewild. De gedachte om een gedenkboek uit te geven, heeft op zich zelf deze pretentie van originaliteit niet. Het is echter de bedoeling geweest, dat het uit te geven gedenkboek een fundamenteel ander karakter zou dragen dan de bij dergelijke gebeurtenissen veelal gebruikelijke jubileumuitgaven.

Het nieuwe element ligt in de distantie, die het bestuur wenste te nemen van zijn eigen gedenkboek. Men verlangde niet een verzameling meer of minder dierbare herinneringen, liefst door een oudgediende uit de beweging bijeengegaard en beschreven, maar een historisch verantwoord werk, waarin het verbond zich zelf in de spiegel der wetenschappelijke geschiedschrijving zou leren kennen. Het was m.i. een gelukkige en stoutmoedige gedachte van het verbondsbestuur, die door de auteur op prijzenswaardige wijze is uitgewerkt, al is hij in zijn geestdrift over eigen werkwijze misschien onbillijk in zijn oordeel over de 'al wat afgetakelde traditie der gedenkboeken,' waarvan zijn geschrift zich zou onderscheiden doordat 'zijn pagina's . . . niet de treden (willen) zijn voor de troon der zelfverheerlijking, noch ook een schild zijn ter zelfverdediging.'

Reeds in allerlei uiterlijkheden toont zich de bewuste wens van het verbond om afstand te nemen van het gedenkboek. Op het titelblad wordt het NVV eerst in de ondertitel, als het ware terloops, genoemd, en de vijftigjarige gedenkperiode 1906–1956 komt zelfs in het geheel niet tot uitdrukking. Het 'Ten geleide' van het verbondsbestuur (zonder persoonsnaam) is van een ongekende kortheid.

Typisch, en merkwaardig genoeg om in dit verband te vermelden, is ook het feit, dat in het kaderblad van het NVV een bespreking van het eigen gedenkboek verscheen – door een vakhistoricus! [2]) –, die van dien aard was, dat de schrijver in een volgend nummer het blijkbaar gerezen misverstand moest ophelderen, als zou hij het boek hebben willen 'afkraken'!

Zelfs het boek – als – boek weerspiegelt de nadruk, die men op het objectief-wetenschappelijk karakter ervan heeft willen leggen, in sommige opzichten meer dan ik op prijs kan stellen. Dat band, druk en papier mooi, maar uitgesproken sober zijn – blijkbaar niet zozeer uit zuinigheidsoverwegingen – is uiteraard slechts te prijzen.

---

[1]) Dr. Fr. de Jong Edz. Om de plaats van de arbeid. Een geschiedkundig overzicht van ontstaan en ontwikkeling van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen. Uitgegeven door het NVV. Amsterdam 1956 XVI + 391 blz.

[2]) Dr. H. Klompmaker.

Anderzijds echter eist m.i. zelfs de strengste wetenschappelijkheid niet, dat een boek van ruim 400 bladzijden één onafgebroken letterzee is, met als enige onderbreking een enkele cijfertabel.
Zelfs geen grafieken bieden het oog een rustpunt, laat staan illustraties, terwijl toch juist in een historisch werk enkele goedgekozen portretten in letterlijke zin een zoveel duidelijker 'beeld' kunnen verschaffen. [1])

En als de schrijver zich op bladzijde 230 inspant — met succes, dat moet ik erkennen! — ons een typische tekening van George van Raemsdonck voor ogen te toveren, dan vraagt de lezer zich af of dit éne cliché er in het jubileumjaar niet nog op over had kunnen schieten.

Het verbondsbestuur legt er in het reeds genoemde 'Ten geleide' de nadruk op, dat het de auteur volkomen vrij heeft gelaten bij het uitvoeren van zijn opdracht en dat de inhoud van het boek dus geheel voor diens persoonlijke verantwoordelijkheid komt. Van deze vrijheid — hij spreekt zelf van 'volle, gewaardeerde, doch evenzeer onmisbare vrijheid van oordeel en weergave' (blz. XI) — heeft de schrijver een bescheiden gebruik gemaakt. Bescheiden vooral in zoverre, dat hij het karakter van gedenkboek van een jubilerende organisatie wel op de achtergrond gelaten, maar toch niet geheél uit het oog verloren heeft. Wel blijft het wetenschappelijk — historisch betoog, dat in een voortreffelijke inleiding is samengevat, in het gehele boek hoofdzaak. Maar daarbij is de kroniekmatige vermelding van feitelijkheden toch niet achterwege gebleven en wie een persoon of gebeurtenis van enige betekenis in het leven van het verbond opzoekt in het register, wordt zelden teleurgesteld. Voor de bij een boek als dit toch altijd talrijke lezers, die het niet zozeer om de maatschappelijke ontwikkeling te doen is, maar die veeleer eigen en andere belevenissen 'geboekstaafd' wensen te zien, blijft dit ten slotte belangrijk.

Over het algemeen is de schrijver er trouwens voortreffelijk in geslaagd, de duizenden feiten en feitjes zodanig in zijn verhaal te vervlechten, dat zij, als integrerende onderdelen van het betoog, ook de buitenstaander kunnen interesseren. Slechts in enkele hoofdstukken, met name die over de tijdvakken 1922–1940 en 1945–1956, waarin het verbondswerk inderdaad relatief arm aan dramatische effecten was, is hij tegen deze welhaast bovenmenselijke taak niet opgewassen geweest. Ik vermoed, dat in deze hoofdstukken de betrekkelijke volledigheid en daarmede de belangwekkendheid voor hen, die de gebeurtenissen geheel of ten dele hebben meegeleefd — waaronder uw recensent —, gekocht is met een zeker slaapwekkend effect op de slechts algeméén belangstellende lezers. Een concessie aan het jubileumkarakter van het boek, die m.i. ondanks de wetenschappelijke opzet niet onredelijk mag worden genoemd.

---

[1]) Persoonsbeschrijvingen zijn overigens, althans in dit werk, niet de sterkste kant van de auteur. De enigen, die men min of meer duidelijk voor zich ziet, zijn Henri Polak en — merkwaardigerwijze — Christiaan Cornelissen, de theoreticus van het NAS. Maar wat men verneemt over de mannen, die het NVV gemaakt hebben tot wat het is: Oudegeest, Stenhuis, Kupers, v. d. Lende, Vermeulen, e.a., beperkt zich tot — soms zeer magere — zakelijke gegevens, die onvoldoende zijn om zich van hen als persoon een beeld te vormen. Dit is te meer opmerkelijk omdat de auteur in zijn proefschrift van 1953 getoond heeft zich van het belang van persoonsbeschrijving voor de geschiedenis zeer wel bewust te zijn en ook de gave te bezitten iemand duidelijk uit te beelden.

De voornaamste vraag met betrekking tot het werk van dr. Fr. de Jong is uiteraard, of deze in zijn stoutmoedige opzet is geslaagd. Ik stel voorop, dat dit naar mijn mening zeker het geval is.

Een boek zonder gebreken is het niet geworden en ik reken het tot mijn taak op sommige van die gebreken te wijzen. Maar al wat er moge zijn op of aan te merken, kan geen afbreuk doen aan het feit, dat de schrijver onze wetenschappelijke literatuur met een hoogst belangrijk werk heeft verrijkt. Wie in de toekomst de Nederlandse vakbeweging historisch, sociologisch of economisch wil waarderen, zal aan het boek van De Jong niet voorbij kunnen gaan.

Welke eisen toch mocht men aan een historische studie van ontstaan en ontwikkeling van het NVV stellen? In de eerste plaats, dat de schrijver dit ontstaan en die ontwikkeling zou brengen onder een *algemeen* gezichtspunt, dat hij ze zou beschrijven volgens één grote, duidelijk getekende historische lijn. Aan deze niet geringe eis voldoet het boek. Het brengt de uitgebreide feitenmassa onder één, consequent vastgehouden en m.i. op gelukkige wijze aannemelijk gemaakte formule: het proces van het *ingroeien* van de vakbeweging in de maatschappij. Het zal er daardoor toe bijdragen aan de vakbeweging zelf de kern van haar leven en streven duidelijker bewust te maken en de bevrijding van 'oude vormen en gedachten' bevorderen. In deze ruime zin beoordeeld, beantwoordt het werk zonder twijfel aan zijn doel.

De tweede eis was, dat het feitenmateriaal over de voorgeschiedenis en de geschiedenis van het NVV werd bijeengebracht en zodanig beschreven, dat het voor verdere verwerking in de opbouw van de geschiedkundige en andere wetenschappen, die zich met de vakbeweging bezighouden, geschikt werd.

Ook aan deze eis is voldaan. Een grote hoeveelheid ruw materiaal, dat besloten lag in jaarverslagen, statuten, vak- en andere bladen, brochures, notulen, particuliere brieven, enz., enz., is onder het stof vandaan gehaald. Het is door de arbeid van De Jong aan de wetenschappelijke voorraad 'goederen in bewerking' toegevoegd.

Diens fabelachtige belezenheid op het merkwaardige en door anderen vrijwel onbetreden terreingedeelte van de sociale geschiedenis, dat hij tot zijn specialisme heeft gemaakt, dwingt bewondering af, zonder dat de lezer het gevoel krijgt met een specialiteit in Multatuliaanse zin te doen te hebben.

De derde en moeilijkste eis, waaraan het boek moest voldoen, was deze, dat het feitenmateriaal over de (voor)geschiedenis van het NVV in *verband* moest worden gebracht met de meer algemene verschijnselen van de maatschappelijke ontwikkeling.

Aan deze laatste eis beantwoordt het boek tot op zekere hoogte eveneens, al blijven er juist op dit punt m.i. wensen onvervuld. Natuurlijk moet ik erkennen, dat het hier een verlangen betreft, dat men ad libitum kan uitbreiden: welk terrein van de geschiedenis en de maatschappijleer had uiteindelijk *niet* met de vakbeweging in verband gebracht kunnen worden? Het uitspreken van de wens, dat meer verband ware gelegd met dit en met dat, is een gebruikelijke en maar al te gemakkelijke kunstgreep van recensenten, die eigenlijk niet veel op te merken hebben, of die over wensen te stappen op hun eigen stokpaardjes. Het is zeker niet mijn bedoeling dit paadje in te slaan. Dat toch zou in dit geval te meer onredelijk zijn, omdat de opzet van het boek voor de schrijver duidelijke beperkingen inhield bij het belichten van achtergronden en het leggen van verbanden.

Ik heb hem immers geprezen om zijn betrekkelijke volledigheid bij het boekstaven

van de uitwendige gebeurtenissen van de verbondsgeschiedenis. Deze lof verdraagt zich niet met het uitspreken van wenselijkheden, die een belangrijk beroep op de plaatsruimte zouden hebben gedaan. We moeten immers redelijkerwijze aannemen, dat de aan de schrijver gelaten vrijheid niet zó ver ging, dat hij de omvang van het werk naar willekeur kon verdubbelen of verdrievoudigen.

Maar toch: al houdt men daarmede rekening, dan nog zou men kunnen wensen dat in sommige opzichten meer verband ware gelegd met economische, psychologische en internationale verschijnselen, die voor een goed begrip soms onmisbaar zijn.

De beide eerste hoofdstukken (tot 1914) zijn waarschijnlijk de beste van het gehele boek, omdat de schrijver hier het meest van zijn unieke specialistische kennis van het archiefmateriaal der arbeidersbeweging kon profiteren. Er is waarschijnlijk niemand in Nederland, die in dit materiaal zó thuis is en die het op zó levendige wijze weet weer te geven als De Jong. Hij leeft zich geheel in de sfeer in en neemt soms zelfs gedachtegangen en uitdrukkingen op enigszins merkwaardige wijze over. Zo spreekt hij op blz. 28, wanneer er sprake is van stakingsrelletjes, van 'het politioneel verzet der overheid', daarmede de verhouding tussen 'gezag' en 'verzet' wel enigermate omkerend . . . op het voetspoor van zijn bronnen zonder twijfel. Op blz. 64 vindt hij er weinig tegen in te brengen, dat bij een heiersstaking metselaars en opperlieden weigeren, op 'besmette' heipalen verder te bouwen, als zij hun staking maar niet uitbreiden tot onbesmet-gefundeerde bouwwerken. Een stukje besmettingsscholastiek, dat in 1905 zeer gewoon was, maar waarvan men de indruk krijgt dat de schrijver het in 1956 nog voor eigen rekening neemt!

Een bewering verder als deze, dat de arbeidswet van 1889 het 'resultaat' was van 'demonstratieve activiteit' van de Sociaal-Democratische Bond geeft m.i. een wel wat eenzijdige kijk op de toenmalige machtsverhoudingen in Nederland, vermoedelijk afkomstig uit bronnen, die geneigd waren de invloed van de SDB wat vergroot te zien. Intussen, dit zijn bijzonderheden, die veeleer aantonen, dat de schrijver in zijn onderwerp is 'ondergedoken', dan dat zij het door hem gegeven beeld zouden schaden.

Een bezwaar, dat in deze hoofdstukken voelbaar is, is wel het vrijwel geheel ontbreken van het verband met de ontwikkeling in het buitenland, in het bijzonder in Duitsland. Ik bedoel hier niet zozeer de kwestie van de internationale organisatorische verbindingen der vakbeweging, die zowel in deze als in de volgende hoofdstukken bij de kroniekmatige feitenbehandeling aan de orde worden gesteld.

Anders is het echter met de eigenlijke buitenlandse invloeden. In De Jongs voorstelling van zaken zijn deze zuiver incidenteel. Rotterdamse havenarbeiders sluiten zich aan bij een Engelse vakvereniging (blz. 36). Henri Polak 'had in Engeland ervaringen met het daar geldende vakbondswezen opgedaan' (blz. 45) en schrijft er een boek over. Later maakt Van den Tempel 'een uiterst belangwekkende studie over de vakbeweging in Duitsland' (blz. 55). Maar het blijft alles in de geest van Heer Jurriaan, die verre reizen doet om iets te kunnen verhalen. De Nederlandse vakbeweging en het Nederlandse socialisme zijn, als men op de indruk van De Jongs geschiedverhaal afgaat, in hun kern zuiver autochtone verschijnselen.

Zo is het echter niet geweest.

Dat de schrijver de buitenlandse verschijnselen niet *behandelde,* moet men hem om de bovenvermelde redenen ten goede houden. Maar wanneer men in de op blz. 57 weergegeven uitnodigingscirculaire tot de oprichtingsvergadering van het verbond als

eerste motief voor de stichting van een nieuw vakverbond vindt het feit, dat het NAS 'ook over de grenzen wordt aangezien voor het middelpunt van het vakverenigingswezen in ons land' en dat daardoor 'de grootste en beste der Nederlandse vakorganisaties buiten de gemeenschap met de buitenlandse vakbeweging worden gesteld', dan mag men toch een nader ingaan verwachten op de betekenis van het internationale element in de toenmalige vakbeweging, die zo sterk afsteekt bij de relatief geringe rol van dit element in de tegenwoordige praktijk.

En wanneer in een boek, dat de organisatiegeschiedenis van het laatste kwart der negentiende eeuw behandelt, de socialistenwet niet genoemd wordt, en de naam Bebel niet voorkomt, dan is dat m.i. een zó sterke beperking, dat zij de vorming van een juist beeld van de gang van zaken bemoeilijkt.

Ook is m.i. een bespreking van de aanvangsstadia der Nederlandse sociale wetgeving, waarin Bismarck en de Duitse arbeidsverzekering niet worden vermeld niet zozeer beperkt, als wel onvolledig.

Het derde en vierde hoofdstuk vormen min of meer een eenheid.

De eerste wereldoorlog, die in het derde hoofdstuk besproken wordt, betekent voor de schrijver het begin van het 'ingroeiingsproces' dat hij vooral belichaamd ziet in de bemoeiingen met de werkloosheidsverzekering en de werklozenzorg. De vakorganisatie, tevoren in de ogen van leden en buitenstaanders vooral bestaande tot hervorming der maatschappij, werd een instrument tot het bereiken van ongetwijfeld nuttige, maar concrete en als zodanig beperkte doeleinden.

De periode 1922–1940, die in het vierde hoofdstuk behandeld wordt, ziet hetzelfde proces dan in andere verschijningsvormen verdere voortgang maken: wie deze verschijningsvormen wil leren kennen, leze het boek. Hij zal er een voortreffelijk overzicht van vinden. Wat hij niet zal vinden – en dit lijkt mij een leemte – is een behandeling van de kritiek, die zich in die jaren *tegen* de geschetste ontwikkeling richtte. Want het 'ingroeiingsproces' van de moderne vakbeweging (en trouwens ook van de daarmede verbonden socialistische arbeidersbeweging) is met de beeldspraak 'ingroeien' wel gekarakteriseerd in zijn onvermijdelijkheid en in zijn langzaam, maar onophoudelijk voortschrijden, maar niet in het onopgemerkte en vanzelfsprekende, dat met het begrip groei in biologische zin verbonden is.

Integendeel, de ingroeiing vooral van de moderne vakbeweging in de maatschappij is gedurende deze gehele periode onderwerp geweest van een felle, geestelijke strijd. Een strijd *tussen* mensen en richtingen, maar evenzeer of meer nog een strijd *in* het gemoed en het geweten van mensen afzonderlijk, van de naastbetrokkenen, de vakverenigingsbestuurders, in de eerste plaats. Van deze geestelijke kant van het ingroeiingsproces verhaalt De Jong ons maar zéér weinig, of eigenlijk niets.

De woorden 'verburgerlijking' en 'vakbonzen' komen, als ik mij goed herinner, in het gehele boek niet voor. En toch, wie het ingroeiingsproces der vakbeweging wil tekenen in de zedelijke spanningsverhouding, waarin het in de periode tussen de wereldoorlogen onloochenbaar stond, zal m.i. met deze woorden klaar moeten komen.

Immers, wat is de destijds zo veelgesmade 'verburgerlijking' anders dan wat De Jong nu 'ingroeien in de maatschappij' noemt? Wat is de term 'bonzen' anders dan het scheldend protest tegen de 'verburgerlijking', tegen het 'ingroeien in de maatschappij' van de toenmalige vakbeweging? Een in wezen onvruchtbaar, conservatief protest, zal De Jong waarschijnlijk zeggen. Akkoord, maar daarom nog niet uit de

historie weg te denken en zeker niet zonder invloed op het verloop daarvan.

Niet weinigen onder de vakverenigingsbestuurders – en niet de slechtsten – vervulden in die jaren hun taak met een onrustig geweten, juist op het punt van de verburgerlijking, en met het woord 'vakbonzen' als een vage schim op de achtergrond van hun bewustzijn. Het was dit gevoel, dat langs de weg van overcompensatie de verklaring biedt voor het typisch half-proletarische optreden, dat menige vakverenigingsbestuurder in die jaren kenmerkte. Het was ook dit gevoel, dat een bijzondere angel gaf aan het verweer tegen de vele communistische en links-socialistische groepjes, waarin men de kritiek op de eigen, reeds aanvaarde, maar nog niet geestelijk verwerkte 'burgerlijke' levensstijl belichaamd zag, ja, ook in de wrevel, waarmede een belangrijk deel van de leidende kringen der vakbeweging 'al dat AJC-gedoe' aanzag. In dit verband had de OSP, die voor het geestesleven van de arbeidersbeweging een veel grotere betekenis heeft gehad dan met haar omvang overeenkomt, een uitvoeriger behandeling kunnen en moeten krijgen, en had b.v. ook Hendrik de Man niet alleen als de 'vader van de plangedachte', maar ook als de pionier van de 'psychologie van het socialisme' vermelding moeten vinden.

Het moeilijkste deel van het boek is ongetwijfeld de beschrijving geweest van de jaren van de Tweede Wereldoorlog. Een troost voor de schrijver kan zijn, dat het aantal lezers van het resultaat zijner aan *dit* hoofdstuk gewijde inspanningen vermoedelijk minstens het tienvoudige is van dat van de andere hoofdstukken.

De auteur heeft zijn taak m.i. op voortreffelijke wijze volbracht.

Om te beginnen gunt hij in ieder geval aan niemand van zijn lezers, met hoe verscheiden instelling zij zijn betoog ook in zich opnemen, het genoegen te kunnen zeggen dat hij zich van de problemen heeft afgemaakt. De mantel der liefde doet in ieder geval voor de grote lijn in dit hoofdstuk géén dienst.

Hij is er verder in geslaagd, de oorlogsperiode niet te behandelen als een geïsoleerd intermezzo, maar deze te plaatsen in het verband van de door het gehele boek lopende ontwikkelingslijn: het ingroeien van de vakbeweging in de maatschappij. Hij toont ons dit ingroeien als een in 1940 reeds voltooid of althans ver voortgeschreden proces, zó ver voortgeschreden dat een plotselinge overgang naar de essentieel revolutionaire sfeer van de illegaliteit niet meer mogelijk was.

Het 'doorwerken' van de vakbeweging onder de bezetting – het grote strijdpunt in de naoorlogse oordeelsvorming – ziet hij in deze gedachtengang als onvermijdelijk. 'Zoals de bestuursorganen van gemeente, provincie, waterschap en overheid ter wille van het volk een welhaast natuurlijke functie hebben, zoals het economisch leven in al zijn vertakkingen als de bloedsomloop uit het lichaam niet is weg te denken, zo had ook de vakbeweging zich in de loop van haar geschiedenis een plaats veroverd in het volksgeheel.' (blz. 252): in deze woorden drukt hij zijn oordeel over het NVV in oorlogstijd in het algemeen uit.

Dit algemene beginsel, dat derhalve de stelling inhoudt, dat voor de verantwoordelijke leiding ener vakbeweging samenwerking met de bezetter tot de grenzen van het mogelijke, niet alleen geoorloofd, maar zedelijke plicht was, kan ik volledig onderschrijven. Over de vraag, waar deze grenzen onder de concrete omstandigheden lagen, kan men uit de aard der zaak van mening verschillen. Voor een werkelijk verantwoorde uitspraak over dergelijke meningsverschillen zou niet alleen een voldoende kennis van het feitelijk verloop der gebeurtenissen nodig zijn, maar naar

mijn mening ook een diepergaand en meer gedesinteresseerd onderzoek naar het oorlogsrecht en de oorlogsethiek in tijd van bezetting dan tot nu toe in Nederland is verricht.

Het spreekt vanzelf, dat het gedenkboek van het NVV, dat ons het feitenmateriaal, althans voor wat het algemeen beleid betreft, redelijk volledig verschaft, niet de plaats was, waar dat onderzoek kon worden verricht, al betekent dit dat de concrete oordeelvellingen van De Jong over het gevoerde beleid ten slotte niet meer dan subjectieve betekenis hebben.

Hij beperkt zich daarin dan ook zoveel mogelijk. Alleen over de kernvraag van het oorlogsbeleid van het verbond: of niet veeleer in juli 1940, na de benoeming van Woudenberg tot commissaris, dan bij de stichting van het NAF in 1942 het ogenblik gekomen was, waarop de vakbeweging haar waarde voor het Nederlandse volk verloor, bevat zijn boek – overigens niet zeer expliciete – uitspraken.

Hij zegt namelijk eerst het volgende: 'Ook voor haar (de moderne vakbeweging) kwam ten slotte het kritieke moment in 1942, . . .' (blz. 252). Men vraagt zich af wat dit betekent: dat het kritieke moment voor de vakbeweging aanbrak *naar het oordeel van de schrijver,* ofwel dat 'voor haar' gelezen moet worden als 'naar haar eigen oordeel', zonder dat de auteur dit oordeel tot het zijne maakt.

Uit het vervolg valt op te maken, dat het laatste het geval is, want op blz. 263 wordt het door de NVV-leiding na de benoeming van Woudenberg uitgegeven parool 'afwachten' aangeduid als uitvloeisel van 'een hoop tegen beter weten in.'

We moeten daaruit dus opmaken, dat hij dit parool afkeurt. Hij zegt zelfs, dat dit parool inging tegen de vroegere nationaal-socialistische activiteit der moderne arbeidersbeweging.

Wat mij betreft, ben ik zo ver nog niet. Wel kan ik De Jongs oordeel thans in één van de vele betekenissen, die men aan zijn betoog kan hechten, onderschrijven, omdat ook naar mijn mening het voortbestaan van de vakbeweging als vakbeweging onder de bezetting geen nut meer had en een 'leeglopen' of wellicht zelfs een geordende liquidatie in de zomer van 1940 – met behoud van de voor de instandhouding van het openbare leven onmisbare diensten, die tevoren door de vakbeweging werden verricht – een althans voorlopig bereikbaar en begerenswaardig doel ware geweest. Maar enerzijds betwijfel ik of dit beleid datgene is, wat De Jong bij zijn afwijzing van het parool 'afwachten' voor ogen staat, anderzijds zou ik degenen, die van het in stand houden van het organisatieleven enigszins hogere verwachtingen koesterden dan ik, niet gaarne van handelen 'tegen beter weten in' willen beschuldigen.

Ten slotte is het betere weten nu, nu duur en verloop van de oorlog bekend zijn, heel wat gemakkelijker dan toen – *zelfs* als men aanneemt, dat het inderdaad beter *is!*

Een leemte in het verhaal over het NVV in oorlogstijd betreft overigens de afdoening van de zuivering. Wel wordt de daarvoor ingestelde ereraad herhaaldelijk genoemd [1]) en zijn de gepubliceerde uitspraken (niet in de bronnenverantwoording genoemd) vermoedelijk benut, maar het feit, dat slechts in een enkel geval een tegen het oordeel van het betrokken bondsbestuur ingaande uitspraak ten uitvoer gelegd is, wordt niet vermeld.

Het laatste hoofdstuk: de periode 1945–1956, moest uit de aard der zaak het

---

[1]) Al ontbreken deze en zijn voorzitter mr. J. in 't Veld in het register.

proces van het 'ingroeien in de maatschappij' schetsen in zijn laatste, het huidige stadium. Het komt mij voor, dat dit laatste hoofdstuk, hoewel een zeer lezenswaardig opstel, zwakker is dan de rest van het boek. Natuurlijk zijn daarvoor tal van verklaringen te geven. Men kan zich indenken, dat De Jong, die immers welbewust als vakhistoricus tot het schrijven van het boek geroepen was, hier op ons terrein kwam, waar zijn professionele voorsprong hem in de steek liet.

Deze moeilijkheid werd ongetwijfeld vergroot, doordat het ontwikkelingsproces, zoals De Jong zelf in het licht stelt, ertoe geleid heeft dat het werk van de vakbeweging voor een belangrijk deel het terrein van economische en sociale specialisten is geworden.

Verder moet men er natuurlijk billijkheidshalve rekening mee houden, dat, indien het boek geschreven is in de volgorde waarin het gedrukt is – en dat ligt bij een chronologisch verhaal voor de hand – de druk van de uit het jubileum voortvloeiende voltooiingsdatum vermoedelijk bij het laatste hoofdstuk het meest voelbaar is geworden.

Toch lijkt het mij toe, dat de oorzaken van het naar verhouding weinig bevredigende karakter van het slothoofdstuk eigenlijk dieper liggen. Men krijgt het gevoel, dat de op zich zelf te waarderen bescheidenheid, waarmede de auteur de hem gelaten vrijheid van oordeel heeft gebruikt, hier wel wat heel sterk is geworden. Het bewustzijn, dat hij aan de periferie van eigen vakdeskundigheid en tegelijk in het centrum van de actuele verbondspolitiek kwam, heeft hem vermoedelijk nog meer dan elders van het uitspreken van een oordeel over concrete vraagstukken weerhouden, ook waar hij daartoe wellicht emotioneel wel geneigd zou zijn geweest. Aan stijl en visie is dit echter niet ten goede gekomen.

Zo krijgt men de indruk, dat de schrijver de bladzijden 347 - 352 (fusiebesprekingen met de EVC) zoal niet als zwarte, dan toch als weinig stralende bladzijden in de geschiedenis van het NVV beschouwt en dat hij ze geschreven heeft met een duidelijke gedachte aan zijn toezegging in de inleiding dat 'het onwelgevallige niet verzwegen' zou worden. Iets wat ik kan navoelen. Hij heeft echter blijkbaar gemeend, dat een gedenkboek, zélfs een gedenkboek met een zo bijzonder karakter als dit, niet de juiste plaats was om dit gevoel uitdrukkelijk uit te spreken. Iets wat ik op zich zelf óók wel kan navoelen, maar wat uiteindelijk toch iets aan de opzet van het boek te kort heeft gedaan.

En ten slotte: men vraagt zich af of de schrijver juist met het kernprobleem van zijn boek: het ingroeien van de vakbeweging in de maatschappij helemaal klaar is gekomen. Hoe staat hij, die zelf vrijheid van *oordeel* en weergave van zijn werk onmisbaar achtte, nu uiteindelijk *oordelend* tegenover de historische lijn, die de hoofdinhoud van zijn betoog vormt?

De vraag mag te meer gesteld worden, omdat, naar het mij voorkomt, de geestelijke *verwerking* van het ingroeiingsproces ook in de vakbeweging van onze tijd nog niet voltooid is. Zeker, de scheur tussen socialisme en communisme is wijder geworden, en de rafels in die scheur, die tussen de beide wereldoorlogen nog in de vorm van allerlei tussengroepjes toch een zekere verbinding tot stand brachten, zijn verdwenen of zó ver afgedreven, dat zij geen betekenis meer hebben. De 'linkse' kritiek op de 'verburgerlijking' is verstomd of door een té grote geestelijke afstand onhoorbaar geworden. Dat betekent echter niet, dat het proces van 'ingroeiing in de maatschappij'

nu ook geheel en al aanvaard en in al zijn consequenties doordacht is. De revolutionaire vakbeweging, in principieel verzet tegen de bestaande maatschappelijke orde, zoals zij in het laatste kwart der vorige eeuw bestond, moge *voltooid* verleden tijd zijn, een zeker heimwee naar dat voltooid verleden is nog bij velen aanwezig en komt ook nog wel in de aanpak van allerlei problemen tot uiting.

Zo – om enkele voorbeelden te noemen – in de houding tegenover het door De Jong duidelijk in het licht gestelde verschijnsel van het toenemend gecompliceerder en technischer worden van de problemen waarvoor de vakbeweging staat en de daaruit voortvloeiende grotere behoefte aan specialisten en aan specialistisch opgeleide bestuurders. De houding daartegenover variëert in de praktijk van een, op zich zelf onschadelijke, gelaten berusting tot een krampachtig verzet, dat er reeds menigmaal toe geleid heeft dat gebrekkig opgeleide krachten geplaatst werden voor een taak, die zij niet aankonden, tot groot nadeel van hen zelf én van de taak. Ook in de, principiëel hopeloze, pogingen om het beroemde 'leiding- en leden'-probleem op te lossen, die in de regel het feit miskennen dat in de moderne maatschappij de vakvereniging voor de meeste leden slechts één en wel een vrij ondergeschikt facet van hun leven uitmaakt.

De bewuste proletariër, zegt De Jong in zijn slotwoord, is geworden tot 'zo maar een gewoon mens.' Dat is zeker een waar woord, maar het houdt ook in, dat hij, die als 'bewust proletariër' leefde in en door de organisatie, nu als 'gewoon mens' leeft in zijn gezin, zijn werkkring, zijn kerk, zijn politieke partij, zijn plaatselijke gemeenschap, zijn voetbalvereniging, en dan óók nog eens ergens in zijn vakvereniging. Dat hij het leven van die vakvereniging evenmin als dat van al die andere gemeenschappen – behalve zijn gezin – dagelijks met intense belangstelling in al zijn aspecten meeleeft . . . als het anders was, ware hij geen gewoon mens. De ijver, waarmede men soms tracht deze verschijnselen ongedaan te maken of weg te praten, wijst erop, dat men het proces van het 'ingroeien in de maatschappij' nog niet voldoende verwerkt heeft.

En zouden misschien die merkwaardig lang voortgezette fusiepogingen met de EVC, die we achteraf zo moeilijk kunnen plaatsen, niet ook enigszins verklaard moeten worden uit een op zich zelf nobel, zij het niet meer in de tijd passend en dus gevaarlijk terugverlangen naar het 'proletarisch sentiment', dat in vroeger dagen de 'arbeidersbeweging' bezielde?

Op zich zelf is dat alles, al kan het soms in een concrete beleidssituatie tot grote ongelukken lijden, in breed historisch verband gezien misschien niet zo heel erg. De geschiedenis heeft de tijd en reeds de *beschrijving* van het ingroeiingsproces in zijn feitelijk verloop is op dit punt een machtig element in haar voortgang. Moet men, als schrijver dezes, niet-historicus wezen om daarnaast nog een uitdrukkelijke aanwijzing van de uit dat proces voortvloeiende consequenties te wensen . . .?

G. M. NEDERHORST

DE ONTWIKKELING IN DE EUROPESE GEMEENSCHAP VOOR KOLEN EN STAAL

Vier jaar ervaring met de integratie op het gebied van kolen en staal geeft voldoende grondslag om een terugblik op hetgeen thans bereikt is te kunnen werpen. In het onderstaande stellen wij ons voor de verschillende aspecten van de EGKS de revue te laten passeren, waarbij in het bijzonder aandacht zal worden besteed aan de ontwikkeling in het jongste verleden.

A. Wat is bereikt op het gebied van de voorziening van kolen en staal?

Hierover vindt men interessante gegevens in een kleine brochure van de EGKS, getiteld: 'Op weg naar de Europese integratie: eerste resultaten voor kolen en staal', welke in juni van dit jaar door de Inlichtingendienst van de Hoge Autoriteit is uitgegeven.

Produktie en handelsverkeer

Ten aanzien van de produktie wordt vermeld, dat reeds in 1955 recordcijfers werden bereikt gelijk uit onderstaande tabel blijkt.

Produktie van de Gemeenschap van 1952 tot 1955

jaar	Steenkool	IJzererts	Ruwstaal	Totaal
		miljoen ton		1952 = 100
1952	238,9	65,3	41,8	100
1953	237,0	66,2	39,7	97
1954	241,7	65,0	43,8	103
1955	246,4	76,1	52,7	115
Stijging				
1952/1955[1])	3,1 %	16,5 %	26,1 %	14,6 %
1955/1956[1])	1,8 %	8,2 %	8,6 %	5,4 %

[1]) Op grond van de eerste vier maanden.

Dit alles is bereikt ondanks het feit, dat het aantal werknemers in deze periode praktisch gelijk is gebleven.

Dit overzicht van de ontwikkeling der produktie in de Gemeenschap zou onvolledig zijn, indien we niet tevens de ontwikkeling van de produktie in andere landen en van de wereld in haar geheel erbij betrokken. Voor de produktie van ruwstaal staan ons daarbij de volgende cijfers ter beschikking. [1])

[1]) Vierde Algemene Verslag over de werkzaamheden van de Gemeenschap (11 april 1955–8 april 1956), blz. 58.

Wereldproduktie van ruwstaal (in miljoenen ton)

	1952	1953	1954	1955	Stijging in 1955 ten opzichte van 1954
Gemeenschap	41,8	39,7	43,8	52,7	+ 20,1 %
Verenigd Koninkrijk	16,7	17,9	18,8	20,1	+ 6,9 %
Verenigde Staten	84,5	101,3	80,1	105,7	+ 32,0 %
Sowjet-Unie	34,4	37,9	41,0	45,0	+ 9,8 %
Oost-Europa	10,8	12,5	12,9	14,2	+ 10,1 %
Japan	7,0	7,7	7,7	8,2	+ 6,5 %
Overige landen	16,8	17,6	18,7	21,2	+ 13,4 %
Gehele wereld	212,0	234,6	223,0	267,1	+ 19,7 %

De stijging in 1955 t.o.v. 1954 blijkt voor de Gemeenschap niet ongunstig te zijn. Alleen de VS vertonen een groter stijgingspercentage. Vergelijken we echter de stijging van de ruwstaalproduktie in de Gemeenschap met die van de wereld sinds 1952 (= 100), dan blijkt het stijgingspercentage voor beide gelijk te zijn, nl. 26%. Evenals in 1952 produceert de Gemeenschap thans 19% van de wereldproduktie van ruwstaal.

Voor de produktie van kolen liggen de cijfers voor de Gemeenschap minder gunstig.

Wereldkolenproduktie (in miljoen ton metriek stelsel)

	1952	1953	1954	1955 (1)	Verschil in 1955 t.o.v. 1954
Gemeenschap	238,9	237,0	241,7	246,4	+ 1,9 %
Verenigd Koninkrijk	230,1	227,8	227,9	225,2	— 1,2 %
Verenigde Staten	458,1	443,0	380,2	448,5	+ 18,0 %
Sowjet-Unie	230,0	240,0	259,0	295,0	+ 13,9 %
Oost-Europa	110,4	114,7	118,7	122,7	+ 3,4 %
Overige landen	228,4	238,9	252,5	262,2	+ 3,8 %
Wereld	1495,9	1501,4	1480,0	1600,0	+ 8,1 %

1) Voorlopige cijfers.

De ontwikkeling in de Westeuropese landen (de Gemeenschap en het Verenigd Koninkrijk) steekt minder gunstig af bij die in de rest van de wereld (VS, SU, O.-Europa). De stijging van de produktie van kolen bedroeg voor de Gemeenschap in 1955 vergeleken met 1952 3,1%, terwijl de wereldproduktie van kolen in diezelfde periode met 6,9% toenam. In 1952 produceerde de Gemeenschap 15,9% van de wereldproduktie aan kolen; in 1954 15,4%.

Waar is nu deze grotere produktie in de vier jaar van Europese integratie naar toe gegaan? Het merkwaardige is, dat vooral de handel tussen de landen van de

Gemeenschap is toegenomen. Wel een duidelijk bewijs voor de verbeterde arbeidsverdeling in de Gemeenschap, die in deze vier jaren is tot stand gekomen.

Omvang van de buitenlandse handel van de landen van de Gemeenschap[1]) (1952 = 100)

jaar	ijzererts	schroot	staal	kolen	tot. produkten EGKS	alle andere produkten
1952	100	100	100	100	100	100
1953	112	226	127	111	121	115
1954	117	434	191	125	160	138
1955[2])	137	457	251	140	193	159

[1]) Hoeveelheden omgerekend volgens de prijzen van 1952.
[2]) Eerste halfjaar.

De vraag stelt zich nu, of deze verruiming van het handelsverkeer tussen de zes landen niet een algemeen verschijnsel is dat direct in verband staat met de binnen het kader van de OEES plaatsgevonden hebbende toenemende liberalisatie.

Ongetwijfeld heeft de liberalisatie gunstig gewerkt op deze ontwikkeling, maar het merkwaardige is, dat een vergelijking tussen de groei van het handelsverkeer, van produkten van de Gemeenschap en de groei van het handelsverkeer van andere produkten in deze periode leert, dat de onderlinge handel in kolen, ijzer en staal in sterkere mate is toegenomen.

Van 1952 tot 1955 nam het volume van het handelsverkeer van produkten der Gemeenschap (ijzererts, schroot, staal, kolen) uitgedrukt in prijzen van 1952 met 93% toe, terwijl in deze zelfde tijd de buitenlandse handel tussen de landen van de Gemeenschap ten opzichte van alle andere produkten, zoals levensmiddelen, grondstoffen, halffabrikaten, eindprodukten e.d. in volume uitgedrukt, slechts met 59% toenam.

Een ander markant feit is, dat de onderlinge handel sneller is toegenomen dan de produktie. Terwijl in vroegere periode van welvaart met uitzondering van de jaren 1950/1952, waarin de eerste fase van de vrijmaking van het handelsverkeer is gelegen, het handelsverkeer bij een toenemende produktie in absolute cijfers afnam, of slechts in minder snel tempo toenam dan de produktie, is het van 1953 tot 1955 *voor de eerste maal driemaal zo snel toegenomen als de produktie.* Terecht kan de president van de HA, de heer René Mayer, in zijn rede, uitgesproken voor de Gemeenschappelijke Vergadering tijdens de gewone zitting van mei 1956 in Straatsburg constateren:

> 'Deze ontwikkeling, welke het gevolg is van één enkele markt en van de mate, waarin van de nieuwe handelsstromingen gebruik is gemaakt, heeft ongetwijfeld op de prijzen in een periode van hoogconjunctuur een regelende invloed uitgeoefend.'

Vatten wij bovenstaande in een aantal korte conclusies samen, dan komen wij tot het volgende resultaat:

1. De produktie van de Gemeenschap is sinds het totstandkomen van een gemeenschappelijke markt in aanzienlijke mate toegenomen.
2. De produktie per arbeider is in bovengenoemd tijdvak niet onbelangrijk gestegen.
3. De produktiestijging in de staalsector is aanzienlijker dan in de kolensector.
4. Voor staal is de verhouding van de produktie van de Gemeenschap met die van de wereld, sinds het opengaan van de markt, gelijk gebleven; het aandeel van de kolen van de Gemeenschap in de wereldproduktie van kolen is iets afgenomen.
5. Het handelsverkeer in produkten van de Gemeenschap is driemaal zo snel toegenomen als de produktie, hetgeen conjunctuurstabiliserend heeft gewerkt.
6. De groei van het handelsvolume van produkten van de Gemeenschap tussen de zes landen onderling is sinds het ontstaan van de gemeenschappelijke markt groter geweest dan de groei van het handelsvolume van niet onder de Gemeenschap vallende produkten, hetgeen een bewijs vormt voor de stelling, dat naast de liberalisatie de gemeenschappelijke markt een zelfstandige kracht is geweest voor het intensiever handelsverkeer.

De prijzen

Alhoewel voor het behoud van de uitbreiding van de werkgelegenheid de cijfers betreffende produktie en handelsverkeer van betekenis zijn, zijn het vooral de prijzen van staalprodukten en nu nog meer de prijs van de steenkool, waaraan het welslagen van de integratie wordt afgemeten. In tegenstelling tot hetgeen men zou verwachten vertoont deze ontwikkeling der prijzen voor kolen, ijzer, schroot en staal een gelijkmatige ontwikkeling. De afschaffing van de dubbele prijzen in het handelsverkeer heeft ertoe geleid, dat de prijzen voor kolen en staal in vergelijking tot 1952 thans lager liggen dan voor alle grondstoffen, halffabrikaten, eindprodukten en levensmiddelen, welke niet onder het verdrag vallen.

Ontwikkeling van de gemiddelde prijzen in het handelsverkeer tussen de landen van de Gemeenschap (1952 = 100)

Groep van goederen	1952	1953	1954	1955 [1])
kolen, cokes, briketten	100	98,5	94,1	91,8
ijzererts	100	99,1	94,0	90,3
schroot	100	68,7	57,3	68,6
ijzer en staal	100	75,7	67,3	73,3
Totaal	100	88	79	81
In vergelijking tot alle andere goederen	100	96	92	89

[1]) Eerste halfjaar.

Bij de beschouwing van deze tabel moet echter bedacht worden, dat het hier gemiddelden betreft, d.w.z. gemiddelden zowel wat betreft de landen der Gemeenschap als wat betreft produkten. Een nadere beschouwing leert, dat met name de gemiddelde prijsontwikkeling voor kolen, cokes en briketten hoger ligt dan die van andere produkten.

Vooral in Nederland kan men dan ook voortdurend klachten horen over de sterk gestegen kolenprijzen. Daarbij wordt deze stijging in verband gebracht met het bestaan van de gemeenschappelijke markt. Dat de stijging van de kolenprijzen vergeleken met voor de oorlog aanzienlijk is en dat deze stijging uitgaat boven de algemene stijging van de prijsindex, blijkt uit onderstaande tabel, welke de ontwikkeling van de kolengroothandelsprijzen in Nederland sinds de bevrijding aangeeft:

jaar	grooth.prijzen van steenkolen	algem. grooth.-prijsindex	kosten van levensonderhoud
1938		100	100
1939	100	103	100
1946	209	246	184
1947	256	265	192
1948	284	275	197
1949	373	286	210
1950	408	321	229
1951	535	393	250
1952	617	384	252
1953	626	368	252
1954	625	374	263
1955	632	374	266

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek

De kolen zijn dus vergeleken bij 1939 meer dan zesmaal zo duur geworden, terwijl de algemene kosten van levensonderhoud niet meer dan 2½ maal zo hoog zijn als in 1939. Een andere belangrijke conclusie uit deze cijfers is, dat de stijging der kolenprijzen reeds sinds jaren gaande was en dus geen direct verband houdt met de openstelling van de gemeenschappelijke markt op 10 februari 1953. Wat de af-mijnprijzen betreft, kan men zelfs van een zekere stabilisatie spreken sedert de gemeenschappelijke markt tot stand kwam.

Gewogen gemiddelde af-mijnprijzen van in Nederland verkochte kolen

(in guldens)

	eind 1952 [2])	per 1-4-53	per 29-2-56
Limburgse kolen	x	56,73	56,87
Belgische kolen	58,83	57,42	57,65
Ruhrkolen	48,77	49,44	48,27
Akener kolen	x	57,83	56,95

[2]) Voor Limburg en Aken geen prijs verstrekt aangezien voor Limburg in 1952 geen af-mijnprijs gold en Aken pariteit/Ruhr verkocht, hetgeen de cijfers onvergelijkbaar maakt.

De gemiddelde af-mijnprijzen van de in Nederland verkochte kolen stegen dus voor wat de Belgische en Limburgse kolen betreft van april 1953 tot maart 1956

slechts zeer weinig, terwijl voor de Ruhr en voor het Akense bekken in dezelfde periode zelfs een daling intrad. Inmiddels heeft deze toestand zich in zoverre gewijzigd doordat ten gevolge van loonsverhogingen de prijzen van de Duitse en Belgische kolen gestegen zijn.

Bovenstaande feiten zijn echter in strijd met de ervaringen, die de verbruiker van kolen de laatste jaren heeft opgedaan. Algemeen hoort men klachten over het stijgen van de kolenprijzen. Hoe komt dat? De oorzaak ligt in het feit, dat de verbruikers behoudens de bovenvermelde af-mijnprijs tevens de transportkosten betalen. En deze zijn de laatste jaren aanmerkelijk gestegen. Deze stijging heeft zich over de gehele linie voorgedaan. Het sterkst zijn de zeevrachten gestegen. Beliep de zeevracht voor het kolenvervoer van de VS Hampton-Roads-Rotterdam in 1953 31sh. 4d. per Engelse ton en in 1954 37sh. 7¾d., dan liep dit in 1955 op tot 53sh. 3d., terwijl thans vrachten worden genoteerd tegen de 80sh. Wanneer men in aanmerking neemt, dat de invoer in de handen van de Gemeenschap in 1955 16 miljoen ton bedroeg en in 1956 vermoedelijk 30 miljoen ton, kan men zich enigszins een voorstelling maken van wat een stijging van bijna 50sh. per ton in drie jaar tijd betekent.

Naast de zeevrachten zijn de vrachten in de binnenvaart, alhoewel in mindere mate, gestegen. Bedroeg de kolenvracht Ruhr-Rotterdam in 1953 DM 2,20 per ton, dan was deze in september 1955 DM 2,70 per ton.

Voor de vracht, berekend door de spoorwegen ten slotte heeft ook een zekere tariefcorrectie in opwaartse richting plaatsgevonden. Bovendien hebben de Nederlandse Spoorwegen in 1953 hun vervoerscontract met de Nederlandse mijnen opgezegd en dit vervangen door een aantal contracten met individuele verbruikers. Het lijkt weinig waarschijnlijk dat aan deze individuele verbruikers dezelfde korting op de vrachten is verleend als vóór 1953 aan de ene groot-vervoerder, de Limburgse mijnen.

De stijging van de vrachtprijzen staat in direct verband met het voortdurend stijgende verbruik van kolen. In bovenstaande wezen wij reeds op de gestegen invoer van Amerikaanse kolen. Het verbruik aan kolen in de Gemeenschap, dat gedurende het jaar 1955 ruim 260 miljoen ton bedroeg, zal naar schatting nog steeds verder stijgen en in 1975 met 60 à 90 miljoen ton het verbruik van 1955 overschrijden. [1])

Marktversorgung mit Kohle (a)
Berekend verbruik van kolen (a)

Zeit *Tijdvak*	Deutschland (BR) *Duitsland (BR)*	Belgien *België*	Frankreich *Frankrijk*	Saar *Saargebied*	Italien *Italië*	Luxemburg	Niederlande *Nederland*	Gemeinschaft *Gemeenschap*
1949	87.594	25.578	69.961	6.565	10.116	2.783	15.066	218.099
1950	91.333	25.710	60.782	6.684	9.880	2.905	15.985	213.310
1951	105.050	30.091	70.752	8.027	11.941	3.536	16.902	246.567
1952	112.423	26.691	68.964	8.115	9.752	3.694	16.621	246.506
1953	107.461	25.517	62.832	7.647	10.010	3.383	16.514	233.404
1954	111.827	26.542	64.874	7.626	10.515	3.406	17.167	241.823
1955	124.713	28.010	67.551	8.658	11.474	3.832	17.459	261.206

[1]) Gegevens ontleend aan het rapport 'Algemene Doelstellingen'.

Hoe sterk het kolenverbruik der Gemeenschap in alle zes landen is toegenomen, sinds de instelling van de markt, blijkt uit onderstaande tabel (Statistisch Handboek EGKS, september 1956, tabel 88):

Dit stijgende verbruik aan kolen vindt voornamelijk zijn oorzaak in de stijgende produktie van elektriciteit en in nog sterker mate die van cokes, welke laatste weer verband houdt met de uitbreiding der staalproduktie.

Deze trend in het verbruik van kolen is dus een structureel verschijnsel. Het noodzaakt de Gemeenschap, zolang in de zes landen geen nieuwe steenkolenlagen zijn aangeboord, steeds grotere hoeveelheden kolen uit derde landen te betrekken, waardoor de opwaartse druk op het vrachtenpeil en daarmede op de kolenprijs voorlopig nog wel zal aanhouden.

In bovenstaande gaven wij het verloop van de prijs voor kolen in het algemeen. Onze conclusie dat de instelling van de gemeenschappelijke markt de prijsstijging heeft afgeremd wordt *niet* bevestigd, indien we de antracietprijzen afzonderlijk beschouwen. [2])

Gewogen gemiddelde af-mijnprijzen van in Nederland verkochte antraciet.

(in guldens)

	eind 1952 [1])	per 1-4-53	per 29-2-56
Limburgse antraciet	x	61,92	64,46
Belgische „	66,57	66,53	68,44
Ruhr „	58,04	62,13	63,11
Akense „	x	66,16	67,61

[1]) Voor Limburg en Aken geen cijfers verstrekt aangezien voor Limburg in 1952 geen af-mijnprijs gold en Aken pariteit Ruhr verkocht, hetgeen de cijfers onvergelijkbaar maakt.

In tegenstelling tot de algemene kolenprijs heeft de antracietprijs (af-mijn) sinds de openstelling van de gemeenschappelijke markt wel een stijgende tendentie vertoond. Als algemene oorzaak hiervoor moet worden vermeld, dat de stijging van het levenspeil in de na-oorlogse jaren ertoe geleid heeft, dat in toenemende mate haarden worden aangeschaft, hetgeen de vraag naar antraciet doet toenemen.

Tegenover deze sterk gestegen vraag staat maar een beperkt aanbod. De antracietmijnen behoren in een aantal gevallen tot de oudste mijnbedrijven en de antracietlagen raken uitgeput. Daarnaast is na het openstellen van de gemeenschappelijke markt het stelsel van de zgn. dubbele prijzen verdwenen. In vrijwel alle landen hebben de regeringen gepoogd om in het bijzonder de prijs voor huisbrandkolen,

[2]) Deze en verdere beschouwingen ten aanzien van de ontwikkeling der kolenprijzen in Nederland zijn ontleend aan een voordracht van het lid der H.A. de heer D. Spierenburg van de Tilburgse Economische Hogeschool, waarvan een verslag voorkomt in het maandblad 'Economie', juli 1956.

dus ook van antraciet op kunstmatige wijze laag te houden door egalisatiefondsen en subsidiëring. Dit stelsel moest na het openstellen van de markt verdwijnen.

Dus toch – zal men zeggen – heeft de gemeenschappelijke markt direct tot het stijgen van de prijs op huisbrand bijgedragen. Of anders gezegd: zonder de gemeenschappelijke markt zou door de prijsegalisatie de huisbrand en speciaal de antraciet nu lager in prijs zijn.

Een dergelijke conclusie is voorbarig. Wanneer men het prijsverloop van huisbrandkolen wil beoordelen moest men alle factoren die dit prijsverloop bepalen in zijn beschouwingen betrekken en niet één factor (de opheffing van egalisatiefondsen) eruit nemen. Want naast deze prijsverhogende factor zijn er een aantal andere factoren te noemen, die een prijsdrukkende invloed hebben uitgeoefend. Indien de gemeenschappelijke markt er niet geweest was, dan hadden we weliswaar de prijsegalisatie kunnen handhaven, maar dan zou anderzijds om maar één voorbeeld te noemen het aanbod van Duitse kolen geringer geweest zijn (de Duitse kolenprijs is de laagste in de Gemeenschap) en hadden we dus meer relatief zeer dure Amerikaanse kolen moeten invoeren.

Een ander punt, dat niet uit het oog verloren mag worden is, dat de egalisatie van de kolenprijzen in Nederland mogelijk was, omdat de kostprijzen van de Limburgse mijnen beduidend lager waren dan in het buitenland. Dit verschil is snel bezig te verminderen, doordat de laatste jaren de kostprijzen in Limburg beduidend zijn gestegen. Dat had ook bij het handhaven van de egalisatie niet zonder invloed kunnen blijven.

Het stijgen van de verbruikersprijs voor kolen stelt echter problemen van geheel andere orde.

Reeds wezen wij op de structurele wijzigingen, welke zich aan de vraagzijde voltrekken, doordat de stijging van het levenspeil via een verhoogd elektriciteitsverbruik en een hoger verbruik aan staal leidt tot een toenemende vraag naar kolen, waardoor de Gemeenschap genoodzaakt is in toenemende mate dure Amerikaanse kolen te importeren.

Tegenover deze verhoogde vraag naar kolen staan aan de aanbodszijde afremmende factoren. Als belangrijkste reden moet ook hier weer het stijgen van het levenspeil genoemd worden. Bij een gestegen levenspeil wordt het steeds moeilijker arbeiders voor de zware en gevaarlijke arbeid ondergronds te vinden. In België is reeds de grens bereikt en men vindt praktisch geen Belgische arbeiders meer bereid dit werk te aanvaarden. Daardoor wordt men geheel en al aangewezen op Italiaanse arbeidskrachten, wier levenspeil lager ligt en die dientengevolge minder eisen aan het leven stellen. Maar het is een kwestie van tijd, of ook deze Italianen zullen de mijnarbeid weigeren om elders emplooi te vinden. Het gevolg zal zijn, dat wil deze arbeid nog verricht worden, men genoodzaakt is steeds hogere lonen te betalen, arbeidstijden te verkorten, kortom op alle mogelijke manieren door sociale differentiatie moeten trachten deze weerstanden te overwinnen en zelfs dan nog is het de vraag, of dit zal lukken. In België is dit vraagstuk na de mijnramp van Marcinelle in een acuut stadium getreden, maar ook onze mijnen in Limburg hebben met deze moeilijkheden te kampen. Ondanks een krachtig streven om door mechanisatie de produktie te bevorderen, blijven de loonkosten stijgen, gelijk uit het Verslag van de Inspecteur-Generaal van de Mijnen blijkt.

Loonkosten voor de Limburgse mijnen per ton geproduceerde steenkool.

	1938	1954
Netto steenkoolproduktie (in mln. ton)	13,5	12,1
Loonkosten per ton (in guldens)	3,39	16,10
Idem (als indexcijfer)	100	482

Sinds 1938 zijn in Limburg de loonkosten per ton dus bijna vervijfvoudigd.

In bovenstaande ontwikkeling ligt een structurele factor tot prijsverhoging van de kolen in de Gemeenschap opgesloten.

Deze ontwikkeling wordt nog versterkt, indien men mede in zijn beschouwingen het feit betrekt, dat tijdens de oorlog in een groot aantal mijnen roofbouw is gepleegd. Men ontgon de lagen, die het makkelijkst ontginbaar waren en liet de moeilijk ontginbare kolen zitten. Deze dunnere en ongunstige lagen moet men nu gaan exploiteren en dat gaat met hogere kosten gepaard. Daarnaast moet men bij verdergaande produktie steeds diepere lagen gaan exploiteren, niet alleen hier in Nederland, maar b.v. ook in Europa's grootste kolengebied, de Ruhr, waar de kolenlagen naar het noorden langzaam aflopen en men op steeds grotere diepten geraakt. Europa staat hier sterk in het nadeel bij de V.S., waar men kolen in grote hoeveelheden op zeer geringe diepte aantreft. Maar dit geologische verschijnsel dat typerend is voor de Europese kolenmijnbouw werkt verhoging van de produktiekosten en daarmede van de prijzen in de hand.

Deze waarschijnlijkheid van verder stijgende kolenprijzen stelt de Gemeenschap voor moeilijke, haast onoplosbare problemen.

Zet dit verschijnsel zich door, dan zal op een ogenblik de concurrentie van concurrerende energiebronnen zich in alle duidelijkheid doen gevoelen (olie, aardgas, waterkracht, kernenergie, e.d.). Reeds thans vindt op bescheiden schaal een verandering in stookgewoonten waar te nemen (oliestook, dieselgemalen, e.d.). Bij stijgende kolenprijzen zal dit verschijnsel zich verder doorzetten. Betekent dit de grondslag voor een structurele crisis in het mijnbedrijf? Of krijgt hierdoor de verdeling van kolen (chemische verwerking) nieuwe en ongedachte kansen?

Maar wanneer deze structurele wijzigingen zich doorzetten, hoe kan men dan ernstige sociale schokken vermijden? Het mijnbedrijf – geconcentreerd als het is – in enkele grote bevolkingscentra kan niet eenvoudig worden ingekrompen of stilgelegd. Indien de noodzaak hiertoe zich incidenteel voordoet, voorziet het Verdrag in onderlinge hulp (wederaanpassing). Maar deze wederaanpassing schiet volledig te kort, indien er als gevolg van het verdringen van de markt van de kolen door andere goedkopere concurrerende brandstoffen een algemene malaise in de kolenproduktie zou ontstaan. Deze en soortgelijke problemen zullen wij nog verder beschouwen, indien wij de algemene kolenpolitiek op lange termijn zullen behandelen.

In het algemeen heeft het verloop van de kolenprijs in de Gemeenschap het sterkst de aandacht getrokken. Daardoor is op de achtergrond geraakt de merkwaardige ontwikkeling, welke zich in de staalprijzen heeft voltrokken. In tegenstelling tot het verloop der kolenprijzen, zien we voor de verbruikers van staal een grote stabiliteit in de prijzen, ondanks de toenemende spanning tussen vraag en aanbod. De prijzen

voor de verschillende soorten Thomas-staal, welke eind maart 1956 golden, bleven in het algemeen nog gehandhaafd op een peil, dat ongeveer overeenkwam met dat van het tijdstip van de instelling van de gemeenschappelijke markt voor staal. De prijzen voor Siemens-Martin-staal lagen slechts weinig hoger dan die welke in mei 1953 werden toegepast. De voornaamste wijzigingen vonden plaats in het afgelopen jaar, maar ook toen bleven de verhogingen beperkt, hetgeen des te merkwaardiger is, wanneer men in aanmerking neemt, dat de ontwikkeling van de binnenlandse prijzen in het Verenigd Koninkrijk en in de Verenigde Staten gedurende dezelfde periode werd gekenmerkt door een stijging met 5 tot 8%.

Dit in aanmerking nemende spreekt de voorzitter van de H.A., de heer René Mayer, in zijn toespraak tot de Gemeenschappelijke Vergadering tijdens de gewone zitting van mei 1956 van 'een stabiliteit zonder weerga van de prijzen op deze markt.'

En dit, terwijl er geen maximumprijzen voor staal zijn vastgesteld en de prijsvorming zich geheel in het kader van vrijheid en openbaarheid van prijzen heeft voltrokken. Dat deze ontwikkeling conjunctuurstabiliserend heeft gewerkt, staat buiten kijf.

De prijzen van staal van de Gemeenschap aan derde landen laten wel enige verhoging zien, alhoewel ook hier deze verhogingen beperkt blijven, vooral wanneer we deze prijsverhoging vergelijken met de prijsverhogingen, welke in 1951/1952 als gevolg van de gebeurtenissen in Korea plaatsvond. De prijs van dunne plaat is onaangetast gebleven, terwijl voor de overige produkten prijsverhogingen met 3 tot 17% worden opgemerkt al naar gelang van de produkten. [1])

In het Voorlopig Verslag van de Economische Commissie voor Europa van de Verenigde Naties wordt dan ook met betrekking tot de staalmarkt in 1955 vastgesteld, dat het verschil tussen de uitvoerprijzen van de Gemeenschap en de prijzen van de gemeenschappelijke markt, ondanks de huidige hoogconjunctuur, nog betrekkelijk gering is. Toch heeft de H.A. gemeend de aandacht van de ijzer- en staalproducenten op deze verhogingen te moeten vestigen. Het is nog steeds een open vraag of de samenwerking van de staalproducenten voor de export naar derde landen onder de kartelbepalingen van het verdrag valt. Zolang hieromtrent nog geen zekerheid bestaat, benadert de H.A. de producenten meer officieus om op basis van vrijwilligheid hun medewerking voor het bereiken van een redelijk prijsniveau te verkrijgen.

Hoe het ook zij — de betrekkelijke prijsstabiliteit op de markt voor ijzer en staal heeft in belangrijke mate conjunctuurstabiliserend gewerkt.

Vatten wij ons betoog ten aanzien van de prijzen wederom in een aantal conclusies samen, dan stellen wij het volgende vast:

1. De stijging van de kolenprijs is een verschijnsel, dat zich reeds lang voor het intreden van de gemeenschappelijke markt heeft aangediend.
2. De openstelling van de gemeenschappelijke markt heeft een matigende invloed op dit prijsverloop gehad.
3. De hogere verbruikersprijzen worden dan ook voornamelijk veroorzaakt door het hogere verbruik, waardoor buitenlandse kolen tegen hoge vrachtprijzen moeten worden geïmporteerd. Deze import van buitenlandse kolen in Nederland is nog

---

[1]) Vierde Algemene Verslag (11 april 1955–8 april 1956) blz. 71.

beperkt gebleven dank zij het feit, dat wij meer Duitse kolen konden importeren en de gemeenschappelijke markt het handelsverkeer binnen de gemeenschap heeft geïntensiveerd.

4. Het hogere kolenverbruik en de daarmede samenhangende prijsverhoging zijn een structureel verschijnsel, verband houdende met de door verhoging van het levenspeil stijgende produktie van elektriciteit en produkten van staal (structureel kolen- en cokestekort). Het is derhalve onjuist een oorzakelijk verband te leggen tussen het openstellen van de gemeenschappelijke markt en de stijging van de verbruikersprijzen voor kolen.
5. In tegenstelling tot de gemiddelde kolenprijs is in de prijzen van antraciet af-mijn wel een stijging te constateren: het wegvallen van de prijsegalisatie en het toenemende gebruik van haarden tezamen met de moeilijke omstandigheden, waaronder de veelal oude antracietmijnen moeten werken, zijn hier de voornaamste oorzaken.
6. De verwachting is gerechtvaardigd, dat de kolenprijzen een verdere stijging zullen ondergaan. Deze stijging houdt verband met de moeilijkheden arbeidskrachten voor het mijnbedrijf aan te werven en met de geologisch ongunstige omstandigheden, waaronder in de toekomst de kolenwinning zal plaatsvinden.
7. Deze voortgaande stijging van de kolenprijs plaatst de Gemeenschap voor ernstige problemen, welke verband houden met de concurrentie, welke de kolen van andere energiebronnen ondervindt. De gevaren hieraan verbonden dienen tijdig onderkend te worden.
8. Ondanks een toenemende spanning tussen vraag en aanbod, vertoont de staalmarkt een grote stabiliteit. Deze prijsstabiliteit heeft conjunctuurnivellerend gewerkt.

De houding van de H.A.

In bovenstaande hebben wij de ontwikkeling van produktie, handel en prijzen weergegeven. Onze conclusie luidde, dat de gemeenschappelijke markt van zeer wezenlijke betekenis voor de zes landen is geweest.

Wij hebben er prijs op gesteld, dit voordeel van de gemeenschap in alle duidelijkheid uiteen te zetten, teneinde de misvatting te vermijden, dat wij geen oog zouden hebben voor al het vele goede, dat is tot stand gebracht.

Toch rijst de vraag, of dit resultaat het maximaal bereikbare was óf dat door een ander beleid van de H.A. enkele schaduwkanten hadden kunnen worden vermeden.

In de eerste plaats stelt zich deze vraag bij het kolenbeleid, voor zover het betreft de prijsstijging die van de invoer van kolen uit derde landen het gevolg is. De gevolgen zijn voor de gemeenschappelijke markt ongunstig, omdat er een groot verschil in kolenprijs ontstaat tussen die gebieden, die aangewezen zijn op kolen uit derde landen (in het algemeen de kolenverbruikers aan de kust) en de verbruikers in het binnenland, die de kolenprijs van de landen der EGKS betalen. Had hier de H.A. niet kunnen ingrijpen door het in het leven roepen van een prijsegalisatie, waardoor iedere verbruiker in de Gemeenschap in gelijke mate in het nadeel van de dure Amerikaanse kolenimport had bijgedragen? Een dergelijk compensatiesysteem bestaat reeds voor het schroot. Krachtens art. 53 van het Verdrag kan de H.A. nl. onder bepaalde voorwaarden financiële voorzieningen tussen ondernemingen goedkeuren of zelfs derge-

lijke voorzieningen treffen, indien zij vaststelt, dat zulks noodzakelijk is voor de uitvoering van de haar bij art. 3 omschreven taken en verenigbaar met de bepalingen van het Verdrag. Ook de Duitse ijzer- en staalondernemingen hebben van dit artikel gebruik gemaakt om een compensatiesysteem terzake van de gemeenschappelijke invoer van Amerikaanse kolen in het leven te roepen, waarbij door middel van heffingen de prijzen van de dure ingevoerde Amerikaanse kolen tot de prijzen van de Ruhrkolen worden teruggebracht.

Ook in België bestaan plannen om op nationale basis tot een dergelijke prijsegalisatie te komen, teneinde het nadeel van de dure Amerikaanse kolenimport over alle verbruikers uit te smeren. In Frankrijk bestaat een dergelijke nationale compensatiekas allang en zonder deze overheidsinterventie zouden de verbruikers in de kuststreken prijsverhogingen moeten incasseren, die veelal sedert 1954 meer dan 57% zouden hebben bedragen.

Maar hier ligt tegelijkertijd het gevaarlijke in deze ontwikkeling. Men kan het met de H.A. eens zijn, dat een prijsegalisatie ter vermijding van het nadeel van de dure Amerikaanse kolenimporten een ingewikkelde zaak is en zich toch de vraag stellen, wat is het alternatief? Wanneer we dan zien, dat het gevolg van deze afzijdige houding van de H.A. is, dat de nationale regeringen of nationale producentengroepen, elk voor hun gebied, de prijsegalisatie *op nationaal vlak* gaan organiseren, dan rijst bij ons de vraag, of we hiermede niet een stap terug doen van het boven-nationale naar het nationale.

Wordt hier niet een bevoegdheid, die de H.A. krachtens art. 53 kan uitoefenen, teruggegeven aan de regeringen of de nationale belangengroeperingen? Als boven-nationaal parlement heeft de gemeenschappelijke vergadering tegen een dergelijke ontwikkeling te waken en hier ligt een van de punten, waaromheen zich een politiek meningsverschil kan ontwikkelen.

Een soortgelijk probleem doet zich voor bij het hanteren van de bevoegdheid aan de H.A. toegekend tot het vaststellen van maximum-prijzen. Krachtens art. 61 kan de H.A., na raadpleging van het Raadgevend Comité en de Raad van Ministers, maximum-prijzen vaststellen, indien naar haar oordeel een dergelijke beschikking vereist is voor het bereiken van de in art. 3 met name onder c. omschreven doelstellingen. Ook hier kan men van mening verschillen of onder de huidige omstandigheden het vaststellen van maximum-prijzen doelmatig is. De zaak wordt echter anders, wanneer we zien, dat in de afzonderlijke staten, zoals onlangs in België, de nationale regeringen wel prijsregelend ten aanzien van de kolen gaan optreden en daardoor wederom een bevoegdheid uitoefenen die aan de H.A. op boven-nationaal niveau is toegekend, maar die deze niet wenst te gebruiken. Dan rijst de vraag: bewandelt men hier niet de weg terug van het boven-nationale naar het nationale? Laat ook hier de H.A. zich niet de kaas van het brood eten?

Derde en laatste vraag. We zagen, dat de voornaamste oorzaak van de sterk gestegen verbruikersprijs voor kolen gelegen was in het tekort aan scheepsruimte en de hoge vrachtprijzen. De grootste concurrenten van de kolen als brandstof — de olieproducenten — hebben van deze moeilijkheden veel minder te lijden, omdat zij de beschikking hebben over een eigen tankervloot. Waarom — aldus onze vraag — binnen de Gemeenschap niet het initiatief genomen om met eigen schepen te gaan varen hetzij in charter, hetzij op andere wijze?

De afhankelijkheid van de Gemeenschap wat de kolenvoorziening betreft, is niet een voorbijgaand, tijdelijk verschijnsel. Het ligt in de ontwikkeling van de Europese kolenvoorziening opgesloten. Maar dan dient men zich ook aan deze ontwikkeling aan te passen. Tot nog toe heeft het de H.A. aan enig initiatief om op deze wijze het transportvraagstuk op te lossen, ontbroken. Zij heeft daardoor een kans om de vrachtprijs van kolen en daarmede de kolenprijs zelf te drukken, ongebruikt voorbij laten gaan.

Overzien wij het beleid op het prijzen-, produktie- en voorzieningsgebied door de H.A. gevoerd, dan zijn er naast positieve resultaten ook de tekortkomingen te constateren, samenhangende met een zekere reserve om de supra-nationale bevoegdheden ten volle te effectueren. Wij zullen ditzelfde verschijnsel nog op andere onderdelen van het beleid van de H.A. tegenkomen, maar reeds thans is duidelijk, dat de socialistische fractie in haar verklaring in de juni-zitting in Straatsburg onder meer constateerde:

'de politiek van de Hoge Autoriteit heeft geleid tot een interne verzwakking van haar positie, evenals van het supra-nationale karakter van de Gemeenschap, aangezien door de Hoge Autoriteit sommige regeringen en producentengroepen in staat werden gesteld functies van de Hoge Autoriteit, in het bijzonder op het gebied van het kolenprijsbeleid en van de kartels, uit te oefenen.'

In hoeverre dit verschijnsel zich voordeed in het kartelbeleid, zullen wij in een volgend artikel nagaan.

W. BRAND

Verleden en toekomst van Europa

Jan Romein, Aera van Europa,
Leiden, E. J. Brill, 1954
Jan Romein, In de Ban van Prambanan,
Amsterdam, Em. Querido, 1954

Het eerste boek bevat een bewerking van een college, dat Romein in 1951–'52 gedurende een 7-maands verblijf in Indonesië aan de Universiteit van Djokja heeft gegeven, waarin hij antwoord heeft trachten te geven op de vraag: hoe is het te verklaren, dat het werelddeel Europa, klein in mensenaantal en oppervlakte, voor enige eeuwen de hegemonie over de rest van de wereld heeft uitgeoefend? In het tweede boek vindt men de tekst van een aantal voordrachten, die Romein elders op Java heeft gehouden, betrekking hebbend op aspecten van het vraagstuk in het eerste geschrift aangeroerd, en bovendien een aantal gedachten, waartoe zijn oponthoud aldaar hem heeft gestimuleerd.

Romeins grote eruditie blijkt uit zijn presentatie van de ontwikkeling van Europa, maar het is opvallend hoe een simplistische visie binnenkruipt, wanneer het om een interpretatie van het meer recente verleden gaat. Het is tragisch, dat zijn subtiel gevoel voor de complexiteit van het historisch gebeuren hem vrijwel verlaat, wanneer hij probeert uit deze geschiedenis de lessen voor Europa en Azië te trekken.

Laat ons eerst onze aandacht concentreren op de factoren, die Europa's overheersende positie hebben veroorzaakt. Romein wijst factoren als klimaat en ras, naar mijn smaak wat al te gemakkelijk, als mogelijke verklaringsgronden af. Het valt toch niet te loochenen, dat de later te bespreken elementen van de Europese suprematie tot nog toe alleen in landen met een gematigd klimaat wortel hebben geschoten. Wie kan ook zeggen of niet bepaalde rasmengingen of de positie van een zeker ras (bijv. joden) in bepaalde fasen van de Europese geschiedenis van beslissende betekenis zijn geweest voor de doorbreking van de gewoontekorst? Niettemin, ik kan met hem instemmen, dat de verklaring in hoofdzaak historisch dient te zijn, het woord historisch te begrijpen als een conglomeraat van politieke, economische en sociale oorzaken.

Voor zijn 'historische' verklaring graaft Romein terecht diep. Hij begint bij de Griekse cultuur, die de wetenschappelijke houding heeft ontwikkeld, namelijk het vermogen het algemene op te sporen in reeksen van bijzondere objecten en gebeurtenissen. Daaruit vloeide ten dele voort een besef, dat de natuur voor de mens beheersbaar was en niet uitsluitend een samenstel van krachten boven en buiten 's mensen wil. De Romeinen integreerden deze rationele elementen in hun wereldbeeld en pasten hen toe op staat en maatschappij. Hun organisatietalent openbaarde zich in recht en techniek en vooral in de manipulaties van mensenmassa's in militair verband. Met de aftakeling van het Romeinse rijk treedt tot de 13e–14e eeuw een zekere teruggang op, maar gedurende deze periode waren er een aantal ontwikkelingen van belang voor het toekomstige Europese cultuurpatroon.

Het christendom als reactie op het Romeinse materialisme waardeert de schrijver enerzijds als negatief in gevolge van haar gerichtheid op het hiernamaals, anderzijds als positief in haar hiërarchische organisatie culminerend in de paus van Rome. De kloosters, omstreeks de 6e eeuw opkomend, waren een factor in de ontwikkeling van de Europese cultuur als verspreiders van het geloof en door hun arbeid op het gebied van de landontginning. De invasies van de Germaanse stammen, die het Westromeinse rijk deden ineenstorten, brachten de kiemen van nationalisme en democratie als elementen in het Europese stramien. De wijze, waarop zij het Romeinse rijk opdeelden, gaf tevens de grenzen aan voor de latere Euro-

pese staten als nationale groeperingen. Bovendien kenden deze stammen de geregelde samenkomst van vrije mannen, waarin ieder volwassene een stem bezat, hetwelk één der oorsprongen betekende voor het democratische stelsel.

De verarming die optrad als gevolg van de versplintering van het Westromeinse rijk drong dit gebied meer uitsluitend op de voedsellandbouw terug. Hierdoor nam de geldcirculatie af en tevens de mogelijkheid tot belastingheffing, voornamelijk voor militaire uitgaven, voor de vorst. Dit geldgebrek ziet Romein als de voornaamste oorzaak voor de opkomst van het leenstelsel; door het geven in leen van delen van het rijksdomein bond de vorst deze 'baronnen' aan zich voor bijstand in de strijd tegen andere vorsten. Aldus ontstaat in verschillende gebieden naast vorst en geestelijkheid de landadel als derde macht. De economische achteruitgang in West-Europa werd versterkt door de scheiding tussen het West- en Oostromeinse rijk, aangezien in het laatste de Romeinse graanoverschotgebieden en de winstgevende handel op het Oosten vielen.

Van het meer welvarende Oostromeinse gebied brokkelden eveneens belangrijke delen af door invallen van Arabische stammen (later vooral de uit Turkestan stammende Turken, die tot de Islam waren bekeerd), die bovendien Noord-Afrika en Spanje veroverden, uit welke laatste positie zij eerst in 1492 werden verdreven. In de 12e eeuw riep keizer Alexius de hulp van het Westen in tegen de Turken als gevolg waarvan de kruistochten werden gehouden. De kruistochten, door Romein als een mengeling van geloofsijver, avontuurzucht en winstbejag beschouwd, brachten het Westen mede in aanraking met de hogere beschaving van het Oosten en ontwikkelden aldus de smaak voor een meer verfijnde consumptie en kunst. Ook hadden zij het voordeel, dat zij voor het Westen, aanvankelijk de Italiaanse en later ook Zuidduitse, Noordfranse en Nederlandse handelssteden, de eigen handel op Voor-Azië openlegden. Als in 1453 het Oostromeinse rijk voor de aanvallen der Turken bezwijkt, is intussen het Westen op een hogere trap gekomen, niet in het minst door de overlevering van de Grieks-Byzantijnse erfenis via de Arabieren en de incorporatie van de eigen bijdrage van Arabische techniek en wetenschap.

In dit acculturatieproces vervulden de opkomende steden een voorname rol. Om in hun behoeften aan baar geld te voorzien, hadden de leenmannen aan steden in hun gebied tegen betaling 'stadsrechten' verleend, hetgeen een belangrijke mate van onafhankelijkheid en zelfbestuur meebracht. In de 13e en 14e eeuw werden sommige dezer steden zo belangrijk, dat de vorst hun toestond naast geestelijkheid en adel vertegenwoordigers te zenden naar de zgn. Stendenvergadering, eveneens weer een aanloop tot het parlementaire systeem. De evolutie van de steden gaf tevens het aanzijn aan de beroepstrots, de liefde voor het produkt van eigen handenarbeid, en aan de politieke en juridische gelijkheid van alle burgers. Dank zij haar rijkdom begon de stadsaristocratie zich ook te wijden aan wetenschap en kunst en greep daarbij terug naar de inspiratie van de Griekse wereld, de potentie van de menselijke geest met behulp van onderzoek en experiment. Aldus leidden zij de Renaissance en het humanisme in, waarbij de mens centraal geplaatst werd in het wereldgebeuren, het concept van de vooruitgang werd geboren en het cultuurmonopolie van de geestelijkheid werd teruggedrongen.

Wij hebben met opzet de voorgeschiedenis van de revolutionaire ontwikkeling, die Europa van nu af vertoont, enigszins uitvoerig geschetst, omdat wij met Romein geloven, dat zonder deze achtergrond wat volgt niet te begrijpen valt. Van de meer bekende factoren, die Europa's snelle opstijging begeleiden, behandelt hij het nationalisme, als uitvloeisel van de centralisatie van het koninklijk gezag, vaak met behulp van de steden tegen de feodale baronnen bevestigd, en het protestantisme met zijn nadruk op de individuele verantwoordelijkheid tegenover God en wereld. In het hoofdstuk over de techniek wijst Romein op de betekenis van uitvindingen als buskruit (het middel om de medemens te overheersen), kompas (het middel om de ruimte te overwinnen) en boekdrukkunst (het middel om nieuwe denkbeelden goedkoper en intensiever te verspreiden). Ook in China b.v. waren deze zelfde vindingen gedaan, maar voor de Chinezen waren zij min of meer vernuftig speelgoed, terwijl de Europeanen ze toepasten voor praktische doeleinden. Hij zegt terecht, dat het milieu een gunstige voedingsbodem moet vormen voor de applicatie van nieuwe vindingen. Voor de uitvindingen gedaan in de 18e eeuw in Engeland op het gebied van de

textielindustrie meent hij, dat zij afhankelijk waren van de beschikbaarheid van kapitaal om fabrieken met de nieuwe machines uit te rusten, de aanwezigheid van landloze boeren, die geen andere uitkomst hadden dan fabrieksarbeiders te worden en een overzeese afzetmarkt voor de nieuwe produkten. Het komt mij voor, dat deze factoren slechts van secondaire aard waren, de ingebruikneming van de nieuwe hulpmiddelen hing allereerst samen met hun grotere produktiviteit vergeleken met vroegere methoden en dus hun potentiële winstgevendheid. Ook bij zijn analyse van het kapitalisme en de voorwaarden, die wij nu achteraf vaststellen als onontbeerlijk voor zijn groei, noemt Romein af en toe punten, die vrij irrelevant schijnen. Zo b.v. op blz. 160, waar hij meent, dat de modernisatie van de wolnijverheid in West-Europa begon 'omdat de kapitaalsbehoeften daar toen het grootst waren'. De omvang van de kapitaalsbehoeften is praktisch nimmer de reden tot investering geweest, maar wel de verwachte winstgevendheid.

De nadelen van het kapitalistische stelsel worden eveneens mijns inziens al te eenzijdig beschreven. Wij zijn er niet meer zo van overtuigd, dat aanvankelijk slechts weinigen onder het stelsel begunstigd werden; integendeel, het levenspeil van vele arbeiders steeg in verschillende landen gelijkelijk met de toenemende produktie. Het is verkeerd ons verfijnd sociaal besef te etaleren voor de bewoners van economisch achtergebleven gebieden, die nog moeten leren, dat arbeid en offers nodig zijn om een toeneming van de kapitaalvoorraad te verkrijgen, waaruit ten slotte een hoger levenspeil resulteert. Wat geeft het, zoals Romein doet, de Indonesiërs aan boord te komen met zulke goedkope uitspraken, dat de produktiekrachten zo geweldig zijn toegenomen, dat er genoeg geproduceerd kan worden om alle mensen van woningen, kleding en voedsel te voorzien (blz. 18, In de Ban enz.) of dat deze produktiekrachten zodanig zijn vermeerderd, dat bij een werkelijk rationele aanpak wij allen, zeg, met een vierurige arbeidsdag zouden kunnen volstaan zonder dat iemand armoede zou behoeven te lijden (blz. 90—91 idem)? Zelfs indien de uitspraken waar zouden zijn, hetgeen zeer betwistbaar is, dan nog betekenen zij, dat eerst de introductie van Amerikaanse en Europese techniek en organisatie in alle landen zulk een potentialiteit kan verwezenlijken. Dit is geen vraagstuk van techniek, zoals Romein zegt (blz. 145—146 idem), maar een organisatorisch probleem, dat op zijn beurt weer samenhangt met een gamma van sociaal-economische factoren, zoals elk onderontwikkeld land dagelijks aan den lijve ondervindt en waarvan Romein voor Europa de achtergrond heeft trachten te schetsen.

Van de ontdekkingsreizen en hun drijfveren worden ook te uitsluitend de zwarte zijden belicht. Bij de bespreking van de Verlichting worden vooral aspecten als menselijke waardigheid, verdraagzaamheid, opvoedbaarheid, enz. naar voren gebracht, die later de superioriteitswaan van de Europeaan zullen ondermijnen. Dit is natuurlijk juist, de vrijmaking van Azië is wellicht evenzeer te danken aan het verlies van een ideologische bezieling van de kant der Europeanen als aan het ontwakend nationalisme in de Oosterse landen. Ook voor het christendom had op een dergelijke inslag kunnen worden gewezen. Romein legt er enige malen de nadruk op hoe het christendom in zijn verschillende vormen heeft geheiligd en verontschuldigd wat zijn aanhangers de 'heidense' wereld aandeden. Maar juist in deze godsdienst kan men in vrijwel elke historische fase begeleidende stemmen vinden, die de methoden gebruikt en het recht om andere landen te onderwerpen, veroordelen. Ik vraag me af welke andere wereldgodsdienst zozeer in haar ontwikkeling wordt beheerst door de spanning tussen realiteit en ideaal.

Terecht beschouwt Romein de industriële revolutie met haar enorme toeneming van de arbeidsproduktiviteit als het voornaamste element in de hegemonie van Europa, maar hij ziet de koloniale exploitatie, de verkrijging van goedkope grondstoffen en van een afzetmarkt voor industriële produkten als een te belangrijke factor in deze opgang. Deze factor gold voor sommige bedrijfstakken in enige landen, maar van meer algemeen belang schijnt mij de verruiming van blik en de stimulans voor kennis en organisatie, die uitging van het contact met andere volkeren en klimaten. Het komt mij voor, dat mede omdat de economische betekenis van koloniën voor moederlanden in dit opzicht belangrijk is verminderd — koloniën zijn thans bovendien veeleer een deficit-post op grond van de sociale bovenbouw, die hun huidig beheer vereist — de koloniale band van Westerse zijde gemakkelijker wordt losgelaten.

De Amerikaanse revolutie krijgt een plaats in Romeins betoog, omdat dit land het eerste voorbeeld is van een kolonie, die zich vrij vecht, voor het eerst een moderne democratische regeringsvorm verwezenlijkt, die later in Europa zelf navolging vindt, en ten slotte het eerste gebied buiten Europa is, dat weer gaat meetellen. Men moet m.i. verder gaan en stellen, dat zich in Amerika als loot van de Europese stam een ontplooiing van de Westerse cultuur openbaart, die omdat de Verenigde Staten met zoveel grotere natuurlijke hulpbronnen zijn begiftigd, in zeker opzicht uitgaat boven wat in Europa bereikbaar was. In deze gedachtegang is en blijft Amerika, en ook Canada, Australië en Nieuw-Zeeland, kolonie in de echte zin van Europa en verkrijgt aldus de verminderde betekenis van Europa in het wereldbestel een ander perspectief.

De opsomming van de elementen, die het Europese patroon hebben veroorzaakt, is met het bovenstaande nog niet uitgeput. De Franse revolutie, het historisme, met als voornaamste kenmerk de relativering van de Europese geschiedenis, en de politieke en economische ontwikkelingen van de 19e eeuw en het begin van deze eeuw, aangeduid met het moderne imperialisme, krijgen ook hun plaats in Romeins betoog. Bij de bespreking van het imperialisme noemt hij het financiële kapitalisme na handels- en industrieel kapitalisme als laatste fase in de economische evolutie. Hij zegt, dat als gevolg van de concentratie van bank- en kredietwezen deze zich ook op het gebied van de industrie begeven en door integratie van groepen van min of meer verwante industrieën reuzenbedrijven stichten. Dit is dunkt mij toch een verlaten standpunt; banken mogen bij de opzet van zekere grootbedrijven een bepaalde rol hebben vervuld, zij zijn zeker niet de beheersers van deze bedrijven geworden. Let men op Nederland, dan is er toch bij bedrijven als Philips, AKU en Unilever weinig van de invloed van bankkapitaal te bespeuren. Hetzelfde geldt voor de meeste grootbedrijven in andere hoogontwikkelde landen.

Ik hoop met het bovenstaande een redelijk evenwichtig verslag te hebben gegeven van Romeins verhaal betreffende de factoren, die Europa's suprematie verklaarden. Men zal het met ons eens zijn, dat zij ons nog allesbehalve doen begrijpen, waarom dit continent ook zo'n groot deel van de wereld ging beheersen, de vraag, die hij zich in het begin van zijn college stelde. Hij heeft wel gewezen, zoals wij reeds aanhaalden, op agressieve trekken in het christendom, hij noemt ook de expansiedrang en het winststreven in het kapitalisme als elementen, maar de ideologische agressie of agressieve ideologie, die gepaard scheen te gaan met een werkelijke superioriteit in materieel opzicht en de daaruit voortvloeiende gedeeltelijk vermeende superioriteit in tal van andere zaken, is daarmede nog maar gedeeltelijk verklaard. Romein verontschuldigt zich op verschillende plaatsen voor het gebrek van de historie om precies oorzaken en gevolgen te kunnen afmeten, maar hij had toch althans een poging kunnen doen om een samenvattend antwoord op de opgeworpen vraag te geven.

En dan zijn we aan wat Romein noemt het herfsttij van Europa toe. De opkomst van de arbeidersklasse, als gevolg waarvan het liberalisme kwijnde, de eerste wereldoorlog, als gevolg waarvan de middenstand verarmde en daarmede haar toekomstideaal verschaalde, de revolutie in Rusland van 1917 uitbrak, de relativering in kunst en wetenschap hoogtij vierde en allerlei gezagsproblemen zich voordeden, en de crisis van 1929, passeren hierbij de revue. Aan de Russische revolutie en het einde van de Europese hegemonie zijn de laatste hoofdstukken gewijd. Van de Sowjet-Unie wordt gezegd, dat zij ernstig op weg is het welvaartspeil te bereiken, dat tot nog toe het uitsluitend privilege was van West-Europa en de Verenigde Staten. Hij acht succes ook niet onwaarschijnlijk, gezien het feit dat het Europees welvaartspeil tussen beide wereldoorlogen geen aanmerkelijke vooruitgang heeft geboekt, en een verbetering in deze standaard ook moeilijk te verkrijgen zal zijn, omdat zij berustte op de suprematie, die nu voorgoed is verloren. Daarbij wijst hij ook op de bewapeningswedloop, die West-Europa verarmt en verhindert 'op een sociale politiek over te schakelen, als waarin Oost-Europa is voorgegaan.' En hij zegt tot slot, dat onze hoop op redding thans op Azië is gevestigd, omdat als gevolg van de verschuivingen in de machtsverhoudingen alleen de neutraliteit en bemiddelaarsrol van belangrijke landen in dit gebied de wereld kunnen behoeden voor de calamiteit van een nieuwe oorlog.

Met recht onder de ban van Prambanan worden de feilen van West-Europa in de

voordrachten van het tweede boek haast nog breder uitgemeten. Niets wordt gezegd over het streven naar Europese integratie, over de groeiende solidariteit tussen de verschillende klassen in de Westeuropese samenleving en het weergekeerde geloof in een Europese toekomst, mede als gevolg van Amerikaanse materiële steun en spirituele injecties.

Zelfs van Indonesiërs kan men niet verwachten, dat zij zijn eenzijdige schildering van het koloniale systeem hebben geslikt. Zij hebben juist in hun dagelijks contact niet de Nederlander ontmoet, die alleen op persoonlijk winstbejag belust was. Aan het westerse winststreven danken zij overigens nog steeds de meeste produkten, waarvan de export zo noodzakelijk is voor de import van grondstoffen en kapitaalgoederen ten behoeve van de verdere ontwikkeling. Al kan men van Indonesiërs momenteel geen dankbaarheid verwachten voor de politieke eenheid en het economische en sociale kapitaal, dat Nederland om niet heeft verschaft bij de overdracht, speciaal een historicus had kunnen wijzen op het nationalisme als erfenis van en reactie op het koloniaal regime. Dit vormt één der belangrijkste pijlers voor het enthousiasme en de energie, die opgebracht moeten worden voor de uitbouw van hun land en het belang daarvan is evident als men de nieuwe Aziatische landen vergelijkt met sommige landen in het Midden-Oosten, die ontstonden als gevolg van een vrij willekeurige verdeling van het Ottomaanse rijk onder elkaar bekijvende stamhoofden.

Sommige Indonesiërs zullen bepaald met Romein van mening verschillen over de pacifistische gezindheid van China, gezien de vreedzame penetratie van hun economisch bestel en de corruptie van hun regeringsapparaat als gevolg van de activiteit van de Chinese bevolkingsgroep. Romein staaft deze bewering op de grond, dat hij er veel over heeft gelezen en steeds weer door de gematigdheid van het buitenlands beleid van Mao Tse-toeng werd getroffen. Dit lijkt me zo'n slecht argument, dat ik geneigd ben te zeggen, in verband met een dergelijke tirade over de Russische vredelievendheid, dat elke schooljongen weet, dat het doel van de Sowjet-Unie blijft de ideologische onderwerping van de wereld aan het communisme en dat haar prediking van co-existentie slechts de onderschikking van militaire aan economische, politieke en propagandamiddelen betekent. In tegenstelling tot deze totalitaire staten zijn de Verenigde Staten, waarvan Romein zegt, dat er groepen zijn, die een oorlog zouden willen forceren — hij heeft bepaald weinig boeken hierover gelezen — zo tolerant, dat onder de paraplu van hun militaire macht zich een afzijdig blok in het Oosten kon vormen. Ik wil toegeven, dat zo'n neutraliteitspolitiek en zelfs de belijding van 'derde weg'-beginselen in een democratische wereld een zekere zin heeft, maar het betekent nog niet, 'dat het lot der wereld meer en meer ginds en minder en minder hier wordt bepaald.'

Ik heb er reeds enige malen op gewezen, hoe Romein naar mijn mening speciaal van de economische gronden van de historie een gebrekkige voorstelling heeft. Dit blijkt ook uit de economische remedies, die hij voor de problemen van Indonesië aangeeft. Verhoging van het massale levenspeil is uiteraard zijn doel en hij beveelt allereerst de opstelling van een welvaartsplan aan. Zulke algemene plannen bestaan reeds voor vele onontwikkelde landen, maar als gevolg van gebrekkige leiding en organisatie beperken thans verschillende landen zich tot het entameren van een aantal gecoördineerde projecten, die binnen het bereik liggen van mankracht en hulpbronnen. Als de kern van het plan ziet Romein een grootscheeps elektrificatieprogramma, maar het is hem wellicht onbekend, dat ongeveer de helft van de kosten van krachtwerken voor een land als Indonesië zou bestaan uit in te voeren machinerieën, hetgeen zijn plan onbetaalbaar doet zijn in verband met de beperkte exportcapaciteit. Dan noemt hij industrialisatie speciaal om werkgelegenheid te verschaffen aan de overbevolking op Java zonder iets te zeggen over de economische en institutionele veranderingen, die hiervoor nodig zijn. Ter leniging van de bevolkingsnood stelt hij ook de transmigratie van Javanen naar geschikte gronden op de andere eilanden voor. Het zou nuttig geweest zijn, indien Romein zich enigszins verdiept had in de redenen, waarom in de jaren na 1949 op dit gebied zo weinig is gebeurd. Ook al zou in de Buitengewesten voldoende cultuurgrond aanwezig zijn voor de overheveling van zeg 25 miljoen Javanen (het cijfer is door president Soekarno in één van zijn redevoeringen genoemd), dan nog kan men paradoxaal zeggen, dat als de Indonesische regering zo'n

migratie zou kunnen bewerkstelligen, ze het eigenlijk ook niet behoefde te doen, omdat ze dan ook het talent zou bezitten om door een groots industrialisatie-schema de overtollige arbeid op Java aan het werk te zetten. Romein is evenmin op de hoogte van de geringe elasticiteit van de buitenlandse vraag naar de meeste traditionele exportprodukten, zodat de mogelijkheid tot vermeerdering van de fondsen voor een welvaartspolitiek uiterst beperkt is. In verband met de toekomstige Indonesische economische politiek is Romeins beste voorstel vervat in zijn opstel over 'Het Arbeidsbegrip in Oost en West'. Hij laat hierin zien, dat het 'arbeid adelt' een typisch westers concept is en hoe slechts door hard werken het Oosten eveneens een welvaartsvermeerdering kan verkrijgen. Het komt mij daarentegen onjuist voor om te menen, dat het Westen in dit opzicht ook iets zou kunnen leren van het Oosten. Het vraagstuk van de vrijetijdsbesteding, voortvloeiend uit de verkorting van de werkweek als gevolg van de toenemende produktiviteit, ligt in een heel ander vlak als het veelal ongeïnspireerde niets-doen van de Oosterling.

Romein noemt de geschiedenis van Europa een afwijking van het algemeen menselijk patroon. Hij bedoelt daarmede, dat vrijwel alle historie behalve de Europese statisch was; hier en daar zijn er ook wel aanlopen geweest tot de veranderingen, die de historie van Europa hebben gekenmerkt, maar zij werden steeds door de kracht der traditie gesmoord. In Europa daarentegen hebben een aantal dynamische factoren elkaar versterkt, zodat een steeds veranderende maatschappij ontstond, waarin vooruitgang vanzelfsprekend werd als gevolg van nieuwe vindingen en een volmaakter organisatie. Ik beken niet precies het nut van dit onderscheid te begrijpen, te meer daar Romein er ook op wijst, dat deze afwijking thans de gehele wereld heeft aangeraakt en ieder land tracht de elementen van westerse techniek en organisatie in haar civilisatie te integreren. In deze divergerende ontwikkeling van Europa heeft hij bovendien één der belangrijkste wonderen gemist of onvoldoende de aandacht gevestigd op het samengaan van een groeiende individuele vrijheid met een toenemende ingewikkeldheid van staat en maatschappij. Het lijkt waarschijnlijk, dat, ook al heeft de verspreiding van westerse idealen de politieke macht van Europa verminderd, de economische en ideologische positie van het Westen, Europa inclusief Amerika, nog voor vele jaren een lichtend voorbeeld zal zijn voor andere volkeren, die in hun pogen om de levensstandaard te verhogen tevens een verdieping en ontplooiing van de menselijke persoonlijkheid nastreven.

S. DE WOLFF

VAN AMERINGEN TROK ZIEDEND TEN STRIJDE

'Ich bin humoristisch, aber das Gesetz gebietet ernsthaft zu schreiben'. (Marx, 1843).

Ziedend van gramschap trok Van Ameringen ten strijde. Maar toch geldt ook voor hem, wat Heine eens over Spinoza schreef: 'Der Geist der alten Jüdischen Propheten ruhte auf ihren späten Enkel'. Hij droeg, hoe zijn toorn ook vlamde, in zijn hart mede het woord van Jesaja (52 : 12): 'Voorwaar, niet in overijling zult gij uittrekken'. De kritiek in 1951 op hem uitgebracht, beantwoordt hij kokend van woede in september 1956!

Van Ameringen vroeg dus thans pas aandacht voor 'een stuk', aldus zijn eigen mededeling (S en D Jaarg. 1956, bl. 434), 'dat met recht vijf jaar later speelt'. 'Met recht' is een Van Ameringens eufemisme. Hij bedoelde natuurlijk: *met onrecht.* Welke verklaring geeft Van Ameringen echter voor deze lange incubatietijd? Eigenlijk geen. Want hij vertelt alleen, dat mijn mémoires, in 1955 verschenen, hem aanspoorden om eindelijk te antwoorden. En op blz. 434 schrijft hij: 'Mogen wij iemand als Sam de Wolff de door hem zelf zo diep gevoelde smaad aandoen zijn beschouwingen steeds onbeantwoord te laten, omdat wij het debat zo doelloos vinden? Hoeveel bezwaar men ook tegen zijn figuur mag hebben en hoe weinig serieus menigeen hem ook zal nemen, zijn rol in de geschiedenis van het Nederlandse socialisme vergt respect en zeker niet de verachting, die hij zelf uit een bepaald stilzwijgen afleidt. Ook al staan hij en zijn tijd vreemd tegenover elkaar, zijn naam mag genoemd worden en genoemd blijven. Het is dit gevoel, dat mij ertoe brengt ruimte te vragen in dit tijdschrift voor een onderwerp, waarvoor vele lezers nauwelijks meer interesse hebben en voor een stuk, dat met recht vijf jaar later speelt.'

Merkwaardig, hoe langzaam de morele gevoelens bij Van Ameringen werken. Golden die gevoelens niet in de jaren 1952, 1953 en 1954? En waarom dan plotseling wél in de tweede helft van 1955 en in 1956?

Verder zie men deze verklaring eens wat nauwkeuriger aan. *Men* heeft veel bezwaar tegen mijn figuur, *menigeen* neemt mij weinig serieus — Van Ameringen bestrijdt de niet nader omschreven bezwaren niet, hij zegt *niet* expliciet, dat men mij toch wel ietwat serieus nemen moet. Hij wijst er alleen op, dat mijn rol in de geschiedenis van het Nederlandse socialisme respect vergt, en men mij dus.. niet langer dan vijf jaar onbeantwoord mag laten. Mijn rol in de geschiedenis van het Nederlandse socialisme, de herinnering aan mijn verleden daar, wettigde dat het levenslang negeren tot vijf jaar werd verkort!

Waar Van Ameringen zich niet nader uitliet over de bezwaren van 'men' tegen mijn

figuur, over het oordeel van velen, dat ik niet serieus behoef te worden genomen, wens *ik* thans die lacunes even aan te vullen.

Ik weet wel niet precies, wat 'men' Van Ameringen over 'mijn figuur' heeft medegedeeld, nog minder met welke maat men mijn ernst gemeten heeft, maar toch kunnen wij het wel onmiddellijk eens worden, als ik aan die woorden een letterlijke betekenis geven mag. Tegen 'mijn figuur' heb ik zelf ook grote bezwaren. Ik behoef daarvoor slechts in de spiegel te kijken en zeg dan berustend: 'Vom Vater hab' ich die Statur'. Niets aan te doen! En als ik nu weer bemerk – zelfs op dit ogenblik – hoe weinig serieus ik ben, hoe ik altijd aan grapjes, gijntjes en fabeltjes de voorkeur geef boven een ernstige discussie, dan is mijn enige verontschuldiging, dat ik dit alles bij mijn geboorte heb meegekregen: 'Vom mütterchen die Frohnatur, die Lust zo fabulieren'!

Maar misschien zullen wij toch nog iets naders horen over wat 'men' en 'menigeen' precies tegen mij hebben in te brengen, als wij Van Ameringens antwoord verder bestuderen.

Al met al weten wij echter nog niet, waarom Van Ameringen *nu pas* antwoordde. Hij vertelt ons wel, dat toen hij de passage over hem zelf in 'Voor het Land van Belofte' las, zijn bloed aan het kookpunt gebracht was (blz. 432). Het spijt mij te moeten zeggen, dat dit niet in overeenstemming met de feiten is, zoals deze uit Van Ameringens eigen brieven blijken.

Zijn brief van 1 juni 1955 – de eerste van onze correspondentie – begint aldus:

'Eerst dezer dagen had ik gelegenheid 'Het land van belofte' binnen te treden. Nu, ik heb er geen spijt van en ik heb met veel genoegen in dit land rondgedoold.'

Dan beklaagt hij zich, dat ik in mijn mémoires een gesprek tussen hem en mij onjuist heb weergegeven. 'Ik heb daar zeker niet gezegd, dat ik moeilijker met u kon polemiseren, ik heb daar alleen gezegd, dat ik door tijdsgebrek er niet toe kon komen u te antwoorden. Dat u daaruit de conclusie trekt, dat ik mij verslagen voelde is voor uw rekening.'

En dan vervolgt hij:

'Ik was hierover wel even verbolgen. De ontroering, die uw laatste hoofdstuk bij mij heeft gewekt, heeft me daar weer gauw over heen gebracht.'

Onmiddellijk nadat Van Ameringen mijn mémoires had gelezen, was er van kokend bloed geen sprake. Dat zou ook moeilijk hebben gekund, want de gehele passage over Van Ameringen door mij in mijn mémoires geschreven, en thans in S en D gepubliceerd, was hem *reeds in 1951* uit 'De Vlam' volledig bekend, met uitzondering van drie en een halve regel, de regels 19 tot en met 22. (S en D blz. 433.)

Natuurlijk is dit 'aan het kookpunt brengen' van zijn bloed geen 'louter' fantasie van Van Ameringen maar het dateert van later.

Van Ameringen wist in 1951 reeds alles. Maar toen ik in 1955 in mijn mémoires ging 'herkauwen', werd het ook aan vele partijgenoten bekend, die vroeger geen 'Vlam' hadden gelezen en nog nooit enige aandacht aan de 'Nieuwe Stem' hadden geschonken. 'De Vlam' was echter in 1951 reeds in de neergang en het geschrevene in 'De Nieuwe Stem', dit maandblad der 'Fellow Travelers' dringt zo weinig door in de kring der PvdA. Maar de Wolffs mémoires, die drongen misschien wel door.

En analoog aan Slagers Jantje's gedichtje op Meester Pennewip klonk het toen in Van Ameringens gemoed: 'De Tijd heeft Marx en zijn school de doodsteek gegeven, maar die Sam de Wolff is steeds nog in leven.'

En dàn ontvangt Sam de Wolff op 1 juni de brief, waaruit reeds enige malen is geciteerd en besluit Van Ameringen te antwoorden. Heus, het was niet 'het gevoel', dat men Sam de Wolff niet die smaad mocht aandoen, dat Van Ameringen leidde, maar de opvatting – dit behoeft hem niet *bewust* te zijn geweest, – dat het onverstandig zou zijn om langer te zwijgen.

Hij moest antwoorden, maar hoe? Van Ameringen stond voor een taak, die hij niet aan kon, die zijn kracht verre te boven ging 'slepend door hete, mulle zandvlakte aan zulk een vracht te zwaar voor hem.'

Rustig, zakelijk, objectief te antwoorden? Dat is gemakkelijk genoeg gezegd. Dit zijn wel 'normen', maar niet altijd kan het normatieve zich doorzetten. Hij veranderde dus het onderwerp der discussie en er kwam een beantwoording, waaraan Van Ameringen terecht de naam gaf: 'Hedendaagse waardering van een marxist'.

De Wolffs figuur stelde hij nu aan de orde, waarbij de verschillen in theoretisch opzicht slechts dienden om mijn verdorvenheid in het volle licht te kunnen zetten. Het gevoel van mijn onmacht bracht zijn 'hier en daar nog wat stromend bloed aan het kookpunt.'

En geen wonder, dat *dit* vreemde gevolgen had. Hij, die vijf jaar gedraald had, werd een *ijlende*. Na enige jaren lang bij Fabius Cunctator te hebben gezworen, koos hij nu een andere held: de razende Roland. Groot in 't gevecht wilde hij zijn. Het werd een cacofonie – een woord van Van Ameringen zelf – van scheldend krijgsgeschreeuw.

Er is, volgens Van Ameringen, ook een zakelijke reden waarom hij mij diende te beantwoorden, en wel, omdat het marxisme achter het ijzeren gordijn een grote macht uitoefent. Op blz. 434 schrijft hij, als hij dit gaat uitwerken: 'Het marxisme mag dan doodgepraat zijn, of wel in Nederland en West-Europa aan atrofie zijn gestorven.....'

Veroorloof mij, drs. A. A. van Ameringen, u even in de rede te vallen, de rest van die passage komt ook aan de orde, door te constateren, dat volgens u het marxisme overal doodgepraat is en in Nederland en het overige West-Europa is weggekwijnd.

Een der aanhangers van Van Ameringen zou kunnen opmerken, dat deze zich op blz. 434 slechts impliciet over het doodgepraat zijn van het marxisme en zijn atrophie had geuit door de woorden: 'Afgezien daarvan' aan het begin van zijn boutade te plaatsen.

Geachte, eventuele opponent, onderaan op dezelfde bladzijde spreekt hij zich expliciet uit en door ieder te verstaan. Daar behoort het marxisme tot de 'ismen' uit het *mausoleum* der menselijke ideologieën. Dit betekent toch zeker: morsdood, wat de Engelsen noemen: Dead as a doornail. Welke spreekwijze Dickens vervangen wou zien door de expressie: Dead as a coffinnail.

Drs. van Ameringen, u spreekt een groot woord 'ungelassen' uit. Zou u in uw antwoord – dan behoeft u het niet meer over mijn persoon te hebben – dit willen adstrueren?

Ik stel mij voor spoedig onpolemisch de betekenis van de marxistische wetenschap,

zoals deze in West-Europa in de laatste 30 jaar aan de dag is getreden, in dit tijdschrift te behandelen.

Zei ik straks tevergeefs, dat Van Ameringen bazelt? En opdat de lezer volkomen wete, wat ik met dit woord bedoel, vermeld ik, dat Van Dale's Groot Woordenboek het aldus vertaalt: 'het uitbrengen van onsamenhangende taal.' Hoe kan het ook anders, als men zijn eigen bloed tot het kookpunt heeft gebracht!

Laat ik dit punt maar verder laten rusten, na eerst mijn 'Frohnatur' te hebben laten blijken en mijn 'Lust zu fabulieren' te hebben getoond.

Partijgenoot Van Ameringen, in menige passage toont gij uw dichterlijke aard door uw stoute beelden. Dichtkunst is immers beeldspraak. Maar gij komt niet, op geen stukken na, tot de geweldige beeldende taal, die ik vijftig jaar geleden hoorde, toen een strijdgenoot aldus tot een andere makker sprak, welke woorden ik thans op u toepas: 'Partijgenoot, gij staat met uw ene been in het burgerlijke kamp, en met uw andere been sjmoest gij maar wat!'

Als Van Ameringen over mijn kritiek op zijn monografie komt te spreken, schrijft hij (blz. 434): 'Het voornaamste verwijt, dat Sam de Wolff in diverse variaties mij naar het hoofd slingert, betreft mijn zeer onvoldoende Marx-kennis.'

Ik geloof, dat de koortstoestand, waarin de schrijver der Marx-monografie zich bevond bij het opstellen van zijn anti-kritiek hem zelfs niet meer tot tellen in staat stelde. Die 'diverse variaties' bepalen zich tot twee keer. Eén keer in 'De Vlam' van 17 februari 1951 en één keer in 'De Nieuwe Stem' van december 1951. Ik constateerde enkel van Ameringens schromelijke tekortkomingen. In 'De Vlam' *bewees* ik, dat hij het nog niet eens tot blz. 55 van het eerste deel van 'Das Kapital' had gebracht, ja zelfs niet tot het begin van het *voorwoord* bij de tweede druk van dat deel.

In 'De Nieuwe Stem' bewees ik, dat hij *tweedehands* citeerde, en precies het omgekeerde beweerde van wat Marx had gezegd.

Waarom heeft Van Ameringen met geen woord hierop geantwoord? Hij leutert liever over mijn 'ongezond, onhygiënisch denken en redeneren.' Over mijn 'piëteitloze' wijze van optreden, over de 'grofheid', waarmee ik de 'conclusies' van mijn beste vriend verdraai. (blz. 441).

Toch ben ik niet verbolgen op hem. Ik weet, dat hij niet anders schrijven kán.

Op dezelfde bladzijde had hij mij aldus in de hoogte gestoken: 'Ik wil daarom gaarne hier de erkenning voorop stellen, dat ik mij op dit gebied niet in de verste verte kan meten met Sam de Wolff.'

Ach, hoe had Vergilius gelijk: 'Quidquid est, timeo Danaos et dona ferentes.'

Wat, vrij vertaald, zeggen wil: 'Vrees je tegenstander het meest, als hij cadeautjes brengt.' Want nu begint de grote scheldkanonnade.

Hij verklaart, dat het hem 'domweg' niet de moeite waard geweest is, zich jaren aan de Marx-studie te wijden. En dan komt de volgende verklaring over mij: 'Alleen voor een absolutist, die zich volkomen wenst te vereenzelvigen met één der door het verleden opgeleverde thema's is een dergelijke monomanische concentratie verantwoord d.w.z. alleen tegenover hemzelf.'

Wij weten het nu, dat hij, die zich door jarenlange studie op Marx en hoofdzakelijk

op diens economie heeft gespecialiseerd, een duidelijk bewijs van zijn monomanie geeft.

Over mijn 'monomanische concentratie' heb ik hartelijk gelachen. Maar dan wordt de ijlende Van Ameringen werkelijk gevaarlijk voor de omgeving. Hoor wat hij vertelt! Ik, Sam de Wolff (blz. 435) 'kan over mijn monisme natuurlijk veel verder uithalen dan wie ook.' Anderen willen hetzelfde. Dan ontstaat een cacofoon van schetterende en schitterende solisten. Dan wil ik, als ik de 'boventoon' krijg, de andere 'ismen' van de aardbodem wegvagen. 'Indien in Nederland alles goed gegaan was en men het socialistisch revisionisme en zijn voormannen tijdig de kop had afgesneden, welnu dan hebben wij een infinitesimale kleine kans gehad nu in het meest onvervalste wolffisme rond te dartelen.' Maar deze kans zou vermoedelijk nooit tot realiteit zijn geworden. Er waren 'oneindig meer kansen geweest dat andere vertakkingen van het marxisme de solo-rol hadden verworven en de wolffisten in de kuil hadden geworpen, waarin onvervalste marxisten andere even onvervalste marxisten plegen neer te leggen.'

En alsof het nog niet mooi genoeg ware, komt er op blz. 438 een passage, waarvoor een beschouwing over de maristische waardetheorie letterlijk in tweeën wordt gehakt, deze schone 'uitspatting': 'Sam de Wolff moge zich beperken tot geestelijk minder oirbare wapenen voor het vernietigen van ongewenste elementen, de denkschool, die ook hem heeft voortgebracht, heeft genocides veroorzaakt, welke de mythe van de 19e eeuw geen onwaardige tegenhanger maakt van de 'Mythe van de 20e eeuw.'

Wat kan men hierop antwoorden? Ware ik jonger, ik had dit schriftelijk gesprek in een mondeling onderhoud veranderd, waarbij ik mijnerzijds de 'opvoedende tik' zou hebben toegepast. Nu blijft mij enkel de verzuchting over: 'Zó, op dit hoge peil voert de Weledelgeleerde heer drs. A. A. van Ameringen met één zijner partijgenoten een wetenschappelijk 'gesprek' over de marxistische economie.

De meer dan de SDAP op geestelijke waarden ingestelde PvdA heeft ons schitterende resultaten gebracht!

Van Ameringen zegt op blz. 435: 'Ik concentreer mij daarom op twee onderwerpen, de arbeidswaardeleer en de centralisatietheorie'.

De lezer heeft gezien, *hoe* hij dat doet.

Ik had in 'De Nieuwe Stem' geschreven: 'Vragen naar de waarde van de arbeidstijd als zodanig is volgens Marx' opvattingen onzin.'

Maar nu gaat Van Ameringen bewijzen, dat Marx en zelfs Sam de Wolff wel degelijk over de waarde van de arbeid of die van de arbeidstijd hebben gesproken.

Hij geeft dan op blz. 437 en 438 citaten van Marx en diens 'profeet', maar in geen enkele zin, in geen enkele regel komen de woorden: waarde van de arbeid, of waarde van de arbeidstijd, voor.

Waarom wil Van Ameringen de woorden: de waarde van de arbeid, toch steeds in die citaten lezen?

Er is hem uit zijn studietijd iets – zeer vaag – bijgebleven, dat Smith en Ricardo wél van de 'waarde van de arbeid' hebben gesproken. Of zijn professoren hem hebben verteld, dat Smith en Ricardo hiermee bedoelden: het arbeidsloon, weet ik niet. Zo

diep gaat het onderwijs in de theoretische economie gewoonlijk niet. In ieder geval tot Van Ameringens denkvermogen is het niet doorgedrongen.

Deze onjuiste formulering van Smith en Ricardo werd onmiddellijk omgesmeed toen de klassieke economie 'en déconfiture' geraakte, tot een aanvalswapen op de ricardiaanse waardetheorie met al de debatten over de 'vicieuze cirkel', die reeds van 1825 dateren.

Dit bleef zo, totdat na 1850 Marx het verlossende woord sprak. Niet de *arbeid* bezit waarde, maar de *arbeidskracht*.

Probeer nu, o Van Ameringen, gij moderne econoom, niet langer op dat pepermuntje van Samuel Bailey te sabbelen. Heus, het is reeds jaren afgesabbeld. En wil nu eens een keer luisteren, als men u genezen wil van uw idée-fixe, dat Marx zich met de *waarde* van de arbeid heeft beziggehouden.

Eén citaat zal ik u geven, maar dat is dan ook afdoende. Om niets aan het citaat te veranderen, geef ik dit in de Duitse taal: 'Die Arbeit ist die Substanz und das immanente Masz der Werte, *aber sie selbst hat keinen Wert*'. (Das Kapital I, blz. 473 Editie Kautsky.)

Welke scheldwoorden dit nu weer over mijn oud, grijs hoofd brengen zal, wacht ik geduldig af. Bovenstaand Marx-citaat bewijst in ieder geval de juistheid van Van Ameringens eigen woorden (blz. 434): 'Ik heb er nimmer behoefte aan gevoeld mij zat te eten aan het werk van Marx.' Ik kan het zelfs met u eens zijn, als gij verklaart zelfs nauwelijks van het eerste deel van 'Das Kapital' te hebben gesnoept.

Snoepen is 'uit den Boze.' En vooral als het het levenswerk van hem betreft, wiens theorieën genocides hebben veroorzaakt. Apage Satanas!

Van Ameringen komt nu op blz. 438 'klipp und klar' verklaren, dat de Oostenrijkse waardeleer én de marxistische beide hem geen knip voor de neus waard zijn. Dat klopt! De burgerlijke economie bezit zoals ik het uitdrukte op blz. 699 van 'De Nieuwe Stem' geen waardetheorie meer, zij is 'waarde loos' geworden. Zij bezit nog enkel *losse*, onsamenhangende theorietjes.

Met geen enkel woord maakt Van Ameringen melding van wat ik op blz. 701 schreef: 'Voorts is de marxistische theorie volkomen in staat gebleken, evenals de moderne natuurwetenschap, de objectieve wetten langs mathematische weg uit het gedrag der afzonderlijke 'kleine deeltjes' als *massabeweging* af te leiden. Zodoende werd Marx' economie *de eenheid van subjectieve en objectieve* verklaringswijze. Het marxisme doet dat, waarover de Grenznützler slechts onvruchtbaar hebben gepraat: het verklaren der objectieve wetten, de makrokosmos, uit de mikrokosmos, de gedragingen der afzonderlijke individuen.'

In zijn 'monografie' vertelt hij met geen letter, dat de marxistische school in Nederland *dit* heeft gepresteerd, waardoor het waardeverschijnsel modern wetenschappelijk verklaard en als basis voor en de 'conjunctuurleer' en de centralisatietheorie kan dienen.

Met geen woord vermeldde Van Ameringen dit. Hoogstwaarschijnlijk wist hij het niet. Voor hem geldt als axioma: 'Er kan niets goeds uit Nazareth komen.' Toch hebben Van der Wijk en de Wolff hier resultaten verkregen. Niet voor Van Ameringen is het citaat bestemd, dat ik nu geven ga, maar wel voor hen, die tot objectief aanhoren bereid zijn.

Het is een gedeelte uit een artikel van ir. H. Vos 'Sam de Wolff als econoom' getiteld, hetwelk deze ter ere van mijn 75e verjaardag in het maandblad der socialistische Zionisten hier te lande, schreef. De passage luidt: 'Ik moge van het verrijken van de theoretische conceptie van het marxisme, juist daar waar De Wolff door zijn kritische zin geleid, niet met de theorieën van Marx blijft volstaan, enkele voorbeelden geven. In 'Het Economische Getij' ontwikkelt de Wolff een theorie, waardoor hij een verbinding legt tussen de zgn. 'subjectieve waardeleer', welke hij al doende verrijkt met belangrijke elementen, ik doel hier op het mede betrekken van de factor arbeidsonlust in dit subjectieve proces en de 'objectieve' waardeleer van het marxisme. Hij doet aldus een poging om onder een veel aangevochten deel van de marxistische maatschappijleer een steviger fundament te leggen.

Zo'n opvatting over het marxisme hoorde natuurlijk niet thuis in Van Ameringens diep gefundeerde monografie, noch in zijn 'huidige waardering van een marxist.'

Die 'cacofonie' diende vermeden.

Door Van Ameringen behoorde in tegendeel te worden bewezen, dat voor de Wolff 'onzuiverheid op onzuiverheid Mozes en de profeten zijn.'

Hoe dom was dr. B. W. Schaper om zijn bespreking van mijn mémoires te noemen: 'In het voetspoor der profeten.'

En al het door ons, Nederlandse marxisten, gepresteerde met weergaloze omzichtigheid negerend, schrijft Van Ameringen 'koel en beheerst' neer (blz. 439): 'Niettemin, wanneer de arbeidswaardeleer in haar eenvoudigste weergave een van de meest dankbare demagogische slagzinnen opleverde, welke de mensheid ooit werd gepresenteerd, doet het er verder niet zoveel toe, dat zij in haar verdere uitwerking volkomen *in het zand is gelopen.* Wie op dergelijke kleinigheden let, is een kniesoor.'

Inderdaad! Ik ben geen kniesoor. Daarom let ik niet op dergelijke kleinigheden, die Van Ameringen hier debiteert. Het zijn kleinodiën van 'gezond' denken; 'zuiverheid op zuiverheid'.

Wat schreef ir. H. Vos verder over de uitbreiding van de marxistische conjunctuurtheorie door mij, de man van het onzuivere denken, gebracht? 'Maar juist in de publikatie van De Wolff vindt men een aantal leemten in het door Marx gehanteerde theoretische systeem duidelijk aangewezen. Het is, naar mijn mening, deze openheid voor kritiek, ook waar het 'de meester der theorie' betreft, welke De Wolff steeds heeft weerhouden van elke toenadering tot het communisme, waar de kritiek in het dogma is gesmoord. Doch — en daar ligt een volgende verdienste — De Wolff blijft bij de kritiek niet staan, maar tracht de door hem in de theorie van Marx geconstateerde leemten aan te vullen door eigen verder denken, zonder daarbij de waardering voor de grondconceptie te verliezen.'

Men ziet uit de woorden van de tweede voorzitter van de PvdA hoe 'gezond' Van Ameringen dacht, toen hij als een der redenen opgaf, waarom hij *mij* antwoordde: 'Wij doen er geen goed aan ons alleen tegen het *praktiserende* communisme te keren en aan zijn ideologie als zijnde 'passé' steeds voorbij te gaan'.

Men ziet het, *mijn* marxisme is volgens Van Ameringen 'de ideologie' van het bolsjewisme.

De 'wolffisten' zijn van de Russisch-communistische familie.

Ik mag duizendmaal verklaren, dat het bolsjewistische marxisme de ideologie van

het Russische staatskapitalisme is; partijgenoot H. Vos mag erop wijzen, dat mijn openheid voor kritiek elke toenadering tot het Russische communisme verhinderde, de 'Huidige waardering' bewijst het tegendeel.

'Van Ameringen locutus est, causa finita'.

Of mooi vertaald: 'Van Ameringen sprak, de kous is af!'

Van groot gewicht is de kennis der conjunctuur voor het vraagstuk der 'centralisatie'. Op bl. 440 verklaart van Ameringen, dat hij in mijn kritiek op zijn beschouwingen 'zijn trekken heeft thuis gekregen. Het is bijna of men de grote Marx hoort grommen in zijn graf.'

Ik heb derhalve toch promotie gemaakt. Was ik tot dusver degene, die Marx' woorden, bij zijn leven geuit, trouw nagalmde, 'His Master's Voice', thans heb ik er een voorname functie bijgekregen: 'His Master's Voice d'outre tombe'. Maar deze eervolle onderscheiding — van Ameringens methode getrouw — mag mij niet worden uitgereikt zonder een salvo van toepasselijke invectieven. Ik geef hier een kleine bloemlezing: gebrek aan hygiëne, dat ik wederom demonstreer, verdraaiing, grofheid, gebrek aan piëteit tegen mijn beste vriend, onzuiverheid op onzuiverheid. Al wat van Ameringen in zijn anti-kritiek over mijn geestelijke en morele tekortkomingen verspreid had geuit, wordt, zoals het past bij de centralisatie-theorie, gecentraliseerd afgevuurd.

En waarom? Zoals ook van Ameringen vertelt (bl. 440) wees ik hem in de 'Nieuwe Stem' op het standaardwerk van één der belangrijkste Nederlandse Marxisten J. van der Wijk: 'Inkomens- en vermogensverdeling', in 1939 verschenen. En ik schreef, dat deze met het fijnste wapen der mathematische analyse de juistheid van de 'centralisatie' van inkomensverdeling en van het bezit bewijst, inductief en deductief. Natuurlijk kent de heer van Ameringen van dit alles niets. Hij citeert van der Wijks épochemakend boek niet eens'.

Van Ameringen antwoordt op blz. 440, dat hij dit boek wel kende, maar het was hem niet in de geest gekomen, dat hij het zou kunnen gebruiken. Natuurlijk kende Van Ameringen dit boek *niet,* zelfs *nu* nog niet. Hij heeft thans hier en daar gebladerd, zoekende naar zinnetjes, die voor deze bijdrage nog zouden kunnen worden verwerkt. Hij geeft thans toe, dat het één der beste economische werken is, ooit door een Nederlandse marxist geschreven. Hij noemt Van der Wijk nu een van zijn verantwoordelijkheid bewust wetenschapsmens (blz. 441). En in 1950 in zijn 'monografie' maakt hij met geen woord van Van der Wijks werk melding. Zelfs niet in een noot. Voor Van der Wijk gold evenzeer als voor zijn vriend De Wolff: 'Nicht gedacht soll seiner werden'. Ook voor mijn onvergetelijke makker, groot in elk opzicht, wilde Van Ameringen — hij kende Van der Wijks werk, beweert hij — dat zou gelden:

'Ausgelöscht sein aus der Menschen
Angedenken hier auf Erden,
Ist die Blume der Verwünschung-
Nicht gedacht soll seiner werden.'

En nu, wat weet Van Ameringen 'wetenschappelijk' aan te voeren tegen mijn opmerkingen? Hij begint aldus: 'In de eerste plaats moet van het hart, dat ik in de

verste verte niet kan begrijpen, wat d. W. bedoelt met een 'deductief' bewijs van de centralisatietheorie. Dan moet hij het boek van zijn grote vriend al heel slecht hebben begrepen'. Even later herhaalt hij nog eens, dat Van der Wijk eigenlijk alleen 'inductief werk' bedoeld heeft.

Neen, natuurlijk kunt gij in de verste verte niet begrijpen wat ik bedoel, uw ijltoestand belet u dat. Maar kostelijk is Van Ameringens opmerking, dat ik Van der Wijks boek al heel slecht begrepen heb, een boek, dat ik heb zien geboren worden, waarvan Van der Wijk nagenoeg iedere bladzijde met mij heeft besproken en waarvan hij mij het Mathematisch Aanhangsel grondig heeft doen begrijpen.

En nu de ontkenning van de ook deductieve aard van Van der Wijks studie. Blz. 70 van Van der Wijks boek had voor Van Ameringen niet de minste waarde. Daaruit kon hij geen scheldwoorden tegen De Wolff putten. Daar schreef Van der Wijk, dat hij 'de logarithmische frequentie-kromme uit een grondhypothese had afgeleid, aldus komende tot een *deductief* (cursivering van S. d. W.) opgestelde wet voor de verdeling der geldinkomens'. Dan gaat Van der Wijk aldus de *inductie* beschrijven: 'De vergelijking der aldus verkregen uitkomsten met de feitelijke levert dan een maatstaf voor de houdbaarheid der aan de berekening ten grondslag liggende hypothesen'.

Zal dit Van Ameringen nu doen inzien, dat hij ook hier weer maar raak praatte? Hier helpt geen enkel betoog. Wat zou tegen dit ijlen kunnen helpen, als, om weer met Heine te spreken: 'nicht Dampfbad, Dusche . . . noch all die Ärzeneien' helpen kunnen.

Dan wordt door Van Ameringen Van der Wijk met zijn 'bijzonder voorzichtig geformuleerde uitspraken' tegenover die van de grove De Wolff geplaatst. En dan de volgende weergave van Van der Wijk's mening 'de sluitsteen' (blz. 440/441): 'De sluitsteen van dit betoog, de aanwijzing dat tegelijk met groeiende industrialisatie in de loop der tijd ook regelmatig een vergroting der concentratie zou optreden, is op het ogenblik nog niet te geven'.

Mag ik, mij mijn volle 'grofheid' bewust, naast Van Ameringen's woorden die van Van der Wijk zelve weergeven: 'De sluitsteen van dit betoog, de aanwijzing, dat tegelijk met groeiende industrialisatie in de loop der tijd ook regelmatig een vergroting der concentratie zou optreden, is op het ogenblik nog niet *volledig* te geven. *Nog* (cursivering Van der Wijk) niet'.

Ziet de lezer, dat de op zo hoog peil staande drs. van Ameringen het woord 'volledig' heeft weggegoocheld, hetgeen ik daarom gecursiveerd heb. Ik zeg niet, dat Van Ameringen *bewust* vervalst. Maar het onderbewustzijn heeft hem die parten gespeeld. Jawel, De Wolff heeft met zijn bekende 'grofheid de conclusies van Van der Wijk verdraaid' (blz. 441).

Een gewoon rustig mens zou kunnen zeggen: 'De Wolff, je hebt je vriend, die jij zo vereert, de té grote eer gegeven dat hij reeds het *volledige* bewijs der concentratie had gebracht, deductief en inductief. Hij zelve verklaart *nog niet volledig* geslaagd te zijn. Natuurlijk is de Van Ameringense rel ongepast en ridicuul'.

Over zulk een opvatting zou te spreken zijn. Maar dan dient er tevens te worden opgemerkt, dat Van der Wijk ook zelve meende door '*Nog* niet. .' aan zijn woorden toe te voegen, woorden eveneens door Van Ameringen weggetoverd, 'deze zo zijn

verantwoordelijkheid bewuste wetenschapsmens' (blz. 441) een uitspraak deed, dat het varkentje bijna, op een oor na gevild was. In zijn 'summary' zegt hij dan ook zonder restrictie: 'I conclude that generally industrialization is attended by increasing concentration of incomes'.

Een merkwaardige historie, niet waar, Van Ameringen? De verknoeier van Van der Wijks uitingen beschuldigt mij van onzuiverheid op onzuiverheid!

Maar als dan wat ik schreef over Van der Wijks verdiensten zo onwaardig is, dat deze 'zich mateloos ergeren zou en mijn lof ver van zich zou werpen', wat moet dan gezegd worden van Van Ameringens overdreven woorden over Ricardo?

Van Ameringen schreef in zijn monografie over Ricardo dat hij *de arbeidswaardeleer tot haar grootste vervolmaking heeft gebracht.*

Ieder kan weten, dat de arbeidswaardeleer eerst door Marx tot een werkelijke arbeidswaardeleer is gemaakt. Maar, dit zelfs niet in ogenschouw genomen, wat moet men dan van Van Ameringens overdreven lof zeggen, als men weet – in mijn 'Nieuwe Stem' artikel stond het, mijn opponent verdonkeremaande het – dat Ricardo over zijn eigen waardeleer schreef: 'Ik ben niet tevreden met de verklaringen, die ik voor de principes gegeven heb, welke de waarde bepalen. Ik zou zo gaarne wensen, dat een meer bekwame pen dit zou overnemen'. Van der Wijk schreef, dat hij reeds heel ver met zijn theorie gevorderd was, Ricardo staat afwijzend tegenover zijn eigen prestaties, mijnheer Van Ameringen! Wat moet er dan over uw lof aan Ricardo, in een vorm gegoten, die de Engelsen met 'bloody nonsense' betitelen, worden gezegd?

Ik zal uw dwaze woorden tot mij gericht, geleerde heer, maar niet herhalen. Uw 'bloed, aan het kookpunt gebracht' eist clementie. Absolvo te!

En nu wil ik de heer drs. Van Ameringen als slot van mijn antwoord nog een toetje, een klein dessertje aanbieden. Je ziet immers elkaar zo weinig. Eens in de vijf jaar!

Van Ameringen heeft nu Van der Wijks boek voor de tweede maal gelezen, zo zegt hij. Maar het m.i. zo hoogst belangrijke gedeelte blz. 145-158, handelend over *concentratie-beweging en conjunctuur* heeft hij wederom genegeerd. Ik begrijp dit, want dan komt de allernauwste samenwerking tussen Van der Wijk en De Wolff op theoretisch gebied te sterk naar voren. In die bladzijden citeert Van der Wijk mij in belangrijke mate en geeft mij de eer, dat vooral onder mijn suggestie de vraag naar het verband tussen conjunctuur en inkomensconcentratie zijn bijzondere belangstelling kreeg.

In zijn werk: 'Inkomens- en Vermogensverdeling' kon Van der Wijk zich *niet volledig* uitspreken over de sociaal-politieke betekenis van de inkomens-concentratie en het verband tussen concentratie en conjunctuur. Wat deed hij nu? Terwijl zijn werk gezet en de drukproeven gecorrigeerd werden, schreef hij in de bundel 'Strijdenskracht door Wetensmacht' – mij aangeboden op mijn zestigste verjaardag, de voorletters van de titel vormen de voorletters van mijn naam S. D. W. – een artikel over Inkomensverdeling en conjunctuur. Onze gemeenschappelijke opvatting bracht hij daar aldus tot uiting: de hausse bevordert de concentratie der inkomens, de baisse stremt haar.

Op blz. 172 omschrijft hij dit aldus:

'Het is er mee als met een elastisch koord, waar we aan trekken, de lengte neemt snel toe zolang we trekken, telkens echter als onze kracht even verslapt, herneemt

het koord bijna zijn oorspronkelijke lengte en als wij dit spel een aantal keren hebben herhaald, zal het koord, aan zichzelve overgelaten, slechts weinig gerekt zijn. Een ritmische beweging dus met een naar boven gerichte trend. Als we echter bij sociale verschijnselen spreken van ritme, dan denken wij in de eerste plaats aan 'het economisch getij', aan de conjunctuur'.

En zo schreef *ik* in een artikel uit het jaar 1939, opgenomen in de bundel mijner opstellen, verschenen bij mijn 70e verjaardag – Van Ameringen citeert uit dat artikel (S en D blz. 438) maar dit zag hij niet, het staat immers 5 bladzijden verder – het volgende, Van der Wijks en mijn gemeenschappelijke mening:

'De uitbuitingsgraad is de economische index van de toe- of afneming der tegenstelling tussen arbeiders- en kapitalistenklasse. In de hausse neemt zij toe, in de baisse neemt zij af. Maar met de ontwikkeling en de ontplooiing van het huidig produktiesysteem zet volgens de marxistische economie ten slotte toch steeds de toeneming van de uitbuitingsgraad en daarmee van de sociale ongelijkheid zich door.'

Voorts had ik er reeds in 'Het Economisch Getij' op gewezen – Van der Wijk citeert enkele dier passages in zijn hoofdwerk, – dat tegen het einde van de hausse het deel der arbeiders sterk groeit, ja nog groeit als de baisse reeds feitelijk is ingetreden en dat omgekeerd vóór de baisse reeds feitelijk heeft opgehouden het deel der bezitters stijgt.

Bezien wij in dit licht de cijfers, die Van Ameringen op blz. 442 geeft over het Nederlandse loonquotum van 1947–1954, dan geven deze cijfers – alleen een methode als die van v. d. Wijk geeft een behoorlijke concentratie-modulus – een aardig verloop te zien over een korte periode. Over een langere periode – men zie hiervoor Van der Wijks boek – wordt de vergelijking gevaarlijk!

Nemen wij die cijfers nu in beschouwing:

1947	56.1	1949	53.5	1951	54.4	1953	52.6
1948	55.5	1950	53.4	1952	54.2	1954	54

De lijn der Nederlandse groothandelsprijzen, dus de conjunctuurlijn, vindt de lezer op blz. 395 van het septembernummer van dit tijdschrift. Zij loopt van 1947 tot 1951 keurig naar boven om dan voor twee jaar te dalen. En van 1947–1950 daalt het deel der arbeiders. 1951 was het topjaar der Korea-hausse.

Welnu, als de hausse haar top bereikt, neemt het deel der arbeiders toe, zoals wij zien in 1951. En de Korea-baisse van 1952 laat het blijven zoals het was. Dan neemt in 1953 als de Korea-crisis voorbij is, zoals van 1947–1950 het deel der arbeiders weer af. De koek is weer groter geworden. Het deel van de koek is echter kleiner, ofschoon het stuk absoluut wel groter zijn zal. En dan breken er in 1954 de *laatste* jaren van de hausse aan, het arbeidersdeel stijgt. Maar tegenover de juichende Van Ameringen zij erop gewezen, dat in 1947 het deel relatief hoger was dan in 1954. Voor de lange hausse en baisse, als de concentratie-modulus volgens de Van der Wijkse methode zal worden berekend, zal de theorie worden bewaarheid.

De relatieve Verelendung, als door Van der Wijk en De Wolff uiteengezet is in ieder geval door de cijfers op blz. 442 alleraardigst bevestigd.

Ik behoef dus nog niet aan Van Ameringens verzoek op blz. 442 gedaan, te voldoen om bewijzen te gaan putten voor de Verelendung uit de geboortevermindering, zoals zo on-marxistisch als het maar kan, Russische economen dit deden. De verklaring, dat Sam de Wolff hun bewijsmateriaal nog in belangrijke mate kan aanvullen, is een argument de ijlende Van Ameringen volkomen waardig. Het valt niet uit de toon!

Ons gesprek is ten einde. Dit gesprek bleek onmogelijk, gezien de instelling, die Van Ameringen c.s. ten opzichte van het marxisme bezitten. Ik gun de heer drs. A. A. van Ameringen gaarne nu het terrein alleen.

Wanneer zal er een werkelijk gesprek tussen marxisten en niet-marxisten van de PvdA kunnen plaats vinden?

Ir. H. Vos schreef op het einde van zijn opstel 'Sam de Wolff als econoom': 'Misschien, dat een volgende generatie weer een maatschappelijke structuur vindt, welke tot groter synthese leidt.' Of anders uitgedrukt in mijn woorden, als er weer werkelijk wetenschappelijk zal worden gedacht. Vos voegde als slotregel aan zijn geciteerde woorden toe: 'Dan zal ongetwijfeld het werk van de 75-jarige Sam de Wolff vanuit dit gezichtspunt nieuw worden gewaardeerd.'

Ja, anders dan in de 'huidige waardering van een marxist' door de gezonde, hygiënische, niet-grove Van Ameringen. Dàn, maar ook eerst dan, zal de basis kunnen worden gevonden voor een werkelijk gesprek tussen marxisten en niet-marxisten in de PvdA.

A. A. VAN AMERINGEN

NASCHRIFT BIJ DE REPLIEK VAN SAM DE WOLFF

Deze polemiek moet voor de lezer alleen al interessant worden wegens het gamma gemoedsstemmingen, dat door de deelnemers wordt geproduceerd. Het begon met het 'duivels' van Sam de Wolff, daarna kwam mijn 'ziedende' ikheid aan het woord, nauwelijks is de machtige galm van De Wolff's stentorgeluid verklonken, of ik moet me daarbij weer een passende gemoedsstemming aanmeten. Het lijkt moeilijker dan het is, want in feite heb ik geen keuze: mij resteert slechts de ootmoed als enige en laatste houding na het oordeel dat zich aan mij voltrokken heeft.

Het heeft geen zin door te gaan met loochenen en logenstraffen ten aanschouwe van een publiek, dat juist de kale en naakte waarheid heeft vernomen. Ik wil dus beginnen met een bekentenis. Daarmee blijf ik in de lijn van de marxistische procesvoering en voorkom verdere beschadiging van zere tenen. Welnu dan, De Wolff heeft maar al te goed doorgrond waarom ik eindelijk en ten langen leste in 1956 met mijn repliek verschenen ben. Toen de lezersmassa's eenmaal 'Het beloofde land' van Sam de Wolff waren binnengetrokken, was er voor mij geen houden meer aan. Mijn fanmail bevatte dagelijks tientallen verontwaardigde en beledigende brieven, op partijvergaderingen werd ik uitgekreten voor 'marxistenbeul' en 'meerwaarde-verzaker' en dergelijk fraais meer. Op commissie-bijeenkomsten zaten de mensen openlijk of verstolen te geeuwen als ik lang aan het woord bleef. Tot in het voorjaar het Partijbestuur zich met de rel ging bemoeien en mij te kennen gaf, dat als ik niet in het openbaar en uit vrije wil mijn onmarxistische beweringen zou staven òf intrekken, ik uitgeschakeld zou worden bij de huis-aan-huis verspreiding van propagandamateriaal gedurende de komende verkiezingscampagne. Door halsstarrigheid verblind onttrok ik mij aan de disciplinaire maatregel, kocht de verkiezingspamfletten op de zwarte markt en raakte ze clandestien en zonder aan de bel te trekken in de brievenbussen van mijn omgeving kwijt. Iedereen kent thans de gevolgen. *('De meer dan de SDAP op geestelijke waarden ingestelde PvdA heeft ons schitterende resultaten gebracht!').*

Dit is plagiaat op en eerbetoon aan De Wolff, het is het kenmerk van zijn proza dat het evenals klassieke dichtregels vaak op de meest onderscheiden situaties toepasselijk is. In dit geval zowel op het onwetenschappelijke peil van mijn Marx-kritiek als op de stembusoverwinning, die onze partij in juli beschoren werd. Het een heeft overigens niets met het ander te maken.

Hoe men verder ook over mijn ontsporingen en mijn boetvaardige knieval moge

denken, niet te ontkennen valt dat zij dit tijdschrift een belangrijk winstpunt heeft opgeleverd. In lange tijd hebben lezers niet meer zo kunnen genieten van het gebeeldhouwde barok van een onvervalst marxistisch betoog, dat aan vervlogen tijden herinnert en toch zó modern aandoet, dat de klanken er van als gedragen schijnen door het meeslepende en bedwelmende ritme van de nog nauwelijks uitgewoede 'rock and roll'. Tegenover het esthetisch orgasme dat aldus werd verwekt, is het nauwelijks als een gemis te merken, dat de zakelijke argumentatie van De Wolff enigszins in de verdrukking kwam. Bij moderne zeegevechten is het een bekend verschijnsel, dat het rookgordijn vaak betere bescherming levert dan het zware kaliber-geschut. Laten we dus eens proberen met onze radar door deze nevel heen te breken.

Een van de onderwerpen, waarover De Wolff en ik het niet eens kunnen worden, betreft de waarde van de arbeidswaardetheorie van Marx. De Wolff kan mij maar niet volgen als ik staande houd dat de hele arbeidswaardeleer uitdraait op een tautologie en alleen al om deze reden, maar ook nog om andere redenen waardeloos is. Mijn opponent houdt me telkens weer voor, dat volgens Marx de arbeid geen waarde bezit, maar de arbeidskracht. Ik heb me aan deze verwarring niet schuldig gemaakt maar alleen gesproken over de waarde van de arbeidstijd. Deze toepassing heb ik gestaafd met citaten uit de Marxistische Schrift zelf, waarin Marx zich van een volkomen gelijkluidende terminologie bedient. Ik kan deze nu wel weer herhalen en met andere citaten aanvullen, maar wat geeft het als het debat op het peil van: 't is welles – 't is nietes, blijft. Als ik De Wolff daarmee een genoegen kan doen, wil ik tautologie: 'De waarde van de arbeidstijd is gelijk aan de waarde van de arbeidstijd' best omzetten in: 'De waarde van de arbeidskracht is gelijk de waarde van de arbeidskracht'. Voor mij leidt dat tot precies dezelfde conclusie van de waardeloosheid van de arbeidswaardetheorie en het terminologisch zo kwetsbare gemoed van De Wolff is daar misschien beter mee gediend.

Misschien kan ik hem nog tot vertedering brengen als ik verklaar, dat hij de mij zo kwalijk genomen verheffing van de arbeidswaardeleer van Ricardo boven die van Marx bepaald verkeerd begrepen heeft. De betreffende passage in mijn bijdrage tot 'Hedendaagse waardering van Karl Marx' kwam voor in het kader van een korte beschouwing over de klassieke arbeidswaardetheorie. Direct heb ik daar de opmerking aan vastgeknoopt dat Marx het werk van Ricardo als basis heeft kunnen gebruiken voor zijn constructie van de theorie der kapitalistische uitbuiting. Zoals Shaw in zijn eigen ogen uitstak boven Shakespeare, omdat hij op diens schouders stond, zie ik Marx uitreiken boven Ricardo en De Wolff weer boven Marx.

Nu komen wij op het belangrijke vraagstuk van de Verelendung. De Wolff heeft volkomen langs mijn bestrijding heen gepraat. Hij gaat in op de conjuncturele fluctuaties van het arbeidersaandeel in het nationale inkomen, de stijging en daling van dit aandeel in baisse en hausse. Dit raakt echter niet in het minst de kern van mijn betoog. Het ging er om of er een structurele trend te constateren valt in de richting van Verelendung, dus verpaupering, dus het relatief of absoluut steeds ellendiger worden van de toestand der arbeidersbevolking. Ik heb enkele gegevens

verstrekt, die over een lange termijn het dwaze van dit standpunt aantonen, ik heb bovendien De Wolff geattendeerd op het onjuiste gebruik van de statistische cijfers, dat hij zich destijds in 'De Nieuwe Stem' heeft veroorloofd, en op de voorbarige conclusie, die hij getrokken had uit bepaalde cijfers ten aanzien van de eerste naoorlogse ontwikkeling. Nu ontwijkt hij deze argumenten en dat materiaal, of liever verschuilt zich achter een rookgordijn van een conjuncturele beschouwing, die niets aan het licht kan brengen over een centralisatie-tendenz. Zo min als v. d. Wijk is hij er in geslaagd het onhoudbare van de Verelendung door de conjunctuurcyclus heen, dus op de lange golf, houdbaar te maken. Hij zal zijn onderzoekingen in deze richting beslist nog wat moeten voortzetten om zijn beweringen waar te maken. Vivat miseria, pereat mundus.

Terloops lezer, deed het u ook niet een beetje komisch of beter tragisch aan, dat volgens De Wolff de tegenstelling tussen arbeiders en kapitalisten toeneemt in de hausse en afneemt in de baisse? Verlangt u soms ook zo terug naar die heerlijke sociale harmonie van de depressie-periode, die culmineerde in de Jordaan-opstand van 1934? Als conjunctuurtheoreticus moet je nog oppassen ook, dat je uit het verloop van één grootheid, de loonfactor, niet direct te vèrgaande conclusies trekt en een bagatel als de werkloosheid over het hoofd ziet.

In hetzelfde verband dient tevens te worden ingegaan op onze zo verschillende interpretatie van het boek van v. d. Wijk. Toevalligerwijze lenen zich juist de door De Wolff geciteerde passages tot een opheldering van deze strijdvraag. Indien men op grond van een verdelingshypothese wil komen tot een deductief opgestelde wet voor de verdeling der geldinkomens en vervolgens verklaart dat de waarde van deze wet afhangt van haar toetsing aan de feitelijke gegeven, dan komt het aan op deze feitelijke gegevens. En juist ten aanzien van deze laatste, zover betrekking hebbend op de long-term-ontwikkeling, spreekt v. d. Wijk zich met een grote en wetenschappelijk verantwoorde aarzeling uit. Uiteraard gaat het juist om deze long-term, de trend, bij het beoordelen van centralisatie en Verelendung. Met het falen van deze inductie faalt naar v. d. Wijks eigen mening ook zijn grondhypothese. Het spijt me, dat bij het overtypen van het citaat één woord is uitgevallen, nl. het woord 'volledig'. De betreffende zin moet dus als volgt luiden: 'De sluitsteen van dit betoog, de aanwijzing dat tegelijk met groeiende industrialisatie in de loop des tijds ook regelmatig een vergroting der concentratie zou optreden, is op het ogenblik nog niet volledig te geven.' Het woordje 'nog' was dus niet weggevallen. Het uitvallen van het woord 'volledig' wordt overigens goedgemaakt door mijn weergave van v. d. Wijks mening in een der onmiddellijk aan het citaat voorafgaande zinnen, waarin ik vaststel dat hij een beschouwing over de trend afsluit met de uitspraak 'dat hij er niet geheel in geslaagd is deze trend te vinden'. 'Niet geheel' of 'niet volledig, het is volgens De Wolff's zo geliefkoosde Van Dale lood om oud ijzer, zodat ik me met de hoop vlei v. d. Wijks bedoeling exact tot uitdrukking te hebben gebracht. Of deze het varkentje op een oor na gevild achtte? Op blz. 151 laat hij blijken dat hij 'zo sceptisch, zo kritisch (is) tegenover uitkomsten omtrent het verloop op de lange duur', d.w.z. tegenover zijn e i g e n uitkomsten. Ik zou er eerder toe neigen het 'niet geheel' zoals ik dat hier-

boven weergaf, om te zetten in een 'geheel niet' in de trant van de kritiek op v. d. Kiefts laatste miljoenennota.

De Wolff geeft een zwaar accent aan de woorden 'nog niet'. Ik sluit mij daarbij aan met de constatering dat ook De Wolff zeventien jaar na dato er 'nog niet' in geslaagd is ons ten aanzien van de Verelendung enig nader bewijs te leveren.

De Wolff heeft ook nog met veel nadruk geïnformeerd naar de bezwaren tegen zijn persoon. Hij heeft er recht op, dat ik daar met een enkel woord op in ga. Ik herinner er daarbij in de eerste plaats aan, dat ik van mijn waardering te zijnen opzichte in mijn artikel toch ongetwijfeld heb laten blijken. Is het De Wolff echter ontgaan, dat hij in de loop van de tijden nog weleens met Jan en alleman in conflict is geraakt? Is hij zo weinig bezonken dat hij dat altijd aan de ander toeschrijft en nooit aan zich zelf? 'They say an old man is twice a child!' Hij citeert met wellust de uitlatingen van de ondervoorzitter der partij in diens SDW-bijdrage. Voor hogere autoriteiten ga ik altijd opzij, tenzij ik nog een hogere kan vinden. Ik beroep me van mijn kant op de redevoering van de voorzitter van de partij op de Hongarije-bijeenkomst in de Amsterdamse Beurs, toen hij de intellectuelen en kunstenaars ter verantwoording riep, die steeds klaar staan met een protest als er iets in de vrije wereld mis is, maar zwijgen als Hongarije wordt vertrapt. Bij die categorie deel ik ook u in, Sam de Wolff. Pas toen het land, dat u als uw eigen vaderland beschouwt, Israël, bedreigd werd, verliet u de 'Derde Weg'. Zolang er alleen maar andere vaderlanden bedreigd worden, gaat gij rustig uws derden weegs. Maar begrijpt u dan niet wat de oorzaak van Israëls ondergang zou kunnen worden? Het is de marxistische dialektiek, die een monsterverbond mogelijk maakt tussen het communistische Rusland en feudale slavenhalers uit de Arabische woestijn. Het is dezelfde drijfkracht geweest, die het communisme tot zijn satanisch bondgenootschap met het nationaal-socialisme heeft gebracht. Daardoor en daardoor alleen is ten slotte de tweede wereldoorlog mogelijk geworden en zijn de offers van de miljoenen doden gebracht. U bent van uw verantwoordelijkheid niet gekweten door theoretische meningsverschillen met de communisten. Uw Derde Weg heeft ten doel Israël alsmede andere landen die in dezelfde positie zijn gekomen of nog kunnen komen, alsmede de landen die hun eventueel kunnen bijspringen, de middelen te onthouden om zich te beschermen tegen de 'dialektiek'.

Moge het u gegeven zijn een vierde of een vijfde weg te vinden, die u naar de plaats leidt waar u als westerse intellectueel dient te staan.

A. PAIS

DE RUSSISCHE BEVOLKINGSGROOTTE

De bevolking van de Sowjet-Unie (inclusief de geannexeerde gebieden) wordt in 'n Russisch rapport op 200.200.000 geraamd (april 1956). Dit is vele miljoenen lager dan talrijke westerse demografen hadden berekend. De economische commissie voor Europa van de Verenigde Naties raamde in 1952 de Russische bevolking reeds op 207 miljoen. Notestein c.s. berekenden in een Volkenbondsstudie van 1944, dat op grond van de ontwikkeling van vruchtbaarheids- en sterftecijfers, zoals deze tot 1940 had plaatsgevonden, de bevolking van de Sowjet-Unie in 1955 216 miljoen zou bedragen (nog ongeacht annexaties). Waaraan is het nu toe te schrijven, dat de werkelijke cijfers zoveel lager liggen?

In de eerste plaats zijn daar de enorme verliezen aan mensenlevens, die Rusland ten gevolge van de tweede wereldoorlog heeft geleden. Exacte cijfers zijn hieromtrent niet voorhanden. Het aantal slachtoffers zal de 10 miljoen ver overschreden hebben: niet alleen zijn er miljoenen tijdens gevechtshandelingen gesneuveld, maar ook zijn talloze burgers gedeporteerd en vermoord. Voeg daarbij de ontberingen van de eerste na-oorlogsjaren in het zwaar verwoeste Rusland, dan is het te begrijpen, dat de bevolkingsgrootte in een aantal Russische republieken in 1956 geringer is dan in 1940.

Daarnaast heeft zich in Rusland een verschijnsel voorgedaan, dat in vrijwel alle min of meer ontwikkelde gebieden der aarde is opgetreden, nl. een tendentie tot geringere huwelijksvruchtbaarheid. Westerse demografen hebben tot nu toe de Russische vruchtbaarheid veelal overschat, zich daarbij baserend op historische gegevens.

	1940	1956	(in miljoenen)
Russ. gefed. republiek	107,9	112,6	
Oekraine	41,0	40,6	
Wit-Rusland	9,2	8,0	
Oesbekistan	6,3	7,3	
Kazakstan	6,2	8,5	
Georgië	3,6	4,0	
Azerbeidsjan	3,2	3,4	
Lithauen	2,9	2,7	
Letland	1,9	2,0	
Armenië	1,3	1,6	
Estland	1,0	1,1	

De geboortecijfers (d.i. het jaarlijks aantal geboorten per 1000 inwoners) bevonden zich in Oost-Europa, voor zover wij kunnen nagaan, steeds op een zeer hoog niveau, veel hoger dan in de overige delen van Europa. In de vorige eeuw, tot omstreeks 1870, kende Noordwest-Europa geboortecijfers van gemiddeld 35 pro mille; in Oost-Europa daarentegen was het gemiddelde meer dan 45. In enkele Russische districten, b.v. Samara, had men omstreeks 1870 een geboortecijfer van 57! Zoals bekend deed zich in de westelijke wereld sedert ongeveer 1870 onder invloed van toenemende urbanisatie, industrialisatie, emancipatie, educatie etc. het verschijnsel van geboortebeperking op grote schaal voor. Voor Noordwest-Europa daalde het gemiddelde geboortecijfer van ong. 36 in 1870 tot minder dan 20 in de crisisjaren van 1930 e.v.

Aan Oost-Europa, dat lange tijd in alle opzichten van ontwikkeling op enige schaal verstoken bleef, ging deze evolutie vele jaren voorbij. Nog in 1913 lag het geboortecijfer in Europees Rusland hoger dan 45. Na de omwenteling van 1917 werd de structuur van de Russische volkshuishouding ingrijpend gewijzigd. Niet slechts werd mettertijd het vrije boerenbedrijf onmogelijk gemaakt, maar ook – als gevolg van de snelle industrialisatie – verlieten velen het platteland en vestigden zich in de steden. Sulkevic vermeldt in een publikatie van 1939 de volgende cijfers omtrent de omvang van deze urbanisatie: in 1926 woonden op een totale bevolking van 147 miljoen ruim 26 miljoen in de steden, dat is ongeveer 18 percent. In 1939 bedroeg de totale bevolking ruim 170 miljoen, waarvan bijna 56 milj. stadsbewoners, dat is bijna 33 pct.; in 1955 leefden 87 miljoen Russen in de steden (ruim 43 pct.). Onder invloed van al deze veranderingen en in het bijzonder ook ten gevolge van wijzigingen in de officiële moraal (waarover straks meer) trad nu ook in Rusland een daling van het geboortecijfer in. In 1940 was dit 37,1, thans 25,6 en dus weinig verschillend van b.v. het Noordamerikaanse niveau.

De revolutie van 1917 was niet alleen een omwenteling der sociaal-economische machtsverhoudingen, het was ook een van hogerhand bevorderde overgang tot ongekende morele ongebondenheid. De nieuwe juridische opvattingen omtrent huwelijk en gezin werkten niet bepaald bevorderlijk voor het ontstaan van een normaal gezinsleven. In Leningrad was in 1928 het aantal echtscheidingen ongeveer $\frac{2}{3}$ van het aantal huwelijken. Hoewel gegevens betreffende een enkele grote stad niet representatief zijn voor het hele land, zegt het toch wel iets, dat ten gevolge van de toenmaals vigerende abortusfaciliteiten, in Moskou in de dertiger jaren het aantal abortusgevallen groter was dan het aantal geboorten. Lorimer vermeldt in de UNESCOstudie 'Culture and human fertility' (1954) dat er in Moskou in 1934 2,7 maal zoveel abortusgevallen als levendgeborenen voorkwamen. Collectivisatieweeën en -naweeën, politieke onzekerheid en abortusfaciliteiten bewerkstelligden een snelle daling der fertiliteit: Lorimer schat het geboortecijfer voor 1935 op 30!

In 1935 en 1936 werd het roer radicaal omgegooid: doelbewust werd het juridische apparaat gebruikt ter bevordering van de totstandkoming van grote gezinnen. Dit heeft aanvankelijk succes gehad; de geboortecijfers stegen weer: 33,6 in 1936, 39,6 in 1937, 38,3 in 1938. Tijdens en na de tweede wereldoorlog is het Russische geboortecijfer evenwel tot weinig boven het westelijk peil gedaald. De geboortecijfers zijn ons slechts globaal voor het hele land bekend en niet regionaal of naar sociale groepering gedifferentieerd. Wel is duidelijk, dat men hier te maken heeft met een algemeen

verschijnsel. De alom ten deze werkzame factoren zullen ook hier van invloed zijn geweest. Zoals een gestegen peil van algemene ontwikkeling, dat o.m. kan blijken uit het aantal personen met hogere specialistische opleiding. In 1941 bedroeg dat 900.000, in 1955: ruim 2 miljoen.

Voorts kan van betekenis zijn geweest, dat in de naoorlogse jaren enkele maatregelen zijn genomen, die van negatieve invloed kunnen zij op de bevolkingsgroei, zoals toestemming tot abortus in bepaalde omstandigheden (vgl. Sauvy, Economie et Population, 1956).

Het is onwaarschijnlijk, dat de leeftijdsopbouw van de Russische bevolking voor de daling van het geboortecijfer aansprakelijk kan worden gesteld. De oudere leeftijdsklassen kunnen in Rusland procentueel weinig in betekenis zijn toegenomen, gezien de daling van het sterftecijfer, die de daling van het geboortecijfer bijna opheft. Het rapport vermeldt voor 1940 een sterftecijfer van 18,3 (d.w.z. per jaar overlijden ong. 18 op elke 1000 inwoners); voor 1955 wordt het cijfer 8,4 vermeld. Dit zou wijzen op een grote verbetering der sociaal-hygiënische verhoudingen. Schwartz, die in de N.Y.Times op het rapport commentaar gaf, meende in dit gunstige sterftecijfer mede de invloed te onderkennen van de grotere sterfte van oude mensen tijdens en vlak na de tweede wereldoorlog.

Veel wijst er derhalve op, dat Rusland zich in demografisch opzicht aan het aanpassen is bij het Westeuropese patroon, zoals zich dat tot de tweede wereldoorlog heeft afgetekend. Aangenomen, dat de geboortenhausse, die het westen momenteel beleeft, van tijdelijke aard is, zou dit als toekomstbeeld voor de Sowjet-Unie een verdere daling van de huwelijksvruchtbaarheid inhouden. Het sterftecijfer zal in Rusland nu reeds ongeveer op het minimumniveau zijn beland. De te verwachten sterkere bezetting der oudere leeftijdsklassen zal de mortaliteit geleidelijk doen stijgen totdat een situatie van evenwicht of zeer geleidelijke bevolkingstoeneming zal zijn bereikt.

Dit alles is evenwel toekomstmuziek; op dit ogenblik geldt dat de Russische bevolking in een snel tempo toeneemt. De huidige geboorte- en sterftecijfers wijzen op een jaarlijkse natuurlijke aanwas van bijna 3½ miljoen.

Samenvattend kunnen wij de Russische bevolkingsontwikkeling sedert 1940 uit de volgende factoren verklaren: 1) de grote verliezen tijdens de oorlog en eerste naoorlogsjaren; 2) de daling van het geboortecijfer ondanks de positieve bevolkingspolitiek; 3) als positieve factor: een daling van de mortaliteit, die kwantitatief de gevolgen van de daling der nataliteit grotendeels opheft.

Bij de beoordeling van de betekenis der bevolkingsontwikkeling voor de Russische economie is het van belang te bedenken, dat in Rusland in laatste instantie de centrale autoriteiten beslissen over de gang van het economisch leven. Dat wil allerminst zeggen, dat de bevolkingsfactor zonder invloed zou zijn op die beslissingen, maar wel dat die invloed ten dele een andere kan zijn dan in landen, waar de economische structuur vrijer is. Enkele fundamentele feiten gelden intussen ook daar, waarover een en ander in het onderstaande.

Men kan de verschillende leeftijdsklassen naar hun functie in de produktie indelen in 1) nog niet produktieven (personen tot ong. 15 jaar), 2) produktieven (15–65-jarigen), 3) niet meer produktieven (boven 65 jaar).

Globaal genomen, moeten de 15- tot 65-jarigen voor de gehele bevolking werken;

hun arbeid bepaalt het levenspeil voor allen. Bevolkingsgroei betekent dus in eerste aanleg: verzwaring van de taak, die het produktieve deel der bevolking moet volbrengen. En naarmate de bevolking sneller groeit, moet er door het werkende deel meer geproduceerd worden, als men tenminste niet het levenspeil van het gehele volk omlaag wil laten gaan.

Naar schatting omvatten de leeftijdsklassen tot 15 jaar ongeveer 30 pct. van de Russische bevolking, terwijl de ouder dan 65-jarigen ong. 5 pct. van het totaal zullen uitmaken. Dit komt neer op een percentage produktieven van omstreeks 65. Te bedenken valt eveneens, dat vele Russische vrouwen buiten het huishouden werkzaam zijn. Enkele cijfers (per oktober 1955):
Percentage vrouwen onder de arbeiders in verschillende beroepen: industrie 45, bouw 31, transport 33, restaurants etc. 83, opvoeding 68, gezondheidsdiensten 85, overheid en andere administratieve beroepen 49, Totaal 45.

Een deel van de arbeidskrachten, naar schatting ruim 4 pct., wordt evenwel door het militaire apparaat aan de produktie onttrokken. Daarnaast zijn er nog een aantal andere factoren, die belemmerend werken t.a.v. de produktiestijging die nodig is om een jaarlijkse bevolkingsaanwas van 3½ miljoen op te vangen.

Van belang voor het bevolkingspotentieel zijn voorts de migratiecijfers, daar er een grootscheepse verplaatsing van arbeidskrachten naar de oostelijke gebieden heeft plaatsgevonden. De omvang van deze migratie blijkt uit de bevolkingscijfers van enkele Sowjet-republieken. Het inwonerstal van Kazakstan b.v. nam tussen 1940 en 1955 met bijna 40 pct. toe, de bevolking van 4 Zuidsiberische republieken groeide in hetzelfde tijdvak met 20 pct. en een aantal Siberische steden behoort thans tot de grootste van de Sowjet-Unie. Van de 22 steden met meer dan een half miljoen inwoners liggen er 5 beoosten de Oeral.

Samenvattend kunnen wij concluderen, dat de snelle bevolkingsgroei die Rusland op het ogenblik meemaakt, de economie voor zware eisen stelt, waarbij het tekort aan kapitaalgoederen de 'bottleneck' vormt. Het levenspeil en de grote militaire bestedingen maken accumulatie in het gewenste tempo moeilijk.

BOEKBESPREKING

J. J. Buskes jr.: Zuid-Afrika's apartheidsbeleid: onaanvaardbaar! (Bert Bakker) Daamen N.V. Den Haag 1955.

Gelijk bekend is van de landen waarin zowel blanke als gekleurde bevolkingsgroepen wonen, de Unie van Zuid-Afrika het land, dat verreweg de krachtigste 'kleurslagboom' vertoont, door de eerstgenoemde groepen opgetrokken tegen de laatstgenoemde. Weliswaar is het zuiden van de Verenigde Staten het meest, althans het langst berucht om zijn 'colour bar', maar de emancipatie der negers is daar, vergeleken met dertig, veertig jaar geleden, sterk gevorderd, de ontwikkeling gaat er, ondanks het telkens weer oplaaiend verzet van sommige groeperingen der blanken, in de goede richting voort, en het is haast wel zeker, dat dit proces van ontvoogding der negers daar op de duur geheel voltooid zal worden, ook al zal dit nog wel geruime tijd vergen.

In de Unie van Zuid-Afrika daarentegen moet men helaas constateren, dat sedert Malan aan het bewind is gekomen en na hem Strijdom, de door wet of publieke opinie afgedwongen 'apartheid' steeds meer stringent wordt. Daarover kan men telkens in de Europese pers berichten lezen. De Afrikaners klagen voortdurend steen en been over de tendentieuze berichtgeving der Europese pers. Het is inderdaad waar, dat het grote publiek meest niet begrijpt, hoe buitengewoon moeilijk en gecompliceerd dit vraagstuk voor Zuid-Afrika is. Daarom is het goed, dat over dit probleem ook in onze taal boeken verschijnen, die de achtergrond beter kunnen belichten dan krantenartikelen.

Als zulk een boek kan het hier besproken werk van ds. Buskes uitstekend dienst doen. Zijn werk heeft niet de pretentie een gedetailleerde sociologische studie te zijn. Het geeft een oordeel over het rassenbeleid in Zuid-Afrika, en, zoals reeds uit de titel blijkt, concludeert de schrijver, dat dit beleid zedelijk en godsdienstig niet te aanvaarden is. Zulk een oordeel zou in de lucht hangen, wanneer niet de voornaamste aspecten van de situatie en de achtergronden daarvan werden besproken. Dat doet de schrijver, en wel in zulk een voldoende mate, dat hij het recht heeft, daarna zijn oordeel uit te spreken. Fouten of ernstige omissies op feitelijk gebied heb ik nergens gevonden; slechts heb ik een kanttekening gemaakt bij een zinnetje op p. 17: 'het sociale leven van de Bantoes was gebaseerd op gemeenschappelijk grondbezit'; dit geeft onvoldoende de gecompliceerde situatie aan van de vroegere 'eigendoms'-verhoudingen, maar doet verder niets toe of af aan de latere conclusie over het rassenprobleem.

Het boek is ontstaan als resultaat van een verblijf van drie maanden, van een studiereis in opdracht van de Internationale Broederschap der Verzoening. Natuurlijk zal men zeggen — en heeft men inderdaad reeds gezegd — dat drie maanden veel te kort is. N.m.m. hangt dit af van het doel van de studie. Zou dit zijn het instellen van een gedetailleerd onderzoek naar alle aspecten van het probleem en het verzamelen van uitvoerig en zo volledig mogelijk materiaal, dan zou deze tijd absoluut onvoldoende zijn; trouwens zulk een onderzoek zou men niet op z'n eentje kunnen verrichten, al zou men jaren bezig zijn. Is daarentegen de bedoeling voldoende inzicht te verkrijgen, door waarneming en gesprekken, geholpen door de bestaande literatuur, in de globale situatie van de voornaamste aspecten van het probleem om op grond daarvan een zedelijk en zakelijk oordeel uit te spreken over de strekking van de apartheidspolitiek — en dat was hier de bedoeling — dan behoeft deze tijd niet te kort te zijn. En wanneer men leest, hoe intensief de schrijver het land heeft bereisd, situaties heeft opgenomen, gesprekken heeft gevoerd met vele personen uit alle betrokken partijen, zich heeft verplaatst in hun houding en de historische en recente achtergronden daarvan uit de literatuur heeft bestudeerd, dan kan men dit boek en het daarin verdedigde oordeel niet

opzij schuiven als niet ter zake doende. Men kan het met het oordeel niet eens zijn, maar zal dan ook zijn afwijkend oordeel op principiële en zakelijke gronden moeten verdedigen.

Ds. Buskes heeft zich — terecht — moeite genoeg getroost zich te verplaatsen in het standpunt van de aanhangers der apartheidspolitiek. Hij beseft volkomen de moeilijkheid voor de blanken, die in dit land slechts iets meer dan ⅕ van de totale bevolking vormen. En deze minderheid van blanken — met name de Afrikaners, maar ook de meerderheid der Engels sprekenden — zijn geen tijdelijke bewoners die zich in geval van noodzaak op hun oorspronkelijke vaderland kunnen en willen terugtrekken, maar zijn met hart en ziel aan hun vaderland Zuid-Afrika verbonden. Zij vrezen de wassende stroom der gekleurde bevolking en deze vrees vormt de psychische achtergrond van de krampachtige apartheidspolitiek. De Calvinistische Afrikaners verdedigen deze apartheid op bijbelse gronden. Ds. Buskes moet zulk een verdediging terecht afwijzen maar daarmee beschouwt hij hun vroomheid nog niet als huichelarij! Zij zijn eenvoudig blind door een verkeerd toegepast roepingsbesef, door een van jongs af aangekweekt rasgevoel, èn door vrees. En daarom weigeren zij een geleidelijk proces van gelijkstelling toe te passen.

Intussen heeft de geweldige industriële ontplooiing, met name van de Witwatersrand, de situatie veel moeilijker gemaakt. Honderdduizenden Naturellen werken daar nu in de industrie, die hen niet kan missen. De schrijver erkent ten volle, dat er veel voor de Naturellen wordt gedaan, in de industriegebieden zowel als in de reservaten, vanwaar vele Bantoes tijdelijk of voor goed naar de steden trekken. Met klem protesteert hij tegen een gelijkstelling van de Afrikaners met de Duitse nazi's. Dezen wilden de Joden vernietigen, in Zuid-Afrika voelen de blanken zeker hun verantwoordelijkheid voor de niet-blanken. Zij willen echter een 'eigensoortige ontwikkeling' van de verschillende rassen. Dit is precies hetzelfde als men in de Verenigde Staten decennia lang heeft gepoogd met het systeem van 'equal but separate'. Maar waar hier, precies als in Zuid-Afrika, door de noodzaak overal negers in het economische leven op te nemen, de territoriale scheiding niet mogelijk was, betekende dit systeem toch of liever juist discriminatie: wettelijk, economisch, sociaal, cultureel, godsdienstig. Langzamerhand erkent men dit in de Ver. Staten en laat er heel geleidelijk aan de separatie los. In Zuid-Afrika echter, onder de vreesaanjagende druk van het veel hogere percentage gekleurden, durft men dit niet aan, maakt de scheidingen nog strenger, ontneemt aan de gekleurde bevolkingsgroepen de weinige rechten die ze nog hadden, en verbittert deze groepen in toenemende mate.

Hoe wrevelig de Afrikaners zich ook keren tegen alle van buiten — en ook in toenemende mate van binnen uit — komende kritiek, zij moeten innerlijk de zwakheid van de huidige situatie zeker gevoelen. Daarom klampen zij zich de laatste jaren vast aan een nieuwe oplossing, de zgn. radicale *territoriale* apartheid (ik verkies deze term boven de door ds. Buskes gebezigde onduidelijke term *verticale* apartheid). De negers moeten terug naar de reservaten, die dan ook industrieel moeten worden ontwikkeld. In hun eigen gebieden zouden dan de negers zich zelf geheel kunnen besturen en een eigen cultuur kunnen ontwikkelen. Zulk een oplossing beschouwt ook ds. Buskes als rechtvaardig en aanvaardbaar, maar zij is volgens hem een theoretische constructie en niet uitvoerbaar. Kort geleden is het veeldelige 'Tomlison-report' in Zuid-Afrika gepubliceerd, waarin met enorm veel materiaal na jaren van studie de uitvoerbaarheid van zulk een oplossing gepoogd wordt aan te tonen. Ook na dit rapport sta ik, met ds. Buskes, sceptisch t.o.v. deze uitvoerbaarheid, afgezien dan nog van het feit, dat het een 'oplossing' is, die door de blanken wordt opgelegd, zonder de negers mee te laten beslissen. De industrie — met name die in de goudmijnen — is alleen renderend door de goedkope negerarbeid; bij deze radicale oplossing zouden de Naturellen vervangen moeten worden door blanke arbeiders, die dan met een veel lagere levensstandaard zouden genoegen moeten nemen. Dat is eenvoudig onmogelijk, afgezien dan nog van het stigma,

dat bij de huidige opvatting der blanken in Zuid-Afrika op ongeschoolde arbeid rust. De industriëlen zijn dan ook fel tegen deze plannen en een veeg teken is ook, dat de regering ze eveneens onuitvoerbaar acht. Voorlopig moet ik dan ook met ds. Buskes deze mogelijkheid — waarvan men zelf in Zuid-Afrika een eventuele verwezenlijking pas na 50 tot 100 jaar stelt — als een wensdroom beschouwen, waarmee de verontrusten over de huidige situatie onbewust hun eigen onbehagen het zwijgen opleggen. Die huidige situatie wordt dan gekenschetst als een weliswaar onprettige, maar noodzakelijke tijdelijke overgangstoestand. Maar wanneer die nieuwe oplossing onuitvoerbaar is, heeft ds. Buskes volkomen gelijk de huidige apartheidspolitiek onaanvaardbaar te achten. Dan is het volstrekt geboden de koers te wenden en, hoe gauwer hoe liever, dezelfde weg in te slaan als in het zuiden van de Ver. Staten, al zal dit in Zuid-Afrika nog veel langer duren tot het eindpunt is bereikt, nl. de totale emancipatie van de gekleurde bevolkingsgroepen en hun integratie in de Westerse beschaving. Dan zal het roepingsbesef van de Afrikaners hen er toe moeten brengen, een creatieve minderheid te durven zijn. In laatste instantie is dit de keuze tussen de weg van macht en geweld — waarmee men het wellicht nog lang zal kunnen volhouden, maar die uiteindelijk op een catastrofe zal uitlopen — en de weg van het recht, dat is van het geloof. En al heeft die tweede weg ook zijn risico's, het is beslist te pessimistisch te zeggen, dat deze tweede weg er één van zelfmoord is, leidend tot de ondergang van het blanke ras en de blanke beschaving. Het sombere van de situatie is alleen, dat Zuid-Afrika *nu* nog veranderen kan, maar dat het niet veel tijd heeft om tot een beslissende koerswijziging over te gaan.

Ik heb hier alleen maar enige hoofdlijnen van Buskes' boek kort aangegeven. Uiteraard gaat hij ook in op andere, gedeeltelijk ermee samenhangende problemen: die van de verhouding tussen 'Boer' en 'Brit', die van de Kaapse kleurlingen, die van de Indiërs in Natal, het prachtige werk van de zending enz. Dit alles is boeiend geschreven, met een streven naar objectiviteit, maar ook vanuit de overtuiging, dat in laatste instantie recht niet krom kan worden gepraat, ook al is de weg van het recht nog zo moeilijk. Ik meen dat ds. Buskes erin is geslaagd, de titel van zijn boek waar te maken, en dat hij ons overtuigt, dat zijn standpunt t.o.v. dit probleem het enige is, dat wij kunnen innemen, ook al leidt het hem er niet toe, en mag het ons evenmin bewegen, om laatdunkend te staan tegenover de blanke Afrikaners, die inderdaad een probleem hebben op te lossen, dat haast boven menselijke kracht gaat.

J. P. KRUIJT

REDACTIONEEL

Een inhoudsopgave over het jaar 1956 zal bij het januari-nummer van de jaargang 1957 worden gevoegd. Het eerste nummer van de nieuwe jaargang zal een speciaal nummer zijn, geheel gewijd aan het vraagstuk van de verzuiling van ons volksleven.